

28

Országos Szociálpolitikai Intézet Szakkönyvtára	
Leltári szám:	Könyvtári szám:
3152	F. 28. 1895.
K. VI. c.	

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

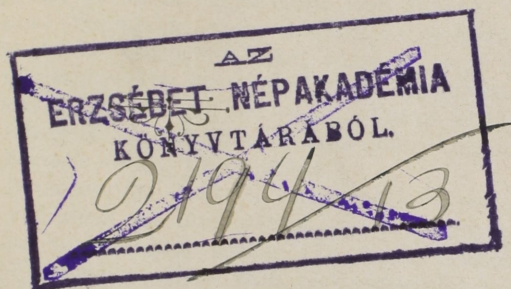
SZERKESZTI

DR JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG HIVATALOS KÖZLÖNYE.

XIX. ÉVFOLYAM.



BUDAPEST.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1895.





A CHECK ÉS ANNAK TÖRVÉNYHOZÁSI SZABÁLYOZÁSA.¹⁾

Tisztelt uraim! Midőn önök szives figyelmét rövid időre a check intézményére irányítani bátorodom, felmentve érezhetem magam, hogy önök előtt, kik forgalmi életünk minden mozzanatát oly éber figyelemmel kísérik és annak követelményei iránt annyi érzékkel bírnak, — bővebben indokoljam, hogy a gazdasági kérdések nagy complexusából miért tettem épen a checket előadásom tárgyává.

Önök bizonyára velem együtt sajnálattal tapasztalják, hogy míg intézményünk több mint harmadfél-százados pályafutásában a civilisált világ legnagyobb részében diadalmaskodott, míg Anglia — mint jeles írók állítják — a gazdasági fölényét neki köszönheti, addig nálunk még nagyobb eredményeket felmutatni nem tudott. Pénzgazdaságunk még mindig ősdí formák között mozog. A giroforgalom a checknek ezen ikertestvére, mely a népek gazdasági fejlődésével karöltve szokott járni, sőt bizonyos tekintetben annak mértékeül is szolgál, nálunk még mindig nem bírt kielégítő lendületet venni.

Honnét e jelenség? Vajjon oly gyökeres bajokkal állunk-e itt szemben, melyeket orvosolni egyáltalán nem lehet? Vagy pedig, ha a baj nem organikus, mily módok és eszközökkel lehetne annak sanálását eszközölni? Azt hiszem, hogy itt is első sorban helyes diagnosisra van szükségünk és azért engedjék meg, hogy mindenekelőtt röviden azon okokra kiterjeszkedjem, melyek nézetem szerint nálunk intézményünk minél szélesebb kiterjedésének eddig útját állták.

Előre kell bocsátanom, hogy a tapasztalat és intézményünk történeti fejlődése azt bizonyítja, hogy a check már keletkezésének első korszakában csakis ott talált termékeny talajra, hol egyfelől a mások által való pénztárkezelés szükségesnek és előnyösnek mutatkozott és a hol másfelől jól szervezett letétintézmények és megbízható bankári osztály ezen

¹⁾ Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« gazdaság-jogi szakosztályának 1894. évi december hó 6-án tartott ülésében.

szükségletet kielégíteni képes volt. A vásárokat látó kereskedők menekülni kívántak az érczpenz szállításával egybekötött nehézségek és veszélyektől és különben is előnyösebbnek tartották tőkeiket oly helyeken hagyni, melyek a kereskedelem gyupontjai voltak és azért a kényelmes check által rendelkeztek a harmadiknál levő járandóságuk fölött; viszont pedig értékeiket csak oly helyeken tették le, a hol azok összegyűjtésével, megőrzésével és okszerű felhasználásával iparszerűen foglalkoztak.

Az utalvány és letétforgalom ezen egyesítésére legelsőbbben a XVI-ik században Amsterdamban akadunk, a hol már akkor azon szokás fejlődött ki, hogy a készpénz-készletek díjfizetés mellett oly egyéneknek tétettek le, kik azokat iparszerűen kezelték; később ezen egyénekre bízta a künnlevő követelések bevonását és az esedékes tartozások kifizetését is, miáltal ezen egyének a letevők formászerű pénztárosaivá váltak. A letevő hitelezőjének készpénz-fizetés helyett úgynevezett Kassierbriefjét szokott kiszolgáltatni, rendszerint egy nyugtát, a melyben elismeri, hogy pénztárosától bizonyos összeget felvett és ezen nyugta alapján eszközölte a bankár a nála elhelyezett értékekből a fizetést. És habár a hatóságok éremhamisításoktól tartva ezen műveletek elé mindenféle akadályokat gördíteni iparkodtak, mégis folyton olyannyira tért hódítottak, hogy Amsterdamban 1770 körül 54 oly pénztáros, vagy jobban mondva bankár volt, kik egymás között a compensacionális eljárást meghonosították. Ugyanezen eljárás divatozott már a XVII-ik század végén Londonban, hol eleintén az aranyművesek, később a bankárok a náluk letett összegekről a mai bankjegyekhez hasonló fizetési ígéretket, úgynevezett Goldsmith's, bankers notes kiadtak, később pedig a letevők intéztek reájuk a mai chekhez hasonló utalványokat úgynevezett cash-notes; itt is a gyakorlat oly nagy mérvet öltött, hogy már 1775-ben látták Londonban szükségesnek a clearinghouse intézményét megalapítani.

Nem kívánom ezuttal a check- és giroforgalom oly tanulságos történetének fonalát tovább szöni és ezen kis excursiót is csak azért tartottam szükségesnek, hogy igazoljam, hogy egyfelől a mások általi pénztárkezelés szükségessége, másfelől pedig egy jól szervezett és feladatának teljesen megfelelő bankári kar létezése adták meg a lökést a check-forgalom nagy terjedésének.

Vizsgálódásom első tárgyát tehát kell, hogy az képezze, vajjon léteznek-e nálunk is az itt említett előfeltételek? Ösztökélve vagyunk-e mi is fizetési műveleteinknél a fizetési eszközök ezen oly tökéletes alakjához folyamodni? Van-e nálunk is legalább előadásom tárgyát illetőleg a check-intézmény fejlesztésére alkalmas bankári kar?

Mindkét tekintetben kielégítő eredményhez nem fogunk

jutni. Mindenekelőtt eddigi valutánk és a bankjegyek kötik le figyelmünket.

Azon körülbelül 720 millió forintba menő állampapírpénz és bankjegy, a mely Ausztria-Magyarországban évtizedek óta forgalomban van és kényszer-árfolyammal bír, képezi egyik, még pedig erős akadályát a check- és giroforgalom nagyobb terjedésének. Mindenhol látjuk, hogy csak ott, hol érczérték létezik és a hol a forgalom papírpénzzel telítve nincs, csak ott iparkodik a közönség a pénzt bizonyos surrogátumokkal helyettesíteni és a készpénzt nélkülözhetővé tenni.

Igen helyesen jegyzi meg Koch, a check-intézménynek ezen egyik hírneves előharczoja, hogy itt egy sajátlagos körfutás mutatkozik. Eredetileg ugyanis minden kereskedelem csere alakjában üzetik. Később a pénz jelentkezik általános csereeszköz és értékmérőnek és a forgalom iparkodik ezen eszközt minél jobban kifinomítani. Ha pedig ezen stadiumhoz, vagyis ha az értékmérőnek olyannyira praedestinált aranyvalutához jutottunk, akkor a kereskedelem ismét iparkodik a pénzt nélkülözhetővé tenni. Legecletásabb példa erre a londoni Bankers Clearings house, hol a körülbelül 70.000 millió forintba menő évi forgalomnak körülbelül $\frac{5}{6}$ része egyenlített ki check és csak egy százaléka készpénz-fizetés útján. Angliában összesen körülbelül 25 millió sterlinget tevő készpénz van forgalomban, de mit jelent ezen majdnem elenyésző összeg azon valóban csudás forgalom mellett, melyet Angliában észlelünk.

Az érczpénznek ezen üdvös befolyását a giroforgalomra nálunk is tapasztaltuk akkor, midőn 1878 és 1879-ben az ezüst kiveretések oly nagy mérvben eszközöltettek; azon időre esik nálunk is a giroüzletnek első nagyobb, habár mulékony fellendülése, a mennyiben a giroösszforgalom 1878-ban már 954,935.338 forint 90 krajczár volt. E mellett nem lehet felednünk, hogy a mi bankjegyeink szemben például az angol bankjegyekkel, azon előnyben is részesülnek, hogy az egész Monarchiában kizárólagossági szabadalommal bírnak és kényszer-árfolyammal ellátott fizetési eszközt képeznek, holott az angol bankjegyei csak Angliában és Walesben vannak fizetési eszköz jellegével felruházva és hogy Angliában ezen bank mellett még körülbelül 150 bank bír jegy-kibocsátási joggal. Angolországban tehát már a bankjegyek ezen sokasága és különböző alakja bizonyos szakavatottságot tételez fel, melylyel nem mindenki bír. Nálunk a papírpénz és bankjegy kényelmesen kezelhető és már ez által is háttérbe szorítja az idegen pénzkezelés szükségességét, innét van, hogy nálunk a bankjegyet tartják a legkényelmesebb checknek, pedig a kettő között nagy a különbség. Ugyanis a bankjegy csak azon irányban tüntet fel rokonságot a checkkel, hogy rendszerint mindkettő a bankügylet kifolyománya, máskülönben

pedig úgy lényegére, rendeltetésére és jogi természetére nézve a két papír egészen eltér egymástól. A bankjegy az azt kibocsátó bank fizetési ígéretét tartalmazza és a *nagyközönség* érdekeit szem előtt tartó kerek összegről van kiállítva. Rendeltetése szerint forgalmi papír, mely nem *egy*, hanem számos fizetési művelet lebonyolítására szolgál és mert úgy a localis, mint az interlocalis forgalomnak van szánva, nem egyhamar kerül vissza kiadási helyére.

Másképp a check.

Ez csak *egyes*, meghatározott fizetés teljesítése végett és azért csak alkalomadtán és csak az egyes fizetési ügylet szükséglete szerinti összegről állittatik ki.

A check most előadott természeténél fogva nem alkalmas a circulatióra, vagy legalább nem alkalmas a hosszabb circulatióra, mert habár rövid pályafutásában több kézen mehet keresztül és a fizetési műveletek egész sorozatát teheti fölöslegessé, *sőt kívánatos is*, hogy ezt tegye, mert csak így fog a clearinghouse rendszer érvényesülni, mégis mindezt gyors egymásutánban fogja tenni és azért forgalmi papírnak nem tekinthető. A checknek egészen más célja van, mint a bankjegynek, egyfelől, mint már többször említettett, meg akarja kímélni a közönséget a saját pénztár-kezeléstől, másfelől meg akarja takarítani a nélkülözhetlen forgalmi eszközök egy részét és ezzel együtt a tőkék productivitásának fokozását akarja előidézni. Structurája szerint pedig nem fizetési ígéretet, hanem iátra szóló fizetési felhívást, vagy mondjuk utalványt tartalmaz.

De a papírpénz és bankjegy könnyű és kényelmes kezelése népünket indolenssé is tette a check használatával egybekötött tevékenység iránt. Pedig a check és giroforgalom feltételez bizonyos fáradozást: feltételezi valamely összegnek letételét a kibocsátó részéről; feltételezi a kibocsátó anyagi viszonyainak ismeretét a check-birtokos részéről és feltételezi végre a check gyors bevonását. Mind erre nincs szükség a papírpénzgazdaságnál; igaz ugyan, hogy a checkforgalom nagy közérdeknek is áll szolgáltatásban, de elvégre nem vehetjük rossz néven, ha az egyes vélt magánérdekét nem akarja a közérdeknek alárendelni.

Hiányzik továbbá nálunk egy, a check- és giroforgalom fejlesztésételősegítő bankári osztály is. Azaz oly bankáraink, kik letéti üzlettel és az azzal kapcsolatos check- és giroforgalommal iparszerűen foglalkoznak, nincsenek. Itt is Angolország példájára kell utalnom. Ott a bankárok két osztályával találkozunk: úgynevezett helyi bankárral (common, local-banker), a ki kizárólagosan felelnek pénztárkezelésével foglalkozik. Ő hajtja be követeléseiket, ő veszi őrizete alá a részükre befolyó összegeket, ő teljesíti helyettük és számukra a fizetéseket. A kereskedő nála telepíti váltóit és általa vonatja be

váltóelfogadványait. Mindezért a bankár felől díjat nem hűz, hanem előnye a nála elhelyezett igen alacsonyan kamatozott tőkék élvezetében áll, melyeknek gyümölcsözés végett való biztos elhelyezéséről gondoskodik. Gyakran közte és cliense között azon minimalis összeg iránt, mely nála állandóan fentartandó, megállapodás jön létre. Ezen bankárok Angliában sajátképeni bankároknak tekintetnek és épen azon körülmény, hogy minden speculatiótól távol állanak, fokozza az irántuk való bizalmat. Világhírű czégek tartoznak ide, így a London and County bank, Union Bank of London, Glyn Mills Currie & Comp, Coutts & Co.

Egy másik osztálya a bankároknak Angolországban az úgynevezett *Foreign Bankers*, vagyis azok, kik külföldi váltók, értékek, érmek, stb. adás-vételével, nyilvános kölcsönök és más pénzügyi műveletekkel foglalkoznak és ily értékekben speculálnak és ha ily bankár még e mellett árúbizomány és előlegezési ügyletekkel is foglalkozik, akkor a Banker and comission merehant Bank bizományos elnevezéssel bír.

Alig kell bővebben indokolnom, hogy mily ingert nyujtanak a local bankers a check fejlesztésére. Nálunk az ily foglalkozással bíró bankárok nem léteznek. Vagy talán azért nem léteznek, mert nem birnak úgy, mint Angolországban egy a check-ügyletet *apretidő* nagy clientelára szert tenni? Sajnos, itt oly circulus vitiosussal állunk szemben, melyből kijutni csak akkor fogunk, ha intézményünk nagy gazdasági előnyei társadalmunk minél szélesebb rétegei által fel fognak ismertetni.

Nagy akadálya volt továbbá a check-intézmény terjedésének eddigi magas kamatlabunk. Közönségünk készpénz készleteit még rövid időre is oly előnyösen helyezheti el, hogy a girocontóra való elhelyezésben nem találja meg kamatveszteségének aequivalensét. Ezt világosan látjuk, ha egy pillantást vetünk a takarékpénztárainknál elhelyezett tőkék fluctuatiójára, ezekből és pedig az 1884—1888-ig terjedő adatokból kitűnik, hogy minden évben majdnem oly nagyok voltak a visszafizetések, mint az új betevések összege és hogy a betétálladéknak emelése inkább a tőkésített kamatoknak, semmint új betétek hozzájárulásának a folyománya. A takarékpénztárainknál elhelyezett tőkék nagyon is mozgó természete igazolja, hogy takarékpénztárainkba oly összegek is jutnak, melyek csak rövid időre nélkülözhetők és oda csakis kielégítő kamatozás okából kerülnek. És ezen kamatoztatás annyira kecsegtető, hogy elszoktatta közönségünket a készpénz-fizetés melletti vásárlástól és megfosztotta azon előnyöktől, melyek ezzel karöltve járnak. Nálunk nem igen ébredtek még azon tudatra, hogy a hitelbe való vétel megdrágítja az árukat a vevő kezében, megnehezíti ennél fogva az eladást és legnagyobb akadályul szolgál a forgalom élénkülésének. E tekintetben takarékpénztárainkra is azon feladat hárul, hogy ily

betétek kezelésének oly szervezetet adjanak, a mely azok jellegének legjobban megfelel, vagyis nyissanak check-számlákat azok részére, a kiknek gazdasági céljai ezt javasolják.

Azon rövid szemléből, melyet azon okok fölött tartottam, melyek eddigelé check- és giroforgalmunk nagyobb terjedésének útját álltak, meggyőződhetek arról, hogy a bajok bár súlyosak, de nem gyógyíthatatlanok. Meggyökeresedett előítéleteket kell itt leküzdeni, régi, helytelen szokásokat kiirtani. Itt még egy nagy népnevelési missió teljesítendő, melynek megoldása nagyrészen pénzügyintézeteinktől, részben pedig — a mire még vissza fogok térni — a törvényhozástól várható. Helyes intézkedésekkel innen is, túlról is be kell oltani közönségünk széles rétegeibe a tudatot, hogy különösen ma, midőn az aranyérték küszöbén állunk, midőn iparunk és kereskedelmünk felvirágzásával a modern pénzforgalom meghonosítására égető szükségünk van, hogy mily nagy gazdasági előnyökkel bír intézményünk az egyesekre és ezzel karöltve mennyire képes a közérdeknek is szolgálni. És sokkal nagyobb a bizalom népünk intelligenciájának gyakorlati érzékében, semhogy hihetném, hogy kellő intézmények meghonosításával nem fogná azon fizetési eszközt és azzal kapcsolatos intézményeket jobban felkarolni, a melyeknek más államok gazdasági felvirágzásukat nagyrészen köszönhetik.

Hogy czélszerű intézmények meghonosításával mennyire lehet a giro-üzletnek nálunk nagyobb lendületet adni, azt az Osztrák-Magyar bank által új privilegiuma alapján 1888-ban létesített intézkedések mutatják legjobban. Akkor a bank giro-üzletét egész hálózatán belül rendszeresítette és utasította az összes vidéki bankintézeteit is, hogy giro-forgalomban készpénzben vagy elszámolás útján befolyó pénzeket giro-számla tulajdonosaik javára elfogadjanak és ezek terhére akár fehér check alapján készpénz, akár vörös check alapján átkönyvelés útján fizetéseket eszközöljenek; az átkönyvelést lehetségessé tette, nemcsak ugyanazon bankintézetnek vezetett giro-számlák, hanem a helyi és más bankintézetnél vezetett giro-számlák között. A bankilletékek számításától ezentúl is eltekintett és megelégedett azzal, ha cliensei némi kamatozatlan álladékok hagynak fönn számlájukon. Az új szervezet hatása csakhamar, még pedig örvendetes mérvben nálunk is mutatkozott, mert míg pld. az életbelépést megelőző évben, vagyis 1887-ben a bank összforgalma 817,391.000 frt. volt, már 1888-ban 3.044,619.000, 1889-ben 3.863,782.000, 1890-ben 4.476,615.000, 1891-ben 5.007,783.000, 1892-ben 5.261,542.547 frt. 83 kr., 1893-ban 6.878,817.047 frt. 57 kr. és ebből Magyarországra 1888-ban 843,813.000, 1889-ben 1.061,586.000, 1891-ben 1.602,793.000, 1893-ban 2.466,843.000 frt. esik és ez annál örvendetesebb, mert habár a budapesti főintézetnél már 1880-ban

bevezették a giro-üzletet, mégis a régi szervezet gyarlóságánál fogva egyetlen egy számlatulajdonos sem jelentkezett, holott pld. az 1892-ben kimutatott összes számlatulajdonos közül több mint a fele magyar; látszik tehát, hogy a giroforgalom meghonosítására irányuló komoly törekvések nálunk sem szenvednek hajótörést. A jegybankon kívül nálunk még csak egynéhány bank bír némiképp számbavehető checkforgalmat kimutatni. A budapesti giro- és pénztár-egylet, a melynek tevékenységétől sokat várhatunk, csak most kezdte meg működését. Még rohamosabb fejlődést, mint az Osztrák-Magyar bank mutat fel a postatakarékpénztár és pedig úgy Ausztriában, mint Magyarországon. Ausztriában, a hol kényszerítő okok által vezetve 1884. szeptember hó 1-én léptették életbe a clearing-forgalmat, az ezen évben még csak 87,457.958 forintot tevő check- és clearing összforgalom, 1887-ben felszökött 1,222,171.792 frtra és 1891-ben 2,000,231.685 frtra Magyarországon, hol 1890. január 1-én léptették életbe ez üzletágot, ugyanazon évben az összforgalom 124,201.042 frt. és 1891-ben már 272,145.167 forint volt.

A postatakarékpénztáraknál meghonosított czélszerű rendszabályokat tehát szintén siker koronázta s remélhető, hogy még nagyobb mérvben fognak intézményünk népszerűsítéséhez hozzájárulni.

A mi már most azon befolyást illeti, melyet a *törvényhozás* nálunk a checkforgalom fejlesztésére gyakorolhat, annak üdvös hatása csak akkor lesz, ha csakis azon intézkedésekre fog szorítkozni, melyek egyfelől a checkforgalom szabad mozgását gátolni, fejlesztésének útját állni nem fogják, másfelől pedig ezen forgalom biztonságát szilárd alapokra fektetni képesek. Intézményeket, melyeknek keletkezése és meggyökeresedése nagyrésztben a nép gazdasági érettségétől is függ, nem lehet ugyan törvényekkel megteremteni és azért nem volt egészen meddő a XVII. német jogászgűlésen felvetett azon kérdés vitatása, vajjon éppen a checkintézmény érdekében nem helyesebb-e annak törvényhozási szabályozásától eltekinteni; mégis azt hiszem, hogy nálunk a check általánosan kedvelt fizetési eszköz és igazán népszerű csak akkor lesz, ha a checküzletnél résztvevő személyek kétséget nem engedő módon tisztában lesznek azon jogok és kötelezettségek tekintetében, melyek őket a check kibocsátásától mindaddig, míg pályafutását befejezi, illetni, illetve terhelni fogják. Igaz, hogy pl. Angliában csak későn, 1882-ben, mikor már a checkforgalom teljes virágzásban állott, alkották meg a váltó- és ezzel együtt a checktörvényt, azonban ott a szokásjog és a bírói gyakorlat oly szilárd alapokon állanak, hogy a codificatiót fölöslegessé teszik és ha az angol törvényhozás mégis éppen itt tartotta szükségesnek azon ellenszenvet leküz-

deni, mely tudvalevően Angliában minden rendszeres és a létező jogot kimerítően összefoglaló törvényalkotás ellen létezik, az csak azt bizonyítja, hogy e téren még Angliában is, daczára egy több százados gyakorlatnak, egyes kérdésekre nézve el nem osztható kételyek felmerültek és hogy a Comraon law egy némely intézkedései, így különösen azok, melyek a check elkészített bemutatásának következményeire vonatkoztak, idővel túlszigorúaknak bizonyultak. Annál nagyobb szükség van tehát nálunk, a hol a kereskedelmi szokásjog forrásai nem igen gazdagok, egy törvényre, mely a checkforgalmat a nélkülözhetlen biztosítékokkal körülszínczolja.

Kereskedelmi törvényünk intézményünkről hallgat, mindössze egynéhány szakaszban emlékszik meg a kereskedelmi utalványokról, melyeknek fogalmához azonban első sorban az tartozik, hogy az utalvány vagy *rendeletre* szóljon, vagy pedig a mennyiben nem rendeletre szól, hogy *kereskedő által kibocsátva vagy elfogadva legyen*. Mellőzve azonban azt, hogy nem egészen tisztázott még azon kérdés sem, vajjon a check egyáltalán utalvány-e vagy nem, még ezen sovány törvényes intézkedések körén is kívül esnének mindazon checkek, melyek nem rendeletre szólnak és melyek nem kereskedő által lettek kibocsátva, a check elfogadása pedig, — a mi nem azonos az Észak-Amerikában divatos certificatióval — éppenséggel perhorrescáltatik a legtöbb író által, sőt egynémely törvény azt egyenesen el is tiltja, így a legújabb német és osztrák törvényjavaslat is.

Angolországban, mint már említettett, a régi szokás szentesítésével a checket a látra szóló váltóval azonosították és egy némely kivételes intézkedésen kívül a váltótörvény alá terelték. Azt hiszem, hogy habár az 1888-iki brüsseli nemzetközi váltócongressuson is azon felvetett kérdésre, hogy miben különbözik a check a váltótól, kimondatták, hogy a gyakorlati életben a kettő között különbség alig található, alig kell bővebben bizonyítanom, hogy a checknek ilyenmő constructiója, illetve a látra szóló idegen váltókkal való azonosítása a mi viszonyainknak meg nem felelne. Már gazdasági célja szempontjából is különbözik a check a váltótól. A váltó rendeltetése szerint forgalmi és hitelpapír, célja mint nem sajátképeni fizetési eszköznek az, hogy circuláljon és forgalmi útjában mind újabb adókat, melyek forgalmi, illetve hitelképességét növelik, magához vonjon. A váltó továbbá egy nemzetközi pénzpapír, a mely a pénzszállítást megtakarítja. Ellenben a checknek, mint láttuk, egészen más a gazdasági rendeltetése és célja, azonfelül ő nem úgy, mint a váltó fizetés *miatt*, hanem feltételes fizetés *gyandant* adatik. A mi váltótörvényünk továbbá a váltó, mint hitel és egyuttal forgalmi papír sajátzerűségeit sokkal élesebben domborította ki, mint ezt az angol váltótörvény teszi. Az elfogadásra,

óvásra, elévülésre, a biztosítási visszkeresetre, a látra szóló váltók bemutatási idejére vonatkozó intézkedései a váltótörvénynek nem alkalmazhatók a checkre és több más itt felmerülhető kérdés nem találja megoldást a váltótörvényben. A váltótörvénynek egyes intézkedéseire, tehát nálunk csak annyiban lehetne támaszkodni, a mennyiben azt a check természete megengedi, egyebekben pedig épp úgy, mint azt Franciaország, Belgium, Olaszország, Spanyolország és Svájc, Portugália, Románia, Holland tette és Németország és Ausztria legközelebb tenni akarja, egy külön check-törvényt kellene alkotnunk.

Előadásom szűkre vont keretében alig tudnám még csak a legfontosabb kérdéseket is felölelni, melyek itt törvényhozási szabályra várnak és azért engedjék meg, hogy csak néhány főbb mozzanatra egész röviden kiterjeszkedjem.

Mindenekelőtt kiemelendőnek tartom, hogy a check törvényes fogalmának megállapítása mellőzendő, nemcsak azért, mert minden törvényes definitió aggályos, hanem a jelen esetben főleg azért, mert a check jogi természete iránt a különben igen gazdag irodalomban még tisztába jönni nem tudtak. Némelyek a meghatalmazási szerződést, mások a tulajdorátruházást, sokan az engedményt és megint mások az utalványt akarják jogi constructiójánál alkalmazni. Intézményünk a modern forgalmi szükségleteknek köszöni lételet és többféle jogintézmény jellegét viseli magán és azért a római jog egyes jogfogalmai alá magát terelni nem engedi. Vegyük péld. az utalványt, mely sok tekintetben a checkhez közel áll és melyre nálunk a postatakarékpénztár üzletkörét a check és clearing-forgalomra kiterjesztő 1889-iki törvény végrehajtására vonatkozó miniszteri rendelet is utal, úgy minden mástól eltekintve általa az u. n. nyugtacheck, mely nem utalvány, hanem nyugta alakjával bír, — check recu, récépissé, Hollandiában Kassierspapier — a törvényes elismerésben nem részesülne. Pedig látjuk, hogy Hollandiától egészen eltekintve, a hol a forgalomban túlnyomóan előfordul, Franciaországban is, daczára annak, hogy a törvényes definitió csak a check-mandat-ról, vagyis az utalványicheckről emlékszik meg, mégis a nyugta-check is nagy kiterjedésnek örvend, ugyanez áll a német és osztrák törvényekkel szemben, melyek a bélyeg szempontjából utalványnak tekintik a checket, ott is, itt is fentartotta magát a Quittungscheck; sőt a német Reichsbank fehér checkje ezelőtt kizárólag nyugtacheck volt. Tagadhatlan ugyan, hogy a check lényegének, mely egy még csak eszközendő fizetésre irányul, az utalvány alakja jobban felel meg, mint a nyugta alak és hogy ez utóbbi a még csak elérendő eredményt anticipálja, a mennyiben egy még csak *eszközendő* fizetést mint *eszközü'tet* igazol; mind-

a mellett feledni nem lehet, hogy az ily check is sajátképeni nyugtává csak az utalványozott kezében válik és hogy ily anticipatiókat úgy kereskedelmi, mint váltótörvényünk egyenesen dédelget. Az egyik, midőn azon vélelmet állítja fel, hogy a nyugta áthozója a fizetés átvételére fel van jogosítva, a másik midőn kimondja, hogy a váltóadás csak a már nyugtatott váltó kiadása mellett köteles fizetést teljesíteni. Ugyanily ki nem elégitő eredményekhez fogunk jutni akkor, ha bármely más jogintézmény alapján akarnók a check fogalmát konstruálni. Mindig kételyek vagy ellentétek fognak felmerülni, melyeket a törvényes definitióval fedezni képesek nem leszünk. Ellenben szükségesnek tartom mindenekelőtt a check egy-némely kellékeinek törvényes megállapítását, melyek habár azok mindegyike a check sajátképeni lényegéből nem is folyik, mégis nálunk a forgalom biztonsága szempontjából nem mellőzhetők:

I-ször: Az írásbeliség nélkülözhetlen kelléke mellett szükséges a check, mint olyannak megnevezése magában az okmány szövegében. A checkzáradék eddig csakis a svájci törvényben tekintetik ugyan lényeges kelléknek, azonban nálunk kívánatos, hogy mindenki lássa, mily papírral van dolga és hogy azt már első látásra a váltótól és más utalványoktól megkülönböztethesse. Hasonló követelményt állít fel a németbirodalmi és az osztrák javaslat.

II-ször: Nagy nézeteltérés létezik azon kérdés tekintetében, vajjon az intézvényszerű, azaz azon személy, a kihez a fizetési felhívás intéztetik, csak egy bankár vagy éppen csak egy nyilvános bank lehet-e, vagy pedig megadassék-e a szenvedő checkképesség minden rendelkezési képességgel bíró egyénnek?

Itt a különböző törvényekben különböző, egymástól lényegesen eltérő intézkedésekkel állunk szemben. Angliában és az amerikai Egyesült-Államokban a check csak egy bankarra, mint intézvényszerűre bocsátható ki, Olaszországban és Portugáliában minden kereskedőre, Francia- és Spanyolországban, Belgiumban, a Svájcban, Romániában és a német javaslat szerint mindenkire. Egészen különálló és megszorító intézkedést tartalmaz az osztrák javaslat, a mennyiben csak egy nyilvános bankot, takarékpénztárt, vagy egy idegen pénzek kezelésére alapszabályszerűen jogosított intézet akarja a szenvedő checkképességgel felruházni. Tagadhatlan, hogy a szenvedő checkképesség bankárookra való megszorítása nagy előnyökkel van egybekötve: első sorban azon előnnyel, hogy csak ez által volna a checkeknek azon *concentrációja* lehetséges, mely egyedül képes a készpénzt megtakarító nagybani compensationalis műveleteket létesíteni, ezen felül úgy a kibocsátó, mint a vevő érdeke is megkívánja, hogy az intézvényszerű egy könnyen felfedezhető, bizalomra

mélto oly egyén legyen, a ki ily műveletekkel üzletszerűen foglalkozik. S tényleg látjuk, hogy azon országokban, hol a checkforgalom legelsőbbben keletkezett és nagy virágzásnak indult, Hollandiában és Angliában csak bankárok birtak szenvedő checkképességgel; sőt újabb ideig ezen megszorítást oly nélkülözhetetlennek tartották, hogy az a checkelnevezésben is kifejezésre jutott, vagyis *check* és *bankerscheck* (mandato sopra banqueiro, check sopra banchieri, ocassieri, Bankanweisung) synonymák voltak. Mindamellett nálunk ezen megszorítás a checknek célbavett kiterjesztését könnyen gátolhatná; e mellett, mint már említeni szerencsém volt, nálunk ez időszerint még hiányzik az a bankári kar, a mely kizárólag a letét és ezzel egybekötött fizetési ügyletekkel iparszerűleg foglalkoznék és már ennél fogva is nagyobb bizalmat élvezhetne. Sőt ezen megszorításnak útját állja már azon körülmény is, hogy a bankár fogalma nagyon elastikus és azért azt előbb törvényhozásilag kellene megállapítani. A kereskedelmi törvény csak a bank és pénzváltói ügyletek tárgyi oldalát érinti, de a bankárok fogalmát nem állapítja meg. A mi viszonyaink között tehát leghelyesebb volna a passiv checkképességet minden bejegyzett kereskedőnek megadni és a közönségre bizni, hogy a meg nem bizható elemeket saját maga a check elfogadás megtagadása által eliminálja, annyira azonban még sem lehetne elmenntünk, hogy pld. a francia törvény vagy a német javaslat módjára a szenvedő checkképességet megszorítás nélkül mindenkinnek megadjuk, mert ez könnyen a check népszerűsítése helyett annak discreditalását idézhetné elő.

Egy további lényeges kelléket képezne.

III. Az intézvényezett által fizetendő *összegnek* kitétele *pénzben*.

Az úgynevezett *értékcheck* (Effektencheck), melyet Ausztriában a Wiener Giro- und Kassenverein meghonosított, ennek folytán a törvény keretében polgárjogot nem nyer. Bármily gyakorlati haszonnal járjon is az értékcheck kibocsátása, mégis túlmegy azon a célon, melyet a forgalom a checkkel contemplált, melynek lételeét köszöni és melynek szolgálatába lépett, sőt tartani lehet attól is, hogy törvényes oltalma át fogja terelni a checket a kereskedelmi papirok egy egészen más kategóriájára, tudniillik az úgynevezett *árúpapirokra*. Angolországban a kibocsátó elrendelheti, hogy a checkfizetés váltókkal eszközöltessék; ebben azonban az angol bírói gyakorlat azért nem lát kivételt felállított követelményünktől, mert ezt csak egy előre megállapított készpénz-fizetési módozatnak tekinti.

IV. Egy másik fontos és még nem egészen tisztázott kérdés az, vajjon a kibocsátó csakis az intézvényezettnek már eleve létező fedezet alapján adhat ki checket vagy pedig elég, ha azt azon feltevésben adja ki, hogy az intézvényezett

azt honorálni fogja? A francia és belga törvény »avis préalable« a svájci »Deckung«-ról az osztrák és német javaslatok »Guthaben«-ról tesznek említést; mindazonáltal az előbb említett országok jurisprudentiája szerint a check akkor is fedezeti check, ha oly egyénhez intéztetik, a ki a kibocsátónak hitelt nyitott. Angolországban és Amerikában ez szintén hallgatag el van fogadva és tényleg ott számos hitecheck van a törvény oltalma alatt forgalomban. A német és osztrák javaslatoknak »Guthaben« kitétele szintén oly tág, hogy legalább is kétes, vajjon a kibocsátó számára biztosított hitel nem vonható-e a járandóság kifejezése alá.

Nézetem szerint is szükséges, hogy a check kibocsátása azon anyagi föltételtől tétessék függővé, hogy egyfelől a kibocsátó a check-összeggel föltétlenül rendelkezni jogosítva legyen, s hogy másfelől a checkbirtokos a checket azon biztos feltevésben vehesse át, hogy az egyszerű felmutatásra ki is lesz fizetve. Ez által különbözik a check a váltótól és más utalványtól, melyeket az intézvényszerű, utalványozott csak elfogadás folytán köteles kifizetni, holott checknél az elfogadás több törvény által és a német és osztrák javaslatban is egyenesen ki van zárva.

Vajjon a fedezet készpénzben, leszámított váltókban, vagy bizományba adott árúban áll-e, vagy pedig a check az intézvényszerű és fele között fennálló pactum de mutuo dando alapján bocsátatik ki, az nézetem szerint közömbös, mert mindezen esetekben a check tényleges »fedezettel« fog birni. Továbbá az sem szükséges, hogy a kérdéses fedezet már a check kibocsátása idejében létezzék, hanem elég már az is, ha a check bemutatásakor megvan. Hiszen a check egyik rendeltetése szerint bemutatási papír és azért sajátképen a bemutatási időpont mérvadó a checkből keletkező jogok és kötelezettségek végleges megszerzésére nézve. Azon gazdasági érdek pedig, mely a letéti forgalom élénkítését követeli, ez által semmiben sem érintetik.

Az osztrák javaslat a fedezetnélküli check kibocsátóját — az esetleges büntetőjogi következményektől eltekintve — magánjogi büntetésekkel, a német javaslat pedig éppenséggel 1000 márkáig terjedő büntetéssel sújtja. Ezen intézkedéseket, melyekre különben a francia törvényben is akadunk, nem tartom utánzandóknak. Ha ily check-kibocsátás jóhiszeműen történik, akkor az említett büntetési sanctio csak a legitim check-forgalom terjedését gátolhatná, ha pedig rosszhiszeműség forog fenn, akkor a büntető bíróra kell bízni annak megtorlását. A szükséges correctivumot itt bátran lehet a kereskedelmi forgalomra rábízni. Ezen kérdés különben még pénzügypolitikai szempontból is figyelmet érdemel; ugyanis a check mindenütt vagy épen bélyegmentes, vagy legalább is sokkal mérsékeltebb bélyegilletéknek van alávetve, mint a

váltó vagy kereskedelmi utalvány; itt tehát azon kérdés is foroghat fenn, vajjon nem kellene-e a fedezetnélküli check kibocsátóját jövedéki kihágás okából büntetéssel sújtani? Ezen kérdésre azonban, mint előadásom körén kívül esőre, ez alkalommal kiterjeszkedni nem kívánok.

V. Azon személy megnevezését illetőleg, kinek a fizetés teljesítendő, tisztázandó azon kérdés, vajjon a check csak bizonyos névre, vagy csak bemutatóra, vagy e mellett rendeletre is legyen kibocsátható. Némely törvények majd az egyik, majd a másik alakot kizárják és a német törvényjavaslat is csupán a meghatározott névre, vagyis a recta checket és a bemutatóra szólót fogadja és ismeri el. Célzszerűségi okok mindenesetre mindhárom alak elfogadása mellett harcolnak; — így az osztrák javaslat is, — mert az egész kérdés nem általános elvek, hanem az egyes eset követelményei szerint vehető csak bírálat alá. Tovaküldésre például a recta és a rendeletre szóló check ajánlatosabb a bemutatóra szóló checknél, — a fizetési helyen való használatra pedig az utóbbi alkalmasabb a többinél. A rendeletre szóló check nagyobb biztosítékot nyújt, viszont a bemutatóra szóló check könnyebben kerül. A bemutatóra s az üres hátirattal ellátott check elvesztésével és ellopásával egybekötött azon veszélyek ellen, hogy a checkösszeg könnyen jogtalan kezekbe kerülhet, többféle óvintézkedések léteznek. A checkbirtokos ugyanis ezen záradékkal »elszámolásra«, megtilthatja a készpénzbeli fizetést.

Angolországban e célból az úgynevezett crossing — francia barrement, német kreuzen, durchqueren — divatos, mely a check könnyű negotiabilitását a checktulajdonos biztonságával kívánja összeegyeztetni. Az óvintézkedés a checkre vezetett két keresztvonalból áll, melyek közé Angolországban, a hol a checket rendszerint valamely bankár által szokták behajtani, a bankár nevét, vagy miután minden bankárchézég társaschézég, csak ezen kivételt »and Co.« szokták beleírni.

Itt még felemlítendő, hogy a kibocsátó maga magát is nevezheti meg intézvényesnek. Angolországban ezen esetben »pay cash« Franciaországban »payez a moi-mème« formulát használják. Azon esetek azonban, a melyekben az intézvényezett egyszersmind intézvényes, vagyis ezen formula »N. N. fizessen önönmagának« igen ritkák. Ezen esetek csak akkor fordulnak elő, midőn a kibocsátó válik letéteményesének adósává; ezen esetben azonban úgys beszámításnak van helye.

VI. A check csak akkor fogja specíficus forgalmi funkcióját teljesíteni, ha egyfelől csak látra szól és ha a checkbirtokos köteles a checket a kibocsátási idejétől számított rövid napok alatt fizetés végett bemutatni. A látra szóló check az összes érdekelt feleket képes kielégíteni; ugyanis a

checkbirtokos csak akkor fogja megnyugvással a checket fizeteskép elfogadni, ha tudja, hogy azonnal pénzéhez juthat, a kibocsátó pedig inkább fog checket, mint váltót kibocsátani akkor, ha tudja, hogy a visszkérésről igen rövid idő alatt menekülhet; az intézvényezettnek pedig nem kell tartani attól, hogy éppen valamely krízis idejében fognak nála számos checkek bemutatni. De pénzügypolitikai okok is követelik, hogy a check mint fizetési eszköz a váltó feladatát magához ragadja. Szükséges tehát kimondani, hogy a check még akkor is, ha fizetési határidővel éppen nem bír, vagy ha időre is szól, mindig látra esedékes és ennél fogva sem a német javaslatnak azon intézkedését, hogy a bizonyos határidőre esedékes check érvénytelen, sem az olasz, romániai és portugáli törvénynek azon intézkedését, hogy a látra szóló check csak tíz nap alatt a bemutatás után fizetendő, nem helyeseljük. Franciaországban is az időhöz kötött látra szóló checket, mely ezelőtt érvényben volt, elejtették.

VII. Szükséges továbbá, hogy a checkben foglalt fizetési utasítás ne legyen *visszavonható*. A jóhiszemű checkbirtokos csak akkor fogja megnyugvással a checket fizeteskép elfogadni, ha tudja, hogy ezen oldalról veszély nem fenyegeti; ezen intézkedés nagyban fogná a check terjedését elősegíteni. Az osztrák javaslat ellenkező intézkedését éppenséggel veszélyesnek tartom és mert abból indulok ki, hogy a check csak fedezeti check lehet, felruházandónak tartom a checkbirtokost a fedezet erejéig terjedő kereseti joggal az intézvényezett ellen. A checkbirtokos jogutóda a kibocsátónak és mint olyan, mindazon jogokat, melyekkel jogelődje az intézvényezett ellen birt, tehát a kereseti jogot is, most már ő érvényesítheti és azért a kibocsátó csődjében sem köteles annak többi hitelezőivel concurrálni. Ismerem mindazon nehézségeket, melyek e kereseti jog jogi constructiójával járnak, ez azonban nem tarthatja a törvényhozót vissza attól, hogy egy, a forgalmi élet kívánalmainak megfelelő intézkedést meghonosítson, különben e jog a francia, holland, olasz, portugáliai jurisprudentiában általánosan el van ismervé, csak az angol jogászok és ezek nyomán csekély kivétellel a német írók által perhorrescáltatik. A mi pedig a checkbirtokos viszonyát a kibocsátóhoz illeti, nem lehet felednünk, hogy habár a check fizetesképen adatik, ez mégis a tényleges fizetés feltétele alatt történik, ebből pedig önként következik, hogy a checkbirtokos, a mennyiben a visszkéresi jog fentartása céljából a kellő gondossággal eljár, úgy a check, mint a közte és a kibocsátó között fennállott eredeti viszony alapján léphet fel a kibocsátó ellen. Szükséges továbbá, hogy a törvény a váltó, mint kiegészítő és kiegészítő törvényt a checkre a legtöbb mérvben mégis azon határig alkalmazza, a melyen belül az a check természetével összeegyeztethető.

VIII. Végre még azon kérdést tartom szükségesnek tisztázni, hogy a hamis vagy hamisított check veszélyét ki tartozik viselni?

Ezen kérdés actualitása fokozódott az által, hogy Unger, az osztrák birodalmi bíróság hírneves elnöke, egy szellemes felolvasásban azon theoriát állította fel, hogy a hamis, vagyis azon check veszélyét, a melyen a kibocsátó aláírása hamis, az intézvényezett, ellenben a hamisított, vagyis azon check veszélyét, a melyen az összeg van hamisítva, a kibocsátó viseli, és hogy továbbá az osztrák javaslat 19. §-ának 4. pontja a veszélyviselést mindkét esetben a kibocsátóra hárítja akkor, ha az intézvényezett kellő gondossággal és jóhiszeműleg járt el. Checkjogi szempontból sem az egyik tant, sem a másik intézkedést nézetem szerint elfogadni nem lehet. Nem akarok egyúttal azon kérdés vitatásába bocsátkozni, vajjon szükséges-e egyáltalán az itt érintett esetek megoldására irányuló intézkedéseket a checktörvénybe fölvenni s nem volna-e helyesebb a megoldást úgy, mint ezt a váltótörvény és a német javaslat teszik, az egyes konkrét eset körülményei szerint a bíró eldöntésére bízni? Ezuttal csak azon megjegyzésre szorítkozom, hogy ha egyszer a megoldást a checktörvényben akarjuk megkísérteni, az csak azon módon tehető, hogy a veszélyviselést mindkét esetben az intézvényezettre hárítjuk, mindig természetesen feltéve azt, hogy a kibocsátót a hamisított check kibocsátása körül feltűnő hanyagság nem terheli.

A kérdés megoldásának ezen módja mellett különböző okok harcolnak. Első sorban és legnyomósabban az, hogy még akkor is, ha a szenvedő checkképességet minden bejegyzett kereskedőre kiterjesztjük, még akkor is rendszerint a letéti ügyletek oly egyének kezeiben fognak összpontosulni, a kik ezen üzletre berendezve és szervezve és tehát azon helyzetben vannak, hogy kellő óvintézkedések által a hamisítások odiumát maguktól elhárítsák, így checkkönyvek és pedig oly checkkönyvek kiadása által, melyeknél a hamisítás lehetősége már magában véve egy minimumra reducálódik. E tekintetben utánzandó intézményt honosított meg a német birodalmi bank, a mennyiben az általa kiadott checkformula jobboldalán egy *számsorozatot nyomtatott* és a checkkibocsátó kötelességévé teszi a checkösszeget felülhaladó számokat a check kiadása előtt eltávolítani. Egy másik óvatosság az avisolevelek bekívánásában található, sőt épen a törvény intézkedése fogja a letétményest a legnagyobb diligentiára utalni, a mi csakis a forgalom biztonságának előnyére fog szolgálni. Így tudjuk, hogy pl. Angliában azon elv uralkodik, hogy minden bankár cliense aláírását ismerni tartozik. De ettől eltekintve, ily checkek honorálása valamely üzemet érő balesetnek jelentkezik, melyért az üzlettulajdonos (nem pedig egy attól távol álló személy) viselheti csak a felelősséget. És valóban a check

terjedésének nem válnék előnyére, ha minden letevőnek félni kellene attól, hogy járandóságát önvétkezése nélkül hamis névaláírás vagy hamisított checkek által elvesztheti. *Ungernek* azon állítása, hogy a kibocsátó előleges avisók által védheti magát a hamisított check veszélyei ellen, meg nem áll azért, mert hiszen az avisót is lehet hamisítani.

Ezzel, t. uraim, befejezem a checkügyre és annak törvényhozási szabályozására vonatkozó nagyon is cursorius szemlémet. Tudom, hogy több fontos kérdést egészen mellőztem, másokat pedig éppen csak körvonalaikban érintettem. Szolgáljon ezért mentségemül előadásomnak szűkre szabott kerete, melyben az itt szóba jövő anyagot felölelni nem lehetett volna.

Cikkemet egy reminiscenciával fejezem be, melyet éppen felolvasásom helye juttat eszembe: 1879-ben alakult Londonban az »Institute of bankers«, egy jogászok és bankárokból álló egyesület, melynek elnöke Sir Jon Lubbock, London egyik legelőkelőbb bankárja és parlamenti tag volt. Ezen egyesület kezdeményezése és mozgalma folytán készült a *váltó, check* és *igérvényre* vonatkozó azon javaslat, mely Lubbock által a parlamentnek bemutatva 1882-ben törvénynyé vált és e check újabb terjedésének Angliában oly nagy lendületet adott.

Reményilem, hogy azon szerény kezdeményezés, melyet a közgazdasági társaság jogi szakosztálya éppen ezen együletben megkísérlett, szintén kiindulási pontját fogja képezni egy oly mozgalomnak, mely a forgalmi élet égető szükségleteiből fakadó intézményünket nálunk is nagy felvirágozásra fogja juttatni és hogy az nálunk is idővel oly nagy népszerűségre fog szert tenni, hogy úgy, mint az angolok, mi is minden gentleman-tól el fogjuk várni, hogy még legapróbb fizetéseit is checkkel eszközölje.

DR. NEUMANN ÁRMİN.

A SZESZMONOPOLIUM.¹⁾

Körülbelül egy éve lesz annak, hogy a magyar kir. pénzügyministerium közzétette az egyenes adók reformjára vonatkozó emlékiratát és ezzel megindította az egyenes adóink reformmozgalmát és már is egy párhuzamos reform van készülóban a közvetett adó körében. Október havában előbb a magyar és pár nappal később az osztrák pénzügyminister nyilatkozott a budget előterjesztése alkalmával, hogy a szesz-adó reformjával foglalkozik.

Meglepetés számba ment, hogy ezt egy monopol alakjában kívánják megvalósítani, még pedig egy olyan monopolium alakjában, mely a szesznagykereskedésnek egy részét és a nyers szesz finomítását kívánja az állam rendelkezésének fentartani.

Nem lehet tagadni, hogy a monopolterv eszméjét vegyes érzelmekkel fogadták. Nagy izgatottságot szült az ausztriai tartományokban a közvetlenül érdekelt körökben.

Szesznagykereskedők, detailleurök, likőr- és pálinkagyárosok csakhamar gyüleseztek, emlékiratokat szerkesztettek, melyekben a legélesebb hangon fejtették ki panaszaikat és a legsötétebb színekben festették ki aggályaikat. A felelet, melyet az osztrák pénzügyminister december hó 1-én a kereskedőknek egy nála tisztelgő küldöttségének adott, a monopolterv részletei iránt újra újabb felvilágosítást nyújtott, hogy a monopol a szesz finomításával véget érne és hogy ennél fogva a finomított szeszszel való kereskedés monopolmentes szabad ipar maradna továbbra is. Némi ellentétben van az osztrák érdekeltek zajos mozgalmával azon aránylagos nyugalom, mely nálunk a szesziparban érdekeltek körében mutatkozik.

Lehet, hogy egy nagyobb és jelentékenyebb szeszkereskedés hiánya oka ezen nyugalomnak, lehet, hogy a mi csakugyan helyesebb, be akarják várni a tervnek részleteit, hogy ahhoz képest nyilatkozhassanak.

Lehetséges végre az is, hogy miután nálunk a szesz-fogyasztás terhén, mely már most is átlag 15 frttal nagyobb

¹⁾ Felolvastattott a »Magyar Közgazdasági Társaság« állam-pénzügyi szakosztályának 1895. január 5-én tartott ülésében.

hektoliterenkiut, mint Ausztriában, nagyobbítani amugy sincsen tervbe véve, nagyobb hajlandóság uralkodik a kérdést tárgyilagosan elbírálni.

Az állásfoglalás a monopollal szemben azonban nemcsak a közvetlenül érdekeltnek illetőségéhez tartozik. Ezeknek amugy is lesz alkalmuk a szakenquètek alkalmával nézeteiket nyilvánítani. A midőn vegyes érzelmekről beszéltem, épen nem a közvetlen érdekeltre, hanem azon szélesebb körre gondoltam, mely a közgazdasági élet fontosabb mozzanatait figyelemmel kíséri.

Bizonyára nem tévedek, midőn azt állítom, hogy e körben lesznek számosak, kik egy monopol eszméjét sem fogják kedvezően fogadni és hogy ezeknél a monopol neve is már visszatetszést szül. Sokkal mélyebb gyökereket vert az elmékben azon tan, hogy a gazdasági tevékenység első sorban a magánszemélyeknek legyen fenntartva, semhogy az állammonopol, mint ezen magántevékenység kizárása, már magában rossz hangzású ne legyen. Az értelem és érzelem úgyszólván közösen működik közre, hogy ezen ellenszenvet fokozza. Hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy állammonopollról csak akkor beszélünk, azt életbeléptetni csak akkor javasolhatjuk, midőn az állam szükségleteit gyorsan és sürgősen akarjuk kielégíteni.

Monopolok csak financiaális katasztrófák után, vagy tán ezen katasztrófától való gyors menekülés céljából szoktak foganatba vétetni. Ilyen esetekben a kénytelenség a salus reipublicae kegyetlen követelménye parancsolja, hogy fogadjunk be oly intézményt, mely korlátozza az iparnak és a forgalomnak szabadságát, hogy tűrjünk el egy oly áldozatot, melyet a magánérdeknek meg kell hozni a közérdek javára.

Ilyen rendkívüli körülmények pedig nálunk, hála Istennek, nincsenek, így okoskodnak. Államháztartásunk állapota igen kielégítő, sőt tán egybevetve egyéb szomszédországok helyzetével, igen fényes. Mi indíthatna tehát bennünket ilyen rendszabály elfogadására, miért hozzuk ezen áldozatot?

Ha a kérdést ilyen alakban vetjük fel, akkor nagyon gyorsan adhatjuk meg rá a feleletet és ez másként nem hangozhat, mint hogy a monopoltervet elejtsük, mert az állammonopolnak ezen feltétele, örömmel mondhatjuk, csakugyan nem létezik.

Csakhogy szerény nézetem szerint a kérdés nem így áll; a problema nem az, hogy vajjon van egy általános államfinanciaális szükségállapot, mely e rendkívüli intézkedésre feljogosítana-e vagy sem, hanem arról, hogy azon rendkívüli helyzet folytán, melybe a szesztermelés és kereskedés és maga a szeszfogyasztás az eddigi magas adóztatás folytán jutott, célszerűbb-e a kizárólagos magángazdaság rendszerénél maradni, vagy pedig nem volna-e kívánatosabb, hogy az állam

bizonyos gazdasági tevékenységgel — a monopol valamely formájában — folyják be ezen gazdasági ág működésébe. A kérdés röviden a körül forog, hogy a szeszipar-forgalom és fogyasztás van-e ilyen rendkívüli körülmények között vagy sem? Ha pedig a kérdés így áll, úgy abstract elvekhez való ragaszkodással csak keveset lendíthetünk a sikeres megoldáson. Gondoljuk csak meg, hogy itt tekintetbe kell vennünk először a fontos szesztermelést, hogy figyelemmel kell lennünk az ezzel összefüggő mezőgazdasági érdekekre, hogy súlyt kell fektetnünk még egészségügyi és erkölcsi momentumokra és hogy mindemellett nem szabad elhanyagolnunk az adópolitikai szempontot sem és ekkor már bizonyosan inkább fogjuk megengedni, hogy itten sokkal szövevényesebb kérdéssel van dolgunk, semhogy a két rendszer közti választást az előzmények közelebbi megismerése nélkül egyszerűen úgy döntsük el, mint azt akkor tehattük, midőn csak az államszükség állapotát kellett elbírálnunk.

Igaz, hogy ezen érdekeket mostanáig is lehetőleg ápoltuk, csak hogy az eredmény azt mutatja, hogy ez nem történt kielégítő módon. Majd az állam finanziaális érdek húzta a rövidebbet, majd a gyári ipar szenvedett, majd ismét a mezőgazdasági iparnak volt panaszra oka, végre még a forgalom-szabadság elvének épségben tartása miatt az egészségügyi érdeket hanyagoltuk el. E sikertelenség oka tán főképp abban állott, hogy a különböző rendszabályok közt az organikus összefüggés hiányzott, vagy hogy az állam nem rendelkezett elegendő hatályos eszköz felett, hogy mindezen célok együttes elérését előmozdithatta volna.

Igy aztán önkénytelenül támad a szeszmonopolium eszméje, mely sikeresebb, egyöntetűbb állami tevékenységet e téren inkább tesz lehetővé, mert gondolom, az iránt, hogy a monopolrendszernél céltudatos tevékenységének kevesebb akadályai állják útját, nézeteltérés egyáltalában nem uralkodhatik.

Ilyen körülmények közt nem is szabad a monopolit úgy felfognunk, mint egy államfinanziaális ötletet, melyet az adócsavar kényelmesebb kezelése végett eszeltek ki, hanem oly eszközt, mely az államot inkább képesíti a complex célok elérésére.

Habár nem is tartjuk helyesnek, hogy a cél mindig szentesitse az eszközt, ez alkalommal annyival inkább leszünk tán hajlandók a monopol javára elvi áldozatot hozni, mert ha közelebbről vizsgáljuk az állapotot, azon meggyőződésre jutunk, hogy a magángazdaság uralmának fontos alapja a szabad verseny, az egészséges árképződés a szesziparban már mostan is, a monopol behozatala előtt, meg vannak ingatva és hogy ennél fogva a reánk rótt áldozat talán inkább képzeleti, mint valóságos áldozat.

És ez nemcsak nálunk van így, hanem egyéb államokban is; a mi csak megerősítheti azon nézetünket, hogy a monopolra való hajlam keletkezése a dolgok természetes fejleménye. Ha azt látjuk, hogy abszolút egyeduralkodó, alkotmányos királyság és köztársasági államformában levő országok egyformán a szeszmonopolt választják megoldási módozatként, úgy ez csak azt mutatja, hogy ezen monopolra való előföltételeknek gyökerei mindenütt megvannak.

De ezzel egyszersmind elesik még azon gáncs jogosultsága, hogy szükség nélkül az államhatalom kiterjesztését célozzuk és hogy a szeszmonopoliummal az államsocialismus útját egyengettetjük. A külföldi államokban mutatkozó ezen rokon jelenségek buzdítanak arra, hogy ezekkel közelebbről ismerkedjünk meg. Jól tudom ugyan, hogy ilyen rendkívüli intézkemény elfogadása tekintetében minden állam konkrét körülményei lesznek döntők, azonban egyrészt a jelenségek hasonlatosságából igen gyakran tanuságot meríthetünk, másrészt a monopol különböző formája lévén, képzelhető a kivétel módozatai iránt is felvilágosítást nyerünk különböző tervekben, melyek időközönként napirendre kerültek.

I.

A szeszmonopolium kérdése végleges megoldást nyert eddig Svájcban, Norvégiában és Szerbiában. Oroszországban kétszázéves uralom után 1863-ban megszűnt, azonban egy nem rég hozott törvény azt a birodalom egy részére ismét életbe léptette.

Franciaországban és Németországban egy évtized óta foglalkoznak e kérdéssel, tervezet követi a tervezetet és habár a kérdés megoldást még nem nyert, a mozgalom szivóssága arra vall, hogy a megoldás tán nem hosszú idő kérdése.

Ezen két utóbbi állam viszonyai reánk nézve annyiban érdekesebbek, mert sokban hasonlítanak a mi viszonyainkhoz és mert mindkettőben a szesz kérdése hasonló módon fejlődött, mint nálunk.

A norvég monopolium behozatalánál nem az adópolitikai szempont volt a döntő, hanem eszköz akart lenni az iszákosság és alkoholizmus elleni harczban.

E harcz már az 1830-iki évben kezdődött, még pedig első sorban a számtalan kis mezőgazdasági főzdek ellen, melyek burgonyából készült rossz és ártalmas pálinkával elözönlötték az országot és pusztították az alsóbb és közép néposztályokat.

Nem kevesebb, mint 10.000 ily kisfözde gyártotta a mérget, míg részben a főzdeknek beváltásával, részben magas fogyasztási adókkal sikerült a számot annyira apasztani, hogy 1874-ben már csak 27 ilyen üzem létezett.

Párhuzamosan a termelés szabályozásával járt a nagy- és kis-szeszkereskedés korlátozása és így aránylag rövid idő alatt a vidéken kedvező eredménynyel állottak szemben. Nem oly gyorsan sikerült az actió a városokban, a hol privilegiumok állották útját a szeszfogyasztás korlátozásának. Csak egy erős társadalmi mozgalom, melynek élén lelkészek és orvosok állottak, győzhette le egy hatalmas szeszérdeknek ellenállását, úgy, hogy végre 1871-ben sikerült a norvég városokban az úgynevezett gothenburgi rendszert meghonosítani. E rendszer, mely a szomszéd svéd állam Gothenburg városából vette eredetét és nevét, abból állott, hogy a pálinkának kicsinyben való elárutási joga városokban bizonyos társulatoknak monopolszerű kezelésre adatik bérbe. Ezen társulatok, melyeknek alapszabályait a városi hatóság és a király erősíti meg, nem alakulnak nyereségre és a monopolból folyó tiszta jövedelmüket jótékony célokra fordítják. A bérbeadás daczára a rendelkezésnek joga a városi hatóságnál van, mely nemcsak a társulatokkal kötendő bérszerződésekben szabhatja meg a célnak hathatósbab elérésére a kellő feltételeket, hanem még azonkívül tetszése szerint jelöli meg az engedélyezett korcsmák és kimérések számát és helyét. A kimérési adó 9—10 frt az 50 fokos pálinkának hektoliterje után, tehát nem mondható épen túlmagasnak, azonban az adókimérés oly módon történik, hogy az által is a kisebb és a városi munkáosztályra különösen veszélyes pálinkamérések fentartása meg van nehezítve. Az adót a városi összefogyasztásnak megfelelőleg egy főösszegben állapítják meg és tekintet nélkül az egyes kimérők üzleti forgalmára, egyenlő összegben vetik ki. A kisebb üzletek ennél fogva az aránytalan nagyobb terhet el nem viselhetik, lassankint eltűnnek, mert a pálinka-árszabások folytán nagyobb detail árban sem nyerhetnek kárpótlást. Megmaradnak csak a nagyobb kimérők, melyek amúgy is étkek elárutását veszik fel üzletkörükbbe és így az egészségre kevésbé ártalmas üzletet folytatnak.

Szigorú büntetések kapcsolatosan egy társadalmi mozgalom éber ellenőrzésével biztosítják e rendszer jótékony működését.

Még az italok tisztaságáról sem kell törvényileg intézkedni, mert az állami kényszer itt is pótolja a társadalom szigorú felügyelete, mely e tisztet a magánegyletek segítségével végzi, támogatva egy erős közvélemény által.

Már a rövid vázlatból is kitűnik, hogy a norvég monopolium egészen sajátos módon van szervezve. A monopol különben is igen szűk keretben mozog és a kicsinyben való elárutás és kimérési jog kizárólagosságára van alapítva, mely jogot a község gyakorolja, mint a fogyasztás leghivatottabb ellenőrző hatósága. A norvég monopol viszonyai tehát egészen elütők a mi viszonyainktól, melyeknél az adópolitikai és mezőgazda-

sági érdek ápolása éppen olyan fontos, mint a fogyasztás szabályozása.

Sokkal szélesebb alapon áll a *svájci* monopólium, mely az összes érdekeket lehetőleg figyelembe veszi és egészben véve sikerült törvényhozási munkának mondható. Ítéletet róla mondani annyival is könnyebb, mert hatásáról több mint hét évi tapasztalatok tehetnek tanúságot.

Ez alkalommal köszönettel kell megemlékeznem Milliet úrról, a svájci monopól igazgatójáról, ki a svájci monopóliumra vonatkozó hivatalos kiadványok jelentékeny részét társulatunknak nagy készséggel rendelkezésére bocsátotta. Ezen kiadványok hű képét adják úgy a monopól keletkezése történetének, mint berendezésének és eddiglen elért eredményének. Noha a svájci monopól története és organizációja megglehetősen ösmeretes, szabadjon a főbb momentumokra mégis kiterjeszkednem. Az 1886-iki szeszadó-reform két célzt tűzött maga elé: az adójövedelem emelését és egyúttal az alkoholizmus leküzdését; e mellett kellőleg figyelembe venni óhajtotta a mezőgazdaság érdekeit is.

Nagyon tanulságos, hogy mikép jutott a reform előkészítésére kiküldött bizottság a monopól eszméjére, daczára annak, hogy ellene úgy a szövetségi kormány tagjainál, mint a nép körében ellenszenv uralkodott.

A kormány egyenesen gyártási adót javasolt, azonban a bizottság alapos vita közben azon meggyőződésre jutott, hogy ezen úton a reform célját el nem érhetik.

A gyártási adót vagy védvámmal kellett volna összekapcsolni és akkor azon veszély támad, hogy a mezőgazdasági szeszfőzdek mennek tönkre és csak pár nagy gyár monopolizálná a szesztermelést, vagy pedig a gyártási adót életbe léptetni védvám nélkül. Ezen esetben az egész svájci szeszipar lett volna veszélyben, mert nem versenyezhet a külföldi szeszszel, még a svájci határon belül sem. A bizottság ennél fogva nem habozott az állami monopól mellett állást foglalni.

Végjelentésében a bizottság alaposan czáfolja meg azon érveket, melyeket a monopól, mint az iparszabadság megrontója ellen felhozni szoknak. Nem lehet e kérdésnél, így szól a jelentés, az iparszabadság elvi álláspontjára helyezkedni. Olyan ipar, mely rendkívül magas adókat kénytelen viselni, szükségképen engedélyrendszer alá esik.

A concessionált magánipar pedig végeredményében magánmonopoliparrá leszen. Nem úgy áll tehát a kérdés, hogy szabadipar vagy állammonopolium, hanem úgy, hogy magánmonopolium vagy állammonopolium. E kettő közt a választás pedig épenséggel nem nehéz, mert számos politikai, társadalmi és gazdasági ok szól a magánmonopól ellenében az állammonopolium mellett. Nézeteltérés uralkodott az iránt, hogy a

monopol melyik neme: a szeszgyártási vagy pedig csak szeszkereskedési monopol alkalmaztassék-e?

Utóbbit mint átmenetet többen ajánlották, támaszkodva különösen arra, hogy a szeszgyártmány beváltási műveletében alkalmas eszközt kap az állam kezébe, hogy a szesziparban egyesülő különböző érdekeket kellő módon kielégíthesse. Ez különösen a mezőgazdasági szeszfőzdekre czélt. Azonban a többség a gyártási monopol mellett foglalt állást, részben azért, mert a gyártási monopolt nemcsak a leggyökeresebb és legtökéletesebb reformnak, hanem egyszersmind a kártalanítások tekintetében a legloyálisabb megoldási módnak tartotta.

Ily előzmények után a gyártási monopolium végkép el lett fogadva és egy népreferendum által nagy többséggel megerősítve. Ez annál nevezetesebb momentum, mert a monopol, dacára annak, hogy rendesen a központi államhatalom és a burocratismus fegyverei közé számítatik, egy oly nép által alkalmaztatott, még pedig ennek legradicalisabb formájában, mely federatív hajlamairól és a burocratismus elleni ellenszenvéről mindig ismeretes volt.

Lássuk most már e törvény főbb intézkedéseit és eredményeit.

A monopolium nyers szesznek lisztes anyagokból való gyártására, ezen nyers szesznek tisztítására terjed ki, ellenben monopolmentes a belföldi gyümölcsből, borból, törkölyből stb. ehhez hasonló anyagokból való gyártás. A monopol berendezéseinek alapvonásait abból meríti, hogy a *Svájcz* nem termel a szükségletnek megfelelő szeszmenynységet, hanem bevételre szorul.

A monopoltörvény ehhez képest rendeli, hogy az évi szükségletnek körülbelül $\frac{1}{4}$ része a svájci termelőktől szereztesse be, míg a többi $\frac{3}{4}$ részt a monopol igazgatósága a külföldi termelőktől szállíttassa magának. Ezen utóbbi $\frac{3}{4}$ -nél az állam teljesen kereskedői elvek szerint járhat el, kiaknázhathatja a szeszpiacz conjuncturáit, élvezheti mindazon előnyöket, melyek egy nagy és feltétlen hitelképes vevő számára egy szabad piacon nyújthatnak.

Tényleg a külföldi szesznek beszerzésénél a svájci államnak szerencsés keze volt, mint azt az évi jelentések részletes adatai megerősítik.

Más elvek irányadók a fennmaradó negyed beszerzésénél. Előbb arra gondoltunk, hogy a 40.000 hlre becsült szükségletet az állam saját gyáraiban készíttesse és a csefrét a svájci mezőgazdaságnak olcsón szolgáltatassa. A termelés ezen módjától azonban elállottak és ezen, a mezőgazdasági közepes terjedelmű szeszipar érdekében azon eljárást követték, hogy ezen $\frac{1}{4}$ -et svájci mezőgazdasági gyáraknak bizonyos részletekben, melyek 150 hltnél csekélyebbek és 1000 hltnél nagyobb-

bak nem lehetnek, árlejtés útján és bizonyos feltételek betartása mellett ítéljék oda.

Mint hogy az odaitélt részlet másra át nem ruházható, ellenben svájci mezőgazdasági szövetkezeti szeszfőzdék törvényesen előnyben részesítendőek, a minimum és maximum a legkisebb és viszont a nagy üzemnek folytatását lehetetlenné tette. Az évi jelentések szerint a belföldi nyers szesz beváltási ára körülbelül 80 francot tett ki; ezen ár sokkal magasabb, mint a szesznek megfelelő piaci ára volna, úgy, hogy a többletben a svájci mezőgazdaságnak nyújtott erős prae-miumot kell tekinteni.

A nyers szesz tisztítására egészségügyi szempontból rendkívül nagy gondot fordítanak. Sikert is nekik a szesz tisztításánál a technikailag legnagyobb eredményt elérni és az egészségtelen alkatrészek arányát $\frac{1}{2}$ pro millére leszállítani.

Ezen finomítási mania, úgy állítják többen, szintén hozzájárult a fogyasztás apasztásához, mert a közönség a nagyon is tisztított szeszt nem találja eléggé izletesnek és zamatosnak.

A finomított szesz raktározása még szintén a monopol körébe tartozik. E raktárakból azonban már bárkinek áll jogában a szeszt legalább 150 literes mennyiségben beszerezni.

Ezen jog folytán a szeszkereskedés tulajdonképpen szabad, de azon megszorítással, hogy a forgalomba hozott szesz mennyiségének a 40 litert meg kell haladnia.

A szeszmonopol eladási árát a törvényben szabott 120—150 franc pro hektoliter határok közt a szövetségi tanács írja ki időközönként. Az évi jelentések szerint ötféle minőségű monopol-szesz hozatott forgalomba, a minőséghez képest változó árakban.

Denaturált szeszt ipari célokra szintén a monopol szolgáltat olcsóbb áron, de szintén csak 150 literes minimumokban.

Ezen 150 literes minimum a gyakorlatban, úgy látszik, túlságos nagynak bizonyult, mert a vevő részéről körülbelül 250 franc készpénzfizetést tett szükségessé, ez is hozzájárult a fogyasztás mérvének apasztásához.

Teljesen a monopolon kívül áll a szeszkiskereskedés és kimérése, ezeknek határa a 40 literen alól kezdődik. A cantonok adják az elárusítási engedélyeket, szabják ki és szedik be maguk számára az italmérési illetékeket.

Lehetetlen, hogy a svájci monopol egyéb részleteit ezen előadásom körében még bővebben fejtegetsem, azért itten még csak két momentumot akarok felemlíteni. Az egyik a kártalanítás, a másik a pénzügyi eredmény. A kártalanításnál alapelv volt, hogy azt csak megszerzett jogokért adják. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy oly üzemek, melyek a monopol behozatala idejében lisztes anyagokból főztek szeszt,

megtérítést kapnak azon értécsökkenésért, melyet épületeikben és készülékeikben az üzem megszüntetése folytán szenvedtek. Nem járt azonban kárpótlás a jövőben eleső üzleti nyereségért. Kártalanított üzem a főzést teljesen abba hagyni köteles s még a monopol számára sem szállíthat szeszt. Szeszkereskedők bármily kárt is szenvedtek legyen a monopol behozatala által, elvileg ki voltak zárva a kártalanítási műveletből.

Ezek voltak röviden a kártalanításnál alkalmazott szabályok, melyeknek jogi alapja tehát az, hogy csak a jog teljes elvesztéseért, nem pedig annak megszorításáért jár a kártalanítás.

Ezen, tán nem épen teljesen kifogástalan szabály keresztültele a kártalanításnál különben nagyobb gyakorlati nehézségeket nem okozott.

A monopol pénzügyi terve, mely közel 17 millió brutto és 8 millió netto jövedelmet irányzott elő, nem bizonyult egészen helyesnek, mert még 1892-ben, tehát már a kezdet nehézségeinek leküzdése után, a brutto jövedelem nem ütötte meg a 15 milliót és a netto a 7 milliót. A tévedés oka abban rejlett, hogy a szükségletet túlbecsülték és a fogyasztás az áremelkedés folytán jobban csappant meg, mint hitték. Milliet ezen csökkenést 25^o/o-ra teszi. Az eredmény tehát mindenesetre megelégedést kelthetett azoknál, kik a monopollal egészségügyi célokat akartak elérni.

Leginkább csökkenti a svájci monopol jelentőségét reánk nézve azon körülmény, hogy a svájci szeszipar igen szerény, mint láttuk, a monopol előtt sem volt ez másképen.

Vegyük a mostani számokat és azt látjuk, hogy a monopol számára készült svájci szesz összesen 30.000 hlt., míg pl. nálunk az évi 35 frtos contingens 872.000 hlt. Ausztria-Magyarországé együtt közel két millió.

Épen oly jól illusztrálja ezen viszonyokat, hogy a monopol folytán megszüntetett összes üzemek kártalanítása csak 4 millió francot vett igénybe. Ennélfogva azon érvek, melyek Svájcban a gyártási monopol mellett és kereskedelmi monopol ellen szólottak, nálunk nyomatékkaal nem birhatnak.

A kis köztársaságot elhagyva, térjünk be Európa legnagyobb birodalmához: *Oroszországhoz*. Itten már a XVII-ik században hozták be a pálinka-monopolt. Körülbelül kétszáz évig volt érvényben, majd tisztán állami kezelés alatt, majd ismét kibérelve.

Nincsen szándékomban ezen régibb orosz monopolt, melynek ma amúgy is csak történeti és ethnographiai becsé volna, közelebbről megismertetni. 1863 ban törülte el II. Sándor czár, mint a corruptio fészket és a szeszadónak egy másik formáját léptette helyébe.

Az új adórendszer alatt azonban a szesznagykereskedők magánmonopoliuma fejlődött ki.

Az ország nagy terjedelménél és a szállítási eszközök hiányosságánál, de még a földék tőkeszegénységénél fogva a szesznagykereskedőknek könnyen sikerülhetett a kis földel tulajdonosokat függő gazdasági helyzetbe juttatni.

A nagykereskedők ezen tényleges monopoliuma az orosz kormányban azon gondolatot ébresztette, hogy nem volna-e célszerű ezen állapotot az államnak bizonyos versenye útján megszüntetni, mely mérsékelné a szesz árát a fogyasztóknak javára és ezen úton az állambevételt is emelné.

E gondolat kivitele az új orosz monopol törvény, mely kísérletképen négy keleti kormányzóságban: Perm, Ufa, Orenburg és Samarában, 1895. január 1-ével lépett életbe.

Ezen monopoliум berendezése következő: A monopolverületen a szeszszel és pálinkával a fogyasztás céljaira való kereskedés a korona előjoga, míg az export és átviteli kereskedés szabadipar. A monopoljövedelem biztosítása céljából a szesztermelés a monopol területén korlátoztatik oly módon, hogy egy főzde sem termelhet többet, mint a megelőző három évek egyikében főzött.

Ha a főzde a maximumot meg akarja haladni, például export célokra, külön engedélyre van szüksége. A monopolkezelés a fogyasztásra szükséges pálinkát a monopolterületen működő földékből szerzi be.

Ezen földékeknek azonban a fogyasztásra szükséges mennyiség felerészének szállítására van csak elsőbbségi joga. A főzde a neki szállításra odaitélt mennyiséget másra át nem ruházhatja. A beváltási árat a pénzügyminister szabja meg. A szükségletnek fenmaradó részét a monopolkezelés kereskedői úton szerzi be, rendesen azonban árlejtés útján biztosítja magának. A nyers szesz finomítása és ivópálinkára való átalakítása magán és monopolgyárakban történik. A finomítás szigorú ellenőrzés alatt áll és fogyasztásra csak oly pálinka kerülhet, mely kellőképen finomítva van és legalább 40 fokos szesztartalommal bír. Az ellenőrzés hathatós foganatosítása végett a pálinka átöntése palaczkokba csak állami raktárakban eszközölhető. A szesz detailkereskedés és kimérés nincsen kizárólagos monopolkezelés alatt, azonban a magánkereskedők és kimérők mellett, a monopolkezelés is állíthat fel eladási és kimérési üzleteket. Ezen utóbbiak mintegy pálinkatrafikok, melyek rendesen dohányeladással is foglalkoznak.

A kiskereskedők és kimérők csak olyan közönséges ivópálinkát árusíthatnak, mely a monopolkezelésből származik.

Ezen pálinkának minden egyes községre nézve külön hivatalos árszabása van. Az árszabást a pénzügyminister állapítja meg az illető községre nézve azon minimum és maximum közt, melyet a törvény ír elő. Az elárusító és kimérő nyere-

sége pedig azon provisióban áll, melyet árleengedés formájában a monopolkezelés engedélyez.

Ezek volnának a legújabb orosz monopol fővonásai. Röviden tehát nyers szeszkereskedési monopol a szesztermelés korlátozásával, finomítási kényszerrel és a detailkereskedés sajátosságos berendezésével.

Miután a monopol csak most lépett életbe, hatásáról még nem beszélhetünk. Az 1893-ik év folyamán szomszédunk, Szerbia zavart állami pénzügyeinek javítására több monopol rendezett be és ezek közt a lisztes anyagokból és melasséból nyert szesz monopoliumát is. Az állam fentartja magának ezen szesz bevitelének, feldolgozásának, előállításának és nagyban való elárusításának kizárólagos jogát.

Ezen monopol tehát igen terjedelmes és radicális. Csak látszólagos kivételt képez, hogy egyes gyári üzemek a magán szeszfűzést és elárusítást folytathatják, mert ezen gyárak olyan ellenőrzési megszorításoknak vannak alávetve, hogy azok csak az állami monopolszeszgyártás egy sajátosságos nemének tekinthetők. A gyümölcs- és borpálinkagyártás ellenben csakugyan teljesen a monopolon kívül áll. Mint tisztán államfinancziális rendszabály, e monopol bennünket csak kevésbé érdekelhet.

II.

Sokkal ismertebb, mint ezen új orosz és szerb monopol-törvény, a német 1886-ki szeszmonopol törvényjavaslat, az úgynevezett Bismarck-féle szeszmonopolium. Alapeszméje az volt, hogy a német mezőgazdaság érdekében az összes szesztermelés contingentáltatik és az állam által bizonyos árban, mely a világpiaczi árat tetemesen meghaladja, beváltatik. Most már az állam rendelkezvén az összes szesz felett, szoros monopolkereskedést űz, ő adja el külföldre a belföldön nem szükséges szeszt, ő finomítja a szeszt és végre a detailkereskedést és kimérést egy hivatalnoksereg által végezteti. A tervnek egyes nagy hibái, melyeknek kijavitása épen nem lett volna nehéz, rendkívül megkönnyítették ellenfeleinek támadásait.

Igy kétségtelenül nagy hiba volt, hogy az összes szesztermelés váltassék be magasabb áron, 35 márka átlagár volt hektoliterenkint tervbe véve és hogy a drágán beváltott szesz tekintélyes része az állam által exportáltassék a külföldre, a hol pedig a szesz ára hektoliterenkint átlag 20 márka körül mozgott.

Egy másik, a terv sorsára végre még tán végzetesebb hiba volt, hogy a kiskereskedést és kimérést államosítani kívánta, mi egyrészt pár százezer embert fosztott volna meg eddigi keresetétől, míg másrészt nagy kártalanítási műveletet tett volna szükségessé (körülbelül 800 millió márkát igényelt volna).

De ezen hibáktól eltekintve, a terv igen egészséges magvat rejtett magában és ezen ítéletünkhez még jobban ragaszkodunk, ha mostan még egyszer végigolvassuk azon nagy monopol-vitát, melyet a német birodalom gyűlésén 1886-ban a javaslat felett tartottak. Nagy ékesszólás, de csekély tárgyilagosság a terv elvi ellenségeinél, mélyebb belátás, a szesz kérdés teljes ismerete a monopol védőinél, ez körülbelül a nagy vita benyomása. A vita eredménye a javaslat visszautasítása, melyre az előbb ecsetelt hibák és azonkívül a politikai körülmények vezettek, éppen nem ingathat meg véleményünkben, ha azt látjuk, hogy az iparszabadság védői által annyira perhorrescált contingentálási rendszert, mely a monopoltervben is bent volt, utóbb az 1887-iki német szeszadótörvénybe, habár némileg fedett alakban, mégis csak be kellett venni.

Éppen azért nem is csodálkozhatunk, ha a monopoljavaslatnak elbukása daczára újabb meg újabb tervekkel találkozunk, melyek ismételten bizonyítják, hogy tán a német népnek a monopolok iránt táplált ellenszenvé még sem oly nagy, mint azt azon nagy vitában hirdették. Igaz, hogy ezen tervek hivatalos alakot még nem öltöttek, de azon körülmény, hogy sűrűn propagáltak és éppen a szesziparban és kereskedésben érdekelteknek tetszésével találkoznak, arra vall, hogy előbb-utóbb gyakorlati bizottsággal fognak birni. Cél-szerű lesz különösen két ilyen tervvezetellel megismerkedni, mert alig tévedek, midőn azt állítom, hogy bennük sok rokon vonást látok a mi szeszmonopol-tervünkkel. Egy terv dr. Wittelshöffer műve (a Coured-féle évkönyvekben közzétéve). Alapvonásai a következők: A belföldi szeszfogyasztási szükséglet mennyisége contingentáltatik és a már létező szesz-főzdek közt felosztatik. Az állam a nyers szeszt szabott áron beváltja és magánfinomítóknál tisztíttatja. A tisztított szesz vagy állami, vagy külön engedélyezett magánraktárakba kerül, a hol felügyelet alatt bizonyos minőségű ivópálinkává gyártatik át. A kimerők és detailkereskedők csak ezen raktárakból szerezhetik be a szeszt. A monopolon kívül marad a contingensen felüli szesz, mely azonban csak exportra vagy ipari célokra használható. A monopolon kívül állanak szintén a finomabb, azaz rozsból vagy gyümölcsfajtákból készült szeszek, csakhogy ezek fogyasztási adó alá esnek.

Nehogy azonban ezen monopolmentes pálinka a monopol-pálinkának veszedelmes versenyt okozzon, a monopolmentes pálinka termelése belföldi fogyasztás számára szintén contingentálásnak vettetik alá azon esetben, ha ezen monopolmentes pálinka termelése a contingens mértékét túlhaladná, a túltermelés progressiv arányokban emelkedő pótdót kénytelen viselni. A beváltandó monopoliszesz contingentálását és felosztását a termelők közt a terv úgy képzei, mint az nálunk

már az 1888-iki törvény folytán gyakorlatba lépett. A művelet alaptendenciája különben a mezőgazdasági szeszfőzdek előnyben részesítése s így a contingens kiosztásánál, mint magasabb beváltási árak engedélyezésénél. A finomított szesz állami raktárakba kerül. A raktárfőnök nem hivatalnok, hanem provisió mellett alkalmazott közvetítő, ki saját felelősségére ad a vevőknek hitelt.

A monopolit tehát az eladásokból veszteség nem érheti.

Teljesen a monopolon kívül áll a detailkereskedés és kimérés, mely megtartja eddigi jellegét, mint engedélyezett licenchiált ipar.

Az árszabás raktáros és detailleur, illetve kimérő közt szabad alku tárgya, ennek daczára a raktáros önkényének megelőzése végett a közönséges ivópálinkának készpénzfizetés melletti maximalis ára hivatalosan elő van írva.

A detaillista és kimérő, ki a közönséges ivópálinkát csakis a raktároknál szerezheti be, ezen áruít kellő mennyiségben tartozik készletben tartani és a közönség érdekében a hatóság által a közönséges ivópálinkára előírt maximalis árat betartani.

A Wittelschöffer-féle terv pénzügyi alapja az, hogy a nyers szesz beváltási ára csak 35—40 márka hektoliterenkint, hozzáadva még a mostani 70 márka maximális adót és öt márka finomítási költséget, a szesz hektoliterében még csak 110—115 márka érték összpontosul, míg a német detailárak átlag 300 márkára rúgnak egy hlt. után.

Ezen utóbbi számtételt azonban heves kritika tárgyává tették és mások a detailárakat átlag 160—170 márkára becsülik. E controversia bennünket nem igen érdekelhet. Feltehetőbb ellenben, hogy ezen terv számítási alapja, éppen úgy, mint mi a mi monopoltervünkénél, az alacsony engros és a magas detailárakban feküdnék. Sokban hasonlít ezen tervhez egy másik, melynek szerzője egy zürichi szakember, Sand; csak hogy ezen utóbbinál a monopol szigorúbban van a nagykereskedés kereteiben tartva. Ugyancsak megtaláljuk benne a burgonya és egyéb lisztes anyagokból való szesztermelés contingentálását, beváltását, még pedig szintén 36—40 márka ár mellett, továbbá annak finomítását. A monopolon kívül marad még az export szesz egyáltalában és a finomabb szeszgyártás gyümölcsökből, borból és ehhez hasonló anyagokból. Az eladást a tisztított monopolszesznél oly formán rendezné be, mint a svájcei monopolnál, állami raktárakat állítana fel, a hol bárki vehetné a szeszt 1—1½ hlt. minimális mennyiségben.

Az eladási engros árat hlt.terenkint 130—135 márkával számítaná, úgy, hogy tiszta nyereségül mintegy 85—90 márka maradjon, míg a mostani adómaximum csak 70 márka.

A különbözet a monopol esetében tehát 15—20 márka.

Ezen tervnek számításait szintén éles bírálat tárgyává tették, habár be kell vallani, hogy Sand nagyon mérsékelt számadatai bizalmat gerjesztenek és erre annál méltóbbak, mert ezekben a kipróbált svájci monopolárokhoz tartotta magát. Hogy ezen árak mennyiben képesek apasztani a német szesz fogyasztási mérvét, oly kérdés, mely bennünket nem igen érdekelhet. Bár a szesztermelés viszonyai *Franciaországban* sokban elütök a német viszonyoktól, a szeszmonopol eszméje Franciaországban is erős pártolásban részesül, még pedig hosszabb idő óta. Már 1887-ben foglalkozott egy, a kormány által egybehívott nagyobb szakenquétte a szeszmonopol kérdésével, azonban a bizottság 1888. február 28-án kelt jelentésében a monopol ellen nyilatkozott. E jelentésben, mely Say Leon elnök aláírásával van ellátva, elismeri ugyan, hogy az adópolitikai és egészségügyi érdekeket legjobban lehetne egy monopol formájában kielégíteni, azonban a monopol ellen azt hozza fel érvül, hogy az a nagy tökélyre vitt francia finomabb szeszgyártás ártalmára lehetne, hogy továbbá a monopol berendezése nagy költségekbe kerülne, mert roppant kártalanítási műveletre volna szükség. Ez a monopol pénzügyi sikerét már azért is veszélyeztethetné, mert a számtalan kis üstök (*bouilleurs de cru*) privilégiumainak eltörlése politikai és gazdasági okokból sok nehézségekbe ütköznék. A bizottság tárgyalta az Alglafe-féle monopoltervet is, mely Franciaország határain túl is bizonyos hírnévre tett szert. E terv kiindulási pontja az, hogy a nagy kártalanítási műveletet, mely egyik főakadálynak tekintetett, feleslegessé tegye. E célból elvileg ugyan a szeszipart, mint magánipart, teljesen szabadon hagyja, gyakorlatilag különösen a finomsági vizsgálatot használja fel a célra, azonban annyi anyagi és alaki terhet ró rá, hogy ezen iparnak alig marad más választatása, mint beszüntetni a főzést, vagy pedig elfogadni a monopolkezelésnek feltételeit.

Mint hogy a magániparral párhuzamosan a monopol is hoz szeszt forgalomba, még pedig olcsóbban, mint a magánipar; ezen utóbbinak sorsa a veszedelmes versenynél fogva nem lehet kétséges.

A monopolszesznek ezen illoyalis versenye az Alglafe-terv alaphibája; a bizottság csakugyan nem tartotta az állam méltóságával összeegyeztethetőnek, hogy, a kártalanítás kötelezettsége alól ily módon meneküljön. Épen azért felesleges is volna az Alglafe-féle terv részleteivel behatóbban foglalkozni és csak azt kívánom megjegyezni, hogy négyféle palaczkok kezelése, az üres palaczkok visszaadása és az ezzel összefüggő adóleszámolás annyi complicatiót okoz és annyi alkalmat szolgáltat az adókötelesség kijátszására, hogy a terv a főokon kívül már azért is elfogadhatatlannak bizonyulna. Dacára annak, hogy a monopol eszme ez alkalommal ked-

vező fogadtatásban nem részesült, a napirendről végkép le nem szorítottatott, sőt 1892-ben maga a francia kamara küldött ki egy parlamentáris bizottságot, hogy az újabban felmerült szeszmonopol-terveket tárgyalja és tegyen önmaga javaslatot. A bizottság megfelelt kiküldetésének és egy újabb szeszmonopoljavaslattal lépett elő, mely indokolása szerint első sorban az alcoholismus elleni védekezést akarja megkönnyíteni és csak másodsorban kívánná az adópolitikai érdeket kielégíteni. A javaslat e célból a finomítási monopoliumot ajánlja. Lisztes anyagokból készült szesz italok csak akkor hozhatók forgalomba, ha állami szeszfinomítóktól kerültek ki. Borból, gyümölcsből, törkölyből készült pálinkákra nézve gyártási állammonopolium rendeztessék be. Ezen gyártási monopol alól úgy a finom cognac-gyártás, mint az eddigi (*bouilleurs de cru*) kisüstök tulajdonosaira nézve kivételeket engednek. A kisüst-tulajdonosok főzése egyrészt szigorúbb ellenőrzésnek van alávetve, mint eddig volt, másrészt azonban javukra felvett különös engedmények és kedvezmények azt célozzák, hogy ezek eddigi pálinkafőzésének megszüntetésére ösztönöztessenek. A szeszfinomítás mint magánipar teljesen megszűnik és az eddigi finomítók beváltatnak, illetve kártalanításban részesülnek.

A monopol-administratio a szükséges nyers szeszt első sorban francia főzdekből köteles vásárolni és csak ajánlatok hiányában fordulhat más beszerzési forráshoz. A szeszbeszerzési művelet szabályozására a szükségelt nyers szesz mennyisége, továbbá minimalis és maximalis ára nyilvános hirdetésekben közzétételik. Előnyben részesülnek a francia termelők eddigi termelésük mérvén belül, francia termelők közül pedig a mezőgazdasági szeszfőzdek.

A finomított szesz állami vagy külön engedélyezett magánraktárakban kerül eladásra.

Nemcsak fogyasztásra, hanem gyógyszerészeti és ipari célokra, végre a bor alcoholizálására, ipari célokra szolgáló finomított vagy denaturált szesz csakis ezen raktárakból szerezhető be.

Ezen javaslat tehát szigorú finomítási monopoliumot és e mellett számos kivételekkel ellátott gyártási monopoliumot kíván. A rendkívül magas eladási árban 400 franc a 98 fokos pálinka hektoliterje után és az italok tisztításában feküdnek az alcoholismus elleni küzdelem. Nehezebben lehetne elbírálni, hogy a francia szesztermelőknek adott előnyök mennyiben kedveznek a mezőgazdasági szesziparnak, mert a kedvezmények részletesebb kifejtése hiányzik. E javaslatból eddig még törvény nem vált; hanem közzététele óta a francia kamara újból nyilatkoztatta egy resolútióban azon szándékát, hogy a szeszadó reformját szeszmonopolium formájában óhajtja. Ezen ismételt megújított kívánság szintén bizonyítja, hogy a

szeszmonopolban nem tekinthetünk fináncziális utópiát, hanem a szeszadó kérdésének oly megoldási módját, mely nemcsak elszigetelten egy állam kísérleteként tűnik fel, hanem igen sok helyütt, mint a legjobban megfelelőt ismerték fel.

III.

Ha ezen külföldi körülről ismét hazánkba térünk vissza, a hallottak után már tán hajlandóbbak leszünk a monopol elleni táplált ellenszenvünket mérsékelni.

Ép úgy, mint nem rajonghatunk a monopolért, tisztán a monopol eszméért, úgy nem volna értelme annak sem, hogy a monopolt elvesszük a monopol nevéért. Nincs értelme, hogy a szesznél a kizárólagos magángazdaság elve mellett kitartsunk, ha látjuk, hogy azon haszon, melyet ezen elv teljes épségben tartásától a közjóra nézve elvártunk, többé biztosítva nincsen.

Nézzük már most, hogy alakultak nálunk a viszonyok. A szeszadó történetével épséggel nem akarok itten behatóbban foglalkozni, mert ez nagyon is messze vezetne, csak annyit akarok megemlíteni, hogy tán egy adónk sem volt annyi kísértetnek tárgya, mint épen a szeszadó. Egy adóztatási forma sem mutatkozott kielégítőnek, mert majd az államkincstár, majd a szeszipar járt rosszul. Nem hozta a szesz-kérdés helyes megoldását az adótheoreticusok által egykoron annyira magasztalt gyártási adó sem és végre az 1888-iki szeszadótörvényeink eredménye sem mondható kielégítőnek. Igaz ugyan, hogy az államkincstár nem panaszkodhatik, mert az adójövedelem 1888. óta 8 millió forintról 30 millióra emelkedett és tudjuk, hogy államháztartásunk helyzetének javulását nagy részben ezen adónak köszönhetjük.

Kevésbé lehet meglegedve azonban a törvény hatásával a szeszipar, mely a contingentálási rendszernek nem épen szerencsés keresztülvitele folytán nemcsak hogy nem élvezi a 35 ft. és 45 ft. adótétel közti különbözetet, hanem igen sokszor van azon helyzetben, hogy a fogyasztási adó alapelvének ellenére tényleg nem képes még a 35 ftos adót sem teljesen áthárítani a szesz vevőjére. Hogy ilyen körülmények közt a már természetüknél fogva gyengébb mezőgazdasági szeszfőzdek állapota sem lehet virágzó, — dacára, hogy törvényes adómérséklésben részesülnek — kétséget nem szenvedhet. De e mellett a fogyasztás viszonyai sem kielégítők. Először épséggel sincsen elegendő biztosíték arra nézve, hogy a pálinka kellőleg tisztított minőségben kerüljön a forgalomba. Szakértőktől vett információim szerint 872.000 hlt. contingenstől, mely körülbelül megfelel a mi fogyasztásunk főösszegének, alig kerül 500.000 hlt. finomított anyagban a fogyasztók kezébe. Másodszor szeszfogyasztásunk második

alója helytelen szabályozása folytán sokkal jobban drágítja a szesz detailárát, mint ezt az adó magassága megkövetelné. A közönséges ivópálinkának ármaximuma oly magasra van szabva, hogy a fogyasztó épenséggel nem élvezheti a cikkeknek rendkívüli árhanyatlását.

Baj van tehát a láncz két végén, a termelésnél és a fogyasztásnál és mint látjuk, főképp azért, mert a szeszadóztatásunk nem egységes, hanem szétforgácsolt. Képzeltetünk ugyan olyan reformot is, mely a mostani szeszadónak a szeszitalmérési adóval való kapcsolatba hozásából állana. A szeszfőzdeknél szedhetnék a szeszfogyasztási adón kívül a szeszitalmérési adót is egy pótlék alakjában, mely körülbelül 15 frtra rugna egy hektoliter tiszta alcohol után. Ezen megoldási módnak azonban azon árnyoldala volna, hogy a gyengébb szeszfőzdek és ezek közé tartoznak épen a mezőgazdaságiak, a magas adót még kevésbé lesznek képesek áthárítani, mint az eddig történt. Ha tehát ezen reformmal együtt a contingensnek tetemes leszállítását egyik vagy másik módon fogadtatba nem vesszük, az ipar helyzetét még súlyosbítanók. A megoldás ezen módja mellett azonkívül még épenséggel nem volna gondoskodva a szesz finomításáról sem. A finomítási kényszer elrendelése pedig azon akadályokba ütközik, hogy különösen a kisebb mezőgazdasági nyers szeszfőzdek a finomítók önkényének nagyon is ki volnának szolgáltatva, röviden szólva, a magánfinomítók tényleges szeszmonopoliuma állana be.

Mindezen nehézségek eltűnnének egy oly szeszmonopoliumnál, mely a belfogyasztásra szükséges nyers szesz beváltására és annak finomítására terjed ki. Lássuk csak részletesen annak előnyeit.

Mig ma egy mesterkélt adórendszer, mely csak látszólag van az iparszabadság elvi álláspontján, két adótételt, 35 frt. és 45 frtot állít fel, a mezőgazdasági gyáraknak azonkívül külön kedvezményes adótételeket, a szeszitalmérési adóknál ismét újabb tételeket, a monopolnál az adókezelés lehetőleg egyszerűsítettetik, mert egyedül a monopolárak megállapításában áll. Az adókezelés ennél fogva nemcsak egységesebb és ruganyosabb, hanem az államnak módjában lesz a szeszfajok minőségéhez képest a monopolárban minősített adóztatást keresztülvinni, ez által egy helyes adópolitika elveinek jobban megfelelni, mint eddig történt. Igen olcsón, tán az előállítási ár mellett adhatja el az ipari célokra szolgáló szeszt, fokozatosan drágábban a finomabb szeszfajtákat.

De jobb lesz a szesziparnak helyzete is, mert mig eddig a contingens daczára jó árakra nem tehetett szert és a 35 frt. adónak 50 frtra való felemelése után sorsa tán még rosszabbra fordulhatna azon jog helyett, hogy 35 frtos adó mellett gyárthat contingens-szeszt és a mellett maga volt kénytelen vevőt

felkeresni, az adó alól teljesen fölszabadul és a mellett biztos, fizetőképés vevőt nyer, ki neki mindenestre magasabb árt engedélyezhet és engedélyezni is fog, mint a mennyit eddig kapott.

Különös kedvezményekben részesíthetők a mezőgazdasági gyárak és azt hiszem, sokkal hathatósabb szer ezeknek emelésére egy magasabb megváltási árban mutakozó díj, mint egy adóelengedésben nyilvánuló tehersökkentés. A mezőgazdasági földék nagy előnye lesz továbbá az is, hogy biztos bevételre számíthatnak és ehhez képest rendezhetik be egyéb gazdaságukat, úgy, hogy a nyers szesz beváltásának közvetlenül a földmivelésre is jótékony hatása leszen. A belföldi szesznek árszilárdsága, mint a megváltási művelet folyománya, oly erőt kölcsönözhet az egész belföldi szesziparnak, hogy ez a monopolon kívül hozott exportgyártásban még fokozottabb versenyképességgel léphet tényleg fel, mint az eddig történt. Nagyok továbbá az előnyök a fogyasztásra nézve, mert a finomítási monopolum akár régie, akár bérlet gyárakban gyakorolják, legjobb biztosítéka, hogy egészségügyileg kifogástalan ital kerül forgalomba a fogyasztók számára; a szesznek finomítási költségei pedig nem oly nagyok, hogy a szeszárát jelentékenyebb mérvben befolyásolhatnák.

A finomítási kényszer állammonopol nélkül, pedig mint láttuk, vagy a finomítók magán monopolumára vezet, vagy pedig egyszerűen keresztülvihető, eltekintve attól, hogy a kizárólagos magánfinomítási művelet szintén ellenőrzési költségeket igényel. Ismét a forgalom előnyére van, de a mellett az adó egyszerűbb kezelésére vezet, hogy a finomított szeszszel való kereskedés szabadon hagyatván, a finomítási műveleten túl az adószedés és ellenőrzés pusztán a monopolmentes szeszre vonatkozik. Megszűnnék tehát a kizárólagos szesztalmérési jog bérbeadásával folyó anomál állapot, mely nem is igen illik be egy modern állam adókezelési rendszerébe és mely csakis mint átmeneti állapot volt tűrhető a regálemegváltás után. Igaz, hogy ez az éremnek csak egyik oldala, mert kétségtelenül vannak a monopolberendezésnek akadályai és nehézségei is. Nem is akarom ezeket elhallgatni, csak hogy azt hiszem, hogy ezek épenséggel nem leküzdhetlenek. Legelőbb is tisztában kell lennünk az iránt, hogy miféle monopol akarunk.

Kiindulási pontul vesszük, hogy a szeszmonopolium a belfogyasztásra szükséges nyers szesz kizárólagos beváltási jogára és ennek finomítására terjed és hogy a finomított szeszszel való kereskedés, a mint a raktárokat elhagyja, már ismét szabad ipar. Legilletékesebb helyről ilyen tervet emlegettek. Ilyen monopol mellett az export termelés és kereskedés nehézségeket nem okozhat, ez pedig annál fontosabb, mert Ausztria-Magyarország évi szessexportja még mindig

¹ 4 millió hlt. körül forog. Nagyobb nehézségeket okozhatna a belföldi fogyasztás nagyságának megállapítása, azonban az 1888-iki szeszadótörvények contingentálási műveleteikkel és azonkívül a szesztalmérési adó olyan előmunkálatot végeztek, hogy nagyobb tévedés nem igen állhat be. Nem kell tartani attól sem, hogy a monopol folytán a fogyasztás csökkenjen, mert hiszen nálunk Magyarországon a szeszadó emelése az eddigi 35 frt. fogyasztási és 15 frt. italmérési adón túl nem tervezetik, sőt az sincs kizárva, hogy a detailárak jobb szabályozásával a fogyasztás tán még emelkedjék. Némileg zavarólag hathatnának a monopol eredményére azon kisebb főzdek, melyek ma az 1888-iki törvény értelmében nem a fogyasztási, hanem az úgynevezett termelési adó alá esnek.

Ezeknek száma az 1892-iki hivatalos jelentés szerint körülbelül 70.000; azonban közülök csak 25 termel szeszt lisztes anyagokból, míg a többi szilvából és egyéb gyümölcsfajtaiból főz pálinkát. Szükséges lesz tehát mindenekelőtt a lisztes anyagokból való gyártókat a termelési adó alól kivonni és a beváltási műveletbe felvenni. A gyümölcspálinka beváltása természetesen a monopolon kívül marad, mert itt a beváltás lehetetlen művelet volna. E főzdeknek beszüntetése már azért sem vihető keresztül, mert a pálinkafőzés ezen módja útján használható csak fel a gyümölcstermelés tekintélyes része és különben is egészségügyi szempontból ezen gyártmány kevésbé kifogásolható. A termelési adó alá esett főzdeknek termelése nem volt eddig nagy, összesen 71.647 hl-terre rugott, míg a magyar összes szesztermelés 1 millió hectoliter körül mozog. Nehogy azonban a monopol behozatalával a monopolmentes termelés a mostani niveaut meghaladja, ajánlatos lenne ezen kisfőzdek üzemét szorosabban ellenőrizni, adójukat az italmérési adó megszüntetése folytán felemelni és végre tán az 1892-iki francia monopolterv mintája szerint a főzési engedély feltételeit szigorítani. Kétségtelenül fenmarad még az önszükségletre való adómentes termeléssel járó nehézség. De térjünk vissza azon nagy nyers szeszfőzdekhez, melyeknek gyártmányát a monopol beváltaná, hiszen úgy is ezen főzdek azok, melyek a szesztermelésnek több mint $\frac{9}{10}$ részét végzik. Számuk az 1892-ik évben, melynek hivatalos kimutatásait vettem alapul, 474 volt, köztük 73 ipari és 401 mezőgazdasági jellegű. E gyárak közül 226 tengerit, 190 burgonyát, 27 répát és a többi vegyes anyagot dolgozott fel. Fogyasztási adójuk kitett 281 millió forintot kerekén, míg a termelési adó összege megközelítette az $1\frac{1}{2}$ milliót. Ezen 474 főzdénél állna be tehát az iparszabadság korlátozása annyiban, hogy egyrészt újabb gyáraknak alapítása a monopolkezelés engedélye nélkül nem volna lehetséges, másrészt hogy a gyártmányukat nem adhatnák el szabadon. A mi az első korlátozást illeti, az a mai viszonyok szerint,

tehát az iparszabadság elvének uralma alatt is már tárgytalan. Miután a mostani adórendszernél a 35 frtos adótétel melletti gyártás amúgy is már korlátozva van és a contingens gyártásba való felvétel már most is különös engedélyezéshez van kötve, a monopol behozatala újabb gyakorlati korlátozást nem jelent. A különbség csak abban állana, hogy míg most bizonyos mennyiség 35 frt. tétel volt gyártható, a monopol behozatala után körülbelül ugyanakkora mennyiség fog beváltás alá kerülni. A contingensbe való utólagos felvétel különösen ujonnan keletkező és a mezőgazdaság érdekében szükséges gyáraknak éppen úgy meg lesz adható későbbben is, mint ez mostan történt. A mi a második korlátozást illeti, úgy azt hiszem, hogy a contingensben részesülő szeszgyárak nem igen hoznak érdekelődöt, midőn egy szabad piac esélyei helyett cserébe egy biztos vevőt kapnak, ki nekik bizonyosan magasabb beváltási árat fog adhatni és adni, mint az eddigi piaci árat. Ha tehát látszólag lemondanak is azon a mai viszonyok szerint egészen elméleti előnyről, hogy a contingens szeszre nézve a piaci conjuncturáit, kedvező alkalom esetében kiaknázhadják, úgy gyakorlatilag azon nagy előnyben részesülnek, hogy állandó hullámszáznak ki nem tett, az előállítási költséget fedező és még nyereséget is engedő megváltási árat kapnak és e mellett még az sincs kizárva, hogy kedvező üzleti conjuncturát az export-szesznél ne élvezék. Mindezekre azért kell különösen nagy súlyt fektetnem, mert ezen körülmények kizárják azt, hogy a megváltási ár egy részében ajándékot tekintsünk, melyet az állam ad a szesztermelőknek, de másrészt kizárják azt is, hogy a szeszfőzdek tulajdonosai üzemük korlátozása czímén bárminemű kártalanítást igényelhessenek. A beváltási ár meghatározásában fekszik a művelet egyik legnagyobb nehézsége.

Nehézséget képez itt egyrészt, hogy e szesz különböző nyers anyagokból, tengeriből, burgonyából készül és hogy e nyers anyagnak változó piaci ára van, másrészt, hogy az egyéb előállítási árak is különbözők és elűtők. A megállapítás, mely kielégítse a kincstár érdekeit és egyszersmind a szeszipar érdekeit, tehát csakugyan nem könnyű. De tán a különféle nyers anyagból készült nyers szesznek több évi átlagos áraiból, hozzáadva bizonyos biztosítási hányadot, sikerülhet mégis oly beváltási árskálát felállítani, melyen belül ezen érdekek kielégíthetők lesznek. Látjuk, hogy a dohánymonopolnál e beváltási művelet keresztülvihető, daczára annak, hogy a dohánylevél talán több minősítési eltérést mutat fel, mint a nyers szesz. Jogosult tehát a remény, hogy a helyes megoldás lehetsége megvan. Egy minimális és maximális ár között, melynek számai időközönként a változott viszonyokhoz képest módosíthatók, a monopolkezelés tekintetbe vehető egyrészt a beváltandó szesz minőségét, másrészt e szesz tulaj-

donosának qualificatióját. Ez utóbbi momentum azért fontos, mert azt hiszem, hogy a mezőgazdasági földdeknek kedvezményezése nemcsak a contingens kiosztásánál, hanem magasabb beváltási árak engedélyezésében mutatkozzék. A megváltási művelet befejezte után nehézségek állhatnak be, a finomításnál és raktározásnál. A finomítás végezhető monopol-regieiben és ekkor a fentlévő finomítók beváltása leszen szükséges és azonkívül még több állami finomító felállítása. De végezhető olyformán is, hogy a finomítók kialakított díj mellett végzik az állam számára a finomítást. Köztudomású, hogy eddigi finomítóink nem elegendők az összes belföldi nyers szesz feldolgozására. A hiányt magánfinomítók pótolhatnák, melyeknek engedélyokmányában a monopol javára feltételek és kikötések volnának szabhatók. Az utóbbi módozat tán azért volna helyesebb, mert egyrészt az államot beruházásoktól felmentené, míg másrészt általa a magánipar fejlesztetnék.

A raktárakat illetőleg szétágazó vélemények keringenek. Némelyek azt hiszik, hogy az eddigi raktárak elégtelenek és újaknak berendezése nagy költséggel járna; mások nézete szerint pedig épen nálunk Magyarországon elegendő raktárhelyünk volna. Nem tudom, hogy melyik nézet a helyes, de azt hiszem, hogy itt annál kevésbé támadhat nehézség, mert a raktárak kérdése könnyen volna együttesen megoldható a szeszkereskedés kérdésével oly módon, hogy a szeszkereskedők engedélyezett magánraktárnokok jellegével ruháztatnának fel. A monopolium egyik nagy akadályának és egyszersmind hátrányának tekintik rendesen azon körülményt, hogy sok embert kényszerít eddigi foglalkozásának és hivatásának abbahagyására. Még kártalanítások adásával sem tehető jóvá azon baj, hogy számos egyén fosztatik meg eddigi megszokott keresetétől. Ezen körülmény mindenesetre a legnagyobb figyelmet érdemli. Szerencsére azonban a viszonyok e tekintetben nálunk meglehetősen kedvezők. Először a monopolnak tervezett formája mellett a kereseti viszonyokban nagy változás nem szükséges, másodszor azonban a szesznagykereskedés, mely a monopol folytán némi átalakuláson megy keresztül, nálunk úgyiszlóván nem is létezik, különösen nem mint közvetítő kereskedés a nyers szesz termelője és finomító közt, pedig épen a kereskedés ezen ága volna a monopol által érintve. Egyenesadónk statisztikája megerősíti azt, hogy a szeszkereskedés, mint önálló kereseti ág, nem lehet nagymérvű, mert azt találom, hogy pl. 1891-ben Budapesten összesen 146 szeszkereskedő és pálkamérő létezett; ezek közül csak egy fizetett 4.000 frt. jövedelem után adót, míg 18 adózó kivételével a többi mind 1.000 forintnál kisebb jövedelemmel bírt volna.

Hasonlók a viszonyok a vidéken is, a hol 286 szeszkereskedő közül 258 mutat ki 1000 frton alóli jövedelmet,

míg a többi közül csak 1 éri el a 8000 és 1 a 7000 frtos jövedelmet. A szeszkereskedés és pálinkamérés különben együttesen levén feltüntetve, nem tudhatjuk pontosan, hogy mennyi ebből a tulajdonképeni szesznagykereskedő. De ezen adatokból kétségtelenül kiviláglik, hogy egy terjedtebb, jelentékenyebb szesznagykereskedői ágról szó sem lehet. Különben is a szesznagykereskedők egy része a finomított szeszszel való raktárkereskedésben, mint ezt már említettem, kártyótlást nyerhet. Elismerem azonban, hogy a regalebérlok a monopol folytán keresetükben szenvednének. Csakhogy ezen következmény nem róható fel a monopol számlájára, hanem az adóreform terhére. Mert ha az italmérési adónál az eddigi kezelési formát és különösen a kizárólagos szeszitalmérési jog bérbeadását megszüntetni kívánjuk, mint ez szándékunkban van, úgy a regalebérlo-osztály eddigi keresete megszűnik, vagy szenved e reform alatt, létesítsük bár e reformot monopol alakjában vagy monopol nélkül. Végre még csak arra akarok utalni, hogy a kiskereskedés és kimérés viszonyai, ha tán nem is javulnak, de legalább lényeges változást nem igen fognak szenvedni.

A monopolberendezés politikai akadályaira és nehézségeire, melyek különösen abból keletkeznének, hogy a szeszmonopol nálunk és Ausztriában egyenlő szabályok szerint kell törvénybe iktatni, reflectálni nem óhajtok, mert a kérdésnek politikai oldalát fenyegetni nem kívánom.

Végre még egy nehézség származhatnék abból is, hogy az 1888: XXXV. t.-czikk értelmében az italmérési adó bevételi többleteiből városaink bizonyos kulcs szerint részesedést kaptak. Ha az italmérési adó megszűnik és helyébe a monopolium lép, úgy a részesedésnek ezen módja lehetetlenné válnék. Azt hiszem azonban, hogy nem lesz nehéz az eleső előny ellenében a városokat más alakban kárpótolni.

Iparkodtam a szeszmonopolium kérdésének lényeges momentumait előadásom keretébe felvenni, de azért mégis igen jól tudom, hogy annak számos oldalát kellett említetlenül hagynom. Talán a vita folyamán nyilik majd alkalom, hogy egyik vagy másik hiányt utólag pótoljam. Azt hiszem azonban, hogy lényegében mégis elegendőleg körvonalozott képet nyerhettünk egy szeszkereskedési monopoliumról. Kiviláglott annak előnyös volta adópolitikai, közgazdasági és egészségügyi szempontból. Kitént továbbá az is, hogy vannak ugyan nehézségek, de hogy ezek tán még sem bizonyulnának leküzdhetetleneknek. Sok függ természetesen a concret tervezet részletintézkedéseitől, különösen a nyers szesz beváltási árának és a finomított szesz eladási árának magasságától; de ha ezen részletek azon nagy vonalak határain belül maradnak, melyeket előbb voltam bátor megvonni, alig képzelhető, miszerint a szeszmonopol behozatala pénzügyi vagy, közgazdasági tekintetben érzékeny rázkódtatással járna. Épen ezért nem tarta-

nám helyesnek, ha tisztán elvi veilletásokból küzdenők ezen reformmódozat ellen. Kövessük inkább Svájc példáját, mely nem indult jelszavak után, hanem a kérdés lényegébe hatolt. Reményelhetjük, hogy egy szeszmonopol-javaslat, eddigi mes-terkélt szeszadórendszerünk helyébe egy sokkal egyöntetűbb, egyszerűbb, ruganyosabb adóformát léptet, mely egyelőre nem jelentené a szeszadó emelését, de biztos keretet képezne azon eshetőségekkel szemben, melyet a jövő rejt méhében.

Reményelhetjük, hogy szesziparunk eddigi bizonytalan sorsán segitene és hogy mezőgazdasági érdekeinket e téren még jobban ápolhatná. Biztosítékot képezne az iránt, hogy fogyasztó közönségünk nagy tömege egészséges italhoz fog jutni, a nélkül, hogy azért többet kellene fizetnie, mint eddig fizetett.

Ha a javaslattal mindezen czélokat elérjük a nélkül, hogy nagyobb áldozatokat kellene hoznunk, úgy ezen előnyök ellenében már szívesen türhetjük el azon vádat, hogy az iparszabadság elvét ezen monopoliум elfogadásával megsértettük.

DR. BAMBERGER BÉLA.

IRODALMI SZEMLE.

Magyarország államháztartásának története 1867—1893. Irta Matlekovits Sándor. — Bevezető rész, két kötet és egy kiegészítő kötet. (Adatok Magyarország államháztartásának történetéhez). — Budapest, 1894.

Államháztartásunknak sokat hányt-vetett, nem egyszer az elmerüléshez is közel állott hajója végre révbe ért. Belső és külső bajokkal, de főképen a kezdet nehézségeivel s az ifjuság tapasztalatlanságával, részben természetes könnyelműségével is küzdve, egy negyedszázadra volt szükség, a míg a nagy pénzügyi czél eléretett s államháztartásunk egyensúlya immár emberi számítással biztosított-nak tekinthető. Egy korszak záródott be ezzel, a mely állami életünk történetében mindenkor külön fejezet gyanánt fog szerepelni. Ennek az érdekes, küzdelmes korszaknak pénzügyi történetét írta meg Matlekovits Sándor a törvényhozás s különösen a képviselőház működése alapján. Nem szándékozott kritikai munkát írni, hanem csak történetet. De ez a körülmény éppen nem szolgál a nagy mű hátrányára, sőt azt hiszszük, annak inkább előnyéül tekinthető, mert egy csak imént letűnt korszaknak kritikai méltatása oly író által, a ki nem volt a közéletnek egyszerű szemlélője, hanem maga is közvetlenül és kiválóan tevékeny részt vett az alkotmányos élet küzdelmeiben, aligha történhetnék a tárgyilagosság rovása nélkül.

Csak a kik állami költségvetésekkel és zárszámadásokkal hosszabb időre kiterjedő összehasonlítás céljából tüzetesebben foglalkoztak, csak azok képesek fogalmat alkotni arról az elismerésméltó munkáról, a melynek eredményét Matlekovitsnak »Magyarország államháztartásának története 1867—1893.« című nagy forrásművében láthatjuk. Ily hosszú idő alatt még az oly államokban is elkerülhetetlenek a költségvetések és zárszámadások besoroztatásában és szerkezetében a pénzügyek történetirója elé alig leküzdhető nehézségeket gördítő változtatások, a melyek pénzügyileg már megállapodottak; hát még Magyarországon, a hol a felölelt korszak a magyar pénzügyek intézésének — modern és alkotmányos értelemben véve — legeslegkezdetét, hogy úgy mondjuk, a tanulatlanság és tapasztalatlanság éveit is magában foglalja s ezért a rendesnél szükségképen sokkal változatosabb, sokkal mozgalmasabb lefolyást mutat.

Matlekovits nagy munkája a bevezető részen kívül, mely külön füzetet képez és az egész korszaknak velős összefoglalása lévén, elkerülhetetlenül subjectiv felfogásokat is tartalmaz, három testes kötetből áll; ezek közül az első 1867—1875-ig, a második pedig

1876—1893-ig foglalja magában a történeti leírást, a harmadik pedig, mint kiegészítő kötet, a költségvetések és zárszámadások összes részletes eredményeit tartalmazza, egymással párhuzamba állítva 1868-tól fogva.

A bevezető rész mindenekelőtt utal azon alaki nehézségekre, a melylyel nálunk a költségvetés létrejönni szokott, minek következtében 1868-tól 1894-ig, tehát 27 év közül csak 7 évben (1869-ben, 1874-ben, 1876-ban, 1877-ben, 1881-ben, 1891-ben és 1894-ben) lehetett az államháztartást január 1-én hatályba lépett költségvetéssel megkezdeni. Ennek okát kutatva, vizsgálja, hogy minő befolyást gyakorol arra a delegáció intézménye, illetőleg az a körülmény, hogy a közösügyi költségek megszavazása az állami költségvetés létrejötte előtt egy külön testületben történik, vizsgálja az előterjesztés időpontjának hatását, felveti a költségvetési időszak áthelyezésének kérdését, a tárgyalás módozatainak eshetőleges megváltoztatását (a külön pénzügyi bizottsághoz való utasításnak és az előzetes általános vitának mellőzését); mindezen eszközöket azonban speciális viszonyaink s parlamenti szokásaink szempontjából keresztülvihetőknek nem tartja, hanem mint egyedül célra vezető eszközt, az üléseknek a költségvetés tárgyalásának tartamára való meghosszabbítását javasolja. Matlekovits indokolása e tekintetben igen meggyőző s részünkről is teljesen osztjuk azon felfogását, hogy az ülések meghosszabbítása által nemcsak annyival lehet többet végezni, a mennyivel az ülések hosszabbak, hanem aránytalanul többet, mert minél hosszabb az ülés, minél jobban közeledik a végéhez, annál kisebb lesz a beszélési inger.

A bevezetés további folyamán röviden ismerteti az 1867 óta egymást követő pénzügyminisztereknek: Lónyaynak, Kerkápolyinak, Szlávynek, Ghiczynek, Széllnek, Szapárynak, Tiszának és Wekerlének működését, valamint a mindenkori politikai helyzetet. Mint egyik kiváló példáját a velős és markáns jellemzésnek, kiemeljük itt azt a részt, a melylyel a Deák-pártnak a 70-es évek közepén való elerőtlenedését, erkölcsi súlyának hanyatlását, mondhatni teljes politikai elzüllöttségét ecseteli. A szóbeli jellemzés kiegészítéséül szolgálnak azok az adatok, a melyek a pénzügyi kezelés évi eredményeit az egymásután következő pénzügyi miniszterek kormányzásának időszakai szerint csoportosítva tüntetik fel. E szerint a tényleges eredmény volt:

Lónyay miniszterségének	2 éve alatt	6½ millió frt. hiány.
Kerkápolyi	4 » »	184·7 » » »
Ghiczy	1 » »	61·8 » » »
Széll	4 » »	170· » » »
Szapáry	8 » »	338·0 » » »
Tisza	2 » »	73·6 » » »
Wekerle	4 » »	91·8 » » többlet.

Mikor a számok ilyen ékesen szólók, akkor azt hiszszük, alig van commentarra szükség!

Ismertetvén a pénzügyi eredményeket, egyuttal kutatja azon tényezőket, a melyek a nagymérvű deficitekkel okozati összefüggésben állhatnak. Különösen érdekesek itt a vasutügyből felmerült bevételeknek és kiadásoknak (beleértve a kamatbiztosítást és a megváltás folytán előálló terheket is) szembeállítását, a miből az tűnik

ki, hogy a vasutügy csak a legújabb időben képez jövedelmi forrást, régebben jelentékeny mérvű terhelő tényező volt állami háztartásunkban. Ez adatok annyira érdekesek, hogy azoknak közlését e helyen is indokoltnak tartjuk; e szerint a vasutügy czimén felmerült bevételek és kiadások a következő összegekre rúgtak:

Be- vételek ¹⁾	Ki- adások ¹⁾	Felesleg(+) v. hiány(-)	Be- vételek ¹⁾	Ki- adások ¹⁾	Felesleg(+) v. hiány(-)
millió forint			millió forint		
1870 . . . —	54 ⁶	— 54 ⁶	1882 . . . 20 ⁵	50 ⁵	— 30 ⁰
1871 . . . —	39 ³	— 39 ³	1883 . . . 22 ⁹	42 ⁵	— 19 ⁶
1872 . . . —	48 ⁸	— 48 ⁸	1884 . . . 28 ⁰	44 ¹	— 16 ¹
1873 . . . 7 ⁹	44 ⁷	— 36 ⁸	1885 . . . 33 ⁸	54 ⁷	— 20 ⁹
1874 . . . 6 ⁵	26 ⁸	— 20 ³	1886 . . . 35 ²	47 ²	— 12 ⁰
1875 . . . 6 ⁵	19 ⁸	— 13 ⁵	1887 . . . 36 ⁸	48 ³	— 11 ⁵
1876 . . . 7 ⁴	24 ⁷	— 17 ³	1888 . . . 40 ²	49 ³	— 9 ¹
1877 . . . 7 ³	22 ⁰	— 14 ⁷	1889 . . . 44 ¹	47 ²	— 3 ¹
1878 . . . 10 ⁶	24 ⁷	— 14 ¹	1890 . . . 47 ⁶	50 ²	— 2 ⁶
1879 . . . 10 ⁷	23 ⁷	— 18 ⁰	1891 . . . 70 ⁷	70 ²	+ 0 ⁵
1880 . . . 11 ⁵	30 ⁷	— 19 ²	1892 . . . 73 ⁸	70 ⁴	+ 3 ⁴
1881 . . . 18 ⁶	37 ⁹	— 19 ³			

Az államháztartásunk történetének részletes ismertetését tartalmazó két kötetre vonatkozólag természetesen le kell mondanunk arról, hogy azoknak tartalmát e helyen csak vázlatosan is reprodukáljuk, minthogy ezzel tulajdonképen minadadt fel kellene sorolnunk, a mi pénzügyeinkre a lefolyt negyedszázad alatt bármily csekély mértékben is befolyással volt, mert Matlekovits művében mindaz kellő méltatásra talál. E helyen csak azt emelhetjük ki, hogy a módszer helyesen van megválasztva s az egész anyag helyes érzékkel van összeválogatva. Egy tartalmas bevezetés után, a mely az 1848-as törvényhozásnak a pénzügyre befolyást gyakorló alkotásait ismerteti, különösen a budgetjog szempontjából, továbbá az abszolút korszak alatt kifejezett tényleges állapotokat, minden egyes évnél a tárgyalás sorrendje a következő: a politikai helyzetnek, a pártviszonyoknak, ha az illető évben képviselőválasztások voltak, a választások eredményének, a trónbeszédnek ismertetése, a közös költségvetésnek, valamint a magyar állami költségvetésnek letárgyalása, a tárgyalás fontosabb mozzanatai (exposé, a pártok főbb képviselőinek hozzászólásai, határozati javaslatok stb.), a póthitelek, az adóügy, a vasutügy, a kölcsönügyek, a zárszámadás. Az oly években, a melyekben pénzügyi egyezmények kötöttek Ausztriával, ezen egyezményeknek, valamint a Horvátországgal kötött pénzügyi kiegyezéseknek ismertetése is csatlakoznak a többi rendes tárgysorozathoz. De fejtegetve vannak a többi törvényhozási alkotások is, mindazok, a melyek az államháztartással bár csak a legtávolabbról is valamelyes összefüggésbe hozhatók, úgy, hogy e mű, bizvást mondhatni, sokkal többet nyújt, mint a mennyit címe ígér s nem csupán államháztartásunknak, hanem alkotmányosságunk visszaállításá óta egész törvényhozásunknak történetét foglalja magában az államháztartás

¹⁾ Mind a bevételekbe, mind a kiadásokba a vasutügy czimén felmerült összes jövedelmek és költségek be vannak foglalva; tehát a vasuti kamatbiztosítási előlegek és azok visszatérítése, továbbá a vasutak megváltása és vételo folytán elvállalt adósságok kamatai és a vasuti beruházások is.

körül csoportosítva, ezért tanulságos Matlekovits munkája azok számára is, a kik nemcsak pénzügyeinknek történetét, hanem alkotmányos életünk visszaállítása óta törvényhozásunk működését általában, a politikai helyzetnek, a parlamenti és pártviszonyoknak alakulását és 1867 óta egész politikai életünk menetét tanulmányozni ohajtják.

A harmadik kötet, mely a benne foglalt táblázatos kimutatásoknál fogva a két első kötettől eltérőleg nagy negyedrért alakban van szerkesztve, a költségvetési és zárszámadási adatokat tartalmazza, teljes részletességgel 1868 óta. A táblázatok egy célszerűen szerkesztett betűrendes tartalomjegyzék és »Tájékoztató« előzi meg, mely utóbbi azon elveket ismerteti meg, a melyek a statisztikai kimutatások összeállításánál irányadóul szolgáltak.

A magyar állami bevételeken és kiadásokon kívül ugyancsak 1868-tól fogva tartalmazza e kötet a közösgyi költségeket, továbbá a magyar állami vagyon- és tehermérlegeket, az évi pénzmaradványokat, az államadósságokat, a vasutaknak adott kamatbiztosítási előlegek fejében fennálló állami követeléseket, a magyar kormány kezelése alatt lévő alapokat és alapítványokat s végül Horvát-Szlavonországok autonóm költségeit szintén a költségvetések és zárszámadások alapján.

A zárszámadási adatok mindenütt a költségvetés megfelelő adataival vannak párhuzamba állítva, a mi az összehasonlítást nagyon elősegíti. A zárszámadási tételeknél, a kiadásoknál az utalványozások, a bevételeknél pedig a közigazgatási előírások vannak tekintetbe véve. Ebben az egy dologban nem osztozhatunk Matlekovits felfogásában, a ki ezen eljárást azzal indokolja, hogy az utalványozások és előírások sokkal inkább összehasonlíthatók, mint a tényleges eredmények. Mi a tényleges eredményekre sokkal nagyobb súlyt helyezünk, annyiaval is inkább, minthogy — ha a kiadások többnyire összevágának is az utalványozásokkal — a bevételeknél az előírások és a tényleges eredmények között igen nagy különbségek mutatkoznak s mivel pénzügyi szempontból csupán a tényleges eredmények jelentenek valóságot, az utalványozások és előírások pedig magukban véve egyszerű közigazgatási műveletek. Ha tehát technikai nehézségeknél fogva mind a költségvetést, mind az utalványozásokat, illetőleg előírásokat, mind a tényleges eredményeket együttesen közölni nem lehetett, — mert ez lett volna a leghelyesebb, minden igénynek megfelelő eljárás — mi az utalványozások és előírások mellőzésével inkább a tényleges eredményeket vettük volna fel.

Azonban bármennyire sajnáljuk is a Magyarország állambáztartásának történetéhez csatolt adatok összeállításában ezen hiányosságot, Matlekovits nagy munkájától csak azzal a gondolattal vehetünk búcsút, hogy az újabb publicistikai irodalmunknak, ha nem is szorosan tudományos értelemben véve, de gyakorlati szempontból mindenestre egyik legbecsesebb terméke, a mely mindenkor mint forrásmű fog használatni mindazok által, a kik hazánk politikai s különösen pénzügyi történetét az alkotmányosság visszaállítása óta tanulmányozni akarják.

Jószágrendezés és kezelése. Irta Hensch Árpád. Magyar-Óvár, 1895

Gazdasági íróink között talán egy sincs, ki oly szépen, világosan tudra írni s ki gondolatait oly logikusan tudná rendezni és formába önteni, mint Hensch Árpád. Ez nem csekély érdem. Uttörő, korszakalkotó szaktudósoknak talán még megbocsátható a nehézség és túlságos elvontság, mert hiszen azokat az új eszméket, melyekkel az emberi tudás határait kitágítják, a mellettük vagy nyomonukban támadó iskola majd népszerűsíteni fogja. Ily korszakalkotó tudós azonban nem mindennapi tünemény; a legtöbb szakember csak a meglevő ismeretek rendezését, formulázását végzi, vagy a gyakorlati élet jelenségeivel kombinálja, szóval a nagy közönség számára elkészíti. Ezeknél tehát a forma ép oly lényeges, mint a tartalom, munkásságuk jogosultsága jórészt az előbbiben gyökerezik s ha tárgyak fölött nem tudnak uralkodni, vagy azt nehézkes, megemészthetetlen formában adják a közönség kezébe, haszontalan, vagy legjobb esetben félmunkát végeznek.

Hensch Árpád művének célját és tartalmát maga a kibővített cím mutatja: »Útmutató gazdaságok okszerű berendezésére, jövedelmező kezelésére, birtokok szerzésére s bérletek kötésére«, s elmondhatjuk, hogy kitűzött céljának a mű kitünően megfelel.

Az egész munka két könyvre oszlik: a *jószágrendezés és a jószágkezeléstanra*. A *jószágrendezéstan* első része a mezőgazdasági termelés alkellékeit: a telkeket, épületeket, eleven és holt leltárt, a forgótőkét és a munkaerőt, valamint ezek egymáshoz való viszonyát tárgyalja; míg a második rész a termelés szervezését, vagyis a különböző mezőgazdasági üzemszerveket, a trágyázási rendszert, a termelési ágak megválasztását és a gazdasági üzemszert fejtegeti. A második könyvnek, a *jószágkezeléstan*nak főbb fejezetei a következők: a kezelő gazda ügyköre és személyes tulajdonságai; a kezelő személyzet tagozata és szervezete, a jószágkezelés módjai (házi, bérlői és társaskezelés), végre a birtokszerzés módjai, tekintettel a hitel-szerzésére.

A mű tehát megismertet bennünket a mezei gazdaság egész organizmusával s ha gazdaközösségünk széles látkört, egyetemes áttekintést akar nyerni, nem fordulhat jobb kalauzhoz, mint Hensch Árpád könyvéhez, melyben megtalálja a modern mezőgazdaságnak egész physiologiját. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, mintha e munka minden gazdasági kérdésre kimerítő tájékoztatást adna; erre egy sokkal nagyobb terjedelmű munka sem volna képes. Hensch Árpád művének azonban nem is ez a célja, de a szerző gyakran megjelöli a forrásokat, melyekből az olvasó bővebb tájékoztatást nyerhet.

Dicséretreméltó e munkában az a józan mérséklet, mely nem indul a felkapott, tetszetős jelszavak után, hanem mindig, minden körülmények közt az okos számítást ajánlja s a gazdákat óva inti minden túlzástól. A telkesítések nagyban emelik a földbirtok értékét, de szerző nem mulasztja el figyelmeztetni az olvasót, hogy a telkesítés is csak akkor van helyén, ha a belőle várható jövedelmi többlet értéke meghaladja a telkesítés okozta összes költségeket. Kimutatja, hogy az intenzív gazdálkodásnak csak megfelelő viszonyok közt van jogosultsága, sőt itt is csak bizonyos határig. Hangsúlyozza, hogy a birtoknak épületekkel való túlterhelésétől is

óvakodni kell, annál inkább, mert az épületekbe fektetett tőke a birtokból többé ki nem vonható. Nem egy birtokost — mondja teljes igazsággal a szerző — a sok építkezés juttatott tönkre.

Hensch Árpád műve nemcsak mezőgazdasági, hanem közgazdasági ismeretekről is tanuskodik. Szerző látása mindig tiszta, ítélete mindig szabatos s ment minden túlzástól. Ritka kivétel az, hol ellenmondás vegyül okoskodásába. Például helyesen fejtegeti a gépek alkalmazásának előnyeit, de további okoskodása nem egészen következetes: »Másképp kétségtelen az is, hogy gépek alkalmazása a munkás keresetét apasztja; hanem tekintettel arra, hogy a gépek a munkát éppen a legterheesebb, az emberhez legkevésbé méltó, tisztán mechanikai műveletekből álló munkák alól fölmentik és számára nemesebb feladatokat bízottat teszik lehetővé, a gépek alkalmazását annál kevésbé lehet hátránynak tekinteni, minthogy a kultúra haladásával, a tiszta mechanikai munkák olcsó végzésére a'ánkozó munkások aránya úgyis csökkenőfélben van s így a munkásoknak gépekkel való helyettesítése ezen okból is indokoltnak tekinthető.«

Ez nem egészen logikus; ha a gépek alkalmazása a munkás keresetét apasztja s így a munkások helyzete tényleg rosszabbul, hogy válik ez által számukra lehetővé a nemesebb feladatok betöltése? Ez utóbbi állítás, az előrebocsátottak után, frázisnál egyébnek nem mondható. Ma már mind általánosabbá kezd válni a meggyőződés, hogy a termelés szempontja nem uralkodhatik kizárólag; a javak helyes megoszlása ugyanannyi súlylyal bír a közgazdasági életben. Ha a szociális szempontot tekintjük, kétségkívül vannak gazdasági gépek, — ilyen a gőzcséplőgép s ilyen lenne általános elterjedés esetén az aratógép — melyek határozottan hátrányosan folynak be a mezőgazdasági munkássztály helyzetére. Legyen szabad itt egy német szaktekintélyre, a mezőgazdasági munkáskérdés egyik legalaposabb tanulmányozójára, báró Goltz-ra hivatkoznunk. A »socialpolitikai egyesület újabb vizsgálódásai — úgymond a tudós tanár — Németország legkülönbözőbb részeiben azt igazolják, hogy a cséplőgépek, különösen a gőzcséplőgépek alkalmazása hátrányos visszahatással volt a mezei munkások helyzetére. A keleti tartományokban (West-Preussen, Ost-Preussen, Posen) úgy áll a dolog, hogy a nagybirtokokon a gabonát túlnyomólag géppel csépelik, míg ellenben a parasztoknál a kézi cséplés, a mezei munkások előnyére, még mindig nagyon el van terjedve. A cséplőgépek, különösen a gőzcséplőgépek használatának megszorítása az egész Németbirodalomra nézve jelentékeny eszököt képez, hogy a mezei munkások helyzete megjavíttassék s a ki- és elvándorlás csökkentessék. Azt a hátrányt, mely ebből a korlátolásból a földbirtokosokra hárulna, ha nem is azonnal, de a jövőben bőven kárpótolná a rendelkezésre álló munkások nagyobb száma nyáron át s a munkások elégteltsége.«

Nem volna itt helye a kérdés megvitatásának; elismerjük, hogy kivált hazai viszonyaink szempontjából nem egy ellenvetést lehetne tenni. Csak utalni akartunk rá, hogy a termelés kérdése mennyire összefügg a munkássztály helyzetével, ezzel az elsőrendű szociális kérdéssel.

E rövid kitérés után ismételve is kijelentjük, hogy Hensch Árpád műve határozott nyereség a hazai szakirodalomra s méltó, hogy minden művelt magyar gazda végigolvassa.

A győri első takarékpénztár ötvenéves története 1844—1894. Az igazgatóság megbízásából írta Szávay Gyula, a győri keresk. és iparkamara titkára. Győr, 1894.

Harminczegy, most is működő takarékpénztárunk és egy bankunk van, melynek alakulása a század első felére esik s ezek közül tizenkilencz már betöltött félszázados multa tekinthet vissza. Mind életerős intézetek ezek s a kornak, mely őket szülte, jellemvonását, a szolid alapokon nyugvó előretörés szellemét mintegy örököl birva, a közbizalomnak nagy tökéjével előkelő szerepet játszanak hiteléletünk fejlődésében.

A félszázados mult, melyre annyi önérzettel tekinthetnek vissza, közgazdaságunk történetének egy-egy darabja s midőn jubiláris ünnepeiket ülik, óhajtható, hogy visszaemlékezéseik ne maradjanak abban a szűk körben, hol a családiás ünnep végbe megy, hanem bocsássák azokat a legteljesebb nyilvánosság elé.

Első takarékpénztárunk, a *Pesti hazai*, mely mindenkor vezér-szerepet vitt, járt e tekintetben is jó példával elől, diszes kötetben bocsátván közre 1890-ben az intézet ötvenéves történetét. E kitűnő munka, mely kiváló közgazdasági írónk: *Fenyvessy Adolf* tollából folyt, mintegy példányképpül szolgálhat, hogy miképen kell megírni pénzügyintézetünk történetét s ugyanarra a szerepre van hivatva, a melyet a hazai takarékpénztári ügy körül az az intézet játszott, melynek történetét előadja. 1891-ben *dr. Wolff Károlytól* a *Nagy-szebeni általános takarékpénztár* története jelent meg. Szintén becses munka, teljesen méltó az előkelő intézet multjához. 1892-ben pedig legrégibb bankintézetünknek, a Pesti magyar kereskedelmi banknak történetével ajándékozta meg az irodalmat közgazdasági szakirodal-munk egyik jelese s hangyaszorgalmú munkása: *Pólya Jakab*, biztos korrajzi vonásokkal festve meg a gazdaság-történeti háttérrel, változatos multú s ma egyik legnagyobb pénzügyintézetünk számára. Ugyancsak 1892-ben jelent meg a Soproni takarékpénztár 50 éves története, szintén az intézet áldozatkészségéből s egy ismert nevű közgazdasági írótól, *dr. Berényi Páltól*, továbbá a Pozsonyi első takarékpénztár 50 évi működéséről egy rövid, de magvas visszpillantás, *Jónás Jánostól*.

Örvendünk, hogy az eddigi buzditó példa nem maradt követés nélkül, s most ime ismét egy előkelő vidéki pénzügyintézetünk, a *Győri első takarékpénztár* adta ki egy tartalmas, szép kötetben ötvenéves történetét. Az igazgatóság, a mint az eredmény mutatja, az író megválasztásában is szerencsés volt, mert *Sávay Gyula* sok buzgalommal, ízléssel és szakértelemmel oldotta meg feladatát és becses adalékkal járult közgazdaságunk általános történetéhez.

A mű első részében szerző az intézet keletkezésének, szervezetének és igazgatásának történetét írja le, megismertetve azokkal a lelkes polgárokkal, kik az intézet megalkotói s nehéz körülmények és sok viszontagság közt fentartói, majd felvirágoztatói valának.

Győr a negyvenes években a terménykereskedésnek hatalmas csomópontja volt; nem csoda, ha tekintélyes kereskedői, üzletemberei hamar felfogták egy takarékpénztár szükséges voltát. Azon sem csodálkozhatunk, ha a kereskedői szellem rányomta saját bélyegét az új alapításra s nem humanisztikus intézményt akart létesíteni, hanem a hitel közvetítését célzó s nyereszkedő jellegű részvénytársaságot. Az intézet jellege ennyiben később sem változott, az alapszabályok azonban, a miut a takarékpénztár izmosodott, számtalan

módosításon mentek át. Az alapítók az alapszabályzatot már 1844. év május hó 3-ikán benyújtották a városi magistrátushoz, de a felsőbb megerősítés különböző okok miatt egyre késett s hihetetlen huza-vona, az abszolút kormány közegeinek számtalan boszantó akadékoskodása után csak 1866. január 29-ikén érkezett le a helytartótanács jóváhagyása.

Az intézet azonban, mind ennek daczára, 1844-től kezdve szakadatlanul folytatta működését s vezetőinek ügyessége a legváltságosabb körülmények között is elhárította a katasztrófát, a mint ezt Szávay Gyula a műnek legterjedelmesebb fejezetében, az »Üzlet-történet«-ben érdekesen leírja. Különösen érdekesek az 1873. évi válságra vonatkozó adatok. Az V—XI. fejezetek az egyes üzletágakkal foglalkoznak behatóan, s különösen ki kell emelnünk azokat a rendkívül bőszes statisztikai táblázatokat, melyek 1844-től 1893-ig évről-évre feltüntetik az egyes üzletágak forgalmát, állományát s a fizetett, illetőleg beszedett kamatok összegét. Majd a részvénytyökét, a tartalék- és nyugdíjalapot, végre a jövedelmet és annak hováfordítását ismerteti hasonló alapossággal és részletességgel a munka. Terünk nem engedi, hogy behatóbb ismertetéssel adjuk vissza a mű tartalmát, érdekesnek tartjuk azonban mégis bemutatni a szépen fejlődő intézet főüzletágainak állományát 5 évről 5 évre a december 31-diki mérlegszámla adatai szerint:

Év	Betéti állomány	Jelzálogos kölcsonők	Váltó- tárca	Előle- gek	Folyó- számlák	Érték- papirok
	f	o	r	i	n	t
1845-ben	123.138	39.930	42.900	41.178	—	—
1850-ben	172.018	117.419	7.700	30.191	—	—
1855-ben	402.183	189.034	110.900	67.073	—	14.761
1860-ban	792.167	365.986	200.510	74.603	—	21.831
1865-ben	1,075.824	525.598	242.789	208.520	—	5.061
1870-ben	1,833.536	956.137	249.542	166.572	165.881	136.039
1875-ben	2,433.372	1,192.233	514.146	383.386	207.902	207.168
1880-ban	3,036.244	2,112.311	300.219	117.013	303.800	99.298
1885-ben	4,274.234	2,660.368	577.503	338.473	326.425	379.941
1890-ben	5,201.911	2,777.666	1,352.886	332.475	507.303	350.122
1893-ban	5,105.133	3,161.151	824.381	280.331	212.211	607.156

Kár, hogy a szerző nem mindig szolgál kellő magyarázattal az egyes eseményekhez, pl. a váltótárca 1891-től 1893-ig 1,857.055 forintból 824.384 frtra szállt, ez a tünemény nagyon megérdemlené, hogy az előidéző gazdasági vagy üzleti okok alaposan kifejtessenek. Még egy irányban óhajtottuk volna a különben nagyon érdekes fejtegetések kiegészítését, ha t. i. a szerző nemcsak az intézet szempontjából tekintette volna az eseményeket, hanem az érem másik oldalát is felmutatva előadja, hogy mily hatással volt az intézet által nyújtott hitelnek az iparra, a kereskedelemre, a földbirtokos osztály helyzetére? A betevők pedig főleg mily osztályokból kerülnek ki? stb., szóval, ha az intézet és a gazdasági élet kölcsönhatását is bemutatta volna. Igaz, hogy erre számszerű adatok nem igen állnak rendelkezésre, de a helyi viszonyok ismerete alapjául még sem megoldhatatlan feladat. E megjegyzésünkkel azonban semmit sem akarunk levonni Szávay Gyula érdeméből, teljes elismerés illeti őt, valamint Wunder József urat is, az intézet első könyvvezetőjét a statisztikai adatok kitünő összeállításáért. De nem zárhatjuk be rövid ismertetésünket

a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk a győri első takarékpénztár éremekben gazdag igazgatójáról, Jerfy Antal úrról is, kinek bizonyára első sorban köszönhetjük, hogy ez a tanulságos munka létrejött.

Vajha követnék példáját többi nagyobb és régibb intézeteink vezérférfiai is. Takarékpénztáraink a milleniumi ünnepélyeket szebben alig ünnepelhetnék meg, mintha multjokat, mely közgazdaságunk történetével elvállhatatlanul van összeforrvá, egy-egy tanulságos munkában megörökítenék.

—y.—x.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az arany és az árak. A »*The Economist*« augusztus 25-diki száma az Egyesült-Államok pénzügyének igazgatója: *Preston* jelentése nyomán közölte az arany és az ezüst termelésére vonatkozó statisztikai adatokat. A nagy gonddal és szakértelemmel összeállított tételek azt mutatják, hogy az utolsó tíz esztendőben az aranytermelés 50^o/o kal, az ezüsttermelés pedig kereken 100^o/o-kal nagyobbodott.

1873—1883 között az évi aranytermelés nem fokozódott, az ezüstöt pedig kisebb mértékben alkalmazták fizetési eszközül, e két tény hatásában keresték a kettős valuta hívei az árhanyatlás okát. Ha ezen okoskodás helyes, akkor az aranytermelés fokozódásának az árakat megint emelnie kellene. Pedig a *jelző-számok*¹⁾ azt mutatják, hogy az árak az utolsó tíz esztendőben az aranytermelés figyelmet érdemlő erősödése daczára jelentékeny mértékben csökkentek. A 22 árú együttes jelző-száma:

1883. január 1-jén	2342
1886. » »	2023
1888. » »	2230
1894. » »	2082
1894. július 1-jén	1982

A jelző-számokban mutatkozó csökkenés 1883 óta kereken 15^o/o. Vagyis az aranytermelés megizmosodása daczára az árak nemcsak nem emelkedtek, hanem még újból hanyatlottak. Ez a tény legalább annyit bizonyít, hogy az aranykínálat nem gyakorolhatott az árakra olyan döntő befolyást (over-mastering influence), mint a kettős valuta hívei vélelmezik.

Erős érv ezen állítás mellett azon körülmény, hogy az 1893-iki aranytermelés értéke alig kisebb az 1873-diki arany- és ezüsttermés együttes értékénél. Ugyanis *Soetbeer* szerint 1866—73 között mindkét fém átlagos évi termésének értéke 38,166.000 pound, és 1893-ban *Preston* szerint magának az aranynak értéke 31,110.000 pound, a folyó esztendőben pedig el fogja érni a 34,000.000 pound összeget. A legközelebbi jövőben tehát minden valószínűség szerint magának

¹⁾ *Jelző-szám*, így fordítom az angol *index-number* kifejezést. Az *Economist* ugyanis alapul felvette az 1845—1850-diki árakat s ezeket 100-zal jelelte. Ezután évre-évre meghatározta hogy az áremelkedésből, illetőleg csökkenésből mennyi esik 100 egységre, ha a 100 egységre eső emelkedés például 8, akkor a jelző-szám 108, ha a 100 egységre eső csökkenés például 9, akkor a jelző-szám 109. Az *Economist* 22 áruval dolgozik, ezek együttes jelző-száma 1845—1850-re 2200 volt, ehhez viszonyítja más esztendőben a 22 árú együttes jelző-számát.

az évi aranytermelésnek értéke utoléri az ezüst elértéktelenedésének kezdő éveiben mutatkozott arany és ezüst együttes évi átlagos termésének értékét.

Az *Economist* ezen cikke provokálta *Gibbs*-et és *Jordan*-t kik siettek a bimetallisták álláspontjának védelmére.

Jordan azt írja, hogy az *Economist* álláspontjának teljes beigazolására nemcsak azt kell megmutatni, hogy az aranytermés nagyobbodott, hanem azt is, hogy az arany iránti kereslet nem nagyobbodott, vagy legalább azt, hogy a kereslet növekedése kisebb a kínálat növekedésénél. De a kínálat változatlansága mellett is, a tíz évben mutatkozó 36 millió poundnyi emelkedés nem változtatta meg jelentékenyen az 1.600 millió poundra becsült már meglevő összes aranykészletet.

Jordan is azt vitatja, hogy az aranytermelés növekedése involválta áremelkedést ellensúlyozta az arany iránti kereslet fokozódása, mely utóbbi az ezüst demonetisálásának következménye. A kereskedelemnek, a gazdagodásnak csekély emelkedése már elnyeli az aranytermelésben mutatkozó többletet, a nélkül, hogy az árúk megdrágulnának.

Az *Economist* ugyanazon számában, mely a két levelet közli, megtaláljuk a választ is. Ugyanis az aranytermelés hat év alatt 33 millió pounddal meghaladta az előző hat esztendő aranytermelését, mi az 1.600 millió poundnyi aranykészlet 2 $\frac{1}{2}$ %-át teszi s ha ezen nem épen csekély öregedés daczára az árak nem is emelkedtek, de hát miért csökkentek 15%-kal? erre a két levél nem ad feleletet, ezt a tényt nem tudják összeegyeztetni elméletükkel.

Mert hogy az arany iránti kereslet nem fokozódott, azt fényesen beigazolja azon tény, hogy a bankoknál az aranyfelhalmozódás jelentékeny mértékben bővült. A *Bank of England* el van árasztva nemes fémmel, ezen időben készlete 14 millió pounddal, vagyis teljes 50%-kal nagyobb, mint a múlt esztendőben. Hasonlókép ugyanezen időben erősödött a *Banque de France*, valamint a *Reichsbank* birtokában levő aranykészlet. S jegyezzük meg, ezen terjedést nem okozhatta az Egyesült-Államok aranyszállítása, mert ezen évben az import nagyobb volt ott, mint az export. Ha tehát a kereslet meghaladná a kínálatot, hogyan keletkeznék a felhalmozódás?!

Jordan és *Gibbs* viszonzválasszal éltek. *Jordan* kifejti, hogy a bimetallisták felfogása szerint: 1. az ezüst árának csökkenése nem szükségképeni folyamánya annak, hogy a kínálat ezüstben meghaladja a keresletet, 2. az árak hanyatlása nagyon csekély volna, ha az egyedül az ezüst keresletéből és kínálatból származnék, 3. az ezüst árának csökkenését egészen vagy majdnem egészen az arany értékesedése okozta, melyben az árak kifejezésre jutnak.

Kiemeli továbbá, hogy az utolsó húsz esztendőben az ezüst- valutás országok valutájában nem történt semmi olyas változás, mi megnehezítette volna a kereskedelem rendes menetét, ellenben az aranyvalutás országokban a földmívelést, ipart és kereskedelmet megzavarta az arany értékének gyors emelkedése.

Az ezüstvalutás országok váltói olcsóbbultak, vagyis arany váltók drágultak. Ezen emelkedés úgy hat, mint valamely praemium: támogatja az ezüst pénzzel fizető országok mezőgazdaságát.

Gibbs levelében figyelmeztet a hitel befolyására, ugyanis, ha az ércpénzmenyiség növekedik és egyidejűleg a fizetési ígéretek

(the promises to pay) erősebb mértékben fogynak, akkor az árak hanyatlanak. Ettől eltekintve, a kereskedelem emelkedése, a lakosság szaporodása növeli az árú-termelést, de az arany iránti keresletet is. Tehát az aranytermelés növekedése szükséges, hogy az árak a régi niveau megmaradjanak. Már e célra 36 millió pound többlet kevés, mert Oroszország és Ausztria-Magyarország szükséglete 100 millióra rúgott és a többlet egy részét ipari célokra használták fel, állítható tehát: hogy az aranytermelés fokozódása dacára a kereslet meghaladta a kínálatot.

A mi pedig a bankok készleteinek öregbedését illeti, erre *Gibbs* azt mondja, hogy a közönség megelégszik az évről-évre növekedő értékű pénz kamatjával. Más szóval a közönség látván a nagy árhanyatlást nem fekteti pénzét új vállalatba. A felhalmozódás oka nem az, hogy a közönség *nem tudja* használni az aranyat, hanem az, hogy *nem akarja*.

A kérdéshez egy rövid nyilatkozatban hozzászól *Frewen*. Szerinte az árhanyatlást nem az arany ritkasága okozta, az árakat sem fogja emelni a fokozódott aranytermés; döntő ebben az Ázsiára szóló váltók árfolyama. Egy bushel¹⁾ búza ellenértéke a *Mark Lane-on* 15 évvel ezelőtt megközelítette és ma megint megközelíti 1 ounce²⁾ ezüst értékét, mert a pénzverőben ennyi ezüsből készítenek 2 1/4³⁾ rupiét és 2 1/4 rupia képviseli egy bushel búza termelési költségét a szállítási díjjal együtt (Punjauból Londonig.)

Ha az Egyesült-Államok összeolvasztanák és eladnák ezüstpénzüket és ha India pénzverőjét újból meguyitná, akkor az aranytermelés hatszoros fokozása mellett is, az ezüst árának újabb csökkenésével ismét leszálna a búza ára.

Pahang egyik horgany-bányájának kezelője mondta a pénzbizottság előtt: adjatok nekünk a dollárt 6 pennyért, mi haladéktalanul ellátjuk az egész világot horganynyal és Cornwall összes horgany-bányáit bezárhatja.

E fejtegetésre megint *Jordan* felelt. Szerinte igenis lehetséges, hogy hanyatló ezüstárfolyam mellett emelkedik az árak ára. Ezen eset beáll, ha mindkét fém veszít értékéből, de az ezüst értékcsökkenése erősebb, mint az aranyé.

Egyébként *Jordan* a következő nyolcz tételt állítja fel:

1. Ha az ezüst ára és a jelző-számok egyenlő mértékben csökkennek, akkor nagyobbodott az arany értéke s nem változott az ezüsté.

2. Ha az ezüst árának csökkenése meghaladja a jelző-számok kisebbedését, akkor az arany értéke fokozódott, az ezüsté pedig hanyatlott.

3. Ha az ezüst kisebb mértékben olcsóbbult, mint kisebbedtek a jelző-számok, akkor mindkét fém értéke nagyobbodott, de az ezüsté kevesebbel, mint az aranyé.

4. Ha az ezüst ára és a jelző-számok egyenlő mértékben nagyobbodtak, akkor az arany veszített értékéből, de nem változott az ezüsté.

¹⁾ 1 bushel = 36 liter, 1 bushel bazára rendszerint 62 angol fontot = 23 kg.-ot számítanak.

²⁾ 1 ounce = 31.1 gramm.

³⁾ Pontosan 1 ounce szinezüstöt 2 3/2 rupia tartalmaz.

5. Ha nagyobb az ezüst árában mutatkozó emelkedés a jelző-számok emelkedésénél, akkor az arany értéke hanyatlott, az ezüsté fokozódott.

6. Ha az ezüst ára kevesebbel emelkedett, mint a jelző-számok, akkor mindkét fém veszített értékéből, de az ezüst kevesebbet, mint az arany.

7. Ha emelkedett az ezüst ára és egyidejűleg kisebbedtek a jelző-számok, akkor mindkét fém értéke fokozódott, de az ezüsté erősebb mértékben, mint az aranyé.

8. Ha olcsóbb lett az ezüst és a jelzőszámok egyidejűleg emelkedtek, akkor mindkét fém veszített értékéből, de az ezüst erősebb mértékben, mint az arany.

Az Economist a következő számban »The price of wheat« című cikkében megint a buza árával foglalkozik, ugyanis az átlagos ár 20 shilling (pr. quarter = 8 bushel = 224 kg.) alatt maradt. A XVI. század óta nem volt ilyen olcsó a buza. Jelenleg a buza 4¹¹/₁₂ shillinggel olcsóbb, mint 1893-ban, 8⁸/₁₂ shillinggel, mint 1892-ben és 14⁷/₁₂ shillinggel, mint 1891-ben.

Egybevetve a buza árát a többi gabonanemével, azt látjuk, hogy egy font piaci értéke: búzából 0 49, árpából 0 70, zabból 0 58 és kukoricából 0 33 penny.

Ezen árcsökkenés oka a termelés túlságos fokozása. Az utolsó három évben az átlagos évi termés 299 millió quarter, mi 25 millió quarterrel nagyobb az előző három esztendő átlagos évi termésénél. S így 1893 végéig nagy készlet halmozódott fel. A különböző becslésekből az tűnik ki, hogy 1894-ben a termelés 17 millió quarterrel meghaladja a fogyasztást, pedig az egyes országokban még a régi búzából is van készletben. Ezt ugyan némileg ellensúlyozza az a körülmény, hogy a kukorica-aratás nagyon gyenge volt, 50¹/₂ millió quarterrel kevesebb az előző három esztendő átlagos termésénél.

A buzatermés fokozódását nem annyira az emberi vállalkozás, mint inkább a természet okozta. Hisz az Egyesült-Államokban kisebb területet vetettek be búzával, mint az előző esztendőknben, pedig a lakosság szaporodott. De a föld igen jól fizetett.

Felette fokozta Argentína buzakivitelét, mi három év alatt két millió quarterről hét millióra emelkedett.

Argentína buzatermésének rugó.át az arany-praemiumban keresik, hozzájárul még az is, hogy bevándorolt olasz munkások erős munkát végeznek a pusztá megélhetésért. Argentína buzáját eladta aranyért, melyet otthon az értékéből veszített papir-pénzre beváltott, de egyidejűleg felette korlátozta az aranyvalutis országból való behozatalt, hol természetesen az árak, kifejezve az ő papirpénzükben, jelentékenyen emelkedtek. Angol farmer nem termelhet búzát husz shillinges (pr. quarter) árak mellett. S a világ nem is látható el sokáig búzával a mai árak alapján. Az árakat emelni fogják a gyenge évek, vagy a búzával bevetett területek reducálása.

A következő számban az Economist megjegyzéseket fűz Courtney felolvasásához. Ugyanis, mint a Times referájában közölte, Courtney is az arany-hiányban kereste a buza árának csökkenését. Ha igaz volna az, hogy a mezőgazdasági termények árára az arany-mennyiség ilyen lényeges befolyást gyakorol, akkor a hatásnak jelentkeznie kellene egyidejűleg valamennyi mezőgazdasági termelvényénél.

Pedig *Craigie* kimutatta, hogy a hús ára 1870–1885. időköz-

ben meghaladta az előző 40 esztendő átlagos árát. S a mi különös figyelmet érdemel, a buza 1882-ben drágább volt, mint 1863., 1864. és 1865-ben, pedig akkor még szó sem volt az arany elértektelenedéséről és még az ezüst elleni intézkedéseket sem léptették életbe.

A következő számban *Jordan* erősíti, hogy az ezüst demontisálása által okozott arany-kereslet növekedése legulább ötvenszer nagyobb az *Economist* által vitatott arany-emelkedésnél.

Ezután *Scharling* kopenhágai tanár szól a kérdéshez, egy igen érdekes cikkben. *Scharling* először is hangsúlyozza, hogy az aranytermelés emelkedésének azon része, melyet ipari célokra felhasználtak, a mely keletre vándorolt, a melyet Ausztria-Magyarország és Oroszország magához ragadott és felhalmazott a jövő céljaira és az eddig nem fedezett jegyek fedeztetése, hogy ezek a részek nem emelhetik az árakat.

Scharling szerint Oroszország 1892–94-ben 33 millió poundnál nagyobb mennyiséget gyűjtött össze, s már ez elnyelte a termelési többletet. Ausztria-Magyarország pedig ezen időben 18 millió pound aranyat szerzett be. S így a Nyugat-Európában és az Éjszak-Amerikában pénzügyi célokra fordítható arany mennyiség a termelés gyarapodás daczára sem szaporodott.

A bankoknál csakugyan nagyobbodott az aranykészlet, de ez nem azt jelenti ám, hogy szaporodott volna a fizetési eszközök mennyisége, pedig ez szabja meg az árakat. Az aranykészlet azon része, mely nem fokozza a jegykibocsátást, hatásvétlen az árakra vonatkozólag.

A Bank of England 1883. januártól 1894. szeptemberig 18½ millió pounddal növelte aranykészletét, de a bankjegy-mennyiség csakis 0·7 millió pounddal emelkedett, s így az aranykészlet növekedéséből 17·8 millió poundnyi rész nem is gyakorolt befolyást az árakra.

Az angol, francia, német, hollandi és belga vezető-bankoknál együttesen az aranykészlet 62 millió pounddal emelkedett, míg a jegyforgalom csak 20·3 millióval, s így a fedezetnélküli jegymennyiség 41·7 millió pounddal apadt. Ezzel szemben az aranytermés fokozódása eltűnik az árakat illetőleg.

Scharling ezután kutatja a jelzőszámok és a fedezetnélküli jegyforgalom közötti összefüggést s azt találja, hogy egyiknek fogyásával-növekedésével a másik is fogy vagy növekedik. Nem állítja, hogy egyedül a fedezetnélküli jegyek okozzák az árhullámozást, de állítja, hogy ezek mennyiségét az áringadozások vizsgálásánál figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Az aranytermés növekedése nem emelheti az árakat, ha a többletet a bankokban felhalmozzák és annak hatását ellensúlyozzák ugyanennyi vagy épenséggel több fedezetlen jegy bevonásával, melyek a pénzforgalomnak ép úgy részét alkotják, mint akár az érmék.

A hitel szerepére vonatkozólag *Scharling* úgy nyilatkozik, hogy az képes fokozni a fizetési eszközök szaporodása által okozott áremelkedést, de nincs erre az árhanyatlás megakadályozására.

Az árak nem függenek maguknak a fizetési eszközöknek mennyiségétől, hanem ezek viszonyától a vásárra jutott árak mennyiségéhez, ez a viszony az utolsó évtizedben erősen megzavartatott, mert az árúk (például gyapot, vas, cukor) termelése óriási mértékben fokoztatott. Az arany szaporodást elnyelte a lakosság szaporodása, a hitel sem

segített, mert a fogyasztók nem vásárolnak hitelbe, hanem mindjárt fizetni akarnak érmével vagy bankjeggyel, de nem volt elég pénz az arany értéke emelkedett, az árak olcsóbbultak.

A kérdést, hogy az árhanyatlást inkább az aranyban mutatkozó hiány, avagy inkább az árú termelési többlete okozta-e, Scharling egyszerűen *Stuart Mill* ismeretes kérdéséhez hasonlítja, »hogy vajjon a vágásnál az olló melyik része végez több munkát«.

Az árhanyatlásból szörnyű csapás lesz, ha nem sietnek a bajnak elejét venni. Erre két mód kínálkozik: vagy az árú termelésének fokozását megállítani, vagy szaporítani a fizetőeszközöket. Az első, ha mindjárt lehetséges is volna, nem ajánlatos, hisz arra kell törekedni, hogy az emberség fogyasztására emelkedjék, tehát több pénzt kell adni az emberiségnek. De mi módon? Scharling nem bimetallista, de azért a baj okát az 1873-ban életbeléptetett monometallismusban keresi, mert nincsen elég arany az arany standard fenntartására.

Scharling fejtegetése megköveteli a választ és az *Economist* már a legközelebbi számában le is rója tartozását. Először is kiemeli, hogy hivatalos közlések alapján az orosz kincstár és az orosz bank aranykészletének emelkedése nem rúg 33 millió poundra, hanem csakis 6½ millióra, azután vitatja, hogy Oroszország aranykészlete is pénzügyi célokat szolgál, mert annak egy része a jegyek fedezetéhez tartozik.

Reámutat ezután a cikk azon körülményre, hogy az Egyesült-Államokban éppen ellenkezője történt annak, mint az európai államokban. Ugyanis az aranykészlet 26 millió pounddal apadt és a jegyforgalom 22 millió pounddal gyarapodott. Ha Scharling szükségesnek találta figyelembe venni Oroszország és Ausztria-Magyarország aranyfelhalmozását, úgy nem mellőzheti az amerikai aranyapadást. Így tehát nem áll, hogy az aranytermelés emelkedésének hatását ellensúlyozná valamelyik bank vagy kincstár működése.

S hogy az aranykészlet nagyobbodása daczára a jegyforgalom nem emelkedett, annak oka, hogy nem volt bankjegy iránt kereslet.

A kettős valuta emberei vitatják, hogy az árak olcsóbbultak, mert nem volt elég pénz a forgalom részére, s hasonló okból még csökkenni is fognak. Ennek beigazolására reámutatnak a Bank of Englandnál használatlanul heverő, milliókat érő aranyra, mely a kereskedelemben nem talál jövedelmező alkalmazást. Ez azután a következetesség!

Ha valamely bank tíz millió pound aranykészletét felszaporítja húsz millióra, de a jegyforgalmat egyidejűleg húsz millióról csak huszonöt millióra emeli, úgy, hogy a fedezetlen jegymennyiség tíz millióról öt millióra csökkent, Scharling szerint e változás az árakban hanyatlást idéz elő. Ezt a hívést az *Economist* nem osztja.

Scharling fejtegetésében odaconcludál, hogy a pénzügyi boldogulás feltétele a határtalan mennyiségű jegy kibocsátás.

Az a tény pedig, hogy a bankok nagyobbítván jegyforgalmukat, erősebb mértékben fokozták egyidejűleg aranykészletüket s így a bővült jegymennyiségből kevesebb maradt fedezet nélkül, éppen séggel nem azt mutatja, hogy oly nagyon ritka és kevés az arany, pedig a bimetallisták ennek tulajdonítják az összes kereskedelmi és pénzügyi bajokat.

Az árhanyatlás okaiból Scharling még kitélejtette a találmá-

nyok okozta költség-kisebbedést, a közlekedési eszközök fejlődését és evvel együtt a szállítási díj olcsóbbulását.

Scharling válaszában azt mondja, hogy az Economist által felvett esetben a fedezet nélküli jegyek fogyása csakis akkor okoz árcsökkenést, ha az aranykészlet növekedése a forgalomból vonatott el. De ha a készletet az évi termelésből emelték 10 millió pounddal és csak 5 millió pound jegyet bocsátottak ki, akkor a fizetőeszközök forgalma csakis 5 millió pounddal nagyobbodott.

A tárgyhoz most *Sauerbeck* szól. Hivatkozik a Statistical Society's Journal-ban közölt cikkére, melyben megkísérlé kimutatni, hogy 1870–1885 időközben Európa, Észak-Amerika és Ausztrália pénz-forgalma semmivel vagy csak csekélységgel emelkedett. Ezüsből csak korlátozott mértékben vertek pénzt, az összes aranyat elnyelte a demonetisálás ezüst, valamint a német és skandináv kisebb jegyek helyettesítése, a tartalékok erősítése újabb fedezetlen vagy kényserforgalmú jegyek kibocsátására.

Az 1886 óta beállott árhanyatlás okai *Sauerbeck* szerint:

1 A termelés költségeinek reducálása, a fogyasztás némely fontos árujánál a Suez-csatorna megnyitása, a gőzösök szaporodása, a vasuti és távírvonaloknak, különösen az Európán kívüli országokban való rendkívüli terjedése, új források megnyitásával a termelés erős fokozása.

2. Változás a pénzügyekben, az ezüst demonetisálása és nem elég arany kínálása.

A nagyobb befolyás a második oké. Hisz a fejlődés 1850–1873 között tüneményszerű volt, az árak mégis egészen véve egy bizonyos niveauun maradtak, mert egyideűleg a pénzforgalom is nagyobbodott. Ha 1870–1886 között a fizetési eszközök mennyisége oly arányban emelkedett volna, mint húsz évvel 1870 előtt, úgy az árcsökkenés sokkal kisebb lett volna.

1886–92-ben az aranytermelés 166 millió poundra becsülhető, ebből ipari célokra felhasználtak 84 milliót, keletre vándorolt 12 millió, Ausztria-Magyarország és Oroszország pedig összegyűjtött 60 milliót. Más oldalról ezüstpénz (különösen az Egyesült-Államokban) szaporodott 83 millió pounddal, a jegyforgalom pedig (Ausztria-Magyarországban, Oroszországban és Spanyolországban) 39 millióval, összesen tehát 123 millió pounddal. Így 1886 és 1892 között az átlagos árak nem nagyon súlyedtek.

De 1893-ban bezárták az indiai pénzverőt s az Egyesült-Államok korlátozták az ezüstvásárlást. Ezüsből ma már csak váltópénzt vernek, úgy Európa, mint Amerika, csak az aranyban bizik. Van-e elég arany? Haupt 1892 elején az összes fizetési eszközök, (arany, ezüst, papír) mennyiségét 1488 millió poundra becsüli. Az évi termelés aranyban kerekén 32 millió pound, ebből ipari célokra kell 12, keletnek 3, marad tehát pénzügyi célokra 17 millió pound, mi az egész készletnek $1\frac{1}{4}\%$ -át teszi. A lakosság szaporodása azonban 1% , tehát a termelt arany elegendő volna az árak megtartására, de nem azok emelésére.

Azonban Ausztria-Magyarország és Oroszország elvonta az arany egy részét és Olaszország, Portugália, Spanyolország is törekedik pótolni azt, a mit elvesztettek, tehát a termelt arany nagyon kevés.

S hogy az arany a bankokban mégis összegyűlemllett, annak négy oka van:

1. A letétek nagyobbodása, mely okból készletet kell tartani.

2. A hosszantartó árhanatlan és a vállalkozás hiánya.

3. Néhány continentális bank, mivel ezüstkészletét nem tekintik megfelelő fedezetnek, kénytelen nagyobbmennyiségű készpénzt tartani, mint tenné, ha csak aranyból állana a fedezet.

4. Hadi kincstár alkotása vagy reserválás esetleges pénzügyi zavarokra. Ausztria-Magyarország és Oroszország által összegyűjtött 90 millióból csak 30 millió képez jegyfedezetet és 60 millió használatlanul hever. Elzárt pénz bizony nem gyakorol befolyást az árakra.

Ezekután felel Sauerbeck az Economist kérdésére, mondván: Az árúk az aranytermelés erősödése daczára azért nem drágultak, mert az aranytermelés nagyobbodása igen kicsiny, viszonyítva a meglevő pénzkészlethez és mert a jelentékenyen fokozott termelés után beállott vállalkozáshiány és kemény depressió korát éljük.

Ha majd a bizalom és a vállalkozási kedv visszatér, ha majd a bankoknál összehalmozott tőke alkalmazást talál, ha majd a continentális bankok és kincstárak megnyitják pinczéiket és az ott elhelyezett készletet forgalomba hozzák, majd akkor emelkednek az árak.

S ha most a vélemények s ellenvélemények meghallgatása után kérdezzük, hát hol is az igazság, azt hiszem, hogy az elfogulatlan olvasó az Economist nézetét kénytelen osztani, hisz a bimetalisták álláspontjuk védelmében lépésről-lépésre visszavonultak s a vitát oly térre vitték, hol már nem a tudás, hanem a hivás dönt.

A kettős valuta emberei hangosan hirdetik, hogy az általános depressió oka, hogy kevés az arany. Erre válaszul kimutatják, hogy az aranytermelés fokozódott. Ezt a bimetalisták kénytelenek elismerni, de előhozakodnak avval, hogy az arany iránti kereslet meghaladja ám a kínálatot.

Most figyelmeztetik a bimetalistákat, hogy ez nem lehet, mert a bankok el vannak árasztva aranynyal; a tényt nem tagadják, de megokolják, még pedig a nagy depressió okozta vállalkozási kedv hiányával.

Annak bebizonyításával azonban adósok maradtak, hogy az ezüstnek valutaszerű pénzzé való felhasználása esetén a bizalom és vele együtt a vállalkozási kedv is visszatér. S így okoskodásuk csonka és hiányos.

De egy lépéssel tovább is mehetünk. Felfogásom szerint épen a tanulságos vita szolgáltatta adatok és argumentumok mutatják, hogy van elég arany az arany standard fentartására még azon esetben is, ha Ausztria-Magyarország is beáll »a kurta aranytakaró ránczígólói« sorába.

Nem is olyan kurta az a takaró, jut abból minden országra, melyet közgazdasági műveltségénél és vagyonosodásánál fogva megillet.

Teljes bizalommal tekinthetünk a jövőbe, a megszerzett aranyat meg tudjuk majd tartani akkor is, mikor lehullanak a pinczék zárai, csak okos bankpolitika támogassa a nemzet közgazdasági fejlődését.

Havas Miksa.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Mezőgazdaság.

A gabonaneműek, a burgonya s a hús ára Németországban.¹⁾ Franciaországot kivéve talán sehol sem merültek fel oly éles ellentétek a mezőgazdasági termelés és fogyasztás között, mint az utóbbi időben Németországban; a földmivelők termékeik árát, illetőleg a földmivelés jövedelmezőségét az olcsóbban termelő orosz és tengeren túli versenytől féltvén, a mezőgazdasági termelést vámokkal kívánták védeni; ellenben a fogyasztók, — tartván az élelmezés megdrágulásától, — azon jelszó hangoztatásával, hogy a magas védvám sem óv meg az árcsökkenéstől, a mezőgazdasági termékek vámmentes vagy csekély vámmal terhelt bevitelét követelték; a küzdelem eleinte a mezőgazdák javára dőlt el, újabban azonban ismét a szabad, a szerződéses kereskedelmi politika hívei látszanak tért foglalni.

A gabonaneműek egész 1880-ig vámmentesen vitethettek be Németországba; az év közepétől kezdve azután a rozs, a búza s a zab métermázsájára 1, az árpa métermázsájára 0.50 márka beviteli vám vettetett ki; ez állapot egész 1885 közepéig tartott, a mikor a vámok jelentékenyen felemeltettek és pedig a rozs és búzáé 5, a zabé 4, az árpáé 2.25 márkára métermázsánként; 1890-ben azonban a szerződéses kereskedelmi politika váltván fel a korábbi merev védvamos rendszert, azon államokkal szemben, a melyekkel szerződés kötöttet, első sorban a magyar és osztrák közös vámterülettel, azután Romániával, a búza s a rozs vámja 3.50 márkára, a zabé 2.50 márkára szállíttatott le, míg az árpa vámtétele változatlan maradt.

A legfontosabb négy kenyérnövény évi métermázsánkénti átlagos árai, birodalmi márkákban ezen időszak alatt így alakultak:

a) Rozs.

	Porosz- ország	Bajor- ország	Württem- berg	Baden	Hessen
1879-ben	14.4	15.9	17.1	16.5	16.2
1880-ban	19.3	20.0	20.8	19.3	20.5
1881-ben	20.2	20.9	20.8	19.5	21.2
1882-ben	16.1	17.9	19.2	18.1	18.3
1883-ban	14.7	15.2	16.1	15.8	16.2
1884-ben	14.7	16.1	17.2	16.1	16.3
1885-ben	14.3	15.6	16.1	15.6	16.0

¹⁾ Vierteljahrshefte der Statistik des Deutschen Reichs, 1894. III. Heft.

	Porosz- ország	Bajor- ország	Württem- berg	Baden	Hesszen
1883-ban	13'4	14'4	14'7	14'3	14'8
1887-ben	12'5	14'2	15'1	14'1	14'4
1888-ban	13'5	15'4	15'8	15'0	15'1
1889-ben	15'6	15'9	16'5	15'8	16'3
1890-ben	17'0	17'4	18'1	17'1	17'9
1891-ben	20'8	20'4	19'8	19'4	21'4
1892-ben	17'8	17'3	18'5	17'2	18'5
1893-ban	13'5	14'0	14'9	14'7	14'9

b) *Búza.*

1879-ben	19'6	22'6	22'3	22'1	21'0
1880-ban	21'9	24'6	22'7	24'4	23'4
1881-ben	22'0	24'9	24'2	24'8	23'8
1882-ben	20'8	23'4	20'1	23'5	23'1
1883-ban	18'5	21'1	18'5	20'0	20'2
1884-ben	17'3	19'8	17'5	19'2	19'0
1885-ben	16'2	18'6	17'5	18'7	18'2
1886-ban	15'7	19'1	17'9	18'3	17'5
1887-ben	16'4	18'7	17'9	18'7	18'2
1888-ban	17'4	19'8	20'0	19'6	18'8
1889-ben	18'3	20'3	20'2	20'0	19'4
1890-ben	19'2	21'7	20'1	21'3	20'6
1891-ben	22'2	23'5	22'9	23'6	23'2
1892-ben	18'9	20'4	18'9	20'1	19'8
1893-ban	15'2	16'7	16'7	17'4	16'7

c) *Árpa.*

1879-ben	14'8	17'0	17'5	16'6	16'5
1880-ban	16'8	16'7	17'5	17'9	18'4
1881-ben	16'6	18'0	18'1	18'5	18'5
1882-ben	15'4	15'3	15'9	17'0	17'5
1883-ban	14'6	15'5	15'6	14'8	15'5
1884-ben	14'9	16'2	15'9	15'7	16'2
1885-ben	14'3	15'5	15'2	15'7	16'5
1886-ban	13'5	15'2	14'7	13'6	14'8
1887-ben	12'8	16'0	15'6	14'6	15'2
1888-ban	13'5	15'3	14'7	15'3	15'4
1889-ben	15'1	16'4	16'0	15'1	16'4
1890-ben	16'6	17'5	18'1	17'2	18'3
1891-ben	17'1	17'0	16'8	17'1	18'1
1892-ben	15'6	16'2	16'0	15'5	16'2
1893-ban	14'3	16'2	15'6	15'8	16'2

d) *Zab.*

1879-ben	13'4	12'9	13'2	14'2	14'4
1880-ban	15'2	13'5	13'4	14'4	15'2
1881-ben	15'9	14'6	14'3	15'1	16'0
1882-ben	14'6	13'9	13'6	15'1	15'6
1883-ban	13'7	12'0	12'3	13'4	14'3
1884-ben	14'4	13'4	13'2	14'4	15'0
1885-ben	14'3	13'8	13'4	14'7	15'0
1886-ban	13'3	12'5	11'9	13'1	13'9
1887-ben	11'3	12'0	11'7	12'3	13'0
1888-ban	13'0	14'3	13'5	14'4	14'3
1889-ben	15'1	14'0	13'5	14'3	15'0
1890-ben	16'0	16'8	15'6	16'3	16'8
1891-ben	16'2	15'2	14'6	15'7	16'2
1892-ben	14'9	13'6	13'3	14'3	14'7
1893-ban	15'8	16'2	15'4	16'1	17'2



Délnémetországban a terményárak általában sokkal magasabbak, tehát ott az élelmezési viszonyok sokkal drágábbak, mint Északon; e jelenség okait — a mennyiben az nem az eltérő adatgyűjtési és számítási módon alapul — abban véljük feltalálni, hogy Németország nyers terményekben saját termelése által nem fedezett szükségletét javarészt Oroszországból, azután Amerikából fedezi; közlekedési s földrajzi viszonyok tekintetében az Észak mindkettőhöz jóval közelebb van, mint Dél s azonkívül tekintetbe veendő, hogy a keleti porosz tartományok határozott őstermelő jelleggel bírnak.

A 16 év óta történt árfejlődés tekintetében azt látjuk, hogy a két kenyértermény, a rozs és a búza ára 1893-ban alacsonyabb, dacára a még mindig fennálló viszonylag igen magas vámnak, mint a vámmentes behozatal utolsó esztendejében, 1879-ben; ellenben az árpa ára a régi magaslaton maradt, a zabé pedig emelkedett; míg 1879-ben a legdrágább gabonanem a búza volt, a mely után a rozs és az árpa körülbelül egyenlő magasságú árakkal következett és leghátul a zab maradt; addig 1893-ban a búza s a zab ára jóformán egyenlő magas, valamivel utána jön az árpa s leghátul marad a rozs; az árak közötti arány tehát alapjában megváltozott a tizenhat év alatt; az áralakulás ez abnormitása még jobban szembetűnik, ha például a budapesti piac e két évi adatait állítjuk egymással szembe; ezek szerint volt egy métermázsa átlagos ára Budapesten forint:

	1879-ben	1893-ban
Búza	11'38	7'70
Rozs	7'87	6'33
Árpa { sörfőzésre	8'37	7'67
{ etetésre	6'25	5'13
Zab	6'45	6'61

Hazánkban az áralakulás sokkal természetesebb és a régi sorrendet csaknem teljesen megtartotta, kivéve, hogy a zab ára 1893-ban valamivel felülmúlta a rozs árát; abban ismét hasonlít az áralakulás a németországihoz, hogy a búza s a rozs hajdani árából igen sokat, az árpa alig valamit veszített, ellenben a zab ára némileg jelentéktelenül javult. Tudvalevő, hogy az 1894. év újabb forradalmat idézett elő a gabonaárak alakulásában, melynek tárgyalása azonban jelen czikkünkhöz nem tartozik.

Midőn Németországban 1880-ban első ízben behozatott a — különben igen mérsékelt — gabonavám, a rozs ára nagyon felszökött, a többi gabonanemüé ellenben keveset módosult, azaz csak mérsékeltten emelkedett. Ez az emelkedés azonban éppen nem volt az új vámok következtése, hanem inkább a gabonaárak akkori általános emelkedésének tulajdonítandó; ez az általános áremelkedés azonban rövid életű volt, csak két évig tartott, a mikor azután általános és folytonos csökkenés állott be, a mely csökkenést az 1885. évi vámemelés sem tudott megakasztani. 1888-ban ismét javulni kezdetek az árak egész 1891-ig, a mely évtől kezdve kevésbé a kereskedelmi szerződések megkötése s a vámok részleges leszállítására, mint inkább az általános árcsökkenés következtében ismét áresés érvényesült, nagy mértékben a rozsnál és a búzánál, kisebb mértékben a másik két gabonanemünél.

A gabonaáraknak alakulására mindenesetre jelentékeny befolyással voltak a beviteli vámok, a mennyiben az árcsökkenést lassították; igazolja ezt például az a körülmény, hogy míg Buda-

pesten 1879 és 1893 között a búza métermázsánkénti átlagos ára 32⁰/₀-al, a rozsa 20⁰/₀-al esett, addig Németországban csak 22, illetőleg 6—14⁰/₀-al; a beviteli vám tehát mindenestre javára vált a termelésnek, ha nem is oly mértékben, a mint azt a védvám apostolai hitték, de egyúttal nem is drágította meg az élelmezést, a minek bekövetkezésétől sokan tartottak.

A burgonya az egész időszak alatt vámentesen vitetett be. E terményből Németország jóformán teljesen fedezi saját szükségletét, ez okból az áralakulást egyedül a termés kisebb-nagyobb mértékben való sikerülte szabályozta. E terménynél is jellemző az a körülmény, hogy Dél-Németország árai általában magasabbak, mint az Északé, így 1879-ben Württembergben a burgonya 17⁰/₀-al volt drágább, mint Poroszországban stb.; kivételt e tekintetben egyedül az 1884. és 1891. évek képeznek. E jelenség okát körülbelül az képezheti, hogy Észak-Németország sokkal nagyobb arányban termel burgonyát, mint a Dél, a mely utóbbi aligha képes teljesen fedezni szükségletét; az Északról való szállítás pedig aránylag megdrágítja ezt a más-különbben igen olcsó terményt.

A burgonya ára egyébként így alakult 1879 óta; métermázsánkénti márká:

	Porosz- országban	Bajor- országban	Württem- bergben	Badenben	Hessenben
1879-ben	6'13	7'06	7'84	7'66	7'13
1880-ban	6'50	6'02	7'19	6'60	6'40
1881-ben	5'70	5'96	6'29	5'82	5'34
1882-ben	4'95	5'78	6'55	6'12	5'37
1883-ban	6'13	6'04	7'43	6'82	6'86
1884-ben	4'90	4'96	5'09	4'50	4'46
1885-ben	4'60	5'00	4'66	4'10	4'28
1886-ban	4'10	5'05	4'53	4'42	4'33
1887-ben	4'60	5'78	6'59	6'06	5'38
1888-ban	5'13	6'02	6'40	6'08	5'25
1889-ben	5'25	5'36	6'0	6'04	5'08
1890-ben	4'95	5'09	5'77	5'20	4'33
1891-ben	7'35	6'38	7'00	6'56	7'01
1892-ben	6'35	6'33	6'96	6'77	6'64
1893-ban	4'55	5'60	5'22	5'27	5'24

Ellentétben a gabonaneműekkel, a hús átlagos ára nem jelentéktelenül emelkedett; így a marhahús kilogrammonkénti átlagára 1879-ben Poroszországban 1'15, 1893-ban azonban 1'21 марка volt, a sertéshúsé 1'13, illetőleg 1'32, a borjúhúsé 0'98, illetőleg 1'14, a juhúsé 1'08, illetőleg 1'18 марка: már a délnémet államokban, a hol a hús a hetvenes évek végén drágább volt, mint északon, az áremelkedés nem ily jelentékeny, sőt helyenkint némi visszaeséseket is tapasztalunk, így Bajorország, Baden és Hessenben a marhahúsnál, továbbá Bajorország és Badenben a juhúhúsnál; egyáltalán a húsarak Németország egyes részei között ma sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint 16 évvel ezelőtt.

A különféle húsneműek árhullámozását kilogrammonként és márkákban az alábbi táblázat mutatja:

a) *Marhahús.*

	Porosz- országban	Bajor- országban	Württem- bergben	Badenben	Hessenben
1879-ben	1'15	1'26	1'25	1'36	1'36
1880-ban	1'14	1'18	1'17	1'26	1'28

	Porosz- ország	Bajor- ország	Württem- berg	Baden	Hesszen
1881-ben	1'14	1'16	1'16	1'26	1'24
1882-ben	1'16	1'19	1'27	1'30	1'28
1883-ban	1'20	1'25	1'39	1'38	1'36
1884-ben	1'20	1'25	1'38	1'40	1'37
1885-ben	1'19	1'24	1'35	1'34	1'33
1886-ban	1'17	1'23	1'34	1'33	1'30
1887-ben	1'18	1'21	1'30	1'30	1'25
1888-ban	1'12	1'18	1'27	1'24	1'18
1889-ben	1'17	1'25	1'41	1'33	1'29
1890-ben	1'26	1'32	1'50	1'41	1'38
1891-ben	1'28	1'33	1'50	1'41	1'41
1892-ben	1'26	1'31	1'46	1'28	1'37
1893-ban	1'21	1'21	1'31	1'27	1'28

b) *Disznóhús.*

1879-ben	1'15	1'18	1'19	1'22	1'18
1880-ban	1'22	1'22	1'25	1'21	1'22
1881-ben	1'28	1'24	1'29	1'28	1'26
1882-ben	1'28	1'24	1'30	1'26	1'26
1883-ban	1'28	1'24	1'36	1'28	1'28
1884-ben	1'20	1'19	1'28	1'22	1'15
1885-ben	1'20	1'19	1'25	1'16	1'14
1886-ban	1'19	1'19	1'28	1'20	1'16
1887-ben	1'15	1'18	1'26	1'18	1'16
1888-ban	1'14	1'17	1'28	1'17	1'11
1889-ben	1'28	1'27	1'44	1'29	1'26
1890-ben	1'39	1'37	1'55	1'41	1'36
1891-ben	1'30	1'32	1'44	1'33	1'28
1892-ben	1'31	1'30	1'45	1'31	1'28
1893-ban	1'32	1'28	1'39	1'28	1'28

c) *Borjúhús.*

1879-ben	0'98	1'07	1'08	1'12	1'08
1880-ban	0'98	0'99	1'01	1'02	0'98
1881-ben	0'98	0'96	1'03	1'00	0'94
1882-ben	1'00	1'01	1'12	1'10	1'04
1883-ban	1'03	1'06	1'24	1'20	1'10
1884-ben	1'02	1'05	1'23	1'22	1'11
1885-ben	1'02	1'04	1'21	1'18	1'09
1886-ban	1'01	1'06	1'26	1'17	1'08
1887-ben	1'00	1'05	1'21	1'18	1'06
1888-ban	0'99	1'02	1'16	1'12	1'03
1889-ben	1'05	1'12	1'35	1'25	1'13
1890-ben	1'17	1'24	1'48	1'36	1'24
1891-ben	1'18	1'21	1'45	1'35	1'25
1892-ben	1'16	1'17	1'36	1'29	1'19
1893-ban	1'14	1'07	1'21	1'19	1'11

d) *Júhús.*

1879-ben	1'08	1'03	1'09	1'30	1'14
1880-ban	1'08	0'98	1'05	1'26	1'08
1881-ben	1'09	0'99	1'06	1'26	1'04
1882-ben	1'11	1'02	1'14	1'28	1'08
1883-ban	1'15	1'06	1'21	1'36	1'14
1884-ben	1'14	1'04	1'21	1'34	1'16
1885-ben	1'13	1'03	1'19	1'30	1'13

	Porosz- országban	Bajor- országban	Württem- bergben	Badenben	Hessenben
1880-ban	1'11	1'02	1'16	1'32	1'11
1887-ben	1'01	1'00	1'13	1'28	1'05
1888-ban	1'07	0'99	1'13	1'21	1'09
1889-ben	1'12	1'05	1'25	1'27	1'15
1890-ben	1'21	1'12	1'34	1'33	1'23
1891-ben	1'25	1'13	1'32	1'36	1'26
1892-ben	1'22	1'09	1'22	1'31	1'22
1893-ban	1'18	1'00	1'10	1'22	1'14

A beviteli vámok emelésének¹⁾ a húsarak fejlődésére egyáltalán semminemű hatása nem volt; látjuk, hogy úgy 1880-ban, mint 1885-ben — dacára a vámemeléseknek — a hús átlagos ára Németország minden részében, igaz, hogy kis mértékben, de csökkent és viszont 1890-ben, mikor parciális vámleszállítás történt, emelkedett.

A húsaraknak lassú emelkedése világszerte jelentkezik és oka a fogyasztásnak a termeléssel szemben aránytalanul való fejlődésében található. E téren a tengerentúli verseny egyáltalán nem bír s talán nem is fog bírni oly jelentőséggel, mint a gabonatermelésnél: a szállítási nehézségek az előbbinél jelentékeny mérvben szabályozólag lépnek fel, e szállítási nehézségek képezik a legbiztosabb védvámokat. Ezek akadályozzák meg, hogy a többi mezőgazdasági terményekhez hasonlóan a haszonállatok és a hús ára is abnormis módon csökkenjen.

II. Közlekedés.

A folyamhajózás Oroszországban.²⁾ A vízi utak előnyét a vasutakkal szemben az előbbieknél nagy olcsósága képezi; ez az olcsóság különösen előtérbe lép ott, — a hol csekély értékű tömeg-árúkról van szó, — a melyek drága szállítási díjakat ezen csekély értékűknél fogva nem bírnának meg.

Speciálisan nagy fontossággal bírnak a vízi utak ott, a hol a vasuti hálózat még nincsen kiépítve, így például Oroszországban, a mely óriási területéhez képest aránylag kevés vasúttal bír és ezek egy része is inkább stratégiai, mint forgalmi érdekből építettet.

Oroszország hajózható folyóinak hossza 34,557 kilométer; e közlekedési ereken az utolsó, 1890-ben eszközölt összeírás alkalmával 21,948 hajó közvetítette a forgalmat; az 1884-ben eszközölt számbavétel 21,341 hajót mutatott ki, a hajók száma tehát 607 darabbal, 2⁹⁰/₁₀₀-kal növekedett; e két összeírás részletes adatai e következők:

		Szám	Tonnatartalom	Érték frank	Legénység
Gőzhajó	1884-ben	1,246	99,918	195,584.000	18,766
	1890-ben	1,824	151,056	302,304.000	25,514
Egyéb hajó	1884-ben	20,095	5,932.179	128,420.000	94,009
	1890-ben	20,124	6,572.459	153,312.000	90,356
Összesen	1884-ben	21,341	6,032.097	324,004.000	112,775
	1890-ben	21,948	6,723.515	455,616.000	116,170

¹⁾ A vágóökök vámja darabonként 1830—1885-ig 20 márka, 1885-től 1890-ig 30 márka volt. Ez évben a szerződéses államokkal szemben 25 márkára szállított le.

²⁾ Bulletin du Ministère des travaux publics XV. évf. XXX. kötet.

A hajók száma, mint már említettük, csak 2⁹⁰/₀-kal növekedett, ezzel szemben a tonnataralom 691.408, azaz 11⁵⁰/₀-kal, a hajók értéke 131,612.000 frankkal, 40⁶⁰/₀-kal, a legénység száma 3.395 fővel, 3⁰⁰/₀-kal emelkedett, tehát a hajók számának emelkedésével szemben valamennyi viszonylatban, a legénységet kivéve, az emelkedés rendkívül nagy.

Az összes hajókból gőzös volt 1884-ben 5⁸⁰/₀, 1890-ben pedig 8³⁰/₀, ellenben a többi hajókra 1894-ben 94²/₀, 1890-ben csak 91⁷⁰/₀ esett; míg a többi hajók száma 6 év alatt alig valamivel, 29 darabbal, tehát csak 0¹⁰/₀-kal emelkedett, addig a gőzösöké 578 darabbal, 46⁴⁰/₀-kal. Egyáltalán minden viszonylatban az emelkedés túlnyomó része a gőzhajókra esik, míg az egyéb hajókra csak egy töredék; sőt az egyéb hajóknál 1890-ben 4.000 legénnyel kevesebb volt foglalkoztatva, mint 6 évvel ezelőtt, míg a gőzhajóknál itt is 37⁰⁰/₀ emelkedés jelentkezik.

Ez alapon mondhatni, hogy ép úgy, mint másutt, a gőzösök Oroszországban is kezdik kiszorítani a forgalomból a vitorlás hajókat.

Az 1882—1891¹⁾ évek átlagában az összes orosz folyóvízi utakon 65.612 rakodott hajó, 95.853 rakodott uszály volt forgalomban és a szállított árúk összes értéke 821,972.000 frankra rugott, a mely értékből 775,288.000 frank értékű áru a hajókra s 46,684.000 frank értékű az uszályokra esett; az utolsó három év forgalma, részletekben így alakult:

	Rakodott hajó uszály		A rakomány súlya ezer tonna			A rakomány értéke ezer frank		
	d a r a b	u s z á l y	a hajó- kon	az uszá- lyokon	Összesen	a hajó- kon	az uszá- lyokon	Összesen
1890-ben	76.470	136.470	9.774 ²	8.298 ¹	18.072 ³	755.652	58.732	814.384
1891-ben	81.773	138.683	9.868 ³	7.115 ⁶	16.984 ⁴	747.892	50.576	798.468
1892-ben	79.475	123.417	9.413 ⁷	7.311 ⁸	16.755 ⁵	661.556	59.544	721.100

A tíz évi átlaggal szemben a rakodott hajók száma jelentékenyen növekedett, az árúk értéke azonban jelentékenyen csökkent, a mely körülmény az árúk általános értékcsökkenésében találja magyarázatát.

Az uszályok által szállított árúk mennyiségéről egész 1890-ig nincsen feljegyzés, ellenben az általuk szállított árúk értékéről van; e szerint az 1882—1891. évek átlagában az összes szállított értéknek 5⁷⁰/₀-a szállított uszályokon, 1892-ben azonban 8³⁰/₀-a, e szerint tehát az uszályok által szállított árúk értéke viszonylag emelkedett, a hajók által szállított mennyiség rovására.

Uszályok által általában csak a csekélyebb értékű árúk szállítatnak; így látjuk, hogy míg az összes szállított árúk értékéből 1891-ben csak 8³⁰/₀ esett az uszályokra, addig a szállított súlyból 43⁸⁰/₀.

A vízi utakon közvetített forgalom oroszánrésze a Volgára, Európa ezen legnagyobb folyamára esik; 1892-ben e folyóra esett 35.576 hajó, azaz az összes hajók 44⁸⁰/₀-a, 60.941 uszály, az összes uszályok 49⁴/₀, 7,561.221 tonna áru, az összes árúk 45¹/₀ és 383,776.000 frank, az összes szállított érték 53²⁰/₀-a. Azután jön a Dnieper és a Bug 14.866 hajó, 8.399 uszály, 2,588.924 tonna áru és 159,452.000 frank értékkel; a Don 4.535 hajó, 985 uszály, 496.001 tonna áru s

¹⁾ A lengyel királyság és a Kaukasz adatai a forgalom kimutatásában nem szerepelnek.

74,756.000 frank értékkel; igen jelentékeny a Néva s a tavak forgalma, 13.463 hajó, 27.366 uszály, 3,144.632 tonna áruval; ez árúknak összes értéke azonban csak 32,308.000 frank volt.

Az egyes folyamparti kikötővárosok között legelől Nijni-Novgorod áll, 11.420 hajó, 667 uszály, 1,149.914 tonna súlyú s 129,820.000 frank értékű áruval, azután Asztrakán, az Alsó-Volga s a Kaspi-tenger forgalmának ez a csomópontja, 4.210 hajó, 10 uszály, 1,946.615 tonna súlyú és 110,204.000 frank értékű áruval; Rostov 3.338 hajó, 451 uszály, 332.514 tonna súlyú és 61,220.000 frank értékű áruval; ezenkívül még három kikötőváros bir 40 millió franknál, 5 kikötőváros 20 millió franknál és 12 város 10 millió franknál nagyobb forgalommal.

A forgalomban volt hajók és a szállított árúk mennyiségét illetőleg a fentebb elősorolt kikötővárosokat megelőzi Szt.-Pétervár, a mennyiben ott 1892-ben 12.753 hajó s 12.298 uszály kötött ki s indult el és a szállított árúk összes súlya 2,821.677 tonnára rúgott, de az árúk össze értéke csak 491 millió frank volt.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE. 7

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 60. füzet. 1894. december.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. január hó: A budapesti lakásnyomor. Fenyvessy Ferencztől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 11. füzet, november hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. V. évf. 12-ik szám: Az új szövetkezeti bank. Némethon szövetkezeteinek statisztikája. Törvényjavaslat a szövetkezetekről; stb.

Annalen des Deutschen Reiches für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. XXVIII. Jahrg. 1895. Nr. 1: Die Armenfürsorge für Ausländer insbesondere in Deutschland von Frhr. von Reitzenstein. Die Landwirthschaftskammern in Preussen. Gesetz vom 30. Juni 1894; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 49—52: Die Steuerreform und der Gemeindehaushalt von L. Munk. Jahresbericht des k. k. österreichischen Handels-Museums 1893. Internationaler landwirthschaftlicher Maschinenmarkt 1895. Die Reform der österreichischen Krankenversicherung von L. Verkauf. Die Regelung der Ausverkäufe und Autionen von Eug. Schwiedland. Die Kosten der Alters- und Invaliditätsversicherung in Deutschland. Berufs- und Gewerbebezahlung in Deutschland. Die landwirthschaftliche Concurrenz Argentiniens. Centralisirung der Arbeitsvermittlung in Deutschland; etc.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift, red. von O. Wullschleger. Nr. 23—24: Die Arbeitslosen-Versicherung im Kanton Basel-Stadt von G. Adler. Der Stand der socialdemokratischen Partei in Deutschland. Zur politischen Situation in der Schweiz von O. Wullschleger. Die Aufgaben der Socialpolitik von H. Müller; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle, LI. Jahrgang. I. Heft: Das Problem der Wirthschaftskammern (I.) von Schäffle. Handelsstatistik und Handelsbilanz von J. Grunzel. Wesen, Begriff und Eintheilung der Versicherung vom ökonomischen Standpunkte von Freih. O. von Boenigh. Uebersicht über die Verträge,

Gesetze und Verordnungen der Jahre 1833 und 1894. Das neueste Zoll- und Handelsgesetz der Vereinigten Staaten. Die Wohlstandsvertheilung in Preussen nach den Ergebnissen der Einkommensteuerveranlagung-Beantragung des Getreide-Monopols im Deutschen Reichstage, etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. von Inama-Sternegg, E. v. Plener: III. Band. IV. Heft: Der letzte Maasstab des Güterwerthes und die mathematische Methode von R. Auspitz. Zusatzbemerkung von E. Böhm-Bawerk. Städtische Socialpolitik von V. Mataja. Die historischen und die orthodoxen Nationalökonomien in ihrem Verhältnisse zur Sociologie von G. Fiamingo. Versuch einer stetig steigenden Scala für die progressive Einkommensteuer von E. Grohmann. Erhöhung der bulgarischen Eingangszölle von F. Robert; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. Nr. 12. Décembre, 1894. Loi sur le crédit agricole. Loi sur les habitations à bon marché; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. Nos 518—522.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 2-e volume. Nos 49—52: Les droits de douane en Russie. La production des vins en 1894. Le privilège de la Banque de France; opérations pendant 1893. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: Est il vrai que le taux des salaires soit essentiellement déterminé par la loi de l'offre et de la demande? Les monopoles d'État: le monopole de l'alcool; l'exemple de la Suisse. La III. session du Congrès des accidents du travail et des assurances sociales. Une nouvel âge de l'or; l'accroissement considérable actuel et prochain de la production de l'or dans le monde et ses conséquences; etc.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Décembre 1894: L'économie de l'histoire par G. de Molinari. La morale de la dynamite d'après Aub. Herbert par E. Castelot. L'histoire de l'union monétaire Austro-Allemand de 1857 par. A. Raffalovich.

Journal de la société des statistique de Paris. XXXV-e année. No. 12. Décembre 1894: Le dénombrement des étrangers en France (fin) par V. Turquan. Chronique trimestrielle de statistique générale par D. Bellet; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année. Nr. 11. Novembre 1894: L'histoire de la démographie par E. Levasseur. Les cartels (syndicats industriels) au point de vue de la législation par A. Menzel. Le nouveau régime douanier des colonies et ses résultats par A. Girault. Divisibilité ou indivisibilité des héritages paysans en France par P. du Maroussem; etc.

Revue des Deux Mondes. Tome CXXVI. 15. Décembre 1894: Les chemins de fer français par R. G. Lévy.

The Economist. Vol. LII. No. 2674—2678: The Money Market. The United States Treasury. Railway Capital Expenditure. President Cleveland's Currency Scheme. Mr. Atkinson on the Wheat Question. Gold and Prices. The New Russian Loan. New Loans and New Compagnies. Public Income and Expenditure; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Állategészségügyi Évkönyv az 1893-dik évre. A földmívelésügyi magy. kir. ministerium megbízásából hivatalos adatok alapján szerkesztette Dr. Hutya Ferencz. VII. évfolyam. Budapest, 1894.

Berndt István. A búza ára, az árcsökkenés igazi oka, az orvoslás módja. Közgazdasági tanulmány, Budapest, 1894.

Budapest főudvaros statisztikai havi füzetek. XXII. évf. 257. sz. 1894. október hó: Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1893. évben. A budapesti vízvezeték az 1891. és 1892. években. A városi fürdők forgalma 1893-ban; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam, 49—52. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 97—105. sz.

Mattekovits Sándor, Magyarország állambáztartásának története 1867—1893. Bevezető rész. I. kötet: 1875-ig. II. kötet: 1893-ig. Budapest, 1894.

Adami, J. H. Nicht Bimetallismus, sondern Combinationswährung. Berlin, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. XI. Heft. Wien, 1894.

v. Bazant, Joh., Die Handelspolitik Oesterreich-Ungarns 1875 bis 1892 in ihrem Verhältniss zum Deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa. Leipzig, 1894.

Bericht des Bundesrathes an die Bundesversammlung betreffend die Geschäftsführung und die Rechnung der Alkoholverwaltung pro 1893. Bern, 1894.

Hartmann, Ed. von, Die socialen Kernfragen. Leipzig. 1894.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrgang. VIII., Wien 1894.

Manke, Walth., Ein Kompromiss zwischen Agrar- und Industrie-staat in Deutschland. Vorschlag zur befriedigenden Lösung der Getreide und Brotfrage.

Meyer, Dr. Rudolf, Das Sinken der Grundrente und dessen mögliche sociale und politische Folgen. Wien und Leipzig, 1894.

Praschkauer, Maxim., Ein Abriss über die englische Arbitrations-Wesen, mit einem Anhang über die Konstituierung einiger der bedeutendsten Arbitrationskammern, deren Schiedsverträge und die sowohl in England wie in einigen festländischen Staaten bestehenden, auf Schiedsgerichte bezüglichen Gesetzbestimmungen. London und Leipzig, 1894.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XII. Heft: Waaren-Ein- und Ausfuhr im November 1894. Wien, 1894.

Statistisches Jahrbuch für das Königreich Bayern. Herausgegeben vom k. Statistischen Bureau. I. Jahrgang. 1894. München, 1894.

Wieser, F., Die Währungsfrage und die Zukunft der österreichisch-ungarischen Valutareform. Prag, Wien, Leipzig, 1894.

Zuns, J., Eine Verminderung der Schattenseiten des Anerbenrechts. Frankfurt a. M. 1894.

Brice, Hubert, Les institutions patronales, leur état actuel, leur avenir. Paris, 1894.

Bureau, Paul, Le Homestead ou l'insaisissabilité de la petite propriété foncière. Paris, 1894.

Dubois, Ernest, Les Trade Unions et les Associations professionnelles en Belgique (projet de loi) Bruxelles, 1894.

Étude sur les derniers résultats des assurances sociales en Allemagne et en Autriche. 1-re partie: Accidents. République Française. Ministère du Commerce, de l'Industrie, des Postes et des Télégraphes. Officie du Travail. Paris, 1894.

Girault, Arth., Principes de colonisation et de législation coloniale Paris, 1894.

Noticie intorno alle condizioni dell'agricoltura all'estero. La viticoltura e l'enologia nell'America Meridionale. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell'agricoltura. Roma, 1894.

Statystyka Miasta Krakowa zestawiona prez Biuro Statystyczne Miejskie. Zoszyt IV. (Livraison IV. de Statistique de Cracovie) Kraków, 1894.

Annaes de Estadistica. Volume I. Serie I. Finanças. No 1. Estadistica Bancaria (1853 a 1892). Ministerio das Obras Publicas, Commercio e Industria. Lisbon, 1894.

Anuario del Departamento Nacional de Estadistica correspondiente a 1893. Buenos Aires, 1894.

Estadistica General del Comercio Exterior de Espana con sus Provincias de Ultramar y Potencias Extranjeras en 1892. Formada por la Direccion General de Aduanas. Madrid, 1894.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. január hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Az igazgató-választmány ülései. 1. Az 1894. decz. 13-án tartott ülés. 2. Az 1895. január 10-én tartott ülés. III. Szakosztályi ülések. 1. A gazdaságjogi szakosztály 1894. decz. 6-án tartott ülése. 2. Az állami pénzügyek szakosztályának 1895. január 5-én tartott ülése.

I. KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Közgazdasági Társaság működését a múlt év végén megkezdte és tagjainak — mint az alábbi közleményekből kitetszik — máris rendkívüli kedvezményeket biztosított. A tagok száma ennek következtében újabb jelentkezések révén öröndetes mértékben gyarapodott. Minthogy azonban a Társaság úgy szellemileg, mint anyagiilag csak akkor virágozhat fel igazán, ha tagjai teljes odaadással közreműködnek abban, hogy a Társaság mind szélesebb és szélesebb köröket hódítson meg a maga számára: az elnökség felkéri a t. tagtársakat, hogy a Társaságnak új tagokat szerezni s az ajánlottak neveit tudomására hozni sziveskedjenek. A tagajánlások az ajánló névalíráásával ellátva az elnökséghez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) czímzendők.

A Társaság tagjai a Közgazdasági Szemlét tagdíjuk fejében kapják. E folyóirat a f. év elejétől kezdve egyúttal a Társaság hivatalos közlönyét képezi.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent Nemzetgazdasági Írók Tárat rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. köt. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remek-íróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron alul, t. i. 10 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

A Társaság helyiségei a IV. ker. Ferencziek-bazára első emeletén, II. lépcső, ajtó 6., az új évben is egész napon át a tagok rendelkezésére állanak. Ugyanott a folyóiratok és a folyton gyarapodó könyvtár használatára külön olvasó-szoba van berendezve. Felkérjük tagtársainkat, hogy a Társaság könyvtárát szíves adományaikkal gyarapítani kegyeskedjenek. Az adományokról a könyvtáros az igazgató-választmány ülésének tesz jelentést s az adakozók nevei ez ülések jegyzőkönyvébe felvételnek s ez Értesítőben tételnek közzé.

A Magyar Közgazdasági Társaság *II. szakosztálya* (Állami pénzügyek) f. évi január hó 24-én esti 6 órakor a Társaság saját helyi, ségeiben ülést tart.

Tárgy: **Vitatkozás a szeszmonopoliumról**, az e hó 5-én tartott előadás kapcsán.

A társaság ama tagjai, kik e vitában részt venni óhajtanak-szíveskedjenek ebbeli szándékukat a II. szakosztály titkárainak egyikével (*Teleszky János* dr., Eötvös-utca 45., *Jankovich Béla* dr., kerepesi-út 6.) f. hó 21-ikéig írásban közölni.

A Magyar Közgazdasági Társaság *III. szakosztálya* (Statiztika) f. évi február 12-én d. u. 6 órakor a m. tud. Akadémia heti üléstermében ülést tart. Tárgy: *Hajdu László* előadása az *«agrárstatiztika reformjáról»*.

Ez ülésre a tagok még külön is meg fognak hivatni.

II. AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY ÜLÉSEI.

1. Az igazgató-választmány 1894. évi december hó 13-án tartott ülése.

Jelen vannak: Jáng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, Grötschel Imre pénztáros, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtáros; a választmány tagjai közül: Acsády Ignác, Gaál Jenő, Gonda Béla, Hevesi Ödön, Horváth János, Kilényi Hugó, Körösi József, Lipthay Sándor, Mariska Vilmos, Matlekovits Sándor, Mudrony Soma, Neumann Károly, Szabó Jenő, Teleszky János, Vargha Gyula, Vizneker Antal; továbbá Neumann Sándor ifj. szakosztályi elnök, Thirring Gusztáv,

Paikert Alajos, Somogyi Manó, Fenyvessy József, Mátray Elemér, Kormos Pál szakosztályi titkárok.

Elnök az ülést megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére

lovag Falk Zsigmond és Mudrony Soma urakat kéri föl.

1. Igazgató jelenti, hogy Földváry József alapító tag a maga alapítványi összegét a társaság pénztáránál befizette.

Tudomásul szolgál.

2. Igazgató a társaság térfoglalásának öröndetes jeléül közli, hogy a tagok száma újabban ismét jelentékenyen gyarapodott. Előterjeszti a mult ülés óta új tagokul ajánlottak névsorát, indítványozva, hogy a most fölveendő tagok tagsági kötelezettsége 1895. évi január 1-től számítassék.

Az indítvány elfogadtatván, az ajánlottak mindannyian és pedig rendes tagokul Kochmeister Frigyes b., főrendiházi tag (Budapest), Kohner Zsigmond, a budapesti izr. hitközség elnöke (Budapest), Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos (Budapest), Farkas László dr., főorvos (Budapest), Ballagi Béla dr., min. titkár (Budapest), Farkas Zoltán dr., min. titkár (Budapest), Fodor Ármin dr., törvényszéki bíró (Budapest), Strasser Sándor, tűzdetanácsos (Budapest), megyeri Krausz Lajos, nagyiparos (Budapest), Tagányi Károly, orsz. allevéltárnok (Budapest), Wittmann Mór dr., ügyvéd (Budapest), Gaál Gyula dr., föld-birtokos (Büsz), Décsi György, gyáros (Kispest), Somogyi Béla, tisztviselő (Ipolság), Horváth Tivadar dr., jogtanácsos (Budapest), Szathmáry Gyula, postatak. számvizsgáló (Budapest), Jeszenszky Pál, szerkesztő (Budapest), Links Ármín dr., ügyvéd (Budapest), Szilárd Ferencz dr., ügyvéd (Budapest), Fellner Tivadar dr., ügyvéd (Budapest), Szmollény Nándor, tanár (Szeged), Biasini Domokos dr., magánzó (Budapest), Halász Manó, főkönyvelő (Budapest), Ellenberger Károly, kereskedő (Budapest), Morgenstern Izidor, kereskedő (Budapest), Fischer Márk ifj., kereskedő (Budapest), Blum Bernát, kereskedő (Budapest), Krishaber Sándor, kereskedő (Budapest), Wiener Moskó, gazda (Budapest), Kintzig Béla, műegyetemi hallgató (Budapest) megválasztatnak, miről az új tagok egyenként értesítendőek lesznek.

3. Igazgató jelenti, hogy a társasági könyvtár újabb adakozások folytán ismét szép gyarapodást tüntet föl, olyannyira, hogy a könyvtár céljaira már is szükségessé vált egy külön helyiség berendezése, mi időközben meg is történt. A könyvtár küszöbön álló rendezése körül nyújtandó segédkezésre a társaság két fiatal tagja és pedig Gyarmathy Viktor és Ullmann Jenő önként ajánlkozván, remélhető, hogy a könyvkészlet megfelelő lajstromozás után nem sokára a tagok használatára fog bocsáttatni.

Felolvassa az újabb adakozók neveit, névszerint Mariska Vilmos Bernát István, Pólya Jakab, Paikert Alajos, Lakits Ferencz (a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének állandó választmányára részéről).

Öröndetes tudomásul vétetik és a társaság köszönete az ajándékozóknak külön levélben fog nyilvánittatni. Hasonlóképen köszönettel elfogadtatik Gyarmathy Viktor és Ullmann Jenő tagok ajánlata s mindketten a könyvtár rendezése körüli közreműködésre külön is felkérletnek.

4. Igazgató bemutatja a mult választmányi ülés határozatából kifolyólag készült azon felhívást, melyet a társaság az egyes pénz-intézetekhez, egyesületekhez, stb. intézni fog.

Helyeslőleg tudomásul szolgál.

5. Igazgató ismerteti azon megállapodásokat, melyeket az elnökség a mult választmányi ülésen nyert fölhatalmazás alapján dr. Jekelfalussy József úrral, a »Közgazdasági Szemle« szerkesztőjével létesített, a szóban forgó tudományos folyóiratnak a társaság hivatalos közlönyéül megnyerése és a tagoknak tagsági illetményül való ingyenes megküldése tárgyában. E megállapodások a következő főbb pontokban foglalhatók össze:

a) A »Közgazdasági Szemle« című tudományos havi folyóirat, mint a Magyar Közgazdasági Társaság hivatalos közlönye, 1895. évi január 1-től kezdve a társaság minden (tisztelőbeli, alapító, rendes) tagjának megküldetik, tekintet nélkül arra, vajjon Budapesten lakik-e az illető tag vagy sem.

b) A Társaság mindazon példányok után, melyek tagjainak, valamint bírálati célból a fővárosi hirlapoknak megküldetnek, féléves utólagos leszámolás alapján egyenkint 2 (két) frtot fizet; e folyóirat bármely (szerkesztési, szállítási, kiadási stb.) költsége azonban a »Közgazdasági Szemle« szerkesztőjét terheli.

c) A Társaság »Értesítője«, melyet a Társaság főtítkárai szerkesztenek, a »Közgazdasági Szemle« hasábjain közlendő és pedig egy iv terjedelméig díjmentesen; minden további iv után 500 példányonkint 24 frt. költség terhelve a Társaságot.

d) A »Közgazdasági Szemle« tartozik a Társaság irodalmi bizottsága által kijelölt tanulmányokat közzétenni és ezek szerzőinek ivenkint 30 frt. tiszteletdíjat fizetni; egyéb közleményekért ivenkint 20 frt. írói díj köttetik ki.

e) A mennyiben a Társaság a »Közgazdasági Szemle«-ben megjelent tanulmányok, értekezések, stb. után külön levonatokat kívánna, ezeket a szerkesztő pusztán a nyomdai költség beszámításával a Társaság rendelkezésére bocsátja.

f) Jelen megállapodások 1895. január 1-től 1898. évi december 31-ig terjedő időszakra létesítetnek s mindkét felet a lejáratától számított félévi előzetes felmondás joga illeti meg.

Az igazgató-választmány e megállapodásokat egyhangúlag jóváhagyja és megbizzza az elnökséget, hogy azoknak megfelelő alakba foglalása iránt a kellő lépéseket tegye meg.

6. Igazgató jelenti, hogy dr. Jekelfalussy József akadályozva lévén a mai ülésben jelen lenni, őt kérte meg, hogy miután az előző pontban foglalt szerződészerű megállapodás létrejövetele főleg annak köszönhető, hogy a Társaság érdemes tagja, lovag Falk Zsigmond, mint a Pesti könyvnyomda-részvénytársaság vezérigazgatója a Szemle nyomdai előállítására tekintetében a legnagyobb előzékenységet és áldozatkészséget volt szives tanusítani: terjeszsze elő azon indítványt, hogy lovag Falk Zsigmond úrnak a Társaság köszönete fejéztessék ki. E kérelemnek igazgató a maga részéről annál készsége-sebben felel meg, mert Falk Zsigmond úr a Társasági hivatalos nyomtatványok előállítására körül is mindenkor oly jóakaratot tanusított, mely a Társaság őszinte hálájára érdemes.

Egyhangúlag elfogadtatik és a Társaság köszönetének írásbeli tolmácsolásával az igazgató bizatik meg.

7. Igazgató jelenti, hogy az Országos Gazdasági Egyesület kiadásában és Paikert Alajos szerkesztésében megjelenő »Gazdaságtörténeti Szemle« című folyóiratnak a társasági tagok részére való megszerzése iránt az elnökség tárgyalásokat folytat, melynek eredményéről annak idején előterjesztést teend.

Tudomásul szolgál.

8. Olvastatik Grötschel Imre pénztáros jelentése, mely szerint 1894. október 31-én volt a pénztári állapot . . . 115 frt. 56 kr., november havában a bevétel . . . 180 » — »

összesen . . . 295 frt. 56 kr.,

ugyanazon hóban volt a kiadás . . . 180 » 62 »

s így 1894. november 30-án a pénztári állapot . 114 frt. 94 kr.

Tudomásul vétetik.

9. Neumann Károly dr. a gazdaság-jogi szakosztály titkára bemutatja e szakosztálynak folyó évi december hó 8-án dr. Nagy Ferencz elnöklete alatt tartott üléséről fölvett jegyzőkönyvet.

Tudomásul szolgál és az »Értesítő«-ben fog közzététetni.

10. Tárgyaltván a Társaságnak a legközelebbi jövőre célba vett munkaprogrammja és pedig azon előterjesztések alapján, a melyek egyes szakosztályok részéről tétetnek.

Az igazgató-választmány örömmel győződik meg, hogy a szakosztályok részéről számos érdekes előadás és vitatkozás helyezettik kilátásba, elhatározván egyúttal azt, hogy ez előadások 1895. évi január havában kezdessenek meg.

11. Szóba hozatván a társasági előadások és értekezletek helye és időpontja, hosszabb vita után

az igazgató-választmány fentartván azon elvet, hogy az egyes fővárosi egyesületek, stb. részéről nyert szíves meghívással élve, a Társaság ne csupán saját helyiségében rendezzen felolvasásokat, elhatározza, hogy lehetőleg minden hó második csütörtökére eső választmányi ülés után közvetlenül mindjárt oly ülést is tart, mely tudományos céloknak lesz szentelve.

12. Neumann Sándor szakosztályi elnök a Lloyd-társaság megbízásából közli, hogy nevezett társaság a maga nagy termét a Magyar Közgazdasági Társaság fölölvasási céljaira szívesen rendelkezésre bocsátja.

Köszönettel fogadtatik.

13. Igazgató javasolja, hogy Mank Józsefnek, a Társaság szolgájának, 50 frt. jutalom szavazzassék meg.

Elfogadtatik.

Elnök az ülést bezárja.

2. Az igazgató választmány 1895. január 10-én tartott ülése.

Jelen vannak: Halász Sándor igazgató, Mandello Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, Grötschel Imre pénztáros, Bamberger Béla könyvtáros, Fekete Ignác ügyész; a választmány tagjai közül: Acsády Ignác, Gonda Béla, Körösi József, Mandello Károly, Mudrony Soma, Neumann Károly, Pólya Jakab, Ullmann Sándor, Vargha Gyula, továbbá Jankovich Béla szakosztályi titár.

Láng Lajos elnök akadályozva lévén a megjelenésben, az elnöki széket Körösi József szakosztályi elnök foglalja el, ki az ülést

megnyitva, a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Acsády Ignác és Gonda Béla válaszmányi tagokat.

1. Igazgató örömmel jelenti, hogy a Társaság folyton új és új köröket hódít magának, hogy nevezetesen az Országos malom-egyesületből rendes tagokul ajánltatnak: a Pesti Viktoria gőzmalom, az Erzsébet gőzm. t., a Pannonia gőzm. t., Haggenmacher Henrik gőzmalmai, az Első budapesti gőzm. r. t., a Pesti hengermalom-t., Pesti molnárok és sütők gőzm. r. t., Gizella gőzm., Concordia gőzm. r. t., Lujza gőzm. r. t., Magy. ált. hitelbank egyesült gőzm. Budapest, továbbá az István gőzm. Debreczenben; rendes tagokul ajánltatnak továbbá: Ajkay Béla dr., földbirtokos Kisfaludon (Sopron m.), Králik Lajos dr., ügyvéd Budapesten, megyeri Krausz Izidor, nagyiparos Budapesten, Hazay István dr., miniszteri titkár Budapesten, Jámor Gyula, műegyetemi titkár Budapesten, Szilágyi Gyula, műegyetemi magántanár Budapesten, Kohn Miksa, hivatalnok Budapesten, Bródy Lajos, gyáros Miskolczon, Politzer Kornél, kereskedő Budapesten.

Az ajánlottak valamennyien rendes tagokul felvételnek, miről egyenkint értesítendők lesznek.

2. Igazgató bejelenti, hogy a könyvtár önkéntes [adományokkal ismét öröndetes mértékben gyarapodott s hogy a lefolyt négy heti időközben Matlekovits Sándor ny. államtitkár, Szávay Gyula, a győri kereskedelmi és iparkamara titkára és Neumann Károly ajánldékoztak könyveket a Társaságnak.

Öröndetes tudomásul szolgál s az ajándékozóknak a Társaság köszönete az igazgató útján fog tolmácsoltatni.

3. Igazgató előterjeszti a Társaság félévi fennállása után készített zárszámadást és a vagyonmérleget, melyeket részletesen ismertet s melyek közül

a zárszámadás szerint a félévi bevétel volt . . .	1286 frt. 11 kr.,
kiadás » . . .	1131 » 16 »
1894. december 31-én marad készpénz . .	154 frt. 95 kr.,
míg a vagyonmérleg szerint volt a vagyon . .	1928 frt. 93 kr.,
teher . . .	912 » 92 »
1894. december 31-én tett a vagyon . . .	1016 frt. 01 krt.

Jóváhagyólag tudomásul vétetik s az igazgató megbizatik, hogy a zárszámadást és vagyonkimutatást alapszabályszerű megvizsgálás és jelentéstétel végett a számvizsgáló bizottságnak terjeszse elő.

Elnök az ülést bezárja.

III. SZAKOSZTÁLYI ÜLÉSEK.

1. A gazdaság-jogi szakosztály 1894. december 6-án esti 6^{1/2} órakor nagyon látogatott ülést tartott a pénzügyi tisztviselők orsz. egyesületének helyiségében. Elnök: Nagy Ferencz dr., titkár; Neumann Károly dr.

Elnök a megjelentek üdvözlésével megnyitva az ülést, örömeinek ad kifejezést, hogy a Magyar Közgazdasági Társaságnak ép jogi osztálya nyithatja meg a Társaság felolvasásainak sorát. Kiemeli, hogy a közgazdaság terén ez idő szerint a jogi kérdések állanak az

érdeklődés és megvitatás gyúpontjában. A főbb ily kérdések felsorolása után röviden vázolja a chequenek, mint az értékpapírok legfontosabbikának és legérdekesebbjének jelentőségét, majd fölkéri dr. Neumann Ármint felolvasásának megkezdésére.

Dr. Neumann Ármint felolvassa tanulmányát a *cheque lényegéről és jogi természetéről*; melyet a Társaság hivatalos közlönyében egész terjedelmében vesz az olvasó.

Elnök köszönetet mond felolvasónak előadásáért, a pénzügyi tisztviselek egyletének szives vendéglátásáért és ezzel az ülést bekezeszti.

2. Az állami pénzügyi szakosztály f. évi január 5-én esti 6 órakor tartotta első ülését a magyar tud. Akadémia heti ülés-termében. Elnök: Mandelló Károly dr., titkár Teleszky János dr.

Elnök az ülést hosszabb beszéddel nyitja meg.

F. évi »Munkaprogrammunk« — úgymond — »három kérdést ölel föl: ezek az egyenes adók reformjának, a szeszmonopoliumnak és a tözsdeadónak kérdése. Világos, hogy mind e három kérdés az állam jövedelmi forrásait érinti. Ezen nem csodálkozhatunk. Politikai és nemzeti továbbfejlődésünk nagyrészt attól függ, meg tudjuk-e teljesen szilárdítani államháztartásunkat és tudunk-e majd új czélokra új jövedelmi forrásokat teremteni. Széleskörű kulturális, tanügyi és közigazgatási reformok csak állami pénzáldozatok árán vihetők keresztül. És úgy látszik, hogy egyes közgazdasági termelési ágak — így különösen a mezőgazdaság és szőlőtermelés — is igénybe fogják venni az állam támogatását. Azt is hiszem, hogy a távolabbi jövőben nem egy munkásprobléma — vegyük pl. a lakáskérdést — csak állami segélylyel lesz megoldható. Nem tudom, nem kell-e omennek tekintenem azt, hogy a mikor egy-egy egyenes adó, forgalmi adó és közvetett adó probléma szerepel munkaprogrammunkon, éppen a közvetett adók sorába tartozó kérdés az, a mely először kerül tárgyalásra. Hisz kétséget nem szenved, hogy európaszerte nyilvánult az elmúlt évtizedekben az a tendentia, hogy az adók e rendszerét minél jobban kiépítsék. De kérdéses, vajjon helyes-e az oly adópolitika, a mely az egyenes adók kiépítését mellőzve, támpontját mindinkább nagyobb mérvben a közvetett adók terén keresi. Mégis, bár nem akarok lemondani arról a reményről, hogy egyenesadó-kérdéseink is belátható időben közelebb jutnak majd a megoldáshoz, az elől a nézet elől sem zárkózom el, hogy fogyasztási adóink terén is van rendezni való. A mai előadás lesz hivatva megkezdeni az a fölött való érvelést, vajjon kell-e mostani szesztermelési és fogyasztási adórendszerünk helyébe a monopoliumot léptetni vagy sem? És vajjon melyek azok a részletes intézkedések, a melyek mellett ily monopolium életbeléptetése tanácsosnak mutatkozik.«

Az elnöki megnyitó után Bamberger Béla dr. tartotta meg előadását a *szeszmonopoliumról*, mely a Társaság hivatalos közlönyében tétetik közzé.

Elnök köszönetet mond az előadónak és a tárgy fölött való eszmecsere napjaul f. évi január 24-ét tűzi ki. Végül a Társaság közönetét tolmácsolja a m. tud. Akadémiának azért a szivességért, melylyel az előadás számára termét átengedte.

AGRÁRSTATISZTIKÁNK REFORMJA.¹⁾

Közismeretű tény, melyet leplezetlenül be kell vallanunk, hogy őstermelésünk statisztikája, daczára az újabb időben mutatkozó haladásnak, még mindig nem elégíti ki a jogos igényeket. A mit e téren fel tudunk mutatni, az részben elavult, ma már csak történelmi értékkel bíró dolog, részben vagy csak kísérlet számba mehet és szűk keretek között mozog, vagy pedig kevés megbízhatósággal bír és adataival a kormányhatalomnak, a törvényhozónak, vagy a szakembernek nemcsak nem adja meg azokat a felvilágosításokat, azokat a tanulságokat, a melyek tulajdonképeni rendeltetését és célját képezik, hanem — és ezt tulzás nélkül mondhatjuk — azok megbízhatatlanságával gyakorta határozottan tévuttra vezet.

Ez állapotnak oka azonban nem abban rejlik, mintha a statisztika hazai munkásaiban nem volna elegendő szellemi erő, szakértelem és igyekvés feladataik teljesítéséhez, hanem leginkább abban, hogy egyrészt nincsenek meg a kellő anyagi eszközök, másrészt pedig az adatszolgáltatók részéről hiányzik a kellő szakértelem, néha még a lelkiismeretesség is, a mely tulajdonok hiányában az általuk szolgáltatott adatok nem tarthatnak igényt a megbízhatóságra s nem lehet belőlök jót, hasznosat és tanulságosat létrehozni.

Ha az őstermelés egyes ágazatait tekintjük, látjuk, hogy például a *halászat*- és *vadászat*-, a *gyümölcsészet*- és *kertészet*ről egyáltalán semmiféle statisztikai adattal nem rendelkezünk, holott ezen termelési ágak sok millióra menő értéket produkálnak és mind fokozottabb jelentőségre emelkednek gazdasági életünkben; ellenben az *erdészet*et illetőleg, az alkotmányos korszak beállta s az 1879. évi erdőtörvény létrejötte óta az egész ország területén rendszeres, szigorú állami felügyelet alatt álló erdőgazdálkodás létesülvén, az erdészeti, — csaknem kizárólag szakképzett — közegek útján az egész erdőgazdálkodásról évről-évre igen jó s részletes statisztikai anyag gyűlik össze, a mely adathalmaz a földművelési minisz-

¹⁾ Felolvasatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« statisztikai szakosztályának 1895. évi február hó 12-én tartott ülésében.

terium által a működéséről kiadott évi jelentésben lát napvilágot; e kimutatásokban azonban sajnosan nélkülözni vagyunk kénytelenek a nem kincstári erdőkben vágás alá került erdők területéről, továbbá az e területen termelt famennyiség- és annak értékéről szóló adatokat, a melyek hiányában az egész erdészeti termelésről nem nyerünk teljes képet.

Az erdészettel szemben valósággal a mostoha gyermek szerepét játsza a *mezőgazdaság*, kevésbé a statisztikai adatok mennyiségét, mint inkább azok minőségét tekintve; a földmívelési miniszterium részéről ugyane téren is, — szakközegei útján és azok működése eredményéről, — igen sok, általában jó adat gyűlik össze, de ez adatok rendszeres feldolgozása egyrészt sok kívánni valót hagy hátra, másrészt pedig az nem is tekinthető rendszeres adatgyűjtésnek, mivel javarészen nem az egész ország területére, vagy csak olyan jelenségekre terjed ki, a melyeknél a miniszterium közvetlenül közreműködik.

Rendszeres mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtésünk elég nagy terjedelmű; jelenleg a *bevetett és ugarnak maradt*, továbbá az *elemi csapások által sújtott vetésterület*, — az *aratás*, a *szőlőterület és bortermés*, — a *piaczi árak és az állatvásári forgalom*, — végül a *napszám és szakmánybérek* számbavételére terjed ki.

Tág keret ez, de csak látszólag, a mennyiben csak fogatékosan használtatik ki; a legfőbb hiba azonban az adatok megbízhatlanságában, tehát az adatszolgáltatókban és az adatgyűjtési módszerben van.

Földmívelési kormányunk a fentebb vázolt hiányok tudatában és felismerve azt a fontosságot, a melylyel az ország gazdasági állapotának számszerű ismerete bír, pár év előtt részletes tervezetet készítettett, a mely tervezet agrárstatisztikánk alapját lett volna megvetendő; ez a tervezet az országos gazdatanács előtt is letárgyaltatott és az országszerte eszközölt próbafelvételek annak kivihetőségét nagy részben konstatálták, mindazonáltal kivitelre mindeddig nem került.

Ez a tervezet, mely e folyóirat hasábjain is részletesen ismertettetett¹⁾ és a mely hivatva volna pótolni agrárstatisztikánk eddig felsorolt hiányait, egy nagyszabású, czenusszerű munkálát, mely két részből áll: az első, alapul véve a községet mint nagyobb gazdasági egységet, az *általános gazdasági viszonyok* számszerű kipuhatolására szolgál; a második rész pedig, visszamenve a legkisebb gazdasági egységekre, egy-egy gazdasági üzemre s számbavéve az egyes gazdaságok területét művelési ágak és a birtoklás jogcíme szerint, számbavéve továbbá a gazdaságban foglalkozó emberi munkaerőt, annak szakértel-

¹⁾ XVIII. évfolyam 1894. február havi füzet, dr. Jekelfalussy: Az új agrárstatisztika.

mét, a gazdasági élő s holt felszerelést, egy kimerítő *gazdasági üzemstatisztika* létesítését czélozza.

Ez az alapvető felvétel mindenestre hézagpótló lenne s oly becses adatokat, felvilágosításokat, tanulságokat tartalmazna, a melyek a földművelési kormányzati politikának a teendőkre nézve az évek hosszú sorára adnának utmutatást és irányt; mindamellett el kell ismernünk, hogy e tervezet végrehajtásával az agrárstatisztika teendőinek csak egy része hajtatható végre, mert bármily részletes, tanulságos lenne is az ezen felvétel alkalmával nyert adattömeg, az földművelésünk állapotát és fejlődését csak egy bizonyos időpontban mutatná meg. Hogy a fejlődés további mozzanatairól és alakulásáról is tudomásunk lehessen, kell, hogy a már letett alapon a részletes adatgyűjtés évről-évre folytattassék, a mint e folytatást az érintett javaslat is kontemplálja és kilátásba helyezi ugyan, de erre vonatkozólag konkrét javaslatokat nem tesz.

Jelen cikk feladata, hogy ezeket a javaslatokat megtegye, hogy vázolja a főbb szempontokat, a melyek agrárstatisztikáinknak immár elodázhatlanná vált reformjánál irányadók kell, hogy legyenek; a teendők ezen felsorolásával a már több ízben felemlített alapvető javaslat főbb elveit is beillesztjük az egész kép keretébe, hogy ily módon egy organikus összefüggésben álló egészet nyújthassunk az olvasónak.

A reformnak az egész adatgyűjtés szervezésére ki kell terjednie, tehát nemcsak magára az *adatgyűjtés főelveire*, hanem az *adatgyűjtés organumaira* is; a czél szempontjából ugyanis mindkét momentum igen fontos, a mennyiben az adatgyűjtés elveinek helyes megállapítása nélkül illuzoriussá válnék a reáfordított munka s az adatok nem nyújtanák azt a tanulságot, a mely pedig rendeltetésük, viszont az adatszolgáltatást teljesítő szervezetnek czélszerű megállapítása nélkül az adatok nélkülöznek a megbízhatóságot és értékkel alig bírnának.

A mi magát az adatgyűjtést illeti, annak hogy teljes tájékoztatást nyújtson, lehetőleg tágnak, a gazdasági élet összes számbavehető jelenségeire kiterjedőnek kell lennie; megfigyelései körébe kell tehát vonnia a *népet*, a *földet*, a *termelést magát*, a *termelés eszközeit*, végül a *termelést befolyásoló tényezőket és az azt előmozdító intézményeket*.

A *földművelő népességet* illetőleg az agrárstatisztikának viszonylag nem sok teendője van, a mennyiben az összes, tehát a földműveléssel is foglalkozó népességnek számbavétele a tíz-tíz évenként ismétlődő népszámlálások feladata. E tekintetben csak azt kell hangoztatnunk, hogy a jövőben fogantatandó népszámlálásoknál a földművelő népesség tagozására több súly fektetessék, mint az eddig történt, vagyis szigorúan elválasztassék a termelő a nem termelőtől, az önálló kereső a nem önálló keresőtől, a gazdasági cseléd az egyéb

cselédttől és alkalmazotttól, a földműveléssel foglalkozó napszamos az egyéb napszamostól stb.

A tervezett gazdasági üzemstatisztika az egyes gazdaságokban állandóan és időszakosan foglalkozó emberi munkaerő számbavételét is kontemplálja, kiegészítve a szakértelem és a foglalkozás minőségének kitüntetésével; a mennyiben ez a felvétel ily irányban is végrehajthatnék, rendkívül érdekes és tanulságos, gazdasági viszonyainkba mély betekintést engedő adatokat hozna felszínre.

E pontnál véljük czélszerűnek tárgyalni az agrárstatistikának egy igen fontos feladatát, fontosat nem egyedül közgazdasági, hanem szociálpolitikai szempontból is, és ez a *napszamosok és azok viszonyairól* való adatgyűjtés.

Az utolsó népszámlálás hazánkban 1,242,284 kereső napszamosot mutatott ki. Ezek közül csak 334,846 egyén mondomta ugyan magát földművelési napszamosnak, de a többiek legnagyobb részéről is fel kell tételeznünk, hogy kizárólag, vagy legalább túlnyomó részben mezőgazdasági munkából tartja fenn magát és családját. E kereseti ág terhére, mint nem kereső népesség 1,196,155 egyén mutattatott ki a népszámlálás által, tehát hazánkban összesen csaknem harmadfél millió lakos, az összes népességnek mintegy egyhatedrésze él napszamból, vagy annak terhére. E népesség túlnyomó része vagy teljesen vagyontalan vagy legfeljebb csak egy kis házzal és kerttel bír, s a csak tisztán földművelő vidékeken az évnék nem minden szakában találván állandó keresetet, sokszor nagy nyomorúságban él; ezen nyomorúságában, elégedetlenségében könnyű szerrel válik áldozatává ama félművelt ábrándozóknak és lelketlen izgatóknak, kik előttük a fennálló társadalmi rend és a vagyon jelenlegi megoszlásának igazságtalanságáról beszélvén, őket annak erőszakos felforgatására, megdöntésére bujtogatják.

Az egész mozgalom — okát a kereset elégtelenségében találván, — lényegében kenyérkérdés; a nép, ha biztos keresete van, nem zúgolódik, nem foglalkozik forradalmi tervekkel, hanem dolgozik, megkeresi a kenyerét becsületes munkával; munkát kell adni tehát a népnek, oly módon, hogy onnan, a hol sok munkás van, a felesleg oda irányíttassék, a hol emberi munkaerőre szükség van; az ország nagy részében amugy is sok a panasz, hogy nincs elegendő munkakész.

Mivel ezt a feladatot, a munka-szerzésnek a szükséghez képest való irányítását a társadalom a maga erejéből nem eszközölheti, a kormányhatalomnak kell közbelépnie, a melynek amugy is elsőrendű feladata minden szociális bajnak idejében való gyökeres megoldása.

A gazdasági üzemstatisztikai tervezet e körülményre is kiterjesztette figyelmét, midőn községenként megkérdezni

czélozza, van-e elegendő emberi munkaerő, vagy pedig bőség, vagy szükség van-e ilyenben? Ha bőség van, hajlandó-e a munkásnép távolabbi vidékre is munkába menni s milyen munkába?

Az erre vonatkozó adatgyűjtés mindenestre egy lépés lenne a mindinkább növekvő mezőgazdasági munkásmozgalom megszüntetésére; nézetünk szerint azonban tovább kell menni és nemcsak ily általános kérdéssel lépni fel, hanem évről-évre községenként össze kell irni a felesleges munkaerőt, a korév kitüntetésével, a mely javarészen szabályozza a munkaképességet, továbbá oly részletekkel, hogy minő munka iránt bir különös előszeretettel, milyenben különös ügyességgel, egyáltalán milyenre alkalmas? Hajlandó-e messzebb vidékre is munkába menni, hosszabb vagy rövidebb időre? Milyenek a kívánságai a bér nagyságára és fizetésére nézve, továbbá készpénzfizetés vagy szakmánybér mellett hajlandó-e szerződni?

Az ily, évenkénti összeírás alapján nyerendő adatok a földművelési kormány, a törvényhatóságok, gazdasági egyesületek, stb.-nél mindenki által, a kinek munkásra van szüksége, betekinthesek lennének; az illető azután, tájékoztatva lévén a rendelkezésre álló munkások tartózkodási helye, munkaképessége s igényei felől, ott keresné fel a neki szükséges munkaerőt, a hol az céljainak leginkább megfelel; sőt ez alapon rendszeres munkaközvetítés is lenne eszközölhető, organumok szervezhetők, a melyek a munkáskéz helyes elosztásáról gondoskodnának; egy ily munkaközvetítő organum létesítése nagy léhaogot pótolna s hogy mily áldásos, gazdaságilag és társadalmilag mily fontos szolgáltatokat teljesíthetne, azt tanusítja a fővárosban létező számos iparos munkaközvetítő egyesület működése.

A munkaközvetítés eme szervezése, bármily jótékony szolgáltatásokat tenne is az különben, természetszerűleg nem oldaná meg teljesen a mezőgazdasági munkás szoczializmus kérdését, ahhoz még más eszközök is szükségesek, ilyenek: a telepítés, az iparfejlesztés stb., de mindenestre elvenné annak fenyegető jellegét és csendesebb mederbe terelné a ma már immiens veszedelmet képező forrongásokat, a melyek egyszerre amugy sem szüntethetők meg.

A földet illetőleg első sorban annak oro- és hydrografikus, továbbá geologikus alakulata, valamint termő vagy nem termő volta s a termő területnek művelési ágak szerinti cioszlása jön figyelembe.

A hegy- és vízrajzi alakulás az agrárstatisztika szempontjából nem képezheti adatgyűjtés tárgyát; a geologiai alakulás már inkább, de az is csak annyiból, hogy az összes területnek mily hányadában uralkodó az egyik vagy másik talajnem? a több ízben említett agrárstatisztikai tervezot ez irányban is czélozott adatgyűjtést, — a próbafelvételek azon-

ban azt mutatták, hogy szakközlegek hiányában az ily adatgyűjtés nem járna eredménnyel és nem birna értékkel, ennél fogva az mellőzendő. E téren egyébként az agronom-geológiai intézet fejt ki tevékenységet, munkája azonban igen lassan halad előre.

A *talaj termő vagy nem termő volta*ra, valamint a *termő területnek művelési ágankinti eloszlására* a kataszteri adatok állanak rendelkezésünkre; tekintettel azonban arra a szinte forradalomszerű átalakulásra, a melyen földművelésünk a földadó-kataszter elkészítése óta keresztülment, fel kell tennünk, hogy úgy a termő és nem termő terület, valamint az egyes művelési ágak között is rendkívül nagy eltolódások történtek. Az eltolódások nyilvántartása, a mennyiben azok bejelentettek, a községi jegyzők, mint a kataszteri földkönyvek és a kataszteri birtokívek kezelői, újabban pedig a kataszteri nyilvántartási hivatalok által is eszközöltetik; az erre vonatkozó adatok legczélszerűbben vagy a körjegyzők útján szerezhetők be és pedig a kataszteri birtokívek összegezése alapján, vagy pedig a pénzügyi hatóságok útján.

Ugyanez alkalommal volnának megszerzendők a föld *elaprózására*, a *földrészek számára vonatkozó adatok* is, és pedig művelési ágankint, valamint a *kataszteri tiszta jövedelmet* feltüntető kimutatások is, szintén művelési ágankint.

Nagy fontossággal bír a *föld tulajdonának az egyes birtokosok közötti eloszlása*; erre nézve a kataszter elkészítése alkalmával pénzügyi hatóságok állítottak össze egy nagyobb munkálatot, a mely azonban ma, csaknem 20 évvel a kataszter megindítása után, csak összehasonlító értékkel bír; ugyanez alapon, de sok rektifikációval készült a földművelésügyi miniszteriumban a kötött forgalmú birtokokról szóló statisztika.

A kataszter elkészítése óta a birtokviszonyok a tagosítások, de még inkább az örökösödés, elidegenítés stb. folytán nagy mértékben megváltoztak, különösen a kis és a törpe birtokoknál. A földbirtok eloszlására vonatkozó adatok szintén a kataszteri birtokívekből szerezhetők meg; az erre vonatkozó adatgyűjtésnél, a mely a művelési ágak szerinti kimutatásra is kiterjedne, különös figyelemmel kellene lenni a földrészek számára, továbbá a kataszteri tiszta jövedelemre, a mennyiben az utóbbi a földnek általánosan elfogadott értékmérője s nemcsak azt tanulságos megtudni, hogy az egyes birtokkategóriákra az ösztérületből, hanem azt is, hogy a föld összes értékéből hány százalék esik? Jelentős momentum még: a tulajdonos foglalkozása, nemzetisége, hitfelekezete, továbbá a szerzési jogcím, a tulajdon jellege (hitbizomány, szabad birtok stb.), végül a kezelési mód. Ugyancsak itt figyelem volna arra is fordítandó, illeti-e a birtokot, — akár cselekvőleg, akár terhelőleg, — valamely szolgalmat és milyen, továbbá, van-e

a birtokon bánya vagy ipartelep és milyen? Végül hogy az illető tulajdonosnak van-e másutt is földtulajdona és hol?

A tervezett gazdasági üzemstatistikánál az egyes gazdasági üzemhez tartozó földterület szintén kimutatandó művelési ágak, továbbá a birtoklási jogcím szerint.

A birtokmegosztási és gazdasági üzemstatistika területi adatai, egymással szembeállítva, tág teret nyujtanának számos érdekes és tanulságos összehasonlításnak.

E cím alatt véljük szükségesnek felemlíteni *szőlőterületünket*, azt a művelési ágot, a mely a kataszteri felmérés óta nem a gazdasági viszonyok haladása, hanem a phylloxera pusztításai folytán legnagyobb területi változásokat szenvedett. Az egyes művelési ágak kiterjedésének kitüntetésénél különös figyelem volna fordítandó a szőlőterület kimutatására, sőt kívánatos lenne, hogy az egyes szőlőtulajdonosok szőlői parcelláinként irassanak össze abból a célból, hogy végre lássuk, mekkora szőlőterületünk van most, a phylloxera-pusztítás huszadik esztendejében! Ez összeírásnál súlyt kellene fektetni a szőlőtalaj nemére, a szőlő korára s arra, phylloxerás-e a szőlő vagy sem? ki kellene továbbá az adatgyűjtésnek arra is terjednie, mely szőlőfajok műveltetnek túlnyomó-, melyek kisebb részben?

Czélyszerű volna továbbá megállapítani az egyes *borvidékeket* úgy, hogy a területi és termés kimutatások a jövőben vagy csak borvidékenként, vagy ezek és a politikai beosztás szerint is történnének.

A földnek tartozékát képezik a *rajta épült házak és gazdasági épületek*, továbbá a *gyümölcsfák*.

Az *épületeket* illetőleg mindenesetre kívánatos volna tudni, hogy a földbirtokok vagy a gazdaságok egyes kategóriái mily mértékben vannak ellátva gazdasági épületekkel; az ily irányú adatgyűjtés azonban igen költséges és szövevényes volna s a ráfordított munka a nyerhető adatok értékével arányban egyáltalán nem állana; a lakó- s gazdasági épületek számáról egyébként a népszámlálás nyujt részletes adatokat.

A gyümölcsészeti statisztikának alapját képezné a *gyümölcsfák számának ismerete* s erre más mód nincsen, mint ha a gyümölcsfák nemük, esetleg termő vagy nem termő voltak szerint akár földbirtokonként, akár pedig, mint azt a gazdasági üzemstatistika is kontemplálja, gazdasági üzemként összeszámíttatnak; figyelem volna fordítandó ez alkalommal arra is, történtek-e intézkedések és milyen eredménnyel arra nézve, hogy az utak szélei befásíttassanak? ez az egész művelet, mint azt próbafelvételek is tanusították, nem útköznék sok nehézségbe.

A harmadik momentumot, a *termelést* illetőleg a főbb jelenségek a következők: a *föld kihasználása*, a *termelt termények*, a *vetések állása* s az *aratás*.

Jelenlegi aratási statisztikánkknak két jellemző hibája az, hogy adatai csak megközelítő s legtöbbször könnyelmű becslésén alapulván, nem állják ki a kritikát, továbbá hogy az az adatgyűjtés körébe kevés terményt von.

A terület felbecslése, — hogy az némileg megbízható legyen, igen sok nehézséggel jár, — a mint az az üzemszisztiikai próbafelvételeknél is kitűnt; e nehézségek azonban csaknem teljességökben legyőzhetők azon esetben, ha a becslés alá vonandó terület lehetőleg kis részletekre osztatik és úgy ejtetik meg a becslés.

A *vetésterület* kimutatását illetőleg legcélszerűbb volna, ha az parcellánként mutattatnék ki; ez esetben a becslés jóformán csak ott alkalmaztatnék, a hol egy-egy földrészleten többféle termény termeltetik. Ez a módszer azonban költséges és még inkább időt rabló; lehetséges volna továbbá, hogy a vetésterület gazdasági üzemek szerint mutattatnék ki s ez a módszer azzal a szintre megbecsülhetlen előnnyel járna, hogy ily módon azt is megtudnók, a gazdaságok egyes kategóriái mily termények előállításával foglalkoznak; ez a módszer azonban még nehézkesebb, költségesebb és a népre nézve rendkívül sok zaklatással járna, tehát erről is le kell mondanunk annál is inkább, mivel különben sem nyujtana oly megbízható adatokat, mint az előbbi; el kell tehát fogadnunk az egyedüli, az elősoroltakon kívül az eddigi módszernél jóval nagyobb pontosságot ígérő módot, a vetésterületnek dűlők szerinti felbecslését oly módon, hogy a gazdák és a mezei rendőri közegek meghallgatásával először az egy-egy dűlőben legkisebb területen termelt termények területe mutattatik ki, azután a nagyobb területen termelteke s így tovább.

A területi megállapításnak ez a módja szintén sok munkával járna s épp ez okból nem is volna szükséges, hogy a vetésterület kiterjedése úgy, mint az eddig történt, évenként, hanem mint az a külföld legtöbb államában szokásos, hosszabb időközökben, például öt-öt évenként történjék; a vetésterületnek terménynemekénti kiterjedésében nagy változások egy-egy év alatt úgy sem történnek és a termelés sem vesz rövid idő alatt más irányt.

Ugyanaz a hiba, t. i. a megbízhatatlanság, fennforog az *aratási eredmények* felbecslésénél is; itt ugyanis a termésátlagok politikai járasonként mutattatnak ki, tehát többször oly nagy területről, a melyen a legkülönbözőbb gazdasági, talaj és részben klimatikus viszonyok is léteznek; az illető gazdasági tudósító, — még ha oly lelkiismeretes is, hogy járása minden vidéke termésének magasságáról és minőségéről alaposan informáltatja is magát s nem mint az rendesen szokásos, hogy egyszerűen a saját gazdasága termésátlagát jelenti be, — nem képes megbízható termésátlagot megállapítani, mert hisz nem ismeri járása jobb vagy rosszabb termésű községei vetés-

területének nagyságát, a mi nélkül pontos termésátlagot az egész járásról nem is konstruálhat.

A járásonkénti termésbecslés helyett a jövőben a községenkénti vagy pedig munkamegtakarítás szempontjából a községcsoportonkénti becslés alkalmazandó, a melynek adatai a valósághoz aránytalanul közelebb fognak állani, mint a jelenleg szokásos módszerei; ez adatokat ép úgy, mint a területi adatokat, a községek szolgáltatnák, míg az úgynevezett »állandó gazdasági tudósítók« feladata a vetések állásáról kéthetenként és járásonként beküldendő jelentésekre szorítkoznék csak.

A *termények minőségéről* a jelentések ismét csak járásonként volnának beszerzendők. Vissza lehetne ugyan e jelenségnél is egészen a községig, vagy a községcsoportig menni, s ez esetben tán a valóságnak megfelelőbb adatokat is nyernénk, de ez előnyt ellensúlyozza az a körülmény, hogy ebből az adatfeldolgozásnál nagy munkatöbblet származnék.

Egy további hibája aratási statisztikánknak, hogy kevés terményre terjed ki, így a szalmatermést, továbbá a takarmánynövényeknél a magtermést egyáltalán nem mutatja ki, de ezeken kívül is még számos fontos terményt, továbbá valamennyi tarló- és melléknövényt is mellőz; ez a hiány szintén pótlandó s az adatgyűjtés minden, *számbavehető területen termett, növényre* kiterjesztendő; e tekintetben legfeljebb a kerti termelés volna kihagyható, mivel ennél sem a területről, sem a termésről pontos adatok nem szerezhetők be.

Kimutatandó továbbá a *nádasok termése* is; ez sok vidéken igen fontos termelési ág.

Nagy súly fektetendő továbbá az *ugarterület* kimutatására; az ugarterület kisebb-nagyobb aránya a gazdaság intenzivitásának csaknem csálthatatlan fokmérője; különbséget kellene tenni a tiszta s a zöld-, a trágyázatlan és trágyázott ugar között; mivel azonban a trágyázás nem egyedül az ugarterületre szorítkozik, óhajtandó lenne, ha az összes megtrágyázott terület is kimutatnatnék, egyidejűleg az öt-öt évenként történő vetésterületi kimutatással; a trágyázásra vonatkozó emez adatok igen becses felvilágosításokat nyújtanak a termőerő pótlására nézve.

A gazdasági üzemmstatisztika a *műtrágyázás* terjedelméről is célzó adatgyűjtést és pedig gazdaságonként; ez az adatgyűjtés szintén igen becses adatokat szolgáltatna.

E helyen említjük fel a *vetőmag-szükséglet* megállapítására vonatkozó adatgyűjtést, a melyet a gazdasági üzemmstatisztika is felvett a teendők sorába; az erre vonatkozó adatok szintén csak hosszabb időközökben és járásonként volnának beszerzendők oly részletezéssel, hogy a szórva s sorbavető géppel való, a kézzeli vetésnél, továbbá a kis, közép és nagy gazdaságokban holdanként szükséges átlagos vetőmag-mennyiség külön-külön mutattatnék ki.

A szőlők és a gyümölcsösök termésének felbecslését illetőleg, — a termés-kimutatás e két termelési ágánál igen bonyolult; a bortermés kimutatása jelenleg községenként történik és nem a holdankénti termésátlag, hanem a brutto must- és új bortermés mutattatik ki; ez a mód a fenforgó viszonyok között a leghelyesebb és a jövőben is megtartandó; e termésbecslést egyébként igen megkönnyítik a boradó-törvény intézkedései.

Jóval nehezebb ennél a gyümölcsstermés megállapítása; ennél csakugyan teljesen a becslést eszközölő közegek szakértelmére kell támaszkodnunk.

A kertészeti termelésre vonatkozólag már felemlítettük, hogy a kertekben termelt különféle növények, jobbra zöltség, kevésbé burgonya s hüvelyesek területe a vetésterületi adatgyűjtésbe a leküzdhetlen technikai nehézségek miatt nem veendő fel; a különféle főzelék- és zöltségfélék területe s termése csak annyiban képezne adatgyűjtés tárgyát, a mennyiben azok termelése künn a szántóföldeken, vagy külön elhatárolt zöltséges és nem házi kertekben történik.

A termelés eszközeit a földművelő népesség maga, annak munkabírása s szakértelme, az állatállomány s a gazdasági gépek és eszközök képezik.

A népeiségről már fentebb megemlékeztünk és vázoltuk ama kívánalmakat, a melyek az agrárstatisztika irányában e szempontból fenforognak.

Az állattenyésztés a gabonaárak mai alakulása mellett mezőgazdaságunk egyedüli mentőhorgonyát képezi, ez okból ez a gazdasági ág rendkívüli fontossággal bír, nemcsak magára a gazdára, hanem az államra nézve is; fokozott figyelemmel kísérendő tehát annak fejlődése, s minden eszköz felhasználó arra nézve, hogy ez a fejlődés a helyes irányban haladjon, ez azonban az állatállomány számszerű részletes ismerete nélkül egyáltalán nem lehetséges.

Utolsó állatszámolásunk 1884-ben, tehát egy évtizeddel ezelőtt foganatossított; ez a művelet azonban már akkor is elítélő kritika tárgyát képezte lézagossága és a hibás értékmegállapítás, de még inkább ama közelfekvő föltevés folytán, hogy az összeírás lajstromok szerint történvén, az ország állatállományának tetemes része kimaradhatott belőle.

De még ha helyes és tökéletes lett volna is az összeírás, azóta állattenyésztésünk is ép úgy, mint mezőgazdaságunk többi ága, jelentékeny átalakuláson ment keresztül; a tenyésztésanyag kiosztása által a minőség tetemesen javult, új tenyésztési irányok állapítottak meg, és mivel a gabonatermeléssel szemben az állattenyésztés a jövedelmezőség szempontjából — kivéve a juhászatot — mindinkább fölénybe került, állatlétszámunk is bizonyára jelentékenyen emelkedett; ez okból már égető szükségé vált egy új állatösszeírás keresztülvitele.

A gazdasági üzemstatisztika az állatok és vele kapcsolatban a fontosabb gazdasági gépek és eszközök összeírását — igen helyesen — gazdasági üzemek szerint tervezi és ezzel tiszta s minden tekintetben teljes képet kíván nyújtani gazdaságaink felszereléséről; nagy súlyt fektet ez a tervezet az állatok faja, ivara s korára nézve is, továbbá arra, hogy kimutattassék, vajjon saját nevelésű-e az állat vagy sem, legelőre jár-e vagy istállóztatik; továbbá kérdéseket intéz a tejtermelésre vonatkozólag stb.; mindezen körülményeknek ismerete nagy mértékben hozzájárulna mezőgazdaságunk jelenlegi helyzetének teljes megvilágításához.

A nemrég életbeléptetett mezőgazdasági és mezőrendőri törvény elrendeli az állatállomány évenkénti összeírását, de igen kevés részlettel; ezen évenkénti összeírások czélszerű folytatása lennének a részletes, kimerítő első összeírásnak.

Szükséges egyébként az ily részletes állatösszeírás a kilátásba helyezett állatbiztosítás szempontjából is, a mennyiben állatállományunk teljes ismerete nélkül ez áldásos intézménynek főelvei helyesen úgy sem állapíthatók meg.

Igen érdekes volna továbbá az országban levágás alá kerülő marhának kimutatása, ez azonban csak a szarvas-marhára nézve volna kivihető.

Az állatösszeírással csaknem egyenlő fontosságú a *gazdasági gépek és eszközök összeírása*, különösen most, midőn a termelés sikerének egyik főfeltétele, hogy az lehetőleg olcsón eszközöltsék és hogy a drága emberi s állati munkaerő a lehetőséghez képest az olcsóbb és egyenletesebb munkájú mechanikus erővel pótoltsák.

A *termelést befolyásoló tényezők* közé sorozhatjuk jelenlegi adatgyűjtésünkben az *elemi csapásokról, a piaczi árak és állatvásárokról*, végül a *napszámbérek*ről szóló adatokat.

Ezek elseje, az *elemi csapásokról szóló adatok* gyűjtése az eredmény minőségét illetőleg ugyanazon a színvonalon áll, mint a vetésterületi adatoké, vagyis egész teljességében megbízhatlan; ezen a megbízhatlanságon az a két év előtt foganatosított változtatás is alig javított valamit, hogy külön mutattatik ki az elemi csapások által csak megkárosított és külön a teljesen megsemmisített vetésterület; eltekintve ugyanis attól, hogy a nem teljesen kedvező idő is elemi csapásnak vétetett, a nyert területi adatok gyakran minden kritikán alóliak; így, hogy egyebet ne említsünk, egyes községek részéről több ízben oly termények is megkárosítottaknak, vagy teljesen megsemmisítetteknek mondattak, a melyek ott egyáltalán nem is termesztettek, vagy pedig sokkal nagyobb ily elemi csapáslátogatta terület jelentetett be, mint a mekkora bevettetett; ez állapotnak oka az adatszolgáltatók könnyelműsége, kik a vetésterületi s az elemi csapásadatokat úgy szólván gondolkozás nélkül írják be a kiküldött ürlapokba. Ha a

vetésterületi kimutatások a jövőben, a fentebb előadott módon, lelkiismeretesebben és pontosabban fognak összeállíttatni s azok egy példánya az adatszolgáltató rendelkezésére marad, ez adatgyűjtés is sokkal jobb eredményeket fog szolgáltatni.

Súlyt kellene fektetni ez adatgyűjtésnél arra is, hogy a szenvedett kár értéke elemi csapás és terménynemenként is kimutattassék, különösen a jég- és árvízkároknál, az előbbieknél a kifizetett kártérítés tekintetében is; az elemi csapások e két neménél a kárjelentések esetről-esetre, a hivatalos becsű megejtése után küldetnének be, míg a kifizetett jégkár-megterítések adatai a biztosító intézetek útján fognának beszereztetni; erre nézve az 1895-ben életbelépő biztosítási statisztika fog adni részletes felvilágosításokat; hasonlóan nyilvántartandók volnának az ily elemi csapáskárok következtében adott adóleengedések.

A *havi piaci árjegyzések* gyűjtése az újabb időben jelentékenyen kibővítettett a termények és a piacok számára illetőleg is elannyira, hogy ez idő szerint jóformán valamennyi hazai termék ára feljegyeztetik, az adatgyűjtés körébe pedig valamennyi jelentékenyebb piacz bevonatott; ily módon a mezőgazdasági termékek értékesítési viszonyai felől bő tájékoztatásunk van, de egyúttal világos képet nyerünk az egyes vidékek élelmezési viszonyai felől is, daczára annak, hogy a piaczra vitt termékek mennyisége a feljegyzések kivihtetlensége miatt ki nem mutattatik.

Hasonlóan az ország minden részéből gyűjtetnek az *országos állatvásárok forgalmát és árjegyzéseit* feltüntető adatok is, a melyek czéljoknak teljesen megfelelnek, így tehát az adatgyűjtés e két neménél sem reformra, sem kibővítésre nincsen szükség; óhajtandó volna azonban, hogy ezek az adatok mielőbb — és lehetőleg havonként — közöltessenek, mert legfőbb czéljoknak, hogy a gazdaközönségnek is nyujtsanak tájékoztatást, csak így fognak megfelelni; ez a közzététel eddig anyagi eszközök hiánya miatt meg nem történhetett.

A *napzámbérek*ről szóló havi adatok szintén az ország minden részéből gyűjtetnek, hasonlóan az igás napszám és a fuvarbérekről is; ez az adatgyűjtés azonban csak a munka neme szerinti készpénzbeni bérekre; élelmezéssel vagy a nélkül, — terjed ki: óhajtandó volna, ha a szakmánybérek, továbbá az éves cselédek bére felől is gyűjtetnének adatok; mivel azonban az adatgyűjtésnek ez a neme igen szövevényes, ennél fogva elegendő lenne, ha ez csak bizonyos időszakban, így például a vetésterület felbecsülésével egyidejűleg, tehát öt-öt évenként történnék; megjegyezzük itt, hogy e kérdésre nézve a leíró statisztika ép annyi értékkel bírna, mint a számszerű.

A *termelést előmozdító intézmények* közé sorozhatjuk még a *meteorológiai feljegyzéseket, az árvízmentesítést és talajjavítást, az állategészségügyet, a telepítést, a gazdasági tanintézeteket, a*

különféle *kísérleti és egyéb állomásokat és telepeket*; mindezekről a földmivelésügyi miniszterium saját orgamai útján igen sok, nagybecsű adatot gyűjt, de rendszeresen fel nem dolgoztat, óhajtható volna tehát ezen adatok egyöntetű statisztikai fel dolgoztatása és közzététele.

Ugyancsak a termelést előmozdító intézmények sorába tartozik a *mezőgazdasági hitelügy*; ez egyik főfontosságú tényezője a földmivelés korszerű fejlesztésnek különösen manapság, mikor valamennyi termelési ág nagymérvű költséges beruházásokat igényel, hogy versenyképes legyen; gazdaközönségünk épen e tekintetben lép fel sűrű panaszokkal az iránt, hogy a mezőgazdasági hitel nincsen kellőleg szervezve s nem áll elegendő mértékben rendelkezésre; a statisztika feladata e tekintetben is az, hogy számszerű adatokkal tüntetvén fel a jelenlegi helyzetet, útmutatást nyújtson arra nézve, hol van a baj s mily mértékben és mily irányban történjenek intézkedések a kóros állapotok megszüntetésére?

Jelenleg egy kimerítő statisztikai munkát van készülőben, a mely pénz- és hitelintézeteink forgalmát tünteti fel; e munkát, a mely évről-évre folytattatni fog, bő felvilágosításokat ad az iránt, hogy a különféle pénzintézetek részéről a földmivelés mekkora s mily drága hitelben részesíttetik; kimutatja ugyanis a jelzálogos kölcsönök számát a kölcsönösszeg nagysága szerint, a kölcsön jellegét, kamatlábát, a beperelt jelzálog-kölcsönöket, az elárverezett jelzálog kiterjedését stb.; de ez csak egy oldalról világítja meg a kérdést; e munkálatból ugyanis csak azt látjuk, mily nagy tőkét és mily kamatláb mellett vett igénybe a földbirtok, vagy mennyi terhet törlesztett általában, de sem azt nem ismerjük, hogy a birtokok mely kategóriája s mily arányban, mily feltételek mellett részesült hitelben, sem azt, hogy más oldalról, például magánosok részéről, mily nagy hitelt vett ugyanaz igénybe? Ezeket a kérdéseket csak a birtok-megterhelhetési statisztika képes megoldani s a pénzintézetek forgalmáról szóló statisztikának a földhitelre vonatkozó része az előbbinek csak egyik korrekтивumául fogna szolgálni.

Az országos statisztikai hivatal a telekkönyvi hivatalok adatai alapján készít statisztikát a birtok-megterhelhetések és a teher törlesztésekről; ez adatok azonban nagymérvű megbízhatatlanság bélyegét viselik magukon; mivel azonban az erre vonatkozó pontos adatgyűjtés az elérendő cél fontosságánál fogva feltétlen szükséges, agrár statisztikánk keretében a következő elvek mellett véljük azt végrehajtatni:

Minden egyes birtok-megterhelési vagy teher törlési esetről egy kimutatás szerkesztendő, a mely az e jogügyletre vonatkozó okiratok egyik mellékleteként szerepelne; e kimutatásba a következő pontok veendőek fel:

a megterhelt vagy a tehermentesített birtok területe mive-

lési áganként, annak kataszteri tiszta jövedelme s becsértéke és pedig elkülönítve az épületeké a földétől;

a mennyiben a birtokon bánya vagy gyártelep van, annak felemlítése s a becsérték kitüntetése;

a jogczim (vételár-hátralék, életjáradék, kölcsönszerződés, árverés stb.), a teher jellege, (intézeti, magán, amortizációs vagy nem) a teher nagysága s a kamatláb, valamint a törlesztési hányad; végül föjelzalog-e az vagy mellékjelzalog.

Ez a kimutatás azután az illető telekkönyvi hivatal azon záradékával, hogy a megterhelés (tehertörles) bekebelezett, vagy csak előjegyezett, vagy a már fennállott előjegyzés igazoltatott-e, ellátva, a telekkönyvi bejegyzést elrendelő végzés egy másolati példánya kíséretében az adatgyűjtést eszközölő hatósághoz beküldetnék.

Sűrűn felpanaszolják azt a körülményt is, hogy az ország *földbirtokának jelenlegi megterheltségét* sem ismerjük; ez a tény való, de igen nehéz ezen hiánynak pótlása; erre nézve ez idő szerint három mód kínálkozik: a) a fennálló terheknek a hiteltelekkönyvekből való egyszerű kiírása, b) a földtulajdonosok önbevallása, c) a jövedelmi pótládó kivétele alkalmával bejelentett és igazolt terhek egyszerű számbavétele.

Az első mód telekkönyveink rendezetlen volta s a nagy költség miatt csaknem kivihetlen és nem is adna feltétlenül megbízható adatokat, a mennyiben sok, már rég kifizetett teher is felvételnek e kimutatásba, ha csak az illető tulajdonosok ki nem hallgattatnának az iránt, hogy a teher tényleg fennáll-e vagy sem? A második és harmadik, lényegileg egy alapon, az önbevalláson nyugró összeírási mód megbízhatóság tekintetében az első mögött, de kivihetőség és költségkimélés tekintetéből magasan felette áll; előnyét képezi még az is, hogy a jövedelmi pótládók kivételénél az amortizációs terheknek csak az a része jön számításba, a mely tényleg fennáll, az első módnál pedig ezt a körülményt nem igen lehet kideríteni.

Ez utolsó módnál súlyosan esik a latba az az előny is, hogy a fennálló terhek ilyen összeírása együttesen eszközölhető a birtokmegosztási kimutatások szerkesztésével és ennek folytán felvilágosítást nyújtana arra nézve, mely birtokkategóriák mily arányban vannak eladósodva; már maga ez az egy körülmény is ajánlja az összeírásnak ezt e módját.

Megengedjük azonban azt, hogy az ily módon kimutatandó megterheltetés tetemesen a valóságosan alul fog maradni, a mennyiben sok ember resteli terheit bevallani, másrészt pedig az adó kivétel idejében sokan nem rendelkezván a terheiket igazoló okiratokkal, e terheket be sem mondják.

Ugyanitt felemlíthetjük a *birtokforgalomra* vonatkozó statisztikát is, a melynek létesítése szintén nagy hiányt pó-

tolna. A telekkönyvi hatóságok részéről a birtokforgalom és annak értéke felől is rendelkezünk ugyan adatokkal, de ezek igen kétes értékűek és éppen ez oknál fogva tájékoztatást egyáltalán nem nyújtanak.

Ez adatgyűjtés tehát szintén gyökeresen átalakítandó oly módon, hogy a forgalomba került földbirtok állaga, kataszteri tiszta jövedelme s becsértéke, a rajta esetleg található gyár- és bányatelek becsértéke, a birtokátruházás jogcíme, az esetleges vételár összege, az új tulajdonosok száma stb., kimutattassék; ez a kimutatás ép úgy, mint a megterhelhetésről vagy a teherterhelésekről szóló, a jogügylet okiratainak mellékleteként szerepelne s a telekkönyvi bejegyzést tanúsító záradékkal ellátva, továbbá a telekkönyvi bejegyzést elrendelő végzés egy másolati példányának kíséretében a telekkönyvi hatóság által az adatgyűjtést eszközölő hatósághoz küldetnék be.

Kiváló figyelem fordítandó a *kényszer*, vagyis az *árverés útján* történt eladásokra; itt az árverés oka, a terhek nagysága s az árverés költségei is kimutatandók az előbb felsorolt körülményeken felül.

A mennyiben ily részletes birtokforgalmi statisztika létesülne, eselnék a gazdasági üzemstatisztika által tervezett ama felvétel, a mely a föld örökárának kipuhatolását czélozza, a mennyiben a földár nézve a birtokforgalmi statisztika sokkal pontosabb adatokkal szolgálna; ellenben fertartandó volna az a rész, a mely a földbér viszonyok iránt intéz kérdéseket; ez adatgyűjtésnél figyelemreméltó momentumok: a szokásos bértartam, a bérletár nagysága művelési ágak és birtokkategóriák szerint, az a körülmény, szokásos-e az adó beszámítása, találkozik-e elegendő birtokbérlet, van-e elegendő bérelni kívánó, mindkettő szintén birtokkategóriánként; szokásos-e a részes bérlet (részes gazdálkodás), hányadrészben stb.? Ez az adatgyűjtés nem községenként, hanem csak politikai járasonként volna eszközzendő.

Némi összeköttetésben állanak a földhittel hazánkban a *szövetkezetek*, a mennyiben túlnyomó részük a tagjaik részére nyújtandó hitellel foglalkozik; a mennyiben e szövetkezetek célja hitelnyújtás, a pénzintézetek sorába tartoznak és a forgalmukról szóló adatok a pénzintézetek statisztikájában dolgoztatnak fel; van azonban ezeken kívül számos más oly szövetkezet, a mely egyéb gazdasági célokat szolgál, így például biztosítást, anyag és gépbeszerzést, mezőgazdasági s borszási termékek értékesítését stb.; az ezen szövetkezetek anyagi erejéről, tagjaik számáról, működésük köréről s az elért eredményekről stb. beszerzendő adatok az agrárstatisztika számára igen hálás, eddig még nem kultivált működési teret nyújtanának és ez a szövetkezeti statisztika igen hasznos útmutatást szolgáltatna a szövetkezetek létesítésére törekvő

mozgalom helyes irányítására és országszerte sürgetett támogatására.

A szövetkezetekre vonatkozólag egyébként már a gazdasági üzemstatisztika, illetőleg a községek gazdasági viszonyait tudakoló kérdőív is tartalmaz egyes, inkább általános jellegű kérdéseket.

Míg a szövetkezetek működése igen szűk körre s csak bizonyos, élesen elhatárolt cél elérésére szorítkozik, addig velök szemben a *gazdasági és egyéb szakszervezetek* számára tág tér nyílik a különféle gazdasági ágak támogatására és fejlesztésére; gazdasági egyesületeink egy része, a mennyiben a kellő anyagi eszközök birtokában van, e téren igen áldásos működést fejt ki; ezen egyesületek működésére vonatkozó adatgyűjtés szintén számos becses tanulságot nyújtana. Főbb kérdései volnának ez adatgyűjtésnek: az egyesület alapítási éve, a tagok száma részletezve, az egyesület vagyona ingók és ingatlanokban és a működésre vonatkozó részletek.

Gyümölcscsészettünkről már fentebb és több ízben megemlékeztünk; a gyümölcstermelés fejlesztésére igen jótékony hatással vannak a *faiskolák*, a melyek létesítésére már a legtöbb községben történt is intézkedés és legújabbban a mezőgazdasági törvény is imperative megszabja ezek felállítását; az agrárstatisztikai adatgyűjtés körébe tehát a faiskolákról szóló adatok is bevonandók. Ez az adatgyűjtés a következőkre terjedne ki: a faiskolák száma és jellege, kiterjedése, a faiskolában létező, továbbá az eladott vagy kiosztott vadoncok és ojtványok száma gyümölcsnemenként, a faiskolákban működő személyzet. Ugyancsak ez elvek követendők a szőlővesszőtelepek- és iskolákra vonatkozó adatgyűjtésnél is.

Földművelésünk fejlesztése tekintetében nagy fontossággal bírnak a különböző *mezőgazdasági iparágak*, ilyenek különösen: a szeszfőzés, a tűzegtermelés, sajtkészítés, cukorgyártás stb. A szeszfőzésre és cukorgyártásra nézve, a mi a termelést illeti, a fogyasztási adók statisztikája ad bővebb felvilágosítást; a gazdasági üzemstatisztika egyébként az ez irányú részletes adatgyűjtést is célozza s csak a mennyiben a tervezet végre nem hajtatható, volna szükséges ez adatgyűjtés önálló megindítása; az évről-évre való adatgyűjtés azonban mindkét esetben folytatandó lesz.

A mezőgazdasági viszonyokra, a fent elősoroltakon felül sokkal nagyobb, bizonyára korszakotalkotó befolyással lesz a múlt év november havában életbelépett *mezőgazdasági s mezőrendőri törvény*; annak végrehajtása számos oly jelenségről fog számszerű adatokat nyújtani, a melyekről való adatgyűjtés eddig lehetetlennek látszott. Ez az adatgyűjtés bizonyos rendszer szerint megindítva, rövid idő alatt fog beszámolni a törvény hatásáról, útmutatást fog nyújtani arra nézve, hogy intézkedései mily irányban bővítessenek ki, esetleg

mily irányban módosíttassanak, de egyúttal képet fog nyújtani gazdasági viszonyainknak fokenkénti konszolidációjáról is.

A mezőgazdaságról szóló törvény végrehajtásából kifolyólag egy kérdőív konstruálandó, a mely az összes fontosabb jelenségeket felölelné; ilyenek egyebek között:

a nyomásos gazdálkodás, e rendszer alkalmazásának oka, az ily gazdálkodás alatt álló terület kiterjedése mivelési áganként, a kataszteri tiszta jövedelem, az érdekelt birtokosok száma; ugyanez alkalommal kérdés volna az iránt intézendő: a tagosítás meg volt-e már, vagy csak folyamatban van, vagy pedig hogy a tagosítás iránt még semmiféle intézkedés nem történt?

a hol osztatlan állapotban lévő közös erdő s legelő illetőség van, annak kiterjedése és kat. tiszta jövedelme, kihasználási módja, a legeltetett állatok száma, a legeltetési költségek s ezzel egyidejűleg a községben használt tenyész apaállatok száma, valamint a minden évben eszközlendő haszonállat-összeírás főeredményei;

a városok (községek) tulajdonában lévő földbirtok kiterjedése, a hasznosítási mód, a birtokból befolyó jövedelem;

a faiskolákról már fentebb tétetett említés, de kívánatos a fásításokról, a felhasznált csemeték fanemenkénti számáról, a befásított terület kiterjedéséről szóló adatgyűjtés is;

a hegyközségek, az azokat képező terület, továbbá a már szőlővel beültetett terület kiterjedése, a tulajdonosok száma, a hegyközség céljának előmozdítására történt intézkedések, a hegyközség költségei;

a mezőrendőrség, annak száma és javadalmazása, a mezőrendőri kihágások és büntetések.

Az előadottakkal jóformán kimerítettük a mezőgazdasági statisztika terén szükséges teendők sorozatát, ennél fogva áttérünk azokra a feladatokra, a melyek a földművelés többi ágazataival szemben fenforognak.

Az *erdészetre* vonatkozólag kiemeltük, hogy az arra vonatkozó adatgyűjtés jóformán semmi kívánni valót sem hagy hátra; az egész erdészeti gazdálkodásról szóló adatok gyűjtése s földolgoztatása jelenleg a földművelési miniszterium erdészeti osztálya által történik és ez a legcélszerűbb állapot.

Mint a földművelés kisebb haszonvételei, figyelembe jönnek még a *selyemtenyésztés* a *méhészet* és a *baromfi-tenyésztés*.

A *selyemtenyésztésről* a selyemtenyésztési felügyelőség évről-évre kimerítő s pontos adatokat közöl, a melyek e termelési ág állapotát mindenkor teljesen megvilágítják.

A *méhészetre* s a *baromfi-tenyésztésre* vonatkozólag kívánatos, hogy az állatszámállással kapcsolatban, mint azt a gazdasági üzemstatisztika is tervezi, a méhkasok és méhcsaládok, továbbá a baromfiak is számba vétessenek; a ter-

melésre nézve azonban, legalább a mi a baromfitenyésztést illeti, statisztikai adatgyűjtés nem eszközölhető, ellenben a méhészeti termelésre vonatkozólag az adatokat a méhészeti vándortanítók szolgáltatnák évről-évre.

A halászatra s a vadászatra vonatkozólag eddigelé, mint már említettük, semmiféle adatunk sincsen, e hiány pótlása azonban igen kívánatos.

A *halászatra* vonatkozó adatgyűjtés egy része hosszabb időközökben ismétlődő, a másik, a termelésre vonatkozó része azonban évenkénti kell, hogy legyen; az első rész magában foglalná a halászerület kiterjedésére, a tulajdon jellegére, a kihasználási módra (bérlet vagy saját kezelés), a található halfajokra, továbbá a mesterséges haltenyésztésre, valamint a haltenyésztés emelése céljából történt intézkedésekre vonatkozó adatokat; a második rész pedig a halászattal foglalkozók és a halászati eszközök számát, a kifogott rák és hal mennyiséget faj, mennyiség és érték szerint.

A *vadászatra* vonatkozó adatgyűjtés egész terjedelmében évről-évre ismételtetnék és az adatgyűjtés a következőkre terjedne ki: a vadászerület kiterjedése, használati módja, az esetleg fizetett évi bér magassága, az esetleges bérlők, vagy ha a bérlő társaság, a tagok száma, a kiadott vadászjegyek és fegyverengedélyek, az alkalmazott vadőrök száma, a vadászterületen lelőtt vad darabszáma vadnemenként, végül a vad óvására és ápolására vonatkozó intézkedések.

A fentebbiekkel nagy vonásokban jeleztük az agrárstatisztika teendőinek sorozatát; rendkívül bő anyag ez, egy kincses bánya a statisztika számára, a melyet kihasználni, belőle hasznosat és tanulságosat teremteni azonban csak akkor lehetséges, ha az *adatgyűjtést eszközöző organizmus* célszerűen van szervezve s ha ezen organizmus szervei feladatuk fontosságát megértvén, annak teljesítésében szakértelemmel és odaadással járnak el; mielőtt azonban ennek a létesítendő szervezetnek legcélszerűbb tagozását ismertetnők, szükségesnek véljük az agrárstatisztikai adatgyűjtés fogatosításának időpontjáról némely megjegyzést tenni.

Oly nagy tömegű adatgyűjtés, mint a milyent vázolunk, rendkívül nagy költségekkel és igen sok munkával jár, ezen oknál fogva nem is látszik szükségesnek és opportunusnak, hogy az összes adatgyűjtés évről-évre ismételtessék, hanem célszerű az egészet két részre osztani; az első részhez sorozandó adatok, melyenek például a birtokelosztási, a gazdasági üzemstatisztika, a részletes állatszámolás stb. csak hosszabb időközökben gyűjtetnének, így pl. minden huszadik évben; ez az egész munkát egy nagy földmívelési cenzus jellegét viselő magán, a mint ez a külföldön is történik; a többi, de különösen a termelésre vonatkozó adatgyűjtés képezné a második részt s ez adatok lehetőleg évenként gyűj-

tetnének; kivételt lehetne azonban tenni például a vetésterületi adatgyűjtéssel, a melynél elegendő az öt-öt évenként való ismétlés.

Mezőgazdasági statisztikánk adatait eddigelé többnyire a községek útján kapjuk; az utasítás azt kívánja, hogy az adat szolgáltatást a községek előjáróságai vagy a városi hatóságok eszközöljék; e községek az utasításnak alakilag meg is felelnek és beküldik a kívánt adatokat, de, — hogy ezek mily megbízhatósággal rendelkeznek, — azt már több ízben felemlítettük.

Nézetünk szerint a részletes adatgyűjtés legutolsó közegei a jövőben is a *községek előjáróságai*, illetőleg *városok hatóságai* volnának, a mennyiben maga az adatgyűjtés jellege más organumokat nem kívánna, mint például a birtok-megterheltési- és forgalmistatisztika, a melynek adatai csak a telek-könyvi hatóságok útján szerezhetők be, vagy például a különféle állami vagy államilag segélyezett intézetek és intézmények statisztikája, a melyek felől adatokat csak az illető községek adhatnak; változtatni kell azonban a módszer tekintetében.

Eddigelé ugyanis a jegyző, vagy a városi rendőrkapitány többnyire a nélkül, hogy valamely szak- vagy hozzáértő embert meghallgatott volna, gondolomra írta be a néha az első pillantásra szembetűnő megbízhatlanságú adatokat; a jövőben nem volna szabad úgy eljárni, hanem a becslésen nyugvó adatok csak az illetékes tényezők meghallgatásával volnának beirandók az űrlapokba s hogy az illetékes tényezők tényleg meghallgattattak, azt az illetőknek az űrlap aláírásával kellene beigazolniok.

A mezőgazdaságról szóló törvény azon városok vagy községekben, a hol nyomásos gazdálkodás létezik, egy gazdasági képviselőt megalakítását rendeli el, a melynek végrehajtó szerve az úgynevezett *birtokossági tanács*. Nézetünk szerint az ily birtokossági tanács nemcsak az ily kivételes gazdasági viszonyokkal bíró, hanem valamennyi községben felállítandó volna s teendőjét a mezőgazdasági törvény némely rendelkezésének végrehajtásán kívül a becslésen alapuló statisztikai adatok gyűjtése, illetőleg a szükséges becslések megejtése is képezné; a bizottsági tanács ülésén a jegyzői teendőket mindig az illető község jegyzője (városokban a statisztikai adatgyűjtés végrehajtásával megbízott közeg) vinné, a ki azután az adatokat a kiküldött űrlapokba bejegyezné.

A mennyiben valamely statisztikai adat községcsoportonként — helyesebben körjegyzőségenként — gyűjtetnék, ilyen például az aratásról szóló adatgyűjtés, az adatok megállapítása, vagy az illető birtokossági tanácsok össziülésén, vagy pedig a tanácsok kiküldöttjei együttes ülésén a körjegyzőség székhelyén történnék.

Az ez organumok által megállapított adatok, hozzáértő

gazdaemberek által történvén a becslés, megbízhatóságra nézve mindenesetre jelentékenyen felül fogják mulni a mostaniakat; mindamellett nincs kizárva, hogy hiba vagy tévedés lesz bennök és azért felülbírálatra van szükség, legalább a mi a községek részéről begyűjtött adatokat illeti, míg a városok adatait illetőleg, mivel ott többnyire intelligens emberek vesznek részt a becslésekben, ily felülbírálat kevésbé szükséges. Ezt a felülbírálatot teljesítenék a szintén a mezőgazdasági törvény utasítása alapján szervezendő, úgynevezett *járási mezőgazdasági bizottságok*; a felülvizsgálat megtörténtét a bizottság elnöke — a járási főszolgabíró — saját aláírásával igazolná.

Mindazon adatokra nézve azonban, a melyek ily becslést nem igényelnek, — ilyen például a napszámosok összeírása — a kataszteri birtokívekből történő mindennemű kijegyzések stb. az adatszolgáltatást a községi előljárátság, illetőleg a körjegyző saját hatáskörében eszközölné, munkálatát azonban a bizottsági tanácsnak szintén bemutatná.

Emelné ez adatgyűjtés megbízhatóságát az, ha az adatok két példányban állíttatnának ki s egy példány házi használatra visszamaradna; az előző évek adatainak szemmel tartásával sokkal könnyebb lenne az új adatok szolgáltatása s e másodpéldányok a községi irattárban megőrzendők lennének.

Kapcsolatban ezzel, feltétlenül szükséges, hogy a körjegyzőségek a beszolgáltatott statisztikai adatokról, egyáltalán az egész adatgyűjtésről rendszeres nyilvántartást, iktató-könyvet vezessenek; szükséges volna továbbá, hogy különösen az első években, az adatszolgáltatók, kimerítő kitanítás és utasításban részesíttessenek, a mely kitanítás, a mennyire az lehetséges, az adatgyűjtést vezető hatóság közegeinek időnkénti kiküldetése által a helyszínén és szóbelileg eszközöltessék, mert az írásban adott utasítás sohasem oly jó, oly részletes, oly érthető, mint a szóbelileg adott. Ugyancsak a kiküldöttek által ellenőrizendő volna a beküldött adatok helyessége, a helyszínén megejtendő vizsgálatok által.

Megengedjük, hogy az adatgyűjtésnek ez a módszere, az organizmusnak ez a szervezete kissé nehézkes, működésében gyakran lassú lesz és az általa szolgáltatott adatok, elejével legalább, sok hibával fognak birni; e hiányokat azonban semmiféle szervezet sem nélküli működése első idejében és ha a kezdet nehézségein túllesznek, ha az adatszolgáltatókban kifejlődik az érzék és az érdeklődés a statisztikai adatok iránt, ha azok megértik, mit beszélnek azok a száraz számok, azok az adatok, a melyeket megállapítani az ő feladatuk, hiszszük, hogy statisztikánk hosszú számsorai csakugyan azt fogják jelenteni, a mit jelenteni hivatásuk, tudniillik a leplezetlen, a hamisítatlan valóságot!

HAJDU LÁSZLÓ.

A TÖZSDEADÓ.¹⁾

Az igazságos adóztatásnak az volna az ideálja, hogy az adó az állampolgár gazdasági tevékenységéből eredő tiszta jövedelmet érje. Mivel azonban az adóztatási technika fogyatékosága miatt ez kivihetetlen, az állam rendszerint a könnyebben kipuhatható keresményt veszi adóztatási alapul, abból indulva ki, hogy az adózó fél keresetének összege adja annak számszerű jövedelmét. Ez a kisegítő mód azonban szintén nem vezet célhoz. Az adóalany foglalkozásának minemősége szerint keresetének adóztatás céljából való megállapítása is különböző. A föld- vagy házbirtok, valamint a személyes szolgáltatások után élvezett jövedelmek csaknem nyilvánvalóak. Ellenben azok a jövedelmek, a melyeket az úgynevezett szabad foglalkozások szolgáltatnak, nehezen ellenőrizhetők. Az adókimutatás alapját itt lényegileg a fél önkéntes bevallása képezi. Igaz, hogy azt az adóalany egyéb viszonyainak figyelembevételével egészítik ki, de ezek minden egyes esetben külön-külön szempontok szerint lévén mérlegelendők, teljesen ingatlaggá teszik az egész adókimutatási eljárást. Hozzájárul ehhez még az is, hogy ezen adónemnél az adókulcs nálunk különösen oly magas, hogy ez nemcsak ürügyet, de erkölcsileg talán nem is igen kárhóztatható indokot képez arra, hogy a bevételek a valóságon alul maradjanak, a mi viszont az adókimutató közegeket arra készteti, hogy némely mellékkörülményeknek kelletténél nagyobb fontosságot tulajdonítva, az adó megállapításánál ezeknek engedjenek döntő befolyást.

Akár a bevallás, akár az üzleti, irodai vagy lakásbér vagy egyéb adatok legyenek is irányadók a kereseti adó kivételénél, az igazságosság hiányának mozzanatát abból kiküszöbölni soha sem lehet és vagy a kincstár károsodik, vagy az adózó felet terhelik meg mértéken felül.

Ila különösen azokat a kereskedelmi vállalatokat vesszük szemügyre, a melyek ingó dolgok forgalomba hozatalával foglalkoznak, azt látjuk, hogy a mindennapi életben ez a forgalom oly gyorsan bonyolódik le, hogy a vásárlási és el-

¹⁾ Felolvasztatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« kereskedelmi szakosztályának 1895. évi január 29-én tartott ülésében.

adási ár közötti különbözet, a mely közfelfogás szerint a kereskedő hasznát és így keresetének egyik elemét képezi, teljesen kívül esik a fiscalis ellenőrzés lehetőségén. A kereskedelmi vállalkozásokkal szemben az adókiivető bizottság mondhatni kizárólag a bevallásra van utalva nemcsak, hanem még azok a mellékkörülmények is, a melyekből másutt talán következtetés vonható le a foglalkozás rentabilitására, itt a legtöbb esetben nem szolgáltatnak elfogadhatóan biztos támpontot. Mert vannak üzemek, a melyek költséges berendezés mellett szerény jövedelmet hajtanak, viszont igénytelen apparatussal óriási összegekre rügő és nagy nyereséget szolgáltatató ügyletek bonyolíthatók le. Ha továbbá arra vagyunk tekintettel, hogy az összes foglalkozási ágak között a kereskedelem van leginkább a konjunktura esélyeinek kitéve és ennek eredményessége a leingadozóbb, akkor világos lesz előttünk, miért lép éppen a kereskedelmi vállalatoknál leginkább előtérbe az adókiivetéssel kapcsolatos igazságtalanság.

Ezt az igazságtalanságot hangsúlyozván, szükséges lesz tisztán objectív állaspontra helyezkedni és teljesen eltekinteni attól, alapos-e és mennyiben alapos az a felhangzó vád, hogy a kereskedelmi körök, a melyek gazdasági működésében oly nagy szerepet játszik a mobil tőke, nem járulnak hozzá a közszolgáltatásokhoz oly mértékben, a mely tényleg élvezett jövedelmeiknek megfelelne. Tulajdonképpen ez mellékes kérdés szemben azzal a ténnyel, hogy az adópolitika a kereseti adó helyes kivetésének problémáját eddigelé megoldani nem tudta s hogy ennél fogva önként felmerül a törekvés, hogy gondoskodás történjék oly módokról, a melyek korrigálják és enyhítsék az egyenlő teherviselés elvének gyakorlati érvényesülése körül fenforgó viszásságokat.

Ezt czélozzák azok az újabb törvényhozási intézkedések, a melyeket a tőzsdeadó nevezete alá foglalhatunk. Első sorban tehát a tőzsdeadó, mint a kereseti adó kiegészítése jelentkezik, mint olyan forgalmi adó, vagy átruházási illeték — az elnevezés teljesen közömbös — a mely a keresményt szolgáltató egyes ügyleteket akarja érni, nem mindenütt és általában, mert hiszen ez lehetetlen volna, hanem csupán az üzleti élet azon alakulataiban, a hol a forgalom bizonyos meghatározott formák szerint nyer elintéztést.

A tőzsdeadó sokkal újabb intézmény, semhogy fogalom-meghatározása másként, mint a tételes törvények tartalmából adható volna. És ezen az alapon a tőzsdeadó fogalmát akként konstruálhatni, hogy az nem egyéb, mint a tőzsdei forgalom tárgyát képező dolgok és ezekre vonatkozó ügyletek megadóztatása. Mert ha részleteiben vizsgáljuk a különféle államokban érvényben levő tőzsdeadó-törvényhozást, azt fogjuk látni, hogy úgy a tőzsdén, mint azon kívül, úgy értékpapírokban, mint árúknak kötött ügyletek képezik az adóztatás

tárgyát. Nem volna helyes a tőzsdeadó olyan értelmezése, hogy azok tárgyát csak a tőzsdén kötött ügyletek képezik, mert a tételes törvények ezen a kereten túlmennek és végre ugyancsak a tőzsdeadó fogalma alá lehet talán subsummálni az értékpapírbélyegadót vagy kibocsátási adót is, a melyet a német törvény kifejezetten tőzsdeadónak tekint.

Ha elismerjük azt, hogy a tőzsdeadó a fennálló adórendszernek nagyon kirívó hézagait igyekszik pótolni, ha elfogadjuk a tőzsdeadót a kereseti adó kiegészítése gyanánt és nem látunk benne egyebet fiscalis természetű és célú intézkedésnél, akkor nincsen helyén annak bizonyos tekintetben odiosus jelleget tulajdonítani csak azért, mivel ezen adónemnek első szószólói attól nem csupán pénzügyi, hanem socialis eredményt is várnak. E várakozásban egyébiránt nem szabad osztozni. A tőzsdeadó nem büntetés és a kik azt hiszik, hogy a tőzsdei forgalom erős mérvű megadóztatása egyuttal hathatós eszköz a tőzsdei visszaélések orvoslására, azok merő tévedésben vannak. A tőzsdei forgalom megadóztatásának az eddigi tapasztalás szerint még csak az a következése sem volt meg, hogy maga a forgalom lényegesen megcsappant volna, annál kevésbé vált be az a feltevés, hogy az új adó remediumot képezhet a tőzsde túlkapásai ellen. Ha talán más téren pénzügyi intézkedéseknek meg is van a társadalmi kihatásuk, úgy bizvást állithatni, hogy a tőzsdén ilyen szociális hatást az adótól hiába várunk.

Akarmilyen volt is különben a genezise az utóbbi években többfelé meghonosított tőzsdeadóknak, az illető törvényhozási tényezők azt mindenütt kizárólag adópolitikai rendszabálynak tekintették. Mindenütt az a szempont volt a döntő, hogy az állami szükségletek fedezése végett gondoskodni kell új bevételekről és mivel a régi források szolgáltatásainak fokozása nem mutatkozott tanácsosnak, készséggel ragadták meg az új ideát, a mely a mellett, hogy alkalmasnak kínálkozott a kontemplált célra, egyuttal az adóteher megosztásának aránytalansága miatti panaszokra is tekintettel volt. Már pedig e panaszok, akarmelyik nemzetgazdasági iskolának szemüvegén keresztül tekintsük is azokat, nem alaptalanok. A nálunk fennálló bélyeg- és illetékszabályok, a melyek még az abszolút korszak reánk maradt örökségét képezik, nagy mértékben terhelték meg az ingatlanokra vonatkozó jogügyleteket. Más ügyleteket azonban csak akkor érint e teher, ha azokról formális okmányok állittatnak ki. Hogy e tekintetben nálunk milyen laza a jogérzet, azt nem kell hosszasan bizonyítani. Mondhatni köztudomású, hogy a jogügyletek igen nagy részét szántszándékkal és néha nem csekély felfanggal öltöztetik oly formákba, a melyek alkalmasak arra, hogy kivonassanak az illetékkötelezettség alól s ha közelebbi betekintést veszünk az állami bevételek azon tételébe, a

melyet a bélyeg szolgáltat, azt a meggyőződést fogjuk meríteni, hogy a perenkivüli eljárásból, a tulajdonképeni forgalmi életből származó szolgáltatások annak csekély részét képezik. Az ingó dolgok forgalma mindenkor és mindenütt előnyben részesült szemben az ingatlanok forgalmával és ez az aránytalanság ott volt a legszembetűnőbb, a hol az ingók forgalma legnagyobb mérvű szokott lenni, nevezetesen a tőzsdén.

A tőzsdeadó behozatalára irányuló törekvésekkel — a mennyiben valóságos forgalmi adóról van szó — legkorábban találkozunk Németországban. 1869 óta, a mikor az észak-német szövetségi kormány részéről első ízben tétetett kísérlet a tőzsde megadóztatására, alig mulott el törvényhozási ülés, a melyben a kérdés szőnyegre nem került volna. Mindazonáltal csak 1881 október 1-én lépett életbe az *első német tőzsdeadótörvény*, még pedig a birodalmi bélyegadó törvény kiegészítő része gyanánt. Ez az 1881-iki törvény bélyegjegyekben lerovandó háromféle adót állapított meg. Az első volt az értékpapir-kibocsátási adó. E szerint bel- és külföldi részvények $\frac{1}{2}\%$, kereskedelmi forgalom tárgyát képező belföldi és külföldi kötvények $\frac{2}{10}\%$, állami engedély alapján kibocsátott belföldi községi és testületi kötvények és záloglevelek $\frac{1}{10}\%$ bélyegadót fizettek a névérték, illetőleg befizetés után. A német állampapírok nem estek bélyegadókötelezettség alá. A tulajdonképeni tőzsdeügyleteket *fix összegben* megszabott bélyegadó terhelte, még pedig a készpénzügyleteket kötjegyenkint 20 fillér, a határidőügyleteket kötjegyenkint 1 márka, végre a nyilvános sorsjátékok sorsjegyeit — a jótékony-célúakét kivéve — $\frac{1}{2}\%$ bélyegadó érte. E törvénynek, a mint az nemsokára kitűnt, egyáltalában nem volt foganatja azon egyszerű oknál fogva, mert a tőzsde, hogy megmeneküljön az adótól, mellőzte a kötjegyeket, a mit annál könnyebben tehetett, mivel a kötjegykenyszer nem volt statuálva. Ez okból már 1885-ben egy *másik törvény* lépett életbe, a mely lényeges módosításokat tett az 1881-iki törvény 4 sz. tarifátételén. E módosítás abban állott, hogy a fix összegben megállapított adó helyébe a *százalékos adó* lépett és hogy ez kiterjesztetett azon árúkra is, a melyekben a tőzsdén határidőügyletek szoktak kötteni. Az adókötelezettség alapja maga az ügylet lett, melyre nézve kimondatott a *kötjegykenyszer*. Az adótétel külföldi bankjegyekben, külföldi papírpénzben, külföldi ércpénzekben, valamint belföldi és külföldi részvényekben és kötvényekben kötött ügyleteknél $\frac{1}{10}$ pro mille az ügylet értékösszege után a kamat és osztalékszelvényeket figyelmen kívül hagyva. A tőzsdei szokások alapján megkötött árutügyleteknél az adótétel $\frac{2}{10}$ pro mille a megegyezés szerinti vásárlási vagy szállítási összeg után. A 600 márkán aluli értékösszegekről szóló ügyletek, továbbá a külföldi bankjegyekben és ércpénzekben, valamint veretlen nemes fémek-

ben kötött készpénzügyletek adómenteseknek jelentettek ki. Szintügy adómentességben részesültek azon árüügyletek, a melyek a szerződő felek egyike által belföldön termelt árukra vonatkozólag akár a tőzsdén, akár azon kívül jöttek létre. Az adótétel alkalmazása skálaszerűen történt, még pedig úgy, hogy 600 márkán felül 2000 márkáig terjedő forgalmi érték-összeg egy fokozatot, minden további 2000 márká 10.000 márkáig egy-egy újabb fokozatot és 10.000 márkán felül minden további 10.000 márká egy újabb fokozatot képezett.

Azok a várakozások, a melyeket pénzügyi tekintetben az új adókhöz fűztek, ha nem is egészen, de eléggé figyelemre méltó mértékben beteljesedtek. A sorsjátékok után szedett adótól eltekintve, az értékpapírbélyeg és a forgalmi adó együttesen eredményeztek:

	Márkát
1881. október—1882. márczius 31.	4,759.500
1882/83.	5,570.600
1883/84.	6,232,700
1884/85.	7,778.800
1885/86.	9,021.300
1886/87.	12,886.800
1887/88.	12,198 500
1888/89.	19,959 200
1889/90.	24,668.700
1890/91.	18,679.000
1891/92.	15,523.000
1892/93.	19,901.100
1893/94.	12,320.300

Mig tehát a nyolczvanas évek folyamán a német tőzsdeadó hozama évről-évre növekedett, addig 1890. óta ingadozás mutatkozik és csakis az 1892/93-iki év tüntet fel nagyobb bevételt az előző esztendőhöz képest. Az adóhozam alakulása arról győzte meg a német birodalmi kormányt, hogy a tőzsdeadóban egy éppen nem megvetendő bevételi forrással rendelkezik és a midőn 1893. év őszén a birodalmi szükségletek elodázhatlanná tették a bevételek fokozását, a tervezett dohánygyártási-adó pedig ellenzésre talált, napirendre került a tőzsdeadó tételeinek felemelése. Az e tárgyban betérjesztett törvényjavaslaton a birodalmi gyűlés keveset változtatott és így a *harmadik német tőzsdeadó-törvény* már 1894. május 1-én életbeléphetett. Az 1885-iki törvényt szemből a módosítás lényege abban állott, hogy az adótétel az eddiginek kétszeresére emeltetett fel. Az 1885-iki novella, mint fentebb említettett, érintetlenül hagyta a törvény kiegészítő részét képező tarifa 1—3. tételeit, a melyek az értékpapírbélyegre vonatkoznak és csakis a 4. tarifátételt módosította. Az 1894-iki új törvény ennél tovább ment és hatékonyabb adó alá fogta magát az értékpapír-kibocsátást is. Így mindenekelőtt megkülönböztetést állított fel belföldi és külföldi részvények közt.

Az előbbiekre a névérték után 1%, ez utóbbiakra 1½% bélyegadót róttak ki, a mi a korábbi tételnek kétszerese, illetve háromszorosa. Mig azonban azelőtt ezen adó alól kivételnek helye nem volt, a legújabb törvény azt rendeli, hogy az olyan részvénytársulatok részvényei, a melyek a szövetségi tanács véleménye szerint kizárólag közérdekű céloknak szolgálnak, alapszabályszerűleg legfeljebb 4% osztalékot fizetnek és felosztás esetén vagyonukat ugyancsak közérdekű célokra ajánlják fel, az értékpapir-bélyegadó alól mentesek legyenek. A kereskedelmi forgalom tárgyát képező kötvényeknek is mint az előbbieknél új adótétele a névérték után 4 pro mille (2 pro mille helyett), addig az utóbbiak tétele 2 pro milleről 6 pro millere emeltetett fel. Végre az értékpapir-bélyegnél a legalacsonyabb 1 pro milles tételt csakis az állami jóváhagyás mellett kibocsátott községi kötelezőkre korlátozták, míg a záloglevelekre két akkora vagyis 2 pro mille adó szabott ki. A zálogleveleknek addigi kedvezményezését tehát megszüntették a törvényjavaslat indokolásának azon érvelése alapján, hogy a részvénytársulati záloglevél-intézetek nyereszkesedésre irányuló vállalatok. A tulajdonképeni forgalmi adó az előbbinek éppen kétszeresére emeltetett fel, t. i. az értékpapir-üzletben 1/10 pro milleről 2/10 pro millere és az áru-üzletben 2/10 pro milleről 4/10 pro millere. Egyidejűleg új fokozat is lépett életbe, a mely szerint az adó minden ezer márka forgalom után skálászerűen vettetik ki. Ez utóbbi intézkedésnek az volt a célja, hogy a leggyakoribb közép nagyságú összegekről szóló forgalom érintessék legerősebben az adó által.

Attól tartottak, hogy a tőzsdeadónak kétszeres összegre való felemelése a forgalom tetemes megcsappanását fogja maga után vonni. A következmények azonban azt mutatták, hogy azon esetre, ha máskülönben fenforognak a tőzsdeüzletet élénkítő mozzanatok, úgy maga az adótétel nagysága csekély befolyást gyakorol a forgalomra. Az új adó múlt évi május havában lépett életbe és ha a havonkénti bevételeket összehasonlítjuk az 1893. év megfelelő hónapjainak bevételeivel azt látjuk, hogy ezek jelentékenyen emelkedtek. 1893. évi májustól decemberig a forgalmi adó 5,029.490 márkát, az értékpapir-bélyegadó 2,023.420 márkát, összesen a két adónem 7,052.910 márkát szolgáltatott, holott 1894-ben ugyanezen időszak alatt, azaz májustól december végeig a forgalmi adó hozadéka 10,347.699 márka, az értékpapir-bélyegadóé 5,643.020 márka, a két adónem szolgáltatása tehát 15,990.719 márka és így a bevételi többlet a magasabb adótétel életbeléptetése óta lefolyt 8 hónapi időszakban 8,937.809 márkára rugott. Igaz, hogy az 1894-iki esztendőben úgy az emissiónális tevékenység, mint maga a tőzsdeüzlet menete igen élénk volt, de mégis az a tény, hogy közvetlenül a kétszeres

adótétel alkalmazása után a hozadék nagyban emelkedett, arra látszik vallani, hogy a német tőzsdék eléggé erősek, hogy elbirják a magasabb adóztatást.

Azon viszonynál fogva, a melyben Ausztriával nemcsak közjogilag, de gazdasági téren is állunk, de még inkább azon szoros kapcsolat miatt, a mely a bécsi és budapesti pénz- és értékpiaç között fennáll, az *osztrák tőzsdeadó* érdekkelhet minket leginkább.

A jelenleg érvényben levő osztrák törvény 1893. január 1-én lépett életbe, keletkezésének szálaí azonban a 80-as évek elejére nyulnak vissza. 1881-ben az osztrák kormány törvényjavaslattal lépett a Reichsrath képviselőháza elé, a melyben a bélyegekről és közvetlen illetékekről szóló törvényes határozományok némely szakaszainak módosításáról volt csupán szó. E javaslat mindenekelőtt a tőzsde látogatását akarta fiskális czélra kihasználni. Az értéktőzsdén kiadott minden évi tagsági jegy után legalább 12 frt, ha azonban az évi jegy 24 forintnál többbe kerül, ennek 50%-a mint illeték lett volna fizetendő. A gabona- és lisztőzsdére ezen intézkedés nem terjedt ki. Másodszorban a javaslat bélyegkötelezettséget állapított meg minden olyan számlára, mely nemes fémek, vert pénzek, állami vagy más értékpapírok eladásából, vásárlásából vagy zálogbavételéből eredő követelésekről állítottatott ki. Ez a bélyeg 50 frt számlaösszegig 1 kr., 50-tól 1000 frtig 5 kr., 1000-tól 5000 frtig 10 kr., minden további 5000 frt után 20.000 frtig újabb 10 kr. és 20.000 frton felül 50 kr. lett volna. Alig, hogy a kormány e javaslatot előterjesztette, Obresa képviselő és társai külön javaslattal állottak elő »az értéktőzsdén előforduló ügyletek illetékkötelezettségéről«. A mint már elnevezése is mutatja, az Obresa-féle javaslat csupán a tőzsdén kötött ügyleteket tartotta szem előtt és azon értékeket, a melyek hivatalos jegyzés tárgyát képezik. Az adótétel e javaslat szerint az 5000 frt névértéket meg nem haladó kötésenkint 1 frt lett volna. Az adó biztosítását Obresa a kötjegykenyszerrel vélte elérhetni. Habár az Obresa-féle javaslat összeesett a német tőzsdeadótörvény indítványozásával, még sem mondhatni róla, hogy annak nyomdokain haladt, mert míg az 1881-iki német törvény, a mint láttuk, még nem ismerte a kötjegykenyszer és fix bélyegen alapult, addig Obresa a kötjegykenyszer pendítette meg, sőt elvileg procentuális adót akart, mert az 1 frt bélyegadó annyszor volt fizetendő, a hány kötés, illetve 5000 frt névérték az ügylet számlaösszegében befoglaltatik.

Ugy a kormánynak, mint Obresának javaslatát a képviselőház bizottsághoz utasította, a mely csak 1883-ban készült el munkalatával. Az Obresa-féle javaslatból nem maradt meg egyéb, mint a kötjegykenyszer és a procentualis adó elve, de mérsékeltetett egyuttal a kormányjavaslatnak számla-

bélyege is. A bizottsági jelentés 1885. elején került ismét tárgyalásra a képviselőházban, de mivel senkit sem elégitett ki, itt az a sors érte, hogy Russ képviselő javaslatára az egész munkálat újra bizottsághoz került azon utasítással, hogy készítsen minél előbb külön novellát, a melyben különösen a tőzsdeügyletek hatékonyabb adóztatása állapittassék meg. Az ülésszak vége felé járt és a bizottságnak nem volt már ideje, hogy foglalkozzék a kérdéssel.

Időközben meghozták a második német tőzsdeadótörvényt, a mely új szempontokat juttatott érvényre. Mihelyt 1885. őszén a Reichsrath új ülésszaka megnyílt, a képviselőházban újra szóba került a tőzsdeadó, a melyre külön bizottság küldetett ki. Ez a bizottság, a melynek előadójává Bilinszki képviselőt választották, végre hosszas meditációk után dülőre vitte a tőzsdeadó kérdését. A Bilinszki-féle javaslatot ugyan ismét csak a következő ülésszakban, 1891. év tavaszán tárgyalták, de végre mégis ez képezte alapját az 1892. évi szeptember 30-án publikált osztrák tőzsdeadótörvénynek.

Az osztrák tőzsdeadótörvény kizárólag az értékpapírok forgalmát adóztatja meg. E szerint adóztatás tárgyát képezik mindenekelőtt az értékpapírokban kötött adás-vételi ügyletek, szóljanak ezek akár készpénzfizetésre, akár néhány napi vagy hosszabb határidőre való szállításra, továbbá adókötelesek a különféle tőzsdei díjügyletek, a csereügyletek és végre az úgynevezett koszt-ügyletek. Mindezen ügyletek tekintetében teljesen közömbös, vajjon azok a tőzsdén, vagy a tőzsdén kívül jöttek-e létre. Ellenben a tőzsdeadó alá nem tartoznak a váltókban és kereskedelmi utalványokban, vert pénzekben, veretlen nemes fémekben, külföldi váltókban és egyéb külföldi fizetési eszközökben kötött ügyletek; adómentesek továbbá az értékpapírokra vonatkozó közönséges zálogügyletek, a melyekre a rendes bélyeg- és illetékszabályok mérvadók. Nem adóköteles ügylet még az, a midőn valamely egynemű értékpapír czímletei akár sérülés, akár más okból értékkülönbözet ráfizetése nélkül cseréltetnek ki; nem esik adó alá a lejárt szelvényekkel, kisorsolt kötvényekkel való fizetés vagy ilyeneknek leszámítolása.

Az adóegység, az egyszerű tőzsdei kötés, az úgynevezett »Schluss«, ott, a hol a tőzsdén jegyzett értékpapírokról van szó. Hogy valamely értékpapírból hány darab, vagy mily névértékű összeg képez egy kötést, azt az illető tőzsdék szokásai határozzák meg. Tőzsdei jegyzés tárgyát nem képező, vagy meghatározott névértékre ki nem állítható értékpapíroknál, minők például az élvezeti jegyek, továbbá a tőzsdén kívül nem egynemű papírokból kötött ügyleteknél 5000 frt. forgalmi összeg képvisel egy kötést. Ezen összegen aluli töredékek egész kötésnek vétetnek és az ügylettel járó kamatok a forgalmi összeghez hozzászámítandók. A mennyiben

külföldi valutára szóló értékpapirokról van szó, az átszámítás a váltóbélyeg kiszabásánál követendő eljárás szerint eszköz-
lendő. Erre nézve egy 1864-ki ministeri rendelet mérvadó, a
mely szerint 1 márka 50 krral, 1 frank, 1 dinár, 1 lira,
1 peseta 40 krajczárral, 1 font sterling 10 frttal, 1 török font
9 frt. 10 krral és egy dollár 2 frt. 07 krral számíttatik.

Az adótétel általában 10 kr. kötésenkint, illetőleg 5000
forint forgalmi összeg után. Mindazonáltal ez alól kivételnek
van helye. Kamatozó állampapírokból kötött ügyleteknél
ugyanis, ha a forgalmi összeg 500 frt. névértéket meg nem
halad, az adótétel csak 5 kr. Másrészt a külföldi értékpapírok
forgalma magasabb adó alá esik, a mennyiben itt az adótétel
20 kr. Ha valamely ügyletnél vegyesen fordulnak elő bel-
földi és külföldi papírok, ez utóbbiak forgalmi összege két-
szeresen számítandó.

Azon kérdés tekintetében, hogy ki fizeti az adót, a tör-
vény ez ügyleteket több csoportba osztja. A leszámolásra kö-
tött tőzsdei ügyleteknél, a melyeket a leszámoló iroda, Bécs-
ben tehát a »Giro- und Cassenverein« bonyolít le, a felek
mindegyike a bélyegadó felerészét fizeti. A tőzsdén kötött
többi úgynevezett közvetlen ügyleteknél az egész adót az fizeti,
a ki a papírokat szállítja. A tőzsdén kívül megkötött koszt-
ügyleteknél vagy a kosztbaadó, vagy a kosztbavevő fizeti az egész
adót. Első sorban azonban a kosztbavevő szavatol érte, mivel
indokoltnak látszott a szavatosságot azokra hárítani, a kik
rendszerint kevesebben vannak és mintegy iparszerűleg fog-
lalkoznak a kosztbavétellel. Tudvalevőleg Bécsben épp úgy,
mint nálunk, a tőzsdei kosztügyletek főleg a pénzintézetek
által kultivált üzletágat képeznek. Ha valamely értékpapír-
ügylet a tőzsdén kívül, de hites alkusz közvetítésével jött
létre, akkor az egész adót az alkusz fizeti. A tőzsdén kívül
közvetlenül a felek közt létrejött értékpapírügyletek csak
akkor adókötelesek, ha legalább a felek egyike olyan keres-
kedő, a ki iparszerűleg foglalkozik az értékpapírüzlettel.

Ebben az esetben a felek közül az fizeti az egész adót,
a ki kereskedő. Ha mind a kettő kereskedő, akkor ki-ki
felerészben fizeti az adót. Másrészt értékpapírokra vonatkozó
olyan adásvételi ügyletek, a melyek a tőzsdén kívül nem
kereskedők között jönnek létre, adó alá nem esnek. Csak a
kosztügyletre áll az, hogy ezek minden esetben adókötelesek,
még akkor is, ha sem a kosztbaadó, sem a kosztbavevő nem
kereskedő. — Adómentességet állapít meg a törvény az állam-
és jelesül a postatakarékpénztár, valamint az osztrák-magyar
bank részére. Olyan értékpapírügyleteknél, a melyekben ezek
szerepelnek, egyik szerződő fél gyanánt, az adót mindig a
másik fél fizeti, még pedig az adónak csak felét akkor, ha az
ügylet a leszámoló iroda után megy, az egész adót akkor,

ha tőzsdei közvetlen ügyletről, vagy a tőzsdén kívül kötött ügyletről van szó.

Az osztrák tőzsdeadó-törvény leglényegesebb szakaszai azok, melyek az adófizetés időpontját és módjait határozzák meg. E tekintetben a törvény szorosan hozzámúl az első sorban tekintetbe veendő bécsi tőzsde szokásaihoz és ügyrendjéhez. Általában szem előtt tartandó, hogy a tőzsdén kötött összes ügyleteknél, valamint a tőzsdén kívül alkusz közbenjötté nélkül létrejött határidő-ügyleteknél, az adó az ügylet teljesítésénél, ellenben a tőzsdén kívül közvetlenül a felek között kötött adás-vételi és koszt-ügyleteknél már az ügylet megkötésénél fizetendő. Az adófizetés módja meghatározott, külön e célra szolgáló *bélyegjegyek* alkalmazásában áll, a melyeket át kell irni, vagy át kell bélyegezni. A kormány egyes személyeknek vagy intézeteknek engedélyt adhat arra, hogy az üzletkörükben előforduló bélyegadót közvetlenül fizessék le az állampénztárba.

Az *értékpapir-bélyeg* Ausztriában már régi intézmény, a mely a bélyeg- és illetékszabályok rendelkezésein alapult. Mindazonáltal az új tőzsdeadó-törvénnyel egyidejűleg a külföldi értékpapírok bélyegkötelezettsége is külön törvénnyel állapítottatott meg. E szerint külföldi értékpapírok, a mennyiben belföldön forgalom tárgyává tétetnek, azt megelőzőleg a III. fokozat alá eső bélyegilletékkel látandók el. Külföldi részvénytársaságok, a melyeknek a belföldön való üzletvétel megengedtetett, az ezen belföldi üzletben felhasznált részvény- és kötvénytőke után a II. fokozat szerinti bélyegösszeget tartoznak közvetlenül lefizetni és végre azon külföldi részvénytársulatok és testületek, a melyet az általuk kibocsátott részvények vagy kötvények tőzsdei jegyzését kívánják belföldön kieszközölni, a forgalomba hozandó tőke után először a III. fokozatú bélyegilletéket a bélyegjegyeknek a címletekre való alkalmazása által leróni és ennek utána a II. fokozatú bélyegilletéket közvetlenül lefizetni tartoznak.

A tőzsdeadónak meglehetősen kifejlett rendszerével találkozunk *Franciaországban*, a hol azonban legújabb időkig kiváltképen maguk az értékpapírok képezték adóztatás tárgyát, míg a tőzsdei ügyletek igen csekély mértékben járultak hozzá az értékpapírpiacon révén elért állami bevételekhez. Az értékpapir-kibocsátási adónak alá vannak vetve a bel- és külföldi részvénytársaságok, községek, megyék, nyilvános intézetek részvényei és kötvényei, valamint a külföldi állampapírok. Az adótétel belföldi részvények és kötvényeknél, ha a kibocsátó társaság 10 évnél rövidebb időtartamra alakult $1\frac{1}{2}\%$, a névértékű tőkeösszeg után és $1\frac{1}{10}\%$, ha a kibocsátó társaság 10 évnél hosszabb időre alakult. Külföldi papiroknál az adótétel 500 frk névértékű tőkeösszegig 75 centimes,

minden további 1000 frk névértékű összeg után $1\frac{1}{2}$ frank. Létezik tovább egy átruházási illeték, a mely kétféle, a mint a papir meghatározott névre van kiállítva, vagy előmutatóra szól. Névre kiállított értékpapiroknál ez az illeték $\frac{1}{2}\%$ a névérték után és az adót a kibocsátó rója le az átírás alkalmával; előmutatóra szóló papiroknál az illeték évi bérletösszeg alakjában rovandó le ugyancsak a kibocsátó által. Ez a bérleti összeg a forgalomban levő címletek megelőző évi árfolyamértékének $\frac{1}{5}\%$ -át teszi ki. Külföldi értékpapirokért az adót azon értékpapírmennyiség arányában fizetik, a mely Franciaországban forgalomban van. Ennek becslését három-évenként a pénzügyminister eszközli. A tőzsdei ügyletek adóztatása 1893-ig abból állott, hogy az alkuszok kötjegyei 1000 frk összegig 50 centimes, 1000 frkot meghaladó összegeknél $1\frac{1}{2}$ frk fix bélyeggel voltak ellátandók. Az értékpapiroknak ezen módon való megadóztatása Franciaországban már évek óta igen jelentékeny bevételeket szolgáltatott. E bevételek a nyolczvanas évek folyamán 57—64 millió frk között váltakoztak és 1891-ben már 65 millió frkon felül emelkedtek. De a tulajdonképeni tőzsdeügyletek megadóztatásából eredő és az alkuszok kötjegyeinek bélyegkötelezettségén alapuló bevétel ezen összegben csak néhány százezer frankkal szerepelt, a mi kétségtől nagy aránytalanságra mutatott. Ez okból 1892-ben rendeleti uton alkarták szabályozni a tőzsdeadó kérdését, de mivel a tervezet az úgynevezett parquetre, vagyis a hites alkuszok testületére szorította volna a tőzsdeügyletek közvetítését és ez tönkretette volna az egész üzletet, a mely a párisi tőzsdén lényegileg mégis csak a kulisszán fordul meg, a tervet elejtették. Tírárd pénzügyminister végül 1893-ban törvényjavaslatot terjesztett elő, a mely csekély módosítással elfogadtatván, 1893. június 1-én életbelépett.

Ezen törvény rendelkezései szerint minden tőzsdei művelet, mely bármely értékpapir eladását, vételét készpénzre vagy határidőre tárgyalja, jegyzék kiállítása mellett eszközölendő, a mely bélyegadóköteles. E bélyegadó mindegyik szerződő félre nézve öt centimest tesz ki az árfolyamérték után számított forgalom minden 1000 frkja vagy ennek töredéke után. Reportügyletek ezen illeték felét fizetik. Azok, a kik tőzsdei ügyletek közvetítésével foglalkoznak, tartoznak ezt az illetékkiszabási hivatalnál bejelenteni, az ügyletekről egy hitelesített lajstromot vezetni és ebbe az ügyleteket sorrend szerint bejegyezni. Ezen lajstromokba az adóközegek betekinthetnek és abból kivonatokat készíttetnek az adófizetés ellenőrzése céljából. Ha a lajstromvezetésre a szerződő feleknek csak egyike van kötelezve, akkor az egész adót, 10 centimest 1000 frk forgalom után ő fizeti, fenmaradván a visszereseti joga a másik fél ellenében. A törvény ellen vétőkre szigorú büntetések szabvák.

A francia tőzsdeadó pénzügyi eredménye már az első évben 9 millió frk volt és 1895-re legalább 10 milliót várnak ezen adóból. A párisi tőzsde nagy jelentősége mellett ez az összeg nem igen tetemes ugyan, de mindenesetre figyelemre méltó, hogy néhány százezer frankról egyszerre ezen összegnek több mint tízszerese folyhat be az állampénztárba, daczára annak, hogy a törvény sok tekintetben hézagos, főleg azért, mivel a francia törvényhozás még itt is nemzeti érzelmek befolyása alatt állott. Ismeretes ugyanis, hogy a párisi tőzsdén a kulissza jó része külföldi és nevezetesen németországi czégekbe áll és bárha a kulissza a francia tőzsdei szervezet szerint a tőzsdén kívül álló elemnek tekintetik, a forgalom java része mégis az ő közvetítésével bonyolítottatik le. Ezeket az »idegeneket« akarta sujtani a sovínista francia törvényhozás, a mely a törvény tárgyalása közben sokkal inkább foglalkozott a parquet és kulissza kérdésével, semmint magával az adóval.

A külföldi tőzsdeadó-törvényhozásnak imént vázolt ismeretése megerősíti azt a nézetet, hogy a gyakorlati politika a tőzsdeadóban mindenütt első sorban az állami bevételek szaporítását czélzó pénzügyi intézkedést látott és erre való tekintettel igen kevésbé engedte érvényesülni azokat a jel-szavakat, a melyek az adó után a tőzsde rendszabályozását vagy erejének megtörését kívánták. A kettő különben teljesen kizárja egymást. Vagy adóobjectumnak tekintjük a tőzsdei ügyleteket és akkor a politikus, ezek szolgáltatási képessége kedvéért kimélettartozik lenni irántuk, ha azonban valaki a limine kárhoztatja a tőzsdeügyleteket, azokat szocialis bajnak tekinti és ez okból korlátozásukat, vagy éppen eltiltásukat sürgeti, akkor ennek részéről inconsequenciának kell hogy feltűnjék az a követelés, hogy a tőzsdét adó alá kell fogni.

Az ismételt pénzügyministeri kijelentések alapján nálunk is tervezett tőzsdeadónál csakis az osztrák példa lehet az, a melyet követnünk kell. Az Ausztriával fennálló vám- és kereskedelmi szerződés szelleme megköveteli, hogy az efféle adóknál lehetőleg konformitásra törekedjünk és hogy különösen az adóztatás mértéke az egyik államban ne legyen súlyosabb, mint a másikban. Nem kell ez alatt szükségképpen a szoros egyöntetűséget érteni, már csak azért sem, mert több okból nálunk az ügyletek nagyobb száma volna adó alá vonandó. Így különösen az árüzlet, a mennyiben az tőzsdei szokások alapján köttetik, szintén adóztatás tárgyát kell hogy képezze, mert e nélkül az egész adónak pénzügyi eredménye előreláthatólag igen csekély összegre fog összegzregorodni.

Ha szembeállítjuk a tőzsdei viszonyokat Budapesten és Bécsben, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy Ausztriá-

ban az értékpapírtőzsdének van nagyobb önállósága és ereje, holott nálunk megfordítva van a dolog. A magyar pénz- és értékpiacon önállósága még igen új keletű fogalom, az idegen tőke vállalatainkban még igen nagy szerepet játszik mindenfelé és épp ezért nem tagadható, hogy az értékpapírforgalomra vetendő adó némileg ellensúlyozni fogja azokat a kedvezményeket, a melyeknek az utóbbi években a forgalom fellendülését, a budapesti értékpiacon emelkedését köszönhetjük. Másrészt azonban a budapesti gabona- és terményüzlet már évtizedek óta felülemelkedett a helyi jelentőségen. Eltekintve az effektív üzlettől, a melyről tudva van, hogy az a budapesti gabonacsarnokban igen tetemes forgalmi mennyiséget képvisel, a határidőüzlet szintén nagy kiterjedésű, a mint ez a következő adatokból is kitűnik:

A tőzsde áruüzleti leszámoló hivatalának 1892., 1893. és 1894. évi forgalma ugyanis a következő volt:

Leszámitolásra került:

	1892.	1893.	1894.
	m é t e r m á z s a		
Buza	5,576.000	5,260.000	5,862.000
Rozs	69.000	317.000	672.000
Árpa	23.000	—	9.000
Zab	1,417.000	1,118.000	1,341.000
Tengeri . .	5,228.000	7,997.000	5,609.000
Repcze . . .	312.000	310.000	260.500
Szilva . . .	121.000	164.300	99.300
Szilvaiz . .	26.200	19.700	11.100

A felmerült és kifizetett különbözetek a következők:

	1892.	1893.	1894.
	f o r i n t		
Buza	1,775.626	1,317.725	1,151.653
Rozs	14.791	118.530	101.303
Árpa	1.037	—	1.177
Zab	150.564	142.925	105.220
Tengeri . . .	609.685	847.482	497.691
Repcze . . .	134.635	527.746	96.597
Szilva . . .	187.898	185.290	46.669
Szilvaiz . .	27.206	11.099	5.209

Ezen adatok szerint az áruüzleti leszámoló hivatalnál az utóbbi három esztendőben leszámolásra került 41.821,100 q. különféle gabona és termény és az ezekre vonatkozó határidőügyletekből kifolyólag 7.875,728 forint különbözet fizetett ki.

Az a szempont, hogy Ausztriában a gabona- és terményüzletre a tőzsdeadó ki nem terjed s hogy ennél fogva félő, mikép az üzleti forgalom innen esetleg Bécsbe fog terelődni, nem lehet mérvadó. Az osztrák tőzsdeadó fölötti parlamenti

tárgyalások alkalmával is hangoztatták némely részről, hogy addig az adót ne léptessék életbe, a míg Magyarország is hasonló adót be nem hoz. Ott is az az aggodalom merült fel, hogy a közlekedési eszközök fejlett technikája mellett a tőzsdei forgalom Budapestre fog huzódni. Már pedig az osztrák tőzsdeadó két év óta van érvényben, de eddigelé sehol sem hallottuk emlegetni, hogy a bécsi tőzsde forgalma a budapesti tőzsde javára megcsappant volna. Mindkét helyütt élénkült a forgalom; az osztrák adó nem ártott Bécsnek, de nem használt szemmeláthatólag Budapestnek sem.

A fentebb ismertetett külföldi tőzsdeadó-törvényekben az adónak két nemét látjuk kidomborodni. Az egyik az értékpapírbélyeg vagy kibocsátási adó, a melynél maguk az értékpapírok képezik az adóztatás tárgyát.

Ez az értékpapírbélyegadó, a mely kiegészítő részét képezi a német, olasz és francia tőzsdeadó-törvényeknek, nálunk már rég polgárjogot nyert. Nem fölösleges erre rámutatni azért is, mert nálunk széles körökben az a nézet uralkodik, hogy a mobil tőke teljesen adómentes. Az 1869-ki XVI. t. cz. 7—9. §-ai értelmében részvénytársulatoknak részvényei, ha névre állíttatnak ki, a II. fokozatú bélyegilleték alá esnek, a mely bélyegilleték a részvények kibocsátása előtt fizettetik le. Ha az ily részvények a tulajdonos által másra ruháztatnak át, ezen átruházástól ismét II. fokozatú bélyegilleték jár az átruházás idejében mutatkozó árfolyamérték után. Az előmutatóra szóló részvények a III. fokozat szerinti illeték alá esnek. A bélyeg- és illetéki díjjegyzék 64. tétel-száma együvé foglalja a részvények és közforgalmú kötvények illetékkötelezettségét. Az értékpapírbélyegadó elve tehát! — habár más formában — honi törvényeinkben már régóta benfoglaltatik. Másrészről az is igaz, hogy ezen az elven nagy rést ütöttek némely újabb törvények, a melyek közül felemlítendő az 1889. évi XXX. t. cz., a mely a magyar földhitelintézet, a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete és az osztrák-magyar bank által az ezek részéről kibocsátott záloglevelek tekintetében már korábban élvezett bélyegmentességet kiterjesztette mindazon záloglevélintézetekre, a melyek biztosítéki alapja legalább másfél millió frtot tesz. Messzeterjedő értékpapírbélyegadómentességet involvál az 1890. évi XIII. t. cz., a mely az állami kedvezmények igénybevételével alakuló részvénytársulati iparvállalatoknak és az 1890. évi XIV. t. cz., a mely a hazai ipart támogató pénzügyintézeteknek nyújt tetemes előnyöket. Ha ezen adómenteségektől eltekintünk, az illetéknek alávetett címleteknek még eléggé jelentékeny tömege marad fenn. A »Magyar Compass« című pénzügyi évkönyv legújabb adatai szerint a magyarországi 780 részvénytársulati hitelintézet részvénytőkéje 129·33 millió frtot tesz ki, az egyéb vállalatokét legalább ennyire

tehetjük s így 250 milliót meghaladó mobil tőke viseli Magyarországon a bélyegadó terhét.

A záloglevelek és némely részvényvállalatok czimleteinek adómentessége nálunk mindenesetre kívánatos volt egyrészt a földhitel olcsóbbá tétele, másrészt az ipar fejlesztése szempontjából, de alig szenvedhet kétséget, hogy a törvényhozásnak nem lehetett intencziója ezt az adómentességet örök időkre statuálni. A zálogleveleknél még jó hosszú ideig nem lehet szó az adómentesség megszüntetéséről, de az 1890. évi XIII. t. czikkkel e részben adott kedvezményt akkorára, a mikor a törvény hatályát veszti, talán nehézség nélkül el lehet majd ejteni. Ugyancsak ajánlatos lesz az imént vázolt értékpapír-kibocsátási illetéknél a fokozatos bélyeg helyett a procentuális kulcsot alkalmazni. A külföldi és belföldi értékpapírok közti megkülönböztetést bátran mellőzhetjük, mert külföldi értékpapírok nálunk csak igen csekély mennyiségben forognak és mi sem indokolja azt, hogy ezen tőkéknek nálunk való működését megnehezítsük.

A forgalmi adónál mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetni, vajjon adva vannak-e nálunk ezen adó technikai keresztülvitelére a mulhatlanul szükséges feltételek. Még néhány évvel ezelőtt e kérdésre határozott nemmel kellett volna felelni. Nemcsak az értéktőzsdei forgalom volt jelentéktelen, de a forgalom módozatai is nélkülözték az olyan szervezetet, a mely módot nyújthatott volna az adó gyakorlati keresztülvitelére. Az utóbbi évek során mindkét irányban változás állott be. Jóllehet a conversiók az értékpapírok nagy számát tüntették el az árfolyamjegyzési lapról, a hivatalosan jegyzett értékpapírok száma ma mégis sokkal tetemesebb, főleg az újabban alakult részvénytársulatok czimletei révén. Maga a forgalom úgy a nagyobb tőkebőség, mint a közlekedési eszközöknek tökéletesedése következtében nagyobb terjedelmet öltött és végre a nemrég alakult Giro- és pénztáregyletben megvan az az intézmény is, a mely kiválóan alkalmas arra, hogy a tőzsdeügyletek megadóztatásánál intermediáris közeg gyanánt szolgáljon. Talán nem minden szándék nélkül történt, hogy a Giro- és pénztáregylet alapítása úgy közvetlenül a pénzügyminister, mint a kormányhoz közel álló pénzkörök részéről sürgettetett. A pénzügyminister már néhány év előtt kijelentette, hogy a tőzsdeadó kérdéséhez akkor léphet közelebb, ha majd Ausztriában is behozzák az adót. Ausztria, mint tudva van, megelőzött minket, de ennek daczára nem a kormányon mulott, hogy a tőzsdeadó csak most lett nálunk aktualissá. Az adó behozatalára mindezideig hiányoztak a lényeges feltételek.

Elfogadva a tőzsdeadót, mint egy viszonyaink között indokolt adópolitikai rendszabályt, szükséges lesz érinteni azon általános elveket, a melyekre a törvény meghozatalánál

figyelemmel kell lenni. Az osztrák törvény, a mint láttuk, az adóztatást a megkötött tőzsdei ügyletek teljesítésénél eszközli, ellentétben a német törvényvel, a mely már az ügylet megkötését adóztatja. Gyakorlatilag az osztrák álláspont látszik elfogadhatóbbnak már csak azért is, mert ez esetben a tőzsdei ügyletek azon nemei, a melyek feltételes ügyletek, nem részesülnek igazságtalan elbánásban. A német törvény azon rendelkezésével szemben, a mely a 600 márkán aluli ügyleteket az adóztatás alul kiveszi, helyesebbnek mutatkozik az osztrák törvény azon álláspontja, a mely az adómentességet elvileg kizárja és csakis az állampapírokra nézve megkötött kisebb ügyleteknek concedál kedvezményt az alacsonyabb adótételben. Az adótétel nagysága igen lényeges elvi kérdés. Bizonyos, hogy az adótételnek magasnak lennie nem szabad, mert a magas adókulcs, a mint ezt a kereseti adónál látjuk, indokot képez az adó kijátszására. A leszámolásra kötött tőzsdei ügyletek utáni adó beszédését azonképpen, mint Bécsben, rábizhatjuk a budapesti pénztár és Giro pénztáregyletre, e végre azonban a leszámolásnak a társaság által eszközöndő rendjét kötelezővé kellene tenni. Megfontolás tárgyát képezheti az a kérdés is, vajjon az áruüzleti leszámolás nem volna-e a Giro és pénztáregyletre ruházandó; habár a tőzsde titkári hivatala e tekintetben eddig kifogástalanul működött. A tőzsdei forgalom nemzetközi vonatkozásai miatt intézkedéseket kellene a törvénybe felvenni a külfölddel való forgalom megadóztatása tárgyában. Erre vonatkozólag az osztrák törvény hiányos. Csupán a végrehajtási rendeletből olvasható ki, hogy külföldiek és belföldiek között létrejött ügyletek adókötelesek akkor, ha az adófizetésre első sorban kötelezett fél belföldön lakik. Kiegészíti ezt egy pénzügyministeri határozat, mely konkrét esetből folyólag akként döntött, hogy külföldön kötött tőzsdei ügyletek általában úgy tekintendők, mint a tőzsdén kívül kötött ügyletek és az adófizetést illetőleg úgy bírálendók el. Tekintettel a bécsi tőzsdével fennálló élénk összeköttetésre, e kérdést Ausztriával csakis a teljes viszonyosság elve alapján lehet tisztázni.

Fontos kérdést képez az, vajjon a tőzsdeadónál mennyiben foglalhat helyet az áthárítás és hogy ez nem alterálja-e a törvénynek a kereseti adó hiányossága kiegészítésére irányuló célzatát?

Az áthárítás kétségkívül meg fog történni és a gabona- és terményüzletben ezzel számolni kell. Csak némileg enyhítené ezt a hátrányt a német törvényben is befoglalt azon rendelkezés, hogy olyan árúkra vonatkozó ügyletek, a melyek a szerződő felek egyikének belföldi termelvényét képezik, adómentesek. Az értéktőzsdén az áthárítás a legtöbb esetben egyenesen elő fogja segíteni a törvénynek contemplált célzatát és másrészt mitigálni fogja a kettős adóztatás veszélyét.

Különösen a pénzüintézetekre áll ez. A mennyiben ezek mint bizományosok szerepelnek, e minőségben az adót minden bizonynyal és nehézség nélkül fogják a megbízó közönségre áthárítani, a mely esetben ez az áthárított adó a leggyakrabban eminenter esetleges és conjecturalis természetű keresményt fog érni, a mely bizonyára kivonta volna magát a kereseti adó alól. Ott pedig, a hol a pénzüintézetek tőzsdei ügyletekben, mint önszerződő felek szerepelnek, jelesül a köztüugyletek túlnyomó részénél, az ügylet természete olyan, hogy kettős adóztatásról alig lehet szó. Végre a tőzsdén kívül kötött ügyleteknél, a hol a bankári működés lép előtérbe, az áthárítás a számlakényszer mellett legkönnyebben mehet végbe. Kétségtelen tehát, hogy a kettős adóztatást mindenképen enyhíti, sőt sok esetben egyenesen kikerüli az áthárítás, maga ez utóbbi pedig ez esetek tetemes részében fiscalis szempontból éppen kívánatos. Az áthárítást illetőleg nálunk is az fog történni, a mi Bécsben. Ott ugyanis azonnal a törvény életbeléptetése után a pénzüintézetek meg egyeztek abban, hogy az új adót áthárítják a megbízókra. Miután minden egyes ügyletben a megbízó félre eső adót kiszámítani sok ügygyel-bajjal járt volna. általános tarifát állapítottak meg. E szerint, ha a fél belföldi, minden kötés után 15 krt, olyan kötéseknel, a melyek számlaösszege 1000 frtot meg nem halad 10 krt, s ha 500 frt. névértéken aluli állampapirokról van szó, öt krt és végre köztüugyletek bizományszerű teljesítéseért húsz krt számitanak fel. És a közönség e felszámitott díjakat ellenzés nélkül fizeti meg a bankároknak és pénzüintézeteknek.

Nálunk is így lesz ez és azok az aggodalmak, a melyeket a tőzsdeadóval szemben felhoznak, túlzottak. Mint minden új intézmény, mely a forgalom menetébe belenyul, bizonyára ez is eleintén kényelmetlen lesz, de bizonyos, hogy úgy, miként másutt, nálunk is az érdekeltek mihamarább bele fognak törődni. Mert a tőzsdeadó szükséges, mint a kereseti adó kiegészítése és a kivetésével járó igazságtalanság correctivuma, kívánatos, mint egy, az üzleti forgalommal párhuzamosan fejlődő állami bevételi forrás és elviselhető, mint olyan adónem, a mely lényegileg a módosabb osztályokat érinti.

LENDVAY SÁNDOR.

IRODALMI SZEMLE.

Matlekovits Sándor val. belső titkos tanácsos stb. 1894. december 20-án az országos kereskedelmi és iparcarnokban tartott felolvasása a »tőzsdeadó«-ról.

Az utolsó időkben a hírlapok hasábjain, a képviselőházban is, különösen a földművelésügyi ministerium költségvetésének tárgyalása alatt sokat beszéltek a tőzsdeadóról. Egyes képviselők nyilatkozataiból világosan kitűnt, hogy tulajdonképen nem tudják, hogy a tudományban mit értenek tőzsdeadó alatt, természetesen azt sem tudták, hogy az az adó, mit az életben tőzsdeadónak mondanak, ezen név alatt a törvényekben elő nem fordul. Már ebből az indokból is örvendetes jelenségnek kell tartani Matlekovitsnak felolvasását, mert megmagyarázza, hogy tőzsdeadó alatt sem a tőzsdére, sem a tőzsde látogatókra rótt adót, de még pusztán a szorosan vett tőzsdei ügyletekre szabott adót sem lehet érteni, mert az a tőzsdén kívül kötött értékpapir- és a tőzsdei forgalom tárgyát képező és az ottani szokásoknak megfelelőleg kötött árügyleteket is terheli. A »tőzsdeadó« szava nem fejezi ki világosan és határozottan az adó tárgyát és csak átvitt értelemben fejezi ki az abban rejlő gondolatot. Az ügyletek legtöbbször, melyek adóval, szorosan véve forgalmi adóval terheltetnek, a tőzsdén kötöttek és innen a név: tőzsdeadó.

Már itt kiemelhetjük, hogy Matlekovitsnak azzal a kijelentésével, hogy az értékpapírok kibocsátására rótt adót nem tekintheti tőzsdeadónak, nem érthetünk egyet és azokkal tartunk, kik a kibocsátási adót szintén a tőzsdeadó körébe tartozónak nézik. Kétségtelen, hogy a kibocsátási ügyletek a bankári ügyletek körébe tartoznak, de másrészt bizonyos az, hogy ezek az ügyletek az esetek túlnyomó részében és különösen midőn nagyobb összegekről van szó, a tőzsde felhasználásával végeztetnek. Itt csinálják a hangulatot. Különben is a kibocsátás a forgalomba hozatallal egyjelentőségű. Még a tőzsdeadó czélját nézve is a kibocsátási adót a tőzsdeadóhoz kell számítani. Megadóztatni céloztatik a mobiltőke, az ez által elért nyereség. A kibocsátás, ha nem is minden esetben, de az esetek nagy többségében nyereséges ügylet, sőt számos esetben nagy nyereséggel jár. Más kérdés, hogy az adó tényleg azt sújtja-e, kit azzal a törvény terhelni akart. S Matlekovits tényleg igen helyesen tette, hogy a kérdésnek erre a részére is felhívta a figyelmet, melyet ily általánosságban rendszerint figyelmen kívül szoktak hagyni és csak egyes ügyletekre (bizományi vételek és eladások) nézve mérlegelnek.

Különben Matlekovitsnak felolvasása nemcsak azért becses, hogy tisztázta nálunk a tőzsdeadó fogalmát, hanem azért, mert rövid

keretben megismerteti az erre vonatkozó elméletet, törvényhozást és azokat a szempontokat és irányadó elveket, melyeket nálunk az adónak célba vett meghonosításánál figyelembe kell venni. Ez a rövid ismertetés nem a fôlszinen marad, hanem a dolog mélyére hat.

Matlekovits maga kiemeli, hogy a törvényhozásokat a tőzsdeadó meghonosításánál sem socialistikus, sem agrárius veilletások nem vezérelték, hanem adópolitikai szempontok és hogy az állami jövedelmek emelése volt mérvadó. Ha a törvényhozás abban az irányban halad, melyet a pártos szellem követelt, az adóügyi célt nem lehetett volna elérni. De hogy a pártos szellem ebbe a dologba avatkozott és sokat hozzájárult, hogy az adó meghonosíttassék, ez a tény általában semmit sem von le az adónak igazságos voltából. Igazolást főleg abban nyer, hogy a mai adórendszer tényleg hézagos és nemcsak az emelkedő állami szükségletek követelik, hanem az igazságosság elve is, hogy adómentes jövedelmek ne legyenek. Különben az értékpapirforgalmat nálunk ma sem lehet egészen adómentesnek mondani. Ha reházt gondoskodás történik arról, hogy az egész forgalom, vagyis a forgalomnak az a része, melyről fel lehet tételni, hogy hasznót hajtó, adó alá esik, sem jogtalanságról, sem méltán, talanságról nem lehet szólni. Hogy az adó az álmodott nagy jövedelmeket nem szolgáltatja és az agráriusoknak azt a reményét nem teljesíti, hogy hozadéka felhasználtassék bár csak adóemelések kikerülésére, nem szólva az adók leszállításáról, ez a tény sem szólhat az adó ellen. Minden esetben áll az, hogy az adó meghonosítása nagy óvatosságot és körültekintést igényel és ebben a részben teljesen egyet lehet érteni a felolvasóval.

Észrevételeink csak némileg vonatkoznak a felolvasásra, mely nézetünk szerint némileg túlzottan emeli ki az osztályharcot és túlnagy súlyt fektet a mobil tőkére és hasznosságára. Ma a tőkeképződés egészen más arányokat öltött, sőt sok részben más törvényeket is követ, mint régebben, midőn kiváló súlyt fektettek a tőkének kiméletére és adómentességére. Például lehet talán felhozni a betéteket, melyek az adó daczára is folytonosan és nagy arányokban emelkednek. Szaporodtak abban az időben is, midőn adómentes értékpapírok jelentékenyen nagyobb jövedelmet szolgáltatottak, midőn tehát az értékpapírokban való elhelyezés nagyobb haszonnal járt. Ehhez még hozzájárul, hogy nálunk a betéti könyvekre elhelyezett összegek túlnyomó része, sőt a betéti könyveknek is nagy százaléka a vagyonosabb osztályok köréből valók, tehát oly osztályok köréből erednek, melyek tudnak számolni és a betétszaporodások jelentékeny részét a hozzáírt kamatok teszik, mit annak bizonyítékául lehet venni, hogy a betétek jelentékeny része állandó elhelyezést képez. Különben a tőke be- és kivándorlás is más szabályokat követ, mint a minöket a régi közgazdasági elmélet feltételezett és tapasztalati tények igazolják, hogy ez koránt sem oly nagy mérvű, minőnek gondolták és a tőkének túlnyomó nagy része nem is szokott kivándorolni és megszokott hazájában a sokkal kisebb jövedelemmel is elégedni. S ha a tőke be- és kivándorlására gondolunk, ha súlyt fektetünk a tőke-bevándorlásra, még talán több súlyt kell fektetnünk a tőke-kivándorlás akadályozására. Nálunk a kamatláb folytonosan hanyatlik és ez a folyamat, habár a tőkének csak csekély részét is rábirhatja arra, hogy külföldre vándoroljon, hol a kamatláb nagyobb. Ha az ezeket előmozdító műveletek nem maradnak adómentesek sőt valamivel

nagyobb adókkal sújtatnak, ezt talán még sem lehetne hátrányosnak mondani.

Ismételjük egyébként, hogy az előttünk fekvő dolgozat valóban becses és irányának tömörsége, gondolatainak és eszméinek bősége által kiválik.

X. Y.

Kereskedelmi könyvvitel. Tankönyv. Irta Trautmann Henrik. I. kötet. Második kiadás. Budapest, 1895.

Közgazdasági irodalmunk számot tevő productumai között fölöt-
tebb szerényen, de eléggé biztató bátorítással vonul meg az a néhány
mű, a melylyel évek sora óta a könyvviteltan irodalma gyarapodott
— magyar munkái által. Nem irunk sokat; itt egy tankönyv,
amott nagy néha egy monografia és végezetül, ritkaságképpen, egy
methodicai értekezés kerül közre, hogy versenyre keljen azokkal az
idegen nyelvű művekkel, a melyek e tudomány termékeiből minden
másnemű irodalmi terméknel szaporábban férkőznek hozzánk.

De hiszen nem a szám teszi ki. Egyetlen kiváló mű jelentő-
sebb nyomokat hagy valamelyes tudománysszak fejlődésében, mint a
character nélkül szűkölködő, elmosódott, fakult színű munkák özöne;
és ha éppen rostálni kellene a keveset is, a mit producálunk, volna
kivetni való, nem kevés. Egyebekben van is ok reá, hogy hivatat-
lanul senki se merészkedjék ma már felcsapni könyvviteltani szak-
írónak. A nyugoti népek szakférfitai, az olaszok, a francziák, a néme-
tek és az osztrákok, olyan niveaura emelték a könyvviteltan irodal-
mát, hogy magasra nyuljon az, a ki nem akar a polczon alul
maradni. Negyedfélszáz év mulasztásait és bojlásait olyan rohamos
sebességgel pótolják, hogy szinte szédítő a vezetők járását követni.
Mert négyszáz éve mult, hogy Paciolo Lukács megírta a kettős
könyvvitel theoriáját, de századunk második felének tartatott fenn,
hogy ezen a téren is igazolja az emberi szellem haladásának nagy-
ságát. Harmadfél századon keresztül, mintha csak meddőség szállta
volna meg a szellemeket, egyetlen lépéssel se, vagy csak alig számot
tevővel vitték előbbre a könyvvitel tudományát. Mintha csak meg-
kövesedett volna az emberi kutatás, mihelyest beléjutott abba a
világba, a melynek mivoltát és formáit Paciolo rajzolta meg Irtak
könyveket százával, ezrével; az európai népek mindegyike szaporí-
totta könyvvitel-irodalmát, de a könyvvitel tudományos művelése
megmerevedni látszott azon a helyen, a hol Paciolo elhagyta. Hitté
vált, hirdették könyvekben is, hogy a könyvvitel tudása ki van
merítve bizonyos írási formák tudásával és valójában alig jutottak
túl a kezdeten. Pedig az elmaradottság mivoltát nem a könyvvitel-
ben, hanem művelőiben kell keresni. Nem látták a formák mögött a
kimagyarázásra szoruló elveket. Irtak sokat, de mindig csak azt
írták meg, hogy így van; az okot, a miért a könyvviteli formák
megdönthetetlen igazsággal demonstrálják a mathematicai és gazda-
sági principiumokat, nem keresték. A könyvelők legnagyobb törek-
vése az volt, hogy ráigazítsák a könyvelés igazságait a kereskede-
lemnek és iparnak újabb meg újabb alakulataira, de a fogalmakat
nem tisztázták, azok mélyére nem vágyódtak. Csak e század
közepe táján, a mikoron az olaszokat munkára sarkalja az a becs-
vágyat gerjesztő tudat, hogy az első könyvviteltan írója közülük
való, csak akkor kezdődik a könyvvitel újkora, a könyvvitel metho-
dicai és tudományos művelése. Csak ekkoron lesz világossá az

elmaradottság, a mely abban az arányban fogv, a melyben Gitti, Bonulami, Pisani, Augspurg, Schiebe, Hügli, Huber, Schär, Kheil, De Granges, Léantey írják tudományos műveiket és a mely arányban közrekerülnek Schiller, Odenthal, Berger, Allina, Malescot methodicai szempontból kiváló alkotásai.

A felsoroltam nevek mellé, a könyvvitel magyar munkásai közül, Novák Sándor neve csatlakozik, teljes érdemmel az első köze. Trautmann Henriket művei azon jelesek közé sorolják, a kik a tudomány megvilágította tanokat világosan, ügyes methodicával rakják össze rendszeres egészszé.

Hogy e két néven kívül csak nagyon kevesen vannak, a kiket érdem szerint lehetne méltatni, valahányszor a könyvvitel tudományának előre haladottságáról van szó, annak nagy oka van a körülményekben, a melyek eddiglen nem voltak kedvezők arra, hogy a kereskedelmi szaktudományoknak tudományos művelésére vállalkozzunk. Se hely, se alkalom, hogy e tudományágak igazságait kellő apparátussal tractáljuk. A tudomány-egyetemen tanítják ugyan az államszámviteltant, de a tanítás itt olyan speciális életérdeknek szolgál, hogy eddiglen nem akadt rá alkalom, a mely a gyakorlati czélok mellett kellő helyet biztosíthatott volna a tudományoknak. A műegyetemen pedig, a hol évek során át volt rendes tanszéke a kereskedelmi tudományok két ágának, a számtannak és a könyvvitelnek, Ghyczy Géza dr. önkéntes visszalépésével a tanszék betöltésére es évvel a kereskedelmi tudományoknak hivatásos művelőjére a tudomány szempontjából annyira nem gondoltak, hogy azok a tanárjelöltek, a kik a kereskedelmi szaktárgyakból készülnek vizsgára, liájával vannak még azon lehetőségnek is, hogy valamelyik felsőbb iskolán módjával képezhessék ki magukat. Hiányozván így az a természetes középpont, a hol a könyvvitel rendszerének tudományos kiépítésére mi is tehetnénk valamit, csak egy-egy erősen törekvő jóakarát hangsúlyozza, hogy a könyvvitelnek éppen olyan tudományyá kell válnia, mint akár a physicának, meg a közgazdaságnak és a mathesisnek.

A könyvviteltanról irt könyv, leg, en az bármilyen rangú vagy irányú, csak abban a mértékben tarthat számot közfigyelemre, a mely mértékben képes eleget tenni azoknak a tudományos és methodicai követelményeknek, a melyek mathematicai és közgazdasági ismeretek alapján építik fel a könyvelés tantételeit és e tételek világításában bonczolgatják a kereskedelmi forgalom jelenségeit.

A jeleztem követelményekből kiindulva tartom jeles műnek Trautmann könyvét. Tisztán látó szem, gondolkodó fő és tudomány fejleményeiben otthonos ész munkája. Gondolatait világosan mondja el; stylusa folyékony, kimért; nyelve magyaros. Terminológiája ment azoktól a Bugát-féle szavaktól, a melyek a hatvanas években csinált *rovancsokkal* és *rovanyzókkal* annyira megpusztították a könyvvitel magyar nyelvét, hogy évek óta hangoztatott sürgetések daczára sem lehet őket kipusztítani. Csak a *könyvviteli feljegyzésekről általában* című fejezetet nem tartom eléggé tisztázottnak. Trautmann a könyvviteli feljegyzéseket előbb bevezetésük ideje szerint osztja két csoportra: 1. időszakos feljegyzésekre, 2. folyó feljegyzésekre. Ámde azok a munkálatok, a melyeket Tr. időszakos feljegyzések alatt ért, indirect munkák, meghatározott időponthoz kötött munkálatok, a melyeknek jellemző volta nem abban van, hogy időszakonként

jegyeztetnek föl, hanem abban, hogy egynemű eseményeknek, egynemű vagyonalakulatoknak bekövetkezett változását összefoglalva mutassák ki. A folyó feljegyzéseket pedig felosztja Tr. idősorosokra és számlasorosokra. Ez a két feljegyzési mód az általános és a találó, a mely jellemez mindenféle czélt szolgáló feljegyzést. Épp ezért nem kell specificálni. Minden könyvelés, feljegyzési formája szerint vagy számlasoros, vagy idősoros. Mellékesen akarom megjegyezni, hogy az *idősoros* kifejezést nem tartom eléggé precisnek, mivel nem az a jellemző benne, hogy időrendben sorolja fel a tételeket; találóbbnak tartom Schiller terminológiáját, a ki a *contentförmige Aufschreibung*-nak (számlasoros) az *erzählende Form*-ban való (elbeszélő, vagy leíró) feljegyzési módot helyezi ellenébe, illetőleg e két névvel illeti a könyvvitelben szokásos feljegyzési formákat.

Fölöttébb értékes a könyvnek azon része, a mely a vagyonebecslésről szól.

Folytatólag az egyszerű könyvvitelt tanítja a könyv, alapul véve azt a felosztást, a melyet a feljegyzésekre vonatkozólag felállított.

A munkát gyakorlati kidolgozásra szánt üzlettervek egészítik ki. Trautmann ezekben is, úgy miként az egész könyvben, már a koronaértéket alkalmazza.

Összehasonlítva a második kiadást a már teljesen elfogyott elsővel, constatalni kell, hogy a világosság javára igen üdvösen rövidültek meg az elméleti fejtegetések.

Dr. Berényi Pál.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik* 1894. évi harmadik füzetében »*Erweiterung und Reform der deutschen Unfallversicherungsgesetzgebung*» czímen dr. Lange Ernő a múlt év júniusában közzétett két törvényjavaslattal foglalkozik. Immár 8-ra szaporodnák ezekkel a baleset-biztosítási törvények száma, melyeknek fontosabbjai több mint 100 §-t tartalmaznak. Tekintettel arra, hogy e törvények intézkedései az állampolgárok oly nagy számát, jóformán az egész népet, közvetlenül érdeklik, éppen nem mondhatni üdvösnek a törvények ily összehalmazását, mert nem tehető fel az érdekelték zöméről, hogy ily tömegét a törvényeknek kellőleg ismerhesse. De megbocsátható lenne ez akkor, ha a törvények között bizonyos összefüggés volna és ha az újabb a régebbinek hiányait pótolná. Az áttekintés a törvények fölött azonban az ellenkezőről győz meg.

Az első, a balesetbiztosítási törvény, az 1884-iki ugyanis nem a személyeket vette a biztosítás alapjául, hanem azoknak bizonyos irányban kifejtett munkásságát. E törvény csak az ipari munkásság terén előforduló balesetek elleni biztosításról szól, a mezőgazdasági munkás tehát csak az ipari üzemnél előfordult balesetére biztosíttatik. A biztosítás költségeit a vállalkozók hivatás szerinti szövetkezete fedezte, melyben a hozzájárulás összege az általuk fizetett bérek összege alapján vettettet ki. Midőn azután a biztosítást a mezőgazdasági és erdészeti munkásokra is kiterjesztették, el kellett térniök ezen költségfedezési rendszertől, mert ez a mezőgazdasági üzemre alkalmazható nem volt, hanem a kártérítés alapjául a mezőgazdasági vagy erdészeti munkás átlagos keresményét kellett felvenni. De

minthogy itt is a foglalkozáshoz fűződött a biztosítás, számos munkás naponta majd az egyik, majd a másik törvény hatálya alatt állott.

Az építő munkások biztosítási törvényében pedig elhagyták az eddigi kivetési eljárást, hanem biztosító társaságokra, melyek az építő iparosok ipartársulatának alárendelvék, ruházták a biztosítás e nemét. A legújabb törvényjavaslat pedig teljesen a balesetbiztosítási szövetkezetekre ruházza a feladatot.

Ezen törvényjavaslat különben a biztosítottak körét is kiterjeszti, a mennyiben oly üzemeknél elfoglaltakra is, a kikre az előző törvények nem vonatkoztak. mint pl. a kereskedelem, a halászat, a kézmű veszélylyel járó ágaiban alkalmazottak, biztosítási kötelezettséget ró. De ennek daczára a törvény hatálykörén kívül marad a munkás népeség számos rétege, így: a házi iparban elfoglaltak, a cselédek. Ennek okául azt hozza fel a szerző, hogy a törvényhozás a biztosítás lehetőségét az üzem létezésétől teszi függővé, ott tehát, hol üzem (Betrieb) nincsen, nem is kötelezhető senki a biztosításra. Viszont vannak tényleg üzemek, a melyekre még sem terjed ki a biztosítási kényszer, olyanok t. i., a melyeknek szövetkezése nagy igazgatási költségekkel járna és a hol viszont a balesetek is ritkábbak, pl. a szabó- és cipész-iparágnál.

A két új törvényjavaslat üdvös intézkedéseül felemlítendő, hogy a szövetségtanács beleegyezése vagy statutum alapján a 2000 márkánál kevesebb jövedelmű vállalkozónak ama joga, hogy önmagát biztosíthassa, kötelezettséggé változtatható. Ez intézkedés az önálló kisiparosok helyzetén, mely gyakorta mostohább, mint a bér munkásoké, lényegesen javít.

A törvényjavaslat tehát, a mint láttuk, a subjectumok tekintetében nem kimerítő, viszont a biztosítottak és biztosítók közti jogviszonyokat sem egyszerűsíti, sem tisztázza. Felállít új szervezeteket: a biztosító szövetkezeteket, de a mellett meghagyja az iparág szerint alakult csoportokat, az elsöben a tőkefedezeti eljárást alkalmazza, a kárpótást a szokásos napszám szerint számíttatja, az utöbbiaknál pedig fentartja a régi eljárást. Nagyon visszás helyzetet teremt ez a munkásokra és munkaadókra egyaránt, állandóan zavarban lesznek az iránt, melyik törvény hatálya alatt állanak, mikor jutnak az egyik s mikor a másik alá, sőt esetleg arra ébredhetnek egy nap, hogy egyik alá sem tartoznak.

A megváltoztató törvényjavaslat különben kísérletet tesz a mezőgazdasági s ipari biztosítási törvények hatálykörének olynemű megállapítására, mely a gazdasági viszonyoknak inkább megfelel, mint az az eddigi törvények szerint történt. Kimondja ugyanis, hogy az ipari melléküzemek abban az esetben tartoznak a mezőgazdasági főüzem szövetkezetéhez, ha ott túlnyomólag mezőgazdasági munkások alkalmazvák; ugyanígy intézkedik a mezőgazdasági melléküzemnél. Ezzel azonban csak a megállapítási kritérium váltcozott, a zavarok, kétségek a hovatartozás tekintetében ezentul is előfordulnak. Itt a helyes megoldás a cikkíró szerint az volna, ha a melléküzem minden esetben a főüzemhez osztatnék. Ezt a törvényjavaslat szerzője is helyesnek ismeri el az indokolásban, mindazonáltal nem tette magáévá a javaslatban, mert ez, ugymond, bizonyos számú ipari munkásra, kik a mezőgazdasági biztosítás körébe jutnak, hátrányos lenne. Csakhogy ezek száma csekély a milliónyi mezőgazdasági munkással szemben, kikkel a törvény különben is kedvezőtlenebbül

bánik. Pedig úgy sem indokolt az ipari munkásoknak nagyobb kedvezésben való részesítése a mezőgazdasági és kézműves munkásokkal szemben.

Altalában úgy a megkülönböztetés, mint a többféle biztosítási rendszer alkalmazása által okozott zavar a cikkíró szerint megszüntethető volna, ha a biztosítás helyett a közellátást alkalmaznák. Örömmel konstatálja ily irányú kezdetnek nyomait a kibővítő törvényjavaslat 20. §-ában, mely szerint a község vagy egy tágabb kerület szabályrendeletileg kimondhatja, hogy bizonyos kerületekben vagy iparágakban a vállalkozók hozzájárulását egészben vagy részben átveszi és ezt a költséget községi adóként szedi be a község tagjaitól a rendes vagy újonnan megállapított adókules szerint.

Mindazonáltal ez intézkedéstől eltekintve, a törvényjavaslatok alapján véve conservatívek, az eredeti alapgondolatok, hibák és hiányok fentartásával. Öröndetes törekvés nyilvánul azonban bennök a biztosítottak anyagi helyzetének javítására és joguk megszerzésének könnyítésére. De ez intézkedések sem kételyt kizárók és kimerítők. Így pl. a 4. cikk III. pontja kimondja, hogy a munkás, ha a betegségélyre való igénye a baleset bekövetkezése utáni 13 hét lefolyta előtt megszűnik, de munkaképtelen még, úgy, hogy ezért a 13 hét lefolyása után kártérítés járna neki, akkor a megsérült a munkaképtelensége idejére, de csak ama 13 hét végéig, a helyi szokásos napszám felét kapja kárpótlásul. Annak megállapítása, hogy mikor szűnik meg a betegségély és mikor kezdődik a kárpótlás, a betegpénztárak és a biztosítási szervezetek között beláthatatlan vitákra fog alkalmat adni, mindegyik a másokra fog igyekezni a terhet áthárítani.

Sokkal nevezetesebb az a javaslat, hogy a munkások munkaadók megbízásából otthonukban teljesített munkájuk tekintetében is biztosítandók. De itt megint kétségek merülnek fel a hovatartozás iránt akkor, ha a vállalkozó több biztosítási szervezetkezehez tartozik. Egy oknál több arra, hogy a melléküzemek a főüzemhez tartozóknak vétessenek.

A kárpótlási igények kiterjesztetnének a javaslat értelmében és pedig a felmenőkre akkor is, ha a megölt munkás csak részben járult is hozzá az ő eltartásukhoz. A mennyiben a felmenők, özvegy és a gyermekek kárpótlási igényei a maximális 60%-os járadékot el nem érnék, az unokák és testvérek is, ha azok eltartásához az elhalt lényegesen hozzájárult, kárpótlásra tarthatnak igényt. A kisösszegű járadék a járadékos kívánságára végkielégítéssé változtatható. A járadék szünetel, ha a jogosult szabadságvesztés büntetése alatt áll, ha javító-intézetben vagy dologházban van, vagy ha külföldön tartózkodik.

A biztosított joga érvényesítésének megkönnyebbitésére szolgál első sorban az, hogy bármely szervezetkezehez fordul a munkás igénye megállapítása végett, a megkeresett szervezet azt teljesíteni köteles akkor is, ha a kárpótlási kötelezettség nem őt terheli. Az egyszerű megállapított igény és kárpótlási összeg nagysága változhatatlanul érvényben marad, még akkor is, ha azt más szervezet köteles szolgáltatni, mint a melyik megállapította. Ez intézkedés meglehetősen a véletlennek szolgáltatja ki a munkást, különösen az esetben, ha kétséges, hogy az ipari vagy mezőgazdasági szervezetkeze köréhez tartozik-e?

Nem nagyon helyesnek tartja a szerző a javaslat azon pontját, mely a kárpótlási igény elévülésére kikötött két évet a rendőrségnél történt bejelentés napjától kívánja számíttatni. Ez ugyanis a rendőri közegek megbízhatatlansága folytán éppen nem nyújt biztosítékot a munkásnak, hogy ügye rendezve leszen; sokkal eredményesebbnek látszik a balesetnek a szövetkezeti közegeknél kellő időben történő bejelentése.

A novelláris javaslat végre a birodalmi biztosítási hivatal munkakörét óhajtja korlátozni s pedig a következő esetek felülvizsgálására: ha a törvény nem alkalmaztatott vagy helytelenül alkalmaztatott, ha a tiszta tényálladékkal szemben hiba követtetett el és lényeges eljárási hibák esetén. A vita tényleges része felett a választott bíróság van hivatva dönteni. Eddig ugyanis a legtöbb ügyben úgy a munkaadók, mint a munkások lehetőleg a birodalmi biztosítási hivatalig appelláltak, csak attól remélték ügyük igazságos eldöntését. A hiba ugyanis az első fórum: a szövetkezetek ítélkezésének gyöngeségében rejlik; ezt kellene reformálni, az igények és a kárpótlási összegek megállapítását munkásokból és munkaadókból álló testületre bízni. Így ha nagyobb lesz a bizalom az első instancia iránt, ritkábbak lesznek a fellebbezések. De a javaslat szerzője ily gyökeres reformtól visszariad, csupán annyit enged meg, hogy a biztosított vagy annak képviselője ügyét a megállapító közeg előtt szóbelileg védhesse, továbbá azt, hogy a járadék megszüntetése vagy leszállítása ellenében való fellebbezéseknek halasztó ereje legyen, hogy e szóban forgó változtatás tárgyában a biztosítási szövetkezet egyoldalulag ne intézkedhessék. Ez utóbbi intézkedés csak szaporítani fogja a fellebbezéseket, mert mindenki igyekezni fog a járadékot csonkíthatatlanul egy pár hónapig tovább élvezni.

Viszont helytelennek találja a szerző, hogy a birodalmi biztosítási hivataltól számos teendőt elvonnak és azon czímen, hogy azok kevésbé fontosak, a közigazgatási hatóságokhoz utalják. Így a kataszterre vonatkozó viták felett, melyek eddig a bir. biztosítási hivatal elé tartoztak, ezentúl az alsóbb közigazgatási hatóság fog első sorban itélni, a mi könnyen oda vezethet, hogy e hatóság a saját ügyében fog bíraskodni. A második fórum ezentúl a magasabb közigazgatási hatóság lesz, ez pedig éppen nem járatos a biztosításügyben. Ily bonyodalmas ügyek elbírálását kétségtelenül a birodalmi biztosítási hivatal számára kellene fentartani.

A cikkíró végezetül konstatálja, hogy a javaslatokon meglátzik, hogy elkészítésükhöz nem vették igénybe szakértők, így a birodalmi biztosítási hivatal segítségét. Kifogásolja végre a törvényjavaslatok nyelvezetét, mely nehézkes és értelmetlen, a mi különben az eddigi biztosítási törvényekkel közös jellemvonása.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Mezőgazdaság.

Az »Egyesült-Államok« 1890. évi censusának főbb eredményei.¹⁾ Az Egyesült-Államok már 1790. óta eszközöltetnek minden tizedik évben népszámlálásokat. De ezek a felvételek 1850 óta nem szorítkoznak pusztán a népesség összeszámlálására, hanem felölelik ügyszólva gazdasági és művelődési életét is. Ezek a vizsgálatok a dolog természetéből kifolyólag mindinkább kibővülnek. Az 1890. évi censusban új elem az ingatlanok jelzálog-terhe.

Eddigelé a censusi munkálatnak csakis a kivonata érkezett meg az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz, de ez is számos érdekes adatot közöl, melyek határozottan megérdemlik, hogy szélesebb köröknek jussanak tudomására. Részemről főleg azoknak az adatoknak közlésére és lehető megvilágítására szoritkozom, melyek alkalmasak bennünket az Egyesült-Államoknak mezőgazdasági versenyképességével megismertetni.

Mindenekelőtt lássuk a népesedésnek fejlődését 1850 óta. Azt a bizonyára érdekes tüneményt láthatjuk, hogy ha figyelmen kívül hagyjuk az 1860—70 közt lefolyt éveket, melyeket az akkori polgárháború tesz kivételesekké, a népesség szaporodásában az abszolút szám ugyan emelkedik, de a viszonyszám folytonosan csökken, mit annak jeléül kell tekintenünk, hogy az életfentartás ott is mind nehezebbé lesz.

A népszám

1850-ben	23,191.876	
1860-ban	31,443.321	+ 8,251.445 = 35% ^o 0
1870-ben	38,553.371	+ 7,156.050 = 22% ^o 0
1880-ban	50,155.783	+ 11,597.412 = 30% ^o 0
1890-ben	62,622.250	+ 12,466.467 = 24% ^o 0

Korunknak azt a beteges irányát, hogy a népesség nagy városokba tömörül, az Egyesült-Államokban is láthatjuk. Az előttünk fekvő dolgozat közli mindazoknak a városoknak, mezővárosoknak és községeknek a népességét, melyeknek népessége 1890-ben a 8000-et meghaladta, összehasonlítva az 1880-ik évi népességgel. S ha azt a hosszú lajstromot végig nézzük, egyes városokban valóban csodálatos népszaporodást látunk. Ha ezzel szemben aztán végigmegyünk a grófsági népességen, akkor látunk csaknem minden egyes államban nemcsak

¹⁾ *Abstract of the eleventh census 1890.* Washington 1894.

hanyatló népességet, hanem oly grófságokat, melyekről a letelepülők ismét elköltözködtek.

Messze mennénk, ha itt állításainkra nézve részletes adatokat közlőnénk. Az újabb, a földművelő államok közé tartozik Ohio, melyben 88 county (grófság) van. Ezek közül 27-ben, tehát közel egyharmadban a népesség hanyatlott. Dakota csak ujabbban telepítették és már itt is találunk grófságokat hanyatló népességgel, de olyanokat is, melyekről a települők ismét elköltözködtek. Így North-Dakotában, Bellingsben a népesség 1323-ról leszállt 170-re, Stevensben 247-ről 16-ra — Waillette grófságban 1880-ban számítottak 432, Havaraban 12 lakost, 1890-ben már egy lelket sem találtak. South Dakotában öt oly grófságot számítottam össze, melyeket 1890-ig a települők ott hagytak.

Ezzel szemben természetesen egyes városok roppant népszaporodást mutatnak. Csak azokat akarjuk bemutatni, melyeknek népessége 1890-ben a 400.000-et meghaladta. Bemutatjuk azokat abban a sorrendben, melyben azokat feljegyezve találuk.

Népesség

Város	Állam	1890	1880
Baltimore	Maryland . . .	434.439	332.313
Boston	Massachusetts .	448.477	362.839
Brooklyn	New-York . . .	406.313	566.663
Chicago	Illinois	1,090.850	503.185
New-York	New-York . . .	1,515.301	1,206.299
Philadelphia	Pennsylvania .	1,046,964	847.170
Összesen .		5,342.374	3,818.469

Az itt felsorolt hat város népességének szaporodása igénybe vette az összes népszaporodásnak 12·20/o-át. Ugy hisszük, hogy ezt önmagában nem tarthatjuk egészséges viszonyok jelének. De még egészségtelenebb viszonyokra kell következtetnünk, hogyha azt látjuk, hogy New York államnak 914.882 főnyi népszaporodásából 649.212, vagyis közel 71/o ezen államnak három legnagyobb városára (a harmadik Buffalo 255.664 lakossal) esik, vagy hogy meggondoljuk Chicagonak 587.665 főnyi népszaporodása szemben áll Illinois államnak 748.480 főnyi népszaporodásával, úgy hogy a szaporodott népességnek több mint 76/o-a magára az egy városra esik.

Sajnos, hogy az »Abstract« nem ad felvilágosítást a népesség foglalkozásáról. Valószínű, hogy az ide vonatkozó adatokat a nagy mű fogja tartalmazni. Ezzel tehát nem foglalkozhatunk. De felemlíthetünk egy tünetet, mely a foglalkozással és a közvagyonosodás hanyatlásával áll kapcsolatban és ez az egy családot képező személyek száma, melynek átlaga folytonosan hanyatlík. Az 1870. évben volt az átlag 5·09, 1880-ban 5·04 és 1890-ben 4·93. Mind nehezebbé válik a családalapítás és az emberek kezdik a nagy családok nem tartani az Isten különös áldásának. S a most az egész birodalomra nézve közölt átlag még nem mutatja a csökkenést egész mérvében. Még nagyobb hanyatlást látunk, ha nézzük a népesebb és tulajdonkép iparos államokat, az északi atlanti csoportot, melyben az átlag 4·92, 4·81 és 4·69. S ennél is nagyobb hanyatlást a tulajdonképi földműves államokban, az északi központi csoportban, hol az átlag 5·23-ról 5·12-re, illetőleg 4·86-ra csökkent.

Nem az Egyesült-Államok viszonyainak megítélésére vonatkozik, hanem bennünket érdekelhet közelebbről, hogy a népszámlálás a szlávok közt 62.435 magyar honost talált, kiknek túlnyomó része (45.540) az északi atlanti államokban tartózkodott és itt főleg Pennsylvániában (24.901) és New-Yorkban (15.598).

A mezőgazdasági statisztika mindenekelőtt beszámol a gazdaságok számával, össz-, továbbá javított és javítatlan vagy más szóval mivelt és műveletlen területével. Az illető adatokat saját mértékeinkre átszámítva közöljük.

A farmok száma és területe.

É v	Szám	Összterülete hektár	Javitott területe	
			általában hektár	az összterület százaléka
1850-ben . .	1,449.073	112,795.192	45,740.908	38'5
1860-ban . .	2,044.077	164,786.698	66,006.015	40'1
1870-ben . .	2,659.985	164,998.139	76,450.698	46'3
1880-ban . .	4,008.907	216,936.236	115,238.298	53'1
1890-ben . .	4,564.641	252,197.879	144,716.773	57'3

Sem általában, sem viszonylag nem mutatja fel sem a farmoknak összterülete, sem javított területe az utolsó évtizedben azt a haladást, melyről a megelőző évtized tesz tanúságot. Hiába azok a mérhetetlen területek, melyekről egyes álmódosók tudtak a nyolczvanas években regélni, hogy csak a települőket várják, hogy eke alá vonassanak, csak képzeletökben léteztek. Csak a néptelen vidékeket látták, de nem voltak egyszersmind arra is tekintettel, hogy általában alkalmasak-e a földművelésre és hogy könnyen foghatók-e eke alá.

A földbirtok, illetőleg a farmterületeknek megoszlásáról az Abstractból csak hiányos fogalmat alkothatunk magunknak, mert tulajdonkép csak a gazdaságoknak bizonyos kategóriák szerint való megoszlását közli, de nem egyszersmind az egyes birtoknemek által elfoglalt területet. Szintűgy hiányosak a gazdaságoknak a bírálás jogcíme szerint való megoszlásáról közlött adatok, mert nem tüntetik fel a gazdaságoknak egyes kategóriák szerint való megoszlását és így tulajdonkép nem tudhatjuk, hogy a tulajdonosok, a bérlők és felesek minő kategóriájú gazdaságokat művelnek.

De hiányos alakjukban is eléggé érdekesek arra, hogy azokat bemutassuk.

A gazdaságok megoszlása.

Birtoknem ¹⁾	1880	%	1890	%
	általában		általában	
50 acreig .	1,175.564	29'32	1,318.521	28'89
50—100 acreig .	1,032.810	25'76	1,121.485	24'57
100—500 » .	1,695.983	42'32	2,008.694	41'00
500—1000 » .	75 972	1'89	84.395	1'85
1000 acreon felül .	28.578	0'71	31.546	0'69
Összesen . . .	4,008.907	100'00	4,564.641	100'00

Igy nézve a birtokviszonyok meglehetősen egészségesek. A nagy, vagyis 100—500 acerenyi más szóval 70—350 kat. holdnyi középbirtokokra esik a súlypont, ezek állnak előtérben. De kevésbbé egészségeseknek fogjuk találni ezeket a viszonyokat, ha a birtoklás jogcímét nézzük. A gazdaságok jelentékeny részét, 1880-ban 25'56%-át, 1890-ben azonban már 28'34%-át nem maguk a tulajdonosok, hanem haszonbérlők és felesek művelték. Aránylag tehát csökken a

¹⁾ Egy acre = 40.467 ár.

saját birtokukon élő gazdák száma és átengedi a tért haszonbérleőknek és részes gazdáknak. Hogy minő gazdasági kategóriákon élnek a haszonbérleők, erről nem ad számot az Abstract. De az 1880. évi census adataiból tudjuk, hogy túlnyomólag az apró és kicsi birtokokon, melyeket a tulajdonos művelés érdekében védeniök kellene az u. n. homestead (háztűzhely) törvényeknek. Ez az eset áll valószínűleg 1890-ben is és talán még fokozottabb mérvben. Láthatjuk pedig ebből, hogy mennyi értékök van az államvédelmi törvényeknek vagy legalább is azt, hogy azok afféle lucus a non lucendifelé törvények.

A gazdaságokon való gazdálkodás.

	1880 általában	%	1890 általában	%
Öngazdálkodás	2,934.306	74.44	3,269.728	71.63
Haszonbéres gazdálkodás	322.357	8.04	454.659	9.93
Részes művelés	702.244	17.52	840.254	18.41
Összesen	4,008.907	100.00	4,564.641	100.00

Különös súlyt akarnánk arra fektetni, hogy az Egyesült-Államokban a gazdaságok túlnyomó részének területe 35—350 katasztrális hold körül van, tehát oly területű, minőt nálunk az emberek fitymálva szoktak nézni. Pedig ezek a földmíves birtokok csinálják a versenyt, nem pedig a nagy gazdaságok az u. n. búzagyárak, melyek újabb tudósítások szerint mind jobban hanyatlának, a nagy munkabérek folyton mindjobban versenyképtelenné válnak.

A gazdaságok becsléséről az utolsó két census idejében a következő adatok nyújtanak felvilágosítást:

	1880 Összérték millió frt aranyban	Hektáronként való érték arany frt	1890 Összérték millió frt aranyban	Hektáronként való érték arany frt
1. Földbirtok, kerítés és épület	21.413.9	98.71	27.986.4	110.57
2. Gazdasági eszközök és gépek	853.7	3.74	1.037.9	4.12
3. Állatok	3.150.8	14.52	4.633.4	18.39
Összesen	25.318.4	117.17	33.562.7	133.08

Lehet-e általában és mennyi súlyt lehet ezekre a becslésekre fektetni, ezt bajos megítélni. Tény az, hogy ott a birtok nem értéktelen és minél inkább javíttatik, annál értékesebbé is válik, de annál nagyobbban is kell lennie az élő és holt leltárnak.

A statisztikának egyik legfontosabb része a birtokok és az ingatlanok eladósodása. Az ingatlanokra bekebelezett jelzálog terheket az 1890-iki census vette először számba. Összehasonlító adatok tehát hiányoznak. A Statistical Abstract szerint az ingatlanokra 1890. január 1-én fennálló követelésekben be volt kebelezve még pedig gazdaságokra 2,303.061 tételben 4.639.2 millió, egyéb ingatlanokra 2,474.637 tételben 8.002.1 millió arany forint. Az ingatlanok összes terhe 12.641.3 millió arany forint. A jelzálog terhek összegénél azonban fontosabb egyrészt a jelzáloggal terhelt és nem terhelt birtokok közt levő arány, másrészt a kamatláb. — A gazdaságokra bekebelezett adósságok évi kamatterhe 341.57 millió arany forint és az átlagos kamatláb 7.30%.

Minket azonban nem annyira a birodalom, mint a tulajdonképeni földmíves államok eladósodási aránya, kamatterhe érdekelhet és ennek megvilágítására szolgálnak a következő adatok.

Állam	A terhelt birtokok százaléka	Kamat-teher arany ezer forint	Átlagos kamatláb
Kalifornia	34'45	22.569	8'89
Illinois	30'73	24.124	6'95
Indiana	30.38	10.803	6'80
Jowa	46'95	23.665	7.54
Kansas	60'32	31.554	8'60
Minnesota	35'73	12.581	7'95
Missouri	25'41	17.409	8'15
Nebraska	54'73	16.022	8'43
New-York	40'43	26.438	5'78
Ohio	30'42	18.635	6'61
Pennsylvania . . .	36'96	14.431	5'64
North Dakota . . .	33'38	4.334	9'34
South Dakota . . .	51'79	5.875	9'53
Wisconsin	32'56	11.746	6'86

Ezekhez az adatokhoz csak azt kell megjegyeznünk, hogy minél fejlettebb az illető állam, annál nagyobb is az átlagos kamatláb. A legalacsonyabb kamatlábat Pennsylvániában és New-Yorkban, a legelőhaladottabb államokban látjuk, a legmagasabbat a két Dakotában, a mely csak a hetvenes években kezdett benépesülni.

Nem az összes államokban, hanem a különböző államoknak 102 grófságában, melyeket tipikusoknak tartottak, felvették a jelzőlog kölcsönök felvételére alkalmul szolgált tényeket. Erről a Statistical Abstract a következő táblázatot közli:

Az adósságtétel indoka	Esetek száma ‰	Összeg ‰
Vételár	54'67	56'66
Javítások	20'96	20'81
Vételár és javítás	4'50	5'09
Üzlet	6'01	8'92
Gépek, állatok és ingó szerzése	1'95	0'70
Vétel, javítás, üzlet és ingó szerzése	1'73	2'19
Vétel, javítás, üzlet és ingó szerzése (párosulva egyéb gazdasági és családi kiadásokon kívül eső kiadásokkal) . . .	0'45	0'63
Vétel, javítás, üzlet és ingó szerzés (párosulva gazdasági és családi kiadásokkal)	2'06	1'32
Gazdasági és családi kiadások	5'40	1'73
Minden egyéb indok	2'27	1'95
	1'00	1'00

Ebből azt az igen érdekes jelenséget látjuk, hogy az esetek túlnyomó többségében és az adósságok túlnyomó összességében birtokszerzésre és javításra tétettek. Megerősítve látjuk ebben a táblázatban azt a tudósítást, hogy az új telepesek nem annyira új birtokot foglalnak, hanem már nagyobb birtoknak részeit veszik meg hitelbe jó drágán és jó nagy kamatra és mikor a birtokot már művelés-képessé tették, nagy részük ismét kezébe veheti a vándorbotot és most igazán mehet napszámosnak. E táblázathoz csak hozzá kell gondolnunk azt a nagy eladósodási arányt, melyet Kansas, Nebraska és South-Dakota, a legújabbban telepített államokban látunk.

A birodalom nem szed egyenes adókat. Csak kivételesen tette

meg a polgárháború idejében. Már az egyes államok, grófságok és municipiumok (városi hatóságok) bőven szednek egyenes adókat és pedig úgynevezett vagyonadót. Hogy mily bőven szednek adókat, az kitűnik abból, hogy míg a vagyonadó 1880-ban 658² millió arany forintot, fejenkint 13¹⁵ arany forintot tett, ez már 1890-ben 989⁹ millió arany forintra és fejenkint 15 frt 81 kr-ra emelkedett. Ezekhez még járulnak az iskolaadók. A vagyonadó túlnyomó része a föld és házbirtokon nyugszik. A vagyon 1890-ben 52.493⁷ millió arany forintra lett adó alá becsülve. Ebből mintegy 75% esik a ház és földbirtokra. Csak az a kár, hogy nincs kimutatva külön a föld és külön a házbirtok becsértéke. S érdekes megemlitenünk, hogy a fejenkint való adó éppen a még kevésbé fejlett államokban haladja meg a fentebb a birodalomra számított átlagot. A földművelő államok közt az 1890-ik évet nézve fejenkint a legnagyobb adót Californiában (31⁵⁰), Északi-Dakotában (27⁹¹), New-Yorkban (26³¹), Déli-Dakotában (23²⁶) és Minnesotában (20⁴⁰) fizetnek. Dakota csak a nyolczvanas években változott át területből két állammá. Ez a változás jelentékeny adóemeléssel járt. Az 1880. évi census a fejenkint fizetett vagyonadót 7 frt 43 kr-ban állapította meg. De hason nagy arányú adóemelkedést más fejlődő államokban is láthatunk. Így p. o. Minnesotában 1880-ban az átlag fejenkint fizetett vagyonadó 11 frt 70 krt aranyban tett.

Tény az, hogy az adómentes földbirtok szintén a képzeletek országába tartozik. A földbirtok ott is terhelve van egyenes adóval, de a földbirtokos osztály az egyenes adókon kívül még fizet vámokat és fogyasztási adókat, melyeket a birodalom szed. Terhelve van a földbirtokos osztály nagy kamatú adósságokkal és az utolsó időkről szóló tudósítások akként szólnak, hogy a földbirtokos osztály adósságai tetemesen növekedtek. A birtokos osztály helyzete az Egyesült Államokban sem valami rózsás. S az árhanyatlás egyik nagy okának éppen azt mondják, hogy a birtokos osztályra súlyosodó terhek a birtokosokat kényszerítik, hogy gabonájukat igyekezzenek, a mint csak elkészült, azonnal el is adni. A kínálat tehát e szerint aratás után összerörlődik, tetemesen meghaladja a keresletet.

Ez a megjegyzésünk is mutatja, hogy az 1890. évi census adatai is jórésben már elavultak. Mégis eléggé érdekesek arra, hogy bizonyos türelmetlenséggel nézzünk elébe a nagy censusi munkálatnak, mely egyes részletekről határozottan bővebb tájékozást fog nyújtani. A gabonapiacson, habár időközben új államok is léptek sorompóba és az Egyesült Államok kiviteli képessége mind jobban hanyatlott, még mindig előtérben állnak. Viszonyaiknak és fejlődésüknek tanulmányozása már ebből a szempontból is nemcsak érdekes, hanem igen hasznos.

Pólya Jakab.

A gazdasági egyesületek Bajorországban.¹⁾ Nyugaton, de különösen a társulati szervezkedés szülőhazájában, Németországban, már rég felismerték azokat az előnyöket, a melyeket az egyénnek a tömörülés, a szövetekezés nyújt; mint ez államban egyáltalán, úgy annak egyik kiegészítő részében, Bajorországban is az egyesületi tevékenység nagy szerepkörrel bír; speciálisan a mezőgazdasági téren egy nagy, hatáskörében az egész ország területére kiterjedő s a mezőgazdaság valamennyi ágát felölelő egyesület működik, a mely

¹⁾ Zeitschrift des kön. bayr. Stat. Bureaux. 1894. Nov. 3.

egyesület a hatékony működést nagy mértékben megkönnyítő szervezettel bír, a melyet a következőkben ismertetünk.

A főegyesület, az úgynevezett mezőgazdasági egyesület (Land-wirtschaftliche Verein) képezi a központi organumot, a melynek hatásköre az egész országra kiterjed; ez képviseli az ország gazdaságát az állammal szemben; ezen főegyesület szervei az egyes kormánykerületekben az úgynevezett kerületi egyesületek (Kreisvereine), a melyek inkább csak közvetítő szerepet játszanak a főegyesület és a tulajdonképeni végrehajtó szervek, az úgynevezett járási egyesületek (Bezirksvereine) között, a mely utóbbiak egy-egy közigazgatási járásban fejtenek ki tevékenységet.

Minden kategóriájú egyesület élén egy-egy választás útján szervezett bizottság áll, a mely az egyesületi teendőket ellátja; ezen bizottságok székhelyei lehetőleg azonosak a közigazgatási központokkal.

Ezen czélszerűen tagozott egyesületnek 1893-ban 64.377 tagja volt; ha figyelembe vesszük, hogy az 1890. évi népszámlálás Bajorországban összesen 458.416, a mezőgazdasággal foglalkozó önálló egyént mutatott ki, úgy látjuk, hogy jelenleg az összes önálló gazdáknak mintegy 14 százaléka egyesületi tag; ez igen magas arányszám is élénken jellemzi azt a bizalmat, a melylyel a nép az egyesületi intézmények iránt viseltetik.

A taglétszám egyébként is öröndetesen emelkedik; 1887-ben még csak 55.450 egyesületi tag volt; a tíz évi szaporodás tehát 8.927 tag, 16¹⁰/o.

A mezőgazdaság összes ágaira és az egész ország területére kiterjedő ezen nagy egyesületen kívül azonban létezik még számos szűkebb körű, csak egy-egy termelési ágak emelésére alakult, inkább speciális czéllal bíró egyesület; ezek még üdvösebb tevékenységet fejtenek ki s ép azon okból mindinkább tért nyernek; ezen szűkebb körű egyesületeknek, valamint tagjaiknak száma 1887-ben és 1893-ban — működési körük szerint részletezve — így alakult:

	Az egyesületek száma		6 év alatti szaporodás + csökkenés		A tagok száma		6 év alatti szaporodás + csökkenés	
	1887-ben	1893-ban			1887-ben	1893-ban		
Lótenyésztési egyesületek	20	27	+	7	3.006	4.524	+	1.518
Szarvasmarha-tenyésztési egyesületek	373	418	+	45	15.453	23.070	+	7.617
Baromfi-tenyésztési egyesületek	56	84	+	28	7.724	10.323	+	2.599
Méhészeti egyesületek	256	305	+	49	14.032	20.001	+	5.969
Tejtermelési „	18	31	+	13	718	3.012	+	2.294
Halászati „	87	85	—	2	6.653	6.479	—	174
Komlótermelési „	12	14	+	2	1.393	2.324	+	931
Borászati „	6	4	—	2	1.138	771	—	367
Gyümölcsészeti „	243	362	+	19	21.456	28.722	+	7.266
Cséplőgépek vételére alakult szövetkezetek . .	282	402	+	120	4.913	8.242	+	3.329
Állatbiztosítási egyesület	263	430	+	167	21.147	30.695	+	9.548
Mezőgazdasági hitel- és takarékegyesületek .	211	705	+	494	21.753	56.015	+	34.262
Mezőgazdasági fogyasztási egyesületek	65	183	+	118	8.025	19.823	+	11.798
Mezőgazdasági olvasó egyesületek	34	26	—	8	2.393	1.105	—	1.278
Egyéb	27	53	+	31	23.637	17.783	—	5.854
Összesen	1.953	3.134	+	1.181	153.431	232.841	+	79.410

15 osztályba vannak sorozva a különféle célokat szolgáló egyesületek és e 15 kategoriából csak négyenél látunk csökkenést, úgy az egyesületek, mint a tagok számát illetőleg is és pedig: a borászati, a halászati, az olvasó s az egyéb egyesületeknél. Ezek közül a borászati egyesületeknél jelentkező csökkenés arra vezethető vissza, hogy a gyümölcsészeti egyesületek teendői sorozatába a borászat, illetőleg a szőlőszet ügye is felvételvé, az ily célú külön egyesületek létalappal nem bírnak. E négy kategoriát kivéve a többiek valamennyienél igen nagy, némelyiknél rendkívüli emelkedést látunk, így különösen a tejtermelési egyesületeknél, a melyeknél az egyesületek száma 6 év alatt 13-al (72⁰/o), a tagok száma pedig 2.294-el (319⁰/o-al), továbbá a különféle hitel, előleg és takarékegyesületeknél, a hol az egyesületek száma 494-el (234⁰/o), a tagok száma pedig 34.262-el (158⁰/o), végül a fogyasztási szövetkezeteknél, a hol az egyesületek száma 188-al (182⁰/o), a tagok száma pedig 11.798-al (147⁰/o) növekedett; az összes ily speciális érdekű egyesületek száma a jelzett időszak alatt 60⁵/o-al, a tagok száma pedig 51⁷/o-al emelkedett.

Az egyesületi életnek eme rohamos fejlődése mindenesetre kétségtelen tanujele annak, hogy ezek az egyesületek céljuknak megfelelően, az egyénnek érdekeit a szabad versenyben nemcsak megóvják, hanem anyagi fejlődését és gyarapítását is lehetővé teszik.

Ezen egyesületek tevékenységéről számszerű adatok nincsenek, pedig igen érdekes volna tudni, hogy működésük körükön belül milyen eredményeket tudnak felmutatni, ellenben vannak adatok azok tőke, illetőleg vagyoni állapotára vonatkozólag; ezek szerint a vagyon kitett:

Összvagyon:									
	1887-ben		1890-ben		6 év alatt + — %	Az összvagyon- tól ingatlan		6 év alatt + — %	
	márka		márka			1887-ben	1890-ben	márka	
						márka			
Lótenyészt. egyesületek	59.691	129.372	+ 69.681	+ 116 ⁷	3.659	77.000	+ 68.341	+ 789 ²	
Marhatenyészt. »	72.336	109.025	+ 36.689	+ 50 ⁷	890	1.850	+ 960	+ 107 ⁹	
Baromfitenyészt. »	78.508	126.797	+ 48.289	+ 61 ⁵	13.162	26.187	+ 13.025	+ 98 ⁹	
Méhészeti »	19.144	21.494	+ 2.350	+ 12 ³	4.485	60	+ 4.425	+ 98 ⁷	
Tejtermelési »	55.255	208.023	+ 152.768	+ 276 ⁵	90.157	117.454	+ 87.297	+ 289 ⁴	
Halászati »	36.200	48.676	+ 12.476	+ 34 ⁴	11.918	23.196	+ 11.278	+ 94 ⁶	
Komlótermelési »	4.660	4.600	— 60	— 1 ²	157	3.200	+ 3.043	+ 1.998 ²	
Borászati »	2.173	5.020	+ 2.847	+ 131 ⁰	320	—	320	— 100 ⁰	
Gyümölcsészeti »	54.791	116.106	+ 61.315	+ 111 ⁹	5.567	38.664	+ 32.797	+ 559 ⁰	
Cséplőgép-heszerz. »	916.810	1.184.223	+ 267.413	+ 29 ¹	9.850	18.654	+ 8.804	+ 89 ⁴	
Allatbiztosítási »	50.261	50.659	+ 398	+ 0 ⁸	98	8.725	+ 8.627	+ 8.803 ⁰	
Mezőg. hitel, takaré- és előleg-egyesületek	1.871.498	2.111.929	+ 240.431	+ 12 ⁸	191.889	115.629	+ 72.260	+ 37 ⁸	
Mezőg. fogyaszt. »	37.486	170.300	+ 132.814	+ 354 ³	2.812	7.696	+ 4.884	+ 173 ⁹	
Mezőg. olvasó »	5.018	3.580	— 1.438	— 28 ⁶	50	650	+ 600	+ 1.200 ⁰	
Egyéb »	574.428	500.359	— 74.069	— 12 ⁹	7.000	251.204	+ 244.204	+ 3.488 ⁶	
Összesen . . .	3.838.259	4.790.163	+ 951.904	+ 24 ⁸	287.314	690.169	+ 402.855	+ 14 ⁷	

Míg az egyesületek összes száma 60⁵/o-al, a tagok száma pedig 51⁷/o-al szaporodott, addig a vagyonállag növekedése csak 24⁸/o-ot tesz ki; hogy a vagyoni növekedés nem áll arányban a számbeli növekedéssel, annak magyarázata talán az lehet, hogy a kérdéses egyesületek legnagyobb részben alaptőke nélkül alakulnak és a vagyon az évenként befizetett illetmények, díjak bizonyos hányadának tőkésítéséből származik; ezen körülmény következtése az is, hogy míg 1887-ben egy-egy egyesületre átlag 1.965 márka esett, addig 1893-ban csak 1.529 márka volt a vagyoni átlag, ehhez hasonlóan

1887-ben egy-egy tagra 25 márka egyesületi vagyon esett, addig 6 évvel később csak 20^s márka.

Aránylag a legtöbb vagyonnal rendelkeznek az egyéb egyesületek, a hol 8.627 márka, a tejtermelési egyesületek, a melyeknél 6.710 márka, a lótenyésztési egyesületek, a melyeknél 4.791 márka, a hitel stb. szövetkezetek, a melyeknél 2.996 márka s a cséplőgépek beszerzésére alakult szövetkezetek, a melyeknél 2.946 márka esik egy-egy egyesületre, míg ezekkel szemben egy-egy olvasó-egyesületre csak 134, egy-egy méhészeti egyesületre csak 70 márka vagyon esik.

Az egyesületi vagyonnak jelentékeny töredékét ingatlan vagyon képezi; 1887-ben az összes egyesületi vagyonnak 7^s0/0, 1893-ban azonban már 14^s0/0 állott ingatlanokból; az ingatlan vagyon tehát jelentékenyen gyarapodik és pedig aránytalanul jelentékenyebben, mint az összvagyon, mert hisz az összvagyon 24^s0/0-nyi növekedésével szemben az előbbi 140^s0/0-al növekedett. Az ingatlan vagyon növekedése tekintetében egynéhány egyesületi osztálynál rendkívül magas arányszámot találunk, így különösen az állatbiztosítási, az egyéb, — végül a komlótermelési egyesületeknél; valószínű, hogy ez a nagy arányú ingatlanszerzés nem az egyesületi tőke gyümölcsöztetése, hanem kizárólag az egyesületi célok elérése szempontjából történik.

Hajdu László.

II. Tűzkárok és biztosítás.

A tűzkárok Magyarországon az 1892. és 1893. években.

A tüzesetek száma, mely a nyolczvanas évek második felében oly félelmesen emelkedett, újabb kimutatásaink szerint némileg csökkenni kezd, volt ugyanis tüzeset:

az 1889—1891. évek átlagában . . .	11.222
1892-ben	11.043
1893-ban	10.518

A tüzesetek száma az 1889—1891. évek átlagával szemben hatarozottan csökkenő irányzatot tüntet fel; ez a csökkenő irányzat egyébként már az 1890. év óta tart; ez évben ugyanis a tüzesetek száma 12.369 esettel a maximumot érte el; e maximummal szemben 1893-ban a tüzesetek száma tekintetében 14^s0/0-nyi csökkenés mutatkozik.

Az abszolút szám csökkenése folytán természetesen a terület-hez, a népesség és a községek számához viszonyítva is csökkent a tűzvészek száma, esett ugyanis tüzeset:

	100 községre	100 károsult községre	10.000 lélekre	100 □ kilométerre
Az 1889—1891. évek átlagában	88	222	7 ^s 4	4 ^s 0
1892-ben	87	214	7 ^s 2	3 ^s 9
1893-ban	83	222	6 ^s 8	3 ^s 7

Három viszonyzatban az arányszámoknak fokozatos és folytonos csökkenését látjuk; mérsékelt emelkedés csak a 100 károsult községre eső hányadnál jelentkezik az 1893. évben; ennek oka az, hogy míg az 1889—1891. évek átlagában 5.046 községben pusztított tűzvész, addig 1893-ban csak 4.798 községben.

A tüzesetek oka, a mennyiben az az adatok beküldése alkalmával már megállapított, abszolút és viszonylagos számokban volt:

	Gyújtogatás	Gondatlanság	Villámcsapás	Ismeretlen ok
	e	s	e	t
Az 1889—1891. évek				
átlagában	1 823	1 526	275	7 598
1892-ben	1 573	1 624	350	7 497
1893-ban	1 473	1 650	233	7 162

az összes tüzesetek %-ban.

Az 1889—1891. évek				
átlagában	16'24	13'60	2'45	67'71
1892-ben	14'29	14'70	3'17	67'89
1893-ban	14'00	15'69	2'22	68'09

A tüzesetek több mint kétharmadának oka ki nem puhatolható, vagy legalább az adatszolgáltatás idejében nem volt kideríthető.

Feltűnő az 1892. évben a villámcsapások okozta tüzek nagy száma; ez évben maga Vas vármegye 27 villámcsapás okozta tüzet jelentett be.

A tűzvészokozta károk értéke így alakult:

	A kárösszeg	E s e t t k á r		
	f	o	r	i
		egy tűz- esetre	100 □- kméterre	1.000 lélekre
Az 1889—1891. évek				
átlagában	13,603.450	1.212	4.858	900
1892-ben	14,419.563	1.306	5.155	932
1893-ban	11,709.053	1.113	4.185	758

Az utolsó két év elsejében a tűzvészokozta károk igen nagyok, másodikában pedig aránylag sokkal kisebbek voltak; általában véve a tűz által okozott károk összege már huzamos idő óta csökkenő irányzatot követ, a mit talán a tűzrendészeti szabályok fokozódó szigorának és érvényesülésének tulajdoníthatunk.

A biztosító intézetek által a tűzkárok által elpusztított értékek megtérítése fejében kifizetett:

	Forint	Az összes szenvedett kár %-a
Az 1889—1891. évek átlagában .	5,518.320	40'6
1892-ben	6,079.593	42'2
1893-ban	4,920.864	42'1

E számokból következtetve, a tűzkárbiztosítás mindinkább terjedni látszik, az 1884—1888. évek átlagában ugyanis a tűzvészek által elpusztított értékeknek csak 38 s^o/o-a, az 1889—1891. évek átlagában már 40 s^o/o-a, végül mindkét utolsó évben 42 százaléknál több térített meg. E jelenséget igen kedvezőnek kell mondanunk.

A tűzvészek által közvetlenül vagy közvetve, teljesen vagy részben elpusztított házak számát az alábbi összeállítás tünteti fel:

	L a k ó h á z			Gazdasági épület			Össze-
	egé- szen	rész- ben	össze- sen	egé- szen	rész- ben	össze- sen	sen épü- let
Az 1889—1891. évek átlagában .	9.839	2.753	12.597	10.999	1.456	12.455	25.052
1892-ben	9.006	2.873	11.879	11.277	1.357	12 634	24.513
1893-ban	8.642	2.405	11.047	9.953	1.342	11.295	22.342

	100 tűzvészre esik lakóház gazdasági épület épület általában		
az 1889—1891. évek átlagában .	112	111	223
1892-ben	108	114	222
1893-ban	105	107	212

Az abszolút számok az előző évekkal szemben nem jelentéktelen csökkenést tüntetnek fel, a viszonylagos számoknál azonban csökkenés csak kis mértékben észlelhető.

Statisztikánk a tűzvések által megsemmisült ingó jószág közül csak az elpusztult állatok számát tünteti fel; ezek szerint megégett:

	Ló	Ökör	Tehén	Borjú	Juh	Sertés	Szárnycs	Összesen
Az 1889—1891. évek átlagában	249	483	318	312	4.123	2.463	16.863	24.811
1892-ben . . .	232	425	414	832	4.540	3.034	16.725	26.252
1893-ban . . .	350	545	244	214	4.051	2.252	15.451	23.107

Az emberéletben történt kár szintén tetemes; az 1889—1891. évek átlagában évenként 117 emberélet pusztult el a tűzvések alkalmával; ezzel szemben 1892-ben csak 85, ellenben 1893-ban 115 ember esett áldozatul e pusztító elemnek.

A tűzkárok és tüzesetek hónapok szerinti megoszlásának arányszámát az alábbi táblázat tünteti fel:

	Tüzesetek száma az összes tüzesetek %-ban az 1889-1891. évek átlagában			Az elégett tárgyak értéke, az összes elégett értékek %-ban az 1889-1891. évek átlagában		
	1889-1891. évek átlagában	1892-ben	1893-ban	1889-1891. évek átlagában	1892-ben	1893-ban
Januárban . .	5'14	4'80	5'71	3'11	2'33	6'36
Februárban . .	5'30	4'61	4'88	3'26	1'92	3'36
Márciusban . .	6'68	6'73	7'62	4'24	5'48	5'68
Áprilisban . .	6'68	8'83	13'17	8'26	12'32	23'47
Májusban . .	7'91	6'71	8'10	7'40	10'45	7'85
Juniusban . .	7'33	6'67	5'63	6'69	7'33	3'94
Juliusban . .	10'23	10'33	8'48	9'93	13'65	7'56
Augusztusban	15'72	15'11	10'77	24'61	17'60	11'43
Szeptemberben	11'01	12'96	11'22	11'84	13'14	13'62
Októberben . .	11'30	9'43	10'73	11'98	9'06	8'32
Novemberben	7'42	8'37	7'31	5'37	4'23	4'62
Deczemberben	5'28	5'45	6'38	3'41	2'49	3'79
	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00

A tüzesetek és a tűzkárok értékének nagy része a száraz nyári s kora őszi hónapokra esik, ellenben a minimum a téli hónapokra; az utolsó évben azonban, legalább a mi az elpusztult érték nagyságát illeti, kivételt képez április hava; e hónapra esett ugyanis az országos részvételt keltett nagy tűzvész Veszprém-ben, de ezen kívül e hónapban még Árva, Zala, Jász, Abauj, Zemplén, Szabolcs és Arad megyékben is nagy tüzek voltak, elannyira, hogy az e hóban elégett tárgyak értéke 2,748.238 frtnyi összegre rúgott; ez az összeg csaknem egy negyedrése az országban az egész év folyamán a tűz által elpusztult értékek összegének.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 61. füzet. 1895. január.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. február hó: A szövetkezetekről. Szántó Menyhértől.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Beló Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 12. füzet, deczember hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XIII. évf. 1. füzet, 1895. január hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évf. 1-ső szám: 1895. január hó. Törvényjavaslat a szövetkezetekről. Gr. Károlyi Sándor az agrárbankról; stb.

Annalen des Deutschen Reiches für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 2. Der auswärtige Handel des deutschen Zollgebiets im Jahrg. 1893. von E. Wiesinger. Die Verschuldung der Grund- und Gebäudebesitzer in den vorwiegend ländlichen Bezirken des Königreichs Sachsen 1884—90; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 1—4: Die Arbeitsstatistik des englischen Handelsamtes von B. Karpeles. Die Goldausbeute der Welt pro 1894. Commerzielle Stipendien in Frankreich. Weinhandel in Triest und Fiume. Export ungarischer Producte via Fiume im Jahre 1894. Verlagsindustrie und Heimarbeit. Der Gesetzentwurf zur Bekämpfung des unlauteren Weltbewerbes in Deutschland. Die Schiedsgerichte und die Reform des Civilprocesses von V. Hock; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VIII. Band. 6. Heft: Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung von W. Varges. Die gesetzliche Regelung des Grunderwerbs in den englischen, französischen und holländischen Kolonien von A. Zimmermann. Der Aussenhandel der Vereinigten Staaten im Rechnungsjahre 1893. Nationalökonomische Gesetzgebung; Oesterreichs, des Deutschen Reichs, der deutschen Bundesstaaten im Jahre 1893, Preussisches Gesetz wegen Aufhebung direkter Steuern; etc.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatschrift herausgegeben von G. Adler. III. Jahrgang. Nr. 1: Ein neues

Buch über des Recht auf Arbeit von G. Adler. Ein socialpolitischer Rückblick auf 1894; etc. Nr. 2: Die deutschen Productivgenossenschaften von A. Mülberger; etc.

Statistische Monatschrift. XX. Jahrgang. XI. u. XII. (November—Dezember) Heft 1894. Ueber die Thätigkeit des statistischen Seminars an k. k. Universität Wien während des Wintersemesters 1893—94. von H. v. Schullern—Schrattenhofen. Die österreichischen Assecuranz-Gesellschaften im Jahre 1892 (II.) von R. Krickl; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von K. Frankenstein. III. Band. V. u. VI. Heft. Zur neueren Litteratur über das Dreiklassenwahlsystem in Preussen von U. Freih. v. Stengel. Referat über die Commentare zur Reichsgewerbeordnung v. Kurt von Rohrscheidt. Volkswirtschaftliche Berichte aus Frankreich (I.) von M. Block; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e années No. 1. Janvier 1895. Opérations des sociétés de secours mutuels en 1892. Les syndicats professionnels en 1894. Les conditions du Logement à Paris, en Angleterre et en Suisse. Une expérience sur la journée de huit heures (Autriche-Hongrie); etc.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. No. 1—2: Un nouvel âge de l'or, les conditions nouvelles de la production de l'or dans le monde et ses conséquences (II. art. et III. art.) par. P. Leroy-Beaulieu. Les divers systèmes de traction de tramways. Les halles centrales, leur organisation, leur population et le commerce de l'alimentation à Paris. Les discussion de la société d'économie politique: les mines d'or de l'Afrique du Sud, leur influence sur le prix des marchandises et sur l'avenir du bimetallisme; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 523—526.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Janvier 1895: Le marché financier en 1894. par A. Raffalovich. La réforme du billet de banque aux États-Unis par R. G. Lévy. Protectionnisme et communisme par V. Pireto. Les agrariens et l'agriculture en Allemagne par Muller; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 1. Janvier 1895. Le problème monétaire (suite) par Fournier de Flaix. Chronique semestrielle de démographie par V. Turquan; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année No. 12. Décembre 1894: Les syndicats industriels par Ch. Buecher. Projet de modification du régime fiscal en matière de successions par L. L. Vautier. La réforme des droits de succession et la notion de l'impôt progressif par Ch. Bodin. Le socialisme municipal par V. Mataja (I. art.); etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 102. January 1895. State of the Skilled Labour Market. Agricultural Returns of Great Britain. The Russian Customs Revenue. The Publications of the Brussels International Tariff Bureau. The Australasian Wool Trade; etc.

The Economic Journal. Vol. IV. No. 16. December 1894: The New United States Tariff by F. W. Taussig. The Commercial Supremacy of Great Britain. (Part. II.) by A. W. Flux. Theory of International Values (Part. III.) by F. Y. Edgeworth. The American Income Tax by Edw. R. A. Seligman; etc.

The Economist. Vol. LII. 2679—2681: The Money Market. The British Iron and Steel Trades in 1894. Gold Supplies and Trade Balance. The Work of the Mint in 1894. The Prices of Commodities in 1894. Gold Production and Prices. Rand Gold Production in 1894; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVII. Part. IV. December 1894: On the Relation Between Wages and the Numbers Employed in the Coal Mining Industry by R. H. Hooker. The Eleventh United States Census by R. P. Porter. The Electrical Tabulating Machine by H. Hollerith. An Estimate of the Degree of Legitimate Natality drawn from Observations made at Budapest by J. Körösi; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. IX. No. 2. January 1895. The positive theory of capital and its critics. I. by E. Böhm-Bawerk. The concept of marginal rent by J. H. Hollander. Glasgow and its municipal industries by W. Smart. Social and economic legislation of the states in 1894. by W. B. Shaw; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXII. évf. 258. sz. 1891. november hó: Budapest főváros egyenesadó szolgáltatása 1893-ban. A budapesti házbérfjövedelem 1893-ban. Piaczi árak az 1891—93-iki években; stb. 259. sz. 1894. december hó: Statisztikai adatok a fővárosi telkek eladásához. Budapest főváros fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1893-ban. Adóbevételek és adóvögrehajtások 1893-ban; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium VI. évfolyam. 1—4. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 1—8. sz.

Magyarország tiszti czim- és névtára 1895. A nagymélt. m. királyi kereskedelemügyi minister úr rendeletéből szerkeszti és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. XIV. évfolyam. Budapest.

Beiträge zur Geschichte der Bevölkerung in Deutschland seit dem Anfange dieses Jahrhundert, herausgegeben von Fr. J. Neumann. Bd. V. Tübingen, 1894.

Van der Borcht, Das Verkehrswesen. Leipzig, 1894.

Brüner, H. und K., Das Versicherungswesen. Leipzig, 1894.

Dimtschoff, Rad. M., Das Eisenbahnwesen auf der Balkan-Halbinsel. Eine politisch-volkswirtschaftliche Studie. Bamberg, 1894.

Hasbach, W., Die englischen Landarbeiter in den letzten hundert Jahren und die Einhegungen. Mit einem Anhang über die ländlichen sozialen Verhältnisse in Dänemark und Schweden. Leipzig, 1894.

Helferich, Karl, Die Folgen des deutsch-französischen Münzvereins von 1857. Ein Beitrag zur Geld- und Währungstheorie: (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg hrg. G. F. Knapp Heft 12. u. 13.) Strassburg, 1894.

Huber, V. A., Ausgewählte Schriften über Sozialreform und Genossenschaftswesen. In freier Bearbeitung herausgegeben von K. Munding. Berlin, 1894.

Österreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XLI. Band 5. Heft: Statistische Nachweisungen über das Civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und über den Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter im Jahre 1891. Wien 1894.

Roscher, Wilh., System der Armenpflege und Armenpolitik. 2. Aufl. Stuttgart, 1894.

Schanz, G., Studien über die bayerischen Wasserstrassen. (III. Theil.) Bamberg, 1894.

Scheven, P., Die Lehrwerkstätten. Band I: Technik- und qualifizierte Handarbeit in ihren Wechselwirkungen und die Reform der Lehre. Tübingen, 1894.

Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Band 76: Die Binnen-Schiffahrt im Jahre 1893. Berlin, 1895.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XIII. Heft: Waren-Ein- und Ausfuhr im December 1894. Wien, 1895.

Swoboda, O., Die kaufmännische Arbitrage. Eine Sammlung von Notizen und Usanzen sämtlicher Börsenplätze der Welt für den praktischen Gebrauch. 9. Aufl. Berlin, 1894.

Über wirtschaftliche Kartelle in Deutschland und im Auslande. 15 Schilderungen nebst einer Anzahl Statuten und Beilagen. Leipzig, 1894.

Couhin, C., La propriété industrielle, artistique et littéraire. Tome I. Tours, 1894.

Garola, C. V., Les céréales. Paris, 1894.

Lynn, C. et Feissier G., Les opérations de bourse et l'impôt du timbre. Loi de finances du 28 avril 1893. Règlement d'administration publique du 20 mai 1893. Paris, 1894.

Mannequin, T., La question sociale et la science. 2. éd. Paris, 1894.

Ramnaud, I., Eléments d'économie politique. Paris, 1895.

Roche, J., La politique économique de la France, Discours parlementaires. Paris, 1894.

Tarif des douanes de l'empire Russe, pour le commerce européen. Tarife normal, maximal et conventionnel. Tarif pour les marchandises importées de la Finlande. 2-e éd. St.-Petersbourg, 1894.

Thiébaud, L., De la responsabilité des propriétaires de navires et des armateurs etc. Paris, 1894.

Turquan, V., Petit manuel de l'assistance publique, des hospices, hôpitaux, bureaux de bienfaisance et des bureaux d'assistance médicale. Paris, 1895.

de Villars, E., Statistique général des richesses minérales et métallurgiques de la France et des principaux Etats de l'Europe. Consistance des principales mines et usines 1894. Paris, 1894.

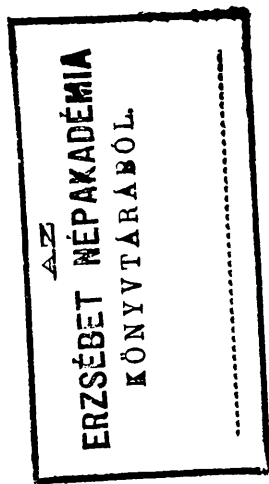
Wahl, A., Etude sur l'augmentation du capital dans les sociétés en commandite par actions. Paris, 1894.

Cooley, Ch. H., The theory of transportation. Baltimore, 1894.

Fifty-sixth Annual Report of the Registrar-General of Births, Deaths and Marriages in England (1893). London, 1894.

Seligman, Edw. R., Progressive taxation in theory and practice. Baltimore, 1894.

Williamson, A., British industries and foreign competition. London, 1894.



A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. február hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Szakosztályi ülések: 1. A kereskedelmi szakosztály f. é. január 29-én tartott felolvasó ülése. 2. Az állami pénzügyi szakosztály f. é. január 24-én és folytatólag f. é. február 7-én tartott vitatkozó ülése. 3. A statisztikai szakosztály f. é. február 12-én tartott felolvasó ülése.

I. KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Közgazdasági Társaság működését a múlt év végén megkezdte és tagjainak — mint az alábbi közleményekből kitetszik — máris rendkívüli kedvezményeket biztosított. A tagok száma ennek következtében újabb jelentkezések révén öröndetes mértékben gyarapodott. Minthogy azonban a Társaság úgy szellemileg, mint anyagiilag csak akkor virágozhat fel igazán, ha tagjai teljes odaadással közreműködnek abban, hogy a Társaság mind szélesebb és szélesebb köröket hódítson meg a maga számára: az elnökség felkéri a t. tagtársakat, hogy a Társaságnak új tagokat szerezni s az ajánlottak neveit tudomására hozni sziveskedjenek. A tagajánlások az ajánló névalíráásával ellátva az elnökséghez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) czimzendők.

A Társaság tagjai a Közgazdasági Szemlét tagdíjuk fejében kapják. E folyóirat a f. év elejétől kezdve egyúttal a Társaság hivatalos közlönyét képezi.

Azon tagtársaink, a kik eddig nem kapták meg a Szemlét, sziveskedjenek a Társaság elnökségéhez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) fordulni, hogy a megküldés iránt intézkedés történhessék.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent Nemzetgazdasági Írók Tárat rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smilh Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyონosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. köt. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron alul, t. i. 10 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

A Társaság helyiségei a IV. ker. Ferencziek-bazára első emeletén. (II. lépcső, ajtó 6) egész napon át a tagok rendelkezésére állanak. Ugyanott a folyóiratok és a folyton gyarapodó könyvtár használatára külön olvasó-szoba van berendezve. Felkérjük tagtársainkat, hogy a Társaság könyvtárát szíves adományaikkal gyarapítani meg- eskedjenek. Az adományokról a könyvtáros az igazgató-választmány ülésének tesz jelentést s az adakozók nevei ez ülések jegyzőkönyvébe felvételnek s ez Értesítőben tételnek közzé.

A Magyar Közgazdasági Társaság *XII. (munkásügyi) szakosztálya* f. é. február 21-én d. u. 6 órakor a társaság helyiségeiben (Ferencziek bazára 2. lépcső I. em. 6. ajtó) ülést tart.

Tárgy: *Zlinszky István* előadása a **békésvármegyei agrár-socialismusról**. Az előadást vita fogja követni.

Ez ülésre a tagok még külön meghívó útján is meg fognak hívni.

A Magyar Közgazdasági Társaság *VI. (kereskedelmi) szakosztálya* f. é. február 23-án d. u. 6 órakor a társaság saját helyiségében (Ferencziek bazára 2. lépcső, I. em. 6. ajtó) ülést tart.

Tárgy: **Vitatkozás a tőzsdeadóról**, a f. é. január hó 29-én tartott előadás kapcsán.

Az ülésre megjelenő tagok előleges jelentkezés nélkül is fel-szólalhatnak.

A Magyar Közgazdasági Társaság *III. (statisztikai) szakosztálya* f. évi február 28-án d. u. 4 órakor a társaság saját helyiségében (Ferencziek bazára 2. lépcső, I. em. 6. ajtó) ülést tart.

Tárgy: **Vitatkozás az agrár-statisztika reformjáról**, az e hó 12-én tartott előadás kapcsán.

Az ülésre megjelenő tagok előleges jelentkezés nélkül is fel szólalhatnak.

II. SZAKOSZTÁLYI ÜLÉSEK.

1. A kereskedelmi szakosztály 1895. január 29-én esti 6 órakor látogatott ülést tartott a Lloyd-társaság tanácskozó termében. Elnök: Matlekovits Sándor; titkárok: Berényi László, Kormos Pál.

Elnök a megjelentek üdvözlésével nyitja meg az ülést és röviden vázolja a tőzsdeadó kérdésének jelentőségét és vitás voltát.

Lendvai Sándor felolvassa tanulmányát a tőzsdeadóról, mely ki vonatban a Közgazdasági Szemle jelen számában található.

Elnök köszönetet mond az előadónak és megjegyzi, hogy az előadás előreláthatólag nagyérdekű vitára fog alkalmat szolgáltatni. A vita megtartásának napjaul f. é. február hó 23-ka tűzetett ki.

2. Az állami pénzügyi szakosztály folyó évi január hó 24-én esti 6 órakor a társaság helyiségében ülést tartott. A folyó évi jan. 5-én tartott előadással kapcsolatban ez ülésen kezdték meg a vitatkozást a szesz-monopolium felett.

Elnök: Mandello Károly; titkárok: Jankovich Béla és Teleszky János.

Elnök a nagy számban megjelent tagokat üdvözlölvén, a vitát megnyitja.

Szilágyi Gyula: A szeszmonopolium kérdése egyrészt gazdasági, másrészt közegészségügyi szempontból bir jelentőséggel. A tárgyhöz csak e második szempontból akar hozzászólni. Az iszákosság elleni védelemnek hathatós eszközét képezi a szeszmonopolium. Éppen ezért a monopoliumot Bambergertől eltérően, a kisüstön főtt pálinkára is ki akarná terjeszteni. A monopolium behozatala két nehézségbe ütközik: 1. az ellenőrzés és a kezelés okvetlenül kellő technikai jártasságú személyzetet igényel és ez hazánkban hiányzik; 2. a szeszipar sajátos viszonyai és a felette különböző termelési költségek igen megnehezítik a szesz beváltási árának megállapítását.

Matlekovits Sándor: Minden állami intézményt több oldalról lehet megbírálni. Adóreformot azonban nem szabad első sorban közegészségügyi szempontból megítélni. A mi a közegészségügy érdekében szükséges, azt az adórendszer vagy adótétel megváltoztatása nélkül is keresztül lehet vinni. Két ok szólhat a szeszmonopolium behozatala mellett: vagy nagyobb jövedelmet akar az állam a szesz megadóztatásából húzni, vagy a szeszipar termelési viszonyai kívánják meg a monopoliumot. Ha már behozzák a szeszmonopoliumot, a fő az, hogy ne korlátoztassék a szeszfőzdek keletkezése; mezőgazdaságunk érdeke megkívánja, hogy minél több mezőgazdasági szeszfőzdet állítsanak fel. A belföldön fogyasztásra nem szükséges szesz kivételét esetleg nyílt praemiummal kell előmozdítani.

Bossányi Endre: A magyar állam pénzügyi viszonyai annyira rendezettek, hogy a szeszmonopolium behozatalát a pénzügyi érdekekkel indokolni nem lehet. Másban kell tehát annak okát keresni, hogy miért akarnak ily mélyreható reformot létesíteni. A közegészségi szempontot nem lehet döntőnek odaállítani, a mint azt Matlekovits is helyesen megjegyezte; czélszerű egészségügyi rendszabályokkal ugyanazt lehet elérni, a mit a monopoliummal elérhetni. Szeszadó-rendszerünk bonyolult volta sem indokolhatja a monopolium behozatalát; a különböző adónemeket egységesíteni lehet monopolium nélkül is, annál is inkább, mert az 1894:XV. t.-cz. erre már az utat egyengette. Az ipar pártolása czímén sem lehet a monopolium mellett állást foglalni. Az ipart monopolium útján pártolni csak akkor lehetne, ha a szeszmonopolium az állam jövedelmeit oly tetemesen emelné, hogy az így rendelkezésre álló fölöslegből a kincstár az ipart is támogatná. De attól a tervtől, melyet körvonalaiban Bamberger megrajzolt és a melyet — úgy látszik — a kormány táplál, ily jövedelememelkedést várni nem lehet. Ha a szeszkimérési árat literenkint egy forinttal, a monopolium hasznát hektoliterenkint 60 forinttal és a szesz eladási árat, az utóbbi évek tapasztalata alapján 13–23 frttal vesszük számításba és meg nem feledkezünk arról, hogy a monopolium tetemes kezelési költségeket is okoz: világos, hogy a monopolium nem lendíthet az ipar állapotán, sőt ellenkezőleg, végeredményében csak a gyártási haszon nagy részét venné el a gyárosoktól. A mezőgazdasági szeszipar sem leli majd hathatós védelmét a monopoliumban. Oly eltérők a magyar és osztrák szesziparnak viszonyai, oly nagy a különbség az ipari és mezőgazdasági szeszgyártás közt, oly elütő a feldolgozás alá kerülő nyers anyagok minősége és ára, hogy biztosan semmire sem lehet azokat a következtetéseket alapítani, a miket ez irányban a szeszmonopolium behozatalához fűttek. A monopolium felette nagy hatalmat adna az államnak az egyes gyárak felett, a mi közgazdaságunkat veszélyeztethetné. Külföldi példákra nem szabad hivatkozni, mert viszonyaink a külföldéitől teljesen elütők. Legfeljebb Németország vagy Franciaország példáját lehetne szemügyre venni, mert ez országok viszonyaihoz hazánk viszonyai nagyjában hasonlóak. És sem Németországban, sem Franciaországban nincs jelenleg szeszmonopolium. Ez országokban is csak akkor fogadnák el a monopoliumot, ha attól az állam jövedelmének nagy emelkedését várhatná; csak hogy ilyen monopolium keresztülvitele nagy kisajátítási költségeket okozna. De hazánkban azért sem szabad a monopoliumot behozni, mert a külföldtől eltérően minálunk a szesz a szegényebb néposztály fogyasztási czikke. Sőt ha az állam e forrásból nagyobb összegeket is huzna, ez sem indokolná még a monopolium behozatalát, mert költsékezési hajlamaink könnyen felemésztenék az ily többletet.

Láng Lajos: Elméleti állásponton állva, minden monopoliumot ellenez. De az a szeszmonopolium-tervezet, mely a kormányt és a közvéleményt ez idő szerint foglalkoztatja, nemcsak az elmélet szempontjából ítélendő meg. Különös gazdasági viszonyaink figyelembe vétele mellett találhatunk nyomós okokat a monopolium behozatala mellett, noha részben nem abban kell az indokokat keresni, a miben a monopolium eddigi pártolói azt föltalálni vélték. Igaza van Matlekovitsnak, ha azt mondja, hogy első sorban nem a közegészségügyi

szempont irányadó. Kétségtelen az is, hogy bennünket nem az indíthat a monopólium elfogadására, a miért azt Ausztriában pártolják. Ausztriában a szesz megadóztatásából folyó jövedelmet emelni akarják; minálunk csak a már elért jövedelmet akarják megtartani. Az ipart is támogatnunk kell, mert a fennálló törvények az ez irányban hozzájuk fűzött várákosásoknak meg nem feleltek. Bizonyos az is, hogy a jelenlegi állapot sokkal közelebb áll a monopóliumhoz, mint a szabad iparhoz és bizonyos, hogy a forgalmat rendkívül korlátozó szeszitalmérési adó a monopólium behozatalával megszüntethető. De döntő ok kettő szól a monopólium behozatala mellett: 1. csak monopólium útján lehet a mezőgazdaságot hathatósan pártolni, a mezőgazdasági szeszipar felvirágoztatását elősegíteni; 2. Felső-Magyarország szeszgyárjai csak monopólium mellett versenyezhetnek sikeresen a galicziai gyárakkal, csak így lehet a hazai piacot a hazai termelés számára biztosítani.

Rubinek Gyula: Mezőgazdasági szempontból a monopólium tervét pártolja. Fontosak a közegészségügyi és társadalmi szempontok is; az alkoholizmust csökkenteni kell. A mezőgazdasági szeszipar már évek óta válsággal küzd. A felvidéken egyedül a szesztermelés hajt jövedelmet a földbirtokosoknak. Ha a szesz beváltási árát méltányosan állapítják meg, a szenvedő mezőgazdaságon segíteni lehet. Már csak az is, hogy a mezőgazda meghatározott árak mellett dolgozhatnak — úgy, mint a dohánytermelő — előnyös számára. Ha Ausztriában kedvező a hangulat, a monopólium mellett kell lennünk, hogy megragadhasuk az alkalmat arra, hogy a számunkra kedvezőtlen termelési contingenst megváltoztassuk. Rajta kell lennünk, hogy legalább is azt a szeszt, melyet az országban fogyasztunk, idehaza termeljük. Ha a monopóliumot behozzuk, a kis üstök számát korlátozni nem szabad. A felvidéken a kormány támogatásával a gyümölcstermelés örvendetesen föllendült. A gyümölcsöt kifőzés útján értékesítik és ezt nem szabad megakadályozni.

A szakosztály folyó évi február hó 7-én esti 6 órakor a vitát folytatta.

Elnök: Láng Lajos; titkárok: Jankovich Béla és Teleszky János.

Elnök jelenti, hogy Neumann Ármán dr., a ki szólásra volt feljegyezve, az ülésre meg nem jelenhetett.

Ráth Zoltán utal arra, hogy a vita során ellentét jelentkezett az ipari szesztermelők s a mezőgazdasági érdekek képviselői közt. Az előbbi részről attól félnek, hogy a szesz beváltási ára nagyon alacsony lesz, míg a mezőgazdák a magok részére előnyt remélnek a magas áraktól. Szólv azt hiszi, hogy az állam elég tekintettel lesz az ipari szesztermelésre is, sőt attól tart, hogy a szesz beváltási ára általában oly magasan fog megállapíttatni, hogy — tekintetbe véve az állam által a finomításért fizetett összeget is — a monopólium végeredményben áremelkedést fog előidézni. Ez esetben a szeszfogyasztás csökkenése — melyet a tisztított szesz iránt itt-ott tapasztalt ellenszenv is előidézhet, kellene elkészülve lennünk s egyuttal számolnunk kellene azzal, hogy a monopol az alsóbb osztályokra új terhet ró, mi szociálpolitikai szempontból sajnálandó volna.

Bamberger Béla. Az egészségügyi szempont mostoha elbánásban részesült. Miután finomítási kényszer nélkül célhoz nem érünk, félnünk kell, hogy a nyers-szesztermelők a finomítók kényszerének lesznek kitéve. Ez elkerülhető a monopoliumnál. Nem szabad azonban annyira meenni, hogy a gyümölcspálinkát is a monopoliumba bevonjuk, mert sok vidéken a gyümölcs értékesítése lehetetlenné válik. A kiviteli ipart a monopoliium nem érinti, a kiviteli díjak pedig a monopoliiumnál is alkalmazhatók, ha ez egyébként czélszerűnek bizonyul. A termelés sorsa iránti aggályokat, mint láttuk, ellensúlyozza a mezőgazdasági termelőknek reménye; addig, míg a monopoliiterv részletei ismeretlenek, időelőtti volna hypotheticus és a bevételi és eladási ár magasságára vonatkozó számokból a szeszipar tönkremenetelét jósolni. A monopoliit semki sem rajonghat, de ma már a szesziparban és a szesz adóztatásánál olyan a helyzet, hogy az mint a bajokat megszüntető eszköz igen ajánlatosnak mutatkozik.

3. A statisztikai szakosztály f. évi február 12-én esti 6 órakor tartotta első ülését a M. T. Akadémia heti üléstermében. Elnök: Jekelfalussy József dr., titkárok: Vizneker Antal és Fenyvessy József.

Elnök az ülést hosszabb beszéddel nyitja meg.

»Meggyőződés«, ugymond, »hogy a statisztikának, mint a társadalmi tudományok nélkülözhetlen segédeszközének, különösen fontos szerep jut társaságunk működésében. A M. Közgazdasági Társaság feladata a tudományt a gyakorlati élettel való vonatkozásban tárgyalni. Már pedig minél bonyolódottabbakká válnak a társadalmi élet viszonyai, annál nagyobb szüksége van a közgazdának arra, hogy a különböző hatások és ellenhatások szövevényét minél pontosabb statisztikai adatok alapján tanulmányozhassa s viszont maga a statisztikai kutatás is annál finomabbá kell, hogy váljék. A szakosztály működését alig kezdhette volna meg aktuálisabb kérdéssel, mint a mezőgazdasági statisztika reformjának tárgyalásával. Mai napság bizonyos agrár irányzat ragadta meg az elméket, melynek tulzását igen, de alapeszméjét helyteleníteni alig lehet. A mezőgazdaság szorult helyzete, melyet az őstermékek óriási versenye idézett elő, nem orvosolható nálunk az ipar elleni rekriminatiókkal. Az ipart meg kellett teremteni, mert szükség volt rá; most, hogy a mezőgazdaság szenved, az állami támogatásnak a felé kell irányulnia. A bajok gyógyítása a tényleges helyzet alapos ismeretét kívánja meg. Ez ismeretet van hivatva megadni az az agrárstatisztikai felvétel, melyre a földművelésügyi miniszterium a törvényhozástól felhatalmazást és eszközöket kér. Az országos m. k. statisztikai hivatalt igazságtalanul vádolják a mezőgazdaság iránti közönynyel. Jó agrár-statisztika előfeltétele a közvetlenül érdekelt gazdaközönség buzgó közreműködése az adatgyűjtés nehéz munkájában. Bizom a magyar gazdaosztály hazafias belátásában, hiszem,

hogy megérti a kor intő szavát és saját érdekében tevékeny részt fog venni a magyar agrárstatisztika megteremtésében.« Végül felkéri előadót tanulmánya felolvasására.

Hajdu László felolvassa értekezését. »Agrárstatisztikánk reformjáról«, melyet a Közgazdasági Szemle jelen száma egész terjedelemben hoz.

Elnök köszönetet mond előadónak s a tárgy feletti vitatkozás napjára f. évi február 28-át tűzi ki, mikor is a társaság helyiségében délután 4 órakor fog az ülés megnyitni.

AZ AGRÁR-SOCIALISMUS BÉKÉS VÁRMEGYÉBEN.¹⁾

I.

Az agrár-socialis mozgalom 1891-ik évben nyilvánult újabban Békés vármegyében, a mikor kitörés- és a hatósággal szemben nyílt elletnállásban nyert kifejezést.

Az akkor észlelt nyugtalanság több okra vezethető vissza, s ezek között nem a legkisebb szerepet játsza a *külről jött izgatás*, mely a ma már Európa szerte észlelhető socialis tanok terjesztése által a mezőgazdaság eddig békés munkásainak lelkiületét is megmetelyezni igyekezett.

A másik a social-democrata sajtó féktelenkedése, mely az értelem alsó fokán álló népnek oly tanokat hirdetett, melyeket az megérteni képes nem volt; továbbá, nem kis mértékben járult a fentebbiekhez a gazdaközönség egynémely rövidlátó elemeinek inhumanus eljárása, s végre a megélhetés — vagy jobban mondva — a gyors gazdagodási vágy minden téren észlelhető beteges kinövése.

Ámde okozta legyen bármi, az elégedetlenség meg van s ezen kérdés megoldását elodázni nem szabad, mert azzal előbb vagy utóbb, úgy is számolnunk kell s jobb, ha a bajt csirájában igyekszünk orvosolni, mintha az már nagy terjedelmet vesz; s a munkásosztálynak, a mely úgy vérevel, mint pénzével hozzájárul az államfentartás nagy feladatához, panaszait tekintetbe venni, sebeit — a mennyire az a társadalomtól és az államhatalomtól függ — orvosolni; munkája után leendő megélhetésére módot és alkalmat nyújtani úgy az államnak, mint a társadalomnak elengedhetlen kötelessége. Ámde nem kell hinni, hogy a socialis tanok iránt, csupán a teljesen vagyontalan, két keze munkája után élő napszámos bir hajlandósággal; mert tény, hogy e tekintetben a néhány hold földdel, házzal, szőlővel bíró zsellérek, fuvarosok is

¹⁾ Felolvasztatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« munkásügyi szakosztályának 1895. évi február hó 21-én tartott ülésében.

közösséget vallanak az előbbiekkal s a munkások első izbeni mozgalmá alkalmával ezek is élénk részt vettek a mozgalomban; de ezeknek némi félténivalójuk is lévén, nem exponálták magukat annyira a társadalmi rend megzavarásánál, hanem az izgatásban, az alattomos bujtogatásban ezek jártak elől; s ismerve ezeknek is súlyos helyzetét, a nagy terheket, melyek csekély vagyonukat nyomják s a megélhetést oly nehézé teszik, éppen nem fogjuk csudálni, hogy sorsuk javítását néhány — rosszlelkű csábító által tévútra vezetve — ez úton reménylették elérhetni.

A jogilag független, de önállósághoz még nem szokott munkásnép, felszabadulva az úri hatalom alúl, magára maradt s czéltudatos vezetés nélkül elérhetlen vágyak után indult, s mert ezen vágyai nem teljesültek, a vagyonos és intelligens osztályt elnyomójának kezdte tekinteni, csupán azért, mert az ő ábrándos terveit megvalósítani nem sietett.

Ez volt egyik oka annak, hogy a mi munkásnépünk különben ragaszkodó lelke elfordult azoktól, kiknek vezetésére szükségé leendett, s kik a helyett, hogy embertársaik bajaival, jogos kívánalmaikkal foglalkoztak volna, csak arra gondoltak, hogy miként zsákmányolhassák ki a reájuk utalt szegény munkásnépet; s ez volt oka, hogy míg egy részük a nazarenus és baptista vallás mistikus lemondó erényeiben találta meg a kibékülést, más részük elkeseredve, *a socialisták vezetésére bízta magát a nélkül, hogy tudta volna, hogy tulajdonképen mit tesz s hova vezeteti magát.*

* * *

Az imént röviden vázolt benső okok, ha anyagi okok nem járultak volna azokhoz, egyelőre még alig eredményezték volna a munkások mozgalmának ily gyors kifejlődését, de azokkal párhuzamban az egyének és osztályoktól függetlenül közgazdasági okok is támadtak, melyek a munkások elégedetlenségét erősen fejlesztették.

Nagyon aggasztó jelenségnek tartom vármegyénk eddig nyugodt, békeszerető és türelmes munkásainak elégedetlenségét, erőszakoskodó fellépését, mert hiszen ha Békés megyében a munkás megélhetése oly nehéz, miként azt a munkások szószólói állítják, mit szóljunk a felső vármegyék szegény tót, vagy az Erdély bércei között élő székely és oláh munkások helyzetéhez? . . . Ha e dústalajú vármegyében *okuk* van a mezei munkásoknak az elégedetlenségre, *akkor* az okok milyenek lehetnek s kell, hogy felkutassuk azokat, s a mennyire lehetséges, akár állami, akár társadalmi úton, de a helyzeten segíteni kell.

Nem szükséges fejtegetnem, mert köztudomású, hogy az okszerű gazdaságvitel egyik legfőbb kelléke a munkás kéz s tagadhatatlan, hogy a gazda épp úgy rá van a munkásra,

mint a munkás a gazdára utalva. A gazda ad munkát s fizeti a munkás közreműködését; a munkás adja viszont a munkaerőt, melyért kell, hogy méltányos díját megkapja. S ez az, a mit sok gazda nem helyesen fog fel s azt hiszi, hogy az a munkás, a ki az ő jobblétének előbbrevitelén — bár bizonyos bérért — dolgozik, az néki lekötelezettje. A gazda és munkásai között szükséges, hogy a jó egyetértés őszinte legyen, mert tagadhatlan, hogy a jó, az emberséges és igazságos gazda iránt annak cselédjei, szakmányaos munkásai, sőt napszámosai is hasonló érzelmekkel viseltetnek; míg ellenben az olyan gazdát, a ki, a hol csak lehet, elhúzza vékony keresetét is annak a szegény, két keze munkája s arcának veritékével kenyerét kereső munkásnak, a ki a maga és sok esetben számos tagból álló családja részére azt a mindennapi kenyeret, melyet az Istentől annyi ember kér naponta, — kér sokszor hiába — oly nehéz munkával tudja megkeresni, az olyan gazdát mondjuk, nem is lehet kívánni, hogy hiven, becsületesen s odaadólag szolgálják, mert az emberi természetben rejlik, hogy az ilyen lelketlennek, a hol csak lehet, igyekszik fizetett munkása követ dobni útjába! Egyik orvosszernek mondom én épp a fentebb mondottakból kifolyólag, hogy a gazda legyen a munkás iránt mindig igazságos, méltányos és bánásában humánus. Kívánja meg a munkástól a tisztességes magaviseletet, de ne kíváncson attól ereje feletti munkát. Teljesítse mindenki munkásai, cselédjei iránti kötelességét lelkiismeretes pontossággal, hogy soha se lehessen a munkásnak oka a munkaadót igaztalansággal vádolni, mert az ilyen eljárás mellett a munkás is javul, erkölcsében nemesedik; tisztességérzete a munkaadó irányában önkéntelenül is fel fog ébredni s a régi bizalom — mely ma már csak az idősebbek emlékében él — újra helyreáll gazda és munkás között, a mi által már egy nagy lépés leend téve azon cél felé, hová úgy a saját, mint az emberiség általános érdekeinél fogva törekednünk kell. De mert az emberi természet ismerete után nem reménylhetők, hogy valaha létesüljön oly ideális állapot, mely szerint mindenki a tisztesség, igazságyszeretet és jó erkölcs útján haladjon, gondoskodni kell módokról is, melyek lehetségessé kell, hogy tegyék azt, miszerint az állami akarat s a társadalmi rendet s együttélést biztosító elvek, az emberek ellenkező törekvései daczára is érvényesüljenek; vagyis célszerű és üdvös intézményekkel kényszer útján valósítani meg azon eredményeket, melyek a tisztesség, igazság, szeretet és jó erkölccsel együtt járnak.

Engedjék meg tisztelt hallgatóim, hogy ezen igen hiányos és szagztatott bevezetés után áttérhessek a munkások által hangoztatott panaszokra, hogy lássuk, jogos volt-e az ő mozgalmuk, melynek néhány áldozata is lett, számosan pedig

hosszabb vagy rövidebb időre elvesztvén egyéni szabadságukat, sötét börtönben elmélkedhettek az emberi gyarlóság, kapzsiság és telhetetlenkedés megfejthetlen problémái felett.

* * *

Azt mondják, hogy a kereset oly szűk, a munka oly kevés s az is oly rövid időre van összehalmozva, hogy a napszám és egyéb szakmáymunkából élő munkás nem képes a saját és családja szükségletét megkeresni.

Panaszolja, hogy a részes kukoricaföldek után terhes szolgálmányokat kell teljesíteniök s az úgynevezett »uzsora« oly nagy, hogy a legkedvezőbb körülmények között is drágán vette meg résztermését a vállalkozó munkás.

Keveslik a napszámot s az ebből származó keresetet; keveslik különösen azért, mert keresetük nem terjed ki az év minden szakára, hanem csak pár nyári hónapra.

Drágálják az aratást s különösen kifogásolják azt, hogy kevés holdat adnak egy-egy párra s a 13—14-ik részért a szalmás gabonát még behordani és asztagba rakniok is kell.

A szegődmény gabona silánysága ellen cseléd és szakmányos egyaránt panaszkodik; mondják, hogy némely gazdánál nem gabonát, hanem valóságos rostaaljat kapnak.

Súlyosnak és igazságtalannak állítják az »uti adót«, mely különösen a zsellérekre súlyosodik, a kik pedig tulajdonkép, igájuk nem lévén, az utat nem is használják.

Keservesnek panaszoja a kubik munkát, a hol a munkás, erős munkával bár, jó keresetet találna, ha a vállalkozók és fizetett alkalmazottjaik igazságosan járnának el iránjukban.

Állítják, hogy a szegény embernek sehol sincs igazsága s panaszával rendszerint elutasítják a nélkül, hogy jogos igényeiknek hely adatnék s részökre igazság szolgáltatnék.

Kifogásolják, hogy gyermekeiket, a kik a háztartás gondjait közreműködésökkel már enyhíthetnék, szülőiktől s keresetüktől elvonják s 12 éves korúig éppen a legszorgosabb munkaidőben naponkinti iskolába járásra kényszerítik s ha mulaszt, — mert hogy a család élhessen, dolgoznia kell, — azonnal *pénzbírsággal* sújtják a szülőket.

Panaszolja, hogy éppen a legnagyobb munka idején hívják be a katonaköteles családtagokat, s hazaeresztik, midőn már keresete alig van a honlevőknek is s így kénytelenek a család terhére lenni s az a nélkül is szűk keresetből élni.

Végre a munkások egyik eminens panaszát képezi az is, hogy nem engedtetik nekik munkáskörök alakítása, a hol ők bajaik orvoslására írt keresnének s a hol megbeszélhetnék közös eljárást igénylő ügy-bajos dolgaikat.

Ezek és még több más esetek mindenesetre olyanok, hogy legalább is figyelembe veendőek s orvoslásukra úgy a

törvényhozásnak, mint a vármegyének, községnek s minden jóérzésű s igazságszerető egyénnek meg kell tenni a lehető, hogy a *valóban* létező bajok orvosolva legyenek s ez által a köznyugalom helyreálltassék s a munkások jóléte lehetőleg emeltessék.

* * *

Nézzük már most, hogy mi a való s mi a képzelt sérelem azokból a panaszokból, a melyeket fentebb röviden felsoroltam. Lehetőleg tárgyilagos óhajtók lenni, mert nem szeretném, ha akár a gazdaosztály vádolna lázítással, socialistikus tendenciákkal, akár a munkásosztály magyarázná oda szavaimat, hogy én a gazdák pártját fogom s az ő érdekeit akarom a munkások igazai ellenében megvédelmezni, mert célom nem az, hogy akár a gazdát a munkás iránt, akár a munkást a gazda iránt még jobban elidegenítsem, hanem az, *hogy a köztük tátongó úrt betöltsem* s meggyőzzem arról, hogy az igazság és méltányosság útján haladva s becsületesen teljesítve egymás iránti köteleességeinket, a legbiztosabb utat választjuk arra nézve, hogy a megzavart társadalmi rendet helyreállítsuk, hogy egymást ne ellenségnek, hanem testvérekül tekintsük.

A kérdés az, hogy mik lennének azon teendők, melyek által a munkásosztály helyzetén segíteni, bajaikat enyhíteni lehetne?

Szerény nézetem szerint ez a kérdés annyira fontos, hogy úgy a gazdaközönség, mint a vármegye, de sőt és talán első sorban az államkormány egyesült jóakarató törekvése és áldozatkészsége is kell, hogy közreműködjék ezen agrársocialis bajok gyökeres orvoslásánál, melyek most még csak az alföld néhány vármegyéjében mutatkoznak, de azt hiszem, hogy csak idő, még pedig rövid idő kérdése, hogy nagyobb terjedelmet vegyen az ez irányú mozgalom.

* * *

Engedje meg a mélyen tisztelt szakosztály, hogy a fentebb felsorolt panaszokra áttérhessek s kezdhessem az aratáson, miután tagadhatatlanul ez a munka bír a szegény emberre nézve — és méltán — a legnagyobb fontossággal.

Vissza kell térnem néhány évtizeddel, hogy a mai állapotokkal összehasonlítást tehessek.

A békésvármegyei viszonyok néhány évtized alatt nagy változáson mentek keresztül; bár belterjesnek a szó igaz értelmében még ma is kevés gazdaság rendszere nevezhető, de bizonyos irányban mégis egy nagy lépés történt e tekintetben is előre. A mi munkásaink hozzá voltak szokva ahhoz,

hogy 5--6 hétig arassanak ¹⁾ s a szalmás gabonát kevesebb dologgal mint ma, kévébekötés és keresztberakás helyett, csak vontatókba hányják össze s midőn a szalmában nyert aratórész elnyomtatásával készen voltak s a nagy mennyiségben vállalt feles vagy harmados kukoriczatermést betakarították, hozzáfogtak a nyomtatáshoz s nyomtattak bizonyos részhányadért újévig, sokszor tavaszig is.

A búzakivitel élénkülése s különösen a piros, aczélos búza iránt való élénk kereslet arra ösztönözte a gazdaközöniséget, hogy korán vigye piacra terményét, másrészt, hogy ezen termény a kereslet kívánalmának megfelelő legyen. Tehát, hogy eme kívánalmaknak megfelelhessen a gazda, szükségessé vált az eddigi négy-hatheti aratási időt három, később két hétre szállítani le. A hosszúság és költséges nyomtatási műveletet pedig a gyorsabb és biztosabb — s természetesen olcsóbb — gőzcséplőgép munkájával helyettesíteni. Tagadhatatlan, hogy a munkásosztály ez által egy megszokott keresettől lett részben megfosztva s az új helyzetbe, — mely Békésben elég rohamosan vitetett keresztül, — nehezen találta bele magát s a most általános kétheti aratás alatt nem is kereshet annyit, mint keresett akkor, midőn két-három annyi időn át dolgozott. S ebben teljesen igazat is kell adnunk a munkásoknak, mert a hol akkor 20 pár aratót szerződtetett a gazda, oda most legalább 30—35 párt szerződtet s miután az aratási feltételek ma is ugyanazok, a kereset egy-egy aratópárra majdnem felére szállott le. Persze a munkás soha sem nézte azt, hogy piros, aczélos-e az a búza, fehér avagy sárga-e az árpa, a mit a hosszúság aratás alatt keresett, mert eladásra úgy sem került, kenyérnek pedig jó volt a színét vesztett gabona is, csak az volt óhajta, hogy minél több legyen az.

A mi a lóval való nyomtatást illeti, tagadhatatlan, hogy a hosszú idő alatt sokat kerestek a vele foglalkozók; kerestek éppen az őszi és téli időben, mikor más munka nem volt; s még most évtizedek multán is, midőn a gazd. cultura oly nagy lépésekkel halad előre, alig talál a cséplés bevégezése után munkát és keresetet. Azt mondják az elfoglaltak, hogy a nyomtatás helyett ott a cséplés; ott is mód van nyújtva hasonló keresetre, ámde azt nem veszik figyelembe, hogy Békés vármegyében ma 501 gőzcséplőgép működik s hogy 3—4 hét alatt még a nagyuradalmakban is legtöbbszörre be van végezve s így nincs meg a fizikai idő és alkalom a keresetre.

Összegezve tehát a fentebbieket, azon meggyőződésre jutunk, hogy a mostani aratási és cséplési művelet sok munkást igényel rövid időre s így a kereset nagyon megoszol-

¹⁾ A községi előírások adatai szerint az aratás tartama 1860-ban igénybevett a békési járásban 60 napot, most 24-et, a csabaiban 65-öt most 30-at, az orosháziban 50 napot, most 25-öt, a szeghalmiban 60-at most 30 napot, stb.

ván, nem nyújt a munkásnak annyit, hogy évi kenyérszükségletének nagyobb részét megkereshesse s miután a cséplés bevégezte után munka már nem igen van, ugyan mit tegyen az a szegény, munkája után élő ember, a ki azt látja, hogy a tél küszöbére üres kamrával lép!? Az üres gyomor a legrosszabb tanácsadó!...

Áttérhetek ezek után a részeskukoricza-műveletre. A Békés megyében szokásos harmados kukoriczamívelésnél a gazda megszántja, — némely helyen el is veti a magot — a vállalkozó munkás feladata azután, az ezen vállalatnál előforduló egyéb teendők végzése.

Nem lehet tagadnom, hogy sok gazda nagyon is visszaélt a reá nézve kedvező helyzettel, tudván, hogy kukoricza alá szánt földjét, bármily terhes feltételek mellett is elvállalják. Szükséges itt jeleznem, hogy vármegyénk szegény, munkás népére épp oly fontos a kukoricza, mint a felvidék népére a burgonyatermés, mert ez pótolja nála a kenyeret; hizlalhat vele s ez által az annyira nélkülözhetetlen zsiradékhoz s a különben oly ritkán élvezett húshoz jut. Természetes tehát, hogy a kukoriczaföld keresett és kapós annál is inkább, mert ezzel is olyformán vagyunk már, hogy több az eszkimó, mint a foka, mert sok nagyobb birtokon is majorságilag művelvén, csak a törést adják ki részben vagy készpénzért, s így mindenki siet, még áldozatok árán is, ahhoz jutni s azért van, hogy legtöbbször a munkás kénytelen rálicitálni a munkásra, s ha a gazda eléggé kapzsi, kizsákmányolni ezen reá nézve előnyös helyzetet, gyakran megesik, hogy a munkás csak akkor látja, mikor a kukoricza betakarításával készen van, hogy tavasztól őszig ingyen dolgozott.

A napszám alacsonyysága iránti panaszt jogosultnak kell elismernünk, a mennyiben valóban alacsonyabb az, mint a szomszédos vármegyék legtöbbjében, mert míg:

	tavaszi	nyári	őszi	téli
	k r a j c á r			
Jász-N.-Kun-Szolnok megyében	59	109	62	44
Csongrád megyében	59	121	74	49
Csanád »	59	134	80	48
Bihar »	52	102	68	42
Hajdú »	64	131	78	40
addig Békésben csak	48	104	61	40

krajczárra rúg a napidíj s a különbség a munkásra nézve éppen nem kicsinylendő összeget tesz ki évi átlagban s ebből is kitűnik, hogy a kereset a 30 év előttihez képest csökkent, a mit igazolnak a községek által beadott adatok is, melyek szerint 1860-ban egy napszamos-család átlagos szükséglete a békési járásban 200 frt., most 240 frt., keresetét pedig most 180 forintra becsülik. A gyomai járásban szükséglete akkor 160

forint, most 200 frt., keresete 130 frt., az orosházi járásban szükséglete akkor 150 frt., most 200 frt., keresete 180 frt. és így tovább.

Fokozta a gazdasági gépek hatását — melyek igen el vannak a vármegyében terjedve — a népesség nagy szaporodása is. 1860-hoz képest például az orosházi járás népessége megkétszereződött; egyes községeknél pedig az emelkedés szintén igen nagy. Igazolja a kereset elégtelenségét s ebből folyólag a rossz táplálkozást a nép nagyfokú testi elsatnyulása már most is, a mit igen élénken bizonyít azon körülmény, hogy húsz év alatt a katonai szolgálatra alkalmas hadkötelesek százaléka jelentékenyen leszállt.

Nagyon sok és méltánylandó panaszt hallottunk a kubikmunkások részéről is. Panaszolják nevezetesen, hogy a kubikgödörök felmérésénél a vállalkozók megbízottjai nem járnak el a munkások iránt igazságosan s minden kigondolható ürügy alatt igyekeznek őket megrövidíteni. De a mi még ennél is érzékenyebben sújtja a kubik-munkást, a ki családi fészektől távol, az Isten szabad ege alatt tölti az év jelentékeny s bizonynyal legzordonabb részét; a ki odahagyja csendes otthonát azért, hogy családjának, mely odahaza epedve várja a családfő visszatértét s vele a jobb napoknak beköszöntét; a ki távozik, hogy a maga és családja részére szükséges kenyeret verejtékes munkával megkereshesse; s több heti erős, fárasztó munka után üres tarisznyával és tört reménynyel, de teljes kétségbeeséssel tér vissza övéi közé, mert őt az úgynevezett »Jancsi«-bankóval — mely egy, a vállalkozó által kibocsájtott pecsétetes papírdarabból áll — fizették ki, a melynek az a rendeltetése, hogy ugyanoda, abba a tengerbe folyják vissza, a honnét származott, t. i. a vállalkozó zsebébe, mert ezen papírrongy csak ott bir némi értékkel s ott kell azt ugyanazon kávéházban elköltenie, a hol a vállalkozó embere méri az ételt és italt; méri kétszeres árért; méri azért, hogy 50%-ot nyerjen azon a szegény munkáson, ki véres verejtékével szaporítja a legtöbbször lelketlen vállalkozó vagyonát a nélkül, hogy néki egyéb haszna lenne munkájából, minthogy a mig ott dolgozik, eszik, iszik, többet is mint kellene, ne hogy a »Jancsi«-bankó a nyakán maradjon, mert azt tőle az illető kibocsájtó csak hosszas utánjárás után váltja be. Ezen fosztogató eljárás által ölték ki a munkásból a takarékosági ösztönt, de nemcsak, hanem korhelylyé, iszákossá tették, mi által erkölcsi és anyagi romlását idézték elő!... Azt hiszem, hogy a munkások erkölcsi érzetét, a vármegyénkben évtizedeken át folyamatban volt körösszabályozási munkálatok körül tapasztalt visszaélések nagyon alácsökkentették s nagy része van a mezei munkások elégedetlensége, bizalmatlankodása, sőt a munkaadók iránt való gyűlölség megteremtésében is.

Nagy része volt az elégedetlenség előidézésében az épp akkor tájban kirótt és esedékessé vált »útdadó« aránytalanságának is, s valljuk be, nem éppen alap nélkül. Az a szegény napszámos, a kit a törvényhozás egy humánus törvény alkotásával felmentett az állami adózás alul; az a szegény napszámos, a kinek semminemű jószága nincs, — a ki tehát igazával nem is ronthatja az utat — fizet 1 frt. 50 kr. útdadót; fizet éppen annyit, mint az, a ki fekvősegei után 20 frt. egyenes államadóval van megróva. Nem zárkozhatom el annak kijelentésétől, hogy ez nem jól van így, hogy ez nem egyezik meg az egyenlő teherviselés elvével.

Ezen adónak méltányosabb alapon leendő kirovása tekintetében csak a törvényhozás intézkedhetvén, indokoltnak s megnyugtatónak tartanám, ha a vármegye ezen törvénynek az elfogadott elvnek megfelelőleg százalékban leendő kirovása, s így az útdadó-minimumnak az államadó fizetése alul felmentett napszámos-osztályt illetőleg, teljes eltörlése érdekében indokolt felterjesztéssel élne.

* * *

Számos panasz merül fel úgy az éves cselédek, mint az aratók és egyéb olyan szakmában dolgozó munkások részéről, kik munkájukért szemesgabona-illetményben is részesülnek. Panaszolják ugyanis, hogy sok gazdánál nem kenyérnek alkalmas búzát, hanem valóságos rostaaljat kapnak s be kell vallanom, hogy a vádban sok igaz van. Már pedig a különben is elég szűkre szabott gabonailletménnyel — különösen a számosabb családtaggal bíró cseléd — csak úgy jöhet ki, ha az nemcsak az ürmérték, de súly szerint is megfelel azon mennyiségnek, mely szegődménye szellemének megfelelőleg neki competál. A szegődményes kell, hogy hektoliterenkint legalább 76 klgr. búzát kapjon, mert ha a gazda például 70 klgmós búzát mér ki ür szerint, az a szokásos 14 hekt. járandóságnál 84 klgr. búzával rövidíti meg cselédjét. A cselédügy különben is nagyon rászorul már a rendezésre nagyon üdvösnek tartanám, ha a békésmegyei gazdasági egyeslet által kidolgozott s a vármegyéhez beterjesztett szabályrendelet elfogadhatnák s mielőbb életbe léptettetnék, mert ezen szabályrendeleti tervezetben igen gyakorlati elvek vannak letéve. Követeli többek között a munkás és díjlevél kiadását, hová a szegődött bére beiratik. A munkás igazolványt, mely nélkül büntetés terhe alatt más helyre el nem állhat, sem fel nem fogadható. Létesíti a gazdasági szakértők új intézményét a járási szolgabírák mellé, a kik a munkás és munkaadó között felmerülő vitás kérdésekben dönteni hivatottak. E szakértő-bizottságok járásonként a gazdasági egyesület választottaiból alakíttatnának. Nevezetes intézkedése a szabályrendeletnek az is, hogy a dohánykertészeket munkájuk tar-

tamára cselédi viszonyban állónak kívánja tekinteni. Gondoskodik a mezei munkásokat illetőleg a vasárnapról; az éves és hónapos cselédeknek sem kell vasárnap dolgozniok, csak ha nagy gazdasági csapást háríthatnak el munkájukkal, de ekkor is számukra külön napidíj adandó. Fő az alternatív aratási szerződések érvénye. Igen lényeges intézkedés, hogy a terménybeli járulékokat nem ürmértékben, de súly szerint kell kiadni. A hadköteles cselédről s honmaradt családjáról gondoskodik, stb. Végre igen figyelemre méltó, hogy elsőül tervezi a rokkant vagy tisztességes munkában kiöregedett mezei munkások és cselédek segélyező-alapját meggyeszte, önmegadóztatás útján. A gazdasági egyesület, igen helyesen első teendőnek mondta ki, hogy az agrár-mozgalmakat első sorban a mezei munkások és gazdák között való viszony rendezésével kell és lehet megszüntetni.

Az igazságszolgáltatás ellen is gyakori a panasz s ez nem is lesz másként mindaddig, míg a gazda és munkás között felmerülő peres ügyek elintézése ki nem vétetik az elsőfokú hatóságok kezéből s nem bizatik e célból alakítandó olyan békéltető-bizottságokra, a minők már tapasztalat szerint igen szép eredménynyel működnek az 1884-ik évi XVII-ik t.-cz. alapján az iparosok és segédek között felmerülő vitás kérdések elintézésénél. Ezen bizottságokban vegyesen foglalnának helyet gazdák és munkások, s az együtt hozott határozat azonnal jogerőssé válván, végrehajtását a községi hatóság teljesítené.

* * *

Egyik eminens panaszát képezi a munkásoknak az is, hogy nem engedtetik nekik munkáskörök alakítása, a hol ők — véleményük szerint — bajaik orvoslására írt kereshetnének s megbeszélhetnék közös eljárást igénylő ügyesbajos dolgaikat. S tényleg Orosházán s B.-Csabán ezen körök alakítása iránti kérelmük megtagadása miatt tört ki az elégtelenség nyílt ellenszegülésben.

Ezen alig indokolható megtagadását a munkások kérelmének, nem tartom helyesnek s éppen nem okszerűnek, és pedig nemcsak azért, mert a társulás emberi jog s annak kifejlődését nem gátolni, de elősegíteni kell; de azért sem, mert míg így éjjelenként a tilalom ellenére is, vagy talán éppen azért, minden ellenőrzés nélkül összejönnek s mert tilos, még ingert is találnak az összejövetelre, — addig egy, alapszabálytal bíró testületben minden lépésük ellenőrizhető s talán okkal-móddal jobb irányba is terelhetők leendenének. Az agrár-socialismus eddigi története bizonyítja, hogy a véres zendüléseket mindig az támasztotta, hogy a munkás-egyleteket vagy nem engedélyezték, vagy megrendszabályozni kívánták. Arra senki sem gondolt eddig, hogy a

munkás-köröket igenis meg kell engedni s azoknak agitációs jellegét azzal kell ellensúlyozni, hogy az egyletekben a munkás existenciájának biztosítását, jövőjének rendezését állítsák fel programmul. Valami anyagiás munkaprogrammot, mely a jövő kecsegtető képével ellensúlyozni tudja az álapostolok ámitásának csalogó lidérczfényét. Nem lehet szemet húnyni azon itt szerzett tapasztalat előtt, hogy a munkás itt Békésben nem azért elégedetlen főleg, mert élni egyáltalán nem tud, hanem azért, mert nincs annyi keresete, hogy ebből a munkaképtelenség idejére valamit félretegyen, hogy jövőjét biztosítsa. Hiszen mi itt a helyszínén közvetlen tapasztalatokat is szereztünk arra, hogy munkásaink főleg azért követelik a munkásköröket, mert a socialismus vándorapostolai azzal hitegetik őket, hogy ők — az apostolok — fognak segélypénztárakat létesíteni számukra. Magam részéről azon nézetnek adok kifejezést, hogy a körök alakításának ezen elfojthatlan vágyát, mely most a békés társadalmat fenyegeti, teljesen a munkáskérdés békés megoldására lehetne fordítani, ha nemcsak hogy el nem tiltanák őket a társulástól, hanem oda hatnának az intéző körök, hogy igenis szervezzenek köröket, melyeknek a munkás jövőjének biztosítása lenne a célja. Ma az agrár-socialismust nemzetközi adományok, valamint a budapesti munkások betegsegélyző-egylete támogatják. Azonnal ki lehetne munkásainkat ezen körökből ragadni, ha önszegély és községi támogatás mellett megyeszerte és pedig községenként munkás betegsegélyző és nyugdíj-egyletek állíttatnának fel. Merem állítani, hogy ha a mi békés-vármegyei munkásainknak az egyletalakítást a kormány oly alakban megengedné, hogy a munkaadók áldozatkészségével nyugdíj- vagy segélypénztárt szervezzenek, azonnal megszűnnék a fővárosi izgatás és munkásaink jólélekkel igyekeznének sorsukat biztosítani.

II.

A fentebbiekben igyekeztem a munkások panaszát s a munkás és munkaadó helyzetét vázolni, alább azon nagyobb-szabású teendőket kívánom megjelölni, melyek messzebb kiható eredményeket lennének hivatva előidézni s nézetem szerint hosszú időre kizárnák a most észlelt bajok ismétlődését, mert módot és alkalmat nyujtanának a tisztességes munkásnak arra, hogy életszükségeit becsületes munkával megszerezhesse.

A legstürgősebb teendőnek tartom a hitelviszonyok rendezését, mert a mily örvendetes, hogy a nagybirtokos 4—5^o/o-on tud amortisations kölcsönhöz jutni, épp oly szomorú, hogy a kisbirtokos, mezsei munkás és kisiparos 8—10^o/o-ot is kénytelen fizetni. Itt vannak a regaleváltság kötvényei,

minden község, de különösen nagy és gazdag megváltakozott községeink, százezrekre menő $4\frac{1}{2}^0/0$ -ot jövedelmező kötvények birtokában vannak, melyek el nem idegeníthetők, de megengedte, sőt mintegy czélul jelölte ki a törvényhozás, hogy ezen kötvények, a mennyiben szükségesnek mutatkoznék, községi bankok alapítására felhasználassanak. Bizony-nal óriási eredménye leendene egy ily községi banknak, a honnét a kisgazda, a kisiparos és munkás — habár solidáris kötelezettség mellett is, — olcsó pénzhez juthatna. Ugy hiszem, hogy ha ezen most $4\frac{1}{2}^0/0$ -ot jövedelmező tőke bank-alapul letétnék s $5-5\frac{1}{2}^0/0$ -ra kisebb részletekben adatnék ki, nagy előnyére lenne a szegényebb osztálynak s megnyugvást szülne, ha látná, hogy ez egyedül az ő jobblétének előmozdítására, s nem a részvényesek jövedelmének fokozására létesített.

* * *

Az utóbbi évek nagy átalakító társadalmi, közgazdasági fordulatai adták a mezei munkások ajkára az elégtelenség panaszzavát.

Kétségtelen ugyan is, hogy a mi békésmegyei munkásainknak az a vágya soha meg nem szűnik, hogy kitartó igyekezettel egy kis nádfedeles házat, meg egy kis szőlőt, vagy pár hold földet szerezzen. Ezzel a vágygyal kezd az élethez, midőn fészket rak s ezzel a kába reménynyel hal meg. S tagadhatlan, hogy ezt a vágyát, ezt a reményét még 15—20 évvel ezelőtt egy kis józan takarékszággal el is érhetné. Ma azonban nem úgy van, mert ki lehet mutatni, hogy az alföldi munkás birtokszerzési vágyát ki nem elégítheti részint a kereset csökkenése, de leginkább, mert a föld — különösen az apróbb parcellák — ára igen magasra szökkent; sőt a mai viszonyok között alig képes a szegény földnélküli munkás, házasszélér és kisiparos egy-két malaczkát is tartani, mert hiszen legelője egyáltalán nincs s azt magok bérelni — még ha erre alkalmas terület lenne is — nem képesek.

Szükségesnek, üdvösnek és sok elégedetlenséget megszüntető műveletnek tartanám tehát, ha a községek a községi birtokból, melyek részben a község körül terülnék el, haszonbérbe adná sertéslegelőül a földnélküli zselléreknek, kisiparosoknak és munkásoknak. Ma a községi előljárók csak az adó behajtására s a közigazgatási rendeletek végrehajtására fektetnek súlyt, s gondot sem vetnek arra, hogy a köz-lakosság érdekében annak jobblétére is tegyenek valamit s ügyei iránt egyáltalában nem érdeklődnek. De nem akarnám a köz-igazgatásnak ezen, végre is hasznos factorát vádolni, mert sajnos, de igaz, hogy az előljárók azon temérdek teendőitől, melyet az állam saját feladatainak végeztetése céljából rájuk

ró, — mint pld. az adókievetés — mely az adóhivatalok teendője lenne, az adók behajtása, katonai ügyek, stb. miatt nem jutnak ahhoz, hogy saját belkormányzati ügyeiket végezhetnék. E tekintetben javulás talán csak a közigazgatás reformjától várható.

Van továbbá minden községnek kisebb-nagyobb földbirtoka, melyek most a minden területet sáskaként megszálló nagygazdák kezei között vannak. Ezen területeket nem lenne szabad egészben, vagy nagyobb parcellákban bérbeadni, hanem a községek közvetlen közelében levőket 200 négyszögöltől 1—2 holdas, a távolabb fekvőket pedig 5—10 holdas részletekben és pedig az előbbi csakis földnélküli zselléreknek, kisiparosok és napszámosoknak kerti műveletre; az utóbbit pedig olyan kisgazdáknak, a kik pár hold ugar vagy egyéb földdel s némi igaerővel bírván, annak megmunkálására mód és eszközökkel rendelkeznek. Mert ma már a magánosok kezeiben levő ily célra szánt területek oly mesés áron osztatnak ki, hogy a szegény munkás visszariad tőle annál is inkább, mert a földért kora tavasszal, — a midőn már minden keresetét felélte — és pedig egy összegben képtelen lefizetni, s így meg van fosztva annak lehetőségétől, hogy munkája árán juthasson némi főzelékfeléhez, s e miatt azután a tél közeledtével nyári gabonakeresményét kell ilyes czikkekért elpredálnia. De tekintetbe kell venni azt is, hogy minden jóra való ember törekvése odairányul, hogy legalább öreg napjaira bizonyos vagyoni önállóságra tegyen szert; mert ott fők a munkások elégedetlensége a legszenvedélyesebben nyilvánulni, a hol nincs semmi kilátás arra, hogy megfeszített munkássága, józan, takarékos életmódja daczára, saját fekvőséghez jusson. Ott tehát, a hol a földbirtok forgalma minimalis, — a mi rendszerint a nagybirtokokkal körülvett községeknél észlelhető — ha a község maga képtelen segíteni, az államnak kellene egyes kisebb területeket megvásárolni s kis parcellákban a szegény, de takarékos és józanéletű munkásnép között egyetemleges kötelezettség mellett apró részletekben leendő törlesztés mellett kiosztani, avagy haszonbérbe adni. Azt hiszem, aránylag csekély eszközökkel, nagy eredményeket érhetnénk így el.

A községek feladatának tartom továbbá azt is, hogy minden községben a földbirtok arányához mért alapok létesíttetnének, mely alapok arra lennének hivatva, hogy az önhibáján kívül munkaképtelenné lett, vagy elaggot tisztességes életű mezei munkásnak ne kellenék ily esetben a koldusbot-hoz nyúlni, hanem csekély, de a létfontartásához mégis elegendő segélyben részesítenék.

III.

Az államhatalom feladatát az agrár-socialis bajok terjedése ellen még fontosabbnak tartom, csak hogy itt már nagyobb eszközök — és magasabb tényezőkkel kell számolnunk. Ámde a ki akarja a czélt, akarnia kell az eszközöket is. S bizonyynyal elsősorban az állam van hivatta polgárainak nemcsak megélhetésére módot és alkalmat nyújtani, de azok bajait — a mennyire az tőle függ — orvosolni is.

Békés vármegyét a hármaskörös szeli át, melyek nagy áldozatok árán szabályoztattak. Ámde a nagykiterjedésű Körös-Berettyó Sárrét mocsarainak kiszáritása-e, avagy az éghajlati viszonyok változása, de tény, hogy vármegyénk, valamint az alföld tiszáninneni része az utóbbi tíz évben a szárazsággal küzdött s évről-évre inkább előtérbe lép az öntözés szükségessége.

Van igen tekintélyes culturmérnöki karunk, úgy hiszem, hogy ezen intézmény nemcsak azért létesítettett, hogy itt-ott néhány holdnyi rét vagy rizsföld öntözési tervét készítse el; de bizonyynyal magasabb cél lebeghetett a magas kormány előtt, mely czél — az öntözés kiterjesztése — évről-évre inkább előtérbe lép. Készíttesse el a magas kormány legalább a három alföldi vármegye, Békés, Csanád, Csongrád öntözési hálózatának tervezetét s vigye ezen tervezetet keresztül, úgy a mint keresztülvitte törvényhozási úton a folyók szabályozását; tegye kötelezővé az öntözés rayonjába eső területekre az öntözésben való részvételt, bizonyynyal hálás leendő érte a jövő nemzedék, ha a mostani talán zúgolódva menne is bele. Csakis törvényhozási úton lehet ezt ma, vagy később is létesíteni, mert annyi széthúzó elem bevonása s azoknak egy célra leendő egyesítése magán vagy társulás útján, majdnem a lehetetlenséggel lenne határos. Mennyi munkásnak nyújtatnék ezen műveletnél s ezen művelet által állandó kereset; mennyire átalakítaná a gazdasági rendszert, — mely nálunk ma a legfőbb baj, — emelné az állattenyésztést s megkönnyitené az évről-évre nagyobb súlylyal reánknehezedő adófizetést; megháromszorozná az évi termést, a föld értékét, s háromannyi lakosnak nyújtana a tisztességes megélhetésre módot.

Felette üdvös, s a szállítás olcsósága tekintetében nagy horderejű intézkedés leendene, ha a magas kormány, a már majdnem teljesen befejezett Körös-szabályozás előnyeit felhasználva, a hajózást az egyesített Körösökön életbeléptetné, a mi által az alföld egy jelentékeny része olcsón lenne ellátható tüzelő anyaggal s a körösmenti birtokokat értékükben emelné, mert a forgalmat nagy és előnyös módon fokozná.

A békésmegyei gazdasági egylet által évek óta hangoztatott óhajlásának valahára leendő teljesítése: a vármegyeünk területén, kísérleti teleppel egybekapcsolt földművesiskola létesítése által is nagyot lendítenénk — legalább közvetve, — a gazdasági rendszer javításán, mert a gazdaságvitel — különösen a közép- és kis parasztbirtokon — ma is olyan, minő öregapáink idejében volt. Az ily külterjes s jórészen a kalászosok termelésére fektetett gazdálkodás pedig — tudjuk — kevés munkást foglalkoztat s ma már haszonnal nem űzhető, mert a gabonaárak folytonos hanyatlása, a földnek évről-évre emelkedő értéke, az adóemelkedés, a fejlődő igények kielégítése nagyobb industriát kívánnak. Ámde honnan sajátítsák el ezt az előttük teljesen ismeretlen rendszert kisgazdáink. A gazdasági egylet azon elvből indulna ki, hogy kisgazdáink boldogulása, csak a *tudás* emlőin izmosodhatik meg, évek előtt azzal az indítvánnyal lépett a vármegye törvényhatósága elé, hogy vegye fontolóra egy, a vármegye területén felállítandó s kísérleti teleppel egybekapcsolt földművesiskola létesítésének kérdését; s tette ezt azon meggyőződésben, hogy egy ily iskola nemcsak azoknak ismereteit lenne hivatva gazdagítani, kik falain belül mint tanulók élveznék annak áldásait, hanem mindenkire tanulságos leendene az, a mennyiben hivatva lenne oly kísérletek tételére, melyeket a kisgazda csak hosszas és költséges kísérletek után honosíthatna meg gazdaságában még akkor is, ha értene hozzá. A példa ragad s a szemlélés által sokat tanulhatnának kisgazdáink úgy a gazdasági üzem, mint a jószágtenyésztés, földművelés, takarmánytermelés és kezelés, állattenyésztés, hizlalás, és ipari növények termelése, stb. terén.

* * *

Nagy a köznép elégedetlensége a köz- és pénzügyi igazgatással, valamint a jogszolgáltatás nehézségével is. S nem lehet tagadni, hogy a szegény ember nehezen jut igazaihoz, mert sok utánjárásba és pénzbe kerül. Nem válik be a törvényhatóságnak azon intézkedése sem, hogy a cselédügyeket a szolgabíróságok elé terelte, mert bár így több garancia mutatkozik az egységes jogszolgáltatásban, de a cselédre nézve ez az eljárás aránytalanul komplikáltabb és terhesebb, mint a gazdára. A cseléd inkább lemond jogai vagy sérelmei orvoslásának kezeléséről, különösen ha kisebb összegről van szó, minthogy esetleg a járás valamely határszéli községéből vagy pusztájáról befáradjon — talán ismételten is — a járási székhelyre, s később magábafojtani bosszúságát, a mi előbb vagy utóbb kitér és rosszra vezet.

Ha nem is állítható, hogy a népnek a közigazgatással való elégedetlensége, a közigazgatási tisztviselőkben rejlik, annyi mindenesetre szembetűnő, hogy adminisztratív rendsze-

rünk az első között áll azon irányban, hol a népre halmozódó kötelességekről van szó; az utolsók között ellenben ott, hol azon tevékenységet kellene látnunk, melyvel a népet könnyű és olcsó szerrel jogaikhoz lehetne juttatni.

Egy kis találomra elővont példa szépen illusztrálja a fentebb mondottakat.

A családapának a gyermekek iskoláztatásáról gondoskodnia kell, igen helyesen. De az iskolák különösen a községek külterületén rendszerint igen távol vannak egyesektől, s télen bajos a gyermekeket olyan messzire küldeni, különösen szegénysorsú családoknál, hol a gyermekek a téliruhát, csizmát nélkülözni kénytelenek. Arról gondoskodva van, hogy ha a gyermek nem megy rendesen az iskolába, a szülő megbírságotassék, de arról nem történik gondoskodás, hogy egyes nagycsaládú szegény családapák gyermekei téli ruhával elláttassanak.

Továbbá, ha a szülő hét éven aluli gyermekét nem gyógykezelgeti, azonnal és szigorúan megbírságotlatik; de arra még nincs elég figyelem, hogy gyakran teljes lehetetlen sáros téli évszakban a tanyákon kintlakó ezreknek orvoshoz s gyógyszerhez jutniok, az orvost kivinni drága dolog; a gyermeket bevinni a községbe beteg volta vagy fogat hiánya miatt sokszor lehetetlen. Kíváncos lenne tehát, hogy a terjedelmes határral bíró nagyközségek tanyái orvosi állomást vagy állomásokat rendszeresítenének hogy így mód és alkalom nyújthatnék a szegényebb kintlakó népnek is — a közegészség nagy előnyére s a halálozási százaléknak alábbszállítására — az orvosi segély igénybevételére. Továbbá, ha valami csekély vagyonnal bíró munkás igazságtalan adóval van megróva, roppant nehezen jut ahhoz, hogy ezen illetéktelen tehertől megszabadulhasson. Nincs intézkedés az iránt, hogy az e fajta adó hivatalból töröltessék, hanem meg kell írásosan folyamodni, a mi esetleg még többbe kerülhet, mint a mennyit az adó kitesz, mert hiszen rendesen csekély összegről van szó. A zaklató fogyasztási és italmérési adókat, valamint a százféle rendőri, közüti, stb. kihágási esetek tömkelegét; a jelentkezések végtelen eseteit, melyekbe a szegény, tudatlan nép minduntalan beleütközik, nem is említem.

Az igazságszolgáltatás drágasága és lassúsága eléggé ismeretes. Hiszen számos esetet tudok, hogy a káros — hogy a hercze-hurczát kikerülje — eltagadja szenvedett kárát!

A család és gazda közötti viszonyra, illetve a közöttük felmerülő vitás ügyek elintézésére szabad legyen még visszatérnem s rámutatnom azon anomáliára, mely itt a törvényes eljárásnál mutatkozik. Ugyanis a gazda és cseléd közötti vitás ügyek elintézésében a közigazgatási hatóság intézkedik; ha azonban kártérítési igény elbírálásáról van szó, akkor az

ügy már a járásbirósághoz tartozik, s miután a cselédügyek legnagyobb részében kártérítési igény is támasztatik, a gyakorlatban tényleg két külön bíróság ítélkezik, egyik a vitás szolgálati, a másik a kártérítési ügyben. Ez utóbbi rendszert complicált, sokáig tart s nagyon sok elégedetlenségnek okozója. (Lásd a cselédtörv. 119. §-át.) Ezen akként lehetne segíteni, ha az összes cselédügyek s az ezzel kapcsolatos kártérítési keresetek felett azon, a gazdsági egylet által contemplált gazdák és munkásokból álló békeltető-bizottság ítélne, melyről fentebb már volt szerencsém megemlékezni s mely az ipar-testületi békeltető-bizottságok mintájára alakíttatnék. A közgazdálkodás, mostani szervezetében, nem képes a közönséget, különösen a szegényebb osztályt kiszolgálni úgy, hogy az abban megnyugvást találhatna. Tagadhatatlan, hogy minden intézkedés — miként fentebb röviden említém — leginkább csak arra szolgál, hogy a szegény embert az igazság keresésétől elriaszsza. Tény az is, hogy ma a tanulatlan nép fia ellenségének, üldözőjének tartja a tisztviselői kart, a ki csak arra jó, hogy a szegény emberre ráolvassa a büntető-kodex paragrafusait; s ez vajmi szomorító, mert hiszen a tisztviselőnek a nép barátjának kellene lennie, a kihez bizalommal közeledni mer, a kitől jó tanácsot várna, ha erre sok bajai között rászorul.

Szükségesnek látnám tehát, ha a járási főszolgabiráknak nagyobb és némi tekintetben független hatáskör adatnék, hogy járásának ne csak perlekedőivel érintkeznék s ne lenne az irodába zárva, mint az alispán expeditora, hanem a szükséges segédszeméllyezettel ellátva, ő a községek és a népnek perenkivüli anyagi és szellemi ügyeivel és jólétének előmozdításával is foglalkozhatnék, hogy beletekinthetne a községi gazdálkodásba, s azokat, ha bár csak tanácsal is, elősegítené, stb.

* * *

Nem tartanám hálátlan munkának, ha a magas kormány megszívlelné a már eddig is több államban — nevezetesen Németországban is — kísérletezés alatt levő s általuk »Heimstetten-Gesetz«-nek nevezett törvényt, mely szerint kísérlet történt abban az irányban, hogy a földmivelő nép számára minden eshetőséggel szemben biztossáttassék egy bizonyos minimalis földterület s lakóház, melytől az illető földművest semmiféle körülmények között — még bírósági árverés útján sem — megfosztani ne lehessen. Ugyanis az ottani törvényhozások abból az elvből indultak ki, hogy nincsen nyomorúságosabb teremtménye az Istennek, mint a minő a paraszt ember föld nélkül. Különösen áll ez hazánkban, hol a földművelés legtöbb embernek keresetforrása. Hogy tehát ilyen nyomorult existenciák létre ne jöhessenek, hogy a paraszt

proletariatus ne szaporodjék, meg kellene itt is akadályozni, hogy — habár saját hibája folytán is — a paraszt föld nélkül maradhasson. Hogy mennyi legyen ez a minimum, azt a helyi viszonyok szerint lehetne szabályozni. Természetesen ez némi látszólagos hátránnyal járna az illető kisbirtokkal bíró parasztra, mert ezen kisbirtokát illetőleg, teljesen hitelképtelen lenne, a mennyiben azt meg nem terhelhetné; ámde következményeiben egy ilyen törvény áldásos leendene, mert biztosítva leendene úgy az egyén, mint a családnak existenciája; biztosítva sok-sok millió ember nyugalma!... S ha jól átgondoljuk, hogy a munkás pórnak megélhetésére épp oly szükséges a föld, mint az iparosnak a mestersége folytatásához szükséges eszközök, melyek szinte le nem foglalhatók, kérdem: miért ne lehetne egészen kivonható a lefoglalás alul a meghatározandó mennyiségű kisbirtok és lakóház is?...

Mélyen tisztelt szakosztály! Hogy a kissé hosszúra nyúlt felolvasásom vezetőeszméi a részletek között el ne veszhesenek, nézeteimet a következőkben vagyok bátor recapitulálni.

A munkáspanaszok személyes érintkezéseim, nemkülönben a békésmegyei általános vélemény szerint is a következőkben rejlik: A munka kevés s az is rövid időre terjed, a szolgáltatások terhesek. Harmados kukoricza műveletre nincs kellő mennyiségben s ezt is a munkásra teljesen haszontalanná teszi a sokféle »uzsora«. Az aratás rövid időre terjed. Az úti adó terhes és igazságtalan; a kubikos-munkánál való visszaélések komoly tényezők. Az igazságszolgáltatás nehézkes, sok idő- és költségbe kerülő; az iskola- és katonakötelezettség nagy sérelmeit is panaszolják; fő és a nyílt zendülésekre eddig okot nyújtó körülmény volt a munkáskörök eltiltására vonatkozó hatósági intézkedés

Egyenként vizsgáltam a panaszokat s igyekeztem azok alapos vagy alaptalan voltát legjobb meggyőződéseim szerint kimutatni.

Magáról a socialis elégtelenségről azt tartom, hogy azt megszüntetni nem, hanem szelidíteni és irányítani lehet, e végből a következő intézkedéseket tartom fogyanatosítandóknak:

Az aratási munkánál az alternatív szerződések általános érvénybeléptetését.

A szegődménynek bizonyos meghatározott minimális súlyban való meghatározását.

Munkásdíjlevelek és munkásigazolványok behozatalát minden munkásnál.

Az uzsora korlátozását a részes műveleteknél.

A kubikmunkáknál hatósági felügyeletet a tekintetben, hogy a hatóság a vállalkozó túlkapásaival szemben védje a munkást. A készpénzzel való fizetés hatóságilag elrendelendő.

Óhajtom a mezei munkások rokkantjainak községgileg leendő segélyezését illetőleg nyugdíjazását.

Óhajtom, hogy az 1884-ik XVIII-ik t.-cz.-ben stipulált iparosok és segédek között való békéltető bizottságot, a mezei munkaadóra és munkásra hasonló formák között alkosson a törvényhozás.

Óhajtom, hogy a hatóság ne akassza meg a munkások egyesülési törekvéseit, mert a munkáskörök nem veszélyesek, ha kellőleg ellenőriztetnek.

A javítás lényeges módjának tartom a hitelviszonyok rendezését. A takarékpénztárak 8—10 százalékos pénzei nagyon drágák. Fel kell szabadítani a községi regaleváltság-papirokat, a mit a törvény is megenged s azokból községi takarékpénztárak szervezendők.

A községi birtokokból közös sertéslegelő kihasítását javasolom lehetőleg a községek közelében.

A községi ingatlanokat lehetőség szerint a parasztproletariatus által óhajtom műveltetni, illetőleg kis parcellákban nekik bérebe kiadatni.

A bajok megszüntetésére kiváló tényező lenne az alföldnek csatornázása, mely az intensív gazdálkodásnak nyitna tág teret.

A Körösöknek hajózásra alkalmassá tétele szintén jótékonyan hatna.

Nagy súlyt fektetek a gazdasági szakoktatásra és a kísérleti telepekre.

Az igazságszolgáltatás egyszerűsítését kívánom a részben, hogy a szegény ember könnyen, olcsón és gyorsan jusson igazaihoz.

A proletariatuszt sújtó igazságtalan úti adó, mely sok elégtelenséget szül, eltörlendő.

A jogtalanul kivetett adó ne formásokhoz kötött költséges kérvények útján, hanem hivatalból töröltessék.

Lehetőleg egyszerűsítendő és világossá teendő a fogyasztási italadóknál, rendőri, jövedéki és közúti kihágásoknál az eljárás, hogy a munkás, a ki a törvények labirintusában eltévedt, ne azt az impressiót nyerje, miként a törvények az ő bajbakeverésére hozattak. Abususként tartom a complikált pereket a gazda és cseléd között, melyek rendszerint két külön ítélkező bíróság, a közigazgatási és járási bíróságok előtt folynak, mert ezeket a pereket gazda és cseléd egyaránt elviselhetlenné tartja.

A közigazgatás mostani rendszerét igen hiányosnak tartom különösen vármegyénkben, hol a pusztai és tanyai lakosok ezrei nem könnyen jutnak az árvaszékhez, adófelügyelőhöz, tanfelügyelőhöz, ezért óhajtom ezeknek járásonkint leendő szervezését.

A németországi »Heimstetten-Gesetz«-et nálunk is létesítendőeknek tartom.

Végül kijelentem, hogy elodázhatlannak tartom a socialdemocrata sajtó és vándorapostolok féktelen izgatásának erélyes megrendszabályozását. A sajtó és szólásszabadságnak híve vagyok, de azt lehetetlen elhallgatnom, hogy a socialdemocrata párt lapjai és szónokai a hatóság, a munkaadó, a tulajdon, a vallás és minden törvényes intézmény ellen bűntetlenül izgatnak. Az agitálás jogosultságát, a meddig törvényes keretben marad, elismerem, sőt ha törvényes módok és eszközök által a munkások anyagi és társadalmi helyzetének javítását célozza, kifogásolni sem lehet, ámde azt, hogy egy cosmopolita párt, melynek elveit a mi nem socialista, csak elégedetlen munkásnépünk nem vallja, a mi népünket használja fel eszközül; ezt állítsa oda — az agitációra ezzel is újabb anyagot szerezve, — a közrend fentartására köteles szuronyok elé, azt a sajtó és szólásszabadság érintése nélkül is meg lehet és meg kell akadályozni. Igaz, hogy elégedetlenség azután is lesz, mert ez már az emberi természetben rejlik, ámde az elégedetlenség csak akkor veszedelmes a jogrendre, ha annak oka igazságon alapszik. Ma pedig, ha nem is mindenben, de egyben-másban tagadhatatlanul igazsága van a munkásnak.

ZLINSZKY ISTVÁN.

SOPRON VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— Első közlemény. —

I. Földrajz. Közlekedés.

Sopron megye, Moson és Vas vármegyék közé ékelve, nyugoti és északnyugoti határvonalával hullámos félkörben dől Alsó-Ausztriára; éjszakon mély öblű kanyarulattal öleli Moson vármegyét; keleten tompa csúcsban végződve elnyúlik egész Győr vármegyéig; délkeleti csúcsa Veszprémmel érintkezik, déli részének pedig kissé fölfelé görbülő ívben Vas megye szolgál határvonalául.

A középen meghajlott, pipaalakú megyei terület lakóira és kulturájára, szomszédainak befolyásán kívül is, jellemzetesen rástütötte földje felületének characterisztikus voltát; érdemes, már e végből is, hogy megismerjük. Ha a Fertőtől délnek egy vonalat képzelünk, e vonaltól keletre a megye teljesen sík. A végtelennek látszó róna felszínét még csak egy dombocska sem teszi változatossá. A Kis-Alföld délnyugati végső csúcsa e síkság, a melynek buja földje gazdagon fizeti vissza a beléje vetett magot. Ennek a síkságnak éjszaki részét egész hosszában a Hanság ingoványai és mocsarai szegélyezik, táplálkozva azokból a vizekből, a melyek a talaj mély fekvése miatt is idegyűlnek. A megyének ez a része egyúttal folyóvizekben is a leggazdagabb. A nagy lapály éjszaknyugoti részén hömpölyög végig az Ikva-patak; itt csörgödez vigan a Sióval meggyarapodott Bereg-patak és a Keszeg-érrel táplálkozó Linkó. A láncséri hegyek aljában fakadó Répce-patak, miután hegyek és dombok szegélyezte medrében végig hömpölyögve, Micske mellett a Csáva-patakkal egyesül és a lapályra lép, folyóvá növekedve hatalmas kanyarulatban jut a Hanságba, hogy mesterséges metszéseken át folytassa útját Sopron megye határain túl. A Kis-Rába is a megye nyugoti síkságának vize, mely a megyét el nem hagyja; Keczől közeliében kiszakad a megye határvonalával majdnem mindenütt párhuzamban haladó Nagy-Rábából és egyenesen éjszagnak

fordulva halad a Hanság felé, hogy ott a Répcze csatornájába öntse vizét.

A vármegye leghatalmasabb folyóvize a Nagy-Rába, a mely hűségesen kíséri Niczktól Bodonhelyig a megye déli és nyugoti határvonalának menetét és néhány kilométernyire Bodonhely fölött lép át Győr megyébe. De ez a leghatalmasabb folyóvíz sem szolgál közlekedési czélokra, mindössze csak malmokat hajt.

És ha még megemlítem a Fertőt és a vele összeköttetésben levő Hanyt, fel is soroltam a megye keleti lapályának vizeit; sőt, ha ezekhez hozzáveszem a Vulkát, a mely a Rozália-hegységben fakad és a megye éjszaki csúcsában a Lajta-hegység alján keresztülfolydogál a Fertő felső árterületén át a Fertőbe, tulajdonképen felelmitettem Sopron megye minden számottevő vizét, a melyekre különben alább újból vissza kell térnem, majdha szólni akarok a belvizekről és a Rábaszabályozó társaságnak Sopron megye területén kifejtett munkásságáról. Folytatólag e helyen a Fertőről és a Hanságról kell egyet-mást elmondanom.

Hazánknak, nagyságra második álló vize, a Fertő, nagyobbik fele, 178 négyzet-kilométer, Sopron megyének jut, míg Moson megyének csak 157. Ez óriási víztömeg, a melynek regényes voltát tagadni nem lehet, mint közgazdasági tényező csak annyiban jó számba, a mennyiben az egész környék talajára és légköri viszonyaira befolyást gyakorol és a parti lakosoknak igen szerény, évszakok szerint változó, de figyelmet is alig érdemlő keresetet biztosított. A Fertő víztömegét sem közlekedésre, sem ipari czélokra fel nem használják; lustán hever óriási medrében, folyton csábitva azt a törekvést, hogy lecsapolják, avagy megcsapolják s eke alá fogják az őstermőerejű talajt. De mindmáig nem jutott czélra sem a teljes lecsapolásra, sem a megcsapolásra irányuló törekvés. Bizonyos azonban, hogy egyiknek a kettő közül hova hamarabb meg kell valósulnia; sürgeti ezt maga a Fertő, a mely egész határozottsággal készül, 2—3 év óta, a kiszáradásra. Állítólag már dolgoznak is a földmívelésügyi miniszteriumban egy törvényjavaslaton, a mely majd elrendeli, hogy a Rábaszabályozó-társulat csapolja le a Fertőt is, a mint az régenté tervezve volt. Az bizonyos, hogy a Fertő hova-tovább a múlté leszén és majd csak legmélyebb helyein, a mosoni partokon, a hol 6—7 méter között váltakozott mélysége, marad talán csak valami hirmondóul abból a hajdan 335 négyszög-kilométernyi vízterületből, a mely a Rába vízkörnyékéhez tartozik és az egész vízrendszernek legmélyebb részén terül el. Ez az oka, hogy a Fertőnek és a vele rokon Hanságnak lefolyása, illetőleg lecsapolása sok gondot okozott a Rábaszabályozó-társaságnak, a melynek az 1883. évi XV. t.-czikkely szerint le kellett volna vezetnie a Hanság vizét is és a Hanyon

át a Fertőt. De, ide nem tartozó számolási tévedések folytán, a társaság képtelen volt megfelelni e kötelezettségének. Képtelen volt erre azért is, mivel a Hanság mély fekvése megdöntötte azt a tervet, miszerint vizét a Fertőével egyetemben vezesse le a Rábca, meg a hosszú Hany-csatorna, a mely Somogytól Rétiig szeli keresztül a Hanság ingoványos talaját. Mert a Rábczának és a Hany-csatornának esése jóval csekélyebb volt, mint a Dunáé, úgy, hogy magas vízállásnál fel-tolult a Duna vize a Rábán, meg a Rábczán, és a folyók nemcsak hogy nem vezették le a Fertőt és a Hanságot, hanem ellenkezőleg, még vizet vittek mind a kettőbe.

E vizzásságon segitendő, az 1893. VII. t.-czikkely elrendelte, hogy a Rábaszabályozó-társulat a Hany-csatornát aassa ki 15 méternyi fenékszélességben. A munka ez idő szerint van folyamatban; 1894. november haváig a 21 kilométernyire tervezett csatornának 17 kilométer hosszú szakasza készült már el és a télvíz daczára is gyorsan halad előre az óriási mű, a melynek végzésében két óriási lübecki excavateur és három földhányó-gép (bagger) is segédkezik. Hogy mikorra készül el az egész hatalmas alkotás, ma még nem tudni. De ez utóbbi sokkal kevésbé kérdéses, mint a mennyire bizonytalan az, hogy a kissé túlságosan széles csatorna megteszi-e azt a szolgálatot, a melyre rendelték. Mert azok, a kik a Fertőt és a Hanyt régi tapasztalások alapján ismerik, azt hiszik, hogy a 15 méternyi fenékszélességre kitágított csatorna le fogja ugyan majd vezetni a Hany vizét, — feltéve, hogy azeliszaposodástól megmentendő, folyton-folyvást tisztogatják — de a míg egyrészt nem fogja levezetni a Fertőt, addig másrészt majd természetlen sivataggá változtatja az egész vidéket, a melyen úrrá leszen futóhomok alakjában az anyagi pusztulás. Így kerültek a rábaköziek, meg a Rábaszabályozó-társulat is részben a maguk hibájából, részben az ő jólétükre tervezett vízszabályozási munkálatok áldásából olyan útvesztőbe, a honnan alig képesek kijutni. Mert az bizonyos, hogy a Rábaszabályozó-társulat, a mely 1873-ban, hat millió tőkével arra az óriási munkára vállalkozott, hogy 340.386 holdnyi árterületet szabaditson fel a rendes árvízveszély ellen, óriási hasznot biztosított a Rábaköz vidékének. Bizonyos az, hogy nagy tévedések estek és a hatalmas vállalkozás eredményei sok helyen kétesek; de az egész Rábaköz víztükre alászállott és a mocsarak, lápok nagy sorozata vált termékeny szántófölddé. Hanem a belvizek pusztításain nem segített a társulat és ez oppositíóba kergette az árterületbe eső birtokosokat, a mikoron arról volt szó, miszerint újabb kölcsönre van szükség, a melylyel a Hanság-csatornát Pomogyon túl a Fertő közepéig meghosszabbítsák. A sopronmegyei érdekeltek gyűlést rendeztek Csornán, Cziráky Béla gróf elnöklete alatt, a kölcsönvételre beterjesztett indítvány megbuktatására; és agitációjuk

nem volt eredménytelen. A Rábaszabályozó-társulat közgyűlése leszavazta az elnökség előterjesztését; a kölcsönt nem lehetett megkötni; a Fertő megcsapolását, a Hany-csatornán át, majd csak úgy lehet megcsinálni, ha a kormány törvényt szerez rája, a min, úgy látszik, épp ez idő szerint fáradozik is. De a míg a tervezett törvényjavaslatból esetleg törvény lesz, a sopronmegyeieket nagyon érzékenyen sújtja majd a Hany-csatornának horribilis szélessége, a mely rohamos gyorsasággal fogja levezetni a Hany vizét, a melynek teljes híjával a turfás, maszatos talaj elveszti termőerejét.

Mert a Hanynak, a mely nem egyéb turfás talajnál, a víz fölött úszkáló földrétegeknél, víz az élető eleme. Víz nélkül a Hany turfái elégnék és lesz belőlük maró por, a melyet embernek állatnak egyaránt vésszen, sodor majd ide és oda a legparányibb szellő. A Hanyság tulajdonképen a Fertő elterülése és gyephantokkal, meg zsombékokkal takart folytatása, a melyet fűből, reketyéből és nádgyökerekből összeforrasztott 3—4 lábnyi vastagságú úszó földkéreg fedez. E földkéreg fölött nem mindig biztos a járás-keles, mivel gyakorta mélyen süllyed a víz alá. Ez a körülmény birta rá 1770—1780 körül Esterházy Miklós herceget is, hogy Esterházától Pomogyig nyúló 10.400 lépés hosszú átjárót készíttessen a víz felett úszó földkéregből képződött Hanságon, a melyet a Répczével egyetemben vagy az a víz táplált, a mely kilépve a Rába medréből, olyképen jutott az ártérre, hogy azt — mint 1891-ben is történt — a Rába medre levezetni nem volt képes, avagy táplálkozott abból a vízből, a melyet a felső szelek hajtottak rá a Fertőből. A míg a Rába kiöntései minden évben kiújultak, a míg a Fertő bőséges vizéből jutott a Hanynak is, ez leirhatatlan bőségben termett szálas takarmányt, főleg az u. n. savanyú szénát, a melynek nagy piacai vannak Ausztriában. De mivel a szabályozási munkálatok folytán a Rába kiöntései ritkábbak és a Hany turfás talajának felső rétege vizet nem kap már olyan bőségben, mint a milyenben kapott, a termések hova-tovább mindig soványabbak. De eddig még csak fenyegetőben van, még nincsen itt a veszedelem. Osli község parányi, 300 holdra terjedő határával még ma is dúsgazdag, mivel majdnem egész határa belekerül a Hanyba és az itt termett szénával minden gazda több izben hajthat föl évente Bécsbe, hogy üres kocsival, de tömött erszénynyel térjen vissza. Hanem, hogy meddig tart az állapot így, ma nem lehetne megmondani. Az kétségszónátlanul látszik, hogy a Hany-csatornának 15 méteres fenékszélességben való kiasása csakis arra való lehet, hogy a Fertő vizét megcsapolja; e nélkül fölösleges is, kártétvő is, sőt mi több, még azután sem teszi nélkülözhetővé, hogy a Hany mesterséges utakon jusson vízhez, megakadályozni a turfarétegek kiszáradását.

Ha a Hany-csatornát tökéletes öntözési rendszerrel fogják összekapcsolni, a nagy szabályozási munka megmérhetetlen áldása lesz a Hany vidékének, a melynek lakói szénával meg marhatenyésszel üzérkednek olyképen, hogy a szénát elviszik Ausztriába, itthon meg a marhát istállóztatják. Ha a szabályozási vállalat kilátásba helyezné a csatornázást, kétségtelen, hogy a sopronmegyeiek nem makacskodnának, mivelhogy értik, mekkora áldással járna rájuk a Fertő megcsapolása.

Hogy ez utóbbit illetőleg nem hiányoznak bölcс fatalisták, a kik a Fertő kiszáradását magától a természettől várják, talán fölösleges is mondanom. Ezek boldogan emlékeznek vissza arra, hogy a hetvenes évek elején, szabályozás nélkül is, visszahúzódott a Fertő vize és az Esterházyak, Széchenyiek, Rust, meg Sopron szabad kir. városok hatalmas kiterjedésű szűz területeket nyertek; Rust már parcelláztatta is új határát, a mely mélyen belenyúlt a Fertő medrébe. Csak az a baj, hogy a Fertő megint megtelt.

Vizkalamításainkról szólva, nem lehet elhallgatnom, hogy se szeri, se száma azoknak a kis patakoknak, apróbb csermelyeknek, a melyek hol itt, hol ott csörgedeznek és becsesek a nyugoti vidékre; de a keleti lapályon a felburjánzó belvizek és vadvizek folytonos károkat okoznak. És ez ime újból panasz a Rábaszabályozó-társaság ellen, a melynek ezeket a vadvizeket is le kellett volna vezetnie. Hanem ezen panasz ellen hatalmasan védekezik a társaság, mert a belvizeket levezető csatornázás a Fertő megcsapolásával együttesen volt tervezve. Ám ezt a tervet is leszavazta Cziráky Béla gróf vezetése alatt az az érdekeltség, a melynek a Fertőből semmi haszna és a mely magát nem akarja megadóztatni azon előnyökért, a melyeket a Fertő partján lakók élveznének; de egyben apróbb érdekeltségekké sem alakult, a localis bajok sanálására, holott erre a vízjogi törvény kielégítő módot ad. És Sopron megye ma ott áll, hogy a míg egyrésztől élvezi a Rábaszabályozásnak áldásait, addig kénytelen elszenvedni a belvizek ellen csapásait, a melyek ellen legfőlebb úgy lehet védekezni, mint védekezett a csornai nagybérő, a ki nagy összeggel jogot vásárolt magának arra, hogy bérletének belvizeit bevezethesse a győri belvízlevezető-csatornába.

Sopron vármegye vízrendszere semminemű összefüggésben sincsen hegyrendszerével. Északnyugaton van a Lajtahegység hosszas hegykoszorúja, a mely átlag csak 400 méter magas. A Vulka által elszakasztott kiágazásnak látszik az a hegység, a mely delfelé a Fertővel párhuzamosan Sércztől Kópházáig húzódik és fertőmelléki, vagy ruszti hegyláncznak is neveztetik. Pedig nem annyira hegyláncz, mint inkább dombor, a mely a megye gazdagságának egyik legjelentősebb forrását képviseli. E dombok lejtőjén teremnek, a meny-

nyiben a filloxera még megengedi, a híres ruszti borok és e dombok között emelkednek azok a magasabb alakulatok, a melyeknek kelendő és jóminőségű köveit Bécs legnevezetesebb középületei dicsérik.

A Lajta-hegységet és az annak folytatását képező ruszti dombsorozatot, természeti szépségben és magasságban egyaránt felülmulja a Rozália-hegység, a mely alatt mindazon hegyek rendszerét kell értenünk, a melyek a vármegye nyugati részét szegélyezik és a melyeknek folytatása Ausztriába nyúlik át. Az a hegy, a melynek csúcsán a Rozália-kápolna áll, csak egyik legnagyobb emelkedési pontja a hegyláncznak. A Rozáliának mintegy folytatásául tekinthetjük azt a hegységet, mely a megye délnyugoti csúcsát borítja és egyúttal az alsó-ausztriai Alpok keleti határhegységét képezi.

Ime Sopron megye területének rajza, a melyen szinte testvériesen osztozkodik a hegység meg a lapály. És bár irigységet méltán keltő módon gazdag a róna, a vármegye hegyes vidékeinek sincs okuk féltékenységgel tekinteni le a lapályra. A természet nem fukarkodott áldásaival a hegyek között sem, és megadta kincseit a hegyek méhének éppúgy, miként gerinczének, a melyek fölött gazdag kamatot hajtának az erdők, gyümölcsösök és szőlőkertek. És ha tán mégis fukarabb volt a természet a vármegyének hegyekkel borított nagyobbik részében, de kárpótolta lakóit munkakedvvel, erélylyel, kereskedői szellemmel és intensív munkabírással.

És a miként osztozkodik Sopron megye területén a hegy és a lapály, azonképen váltakoznak talajában a természet productív erői. Keleti részében fölös gazdagságban termi a föld a kenyér-, a szálas- és a répaterményeknek legjobb talajt igénylő nemeit. A megye középső részében, a hol dombjai húzódnak a Lajta-hegységnek, világhírré jutott szőlőgazdaság és bortermelés ad ma még kenyeret a népességnek; tovább északnak pedig a Vulka völgyében és ettől felfelé a Rozália-hegység alacsonyabb részén híres gyümölcsösök nyújtanak gazdag termést a gazdának. A hegyek méhe kőszénerekkel van beágazva, és a mig ormaik fenyvesek és hatalmas bükkök koronázzák, oldalaiból értékes köveket fejt ki a munkás kéz.

Vízi utakról szó sem lehet Sopron megyében; részben, mivel sekélyek, részben, mert szabályozatlanok a vizek. Itt-ott a Kis-Rába emel tutajokat, ha a kapuvári éger-erdőkben megdöntött szálfákat úsztatják lefelé Győrig.

A megyei vizek erejét majdnem kizárólagosan csak a malomtulajdonosok használják, a mennyiben épp a Rába, a Répze és a Kis-Rába mentén még szépszámú vízi malom örül. Azért mondom még örül, mert a Rábaszabályozó-társaság önkormányzati jogánál fogva, sorban kisajátította azokat a rábamenti malmokat, a melyek a Rába gyors lefolyására bármely irányban is gátlók voltak. De e kisajátítással, a mi

egyébként is csak a Nagy-Rába mentén levő malmokra vonatkozott, nem szakadt vége egy tengeri kigyóként húzódozó pernek, a mely a malombirtokosok meg a Rábaszabályozótársaság, illetőleg Sopron és Vas megyék között támadt és a Rába-torok ügye czímen már untig ismeretes az érdekelt megyéken kívül Mosonban és a földművelési meg a kereskedelmi minisztériumokban. A Rába-torok ügyének egész irodalma van, ha ugyan irodalomnak lehet mondani azokat a garmadákká nőtt aktákat, a melyeket ebben az ügyben már teleirtak 1801 óta, a mikor az első egyezséget kötötte Sopron és Vas megye. Ez egyezés szerint a Rába ágainak elválásánál, ott, a hol malomároknak is nevezett Kis-Rába szakad ki az anyafolyóból és Niczk, Répczelak és Csánig között határt von Sopron és Vas között, vízellenálló szilárd sarkantyút építenek, a mely a vizet egyharmadrészben a felső kapuvári ágba, kétharmadában pedig az öreg Rábába terelje. Ezen egyezés után békesség volt 1827-ig, a mikor az árvíz kidöntötte a torokrekeszt. Az árvíz okozta pusztítások javíthatása közben Sopron megye a zsilipet eltolta. Nosza újból nekibuzdult a perpatvar és elején kezdődtek az alkudozások, a melyek folyamán Sopron megye erős fogásokkal és hatalmas érvekkel védte eljárását. Tény, hogy Sopron megyének, főkép a Kis-Rába mentén lakó molnároknak, a rábamenti gyártelepeknek és a rábaközi községeknek ezer és ezer érdeke fűződik ahhoz, hogy a malomároknak folytonosan legyen vize. De a Rába mostani esése mellett ez csak úgy volt lehetséges, ha a molnárok az anyafolyóban rözsegátat emeltek és ez által oly magasra duzzasztották a toroknál a vizet, hogy ez belefolyt a Kis-Rábába. Ha nagyon alacsony volt a víz, a Nagy-Rábában a molnárok vesszők és rözsek segélyével emelték a gátat, hogy céljaiknak elegendő vízi erőt kapjanak. A Rábaszabályozótársulat mindig rossz szemmel nézte a molnárok ezen eljárását, azt vetvén föl, hogy a molnárok rözsegátja és zsilipei veszélyeztetik az egész Rábaközt, meg a Rábának balpartján épült hatalmas töltéseket és az ezek mentén elterülő szántókat, legelőket és réteket. Nem is szűnt meg sohasem sürgetni, hogy a molnárok vigyék el a rözsegátat és hogy szabályoztassék a Kis-Rába is, ezzel egyben rendeztessék véglegesen a Rábatorok vitás ügye. De a társaság tervei nem valósúlhattak meg azon differentiák miatt, a melyek a szabályozási költségek körül merültek föl. Hiába kísérlette meg az alkudozásokat újra meg újra, a molnárokkal nem tudott megegyezésre jutni már azért sem, mert ezek minden bajért a társaságot vádolták; vádolták pedig főképen azzal, hogy a Rábát keskeny ártérbe szorította. Így állott az ügy, a mikor 1894. őszén a megáradt Rába olyan nyomást gyakorolt a gátra, hogy ez elsodortatott és a rözsegát elpusztult. A molnárokban és a Rábaköz lakóiban ez csak fokozta a

Rábaszabályozó-társaság iránt táplált ellenszenvet és 1894. novemberében, Kapuvárott tartott ülésükön azt határozták, hogy orvoslásért a kormányhoz folyamodnak, mert a Kis-Rábát meg kell tölteni vízzel; ez a Rábaköznek kereskedelmi, egészségügyi, tűzbiztonsági és ipari célból egyaránt fontos érdeke. Hogy pedig a Kis-Rába mindig el legyen látva kellőképpen vízzel, köteleztessék a Rábaszabályozó-társaság megcsinálni az állandó gátat és a zsilipet.

De a míg a kapuvári gyűlésen nagyban folyt a tanácskozás, addiglan a földművelési miniszteriumban javarészből megoldották a Rábatorok vitás kérdését, a mennyiben elrendeltetett a torokgátnak megépítése a jóváhagyott tervek szerint, mivelhogy erre szüksége van a közvetlen érdekeltségén kívül mindazoknak, a kik a Rábaszabályozás több millió művét biztosítani akarják. A gát megépítési költségeiről azt határozta a miniszterium, hogy a teherviselés vitás kérdésének megoldásáig a költségeket előlegezi.

Hogy meddig lesz az állam hitelezője az érdekeltségnek, az a multakra való tekintettel, alig jósolható meg!...

Halászatról a sopronmegyei vizek mentén alig lehet szó. Csak a parti lakók halásznak, hogy házi szükségleteiket némiképpen fődözzék az itt-ott található legsilányabb fajú halakkal. Régente a Fertőben izletes húsú halak is voltak és bár egyik-másik fajtán igen erősen érzett a mocsárszag, mégis árulták azokat Sopronban is, meg annak vidékén messze tájakra. De mostanság a Fertőben nincsenek halak. Kipusztultak teljesen az 1893 ik évi nagy szárazságot követő kemény fagyban. A mondott év őszén a Fertő nagyon megapadt; a rákövetkező télen pedig fenéig befagyott. Ebben az állapotban volt a tó álló egy hónapig. Mikor a fagy engedett, a tó halai mind kivesztek. Az első tavaszi napsugar a víz partján rothadó halak pikkelyein tört meg. Külön egészségügyi intézkedéseket kellett tenni a megfagyott halak elpusztítására, mert rothadni kezdtek és a bűz hovatovább elviselhetetlen volt. Ez időtől fogva a Fertőben még csak hirmondója sincs annak, hogy abban egykoron Mária Terézia asztalára is halásztak és váltogatva küldözgették messze piacokra a legkülönfélébb fajú halakat.

Vasutakban sem gazdag Sopron megye. Két jelentékeny vonal szeli. Az egyik a cs. és kir. szab. déli vasut vonala, a mely a megye nyugoti részét szegélyező hegyek alján húzódik Sopronig és innen éjszaknyugotnak Bécs-Újhelynek tart. A másik vasútvonal a győr-sopron-ebenfurti, a mely a megyének legtermékenyebb részét szeli és tarifa-politikájával jelentékeny tényezője a megye közgazdasági fellendülésének. Ez a vonal közvetíti nagy részét annak a forgalomnak, a mely a Dunántúl felső részéből indul a nyugoti külföldre, erős versenyre kelve Soprontól Ebenfurtig a cs. és kir. sza-

badalmazott déli vasuttal, a mely megyénk speciális érdekeit soha nem méltatta kitüntetőbb figyelemre.

E két hatalmasabb vasutvonalon kívül csak a vármegyei közutak közvetítik a forgalmat. Vicinális vasutunk csak egyetlenegy van; ámbár kevés megyéje van az országnak, a melyben annyi vicinális vasutat terveznek, mint megyénkben. Ez idő szerint is nem kevesebb, mint öt vicinális vonal van engedélyezve; és ez ötön kívül volt még kettő, de ennek kiépítésében már az engedményesek sem hisznek. Hanem a tervek csak tervek maradnak évek hosszú során át. Az az egyetlen vonal, a mely megyénk keleti sarkát szeli Beleden, Csornán, Beő-Sárkányon keresztül, olyan kedves ajándéka a Dunántúli helyi érdekű vasutrésztársaságnak, a melyért eléggé hálásak alig lehetünk, mert aránylag csekély áldozat árán vasuti hálózatba vont olyan vidéket, a melynek gazdagsága eddig rejtett kincse volt a Rábaköznek. Mióta ez a vasutvonal kiépült, tekintélyes vásári középpontokká lettek Beled, Csorna és Beő Sárkány. Csorna egyben keresztező állomása lévén a győr-sopron-ebenfurti és az említettem szombathely-pozsonyi vonalnak, a vidék gazdasági erőinek legjavát szívja magához. A mióta a szombathely-pozsonyi vonal kiépült, Csorna régen túl van a nagyközség characterén. Városba illő épületei emeltettek; lakossága megszaporodott anyagi és értelmi erővel bíró idegenekkel és bizonyos, hogy ha megvalósul az a terv, a mely a pápa-csornai szárnyvonal kiépítésén fáradozva, Csornát három vonal keresztező-, egyben az egyiknek végső állomásává teszi, megyénknek e jelentős nagyközsége hovatovább nemcsak arra formálhat jogot, hogy várossá legyen, de bizonyos, hogy a forgalom nagyságát tekintve, legjelentősebb középpontja lesz a Rábavidéknek, erősen versenyezve Kapuvárral is, a mely nagyszabású hetivásáraival ezelőtt egészen magához lánczolta az egész Rábaköz anyagi érdekeit.

Egyben elértem két törekvő helységnek irigységgel, néha elkeseredettséggel folytatott versenyzéséhez, a melynek oka nem a kicsinyes féltékenykedés, hanem fontos gazdasági érdekek összeütközése. Csorna kedvező helyzetét imént vazoltam. A mit Csorna magához hódított, annak legjava részét Kapuvár vesztette el, részben abból, a mije már volt, részben abból, a mire joggal számított. De Csorna hódításai nem végződnek Kapuvár jelentőségének megingatásában, hanem jelentik egyúttal Sopronnak, a megye székhelyének veszteségét is. E körülmény első tekintetre talán locális jelentőségű, de valójában nem az. Csorna erősödése Kapuvár és Sopron rovasára nem locális jelentőségű, hanem kapcsolatos azokkal a misériakkal, a melyek vicinális vonalaink kiépítése körül tapasztalható.

Szolgáljon állítasom rövid magyarázására a következő.

Már fentebb említettem, hogy megyénkben gombamódra teremnek a vicinális vasutvonalak tervei, de a tervek maradnak éveken át és vagy elkallódnak, mint a sopron-kőszegi és a kismarton-szárazvámi, vagy átveszi azt örökbe egy másik tervező, hogy évek multán tovább terveztesse egy harmadikkal. Így Sopronnak Pozsonynyal való közvetlen összeköttetése és a ruszti borvidéknek, meg a hires margitai kőbányának a vasuti hálózatba való belevonása, innen-onnan jubileumot ülhet. Ez idő szerint, a második engedélyesnek, Haller grófnak kezében van az ügy, de még mindig hiányzik egy kevés abból az összegből, a mely szükséges, hogy vasuti összeköttetés létesülhessen Pozsonyon keresztül egész Felső-Magyarország, meg Sopronon keresztül Szlavónia, Horvátország és a magyar tengerpart között. Pedig mennyi pénz van e vidéken és a két, összeköttetésre váró városban! Hanem vasutépítésre nem akar kerülni. Jobban mondva, nem olyan kéri, a kinek adnák. A vármegye első földesurai, a kik rengeteg határokat birnak, nem állanak a kérők élére. Ezek csak immel-ámmal támogatják a vasutépítést, mivelhogy a jól épült a kiválóan gondozott megyei utak mellett, rájuk nézve nem fontos kérdés a vasut. Azt építse ki más, ha jövővelmezőnek tartja a vállalkozást és elégedjék meg azzal, a mit a nagyföldesúr, vagy a nagygyáros, a közügy érdekétől sarkalva, ad ahhoz, a mit a kis emberek adnak. Innen van, hogy a vasuttervek nem szolgálják mindenben egyaránt a vármegyei középpont és a vidék érdekeit, hanem szolgálják azt az érdeket, a mely lelkesíti az engedményest, a kinek mindegy, ha Kapuvár vagy Csorna a végső állomás, rá nézve az a döntő, hogy merrefelé vezetve vonalát kaphatja meg a törzsrészsvények kellő biztosításán kívül azt a finansziert, a ki a vasutat megépíti. Innen van, hogy az érdeklődés szerte van szaggatva, erőhöz nem jut és tervszerűen nagyot alkotni nem képes. Vicinális vasuthálózat, a mely összekötné a megye középpontjának érdekeit a vidékével, nagyon hiányzik megyénkben, hogy fokozza a régi formák nyügében is hatalmasra nőtt gazdaságunkat; de ennek elhanyagolásával szabadjára érvényesülhetett eddig minden separatistikus törekvés, a mennyiben kezett fog az engedélysekkel és az egyes vidék érdekeinek istápolását oly módon szorgalmazta, hogy a természetes középpontok ne erősödjének, főképen ne erősödjék a megye középpontja, a melyet épp a szűkkörű megyei érdekek, hosszú ideig, ki akartak emelni a megye területéből és társtörvényhatóságnak tekintettek, a helyett, hogy egy nagyobb törvényhatóság testében, ennek idegrendszerében szerves rész gyanánt élő önálló törvényhatóságnak tekintették volna. Innen van, hogy Csorna erősödik Kapuvár rovására és az az erős középpont, a melyet

Sopron városa képezett hatalmas gabona-, marha- és sertés-, meg országos-vásáraival, vesztett korábbi jelentőségéből.

Vasuti hálózatunknál sokkal örvendetesebb fejlődést mutat megyei úthálózatunk. Az 1890. évi I. törvényczikkely és az annak alapján kiadott miniszteri rendeletek és megyei hatósági határozatok meg szabályrendeletek pontos foganatosítása, végül az államépítészeti hivatal lelkes munkássága, hovatovább összes közutainkat belevonja a törvényhatósági közutak hálózatába. Epp az utolsó év folyamán is nem kevesebb, mint hat jelentékeny út vétetett föl a megyei úthálózatba: a babót-szár föld-tamási, a bogyoszló-potyond-tótkeresztúr-mihályi, a tótkeresztúr-zsebeház-szili, a garta-himód-hővedénesfai, a sércz-okkai és a vepperd-szentmártoni. De a törvényhatósági bizottság elhatározta, hogy a törvényhatósági úthálózatot a lehető legteljesebbé teszi és azon munkálkodik, hogy kölcsönre tegyen szert, a melyet majd az útdó bevételéből fog amortisálni és a melyvel majd sietve tehet eleget a községek azon kívánalmainak, miszerint utaik mennél előbb kerüljenek belé az úthálózatba.

Az útdó-törvény életbeléptetése után következő két éven át, az útdó az egyenes állami adókra kivetett 10^o/o-ban volt, 1893-tól kezdve 8^o/o-ban van megállapítva. A bevétel így is közel jár kétszázezer forinthoz; sőt az 1893-ik évi bevétel, a mult évi maradvánnyal egyetemben megközelítette a harmadfélzázezer forintot. A tartalákalap is nagyon jelentékeny összeg.

A megyei úthálózatról szólva föl kellemlitenem a fehér-egyház-hófi utat, a mely megérdemli, hogy különösen is megemlékezzem róla. Nem azért, mert sok százezer forintba került, hanem mert gazdasági szempontból fölötte jelentős, a mennyiben a Vulka mentén lakóknak ezután nem kell Nezsiderre vagy Szarazvámra menniök, hogy Ausztriába jussanak, hanem eljuthatnak oda a 440 méternyi magas hegyre vezető szerpentin-úton.

II. A népesség.

Azon a 3307 négyszögkilométernyi területen, a melyet Sopron megye foglal el, nyelvre, nemzetiségre, jellemvonásra és vallásra egyarant sokféle nép lakik. Szám szerint — az 1890-iki népszámlálás adata — 259.602 lakosa van a megyének. Egy négyszögkilométernyire átlagban 80¹³ lélek esik. Természetes, hogy a sűrűn lakás nem mindenik járásban egyenlő és a megye három déli járásában: a pulyaiban, a csepregiben és a kapuváriban már ritkábban laknak az emberek, ámbár átlag itt is 60—70 lakos esik egy négyszögkilométerre, utalva a járásoknak részben természetadta, részben a gazdasági viszonyok szülte megélhetési feltételeire. Az átlagot jóval felül-

mulja a culturában legelőrehaladottabb kismartoni járás és Sopron városa.

A lakosság az utolsó tíz évben mindössze csak 13.815-tel szaporodott. E szaporodás a megelőző tíz évhez képest 1918-czal s a természetes szaporodás mögött 12.503-mal maradt el. Tekintélyes része van ez apadásban az amerikai kivándorlásnak és a szomszédos osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak. Az előbbi nem öltött nálunk ijesztő mérveket, de sajnos, hogy épp azon a vidéken járványos, a mely a természet legtöbb áldásaiban bővelkedik és a melyet kizárólagosan magyarok laknak. A kapuvári és csornai járások munkásnépe mind sűrűbben és sűrűbben keresi gazdasági bajainak megváltását az arannyal bővelkedőnek híresztelt újvilágban, a honnét nem egy tér vissza csalódással, megtörve testben is és még koldusabban, mint a hogy útra kelt. Itthon nyomorog és — a magyar paraszt fogalmai szerint — éhezik; és mivel látja, hogy kicsinyke telkén roppant nagy az adósság, hogy munkája után megélni képtelen: eladogatja, a mije van és útra kel, hogy a tengeren túl gondtalanabb életet biztosítson magának. De túl a tengeren annyira mások a munka feltételei, hogy a nyelv tudása nélkül szerte tévelygő nem képes meggyőzni a versenyt azokkal a bevándorlókkal, a kik jólétnek nevezik azt, a mit a rábaközi napszámos nyomornak érez és reményeiben csalódva, csekélyke pénzétől megfosztva, sirva vágyakozik vissza az otthonba.

De e szomorú történetnek van némi hasznos tanulsága, a mely hovatovább teljesen letörli az aranyosnak nevezett világról a csábító aranyport. A megcsalódott kivándorlóknak az utóbbi években közrekerült levelei; a megtörötten és elpusztultan visszatértek csalódásai megapasztották az Amerikába készülődők számát; ámbár az elszántabbak, a merészebbek és a kétségbeesettebbek, felbuzdulva a szerencsésebbek sorsán, könnyű lélekkel szánják el magukat az útra... »a jobb otthon keresésére!«...

Jobb otthon!... Keserű bánkódás fog el, mikor leirom. Mert hiszen kell-e jobb otthon a Rábaköz áldott földjénél, a Kis-Kanaánnál, a mely minőségre és mennyiségre egyaránt, páriát ritkító bőségben fizeti a beléje vetett magot; a hol hatalmas bérletek magas fokon álló culturát teremtetek; a hol átlag 1894-ben egy hektáron 21 hektoliternél több termett és a hol 1300 forintnál gyakorta adnak többet is egy katasztrális hold szántóföldért!?...

Es mégis úgy van, hogy erről az áldott földről igen sokan kivándorolnak, mivel nem képesek megélni! A helyzet magyarázata a következő: a kapuvári és csornai járásban olyan drága a föld, hogy a kiscgazda nem is gondolhat vásárlásra, ha talán itt vagy ott módja volna is rá. Azok az uradalmak, a melyek az Esterházy hercegi hitbizományi

bérletek mellett e két járásban még létesülhettek, a bérletekkel egyetemben felfalnak minden talpalatnyi földet, a mely eladásra kerül. Velük eredményes versenyre csak a cukorgyárak kelhetnek, a melyek nagy erővel vannak rajta, hogy saját területeiken biztosítsák répaszükségleteiket. De a paraszt csak a lehető legritkább esetben, ekkor is csak óriási megérőltetés árán jut termőföldhöz.

De a földszerzés óriási nehézsége is eltörpül semmi a nyomorult bérvisszonyok mellett. Vannak uradalmak, épp ezen a buja földön, a melyek a béresnek évi 35 forintnyi fizetést szabnak. A nagyon régi szolgának, kitüntető kedvezmény fejében, megadják néha a 40 forintos bért. E 35—40 forintos bérből levonnak évente 16 forintot lakásbérré; fejadóban 1 frt. 50 krt fizet; a megejtett károkért levont büntetéspénzek pedig évenként legalább 8—10 forintra rúgnak. Mije marad?!... Nem merem leírni. Miből ruházkodik? mit tévő legyen, ha orvost vagy gyógyszerert kell fizetnie?!... A jószág-tartásból nem pénzeltet, mivel az uradalmak a mellett, hogy erős korlátok közé verik jószágszámát, még nagyon meg is adóztatják az urasági konyha javára. A conventió volt eddiglen az egyedüli, a melyből kiáruhatott valamit a béres, de az uradalmak malmainak szaporodtával ez a forrás is elenyészik. A kapuvári uradalomban, a mióta az uradalomnak malma van, nem kapja a béres conventióját búzában, rozsban, árpában, a minek egy részét pénzzé tehetette, hanem kapja lisztben, a mit el kell használnia, de nem értékesíthet.

És hasonlóan silányok a napszámosok bérei is. A cukorgyárak csak a munkaidő tartamát hcsszabbitották, de nem emelték a napszámosok béreit. Felnőtt férfi épp a csornai és kapuvári járásokban, a hol a legtöbbször van szükség napszámba dolgozó kézre, 1 frt. 50 krtól 50 krig lemenő napszámbérrért dolgozik; az asszony ritkán kap többet 40 krnál; a gyermekek napszáma 25—30 kr. között váltakozik.

Ime, nagyrészt azok az okok, a melyek miatt a legáldottabb vidéken gyakorta nyomorog a nép, kivándorol és magyar létére könnyebben elhagyja hazáját, mint a soproni, nagymartoni vagy kismartoni járások németje vagy horvátja, a ki, ha el is megy, hogy anyagi és szellemi erejével az osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak adózzék, otthonától nem válik meg és ámbár alig tölti falujában az évek néhány napját, Ausztriában, nyelvrokonai közt érzi magát idegennek. Az a 25.788 lélek, a mely a legutolsó népszámlálás szerint az osztrák tartományok kedvezőbb kereseti viszonyainak adózik, nincsen elveszve sem a megyére, sem a hazára. De az az elszánt magyar, a kit nem képes kenyérrel ellátni az otthon, az elkóborol Amerikába és vagy ott pusztul el, vagy visszatér reményvesztetten, övéi nyomorúságára.

De egészen más nép is az a német, meg az a horvát,

a mely megyénk nyugoti járásait lakja, mint az a magyar, a mely megyénknek a Kis-Alföldhöz tartozó részét mondja otthonának. Amazt a legfurfangosabb üzérkedési és vállalkozási kedv tüzi el otthonából; ráhagyja házáat, telkét feleségének és gyermekeinek körültekintő gondjaira: emezt gyakorta épp a föld imádása, az örökbe kapott darabka ingatlanhoz való szívós ragaszkodás teszi koldussá és egyben földönfutóvá. Klasszikus példáit adják állításomnak a nagymartoni járásban Rétfalu, Márczfalva és Nádasd községek, a melyeknek német nyelvű lakói látják el gyümölcsessel, tojással, vajjal Badent (Bécs mellett) és jónevű szállítói a bécsi piacznak. Furfangos eszű, üzérkedésre hajló nép, a mely hasznót présel mindenből, a mivel megáldotta vidékét a természet, sőt azon túl is mindenből, a mit elérhet. Elfogja az erdő madarait. Fürjeket szállít az ujvilágba. Volt rá idő, hogy becsapott a tilosba is és körmönfont hunczutsággal összefogdosta a fekete rigókat, meg a pacsirtákat. Bécs volt a tiltott madarak közvetítő piacza; de elvitték ök a tiltott jószágot Triesztbe, Fiuméba is és száz számra szállították Amerikába, a honnan aranyakat hozott át furfangos eszük, a nélkül, hogy megváltak volna otthonuktól. És a milyen értelmes eszű, meg munkás, épp olyan jó gazda és épp annyi okszerűséggel meg intensivitással műveli meg földjét, a melyre nem pazarolta a természet áldásait. Megyénk éjszaki és nyugoti járásai dombosak, hegyesek; a nagymartoni járás gazdag népe a Rozália sziklás lejtőjén lakik, a hol a fenyvesek illata tölti be a levegőt és a hol csak egy-egy paradicsommá varázsolt völgy mutatja, hogy itt más is megterem, nemcsak a fenyő-, a gesztenye-, a dió- meg a mogyorófa. De azt a parányi völgyet, a domboknak fákkal beültethető részét, a mely megtermékenyíthető, azt a tudomány és a tapasztalás minden eszközeivel elkészítik a nagymartoni járás németjei, hogy nemes gyümölcsfákat ültethessenek és gyümölcsseikkel eláraszták Bécs-Ujhely, Baden, Vöslau, Mödling és Bécs piaczeit.

Ha még tovább akarnám folytatni a hasonlatot megyénk éjszaknyugoti járaisaiban lakó németek és keleti járaisaiban lakó magyarok között, azt kellene mondanom, hogy megvan bennük minden erény és minden gyengeség, a mi általán jellemzi, a némettel szembesítve, a magyart. Ott a végtelen szorgalom, nagy takarékoság, erős akarat, üzérkedő ész, gyakorta a rászedni kész furfang: emitt a nyers erő, a jóhiszeműség, a gyakori nembánomság, büszke, kényes öntudat, lobbanékony természet és a fellobbanás hatása alatt való határozás. A kópházai horvát törzsbe oltott német azt a talpalatnyi földet, a melyet megszerzett vagy örökölt, évek során csak néha látja. A földet műveli az asszony, a gyerek és a nagy terhekre képtelen agg: a férfi marhákkal kereskedik. Eljár Szlavóniába, Horvátországba; hazánk legtávolabbi

részen tartott vásár sem elegendő messze neki arra, hogy marháért oda ne menjen és hetekig járó utakon gyalogszerrel haza ne hajtsa, hogy azután haszonnal sózza az osztrák nyakába.

Megyénk magyar ajkú és magyar nemzetiségű lakosságát még nem hatotta át az az agilitás, a mely nyelvre és nemzetiségre idegen, az anyaföld kincseiben kevésbé dúslakodó lakosságát jellemzi és gazdaggá tette. Okosság, gyakorlati érzék és gyakorta furfang nélkül nem szűkölködnek megyénk magyar ajkú parasztjai sem és a felsorolt tulajdonságaikat tőlük telhetőleg használják is, valahányszor a maguk természetnyelveinek értékesítéséről van szó; de a kereskedelemhez nincsen kellő érzékük. Legfőbb vágyuk az ingatlan és minden vonzódásuk a föld, a melynek ápolásában páratlan kitartást és sok tanulékonytságot mutatnak. Épp ezért nagy nyomokat hagy bennök minden változás, a mely közvetve vagy közvetlenül a föld termőképességével és a megszokott extensiv gazdálkodás versenyképességének nagyon is csekély voltával kapcsolatos.

Egyről, a változott gazdasági viszonyok folytán bekövetkezett, feltűnően nagy vagyoncserék okozta népességi apadásról mellesleg szólottam már. Itt van helyén értenem egy másikat, a melyet a szaporodó czukorgyárak okoznak. Mert a czukorgyárak, a melyek megyénkben a fölöttébb kedvező viszonyok dajkáló édesgetései következtében tekintélyes számban szaporodtak, már-már éreztetik azt a reactiót, a melynek a gazdasági viszonyokra és ezek útján a répatermelő gazdára gyakorolt nagyon is időleges jó hatásukra be kellett következni. A mézes heteknek, mintha végére jártak volna és a mi eleinte áldás volt, most már nem mindig az és mutatkozik az éremnek másik lapja is, melyre nem a nép gazdagodása van felírva, hanem a nép elszegényedése, erkölcsi és physikai pusztulása.

Körülbelül a hetvenes évek végeig tartott az az időszak, a melyen belül kétségbeejtő módon indult veszendőnek megyénk lakosságának épp az a része, a mely a legdúsabban termő földrészeket lakja. A nyolczvanas évekkel mintha nagyot fordult volna a sors kereke. A földnek újból kezdett jó ára lenni; a paraszt rohamosan tisztázgatta magát adósságaiból; az uzsorások száma kiveszőben volt és az árverések, végrehajtások, a melyek eddiglen napirenden voltak, kezdtek hovatovább gyérülni.

A javulásban jelentékeny része van a czukorgyáraknak, a melyek a hetvenes évek végén és a nyolczvanas évek elején támadtak megyénkben. A czukortermelés arra kényszerítette a parasztot, hogy sietve közeledjék a modern gazdálkodás felé; a répák és a gyártmányok hulladékai bőséges takarmányt adtak; kora tavasszal kapott a répatermelő pénzt,

előleg fejében, és késő őszszel, a mikoron a búza árát már csak nevéreől ismerték, újból került pénz a répából; azután akadt napszám is, épp olyankoron, a mikor más felé még a tél kényszerítő nyugalma tette szaporává a nyomort és a nélkülözést; és akadt fuvar is épp olyan időtájt, a mikoron se jószágnak, se embernek nem akadt munka a gazdaságban.

De a hosszú sorra nyújtható előnyök nyomán, hamarosan kelt lábra a baj, a jogos panasz meg a pusztulás: holott a gyárosok mérlegei dús osztalékokat adó nyereséggel záródtak. A parasztnak — természetesen az anyagi erejében egyébként is gyengébbnek — hovatovább sokszor volt módja tapasztalni, hogy a gyárosok nagy osztalékával szemben az a viszony, a melybe a gyárral került, olyképen fogta meg, mintha bűvös hálóba került volna, a melyből kiútja nem volt, de a melyben a gyár a maga kénye-kedve szerint paczkázhatott vele. A dolgok menete épp olyan egyszerű, mint a milyen szomorú. A fentebb is elősoroltam sok előny mellett csak természetes, hogy a parasztgazda kapva kapott a gyár ajánlatán, miszerint termeljen répát. Mert hiszen, a mi fő, kapott pénzt, mihelyest fölcsapott répatermelőnek. Előleg nélkül soha sincsen az, a ki beállott cukorrépásnak. Mikor tél derekán kidobolják, hogy kezdődik a cukrosokkal a szerződés, tódulva siet a sok pénzre szomjas a faluházához, vagy a jegyzőhöz (mert rendesen hivatalos személy a cukorgyárosok ágense), hogy eladja magát répatermelőnek és kapjon előleget. A szerződésken rendesen arról van szó, hogy mi módon legyen megművelve a föld, milyen magot vessen el, mekkora területet ültessen be és mennyit köteles szállítani a termelő; egyben oda van vetve az átvételi ár is. A termelésre kötelező egyezmény rendesen öt évre szól. Mikor a paraszt beszállítja az első évi termést tél elején, levonják az előleget. Nagy reményének alig van valamelyes eredménye. Ujra előleget kell hát vennie. És ez így járja néhány évig. Közben előkerül annak szüksége is, hogy a földet erősen kell trágyázni, mivel a cukorrépa mindenekfölött emésztí a föld erejét; az egyezmény meg a tartozás miatt a földet pihentetni nem lehetett. Pihentetőt csak a nagybirtokos vagy csak az olyan paraszt gazda engedhet, a kinek van földje elegendő arra, hogy váltógazdaságot folytathasson és a kit anyagi elsőségek megmentettek attól, hogy rabja legyen a gyárnak. Mert a milyen arányban vesztí a föld termőerejét, azonképen fogy a répatermés és azonképen apad a jövedelem. A parasztnak hovatovább nincs egyebe agyoncsigázott kicsinyke telkénél és rengeteg adósságánál, a melytől menekülni eladja telkét, gyakorta a cukorgyárnak, a mely az összevásárolt kicsinyke gazdaságokból nagyot szerkeszt és rajta okszerűen gazdálkodik. De a régi gazda?! . . . Ameriká-

ban van! Ausztriában jár napszámosnak! vagy más felé, a hol kenyeret kereshet.

Megtörtént már az is, hogy a föld termőerejének teljes elcsigázása után megszüntették a cukorgyárat, mint megszüntették a csepregit és a sopronit. És tapasztalták, hogy az elsőbb nevezett cukorgyár megszűnése a csepregi járás lakóinak számát 0·1⁰/₀-kal apasztotta meg.

Illustrálására annak, hogy a megyében levő cukorgyáraknak milyen hatása van a nép számbeli és erkölcsi mivoltára, el kell még mondanom azt is, hogy milyen aristokraták. A kiskgazdával csak en bagatell bánnak és ráolvassák az árakat. Nem úgy a nagy uradalmakkal; ezek követelők és a gyár vagy eleget tesz kíváncsimaiknak, vagy nem termelnek répát. És így van a kiskgazda a mázsálásnál is. Abból a 15—16 métermázsából, a mit egy kocszi répa átlagban nyom, annyit von le a gyár, a mennyit éppen jónak lát, néha bizony 2—3 métermázsát is, azon a czímen, hogy a répa földes, nincsen jól letisztítva. Felebbezésnek se helye, se módja; ha duzzog a paraszt, hát duzzogjon magának. Senki se hallgat rá. A mázsálást a gyár végzi el és a mázsáló önkénykedése gyakorta határozó a kiskgazda sorsára. Mert vele könnyen bánnak, ha azt merészelné mondani, hogy a mázsálás hibás. Nem úgy a nagybirtokos. Irástudó megbizottja könnyen kél versenyre a mázsálóval és nem hagyja magát.

Elhez járul még az is, hogy a gyár korlátlan úr azon a területen. a mely közös egyezés szerint neki van kiszabva. Sopron megyében, ez idő szerint, öt cukorgyár van és ez az öt kartellbe lépve egymással, felosztotta maga között a vármegyét. Jó arányosságban, bölcs megalkuvás szerint, majdnem egyenlő terület fölött, korlátlan úr az a cukorgyár, a mely a kartell szerint *egyedül jogosult* és kötelezett arra, hogy a maga kerületébe eső répatermést átvegye. Viszont pedig a kiszabott területen lakó gazda nem szállíthat még egy kilogramnyi répát se másnak, mint a kihez a kartell szerint be van osztva. A csornai járásban termelt cukorkorrépát csak Patzenhofer Konrád czinfalvi cukorgyára veszi meg; a Répczevidék a búkinek köteles szállítani, a mely egyben a nagyecenki cukorgyár tulajdonosa; Sopron, Nagy-Loozs és Kapuvár vidékein termelt répát csak a petőházai és a nagyecenki gyár vásárolhatja; a kismartoni és nagymartoni jársokban termelt répa fölött pedig testvériesen osztozkodnak Hartig és Rottermann felszerfalvi meg czinfalvi gyárai.

Es e vázolt anyagi rabsággal szemben, közgazdasági szempontból, talán aligha egyenértékű az a körülmény, hogy a gyárak összevásárolják a vagyonában megpusztult gazda földterületeit és részben örökbe vásárolt birtokaikon, részben a hosszú időre bérelt latifundiumokon mintagazdaságot üznek. Az ő földjeik erejét nem csigázza el a répa, mert a bőségesen

trágyázott talajt okszerűen mivelik és aránytalan beosztással, meg folytonos erőszakolással nem pusztítják termőképességét. Tavaly azokon a földeken, a melyek a nagymartoni járásban tulajdonát képezik a czukorgyárnak, egy talpalatnyi területet se vetettek be répával, hanem szállastakarmányt termeltek benne. És a végtelen aprólékossáig menő gondoskodáshoz jár még az is, hogy a gyárak, hatalmas tőkeerejüket felhasználva, mindenkor vásárolhatnak ingatlant és a nagyságban való kiterjeszkedés érdekében, a legkisebb területért is olyan árakat adnak, hogy a parasztnak gondolnia sem lehet a földszerezésre. A nagymartoni járás kisebb parasztbirtokaiból immár nagyterjedelmű birtokot szerzett az egyik czukorgyár; a régi birtokos kivándorolt.

Az 1881—90 ig terjedő időközben 1345-re rúgott a honpolgári kötelékből elbocsátottak száma, 1165-el több, mint a behonosítottaké. Nyitra megye után, ebben a rovatban, közvetlenül Sopron megye következik. És a számarány az óta nem apadt.

Még ijesztőbbek azok a számok, a melyek az idegenben tartózkodó sopronmegyeiekről szólnak. A legutolsó népszámlálás alkalmával vármegyénkben 8610 más megyebeli tartózkodott, holott 17.137 sopronmegyei járt idegenben kenyér után.

Sopron megye lakossága három vallásfelekezetre és három nemzetiség kötelékébe tartozik. Római-katolikus az összes népesség 84.13⁰/o-a, ágostai-evangélikus 12.22⁰/o, zsidó 3.48⁰/o. A még fölös 0.17⁰/o az unitáriusok, reformátusok és görögkeletiek számát mutatja.

A magyar anyanyelvűek 122.334-en, a németek 105.403-an, a horvátok 30.160-an vannak. A magyarok nagyjából a Rábaköz lapos vidékét és a megye délnyugoti vidékét lakják, föl egészen Sopronig. A horvátok a pulyai járás felső sarkában és a Lajta-hegység alján vannak otthon. A soproni járás nagy részét, a kismartonit és a nagymartonit majdnem teljesen németek lakják, a kiknek száma apadóban van. A legutóbbi népszámlálás szerint 0.80⁰/o-al fogytak meg. Az apadás okát abban kell találnunk, hogy a sopronmegyei németiség nem foglalkozik általán nemzeti-ségi kérdésekkel és enged annak az erőnek, a melyet a magyar nyelv hódításai gyakorolnak körülötte. Az állami iskoláknak, itt-ott a községieknek is, főképp pedig Sopron város elemi iskoláinak teljes megmagyarosodása, hatalmas eszköz arra, hogy nyelvünk jelentékenyen hódítson az idegenajkúak között. A nagymartoniai tavaly magyar kisdiedvót állítottak; Savanyúkúton az állami népiskola terjeszti a németek között nyelvünket és Kis-Martonban az állami polgári iskola eléggé meg nem becsülhető hazafias missiót teljesít. 1880-ban egyetlen egy magyarajkú sem lakott Mészgödör, Klimpa, Szikra, Stoczing, Kis-Báránd, Lánzsér, Ostoros köz-

ségekben és ma ezekben is eligazodhatni magyar szóval, főkép, hogy az apraja már majdnem kizárólag csak ezt a nyelvet beszéli. Legtöbb nyelvtehetség horvátjainkban van, a kiknek javarésze magyarul is, németül is beszél; kevésbbé is idegenkednek a magyartól, mint a németek.

Felekezet szerint a horvátok mind római-katholikusok, a kiknek számát megyénkben a magyarajkúak közül 104.290 lélek szaporítja. Az ágostai-evangelikusok a németajkúak sorából telnek ki.

A zsidók könnyen és gyorsan, mert szívesen, tanulják a magyar nyelvet, a hol csak módjukban van magyarokkal érintkezni. Még azok is, a kik az orthodox községekhez tartoznak, szívesen csatlakoznak a magyar nyelvűekhez. A csornai orthodoxok, a kik még néhány év előtt zugiskolát tartottak fenn, a legelső felszólításra abbahagyták széthúzó törekvéseiket és nyilvánossá, modernné és magyarra tették iskoláikat. Az egykor híres kismartoni és németkeresztúri talmud-iskolák elvesztették jelentőségüket és tanítványaik nyelvre jó magyarok.

Külön kellene szólanom a nemzeti törekvések azon öröndetes előrehaladásáról, a mely Sopronban, rövid néhány év során, megkészszerzte a magyarul beszélők számát. De Sopron annyira vesztett németiségéből, hogy ma már nem lehet arról szó, mennyit hódított meg a magyar nemzeti eszme és a magyar közművelődés, hanem arról, hogy mennyit tud még megtartani a Bécsből jövő németiségnek az évszázadok óta itt tanyázó német kultúra. Sopron magyarosodása óriási lépésekkel és gözerővel hat. Nem kell még két olyan évtized, mint volt az utóbbi és Sopronban minden családban otthonos lesz a nemzeti nyelv.

III. Mezőgazdaság.

A legújabb hivatalos adatok szerint Sopron megye területe művelési ágak szerint következőleg oszlik meg: 576.647 kat. hold a szántóföld, 10.600 a kert, 91.294 a rét, 118.007 a legelő, 2.030 a nádas, 25.155 a szőlő, 245.852 az erdő nagysága; 94.684 kat. hold teljesen terméketlen. Szükségesnek tartottam e számokat felsorolni, mert a Baross Károly szerkesztésében közrekerült Magyarország földbirtokosai című műnek Sopron megye című fejezet előszavában olvashatószámok hibásak; vagy sajtóhiba esett, vagy oly módon kavartak a számok össze, hogy azokból sehogysem kerithetni meg a valóságnak megfelelő adatokat.

A fentebbi számokban is megjelölt, művelési ágak szerint csoportosított területeken, 51.749 lélek foglalatoskodik, a mi azt jelenti, hogy megyénk lakosságának jó ötödrésze, 28⁴¹/₁₀₀-a foglalkozik mezőgazdasággal. Ámbár a fentebbi számhoz

tartózkodás nélkül hozzáadhatni háromnegyedét annak a 28.686 léleknek, a kik a legutóbbi népszámlálás alkalmával közelebbi meghatározás nélkül, napszámosoknak jelentették magukat. Telhetni ezt már azért is, mert vármegyénkben, a városoknak feltűnően csekély száma miatt, nagyon kevés a városi munkára használt napszámosok száma. Utalok egyebekben az előbbeni fejezetre, a melyben megemlítettem már, miképen válik nálunk a kisgazdák egy részéből a mezőgazdaságban foglalkozó napszámos. A fentebb mondott 51.749 lélek közül 20.593 a földbirtokos, 44 a bérlő, 193 a tisztek és 7.473 a szolgák száma; a fennmaradt nagy szám a napszámosokat és a családi kisegítőket jelenti.

A milyen arányosan látszik megoszlanı ugyan a mezőgazdasággal foglalkozók száma, épp olyan aránytalanul oszlik meg a birtokolt terület. Az Esterházy hercegi birtokok a mezőgazdaságra lefoglalt területnek negyedrészt teszik. Vannak járásaink, mint a kapuvári, a csornai, a pulyai és a kismartoni, a melyekben órákig tartó vasút- és országutak szelik keresztül a hercegi birtokokat. És a hercegi birtokok mellett ott vannak a csepregi járásban ezer holdnál nagyobb birtokai Bauer Ferencznek, Markovics Istvánnak, Széchenyi Imre grófnak, Széchenyi Kálmán grófnak és Heller Richárdnak; a csornai járásban a premontrei rendnek, Egyedi Arthurnak, a győri róm. kath. püspökségnek; a felső-pulyai járásban Zichy Henrik grófnak; a kapuváriban Cziráky Béla grófnak, a győri r. kath. püspökségnek és a pápóczi prépostságnak; a kismartoni járásban Patzenhofer Konrád cukorgyárosnak közel ezer kat. hold tulajdonán kívül minden 100 holdat meghaladó tagozat vagy hercegi birtok, vagy a hercegi birtokokból megváltott községi vagyon. És hasonlóképen van a nagymartoni járás, a hol ismét csak két cukorgyárosnak van számottevő tulajdon birtoka, a többi 100 holdat egy tagozatban meghaladó birtok vagy a hercegé, vagy ő tőle megváltott községi vagyon. A soproni járásban Széchenyi Béla és Széchenyi Imre grófoknak közel 13.000 kat. hold birtokaik vannak, Solymossy Lászlónak közel 2.000 és a győri püspökségnek majdnem 5.000 kat. holdnyi tulajdona van. Összesítve a felsorolt adatokat, arra az éppen nem kedvező eredményre jutunk, hogy 60 olyan birtokos van a megyében, a kinek 1.000—5.000 kat. hold között változó birtoka van; 3 olyan, a kinek birtoka 5.000—10.000 kat. holdig terjed és 3 olyan, a kinek tulajdona még 10.000 kat. holdnál is nagyobb.

És ha az imént elősorolt adatok mellett azt említem, hogy a hercegi uradalnak hitbizományi birtokok és ugyanilyenek a Széchenyi grófoknak, Zichy Henrik grófnak, Cziráky Béla grófnak és Niczkyeknek birtokai; továbbá ha felemlítem, hogy ezeken kívül kötött birtokok a győri r. kath.

püspökségnek, a premontrei rendnek, a pápóczi prépostságnak birtokai Páliban, a ciszterciatákéi Klastromban, Ligvándon és Perványon, megadtam Sopron vármegye művelés alá eső, legjobb minőségű földterülete nagyobb felének birtoklási jellegét.

Ime mezőgazdaságunk külső képe: hatalmas nagybirtokok, a melyek forgalma meg van kötve, a melyekből nem hullik el egy talpalatnyi se, hogy megvásárolhassa a kisgazda. Középbirtokosa alig van e megyének; és hiányukat érezni nemcsak a társadalomban és a közigazgatásban, hanem a mezőgazdaságban is, a melyből hiányzik a kellő átmenet és a nagy gonddal, nyugoteurópai értelemben vett intensivitással művelt gazdaságok, meg parasztgazdaságok között nincsen meg a kellő átmenet.

A középbirtokosok osztályának helyét megyénkben javarészt azon bérlők foglalják el, a kik a nagy uradalmakat részben vagy egészben, hosszúlejáratú szerződések alapján bírják és bérleteiken okszerűen és intensive gazdálkodnak. E bérletek legnevezetesebbjeiről, az Esterházy hercegi uradalmakéiról helyén van itt szólni, mivel azon szerződésekben, a melyek alapján bérbeadtak, meg van az a rendszer is, a mely megyénkben a bérleteknél általán használatos.

Az Esterházy hercegi hitbizományi birtokok, a melyek 1888-tól 1891-ig tartó időközben újabb bérleti szerződések alapján adattak bérbe, megyénkben öt bérleti uradalomra oszlanak. Ezek:

1. a kismartoni béruradalom. Bérlője a czinfalvi cukorgyár. E béruradalomból ki vannak szakítva, a ruszti és soproni szőlőkön kívül, a kismartoni uradalom egyes kisebb szétszórt parcellái, a melyek 3—6 éves bérleti tartamra parasztbérlőknek adattak bérbe;

2. a fraknó-pecsenyédi béruradalom. Bérlője a félszerfalvi cukorgyár;

3. a szarvközi béruradalom. Bérlője a landeggi cukorgyár (Alsó-Ausztriában);

4. a németkeresztúr-lakompak-kaboldi béruradalom. Bérlője a nagyczenki cukorgyár;

5. a süttör-mexikói béruradalom. Bérlője Feszty Adolf;

6. a kapuvári béruradalom, a mely hat bércsoportra oszlik. Ezek: *a*) a kapuvár-veszkényi, *b*) a földszigeti, *c*) a csornai, *d*) a rábapordány-keczöli, *e*) a szili és *f*) a betleni bércsoport. Mindenik bércsoportot más-más magánbérlő bírja 1890 óta, a mikoron a kapuvári uradalmat bérlő Agricola-résztvénytársaság feloszlott.

A hercegi birtokok bérletei — és példájukon a megyében levő hitbizományi birtokok és nagy uradalmak leg-többje — hosszú bérletek; tartamuk 20—24 év között változik. A bérszerződések legnevezetesebb pontozatai azon

rendelkezők, a melyek a mezőgazdaságra vonatkozó szabályzatokat írják körül, mivel az erdősegek, az erdőtörvény értelmében, a miniszterileg jóváhagyott üzem szerint kezelteknek. A bérszerződések kikötik, hogy rétet és legelőt feltörni nem szabad. A hitbizományi igazgatóságnak joga levén kiküldött tisztségviselői által a bérleteket bármikor és bárhol megvizsgáltatni, kártérítésen kívül még bírsággal is sújthatja azt a bérlőt, a ki a szerződés mezőgazdasági szabályzata ellen, a szerződésben megjelölt eshetőségek szerint vét. Kikötik a szerződések, hogy kétszer egymásután ugyanazon földben, ugyanazon szemes gabonát vagy kapás növényt termelni nem szabad. Erős korlátok közé van szorítva a cukorrépa-termelés, a mennyiben cukorrépát csak az erre különösen alkalmas területen szabad termelni. Az alkalmas terület megválasztása közösen történik a bérlő és a tulajdonos megbízottjának közbejöttével. Az ezek által kijelölt cukorrépa-termelésre alkalmas területnek — tekintettel arra, hogy a cukorrépa mindenkéféltűn nagy mértékben kiszívja a föld termőképességét — csak egy negyedrészt szabad egy évben répával beültetni, úgy, hogy egy és ugyanazon parcellára csak minden ötödik évben kerül répaultetés. Nagy bírsághoz van kötve annak az általános tilalomnak áthágása, miszerint trágyát eladni nem szabad, hanem fel kell azt használni a bérleti birtokon. Tilos egyben a szalma- és a szénaeladás is, kivéve a söttöri és kapuvári uradalmakat, a melyekben aránytalanul sok a rét. E két uradalomra csak annyiban kötötte meg a hitbizományi zárgondnokság a szabad széna- és szalmaeladást, a mennyiben minden száz holdnyi területre eső 30 holdnyi rét termésének eladása van a birtok javára megtiltva. A lábas jószág számarányát nem határozzák meg olyan mértékben az újabb szerződések, a melyek szerkesztésével a zárgondnokság igazgatója dr. Deszkássy Boldizsár volt megbízva, mint meghatározták azok a szerződések, a melyek keretében Horváth Boldizsár zárgondnoksága alatt adattak bérbe az ozora dombovári uradalmak. Ezen szerződésekben szám szerint van kikötve, hogy hány darab és milyen fajú jószágot kell a bérlőnek tartania és hány esetben és milyen számarányokban pótolhatja az egyik faj a másikat. Az új bérletek szabad kezet hagynak a bérlőnek a jószágtartás mennyiségére nézve, de a szabadalommal szemben külön gondoskodtak a bérletek trágyázásáról az utolsó években. Ezekre vonatkozólag azt rendelik a szerződések, hogy köteles a bérlő, a bérlet utolsó hat évében, felváltva megtrágyázni a bérlet egyharmadát és pedig olyképen, hogy vitet minden holdra három adagot, számszerint 125 métermázsa trágyát.

A hercegi hitbizományi uradalmak bérleteiben kikötött gazdálkodási szabályok, párosulva a bérlők anyagi ér-

dekeivel, olyan gazdaságokat teremtettek Sopron megyében, a melyek láttára éppen nem olvasni csodálkozással azon évről-évre megújuló tényt, hogy Sopron megye a búzatermés szempontjából éppen úgy, mint a legtöbb termény termelési eredményének tekintetéből legelől áll. A hercegi bérletek, a melyekben nemcsak az írott szerződés szerint kell intensive gazdálkodni, de a hol az önérték kellő méltatása nagy feladatokat tűz a bérlő elé, mintául szolgálnak a többi uradalmak 10—25 évi időtartamra kötött bérleteinek és nemes versenyben fáradozva kamatoztatják észszerűen tőkájukat és fáradozásukat. És így van a parasztbirtokokkal is, a melyek a hetvenes évek gazdasági bajait java részben kiheverték már, kivéve azokat, a hol a gazda könnyelműsége és a czukorgyárak befolyása elzárta a példát adó birtokok tanulságai elől a beútat. Közös legelők alig vannak; az ugarrendszernek nálunk már nyoma sincsen; a paraszt is szabadon váltogatja a talajt, a szerint, a mint intenzív megmunkálással ebben vagy abban vár többet. A sopronmegyei parasztbirtokokon csak ritkaságszámba megy a tarló. A máshol ugarnak hagyott területek javarészen megyénkben bükkönyt, lóherét, vagy más takarmányfélélt termelnek. Nem ritkaság látni, hogy a ma learatott területen siet a gazda keresztbe rakni gabonáját, hogy azt holnap eke alá kerítse és felszántsa. Van is e megyének a sok elszegényedett mellett olyan jómódú parasztsága, a mely párját ritkítja. Adóssága kevés, avagy csak azért van, mert ingatlant vásárolt. A hetvenes évek kimondhatatlan nyomorából úgyszólván teljesen kilábalta és tőkét gyűjtött, a mely feljogosítja, hogy bármi áron is, de egy talp alá tartozót se engedjen át másnak földjéből. Azok az apró birtokok, a melyek a hetvenes években a Rábaközben a paraszt kezéből a kereskedőbe kerültek, most lassan ismét visszajutnak a régi gazda birtokába.

Hatalmas tényezője mezőgazdaságunk fellendülésének az a közmondásos élelmesség, a mely a sopronmegyei magyar parasztot jellemzi és a mely már régebben ráoktatta a marhahizlálásra. A Répcze egész mentén marhát hizlal és marhával kereskedik a nép.

Mezőgazdaságunk előrehaladott volta mellett leghangosabban beszélő tanu egyrészt czukorrépatermelésünk, másrészt az az arány, a mely megyénkben a termőföld nagysága és a holt meg az élő instructió között van. Ez utóbbit katasztrális holdanként, átlag 80—120 forintra becsülik. Ezen összegből pedig a legalacsonyabb is arról tesz bizonyosságot, hogy gazdaságaink gépekkel és lábas jószággal kitünően vannak felszerelve és arányban vannak ellátva ahhoz a jelentékeny termeléshez, a melyet megyénk producál és a melynek illusztrálására el kell mondanom, hogy a tavalyi termési viszonyok között, őszi búzából termett egy hektáron átlag

18⁹⁰ hektoliter, tavasziból 17⁸⁹, őszi roszból 17⁶⁸, tavaszi roszból 18⁶⁷, kétszeresből 17³⁵, őszi árpából 20³⁷, tavaszi árpából 22³⁶, őszi repceből 8³³, tavaszi repceből 9⁷⁶, zabból 25⁰⁴, tengeriből 26⁷⁸. Ha ehhez hozzáveszem, hogy 23⁵ millió kilogramm czukor termelésére való répát termelt megyénk a learatott területnek 6⁴⁸⁰/₁₀-án, e jelentékeny productionnak bizonyára igen nagy részét írhatjuk megyénk talajának természetadta elsőségeinek javára, de nagyobb részét annak az intensív gazdálkodásnak kell betudni, a melylyel a sopronmegyeiek, gazdák és bérlők egyaránt, művelik földjeiket.

A mezőgazdaság számára felhasznált földek jó állapotát, erejét és jövedelmét közvetve is igazolják azok a magas árak, a melyekért a mezőgazdaság művelésére használt földek elkelnek. Átlag 400—600 forintért adnak egy katasztrális holdat; de nem ritka, hogy a csornai, kapuvári vagy a soproni járásban 1000 forintot is megadnak egy katasztrális holdért, még akkor is, ha nem a pretium affectionis toldja az értékét. Olyan esetekben, a mikor ez is közbejátszik, adnak egy holdért többet is. És ez gyakorta van, mert a paraszt birtokosnak minden vágya a földszerzés és a megszerzett nagyobbitása. De ez utóbbira, épp a nagybirtokok folytán, ritkán van alkalma. Ha itt-ott eladásra, vagy dobra kerül egy csekélyke, minden szomszéd kapva kap utána és hatalmas tempóban veri felfelé. Nem ritkaság, hogy a Rábaközben 1200—1600 forintot is adnak egy katasztrális holdért, főképp ha az eladásra kerülő terület nem volt nagyobb egy holdnál.

És ilyen kicsinyke, nagy összegben, de még mindig nem áron fölül, sok föld került eladás alá az utóbbi időkben, épp a Rába mentén, azon szétदारabolások folytán, a melyek a Rába szabályozásával karöltve jártak. A Rába, a melyről fentebb szólottam, a legrakoncztalanabb kerülésekkel, a legtekervényesebb fordulatokkal haladt a megye határszélén, évente óriási pusztításokat okozott épp az által, hogy medrének folyása girbe-görbe kanyarulatokban haladt felfelé. E meder tekervényes útja és ennek folytán a víz szabálytalan esése volt az okozója annak, hogy a rábamenti birtokok óriási része évente sokat szenvedett a Rába kiöntéseitől. A Rábaszabályozó-társulat is ebben ismervén fel a baj egyik legjelentősebb kútforrását, szabályozási munkálatainak legnagyobb részét abból állott, hogy hol új medret ásott, hol átvágásokat, lassú esésű kanyarulatokkal járó metszéseket készítettett, hol pedig a medertől kisebb-nagyobb távolságnyira magas töltésekkel határolt árterületet szakított ki. Az így megejtett szabályozási munkálatok folytán sok birtokot szaggattak darabokra és a birtokos, a kinek eddig egy tagban volt birtoka, most több darabra tépett jószágát csakis hidakon és kompokon keresztül látogathatja meg. Épp

ez idő szerint van folyamatban a guari birtokosoknak, nevezetesen pedig a vághi Guaryaknak pere, a melyben birtokuknak az elszagztatás folytán bekövetkezett értékcsökkenéseért kérnek kárpótlást. De ez csak spontán jelenség. Gyakoribb az, hogy a birtokos eladta az elszagztatás folytán itt-ott elmaradt darabot, csücsöt vagy szeletet, a mely a Rábának új medre által, a birtok zömétől messzebbre vagy olyan helyre került, a hova legalább is kényelmetlen volt eljutni. Igaz ugyan, hogy az eladások nem voltak rohamosak és a föld árára csak épp úgy nem gyakoroltak semminémű hatást, mint nem gyakorol arra a kenyéráruk roppantul leapadt ára. Hanem megvolt az a negatív hatásuk, hogy elkészerítették a soproniakat a Rábaszabályozó-társaság iránt, a melynek sok más, részben eddig is jeleztem okokon kívül, még az osztályozás miatt sem barátai.

Az osztályozásra vonatkozólag tudni kell, hogy a Rábaszabályozó-társulat, mint autonom testület, teljesen önjogúlag intézi a fennálló és különösen a Rábának és mellékfolyóinak szabályozására alkotott 1884: XXIII. és 1885: XV. törvény-cikkelyek értelmében belügyeit. Autonom jogainak egyik legnevezetesebbike, hogy megszabhatja a szabályozási munkálatok után kivetett szabályozási illetéket, az árterbirtokosok vízszabályozási járulékát. Esetleges félreértések, alaptalan panaszoknak idejekorán útját veendő, a teherviselés kulcsát előlegesen állapították meg. Mikoron ez meg volt, kiadta a társulat az előleges teherviselési kulcs ideiglenes kiigazítását tartalmazó utasítást, a melyet, a szabályozási munkálatok befejezése után, a végleges kiigazítás fog követni. Az utasításokban, az árterti osztályozás képezi a teherviselés kulcsát. A soproni birtokosok nagy száma ezzel szemben azt kívánta, hogy a teherviselési kulcs alapját bizonyos fix-pontok képezzék, a melyeknek alacsonyabb vagy magasabb fekvése adja meg a teherviselés kulcsát. A fix-pontokat, mint teherviselési kulcsot meghatározó tényezőket már azért is melegen pártolták a soproniak, mert félve-féltek attól, hogy a szabályozási terhek hozzájárulásának alapját a vízborítás, e nagyon is változó jelenség fogja képezni. És félelmük nem volt alaptalan. A társulat ez utóbbit vette a teherviselés kulcsául és erős oppositíóba kergette a soproniakat, a kik a vádak és a panaszok egész halmazával húzakodtak elő. Mindenekfölött azt panaszolták fel, hogy őket hatalmi szóval, beleparancsolták ez érdekelttségbe, holott lehetetlen a soproniaknak megfelelő mértékkel mérni a győriek szükségleteit, a kiket három nagy folyó összetorkolásának nagy veszedelme fenyeget. A sopronmegyeiek, épp a Rábaköz birtokosai, nem a Rábától, hanem a belvizektől és a vadvizektől szenvednek legtöbbet; ezek csapásai ellen óhajtanának védelmet és ezek csapásai ellen kívánnák magukat csatornázásokkal megvédeni. Ámde

a szabályozás a belvizek levezetésére még csak azt se tette, hogy a főcsatornát odaépítette volna a zsilipek közvetlen közelébe; a vadvizek levezetését pedig teljesen lehetetlenné tette az által, hogy a Rába árterét szilárdan épített, hatalmas töltésekkel határolta be és a töltéseket — a mi különben alig is volna lehetséges — keresztül metszetni nem engedi, nehogy az ideiglenes metszések és rések a töltések épségét és szilárd voltát megrombolsák. Es a míg így a sopronmegyeiek — értem a megye keleti részének lakóit — a Rábaszabályozó-társulattól épp legvitálisabb bajaikra nem kaptak orvoslást, addig más részről erős adózás alá vetették őket egy olyan utasítás alapján, a mely teherviselési kulcsnak az ártéri osztályozást vette föl és a mely mellett a soproniakat benntartják az ártéri érdekeltségben azon jogczímen, hogy területük is mutat vízborítást, megadóztatván őket annál erősebben, mennél mélyebben fekszik a föld, holott annál kevesebbet képes a tulajdonos fizetni.

Folytatólag szóvá óhajtván itt tenni a mezőgazdaság egyes ágainak művelése körül szerzett tapasztalataimat, mindenekelőtt arról kell megemlékeznem, a mi volt, de a mi sajnos, már nincsen: dohánytermelésünk. Vиттnyéd, Sarród, Szárföld, Hövej, Himód, Babóth, Kapuvár és Gartha határaitban, messze vidéken híres dohány termett. De — azt mondják — hogy a túlságosan nagy dohánycsempészet miatt az állam megvonta a birtokosoktól a dohánytermelési jogot.

Dohánytermelésünket elvette az állam; szőlőművelésünket apasztja a phylloxera.

DR. BERÉNYI PÁL.

IRODALMI SZEMLE.

Válasz Sz. B. úrnak.

A »Közgazdasági Szemle« múlt évi december havi füzetében ellenem és a — »Biztosítás szövetkezés útján« című tanulmányomat méltató — »Köztelek« című lap ellen megjelent támadó cikkelyére.

Előre bocsátom, hogy a válasz megadásával mind ez ideig azért késtem, mivel be kívántam várni más lapok véleményét is, hogy a mennyiben tanulmányom irányával ellentétes nézetek merülnek fel: azokra is egyúttal kiterjeszkedhessem. Megnyugtató meglepéssel constatálom, hogy a hazai sajtónak ama része, a mely tudommal tanulmányommal foglalkozott: irányzatomat helyeselte és hogy e szerint Sz. B. úr támadása, mint elszigetelt különvélemény áll ellenemben.

Sz. B. úr legfőképpen olyan dolgokért támad, a melyeket nem irtam meg. Ilyen negativ alapokra szorult támadás ellen könnyen védekezhetném azzal, hogy azért az író nem felelős, a mit nem irt. Azt mondhatnám, hogy az ilyen támadás egyszerű fogalomzavar, a mely válaszra nem tarthat igényt; és ebben mindenki nekem adna igazat, még talán Sz. B. úr is. Hogy azonban nem ezzel felelek a támadásra, hanem keresem belőle az ügy érdemleges részét, — habár csak negativ oldalról is érintő — vonatkozásokat és megírom reájuk a választ, ezt azért teszem, mivel nem czélom egy csattanósan kezdetű polemiába sülyeszteni a fontos ügy lényegét, hanem mindjárt most elmondom mindazt, mit objectív álláspontból a kérdés tisztázására alkalmasnak talállok.

Azért nem irtam a kölcsönös biztosító szövetkezetek minden alakjáról egy-két ívet, mert nem volt czélom a különböző alakulatú kölcsönök szervezetét kritikailag mérlegelő vaskos tankönyvnek megírása, a melyet aztán az érdekelt felek el ne olvassanak.

En arra törekedtem, hogy a részvényes és kölcsönös — helyesebben nyerészkedő és nem nyerészkedő alapon szervezett — biztosító-intézetek rendszereit és eredményeit egybe hasonlítsam és ebből conclusiót vonjak. Minthogy a biztosítás intézményének két egy mástól eltérő alappal bíró rendszerét lényegében csak egyetlen sajátság különbözteti meg, tudniillik a nyerészkedő jelleg, (Speculativ-Charakter) mely a részvénytársulati rendszerben meg van, a szövetkezetiben pedig hiányzik, (legyen az bármilyen alakzatú) ezért csak e két lényegében eltérő rendszer egybe hasonlítása lehetett a helyes czélom. Hogy ezt a lényegében megkülönböztető egyetlen sajátságot nekem mindenki, még Sz. B. úr is elhiggye: ideírom hogy ezt nem

én találtam ki most hamarjában, hanem a dr. I. C. Bluntschli és dr. K. Broter szerkesztésében megjelent »Deutsches Staats-Wörterbuch« 1870. évi 11-ik kötetéből veszem ki.

Ha egy író valamit más helyről idéz, egyúttal a forrást is megszokta nevezni. Nagyon sajnálom, hogy ezt az általánosan elfogadott jó szokást Sz. B. úr nem gyakorolja és azért nem reflectálhatok egészen kimerítően az általa felsorolt 1893. évi németországi statisztikai adatokra. Nem hagyhatom azonban megjegyzés nélkül, hogy Sz. B. úr támadásában az 1201-ik lapon a magdeburgi részvényesről azt írja, hogy biztosítási állaga az 1893 ik év végén 92⁴⁰ milliárd márkára rúgott; míg az 1202. lapon közölt kimutatás szerint az összes 29 németországi részvényesek biztosítási állaga együttvéve is csak 57 milliárd márkában van fölvéve. E szerint a 29 részvényes együttes biztosítási állaga 35 milliárd márkával kevesebb volna, mint a magdeburgié egyedül, pedig a 29 között a magdeburgi is be van foglalva. Sz. B. úr részéről elkövetett ezer csekély — csak 35 milliárd márkányi — tévedés egy közönséges sajtóhiba, tudniillik a magdeburgi biztosítási állaga nem 92, hanem csak 9⁹ milliárd márká volt.

Elfogadva a Sz. B. úrtól hitelesnek mondott adatokat, a melyek szerint Németországban az 1893-ik évben a biztosítási állagnak 54⁰/₀-ka a részvényeseknél és 46⁰/₀-ka a kölcsönösöknél volt biztosítva, mit bizonyít ez? Azt, a mit én irtam, hogy t. i. a nyugoti államokban már is igen nagy tért nyert a szövetkezés alapjára támaszkodó biztosítás rendszere, hogy ettől mi még igen távol állunk és hogy reánk is üdvös lesz, ha ebben az irányban igyekszünk be rendezkedni.

Sz. B. úr azért is megtámad, mert a szövetkezeti biztosítás rendszerét újabb keletűnek mondom. Reámcsázól azzal, hogy egész Európában — s így hazánkban is — mindenütt a kölcsönösség alapján indult meg a biztosítás. Én ehhez még azt is concedálom, hogy az egész világon a szövetkezésben szülemlett meg a biztosítás eszméje. De az akkori szövetkezetek csak embriói voltak a maiaknak s míg ezek idefejlődtek, addig üzletszerűen a részvényesek vették kezükbe a biztosítás ügyét, a szövetkezetek nagyobb térfoglalása tehát újabb keletű. Ez azonban csak akadémikus vita tárgyául alkalmas. Azokra nézve, kiknek az én tanulmányom száma van, egyáltalában nem fontos kérdés. Ezért fölösleges lett volna, ha én a biztosítás ügyének történetét, a Nagy Sándor idejéből reánk maradt hagyományok alapján, az akkori rabszolgabiztosítás idejétől kezdődőleg irtam volna meg.

Hibáztatja Sz. B. úr azt is, hogy a Fachiny-féle statisztikai kimutatást közölván, nem jeleztem, hogy a kimutatott 115 millió vagyonban 80 millió életbiztosítási díjtartalék passív-vagyon is be van foglalva.

Azt, hogy az életbiztosítási kártartalék passív természetű, — Sz. B. úr támadó cikkeje szerint is — »minden értelmes ember tudja«. Tanulmányomat az ilyenek számára irtam, ezt tehát — a gyöngébbek kedvéért — külön megmagyarázni valóban fölösleges lett volna.

Minden biztosító társulat vagyonába ölelve mutatja ki a díjakból képezni kötelezett díjtartalékot és jogosan, mert az — passív természete daczára — öregbíti a biztosítási alapot s ezzel a társulat tekintélyét.

De üssük le a 115 millióból a 80-at: marad 35 millió, amely a 14 milliónyi alapot befizetett részvénytulajdonosok kizárólagos activ vagyona. Tehát a kockázat hordozására egyberakott alapvagyon — az életbiztosítási díjtartalék nélkül is — már $2\frac{1}{2}$ -szeresre szaporodott, az ez idő alatt hozott kamat és osztalék mellett. Ez azonban még nem minden, mert a részvények értéke is emelkedett, sokszor igen tekintélyesen. Másfelől a 80 millió kártartalék sem kerül teljesen kifizetésre, mert az életbiztosító felek egy része megunja, vagy nem tudja mindvégig fizetni díjait, vagy más társulatokhoz áll s ezeken az utakon még a kártartaléknak ca. 12–16%-a activ vagyonná szokott változni.

Azt hiszem eléggé igazolva van a mit megírtam, hogy t. i. a biztosítás jó üzlet. De legyen is jó, mert csak így lesz képes teljesíteni fontos közgazdasági hivatását.

Sz. B. úr provocált a két legtekintélyesebb németországi tűzbiztosító intézet ügyének elhallgatásaért. Ez okból felsorolok pár lényegesebb adatot az 1893-dik évi üzletmérlegük, illetve számadásukból.

A tűz-biztosító intézet megnevezése	Biztosított érték márka	Tiszta díjbevételek a kamatok nélkül és díjvisszatérítés levonásával m.	Kifizetett károk összege márka	Viszont-biztosításért kifizetett		Karány			
				márka	a díjak %-ban	az érték és kár %-ában	1.000 márka biztosítási értékre esik kár márka	100 márka értékű vagyon biztosítását fizettek a felek által (milyen)	
Magdeburgi részvényes	9,926,489.573	23,277.205	18,423.573	9,570.813	41	1 ³⁵	19 ⁵	39	
Gothai kölcsönös	4,661,954.500	4,153.778	2,300.684	317.012	8	0 ⁵	4 ⁵	9 ³	

Az 1893-ik évi üzlet tekintetében mindkét intézetre nézve egyaránt normálisnak tekinthető, ezért bátran levonhatjuk a következtetéseket az itt egybeállított kimutatásból.

A gothai kölcsönösnél csak félakkora volt a biztosított érték, tehát csak félannyi az üzlet terjedelme, de ennek daczára működésének eredménye — tagjaira nézve — sokkal előnyösebb és fényesen igazolja a tanulmányomban megírt összes conclusiókat.

Kár aránya — azaz a biztosított és tényleg leégett értékek viszonya — $5\frac{0}{100}$, míg a kétszer nagyobb magdeburgié $19\frac{50}{100}$. Tehát a míg a gothainál biztosítva volt minden ezer márkányi értékből csak 5 márkányi égett el, addig a magdeburginál minden ezer márka értékéből $19\frac{1}{2}$ márkányi hamvadt el; pedig az üzlet terjedelmére való tekintettel ennek éppen megfordítva kellene lenni. Ez nem egy véletlen körülmény, hanem egy céltudatos irány helyes követésének értékes eredménye. Azt bizonyítja, hogy a gothai kölcsönös vizsgálta, hogy nem biztosít rosszabb kockázatú értékeket, mert főzélja — igen helyesen — nem a minden áron való terjeszkedés, hanem az, hogy tagjai a rosszabb kockázatokkal ne terheltessenek s így olcsóbban juthassanak a biztosításhoz. Kifejezésre jut ez az alapelv a viszontbiztosításra kiadott összegekben is. A magdeburgi díjbevételeinek $41\frac{0}{100}$ -át áldozza erre, míg a gothai csak $8\frac{0}{100}$ -át.

Ez azt jelenti, hogy a magdeburginál biztosítva levő értékek kockázata olyan természetű, hogy kénytelen, majdnem fele díjbevételre számítani.

teleivel más társaságoknál keresni reá pótbiztosítást, míg a válogatásabb gothai erre nincsen reáutalva.

Az ezekben kifejezésre jutó helyes törekvéseknek kétségre vonhatatlanul döntő eredményeképpen jelentkezik aztán az, hogy 100 márkányi értéknek biztosítása a magdeburginál 39 fillérbe, a gothainál 9 és fél fillérbe kerül, mert igen természetes, hogy a négyszerre nagyobb kárányanyal működő részvényesnek négyszerre drágábbnak is kell lennie.

Mindezeket a tanulmányomban azért nem irtam meg, mert bárha nem ily fényes, de eléggé igazoló adatokat kaphattam közelebb is hazánkban és Ausztriában.

Azt hiszem ezek Sz. B. urat is meggyőzik és nem fogja többé a kölcsönösökre nézve oly elengedhetetlen fejlődési feltételül odaállítani a viszontbiztosítás minél kiterjedtebb igénybevételét.

A szövetkezetek nincsenek annyira utalva, a viszontbiztosítás kiterjedt alkalmazására, mint inkább a kárány tekintetében egyenlő és kockázat tekintetében legjobb objectumok beölelésére. Ezzel az irányzattal a viszontbiztosítás díjait meg fogják takaríthatni tagjaiknak. Ez az irányzat tette lehetővé a gothai fényes eredményeit és azt, hogy tagjainak az 1893. évben befizetett 14 millió márkányi díjbevételből az év végén 10 milliót, miut díjfelesleget visszaadhatott.

A kárányok szerint tagolódo objectumok helyes csoportosításában rejlik a különböző rendszerű biztosítóknak természetes és egymástól elkülöníthető alapja. A szónak legtágabb értelemben vett gazdasági és gyáripari risikók területében vélem megjelölhetni ama két elkülönítendő kört, a melyeknek külön-külön való birtokbavételére a két fajta rendszert ez idő szerint hivatottnak hiszem. Sajnálom, hogy Sz. B. úr nem vette figyelembe, hogy tanulmányom csak az egyik körre vonatkozott.

Felszeghy Ferencz.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Gold supplies and Trade Revival (*Aranykinálat és a kereskedelem fellendülése*) czím alatt *Henry Binns* igen érdekes czikket közöl a »The Economist« december 22-iki számában. E közleményben *Binns* elmondja, hogy körülbelül félszázad leforgása után a világ ismét azon örvendetes helyzetben van, hogy az aranytermelés emelkedik. Sokan kutatják, hogy e fontos tény minő hatást fog gyakorolni az *áralakulásra*. Felvilágosításért a multhoz fordul, ugyanis 1847—1865. közötti 18 esztendő volt az aranykeresők eldorádója, mikor is óriási mennyiségű kincset aknáztak ki. A nagy hír 1847-ben jutott Európába, ez időben a közgazdasági helyzet úgy a continensen, mint Angliában felette rossz volt Kereskedelmi depresszió, forradalmi politika, társadalmi crisis jellemezte a helyzetet s ehhez járult az irországi éhség.

Ily szomorú állapotot rögtön javítani nem lehetett, az árak tovább hanyatlottak és 1849—50-ben olyan alacsony niveaura jutottak, a minőn 100 esztendő óta nem állottak. Öt évig daczoltak a mostoha viszonyok az új helyzettel, de végre is diadalmaskodott az arany varázsereje és 1852-ben jelentkezett a javulás. A nyomott hangulat eloszlott, a kereskedelem megélénkült, a vállalkozási kedv tért foglalt és ezek hatása alatt az árak emelkedtek.

Jevons tanár adatai alapján a *jelzőszámok* (index figures) átlagos értéke 1849–1850-re 65, már 1854-re 83 és 1857-re 85 és így az árak két év alatt 28⁰/o-kal és öt év alatt 33⁰/o-kal javultak.

A következő nyolcz esztendőben az árak alig változtak, az átlagos jelzőszám 78, még mindig 20⁰/o-kal nagyobb az 1847–52. közötti évek jelzőszámainak átlagos értékénél.

A mai tényleges viszonyok azt mutatják, hogy a termelt arany mennyisége meghaladja a californiai évét. A mult esztendei termést 12³/₄⁰/o-kal többre becsülik, mint az eddigi legbővebb évét, 1853-ét, és elsőrendű tekintélyek úgy vélelmezik, hogy az évi kibányászás még nem érte el felső határát, az még fokozódni fog.

Negyven esztendővel azelőtt, a legnagyobb csisések közepette, három esztendő elegendő volt az árcsökkenés meggátolására és öt-hat év az árak emelésére. A hatás ma sem lehet gyengébb, s miként akkor a drágulás be nem állhatott a pénzügyi rendezés előtt, úgy manapság is csak a hitel kimerülése, melyet a *Baring*-bukás világosan jelzett, ellensúlyozta az aranytermés javító hatását.

Az évenként kibányászott arany értéke több esztendőn át 20 millió pound volt és lett:

1890-ben	24,700.000 pound
1891-ben	27,300.000 »
1892-ben	30,480.000 »
1893-ban	32,400.000 »
1894-ben	36,200.000 » (felbecsülve).

Vegyük ehhez, hogy az emlékezetes eldorádoi esztendőben, 1853-ban, sem aknáztak ki több aranyat, mint 32,300.000 poundnyi értékűt.

Az új emelkedés 1889-ben jelentkezett és éppen úgy, mint a 40 év előtti periodusban, öt esztendő leforgása után a pénzügyi bajok enyhülése folyamatban van. Sok jel azt mutatja, hogy a liquidatio Nagy-Britanniában befejezést nyert. A bizalom visszatért. Az árakat egy áttörhetetlen sziklafal további csökkenésükben meggátolja.

Az aranytermés rendszeres bővülése érezteti a maga hatását, ennek eredménye, hogy a sárga fém értékesedése helyet ad az aranyérték csökkenésének, a mi pedig egyjelentőségű általános áremelkedéssel. A pénzügyi bizalom megszilárdulásával az áraknak okvetlenül emelkedniök kell.

Binns fejtegetéseire *Houldsworth* válaszolt, ki levelében kifejti, hogy arany mennyiségének fokozott szaporodása áldás a világra, mert csak ez képes megszüntetni a kereskedelem idegességét, bátorítani a termelőket, mi pedig bőséget hoz létre. Már pedig a nagymérvű productió az anyagi boldogulás egyedüli biztos alapja.

Mielőtt azonban elfogadná a *Binns*-festette rózsás állapotokat, megvizsgálja, hogy okoskodása kiállja-e a kritikát.

Elismeri Houldsworth, hogy a mai állapotoknak a negyven év előttivel való egybevetése nagyon érdekes és javarészében helyes is.

De szerinte *Binns* nem vette kellőképen figyelembe, hogy az 1847–53-iki periodusban az ezüst kínálata egyidejűleg nagyobbodott az aranyéval, hogy ezen időben az ezüst csakúgy pénzül szolgált, mint az arany és így a fehér fém mennyiségének szaporodása csakúgy segítette emelni az árakat, mint az aranytermésé.

Azóta azonban a viszonyok nagyot változtak. A föld gyomrából napvilágra hozott ezüst ma már a nyugoti országokban nem gyakorol befolyást az árakra, mint 1841-től 1873-ig. Az ezüstabányászat óriási mértékben való terjedése teljesen hatástalan az áralakulásra.

Houldsworth szerint még figyelembe kell venni, hogy a mostanában termelt aranynak csakis egy része jut tényleg forgalomba, hisz az új aranynak egy részét elzárták kincstárakba, hadi pénztárakba és ez a rész mindaddig, míg rejtékéből ki nem szabadul, az áralakulást alig szabályozza. Elzárt arányról elmondhatjuk, hogy visszavándorolt a bányákba. India, Japán és Ausztria-Magyarország komolyan hozzálát az arany standard berendezéséhez és ezek emelik a keresletet, mi pedig mérsékli az arany értékének csökkenését, vagyis az általános árak emelkedését.

Houldsworth örülne, ha Binns reményei megvalósulnának, de nem meri hinni. Hisz már 1894-re is jósoltak általános javulást és e helyett az árak 10%-kal csökkentek. Miért legyen 1895 szerencsésebb? Eddigélé csak a kereskedelmi és földmívelési depressió erősödött mindenütt, kivéve az ezüstöt használó országokat.

A következő számban Everett szól a kérdéshez. Szerinte az aranytermelés kétségtelen fokozódása daczára, még nem jött el az az idő, a mely véget vet az árhanatlásnak. Ennek főoka az, hogy az utolsó években az aranyat fokozott mértékben keresik.

1873-ban volt a nagy »ugrás a sötétbe«, ez elválasztotta a két nemes fémet egymástól. a melyek ezen időpontig együtt szolgálták a pénzügyi célokat. Ezen esztendeig csakis Angliának és gyarmatainak (India kivételével) és Portugáliának volt arany-valutája, ezen országok lakossága 47,000.000. Ma elleuben 320,000.000 lélekre rúg azon területek népeinek száma, melyeknél arany a standard. S így meghétszereződött azoknak száma, kik az aranyat használják érték-mérőül. A sárga fém iránti keresletnek e csodálatos emelkedésével szemben az évi termés körülbelől húsz esztendőn át állandó maradt.

Az aranykínálat határa talán megsemmisítette önmagát? Bátran mondható, hogy nem, hisz a múlt esztendei árcsökkenés jelentékenyebb, mint akármely más előző esztendőé.

Ki tudja még csak el is képzelni, hogy a búzát fogyasztó egyének számának meghétszeresedése mikép emelné a búza árát, ha egyidejűleg a búzatermelés nem fokoztatnék.

Látva az arany iránti kereslet megdőböntő emelkedését, csodálkozunk kell, hogy az általános árcsökkenés nem nagyobb a tényleges nagy hanyatlásnál. Félő, hogy így lesz. Ha újabb ország nem is tér át az arany-valutára, számolni kell a már aranyat használó népesség évi természetes szaporodásával, a mely szintén aranyat kíván.

Ha megvalósul az az idea, — a legörületesebb, melyet valaha ember gikondolt — hogy a 250,000.000 lakosságú India arany-valutára rendezkedik be, akkor legyünk készen arra, hogy egy quarter búzának annyi penny lesz az ára, mint a hány shillingbe kerül ma. De ez nem fog sohasem megvalósulni, mert ezen időpont beállta előtt az aranyvalutás és földmívelő országok tönkre jutnak.

Az angol pénzügyminiszter (Chancellor of the Exchequer) azt mondta a parlamentben, hogy »az alacsony árak nem valamely pénzügyi rendszer eredménye« és hogy azt hinni, hogy »az árak csökkenését a fizetési eszközök korlátoztsága okozta, felfogása szerint egyike

a világ legnagyobb csalódásainak», de maga ugyanezen miniszter azóta beleegyezett, hogy India elzárja pénzverőit az ezüst előtt. Ily felfogás mellett *Everett* nem tartja lehetetlennek, hogy megpróbálkozzanak e végzetes kísérlettel, de komolyan reményli, hogy nem.

Everett szerint nincsen ok azt várni, hogy a termelésnek 50 vagy 100%-os emelkedése ellensúlyozni bírná azt a hatást, melyet a keresletnek 600–700%-os erősödése létesít.

Nem szabad felejtetni, hogy a hol az arany a standard, ott az árakat az árúk és az arany közötti viszony szabályozza. Ezek képezik a mérleg két serpenyőjében a súlyokat, a melyeknek egymást egyensúlyban kell tartaniok. Ha az arany mennyiségének növekedése nem tart lépést az árúk és a népesség szaporodásával, akkor aránylag kevesbedett az arany és ennek szükségképeni folyománya általános árhanyatlás.

Everett óhajtja, hogy Európa és az Egyesült-Államok vezetőférfiai figyelembe vegyék *Rothschild bárónak* 1870-ben Párisban mondott nyomatékos szavait. A standard változtatásának tárgyalásakor mondotta a báró:

»A két nemes fém egyidejű alkalmazása kielégítő s nem ad okot semmi panaszra. Akár az arany, akár az ezüst dominál is egy ideig, mégis igaz, hogy e két fém egybeolvad a világ pénzügyi forgalmának alkotásában és a két fém összesített mennyisége az, a mi a jószágok értékmerőjéül szolgál. Az ezüst elnyomása egyenlő jelentőségű az árak igazi megrontásával, még pedig minden kárpótlás nélkül.«

Everett szerint »az árrombolás« folytatódik az évi aranytermés emelkedése daczára mindaddig, míg ez a bővülés nem lesz arányos az aranyat használó népesség óriási szaporodásával.

Ezek alapján *Everett* nem is hiszi, hogy az *árjarulás* napja már a küszöbön volna, sőt ha India nem tágit s behozza az aranyvalutát, a további *árcsökkenés* szerinte olyan biztos, mint kétszer kettő négy.

E fejtegetésekre *Crickmay* válaszolt. Reámutat először is azon tényre, hogy az arany csakis »értékmérő« s ez nem más, mint egyszerű törvényes intézkedés, a mi pedig független az arany kisebb vagy nagyobb mennyiségétől. Angliában volt legnagyobb az aranyfelhalmozódás, az árak mégis kisebbbedtek, mert a műveletek hirtelensége okozta rázkódtatás akadályozta a javulást.

Megokolja ezután, hogy az aranyat nem szabad összehasonlítani a búzával, mert a búzát tényleg elfogyasztják, az arany pedig megmarad. Abból a 320 millió lélekből hányan érintenek aranyat? Búzára ellenben a lakosság minden egyes tagjának tényleg szüksége van. Máskép kell megítélni az elsőrendű szükségletre szánt árut, máskép az értékmérőt.

Everett nagyon elvetőleg szól azokról, kik Indiában arany standardot kívánnak, pedig ha már 320 millió lélek használja kereskedelmi ügyleteikben az aranyat panasz és kifogás nélkül, akkor szabad Indiában is kísérletet tenni az arannyal, mint »értékmérővel«. A megvalósításnál majd nagy tartózkodással tekintettel lesznek az ezüstre is. De hogy az indiai esetleges arany standard a búzának mai árát annak tizenkettedrésére reducálja, nem más, mint a kétségbeesettek becslése.

Everett azon állítására, hogy 100%-os emelkedés a kínálatban

ellen nem súlyozhatja a 700%-os emelkedést a keresletben, *Crickmay* azt feleli, hogy keresletnek ilyen fokozása egyszerűen képzelődés. Az elmúlt esztendőben mennyit hangoztatták, hogy nagyobb aranykészletre van szükség, és most, hogy az angol központi intézetek készlete 500%-kal nagyobbodott, mindenki kívánja annak apadását, óhajtván cselekvésben dúsabb időt, mikor is magasabb a pénznek és a jószágnak értéke egyaránt.

Kérdi *Crickmay*, hogy Anglia kereskedelmében az utolsó négy esztendőben mutatkozó nagy hanyatlást szintén az arany értékesedése okozta talán? Nagy-Británia bajának forrása nem az arany értékesedése, hanem a kereskedelem hanyatlása. A nép nem aranyat kíván, a népnek jobb kereskedelemre és munkával való elfoglalásra van égetően szüksége.

»A dolgok mai szomorú állása mellett a megélhetésre szükséges árúk olcsósága az egyedüli vigasztaló.« Az a bizonyos bukás, melyre Everett célzó, ha India is aranyvalutás ország lesz, már jelentkezett »reducált kereskedelem és emelkedett adó alakjában«.

Magas polczon levő államférfiak mellőzik a szemmel látható tényezőket és szaladnak a lidérczfény után, melynek neve ez esetben: kettős valuta. A bimetallisták emelni akarják az árakat, a nélkül, hogy tennének valamit a kereskedelem emelésére, teljes bizodalmutat az általános és nemzetközi egyezmény lehetetlen hatásaiba vetik.

A következő számban *Montagu* nyilatkozik e kérdésre vonatkozólag. Elmondja, hogy nemzetközi kettős valuta hiánya miatt India kénytelen volt pénzverőit elzárni az ezüst előtt. Ezen eljárást igazolja az, hogy az indiai kormány a rupia árát körülbelül 200%-kal magasabban akarja tartani, mint annak ezüst értéke, mi által évenként több millió pound sterlinget takarít meg az anyaország iránt fennálló tartozások kiegyenlítésében és elejét veszi annak, hogy a bérek értéke aranyban kifejezve tovább csökkenjenek.

Ha India több száz millióra rúgó aranykészletét hasznosítja pénzverési célokra, remélhető, hogy a rupia árfolyama eléri a tervezett és megszabott értékét: 1 shillinget és 4 pennyt. Ha pedig Londonban a rupia-váltók árfolyama 1 shilling és 4 penny, akkor a búza ára megszilárdul és nem fog tovább esni.¹⁾

Elég pénze és hitele van Indiának, mit világosan mutat az a körülmény, hogy a kamatláb 3% és hogy a 3¹/₂%-os papirok árfolyama 103. S ha több fizetőszökre lesz szükség, a kormány saját számlájára verethet ezüstpénzt oly mértékben, mint azt jónak látja.

Az ezüst sorsa manapság főképen Japántól függ. Ha a diadalmas Japán a hadi sereget elfogadja ezüstben és fentartja jelenlegi ezüst-valutáját, akkor joggal várható, hogy emelkedik majd az ezüst ára és ezzel egyidejűleg drágulni fognak az ezüstöt használó országokból importált jószágok értéke, kifejezve aranyban.

¹⁾ Ez idő szerint a tényleges árfolyam még mindig csak 1 shilling és ³/₄ penny. A rupiában foglalt ezüstnek értéke a mai 27¹/₂ ezüst árfolyam mellett 10⁵/₈ penny. Az árfolyami érték tehát 200%-kal nagyobb a tényleges értéknél.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Mezőgazdaság.

Magyarország 1894. évi aratása. Az 1893. év aszályos időjárása az 1894. év nyarán fokozott mértékben ismétlődött; e tartós nyári szárazságot különösen a kapás növények sinylették meg; mindamellett az aratás országos eredménye általában elég jó volt és rossz termésről csak az ország egyes vidékein és csak egyes terméyeknél lehet szó.

Az 1893/4. gazdasági évben, a szűkebb értelemben vett Magyarországon 12,113.541 hektár szántóföld állott művelés alatt; ez a terület 24.545 hektárral, 0.20%-kal volt kisebb, mint az előző esztendei; feltűnő jelenség ez annál is inkább, mivel az utolsó évtizedben hazánkban a szántóföld területe folytonosan és jelentékeny mértékben növekedett; a csökkenés különösen nagy volt a Tisza-Maros szögén, a hol az 1893. évi 1,772.043 hektárnyi szántófölddel szemben 1894-ben csak 1,719.240 hektár szántóföld állott, a csökkenés tehát 52,803 hektár, 2.98%. Némi csökkenés jelentkezik még a Duna és a Tisza bal partján is, a többi országrészben ellenben kisebb-nagyobb növekedés; az országrészek szerinti részleteket egyébként az alábbi táblázat tünteti fel:

	Összes szántóföld:		+ Több — Kevesebb	+ —
	1892/3-ban	1893/4-ben	szántóföld 1893/4-ben	%
		h e k t á r		
Duna bal partján .	1,345.402	1,332.185	— 13.217	— 0.98
Duna jobb partján	2,293.739	2,300.883	+ 7.144	+ 0.31
Duna Tisza közén	2,174.015	2,225.503	+ 51.488	+ 2.38
Tisza jobb partján	1,126.686	1,128.114	+ 1.428	+ 0.13
Tisza bal partján .	1,864.170	1,838.498	— 25.672	— 1.38
Tisza Maros szögén	1,772.043	1,719.240	— 52.803	— 2.98
Erdélyben	1,562.031	1,569.118	+ 7.087	+ 0.45
Az országban . . .	12,138.086	12,113.541	— 24.545	— 0.20

A szántóföld területének eme csökkenése mellett még egy jelenség ragadja meg figyelmünket, az ugarterület jelentékeny növekedése 1893/4-ben. 1892/3-ban ugyanis összesen 1,649.159 hektárnyi ugarterület volt, az összes művelés alatt álló szántóföldeknek csak 13.58%-a, 1893/4-ben ellenben 1,724.517 hektár, a szántóföldnek 14.23%-a; ezek szerint az utolsó évi ugarterület 75.358 hektárnyi, 4.57%-nyi többletet tüntet fel a megelőző évvel szemben.

Az ugarterületnek eme növekedése a Tisza-Maros szögének kivételével, a hol egyébként a szántóföld területi csökkenése hozzá-

járult az ugarterület csökkentéséhez, minden országrészben jelentkezett, a legnagyobb mértékben a Tisza bal partján és Erdélyben, mint azt az alábbi összeállítás is tanúsítja:

	Az ugar területe, hektár		Az összes szántóföld % -a	
	1892/3-ban	1893/4-ben	1892/3-ban	1893/4-ben
A Duna bal partján . . .	205.996	212.254	15'31	15'93
A Duna jobb partján . .	238.672	246.207	10'40	10'70
A Duna Tisza közén . . .	214.521	220.920	9'87	9'93
A Tisza jobb partján . .	201.386	221.352	17'87	19'62
A Tisza bal partján . . .	306.312	327.969	16'42	17'84
A Tisza Maros szögén . .	58.284	51.613	3'29	3'00
Erdélyben	424.038	444.202	27'15	28'31
Az egész országban . . .	1,649.159	1,724.517	13'58	14'23

A mennyiben e két feltűnő jelenségnek okát nem statisztikai adataink ismeretes megbízhatóságában keressük, azt kell hinnünk, hogy a gabnaárak rendkívüli hanyatlásának következménye. A szemtermelés nem lévén többé oly jövedelmező, gazdáink nem vetik derűre-borúra földeiket, inkább ugart hagynak, hogy nagyobb és biztosabb termésre számíthassanak; azokat a szántóföldeket pedig, melyek alig adtak egy pár magot, végkép parlagon hagyják.

Az összes bevetett terület a múlt évben 10 389.024 hektárra, az összes szántóföld 85'77%-ára rúgott. — 1892/3-ban ellenben 10,488.927 hektárra, a csökkenés tehát a fent előadott két körülmény folytán igen jelentékeny, csaknem százezer hektárnyi; a bevetett terület nagysága minden országrészben kisebb-nagyobb hátramaradást tüntet fel.

Az összes bevetett területből 1892/3-ban 4,529.046 hektár, 43'18%-o esett az ősziakra és 5,959.881 hektár, 56'82%-o a tavasziakra; 1893/4-ben az összes őszi vetés volt 4,477.108 hektár, az összes vetésterület 43'00%-o-a, tavaszi vetés pedig 5,911.916 hektár, 56'91%-o; az abszolút csökkenés tehát, az előző évvel szemben, mindkét categoriánál jelentékeny; az arányszámokat illetőleg azonban a tavaszi vetések javára némi módosulást látunk, a mely módosulás részben a gumós és a takarmánynövények termesztésének kiterjesztésében leli okát, részben pedig az 1893. év őszen tartott hosszas szárazságnak, mely miatt nem egy gazda őszi alá szánt földjét tavaszival vetette be.

Az őszi s tavaszi vetés kiterjedése s aránya 1893/4-ben a következő volt:

	Összes vetésterület	Öszi vetés		Tavaszi vetés	Az összes vetésterület % -a	
		h	e		őszi vetés	tavaszi vetés
A Duna bal partján .	1,119.931	378.231		741.700	33'77	66'23
A Duna jobb partján	2,054.676	911.688		1,142.988	44'37	55'63
A Duna Tisza közén	2,004.583	937.256		1,017.327	49'25	50'75
A Tisza jobb partján	906.762	332.355		574.407	36'65	63'35
A Tisza bal partján .	1,510.529	653.819		856.710	43'30	56'70
A Tisza Maros szögén	1,667.627	851.422		816.205	51'06	48'94
Erdélyben	1,124.916	362.337		762.579	32'21	67'79
Az egész országban .	10,389.024	4,477.108		5,911.916	43'09	56'91

Az ország egyes részeiben az őszi és tavaszi egymáshozoi arányát illetőleg felettébb nagy eltérések láthatók: a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében csaknem teljes egyensúly van

az utóbbi az egyedüli országrész, a hol az őszi vetés némi csekély túlsúlyban van a tavaszi felett; ellenben a végletet a két északi országrész és Erdély, tehát az országnak leghegyesebb és legzordobb éghajlati viszonyokkal bíró részei tüntetik fel, a hol az összes bevetett területnek csak mintegy harmadán termeltetik őszi s két harmadán tavaszi termény; Erdélyben az előbbieken kívül egyébként az a körülmény is idézi elő a tavaszi vetések aránytalan túlsúlyát, hogy az oláh lakta vidékeken a főterményt a tengeri képezi.

A termelt növények egyes főcsoportjait illetőleg, a bevetett terület az utolsó két évben így alakult:

	1892 3-ban		1893/4-ben	
	hektár	az összes bevetett terület %-a	hektár	az összes bevetett terület %-a
Gabonaneműek	8,832.936	84.70	8,737.261	84.11
Kereskedelmi növények	211.241	2.01	183.590	1.81
Hüvelyesek	145.265	1.38	142.018	1.37
Gumós növények	674.446	6.43	705.674	6.79
Mesterséges takarmányfélék	575.019	5.48	615.451	5.92
Összesen	10,488.927	100.00	10,389.024	100.00

A gumós- és takarmánynövények vetésterülete abszolúte és viszonylag is emelkedett, ellenben a többiek kisebb-nagyobb mértékben minden irányban csökkent; a termelés irányának eme módosulása egyébként már huzamos idő óta jelentkezik és semmi esetre sem tekinthetők kedvezőtlen tünetnek mezőgazdaságunk fejlődésében, ha a kereskedelmi növények termelése is oly erősen nem hanyatlanék.

Az elemi csapások a múlt évben sokkal nagyobb mértékben pusztítottak, mint az azt megelőzőben; az utóbbi évben ugyanis csak 108.991 hektárnyi vetésterület pusztult el teljesen, az összes vetésterületnek alig egy (1.04) százaléka, a múlt évben ellenben 196.714 hektár, az összes vetésterületnek 1.89 %-a esett áldozatul az elemi csapásoknak; és pedig országrészenként:

	hektár	az összes vetésterület %-ban
Duna bal partján	11.337	1.01
Duna jobb partján	11.362	0.55
Duna-Tisza közén	63.995	3.19
Tisza jobb partján	8.770	0.97
Tisza bal partján	49.696	3.29
Tisza-Maros szögében	41.706	2.50
Erdélyben	9.848	0.88
Az egész országban	196.714	1.89

A hegyes országrészek általában keveset, ellenben a jobbára síkterületűek, azaz azok, a melyek rendes körülmények közt is igen kedvezőtlen csapadék-viszonyokkal bírnak, a tavalyi aszályos időjárás folytán rendkívül sokat szenvedtek.

Az elpusztult vetésekből az ősziakra 53.306 hektár, az őszi vetésterületnek 1.19 %-a, a tavaszi vetésekre pedig 143.408 hektár, 2.40 % esett, ezek szerint tehát a tavasziakra nézve aránytalanul kedvezőtlenebb volt az időjárás, a múlt évi nyár derekán beállott és a tengeri s a késői termények fejlődési idejére esett országos aszály.

Az egyes terményeket tekintve, teljesen elpusztult 1893/4-ben:

	hektár	az összes be- vetett terület %-a		hektár	az összes be- vetett terület %-a
Tengeri . . .	98.348	4'64	Repcze (őszi s tavaszi) . .	2.690	3'92
Búza (őszi s ta- vaszi) . . .	43.960	1'35	Köles	2.585	7'91
Árpa (őszi s ta- vaszi) . . .	12.169	1'14	Czukorrépa .	1.213	1'31
Zab	10.678	1'07	Kender	1.095	1'58
Rozs (őszi s ta- vaszi)	7.017	0'63	Borsó, lencse, bab	1.007	2'38
Mesters. takar- mányfélék . .	5.994	0'97	Dohány	715	1'85
Takarmány- répa	4.032	2'71	Magbúkköny .	502	0'53
Burgonya . .	3.975	0'86	Len	414	3'41
			Tatárka	233	1'58
			Kétszeres . . .	76	0'05
			Tönköly	11	0'21

Aránylag a legérzékenyebben érintették az elemi csapások a késői növényeket, így különösen: a kölest, a tengerit, a takarmány-répát, a lent; sokat szenvedett ezenkívül a repcze, ez a különben is kényes termény; ellenben a túlnyomóan őszi vetemények s ezek közül különösen a kétszeres és a rozs minimális veszteségeket tüntetnek fel.

Sajátságos, hogy adataink szerint a burgonya s a cukorrépa, bár fejlődésük szintén az aszályos hónapokra esett, aránylag kis területen pusztultak el.

Az egyes csapásnemek által megsemmisített vetésterületet az alábbi táblázat tünteti fel:

	hektár	az összes elemi csapá- sok %-a		hektár	az összes elemi csapá- sok %-a
Aszály	117.535	59'75	Rozsda	985	0'50
Férgek	30.818	15'67	Egerek	36	0'04
Jég	30.520	15'52	Egyéb elemi csapás	819	0'42
Árviz	14.522	7'38			
Fagy	1.429	0'72			

A teljesen elpusztított vetéseken kívül még igen nagy területeken tettek károkat a különféle elemi csapások, első sorban az aszály; az e körülményről szóló adatok azonban oly hézagosak és anynyira a megbízhatatlanság bélyegét viselik magukon, hogy közöltetésük fölösleges.

Az aratás alá került 10,192.310 hektár termése, a termények szerint részletezve, a következő volt:

Termény neve	Learatott terület	T e r m e t t			
		hektáronként átlag hektoliter	mmázsa	összesen hektoliter	métermázsa
Őszi búza	3,060.661	15'71	12'48	48,111.615	38,189.886
Tavaszi búza . .	143.552	13'08	9'98	18,777.870	1,432.734
Együtt	3,204.213	15'54	12'37	49,989.485	39,622.620
Tönköly	5.297	13'77	8'45	72.937	44.743
Kétszeres	133.847	16'30	12'15	2,182.231	1,626.385
Őszi rozs	1,078.412	17'36	12'63	18,727.163	13,621.625
Tavaszi rozs . .	32.128	14'99	10'58	481.727	340.031
Együtt	1,110.540	17'29	12'57	19,208.890	13,961.656
Kenyértermés ösz- sesen	4,453.897	16'04	12'41	71,453.543	55,255.404
Őszi árpa	83.039	19'04	12'66	1,580.947	1,051.568
Tavaszi árpa . .	973.166	18'71	12'39	18,209.705	12,061.140
Együtt	1,056.205	18'74	12'41	19,790.652	13,112.708

Termény neve	Leartott terület	T e r m e t t			
		hektáronként	átlag hektoliter	összesen	métermázsza
Zab	935.773	25'21	11'02	24,871.935	10,876.134
Tengeri	2,022.002	12'20	9'01	24,120.801	17,803.683
Köles	29.776	11'35	7'39	338.004	226.124
Tatárka	14.457	10'83	6'63	156.594	95.908
Magbúkköny	94.259	12'81	9'93	1,207.939	933.592
Borsó, lencse, bab	45.250	9'48	7'38	438.309	341.380
Őszi repce	62.546	11'95	8'39	747.319	524.664
Tavaszi repce	3.383	11'13	7'61	37.642	25.757
Együtt	65.929	11'91	8'35	784.961	550.421
Lenmag	12.005	7'82	5'40	92.723	64.770
Lenfonal	—	—	5'09	—	61.102
Kendermag	67.846	12'67	6'80	859.459	461.708
Kenderfonal	—	—	6'91	—	468.747
Dohány	37.970	—	9'70	—	368.185
Czukorrépa	91.050	—	160'44	—	14,608.093
Burgonya	460.481	86'39	61'63	39,874.172	23,380.645
Takarmányrépa	144.923	—	176'52	—	23,621.170
Lucerna, lóhere, stb.	323.431	—	33'04	—	10,686.342
Bükkönykeverék, muhar, stb.	286.053	—	29'21	—	8,226.736
Mesterséges kaszálók összesen	609.487	—	31'03	—	18,913.078
Term. kaszálók	2,544.386	—	22'99	—	53,504.463
Kaszálók összesen	3,153.873	—	24'54	—	77,417.541

Végig tekintve e számokon, azok részben egészen jó-, csekély részben középtermést tüntetnek fel, míg rossz vagy gyenge termés csak néhány terménynél, így különösen a tengeri, a köles, a tatárka, a hüvelyesek, a repce, a kender és lenmag, végül a dohánynál jelentkezik; a takarmányneműek, daczára a múlt évi aszálynak, csaknem középtermést adtak adataink szerint; tekintettel azonban arra a sok panaszra, a mely az országszerte jelentkező takarmányhiány miatt mindenütt felmerült, azon nézetünknek kell kifejezését adnunk, hogy adataink a termést igen sok terménynél, de különösen a takarmányneműeknél túlbecsülték.

A kenyérterményekre nézve adataink határozottan jó terméssről számoltak be; e terménycsoportnál ugyanis volt a hektáronkénti átlagos termés 1892-ben 15'97, 1893-ban 16'74, 1894-ben 16'04 hektoliter; az eredmény tehát az utolsó évben is igen szép volt.

Kenyérterményeink legfontosabbjának, a búzának termelése országrészenként a következő eredményt tünteti fel:

	Leartott terület hektár	T e r m e t t			
		hektáronként	átlag hektoliter	összesen	métermázsza
Duna bal partján	213.468	15'77	12'86	3,365.874	2,644.117
Duna jobb partján	580.361	19'20	15'17	11,143.390	8,805.772
Duna-Tisza közén	703.568	14'39	11'49	10,124.810	8,085.787
Tisza jobb partján	201.590	14'23	11'33	2,869.530	2,283.881
Tisza bal partján	426.719	14'78	11'79	6,315.899	5,031.209
Tisza-Maros szögén	759.749	15'01	11'96	11,406.151	9,083.902
Erdélyben	318.758	14'94	11'56	4,763.831	3,682.952
Összesen 1894-ben	3,204.213	15'54	12'37	49,989.485	39,622.620
„ 1893-ban	3,277.782	17'03	13'34	55,827.902	43,711.732
„ 1892-ben	3,063.653	16'40	12'61	50,236.126	38,647.613
„ 1891-ben	3,012.396	16'28	12'34	49,086.036	37,771.872

Az egész országban meglehetősen egyenletes volt a termés, kivételt e tekintetben csak a Duna jobb partja képez, a mely ország-rész 1894-ben ép úgy, mint 1893-ban is, kitünő eredménnyel dicsekedett: nagyobbak az eltérések e tekintetben az egyes megyéknél, a hol ugyanis a maximum volt az őszi búzánál: Brassó megyében hektáronként 22⁵⁶, Tolnában 20⁷⁸, Sopronban 20²⁴ hektoliter; a minimum: Turóczban 8⁰³, Csongrádban 11⁰⁹, Sárosban 11⁴² hektoliter; a tavaszi búzánál a maximum: Pozsony megyében 21⁵⁷, Vasban 20⁹², Sopronban 19⁵⁰; a minimum: Háromszékben 7⁴⁰, Temesben 8³⁷, Árvában 9¹¹ hektoliter.

Kitünő volt a buza minősége a múlt évben, a mennyiben egy hektoliternek átlagos súlya 79³ kilogrammra rügött, míg 1893-ban csak 78³, 1892-ben 76⁹, 1891-ben 77⁰ kilogrammra.

Az őszi s tavaszi rozs átlagos és abszolút termése volt:

	Learatott terület hektár	átlag hektáronként hektoliter	T e r m e t t ö s s z e s e n mmásza hektoliter	métermásza	%
Duna bal partján . .	165.689	16 ⁹³	12 ²²	2,805.915	2,025.037
Duna jobb partján .	306.887	19 ⁶⁵	14 ²⁹	6,029.304	4,384.301
Duna-Tisze közén .	214.125	16 ²¹	11 ⁹⁷	3,471.021	2,562.765
Tisza jobb partján .	125.611	14 ³²	10 ²⁵	1,798.901	1,238.251
Tisza bal partján .	172.580	16 ⁵⁰	12 ⁰¹	2,848.018	2,072.591
Tisza-Maros szögén .	27.842	16 ⁶¹	12 ¹⁷	463.399	338.813
Erdélyben	97.776	18 ³³	13 ¹⁹	1,792.332	1,289.893
Összesen 1894-ben .	1,110.540	17 ²⁹	12 ⁵⁷	19,203.890	13,961.656 72 ⁷
» 1893-ban .	1,224.138	16 ⁰⁶	11 ⁵¹	19,658.911	14,095.125 71 ⁷
» 1892-ben .	1,105.772	12 ⁷³	8 ⁹⁹	13,164.874	9,300.919 70 ⁷
» 1891-ben .	1,034.074	14 ⁶³	10 ⁵⁷	16,386.526	11,708.775 71 ⁵

Rozstermésünk határozottan kitünő, úgy a mennyiséget, mint különösen a minőséget tekintve; a termés nagysága tekintetében legelől állottak az őszi rozsnál: Szében megye hektáronként 22³³, Sopron 21⁶⁸, Fejér 21¹⁹, Tolna 20⁷⁶ hektoliterrel, a tavaszi rozsnál: Moson 28⁷⁰, Sopron 25³⁴, Fogaras 21³⁴ hektoliterrel, ellenben leghátul őszi rozsnál, Árva 10⁷², Trencsén 10⁸⁶, Ugocsa 11⁴⁰, a tavaszi rozsnál: Békés 7⁴⁶, Sáros 8⁰⁹, Árva 9¹¹ hektoliterrel.

A hektoliterenkinti minőségi súly volt: 1891-ben 70⁷, 1892-ben 71⁵, 1893-ban 71⁷, 1894-ben 72⁷ kilogramm.

Árpatermésünk szintén jó volt, bár korántsem oly jó, mint akár a rozse, akár a búzáé; országrészenként így alakult a termés, őszi s tavaszi árpa együttvéve:

	Learatott terület hektár	átlag hektáronként hektoliter	T e r m e t t ö s s z e s e n mmásza hektoliter	métermásza	%
Duna bal partján . .	254.228	19 ⁷⁴	13 ⁰⁸	5,017.797	3,324.867
Duna jobb partján .	269.542	21 ²⁷	14 ³⁰	5,733.046	3,854.406
Duna-Tisza közén .	181.616	16 ⁰⁸	10 ⁶⁸	2,921.581	1,919.780
Tisza jobb partján .	137.419	16 ⁷⁰	10 ⁹⁷	2,294.353	1,506.852
Tisza bal partján .	108.509	16 ⁹⁹	11 ¹⁸	1,843.694	1,213.490
Tisza-Maros szögén .	65.142	18 ⁴⁶	12 ⁰¹	1,202.745	782.244
Erdélyben	89.749	19 ⁵⁴	12 ⁸⁷	776.646	511.069
Összesen 1894-ben .	1,056.205	18 ⁷⁴	12 ⁴¹	19,790.652	13,112.708 66 ³
» 1893-ban .	1,046.236	20 ⁷¹	13 ⁴⁸	21,662.405	14,099.223 65 ¹
» 1892-ben .	1,042.735	17 ⁶⁵	11 ¹³	18,285.730	11,607.651 63 ⁵
» 1891-ben .	1,043.207	18 ⁶¹	11 ⁶²	19,305.769	12,119.032 62 ⁸

Árpatermés tekintetében a két nyugoti országrész, a sörárpa termelő helyei állanak legelől; az egyes megyéket illetőleg hektáronként legnagyobb termése volt őszi árpából: Szabolcsnak 26⁶¹, Mosonnak 26³¹, Somogynak 24⁴⁵; tavaszi árpából: Sopronnak 25⁵⁶, Vasnak 23⁰¹, Pozsonynak 22⁵⁹ hektoliter: ellenben legkisebb őszi árpából: Brassónak 8¹¹, Árvának 11⁰⁰, Jász-Nagy-Kun-Szolnoknak 11²³; tavaszi árpából pedig: Ugocsának 11⁵⁹, Csongrádnak 11⁸⁹ és Árvának 12⁷⁸ hektoliter.

Az árpa minősége általában jó volt, egy hektoliternek átlagos súlya volt 1894-ben 66³ kilogramm, ellenben 1893-ban 65¹, 1892-ben 63⁵, 1891-ben 62⁸ kilogramm.

Zabtermésünk szintén igen jónak mondható, ugyanis arattatott :

	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		átlag hektáronként hektoliter	összesen mmázsa hektoliter	összesen métermázsa	
Duna bal partján . .	121.980	21 ⁶⁸	9 ²⁹	2,645.044	1,133.132
Duna jobb partján . .	178.779	29 ¹³	12 ⁸⁸	5,207.722	2,302.237
Duna-Tisza közén . .	178.855	22 ¹⁰	9 ⁴⁸	3,975.002	1,705.031
Tisza jobb partján . .	153.113	22 ⁴⁶	9 ⁹¹	3,439.338	1,517.840
Tisza bal partján . .	110.888	26 ⁴⁹	11 ³²	2,987.710	1,255.181
Tisza-Maros szögén . .	101.386	26 ⁴⁹	11 ⁹⁵	2,686.601	1,212.226
Erdélyben	140.772	28 ²⁷	12 ⁴³	3,980.538	1,750.487
Összesen 1894-ben . .	985.773	25 ²¹	11 ⁰²	24,871.955	10,876.134
„ 1893-ban	969.880	24 ³⁰	10 ⁹²	24,037.869	10,553.475
„ 1892-ben	1,004.033	21 ⁹¹	9 ⁷⁵	21,997.778	9,787.146
„ 1891-ben	1,006.767	22 ⁷²	9 ⁷⁹	22,872.809	9,857.989

Az egyes megyéket tekintve, legjobb zabtermése volt 1894-ben Barsnak, hektáronként 36²⁴, Szebennek 35³², Fogarásnak 35²⁴, Sopronnak 34³⁸ hektoliter, ellenben leggyengébb Hevesnek 10⁴⁶, Árvának 14³⁰, Esztergomnak 17⁴⁹ hektoliter.

A minőségi súlyt tekintve, egy hektoliter zab átlagos súlya volt 1894-ben 43⁷, 1893-ban 44⁰, 1892-ben 44⁵, 1891-ben 43¹ kilogramm.

A tengeri termése általában gyengének mondható; e terménynél már nagy mértékben észlelhető a múlt nyári aszály hatása.

	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		hektáronként átlag hektoliter	átlag mm.	összesen hektoliter	összesen méterm.
Duna bal partján . .	54.982	12 ¹⁰	8 ⁵²	651.534	468.246
Duna jobb partján . .	250.317	13 ¹⁴	9 ⁶⁷	3,266.965	2,411.967
Duna-Tisza közén . .	405.067	10 ⁵³	8 ¹⁷	4,263.704	3,308.913
Tisza jobb partján . .	62.644	9 ²¹	6 ⁹⁴	576.724	436.874
Tisza bal partján . .	372.621	10 ¹⁷	7 ³⁹	3,789.001	2,754.949
Tisza-Maros szögén . .	507.074	13 ³⁸	9 ⁷³	6,193.153	4,515.980
Erdélyben	369.297	14 ⁵⁵	10 ⁵⁸	5,374.720	3,906.754
Összesen 1894-ben . .	2,022.002	12 ²⁰	9 ⁰¹	24,120.301	17,803.683
„ 1893-ban	2,049.173	23 ³⁰	17 ¹³	47,653.946	35,120.301
„ 1892-ben	2,039.290	19 ⁶⁵	14 ⁴⁹	41,051.514	30,257.379
„ 1891-ben	2,012.043	25 ⁵⁶	18 ⁸⁴	51,423.483	37,924.377

A termés silány volt valamennyi országrészben; viszonylag legtöbb termett: Krassó-Szörényben hektáronként 28³⁷, Háromszékben 23⁰⁵, Brassóban 18³⁸, Veszprémben 17⁸⁰ hektoliter, a legkevesebb

pedig, eltekintve a csekély jelentőségű északi megyéktől, Csongrádban 4·35, Ugocsában 5·54, Békésben 6·49 hektoliter; e megyékre nézve, a melyekben a lakosságra nézve a tengertermés nagy fontossággal bír, valószínűleg inséges esztendőnek lehet mondani az 1894. évet.

A tengeri hektoliterenkinti átlagos súlya 1894-ben 73·8 kilogramm volt, míg az előző években 73·6—73·7 kilogramm között ingadozott, a különbözet tehát jelentéktelen.

Burgonyatermésünket közepesnek lehet mondani; az aratás eredménye országrészenkint a következő:

	Learatott terület hektár	hektáronkint átlag hektoliter	T e r m e t t mm.	összesen hektoliter	méterm.
Duna bal partján . .	106.297	81·52	57·92	8,665.249	6,156.536
Duna jobb partján . .	109.065	100·43	70·53	10,950.111	7,692.736
Duna-Tisza közén . .	53.928	59·99	40·81	3,235.370	2,200.631
Tisza jobb partján . .	94.543	90·33	67·77	8,540.364	6,407.439
Tisza bal partján . .	51.720	86·48	58·94	4,472.992	3,048.318
Tisza-Maros szögén . .	16.050	71·18	51·75	1,142.329	830.633
Erdélyben	28.878	99·31	70·79	2,867.757	2,044.352
Összesen 1894-ben . .	460.481	86·59	61·63	39,874.172	28,830.645
» 1893-ban	454.367	102·84	71·95	46,726.490	32,693.149
» 1892-ben	457.513	87·66	60·64	40,140.529	27,742.137
» 1891-ben	431.628	71·47	43·19	30,843.566	20,794.843

Az aszály hatása jelentékenyebb mértékben csak a Duna-Tisza közén jelentkezik, kevésbé a Tisza-Maros szögében, míg a többi országrész általában középterméssel bírt; a legnagyobb termést a következő megyék mutatják fel: Brassó hektáronkint 210·62, Háromszék 171·32, Kolozs 151·48, Veszprém 136·34, Szepes 120·64, Abauj 118·10 hektoliter; ezek közül az erdélyi megyék termése túlbecsültnek látszik; legkisebb terméssel bírtak: Esztergom hektáronkint 21·22, Szilágy 43·19, Békés 43·48, Turóc 51·89, Pest 53·07 hektolitert.

Többi terményeink közül még a szálas takarmányneműek (mesterséges és természetes kaszálók) országrészenkinti termését tüntetjük fel, e szerint:

	Learatott terület hektár	T e r m e t t hektáronkint átlag méterm	összesen m á z s a
Duna bal partján . . .	336.413	23·07	7,759.373
Duna jobb partján . .	556.761	25·23	14,046.003
Duna-Tisza közén . . .	350.331	18·93	6,633.511
Tisza jobb partján . .	325.573	26·00	8,463.424
Tisza bal partján . . .	510.963	21·12	10,791.196
Tisza-Maros szögén . .	278.311	25·20	7,012.990
Erdélyben	795.521	23·25	22,711.044
Összesen 1894-ben . .	3,153.873	24·54	77,417.541
» 1893-ban	3,019.049	25·75	77,743.027
» 1892-ben	3,148.956	27·72	87,271.837
» 1891-ben	3,183.614	30·02	96,040.404

A két utolsó év átlagos termése nem marad el nagy mértékben a megelőző évektől; 1894-ben különösen a Duna-Tisza köze s a Tisza bal partja adott kedvezőtlen takarmánytermést, míg Erdélyben az eléggé sikerült.

A többi terménynél csak az országos termésátlagot hasonlítottuk össze az előző három évekkel; ezek szerint termett:

	Hektáronként				átlagosan			
	hektoliter				métermázsán			
	1894.	1893.	1892.	1891.	1894.	1893.	1892.	1891.
Tönköly	13'77	—	—	—	8'45	—	—	—
Kétszeres	16'30	15'96	15'62	15'09	12'15	11'63	11'31	10'97
Magbűkköny . .	12'81	15'56	13'79	14'01	9'93	11'88	10'64	10'88
Borsó, lencse, bab	9'48	12'17	12'48	13'45	7'38	10'24	9'76	10'52
Köles	11'35	17'89	15'51	17'61	7'59	12'35	11'15	12'45
Tatárka	10'83	13'60	9'93	11'47	6'63	7'99	5'98	6'52
Őszi repcze . . .	11'95	8'65	10'45	11'42	8'39	5'86	7'11	7'96
Tavaszi repcze .	11'13	9'67	8'97	11'71	7'61	6'59	6'05	8'07
Lenmag	7'82	10'25	9'12	7'95	5'40	7'28	6'31	5'41
Lenfonal	—	—	—	—	5'09	4'37	5'03	5'12
Kendermag . . .	12'67	14'86	11'40	11'75	6'80	8'33	6'51	6'13
Kenderfonal . .	—	—	—	—	6'91	7'28	7'01	6'94
Dohány	—	—	—	—	9'70	14'38	13'24	15'52
Czukorrépa . . .	—	—	—	—	160'44	187'56	184'84	192'99
Takarmányrépa .	—	—	—	—	176'52	263'94	229'46	259'00

Összegezve az előadottakat, aratási statisztikánk jó termésről számol be az ország legkeletibb s legnyugatibb részéből, általában gyenge termésről a közép tiszamenti vármegyék, de különösen Békés és Csongrád vármegyékben, míg az ország többi részében a termés jó közép vagy kevesebb volt; ezek szerint tehát a múlt év aratási eredménye egyáltalán nem volt kedvezőtlen, nem hallgathatjuk el azonban azt a véleményünket, hogy adataink aligha nem magasabbnak tüntetik fel a termést, mint a milyen az valóban volt; a termésnek ez a valószínű túlbecsülése már évek óta jelentkezik adatainkban, gyakran oly termésátlagok jelentkeznek, a melyek e valószínűséget erősen túlhaladják; ez okból némi aggálylyal kell fogadnunk ezeket az adatokat, a melyekről óhajtandó volna, hogy teljesen hitelesek legyenek, de sajnos, azok igen sok esetben a valószínűtlenség bélyegét viselik magukon.

Hajdu László.

II. Kereskedelem.

Magyarország 1894. évi külforgalma. Az országos m. kir. statisztikai hivatal február hó elején — ez évben is, úgy mint már az előzőben — a havi eredményeket tartalmazó füzetek módjára egy 13.-ik füzetben közzétette Magyarország 1894. évi külforgalmának mennyiségéről szóló eredményeket. Habár az ezen füzetben foglalt adatok, miként az a füzet előszavában hangsúlyozva is van, véglegeseknek még nem tekinthetők s az a behozatal és kivitel értékéről, mint hogy az értékmegállapító bizottság munkálatai csak ezután fognak megkezdődni, sem tartalmaz adatokat: mindamellett a már most közzétett eredményekből is némi képet alkothatunk magunknak arról, hogy miképen alakult Magyarország külforgalma az elmúlt esztendőben s hogy az előző évekkal, de különösen az 1893. évvel szemben emelkedést vagy hanyatlást tapasztalunk-e?

Az előttünk fekvő kimutatás arról győz meg, hogy külforgalmunk — s ezt sietünk is kimutatni — minden várakozás ellenére 1894-ben is eléggé kedvezően alakult, a mi annál öröndetesebb, mert legfontosabb kiviteli cikkeinknek egynemelyikénél beállott nagymérvű árhanatlás s az evvel kapcsolatos kedvezőtlen kiviteli conjunctura folytán épp az ellenkező volt várható.

Az elmúlt esztendőben úgy behozatalunk, mint kivitelünk mennyisége — az utóbbinál a súly szerint kimutatott árúknál mutatózó csekély visszaeséstől eltekintve — az előző évhez képest tetemesen emelkedett s ha ezen emelkedés nem is volt oly nagyarányú, mint az 1893. évben 1892-höz képest, az elért eredmények mindamellett külforgalmunk állandó gyarapodásáról és egészséges fejlődéséről tanuskodnak.

Magyarországnak a külfölddel való összes áruforgalma az 1894. évben — a nemes fém és ércpénzforgalom levonásával — összesen kerek számokban 75·3 millió métermázsára és 3·6 millió darabra rúgott, mely összegekből 32·7 millió métermázsa és 354·210 darab a behozatalra, 42·6 millió métermázsa és 3,231.111 darab a kivitelre esik, míg az előző évben a behozatal 29·1 millió métermázsát és 334.047 darabot, a kivitel 43 millió métermázsát és 2,385.726 darabot, az összes forgalom pedig 72·1 millió métermázsát és 2·7 millió darabot tett.

Hazánk külforgalmának mennyiségek szerint való hullámozását — ugyancsak a nemes fém- és ércpénzforgalom levonásával — az utóbbi három évben és az 1882—1886., valamint az 1887—1891. évek átlagában az alábbi kis táblázat tünteti föl:

É v	Behozatal		Kivitel		Összes forgalom		Kiviteli többlet	
	m e n n y i s é g							
	1.000							
	mm.	db.	mm.	db.	mm.	db.	mm.	db.
1882—1886.	13.900	295	29.443	1.794	43.343	2.089	15.543	1.499
1887—1891.	17.331	259	37.208	1.727	54.539	1.986	19.877	1.468
1892.	23.455	283	39.256	2.122	62.711	2.405	15.801	1.839
1893.	29.168	334	43.016	2.336	72.184	2.720	18.848	2.052
1894.	32.740	354	42.567	3.231	75.307	3.585	9.827	2.877

Behozatalunknak súly szerint kimutatott mennyisége az elmúlt esztendőben, a mint ezen összeállításból látjuk, 3,572.000 métermázsával, vagyis 12·2%-kal volt nagyobb, mint az előző évben és 135·5%-kal haladta meg az 1882—1886. évek ugyanígy kimutatott átlagos mennyiségét. A behozatalnak darabszám szerint föltüntetett mennyisége is mintegy 60%-kal emelkedett 1893-hoz képest, míg a kivitelnek súly szerint kimutatott mennyiségénél egy csekély, összesen nem több, mint 449.000 métermázsára rúgó, azaz alig valamivel több, mint 1%-ot kitevő visszamaradást látunk, mely visszaesést azonban bőven kipótolja a darabszám szerint kimutatott kiviteli mennyiségnél mutatkozó több mint 35%-nyi emelkedés.

Vizsgálva áruforgalmunk alakulását, a vámtarifa 50 főcsoportja szerint s összehasonlítva az elmúlt év eredményeit az 1893. évi eredményekkel, azt találjuk, hogy a behozatal 40 főcsoportnál emelkedett s csupán 10-nél csökkent, a kivitel pedig 1894-ben 33 főcsoportnál volt nagyobb, mint 1893-ban és 17-nél mutatkozik csökkenés az elmúlt esztendőben az előző évhez képest.

A két év eredményeiben mutatkozó eltéréseket s a különbözőzeteket úgy abszolút számokban, mint százalékokban a vámtarifa 50 főcsoportjánál a következő táblázat teszi szemlélhetővé:

Fő-csoport szám	A csoport megnevezése	Egység	Behozatal			
			1893.	1894.	emelkedés + csökkenés -	
					mm.-ban	%
I.	Gyarmataárúk	mm	77.822	77.972 +	150 +	0.19
II.	Fűszerek	"	12.696	11.797 -	899 -	7.08
III.	Déli gyümölcs	"	168.889	130.686 -	38.203 -	22.62
IV.	Cukor	"	359.403	424.217 +	64.814 +	18.03
V.	Dohány és dohánygyártmányok	"	25.195	28.510 +	3.315 +	13.15
VI.	Gabona, hüvelyesek, liszt, őrlémények és rizs	"	2,548.810	2,860.700 +	311.890 +	12.24
VII.	Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	"	634.088	764.388 +	130.300 +	20.54
VIII.	Vágó- és igásmarhák	db.	325.652	323.080 -	2.572 -	0.78
IX.	Más állatok	mm.	5.085	27.876 +	22.791 +	448.20
X.	Állati termékek	"	4.928	8.380 +	3.452 +	70.04
XI.	Zsiradékok	"	133.725	129.970 -	3.755 -	2.80
XII.	Zsiros olajok	"	104.260	131.172 +	26.912 +	25.81
XIII.	Italok	"	78.048	78.411 +	363 +	0.46
XIV.	Éledelek	"	1,643.708	1,573.370 -	70.338 -	4.27
XV.	Fa, szén és tőzeg	"	157.383	161.463 +	4.100 +	2.62
XVI.	Esztergályos- és faragóanyagok	"	15,708.014	16,939.161 +	1,231.147 +	7.83
XVII.	Ásványok	"	21.015	5.074 -	15.941 -	75.85
XVIII.	Gyógy- és illatszeranyagok	"	1,138.698	1,917.739 +	779.041 +	68.41
XIX.	Festő- és cserzőanyagok	"	1.734	1.915 +	181 +	10.43
XX.	Mézgák és gyanták	"	116.921	127.689 +	10.768 +	9.20
XXI.	Ásványolajok, barnaszén- és palakókatrány	"	159.328	142.346 -	16.982 -	10.65
XXII.	Pamut, pamutfonalak és pamutárúk	"	1,182.014	1,143.688 -	38.346 -	3.23
XXIII.	Len, kender, juta és ezekből való árúk	"	502.688	508.469 +	5.781 +	1.15
XXIV.	Gyapjú, gyapjufonalak és gyapjárúk	"	245.358	311.127 +	65.769 +	26.80
XXV.	Selyem és selyemárúk	"	120.276	140.055 +	19.779 +	16.44
XXVI.	Ruházatok, fehérnemű és pipereárúk	"	8.551	9.402 +	851 +	9.95
XXVII.	Kefekötő- és szitakötőárúk	"	46.587	54.643 +	8.056 +	17.28
XXVIII.	Áruk szalmából és hánscsóból	"	3.808	52 -	52 -	1.24
XXIX.	Papiros és papirosárúk	"	4.112	5.139 +	1.018 +	24.51
XXX.	Kaucsuk és guttapercha és az ezekből való árúk	"	298.997	350.467 +	51.480 +	17.21
XXXI.	Viaszos vászon és viaszostafota	"	4.418	4.911 +	493 +	11.15
XXXII.	Bőr és bőráruk	"	5.145	6.102 +	957 +	18.80
XXXIII.	Szűcsárúk	"	91.967	99.794 +	7.827 +	8.51
XXXIV.	Fa- és csontárúk	"	2.618	2.825 +	207 +	7.90
XXXV.	Úveg és üvegárúk	"	134.078	151.754 +	17.676 +	13.18
XXXVI.	Kőárúk	"	217.498	222.242 +	4.744 +	2.13
XXXVII.	Kőárúk	"	113.996	216.262 +	102.266 +	89.81
XXXVIII.	Agyagárúk	"	553.119	908.929 +	355.810 +	63.42
XXXVIII.	Vas és va árúk	"	1,289.692	1,546.640 +	256.948 +	19.92
XXXIX.	Nemtelen fémek és az ezekből készült árúk	"	119.404	143.632 +	24.228 +	20.28
XL.	Gépek és géprészek	db.	301.858	391.467 +	89.609 +	29.68
XLI.	Kocsik és hajók	mm.	1.184	878 -	256 -	22.57
XLII.	Mű- és hangszerek, órák és apró árúk	db.	450	648 +	198 +	44.00
XLIII.	Mű- és hangszerek, órák és apró árúk	mm.	2.176	2.376 +	200 +	9.19
XLIV.	Konyhasó	"	32.461	40.058 +	7.597 +	23.43
XLV.	Vegyeszeti segédanyagok	"	31.536	37.064 +	5.528 +	17.62
XLVI.	Vegyeszeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek	"	397.526	440.116 +	42.590 +	10.71
XLVII.	Gyertya és szappan	"	79.924	92.712 +	12.788 +	16.00
XLVIII.	Gyújtószerek	"	54.332	58.312 +	3.980 +	7.32
XLIX.	Irodalmi- és műtárgyak	"	21.926	25.084 +	3.158 +	14.35
L.	Hulladékok	"	18.691	20.151 +	1.460 +	7.81
	Összesen	db.	189.934	294.939 +	105.005 +	55.28
		mm.	334.047	354.210 +	20.163 +	6.03
			29,167.591	32,740.401 +	3,572.810 +	12.24
XLII.	Nemes fém és ércpénz	kg.	754.29	1.260.32 +	506.03 +	67.10

Fő- csoport szám	A csoport megnevezése	Egység	K i v i t e l			
			1893.	1894.	emelkedés + csökkenés —	
					mm.-ban	%
I.	Gyarmatárúk	mm.	14.662	19.233 +	4.571 +	31.17
II.	Fűszerek	»	3.062	3.168 —	494 —	13.49
III.	Déli gyümölcs	»	9.828	10.807 +	979 +	9.96
IV.	Czukor	»	651.467	587.280 —	64.187 —	9.85
V.	Dohány és dohánygyártmányok	»	272.250	224.995 —	47.255 —	17.35
VI.	Gabona, hüvelyesek, liszt, ór- lemények és rizs	»	22,144.263	20,370.637 —	1,773.626 —	8.00
VII.	Főzelek, gyümölcs, növények és növényrészek	»	2,585.342	3,201.513 +	616.171 +	23.44
VIII.	Vágó- és igásmarhák	db.	1,451.062	2,019.552 +	568.490 +	39.17
IX.	Más állatok	mm.	933.962	1,210.790 +	276.828 +	29.64
X.	Állati termékek	»	101.360	127.301 +	25.941 +	25.58
XI.	Zsiradékok	»	480.107	540.476 +	60.369 +	12.57
XII.	Zsíros olajok	»	210.667	189.931 —	20.736 —	9.84
XIII.	Italok	»	32.740	42.031 +	9.291 +	28.37
XIV.	Eledelek	»	1,109.804	1,044.434 —	65.370 —	5.89
XV.	Fa, szén és tűz	»	74.921	92.563 +	17.642 +	23.54
XVI.	Fesztergályos-és faragóanyagok	»	6,938.983	7,492.723 +	553.745 +	7.97
XVII.	Ásványok	»	91.895	36.592 —	55.303 —	60.18
XVIII.	Gyógy- és illatszeranyagok . . .	»	3,014.284	4,368.228 +	453.944 +	11.69
XIX.	Festő- és cserzőanyagok	»	446	407 —	39 —	8.74
XX.	Mézgák és gyanták	»	637.270	705.577 +	68.347 +	10.72
XXI.	Ásványolajok, barnaszén- és palakókátrány	»	27.681	21.531 —	5.850 —	21.13
XXII.	Pamut, pamutfonalak és pa- mutárúk	»	400.344	369.382 —	30.962 —	7.73
XXIII.	Len, kender, juta és ezekből való árúk	»	41.812	42.204 +	392 +	0.93
XXIV.	Gyapjú, gyapjúfonalak és gyapjárúk	»	133.050	153.181 +	20.131 +	15.13
XXV.	Selyem és selyemárúk	»	126.516	118.934 —	7.612 —	6.01
XXVI.	Ruházatok, fehérnemű és pi- perárúk	»	2.373	3.018 +	645 +	27.18
XXVII.	Kelekötő- és szitakötőárúk . .	»	11.196	15.560 +	4.364 +	38.97
XXVIII.	Áruk szalmából és hánscból . .	»	4.012	4.766 +	754 +	18.81
XXIX.	Papiros és papirosárúk	»	10.794	12.308 +	1.514 +	14.02
XXX.	Kaucsuk és guttapercha és az ezekből való árúk	»	113.469	97.008 —	16.461 —	14.50
XXXI.	Viaszos vászon és viaszostafota	»	447	568 +	121 +	27.06
XXXII.	Bőr és bőrárúk	»	536	806 +	270 +	50.37
XXXIII.	Szűcsárúk	»	22.182	28.127 +	5.945 +	26.80
XXXIV.	Fa- és csontárúk	»	1.016	1.404 +	388 +	38.18
XXXV.	Üveg és üvegárúk	»	82.386	88.241 +	5.855 +	7.16
XXXVI.	Üveg és üvegárúk	»	34.243	39.217 +	4.974 +	14.52
XXXVII.	Kőárúk	»	12.645	12.241 —	404 —	3.19
XXXVIII.	Agyagárúk	»	77.408	97.346 +	19.938 +	25.73
XXXIX.	Vas és vasárúk	»	551.285	729.559 +	178.274 +	32.33
XL.	Nemtelen fémek és az ezekből készült árúk	»	29.936	42.391 +	12.455 +	41.60
XLI.	Gépek és géprészek	»	56.252	71.952 +	15.700 +	27.70
XLII.	Kocsik és hajók	db.	462	521 +	59 +	12.77
XLIII.	Mű- és hangszerek, órák és apró árúk	mm.	922	501 —	421 —	45.66
XLIV.	Konyhasó	»	240	248 +	8 +	3.33
XLV.	Konyhasó	mm.	5.169	7.778 +	2.609 +	50.47
XLVI.	Vegyeszeti segédanyagok . . .	»	17.428	1.939 —	15.489 —	88.87
XLVII.	Vegyeszeti árúk, gyógy-, festő- és illatszerek	»	87.112	91.449 +	4.337 +	4.97
XLVIII.	Gyertya és szappan	»	122.396	120.700 —	1.696 —	1.38
XLIX.	Gyujtószerek	»	7.562	8.507 +	945 +	12.49
L.	Irodalmi- és műtárgyak	»	16.939	15.575 —	1.364 —	8.03
L.	Hulladékok	»	3.057	5.485 +	2.428 +	79.42
	Összesen	db.	1,741.431	1,806.569 —	434.562 —	24.93
		mm.	2,385.726	3,231.111 +	845.385 +	35.43
XLII.	Nemes fém és ércpénz	kg.	43,015.510	42,563.718 —	448.792 —	1.04
			374.24	601.70 +	227.46 +	60.77

A behozatalnak súly szerint kimutatott mennyiségénél mutatózó és 3,572.810 métermázsára rúgó többletnek több mint egyharmada a fát, szenet és tőzeget magában foglaló XV. főcsoportra esik. Az ezen főcsoportba tartozó árúk közül feltűnően emelkedett a behozatala a fűrészelt puhafa-árúknak 1⁸ millió métermázsáról 2⁴ millió métermázsára, továbbá a barnaszénnek 1⁰ millió mmázsáról 1⁶ millió mmázsára és a dongának 0²⁵² millió mmázsáról 0⁵¹² millió mmázsára. Erősen gyarapodott továbbá a XVII. főcsoportot képező ásványok behozatala (779.041 mmázsával), továbbá az agyagárúké (XXXVII. főcsoport) 350.810 mmázsával, a VI. főcsoportot képező gabona, hüvelyesek, liszt és rizs behozatala 321.890 mmázsával, nemkülönben a vas és vasárúké (XXXVIII. főcsoport) 256.948 mmázsával. Százezer métermázsánál nagyobb gyarapodást látunk még a VII. főcsoportnál (főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek), az L. főcsoportnál (hulladékok) és a XXXVI. főcsoportot alkotó kőárúknál.

Más sorrendet találunk, ha nem az abszolút, hanem a viszonylagos emelkedést vizsgáljuk az utóbbi két év eredményei közt. Így hasonlítva össze az adatokat, azt tapasztaljuk, hogy az 1894. évben legerősebben a IX. főcsoportba tartozó állatok behozatala emelkedett és pedig darab szerint 448²⁰/o-kal és súly szerint 70⁰⁴/o-kal. Ezt követi a XXXVI. főcsoport (kőárúk) 89⁸¹, a XVII. főcsoport (ásványok) 68⁴¹, a XXXVII. főcsoport (agyagárúk) 63⁴², az L. főcsoport (hulladékok) 55²⁶/o-kal, stb.

Behozatalunk 1894-ben 1893-hoz képest összesen csak 10 főcsoportnál csökkent, legerősebben a XIII. főcsoportot képező italoknál (70.338 mmázsával), továbbá az ásványolaj (XXI. főcsoport) behozatala 38.346 métermázsával és a déli gyümölcsöké (III. főcsoport) 38.203 mmázsával, végül pedig a gyanták és mézgak (XX. főcsoport) és az esztergályos és faragóanyagok (XVI. főcsoport) behozatala, utóbbiaké 15.941 mmázsával, előbbieké pedig 16.982 mmázsával. Említésre méltó továbbá, hogy a VIII. főcsoportot alkotó vágó- és ígásmarhák behozatala is csökkent 2.572 darabbal, mi annál feltűnőbb, mert az ezen főcsoportba tartozó tenyész- és haszonállatok kivitele, mint látni fogjuk, nem kevesebb, mint 568.490 darabbal emelkedett.

Kivitelünk, mint már említettük, azon árúkból, melyeknek forgalma áruforgalmi statisztikánkban súly szerint mutattatik ki, 1894-ben az előző évhez képest 448.792 mmázsával, vagyis 1⁰⁴/o-kal csökkent, ellenben a darabszám szerint kimutatott árúkból 845.385 darabbal, azaz 35⁴³/o-kal emelkedett. Állatkivitelünk, melynek javára esik csaknem egészben az imént jelzett emelkedés, az elmúlt esztendőben még eddig sohasem tapasztalt magasságot ért el s ezen kedvező eredmény remélünk engedi, hogy 1894. évi árumérlegünk, dacára annak, hogy kivitelünk azon cikkekéből, a melyeknek forgalmát statisztikánk súly szerint mutatja ki, nemcsak hogy nem gyarapodott, hanem még csekélyebb is volt, mint az előző évben; dacára továbbá annak, hogy kivitelünkben döntő szerepet játszó egyes cikkeket csak jóval alacsonyabb árakon értékesíthettünk, mint 1893-ban; dacára végül annak, hogy behozatalunk közel 3⁶ millió mmázsával emelkedett: kedvezőtlenebbül még sem fog alakulni, mint az utolsó közvetlenül megelőző évben. A VIII. és IX. főcsoportokba tartozó árúk kiviteli értéke 1893-ban ugyanis 106⁶ millió forintba, vagyis összes kivitelünk értékének több, mint egy ötödére rúgott s így azon összeget, melyet az ország 1894-ben a

külföldre kivitt állatok után 1893-mal szemben többletként bevételezett, tekintve, hogy az állatok árai 1894-ben aligha voltak alacsonyabbak, mint az előző évben, 40 millió forintra annnyival is inkább becsülhetjük, mert alapul véve az 1893. évi értékeket, a kiviteli többlet értéke egyedül a VIII. főcsoportba sorolt állatokból meghaladja ezen összeget.

Hogy miként alakult kivitelünk az imént említett főcsoportot alkotó állatokból az utóbbi két esztendőben, azt az alábbi táblázat teszi szemléltethetővé, melyben egyúttal a két év eredményei közötti különbségek is föl vannak tüntetve.

Al- csoport száma	Az árúnemek megnevezése	Egység	K i v i t e l		
			1893-ban	1894-ben	1894.évben többlet + csökkenés —
VIII. Vágó- és igásmarhák.					
1 a.	Vágó ökör	db.	104.993	197.920	+ 92.927
b.	Igás ökör	»	140	2.940	+ 2.800
2 a.	Tenyészbika	»	27	151	+ 124
b.	Hízalt bika	»	2.493	7.214	+ 4.721
3 a.	Tenyésztehén	»	670	4.181	+ 3.511
b.	Vágó tehén	»	5.421	17.604	+ 12.183
4	Üsző és tinó	»	1.315	4.217	+ 2.902
5	Borjú	»	4.567	10.525	+ 5.961
6	Juh és kecske	»	181.771	373.775	+ 192.004
7	Bárány és gödölye	»	11.033	17.145	+ 6.112
8 a.	Hízott sertés	»	712.844	776.852	+ 64.008
b.	Félig hízott és sovány sertés	»	403.202	579.316	+ 176.114
9	Malacz (10 kg.-ig)	»	4.267	7.700	+ 3.433
10 a.	Versenylő	»	571	858	+ 287
b.	Tenyészmén	}	173	102	} + 206
c.	Tenyészkanca		»	277	
d.	Igás-, koci- és hátszló	»	16.741	17.985	+ 1.244
e.	Vágásra szánt ló	»	469	213	— 256
11	Csikó	»	251	490	+ 239
12	Őszvér és szamar	»	114	84	— 30

A súly szerint kimutatott árúk közül 29 főcsoportnál látunk emelkedést és 17-nél csökkenést. Legnagyobb mértékben gyarapodott a kivitelünk a főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek (VII.) főcsoportjánál: 616.171 métermázsával, a minnek több mint fele a szalmára esik, míg a széna kivitele nem egészen 40.000 métermázsával emelkedett csupán. Jelentékenyen nagyobb volt a kivitelünk 1894-ben az előző évhez képest, míg a XV. főcsoportot alkotó fából, szénből és tőzegtől (553.745 métermázsával), továbbá az ásványokból (XVII. főcsoport) 453.944 métermázsával és a XXXVIII. főcsoportot képező vas és vasárúkból 178.274 métermázsával.

Ama 17 főcsoport között, a melyekhez tartozó árúkból kivitelünk csekélyebb volt 1894-ben, mint az előző évben, első helyen a VI. főcsoport áll 1,733.626 métermázsával. Azon kiváló fontosságra való tekintettel, melylyel közgazdaságunk szempontjából az ezen főcsoportba tartozó árúk külforgalmának alakulása bír, az alábbi táblázatban bemutatjuk az ezen főcsoportba tartozó fontosabb árúk kiviteli mennyiségét az utolsó öt évben, fejtüntetvén abban egyúttal az utolsó két év különbségének mennyiségét is.

Alcsoport szám	Az árúnemek megnevezése	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	Emelkedés + Csökkenés - 1894-ben 1893- hoz képest	
		súly 1.000 métermázsákban						
VI. Gabona, hüvelyesek, liszt, örlemények és rizs.								
1	Buza	7.414	6.490	4.850	4.936	5.119	+	183
4	Rozs	1.777	2.095	1.979	1.902	2.022	+	120
5	Árpa	3.810	2.575	2.660	4.566	3.594	—	972
6	Zab	956	1.289	1.331	1.232	837	—	395
7	Kukoricza	1.802	2.355	3.574	2.550	1.589	—	961
10	Bab	310	721	535	668	576	—	92
12	Maláta	115	104	94	133	128	—	5
13	Rizs	141	186	139	174	203	+	29
14	Liszt	4.468	4.812	4.973	5.585	5.961	+	376
15	Másféle örlemények . . .	129	163	176	239	246	+	7

Búza, rozs, rizs, liszt és az egyéb örleményekből való kivitelünk, mint az a fentebbi kimutatásból kitűnik, az elmúlt esztendőben nagyobb volt, mint az előző évben, míg árpa, zab, kukoricza, bab és malátakivitelünk csökkent. Liszt kivitelünk nem kevesebb, mint 376.000 métermázsával haladta ismét meg az 1893. évi kivitel, mely nagyobb volt, mint bármely előző év kivitele. Búza-kivitelünk is 183.000 métermázsával volt nagyobb, mint az előző évi és 269.000 mámszával multa fölül az 1892. évi kivitel, az 1890. és 1891. évi kivitelnél azonban jóval csekélyebb volt. Meg kell itt jegyeznünk, hogy búzabehozatalunk 1894-ben összesen csak 6693 mámszával haladta meg az 1893. évi behozatalt, a liszt- és búzakiviteli többlet tehát csaknem egészen a hazai termelés javára esik. Többkivitelünk roszból 1894-ben is elég tekintélyes s az ez évi kivitelnek mennyiségét a táblázatban szereplő öt év közül csak egy, az 1891. évi kivitel multa fölül.

Az itt felsorolt árúknál mutatkozó többkivitellel szemben nagymértvű visszamaradást látunk árpa, kukoricza, zab- és babbkivitelünk-nél. Árpánál és zabnál közel egy-egy millió mámszára rúg az 1894. évi kivitelnél mutatkozó visszaesés és csaknem 400 000 métermázsát tesz ki a kivitel csökkenése a zabnál is. Kivitelünknek ezen három czikkből, valamint a babból való nagymértvű hanyatlása, nemkülönben a VI. főcsoportba tartozó összes termények és félgyártmányok jelentékeny árdepressziója tetemesen le fogja szállítani az ezen főcsoportba tartozó árúk kivitelének összértékét. Concret számokban ezen különbözetet ez idő szerint, a midőn az értékmegállapítás munkálatai előtt állunk még, ugyan ki nem fejezhetjük, hozzávetőleges számítás alapján azonban, figyelembe véve azt, hogy búzából, roszból, rizsből, lisztből és egyéb örleményekből 1894-ben nagyobb kivitelünk volt, mint az előző évben, 8–10 millió forintba becsüljük azt az összeget, a melylyel a külföldtől kevesebbet vételeztünk be az odaszállított gabona, hüvelyesek, liszt és egyéb örlemények fejében. Ha ezen számításunk helyesnek bizonyulna, akkor az állatkivitelből eredő mintegy 40 millió forintnyi bevételi többletből még 30–32 millió forint maradna főnn feleslegül, a mely részben a behozatal emelkedése folytán előálló többkiadás fődözésére, részben árúnérlegünk javítására szolgálna.

Visszatérve ezen kitérés után a kivitel alakulatának vázolására,



félemlítjük, hogy a VI. főcsoportot azok között, a melyekhez tartozó árukból az elmúlt évben együttvéve csekélyebb kivitelünk volt, mint az előzőben, az L. főcsoport (hulladékok) követi. Az idetartozó árúk közül kivitelünk szempontjából legnagyobb fontossággal a korpa bír. Ezen cikkből 1893-ban 1,229.001 métermázsát, 1894-ben azonban csak 715.885 métermázsát, vagyis 513.116 métermázsával kevesebbet vittünk ki a külföldre, a minek oka egyebek mellett kétségkívül hazánkban az elmúlt esztendőben uralkodott takarmányhiányra vezetendő vissza. Jelentékenyen csökkent továbbá kivitelünk a XIII. főcsoportot képező italokból és pedig szeszből több mint 40.000 métermázsával, hordóborokból mintegy 28.000 métermázsával és ásványvizekből valamivel több, mint 6.000 métermázsával, míg sörkivitelünk úgy hordókban, mint palaczkokban emelkedett. Csaknem ugyanennyi, mint az italokból, csökkent czukorkivitelünk is (64.187 métermázsával). A XVI. főcsoportnál mutatkozó 55.303 métermázsányi hanyatlás ellenben csak látszólagos, a mennyiben a csontok forgalma, mely 1893-ban ezen főcsoportban volt kimutatva, 1894-ben a maga helyén az L. főcsoportban, a hulladékoknál szerepel. A már felsoroltakon kívül nagyobb mennyiségre rugó visszaesést látunk még az V. főcsoportnál (dohány) 47.255 métermázsával, az ásványolajoknál (XXI. főcsoport) 30.962 métermázsával, a zsiradékoknál (XI. főcsoport) 20.736 métermázsával, a papiros és papírosárúknál (XXIX. főcsoport) 16.461 métermázsával és a konyhasónál (XLIV. főcsoport) 15.489 métermázsával.

Végül félemlítjük még, hogy nemesfém- és érczpénzforgalmunk is igen kedvezően alakult az elmúlt évben; behozatalunk ugyanis 754.2 m. mázsáról 1.260.33 métermázsára, tehát nem kevesebb, mint 506.13 métermázsával, vagyis 67 $\frac{1}{6}$ -kal, kivitelünk pedig 374.24 métermázsáról 601.7 métermázsára, tehát 601.7 métermázsával, azaz 60.77 $\frac{1}{6}$ -kal emelkedett.

Forgalmunknak alakulását és annak részleteit a nemes fémekből és érczpénzekből a legutóbbi két év alatt különben az alábbi táblázat tárja szemeink elé:

Főcsoport	Az árúnemek megnevezése	Behozatal			Kivitel		
		1893.	1894.	1894-ben több + kevesebb —	1893.	1894.	1894-ben több + kevesebb —
1a.	Nyers arany	40'38	42'16	+ 1'78	0'01	1'28	+ 1'27
b.	Ócska és töredék arany	—	0'58	+ 0'58	0'24	1'69	+ 1'45
c.	Valódi aranyfűst	2'60	3'56	+ 5'96	0'02	0'25	+ 0'23
2a.	Aranypénz	118'56	156'07	+ 37'51	1'41	21'54	+ 20'13
b.	Emlékpénzek és érczek aranyból	0'04	0'05	+ 0'01	0'02	0'41	+ 0'39
3	Aranyvakarc	1'92	2'04	+ 0'12	298'31	185'09	— 113'27
	Arany összesen	163'50	209'46	+ 45'96	300'06	210'26	— 89'80
4a.	Nyers ezüst	31'21	576'65	+ 545'44	0'52	1'86	+ 1'34
b.	Ócska és töredék ezüst	—	0'54	+ 0'54	2'97	3'31	+ 0'34
c.	Valódi ezüsfűst	0'82	2'02	+ 1'20	0'03	0'10	+ 0'07
5	Ezüstpénz	436'56	442'77	+ 6'21	7'48	367'70	+ 360'22
6	Ezüstvakarc	104'76	3'93	— 100'83	60'96	10'78	— 50'18
	Ezüst összesen	578'35	1025'91	+ 452'56	71'96	388'75	+ 311'79
7	Platina	1'08	0'66	— 0'42	0'17	0'10	— 0'07
8	Pénz nemt. fémekből .	16'27	24'30	+ 8'03	2'05	7'59	+ 5'54
	Főösszeg	754'20	1260'33	+ 506'13	374'24	601'70	+ 227'46

Föltünően emelkedett nyersezüst-behozatalunk és kivitelünk ezüstpénzekből, mely két jelenség egymással szoros kapcsolatban van, a mennyiben a magyar ipar- és kereskedelmi bank részvénytársaság az elmúlt évben, úgy, mint már korábban két ízben, a bolgár kormány részére ezüstpénzt szállított, a melynek előállításához szükséges ezüstöt külföldön szerezte be. Aranybehozatalunk közel 46 métermázsával multa fölül az előző évi behozatalt, míg kivitelünk csaknem 90 métermázsával volt csekélyebb, mint 1893-ban, aranykivitelünk ezen csökkenése azonban kizárólag a csekély értékű aranyvakarcs kisebb kivitelének javára irandó, sőt a többi arany-nemekből 1894. évi kivitelünk kivétel nélkül meghaladta az előző évit, így pl. az aranypénzekből több mint 20 métermázsával.

Dr. Hegyeshalmy Lajos.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 62. füzet. 1895. február.

Athenaeum. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Pauer Imre. IV. évf. 1. szám: Az orosz agrár-reformok, Várnai Sándortól; stb.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. márczius hó: Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform, Thim Józseftől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 1. füzet, 1895. január hó. 2. füzet, február hó.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerk. Paikert Alajos. II. évfolyam, 1. füzet, 1895. január-február: Fiume kereskedelme a középkorban, Fest Aladártól. Aradvármegye őstermelése az erdélyi fejedelmek korában, Márki Sándortól; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XIII. évf. 2. füzet, 1895. február hó. 3. füzet, márczius hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évf. 2-ik szám. 1895. február hó: Mezőgazdasági hitelügy, Pólya Jakabtól. A magyar gazdák jégbiztosítási szövetsége, Márton Zsigmondtól; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung Verwaltung, und Statistik. Herausgeg. von G. Hirsh und M. von Seydel. 1895. Nr. 3: Die Tabakbesteuerung in Deutschland von Fr. Graf. Ein-, Durch- und Ausfuhrverbote und deren rechtliche Natur von Ad. Arndt. Entwurf eines Gesetzes betreff. Erweiterung der Unfallversicherung; etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik Vierteljahrsschrift. Herausgegeben von H. Braun. VII. Band. IV. Heft: Zur Kritik des ökonomischen Systems von K. Marx von W. Sombart. Arbeiterausschüsse und Einigungsämter in Österreich von Eug. v. Philippovich. Die neuere russische Gesetzgebung über den Gemeindebesitz von P. S. Die Statistik der Unfall-, Invaliditäts-, Alters- und Kranken-Versicherung im Deutschen Reich für das Jahr 1892, von E. Lange; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 5—9: Das Sinken der Waarenpreise. Argentinien's Mühlenindustrie. Die volkswirtschaftliche Bedeutung der Wasserstrassen von H.

Hatschek. Expositur des ung. Handels-Museums in Britisch-Indien. Fiumes Mehlausfuhr. Zur Frage der Organisation der Arbeitsstatistik in Österreich von B. Karpeles. Museum für Wohlfahrtseinrichtungen in Paris. Die Arbeiterwohnungsfrage in Frankreich von Ch. Gide. Der XX. Deutsche Handelstag. Minimallöhne in England. Statistisches über die Arbeitslosigkeit in England; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgeg. von G. Schmoller, XIX. Jahrgang. I. Heft: Der Anarchismus von Bernatzik. Über das Börsenspiel von G. Cohn. Die ungarischen Berufsverhältnisse nach der Zählung des Jahres 1891 von P. Kollmann. Die Überstände in der Rechtsanwaltschaft und in der Rechtspflege überhaupt von O. Gerland. Die Ergebnisse der deutschen Silberenquête dargestellt von W. Lotz. Der Befähigungsnachweis von W. Stieda. Einiges aus der Praxis des Anerkennungsrechts von K. S.; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. I. Heft: Stadt und Land unter dem Einfluss der Binnenwanderungen von A. Wirminghaus. Die Reform und Erweiterung der deutschen Unfallversicherung von R. van der Borght. Die amerikanische Einkommensteuer von Seligmann. Die Verschuldung des ländlichen Grundbesitzes in Preussen, Baden, Württemberg und Hessen. Zur Statistik der Arbeits einstellen in Frankreich von M. v. Heckel; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift, herausgegeben von G. Adler. III. Jahrg. Nr. 3—5: Arbeiterkolonien von I. Rahm. Die deutschen Productivgenossenschaften (II.) von A. Mühlberger. Die Basler Arbeitslosenversicherung von G. Adler. Socialpolitik und Armenpflege von H. Müller.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 2. Février, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. No. 3—8: Le budget russe de 1895. La taxation des successions immobilières, d'après leur valeur vénale. La durée des générations. Les maîtres de l'économie rurale en France. Le commerce extérieur de la France, de l'Angleterre, pendant l'année 1894. Les discussions de la soc. d'écon. pol. de Paris: l'assurance obligatoire et la responsabilité civile relativement aux accidents du travail. De la progression des dépenses publiques en France depuis 1870.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 527—531.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Février 1895: L'avenir de l'Europe par Fréd. Passy. L'économie de l'histoire par G. de Molinary. Malthus et la statistique par G. Fiamingo. Bimétallisme par H. D. Mac-Leod, étude par A. Raffalovich. Soupes et restaurants populaires par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 2. Février 1895: Le coût de la vie à Paris à diverses époques par G. Bienaymé. Rapport sur l'application en 1892 et 1893 de la loi sur l'atténuation des peines; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 1. Janvier 1895: De la mesure et des lois de la fécondité conjugale par J. Körösi. De l'influence

des droits protecteurs sur la richesse nationale par A. A. Issaiev. Démographie, édilité et administration de quelques grandes villes par G. François; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 103. February 1895: State of the Skilled Labour Market. The World's Production of Tin. The World's Production and Consumption of Copper, Lead and Zinc. The Metallurgical Industries of Russia. The Commercial Situation in France. Tariff Changes and Customs Regulations; etc.

The Economist. Vol. LII. 2682—2686: The Financial Position of Japan. The Production of Gold und Silver in the United States. Australasian Government Loans on Land. The New United States Loan. The Transvaal Gold Law: The Cotton Industry of Greece; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIII. évf. 260. sz. 1895. január hó: A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1894-ben. Az 1894. évi idegenforgalom. A budapesti betegsegélyző pénztárak 1894-ben.

Dékány Mihály, A mezőgazdasági munkáskérdés. I. Adatok. — II. Javaslat. Budapest, 1895.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 4—8. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 9—20. sz.

Sichermann, Bernát dr., A cheque. Tanulmány a kereskedelmi jog köréből. Kassa, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. 12. Heft. Wien, 1894. XVII. Jahrgang. 1. Heft. Wien, 1895.

Broja, R., Der Steinkohlenbergbau in den Vereinigten Staaten von Amerika, mit besonderer Berücksichtigung der neuesten Fortschritte. Leipzig, 1894.

Eger, G., Die Verkehrsordnung für die Eisenbahnen Deutschlands vom 15. November 1892, nebst allgemeinen Zusatzbestimmungen. Teil I. Hannover, 1895.

Fetter, Frank, Versuch einer Bevölkerungslehre, ausgehend von einer Kritik des Malthus'schen Bevölkerungsprinzips. Jena, 1895.

Kulemann, W., Die Reform unserer Socialversicherung. Jena, 1895.

Lewinstein, G., Die Belastung des Tabaks in den europäischen Staaten. Berlin, 1894.

Österreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XLI. Band. 5. Heft: Statistische Nachweisungen über das civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und über den Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter (Veränderungen im Besitz- und Lastenstande der Realitäten) im Jahre 1891. Wien, 1894.

XXXVIII. Band. 3. Heft: Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1892. Wien, 1895.

Singer, Karl, Die Abminderung der Sterblichkeitsziffer Münchens. München, 1895.

Walcker, K., Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus. 3. Aufl. Leipzig, 1895.

Arion, C. C., La situation économique et sociale du paysan en Roumanie. Paris, 1895.

Ridoire, P., et *A. Simonin*, Les budgets français. Étude analytique et pratique. Budget de 1895. I-re partie: Projet de budget. Paris, 1895.

Bry, G., Cours élémentaires de législation industrielle. Paris, 1894.

Crépeaux, S. et C., L'année agricole et agronomique pour 1895. Paris, 1894.

Darras, A., Traité théorique et pratique de la concurrence déloyale. Paris, 1894.

Durkheim, E., Les règles de la méthode sociologique. Paris, 1895.

Girault, A., Principes de colonisation et de législation coloniale. Paris, 1895.

Greef, G. de, Le transformisme social. Essai sur le progrès et la regrés des sociétés. Paris, 1895.

Molinari, G. de, Les bourses du travail. Paris, 1894.

Martini, E., Del credito agrario e dei privilegi agrari. (Legge 23 gennaio 1887). Firenze, 1895.

Statistica degli Scioperi avvenuti nell' industria e nell' agricoltura durante gli anni 1892 e 1893. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1891.

Ordenanzas Generales de la Renta de Aduanas aprobadas por real decreto de 15 de octubre de 1894. Edición oficial. Madrid, 1894.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. márczius hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Az igazgató-választmánynak a közgyűlés elé terjesztendő jelentése a Társaság 1894. évi működéséről. III. A Társaságnak az 1894. évre vonatkozó s a közgyűlés elé terjesztendő zárszámadása és vagyonmérlege, továbbá az 1895. évi költségvetés tervezete. IV. Az igazgató-választmánynak f. é. február 14-én tartott ülése. V. Szakosztályi ülések. 1. A munkásügyi szakosztály f. é. február 21-én tartott felolvasó ülése. 2. A statisztikai szakosztály f. é. február 28-án tartott vitatkozó ülése.

I. Közlemények.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1895. márczius 31.-én, délelőtt 11 órakor, saját helyiségében (IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) tartja *évi rendes közgyűlését*, melyre a t. tagokat van szerencsénk ezennel meghívni.

N a p i r e n d:

1. Az igazgató-választmány 1894. évi jelentése.
2. A számvizsgáló bizottság jelentése az 1894. év számadásairól.
3. Az 1895. évi költségvetés megállapítása.
4. Választások.
5. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb 3 nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél). *Az elnökség.*

A Magyar Közgazdasági Társaság sociologiai (XI.) szakosztálya f. é. márczius hó 21.-én d. u. 6 órakor a Társaság saját helyiségében ülést tart, melynek tárgya *Paikert Alajos* felolvasása: »**A klimatikus viszonyok és a civilizáció kölcsönhatásai.**«

A Magyar Közgazdasági Társaság munkásügyi (XII.) szakosztálya f. é. márczius 28-án d. u. 4 órakor a Társaság saját helyiségében ülést tart, melynek tárgya: **Vitatkozás a békésvármegyei agrársocialismusról**, a f. é. február 21-én tartott előadás kapcsán.

A Magyar Közgazdasági Társaság működését a múlt év végén megkezdte és tagjainak — mint az alábbi közleményekből kitetszik — máris rendkívüli kedvezményeket biztosított. A tagok száma ennek következtében újabb jelentkezések révén öröndetes mértékben gya-

rapodott. Minthogy azonban a Társaság úgy szellemileg, mint anyagilag csak akkor virágozhat fel igazán, ha tagjai teljes odaadással közreműködnek abban, hogy a Társaság mind szélesebb és szélesebb köröket hódítson meg a maga számára: az elnökség felkéri a t. tagtársakat, hogy a Társaságnak új tagokat szerezni s az ajánlottak neveit tudomására hozni sziveskedjenek. A tagajánlások az ajánló névaláírásával ellátva az elnökséghez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) czimzendők.

A Társaság tagjai a Közgazdasági Szemlét tagdíjuk fejében kapják. E folyóirat a f. év elejétől kezdve egyúttal a Társaság hivatalos közlönyét képezi.

Azon tagtársaink, a kik eddig nem kapták meg a Szemlét, sziveskedjenek a Társaság elnökségéhez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) fordulni, hogy a megküldés iránt intézkedés történhessék.

A Társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent Nemzetgazdasági Írók Táráát rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő:

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára a négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. köt. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron alul, t. i. 10 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

A Társaság helyiségei a IV. kerület, Ferencziek-bazára első emeletén, II. lépcső, ajtó 6. sz., egész napon át a tagok rendelkezésére állanak. Ugyanott a folyóiratok és a folyton gyarapodó könyvtár használatára külön olvasó-szoba van berendezve. Felkérjük tagtársainkat, hogy a Társaság könyvtárát szives adományaikkal

gyarapítani kegyeskedjenek. Az adományokról a könyvtáros az igazgató-választmány ülésének tesz jelentést s az adakozók nevei ez ülések jegyzőkönyvébe felvételnek s ez Értesítőben tételnek közzé.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának jelentése a Társaság 1894. évi működéséről.

Tisztelt közgyűlés!

Midőn alapszabályainknak megfelelően 1894. évi jelentésünket előterjeszteni szerencsénk van, rövid, de meddőnek tán még sem mondható időszak eredményéről áll módunkban beszámolni. Társaságunk 1894. május 27-én alakult meg s jöllehet alapszabályaink a kormány jóváhagyásával már június 13-án elláttattak, a nyári évad nem lévén alkalmas időpont munkásságunk megkezdésére: mindössze az esztendő két utolsó hava az, mely erőink kifejtetése végett ezúttal rendelkezésre állott.

Mindazáltal igyekeztünk lehetőleg megtenni mindazon intézkedéseket, melyek Társaságunk működésének sikeres megindítása érdekében szükségeseknek mutatkoztak. A földadat, mely reánk háramlott, nem volt könnyű. Nemcsak arról volt szó, hogy megfelelő erőgyűjtés útján a Társaság fennállását biztosítsuk, hanem meg kellett állapítanunk azon keretet, melybe annak szellemi életét legcélszerűbben beillesztendőnek véltük. Az alapvetés nehéz munkája volt tehát, melynek aránylag rövid idő alatt való megoldása elengedhetetlen követelmény gyanánt jelentkezett.

Társaságunk célját nemcsak az idevágó tudományok művelése, hanem ezeknek terjesztése és népszerűsítése is képezvén, azon voltunk, hogy annak szervezetét a tagok mennél nagyobb számának megszerezése útján mentől szélesebb alapon építsük föl. Ebbeli fáradozások nem járt minden siker nélkül, mert rendes tagjaink száma az év végén 298-ra emelkedett, azonfelül ifj. Földváry József úr 200 frtos adománya által az alapító tagok sorozatának megnyitása is lehetővé vált. Arról az örvendetes gyarapodásról, mely tagjaink számában és pedig úgy a rendes, mint az alapító tagokéban a folyó év eddig lefolyt részében máris beállott, a jövő évi jelentésnek lesz feladata megemlékezni.

Tagjainknak a társasági »Értesítő« első számában közzétett névsorából meggyőződhetnek Önök, hogy az érdeklődés Társaságunk iránt a művelt társadalom legkülönfélébb köreiből vert gyökeret, hogy abban az elméletnek és gyakorlatnak a közgazdaság terén kiváló képviselői egyaránt föltalálhatók s hogy így az általunk kitűzött azon cél elérését, mely szerint a tudomány emberei harmonikus összműködésre egyesítenek a gazdasági élet gyakorlati földadatainak élő férfakkal, már a társasági tagok élethivatás szerint való sorakozása is méltán remélni engedi.

Tudományos működésünk súlypontját alapszabályaink a szakgyűlésekre fektetik, miért is a választmányunk mindjárt első, 1894. november 9-én tartott ülésében szerveztük a szakosztályokat és megállapítottuk azoknak ugyancsak az említett »Értesítő«-ben közzétett

általános szabályzatát. A szakosztályok szervezésénél abból indultunk ki, hogy a közgazdasági ismereteknek lehetőleg minden nagyobb ága megnyerje a maga önálló organismusát, melyen belül az egyes ágak iránt érdeklődők, az idevágó kérdéseknek akár előadás, akár pedig megvitatás alakjában történő fölvetése és tárgyalása útján ne csupán tehetségüket érvényesíthessék, hanem a hallottakból okulást is meríthessenek. E mellett a szakosztályoknak a tudományos themák megválasztása és feldolgozása tekintetében teljes önállóság van biztosítva, a nélkül azonban, hogy Társaságunk szervezetének egysége bármiképen csorbítható.

Örömmel constatálhatjuk, hogy a szakosztályok működése épp oly szerencsésen, mint a jövőre nézve sokatigérőn indult meg; s el nem hallgatható körülmény — mert a szélesebb körű érdeklődés tanujele — hogy Társaságunkhoz számos fővárosi egyesület részéről érkezett kérelem az iránt, hogy előadásainkat az illető testületnek rendelkezésünkre bocsátott helyiségeiben tartsuk meg. A szakosztályok közül a gazdaságjogi munkásságát még december havában megkezdette egy fölötté actuális, a cheque törvényhozási szabályozását felölelő kérdésnek tárgyalásával, mely dr. Neumann Ármin tagtársunkban nyert hivatott előadót, de a többi szakosztályokban is számos fontos kérdés készítettett elő, melyek a közvéleményt már régebben foglalkoztatták és melyek tudományos tárgyalása méltán kínálkozott hálás föladatul. E kérdések, melyek már csak a folyó évben kerülhettek a napirendre, nevezetesen a következők: A szeszmonopolium (előadó Bamberger Béla). A tőzsdeadó (előadó Lendvai Sándor). Az agrár-statisztika reformja (előadó Hajdu László). A békésvármegyei agrár-socialismus (előadó Zlinszky István). A tőzsde-reformja (előadó Félégházy Ágost). Birjuk továbbá több kiváló szakférfiú ígérétét, melynek alapján legközelebb a szövetkezeti és biztosítási ügy reformja, a magyar gazdaságtörténet jelentősége, a lakáskérdés, a kereskedelmi szakoktatás, stb. tárgyában többrendbeli előadást és megvitatást helyezhetünk kilátásba; megannyi kérdés, melyre nézve Társaságunk bizonyára hivatva van, hogy a fölmerülő eszmék és irányzatok minden egyoldalúságtól ment, tárgyilagos fejtegetésére és megbirálására vállalkozván, szellemi erejének és erkölcsi tekintélyének latbavetésével szolgálatokat tegyen a közügynek.

Minden tekintetben becses vívmánynak jelezhető azon egyezmény, melyet a m. tud. Akadémia támogatása mellett megjelenő »Közgazdasági Szemle« tudományos folyóirat szerkesztőjével, dr. Jekelfalussy József úrral f. évi január 1-től számítandó három évi hatálylyal megkötöttünk sikerült. Ez egyezmény értelmében a Szemlét a Társaság összessége által nyújtott szerény anyagi ellenszolgáltatás fejében teljesen ingyen nyerek tagjaink, a kik ezáltal egy a kor színvonalán álló, a magyar közgazdasági irodalomnak valóban számottevő termékeit tartalmazó és a szaktudomány nyilvánulásai iránt híven tájékoztató időszakos folyóiratnak jutnak a legelőnyösebb módon birtokába. A Szemlének céljaink részére történt megnyerése azonban nemcsak tudományos szempontból tekinthető hasznosnak, hanem módot nyújt az egyszersmind arra is, hogy a Társaságnak vezetése és tagjai közt közvetlenebb kapcsolat jöjjön létre, mert a Szemle megnyitja hasábjait egyúttal a Társaságnak belső életét és tudományos mozgalmait felölelő »Értesítő« részére is. Mindezeknél fogva csak kötelességet teljesítünk, midőn indítványozzuk, hogy Tár-

saságunk közgyűlése fejezze ki őszinte háláját Jekelfalussy József dr. úrnak, a »Közgazdasági Szemle« szerkesztőjének, valamint lovag Falk Zsigmond tagtársunknak, mint a Szemle nyomdai előállításával megbízott Pesti könyvnyomda-részvénytársaság vezérigazgatójának, a kik áldozatkészségének a most kiemelt szerződészerű megállapodás létrejöttét köszönhetjük.

Tagjaink lelkesedése lehetővé tette továbbá, hogy rövid idő alatt a társasági könyvtár alapjait is megvethessük. E könyvtár önkéntes adakozások folytán már is számos becses művet tartalmaz, melyek a saját helyiségünkben berendezett könyvtári szobákban tagjaink használatára bocsátvák. Midőn az egyes adakozóknak ezuttal is köszönetet mondanánk, tesszük ezt azon reményben, hogy a könyvtárnak részben további adakozás, részben a beszerzések útján leendő bővítésében új eszközt nyerünk, mely a Társaságunk tudományos céljai iránt való érdeklődést még inkább fokozni fogja.

Áttérve anyagi helyzetünk vázolására, legyen szabad utalnuunk a számvizsgáló bizottság által jóváhagyott számadásokra és vagyonskimutatásra. Az előbbiekből kitűnik, hogy a múlt év alig hét hónapjára kiterjedő kezelés 1286 frt. 11 kr. bevétel és 1131 frt. 16 kr. kiadás mellett 154 frt. 95 kr. fölösleggel zárult, tiszta vagyonunk pedig az 1894. év végén 1016 frt. 01 krnyi összeggel szerepel. Meg kell jegyeznünk, hogy míg a bevételek tekintetében eddig kizárólag tagjaink járulékára voltunk utalva, addig kiadásaink nagy részét a Társaság külön helyisége, ennek fölszerelése és az első berendezés költségei merítették ki. Minthogy pedig az előbbieket fokozását a tagok egyre gyarapodó létszámán kívül a most már nagyobb mértékben begyűlő alapítványok gyümölcsozása útján is joggal számíthatjuk és viszont a kiadások a berendezkedési költségek még hátralevő hányadának legközelebbi teljes törlesztése után nem köttetnek le többé ez irányban: hiszszük, hogy vagyoni helyzetünk nonsokára kedvezőbben fog alakulni, illetve, hogy kitűzött tudományos céljaink előmozdítására az eddiginél nagyobb összegek fognak rendelkezésünkre állani.

Befejezésül elismeréssel kell megemlékeznünk első sorban a »Magyar Tud. Akadémiáról«, mely fölolvadásaink megtartása végett üléstermeit ismételten a legnagyobb előzékenységgel átengedni kegyeskedett, továbbá Körösi Imre úrról, az országos központi takarékpénztár igazgató helyetteséről, valamint Szathmáry Gyula számvizsgáló úrról, kik a Társaság pénztári és számadási teendői körül nekünk lekötelező módon segédkezet nyújtottak.

Tiszelt közgyűlés! A csonka év, melyre visszatekinteni ezuttal feladatunk volt, a kezdet éve vala s a kezdet természetzerű nehézségei voltak azok, melyek legyőzésére erőnket irányítani kellett. S mikor kedves kötelességet teljesítünk az által, hogy ez alkalommal igaz és őszinte köszönettel adózunk Társaságunk tagjainak, kik eddig bennünket a kezdet nehézségeinek legyőzésében támogattak, legyen szabad azzal a kéréssel zárni jelentésünket, hogy támogatásukban bennünket jövőre is részesíteni s ez által a Társaság magas céljainak elérését lehetővé tenni kegyeskedjenek.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1894. évi június 1.-től december 31.-ig terjedő ülészakról szóló zárszámadása.

Bevételek	Összeg		Kiadások	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Tagdíjak:			1 Az egyleti helyiség fél- évi bére:		
a) 246 fővárosi tag à 5 fct = 1.230 frt.	1270	—	a) házbér 575 frt.	600	—
b) 16 vidéki tag à 2 frt. 50 kr. = 40 frt.			b) házmest. díja 25 frt.		
2 Előre fizetett tagdíjak.	12	50	2 Berendezési költségekre	365	14
3 Kamatjövedelem	3	61	3 Irodai költségekre és nyomtatványokra ...	55	05
			4 Fűtési és világítási költségekre	60	97
			5 Szolga díjazására	50	—
			Összes kiadás ..	1.131	16
			Pénzmaradvány	154	95
Összes bevétel.	1.286	11	Főösszeg	1.286	11

Budapest, 1894. december hó 31-én.

Dr. Láng Lajos,
elnök.

Grötschel Imre,
pénztáros.

Dr. Halász Sándor,
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond,
ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is a pénztáros részére a felmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1895. február hó 20-án.

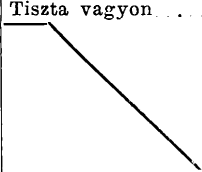
A számvizsgáló bizottság:

Fritz Péter,
Beck Dénes.

Emich Gusztáv,
elnök.

Szekely Ferencz,
Baross Géza,
jegyző.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonkimutatása
1894. december 31-én.

V a g y o n	Összeg		T e h e r	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Pénzmaradvány	154	95	1 Előre fizetett tagdíjak	12	50
2 Hátralékos tagdíjak:			2 Berendezési és fölsze- relési tárgyak költsé- geire tartozás	568	84
a) 18 fővárosi tag á 5 frt. = 90 frt.	140	—	3 Irodai és nyomdai költ- ségekre tartozás	279	33
b) 2 vidéki tag á 5 frt. = 10 frt.			4 Postai tartozás	52	25
c) 16 vidéki tag á 2 frt. 50 kr. = 40 frt.			5 Tiszta vagyon	1.016	01
3 Berendezési és fölsze- relési tárgyak értéke (beszerzési ár)	933	98			
4 Alapítványok	200	—			
5 Könyvtár értéke	500	—			
Összesen ...	1.928	98	Összesen ...	1.928	98

Budapest, 1894. december hó 31-én.

Dr. Halász Sándor,
igazgató.

Dr. Láng Lajos,
elnök.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1895. február hó 20-án.

A számvizsgáló bizottság:

Fritz Péter.
Beck Dénes.

Emich Gusztáv,
elnök.

Székely Ferencz.
Baross Géza,
jegyző.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1895. évi költségvetési előirányzata.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztármaradvány 1894. decz. 31-éről..	154	95
a) házbér 1.150 frt.	1200	—	2 Tagdíjak:		
b) házm. díja 50 frt.			a) 329 fővárosi tag à 10frt. = 3.290 frt.	3505	—
2 Hozzájárulás a »Közgazdasági Szemle« költségeihez, tagon- kint 2 frt., 370 tag és 15 hirlapi példány után	770	—	b) 2 vidéki tag à 10 frt. = 20 frt.		
			c) 39 vidéki tag à 5 frt. = 195 frt.		
3 Berendezési tárgyak vételárának törlesz- tésére	568	84	3 Kamatjövedelem.....	50	—
4 Irodai és nyomdai köl- tségekre:					
a) 1894. évről tarto- zás 279 frt. 33 kr.	600	—			
b) 1895. évi szükség- let 320 frt. 67 kr.					
5 Postai díjakra:					
a) 1894. évről tarto- zás 52 frt. 25 kr.	150	—			
b) 1895. évi szükség- let 97 frt. 75 kr.					
6 Könyvtár gyarapítá- sára és szaklapok elő- fizetési díja	100	—			
7 Fűtési és világítási köl- tségekre.....	100	—			
8 Szolga díjazására.....	100	—			
9 Előre nem látható ki- adásokra.....	50	—			
Összes kiadás.	3.638	84	Összes bevétel..	3.799	95
			Tehát szemben a ki- adásokkal.....	3.638	84
			Várható	71	11
			több bevétel.		

Az igazgató választmány 1895. évi február hó 14-iki üléséből:

Dr. Halász Sándor,
igazgató.

Dr. Láng Lajos,
elnök.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának f. évi február 14-én d. u. 6 órakor tartott ülése.

Jelen vannak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtáros, Acsády Ignác, Forster Géza, Gaál Jenő, Gonda Béla, Hollán Sándor, Jekelfalussy József, Kohn Dávid, Matlekovits Sándor, Nagy Ferencz, Neumann Károly, Popovics Sándor, Vizneker Antal választmányi tagok és Jankovich Béla szakosztály-titkár.

1. Elnök az ülést megnyitván,

a mai ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Matlekovits Sándor és Hollán Sándor választmányi tagokat kéri föl.

2. Olvasztatik a budapesti kereskedelmi és iparkamara, továbbá Burchard Bélaváry Konrád főrendihazi tag levele, melyben tudatják, hogy 200—200 frttal a Társaság alapító tagjai sorába lépnek.

Örvendetes tudomásul szolgál.

3. Elnök örömmel jelenti, hogy dr. Wekerle Sándor a Társaság rendes tagjai közé kíván belépni.

A választmány dr. Wekerle Sándort a legmelegebben üdvözlöi a tagok sorában.

4. Igazgató bejelenti, hogy a legutóbbi ülés óta rendes tagokul ajánltatnak: Rakovszky Géza képviselő, Szápáry László gr. képviselő, Sztányi Ödön min. tanácsos, Kornfeld Zsigmond bankigazgató, Hajdu László min. fogalmazó, Egyedi Lajos, Schvartz Béla nagyiparosok, Nyiri István dr., Markbreit Gyula dr. ügyvédek, Hoffmann M. Mihály szerkesztő, Bäcker Béla főpénztáros, Sebestyén Henrik, Hajdu József, Wohlmuth Sándor tisztviselők, Navratil Ákos joghallgató, valamennyien Budapestről.

Az ajánlottak a Társaság rendes tagjai gyanánt főlveteknek és erről egyenként értesítendőek lesznek.

5. Igazgató előadván, hogy a Társaság alapszabályai 9. §-a értelmében rendes évi közgyűlését az év első negyedében tartozik megtartani, kéri, hogy a közgyűlés ideje és helye, valamint tárgysorozata iránt határozat hozassék, melyre nézve előterjesztést is tesz.

A választmány hozzájárulván az előadottakhoz, elhatározta, hogy a Társaság ez évi rendes közgyűlése f. évi márczius 31-én d. e. 11 órakor a Társaság helyiségeiben tartassék meg, az alapszabályokban előirt következő tárgysorozattal:

1. Az igazgató-választmány évi jelentése. 2. A számvizsgálók jelentése az 1894. év számadásairól. 3. Az 1895. évi költségvetés megállapítása. 4. Választások. 5. Netáni indítványok.

6. Következvén az 1895. évi költségvetés tervezetének megvitatása, elnök előadja, hogy az, a mentül nagyobb realitás biztosítása érdekében akképp állított össze, hogy a bevételeknél az alapítványok jelen összege és a tagok jelenleg mutatkozó létszáma vétetett az előirányzat alapjául, ellenben a kiadások előirányzatába nemcsak a jelen évre előrelátott szükséglet, hanem a Társaság még fennálló tartozásainak teljes törlesztésére szükséges összeg is felvétellett.

A választmány az előterjesztett költségvetési tervezetet jóváhagyván, a bevételek összegét 3709 frt. 95 krral, a

kiadások összegét 3638 frt. 84 krral s így a várható több bevételt 71 frt. 11 krral állapítja meg és elhatározza, hogy ez előirányzat a közgyűlés elé terjesztendő.

7. Igazgató jelenti, hogy a társasági könyvtár lajstromozása már megkezdődött és hogy a könyvtár gyarapításához adományaiikkal újabban Ráth Zoltán és Fenyvessy József járultak hozzá.

Tudomásul vétetvén, az adományozóknak köszönet szavazzatik.

8. Matlekovits Sándor vál. tag indítványozza, hogy a Társaság céljához képest tegye tudományos megvitatás tárgyává a szövetkezeti, valamint a biztosítási ügyről újabban készült törvényhozási reformmunkálatokat

Az indítvány elfogadtatván, a választmány a két kérdést a gazdasági és a kereskedelmi szakosztályokban való megvitatásra kitérűi és fölkéri az illető szakosztályok elnökei, hogy azok előadására hivatott szakférfiakat nyerjenek meg.

9. Olvasztatik Grötschel Imre pénztáros jelentése, mely szerint f. évi január havában volt:

a bevétel	708 frt. 30 kr.,
a kiadás	76 » 50 »
több bevétel	631 frt. 80 kr.,
1894. decz. 31.-én a pénzmaradvány . .	154 » 95 »
a pénztári állapot 1895. január 31.-én	786 frt. 75 kr.

Tudomásul szolgál.

Elnök az ülést bezárja.

V. Szakosztályi ülések.

1. A munkásügyi szakosztály f. évi február hó 21.-én esti 6 órakor tartotta első ülését a Társaság helyiségeiben. Elnök: Gaál Jenő dr., titkár: Somogyi Manó dr.

Elnök az ülést megnyitván, utal az alföldi munkásmozgalom fontosságára s kiemeli annak szükséges voltát, hogy a mozgalom okairól, az illető vidék közgazdasági állapotáról, a munkásosztály helyzetéről s a külbefolyások hatásáról tájékozva legyünk. Felkéri azután előadót, ki mint a békésmegyei gazdasági egyesület titkára s ugyanazon megye közgazdasági előadója, a viszonyokat alaposan ismeri s kibén megbízhatunk arra nézve, hogy azokat tárgyilagosan fogja ismertetni, hogy előadását tartsa meg.

Zlinszky István felolvassa értekezését a békésvármegyei agrár-socialismusról, melyet a »Közgazdasági Szemle« jelen száma közöl.

Elnök meleg szavakkal köszönetet mond előadónak s a tárgy feletti eszmecsere napjaul f. évi márczius 28.-át tűzi ki, mikor is az ülés d. u. 4 órakor a Társaság helyiségeiben fog megnyitvatni.

2. A statisztikai szakosztály folyó évi február hó 28.-án d. u. 4 órakor a Társaság helyiségében tartott ülésén vita alá vétetett Hajdu Lászlónak f. évi február hó 12.-én »Agrárstatisztikánk reformjáról« felolvasott értekezése.

Elnök: Jekelfalussy József, titkár: Vizneker Antal.

Értekező röviden újból összefoglalván az agrárstatisztikáról előterjesztett javaslatának főbb elveit, Matlekovits Sándor azon vélemény-

nyét nyilvánítja, hogy a tervezet egészben véve szép és helyes, de annak keresztülvitele igen jelentékeny, több millió frtra rúgó költségbe kerülne, mert jó és teljesen megbízható adatokat csak fizetett közegek útján lehetne beszerezni.

Jekelfalussy József: A javaslatot szintén nagyon részletesnek és egész terjedelmében alig keresztülvihetőnek tartja s habár oly nagy összegbe, mint azt Matlekovits állítja, a felvétel nem kerülne is, mégis azt hiszi, hogy inkább kevesebbet kell markolni, de azt jól meg kell csinálni, azért a tervezetből csak a fontosabbakat és az aránylag nem jelentékeny költségbe kerülőket kell felölelni, az adatok kiegészítésére a kataszteri nyilvántartásokat is fel kell használni. A munkáskéz összeírását, a melyre érkező különösen nagy súlyt helyezett, szükségesnek és viszonyaink között a mezőgazdasági statisztika kiegészítő részének tartja.

Pólya Jakab: A tervezetben meg kell különböztetni az évenkénti rendes adatgyűjtéstől a mezőgazdasági üzemsztisztikára vonatkozó javaslatot. Az üzemsztisztika igen nagy fontossággal bír s a további mezőgazdasági adatgyűjtésnek alapját képezi. Az a kérdés, hogy ilyen üzemsztisztikai felvételre vállalkozhatunk-e és mily mérvben, különösen kiterjeszkedhetünk-e az állatlétszám megállapításán kívül a gazdasági felszerelésre is? Vajjon erre vonatkozólag nem fogunk-e téves adatokat nyerni?

Vargha Gyula: A gazdasági üzemsztisztikai felvétel helyes előkészítése céljából több vármegyében eszközölt próbafelvételek azt mutatják, hogy az állatlétszámnak és a gazdasági felszerelésnek összeírása minden nehézség nélkül és egészen pontosan megtörténhetik. Legnagyobb nehézséget a gazdaság jellegének, más szóval a birtoklás jogcímének megállapítása okoz. E tekintetben a sokféle társas és alberti viszonynál fogva lihetetlen complicatiók fordulnak elő, melyeknek statisztikai számbavétele aligha volna lehetséges. Itt bizonyos egyszerűsítés okvetlenül szükséges lesz.

Pólya Jakab: A birtoklás jogcímének felvételére vonatkozó észrevételek kapcsán megjegyzi, hogy szükségesnek vélné a közlegelőben való részességnek, valamint a feles gazdálkodásnak kitüntetését is.

Mandello Gyula felveti a kérdést, hogy vajjon a feles bérlet és a feles módon való miveltetés között forgalmilag éles határvonal állítható-e?

Jekelfalussy József és Vargha Gyula megjegyzi, hogy a feles bérlet és a feles miveltetés között igen nagy és könnyen észrevehető különbség áll fenn. Jekelfalussy szerint a feles miveltetés tulajdonképen nem egyéb, mint a munkabér fizetésének egy különös módja. Vargha Gyula szerint a különbség azzal is kifejezhető, hogy a feles bérletnél vállalkozóval, a feles miveltetésnél pedig közönséges mezőgazdasági munkással állunk szemben.

Halász Sándor az agrárhitel kérdéséhez szól, a mely felett támadt vitában részt vettek: Jekelfalussy József, Körösi József, Pólya Jakab, Ráth Zoltán és Vízneker Antal.

A MEZŐGAZDASÁGI VÁLSÁG FRANCZIA VILÁGÍTÁSBAN.

Annak, hogy a mezőgazdaság ügye nálunk egyszerre annyira előtérbe nyomult, tudvalevőleg oly oka van, mely éppen nem szorítkozik hazánkra. A mezőgazdaság azon főtermékeinek árhanyatlása, melyek világkereskedelmi cikkeknek képeznek, mérsékelt ütemben már másfél évtizede tart ugyan, de a mult évvel egyszerre oly mérvet öltött, melyre az érdekeltek nem voltak elkészülve. A lappangó mezőgazdasági válság tehát egyszerre akuttá lett és felrázta a kedélyeket, kutatásra ösztönözte az elmélet, cselekvésre a gyakorlat embereit az egész művelt világban. Természetesen, a baj nem egyenlő mértékben sújtotta az egyes államokat. A legnagyobb, a legégetőbb a válság ott, hol a termelés belterjes, a földbe befektetett tőkék nagyok s a termelés költségei magasak. Ez áll Európa nyugatára. S itt megint Franciaország, a világnak — népességehez és területéhez viszonyítva — legerősebb búzatermelő országa az, melynek a leghevesebb lökést kellett kapnia az olcsón termelő világrészek versenyétől. Ezért természetesen fogjuk találni, ha itt ver legmagasabb hullámokat a mezőgazdasági válság kérdése s ha itt foglalkozik vele tudomány és törvényhozás a legbelsőbben. Ezért tartjuk indokoltnak, hogy a »Revue des deux mondes« folyó évi 3. (febr. 1.) füzetéből visszaadjuk azt, mit Moireau A. »Le mouvement économique« című figyelmet keltő tanulmányában e válságról ír.

»Hogy a francia mezőgazdaság évkönyveiben oly kedvező búzaaratásra találjunk, mint a minő az 1894. évi volt«, — így kezdi értekező a mezőgazdaságról mondandókat — »vissza kell menni húsz esztendővel. Franciaország búzatermése 1874-ben 133 millió hektoliterre rugott. Az utolsó aratást 121 millió hektoliterre becslik, míg a négy utolsó év termése 77—117 millió hektoliter közt mozgott. A rozs, az árpa, a zab termése nem kevésbé kielégítő volt; végre szőlőink egyre-másra 40 millió hektoliter bort adtak.

És mégis soha oly élénk panaszok nem voltak hallhatók a mezőgazdák részéről, mint a termés ezen kivételes bősége kö-

zpett. A Nord-département egyik mezőgazdasági egyesületének elnöke mondá nem rég: »A mezőgazdaság az idén a föld összes termékei tekintetében bőségben úszik s azt kellene hinnünk, hogy ily körülmények közt gazdáink boldogok és elégedettek. Szerencsétlenségünkre épp az ellenkező áll. A legvégzetesebb események és körülmények összekerülése folytán a mezőgazdaság még kétesebb helyzetben van, mint az előző években. A búzát nem lehet eladni, csak elajándékozni. Ugyanigy vagyunk a többi gabonafélével, valamint az összes olajos magvakkal. A len csak oly áron talál vevőt, a mely az előállítási költséget sem fedezi. A cukorrépa a klimatikus behatások folytán idáig nagyon szegényes és kérdést szenved, lesz-e neki oly czukortartalma, hogy gyáraink elfogadják. Ime ez a mezőgazdaság mai vigasztalan helyzetének képe.«

A kép túlsetéten van festve. Ha a helyzet valóban oly kétségbeesítő volna a védvám mellett is, a melyet a mezőgazdaság élvez, mint a minőnek mondják, teljesen érthetetlen volna, miért nem apadt az 1894. évben a búzával bevetett terület az előző év oly kedvezőtlen tapasztalatai után is többel, mint 55.000 hektárral? Ennek daczára is teljesen nyilvánvaló dolog az, hogy a búza rendkívül alacsony ára nehéz helyzetet teremt földimvelőink számára és nagy részben igazolja a jövő iránt érzett aggodalmaikat.

Ma 100 kiló búza 18 franc 50 centimes-t ér s ez már javult ár, miután szeptemberben és októberben 17⁵/₁₀ francos színvonalon állott az. Tudva van, hogy a búza középpára Franciaországban a század eleje óta szakadatlan és nagy változásokon ment keresztül. A legalacsonyabb jegyzések a következők: 1822. 20⁶⁵/₁₀₀ franc, 1834. 20³⁵/₁₀₀ franc, 1850. 19¹⁰/₁₀₀ franc, 1865. 21⁸⁸/₁₀₀ frank. A közbeeső időszakokban az árak felszöktek 35 és 40 francig. Az 1873. évben a búza mázsája 34 francot ért. Ez idő óta majdnem folytonos volt a hanyatlás. 1887-ben a közepes ár még 23⁸⁰/₁₀₀ franc volt. A 17⁵⁰/₁₀₀ francos árjegyzés, mely nálunk két hónapon át volt érvényben és a melytől még ma sincs jelentékeny eltérés, az 1894. év harmadik negyede előtt ismeretlen volt. De nem szabad feledni, hogy a különbség, mely ezen ár s a tiz-tizenöt év előtti közt létezik, csak egy részét képviseli a tényleges ár-hanyatlásnak, mert akkortájt a búza a francia határon csak 60 cent statisztikai illetéket fizetett, míg most métermázsánként 7 franc vámmal van terhelve, úgy, hogy a búza valódi ára 100 kilogrammonként 11 franc körül áll s csak a védvám biztosítja termelőinknek a nemzeti piacon ezt a — már oly kevésbé jutalmazó — 17⁵/₁₀₀ francos árt.

A 11 francos valódi ár az, mely a nemzetközi piacon uralkodik. Sőt még ezt sem kapják meg a termelők mindenütt. Egy métermázsza búza 11³⁵/₁₀₀ francot ér Angliában, de

csak 10⁴⁵ francot New-Yorkban, 9⁷⁰ francot Chicagóban, még kevesebbet Buenos-Ayreshen, Indiában, sőt Európában is, a Duna torkolatánál. A szállítási költségek néhány év alatt jelentékenyen apadtak s innét van, hogy London rakodópartjain az amerikai búza mázsája csak 10⁷⁵–11 francot ér, míg ugyanezen mennyiségért a 38 millió francia 18 franc átlagos árt fizet, a mely ár, bár nevésségesen alacsonynak látszik az első pillanatra, az összehasonlításnál egyszerre a fogyasztókon behajtott adó jellegét veszi magára.

És mégis, ha csak abból a feltevésből nem indulunk ki, hogy Franciaországnak fokunkint és pedig rövid időhatáron belül teljesen fel kell hagynia a búzatermeléssel, be kell ismernünk, hogy bármily véleményen legyünk is különben a védvámok gazdasági értéke felől, a 7 francos búzavám s a többi gabonafélék s a bor hasonló váma ez idén becses kincse volt a mezőgazdáknak és szőlőművelőknek, sokaknak közülök valódi megváltás a romlástól. Mikor, néhány hónappal ezelőtt, a képviselőház védvamosai, hogy az új vám kérdése által felidézett ingadozásoknak véget vessenek, azt állították, hogy 25 franc önköltségen alul a francia mezőgazdaság nem tud búzát előállítani, oly tévedésben voltak, melynek nagyságát a jelen árak eléggé megvilágítják. De joggal kérlelhetjük, hogy a termelést hosszú időn át fenn lehet-e tartani a mai árak mellett?

Egyébirant szükségtelen hangsúlyozni azokat a különböző rendű gazdasági, politikai, társadalmi okokat, melyek Franciaországban azt követelik, hogy az ország nem hogy belenyugodjék e nagy nemzeti termelési ágának hanyatlásába, hanem inkább erősítse, nevelje azt, erősebbé tegye, mint volt valaha és megállítsa azt a nemzeti jövőnk szempontjából oly veszélylyel járó mozgalmat, mely mezeink lakosságát a városokba tereli. Ez az a közgazdasági problema, mely valamennyi hazafinak elméjét a legerősebb mértékben foglalkoztatja.

A közoktatásügyi miniszter, Leygues, az elmúlt szeptember végén egy mezőgazdasági ünnepély alkalmával azt mondta, hogy a mezei lakosság állandó beözönlése a városokba s a nagy ipari központokba, a társadalmi betegség egyik főoka. »A kizárólag mezőgazdasági megyékben«, úgymond, »egyre fogy a népesség, míg az ipari központokban ugyanoly mértékben növekedik. Lot, Dordogne, Gers, Yonne megyék néhány év alatt 10, egész 20,000 lelket veszítettek. Ellenben Nord, Rhône, Pas-de-Calais 20–60,000 lakossal gyarapodtak. Itt valóságos nemzeti veszedelemmel van dolgunk.

E vandorlások káros következményei kivételes súlylyal nehezednek reánk. A munkás kéz egyre ritkább levén a mezőkön, a termelési költség gazdáink terhére évről-évre nő és elnyeléssel fenyegeti a nyereség vékony tételét, melyet

más oldalról az eladási árak apadása szorít össze. A városokban s az iparos vidékeken viszont, hol a munkások egyre tömörebb sorokban gyűlnek össze, a verseny a munkabér stagnálását vagy hanyatlását idézi elő. A panaszok az általános pangás felett ezért egyik oldalról épp úgy kitörnek, mint a másíkról s egykép keserűek és hevesek.

A mezőgazdasági syndicatusok m. é. augusztus havában Lyonban tartott congressusán Le Trésor de la Rocque a veszélyt egy más oldalról mutatta be. Népesedési statisztikánk tanúsága szerint ugyanis vidéken a halandóság ezer lakosra 19^{ss}, a városokban 27¹¹. Húsz év alatt tehát Franciaország 700.000 lakost veszített, a kiket megtarthatott volna magának, ha a mezőgazdaságot a kincstári terhek kevésbé szegényítették volna el és a védelem az idegen versenynyel szemben hathatósabb lett volna. A vidék elhagyása volt a phylloxera berohanásának eredménye a Rhöne völgyén s a mezőgazdaság átalakulása Normandiában hasonló következményekkel járt. Hasonló, de sokkal nagyobb méretű jelenségek állának elő két főcikkünk termelésének beszüntetése esetén. Ha mezőgazdáink abban hagynák a bor és a gabona termelését, mezeink nem kevesebb, mint 8—10 milliónyi népességtől fosztatnának meg.

A veszély pusztá agyrém-e? Helyes dolog-e, pusztá kételkedő mosolylyal felelni a Cassandrák jóslataira, a kik azt mondják, hogy a búzatermelés meg fog szűnni Franciaországban, ha a legerélyesebb rendszabályokat haladéktalanul nem léptetik életbe? A veszély valódiságának megállapítására elégséges egy pillantást vetni Angliára, hol a szőlő sohasem termett, de a mely ország egykor nagy búzatermelő volt. Ma az egész egyesült királyságban a búzaterület nem éri el a két millió acrest (800.000 hektár), mi alig több, mint egy tizede az e termék által Franciaországban elfoglalt területnek. Igaz, hogy e két millió acre válogatott földön a termelés majd mindenütt intensív s hogy a termés hektáronként 29 hektoliterre emelkedik. De az összes termelés, daczára ezen magas hozamnak, nem haladja meg a 23 millió hektolitert, míg a szükséglet e cikkben 85 millió hektoliterre rug. Angliának évente közel 60 millió hektoliter búzát kell vásárolni külföldön. Mi lenne belőle, ha valamely nagy szerencsétlenség egy napon tartós tehetetlenségre kárhozná hatalmas hajóraját?

Franciaország nem mondhat le a búza előállításáról s viszont, a mezőgazdaság mai helyzetében, daczára a védvám-nak, nem képes igen soká fentartani a termelést 100 kilónként 18 franc ár mellett. Ez annak a problémának két sarkpontja, a mely ma minden főt elfoglal s a melynek megoldásán kormány és képviselőház az utolsó ülősszak kezdete óta fáradozik.

Kimutatták, hogy a mezőgazdasági válság mennyivel mélyebben járó Angliában, hol nincs vámvédelem, mint van Franciaországban, a hol, eleddig, minden ellenkező állítás daczára, a vámok által emelt árak valamelyes, bármily kicsiny, nyereséget mégis biztosítottak a gazdáknak. Nagy-Britániában a búzatermelők helyzete az utolsó hónapok alatt ismét rosszabbra fordult. Londonban a búzát 290 literet tevő quarterenkint adják-veszik s a quarter ára most 20 shilling, a mi 8^{as} francnak felel meg hektoliterjével és 11⁵³ francnak métermázsánként. Szeptemberben ez ár leszállott 18 shillingre; s itt nem beszélünk némely helyi piacz áráiról, melyek 14–16 shillingig alámentek, az idei angol termés nagyrészből nedves és szintelen lévén.

A 20 shillinges búzaár quarterenkint a legalacsonyabb, melyet Angliában a XVI. század óta valaha jegyeztek, tehát oly korszak óta, mikor a pénz vásárlási ereje az árucikkekhez viszonyítva jóval magasabb volt a jelenleginél. A többi gabonaféle ára, habár nem is értéktelenedtek azok el, jelentékenyen süllyedt. Kiszámították, hogy a búza, súly szerint mérve, Angliában jelenleg olcsóbb, mint az árpa, zab és kukorica. Ime, hova vezetett a búza elértéktelenedése a szabad forgalom hazájában.

Alig lehet eléggé ismételniünk, hogy a gabonafélék árhanatlása csak egy különös esete annak a nagy ténynek, mely az egész világ gazdasági élete felett jelenleg uralkodik, hogy t. i. a fogyasztás tárgyát képező összes élelmiszerek ára apad. Mindazonáltal a búza tekintetében könnyű kimutatni, hogy a világtermelés emelkedése az árhanatlás közvetlen oka. A legnagyobb tekintélynek örvendő becslések a termelést az 1888–1890 évek átlagában 789 millió hektoliterre teszik, míg a következő három évben 861 millió volt az átlag. A mennyire az 1894. évi eredmény felett egyáltalán számszerű ítéletet mondhatunk, legelfogadhatóbbnak látszik a 870–880 millió becslés. A fogyasztásra vonatkozó adatok természetesen kétesebbek és a 820 millió szám, melyet 1893-ra felállítottak, csak teljes fentartással fogadható el.

A termelés emelkedése tehát jelentékeny, különböző tényezők csökkentik azonban annak befolyását. A fogyasztás is emelkedik, ugyanoly vagy nagyobb méretekből, mint a népesség, minek oka a jóllét terjedése az alsó osztályokban az összes polgárisult népeknél. Azonkívül jellemző, hogy a legnagyobb búzatermelő országok egyikében, az Egyesült-Államokban, a búzatermelés állandó maradt tíz év óta, míg a bevetett terület csökkent. Az amerikai termelők 1894-ben 33 millió acre területen ugyanannyi búzát kaptak, mint 1884-ben 39 millió acre földön, mi a termelési technika tökéletesbülésének következménye. Ugyanazon időszak alatt az Egyesült-Államok népessége 12 millió fővel gyarapodott.

A helyi fogyasztás megfelelően jelentékenyebbé vált és következésképp Amerikának kevesebb búzája marad az Európába való küldésre a közel jövőben, mint volt az utolsó évtizedben.

E tény elég ok volna arra, hogy gazdáink reméljék az árak hanyatlásának közeli megállapodását vagy épp emelkedését, ha a világ egyéb részeiben, nevezetesen Indiában, Oroszországban, az argentinai köztársaságban és sok másodrendű államban a termelés nem emelkednék jelentékenyen. A leg-sajátságosabb példa Argentina, hol a józan, munkás olasz bevándorlók kevés év alatt kivételesen erős lendületet adtak a mezőgazdasági termelésnek. A búzakivitel e tartományból az 1894. évben 20 millió hektoliteren túlemelkedett. Az olasz mezőgazda, átültetve az argentinai sikságra, kevésből megél és munkáját eléggé megjutalmazva találja, ha búzájáért hektoliterenkint 4^{so}—5^{oo} francot kap aranyban. Igaz, hogy az aranyagióznak 350^o/o-ra való felemelkedése folytán egy piaster aranyban magában az országban 3¹/₂ papirpiastert ér, vagyis a búza hektoliterének ára 17^{so} franc. E tény neki rettentő előnyt biztosítana a világ összes termelői felett, kikkel versenyez, ha — a mint azok a közzgazdák, a kik minden gazdasági zavart a pénzérték változásaiból akarnak kimagyarázni, sejtetik, — a La-Plata államok olasz termelője ezen a 17^{so} francon ugyanoly mennyiségű árucikket kapna, mint a francia gazda. De a dolog nem így áll, az árúk ára a köztársaságban azon mértékben emelkedett, a melyben a nemesfém és a papírpénz értéke egymástól különvált. Mindazáltal megmarad az argentinai termelő javára egy része a két pénzérték között mutatkozó eltérésnek, az a rész, a melyet szerencsésen neveznek az agio kiviteli premiumának, hanem e premium legszilárdabb eleme mégis csak az olasz bevándorló józansága, melylyel évről-évre nagyobb részt nyitja meg az argentinai talajnak a termelés céljaira s az a csekély jutalom, melylyel kemény munkája fejében beéri. Az argentinai és indiai búza az, mely alacsony árával döntő befolyást gyakorol Londonban az árjegyzésre, miután a Buenos-Ayres, illetve Bombay és London közti út költsége daczára olcsóbban kínálják azokat, mint a new-yorki, odessai, sőt az angol és belga búzáat. Nos, daczára ez áraknak, az argentinai köztársaság termelése bámulatos gyorsasággal emelkedik. A bevetett terület 1894-ben 20^o/o-kal nőtt s a termés hektáronként az egyik évről a másikra 12 hektoliterről 14-re emelkedett.

Ha a francia mezőgazdaság a vámvédelem daczára kénytelen búzáját a világ egyéb részeiben mutatkozó termés-emelkedés következtében 18 francon adni saját hazájában, be kell-e érnie egyszerű lemondással, várva, míg a gazdasági viszonyok újból megváltoznak és egy napon, úgy lehet, jó sokára, kedvező árakat teremtenek számára? vagy nem kell-e neki magának rajta lenni, hogy siettesen ily átalakulást?

A lemondás gondolatával sem mezei népességünk, sem mezőgazdaságunk felvilágosodott barátai nem bírnak megbarátkozni, s ez utóbbiak nagyon el vannak foglalva azoknak az eszközöknek a keresésével, melyek alkalmasak volnának a gazdasági fejlődés annyira vésteljesnek mutatkozó visszasságát orvosolni.

Az első pont itt az, hogy le kell mondani arról, hogy az állam, mint legfőbb gondviselés, segélyét igénybe vegyük és a vámok további emelését kérjük, miután azt már úgy is felemelték 3 francról 5-re, majd 7-re. Aggály nélkül állíthatni, hogy, ha esetleg ily indítvány tétetnék is, annak semmi sikere nem volna. Kell, hogy a mezőgazdaság maga-magán segítsen és megtanulja, hogy az államtól semmit ne várjon, hacsak belső államháztartási reformok révén nem — vannak ilyenek, a melyek kívánatosak és könnyen kivihetők — bizonyos bátoritást saját erőfeszítése támogatására.

Az egyéni küzdelem, melyet a kedvezőtlen viszonyok ellen ki kellend fejteni, hatályosabb lesz a törvényhozás csillapító eszközeinél és bizonyynyal nem reménytelen. Még nincs bebizonyítva, hogy a búzatermelés kiterjesztése oly félelmes veszély lenne, mint az argentinai, indiai és ausztráliai búza megjelenése azt sejteti engedi. Végre is meg kell barátkozni ezzel a 18 francos búzárral, a melynek oly halálharang hangja van, mikor először halljuk azt. Ez ár a búzára vonatkozik, és tény, hogy a többi gabnaféle nincs sokkal jobb helyzetben, hogy 1893-ban szörnyű nagy volt a takarmányhiány, hogy a bortermelők igen sajnálatraméltó körülmények közt vannak, bár a részvét, melyet ébresztetniük sikerült, tán kissé túlzott volt. De ismeretes tény az is, hogy az állatállomány s a másodrendű termékek 1894-ben szép hasznót hajtottak. A hús ára nem süllyedt az utolsó három év alatt, a mely oly erős arányokban látta hanyatlani annyi meg annyi élelmi cikk árát. A jöszág drága, a szárnyasok magas áron értékesíthetők, épp úgy a tej, sajt és vaj. Borju és sertés oly magas jegyzést ért el, minőt elég hosszú ideje nem láttunk. Azt javasolták tehát több oldalról, hogy a búzát, a melyet oly nehéz eladni és úgy kell elpocsékolni, fordítsák a szarvasmarha, szárnyasok és sertések táplálására. Az amerikaiak már megtették azt, de a mi parasztjainknak nem megy ez a fejökbe; ők azt tartják, hogy a búza nem az állatokat illető tápszer és mégis engedni fognak, ha belátják, hogy majdnem egyenlő ár mellett, a mint a dolgok ma állanak, a búza a gabonafélék közül az állatok etetésére a legalkalmasabb.

Ez az eljárás azonban csak kisegítő mód. A lényeges reform, melyet a mezőgazdáknek létesíteniök kell akaraterőjük teljével, — mely akaratot a mezőgazdasági oktatásra kísérelt ezerféle mód van hivatva vezetni — a hektáronként

való búzatermés fokozatos emelésében áll. E tekintetben már jelentékeny haladásra mutathatunk rá. Az átlagos termés volt 1830-ban 10⁵ hektoliter, 1881-ben 14 hl., 1886-ban 15, 1894-ben 17³⁶ hl. Ez átlag magasabb ugyan a fiatal államokénál, bár láttuk, hogy Argentina felvitte 14 hl.-ig, de sokkal alacsonyabb a szomszéd államokénál, hol a termelés tökélytetesítve van, nevezetesen 21 hl. és azon felül Belgiumban, Hollandiában, Dániában és 29-ig megy Angliában. Franciaország némely vidékein a termelés belterjes, idéznek példákat 25 és 30 hektoliteres termésekről. Ha északi Franciaország egy részét elkülönítve tekintjük, tizenegy megyében, hol a földet régtől jó karban tartják és trágyázzák, átlagol 24⁵ hektolitert kapunk. Viszont nagyon alacsony a termés ott, hol az emberi munka kevésbé támogatta a természetet.

Teljesen világos dolog, hogy még sok javítást kell keresztülvinni s hogy a jobb termelési technika elfogadása valamikor jóval magasabb eredményeket fog szolgáltatni. Grandeau előadja, hogy a »*parc des Princes*« talaján átlag 45 hektolitert sikerült elérni, tehát majd kétszeresét az északi vidék átlagának. »Bár távol áll tőlem«, mondja a nevezett, »az az ostoba feltevés, hogy e kísérletekkel bebizonyítva látnám, hogy mindenütt odáig lehessen menni; jobban tudom, mint bárki, minő sora az előfeltételeknek kell hasonló eredmények elérésére, előfeltételeknek, melyek egy része a nagyban való termelésnél nehezen valósítható meg: mindazonáltal nem kevésbé világos az, hogy a legjobb mezőgazdasági vidékünk számainak összevetése az ugyanazon klíma alatt fekvő terméketlen földű »*parc des Princes*« eredményeivel tanuskodik arról a nagy növekedési képességről, melyet a termésnek a föld minőségéhez s a vetett jószág természetéhez alkalmazott elégséges trágya kölcsönöz.«

Ha megengedjük, hogy okszerűen nem várhatjuk a búza árának felemelkedését a régente ismert mértékre, gazdáink törekvésének természetszerűleg oda kell irányulni, hogy a búza termelési költségét apaszszák a hozam gazdaságos emelése által; s a már elért haladásból, valamint a már tett és még folyamatban levő tudományos kísérletekből következik az, hogy ez emelés majd minden talajnál elérhető a termékenyítő anyagok általános alkalmazása által. Hála a mezőgazdasági társaságok, a mindenfelé alakuló mezőgazdasági szindikátusok s a kormány folytonos erőfeszítéseinek s egyidejűleg kifejtett buzgalmának, a kereskedelmi trágya alkalmazása néhány év óta bizonyos jelentőségre emelkedett.

Hogy a haladás nem volt nagyobb, azt kistermelőinknek a megszokott termelésmódhoz való ragaszkodása magyarázza meg, de okai annak a gyakori csálások is, melyeknek a termelő ki volt téve, továbbá némely trágyafaj (légeny és phosphorsav) drágasága s a szállítási költségek magas volta. Hogy a

régi rutinhoz való ragaszkodást megtörje, a miniszterium megyei tanítók által előadásokat rendeztetett és kifejlesztette a mezőgazdasági oktatást a szakiskolákban s az elemiekben: azonfelül kitűnő gazdák, kiknek oly nagy számával dicsekedhetik Franciaország, dicsőségnek tartották, ha jó példával járhattak elől: birtokuk mintegy kísérleti területté vált, hol a mezőgazdasági népesség látás után ítélhette meg, mit nyújthat a tudomány a mezőgazdaságnak. A termékenyítő anyagok árának érezhető apasztása elérhetővé vált a gazdák syndicátusainak szervezése által, a mely megengedte a közös bevásárlást nagyban és megvédte a vásárlót a csalások ellenében, melyekkel szemben egyedül állva tehetetlen volt. Javulást lehetett elérni a szállítási költségek tekintetében is: legújabbban a vasuti társaságok megegyeztek abban, hogy a trágyaszállításra érvényben levő különböző díjtételeket egy közös díjtétellel helyettesítik, mely a múlt október 1-től van érvényben és a dolgok régi állásával szemben jelentékeny könnyítést képez.

A földművelésügyi miniszter derekasan megfelelt kötelességének a parlamenti szünet alatt, hogy a tudomány harczának sikerét biztosítsa és diadalra vezesse a hon igazi érdekeit termelési technikánk gyors tökéletesbitése ügyében. Elment, hogy jó tanácscsal szolgáljon, Franciaország minden részébe és több beszédet tartott a mezőgazdasági társaságok előtt, mint a hány vonalszakaszt egy bizonyos közmunkaügyi miniszter ugyanannyi idő alatt kezdeményezett. Viger hosszas vándorlásai alatt ismételen eléggé hangoztatta mezőgazdáinknak, hogy az idegen versenynyel szemben s az árak folyton tartó hanyatlása mellett az egyetlen biztos eszköz az ellenállásra a trágyák okszerű használata és a termelési módok észszerű javítása.

Itt van az igazság, itt van a mezőgazdasági válság megoldása. Mezőgazdasági technikánk javítása általános nemzeti érdekek bíró kérdése. Ha a francia föld hozama csak a belgiumi arányt érhetné el, úgy 140 millió hektolitert állítanánk elő; míg az angol kulcs szerint termelésünk 200 millió hektoliterre rugna. Lehetetlen kiszámítani a vagyonosság csodás emelkedését, a mely ily forradalom eredményeül bekövetkeznék s a melynek első következménye lenne bő búzakivitel és nagy nyereség gazdáink részére, miután ugyanazon területen egyenlő kézi munkával, egyenlő árak mellett 25–40%-kal többet venne be, mint ma. A gabna területe csökkenthető lenne akár a főzelékkertészet, akár a marhatenyésztés előnyére; visszatérő áramlat keletkeznék városokból a falvak felé s a francia népesség, mely megszűnt szaporodni, ha máris nem fogy, rövid idő alatt jelentékeny születési többletet mutatna fel. Különbösen nemcsak a búzatermés, hanem a többi őstermék, zab, burgonya, takarmányrépa, kukorica, fa, főzelék, kereskedelmi

növények előállítására is fokozható volna. A búza, hús és egyéb hazai élelmiszer fogyasztása emelkednék a faj életeterejének és szívósságának nem csekély előnyére és azonfelül megtakaríthatnók azt a milliárd francot, melyet a külföldnek tápszerekért évente kifizetünk.

Addig is, míg mezeink ezt az intensív termelést felmutathatják, mely a mezőgazdaságot rövid idő alatt Franciaországnak igen virágzó iparává tehetné, nyilvánvaló, hogy még a jelenlegi eredmények mellett is gyermekes dolog azt állítani, hogy mezőgazdaságunk hanyatlásban van. Mezőgazdaságunknak küzdenie kell oly bajok ellen, melyek napjainkban korábban vagy később, de minden termelési ágat kettőzött erőfeszítésre késztetnek, ha elveszni nem akar; de nem kell félnie attól, hogy a brit mezőgazdaság sorsára jut s a múlt próba, a melyre tétetett, csak arra fog szolgálni, hogy életrevalóságát visszanyerje.

A szőlőművelés még csak egy év előtt erősebb panaszokat hallatott, mint a mezőgazdaság. Ma a helyzet megfordult. A bor ára jobb, mint néhány hónapja s ha nem is magas, mégis nyújt némi hasznot. A vámok szolgálatokat tettek a szőlőbirtokosoknak, legalább azt kell hinnünk, mivelhogy Mélinet Montpellierben, a múlt év október 16-án a délvidék lakosságának nagy védőjeként tisztelték. Hogyne fogadták volna jól, mikor szónoklatának tárgya volt annak feltüntetése, hogy a kormánynak mikép kellene eljárni, hogy pénzügyi rendszabályokkal betetőzze a vámok munkáját? E rendszabályokkal elérték mindazt, a mit tőlök vártak. Biztosították azok a francia bornak a francia piacokba, távoltartva az olasz és spanyol borokat, dacára a kiviteli jutalomnak, melyet ez utóbbiak javára a pénz elértéktelenedése nyújt, a mint azt a váltóárfolyam napról-napra visszatükrözi. Panaszkodtak a miatt, hogy az olasz és spanyol váltóárfolyamok romlása a behozatalnál lerótt vámoknak egy részét közömbösíti. A váltóárfolyam a nevezett két országban jelentékenyen apadt az utolsó két hó alatt s az az érvelés, melyet védvamos és bimetalista oldalról egyidejűleg hangoztatnak, az általános gazdasági válság bonyodalmi közepett elveszti horderejét. Mikor ugyanitt, a múlt május hóban tárgyaltam a borárak alacsonyosságát, úgy nyilatkoztam, hogy a szőlőművelés annyi különböző tényező sújtó hatása alatt áll, hogy a pusztá védvám nem fogja neki visszaadni virágzását. Sőt azt véltem és vélem ma is, hogy a szőlőgazdaság megélhetett volna a vámok súlyos és drága támogatása nélkül is, de csak csatlakozhatom azokhoz, kik azt tartják, hogy a jelenlegi pénzügyi törvényhozás a főakadálya annak, hogy vevő és eladó könnyen találkozhassanak. Az italok adóztatása — illeték, kicsinybeneladásra vetett adó, községi adó — az

egészséges italokat kizárja a szegény ember fogyasztásából és a szeszkes' kottyvalékokra kárhoztatja őt.

A kormány javaslatot terjesztett elő, a mely a forgalmi adót csökkenti, eltörli a kicsinybeneladás illetékét s előkészíti a községi adó kiküszöbölését. Ez már egy lépés a helyes úton. Reméljük, hogy a kapuadó eltörlése kötelező lesz és azonnal életbelép és nem lesz facultativ és soká halogatható. Nemcsak a bortermelőknek válnék javára a kapuadó eltörlése, hanem az egész munkásosztályra óriási jótétemény lesz az.

Hanem ugyanez a pénzügyi törvényhozás az ország bel-sejében, mely ma még oly nagy hátrányt okoz a szőlősgazdáknak, ugyanoly sujtó terhekkal rakja meg a mezőgazdák vállait. Csak emlékezzünk meg az adók amaz egész soráról, mely a földet terheli: egyenes és közvetett adók, forgalmi adók, illetékek, díjak, személyes- és ingóadó, országos, megyei és községi pótlékok. Lehetetlen lenne ugyan azok kívánságának eleget tenni, kik a fő adónemet, a földadót óhajtják törölni. A nélkül, hogy addig az oly sajátosság elvig elmen-nénk, a melyet Viger Clionban felállított, hogy t. i. a föld-birtok egyetlen igazolása, egyetlen létalapja, az adó, a melyet fizet: azt hisszük, hogy a földadó nem elviselhetlen teher gazdáink számára. Máskép áli a dolog az élők közt történő birtokátruházásokra kirótt illetékeknél, melyek olyannyira terhesek s a melyek nagymérvű leszállítását meg kellene szavaznia a parlamentnek. Egyidejűleg el kellene tűnnie a többi másodlagos adónak, mely a földet nyomja. Szép ígére-tekot tettek e részben a mezőgazdáknak Poincaré Lotharin-giában, Viger a Côte d'Or megyében és más tekintélyes egyé-nek Franciaország különböző részeiben. Van okunk remélni, hogy e tehermentesítéseket már a jelen törvényhozás meg fogja adni a legközelebbi ülæsszakban. A most végződő ülés-szak már hozott törvényt a mezőgazdasági hitelről. Gazdáin-kon a sor, hogy hasznát vegyék.«

Nem szükség magyarázatot mellékelni a francia szerző szavaihoz. A francia viszonyok sokban eltérnek a mieinktől, de a mi legelőnyösebben jellemzi az ottani közállapotokat, az, hogy ott az állam akarateréje egész súlyával siet a rossz helyzetbe jutott nagy termelési ág védelmére. S a világ-conjuncturákkal szemben csakugyan legprimitivabb követel-ménye a közérdeknek az, hogy a nemzet erejét képviselő állam latba vesse egész hatalmát a veszélyben levők támo-gatására.

BARNA ZOLTÁN.

A MAGÁNBIZTOSÍTÁSI VÁLLALATOK.¹⁾

Azt hiszem, hogy feladatomnak akkor felelek meg leginkább, hogy ha mellőzők minden bevezetést, hosszadalmas fejtegetést és előadást, hanem rögtön dologra térek és főleg arra szoritkozom, hogy röviden kiemelem a fennálló biztosítási törvény és a dr. Beck Hugó által készített törvénytervezet között fenforgó elvi különbségeket és ezzel mintegy kijelölöm azokat a kérdéseket, melyeket, nézetem szerint, a szakosztálynak megvitatnia és eldöntenie kellene.

Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy dr. Beck Hugó törvénytervezete nem öleli fel az egész biztosítási ügyet, különösen nem szabályozza a szerződési jogot, hanem csakis a magánbiztosítási vállalatokról, vagy műnyelven szólva, a közigazgatási vagy nyilvánjogi szabványokról intézkedik és lényegileg azokat a kérdéseket szabályozza, melyek jelenleg a kereskedelmi törvény hetedik czimének első fejezetében oldatnak meg.

Ha csakis a törvényjavaslatot nézzük, akkor arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a kormány csakis a közigazgatási jogot szándékozik újabban szabályozni, ellenben érintetlenül akarja hagyni a szerződéses jogot.

Nem hiszem, hogy a kormány reformmunkájában csakis a közigazgatási jogra kívánna szoritkozni. Hiszen köztudomású, hogy a szerződéses jogról való törvénykészítés dr. Nagy Ferencz egyetemi tanárra bízott. Részemről azonban nagy hibának is tartanám, hogy ha elmulasztatnék szerződéses jogunk reformja. Szerződéses jogunk sok hibában szenved, melyek határozottan hátrányára vannak a biztosítási ügynek, a biztosítás terjedésének és felvirágzásának.

Téves a felfogás, mely azt hiszi, hogy a biztosítás terjedése pusztán attól függ, hogy a biztosító-intézetek fizetőképeseek legyenek. De még nagyobb tévedés azt hinni, hogy a biztosító fizetőképessége egyedül attól van feltételezve, hogy kellő alaptőkéje, illetőleg biztosítási alapja, továbbá

¹⁾ Törvényjavaslat, az igazságügyminiszter megbízásából készítette dr. Beck Hugó. Felolvasatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« kereskedelmi szakosztályának 1895. évi április hó 4-én tartott ülésében.

megfelelő díj-, kár- és egyéb tartaléka legyen. Mindkét irányban nagyon sok függ a szerződéses jogtól. Kellő biztosítéki alapok megléte mellett is veszélyeztetve van a biztosító-intézet, ha törvény, illetőleg bírói ítélet oly kockázatok viselésére, illetőleg károk megtérítésére kényszeríti, melyek viselését vagy általában nem, vagy a szokásos feltételek mellett nem akarta magára vállalni, sőt tovább menve, a melyek viselését nem is szabad magára vállalnia, ha a biztosítás feladatának meg akar felelni.

A tűzbiztosítás p. o. nem arra való, hogy megtérítse a vétkes gondatlanságból vagy szándékosan előidézett károkat. Minthogy pedig az ilyeneket csak ritka esetekben lehet megállapítani, nem tartozhatik feladatai közé a gyanus károk megtérítése. Feladata csakis az, hogy a véletlen, el nem hárítható események okozta károkat megfizesse.

Szerződéses jogunk pedig határozottan sok oly gyanus kárt térített meg a biztosítókkal, melyeket nem szabadna kárpótolniok. S ezek a megtérítendő gyanus károk sokban hozzájárulnak azoknak a magas díjnak fentartásához, melyek kétségtelenül akadályozzák a biztosításnak igénybe vételét. S ennek a mulasztásnak következménye, hogy nálunk évről-évre millió és millió érték semmisül meg kárpótlás nélkül.

Nem fogok kiterjeszkedni mindazon hézagok és hiányok, téves intézkedések felsorolására, melyek a biztosítási ügyre hátrányosak, mivel ezuttal nem a szerződéses jog, hanem csakis a dr. Beck által készített törvényjavaslat képezheti a megbeszélés tárgyát. Csak egyes tényeket fogok kiemelni, melyek felvilágosításul szolgálhatnak arra nézve, hogy bizony szerződéses jogunk is rászolgált a reformra.

A törvény a szerződés érvénytelenségével sujtja a rossz-hiszemű túlbiztosítást. De ennek a törvényes intézkedésnek még e legfeltűnőbb esetekben sem lehet érvényt szerezni. Épületeknél arra hivatkoznak a bíróságok, hogy a biztosítónak joga volt a biztosítás tárgyát megsemlélni. Igen, de ennek a jognak a gyakorlása időbe és költségbe kerül és éppen ezért teljesen lehetetlen minden egyes esetben alkalmazni. Az ingóságok fogyó és szaporodó mennyiségben szoktak biztosíttatni. Ingóknál azután a bíróságok akképp érvelnek, hogy a biztosított összeg a legnagyobb értéket képviseli és ezért nem lehet a túlbiztosításnak helyet adni. S nem adnak e kifogásnak helyet még akkor sem, ha bebizonyítatik, hogy az illető üzlethelyiség és esetleg raktár a biztosított mennyiségnek és értéknek még csak felét sem képes befogadni, vagy ha nyilvánvaló, hogy csak a saját termésű gabona képezte a biztosítás tárgyát, a szaporodás tehát, miután már learatott gabonáról van szó, teljes lehetetlen és hogy a saját termésű gabona a biztosított összegnek az egynegyedét sem érte meg.

Elvileg tehát a törvény kizárja a túlbiztosítást és bünteti a rosszhiszemű túlbiztosítást. A dolog természetéből folyólag ki kell zárnia és tényleg ki is zárja az egy és ugyanazon személy részéről ugyanannak a tárgynak többszörös biztosítását. Ismerek bírói ítéletet, mely ilyen többszörös biztosítás esetén is az első biztosítást érvényesnek mondja.

Per, végrehajtás, zár alatt levő dolgokat, lakatlan épületeket a biztosítók semmi szín alatt sem fogadnak el. Mindezekért pedig, ha az illető tények nekik be nem jelentettek, kárpótlást kell adniok.

Ingó károknál a túlzott kárfelszámítás, a kiküldötteknek minden úton és módon való félrevezetése, a törekvés, hogy a tüzeset jogtalan haszon szerzésére kizsákmányoltassék, úgy mondanám, napirenden van. S mindezt büntetlenül meg lehet tenni. Ha a károsult nem minden esetben ér is czélt, feltétlenül szaporítja a haszontalan kárfelvételi költségeket.

Nem untatom a t. szakosztályt egyes esetek felsorolásával, melyekben a kár gyanus volta kétségtelen, a félrevezetés nyilvánvaló és a melyek némelyikében a félrevezetési szándék már a vakmerőségig ment, de bátran mondhatom, hogy a végtelenségig sorolhatnék fel különböző eseteket, melyek a társaságoknak évről-évre megszámlálhatatlan ezresekbe kerülnek, természetesen többé azoknak, melyek nem rendelkeznek szemes és gyakorlott kárfelügyelőkkel, mint azoknak, melyeknek már begyakorlott tisztviselőik vannak.

S részben ezek a tények okozzák, hogy az aránylag magas díjak daczára a tűzbiztosítás hazánkban nagyon is távol áll attól, hogy nyereséges vállalat legyen. Sajnos, hogy nincsenek adataink a magyar üzletről, melyekkel ezt a legbiztosabban lehetne beigazolni. De erre vall az a tény, hogy a Magyar-francia és a Foncière az 1886–1892. években a tűzbiztosításon számadásaik tanúsága szerint közel harmadfél millió forintot vesztek, üzletök zöme pedig magyar. Ide vall az a további tény, hogy a Magyar-francia létesítése óta egészen a mult évig, midőn is a »Kölcsönös« alapított, új tűzbiztosító intézet nálunk nem alakult, de le sem telepedett, mert a két újabb keletű magyar vállalat veszteségei ellenében nem igen gyakorolhatott vonzerőt a régibb magyar vállalat: az »Első magyar« által ugyanazon időn belül elért egy-két tizedmilliónyi nyereség.

Még egyet akarok kiemelni és ez a sokat feszegetett több éves biztosítások perelhetősége. A több éves szerződés, mint ez köztudomású, rongy papír, melyet a felek tetszés szerint téphetnek szét. Nem akarom ezt a kérdést hosszasan vitatni, csak azt akarom kiemelni, hogy az ily szerződéseknek úgy az intézetek, mint a felek hasznát veszik, feltéve, hogy mindvégig betartatnak. A felek a díjengedményekben veszik hasznát, az intézetek pedig hasznát látják egyrészt abban,

hogy magoknak egy maradandó biztosítási állagot teremtenek. mely a biztosítottaknak is előnyére válik. a mennyiben ez által biztosságuk fokoztatik, másrészt pedig abban, hogy egy rakás költséget, különösen szerzési és kezelési költséget takarítanak meg. Midőn azonban a kötött szerződést tetszés szerint bármikor meg lehet szüntetni, akkor csak hátrányos oldalai mutatkoznak. Megszűnik a maradandó biztosítási állag és az ez által nyújtott biztosság, a szerződésekre fordított költségek csak haszontalan kiadásokká válnak, a díjak nem mérsékeltetnek, hiszen a felek az élvezett díjengedményt utólag megfizetni tartoznak. De nem pusztán ezek a tények esnek a mérleg serpenyőjébe. A biztosítás nem terjed és a szerző-ügynökök éppen úgy, mint a helyi ügynökök működése nem annyira új biztosítások szerzésére, mint a régieknek kölcsönös elhalászására irányul. Ha biztosítási statisztikánk lenne, megdöbbenve fognók tapasztalni, hogy a biztosítás, különösen a köznép és általában a kevésbé értelmes osztályok közt alig terjed és hogy a biztosítás, különösen a tűzbiztosítás nálunk, daczara annak, hogy egy félszázadnál több idő óta gyakoroltatik, még mindig gyermekkorát éli és nem hatolhatott be az összes rétegekbe és osztályokba. Figyelembe kell venni ennél a kérdésnél azt is, hogy nálunk a nép rendkívül közönyös. Minden tehetséget és képességet fel kell használni, hogy végtelen közönyösségéből felrázzák. Ez a közönyösség okozza, hogy nálunk a biztosítások szerzése aránytalanul sokba kerül. Folytonosan utaztatni kell értelmes és jól fizetett egyéneket, mert a felek közönyösségét — egyesek kivételével — a helyi ügynökök is osztják. Hogy mennyire közönyös nálunk a nép nemcsak a vidéken, hanem még a fővárosban is, erre nézve csak egy példát akarok felhozni. Az évet bizton nem tudnám megmondani, hanem körülbelül tíz éve lehet annak, hogy egy nagyobb tüzeset alkalmával, melynél tetemes értékű, padlason levő fehérnemű is elpusztult, az intézet, melynek szolgálatában állók, ezrével küldte szét a felhívásokat, hogy a felek biztosítsák ingóikat. A felhívásokhoz csatolva voltak a címzéssel ellátott ajánlatok, úgy, hogy azokat a felek csak az utca és házszámmal, a biztosítani kívánt összeggel és nevök aláírásával tartoztak ellátni és postára tenni. Meg volt magyarázva az is, hogy a díj felette olcsó, ezer forinttól 50—100 kr., melyekből több éves biztosítás esetén még lejárnak a szokásos díjengedmények. S erre az ezernyi-ezernyi felhívásra egy ajánlat érkezett és ez is egy hírlapíró ismerősömtől, kivel erről a dologról beszéltem. Hazánk viszonyait nem szabad idegen országok szemüvegén át és különösen törvényeikből látni.

De vannak törvényeinkben oly intézkedések is, melyek ismét a felekre hátrányosak és a melyek a német és osztrák tűzbiztosítási feltételekből már kiküszöböltettek.

Mindezek, azt hiszem, eléggé bizonyítják azt, hogy törvényeinknek a szerződéseket szabályozó része is reformra szorul. S ha már ennyire mentem, nem mulaszthatom el azt megemlíteni, hogy üdvös reformot ebben az irányban csak úgy várok, ha nemcsak jogászok és biztosító-társasági igazgatók, hanem más szakemberek is meghallgattatnak, kik ha nem is tudnak törvényt szövegezni, felvilágosítást adhatnak gyakorlati tapasztalataikról. Ha igazi reformot akarunk végezni ezen a téren, nem egy törvény szövege fölött kell a tárgyalásokat megindítani, hanem angol módra, előbb tanúkihallgatásokkal kell szaktanácskozmányt folytatni. Az ekként begyűlt anyag azután igazán alkalmas támpontul szolgálhat egy helyes törvény szerkesztésének.

Bocsánat, ha oly soká időztem ennél az első kérdésnél, holott tulajdonkép dr. Beck Hugó javaslatáról kellett volna szólnom.

A kérdéses javaslat látszólag ugyanazt az alapelvet vallja, melyen a kereskedelmi törvény is nyugszik; de a kettő közt mégis lényeges a különbség. Míg a kereskedelmi törvény a vállalatok alakulását bizonyos anyagi biztosítékok követelése mellett teljesen a közönség tetszésére hagyja, az állami felügyeletet, melynek gyakorlását a bíróságra bizza, pusztá formáságokra korlátozza és a tulajdonképi ellenőrzést a nyilvánosságra bizza, addig a dr. Beck-féle javaslat már az állami felügyeletet anyagivá teszi és gyakorlását egy külön, u. n. biztosítási hivatalra bizza.

Én a magam részéről sem a kereskedelmi törvénynek túlhajtott szabadsági rendszerét, sem a törvényjavaslatnak túlzásba csapó álláspontját helyeselni nem tudom.

Bizonyos mérvű anyagi felügyeletre az életbiztosítókkal szemben feltétlenül szükség van. Ezeknek ellenőrzésére a nyilvánosság egyáltalában nem elégséges. Az életbiztosítók fizetési képessége lényegileg a díjtartalék helyes alakításától függ. Már annak megbíralására, hogy a díjtartalék megfelelő-e a fizetőképesség igényeinek, nemcsak kellő szakértelem, hanem megfelelő adatok is kívántatnak. Részletes adatok szükségeltetnek a biztosítási állagról, egyes biztosítottak neméről, koráról, esetleg foglalkozásáról, a biztosítási módokról, a melyek szerint biztosítottak és természetesen a díjtáblázatokról, melyek a biztosításnál alkalmaztattak, valamint a feltételekről is, melyek a kötvényben megállapítottak. Hogy a közönségben a díjtartalék helyességének megítélésére nincs meg a kellő szakértelem, ez bizonyításra sem szorul. Azt lehetne felhozni, hogy ez a szakértelem meg van a biztosító intézetekben. Meg van, de nagyon is korlátozott mérvben, a kellő matematikus szakerők nem állnak oly bőven rendelkezésre. S ezeket a szakerőket nem igen hajlandók a biztosítók arra felhasználni, hogy a versenyző intézetek számadatait

ellenőrizték. De ha hajlandók lennének is, honnan szerezzék be a szükséges segédadatokat.

A közönségben hiányzó értelmet nem igen hajlandó a verseny a maga értelmi képességével pótolni, de a nyilvánosság megelőző ellenőrzést nem is gyakorolhat, hiszen a számadási alapokat már csak a bejegyzés után tudhatja meg. Így azután megeshetik, hogy alakulhatnak és letelepedhetnek teljesen hibás és téves alapokon nyugvó biztosítók és működhetnek még évek hosszú során át fizetéseképtelen biztosítók. A milliók, melyekkel a díjtartalék évenként szaporodik, elkápráztathatják a szemet, de azok a milliók azért még távolról sem elégségesek a kötelezettségek fedezetére, sőt esetleg ezek a folytonosan szaporodó milliók mind mélyebben és mélyebben vezetnek az örvénybe. Gondoljunk csak a folytonosan hanyatló kamatlábra, melyet esetleg csak részben vagy éppen nem ellensúlyoz az emberek átlagos életkorának növekedése. Látszólag fényes, óriásnak mondható díjtartalék felett rendelkező életbiztosító már teljesen fizetéseképtelen lehet és csak tengeti életét, húzza-halasztja kikerülhetlen végzetét, holott az esetleg csak igazán szerény, vagy aránylag szerény díjtartalékkal ellátott intézet valóban virágzó.

Minél régibb, minél hatalmasabb az az intézet, melyet a szédelés vagy gondatlanság fizetési zavarokba és a bukás örvényébe sodor, annál nagyobb veszedelmet és kárt is okoz, annál mélyebb sebeket üt, annál több előregedettét, aggot, özvegyet és árvát foszt meg esetleg egyedüli reményétől és támaszától, a keservesen, nagy önmegtágadással gyűjtött biztosított összegtől. Várni addig, míg a vész tényleg bekövetkezett, vagy a reformot elodázní, vagy szükségtelennek mondani és az ellenőrzés hatályosabbá tételét elmulasztani, mert az utolsó években hazánkban egy intézet sem bukott meg, valóban nagy könnyelműség és hiba, hogy ne mondjam bűn.

Ugyanezek az indokok nem forognak fenn a többi biztosítási nemeknél, melyek nem járnak idegen vagyon kezelésével. A többi biztosítási nemeknél valamely intézet bukása káros ugyan annyiban, hogy visszariaszt a biztosítástól, de az egyeseknek különös nagy károkat nem okozhat. A biztosítottak nagy többsége nem szenvedhet különös nagy károkat, mert összes veszteségük a többnyire egy évre előre fizetett aránylag csekély díjösszegben állhat. Lényegileg csak azok a felek károsodhatnak, kik a bukás idejében szenvedtek kárt, vagy a kiknek kára még ki nem fizettetett. Ezek is feltéve, hogy a törvények szigorúak és kellően intézkednek, csak részben veszthetik el követeléseiket.

S még egy különbség van az életbiztosítók és többi biztosítók közt. Mig az életbiztosító-intézetek általános érvényű díjakat alkalmaznak, addig a többi biztosítók, különösen pedig a tűzkárbiztosítók a díjakat egyénítik. Az életbiztosítókat

lehet hatályosan ellenőrizni és fizetőképességeket megállapítani, a többi biztosítókkal szemben ez a legmesszebbre menő beavatkozás nélkül teljes lehetetlen.

Nézetem szerint csakis az életbiztosítókat szükséges és kell a mainál szigorúbb és hatályosabb felügyelet és ellenőrzés alá fogni. A többi biztosítóknál ez teljesen fölösleges és határozottan kárba veszett munka.

De én a felügyeletet és ellenőrzést tovább is a bíróságoknál akarom meghagyni és csakis azt tartom szükségesnek, hogy támogatásukra indítványozási és tanácsadási joggal és kötelezettséggel nem biztosítási hivatal, hanem biztosítási tanács szerveztessék. A tanács pótolná a bíróságokban és a közönségben hiányzó szakértelmet és ez által a bíróságok képesítenének, hogy ne csak alaki, hanem anyagi felügyeletet és ellenőrzést gyakoroljanak.

A részletek teszik nézetem szerint világosabbakká és határozottabbakká a kereskedelmi törvény, a Beck-féle törvénytervezet és javaslataim közt fenforgó elvi különbséget éppen a felügyeletet és ellenőrzést illetőleg.

Ma a bíróság felügyeleti és ellenőrzési joga tisztán arra szorítkozik, hogy a cégbejegyzés kérésekor megvizsgálja, hogy a vállalat kimutatja-e a törvényben megkövetelt biztosítási alapot, egyébként pedig tudomásul veszi az alaptőke és díjtartalék elhelyezési módzatait, megjegyezve, hogy az életbiztosítási díjtartalék elhelyezési módzatait a törvény szabályozza és végre életbiztosító-intézeteknél tudomásul veszi az életbiztosítási díjtartalék kiszámításánál alkalmazott számítási alapokat és számítási módokat. Hogy helyesek-e a számítási alapok, t. i. a halandósági, illetőleg élettartami táblázatok és helyes-e az erre fektetett számítás, ezzel nem törődik, nem is törődhetik. A megalakulás után, tehát a működés tartama alatt felügyel arra, hogy a vállalat eleget tegyen a törvényben a nyilvánosságot illetőleg megállapított követelményeknek, megvizsgálja vagy legalább megvizsgálhatja, hogy a tőkeelhelyezés megfelel-e az alapszabályok és a törvény rendelkezéseinek, de már abba nem bocsátkozik és nem bocsátkozhatik, hogy az életbiztosítási díjtartalék alakítása megfelel-e a bejelentésnek és még kevésbé vizsgálja és vizsgálhatja azt, hogy a kérdéses díjtartalék elegendő-e az elvállalt kötelezettségek teljesítésére és általában, hogy az eredeti bejelentés és az ehhez képest alakított díjtartalék megfelel-e a változott viszonyoknak.

Ezzel szemben a Beck-féle tervezet szerint a vállalatok megalakulása, működése, a törvényben megállapított kötelezettségek teljesítése és megtartása fölött a felügyeletet és ellenőrzést az állami biztosítási hivatal gyakorolja. A bejegyzést a törvényszék rendszerint csakis az állami biztosítási hivatal igazolása ellenében eszközölheti.

Az állami biztosítási hivatal vizsgálja meg az alakuló vállalat által a díjtartalékra nézve bejelentett alakítási módozatot, illetőleg kiszámítási rendszert, esetleg állapítja meg a díjtartalék legkisebb összegét. S már itt említhetem meg, hogy az életbiztosítási díjtartalék alakításának helyességét megállapíttatni akarja a biztosítási feltételek és a biztosítási anyag kiválasztásánál követett rendszer ismerete nélkül. A díjtartalék helyes alakításának alapfeltételei a megfelelő díjtáblázatok. Ha a biztosító nem szed megfelelő díjakat, képtelen megfelelő díjtartalékot alakítani. A díjtáblázatok helyessége a számítási alapoktól (halandósági táblázat és kamatláb) függ. A halandósági táblázat helyessége feltételeztetik egyrészt a biztosítási feltételektől, másrészt az anyag kiválasztásától. Különbséget okoz, hogy öngyilkosság, párbaj, háború, stb. esetén általában megfizettetik-e a biztosított összeg vagy sem, esetleg mely időponttól és mily összeg erejéig. Különbséget tesz, hogy megválogattatik-e a biztosítási anyag vagy biztosításra elfogadtatnak-e úgynevezett kétéves életek is.

Felügyel a vállalat működésének tartama alatt általában arra, hogy eleget tesz-e a törvényben megállapított kötelezettségeknek, különösen, hogy a biztosítási díjtartalékok és nyereségtartalékok a törvénynek megfelelőleg alkottatnak, gyarapíttatnak és helyeztetnek-e el és tényleg megvannak-e és éppen »e végből a vállalatok könyveit, irományait, számadásait és pénztárait évenként legalább egyszer megvizsgálja.« Erről azután az indokolás azt mondja, hogy nem jelenti a biztosító-intézetek ügyvitelébe való beavatkozást. S itt meg-
esik az az érdekes jelenség, hogy míg az állami biztosítási hivatalnak joga van fizetési-képességek megóvása végett üzletvitelőkbe beavatkozni, joga van az életbiztosítási díjtartalék számítási alapjainak megváltozásával járó leszállítást el-
lenezni, nincs arra joga, hogy a számítási alapoknak megváltoztatását a díjtartalék emelése érdekében követelje s így fel-
ügyelete alatt eshetik meg, hogy a vállalat, mert az eredeti tervezet a változott viszonyoknak többé már akár általános indokból, akár az illető vállalatnak különös viszonyai: a biztosítási anyag nem szabályszerű kiválasztása folytán nem felel meg, fokozatosan tönkre megy. Szemeivel látja a biztos bukást, sőt megközelítőleg ki is számíthatja időpontját, de nem tehet semmit, nem követelheti a vállalat szanálását vagy felszámolását, hiszen a törvényes kötelezettségeknek mindenben eleget tesz és arra nézve a javaslatban nincs rendelkezés, hogy a vállalat az életbiztosítási díjtartalékot a számítási alapok és a számítási rendszer megváltoztatásával emelni is tartozik, ha azt változott viszonyok, fizetési-képessége fentartásának érdekei igénylik.

A törvénytervezettel szemben az én javaslatom szerint a

biztosítási tanács lényegileg csak az élethbiztosított felek érdekeit képviselné. Véleményezési és indítványozási joga lenne. A bejegyzés előtt a bíróság megkeresésére indokolt véleményt mondana a díjtartaléknak tervbe vett alakítására nézve. Véleményt mondana a hozzá átteendő zárszámadásokról, különösen a díjtartalékról, esetleg indítványt tenne. Indítványozhatja, hogy a vállalat ellen könyv- és pénztári vizsgálat foganatosíttassék, hogy a tartalékokat kiegészíteni, esetleg felszámolni tartozzék. Véleményt mondana a díjtartalék számításának, a díjtáblázatoknak tervbe vett módosításáról, valamint a netaláni új díjtáblázatokról, a biztosítási feltételek, az anyagkiválasztás esetleges módosításáról, szintügy vállalatok egyesülése vagy az üzlet átruházása esetén. Az intézkedés és a döntés joga azonban a bíróság kezébe maradna letéve. Természetes, hogy a bíróság a biztosítási tanácsnak a kérelemmel netalán ellentétes véleménye, valamint esetleges indítványa fölött csakis a vállalat meghallgatása után intézkedhetnek és dönthetne. Kivételt képezhetne a könyv- és pénztárvizsgálat, midőn szükségét a biztosítási tanács kétségtelen adatokkal igazolta.

Nem tudom, hogy a t. szakbizottság osztja-e nézetemet vagy sem, de meggyőződésem szerint a Beck-féle javaslat visszalépés, melynél csak az a hiba, hogy nem ment el egész az engedélyezési rendszerig, megtiltva a szükségesség kérdésének felvetését, mint tette ezt p. o. a svájci törvény is, míg az én javaslatom reform, mely semmiben sem akadályozza és gátolja a biztosítási vállalatok keletkezését, működését, de nem is módosítja az igazgatóságnak az üzletvitelért való magán- és büntetőjogi felelősséget és csak annyiban változtatja meg, sőt jobban mondva kiegészíti a ma fennálló törvényt, hogy a közönségben és a bíróságban hiányzó szakértelmet pótolja és ezzel a felügyeletet és ellenőrzést hatályossá teszi, a nélkül azonban, hogy az igazgatóság vállalról levenné a felelősség terhét, mint ezt a dr. Beck-féle javaslat teszi.

Nem tartom magamat jogásznak s így meglehet, hogy helytelenül gondolkozom, de az én jogi érzésem azt súgja, hogy ha az állam engedélyez valamely vállalatot, azt folytonosan ellenőrzi, könyveit, irományait, pénztárait vizsgálja, akkor az állam azért a vállalatért szavatol is és ha az visszaélés, helytelen vagy könnyelmű kezelés folytán tönkre megy, köteles az azzal szerződött feleket kárpótolni. De ha ez a felfogás helytelennek tartatnék és visszautasíttatnék is, akkor bizonyos, hogy azért legalább erkölcsi felelősséget vállal. Már pedig én az állam méltóságával nem tartom összeegyeztethetőnek, hogy bármely magánvállalatért bárcsak az ilyenféle felelősséget is elvállalja. Ezért tartom én főleg elhibázottnak és túlzottnak a Beck-féle javaslatot. S elhibázottnak tartom

még azért is, mert az állami hivatal, habár évenként csak egyszer tartozik könyv-, iromány- és pénztárvizsgálatokat tartani, könnyen előidézheti azt a visszásságot, hogy az igazgatóság és a felügyelő bizottság által gyakorlandó hason ellenőrzést teszi lanyhává. Ezzel szemben én azt az álláspontot foglalom el, hogy az igazgatóság és felügyelő bizottság magán- és büntetőjogi szavatosságát — nem csak a biztosítási, hanem az összes vállalatokkal szemben — még szigorúbbá kell tenni. Ez sokkal nagyobb biztosíték, mint a minőt nyújthat az állami, egyszer egy évben gyakorlandó vizsgálat, melyet könnyen ki is lehet játszani.

A másik fontos kérdés a vállalat által nyújtandó anyagi biztosítékok.

Fennálló törvényünk az anyagi biztosítékok közül súlyt fektet a biztosítási alapra és díjtartalékokra. A Beck-féle javaslat ezeken kívül még súlyt fektet a nyereségtartalékokra, de megfelelkezik a függő károk tartalékáról és az értékpapírok arfolyam-tartalékáról.

Fennálló törvényünk minden biztosítási ágat illetőleg 100.000 forintnyi biztosítási alapot követel. Ez az alap egyrészt nagyon is csekély, másrészt pedig nagy mérvben túlzott. Függ ez az illető biztosítási nemtől vagy ágtól, melyet a vállalat gyakorolni kíván, de még attól is, hogy a biztosítási alap, mint ilyen, vagy pedig mint a vállalatnak alaptőkéje tekintetik. A Beck Hugó-féle javaslat a biztosítási alapot látszólag emeli, a mennyiben a biztosítás minden főágára (kárbiztosítás, életbiztosítás és viszontbiztosítás) 300.000 forintnyi biztosítási alapot szab meg. A kárbiztosításhoz tartozik: a tűz-, jég-, szállítmány-, üveg-, baleset-, állat-, árvíz-, fagy-, óvadék-, jelzőlog-, hitel-, stb. biztosítás, szóval minden biztosítási nem, melyben a biztosító tisztán a valamely biztosított esemény által okozott kárt térít meg. Elégséges-e mindezek a különféle biztosítások részére a 300.000 forintnyi alap?! S nem túlzott-e a 300.000 forint egyes biztosítási nemeket, mint p. o. az üveg-, a vízvezeték-, az állat-, stb. biztosítást illetőleg és nem túlzott-e különösen akkor, ha a viszontbiztosításért, melyet többnyire minden közvetlen biztosító is gyakorol, még külön 300.000 forint követeltetnék?!.

A biztosítási alapot minden egyes biztosítási nemre külön-külön a benne meglevő veszélyesség fokához képest kell megállapítani. S nézetem szerint ennek megállapítása nem is tartozik a törvény keretébe. Ezt rendeletileg a biztosítási tanács vagy hivatal véleményének meghallgatásával lehet és kell megállapítani. Rendeletben és nem törvényben kell azt megállapítani, mert a biztosítás köre folytonosan tágul és meglehet, hogy a jövőben oly események is fognak biztosíttatni, melyekről ma azt állítják, hogy a biztosítás körén

kivül esnek. Ma nem tartjuk biztosíthatónak p. o. az árvíz, fagy, szárazság, vihar, stb. okozta károkat. Meglehet, hogy egy későbbi jövő mindezeket biztosíthatóknak fogja találni, hiszen Németországban már most is biztosítják az együttjáró jég- és viharkárokat és köztudomású, hogy nálunk, habár nem is biztosítatik, tetemes viharkár térítettik meg jégkár czíme alatt. Sok oly biztosítás, mely a külföldön már el van terjedve, nálunk még ismeretlen. Törvényt nem lehet minden pillanatban a szükséghez képest változtatni, de igen is rendeletet. Éppen ezért a biztosítási alapot rendeletben is kell megállapítani.

S e helyütt kell kiemelnem, hogy a Beck-féle javaslat általában nem bocsátkozik azon sokat vitatott kérdés eldöntésébe, hogy a kölcsönösök tartozzanak-e vagy sem biztosítási alapot kimutatni és általában nem intézkedik arról, hogy a kölcsönösök ezen törvény rendelkezése alá esnek. Pedig hogy az utóbb említett intézkedés szükséges, erre nézve például szolgálhat az a tény, hogy a szabadkai kir. törvényszék minden biztosítási alap nélkül, két helyi biztosító-szövetkezetet jegyzett be, mely tudtommal ma is bejegyezve van, mert a bejegyzés senki részéről meg nem támadtatott, abból indulva ki, hogy a biztosítási szövetkezet vagy kölcsönös biztosító, nem biztosítási vállalat s e szerint biztosítási alapot sem köteles kimutatni. S a biztosítási alap kérdését el kell intézni azért, mert kölcsönös és kölcsönös közt föltétlenül különbséget kell tenni S az ily intézkedés már csak azért is feltétlenül szükséges, hogy a nálunk e tekintetben nem csak az alsó, hanem még a műveltebb osztályokban is meglevő zavaros fogalmak megszűnjenek. Nálunk az emberek, sajnos, még a műveltebb osztályok közt is, nem a lényegyet keresik, hanem jelszavak után indulnak.

Fennálló törvényünk csak elrendeli a kárbiztosítási díjtartalék alakítását, mikéntjét azonban a vállalatokra bizza. A törvényjavaslatnak idevonatkozó intézkedései azonban zavarosak és tág teret nyitnak az önkénynek. Elvileg tartalékba kell helyezni a számadási éven túl előre fizetett díjakat az azokat terhelő költségek levonásával. A mely biztosítási nemnél, vagy a mely biztosítási vállalatnál az ilyen előre fizetett díjak elő nem fordulnak, nem is kell díjtartalékot alkotni. Díjtartalék alakításának szüksége nem merül fel a jégbiztosítási ágnál. Az itt az u. n. hatéves szerződéseknel előforduló díjtartalék szorosan véve nem esik a díjtartalék fogalma alá, mert az nem még le nem járt, folyó kockázatok fedezetére szolgál, hanem beszámíttatik a hatodik év díjába. Nem szükséges tartalék alakítása az oly vállalatnál, melynél a kockázatviselés kezdő és végideje, vagy legalább is a végideje összeesik a számadási évnek kezdetével és végével, a mely eset nem fordul elő a fix díjjal dolgozó vállalatoknál,

hanem igen is az oly kölcsönösöknél, melyek p. o. előleges díjat követelnek, de a végleges díjat a számadási év végén állapítják meg és vetik ki az előleges díj százalékában, vagy a melyek tisztán csak a hozzájárulási elven nyugszanak és a díjat minden egyes vagy bizonyos időszakban előforduló káresetek mérvéhez, tehát a felmerülő szükséglet arányában róják ki.

Hogy napjainkban fennállhatnak-e vagy sem és fog-nának-e nálunk alakulni a most jelzett rendszeren alapuló vállalatok, ez itt nem képezheti a kérdés tárgyát. Csak azt akartam ezzel kimutatni, hogy vannak és alakulhatnak oly vállalatok, melyeknek nem kell díjtartalékot alakítaniok és ezzel egyszersmind világosan ki van mutatva az is, hogy a kárbiztosítási díjtartalék alakításának csak egy rendszere van, hogy t. i. tartalékba kell helyezni a számítási éven túl terjedő u. n. függő kockázatokra előre fizetett díjakat. Már most a dolog úgy áll, hogy csak csekély számú kockázatnál minden egyes ügyletet illetőleg ki lehet számítani az előre fizetett nettodíjat, de teljes lehetetlen vagy legalább is rendkívül sok munkával és költséggel jár az ily számítás meg-tétele az oly biztosítási nemeknél, melyekben az egyes ügyletek nem ezrekre, hanem esetleg százezerekre mennek. Ilyen p. o. a tűz- és balesetbiztosítás. Ezeknél tehát szokásban van a díjtartalékot átalányösszegben, a díjbevétel arányában megállapítani. Ezt a megállapítást tisztán a vállalatokra bizni éppen oly indokolatlan, mint azt akár az állami biztosítási hivatal bölcs belátásának vagy a biztosítási tanács véleményének átengedni. A díjtartalék minimális nagyságát a tör-lések és díjvisszatérítések után fenmaradó díjbevétel százaléka-ban a törvény is megállapíthatja.

Harmadik kérdésként merül fel a biztosítékul szolgáló vagyon elhelyezése. A javaslat a vagyonehelyezésnek még nagyobb korlátokat szab, mint fennálló törvényünk. Mai tör-vényünk csakis az életbiztosítási díjtartalék elhelyezésének szab korlátokat, a javaslat a díjtartalékoknak és a nyereség-tartaléknak; tehát csakis a biztosítási alap elhelyezését bizza a vállalatok tetszésére.

Teljesen fölöslegesnek tartom a nyereségtartalék elhelye-zésének korlátozását. Az az intézet, a mely nyereséget mutat-hat ki és pedig nyereséget, a mely az üzletből eredt, az bizonyítékot szolgáltatott a mellett, hogy üzletkezelése gon-dos és szilárd. Az ily intézet óvatos lesz a tőkeelhelyezés körül is és nem fog kétes értékű elhelyezésekbe bocsátkozni, de különben az ily intézet már biztosítási állaga és ebből folyó díjbevétele által kellő biztosítékot nyújt. Nem lehet szem elől tévesztetni azt, hogy a biztosítást tulajdonkép mindig a biztosítási állag nyújtja.

Már a díj- és kártartalékok elhelyezését a törvénynek

korlátolnia kell. Ezek egyrészt idegen vagyont képeznek és másrészt a biztosítottak és károsultak fedezetére szolgálnak. De az elhelyezést csak annyiban lehet és kell korlátolni, a mennyiben meg lehet és kell is követelni, hogy a befektetés teljesen biztos értékekbe történjék. Fennálló törvényünk megengedi az életbiztosítási díjtartaléknak jelzálog-kölcsönökbe való befektetését. A javaslat ezt a befektetést is kizárja. Miért ne lehetne különösen az életbiztosítási díjtartaléknak biztos jövedelmet nyújtó bérházakba való befektetését, habár korlátolt mérvben és kellő óvatossággal megengedni, bizonyos lévén az, hogy éppen ez a tartalék szükségkép folytonosan emelkedik. Miért legyenek kizárva az u. n. községi kötvények, melyek a záloglevelekkel hason biztosságot nyújtanak? Miért ne lehetne a kárbiztosítási díj- és kártartalékot és az életbiztosítási kártartalékot takaré- és bankbetétekbe elhelyezni, tekintettel különösen arra, hogy ezek folyó kockázatok és minden pillanatban esedékessé válható károk fedezetére szolgálnak? A javaslatnak túlzott óvatossága veszélyeztetheti a vállalatok fennállását az általuk elérhető kamatlábnak indokolatlan csökkentése által.

S itt még egy más fontos kérdés merül fel. A törvényjavaslat azt kívánja, hogy a belföldi vállalatok az életbiztosítási díjtartalékot belföldön tartsák, a külföldiek pedig, természetesen belföldi értékekben, az állami pénztárba helyezték el. Én azt hiszem, hogy a két rendelkezés egymásnak ellentmond.

Hazai vállalataink a külföldön is dolgoznak. A külföldi törvény éppen úgy megköveteli, hogy az életbiztosítási díjtartalék a saját értékeibe helyeztessék el, mint mi megköveteljük a bel- és külföldi vállalatoktól, hogy a díjtartalékot a saját értékeinkre helyezték el. A javaslat tehát lehetetlenné teszi hazai vállalatainknak külföldi működését. Ez, úgy gondolom, nem lehet a törvényhozás célja és éppen ezért joggal csakis azt követelheti, hogy belföldi intézeteink a belföldön kötött ügyleteknek megfelelő díjtartalékot tartozzanak a belföldön belföldi értékekben tartani. S hogy ez megtörténik-e, erre nézve ellenőrzésül szolgálnak a törvényjavaslatban minden intézettől megkövetelt általános, az egész üzletet tartalmazó és a különös, a hazai ügyletekre vonatkozó mérleg.

Mi a külföldi vállalatokat illeti, én azt hiszem, hogy ezeket nem lehet egy kalap alá vonni. A külföldi vállalatok három osztályba sorozandók. Az első osztályba tartoznak azok, melyek az oly államból erednek, melyekkel a kölcsönös bebocsátást illetőleg nemzetközi szerződés áll fenn. Ezekre nézve a nemzetközi szerződés határozmányai döntenek. A második osztályba azok tartoznak, melyek oly államból valók, melyekkel az ítéletek kölcsönös végrehajtása iránt nemzetközi

szerződések kötöttek. Az ily vállalatok ugyanabban a bánásmódban részesíttethetnek, melyben a belföldiek. Már szigorúbb eljárást kell követni azokkal a vállalatokkal szemben, melyeknek székhelye oly államban van, melyekben ítéleteinket nem lehet végrehajtani. Az ily vállalatok úgy a biztosítási alapot, mint az életbiztosítási díjtartalékot letenni lennének kötelesek.

Csak röviden említem meg, hogy a javaslatban tervezett letételi és kamatkiszolgáltatási módozat nem helyes. A díjtartalékot nem lehet havonként kiszámítani és ezért nem is lehet havonként letenni. Szintügy helytelen a kamatnak. helyesebben a szelvényeknek félévenként való kiszolgáltatása, egyrészt mert ez kamatveszteséggel jár, másrészt pedig azért, mert a díjtartalékot a vállalat kamatoztatni köteles. Nézetem szerint a legmegfelelőbb módozat, ha a törvény akkép intézkedik, hogy a díjtartalék a számadási év végén tétetik le, illetőleg egészítettik ki, köteles lévén a vállalat a megelőző számadási év végén mutatkozó díjtartalék számításszerű kamattal megfelelő értékekben félévenként letenni, ellenben az értékpapírok szelvényei neki a lejáratot megelőző hónapban szolgáltatnak ki.

Végezetül még ki kell emelnem, hogy a törvényjavaslat is megengedi a vegyes biztosító-intézeteket. Ha általában súlyt fektetünk arra, hogy életbiztosító-intézet ne bocsátkozzék kockázatos vállalatokba, úgy nem szabad megengednünk, hogy az életbiztosító-intézet másféle biztosítást is folytathasson. Mi a ma működő intézeteket illeti, meg kell követelni, hogy az életbiztosítási üzletet a többi biztosítási üzletektől teljesen elkülönítsék; az életbiztosítási üzletről, az életbiztosítási üzletnek fedezeti alapjairól teljesen elkülönített feljegyzéseket, számadásokat vezessenek és tegyenek közzé.

Még lehetne a törvényjavaslatnak egyes intézkedései ellen kifogásokat tenni, de én azt hiszem, hogy a szakosztály nem pontról-pontra kívánja a javaslatot tárgyalni, hanem csak a fontosabb elvi kérdéseket és éppen ezért mellőztem a további részleteket.

Nézetemet a törvényjavaslat fölött abban foglalom össze, hogy azt csak alapos átnézéssel és átvizsgálással és határozott elvi módosításokkal lehet hasznavehetővé, igazi reformmunkává tenni.

DR. PÓLYA JAKAB.

A TŐZSDE-REFORMRÓL.¹⁾

Napirenden van tehát ismét a tőzsde s az ezzel összefüggő kérdések egész sorozata. Ilettek óta naponként foglalkozik a sajtó velük és belső szükség nélkül utat vett a tőzsde ügye a törvényhozók házába is, sajnos, nem oly formákban, melyek a pártatlan, objectív szemlélődés kifolyásai, s nem az ügy iránt való szeretetből, hanem csak azért, mert alig van hálásabb tárgy, a melyen mai napság a bármivel elégedetlenek minden keserűségeket oly kényelmesen önthetnék ki, mint épen a tőzsde. Felmentve érzem magam az alól, hogy a tőzsde védelmére keljek. Mindnyájan jól tudjuk azt, mi a tőzsde, mi annak a célja s hogy az szükséges, sőt nélkülözhetetlen intézmény. A tőzsde nyílt piac, oly szükséges, mint minden vásár s bátran el lehet mondani, hogy minden lépés, mely a mai kor közgazdasági haladását előkészítette s mely azt napról-napra előbbre viszi, úgyszólván a tőzsde termén vezet keresztül.

Reformokról beszélnek. Van-e emberi intézmény, mely tökéletességgel dicsekedhetnék? S míg ember az ember, nincs-e meg benne a vágy, a komoly törekvés saját intézményeit lehetőleg tökéletesíteni? De legyen ez a vágy állandó, fáradhatlan, következetes s ne csak néha utólagos lelkiismeretként nyilatkozzék meg, s ne kíváncson olyat, a mit végrehajítani lehetetlen.

Tudatában vagyunk mindnyájan annak, hogy a tőzsde körül is vannak visszaélések és kinövések, de nem szabad a tőzsdét, mint minden baj központját, állítani pellengére, mint a hogy ez ma már divattá lett. Meg kell emlékeznünk arról, hogy a múlt időkben tapasztalt visszaélések és bajok sokkal súlyosabbak voltak, mint napjainkban, s hogy az óvszerek is hatékonyabbak ma, mint voltak azelőtt.

A tőzsde 'reformja lévén előadásom tartalma, mindenekelőtt rövid visszapillantást kívánok vetni a multakra, szem előtt tartva a régi mondást, hogy »historia est magistra vitae«, melyből megtanuljuk, miként nem kell a tőzsdét reformálni.

1) Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« gazdaságjogi szakosztályának 1895. évi márczius hó 14-én tartott ülésében.

Azután meg fogom ismertetni a német tőzsde-enquete javaslatait s végre meg fogom tenni bíráló megjegyzéseimet e javaslatok lényeges részeire.

* * *

A tőzsdei speculatio ellen menő rendszabályok első példájára Németalföldön akadunk. 1602-ben alapított a holland-keletindiai kereskedelmi társaság, az angol-keletindiai társaságon kívül a világ leghatalmasabb és legjelentékenyebb részvényvállalata, melynek leginkább köszönheti Holland kereskedelme felvirágoztatását. A kormány által rendkívüli módon támogatott nagy vállalat részvényeiben nemsokára igen élénk forgalom fejlődött ki, csakhamar azonban, a társaság fennállásának alig nyolczadik évében, egyrészt a társaság egyeduralma miatt támadt ellenséges érzület, másrészt a társaság jövedelmének rendkívüli ingadozása — 1605-től 1610-ig minden fokozat nélkül 15 és 75^o/o közt váltakozott az évi osztalék — erőteljes baisse-pártot teremtett a nagyközönség körében. A kormány szívesen látta ugyan, ha a vele szoros kapcsolatban álló társaság részvényeiben hausse-speculatio kapott lábra, mert ez, az akkori felfogás szerint, egyaránt emelte úgy a társaság, mint az ország hitelét; baisse-speculatióról azonban mit sem akart tudni. Az ország rendei tehát 1610. február 17-én edictumot adtak ki, mely mindenek előtt szomorúan constatálta, hogy olyan egyének, kika keletindiai társaságnál egyáltalában nincsenek is érdekelve, mégis részvényeket adtak és adnak el most is határidőre, azzal a szándékkal, hogy azokat a szállítási határidőig olcsóbban szerezzék be s e közben oly cselfogásokkal élnek, melyek a társaság hitelét durván sértik s az özvegyeket és árvákat, kik részvényeiket épen eladni kénytelenek, csekély vagyónukban megkárosítják. Érzékeny pénzbüntetés s az üzletek semmiségének terhe mellett szigorúan megtiltja ezért az edictum mindenkinek, hogy akár időre, akár készpénzen részvényeket adjon el, ha csak azok birtokában nincsenek.

Hogy mily kevés sikere volt e törvényes intézkedésnek, kitűnik abból, hogy 11 évvel később, 1621-ben az ujonnan alapított nyugatindiai kereskedelmi társaság érdekében kiadott rendelet ismét érzékenyen panaszkodik a miatt, hogy az eltiltott blanco-eladások egyre tartanak. Ekkor s a következő években még szigorúbb intézkedések lépnek tehát életbe, de a rendeletek mindegyikében bevallottan sajnálatosnak tartja a kormány, hogy jó szándékait a baisse-speculatio folytonosan és mindig növekvő mérvben hiusítja meg, sőt még azt is kell tapasztalnia, hogy az adásvételi szerződésbe a felek oly értelmű záradékot vesznek fel, mely szerint előre is lemondanak arról, hogy a kormányrendeleteken alapuló jogaikat egymás ellen érvényesítsék. Természetes, hogy az

újabb rendelet az ily záradékot semmisnek mondja ki, a büntető határozatokat még súlyosabbakká teszi s az alkuszoknak hivatalvesztés terhe mellett megtiltja az ily tiltott üzletek közvetítését. Volt-e sok eredménye az újabb tilalmaknak, legalább egy ideig, biztosan nem tudni, mert abból, hogy a törvényhozás egy félszázadon át mit sem tett a tilos ügyletek ellen, azt is lehetne következtetni, hogy belátta fáradozása sikertelenségét, másrészt meg azt is, hogy a tilalom végre is fogott.

Ámde a törvényhozó hosszú hallgatásának magyarázata más okokban is található. Így: a kereskedelmi társaság folyton egyenletes fejlődése a baisse-speculatio élénksége alól mindinkább elvonta a kellő alapot, aztán meg a társaság egyeduralkodó ellenében mutatkozott ellenszenv lassan-lassan elnyugodott, minthogy az egész kereskedelmi kar mind nagyobb mérvben érdeklődött a társaság ügyei iránt s a részvények is mindinkább szilárd kezekbe kerültek. Midőn azonban a Franciaországgal vívott szerencsétlen háború (1668—1678) hatása alatt a keletindiai társaság részvényeinek árfolyama 650%-ról 250-re esett, a baisse-speculatio egyszerre megint régi jogaiba lépett, a mit nyomban követett 1677-ben a régi tilalmak megújítása, megtoldva — ekkor először — az álhírek terjesztői s a nem jogosított alkuszok elleni büntető határozmányokkal.

Mint ebből látszik, a tőzsdei forgalom már akkor is ugyanazon bajokkal küzdött, mint jelenleg, a nélkül, hogy azok orvoslása sikerrel járt volna.

Egy félszázaddal később, a világhírű Law-féle szédelgés Franciaországban is napirendre terelte a börze-reformot. Persze csak akkor, midőn már az egész ország ezer sebből vérzett s miután százezrek vagyona siratta meg a gyors meggazdagodás e híres rendszerét. Négy évvel ennek bukása után, 1724-ben, királyi rendelet jelent meg, mely

megszüntette az eddig fennállott zugbörzékét és államilag elismert tőzsdét alapított,

megerősítette az agents de change-ok vagyis a tőzsde-ügynökök kizárólagos jogát tőzsdei ügyletek kötésére s végül, a mi a legradikálisabb intézkedés volt, melyet valaha a tőzsde ellen foganatosítottak, a rendelet az értékpapirokban minden határidő-üzletet megtiltott. S vajjon mi lett e tilalommal? Holt betű, mely a papíron maradt; a határidő-ügyletek bizony továbbra is fennmaradtak, mert a forgalom a határidő-üzletet már akkor sem nélkülözhetette.

Ugyanebbe az időbe esik az a rettenetes válság is, mely Angliában úgy az államhitelt, mint a nemzet jólétét a déli tengeri társaság alapítása után űzött hallatlan pénzügyi szédelgés által alapjaiban rázkódtatta meg.

Wirth a kereskedelmi válságokról írt művében nem

kevesebb, mint 242 részvénytársaságot sorol fel, melyek ez időben egyenként 1—10 millió font sterling alaptőkével alakultak. A legszédelgőbb címek alatt kibocsátott részvényeknek tömegesen akadtak vevői s a korszak jellemzésére elég lesz felsorolni egy pár ily társaság nyíltan hirdetett célját. Így: alakult társaság egy perpetuum mobile értékesítésére, az emberi hajjal való kereskedésre, nagy spanyolországi ménszamarak vásárlására (ennek az alapítója egy pap volt) a gazdáknak szolgálai által okozott károk megtérítésére (3 millió font alaptőkével) stb.

Hiába tiltotta meg semmiség terhe mellett az 1720-ban kibocsátott »*Bubbles-Acte*« az ilynemű vállalatok részvényeinek jegyzését, az örületes játék csak tovább folyt, míg a szappanbuborék (bubbles) szét nem pattant.

Ily előzmények után jött létre 1734-ben az u. n. »*Sir John Barnard-Acte*«, így nevezve a londoni City képviselője után. E törvény a tőzsdei visszaélések meggátlására a következő rendszabályokat léptette életbe:

1. Megtiltotta és érzékeny büntetésekkel sújtotta az összes díjügyleteket.

2. Eltiltotta az értékpapirokban kötött ügyleteknek különbözőzet-fizetés útján való szabályozását, sőt elrendelte, hogy minden adás-vételi ügylet tényleges szállítás és az ellenérték befizetése által teljesíthessék.

3. Végre semmisnek nyilvánította s ezen kívül büntetés alá vetette az oly értékpapirok eladását, melyek az ügylet megkötése idejében nem voltak tényleg az eladók birtokában.

Itt tehát már határozottan kidomborítva látjuk a »tisztta különbözeti ügylet« és a »blanco-eladás« ellen menő tilalmakat, tehát ép azon ügyleti kategóriák megrendszabályozását, melyek azóta folyton visszatérőleg képezik a támadások és reformok cél tábláját.

Fölötte jellemző e törvénynek az az intézkedése is, mely a díjügyleteket tiltja el. Akkoriban ezeket pusztá fogadásoknak tartották s a legkevésbé szolid ügyleteknek bélyegezték, holott ma ezek, mint korlátolt kockázattal járó ügyletek tekintetében ép az ellenkező felfogás az uralkodó.

Ha már most azt kérjük, mi volt tehát foganatja e drákói rendszabályoknak, melyek éppen elégségesek és alkalmasak voltak arra, hogy az egész tőzsdei forgalmat lehetlenné tegyék, kérdésünkre igen megnyugtató és megbízható választ nyerünk az 1878-ban a londoni tőzsde viszonyainak megvizsgálására összeült angol parlamenti bizottság titkárának a bizottság jelentéséhez fűzött emlékiratában, mely következőleg szól:

»Minthogy az értéktőzsdének az képezi az alapelvét, hogy a tőzsdeügyletek megtámadhatatlansága minden áron meg-

óvassék, senki sem gondolt arra, hogy az ügyleteket azért tegyék kérdés tárgyává, mert az 1734. évi törvénnyel ellenkeznek; minthogy továbbá a londoni tőzsde alapszabályai minden tőzsdei tagnak szigorúan megtiltják a tőzsdeügyletekből eredő igények birói érvényesítését, ebből következik, hogy oly esetek, melyek az 1734-iki törvény alapján bíró elé kerültek, csak elvétve fordulhattak elő s majdnem kivétel nélkül nem tőzsdei tagok keresetei voltak tőzsdei tagok ellen.»

»Továbbá — így folytatja az emlékirat — az 1734-iki törvényben használt »public stock« kifejezés magyarázata következtében a törvény egész hatása csupán az angol állampapírokra korlátoztatott, tehát épen a legveszélyesebb speculationalis papírokra nem terjedt ki.«

Hogy tovább fűzzük most történetünk fonalát, ismét *Franciaország* felé kell tekintetünket fordítanunk. Előbb tettem említést arról a királyi rendeletről, mely a határidőüzletet mindennemű értékpapírokban pure et simple eltiltja. A rendelettel nem gondolt ugyan senki sem, de a »speculatio«-ra alkalmas anyag hiányában a forgalom is körülbelül 60 éven át csak szűk határok közt mozgott. Ámde ekkor egy csapásra minden megváltozott. Először is az állam mind szorultabbá váló pénzügyi helyzete, az északamerikai szabad államok támogatása céljából Angliával kezdett háború államkolcsönök felvételét tették szükségessé, melyek kis tételekben és sorsjáték formájában lettek kibocsátva. Ehhez járultak 1776-tól kezdve különböző közhasznúaknak látszó alapítások, melyek csakhamar megnyitották a játékszenvedély zsilipjeit a francia népnek, melyről egy kitünő ismerője, d'Agnessau kanczellár, Law híres ellenfele, azt a kijelentést tette, hogy »a francia Julius Caesar óta nem változott jellemében; mindenben túlozva, minden átmenet nélkül csap át a bizalom szélsőségéből a bizalmatlanságába s nincs ország, a hol könnyebben lehessen merész kockázatot üzni oly vállalatokkal, melyeket csak a nézetek hajtanak.« Egy szóval a vad speculatio ismét kezdetét vette, s ha a játékosok épen csak a részvényekre adták volna fejüket, vagy az állampapírokban a la hausse speculáltak volna, bizonyára a kormánynak sem jutott volna eszébe, hogy őket zavarja. Hiszen maga a király átvállalta egyszer a speculáns consortium fejének, d'Espagnac abbénak tőzsdei adósságait, azzal okolva meg nagylelkűségét, hogy ilyen válságos időkben a hausse-speculatiót támogatni kell.

Sajnos azonban, az állam pénzügyei Calonne pénzügyminiszter gazdálkodása mellett mindinkább lejtőre jutottak s mi volt természetesebb, mint az, hogy a tömeg most már az árfolyamok csökkenésére kezdett speculálni! Ilyesmit már nem lehetett tétlenül nézni, s 1785 augusztus 7-én csakugyan megjelent egy királyi rendelet, mely semmisnek nyilváníta

oly értékpapírok eladását, melyek nincsenek tényleg az eladó birtokában. Most már tehát a határidőüzlet általános eltiltása helyett meglegegedtek a baisse-speculatio korlátozásával, melyet az 1734-iki angol törvény hozott be. Két év alatt négy királyi rendelet ismételte, mindig szigorúbb és szigorúbb következmények terhe mellett, e tilalmat, melyről azonban nyíltan bevallotta, hogy hatás nélkül maradt, s ki tudja, meddig folyt volna ez az áldatlan küzdelem, ha csak le nem csap egyszerre az Isten ostroma, a nagy francia forradalom, mely aztán elsöpört könnyörtelenül mindent, nem tévén különbséget jó és rossz között.

Itt most kissé megállapodva, ha visszatekintünk az eddig tárgyalt korszakokra, mely közös jellemvonásra találunk a speculatio ellen folytatott küzdelemben?

Mindenekelőtt csupa repressiv rendszabályok domborodnak ki, ezek is jó későn, a pusztító viharok elvonulása után, — megfontolása nélkül annak, vajjon az életbeléptetendő intézkedések alkalmasak lesznek-e a mutatkozott bajok leküzdésére vagy sem. Másfelől az összetett kézzel ülő tétlenség, mely a bajokat s a legkülönbözőbb formában jelentkező visszaéléseket egymásra hagyta tornyosulni mindaddig, míg önsúlyok alatt nem dőltek össze. A lényeges tévedése azonban az összes intézkedéseknek abban rejlett, hogy nem tettek különbséget a szolid ügyletek és a szédelgő vállalatok között s az utóbbiakat kívánván lehetetlenné tenni, tényleg a szűkséges és hasznos tőzsdei forgalmat sujtották.

Ehez járult még, hogy az intéző körök igen elnézők voltak akkor, mikor a speculatio az ő érdekeiket istápolta, de azt nyomban kárhozatosnak találták, mihelyt az a dolgok természetes rendje szerint ellenök fordult.

Egészen eltérő kiinduló pontot foglal el a tőzsdei speculatio ellen eddig hozott rendszabályokkal a jelen század, melynek idevonatkozó törekvéseit a *napoleoni törvényhozás* nyitja meg. Ez már a codexekkel felfegyverkezve lép a sikra a tőzsdei ügyletek ellen. A büntető törvénykönyv (Cade pénál Art. 421. 422.) büntetés alá veszi a fogadásokat, melyek az állampapírok árfolyamának emelkedése vagy csökkenése tekintetében jönnek létre és fogadásnak minősít minden adásvételt, melynél nincs igazolva, hogy az illető értékpapírok tényleg az ügylet megkötésekor vagy a szállítás idejében az eladó rendelkezésére állottak. A polgári törvénykönyv (Code civil Art. 1965) pedig megvonja a kereseti jogot a játék- és fogadásbeli adósságoktól. Fölötte jellemző, hogy a polgári törvénykönyv e rövid szakasza, mely a tőzsdére semmi vonatkozást sem tartalmaz, uralta évtizedeken keresztül, sőt uralja részben még ma is a tőzsdejogot nemcsak Franciaországban, hanem az egész continensen, s még nálunk ma is gyakran találkozunk bírói ítéletekkel, melyek a tőzsdeügyletektől, mint

fogadásszerű ügyletektől megtagadják a kereseti jogot. A jelszó, mely alatt a tőzsde elleni küzdelem folyt, most tehát a tőzsdeügyletekből eredő követelések perelhetlensége lett. Hosszúra nyulna, ha elő akarnám adni csak röviden is mind-ama phásisokat, melyeken ez az újabb üldöző irány keresztülment, a joggyakorlat folytonos ingadozásait, mely hol megszorítólag, hol kiterjesztőleg alkalmazta az idők áramlatának megfelelőleg az általa felállított elvet, aztán a szőrszálhasogató fogalommeghatározásokat, melyeken a »különbözeti ügylet« az évek hosszú során át keresztülment, végre a jogtudomány folyton váltakozó erőlködését azon ismérvek felfedezésében, melyek a reális és fictiv tőzsdei műveletek közt határt vonnak. Majd az volt az ismérv, vajjon tényleges szállítással nyer-e befejezést az ügylet, majd elég volt, ha ez nem volt kizárva, máskor meg a felek szándéka lett jogi görcső alá véve, sőt még az is perbeli bizonyítás tárgyát képezte, vajjon arányban állott-e az ügyletek terjedelme az illető fél vagyoni állásával. Ezenkívül az egyik bíró megkívánta, hogy mindkét fél csupán az árkülönbözetre speculált legyen, a másik meg marasztaló ítéletet hozott, ha az egyik fél jóhiszeműleg azt hihette, hogy a másik fél reális ügyletre kíván lépni. Egyszerűen ismét bebizonyult az, hogy merev törvényszakaszokkal közgazdasági problémákat megoldani nem lehet, s azok a meglevő bajokat nemcsak hogy nem orvosolhatják, sőt még egy újabb nagyobb bajjal tetézik: a jogbizonytalansággal, mely megölő betűje minden forgalomnak.

Íme a különbség az előbbi törvényhozások tőzsdei politikája s századunk eleje óta nyilvánult törekvések közt. Mig amazok tüzzel-vassal, mindenféle tilalommal üldözik a tőzsdei forgalmat, nem törődve azzal, hogy az üldözés egyaránt éri a kiirtandót és a megkimélelendőt, az újabb felfogás már, belátva a hasztalan küzdelmet, melyet két évszázadon keresztül folytatott, leszereli a régi ágyúkat s átadja a fegyvert a jogásznak, megelegetve azzal, ha ez száll szembe a tőzsdéről jövő igényekkel, s azok érvényesülését megtagadja. A tőzsdei ügyletek eltiltása most már csak a papírok egyes neménél talált alkalmazásra; így Poroszországban 1836-ban, midőn a spanyol állampapírok kerültek interdictum alá, 1840-ben, midőn egy kormányrendelet mindennemű külföldi papírokból semmiséknek mondotta ki az üzleteket s 1844-ben, midőn a speculatio kedvencz tárgyaivá lett vasuti papírokból való üzérkedés ellen adatott ki tiltó rendelet.

De nemsokára belátták ezeknek is hatálytalanságát, sőt kártékonyosságát, s 1860-ban vita nélkül fogadta el a porosz országgyűlés mindkét háza azt az indítványt, mely a most említett kormányrendeleteket hatályon kívül helyezte. Soha törvényhozó őszintébben nem vallotta be tévedését, mint ezt a porosz kormány a törvényjavaslat indokolásában teszi.

»Nem szenved kétséget — mondják ezek, — hogy, ha a rendeletek abban az értelemben, a mint azok kibocsáttattak, teljes sikert értek volna el, Berlin mint értéktőzsde rég elvesztette volna jelentőségét. Ha ez még sem történt, csak annak köszönhető, hogy a kereskedelmi forgalomban a bírói oltalmat bizonyos fokig a kereskedelmi tisztesség helyettesíti, mely a törvény megkülönböztetését a perelhető és a semmis ügyletek közt nem ismeri, mindaddig, míg ezek a különbségek az általános jogérzettel összhangban nem állanak. Az a támasz azonban, melyet a kölcsönös bizalom e becsületesítésben talál, mégis csak bizonyos fokig ér, s éppen abban, hogy tovább nem ér s nem nyújthat teljes kárpótlást a törvény oltalmáért, rejlenek a hátrányok, melyeket az idézett rendeletek maguk után vontak s melyek éppen azt a solidaritást ássák alá, melynek fentartását tűzték czélul maguk elé e rendeletek.«

Veszendőbe ment lassan-lassan a nem perelhetőség dogmája is; hogy ez inkább fokozza a veszélyt, mint enyhíti, legjobban kitűnik abból, hogy az 1873-iki nagy bécsi »krach« után első dolga volt a törvényhozásnak a játék és fogadás kifogását törvény útján eltörölni, a mint hogy a kihallgatott szakértők egyhangú nézete szerint a válság távolról sem ölthetett volna oly mérveket, ha nem lett volna lehetséges az insolid elemeknek ezen kifogások köpenyébe burkolózni. Azóta a jogászvilág is részletesen foglalkozott e kérdéssel s úgy az 1882. évben tartott XVI. német jogászgyűlés, mint az 1889-iki magyar jogászgyűlés nagy többséggel a tőzsde-ügyletek perelhetősége mellett foglalt állást, miután az 1885-ben hozott francia törvény is elismerte a határidőügyleteket s azoknak a kereseti jogot megadta.

* * *

A német tőzsde-enquête egybehívására a közvetlen lökést azok a pénzügyi események adták meg, melyek színhelye 1891. őszén Németország s különösen annak fővárosa volt. Tekintélyes bankok s jó hírnévnek örvendő bankházak egymásután omlottak akkor váratlanul össze, egyik bankár öngyilkosságát a másik bankigazgató szökése követte s a vizsgálat a legkülönbözőbb formában jelentkezett visszaéléseket derítette fel.

A mozgató erő, mely e visszaéléseket létrehozta s állandó működésben tartotta, itt sem volt más, mint a könnyű nyereség féktelen vágya, mely bűnre csábítá az egyik felet s példátlan könnyelműsége indította a másikat.

A nehezen szerzett vagyon meg nem becsülése az egyik oldalon, az idegen vagyon hűtlen kezelése a másikon. Ezt mutatja az érem két oldala.

A botrány hallatlan volt s az országos pártok képviselőinek felszólalására a kormány — mint nyilvánosan kijelentette — már csak a közönség megnyugtatósa czéljából is, egy szélesebb körű értekezlet egybehívását határozta el, mely Dr. Koch, a Reichsbank igazgatósági elnökének vezetése alatt a »Börsen-Enquête Commission« elnevezése alatt 1892. április 6-án ült egybe s 1893. november 11-ig tartott, tehát több mint másfél évig tanácskozott.

Az első kérdés volt, melylyel a német enquête behatóban foglalkozott, annak a meghatározása, mely állást foglaljon el az állam a tőzsde reformja tárgyában teendő intézkedések tekintetében, vajjon az állam közbelépése szükségesnek és czélszerűnek mutatkozik-e.

Voltak, kik az állam közbelépését nélkülözhetőnek, sőt egyenesen veszélyesnek tartották, azzal indokolva meg ebbeli nézetüket, hogy a tőzsde fejlődése a forgalom szabadságán és az ott tevékeny erők akadálytalan működésén alapszik. Mint a gazdasági élet más ágaiban, úgy természetesen a tőzsdénél is észlelhetők visszaélések és kinövések, ámde ezek elhárítására legalkalmasabbnak maga a tőzsde mutatkozik s nem lehet tagadni, hogy a tőzsde rendelkezik a kellő akarattal és képességgel is az észlelt bajok legyőzésére s a forgalom minél szolidabbá tételére, a mint ezt a tőzsdék által saját kezdeményezésükből tett különféle intézkedések bőven igazolják. Aztán e nézet szerint a közönség ítélete a tőzsde fölött sokban helytelen s az ott kifejtett szellemi munka félreismerésén és nem kellő méltánylásán, valamint a tényleges viszonyok hiányos ismeretén s a tőzsde közgazdasági hasznának figyelmen kívül hagyásán alapszik.

Ezzel szemben egy másik nézet éppen az ellenkező túlzásba esett. E nézet szerint természetes, s a tőzsdétől nem is lehet rossz néven venni, hogy minden intézkedésnél a saját érdekét tartja szem előtt. Ámde ez az érdek gyakran egyenes ellentétben áll a közérdekkel s a tőzsdei forgalomban részes más kereseti csoportok érdekeivel. Így például a határidő-üzlet és a különbözeti játék kinövései, valamint azok a jelentékeny veszteségek, melyeket a magántőke csekély biztosítékot nyújtó értékpapírok bevezetése által szenvedett, a nemzeti jóléten érzékeny sebeket ütöttek, az áruüzletre megállapított szállítási feltételek pedig, melyek csupán a tőzsde szükségleteinek szolgálnak, tágas körök érdekeit mélyen sértik. Itt tehát csak az állam segíthet törvényhozás útján és erőlyes tőzsdefelügyelet által, mert a közönség a tőzsdével szemben tehetetlenségre van kárhoztatva, nem képes kizsákmányolása és érdekei megsértése ellen védekezni.

Nem tagadható, hogy mindkét nézet oldalán van egy szemernyi igazság; a helyes út azonban itt is a középen halad. Felismerte ezt a bizottság is, melynek többsége azt a

nézetet tette magáévá, hogy a bajok orvoslása maga a tőzsde részéről előbbre teendő a hatósági beavatkozásnál, s hogy a szükségesnek látszó reformok végrehajtásánál a tőzsde szakszerű közreműködésére minden esetben számítani lehet. Ennélfogva különösen a tőzsde jogi állásának és szervezetének megállapításánál a törvényhozás feladatának általában csak arra kellene szorítkoznia, hogy a felettes hatóságoknak hatalmukban állhasson közbelépni arra az esetre, ha a tőzsde várakozás ellenére e reformok végrehajtása alól magát ki akarná vonni; ellenben a tőzsdei viszonyok szabályozása ezután is, úgy mint eddigel, magukra az érdekeltekre volna bízandó.

A német javaslat tehát ez irányban lényegileg ugyanazt az álláspontot foglalja el, mely a mai tényleges magyar állapotoknak felel meg. A budapesti tőzsde — miniszterileg jóváhagyott alapszabályai értelmében — a kereskedelemügyi kir. minister főfelügyelete alatt álló intézmény, melynek vezetése a tőzsdetagok választása alapján alakult tőzsdetanácsot illeti meg ugyan, a minister azonban jogosítva van a tőzsde fölötti felügyelettel megbízott ministeri tőzsdebiztosok útján, kik a tőzsdén naponként jelen vannak s a tőzsdetanács ülésein részt vesznek, a tőzsde bármely igazgatási ügyeiben hozott határozatok végrehajtását felfüggeszteni s az ügyet eldöntés végett a minister elé terjeszteni.

Ilyképen a német javaslat meghatározván azt a viszonyt, melyben a tőzsde az államhatalommal szemben áll, egyuttal egységes jogot állapít meg az összes német tőzsdékre nézve, holott ez idő szerint Németországban a tőzsdék a legkülönbözőbb alapokon vannak szervezve, míg pl. Poroszországban a tőzsdék alapításához s a tőzsdei rendtartások kibocsátásához vagy megváltoztatásához a kereskedelmi minister engedélye szükséges, más német államokban hiányzik minden törvényes intézkedés, mely a tőzsdét az állam felügyelete alá helyezné. Másutt megint, mint Münchenben és Drezdában, a tőzsdék csak mint gyülekező helyek vagy mint magánjellegű egyesületek szerepelnek, melyek önállóan állapítják meg szervezetüket, míg ismét mások a kereskedelmi kamarák alá vannak rendelve. Egészen külön állást foglal el végre a hamburgi és brémai tőzsde, melyek még egyesületi jelleggel sem bírnak, sőt a hol a tőzsde látogatása bárkinek szabad.

A német enquête-bizottság terjedelmes jelentést tett működéséről a birodalmi kancellár elé, s bemutatta egyuttal javaslatait is.

A jelentés öt főrésze oszlik:

Az első a tőzsdék jogállását s azok szervezetét tárgyalja,

a második a kibocsátási ügygyel s az értékpapírok forgalomba bocsátásával foglalkozik,

a harmadik a határidőüzletet szabályozza,

a negyedik az alkuszokról és az árfolyamok megállapításáról szól,

végre az ötödik a bizományi ügyletre fennálló törvényes intézkedések körül hoz javaslatba módosításokat.

A tőzsde szervezetét úgy, a mint azt a javaslat tervezi, az imént ismertetem.

Abból indulva ki, hogy épen a tőzsdei ügyletek körül előforduló visszaélések meggátolása szempontjából fölötte kívánatos, hogy a tőzsde csak jellemileg kifogástalan, szakképzett és vagyoniilag lehetőleg független egyének gyülekező helye lehessen, feltétlen elismerést érdemel a javaslatnak az a része, a mely a tőzsde látogatását szigorú rendszabályok alá helyezi. Nézetem szerint a tőzsde épp e pontnál bizonyíthatja be legfényesebben, hogy az önkormányzatra akarattal és képességgel is bír. Maga a tőzsde legyen az, mely eldobja magától a kétes elemeket, melyek csak a tőzsde jó hírnevének aláásására alkalmasak. Meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy más téren hajótörést szenvedett, sőt bélyegzett egyének tóduljanak a tőzsdére, hol más céljok nincsen, mint a zavarosban halászni. Felköltetni és ébren tartani a tőzsdelátogatókban a testületi szellemet, a kölcsönös becsülés érzetét, a szolid üzleti tevékenység büszkeségét, első lépés arra, hogy egészségesebbé tegyük a tőzsdei forgalmat s meg vagyunk győződve, hogy olynemű intézkedések életbeléptetése, minőket e tekintetben a bizottság javaslatba hoz, nemsokára éreztetni fogják jótékony hatásukat.

Helyesen állapítja meg azért a javaslat azt a főelvet, hogy a tőzsde látogatására azok birnak igénynyel, kik kereskedelmi ügyletekkel foglalkoznak oly árukban, melyek forgalma céljából az illető tőzsde alakult.

A felvételt a javaslat három tőzsdei tag ajánlásához köti, kiknek mindegyike legalább három év óta tagja a tőzsdének, sőt a londoni tőzsde példájára attól sem riad vissza a javaslat, hogy bizonyos esetekben a pártfogóktól anyagi biztosíték is követeltessék.

De a javaslat kiterjeszti atyai gondoskodását a már felvett tagokra is; kimondja, hogy minden tőzsdén fegyelmi tanács alakítandó, melynek hivatása nemcsak a tőzsdei rend fentartása fölött őrködni, hanem kötelessége azokat a tőzsde-tagokat is felelősségre vonni, kik üzletök folytatása közben a kereskedelmi tisztességet megsértik vagy oly cselekményeket követnek el, melyek őket kartársaik becsülésére érdemtelenné teszik. A javaslat aztán pontonként felsorolja azokat a cselekményeket, melyek fegyelmi úton megtorlandók. Ezek közt kiváló súlyt fektetünk arra, mely fegyelmi vétségnek minősíti, ha valaki szorult anyagi viszonyok közt élő személyekkel köt tőzsdei speculativ ügyleteket. Még fontosabb az a pont, mely a tőzsd especulatiókra való felbíz tatást sújtja.

E szerint fegyelemileg büntetendő a felbízattatás oly tőzsde-speculatiókra, melyek a felbízattottnak üzletkörén kívül esnek, ha a felbízattatás a tisztességes kereskedőhöz nem méltó módon, akár a felbízattó által személyesen, akár ügynökök, levelek, tudósítások, vagy hirlapi reklamok s több efféle útján történik.

Mindnyájunk előtt ismeretes, t. Uraim, mily szűgyen-teljes állapotok uralkodnak manapság e téren. Naponkint a legszemérmetlenebb hangú hirlapi reklamokkal találkozunk nálunk is, melyek eget-földet ígérnek s biztos nyereséget helyeznek kilátásba a hiszékeny közönségnek, csak próbál-kozzék meg a tőzsdei speculatióval.

Helyes tehát, ha mód nyújtatik a tőzsdei hatóságnak arra, hogy az ily reclamhősök ellen teljes szigorral járjon el s őket a közönséggel szemben ártalmatlanokká tehesse.

Itt közbevetőleg megjegyezve, a mint méltóztatnak tudni, a budapesti tőzsze a tagfelvételre és a fegyelmi eljárásra vonatkozó szabályzatokat ugyanazon elvek alapján, melyeken a német javaslat sarkal, már kidolgozta és életbe is léptette.

A jelentés aztán a kibocsátási ügygyel foglalkozik.

A bizottság által tett javaslatok azonban minket kevésbé érdekelnek, mert túlnyomó részök a külföldi értékpapiroknál követendő eljárást tárgyalja és e téren a kibocsátó bankok felelősségére nézve oly szigorú határozatokat állit fel, melyek az érdekelt körökben általános felháborodást keltettek. Köz-elebbi érdekekkel bir reánk nézve az az intézkedés, mely a részvényeknek a határidőjegyzéshez bocsátására vonatkozik. Tudvalevő dolog, hogy a határidőüzlet értékpapirokban inkább elősegíti a speculatiót, mint az olyan értékpapirokkal való kereskedés, melyek határidőre nem jegyeztetnek. Ez okból kimondja a javaslat, hogy a tőzsdén határidőre csak oly vállalatok részvényei jegyezhetők, melyeknek alaptőkéje leg-alább 20,000.000 márkát tesz.

Ezen intézkedés által elejét akarják venni az u. n. cor-nereknek, melyeknek célja valamely értékpapirból minél több darabot összevásárlani, így annak árfolyamát tetszés szerint szabni meg és a blanco-eladókat magas árak mellett való visszavonulásra kényszeríteni. Természetes, hogy ily művelet annál könnyebben sikerül, minél kisebb az illető vállalat alaptőkéje és minél korlátozottabb ennél fogva a rész-vények száma. Ugyanezen tekintet vezette a mi tőzsde-tanácsunkat is, midőn kimondotta, hogy f. évi május hó 1-étől fogva csak oly részvényvállalatok részvényei bocsátat-nak határidő-árjegyzéshez, melyeknek alaptőkéje legalább 8 millió forintot tesz ki.

Nagy vitákra szolgáltatott okot a bizottság azon javas-lata, mely szerint az értékpapirok, ha aláírásra bocsátattak, az aláírók közti kiosztás előtt sem a tőzsdén nem képezhetik

forgalom tárgyát, sem nyilvánosan, sem magánúton nem jegyezhetők. Nem lehet tagadni, hogy ezen intézkedés éle az újonnan kibocsátott részvényekkel üzőtt agiotage ellen irányul.

A javaslat eddig ismertetett részei nagyjában véve megfelelőeknek mondhatók.

Sajnos, nem áll ez a most következő fejezetről, a gabona-határidőüzlet szabályozásáról, melynél a porosz Junkerek és Rittergutsbesitzerek keze nyoma erősen meglátszik. A jelentés részletesen foglalkozik a gabona-határidőüzlet előnyeivel és hátrányaival és nyíltan bevallja, hogy az árúban folytatott határidőüzletre a mai viszonyok közt feltétlenül szükség van. Annál meglepőbb a bizottság ide vonatkozó javaslata: A ki jogi képességet kíván nyerni árúkra vonatkozó határidőüzletek kötésére, tartozik magát egy külön lajstromba bevezettetni; ezen bevezetésért 500 márka illeték jár és minden naptári évben, míg csak a bejegyzés fennáll, 100 márka fizetendő. Kimondja továbbá a javaslat, hogy oly személyekkel kötött ily ügyletek, kik az ügylet megkötése idejében a lajstromba nem voltak bevezetve, jogérvénnyel nem bírnak és érvénytelenségük kiterjed a már adott biztosítékokra és adósság-elismerésekre is. Oly fizetések azonban, melyek az ügylet teljes lebonyolítása alkalmával, vagy azután teljesítették, vissza nem követelhetők.

Ez tehát a híres Termin-Register, melyet nem ok nélkül neveztek el Schand-Registernek.

A javaslat e része ellen igen alapos kifogások emelhetők. Ha ugyanis, mint maga a jelentés elismeri, a gabona-határidőüzletek a mostani forgalomban tényleg nélkülözhetetlenek, nem lehet belátni, miért kell azok kötésére különleges jogi képességet kívánni meg. Honnan veszi az állam azt a jogot, hogy azért, mert itt-ott hivatlan elemek is foglalkoznak ilyennemű ügylettekkel, külön adózással sújtsa azon ezer és ezer kereskedőt, ki üzletkörében és annak folytatásában egyenesen kényszerítve van arra, hogy gabona-határidőüzletet kössön. Ezen javaslat elfogadása szerint Németországban tehát kétféle jogképesség lesz: a korlátolt és korlátlan; és ez utóbbiakkal csak azok bírnak, a kik, mint a javaslat kívánja, személyesen, szegyenkezve jelennek meg a kereskedelmi bíróság vagy a közjegyző előtt, bevallván, hogy ők gabona-határidőüzletekkel kívánnak foglalkozni és ezen engedély fejében befizetik az 500 márka engedélyezési díjat és minden esztendőben a 100 márka illetéket. Ez valójában ép oly természetű, mint a lottó-betét; a ki tesz, az játszik a ki nem, az ki van zárva a játék élvezetéből. Mint az imént mondtam, a lajstrom felállítása két részre osztja az ország népét a jogképesség tekintetében. Hozzá kell tennem, hogy a javaslat szerint illetékmentes és teljes jogképességgel csak

az idegenek birnak, mert, mint a jelentés indokolása megjegyzi, a külföldnek módot kell nyújtani arra, hogy a bel-földön, már t. i. Németországban gabona-határidőügyleteket köthessenek. Utoljára hagytam még a legfőbb érvet, mely ezen lajstrom ellen szól. A bizottság hosszú viták után kifejezetten az árüüzletekre korlátozta a lajstromkényszert. Ha a bizottságnak a lajstrom eszméjével az volt a célja, hogy a hivatlan elemeket az árúban folytatott üzletektől visszatartsa és a nagyközönség játékszenvedélyét visszaszorítsa, akkor méltán kérdezhetni, miért nem terjesztette ki azt az értékpapir-üzletre is?

Hiszen nyilvánvaló, hogy ha itt is nem állittatik lajstrom, mindazok, a kiket a lajstromkényszer az árüüzlettől eltilt, az értékpapir-üzlethez fognak tódulni. A játékban való korlátozás tehát abszolút nincs elérve. A mit a bizottsági jelentés ezen határozata indokolására felhoz, az egyáltalában komoly számbavételre igényt nem tarthat; a mint hogy a jelentés maga is elég őszintén bevallja, hogy az egész lajstrom-ügy nem alapszik valamely jogi eszmén, hanem egyszerű kísérletet akar tenni.

Midőn a bizottság belátta, hogy az árüüzleti lajstromkényszer az értékpapir piacra fogja terelni a speculálók tömegét, ellensúlyozóul egy egész fejezetet dolgozott ki a tőzsdejátékról.

E szerint mind az, a ki nyereségvágyból másoknak könnyelműségét vagy tapasztalatlanságát arra használja fel, hogy ezt értékpapirokban tőzsdei ügyletek kötésére csábítja, dacára annak, hogy neki tudnia kell, hogy az ügyletek terjedelme az elcsábítottak gazdasági lételét veszélyeztetni, hat hónapra terjedhető fogsággal és egyúttal 100,000 márkáig menő pénzbírsággal sújtandó. Ugyanily büntetés éri azt is, a ki a másik tapasztalatlanságának felhasználása mellett nyereségi szándékból maga részére vagy más részére köt ily ügyleteket. A mint látszik, ez másolata a híres uzsoratorvénynek és azzal majdnem rimel.

Kérdjük azonban, helyes-e büntető határozatokat állapítani meg oly ténybeli ismérvek alapján, melyek magyarázata kizárólag a bíróság kezébe van adva? Könnyelműség, tapasztalatlanság, csábítás, a gazdasági exisztencia veszélyeztetése, mind oly határozatlan és nyújtható fogalmak, hogy azoknak különböző felfogása teljesen az egyénre van bízva.

* * *

Mint az előadottakból kitűnik, a német enquête javaslatai két irányban mozognak: a reformot részint a tőzsde belszervezete körében, a tőzsde ügyeit intéző hatóságok örendelkező jogkörén belül kívánják megkísérteni, részint — s

ezen nyugszik a javaslatok súlypontja — törvényhozó intézkedésekkel szándékoznak a bajokon segíteni.

A magunk részéről a mennyire helyeseljük a bizottság abbeli törekvését, hogy a tőzsde körül mutatkozó bajok és visszaélések maga a tőzsde által nyerjenek orvoslást, ép oly határozottan el kell hogy ítéljünk minden oly kísérletet, mely állami beavatkozás útján vél czélt érhetni. Fentebb láttuk, hogy a törvényhozásoknak minden ilyenmő kísérlete hajótörést szenvedett s ha a legradikálisabb törvényes intézkedések hiábavalóknak bizonyultak, úgy bizonyára még kevesebb sikert várhatunk az enyhébb orvoslási módtól.

A bajok forrása sokkal mélyebben rejlik, hogysem azt bármínemő törvényhozási rendszabályok által meg lehetne közelíteni. Ez a forrás az emberi természetben gyökerezik, melytől el nem választható a nyereség utáni vágy, ez a velünk született ösztön, mely ott szunnyad minden emberi lelkében s időnként felébredve, annál féktelenebb módon csap ki, minél hosszabb ideig szunnyadt. Ez az ösztönszerű vágy kergeti az embereket a tőzsde felé, csak a nyereség lehetőségét nézve, nem gondolva azzal, hogy a nyereséggel szemben szükségszerűleg ólálkodik a veszteség s hogy minél ingerlőbb a nyereség reménye, annál nagyobb a kockázat is. Bizonyára törekednünk kell legjobb erőinkkel minden emberi intézmény tökéletesebbé tételére, újból és újból meg kell próbálkoznunk tehát a tőzsde reformjával is, de sohasem szabad elfelednünk, hogy az intézmények reformját a közönység reformján kell kezdeni.

DR. FÉLEGYHÁZY ÁGOST.

IRODALMI SZEMLE.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal 1895. évi kiadványai.

Két éve mult, hogy az országos magyar kir. statisztikai hivatal kiadványai úgy külső alakjukra és szerkezetükre, valamint tartalmuk bőségére és feldolgozásuk módjára nézve teljesen újjászerveztettek s azóta csinosabb külalakban, a gyakorlati igényeknek jobban megfelelő, helyesebb beosztással, nagyobb részletességgel s a táblás kimutatásokban foglalt számszerű adatok értelmét magyarázó, az eredményeket és azok okait vizsgáló, tudományos fejtegetésekkel ellátva s grafikai mellékletekkel is népszerűsítve jelennek meg. Ezen újjászervezéssel egyidejűleg lépett életbe az az újítás, melynél fogva a kiadványok további ingyenes szétosztása beszüntetett, azok most rendszerint csak előfizetés útján szerezhetők meg.

Hogy az újjászervezés helyes alapon történt és az ingyenes szétosztásnak megszüntetése a statisztikai kiadványok elterjedésére nem volt káros visszahatással, a tapasztalat fényesen bebizonyította; mert a lefolyt két év alatt előfizetések útján a statisztikai hivatal kiadványaiból 2–3-szor annyi példány kelt el, mint a mennyit azelőtt egyáltalában el lehetett helyezni, a midőn a hivatal a kiadványokat úgy a hatóságoknak, valamint más érdeklődőknek, mindazoknak, a kik az iránt kívánságukat nyilvánították, rendszerint ingyenesen szolgáltatta. De ezen eredmény egyúttal azt is bizonyítja, hogy a statisztika iránti érzék a művelt magyar szakközönség körében örvendetes módon fejlődik és terjed.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal az elért siker által buzdítva, ezentúl is kiváló gondot fog arra fordítani, hogy kiadványait tömör szerkezet, világos és áttekinthető beosztás, valamint lehetőleg alapos, az olvasót az eredmények tanulságaira figyelmeztető feldolgozás által a már elért és a szakközönség által elismeréssel fogadott színvonalon ne csak fentartsa, hanem hogy ezen színvonalat évről-évre fokozatosan fejlessze is.

A statisztikai hivatal kiadványainak 1895. évi sorozatában a Magyar Statisztikai Közleményeknek négy testes kötete (a 10., 11., 12. és 13.) fog megjelenni, a melyek tartalmazni fogják a *Magyar korona országainak 1894. évi áruforgalmát, az 1893. és 1894. évi mezőgazdasági termelés eredményeit, a malomiparra vonatkozó 1895. évi felvétel adatait és a »Magyarország és Erdély népessége a pragmatica sanctio korában«* című történeti beccsel is bíró statisztikai munkálatot.

Az *áruforgalmi közlemény* a már ismert alakban és az árúknak, továbbá a velünk kereskedelmi összeköttetésben álló országoknak

aazzal a bő részletezésével fog megjelenni, a mely az érdekelt kereskedelmi és ipari körök részéről eddig is kedvező fogadtatásban részesült.

A mezőgazdasági termelés eredményeit tárgyaló közlemény a szőlőszeti statisztikában végrehajtott újabb, részletesebb — az amerikai szőlőültetvények elterjedését is feltüntető — felvétel adataival, továbbá a gazdasági napszámokra, a fontosabb házi szükségleti cikkek piaci áaira és a nevezetesebb állatvásárok forgalmára vonatkozó, 1894-ben életbeléptetett új adatgyűjtés tanulságos eredményeivel fog bővülni.

A malomiparról szerkesztendő statisztikai közlemény az ezredéves kiállítás alkalmából tervbe vett külön felvétel alapján készül s fel fogja tüntetni ezen kétségkívül egyik legfontosabb nemzeti iparunknak nemcsak jelenlegi állapotát, hanem egész fejlődését 1885. óta, a midőn az utolsó malomstatisztikai felvétel történt.

A »Magyarország és Erdély népessége a *pragmatica sanctio* korában« című, történelmi forrásokon nyugvó statisztikai művel a statisztikai hivatal tulajdonképen hazánk ezredéves fennállásának ünnepélyére kíván saját részéről emléket állítani, a midőn felhasználva az országos levéltár és más közintézetekink gazdag gyűjteményeiben felhalmozott történeti kútfőkben rejlő tömegtelen statisztikai anyagot, abból hazánk 1715—20. körüli népességének számát s a népességnek gazdasági, foglalkozási, sőt nemzetiségi viszonyait is megbízható pontossággal összeállítja s a modern népszámlálások által kiderített eredményekkel összehasonlítható alakban közli. Ebben az időben szabadult fel a magyar állam mai területe a török uralom alól, az ország megszűnt állandó csatatér, megszűnt örökös és romboló belmozgalmak színhelye lenni s megkezdődvén az újjászervekedés kora, az 1715-iki törvény alapján országszerte összeíratott a lakosság számára nézve két legnagyobb eleme: a városi polgárság és a földesúri hatalom alatt álló földmives népesség, a jobbágyság. Ez összeírás 1720-ban helyesbítettett s noha az egész munkálat adózási, nem pedig népszámlálási célból készült, a megyénként fennmaradt összeírások végtelen kötetei az illető néprétegekre nézve valóságos népszámlálási becsüek, mert városról-városra, faluról-falura név szerint felsorolják az egész akkori népességet, illetve a családfőket s megvilágítják vagyoni és gazdasági helyzetüket. Erdélyre nézve egy esztendőből az egész fejedelemségre kiterjedő teljes és használható összeírás nem jutott ugyan reánk, de az egykorú, szintén fölötté részletes adóösszeírások az 1713—27-iki évekből itt is megadják a lehetőséget az egész országterület népességének kiderítésére. Az országos összeírás keretéből kimaradt néprétegek számának megállapítása pedig másnemű egykorú kútfőkből történik.

A népességtörténeti munka két főrészből fog állani. Az első vármegyénként, rovatos táblázatokban közli a lakott helyeket városról-városra, községről-községre, a népesség jogállása, gazdasági állapotai, a földművelési, kereskedelmi és iparosviszonyok, valamint nemzetiségi megoszlása szerint, melynek kiszámítása az összeírt lakosság neve alapján történt. A másik rész a táblázatok nyers anyagát rendszeresen összeállítva, a művelt közönség szükségleteihez és a szaktudomány mai igényeihez képest feldolgozva fogja nyújtani s az ország akkori népesedési, főbb gazdasági és nemzetiségi állapotairól épp oly képet igyekszik adni, minőt egy modern szakmunka

nyújthat a jelenkor hasonló viszonyairól. A szaktudós épp úgy hasznát fogja tehát vehetni a nagy munkának, mint a művelt közönség, mely benne nemcsak általában hazájának, hanem saját megyéjének s minden egyes községének közel két század előtti népességi és gazdasági állapotairól részletes és megbízható tájékozást fog találni. Az országos statisztikai hivatal meg van győződve, hogy e nagy munka közzétételével a magyar történet- és gazdaság-tudománynak egyaránt hasznos szolgálatot tesz.

A folyó évi kiadványsorozatban megjelenő összes kiadványoknak előfizetési ára, daczára a program ezen gazdagságának, változatlanul az eddigi összegben, azaz díszes vászonkötésben 5 forintban van megállapítva.

Az előfizetések iránt május hó közepéig kell intézkedni, hogy az országos statisztikai hivatal még a nyomtatás megkezdése előtt megállapíthassa a szükségrendő példányszámot. Az előfizetések közvetlenül az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz intézendők (Budapest, V. ker. Akadémia-utca 12. sz.).

Minde kiadványok könyvárusi úton is megszerezhetők, azonban csak jóval magasabb áron, minthogy a bolti ár az előfizetési árak körülbelül 2–3-szorosában fog megállapíttatni. x. —

A mezőgazdasági munkáskérdés. I. Adatok. II. Javaslatok. Összeállította Dekány Mihály miniszteri osztálytanácsos. Budapest 1895.

Már évtizedek óta háborgatja a nyugateurópai társadalmakat a munkás szocializmus forrongása, s daczára a kiváló gondnak, melyet a kormányok és törvényhozások a kérdésnek szenteltek, a gyujtóanyag egyre halmozódik. Nem lehetetlen, hogy egyszer valóban megtörténik a nagy, általános kitörés, mely alapjában ingatja meg a fennálló társadalmi rendet.

Mi sokáig nemcsak keleti fatalizmussal, hanem a biztonságnak bizonyos megnyugtató érzésével szemléltük a nyugati kulturálmok socialis bajait. A munkás-kérdést csakis az ipari munkások mozgalmának formájában tudtuk elképzelni s mert gyáriparunk alig volt, azt hittük, hogy még sokáig közönyös szemléllői maradhatunk azoknak a nehéz küzdelmeknek, melyek a nyugoti civilisatiót emésztik.

Annál váratlanabb és meglepőbb volt ránk nézve 1891. év tavaszán a békéscsabai munkászendülés, melyet gyors egymásutánban követett az alföld több pontján a mezőgazdasági munkások zavargása, világosan mutatva, hogy a szocializmus mennyire aláaknázza már a magyar földet is, hogy épen a józan magyar földmivesek között tesz legnagyobb hódítást. Az azóta lefolyt események azt is megmutatták, hogy itt nem múló bajjal, hanem egy mély gyökeret vert betegséggel van dolgunk, melynek gyógyítása már nagyon nehéz, de a melynek orvoslása egyike a legfontosabb állami és társadalmi feladatoknak.

A kérdés alapos tanulmányozása tehát igen nagy fontosságú s örömmel mondhatjuk, hogy nemcsak a napi sajtó foglalkozott a kérdéssel s nemcsak enquetteken vitatott meg, hanem több komoly, jóra való tanulmány már eddig is sok becses tanulságot hordott össze, melyeknek az intéző körök jó hasznát vehetik.

Ugy az alföldi munkások állapotát megvilágító adatokban, mint a bajok orvoslását czélzó javaslatokban egyaránt gazdag az a jelentés, melyet Dékány Mihály osztálytanácsos, a közgazdasági osztály vezetője terjesztett a földmívelési miniszter úr elé.

Különösen két tulajdonság az, melyet attól, ki a munkáskérdés tanulmányozására vállalkozik, megkívánnak, egyik az elfogultságtól ment pártatlanság, a másik a nem könnyen tévedő biztos szem. Dékány Mihálynál mindkettő megvan, következésképp, ha az alföldi munkásviszonyokról véleményt akarunk alkotni, az ő szava nem csekély súlylyal esik a mérlegbe.

Dékány Mihály, a mint jelentésében olvassuk, a földmívelési ügyi miniszter úr megbízásából 1894. évi szeptember közepétől 1894. évi november 6-dikáig gyűjtötte a helyszínen az adatokat. Maga is bevallja, hogy az ügy érdekében háromszor annyi időt is használnal tölthetett volna e nagy vidéken; mi azonban, bár készségesen elismerjük, hogy nagyon jól felhasználta a rendelkezésére állott másfél hónapot, ezt a rövid időt határozottan kevésnek tartjuk. Legalább is egy évet kellett volna ott töltenie, hogy valamennyi évszakban közvetlen szemlélet útján tanulmányozhatta volna a munkásviszonyokat s saját megfigyeléseivel ellenőrizhette volna a bevallások valóságát. De másfelől azért is kevésnek kell tartanunk azt az időt, melyet szerző a helyszínen töltött, mert nem telt belőle sem a munkásmozgalmok gőcpontjain (Orosháza, Csaba, Battonya), sem a túlságos kis határral bíró telepítvényes községekben (Bánfalva, Szabad-Szent-Tornya, stb.) a munkásviszonyok tanulmányozására s így tartunk tőle, hogy az összegyűjtött anyag nem elégséges arra, hogy az alföldi mezőgazdasági munkáskérdést a maga egészében megvilágítsa.

Az előttünk fekvő munka, a mint czíméből is látható, két részből áll, az első a gyűjtött adatokat s azok magyarázatát tartalmazza, a második pedig azokat a pozitív javaslatokat, melyeket szerző a bajok orvoslására alkalmasaknak tart.

Szerző, a mint a mű elején kiküldetéséről számot ad, megjelöli egyúttal a forrásokat is, melyekből adatait merítette. Megnyugvással látjuk, hogy egészen helyesen járt el; véleményét kétoldalú informatiók alapján alkotta meg s nemcsak a jobb hírű birtokosokat, a gazdasági tudósítókat, közgazdasági előadókat, stb. hallgatta ki, hanem magát a munkás népet is. Adatait tehát teljes bizalommal fogadhatjuk, kritikai szempontból azonban óhajtanók, ha a kétoldalú informatióknak ne csak együttes eredményét mutatná be, hanem mindenütt megjelölné, hogy miben egyezik s miben tér el az intelligencia felfogása a munkásnép felfogásától s milyen világításban tüntetik fel azok és ezek az állapotokat. Pedig ez, ha a munkásmozgalmak lélektanát akarjuk tanulmányozni, nagyon fontos; mert nemcsak valóságos, hanem képzelt bajok is képezhetik az elégedetlenség forrását. Azonkívül a jelen állapotokat mindig a korábbiakkal összehasonlítva kell megítélnünk. Lehet ugyanis egy vidék népességének anyagi helyzete más vidékekhez képest, sőt absolute is elég kedvező, de ha a nép érzi, hogy helyzete kedvezőtlenebbé vált, mint volt korábban, a legtöbbször elégedetlen lesz sorsával. Szerző megérinti ugyan, hogy mennyiben vált kedvezőtlenebbé az alföldi munkásnép helyzete s érinti azokat a visszaéléseket is, melyeket a vállalkozók a bizonyos bevásárlási helyre szóló

utalványokkal (Jancsi bankó), némely birtokosok pedig a természetben kiszolgáltatott terményekkel, stb. elkövetnek, de mi magának a munkásnépnek panaszait összefoglalva szeretnők olvasni, melyeket azután a szerző kritikailag megrostálva kellő értékükre szállíthatná le.

Dékány Mihály művének első s nagyobb felét a munkások keresetére vonatkozó adatok töltik meg. Nagyon becses ez az anyag a tárgyalat községekben hónapról-hónapra kimutatva találjuk a napszám-keresetet, az aratás, cséplés pénzértékre átszámított eredményét s a napszamos népesség mellékes jövedelmeit. A mennyire módunkban állt megítélni, ezek az adatok úgy részleteikben, mint a kiszámított végeredményben teljes hitelt érdemelnek. Csak a feles tengeri földek jövedelménél látunk tévedést; pénzbeli jövedelemről itt aligha lehet szó, mert a munkás a feles földek kukoricza-termését részint sertéseivel, részint baromfiaival föleteti s a kukoriczaföldek haszna a sertés- és baromfitartás jövedelmében jut kifejezésre.

Szerző a mezőgazdasági munkásoknak csak keresetét mutatja ki; valószínűleg ez megbízatása természetéből folyt, mi azonban kíváncsúnak látnók, ha egész háztartási mérlegét állítaná fel s kimutatná, hogy mennyibe kerül egy munkás-család megélhetése. Igaz, hogy ez talán még változatosabb, még egyénibb, mint a kereset, de bizonyos típusokat mégis lehetne fölláttani. melyek együttesen áttekinthető képet adnának az egészről. Kétségkívül megvan az előnye annak az egyszerű formának, melyet szerző használ, hogy t. i. egy felnőtt munkás átlagos keresetét mutatja ki, mert így legkönnyebb a különböző vidékek kereseti viszonyait összehasonlítani; de hátránya is van, a mennyiben az ily átlagos képben sok speciális jellemző vonás elmosódik.

A munka második része, mely a bajok orvoslását célzó javaslatokat tartalmazza, ép oly becses, mint az első rész. Nem állítjuk, hogy az összes gyógyszereket kimeríti, de a legfontosabbakra, melyek gazdasági téren kínálkoznak, kétségkívül rámutat. Hangsúlyozza a mezőgazdasági gyáripár fejlesztését, új gazdasági ágak, üzemek létesítését, a községi birtokok egy részének kisebb parcellákban való bérbeadását; a dohánytermesztés kiterjesztését, a háziipar általánosítását, öntözések létesítését, a szövetkezeti úgy előmozdítását s a munkásnép biztosításának alkalmas formában való meghonosítását. Különösen becses az a rész, mely a szövetkezetekről és öntözésekről szól, nem állhatjuk, hogy az utóbbit be ne mutassuk a Szemle olvasóinak.

»Általában nagy hatással volna a munkásnép helyzetének lényeges javítására, ha a gazdálkodás belterjesebbé tétetnék. Ehhez azonban lényeges az öntöző csatornák létesítése.

A Körös, Tisza és Maros között elterülő területen egy nagyobb-szabású öntöző csatornahálózatot létesíteni, a szakértők véleménye szerint semmiféle technikai nehézségekkel nem jár.

A Maros vízének ugyanis a hegyek lábától kilépve, még mindig olyan magas fekvése van, hogy e ponttól a Körös, Tisza és Maros között elterülő vidék minden pontjára oda vezethető a Maros vize.

Hogy ezen egész vidéken létesíthetők legyenek az öntözések, a Körösök és Maros közötti vízálasztón egy főcsatornára volna szük-

ség, a melyből az egyes vidékek céljaira szolgáló mellékcatornák kiágazván, fölösleges vizöket a meglevő számos lecsapoló csatornán a határoló főfolyókba szállítanak.

A főcsatorna iránya részben követné az arad-csanádi öntözések főcsatornája által kijelölt irányt, vezetne tehát a Paulis, Kovaszincz, Kurtics, Dombiratos községek által jelölt irányon, itt azonban eltérve az arad-csanádi főcsatorna irányától, Magyar-Bánhegyes és Földvár irányában haladva Orosházától délre, Hódmező-Vásárhelytől északra húzódva Mindszent alatt, Mártély táján ömlenék a Tiszába.

Ezen mintegy 140 km. hosszú főcsatorna által az 1,300.000 kataszteri hold nagyságú Körös-Tisza-Maros közötti területből egyes magaslatok leszámításával mintegy 1,100.000 kataszteri hold terület volna uralható.

A Maros kis vizének tömege azonban az öntözések kiterjedésének bizonyos mértéken túl határt szab.

E folyó emésztésére ez évben eddig ismert legkisebb állásánál Paulis táján hozzávetőleges méréssel azt találták, hogy az másodpercenként 40 m³-t tehet ki. Ezen vízmennyiségből a folyóparti érdekek sérelme nélkül, mintegy 20—25 m³ vezethető ki.

A folyó ezen rendkívüli vízállása azonban csak nyolcz-tíz napi tartamú lévén, az öntözéseknél ennél magasabb vízállásokra is kell számítani.

A következtetések azt mutatják, hogy a legkisebb vízállás felett 50 centiméteres vízállásig, a folyó tömegében 10—10 cm.-es vízállás növekedéssel beálló szaporulat másodpercenként 4—8 m³-t tesz, úgy, hogy a legkisebb felett 50 cm.-re emelkedő vízállásnál a folyó emésztése 70—80 m³-re emelkedik.

Ebből a víztömegből már 40—50 m³ a parti érdekek sérelme nélkül elvezethető; ekkora víztömeggel pedig különösen, ha rét és rizs föld mellett szántóföldek és kerti vetemények öntözésére is számítunk, az egész Körös-Tisza-Maros között elterülő vidék legkevesebb egy tizedrészét megöntözhethetjük; már pedig az öntözéseknek ennél nagyobb mérvű kifejlődésére egyelőre kihatásunk azért nem lehet, mert a gabonaművek, a kukorica és cukorrépa a vidék jelenlegi legelterjedtebb gazdasági növényei oly természetűek, hogy azok az öntözést nem igénylik, vagy a mennyiben idővel igényelnék is, megöntözésükhöz egyrészt oly kevés vízmennyiség, másrészt a szántóföldeknek oly költséges átalakítása volna szükséges, hogy arra ezúttal számítani nem lehet.

A feltételezett 100.000—120.000 kat. hold öntözését azonban a Maros említett víztömege megengedi, mert az öntözött takarmányfélék, mint a melyekre a víztömeg számításánál első sorban tekinteni kell, egy bő öntözés után felannyi vízzel is megelégszenek, mint a mennyi itt számba vétetett, sőt a megtöltött rizstáblák sem szükséglik okvetlenül a víz folytonos felfrissítését, úgy, hogy a Maros már említett rendkívüli alacsony vízállásánál előálló vízhiány, a vízzel való takarékoskodásra vonatkozó helyes intézkedések mellett, annak rövid tartama folytán kár nélkül elviselhető.

Az itt feltételezett főcsatorna körülbelül két akkora emésztésű, mint az arad-csanádi öntöző csatorna, annak költségeiből erre az esetre következtetve, azt találjuk, hogy az itt említett főcsatorna folyóméterenkinti előállítási költsége 25—28 frt., azaz összes költsége 3⁶—4 millió forint lehet, a mely 1⁵—2 millió költségtöbblettel

hajózhatóvá volna tehető. Részemről különben itt a hajózó út előállítását nem tartom fontosnak, mert a sokkal használhatóbb helyi vasút építése sem kerül többbe.

Az öntözések ily mérvű kiterjesztését feltételezve tehát, a főcsatorna előállítási költsége 35—40 forintnál nagyobb tőkebefektetést vagy évi törlesztéseket feltételezve, 2 frtnál nagyobb évi kiadást egy kat. holdra nem róna.

Ezt a főcsatornát létesíteni az államnak kellene, a mellécsatornák létesítésére alakítandó társulatoktól a főcsatorna előállítási árát megfelelő arányban beszedné.

Ha pedig ez a főcsatorna megvan és a mellett az arad-csanádi mozgalmak után itélve, az öntözésekre könnyen vállalkozó közép- és nagybirtokosok az öntözést megkezdették, tanulékony népünk, mely már a meglevő példák hatása alatt a csanád-palotai, nagylaki és makói határookban most is feltünő módon érdeklődik az öntözések iránt, egy kis biztatás és egy kis támogatás mellett, arra hamar rátérend.

E körülményre annyival is inkább számíthatunk, mert a főcsatorna, valamint a közép- és nagybirtokosok által létesítendő mellécsatornák munkálatai közben a nép keresethez jut, az egyes területek öntözési berendezésénél pedig az a kereset mellett az öntözésben való jártasságot is megszerzendí.

Az öntözések létesítése után a fentiekben kívül tekintetbe véve azt, hogy Mezőhegyesen az öntözött rét legalább háromszor annyi hozamat ad, mint a nem öntözött; Bács megyében a rizs, az állandó 8 frtos ár mellett hasonlóan 2½—3 annyi nyers rizst szolgáltat, mint ugyanolyan nagyságú búzaföld; 1—2 hold kerti vetemény pedig bárhol eltart egy családot, e népeességnek a közel jövőben várható bármily mérvű elszaporodása esetén sem kell attól tartanunk, hogy az megfelelő munka és kereset nélkül marad.»

y.—

»Social Evolution« by B. Kidd. London. Macmillan & Co. 1894.

Az alábbiakban olvasóink becses figyelmét egy érdekes munkára hívjuk fel, mely ha nem is »vient de paraître«, alig egy éve, hogy megjelent s azóta úgyszólván hónaponként éri az új kiadásokat.

Kidd Benjamin a »Társadalmi Kifejlődés«-ben a mai társadalom keletkezését mint egy organikus növekedés eredményét adja elő s ezek alapján megmutatja azt az irányt is, a melyet szerinte a társadalom fejlődése a jövőben venni fog. Ezzel, a mikor a társadalmi lét összes tünetényeit a Kosmos törvényszerűségének alávetett jelenségek gyanánt tünteti fel, a melyeket tanulmányozni csakis ezért lehet s csak ezért érdemes, szerző csupán egy új követ rak sociologiai tudományunk még csak készülöben levő, de egyes írók munkái által már szilárd alapra fektetett épületére. Kidd fejtegetéseivel nem akarja ezt az épületet lerontani, de ha szabad magamat így kifejeznem, valami új építő anyagot szeretne használni. Hogy mit kifogásol ő az eddigi kutatásokban s hogy mi az, a minnek ugyanott a hiányát érezi, azt mindjárt meglátjuk, ha könyvén röviden átfutunk.

Az emberek bármely közönségének, szóval az életnek főtörvénye mindig ez volt: folytonos küzdelem és verseny, ebben a job-

bak kiválása (selection) és a rosszabbak elvetése (rejection) s így következményképen a folytonos haladás. Ez a haladás az említett kiválasztás és elvetés nélkül nem lehetséges, mert ha minden nemzedék minden egyéne egyenlően folytathatná faját, minden nemzedék színvonala fokozatosan alacsonyabb volna, mint a megelőzőé s így lassú, de folytonos satnyulás állana be. Ez a quintessentiája annak a fejtegetésnek, a melyből Kidd, mintegy alaphól a mai társadalom vizsgálatára kiindul s a mely így a maga meztelességében nem más, mint az egymással egybefűzött Darwin-Weismann-féle theoria.

A társadalom (a melynek fogalmába a születendő generációk is beletartoznak) és az egyének érdekei sohasem lesznek kiegyeztetetők; az egyének mindig áldoznia kell a köz érdekében, ez a következő érvelések conclusiója s ezek alapján meri kimondani szerző, hogy a haladásnak nem lehet rationalis sanctiója, azaz az emberi értelemben gyökerező alapja, mivel az értelem olyan társadalmi szervezetet tekint ideáljául, a hol minden ember megélhetésének feltétele egyenlő.

Mi lesz hát akkor az, a mi bennünket a társadalom haladásában előre vezet, ha nem az értelemadta sanctio? Kidd szerint meg fogja ezt tenni egy ultrarationalis sanctióval bíró felfogás: a vallás. Erre szerző szerint mindig lesz szükség; ez és ennek az etikája az, a mi a társadalmat létrehozza és lehetővé teszi; s a mi azt a nagy hullámozást, mely a társadalmi fejlődésben és haladásban mutatkozik, az ártalmatlanság határai között megtartja és a mi megint viszont tért nyit e hullámozásnak, mely a társadalmi lét első életfeltétele. Azok a vallások, a melyek rationalis sanctiót hirdetnek az egyén cselekvéseinek (Comte, Spencer) sohasem fognak megvalósulni; a társadalom débacle-jától csak a religio ment meg. Érdekes három fejezet tárgyalja ezt az érdekes kérdést s ha az olvasó hamar napi-rendre kívánna térni felette olyas megjegyzéssel, hogy ezekkel az eszmékkel foglalkozni ma már rég meghaladott dolog, úgy csak Kidd szavait fogja igazolni, a ki szerint a mai sociologus elfogulatlan tekint a vallás szerepét a társadalomban.

A mai nyugati civilisatiót bonczolja aztán a szerző a társadalom multjából vezetve le a jelent, megemlékezve a modern socialismusról is. Hosszú fejtegetésekben szól azokról az erőkről, a melyek a mai társadalmi alakulást létrehozták a kapitalistákkal, socialistákkal és anarchistákkal együtt s okoskodásainak végén egy conclusiv új paragrafusba kezd, a melyben a fejtegetéseiből levont tételt tárgyalja s a mely tétel így hangzik: az emberi fejlődés a maga lassú menetében legkevésbé sem az értelmi haladás eredménye.

Igy odavetve ez a mondat kétségtelenül nagy ellenzést fog kelteni a társadalmi problémákkal foglalkozók legtöbbje között. A kutatás eddig mindig abban az irányban haladt, hogy épen az ember értelmisége ment a fejlettségi fokozatok különböző fázisain keresztül a fokozatos tökéletesülés felé s hogy a társadalmi rend minémisége mindig folyamánya volt az értelmi fejlettségnek; sőt sokan egyenesen az emberek belátásából, tehát a tiszta ratioból vezették le a közönségek különböző alakulását, míg Kidd most azt állítja, hogy az értelmi fejlődés csak következménye a bizonyos korban elért társadalmi alakulatnak, a társadalmi képződés pedig a socialis képessé-

gek milyenségétől függ, a mely mögött ismét mint létrehozó erő az ultrarationalis sanctiójú vallás és ennek az etikája áll. Érthetőbb lesz Kidd pár szóba összevont felfogása a társadalmak keletkezéséről illetőleg mindjárt, ha felfedjük azt, hogy ő socialis képességek alatt a jellem erejét, a humanitást, a jámborságot és feddhetetlenséget s a szigorú kötelesség teljesítést érti, a melyekkel szemben értelmi tehetségek alatt a szellemi termékek productiója értendő az irodalom, a képzőművészet stb. terén. Bár könnyen kérdés tárgya lehet, vajjon csakugyan nincs-e az értelemnek és par excellence az értelmi fejlettségnek ezekhez a socialis képességekhez semmi közük; vajjon nem tartják-e sokan éppen ezeket a socialis képességeket az emberi értelem fejlettségéből folyóknak. Érdekes vita indulhatna meg e pont körül.

Talán legjobban mutathatom be Kidd felfogását, ha a következő hasonlattal élek, a melynek alkalmazásától szerzőnk ugyan tartózkodik; szerinte t. i. az emberiség mint társadalom, egy nagy-szerű gépezet volna, a melynek mozgató ereje az, a mi a világ-egyetemet egyáltalában mozgatja; a gép minden kerékfoga egymásba illik, szabálytalanság, esetlegesség elő nem fordulhat, mert minden létező szükséges productuma egy előző ténynek s így maga-magában bírja szükséges jelenlétének okát; a gép szabályosan mozog, mert van valami, a mi a részek surlódását csökkenti és összeműködését elősegíti, a gözgépnél az olaj ez, a társadalom nagy gépezetében pedig a vallás.

Ezekkel a tételekkel támadja meg Kidd Spencer fejtegetéseit is, ő ezek folytán nem hisz abban, a mit S. H. a »Data of Ethics«-ben hirdet, hogy »minden egyes polgár s a polgárok összességének érdeke abban az irányban megy előre, melynek végén a kettő majd egygyé lesz s hogy e két érdeknek megfelelő érzelmek majd akkor teljes harmóniába olvadnak össze.«

A munka végén a szerző három rövid statisztikai tanulmányt közöl tételeinek igazolására.

Navratil Ákos.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Népeség.

Franciaország népesedési mozgalmá 1893-ban¹⁾. Franciaország népesedési mozgalmában egy sajátzerű jelenség észlelhető, és ez a népesség propagatív erejének nagymérvű hanyatlása elannyira, hogy ott a kilenczvenes évek elején a népesség fejlődésének természetzerű folyamata, a népesség bármily csekély szaporodása, nemcsak teljességgel megszűnt, hanem a lélekszám lassú csökkenése állott be, így 1890-ben a halálozások száma 38.446 lélekkel, 1891-ben 10.505 lélekkel, 1892-ben 20.041 lélekkel haladta meg az élve születések számát.

Mindenesetre megdöbbenő s a nép jövőjét illetőleg komoly aggodalmakat ébresztő jelenség ez; úgy látszik azonban, mintha ez aggodalmak bár nem is egészen alaptalanok, de legalább is túlzottak lennének; nem alaptalanok annyiban, a mennyiben a nép propagatív erejének nagymérvű csökkenése tény, de túlzottak, mert a népesség három év óta tartó csökkenése 1893-ban megszűnt és némi csekély szaporodásnak adott helyet; e körülmény jelentőségét nem szabad ugyan túlbecsülni, de nem szabad figyelmen kívül hagyni sem, mert egyéb jelenségek is a mellett szólanak, hogy a kilenczvenes évek három elsejének kedvezőtlen népesedési tünetei egyenesen az 1870/71. évi pusztító hadjáratra vihetők vissza s annak sajnálatos ugyan, de muló jelentőségű következtetését képezik.

A népesség természetes szaporodása az 1881—1889. évek közötti időszakban így alakult:

1881-ben	108.229 lélek	1886-ban	52.616 lélek
1882-ben	97.027 »	1887-ben	56.536 »
1883-ban	96.803 »	1888-ban	44.772 »
1884-ben	78.974 »	1889-ben	85.646 »
1885-ben	87.661 »		

A hullámváz a mérsékelt abszolút magasságu számok daczára is jelentékeny; a csökkenő irányzat egész 1888-ig kétségtelen, de itt hirtelen csaknem 100%-nyi növekedés jelentkezik, a reá következő évben azonban a fentebb előadott csökkenés, illetőleg a depopuláció tünetei állanak be az által, hogy a halálozások száma folytonosan felülmúlja az élve születések számát, ugyanis:

	élve született	meghalt	+ — születés
1890-ben	838.059	876.505	— 38.446
1891-ben	866.377	876.882	— 10.505
1892-ben	855.847	875.888	— 20.041
1893-ban	874.672	867.526	+ 7.146

¹⁾ A párisi osztrák és magyar főkonzulátus hivatalos jelentése.

Az utolsó évi javulás kis részben a halálozások mérsékelte csökkenésének, jóval nagyobb részben azonban a születések szaporodásának tulajdonítandó, és éppen ebben fekszik a javulás jelentősége, mert a népesedés kedvezőtlen fejlődése Franciaországban nem a halálozások nagy számában található, — hiszen például 1892-ben, a melv év a halálozások nagy száma miatt kedvezőtlennek mondható, Franciaországban 1000 lélekre csak 22'85, ellenben Ausztriában 28'76, Németországban pedig 24'10 halálozás esett, — hanem a születések csekély számában.

Sajátságos jelenség, hogy 1893-ban népszaporodás csak az egyik nemnél jelentkezik, ugyanis:

élve született	446.957 férfi	427.715 nő
meghalt	449.682 »	417.841 »

Tehát, jóllehet az össznépesség 7.146 lélekkel növekedett, a férfiak száma 2.725 lélekkel kevesbedett, a nőké ellenben 9.871 lélekkel növekedett.

Adatainkból nem tűnik ki, hogy az 1893. évi népszaporodásból mily nagy hányad esett a francia honosokra s mekkora az ott nagy számban élő idegenekre; 1892-ben az összes népesség 20.041 főnyi fogyásával szemben a francia honosok lélekszáma 27.658 fővel csökkent; nincs kizárva, hogy az 1893. évi csekély szaporodás is nagyrészen az idegenek javára esik.

Ez idegenekből egyébként évenként tetemes rész megszerzi a francia honosságot; így 1890-ben 5.984, 1891-ben 5.371, 1892-ben 4.537, 1893-ban 4.212 egyén vétetett fel a francia állampolgári kötelékbe.

Az 1893-ik év egy további kedvező népesedési tünete a házasságok növekedése, az utolsó öt év házasság kötéseinek száma ugyanis a következő volt:

1889-ben . . .	272.934	1892-ben	290.319
1890-ben . . .	269.332	1893-ban	287.294
1891-ben . . .	285.458		

Itt a javulás ugyan nem oly szembetűnő, mint a születéseknél, de például 1890-el szemben, a mely év a legkedvezőtlenebb volt 1883 óta, tetemes, mintegy 6'60/o-nyi.

Ezen egy év adataiból egyébként nem lehet biztosan következtetni Franciaország népesedési viszonyainak gyökeres javulására, ez adatokat csak egy kedvező tünetnek vehetjük, a melynek értékéről a következő évek fognak tanúságot tenni.

II. Őstermelés.

Az erdőterület és annak tulajdoni viszonyai Poroszországban.¹⁾ Poroszországban az egyes művelési ágak közötti területi eltolódásokat tíz-tíz évi időközökben, puhatólják; a legutolsó ilyenmő adatgyűjtés 1893-ban hajtattott végre.

Az egész porosz királyságban 1883-ban 8,153.947 hektár erdő találtatott; 10 év alatt, egész 1893-ig, ez a terület 38.558 hektárral, tehát nem is egész egy fészázalékkal növekedett, úgy, hogy jelenleg az összes erdőterület 8,192.505 hektárra, a királyság összes területének 23'51/o-ára rug.

¹⁾ Zeitschrift der kön. preuss. stat. Bureau XXXIV. Jahrg. 1894. III. Heft.

Az erdőterület nem oszlik el a királyság egyes alkotó részeiben egyenletesen; így az egyes tartományok szerint az abszolút és viszonylagos erdőterület így alakult:

	Összes terület	Összes erdőterület	Erdőterület az összes terület % -a
	h e k t á r		
Keleti Poroszország	3,698.700	617.668	17.5
Nyugati »	2,551.600	543.280	21.3
Brandenburg	3,989.990	1,817.917	33.0
Pomeránia	3,011.210	606.704	20.1
Pozen	2,896.220	573.402	19.8
Szilézia	4,080.710	1,161.367	23.8
Szászország	2,524.270	525.800	20.8
Schlesvig-Holstein	1,890.320	124.531	6.6
Hannover	3,847.390	684.146	16.4
Wesztfália	2,020.650	564.589	27.9
Heszzen-Naszszau	1,569.250	623.611	39.7
Rajnai tartomány	2,699.200	881.092	30.8
Hohenzollern	114.220	38.408	33.6
Az egész porosz királyság .	34,843.730	8,192.505	23.5

Az eltérések, a mint látjuk, igen nagyok; a két végletet képezi Schlesvig-Holstein az ő dán jellegű, erdőszegény gazdálkodásával és Heszzen-Naszszau sűrű népességével, a hol az erdőterület jobbra magasabb jövedelmet nyújt, mint a gabona-termelés; egyébként minden tartományban nagy befolyással bírnak az erdőterületnek az összterülethezi arányára a népsűrűsége és a gazdálkodási rendszeren kívül a hegy- és vízrajzi alakulások is; így Brandenburgban a sok futóhomokterület parancsolja az intenzívebb erdőkulturát, Sziléziában, Wesztfáliában, a Rajnai tartományban, Szászországban és Hohenzollernben, részben Heszzenben is a sok, más művelésre nem alkalmas hegység, stb.

Poroszországban az összes erdőterületnek több mint fele részé magántulajdonon képez¹⁾ de jelentékeny hányad van a kincstár és a községek tulajdonában is; az összes erdőterület ugyanis így oszlott el a tulajdonos minősége szerint:

	Hektár	Az összes erdőterület % -a
a korona tulajdona	65.246	0.8
az állam »	2,464.757	30.1
a községek »	1,025.525	12.5
alapítványok »	83.101	1.0
szövetkezetek »	222.364	2.7
magánosok »	4,381.512	52.9
Összesen	8,192.505	100.0

1883. óta a korona, állami s községi erdők területe 109.283 hektárral emelkedett, ellenben a többi birtokosoké 70.725 hektárral csökkent; e körülmények okát talán az képezheti, hogy a földművelés válságos helyzete miatt a magántulajdonosok csekélyebb értékű s rosszabb földjeiket eladják az államnak, a mely ujabbán nagyobb összegeket fordít erdőültetési célokra.

A korona tulajdonát képező, viszonylag jelentéktelen erdőterületnek két harmadrésze az uralkodó család fészke, Branden-

¹⁾ A hitbizonyokat is beszámítva.

burgra esik, e tartományon kívül még csak Pomeránia, Pozen, Szilézia s Szászországban bír a korona némi erdőbirtokkal.

A kincstári erdőtulajdon a két Poroszországban dominál, az összes erdőbirtoknak 55·7—56·0/o-val, azután Heszszzenben 42·0/o-al, míg Hohenzollernben egyáltalán nincs kincstári erdőterület, Weszfáliában pedig az összes erdőknék csak 8·5, Sziléziában 13·2, a Rajnai tartományban 17·0/o képezi a kincstár tulajdonát.

A községi erdőterület Hohenzollernben a legnagyobb arányú; itt ugyanis az összes erdőterület 52·1/o-a községi, azután a Rajnai tartományban, a hol 39·6 és Heszszzenben, a hol 35·2/o községi tulajdon; ezekkel szemben Pozenben például az összes erdőterületnek csak 2·0/o-a községi tulajdon.

Az alapítványi erdők Schlesvigben 2·0/o-al, ellenben Pozenben csak 0·2/o-al képviselve az erdőösszterületben; a szövetkezetek tulajdonát képező erdőknél általában a nyugati tartományok tüntetnek fel magas arányszámot, így pl. Hannover 12·5, Weszfália 8·3/o, ellenben a kelet, így Szilézia, Pozen, Brandenburg, a két Poroszország és Pomeránia csak 0·2—0·4/o-ot.

Legnagyobb az eltérés a magántulajdont képező erdőknél; így: Sziléziában 76·5, Weszfáliában 72·7, Pozenben 65·7, Schlesvigben 62·1/o magánerdő; míg a minimumot Heszszzen képviseli 16·3/o-al.

III. Kereskedelem és forgalom.

Németország áruforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára.¹⁾ Németország kereskedelmi forgalma, daczára ama kedvezőtlen conjuncturáknak, a melyek a termelés minden ágában már huzamos idő óta érvényesülvén, egyuttal a forgalom fejlődésére is hátráltatólag hatnak, erős fejlődésben van.

Ez a fejlődés azonban,—tekintettel az általános árdepresszzióra,—inkább csak a forgalomba került árúk mennyiségének növekedésében észlelhető, a melylyel az értéknövekedés lépést egyáltalán nem tart; a forgalom ugyanis így alakult, a nemes érc-forgalom figyelmen kívül hagyásával:

	K i v i t e t e t t		B e v i t e t e t t	
	ezer métermázsa	millió márka érték	ezer métermázsa	millió márka érték
1884-ben	191.515	3.203·5	177.875	3.260·1
1885-ben	188.137	2.959·4	178.671	2.937·2
1886-ban	189.238	2.983·9	169.445	2.977·1
1887-ben	194.953	3.134·0	193.864	3.111·3
1888-ban	207.400	3.203·5	218.672	3.270·7
átlag 1884—1888-ban .	194.249	3.076·9	187.705	3.091·3
1889-ben	182.922	3.164·8	266.112	3.989·5
1890-ben	193.647	3.326·5	281.421	4.145·5
1891-ben	201.390	3.175·5	290.119	4.150·8
1892-ben	198.911	2.954·1	295.091	4.018·6
1893-ban	213.610	3.092·0	293.148	3.961·8
átlag 1889—1893-ban .	193.096	3.142·6	286.178	4.053·2
1894-ben	223.326	3.178·2	320.216	4.246·1

¹⁾ Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich XV. Jahrg. 1894. Monatliche Ausweise über den auswärtigen Handel des deutschen Zollgebietes, 1894. Dezember.

1884. és 1894. között a kivitt árúk mennyisége 19⁵/₀-kal emelkedett, azok értéke ellenben 0⁸/₀-kal csökkent; a behozott árúk mennyisége pedig ugyanezen időszakban 80⁰/₀-kal, azok értéke 24³/₀-kal emelkedett, végül az összforgalom mennyisége 48⁶/₀-kal, annak értéke 14⁹/₀-kal növekedett.

Ez a két év azonban a forgalom tekintetében igen kedvező volt, ha a hivebb képet nyújtó öt-öt éves átlagokat tekintjük, akkor az értékeknél nagyobb, a mennyiségnél ellenben kisebb viszonylagos növekedést találunk; figyelembe kell azonban vennünk azt, hogy e tizenegy évi időszakra esik Németország kereskedelmi politikájának többrendbeli irányváltozása, a mely irányváltoztatás mindenestre igen nagy befolyással volt a forgalom alakulására, illetőleg annak felfelé vagy lefelé való hullámsására.

Hogy a forgalom irányának aránya hogy állott egymáshoz, azt az alábbi táblázat tünteti fel:

	A z ö s s z f o r g a l o m			
	mennyiségéből esik % a kivitelre	a bevitelre	értékéből esik % a kivitelre	a bevitelre
az 1884—1888. évek átlagában . . .	49 ¹	50 ⁹	49 ⁹	50 ¹
az 1889—1893. évek átlagában . . .	40 ⁸	59 ²	43 ⁷	56 ³
1894-ben	41 ⁷	58 ³	42 ⁸	57 ²

Ez az összeállítás a forgalom irányának jelentékeny módosulását jelzi; a nyolczvanas évek közepén a kivitel és a bevétel még jóformán teljes egyensúlyban volt úgy az értéket, mint a mennyiséget illetőleg, és bár az első öt éves átlagban a bevételnek némi csekély túlsúlyt látjuk, némely években a kivitel jóval túlszárnyalta a bevitt mennyiség és érték tekintetében is; a második öt éves átlagban azonban a bevétel mindinkább tért nyer a kivitel rovására és a kereskedelmi mérleg, — mint a legtöbb iparos és sűrű népességű államban, — határozottan passzívra válik.

A mérleg ezen passzivitása a nyers termékek, tehát az élelmi czikkek, gabonaneműek és az ipari segédanyagok behozatalának nagymérvű fokozódásában találja magyarázatát; elegendő e tekintetben felhozunk, hogy míg például 1884-ben az összes 3.260 millió márkányi behozatalból 2.181⁸ millió márká (66⁹/₀) esett a nyers termékek és 1.078³ millió márká (33¹/₀) az iparczikkek bevitelére, addig 1893-ban a 3.961⁸ millió márká értékű behozatalból 2.828¹ millió márká (71¹/₀) értékű volt a nyers termék és 1.133⁷ millió márká értékű (28⁶/₀) az iparczikk, mennyiség tekintetében pedig: 1884-ben 163.471 ezer métermázsa, 1893-ban 277.751 ezer métermázsa nyersanyag hozatott be, iparczikk pedig 1884-ben 14.403 ezer, 1893-ban 20.397 ezer métermázsa; a bevétel ezen fokozódásával szemben a kivitelnél 1884—1893. között a nyers termékek kivitele némileg emelkedett, ellenben az iparczikkeké csökkent.

A főbb árucsoportok szerint a forgalom a következőleg alakult 1894-ben:

	K i v i t e t e t t		B e h o z a t o t t	
	ezer métermázsa	millió márka érték	ezer métermázsa	millió márka érték
Hulladék	1.417 ⁸	11 ⁶	450 ²	63 ¹
Gyapot és gyapotárú . .	734 ⁷	198 ²	382 ⁷	278 ⁹
Ólom és ólomárú	352 ⁰	8 ⁹	20 ⁸	5 ³

	K i v i t e t e t t		B e v i t e t e t t	
	ezer métermázsa	millió márka érték	ezer métermázsa	millió márka érték
Kefekötő és szitakötőárúk	16'4	17'3	0'8	2'8
Festékek és gyógyszerek	6.043'9	265'7	596'7	233'8
Vas és vasárúk	14.895'9	253'6	190'5	31'0
Érczek, ásványok, asbest, stb.	39.050'0	42'9	2.724'2	107'4
Kender, len és egyéb fonó s szövő ipari nyers- anyagok (a gyapot ki- vételével)	550'0	34'1	224'3	99'3
Gabona s egyéb mezőgaz- dasági termékek	4.678'1	61'2	4.123'0	545'9
Üveg és üvegárúk	1.208'2	41'5	11'5	8'0
Haj, szőrök, toll, stb. . .	42'0	23'1	9'2	41'7
Nyersbőrök	444'6	62'4	89'1	140'9
Fa- és faárúk	5.084'1	86'7	2.055'9	216'9
Komló	109'2	33'1	4'5	19'4
Eszközök, gépek, járművek	1.432'2	121'0	34'0	32'0
Naptárak	0'8	0'3	0'8	0'3
Kaucsuk, guttapercha és ebből készült árúk . . .	41'4	25'5	66'6	31'2
Ruhák és pipereárúk . . .	84'2	99'2	3'6	8'7
Réz és rézárúk	945'6	61'5	455'2	52'3
Rövidárúk	76'2	75'1	6'8	37'9
Bőr és bőrárúk	188'1	138'3	91'5	44'2
Fonalak, vászon és vászon- árúk	143'9	32'1	164'8	32'7
Világító anyagok (kőolaj kivételével)	6'5	0'8	1'6	0'1
Irodalmi és művészeti cikkek	145'1	103'6	45'2	28'7
Gyarmatárúk és fűszerek	15.339'0	350'9	9.622'2	568'8
Olajok és zsírneműek . .	1.308'7	32'3	5.583'8	174'8
Papiros és papirárúk . .	1.647'6	94'9	244'7	12'4
Prémek és prémárúk . .	5'3	3'5	3'9	1'4
Kőolaj	64'0	0'9	8.676'8	66'8
Selyem és selyemárúk . .	55'2	190'9	56'0	166'0
Szappanok és illatszerek	53'9	10'3	11'7	2'3
Játékkártya	0'9	0'4	—	—
Kő s kőárúk	6.207'5	22'9	9.724'5	35'5
Szén, koks, turfa	122.203'7	136'7	122.126'3	94'6
Szalma s gyékény	13'1	3'8	17'8	6'5
Aszfalt, kátrány, szu- rok, stb.	528'9	6'8	1.727'1	30'7
Állatok és állati termékek	72'8	7'5	1.859'6	96'1
Agyagárúk	2.943'0	34'7	1.541'6	5'3
Szarvasmarha	273'8	24'8	3.252'4	206'7
Viaszos vászonárúk . . .	5'4	1'1	6'7	1'0
Gyapju s gyapjuárúk . .	733'5	323'4	2.103'1	406'7
Horgany és horganyárúk	794'6	31'7	184'2	5'1
Czin és cinárúk	17'2	4'4	108'8	18'3
Egyéb meg nem nevezett árúk	66'6	12'5	—	—

Az egyes árucsoportok közül hazánkra nézve a legnagyobb fontossággal a mezőgazdasági termékek (gabona, szarvasmarha, gyapju stb.) bírnak; az ezen árucsoportokhoz tartozó főbb termékek

közül, a melyek tekintetében hazánk is jelentékeny mértékben a német piacra van utalva, Németország utolsó tíz, illetőleg tizenegy évi bevétele így alakult:

	Buza	Rozs t o n n a	Árpa t o n n a	Zab
1884-ben	754.512	961.560	440.080	366.413
1885-ben	572.423	769.701	438.086	218.083
1886-ban	273.280	565.265	353.896	81.031
1887-ben	547.255	638.544	511.526	167.577
1888-ban	389.767	652.811	444.781	182.263
átlag 1884—1888	497.449	717.576	437.664	202.873
1889-ben	516.887	1,059.731	651.422	258.004
1890-ben	672.587	879.903	735.292	187.717
1891-ben	905.332	842.654	725.519	119.884
1892-ben	1.296.213	548.599	588.297	87.837
1893-ban	703.453	224.262	851.740	242.946
átlag 1889—1893	818.894	711.030	709.454	179.278
1894-ben	1,153.837	653.624	1,097.497	402.550
	Tengeri t o n n a	Malata t o n n a	Liszt	Szarvasmarha darab
1884-ben	192.002	65.646	46.282	91.196
1885-ben	196.321	64.994	21.712	88.491
1886-ban	169.390	66.335	16.995	120.893
1887-ben	159.635	75.285	21.238	125.341
1888-ban	94.204	64.172	10.904	110.810
átlag 1884—1888	162.310	67.286	23.426	107.346
1889-ben	314.610	80.929	13.922	157.414
1890-ben	561.933	72.760	14.842	180.376
1891-ben	408.327	65.043	13.975	233.075
1892-ben	717.310	72.661	26.620	255.440
1893-ban	761.079	77.602	26.895	191.011
átlag 1889—1893	552.652	73.399	19.151	207.463
1894-ben	583.177	75.066	30.834	385.069
	Ló d a r a b	Sertés t o n n a	Gyapju t o n n a	Bor
1884-ben	74.469	759.207	114.393	58.427
1885-ben	69.763	545.633	113.192	57.416
1886-ban	72.748	568.570	124.168	55.856
1887-ben	73.519	382.966	124.586	57.869
1888-ban	87.066	291.799	149.959	67.374
átlag 1884—1888	75.513	509.635	125.260	59.388
1889-ben	84.329	327.649	165.176	74.552
1890-ben	83.506	596.811	148.307	73.713
1891-ben	90.129	738.599	163.735	72.375
1892-ben	82.055	861.253	180.431	84.358
1893-ban	65.234	800.852	170.623	78.227
átlag 1889—1893	81.051	665.035	165.664	76.845
1894-ben	85.312	710.128	181.574	72.438

A legtöbb nyerstermék bevitelénél nagy mérvű emelkedést tapasztalunk; természetes következménye ez Németország népessége gyors szaporodása, — vagyonosodása — s ennek következtében a fogyasztó képesség növekedésének; a nyerstermékek bevitelének növekedésére egyébként az ipar fejlődése is nagy be-

folyással volt, így egyebek között a nyers gyapjunál is, a mely nyerstermékből folyton növekvő mennyiséget igényel a német posztóipar.

Hogy hazánk Németország, termékekbőlhi szükségletének fedezéséhez mennyiben járul hozzá, arról a hazai s a közös vámterület áruforgalmi statisztikája bő felvilágosításokat ad; mindamellett időszerűnek véljük az alkalommal, csak a fentebb elsorolt, hazai szempontból fontosabb mezőgazdasági termékekből ama mennyiséget feltüntetni, a melylyel a közös vámterület, a német vámhivatalok tanúsága szerint, a német fogyasztás fedezéséhez hozzájárult; e mennyiségek feltüntetésénél csak az 1884. és 1894. év forgalmát tartjuk szem előtt; ezek szerint bevitetett Németországba a közös vámterületről:

	1884-ben		1894-ben	
	az összes bevétel %-a		az összes bevétel %-a	
Buza tonna	88.289	11'7	19.510	1'7
Rozs »	14.541	1'5	537	0'1
Árpa »	210.058	47'7	345.296	31'5
Zab »	57.195	15'6	12.931	3'2
Tengeri »	16.601	8'6	10.604	1'8
Maláta »	61.390	93'5	74.701	99'6
Liszt »	39.201	84'7	21.952	73'1
Szarvasmarha darab	44.420	48'7	178.952	46'5
Ló »	10.615	14'3	12.311	15'2
Sertés »	215.087	28'3	435.437	61'3
Gyapju tonna	5.964	4'8	4.018	2'2
Bor »	8.679	14'8	8.762	12'1

Mint fentebb láttuk, Németország bevétele ezekből a termékekből folyton növekszik; tizenegy évvel ezelőtt e bevételi szükséglet tetemes részét a közös vámterület fedezte, a mint azt a bevételbeni részesedés aránya is tanúsítja; azóta azonban ez a részesedés nagy mértékben hanyatlott, bár az a több terméknél még mindig igen jelentékeny, különösen az állatoknál, továbbá a maláta, a liszt és az árpánál.

Ez adatok egyébként egész teljességében igazolják azt a közös vámterület áruforgalmi adataiból is kitünő jelenséget, hogy a közös vámterület a mezőgazdasági termékek kivitele tekintetében a világpiacpon elvesztette jelentőségét és mint ilyen, számba többé alig jöhet; e jelenségnek okát azonban nem abban találjuk, mintha annak termelése csökkent, vagy fogyasztó képessége aránytalan mértékben növekedett volna, sőt ellenkezőleg, a közös vámterület mezőgazdasági produkciója, a bortermelést és a juhászatot kivéve, legalább is oly mértékben fejlődik, mint a lakosság fogyasztó képessége, de a kedvezőtlen árkonjunkturák, a nagy verseny, megakasztják a kivitelt és az a mennyiség, a mely kedvezőbb viszonyok között mint felesleg a világpiacpon lett volna értékesíthető a termelés helyen fogyasztatik el, mint egyáltalán nem-, vagy pedig jutalmazóan nem értékesíthető felesleg.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 63. füzet. 1895. márczius.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. április hó: Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform, Thim Józseftől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 3. füzet, 1895. márczius hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évf. 3-ik szám. 1895. márczius hó: Agrár-statisztika. A mezőgazdasági munkáskérdés; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 4: Die geschichtliche Entwicklung des Kommunal-Abgabenwesens in Preussen und die wichtigsten prinzipiellen Bestimmungen des neuen Kommunal-Abgabengesetzes von Schön. Entwurf eines Gesetzes betr. Erweiterung der Unfallversicherung. (Schluss.)

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 10—13: Die Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbes in Deutschland von Stegemann. Eine Enquête über die Arbeitslosigkeit in England. Die Reform der preussischen Handelskammern von Cl. Neuburg. Die Preisentwicklung der letzten Jahre und die Getreidemonopol-Frage in Deutschland. Die Reform der directen Personalsteuern in Österreich von E. Mischler. Die Verstaatlichung der Getreideeinfuhr im Deutschen Reiche und die Handelsverträge von C. Thiess; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. 2. Heft: Stadt und Land unter dem Einfluss der Binnenwanderungen (Fortsetz.) von A. Wirminghaus. Die Anwendung der Interpolation in der Statistik von H. Westergaard. Die Monatspreise des Getreides von J. Conrad. Die Schwankungen des Diskonts, des Notenkurses und des Silberpreises im Jahre 1894 und der Vorjahre. Die Preisentwicklung der letzten Jahre und der Antrag Kanitz von J. Conrad; etc.

Statistische Monatschrift. XXI. Jahrgang 1. Heft. Jänner-Heft: Erntergebniss der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1894; nach amtlichen Quellen im k. k. Ackerbau-Ministerium zusammengestellt. Kirchenstatistik von Schmid; etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom Kais. Statistischen Amt. Jahrgang 1895. I. Heft: Die Eheschliessungen, Geburten und Sterbefälle im Deutschen Reich im Jahre 1893. Überseeische Auswanderung im vierten Vierteljahr 1894. Weizeupreise in Berlin, Paris, London, New-York 1890—94; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureau's. Herausgeg. von dessen Director E. Blenck. XXXIV. Jahrgang. 1894. III. Vierteljahrsheft: Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preussischen Staate während des Jahres 1893. Das Volksschulwesen im Deutschen Reiche von A. Petersilie. Die preussischen und die deutschen Universitäten von A. Petersilie; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. LI. Jahrgang. II. Heft: Kritik der Ricardo-Thünen'schen Grundrentenlehre von G. Flatow. Die Abänderung und Erweiterung der Unfallversicherung in Deutschland von C. Hampke. Die Organisation des Kleingewerbes von A. Voigt. Das Problem der Wirtschaftskammern (II. Art.) von A. Schäffle; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 3. Mars, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. Nos. 9—12: Les ententes et syndicats de producteurs. Le commerce extérieur de l'Egypte (1874—93.) La propriété rurale et la condition du paysan en Angleterre: le village anglais et le village français; la superficie moyenne des exploitations en Angleterre; l'aristocratie foncière et la loi des pauvres. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: d'un impôt sur la rente française; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 532—535.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Mars 1895: Le protectionnisme communal par J. Charles-Roux. Malthus et la statistique (fin) par G. Fiamingo. La politique des traités de commerce par L. Say; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 3. Mars 1895: Statistique de l'industrie minérale pour 1893 par O. Keller. Les révélations du Censur de 1890 aux États-Unis par A. de Foville. Statistique de la fabrication des valeurs fiduciaires postales de 1848 à 1892 par A. Vannacque. Mouvement de la population de la France pendant l'année 1893; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 2. Février 1895: La politique commerciale et coloniale de la France par Alex. Peez. Les derniers résultats de l'assurance obligatoire contre les accidents en Allemagne et en Autriche par E. de Ronchamp; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 104. March 1895: State of the Skilled Labour Market. The Silk Industry of Russia. American Production of Pig Iron in 1894. Foreign Import Duties on Agricultural Produce; etc.

The Economic Journal. Vol. V. No. 17. March, 1895: Quesnay's Tableau Économique by S. Bauer. Inequality of Local Rates by E. Cannan. The English Currency under Edward I. by C. G. Crump; etc.

The Economist. Vol. LII. Nos. 2687—2690: The New United States Loan. Germany and Bi-Metallism. British Shipping in 1894. The Money market. The Alleged Scarcity of Gold. The Budget Prospect. Indian Gold Mines. The Proposed Monetary Conference. American Railroad Earnings in 1894. The Supply of and Demand for Gold; etc.

Political Science Quarterly, Vol. X. Nr. 1. March, 1895: Workingmen's Dwellings in London by Edw. Porritt. The Law of Population Restated by S. N. Platon. Legislation against Futures by H. C. Emery. Kossuth the Revolutionist by J. B. Moore; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 9—14. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 21—29. sz.

Magyar Statisztikai Közlemények. A kereskedelemügyi magyar kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. Új folyam. VIII. kötet: A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma. Budapest, 1895.

Mandello dr. Karl, Rückblicke auf die Entwicklung der. ung. Volkswirtschaft. Budapest, 1895.

Szabó Jenő, Vasuti politikánk fejlődéséhez. Budapest, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang 2. Heft. Wien, 1895.

Endres, Max, Lehrbuch der Waldwertrechnung und Forststatistik. Berlin, 1895.

Mayr, G. von, Statistik und Gesellschaftslehre I. Band. Theoretische Statistik. Freiburg 1. B., 1895.

Österreichische Statistik. Herausgeg. von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XXXVIII. Band. 3. Heft: Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1892. Wien, 1895.

XLI. Band. 4. Heft: Statistische Uebersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse, im Jahre 1891. Wien, 1895.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium.

I. Heft: Ein- und Ausfuhr im Januar 1895.

II. Heft. Ein- und Ausfuhr im Februar 1895. Wien, 1895.

Vacher L., Le homestead aux Etats-Unis. Paris, 1894.

Winiarski, L., Les finances russes (1867—1894) avec une introduction sur l'impôt et le crédit public. Genève, 1894.

Howell, G., A handy book of the labour laws: being a popular guide to Employers and Workmen Act 1875, Trade Union Act, Arbitration Act etc. 3-th. edition. London, 1894.

Scrutton T. O. The Merchant Shipping Act, 1894. London, 1895.

Skinner, Thomas, The stock exchange year-book for 1895. A careful digest of information, relating to the origin, history and present position of each of the public securities and joint stock companies known to the markets of the U. Kingdom. XXI-th year. London, 1894.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. április hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1895. évi márczius hó 31-én tartott rendes közgyűlése. III. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának folyó évi márczius hó 14-én tartott ülése. IV. Szakosztályi ülések: 1. a sociológiai szakosztály márczius hó 21-én tartott ülése; 2. a munkásügyi szakosztály márczius hó 28-án tartott ülése; 3. a kereskedelmi és gazdaságjogi szakosztály április hó 4-én tartott ülése.

I. Közlemények.

1. A gazdaságtörténeti szakosztály folyó hó 23-án délután 6 órakor a Köztelek nagytermében ülést tart, melynek tárgya: *dr. Acsády Ignác* felolvasása: **A magyar gazdaság-történet feladatai.**

2. A kereskedelmi (VI.) és gazdaságjogi (IX.) szakosztálya folyó évi április hó 25-én délután 5 órakor a társaság saját helyiségében ülést tart, melynek tárgya: **Vitatkozás a biztosítási törvény előadói javaslatáról**, a folyó évi április hó 4-én megtartott előadás és megkezdett vita kapcsán.

3. A közlekedési (VII.) szakosztály folyó hó 27-én délután 6 órakor a M. T. Akadémia üléstermében ülést tart, melynek tárgya: *dr. Szokolay Kornél* felolvasása: **A bosnyák vasutak és bosnyák vasuti politika.**

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1895. évi márczius hó 31-én délelőtt 11 órakor tartott rendes közgyűlése.

Elnök: *dr. Láng Lajos*, jegyző: *dr. Mandello Gyula*.

1. Elnök az ülést megnyitván, a tagokat üdvözlő és a jegyző könyv hitelesítésére Gaál Jenő és Forster Gyula tagtársakat kéri fel.

2. Halász Sándor igazgató felolvassa az igazgató választmány jelentését (l. a Közgazdasági Szemle folyó évi márcziusi füzetét). A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi.

3. Az elnök indítványára a közgyűlés köszönetet szavaz a Magyar Tudományos Akadémianak azért, hogy üléstermét a Magyar Közgazdasági Társaságnak ismételten átengedte, továbbá ama tagtárs uraknak, kik az elmúlt esztendőben előadásokat tartottak; lovag Falk Zsigmond és *dr. Jekelfalussy József* uraknak azért, hogy a Közgazdasági Szemle kérdésért a társaság céljaira való tekintettel oldották meg, s végre Kőrösi Imre és Szathmáry Gyula uraknak, a kik a társaság pénz- és számviteli ügyeiben segédkezet nyújtottak.

4. Az igazgató bemutatja a számvizsgálók jelentését, melyet a közgyűlés tudomásul vesz.

5. Megejtetvén az 1895. évre kiküldendő számvizsgáló bizottság választása, Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz eddigi számvizsgáló bizottsági tagok egyhangulag újból megválasztattak.

6. Elnök a választmány határozata folytán előterjeszti ama kérdést, vajjon a közgyűlés czélszerűnek tartja-e ez idő szerint azt, hogy az igazgató választmányban még betölthető helyekre választás történjék.

A közgyűlés elhatározza, hogy a választmány kiegészítése ez évben ne történjék meg; a rendelkezésre álló helyekre csak akkor fognak új választmányi tagokat választani, ha a társaság tagjainak száma jelentékenyen megszaporodik.

7. Tárgyalásra kerül dr. Gorove László tagtárs indítványa, melynek értelmében kívánatosnak látszik, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság az 1000 év ünnepén méltó módon képviselve legyen, másrészt pedig a millenaris kiállítás közgazdasági oldala a társaság által tanulmány tárgyává tétessék.

A közgyűlés elvileg hozzájárul a tett indítványhoz és az indítvány értelmében, valamint az elnök javaslatára az igazgató választmányt bizza meg a szükséges intézkedések megtételével.

Az elnök a megjelenteknek köszönetet mondván, a közgyűlést bezárja.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1895. évi márczius hó 14-én tartott igazgató választmányi üléséből.

Jelen vannak: Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, Grötschel Imre pénztáros, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtáros, továbbá Hevesi Ödön, Matlekovits Sándor, Mende Bódog, Mudrony Soma, Neumann Károly, Pólya Jakab, Teleszky János, Vizneker Antal választmányi tagok.

Láng Lajos elnök távollétében az elnöki széket Matlekovits Sándor foglalván el, üdvözlí a megjelenteket és a jegyzőkönyv hitelesítésére

Mende Bódog és Vizneker Antal urakat kéri fel.

1. Igazgató jelenti, hogy Burchard Bélaváry Konrád, valamint a budapesti kereskedelmi és iparkamara alapító tagok a 200—200 forint alapítványi összeget a társaságnak az országos központi takarékpénztárnál vezetett számlája javára már befizették.

Tudomásul szolgál.

2. Olvastatik a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulatának folyó évi márczius hó 2-án kelt átirata, melylyel a társulat a Magyar Közgazdasági Társaság alapító tagjai sorába 200 forinttal belép; közölven egyttal, hogy a társulatot dr. Ullmann Sándor társulati ügyész fogja képviselni

Örvendetes tudomásul vétetik és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata az alapító tagok közé iktattatik.

3. Igazgató bemutatja az ujonnan ajánlott tagok névsorát, örvendetes körülmény gyanánt emelvén ki a kereskedelmi és iparkamarák jelentkezését.

Az ajánlottak, névszerint a flumei, szegedi és temesvári kereskedelmi és iparkamarák, a budapesti magyar kereskedelmi

csarnok, továbbá Hegedüs Ferencz osztálytanácsos (Budapest), Vályi Gábor egyetemi tanár (Kolozsvár) és Reiner Zsigmond (Budapest) rendes tagokul fölvételnek és erről külön értesítetnek.

4. Olvastatik az országos iparegyesület folyó évi márczius hó 8-án kelt átirata, melylyel a társulattal való csereviszonyt följánlván, egyuttal több becses művet küld meg a társaság könyvtára részére.

Az ajánlat örömmel fogadtatván, a választmány az adományért hálás köszönetét fejezi ki; a Közgazdasági Szemlének az egyesület részére leendő megküldését már is elrendeli s erről az országos iparegyesületet külön is értesíti.

5. Igazgató bemutatja az igazgató választmánynak a folyó évi márczius hó 31-iki közgyűlés elé terjesztendő évi jelentése tervezetét.

A jelentés jóváhagyatván, a választmány egyuttal elhatározta, hogy az már előzetesen a társasági Értesítő útján közzétételéért.

Tudomásul szolgál.

Elnök az ülést bezárja.

IV. Szakosztályi ülések.

1. A **sociologiai szakosztály** 1895. márczius 21-én a társaság helyiségében ülést tartott.

Elnök: Körösi József; titkár: dr. Thirring Gusztáv.

Paikert Alajos felolvassa tanulmányát »A klimatikus viszonyok és a civilizáció kölcsönhatásáról.« (Kivonatát az Értesítő következő száma fogja hozni.)

Elnök felvetvén a kérdést, hogy a szakosztály kíván-e azonnal hozzászólni az előadáshoz, miután a szakosztály igenlőleg nyilatkozik, elsőnek felszólal:

Mandello Gyula: Előadót a romantikus sociologia hívének látja, míg ő maga az exakt sociologia követőjének vallja magát; mint ilyen, — bár elismeréssel adózik előadónak, hogy ezen rendkívül fontos kérdést felvetette, — kifogásolja, hogy előadó a civilizációra ható s egymással karöltve járó számtalan tényező közül csakis a klimát ragadta ki s azt — vonatkozás nélkül a többi tényezőkre — tette tanulmánya tárgyává olyformán, hogy bizonyos hasonló égaljú és hasonló flórával bíró területekről a civilizációnak hasonló irányban való fejlődését igyekezett kimutatni; előadó azonban nem közzölte, hogy mily alapon tartja a fejlődést azonosnak s állításainak bizonyításába nem bocsátkozott. A sociologia feladata nem lehet ily általános kérdéseket felkarolni, a nélkül, hogy azok pozitív tanulmányokkal támogattnának.

Paikert Alajos azt hiszi, hogy a megegyezést a növényvilág és éghajlat közt egyfelől és a civilizáció fejlődése közt másfelől elég határozottan kimutatta, egyenkint vázolván azon vidékeket, a hol hasonló természeti viszonyok mellett hasonló kultúra fejlődött ki.

Mudrony Soma szerint a klíma hatása mellett a társadalom befolyása is döntő. Tulajdonképen nem a klíma az irányadó a kultúra fejlődésében, hanem a foglalkozás az, mely a fejlődés irányát megjelöli. A hol a civilizáció már belenyúlik az életbe, ott a klimatikus viszonyok jelentősége apad, mert az ember képessé válik magát azoknak hatása alól bizonyos mértékig emancipálni. Nem oszthatja

előadónak a kolóniákra vonatkozó nézetét; gyarmatok szervezése által nem lehet Magyarország érdekeit biztosítani, ellenkezőleg oda kell hatni, hogy hazánk függetleníttessék minden más ország gazdasági viszonyai alól.

Rubinek Gyula Britannia és Japán példájából azt következteti, hogy a klíma hatásánál döntőbb a földrajzi fekvése.

Jankovics Béla szerint kolóniákat alapítani ma már nem lehet, mert minden darab föld le van foglalva; a klímára nézve állítja, hogy annak a fajra nincs befolyása, csakis a műveltségre; hivatkozik Amerikára, a hol a legkülönbébb égaljak alatt mégis ugyanazon egy faj található.

Kőrösi József összegezvén a hallott nézeteket, először is oda nyilatkozik, hogy a kolonizálás, mint a tárggyal összefüggésben nem álló politikai kérdés, diskusszió tárgyává ne téessék. Magáról az előadásról megjegyzi, hogy szerző állításait elmés megjegyzésekkel támogatja ugyan, de a felvetett kérdést tudományos alapon nem vizsgálja; kifogásolja azt is, hogy a földrajzi osztályozásnak nincs egységes alapja. A feladat az lett volna, határozott tudományos ismérvek alapján bizonyos egységes klimatikus jellegű vidékeket felállítani s azután vizsgálni, hogy a klimatikus jellemvonásoknak bizonyos irányban való változásával mennyiben jár együtt a kulturális fejlődés módosulása. Előadó általánosságban állít, a nélkül, hogy pozitív tényekkel, tudományos megfigyelésekkel igazolna. Egyébként köszönetet mond előadónak azért, hogy előadásával ilyen érdekes vitára alkalmat adott.

Paikert Alajos röviden válaszolja, hogy az előadás kerete nem engedte a részletekbe való bocsátkozást; csak általános vonásokban lehetett vázolni, hogy hasonló klímával hol járt együtt hasonló kulturális fejlődés.

Kautz Gyula kiemeli, hogy az eszmecsere reá igen kellemes hatást tett; örömmel látja, hogy a társaság ily fontos tudományos kérdésekben törekszik úttörő gyanánt fellépni. A felvetett kérdésekkel külföldön Ritter és Kepp foglalkoztak »filozófiai földrajz« cím alatt. Magyarországon az ily irányban való kutatás egészen új s azért csak helyeselhető, hogy a társaság ily kérdések tárgyalását is belevonta működésének keretébe.

Kőrösi József köszönetet mond Kautz Gyulának s az előadónak s a vitát berekeszti.

2. A munkásügyi szakosztály f. évi márczius hó 28-án délután 4 órakor a társaság helyiségében tartott ülésén megvitatta Zlinszky Istvánnak f. évi február hó 21-én »a Békés vármegyei agrárszocializmusról« felolvasott értekezését.

Elnök: Gaál Jenő dr.; titkár: Somogyi Manó dr.

Elnök üdvözlőlvén a szép számmal megjelent tagokat, az ülést megnyitja.

Ráth Zoltán dr. az Alföld munkásviszonyainál tapasztalható bajokat a munkaalkalom csökkenésére és a munkakínálat növekvésére, szóval a munkakereslet és kínálat közt létező viszony megromlására vezeti vissza, mely romlást egyfelől a technika átalakulása, másfelől a népesség gyors emelkedése idézett elő. A bajok fokozásához ezen kívül nagyban hozzájárul, különösen Békés vármegyében, a latifundiumok túlnyomósága. A gyógyszerközők tekintetében a telepítési politikára hívja fel a figyelmet. Felkéri az előadót, hogy nyilat-

kozzék, vajjon a telepítés az ottani viszonyokra való tekintettel fogantatosítható-e s mily alakban?

Zlinszky István a telepítést Békésmegyében nem tartja célszerűnek és keresztülvihetőnek.

Matlekovits Sándor nézete szerint meg kell különböztetni a lokális viszonyokat az általános momentumoktól. Egyetemes gyógyszerközt az agrárszociális mozgalmak ellen nem lehet ajánlani, hanem mindenképp a lokális viszonyokat kell vizsgálni s az ezeknek megfelelő különleges gyógyszerközöket keresni, de azután az általános bajok gyógyításához is kell fogni. Különös intézkedéseket a saját útján való izgatás ellen nem tart szükségesnek. Halaszthatatlan feladat a cselédügy méltányos alapon leendő rendezése, még pedig oly módon, hogy hozassék egy rövid országos törvény, mely a főbb elveket tartalmazza, a részletes szabályokat pedig az egyes törvényhatóságok a különleges helyi viszonyokra és szokásokra való tekintettel statumumokkal állapítsák meg. Végül kívánnak tartja, hogy a munkásnép apróbb vitás ügyeit ne a mostani rendes bíróság, hanem egy külön e célra szolgáló közeg lássa el.

Pólya Jakab szerint a békésmegyei munkásmozgalmak nem új jelenségek. Emlékeztet arra, hogy korábbi években az ottani parasztok összetörték, felegették az új mezőgazdasági gépeket. Hibáztatja, hogy a földműves osztály csak szántani-vetni tud. Baj, hogy az Alföldön a kapitalisztikus belterjesség emelkedett, de nem a munka belterjessége. Hiányzik az összetartás érzete az alföldi gazdák közt s hiányzik a népből a gazdasági érettség. A gazda és munkás közt felmerülő viszályok kiegyenlítését békéltető bizottságok útján elvben helyesli, de ennek szükséges előfeltétele a munkások szervezése és a nép nevelése. A homestead-októl nem vár sokat, különösen ha a pár holdas birtokok búzatermelésre fordíttatnak.

Baross Károly igazat ad Matlekovitsnak abban, hogy az agrárszocializmus ellen nincs panacea. Nem lokális bajokról van szó, hanem egy általános válsággal állunk szemben. Valamint a bérzetrachnál először a kis emberek hullanak el, úgy tör ki az általános mezőgazdasági válság legelőször a mezőgazdasági népesség legalsó osztályainál. A földbirtokos osztály pusztulása magával hozza a munkások pusztulását s így az agrárszocializmust nem tudja elválasztani az általános mezőgazdasági válságtól. A gazdaosztályt az agrárszocializmus keletkezéseért nem lehet okolni, mert a mostoha viszonyok kényszerítik őket a termelési költségek leszorítására. Az alföldi munkásmozgalmak gyógyszerköze: az agrárprogram, azaz a gazdasági hitel reformja, helyes vámpolitika, telepítés, arányos megadóztatás. Egészséges agrárpolitika megszünteti az agrárszociális mozgalmat.

Mandello Gyula a munkásosztály érdekében szólal fel. Szerinte a mezőgazdasági válság kérdését a munkáskérdéstől el kell választani. A mezőgazdasági válság nem érintheti azon munkást, kinek földje nincs. Az alacsony búzaárak a munkásosztályra nézve kedvezők. Utal arra, hogy az alföldi munkásmozgalmak tárgyában rendezett szaktanácskozmányra a munkásokat nem hívták meg. Statisztikai adatok gyűjtését óhajtja, mielőtt a kérdésben végleges véleményt mondanának. Matlekovitscal szemben részletesen kidolgozott cseléd-törvényt követel, mert a törvényhatóságok által hozott statumumokban csak a gazdák érdekei óvatnának meg.

Dobránszky Péter Pólyával polemizálva, hangsúlyozza, hogy mily fontos az, hogy a munkás kis földdel s házikóval bírjon, mert ez a szocializmus legjobb ellenszere.

Matlekovits, Baross és Mandello polemikus természetű, ismételt felszólalásai után az elnök a vitát berekeszti s örömeinek ad kifejezést azon nagy érdeklődés fölött, melyet a kérdés ébresztett. A vita eredményét összefoglalva, konstatálja, hogy az alföldi munkásmozgalom nemcsak a szociáldemokrata agitáció eredménye, hanem a mozgalomnak benső okai is vannak, melyek inkább lokális természetűek, mint általánosak. Igazi szocialisták az Alföldön nincsenek, hanem van nagy mérvű földéhség s ennek következtében elégtelenség. Miután újból köszönetet mond előadónak becses előadásáért, mely ezen eszmecserére alkalmat adott, az ülést berekeszti.

3. A kereskedelmi és gazdaságjogi szakosztályok folyó évi április hó 4-én 6 órákor ülést tartottak a társaság helyiségében.

Elnök: Nagy Ferencz; titkár: Mandelló Gyula.

Elnök az ülést megnyitván, kifejezi a feletti sajnálkozását, hogy a kereskedelmi szakosztály elnöke Matlekovits Sándor meg nem jelenhetett és felkéri Pólya Jakab tagtársat, hogy előadását a biztosítási törvény előadói javaslatáról tartsa meg.

Pólya Jakab felolvassa értekezését a biztosítási törvény előadói javaslatáról, melyet a Közgazdasági Szemle jelen száma közöl.

Elnök köszönetet mond előadónak és a szakosztály nézetét véli tolmácsolni, a mikor azt javasolja, hogy az előadás kapcsán azonnal induljon meg a vita.

Póór Jakab: A vasmegyei és az erdélyi kölcsönös biztosító szövetkezetekre, valamint a törvénytelenül bejegyzett bácsmegyei biztosító társaságokra utal és ama veszélyeket ecseteli, a melyek az említett szövetkezetek tagjait fenyegetik. A biztosítási törvényt minden néven nevezendő kölcsönös biztosító szövetkezetre is ki kellene terjeszteni. De kérdés, vajjon az állami biztosítási hivatal képes lesz-e az említett veszélyeket teljesen elhárítani: a bekövetkezett bajnak a konstatálása még nem teszi meg nem történtté. Megelőző óvintézkedések és egy államilag szervezett általános biztosítási szakbizottság jobban megfelelénének a kitűzött célnak, mint a javaslatban tervbe vett biztosítási hivatal. De ha így egy nézetben van is Pólya dr.-ral, figyelmezteti őt arra, hogy a biztosítási tanács eszméje a szaksajtóban már régen felmerült és ott alapos megvitatásban részesült.

A törvényjavaslat a tartalékok megállapításánál a díjvisszatérítésekről és a viszontbiztosítási díjakról teljesen megelégedezett, a díjból a költségek, a díjvisszafizetések, valamint a viszontbiztosítási díjak levonandók és csak az így fennmaradt tiszta díjak alapján számítandó idő a díjtartalék. A tartalékok bizonyos részét a bankoknál és takarékpénztáraknál kellene elhelyezni, már csak azért is, hogy a váratlanul előállott kötelezettségeknek azonnal eleget lehessen tenni. Az év lezárától számított 4 hó a mérleg stb. bemutatására csekély idő. A törvényjavaslat ama rendelkezése, mely szerint a törvény életbelépését megelőző 5 évre követelhető az egy üzletre vonatkozó mérlegek bemutatása, kivihetetlen; a legtöbb belföldi intézet oly mérleget, mely csakis egy üzletet tüntetne fel külön, eddig nem készített, a törvény eme rendelkezése könnyei zaklatásra vezethet.

A szerzési költségeket és jutalékokat azonnal le kellene írni. Mint lehet majd végrehajtani a törvény büntető határozatait a be nem jegyzett külföldi társaságok ügynökeivel szemben, a mikor azok nagy részben az országban kívül laknak, azt felszólaló nem érti.

Róth Pál dr.: A törvényjavaslat az engedélyezés rendszerét el nem fogadja, tényleg azonban a biztosítási vállalatok bejegyzését mégis a biztosítási hivatal engedélyétől teszi függővé, a mi lényegében nem más, mint maga az engedélyezés és módot nyújt a biztosítási hivatalnak, hogy az engedélyt be nem vallott okoknál fogva átlűrüggyek alatt megtagadja. A gyakorlati tapasztalatok a legtöbb külföldi államot, hol a biztosítási ügy törvényhozásilag rendeztetett, az engedélyezési rendszer elfogadására vezették és a svájci biztosítási hivatal évi tudósításaiban ki is jelenti, hogy az engedély megtagadásának vagy visszavonásának joga nélkül, működése illuzoriussá vált volna. A biztosítási magánvállalatokra nézve tehát az engedélyezési rendszer nálunk is meghonosítandó.

A biztosítási hivatal mindenképen szükséges és a contemplált alakban helyes. De annak vezetésével minden tekintetben teljesen kifogástalan, erőyes és független egyének volnának megbízandók és azok nem az igazságügyi és kereskedelemügyi ministerek, hanem ő Felsége által neveztesse ki.

Az életbiztosítási díjtartalékokra nézve a törvényjavaslat helyes elveket állapít meg, az elemi biztosítások díjtartalékaira nézve azonban még külön törvényi intézkedésre volna szükség. Ezen biztosítási ágaknál ugyanis a jelenleg divó tartalékolás nem kielégítő és törvényileg ki kellene mondani, hogy a díjak 40%-a díjtartalékba helyezendő. A törvényjavaslat továbbá ki nem mondja, vajjon a külföldi biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedések az osztrák társaságokra is vonatkoznak-e. Az 1878 : XX. és XXII. törvénycikknek ugyan az osztrák és magyar biztosító társaságok kölcsönös bebecsátására nézve a paritás elveit állapítják meg, mindazonáltal az osztrák belügyministerium a magyar biztosító társaságoktól a concessio megszerzését követeli és Magyarországon törvényesen megállapított és bejegyzett vegyes biztosító társaságok Ausztriában nem engedélyeztetnek.

Ha az osztrák biztosító társaságokra nézve azon elv mondatának ki, hogy a belföldiekkel egyenlő tekintet alá esnek, akkor a belföldiekre nézve is a díjtartalékoknak az állampénztárba leendő letétbe helyezése volna kimondandó, mert a biztosított felek vagyoni megbízatásának megköveteli, hogy a magyar üzlet után a díjtartalékok a belföldön helyeztesse el.

A törvényjavaslat hiányának tartja továbbá, hogy az évi zárszámadások, évi jelentések és kimutatások tekintetében követendő alapelvek szabályozást nem nyernek, hanem azok rendeleti útra tartatnak fenn. Ezek az ellenőrzésnek leghathatósabb segédeszközei lévén, maga a törvényhozás által állapítandók meg, úgy miként ez a tervezet mintájául szolgált svájci biztosítási törvényben is történik, sőt annak legértékesebb részét képezi.

A kötvényfeltételek szövege a biztosítási hivatalnak szintén bemutatandó volna.

Végül a társaságok fuziójára nézve megjegyzi, hogy a törvényjavaslat azon intézkedése, hogy a biztosított felek az életbiztosítási díjtartalékokat visszakövetelhetik, nem kielégítő, mert ez a hátrányokat

nem biztosíthatja olyan esetekben, midőn a fél előrehaladott koránál, vagy időközben beállott betegségénél fogva életbiztosításra többé fel nem vétetik. Ily esetekben tehát több biztosító társaság fuziója kívánatos; a biztosítási hivatalnak kell a felett örködni, hogy a fuzió valóban egészséges alapon jöjjön létre és hogy az ügyleteket átvevő társaság képes legyen megfelelni köteletségének.

Beck Hugó dr.: Poór Jakabnak válaszolva kijelenti, hogy a biztosítási hivatal a javaslat értelmében követelheti a törvény életbe lépését megelőző öt évre szóló mérlegek stb. bemutatását. Ha a társaság ilyen mérlegeket nem vezetett, természetes, hogy a biztosítási hivatal azoknak bemutatását tőlük nem kívánhatja. A biztosítási hivatal közegei a társaság könyveibe és feljegyzéseibe betekintvén, meggyőződnek majd arról, hogy utasíthatják-e a társaságot ez öt évre vonatkozó mérleg bemutatására vagy sem.

Róth Pál dr.-nak válaszolva kijelenti, hogy az osztrák társaságok jogi helyzete egyáltalán nem képezheti vita tárgyát, arról a törvényben megemlékezni nem kellett. Az osztrák biztosító társaságok a vám- és kereskedelmi szövetség értelmében belföldi társaságoknak tekintendők. Ha három év múlva meg nem újítatnék a vám- és kereskedelmi szerződés, az osztrák társaságok külföldi társaságok lennének. Téves Róth dr. amaz ellenvetése, a mely arra támaszkodik, hogy a magyar biztosító társaságok fuziójának Ausztriában engedélyért kellett folyamodniok, valamint arra, hogy magyar vegyes természetű biztosító intézetek, mint olyanok, Ausztriában üzletet nem vihetnek.

A vám- és kereskedelmi szerződésben kijelentett paritas azt jelenti, hogy a monarchia mindegyik államában a másik állam biztosító intézetei ugyanoly elbánásban részesülnek, mint a belföldiek. Ha tehát Ausztriában az engedélyért folyamodás kötelező, a vegyes természetű üzletvitel tiltott, akkor ez kötelező, illetőleg tiltott nemcsak az osztrák társaságok, hanem a magyar társaságok számára is. Valamint az osztrák társaságok is Magyarországon nem az osztrák törvények szerint, hanem csak úgy, mint más magyarországi társaság, a magyar törvény szerint bíráltatnak el.

Ezután elnök az idő előrehaladása miatt a vitát berekeszti és annak folytatását f. é. április hó 25-ének d. u. 5 órájára tűzi ki.

BOSNYÁK VASUTAK ÉS BOSNYÁK VASUTI POLITIKA.¹⁾

Önöktől, ha azt kérdezném, ki járt közülök az okkupált tartományokban, aligha emelnék föl sokan a kezüket annak jeléül, hogy ők már ismerik Bosnyákországot és a Hercegovinát. En, a kinek szilárd meggyőződése, hogy Magyarország csak úgy biztosíthatja jövőjét, ha az európai Keleten erős gyökereket ver befolyása, mert világtörténelmi missziója arra utalja, hogy a közvetítő szerepét játssza a Kelet és Nyugat között, élénk sajnálkozással látom a balkánfélszigeti ügyek iránt nálunk mutatkozó közönyt. A pártpolitikai torzsalkodások annyira lefoglalják a közvélemény érdeklődését, hogy alig ér rá egyébbel, mint a képviselőház folyosóinak titkaival foglalkozni, a mi gyakran még az ülésteremben mondott beszédek meghallgatását is megakadályozza, kivéve természetesen azokat a szomorú eseteket, a mikor ott valami országraszóló botrány történik. Így szorul lassankint háttérbe az érzék Magyarország nemzetközi érdekei iránt; így válik lassankint ritkasággá az olyan ember, a ki még a Balkán-félszigettel is foglalkozik. Ki törődik nálunk a Kelettel? Ki tartja érdemesnek, hogy Szerbiára, Romániára, Bolgárországra avagy Törökországra fordítsa figyelmét? Pedig voltak idők, a mikor Magyarország ott lenn elsőrangú szerepet játszott. Az Árpádok, ezek a nagy államférfiak, korán fölismerték a kapcsolatot hazánk és a Kelet között és azért, hogy ott döntő befolyást gyakorolhassanak, megszerezték Bosnyákországot, lementek egészen az Adriáig, magyar lobogó lengett Zára és Spalato ormain s II. Béla óta Ráma királyának nevezték magukat a magyar királyok. Ezt a nagyhatalmi politikát folytatták a vegyes házakból származott királyaink egészen a mohácsi vészig; még Mátyás király fia, Korvin János is bosnyák földön védelmezve a magyar érdekeket, halt hősi halált. És ma? A magyar közvéleménynek alig jut eszébe, hogy a magyar keleti politika ünnepelte föltámadását

¹⁾ Felolvastatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« közlekedéssügyi szakosztályának 1895. évi április hó 27-én tartott ülésében.

az okkupációval; hogy magyar államférfiak Andrassy Gyula gróf és Kállay Béni, ugyanazt a fonalat vették föl, a melyet a magyar állam halálra vált kezéből 1526-ban kiejtett. Csodálatos megváltozása ez elméknek! Nem ismerjük föl őseink hagyományát, a legmagyarabb politikát.

*

Miután ismerem a közvéleménynek ezt a sajnálatos tévedését, nem találok meglepőnek, ha önök közül is minél kevesebben ismerik személyes tapasztalásukból az okkupált tartományokat. Elisée Reclus, a század egyik legnagyobb geográfusa *keleti Svájc*nak nevezte Bosnyákországot, de önök nem mennek oda éppen azért, mert nem ismerik. Félnek ettől az utazástól, mert azt hiszik, ott nem találják meg azt a kényelmet, a melyet a civilizált európai ember utazás közben sem tud nélkülözni. Micsoda csalódás. Vasutak és hotelek kielégíthetik a legkényesebb igényeket; angolok, francziák, amerikaiak, a kik pedig bizonyosan tudják, miképen kell kellemesen utazni, évenként százával fordulnak meg az okkupált tartományokban s mindannyian a legnagyobb elismeréssel nyilatkoznak tapasztalataikról.

Főlolvasásom tárgyát a bosnyák vasutak képezik; az utazás egyéb kellékeire tehát nem terjeszkedhetem ki. Annyit azonban föl kell említenem, hogy a vidék szépsége mindenkit meglep. Nem akarom hosszas idézésekkel fárasztani önöket, pedig fölhasználhatnám erre a célra a legelőkelőbb francia, német, angol lapoknak és folyóiratoknak czikkeit; mindösszesen Capus Vilmosnak, a világlátott francia utazónak, következő megjegyzéseit reprodukálom: »A turista azelőtt alig férhetett hozzá a Hercegovinához, míg most vasuton utazhatik rajta végig. Szerajevoból az államvasutak vonalán megyünk a Hercegovina fővárosába s onnan a dalmát határon át Metkovicsig. A távolság 178 km. és az utazás Szerajevótól Mosztárig hét órán át tart. Egyértelmű ez az utazás hét órai változatos és pompás panorámával; gyorsan követik egymást a tájképek. Eleinte a bosnyák síkság nyugodt és termékeny mezőin legeltetjük szemünket; azután jönnek a vízválasztó hegyes, alpesi jellegű részletei, a melyek vadakká és megdöbbenőkké válnak a mélységes és keskeny szakadásokban, a hol a hegyi patakok habzanak, a vizesések tombolnak és eltűnnek a meztelen sziklák mélységeiben. A kis vasut merész biztonsággal játszva győzi le az akadályokat, Szerajevótól körülbelül 30 klmnyire megmászván az Ivánt is, a vízválasztót a Fekete tenger és az Adria között.«

Igy szól a tudós francia utazó.

Fokozza az utazás kellemetességét, hogy kényelmes kupében tesszük meg az utat, mert a bosnyák vasuti kocsik elegancia és komfort tekintetében mivel sem állanak a nyu-

gat-európai vasutak mögött. Azokon a vonalakon pedig, a hol éjjel is közlekednek vonatok, mindig járnak hálókocsik, a melyekben jól átaludhatjuk a sötétség óráit. A szolgálat pontos és udvarias; a jól fegyelmezett személyzet udvariaságáról mindenki meggyőződhetik, a ki az okkupált tartományokban utazik; a szolgálat pontosságáról pedig tanuságot tesz a vonatok menetrendszerű indulása és érkezése, valamint az a körülmény, hogy a személyzet hanyagságának tulajdonítható vasuti szerencsétlenség eddig nem történt a bosnyák-hercegovinai pályákon. Jellemző a személyzet iskolázottságára az a könnyűség, a melylyel a tavalyi ilidzsei löverések alkalmával kifejlődött szokatlanul nagy személyforgalom nehézségeit legyőzte. Szerajevo és Ilidzse között akkor három nap alatt 178 vonat fordult meg; a szerajevo-brodi vonalon pedig Szerajevoba 1200, Bródba 1000 személy utazott, úgy hogy Brod és Szerajevo között a személyvonatoknak megosztva kellett közlekedniök. S ez a nehéz földadat, a mely próbára tenne bármely elsőrangú vasutat, megoldást nyert minden zavar, vagy fönnakadás nélkül. Másik példa a bosnyák vasuti szolgálat megbízhatóságára a következő. Szerajevo és Mosztár között a rendkívüli terepnehézségek miatt (a pálya u. i. részben fogaskerekű 60^o/₁₀₀ emelkedéssel) éjjel nem közlekednek személyvonatok. Tavaly, Albrecht főherceg látogatása alkalmából azonban szükséges volt Mosztárból Szerajevoba este indítani egy személyvonatot, a mely a rendes menetgyorsasággal haladva egész éjjel, minden incidens nélkül pontosan megérkezett rendeltetése helyére. Sem a vonat-személyzet, sem a pályaszemélyzet részéről nem lehetett észlelni a legcsekélyebb bizonytalanságot sem. A közlekedés nyugodtan, teljes biztossággal folyik még a legnehezebb vonalrészekben is; a pályaudvarok berendezése, a várótermek felszerelése, a vasuti étkező helyeken az ellátás kielégít minden jogos igényt. A vasuti forgalom ellen nem emelhet senki indokolt kifogást és csalódik, a ki abban a hiszemben kerüli el Bosnyákországot és a Hercegovinát, hogy ott nem utazhatik éppen olyan kényelmesen, mint Nyugat-Európa bármely országában. Ez az aggodalom különben, sajnos, leginkább nálunk terjedt el, mert többi között az utazás mesterei: az angolok és amerikaiak sűrűen keresik föl az okkupált tartományokat. Példájuk legalább utánzásra buzdíthatna bennünket, annival inkább, mert hiszen nekünk sokkal jobban érdekünkben fekszik ezeknek az országoknak a megismerése.

A *bosnyák vasuti politikának* alapján véve két czélt kell szem előtt tartania. Az egyik az összeköttetés Nyugat-Európával, a másik az összeköttetés a tengerrel.

Az összeköttetés Nyugat-Európával természetes kifolyása annak a mandátumnak, a melynek alapján az okkupált tartományokat kormányozzuk. Ezt a mandátumot a berlini szer-

zódés IV. cikkelye tartalmazza, a mely azt rendeli, hogy a monarchia Bosnyákországban és a Hercegovinában rendezett viszonyokat teremtsen és a népet a kultúra áldásaiban részesítse. Egyik czélt sem érhetnők el, sőt egyáltalában meg nem felelhetnénk a berlini kongresszuson nyert megbízásnak, ha nem létesítettünk volna megfelelő vasuti összeköttetést az okkupált tartományok és a monarchia, illetőleg Nyugat-Európa között. Ezt első sorban parancsolólag követelték a katonai szempontok. Ezért épült mindjárt az okkupáció idején a bosnyák-bród-zeniczai vasut, a melyet később meghosszabbítottak Bosnyákország fővárosaig, Szerajevóig. A kezdetben éppen csak a csapatszállítás igényeinek megfelelő vonalat idővel jórészt átépítették, az ideiglenes hidakat kicserélték vashidakkal, úgy hogy ez a vonal most már megfelel a forgalom modern követelményeinek, és képes közvetíteni az érintkezést a bosnyák főváros és Európa között. A bosnyák-hercegovinai országos kormány ebben az irányban újabban még egy összeköttetést tervez. Ez a doboj-dolni-tuzlai vonal kiépítése Brcskáig. A Száva áthidalása a Wekerle Sándor akkori miniszterelnök által 1893. november 23-án a magyar képviselőház elé terjesztett és az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslat értelmében Magyarország és a bosnyák-hercegovinai országos kormány által közösen kiépített és a forgalomnak átadatott. Gunján és Vinkovczen át Bosnyákország újabb összeköttetést nyert tehát Európával. A brcska-dolni-tuzlai összekötő pálya kiépítése még tervben van, létesítése azonban csak idő kérdése.

A bosnyák-hercegovinai vasuti hálózatnak Európával más összeköttetése nincsen.

Ezekből láthatjuk és a legélénkebb megalégedéssel konstatálhatjuk, hogy az okkupált tartományoknak Európa felé irányuló, avagy Európából jövő, úgy személy, mint áruforgalma Magyarországon, illetőleg Budapesten át vezetendő, mert a bosnyák-hercegovinai országos kormány nem létesített olyan vasuti összeköttetést Európával, a mely lehetőségessé tenné a szorosabb értelemben vett Magyarország elkerülését. Pedig készen találta a novi-banjalukai 102 km. hosszú rendes nyomtávú vonalat, a melyet még Hirsch báró épített. Ez a pálya részletét képezte annak a tervnek, a mely a konstantinápoly-szofia-nisi vonalat Szerajevon és Banjalukán át Bécszel akarta kapcsolatba hozni, eképpen az osztrák fővárosnak terelvén az egész balkánfélszigeti forgalmat. A novi-banjalukai pálya azonban töredék maradt s üzemét 1875-ben beszüntették, a bosnyák-hercegovinai kormány pedig egyáltalán nem gondolt arra, hogy föllevenítse ezt az egyszer már megboldogult tervet, a melynek megvalósítása lehetőségessé tenné, hogy az okkupált tartományok európai tranzito forgalma majdnem egészen elkerülje a m. kir. államvasutakat.

Az összeköttetés a tengerrel a szerajevo-mosztar-metkovicsi vonal kiépítése által létesült. Ez a vonal a politikai, katonai és a helyi érdekeknek teljesen megfelel, a mennyiben Hercegovina és Bosnyákország között vasuti kapcsolatot képez, hanem távolról sem tekinthető annak a tengeri összeköttetésnek, a melyre az okkupált tartományoknak gazdasági szempontból szükségük van. És pedig azért nem, mert Metkovics mind geográfiai fekvésénél, mind kikötőjének alkotásánál fogva képtelen a bosnyák kivitel közvetítésére akár Dalmáciába, akár távolabb fekvő európai kikötőkbe. Geográfiailag távol fekszik attól, hogy Dalmáciának kereskedelmi gócpontja lehessen, egyszersmind kiesik a nagy tengeri hajózó vonalak hálózatából; kikötője pedig a Narenta ágyában alkalmatlan minden jelentékenyebb forgalom lebonyolítására.

A bosnyák-hercegovinai országos kormány éppen ezért más végpontot keresett az okkupált tartományok tengeri összeköttetése részére s ezt Spalatoban, Dalmáciának egyetlen nagyszabású kikötőjében találta meg. Spalató az okkupált tartományok természetes lerakó helye az Adria partján s azért Kállay Béni a delegációk tavali üléséhez alatta is kijelentette, hogy valóságos életkérdésnek tartja Bosnyákországra és a Hercegovinára nézve, hogy Spalató vasuti összeköttetésbe hozassék Szerajevóval. A szerajevó-lasva-bugojno-arzsano-spalatói vonal, a bosnyákországi tranzverzális vasut rendeltetése ez, a melynek összes előmunkálatai bosnyák részről készen állanak, sőt a szerajevó-lasva-bugojnoi vonalrész ki is épült és a forgalomnak átadatott. Erdős, állattenyésztést is bőven űző vidékeket szel át, úgy, hogy ha egyelőre mást nem is lehetne elérni, mint azt, hogy a fában különösen, de minden egyébben is nagyon szegény Dalmáciát Bosnyákország megszerezne piaczául, a vasut már jelentékeny hasznára válnék az okkupált tartományoknak. De remélhető, hogy a spalatói kikötőn át még nagymérvű tranzit kereskedést is közvetíthetne ez a vonal, a melynek kiépítését a dalmaták szintén melegen kívánják és szorgalmazzák. A dalmát tartománygyűlés csak nem régen hozott sürgető határozatot a bosnyák tranzverzális vasut dalmát csatlakozásának kiépítése ügyében. A dalmáciai polgármesterek küldöttsége pedig, a mely mult évi december 10-én járt kihallgatáson ő Felségénél, hogy Dalmácia gazdasági bajainak orvoslását kérje, különösen hangsúlyozta a spalato-arzsanoi vasut kiépítésének fontosságát, a mire ő Felsége válaszában kilátásba helyezte, hogy Dalmácia az említett vonal létesítése révén legközelebb összeköttetésbe fog hozatni az okkupált tartományokkal.

A spalato-arzsano-bugojno-travnik-lasvai (janjicii) vasut Magyarország szempontjából különösen érdekes. Ez a pálya, ugyanis, ha a dalmáciai csatlakozás Arzsano és Spalato között

kiépül, az egyedüli vasuti összeköttetést fogja képezni Dalmácia és a monarchia között. Mivel pedig az arzsano-bugojno-travnik-lasvai vonal az egész dalmát forgalmat Bosnyák-Brodnak vezetné, ez a forgalom természetszerűleg a m. kir. államvasutakra menne át s eképpen a dalmát vasuti közlekedés góczpontja is Budapest lenne s a vasuti összeköttetés Dalmácia és a monarchia között, tehát Spalato és Bécs között kénytelen volna jórészt Budapesten át venni útját. Ezt azután a m. kir. államvasutaknak kellene elintéznök, főképen olyan módon, hogy az addigi, nagy kerülővel járó összeköttetésnél jobbat keresnének Budapest és Bród között, akár a szt.-lőrincz-viljevo-kapelná-nasicze-bród, akár a máris tervezett szegszárd-báttaszék-mohács-baranyavári vonalrész kiépítésével, mert a bosnyák forgalom megtartása egyedül úgy képzelhető, ha az összeköttetés lehetőleg rövid és ennek folytán gyors is. A közös hadügyminiszter Kállay Béni előterjesztésére és közbenjárására a maga részéről már hozzájárult az arzsano-bugojnoi vasut tervéhez, a melynek folytatását képezné Dalmácia területén az említett arzsano-spalato-i összeköttetés. Dalmáciában a küszöbön álló tartománygyűlési képviselőválasztásoknál ez a vasuti összeköttetés az egyik választási jelszó. Mindegyik párt akar vasuti kapcsolatot a monarchiával; hanem a mag a nemzeti (olasz) párt a racionális, mert legrövidebb arzsano-bugojnoi vonal mellett foglal állást, addig a horvát jog-párt Horvátországnak akarja terelni a dalmát forgalmat, Kninen át Ogulinnál keresve a vasuti kapcsolatot. Ez az irány ha győzne, úgy a dalmát forgalom teljesen elvonatnék Budapesttől. Ez az egy körülmény, úgy tartom, elég annak illusztrálására, hogy a bosnyák vasuti ügyek részünkről sokkal több figyelmet érdemelnének, mint a mennyiben eddig részesültek.

Az okkupált tartományok nem ismerik a *magánvasutak* intézményét; ott csak *katonai és államvasutak* vannak. A magánvasutak rendszere Európaszerte mind jobban háttérbe szorul. Magyarországon, a viczinális vasutak kivételével, a déli vasut immáron az egyedüli képviselője a magánvállalkozásnak; Ausztriában egyre nagyobb mérveket ölt a vasutak államosítása és éppen most, habár sok nehézség között, döntő jelentőségű lépés készül ebben az irányban. A többi országokban pedig, a hol az államosítás vagy meg sem kezdődött, vagy pedig nagyobb mérveket nem öltött, az állam legalább befolyást szerezni iparkodik a vasutak igazgatására, mert mindenütt fölismerik annak katonai és gazdasági értékét, hogy az állam az általános érdekek javára rendelkező avagy ellenőrző joggal birjon a modern közlekedésnek legfontosabb tényezője fölött, ekképen megakadályozván, hogy az a maga-

sabb érdekek károsítására használtassék, vagy pedig egyes érdekkörök javára kihasználtassék, más, hasonlóan jogosult érdekkörök rovására. A Balkán-félszigeten jelenleg az államvasuti rendszer kezd túlsúlyra emelkedni; Romániában (2.540 kilométer) a vasutak államosítása befejezettnek tekinthető; Szerbiában (1.216 km.) és Bulgáriában (864 km.) immáron csak államvasutak léteznek; egyedül Törökország (1.290 km.) képez kivételt, a hol az államvasuti rendszert nem ismerik, ellenben a magánvasutak óriási állami garanciákat élveznek.

Boszniában és Hercegovinában egészen különleges indokok szólottak a mellett, hogy mindjárt kezdettől fogva, a magánvállalkozás kizárásával, az állam vegye kezébe a vasutügyet. A két tartománynak a török uralom alatt európai fogalmak szerint egyszerűen elképzelhetlen gazdasági elzülése kizárta annak lehetőségét, hogy magánvállalkozás olyan nagy befektetésekre merje elszánni magát, a melyet a vasutépítés megkíván. Hirsch báró, a keleti vasutak híres vállalkozója, balkánfélszigeti vasuti hálózatának tervezetében szerepelt a bécs-novi-banjaluka-szerajevo-nisi vonal, a mely keresztezte volna a szaloniki-zibefcse-belgrádi vasutat. Hanem ő tudvalevőleg azt a rendszert követte, hogy miután tetszetős tervezete alapján nagy állami garanciák kikötése mellett megnyerte a portától a koncessziót, akkor kiépítette azokat a vonalrészeket, a melyek legjövödelmezőbbeknek ígérkeztek, azaz a tengerpartról befelé haladó pályákat. Így jött létre a konstantinápoly-bellovai, a dedeagacs-demotikai, a szaloniki-zibefcsei vonal, míg azokat a pályarészeket, a melyeknek hivatása a belföldi forgalom közvetítése lett volna, vagy teljesen elejtette, vagy pedig építésüket félbehagyta. Az utóbbi sors érte a bosnyák vasutakat. A pálya legkönnyebb részét Novi és Banjaluka között kiépítették, 1872. december 24-én a forgalomnak átadták, de már 1875. november 14-én beszüntették a közlekedést, mert a bevétel nem fődőzte a kiadásokat. Egészen természetes. Mert hiszen a novi-banjalukai vasut egy 102 km. hosszú torzó, a melynek nem volt sehol folytatása és Hirsch báró valószínűleg soha nem is gondolt arra, hogy valaha akármerre továbbépítse azt. Eddigél ez volt az egyetlen magánvasut bosnyák földön; a mint ezekből látható, a története elég szomorú. Most, az okkupálás 17-ik évében egy zágrábi cég tervezi magánvasut építését 1.4 millió frt. költséggel Banjalukától Bosnyák Gradiskáig. A 48 km. hosszú, 0.76 m. nyomtávú viczinális pálya a Száván építendő hid segítségével csatlakoznék a m. kir. államvasutak hálózatához, tehát meg volna adva részére a lehetőség arra, hogy megélhessen, mert hiszen az összeköttetést közvetlenül Európával. De azonfölül a közgazdasági viszonyok egészen mások, mint a melyenek a török uralom alatt voltak. Az okkupált tarto-

mányok rohamos anyagi föllendülésében a magánvállalkozás buzditást találhat még a vasutépítésre is s azonkívül a banjaluka-gradiskai vonal vidéke elég gazdag, hogy alimentálhassa a tervezett viczinális pályát.

Az okkupált tartományokban, mint már említettem, jelenleg államvasutak és katonai vasutak vannak. Az okkupálás alkalmával a csapatok vezénylete csakhamar nélkülözhetetlennek találta a vasuti közlekedést és ezért kiépítette a brod-zenicai vonalat, a mely még most is a katonai kincstár kezében van; hasonlóképen a közös hadügyminiszter kezelése alatt áll az u. n. katonai vasut, azaz a régi Hirsch-vasut Novitól Banjalukáig, a vogoscsa-csevljanovicsi bányavasut és az uzoravölgyi vasut. A hálózat többi része bosnyák-hercegovinai államvasut és pedig a zenica-szerajevo-mosztari, mostar-metkovicsi, a doboj-dolni-tuzlai és a lasva-travnik-bugojnói s a legközelebb megnyíló dolni-vakuf-jajcai. A bosnyák-hercegovinai országos kormány különben elhatározta már, hogy a banjaluka-doberlini vonal kivételével a katonai kezelés alatt álló vonalakat átveszi saját kezelésébe s ekképen egységes államvasuti hálózatot létesít, a mi lehetővé fogja tenni, hogy vasuti politikájával zavartalanul működhessék a maga elé tűzött közgazdasági földatok megvalósításán. Ennek a tervnek a végrehajtása újból illusztrálja azoknak a tájékozottságát, a kik még ma is katonai uralmat, a határörvidék föltámadását vélik észlelhetni az okkupált tartományokban. A bosnyavölgyi vasut átvételéről szóló javaslat tudvalevőleg a magyar országgyűlés előtt fekszik.

Fönnebb jeleztem, miért nem honosulhatott meg a magánvasuti rendszer Bosnyákországban és Hercegovinában. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az államvasuti rendszer nem pusztán a magánvasuti rendszer lehetetlenségéből származott. Igen fontos, specziális indokok szólnak a mellett, hogy az okkupált tartományokban az állam építse és kezelje a vasutakat. A hol messze kiható czélok forognak koczán, a hol egy népnek kulturális és materiális életét a szó szoros értelmében újjáteremteni kell, ott elkerülhetetlenül szükséges, hogy az állam rendelkezék mindama tényezők felett, a melyek ennél a munkánál számbavehető szerepet játszanak. Egységes eszme, egységes terv kell, hogy áthassa az összes intézkedéseket, mert különben áldatlan zürzavar keletkezik s inkább elriasztjuk, a helyett, hogy megnyernők a civilizáció alsó fokán álló népet. Egy erős kéz, egy talentumos fő hivatása, hogy irányítsa az egész kormányzatot; ezt teszi fényes sikerrel Kállay Béni s természetesen nem engedheti, hogy a vasuti politika magántársaságok érdekkörébe menjen át. Politikai, közgazdasági, katonai szempontok egyaránt az állam részére követelik ezt a fontos tényezőt, a melynek helyes fölhasználása jelentékeny szerepet játszik okkupáczióális kormányza-

tunk meglepő eredményeinek kivívásában. És éppen azért, mert határozott hiba volna, ha az államvasuti rendszer megszűnnék vagy meggyöngülne az okkupált tartományok területén, nem is tehető föl, hogy a bosnyák-hercegovinai országos kormány a viczinális vasutakon kívül egyebet átengedne a magánvállalkozásnak.

A *bosnyák-hercegovinai vasuthálózat* a tavasszal megnyíló dolni-vakuf-jajcai 34 km. szárnyvonal beleszámításával jelenleg 784⁶ km. hosszú. Ez a hálózat következőleg oszlik meg: Brod-Zenica (a Száva-hiddal) 190³ km., Zenica-Szerajevo 78⁶ km., Szerajevo-Metkovics 177 km., Doboj-Dolni-Tuzla-Sziminhan 66⁷ km., Lasva-Travnik-Bugojno 71² km., Dolni Vakuf-Jajca 34 km., a breskai vasuti hid 0⁸ km., Vogoscsa-Csevljanovics 20⁵ km., az uzoravölgyi vasut 40³ km., a doberlin-banjalukai u. n. *katonai vasut* 105 km. Ha tekintetbe vesszük a nehézségeket, a melyekkel megküzdeni kellett, el kell ismernünk, hogy imponáló eredmény, a mit annál készségesebben konstatálunk, mihelyest tudjuk, hogy ezzel a hálózattal Bosnyákország és a Hercegovina Románia után első helyen állanak a balkánfélszigeti országok között és fölülmulják a balkánfélszigeti vasutak átlagos mértékét, a mi 1 km. vasutra 100 km² terület és 3178 lakos; mert ha az egész Balkán-félsziget területét 450.000 km²-re, lakosságát 14⁵ millióra vesszük, az összesen 4563 km.-nyi vasuthálózat a fönnebbi adatok szerint oszlik meg.

Az egyes országok a következő számokkal szerepelnek:

1 km. vasutra esik:

Bosnyákországban és a				
Hercegovinában . . .	65	km ² terület és	1.706 lakos,	
Szerbiában	86	»	»	» 3.850 »
Bolgárországban	112	»	»	» 3.877 »
Törökországban	150	»	»	» 4.102 »
Romániában	51 ¹	»	»	» 2.099 »

A mint ebből a kimutatásból látjuk, az okkupált tartományok messze túlszárnyalják Bolgárországot, Szerbiát, Törökországot és Romániánál is csak a terület arányszámával állanak hátrább, míg a lakosság arányszámával még Romániánál is előbbre vannak.

A mi a *vasutak jóvedelmezőségét* illeti, hasonlóan igen kedvező eredményekre utalhatok. Itt szintén a balkánfélszigeti vasutak bevételeit fogom az összehasonlításnál fölhasználni.

A részletes kimutatás a bevételekről a következő:

I. Bosnyavölgyi vasut.

1879.	163.172	frt.	22	kr.,
1880.	371.944	»	88	»
1881.	295.193	»	08	»
1882.	739.707	»	87	»
1883.	680.500	»	03	»
1884.	682.387	»	44	»
1885.	816.771	»	18	»
1886.	799.065	»	37	»
1887.	743.286	»	57	»
1888.	851.254	»	99	»
1889.	930.196	»	73	»
1890.	1,092.539	»	25	»
1891.	994.619	»	57	»
1892.	1,069.044	»	49	»
1893.	1,213.951	»	86	»

II. Államvasutak.

1885.	45.129	frt.	91	kr.,
1886.	108.219	»	60	»
1887.	166.603	»	25	»
1888.	196.399	»	04	»
1889.	267.912	»	03	»
1890.	342.471	»	91	»
1891.	349.521	»	45	»
1892.	482.976	»	47	»
1893.	511.969	»	88	»

Ebből a táblázatból látható, hogy a bevétel évről-évre fokozatosan emelkedik; az államvasutaknál (Doboj-Dolni-Tuzla, Szerajevo-Metkovics, Lasva-Travnik) ez az emelkedés megszakítás nélkül halad, míg a bosnyavölgyi vasutnál bizonyos ingadozást mutat. Az emelkedő irányzat azonban utóvégre itt is győzedelmeskedik; a bevétel 1890-ben túllépi a millió frtot, 1891-ben 6000 frttal alatta marad, hanem 1892-ben és 1893-ban ismét túllépi 69.000, illetőleg 213.951 frttal.

Az egész hálózat bevételét 1890. óta a következő táblázat tünteti föl:

1890.	1,435.011	frt	16	kr.
1891.	1,344.141	»	02	»
1892.	1,552.020	»	96	»
1893.	1,725.821	»	74	»
1894.	2,224.511	»	—	»

Tavaly tehát a vasutak bevétele túlhaladta 224.511 frttal a két milliót. Az átlagos kiterjedése a hálózatnak a múlt esz-

tendőben 655 klm. volt, a bevétel tehát km.-kint 3396 frtra rugott az előző (1893-iki) esztendő 3028 frtjával szemben; az eredmény e szerint kilométerenkint 368 forinttal, azaz 10.3%-kal javult. Miután az egész, itt számításban lévő hálózat építési költségeit a rendelkezésemre álló adatok alapján átlagosan kilométerenkint 35.187 forinttra, azaz összesen 23,047.393 frtra kell számítanom, ennek a befektetett tőkének kamatozó és törlesztő évi járadéka 5%-kal klmkint 1.759 frt; az üzemkiadások átlagosan 1.175 frttal lévén fölveendők klmkint (az itt számításban forgó pályahálózatra 655 klm. összesen 769.625 frtra rugnak); a 3.396 frtra emelkedett nyers bevételből, ha levonjuk ezt a két tételt, összesen 2.934 frttal, úgy azt látjuk, hogy a *bosnyák-hercegovinai vasutak átlagosan klmkint 462 frt tiszta bevételt hajtanak*, a mellett, hogy saját maguk viselik összes terheiket, akképen, hogy az országos kincstár erre a célra nem kénytelen egy krajczárt sem áldozni. A bruttóbevétel, mint az előbbiekből kitűnik, a befektetett tőke 9.7%-ának felel meg. A szerb vasutak átlagos tiszta bevétele klm.-kint 3.725 frank, Szerbia azonban ennek ellenére évenként 5,905.284 frankot kénytelen ráfizetni vasutjára, hogy az építésnél magára vállalt terheket fődőzhesse; a bolgár vasutak bruttóbevétele évenként és klm.-kint 6.570 frankra rúg s e mellett Bolgárország évenként 6,943.865 frankot fizet rá a vasutaira. Ezek az adatok annyival inkább illusztrálják a bosnyák-hercegovinai vasutak fényes fináncziális helyzetét, mert a szerb vasutak egész hosszúságukban, a bolgár vasutak pedig jórészt nemzetközi vonalak, ebben a tekintetben tehát sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint az okkupált tartományok vasutai, a melyek egyáltalán nem számíthatnak a nemzetközi forgalom közvetítésére, sem a személy-, sem az áruszállítás terén.

A bosnyák-hercegovinai vasutak *tariffái* úgy a személy-, mint az áruszállításnál sokkal kedvezőbbek, mint bármely más balkánfélszigeti államban, a minek kétségtelenül egyik indító oka az államvasuti rendszer helyes értelmezése akképen, hogy a kormány a vasut hasznát nem annyira a fiskális jövedelem szaporításában, mint inkább az általános közgazdasági fejlődésre gyakorolt üdvös hatásában keresi. Az alább bemutatandó forgalmi kimutatások tanuskodnak róla, hogy ezt a törekvést siker koronázza, a mennyiben úgy a személy-, mint az áruforgalom évről-évre rohamosan fejlődik. Főlöszleges fejtegetnem, hogy ez kulturális és gazdasági tekintetben micsoda haszonnal jár, annyit azonban mégis meg kell jegyezmem, hogy a személyforgalom föllendülése nagyon jótékony hatást gyakorol az okkupált tartományok közvéleményére, mert az emberek világnézlete teljesen átalakul, a mikor könnyű szerrel mehetnek egyik helyről a másikra,

tágitják látókörüket, érintkeznek idegenekkel. Fölszabadulnak egyes falusi tekintélyek és a hozzájuk tolaikodó izgága elemek befolyása alól, a kik játszva elbántak velük addig, a mig apáról-fiura ki nem mozdultak szülöhelyük határából és fogalmuk sem volt arról, a mi a hegyeken túl történik.

A bosnyák lakosság mozgalmát különösen megélénkítette a IV. vasuti osztály behozatala. A mig csak I., II. és III. osztályon lehetett utazni, a bosnyák-hercegovinai országos kormány azt észlelte, hogy a nép nem használja a vasutat; a kinek okvetetlenül kellett valahova mennie, az elindult ősi szokás szerint gyalog vagy lóháton, de csak a legritkább esetben szánta rá magát, hogy az ördöngös masinán utazzék drága pénzért. A IV. osztály alkalmazása lényegesen megváltoztatta a bosnyákok gondolkozását, a mi természetes következménye annak, hogy most Brodtól Metkovicsig, tehát az egész Bosnyákországon és a Hercegovinán végig mehet 5 frt. 38 krért, körülbelül 14 óra alatt, a mihez különben legalább egy hétre volna szüksége, a mi közben a saját maga és a lova ellátása jóval több pénzébe kerülne.

A *bosnyák-hercegovinai vasutakon* a személyszállításnál a krajczáros kilométer-tarifát használják; e szerint a IV. osztály fizet km.-kint 1 krt, a III. osztály 2 krt, a II. osztály 3 krt, az I. osztály 4 krt.

A többi balkánfélszigeti vasutakkal összehasonlításul szolgálgjanak a következő adatok:

a *keleti vasutakon* I. osztály 14 centime, II. osztály $10\frac{1}{2}$ cm., III. osztály 7 cm., IV. osztály nincsen. Megjegyzendő, hogy a szomszédsági forgalomban a tariffatételek jóval magasabbak és pedig: I. osztály $15\frac{3}{4}$ cm., II. osztály $11\frac{3}{4}$ cm., III. osztály $7\frac{3}{4}$ cm.;

a *bolgár vasutakon* I. osztály 14 centime, II. osztály 8 $\frac{1}{2}$ cm., III. osztály 4 $\frac{3}{4}$ cm., IV. osztály nincsen;

a *szerb vasutakon* a tariffatételek azonosak a keleti vasutak tételeivel, azzal a különbséggel, hogy a szomszédsági forgalomban 20%-os ármérséklést adnak;

a *görög vasutakon* I. osztály 12 centime, II. osztály 10 cm., III. osztály 6 cm., IV. osztály nincsen.

Az összehasonlítás mindenképen a bosnyák-hercegovinai vasutak javára üt ki; először azért, mert alapdjaik aránytalanul alacsonyabbak, másodszor azért, mert a többi vasutak nélkülözik a IV. osztályt, a mi pedig a balkánfélszigeti szegény néprétegre nézve elsőrangú kellék ahhoz, hogy egyáltalán használhassa a közlekedésnek ezt a modern eszközét.

A következő kimutatás számadatai teljesen igazolják állításaimat:

a *bosnyák-hercegovinai vasutak személyforgalma* (a banjaluka-doberlini vasutól eltekintve)

1884-ben szállított 109.745 személy; ebből esik a IV. osztályra 76.619.

1885-ben szállítottattott 175.716 személy: ebből esik a IV. osztályra 135.586.

1886-ban szállítottattott 213.305 személy; ebből esik a IV. osztályra 166.300.

1887-ben szállítottattott 242.193 személy; ebből esik a IV. osztályra 185.599.

1888-ban szállítottattott 262.041 személy; ebből esik a IV. osztályra 107.982.

1889-ben szállítottattott 304.112 személy; ebből esik a IV. osztályra 245.419.

1890-ben szállítottattott 357.454 személy; ebből esik a IV. osztályra 291.984.

1891-ben szállítottattott 404.809 személy; ebből esik a IV. osztályra 318.342.

1892-ben szállítottattott 454.866 személy; ebből esik a IV. osztályra 329.787.

1893-ban szállítottattott 503.529 személy; ebből esik a IV. osztályra 351.644.

Tíz év alatt (1884—1893.) összesen szállítottattott tehát 3,077,770 személy, a miből 2,309,472 személy, azaz több mint 70% esik a IV. osztályra. Láthatjuk egyszersmind a személyforgalom folytonos és gyors emelkedését, a mi kétségtelenül egyik bizonyítéka nemcsak a helyes tariffa-rendszernek, hanem az okkupált tartományok kulturális és gazdasági örvendetes fejlődésének is.

*

Ennek a gyarapodásnak még kézzelfoghatóbb jeleitszolgáltatja a *bosnyák-hercegovinai vasutak áruforgalmának* emelkedése. Szállítottattott ugyancsak a fönnebb szerepelt tíz esztendő alatt:

1884-ben	47.800 tonna,
1885-ben	62.391 »
1886-ban	101.124 »
1887-ben	134.321 »
1888-ban	149.798 »
1889-ben	194.196 »
1890-ben	309.170 »
1891-ben	311.365 »
1892-ben	350.544 »
1893-ban	406.707 »

Az áruforgalom tehát megkilencszereződött tíz esztendő alatt és pedig folytonos emelkedés révén, minden visszaesés nélkül, a miből egészen bátran következtethetünk a fejlődésnek egészséges voltára. A végzett tonnakilométerek száma ugyanazon idő alatt 7,240,757-ről (1884.) fölszaporodott 33,153,616-ra (1893.)

Összehasonlításul felsorolok néhány adatot a balkánfélszigeti vasutak köréből:

a szerb vasutakon szállított 1890-ben 237.232 tonna, 1891-ben 272.286 tonna, 1892-ben 263.487 tonna;

a bolgár vasutakon szállított 1892-ben összesen 287.115 tonna;

tehát az áruforgalom is jelentékenyen nagyobb a bosnyák-hercegovinai vasutakon, mint akár a szerb, akár a bolgár pályákon.

*

A bosnyák-hercegovinai vasutak *teheráruszállító tarifái* ugyanolyan beosztással bírnak, mint a m. kir. államvasutaknál, annyi inkább, mert a bosnyák vasutak is benne vannak a középeurópai vasuti kötelekben. A tariffatételek jóval alacsonyabbak, mint bármely más balkánfélszigeti országban; mutatóul szolgálhat a következő néhány tétel:

terjedelmes árúk mm. és km.	1 ⁵⁹ kr.
rendes tariffa I. » » »	1 ⁵⁰ »
II. » » »	1 ⁰⁶ »
mérsékelt tariffa A. » » »	1 [—] »
B. » » »	0 ⁹⁰ »
C. » » »	0 ⁸⁸ »
külön tariffa I. » » »	0 ⁸⁰ »
II. » » »	0 ⁷⁰ »

Kivételes tariffa érczek (0¹²⁵ kr.), szén (0² kr.). csont (0²² kr.), tüzelő-fa (0⁴⁸ kr.) stb. Ezek az alacsony tételek úgy gondolom, jórészt megmagyarázzák az áruforgalom gyors föllendülését.

Ezek után áttérhetek néhány adat közlésére a *bosnyák-hercegovinai vasuti hálózat egyes vonalairól*.

I. A közös hadügyministerium felügyelete alatt.

A) A *Bosnyarölggyi vasut* szerajevói igazgatósága által kezelt vonalak.

1. *Brod-Zenica* pálya hossza 190 km.; nyomtáv 0⁷⁶ m.; maximális emelkedés 13⁶⁰/100, legkisebb kanyarulatok sugara 50 m.; állomások száma 19, építettett vállalkozó által 1878. szept. 10-től 1879. jun. 8-ig, szükségessé vált azonban az egész vonal átalakítása 1879. és 1892. között. A vonatok 1879. januárban Dobojig, márcziusban Maglajig közlekedtek, az 1879. jul. 14-ig katonai célokra használt pályát ezen a napon átadták az általános forgalomnak. Eredeti építési költség a felszereléssel együtt 3,962.559 frt., az átalakítás 3,447.711 frt., összesen 7,410.310 frt.; földzet az okkupacio-

uális költségekre megszavazott rendkívüli hitel. Személyvonatok átlagos gyorsasága 24 km., tehervonatoké 15 km., mint általában a fogaskerekű vonalrészek kivételével, a bosnyák-hercegovinai vonalakon. Kocsipark: 22 tenderlokomotív, 94 személykocsi, 17 posta- és podgyászkocsi, 373 teherkocsi.

A bród-zenicai pálya Bródnál a Száván épített 484⁶ m. hosszú vasszerkezetű hid révén áll kapcsolatban a m. kir. államvasutakkal, a melynek vonatai a normális nyomtávú vágányokkal ellátott hidon egész Bosnyák - Bródig közlekednek.

2. *Vogoscsa-Csevljanovics* 20⁵ km. (118.198 frt.), hosszú bányavasut.

3. Az *uzoravölgyi* faszállító vasut 40³ km. (Ez a három vonal már legközelebb átmegy az államvasutak kezelésébe.)

B) *Doberlin-Banjaluca* az u. n. katonai vasut; hossza 105 km., nyomtáv normális 1⁴⁴ m., maximális emelkedés 20⁰/₁₀₀, legkisebb kanyarulatok sugara 300 m., műépítmények száma 113, összesen 1³ km. hosszúsággal, állomások száma 7; helyreállított a katonai vasuti csapatok által 1878. őszén és 1879. tavaszán; a helyreállítás költségét a közös aktívák-ból vett kölcsönből fődőzték; kocsipark: 7 tenderlokomotív, 13 személykocsi, 5 posta és podgyászkocsi, 96 teherkocsi.

II. Bosnyák-hercegovinai államvasutak.

1. *Zenica-Szerajevo* pálya hossza 78⁶ km., nyomtáv 0⁷⁶ m., maximális emelkedés 8⁰/₁₀₀, legkisebb kanyarulat sugara 275 m., állomások száma 9, építettett vállalkozó által 1881. április 1882. október 10, a közös hadügyminister felügyelete alatt; később azonban szükségessé vált az egész vonal átalakítása; eredeti építési költség 3,785.209 frt., az átalakítás költsége 101.827 frt., összesen 3,887.036 frt.; fődőzet a közös aktívák-ból vett kölcsön. Ezt a vasutat is a bród-zenicai vonalnak az államvasutak kezelésébe leendő átvételéig a bosnyavölgyi vasut kezeli, hogy ekképen a bród-szerajevoi egész vonal igazgatása egységes legyen. Kocsipark: 3 tenderlokomotív, 29 személykocsi, 3 posta- és podgyászkocsi, 149 teherkocsi.

2. *Doboj-Dolni-Tuzla-Sziminbau* pálya hossza 66⁷ km., nyomtáv 0⁷⁶ m., maximális emelkedés 10⁰/₁₀₀, legkisebb kanyarulat sugara 80 m., állomások száma 11, műépítmények száma 222, melyeknek hossza összesen 1006 m., a bosnyák-hercegovinai kincstár költségén épült *Boross Béni és Vásárhelyi* vezetése alatt, összesen 1,285.802 frtért. Ezt a vasutat is a bosnyavölgyi vasut igazgatósága kezelte, miután tulajdonképen ennek az utóbbinak szárnyvonala és Doboj állomásáról indul ki; legutóbb azonban az államvasutak átvették saját kezelésükbe. Kocsipark: 3 tenderlokomotív, 19 személykocsi, 3 posta-

és podgyázkocsi, 100 teherkocsi. A forgalomnak átadatott 1886. ápr. 28-án.

3. *Szerajevo-Mosztár-Metkovics* (pálya hossza 177 km., állomások száma 25, építési költség 10 millió frt, építési idő 1884. aug. 7-től 1891. aug. 1-ig).

a) *Metkovics-Mosztár* pálya hossza 43 $\frac{1}{2}$ km., nyomtáv 0 $\frac{7}{16}$ m., maximális emelkedés 3 $\frac{33}{100}$, legkisebb kanyarulat sugara 100 m., a közös aktivákból kölcsön vett 1 $\frac{7}{16}$ millió frton vállalkozó építette 1884. aug. 7-től 1885. jun. 14-ig.

b) *Mosztár-Osztrozsac-Szerajevo* pálya hossza 134 km., nyomtáv 0 $\frac{7}{16}$ m., maximális emelkedés 60 $\frac{0}{100}$, legkisebb kanyarulat sugara 80 m., műépítmények száma 744, melyeknek hossza összesen 4826 m., alagutak száma 12, melyeknek hossza összesen 1700 m., köztük az Iván-alagut a tenger színe fölött 876 $\frac{6}{10}$ m., hossza 648 m., Rasztelica és Konjica között a vasut teljesen hegyi pálya jellegével bír, fogaskerekű berendezéssel, a hol 60—100 tonnás vonatokhoz egy toló és egy vonó mozdonyt kell alkalmazni, a töltések mintaszerű, szilárd kivitelben kő- és téglaburkolattal bírnak. *A mosztár-szerajevoi vasut az első, a melyet a szerajevoi országos kormány közmunkügyi osztálya saját kezelésében épített* és pedig a legjobb sikerrel győzve le az óriási nehézségeket; a mosztár-oztrozsaci 56 km. hosszú vonalrész 1 $\frac{1}{2}$ év alatt készült el s 1888. aug. 28-án nyílt meg, az építési költség 2 $\frac{5}{16}$ millió frtra rugott, az oztrozsac-szerajevoi 78 km. hosszú vonalrész 1889. tavaszától 1891. aug. 1-ig épült ki 5 $\frac{5}{16}$ millió frton, az építési költségek, valamint a mosztár-oztrozsaci vonalrész építési költségei is a közös aktivákból vétettek kölcsön. Kocsipark: 6 tenderlokomotív, 8 fogaskerekű lokomotív, 10 posta és podgyázkocsi, 39 személykocsi, 145 teherkocsi.

4. *Lasva-Travnik-Bugojno* pálya hossza 71 $\frac{1}{2}$ km., nyomtáv 0 $\frac{7}{16}$ m., maximális emelkedés 45 $\frac{0}{100}$, műépítmények száma 90, köztük a Lasva-híd 300 m. hosszú, a Komar-alagut 1362 m. hosszú (kiépült 11 hónap alatt); a legerősebb emelkedésnél 6 $\frac{7}{16}$ km. hosszú részleten a pálya fogaskerekű. Állomások száma 12. Állami kezelésben készült. A lasva-travnikai vonalrészt 1893. okt. 26-án, a travnik-bugojnoi vonalrészt 1894. okt. 14-én adták át a közhasználatnak. Ez a vonal egészen a dalmát határig ki fog épülni, még 80 km. hosszúságban, hogy onnan Spalatóig vezessen. A dalmáciai csatlakozó vonal kiépítése után a lasva-arzsanoi bosnyák vonalrészen olyan kocsi fognak közlekedni, a melyeken a tengelyek a normális vasutakhoz alkalmazhatók. A tervek készen állanak s a kiépítés megkezdéséhez már csak a dalmáciai csatlakozó vonal kérdésének elintézése szükséges.

5. *Dolni-Vakuf-Jajca* (34 km.), a lasva-bugojno-spalatói tranzverzális vasut szárnyvonala, a tavasszal fog megnyílni.

A két utóbbi vonal építésére 1892-ben 7½ millió frt. költsön engedélyeztetett a közös aktívákból.

6. A *gunja-brcskai híd a Száván*, mint a m. kir. államvasutak vinkovce-brcskai vonalának folytatása, részint Magyarországra, részint az okkupált tartományok terhére épült. A bosnyák-hercegovinai országos kormány erre a célra 400.000 forint kölcsönt kapott a közös aktívákból. A 800 m. hosszú vasszerkezetű hidat 1894. szept. 14-én adták át a forgalomnak. Ez a vasuti híd valóságos áldás az egész vidékre, a mennyiben Brcska a Pozavina szilvakereskedésének egyik középpontja s szilvakivitele átlagosan 2000 waggonra számítható. Még fontosabb szerep vár erre a hidra, míhelyt a bosnyák-hercegovinai országos kormány kiépíti a tervezett dolni-tuzla-brcskai vasutat. Ekkor Bosnyákországnak vas-, szén- és sóbányákban gazdag vidéke fogja erre irányítani forgalmát, a mi a szilvakivitellel együtt mind a m. kir. államvasutak vonalaira megy. A brcskai Szávahidat a m. kir. államvasutak kezelik.

A bosnyavölgyi vasut éppen úgy, mint a banjalukadoberlini vasut legfelsőbb vezetése, mint már említettem, a közös hadügyminisztérium kezében van; az utóbbi a bosnyavölgyi vasutnak az országos kormány által leendő átvétele után is megmarad katonai vasutnak, miután különösen alkalmas a vasuti ezred kiképzésére s amúgy sem képezi a bosnyák-hercegovinai vasuthálózat szerves kiegészítő részét. A bosnyavölgyi vasutnak eddig Szerajevóban forgalmi igazgatósága volt, a mely egyszersmind a doboj-dolni-tuzla-sziminhani, a zenicza-szerajevói, a vogoscsa-csevljanovicsi és az uzoravölgyi vasutakat is kezelte. Ez az igazgatóság most már meg fog szűnni s mindezek a vonalak a bosnyák-hercegovinai államvasutak szerajevói igazgatóságának hatáskörébe fognak tartozni a szerajevo-metkovicsi, a lasva-bugojnoi s a dolni-vakuf-jajcai vonalakkal egyetemben. A vasuti forgalom vezetése tehát egységes s ennek folytán jóval olcsóbb lesz, egy külön szervezet teljesen elesvén. Az igazgatóság a szerajevói országos kormány közmunkaügyi osztályának van alárendelve s élén egy igazgató-főmérnök áll. Az egy millió forint költséggel kiépített szerajevói államvasuti pályaudvart eddig közösen használta a két vasut; az egész hálózat kocsi-parkja a következő: 38 tenderlokomotiv, 8 fogaskerekű lokomotiv, 35 posta- és podgyáskocsi, 175 személykocsi, 863 teherkocsi. Az új teherkocsi hordképessége 15 tonna és 23 m² a fenékkerjedelmük; a hálókocsi 12½ m. hosszuk, 2½ m. szélesek és mindegyiken van toilette-kabin.

*

Minden egyébtől eltekintve a bosnyák-hercegovinai hálózat a vasutak történetében kiváló jelentőséggel bír, mert

kétségbevonhatatlan *bizonyoságot képezi a keskenyvágányú vasutak teljes életképességének*. Érdekes, hogy a 0⁷/₆ m. nyomtáv alkalmazása a bosnyavölgyi vasut építésénél a tiszta véletlenségnek tulajdonítható. A minden előkészület nélkül megkezdett és végrehajtott építkezésnél az volt a fő, hogy a pályát minél előbb használni lehessen; ezért a lokomotivokat és sineket ott szedték össze, a hol éppen készen találták. A lokomotivokat a temesvár-orsovai viczinális vasuttól kapták; ennek a vasutnak a 0⁷/₆ méteres nyomtáva ment át az okkupált tartományokba. Kállay Béni később öntudatosan megtartotta az esetlegességből keletkezett típust, mert az építkezés költségei emellett a nyomtáv mellett arányban állanak Bosnyákország finansziális erejével és a keskenyvágányú rendszer alkalmazásának köszönhető, hogy az okkupált tartományok egészen tekintélyes vasuti hálózattal bírnak s azonfölül ez a hálózat folytonosan fejlődik, annak ellenére, hogy Bosnyákország és a Hercegovina ezen a téren már is túlszárnyalták a többi balkánfélszigeti országokat.

Annál inkább meg lehetett tartani a finansziális körülményekre tekintettel, a keskenyvágányú rendszert, mert az orsó (Radial-) lokomotiv meg szerkesztése (1885.) óta kétségtelen, hogy ez a rendszer teljesen üzemképes és nemcsak viczinális, hanem magasabb rendű pályáknál is alkalmazható. A másik nevezetes haladás az Abt-féle vegyes surlódási és fogaskerekű rendszer alkalmazása a keskenyvágányú orsó-lokomotivoknál. Ugy gondolom, nem volna itten helyén, ha belebocsátkoznám ezen gépek technikai részleteinek a leírásába. Csak annyit említek föl, hogy ezek az orsó-lokomotivok 150 tonnás vonatokat 14^o/₀₀ emelkedés mellett óránként 50 km. gyorsasággal képesek vinni, minden feltűnő rázkódás nélkül. Bizonyára olyan eredmény, a mely alkalmas eloszlatni minden kételyt a bosnyák-hercegovinai vasutakon alkalmazott keskenyvágányú rendszer üzemképessége iránt.

Ezekben voltam bátor vázolni önök előtt az okkupált tartományok vasuti hálózatát, megjelölni, a bosnyák-hercegovinai országos kormány vasuti politikájának törekvéseit és bemutatni az elért eredményeket. A főlisorolt hiteles adatokból meggyőződést szerezhettek arról, hogy a modern közgazdasági haladásnak egyik leghatalmasabb tényezője: a vasut, erősen dolgozik az európai Keletnek ezeken a nem régen még teljesen vad vidékein, a civilizáció terjesztése érdekében; meggyőződést szerezhettek arról, hogy az okkupáczióális kormányzat helyes úton halad a vasutépítés terén, mert a viszonyokhoz alkalmazkodni tud és ekképpen a legvérmesebb reményeket túlszárnyaló eredményeket ér el. Az ország anyagi és kulturális érdekeit egyaránt szolgálja a lokomotivval is,

mert kezében az is részese egy jól megfontolt, egységes eszme megvalósítását lankadatlanul előmozdító munkálkodásnak. A brod-szerajevo-metkovicsi vonal kiépítése kielégítette a legsürgősebb szükségletet; összekötő kapcsot létesített az ország különböző részei között, közelébb hozta egymáshoz és Európához a lakosságot, előmozdította a gazdasági javak kicserélését s ennek révén a jólét emelkedését. Azután következett a lasva-travnik-bugojno-arzsanoi vonal, ez már a gazdasági fejlődés útjára terelt ország érdekeit szolgálja, mert lehetségessé teszi, hogy Spalaton át a rendszeres tevékenység segítségével mind magasabb színvonalra emelkedő mezőgazdaság, állattenyésztés, erdőgazdaság termékei az ország határain túl és pedig első sorban a mindezeknek hijjával szűkölködő Dalmáciában értékesíttessenek. Ekképpen lesz Metkovics, Bosnyákország és a Hercegovina kikötője Albánia s általában a Levante felé, Spalato pedig Dalmácia és később a nyugoti kikötők felé irányuló forgalom részére. Az európai vasuti összeköttetés számára a góczpont Budapest; erre kell útját vennie árúnak és utasnak egyaránt, akár Európából az okkupált tartományokba, akár onnan Európába akar menni. A bosnyák-hercegovinai országos kormány vasuti politikája ilyen módon mozditja elő a gondjaira bízott lakosság javát, egyben biztosítván a monarchia legfőbb érdekeit. Egész Európa élénk érdeklődéssel nézi, hogy mit művel monarchiánk az európai mandátummal rábizott tartományokban és érdeklődése abban a mértékben fokozódik, a mint meggyőződést szerez arról, hogy tényleg megtörténik ott, a mire 1878-ban olyan nagyon kevesen számítottak: Ausztria és Magyarország a Balkánfélsziget mintaoszágaivá teszi Bosnyák-országot és a Hercegovinát. Büszkéek lehetünk rá, hogy magyar államférfiú Kallay Béni szerzi meg nekünk ezt a dicsőséget és csak méltányos, ha a magyar közvélemény elismeréssel adózik neki bosnyák politikájáért. Ennek a politikának szilárd alapja az ottani viszonyok alapos ismerése és ezekhez a viszonyokhoz való alkalmazkodás képessége. A mi nyugoti világunktól annyira elütő Keleten az egyik nélkülözhetetlen feltétele a sikernek. És hogy ezzel a módszerrel milyen sikereket lehet elérni, arról tanuságot tesznek éppen a bosnyák-hercegovinai vasutak is.

SZOKOLAY KORNÉL.

A KÖZUTI VASUTAKRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BUDAPESTI VISZONYOKRA.

— Első közlemény. —

I. A VÁROSI FORGALOM FEJLŐDÉSE.

Sajátságos jelenség, hogy a közgazdasági irodalma majdnem teljesen megfeledkezett a közuti vasutakról. A legkiválóbb gazdasági írók tudományos rendszerei a közlekedésről szóló fejtegetéseikben alig egy-két szóval emlékeznek meg ezen közlekedési eszközről, nagyobbrészt azonban hallgatással melőzik azt. A pénzügyi tudomány művelői elmulasztották ezen közlekedési eszköznek, mint városi jövedelmi forrásnak tüzetesebb méltatását; annak vizsgálatát, hogy mennyiben alkalmas ez jövedelmi forrásul való kiaknázásra, valamint azon szempontoknak kiderítését, melyeknek ezen jövedelmi forrás igénybevételénél irányadóul kell szolgálniok, egyaránt elhanyagolták.

Ugyanazon jelenséget mutatja a vasuti jog is. A törvényhozók — kevés kivétellel — ép oly kevéssé terjesztették ki figyelmüket a vasutak ezen nemére, mint a vasuti jog tudományos művelői. A közuti vasutakra a legtöbb államban nincs külön törvény, szabályozásuk az általános vasuti jog analogiájára történik, holott ezen vasutak különleges viszonyai külön szabályozást igényelnének. A közuti vasutaknak a legtöbb államban nincs még hivatalos statisztikájuk sem, a mi talán leginkább jellemzi, hogy mily kevéssé érdeklődött az állam és a tudomány a közuti vasutak iránt.

Ezen sajtáságos jelenség oka kétségtelenül abban rejlik, hogy a közuti vasutaknak nincs a közvetlen befolyásuk alatt álló helyi körök határát meghaladó általános forgalmi jelentőségük. A jóságok termelésére és megosztására, az árak alakulására nincs befolyásuk és így nem forgott fönn az a legfőbb ok, mely a vasutaknál nemcsak az állami befolyást és beavatkozást, hanem az állami kezelést követelte. A közuti vasutak üzeme rendszerint nemcsak nem igényli a meglevő közuti útvonalaktól független üttestet, hanem ellenkezőleg a

közutak, az utcák fölhasználására van utalva és így elesett a másik főok, mely a vasutaknál nélkülözhetlenné tette az állam közbe lépését. Ha a közuti vasutak üzemének bizonyos értelemben monopolistikus jellege van is, ez nem juthat oly praegnans kifejezésre, mint a vasutaknál és így hiányzott a harmadik ok, mely a vasutaknál az állami beavatkozásra, a főfelügyeleti jog hatályos érvényesítésére vezetett.

Ezen körülmények magyarázatául szolgálhatnak a jelzett sajátságos jelenségnek, de nem pótolhatják az irodalom azon sajnós lézagait, melyekre utaltunk. A közuti, illetve városi vasutaknak a helyi forgalom szempontjából való nagy jelentőségét érzi és ismeri mindenki, de ezen ismeret csak általános észleleteken alapszik és nem vált tüzetes vizsgálatokból eredő meggyőződéssé. Nincs kimutatva azon befolyás, melyet a városi vasutak a városok fejlődésére, ugyanazon város határán belül a vasutak által átszelt városrészek fejlődésére, az élet- és különösen a lakásviszonyokra, a telkek árának alakulására gyakorolnak. Ez annál sajnálatosabb, mivel ezen vizsgálatot a multa visszamenőleg alig tehetni meg. Ha a vizsgálat ugyanis általános becse kíván igényt tartani, annyi különböző jelenségnek egyidejű, elfogulatlan megfigyelését föltételezi, hogy a multa visszamenőleg ezen vizsgálatra lelki ismeretesen alig vállalkozhatni.

A nagyvárosok fejlődésének menete még egyáltalán nincs földerítve; nincs tüzetesen méltatva azon tényezők hatálya, melyek ezen fejlődés menetét befolyásolták. A nagy városok keletkezésére ható tényezőket, a fekvés, a vízi utak, a kormányzat, a kereskedelem és ipar, a közutak és a vasutak, stb. befolyását ismerjük, nem ismerjük azonban azon tényezők befolyását, melyek az egyes városok körén belül a fejlődés menetét szabályozták. Elég, ha e tekintetben csak egy tényezőre, a vízzel való ellátásra utalok. A víz elemi szükséglete az embernek, megfelelő mennyiségű víz nélkül az emberek nagyobb tömörülése nem képzelhető; a rendelkezésre álló víz mennyisége gátat szab az emberek tömörülésének. A vízzel való ellátás lehetősége, a mint irányadó befolyást gyakorolt a városok keletkezésére, úgy döntő befolyással volt ugyanazon város körén belül a város fejlődésének menetére. London vízzel való ellátásának történetében meggyőzően van kimutatva azon befolyás, melyet a víz szolgáltatásának lehetősége a város területi növekedésére gyakorolt. Utalhatnánk más intézmények befolyására is; a legújabb időből véve a példákat, a pályaudvarok befolyására, mely Budapesten oly hatályosan nyilvánult; a fogyasztási adóvonalak befolyására, melyeknek hatása különösen Bécs külső részeinek fejlődését befolyásolta.

A mint a városok keletkezésére a fekvés, a közlekedési eszközökkel való megközelítés lehetősége volt döntő befolyású, úgy a városok fejlődése mérvének is a közlekedés könnyü-

sége és olcsósága szab határokat, mert ez alkotja meg azon előfeltételeket, melyeken a nagy városok alapulnak. Ezt történeti és statisztikai adatokkal nem nehéz igazolni, a városi helyi forgalom könnyűségének és olcsóságának hatását a városok fejlődésére azonban a jelzett okok következtében nem mutatni ki történeti adatokkal.

A continens legnagyobb városáról véve a példát, Páris nagy város volt már a tizenharmadik század elején, midőn a kocsik használata, a mit a nyolczadik század végétől a tizenkettedik század végéig az utak hiánya, illetve járhatlan volta lehetetlenné tett, újra föléledt.¹⁾ Párisnak ezen időben 250 hectar területen körülbelül 120.000 lakosa volt; ez a terület a budapesti V. kerület (Lipótváros) beltelkének felel meg, melyen ma kereken 35.000 ember lakik, Páris tehát ezelőtt 660 évvel 3,2-szer oly sűrűn volt lakva, mint ma Budapesten a Lipótváros beltelke.

A midőn Párisban az első, nyilvános használatra szolgáló, azaz a meghatározott díjért bárkinek rendelkezésére álló közlekedési eszköz, a *hordszék* és ezzel körülbelül egy időben a *bérkocsi* föltűnik, a mi a tizenhetedik század elején történt, akkor Páris már a szó mai értelmében is nagy város volt, miután lakossága körülbelül 400.000-re emelkedett. A bérkocsik keletkezésétől alig egy emberöltő választja el a *meghatározott menetrendhez kötött társaskocsiknak* Páris kövezetén való megjelenését. XIV. Lajos 1662-ben adta meg a társaskocsik berendezésére a királyi privilegiumot, melyet a parlament csak azon föntartással lajstromozott be, hogy a katonák, apródok, urasági és más bérruhás szolgák, valamint a kézművesek és napszámosok ezen kocsikban nem foglalhatnak helyet.

Ezen társaskocsik, melyeknek a királyi privilegium szavai szerint, meghatározott órában kellett indulniok, hogy tartózkodás nélkül menjenek egyik negyedből a másikba és melyekre bárki ott fölszállva, a hol azokat találja, nem fizet többet, mint elfoglalt helyének mérsékeltén számított árát, minden tekintetben megfelelnek a társaskocsik mai fogalmának, mely a meghatározott menetrend, útvonal, közhasználatra való rendeltetés és csak az igénybe vett helyért fizetendő mérsékelt vitelbér tényezőiből alakul. Páris városának ezen időben 1103 hectar, azaz alig valamivel nagyobb területen mint Budapestnek mai IV., VI., VII. és VIII. kerülete (a beltelket véve) körülbelül 500.000 lakosa volt, holott Budapesten a megfelelő területen ma csak 278.000 ember lakik.

¹⁾ Alfred Martin: Étude historique et statistique sur les moyens de transport dans Paris. Imprimerie nationale 1894. — M. Le Mansois Duprey: L'oeuvre sociale de la municipalité parisienne. Paris, imprimerie municipale, 1892.

Az egykorú írók által nagy újításként magasztalt ezen társaskocsikban öt, később hat sous (25, illetve 30 centime) volt a viteldíj; mindegyik kocsiiban nyolcz személyre volt hely és mindegyiknek egyenruhás kocsisa és kocsivezetője volt; az öt vonal mindegyikén negyedórai időközökben indult egy kocsi; a csomópontoknál egyikből a másikba át lehetett szállni. A viteldíj magassága, vagy azon körülmény volt-e az oka, hogy a kocsikból a katonák, bérruhás szolgák, kézművesek és napszámosok kizárattak, ezt ma már nem állapíthatni meg, de tény, hogy az új vállalat nem jövedelmezett kellőleg, a mi alig tizenöt évi fönnállás után, 1679 körül a vállalat megszűnését vonta maga után. A »jobb polgári osztály« számára rendelt társaskocsik bukását nem tartóztatta föl azon támogatás, melyben a király legelső udvari emberei által alapított vállalat felsőbb helyen részesült; az a tény, ugyanis, hogy XIV. Lajos király is igénybe vette egyszer ezen társaskocsik egyikét és példájára az udvar tagjai, a legmesszebb menő támogatásról tesz tanubizonyságot.

Százötven évnek kellett eltelnie, hogy Páris kövezete újból lásson társaskocsikat. A tizenhetedik század utolsó negyedében tönkrement társaskocsik utódai csak századunk második negyedének kezdetén, 1828-ban élednek új életre, midőn egy vállalkozó, hosszas kérelmezés után engedélyt nyert, hogy 18 útvonalon nyilvános használatra szolgáló »omnibus«-oknak nevezett társaskocsikat hozhasson forgalomba. Páris város területe ez alatt a korábbinak több mint háromszorosára növekedett (3800 hectar), jóval meghaladva a mai Budapest egész belterületét (2544 hectar); lakossága pedig körülbelül 700.000-re szaporodott.

A postakocsik módjára berendezett omnibusokban, melyek vontatására három lovat kellett igénybe venni, tizen-négyszemélyes hely volt; az átlagos viteldíj 25 centimest tett. Az új vállalat, melyet az udvar ismét támogatott, — Berry herczegnő omnibus-útját említi a társaskocsik történetének írója — jól indult, a közönség szívesen vette igénybe a kocsikat, a bevétel azonban nem a vállalkozó pénztárába, hanem az ellenőrzés teljes hiánya következtében a kocsivezetők zsebébe folyt be, a mi a vállalkozó romlására vezetett. Az öngyilkossá vált első vállalkozó utódai felvirágoztatták a vállalatot; új tizenhat ülőhelyes kényelmes kocsikat hoztak forgalomba, melyek könnyebbek voltak a régieknél, úgy, hogy vontatásukra elegendő volt két ló. A forgalomba helyezett 40 kocsit az első félévben 2,530.624 személy vette igénybe, vagyis egy kocsi naponta átlag 310 személy.

Az omnibus-vállalat sikere új társaskocsi-útvonalak berendezésére vezetett; az első vállalat alakultát követő évben már 10 vállalat 41 vonalon járatott kocsikat. A következő évben a lótap drágasága következtében 30 centime-ra emelték

a viteldíjat, valószínű azonban, hogy ezen emelésre közrehatott azon körülmény is, hogy egy 1829. évi királyi rendelet a kövezet igénybevétele czímén évi 120 franc helypénz fizetésére kötelezte a kétfogatú és 150 franc fizetésére a hármashogatú társaskocsikat.

1836-ban már 358 omnibus közlekedett, melyek naponként átlag 100.000 embert szállítottak; ugyanezen évben az egyik vállalat behozta a 10 centime-os szakaszjegyeket, majd 1840-ben az átszálló-jegyek hozattak be, melyekkel utánfizetés nélkül át lehetett menni valamely vonalról egy másik vonalra. Az 1853-ik évben londoni példára a tetőüléses omnibusokat (imperiale) vezették be, miután a városi hatóság nem csekély ellentállását sikerült legyőzni. Időközileg csökkent az omnibusok száma, így 1850-ben 32-vel kevesebb volt forgalomban, mint 14 évvel előbb, valószínűleg azért, mert a helypénz kocsinkint és évenként 400 francra emeltetett.

Az 1854. évben lényeges fordulat állott be a társaskocsi-közlekedés ügyében. A tapasztalat kitüntette, hogy egy nagy város közlekedésének ügyét a verseny elvének alapján nem lehet jól rendezni, mert ez arra vezet, hogy a jövedelmes útvonalakat a vállalkozók jól szolgálják ki, a kevésbé jókat ellenben elhanyagolják; az izolált vállalatok nem tehetik a közönségnek azon szolgálatot, mint a forgalmi követelmények figyelembe vételére kötelezett egységes vállalat. Ezen tapasztalat hatása alatt a hatóság az összes társaskocsi-vállalatokat szövetkezésre készítette. Az összes társaskocsi-vállalatok szövetkezéséből alakult *általános omnibus-társaság*, mely a legnagyobb társaskocsi-vállalat a föld kerekén, az 1854. évi július 15-én kelt föltétel-füzet határozmányai szerint¹⁾ 1854. évi június 1-től számított 30 év tartamára kizárólagos jogot nyert a közutakon állomásozó társaskocsiknak forgalomba hozatalára. Ezen jog ellenében a társaság helypénz fejében 350 társaskocsi után átalányban számítva évi 640.000 francot, az ezen felül forgalomba hozott minden társaskocsi után évi 1000 francot fizet Páris város pénztárába és a tél folyamán a hó, jég és utcai szemét eltakarítására kiállít ötven kétfogatú targoncát. A viteldíj a kocsi belsejében átszállásra való jogosítvánnyal, 30 centime-ban, a tetőülésen, átszállásra való jogosultság nélkül, 15 centime-ban állapított meg.

A világvárossá fejlődött község forgalmi igényeinek ezen rendezés nem sokáig felelt meg; Páris kiterjesztette határait és így a társaskocsi-közlekedést is ki kellett terjeszteni. Ezen célból a város új szerződést kötött a társasággal, 1860. június 18-án, melyben a társaskocsik forgalomba helyezésének

¹⁾ Edgar Hubault: Services de transport en commun à Paris et dans le département de la Seine. Recueil annoté de documents législatifs et administratifs. Paris, imprimerie municipale. I. köt. 1889. II. kötet 1892.

kizárólagos jogát, a mi alól a vasutakhoz közlekedő társaskocsik már előbb is ki voltak véve, 1910. május 31-ig meghosszabbította, a minek ellenében a társaság helypénz fejében 500 kocsi után átalányban számítva évi egy millió francot, az ezen felül forgalomba hozott minden kocsi után 1870-ig évi 1000 franc, 1871-től 1875-ig évi 1500 franc és 1875-től évi 2000 franc helypénzt köteles fizetni. A kocsik forgalomba helyezésének szükségét, a forgalom mérvéhez képest, a társaság meghallgatása után a rendőrfőnökkel egyetértőleg a prefet rendeli el. Ezenkívül, ha az osztalék meghalad 70 francot, azaz 14¹/₆-ot, a fennmaradó tiszta jövedelem fele a várost illeti.

Ezen rendezés mellett Párisban az omnibusz-közlekedés ritka tökéletességre emelkedett¹⁾. 1893-ban közel 250 kilométer útvonalon közlekedtek az omnibusok, melyek száma 592 volt és pedig 26, 28, 30 üléses kocsi volt 286, 40 üléses 306 kocsi. A 286 kis omnibus vontatásánál szolgált 3700 ló, azaz kocsinkint átlag 12³/₄ ló, a 40 üléses omnibuszok vontatására 5345 ló, azaz kocsinként 17¹/₄ ló; az omnibus-szolgálatnál összesen 9655 ló.

Minden kocsi naponként átlag 97¹/₁₄ kilométert tett meg, az összes kocsik naponként 57¹/₄₀ kilométert és az egész éven át 20,965.519 kilométert; egy ló átlagos napi teljesítménye 16¹/₄₇ kilométer.

Az összes omnibuszok 126,493,563 személyt szállítottak, vagyis naponként 346.558, kocsinkint és naponként 585, metetenként 36 személyt. Az összes utasok közül 71¹/₄ millió a belső üléseken, 55³/₄ millió a tetőülésen foglalt helyet. Az összes bevétel volt 23,582.404 franc, naponként 216.108 franc, kocsinkint 109 frank 12 centime, utasonként 18¹/₆₄ centime, kocsikilométerenkint 1 franc 12 centime.

Ezen számok mutatják az omnibusoknak a párisi helyi forgalomban való jelentőségét; a határait az omnibusok behozatala óta kétszer is kiterjesztett város területe 7800 hektárra és lakossága közel 2³/₄ millióra emelkedett. Páris minden lakosa évenként átlag 51-szer veszi igénybe az omnibuszt és évenként 9¹/₄ francot költ ezekre. Ha ezen adatok mellett számbaveszszük a lakosság azon részét, mely nem használja az omnibust, arra az eredményre jutunk, hogy a helyi forgalmi eszközök igénybevételére utalt lakoságnak igen jelentékeny érdeke az, mely a helyi közlekedési intézetek helyes szervezetéhez fűződik.

A társaskocsi-közlekedés tökéletességének tulajdonítható, hogy az első *közuti vasút* Párisban csak 1875-ben jelenik meg. A közuti vasút fiatalabb alakja a helyi forgalom közvetítésének, mint a társaskocsi. A közuti vasút világszerte hasz-

¹⁾ Az üzleti eredményekre vonatkozó adatok, a mennyiben ellenkező megjegyezve nincs, a vállalatok jelentéseiből vették.

nált neve, a tramway, tulajdonképen sinutat jelent, mely névvel a bányákban századok óta ismert és a fapályákból fejlődött vasutakat jelölték. A gőzmozdonynak a közforgalmú vasutakon való alkalmazása után nem sok idő telt el, hogy sineket fektettek a városok utcáinak kövezetébe és e sineken közlekedtetették a társaskocsikat, a mivel a közuti vasutnak, ha nem is műszaki, de gazdasági problémája megoldást nyert.

Az első közuti vasut 1832-ben keletkezett New-York-ban; ma, a rohamos haladás korszakában alig hinnők el, hogy közel 20 évig tartott, míg az amerikai példa Európában alkalmazásra talált. A hatóságok kezdetben nem tudták, minő álláspontot foglaljanak el az új intézménnyel szemben; nagyrészt idegenkedtek behozatalától és így lehetőleg akadályozták azt. Túlzott aggályokat tápláltak az új találmánynak az utcai forgalomra való veszélyessége felől, a mely aggályokat a társaskocsi-forgalomhoz fűződő érdekkörök természetesen növeltek. Ennek tulajdonítható, hogy az új intézmény behozatalán működő vállalkozók csak nehezen hatoltak keresztül; különösen a világvárosokban, melyeknek óriási közuti forgalmat közvetítő, rendszerint keskeny utcái nem igen alkalmasak sinek lefektetésére, melyek a nyomhoz kötik a sínen haladó járművet.

Ezen körülménynak tulajdonítható, hogy Londonban, a hol a közuti vasutak behozatalának első kísérletei 1840-ig nyúlnak vissza, az első engedély, melyet Train nevű amerikai vállalkozó szorgalmazott, csak 1859-ben adatott meg az »american tramway«-ra; Németországban az első közuti vasut Berlinben nyílt meg 1865. június 15-én, a második Hamburgban 1866-ban; Ausztriában Bécsben 1868-ban, hazánkban, Budapesten 1866. augusztus 1-én. Hazánk fővárosa a continensen a legelső városok közé tartozott, a hol a közuti vasut létesítésével komolyan foglalkoztak; a vállalat még 1864. őszén benyújtotta engedélyért való folyamodványát, melyre az első engedélyezési tárgyalás 1864. november 17-én tartott Pest város tanácstermében a ma is élő gróf Károlyi Sándor, Hollán Ernő és báró Kochmeister Frigyes részvételével.

A közuti vasutak műszaki oldalát fejtegetéseinknél teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk, a műszaki kérdések közül minket csak a motor érdekel. A közuti vasutak motora az intézmény kezdő korában kivétel nélkül az állati erő, a ló, Amerika egyes országaiban az öszvér volt, melyet még ma is csak részben szorított ki a mechanikai motor. A lófogatú közuti vasutaknak a társaskocsik fölött való gazdasági előnye azon tényből folyik, hogy az ellentállás legyőzése a sineken kevesebb erőt igényel, mint a kövezeten, minélfogva ugyanazon erővel nagyobb hatályt fejthetni ki. A sineken vontatott kocsik ugyanazon vonóerő mellett nagyobbak lehetnek, mint a kövezeten vontatottak, több személyt fogadhatnak be és

valamivel gyorsabban közlekedhetnek. A kérdés tehát az volt, hogy ezen tényezők befolyása alatt a közuti vasut üzeme gazdaságosabb-e, mint a társaskocsiké, ha figyelembe vétetik, hogy a közuti vasut üzeme sinút létesítését igényli, a mi a társaskocsik üzeménél elesik.

A tapasztalat ezen kérdést a közuti vasutak üzemének javára oldotta meg. Igen érdekesek e tekintetben a párisi általános omnibus-társaság adatai, a mely társaság a párisi közuti vasutak üzemének legnagyobb részét is vezeti és az utolsó évben 154 kilométer közuti vasutat, a párisi hálózat felét, tartott üzemben. A közuti vasutak, melyek — mint említettük — csak 1875-ben hatoltak be Párisba, a város legsűrűbben lakott és így legnagyobb forgalmú részeit nem szelik át, ezek az omnibusokra vannak utalva, a mi az alábbi adatok megítélésénél figyelembe veendő. Egymás mellé állítva az omnibusokra és a közuti vasutakra vonatkozó számokat, a következő eredményekre jutunk:

	omnibus	közuti vasut
forgalomban volt kocsik száma	592	298
minden kocsi megtett naponként	97 ⁰¹⁴ kmt	101 ³¹³ kmt,
egy kocsira esett átlag ló egy kocsira esett naponként utas	16 ⁶² »	14 ⁶⁸ »
egy kocsira esett menetenkint utas	567	796
egy kocsikilométer után bevétel	36	47
egy kocsi után bevétel naponként	108 » 65 »	138 » 79 »
egy ló után bevétel naponként	6 » 53 »	9 » 45 »

Ezek szerint Párisban a közuti vasutak üzeme jóval kedvezőbb eredményeket szolgáltat, mint a társaskocsiké. Az egy kocsi vontatására szükséges lóerő a közuti vasutaknál 11⁷⁰/o-kal kisebb, mint a társaskocsiknál, e mellett a vasutaknál a kocsi- és kilométerenkint való bevétel 22³⁰/o-kal nagyobb, mint az omnibusnál, a mi végeredményként arra vezet, hogy az egy ló után számított átlagos bevétel a közuti vasutaknál 44⁰/o-kal magasabb, mint az omnibusoknál. A lófogatú közuti vasutaknál alkalmazott 4228 ló után számítva ezen többletet, egy ló és napra 2⁷² francot, azon következtetésre jutunk, hogy a közuti vasut üzeme évenként 4,513.925 frankkal több bevételt szolgáltat, mint ugyanazon körülmények között az omnibus-üzem szolgáltatna, a mi bőven elegendő azon befek-

tetési többlet fedezésére, a melyet a közuti vasut üzeme követel, szemben a társaskocsi-üzemmel.

A hatóságok által tanúsított ellentállás legyőzése után a közuti vasutak viszonylag gyorsan foglaltak tért a nagyobb városokban és minél inkább elterjedtek, minél nagyobb lett valamely városban a közuti vasut hálózata, annál nagyobb jelentőségűvé váltak a közuti vasuttal kapcsolatos forgalmi, városrendezési és pénzügyi kérdések. Ezzel kapcsolatosan mindinkább kitűnt az is, hogy a közuti vasutak bizonytalan közigazgatásjogi helyzete szabályozást igényel, hacsak ezen, a városok fejlődésére és a nagy városok lakosságára nézve rendkívüli jelentőségű intézményt nem akarják tisztán a helyi hatóságok belátásának, sok esetben önkényének kiszolgáltatni.

A társaskocsik intézménye mindenütt az ipari jog alapján nyert szabályozást; a legtöbb állam — az ipari szabadság elvének elismerése mellett — a rendőrhatalóság szabályozásának tartotta fenn a társaskocsi-közlekedés rendezését. Így a német ipartörvény, az osztrák és a magyar ipartörvény. Az ipartörvény által kijelölt alapon, mely nem ismeri a kizárólagosság jogát, Budapesten nem sikerült a társaskocsi-közlekedés ügyét rendezni, ennél fogva a törvényhatóság külön törvénnyel fölhatalmazást nyert a társaskocsik forgalombahozatalára kizárólagos jogosítvánnyal engedélyt adni.

Kezdetben egyes államokban a közuti vasutak ügyét is az ipari jog alapján, a társaskocsiügy analogiájára igyekeztek rendezni, ezen alap azonban nem bizonyult megfelelőnek és így vagy külön törvényeket alkottak a közuti vasutakról, vagy a vasutakra vonatkozólag általában érvényes szabályokat kíséreltek meg, az eltérő viszonyok által követelt módosításokkal alkalmazni. Külön törvénnyel szabályozta a közti vasutak ügyét Anglia, az 1870. évi augusztus 9-én kelt »tramway-act«-tal, Franciaország a helyiérdekű vasutakról és a tramwaykról szóló 1883. évi június hó 11-én kelt törvénnyel és Poroszország az 1892. évi július 28 án kelt törvénnyel, »Gesetz über Kleinbahnen und Privatananschlussbahnen«.

II. A KÖZUTI VASUTAK BUDAPESTEN.

Hazánkban az első közuti vasutat, a pest-újpestit, a vasuti engedélyezési szabályok alapján a császári királyi kereskedelmi minisztérium engedélyezte; az erre vonatkozó határozatok a m. kir. helytartótanácsnak 1865. évi április hó 22-én 30.142 szám alatt kiadott engedélyokmányában foglaltatnak.¹⁾ Ezen határozatok szerint az engedélyesek a pest-újpesti

¹⁾ A budapesti közuti vasutársaságra vonatkozó összes okmányok a »Fővárosi Közlöny« mellékleteként külön füzetben jelentek meg.

lóvonatú vasutat kötelesek két év alatt kiépíteni, üzembe venni és az üzlet vitele, a viteldíjak s menetrend megállapítása tekintetében a helytartótanács utasításainak eleget tenni. Az engedély érvénye negyven évig tart; lejártával az engedélyesek által foganatosított építmények és az összes menetfelszerelés, a lovak kivételével, Pest város tulajdonává válnak, a felépítmény pedig azon út tulajdonosára száll át, melyen a vasut létesítettett, fönmaradván az úttulajdonos azon joga, hogy a mennyiben a szállományi jogot igénybe venni nem kívánja, az engedélyeseket az útnak korábbi állapotába való visszaállítására kötelezhesse. Az engedély egyuttal előjogot biztosított az engedélyeseknek a Pest város területén az engedély tartama alatt létesítendő összes lóvonatú vasutakra.

Az engedélyokmányoknak kiegészítő részét képezik az engedélyezési tárgyalásról 1864. november 17-én és november 18-án fölvelt jegyzőkönyvek. Ezen jegyzőkönyvek szerint Pest város képviselői kijelentették, hogy az új vállalatból ne hárulhasson semmi néven nevezendő teher a város közönségére, továbbá kívánták, hogy a városnak a kövezetvám és egyéb városi illetékek és fogyasztási adók beszedésére vonatkozó joga sértetlenül fönmaradjék, valamint, hogy a vállalat saját költségén földözze mindazon átalakításokat, melyek időnkint szükségesekké válnak. Ugyancsak az engedélyezési tárgyalás jegyzőkönyvében az engedélyesek a három kocsiosztály számára 20, 15, illetve 10 krajczár maximális viteldíj megállapítását kérték. A pálya építésére vonatkozó, az engedélyezési tárgyalás jegyzőkönyvében nem foglalt részletes határozatok a város és a vállalat képviselői között 1865. évi október 16., 18., 23. és 30-án felvett és a helytartótanács által 1866. évi január 16-án jóváhagyott jegyzőkönyvben foglaltatnak.

A város képviselőinek ezen tárgyalások alkalmával tanusított magatartása világosan mutatja, hogy a közuti vasutat oly forgalmi intézménynek tekintették, melynek létesítése a közérdeknek tesz jelentékeny szolgálatot; nem tekintették azt oly vállalkozásnak, mely a forgalmi érdekek szolgálatán kívül a város pénzügyi érdekeinek szolgálatára is hivatott és ezért a vágányok által igénybe vett közterület átengedéseért nem követeltek haszonbért vagy a jövedelemben való részesedést, hanem csak az úri jog elismerése fejében évi egy aranyat. Távol áll tőlünk, hogy a város képviselőit ezen önmagában véve helyes álláspontért gáncsoljuk vagy rövidlátással vádoljuk azért, hogy Pest város akkori viszonyai között nem látták előre azon rohamos fejlődést, mely a városra vár és nem sejtették, hogy a város fejlődésével kapcsolatban a közterület átengedésének joga üzletileg oly értékes engedmény, melyet nem helyes megteelő ellenszolgáltatás nélkül megadni.

A közuti vasutnak, mint vállalatnak virágzásában a

terv fáradhatlan előharczosa, később a társaság igazgatója, Jellinek Mór és társai kivételével, nem igen bizott senki sem, a mi kitetszik abból, hogy a társaság megalakításához szükséges csekély, összesen 220.000 forint névértékű tőkének beszerzése rendkívüli nehézségekbe ütközött, úgyannyira, hogy a részvényeket nem sikerült névértékük összegében elhelyezni. Ezen pessimismus a vállalat újdonsága és a város akkori viszonyai között sem volt indokolt, de nem szokatlan jelenség.

Pest város lakossága a közúti vasut létesítésének tervezésekor 150—160.000 lehetett, a közúti vasut által átszelt Calvin-tér, muzeum-körút, Károly-körút, vácz-i-körút lakossága az 1857. évi népszámlálás szerint 6.327 volt, Ujpest községé, a hova a vasut vezetett, 2.056. Ilyen körülmények között ki csodálkoznék, hogy az akkoriak, kik közvetlen tapasztalatból látták, hogy a forgalmat addig közvetített társaskocsik alig fődözték önköltségeiket, nem voltak nagy bizalommal az új vállalat jövője iránt és nem kívánták annak keletkezését a város érdekében teendő szolgáltatások kikötésével megakadályozni, mert az bizonyosnak látszik, hogy ilynemű kikötések a különben is nagy nehézségek között létesült vállalat létrejöttét lehetetlenné tették volna.

A vállalat üzletének alakulata igazat adott azoknak, kik biztak a jövőben és a kik ezen bizalom által vezéreltetve, magukra vették a vállalat létesítésével járó kockázatot és a nehézségek leküzdésével kapcsolatos fáradtságot. Az első, csak öt hónapra kiterjedő üzleti évben a pest-ujpesti vonalon 204.397 személy közlekedett, a következő évben, 1867-ben 905.957 személy, a második teljes évben, 1868-ban már 1.445.102 személy, a bevétel pedig 25.153 forintot, illetve 107.953 és 167.002 frtot tett, úgy, hogy a vállalat az első évben 5^o/_o, a második évben már 20^o/_o osztalékot fizethetett.

A közúti vasut üzemének ily váratlan emelkedése azon helyzetbe hozta a társaságot, hogy az első üzleti év leteltével javaslatot tehetett az általa kezdettől tervezett közúti vasuthálózat kiépítésére. A vállalat alapítói ugyanis, mint azt az első engedélyezési tárgyaláskor fölvetett jegyzőkönyv előadja, kezdettől fogva egy, az egész várost felölelő hálózat létesítését tervezték és erre vonatkozólag előjogot is nyertek. A városi hatóságok ezen hálózat miként való létesítésére nem gyakoroltak befolyást, csak jóváhagyták a társaságnak az egyes vonalak létesítésére vonatkozó ajánlatait. Így keletkezett 1868-ban a kőbányai és városligeti vonal, majd 1869-ben az üllői-uti vonal, továbbá az ujpésti vonalnak a Calvin-tértől (széna-tér) a Dunáig való meghosszabbítása, valamint a vácz-i-útról a Lipót-körúton át (Tüköry-féle védgát) a Dunáig vezető szárnyvonal és 1876-ban a Lónyay-utczai (nyúl-utczai) vonal.

A kereskedelmi miniszterium ezen újabb vasuti vonalak

közül csak az elsőnek engedélyezésénél, a kőbányai vonal bejárá-
sánál járt el, a többiek engedélyezésére vonatkozó iratokban a ke-
reskedelmi miniszterium közreműködésének nincs semmi nyoma.
A miniszterium, úgy látszik, ámbár nem tudni, mely okból,
megváltoztatta azon helyes fölfogást, hogy a vasutak engedé-
lyezésének joga a kormányt illeti meg és hogy az út tulajdonosa
nem engedélyezhet vasutakat, hanem csak azon föltételek
íránt szerződhet, melyek mellett a sínek fektetésére a köz-
területet átengedi. A főntebb említett újabb vonalak építését
Pest város, később Budapest város törvényhatósága szerződés-
szerűleg engedélyezte, igaz, hogy hivatkozással az 1865. évi
április hó 22-én kiadott engedélyokmányra.

A pest-ujpesti lőfogatú közuti vasut kedvező üzletered-
ményei fölébresztették a vállalkozási kedvet a főváros jobb-
parti részeiben is, melyre a pesti közuti vaspályatársaságnak
adott előjog érvénye nem terjedt ki. 1867. június hó 28-án
gr. Festetich Béla és társai engedélyt nyertek a budai láncz-
hid-főtől O-Budára vezető lővonatú vasutra és az ezen vonal-
ból kiágazólag a Zugligetbe vezető vasutra. Budapest példá-
ját a vidéki városok közül csakhamar követte Temesvár, a
hol a közuti vasut 1868-ban engedélyeztetett.

A pesti közuti vasutak jövedelmezősége az új vonalak
kiépítése mellett is igen kedvezően alakult. A részvényeknek
az 1868. évben tapasztalt, minden várakozást felülmúló kama-
tozása ugyan soha többé el nem éretett, mindazonáltal a vál-
latba beruházott tőke, egész 1873-ig dúsan gyümölcsözött.
A mellékelt táblázatban összeállítottuk az 1866. évtől kezdve
a pesti, később budapesti közuti vasut forgalmi és üzleti
viszonyaira vonatkozó összes adatokat, melyek az 1869. évtől
kezdve teljes hitelességre tarthatnak számot, miután az üzleti
jelentésekből vétettek, az 1865—1868. évi adatok tekintetében
sajnos, az akkori hírlapok közléseire voltunk utalva.

Ez a kedvező helyzet egész 1873-ig tartott, a midőn a
beállott gazdasági válság nyomasztó hatása alatt a közuti vas-
utak forgalma is rendkívüli mértékben hanyatlott. Ezzel kap-
csolatban az üzleti kiadások a lőtáp egyidejű megdrágulása
következtében tetemesen emelkedtek és így e két tényező
hatása alatt a vállalat jövedelmezősége rohamosan hanyatlott.
Világosan kitűnik ez a fordulat az alábbi táblázatból, mely-
ben összeállítottuk a budapesti lővonatú vasutak egyesítését
megelőző tíz év üzleti eredményeire vonatkozó adatokat.

Év	Vonalak hossza km.	A vonalakba be- ruházott tőke frt.	Szállított személyek száma	Üzleti bevétel frt.
1869	22'6	1,157.078	4,342.400	511.684
1870	23'1	1,494.100	5,285.666	621.166
1871	23'1	1,505.630	6,392.636	732.404
1872	28'1	1,546.684	6,975.091	782.129
1873	28'1	1,624.740	7,506.760	824.111

Év	Vonalak hossza km.	A vonalakba be- ruházott tőke frt.	Szállított személyek száma	Üzleti bevétel frt.
1874	23 ¹	1,679.282	6,367.791	695.538
1875	23 ¹	1,690.074	5,886.325	644.009
1876	25 ⁹	1,781.726	5,651.071	614.903
1877	25 ⁹	1,710.457	5,264.883	572.896
1878	25 ⁹	1,703.374	5,366.049	580.582
átlag				
1869—73	23 ⁰	1,465.232	6,102.510	694.392
1874—78	24 ⁸	1,702.922	5,707.224	621.585

Év	Üzleti kiadás frt.	Az üzleti kiadás a bevételeknek %-ában	Üzleti tiszta jövedelem frt.	A tiszta jövedelem a beruházott tőkének %-ában
1869	336.707	658 ³	174.977	15 ²
1870	416.473	67 ⁰⁶	204.693	13 ⁷
1871	467.337	63 ⁸	265.067	17 ⁶
1872	471.093	60 ²	311.036	20 ⁰
1873	479.760	58 ²²	344.351	21 ²
1874	469.844	67 ⁶	225.694	13 ⁵
1875	411.788	68 ⁵	202.221	11 ⁹
1876	439.496	71 ⁵	175.407	10 ¹
1877	395.350	69 ¹	177.546	10 ³
1878	373.952	64 ⁴	206.630	12 ¹
átlag				
1869—73	434.254	64 ⁵	268.023	18 ³
1874—78	424.086	468 ⁴	197.499	11 ⁶

Az öt év átlaga szerint összeállított adatok a közuti vasut viszonyaiban beállott mélyreható változásról tanuskodnak. A forgalom az 1873-ik évig emelkedő, ettől kezdve csökkenő, annak ellenére, hogy a hálózat időközileg növekedett. A szállított személyek száma 1873-ról 1877-re 2,241.871 utassal kisebbedett, vagyis négy év folyamán, mialatt a hálózat 10⁰/o-kal kiterjedt, a forgalom 29⁰/o-kal, a bevétel 30⁰/o-kal csökkent, a kiadás viszont 17⁰/o-kal. A fordulatot, mely a vállalat viszonyaiban beállott, legpraegnansabban a tiszta jövedelemnek a beruházott tőkéhez való aránya fejezi ki; ez 1869—73-ban 18³/o volt, 1874—78-ban ellenben csak 11⁶/o, vagyis a vállalat jövedelmezősége öt év alatt 36⁶/o-kal rosszabbodott.

Azon viszonyok, melyek a pesti közuti vasut helyzetében ily kedvezőtlen változást idéztek elő, a budai közuti vasut helyzetét válságossá tették. Ezen társaság bevételei nem fődőzték az üzleti kiadásokat sem; az 1876-ik év 16.034 frt., az 1877. év 20.221 frt. veszteséggel zárult.

A gazdasági válság nyomasztó hatása az 1878-ik évvel kezdett enyhülni, a mi a fenti adatokból is kitetszik, melyek az 1878-ik évben a forgalmi viszonyoknak némi javulását mutatják. Ezen időben került napirendre a pesti és budai közuti vasuti vonalaknak a Margit-hidon fektetendő vonal segítségével való összeköttetése és ennél a kérdésnél tűnt ki legnyilvánvalóbban, hogy minő baj az, ha valamely város

területén a forgalmi viszonyok nem rendszeresen, elvi alapon intézettek. Igaz, hogy Buda és Pest két különálló, egymástól független város volt, a két városnak egyesítését azonban már a budai közuti vasut engedélyezésekor előre lehetett látni. A midőn ezen egyesítés tényleg bekövetkezett, a midőn az új dunai hid kiépült és a két hálózat összeköttetését lehetővé tette, a pesti közuti vasut, mely a nyomasztó gazdasági helyzet következtében beállott kedvezőtlen viszonyokra hivatkozhatott, a két hálózat egyesítéseért oly előnyöket vívhatott ki, melyek nem állottak arányban az egyesítés érdekében általa tett befektetésekkel.

A város hatóságát illetve akkori képviselőjét nem hibáztatjuk, hogy nem óvta meg jobban a közforgalom és a város pénzügyi érdekét, mert lehetetlen el nem ismernünk, hogy a városi hatóság kényszerhelyzetben volt. A város jobb- és balparti része között helyre kellett állítani a közvetlen összeköttetést és forgalmat, ha csak nem akarták az egyesített város különböző részeinek összeforrását megakadályozni. A közvetlen összeköttetés és forgalom létesítése szempontjából a budai közuti vasut, mely különben is a tönk szélén állott, nem jött számba, a pesti közuti vasutal kötött szerződések pedig nem nyújtottak semmi támpontot, melylyel a társaságot az összeköttetés létesítésére szoríthatták volna. A forgalmi egységet csak úgy lehetett biztosítani, ha az összekötő vonalakat a pesti közuti vasutársaság építi és veszi üzembe; a kisegítő expediens, hogy az összekötő vonalakat kiépíti a város és üzembe adja a budai közuti vasutnak, nem vezethetett volna még akkor sem célhoz, ha ennek a megoldásnak nem áll útjában a pesti közuti vasut előjoga.

A város ezen kényszerhelyzetében a pesti közuti vasut, mely a tárgyalások idején tényleg főnálló kedvezőtlen viszonyaira hivatkozhatott, jelentékeny előnyöket vívott ki, a miért különben senki sem fog egy közkereseti társaságot vagy általában vállalkozót gáncsolni, mert hiszen ennek első sorban a maga hasznára kell törekednie. A közuti vasutársaság minden irányban előnyöket biztosított magának. Az engedélyidő tartama közel tíz évvel meghosszabbított, 1906. évi július 31-től 1917. évi április 30-ig és a dunabalparti és a dunajobbparti részek között igen magas maximális díjak állapítottak meg. Ezen viteldíjak, melyekben a két krajczár hidvám nem foglaltatik, a következők:

1. az üllői, kerepesi, soroksári vámházaktól, illetve a Városligettől vagy a Közvágóhídtól a Császárfürdőig, vagy az Elelmezésitérig és viszont 15 krajczár;

2. a fenti kezdőpontoktól O-Budára, illetve a dunajobbparti Lánczhídfőig vagy a fogaskerekű vasutig és viszont 20 krajczár;

3. a fenti kezdőpontoktól a Zugligetig 35 krajczár;

4. a Károly-kaszárnyától a Zugligetig 30 krajczár.

Ezen szerződés kötésénél az összes előnyök a társaság részén voltak, a főváros lakossága nem nyert egyebet, mint a közvetlen forgalmat a Duna jobb- és balpartja között, a társaság ellenben a különben is jövedelmes összekötő vonal létesítéséért kapott 10 évi engedély-meghosszabbítást és a Duna jobb és balparti átmenő forgalomban hihetetlenül magas maximális díjszabást, mely a forgalom fejlődhetését a társaság belátásától tette függővé.

A budapesti közuti vasúttársaság az 1879. évi márczius hó 18-án kötött szerződés jóváhagyása után rövid idő alatt kiépítette az összekötő vonalrészeket és megnyitotta a jobbparti és balparti vonalak között a közvetlen forgalmat. Ez a közvetlen forgalom igen élénkítőleg hatott a társaság vonalainak üzemére, mely a javult gazdasági helyzet hatása alatt ismét lendületnek indult és ha nem is érte el korábbi jövedelmezőségét, megközelítette azt, a mint azt a dunajobb- és balparti vonalak egyesítését követő tíz év üzemére vonatkozó alábbi táblázat számai mutatják:

Év	Vonalak hossza km.	A vonalakba beruházott tőke frt.	Szállított személyek száma	Üzleti bevétel frt.
1879	37 ⁵⁸	1,980.612	6,683.261	769.134
1880	37 ⁸⁸	2,034.532	7,139.917	837.301
1881	38 ⁴⁸	2,091.775	7,872.277	900.195
1882	38 ⁵²	2,139.903	8,146.794	923.079
1883	38 ⁷⁵	2,177.699	9,081.036	1,035.263
1884	38 ⁸³	2,311.799	10,118.969	1,155.576
1885	41 ⁰⁸	2,648.069	12,696.919	1,402.334
1886	41 ¹⁶	2,712.003	11,309.453	1,258.144
1887	41 ¹⁸	2,828.337	13,324.721	1,234.936
1888	41 ¹⁸	2,929.412	14,621.427	1,394.317
átlag				
1879—83 . . .	38 ²⁴	2,084.904	7,785.657	892.994
1884—88 . . .	41 ⁰⁸	2,685.924	12,414.298	1,299.061

Év	Üzleti kiadás frt.	Az üzleti kiadás a bevételeknek %/o-ában	Üzleti tiszta jövedelem frt.	A tiszta jövedelem a beruházott tőkének %/o-ában
1879	479.810	62 ⁴	289.323	14 ⁶
1880	541.240	64 ⁶	296.061	14 ⁶
1881	559.356	62 ¹	340.838	16 ³
1882	609.063	66 ⁰	314.015	14 ⁷
1883	663.562	64 ¹	371.701	17 ¹
1884	765.423	66 ²	390.153	16 ⁹
1885	965.572	68 ⁹	436.762	16 ⁵
1886	839.433	70 ⁷	363.660	13 ⁶
1887	946.984	73 ⁷	337.953	11 ⁹
1888	1,042.901	74 ⁸	351.415	12 ⁰
átlag				
1879—83 . . .	570.606	63 ⁹	322.388	15 ⁴⁶
1884—88 . . .	922.072	70 ⁹	376.989	14 ⁰⁴

Ezen két számcsoport vizsgálata igen érdekes következtetésekre vezet. A dunajobb- és balparti vonalak egyesítését

követő öt évben a gazdasági lendület és az egységes forgalom következtében emelkedés mutatkozik a bevételekben és a tiszta jövedelemben; a bevételeknek ezen emelkedése a következő öt év alatt is tart, a tiszta jövedelem emelkedése azonban nem tart lépést a bevételek szaporulatával. Ezen tény, mely a közlött számokból félremagyarázhatlanul kiviláglik, kétségtelenül a közuti vasut-társulat által végrehajtott *tarifa-reforma* vezethető vissza. A társaság maga is belátta, hogy az engedélyokmányában és szerződéseiben biztosított maximális díjszabás túlságosan magas, bénítólag hat a forgalomra, a minék következtében a dunajobb- és balparti vonalak egymás között való forgalmában tudtunkkal soha sem alkalmazta a maximális díjszabást. A nyolczvanas évek derekán túl a társaság nem elégedett meg ezen ténynek hallgatag beismerésével, hanem pozitív rendszabályhoz nyult, t. i. behozta először a balparti vonalakon a szakaszdíjszabást.

A társaság vonalain, az újpesti és kőbányai vonalak kivételével, a tizkrajczáros vonaldíjszabás állott érvényben; ezen díjszabást a társaság 1886-ban kiegészítette a vonalszakaszos díjszabással, a mit akként hajtott végre, hogy az egyes vonalakat, a forgalmi igényeknek általában megfelelő csomópontokon két részre osztotta és az ezen osztás következtében keletkező vonalszakaszokra hatkrajczáros díjtételt léptetett életbe. Az újpesti vonal — az egész vonalra, valamint a fővámház és nyugoti pályaudvar között levő vonalra érvényes díjszabás változatlan hagyása mellett — három vonalszakaszra osztatott. Ezen díjszabási reform következtében, melyet a társaság, mint azt méltánylásul el kell ismernünk, a hatósági befolyástól függetlenül, saját jószántából, meggyőződésünk szerint saját jól fölfogott érdeke fölismerésével is léptetett életbe, az üzleti bevételek jelentékenyen emelkedtek; a nagyobb forgalom következtében azonban az üzleti kiadások szaporulata még rohamosabb volt, úgy, hogy a díjszabási reform következtében a most tárgyalt években az üzem tiszta jövedelme csökkent.

A közuti vasut hálózata ezen időszakban nem gyarapodott lényegesebben; az új összekötő vonalakon kívül csak a csömöri-út—állatkerti vonal épült ki. A forgalom érdekében halaszthatatlanul szükséges új vonalak építésére a társaság, mely a lófogatú közuti vasutakra vonatkozó előjogára támaszkodott, oly nyomasztó föltételek mellett akart csak vállalkozni, melyeket a hatóságnak ridegen vissza kellett utasítania. A társaság — a társaskocsi-üzemnek berendezésével kapcsolatban — engedélyének meghosszabbítását kívánta 25 évvel és e mellett nem fogadta el azon kikötést, melyre a város közönsége és a kormány egyaránt súlyt fektettek, hogy a vonalain érvényes díjszabás időről-időre revisio alá vetessék. Az engedélyidő meghosszabbítására nem volt elfogadható ok:

ez oly áldozat lett volna a város részéről, a melyet a hatóság nem igazolhatott volna azzal, hogy az építendő vonalak kevésbé jövedelmezők, miután a kisebb jövedelmezőség a hátralevő elég hosszú engedélyidő alatt kétségtelenül kiegyenlítettett volna. A társaságnak a tarifa-revisio kérdésében elfoglalt álláspontját komolyan megokoltnak tartjuk, erre vonatkozó nézeteinket azonban alább fogjuk kifejteni.

A közuti vasúttársaságnak az új vonalak kiépítésének kérdésében elfoglalt álláspontja arra vezetett, hogy a főváros közönsége ezen vonalaknak gépüzem mellett való létesítése iránt más vállalkozókkal kezdett tárgyalni. A technika haladása a közuti vasutakon korszakos vívmányt, a villamos erőnek motorul való alkalmazását érlelte meg és ezzel megoldást nyert az állati vonóerő mechanikai motorral való helyettesítésének nagy kérdése. A mechanikai motorok addig ismert nemei részben nem feleltek meg a követelményeknek, mint a közuti vasutakon alkalmazott különböző gőzmozdonyok, részben pedig nem voltak képesek a continenst meghódítani, mint a kötélpályák, cabelvasutak. Ily helyzetben a közuti vasutak terén a nagyobb mérvű haladás jóformán ki volt zárva, míg a villamosságnak mint hajtóerőnek alkalmazása nem nyert kielégítő megoldást.

A villamosságnak közuti vasutakon motorul való felhasználása alig 1879-ig nyúlik vissza és a midőn a főváros és a budapesti közuti vasúttársaság között beállott feszült viszony mellett Siemens és társa, Lindheim és társa és Balázs Mór egyesült vállalkozók villamos vasutak létesítésére tettek ajánlatot, a villamos erőnek motorul való alkalmazhatása felől az általános tájékozatlanság következtében, nagyon megoszlottak a vélemények. A törvényhatósági bizottság tagjainak jelentékeny része, mely az új vonalak létesítése által érdekelt kerületeket képviselte, sürgette ez új intézmény behozatalát, a kormány rokonszenvvel kísérte azt, az ügy azonban nem haladt előre, míg az ezzel kapcsolatban a főváros és a kormány között fölmerült illetékességi vita ki nem egyenlítettett.

Utaltunk már arra, hogy a pest-újpesti lóvonatú vasutat és a budai lóvonatú vasutat az érvényben állott vasutengedélyezési szabályok értelmében a kormány engedélyezte és megemlítettük, hogy a későbbi vonalak engedélyezésénél a kormány beavatkozásának az iratok tanúsága szerint nincs nyoma. A főváros törvényhatósága ezen, a fennálló törvényes szabályok ellenére kifejlődött gyakorlat alapján a maga számára követelte a közuti vasutak engedélyezésének jogát, a kormány viszont, ha csak törvényes hatáskörét csorbítottatni nem akarta, nem mondhatott le az őt megillető engedélyezési jogról. Az így fölmerült illetékességi kérdést a közmunka és közlekedésügyi miniszternek a belügyminiszterrel egyetértőleg,

a minisztertanács fölhatalmazása alapján 1887. november 1-én a géperejű közuti vasutak engedélyezése ügyében kiadott szabályrendelete intézte el, mely a törvényhatóságnak, mint az úttest tulajdonosának és mint a város hatóságának a lehető legmesszebb menő befolyást biztosította a közuti vasutak engedélyezésére. Hasonlóképen elintézészt nyert egy más előzetes kérdés is, t. i. hogy a budapesti közuti vasutársaságnak a lófogatú közuti vasutakra vonatkozó előjoga akadályozhatja-e a villamos erőre berendezendő közuti vasutaknak mások számára való engedélyezését.

A kísérletek céljából 1887. évi október hó 1-én engedélyezett teréz-közüti villamos vasut minden tekintetben fényesen megfelelt a várakozásnak és kitüntette, hogy a villamos erő teljesen alkalmas a közuti vasutak motoraul. Ezen tapasztalat alapján 1888. évi június hó 30-án engedélyeztetett az egyetem-tértől a Baross-utczán át a köztemető-útig és a Rudolf-rakparttól a Podmaniczky- és Arena-utczán át az Andrássy-út torkolatáig vezető villamos közuti vasut. Ezen vasutak engedélyezését követte 1890. évi április 9-én az üllői-útig vezető nagyközüti villamos vasut engedélyezése, melynek a Boráros-térig való meghosszabbítása, valamint a Király-utczából a városligetbe vezető szárnyvonala 1891. május 10-ikén engedélyeztetett. 1889. évi június hó 18-án engedélyeztetett a X. kerületi köztemetőig és a liget-térig vezető gözmözdonyú közuti vasut, mely az 1893. évi május 25-én kelt engedélyokmány alapján villamos erőre alakíttatott át. Az 1893. évi május hó 28-án kelt engedélyokmány alapján a király-utczai vonal meghosszabbíttatott a Nagymező-utczán át az Andrássy-útig.

Ezzel Budapest kiterjedt villamos közuti vasuthálózat birtokába jutott, a mivel Európa valamennyi nagy városát megelőzte. Lássuk, minő befolyást gyakorolt ezen villamos vasutak létesítése a budapesti lóvonatú közuti vasutak üzleti viszonyaira és ezen célból a fönnebb közölt adatok kiegészítésére iktassuk ide a villamos vasut létesítését követő évek üzleti eredményeire vonatkozó főbb adatokat.

Év	vonalak hossza km.	a vonalakba be- ruházott tőke frt.	szállított személyek száma	üzleti bevétel frt.
1889	45'79	3,216.968	17,685.107	1,513.608
1890	45'79	3,404.680	18,104.164	1,529.044
1891	46'29	3,569.824	17,989.312	1,565.501
1892	46'32	3,643.352	18,683.536	1,628.565
1893	46'32	3,752.133	20,079.690	1,748.075
átlag				
1889—93	46'10	3,516.992	18,508.359	1,596.958
1894	45'66	3,388.643	22,149.521	1,917.625

Év	üzleti kiadás frt.	az üzleti kiadás a bevételeknek ‰-ában	üzleti tiszta jövedelem frt.	a tiszta jövedelem a beruházott tőkének ‰-ában
1889	1,100.479	72·7	413.128	12·8
1890	1,117.243	73·1	411.801	12·1
1891	1,119.208	71·5	446.292	12·5
1892	1,162.407	71·4	466.157	12·8
1893	1,215.754	69·5	532.320	14·2
átlag				
1889—93	1,143.038	72·18	453.920	12·91
1894	1,321.724	68·93	595.900	15·32

A villamos vasutak létesítését követő évek alatt, a mi közben a társaság a budai vonalakon is behozta a szakasz-díjszabást és a dunabalparti és jobbparti viszonylatokban is mérsékelte a tarifát, a közúti vasut forgalma emelkedő irányzatot mutat; különösen nagy a lendület az utolsó két évben. Az 1889—93. évek átlaga az üzleti kiadásoknak további aránylagos emelkedését mutatja, a minek következtében a vállalatba beruházott tőke jövedelmezősége ismét csökkent. Ezen hanyatló irányzatot az utolsó két évben emelkedés követi, a miből kitűnik, hogy az 1889—93. évek átlagos csökkenése nem a versenynek hatása alatt, hanem a fokozott teljesítmények következtében állott be, mert a verseny hatása kizárólag a kőbányai vonalon nyilvánul és pedig csak az 1893. és 1894. években, a melyekben egyébként a vállalat jövedelmezősége lényegesen emelkedett.

Hogy a közúti vasut üzemi viszonyait részleteiben is megismerhessük és más vasutak megfelelő adataival összehasonlíthassuk, állítsuk egymás mellé a főttebb kiszámított átlagokat és vonjuk le azokból azon viszonyszámokat, melyek egyedül szolgálhatnak az összehasonlítás helyes alapjaitul.

A közúti vasut üzemi viszonyait az elmúlt 25, illetve 26 év alatt a következő adatok tüntetik föl:

Év	vonalak hossza km.	a vonalakba beruházott tőke frt.	szállított személyek száma	üzleti bevétel frt
1869—73	23·0	1,465.232	6,102.510	694.302
1874—78	24·8	1,702.922	5,707.224	621.585
1879—83	38·24	2,084.904	7,785.657	892.994
1884—88	41·08	2,685.924	12,414.298	1,299.061
1889—93	46·10	3,516.992	18,508.359	1,596.958
1894	46·66	3,883.643	22.149.521	1,917.625

Év	üzleti kiadás frt.	az üzleti kiadás a bevételeknek ‰-ában	üzleti tiszta jövedelem frt.	a tiszta jövedelem a beruházott tőkének ‰-ában
1869—73	434.254	62·5	262.048	18·3
1874—78	424.086	68·2	197.499	11·6
1879—83	570.606	63·9	322.388	15·46
1884—88	922.072	70·9	376.989	14·04
1889—93	1,143.038	72·18	453.920	12·91
1894	1,321.724	68·93	595.900	15·32

Ezen, az üzleti jelentésekből vett számokra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a vonalakba beruházott tőke tényleg valamivel kisebb az itt kimutatottnál, miután a társaság üzleti jelentéseiben az összes ingatlanok egy összegben vannak kimutatva, tekintet nélkül arra, hogy azok az üzem céljaira szolgálnak-e vagy nem. Ez nem jelentéktelen körülmény, különösen, ha tudjuk, hogy a társaságnak igen sok oly ingatlana van, mely nem szolgál a vasutüzem céljaira. Az így becsúszható számítási hibát, véleményünk szerint, teljesen kiegyenlíti azonban azon körülmény, hogy az üzem céljaira szolgáló ingatlanok a társaság mérlegeiben oly értékkel vannak fölvéve, mely jelentékenyen alatta marad a valódi értéknek és azon további körülmény, hogy a budai vonalak értéke a társaság mérlegében nem a tényleg beruházott összeggel, hanem az ennél sokkal kisebb vételárral van fölvéve. Az üzleti bevételek között a fenti összeállításban csak az üzemből eredő bevételek szerepelnek, kamatok és egyéb, az üzemmel nem kapcsolatos bevételek kizárásával; az üzleti kiadások között csak az üzemmel kapcsolatos kiadások és az üzletet terhelő adók és illetékek, a kamatok, tőketörlesztési részletek nélkül. A leírások közül azon összegeket, melyek tönkrement leltári tárgyak pótlása és veszteségek czímén vannak kimutatva, fölvettük az üzleti kiadások sorába, a leírás czímén tulajdonképen tartalékba helyezett összegeket azonban nem vettük föl. Így kellett e számokat fölláltanunk, mert csak ezen alapon volt a lóvasuti üzem a társaság más vállalkozásaitól elkülöníthető, melyek nem állanak összefüggésben a közuti vasutak üzemével.

Az 1869—1893. évi huszonöt évi időszak alatt, melynek eredményei ötéves ciklusokban vannak föltüntetve, a bevételek 20 évben emelkedést, öt évben csökkenést, a kiadások tizenkilencz évben emelkedést, hat évben csökkenést mutatnak. *Huszonöt év alatt a vonalak hossza emelkedett 102°80/0-kal, a vonalakba beruházott tőke 140°05°/0-kal, a szállított személyek száma 203°30°/0-kal, az üzleti bevétel 130°00°/0-kal, az üzleti kiadás 204°/0-kal, az üzleti tiszta jövedelem 74°60°/0-kal.* Ezen számok tanúsága szerint az üzleti kiadások sokkal rohamosabb arányban növekedtek, mint a bevételek, a mi egyrészt a tarifareformra, másrészt arra vezethető vissza, hogy a később megnyitott vonalak sokkal kevésbé jövedelmezők, mint a korábbiak.

Ezen abszolút számokból a hálózat üzleti eredményeinek tulajdonképeni alakulata nem világlik ki, ez csak akkor derül ki a maga igazában, ha kiszámítjuk a viszonyszámokat. Valamely vasuti hálózat forgalmának sűrűségét az egy pályakilométerre eső kocsi- és személykilométerek száma mutatja legkifejezettebben; a kocsikilométerekre vonatkozó adatok rendelkezésünkre is állanak, a személykilométerek száma azonban a közuti vasutaknál, az üzem természeténél fogva,

sohasem állapítható meg. Ezen okból ezen számokat a pálya egy kilométerére eső utasok számával és a pálya egy kilométerére eső bevételek, illetve kiadások összegével pótolhatjuk. Az utasok számának mi nem tulajdonítunk fontosságot, különösen más vasutak eredményeivel való összehasonlítás szempontjából, mert ennek az összehasonlításnak csak akkor van értéke, ha az utasok száma ugyanazon alapon mutattatik ki, mert ezen számokat az átszálló-jegyek, a heti, havi és évi bérletjegyek miként való számítása igen befolyásolja. Csak egy tényező van, mely az összehasonlítás alapjául teljes megnyugvással fogadható el és ez a bevétel; a kiadások már csak akkor hasonlíthatók megnyugvással össze, ha a számlázási mód ugyanaz, a mi két különböző közuti vasutnál ritkán fordul elő.

Ezeknek főlemlítése után közöljük a közuti vasut hálózatának egy kilométerére kiszámított viszonyszámokat, melyek szerint volt:

Év	a vonalakba beruházott tőke forint	a szállított személyek száma	bevétel forint	üzleti kiadás forint	tiszta jövedelem forint
		p á l y a k i l o m é t e r e n k i n t			
1869—73.	63.705	265.319	30.187	18.880	11.307
1874—78.	63.670	230.130	25.063	17.100	7.963
1879—83.	54.524	203.599	23.351	14.921	8.430
1884—88.	65.382	302.197	31.622	22.445	9.177
1889—93.	76.290	401.482	34.597	24.794	9.803
1894.	83.390	453.268	41.093	28.326	12.772

Ezen számok valóban meglepő eredményeket szolgáltatnak, úgyannyira, hogy ha hasonló észlelettel nem találkoznánk más vasutak történetében is, bámulnunk kellene a stagnatio azon jelenségén, mely ezen számokból visszatükröződik. A vonalakba beruházott tőke jelentékenyen emelkedett; ezen emelkedés állandó, dacára azon látszólagos visszaesésnek, melyet az 1879—1883. évekre vonatkozó adatok mutatnak; ez azon körülményre vezethető vissza, hogy a pesti közuti vasut által megszerzett budai vonalak a budapesti közuti vasut mérlegében nem azon befektetési összeggel szerepelnek, a mennyibe ezen vonalak előállítása annak idején a budai közuti vasutársaságnak került, — az 1878-ik évi mérleg szerint 518.821 forint — hanem csak a pesti közuti vasutársulat által ezen vonalakért fizetett vételárral 110.000 frttal. Ez a körülmény magyarázza a pályakilométerenkint beruházott összeg csökkenését az 1879—1883. években.

Ettől eltekintve, a *beruházott tőke* a számításunk alapját képező első öt éves cyclus középső évétől, az 1871-ik évtől az 1894. évre, *tehát huszonnégy év alatt a vonalszaporulatra való tekintet nélkül emelkedett 30⁹⁰/₀-kal, a szállított személyek száma 70⁵⁴/₀-kal, a bevétel 36²⁴/₀-kal, a kiadás 50²⁴/₀-kal, az üzleti tiszta jövede-*

lem $12\cdot96\%$ -kal. Más szavakkal kifejezve a szállított személyek száma a lefolyt huszonnégv év alatt évenként $2\cdot94\%$ -kal emelkedett, az üzleti tiszta jövedelem pedig évenként $0\cdot54\%$ -kal, a mi egyrészt az újonnan megnyitott, kevésbé jövedelmező vonalaknak, másrészt a díjszabás leszállításának és a kiadások rohamos emelkedésének tulajdonítható.

Ha az üzem viszonyainak alakultával teljesen tisztába akarunk jönni, akkor meg kell vizsgálunk a közuti vasut forgalmi teljesítményére, a kocsikilométerek számára és a kocsikilométerenkint eső bevételek, kiadások és tiszta jövedelemre vonatkozó adatokat. Az ezen viszonyokra vonatkozó részletes adatok a mellékletben foglaltatnak, itt csupán az öt-évenként kiszámított átlagokat közöljük. Ezek szerint volt:

Év	vonalak hossza km.	az összes vonat- kilométerek száma átlag	egy pályaki- lométerre esik kocsi- kilométer	bevétel	kiadás	tiszta jövedelem
				vonatkilométerenkint k r a j c z á r		
1869—73.	23	2,091.523	90.985	33 ¹⁹	20 ⁷⁶	12 ⁴³
1874—78.	24 ⁸	2,240.290	90.338	27 ⁷⁴	18 ⁹³	8 ⁸¹
1879—83.	38 ²⁴	8,374.032	83.233	26 ⁴⁵	16 ⁹¹	9 ⁵⁴
1884—88.	41 ⁰⁸	4,651.440	113.223	27 ⁹³	19 ⁸²	8 ¹¹
1889—93.	46 ¹⁰	5,983.602	129.903	26 ⁶⁶	19 ⁰⁸	7 ⁵⁸
1894.	46 ⁶⁰	7,020.258	150.455	27 ³¹	18 ⁸¹	8 ⁵⁰

Ezen számokat elemezve, azt találjuk, hogy beszámítva a hálózat növekedését, a budapesti közuti vasut egész hálózatán 24 év alatt 1871-ről 1894-re 235% -kal emelkedett a teljesítmény, holott az üzleti bevétel, a mint az a fentebb közölt adatokból kivehető, ugyanezen idő alatt csak $16\cdot2\%$ -kal emelkedett.

A hálózat növekedésének befolyásától eltekintve, azt találjuk, hogy az egy pályakilométerre eső kocsikilométerek száma 65% -kal emelkedett, vagyis a közuti vasut egész hálózatán, az időközben megnyitott kevésbé jövedelmező vonalak beszámítása mellett is, ma 65% -kal sűrűbb a forgalom, mint 1871-ben, a midőn csak a belső, jó vonalak voltak üzemben. Főntebb láttuk, hogy a pályakilométerenkint való bevétel ugyanezen idő alatt csak $36\cdot24\%$ -kal emelkedett, holott a teljesítmény 65% -kal, a mi azt jelenti, hogy egy kocsira ma kevesebb utas esik, mint 24 évvel ezelőtt, illetőleg e mellett még azt is, hogy a díjtétel kisebb. Ennek a két tényezőnek hatása alatt, a kocsikilométerenkint való bevétel leszállott 24 év alatt 33¹⁹ krajczárról 27³¹ krajczárra, vagyis csökkent 17% -kal, a kiadás leszállott 20⁷⁶ krajczárról 18⁸¹ krajczárra, vagyis 9% -kal, a kocsikilométerenkint való tiszta jövedelem leszállott 12⁴³ krajczárról 8⁵⁰ krajczárra, azaz hanyatlott 31% -kal.

Végigtekintve a budapesti közuti vasutársaság vonalainak üzleti viszonyain, a mint azok huszonhat év változó körülményei között alakultak, azt találjuk, hogy az 1873. óta

átvett és megnyitott kevésbé jövedelmező vonalak, valamint a díjleszállítás hatása az üzleti tiszta jövedelem jelentékeny csökkenésében nyilvánul, egyúttal azonban constatálhatjuk azt is, hogy ezen csökkenés a múlt évtized végén elérte legmélyebb színvonalát és azóta lassú javulás állott be. Ezen javulás ellenére is az 1894. évben, a melyben a társaság vonalai a legnagyobb forgalmat mutatják föl, az üzleti tiszta jövedelem a pályakilométer egysége után számítva csak 12⁰/₀-kal nagyobb, a beruházott tőkének növekedését is figyelembe véve azonban 2¹/₀-kal kisebb, mint húsz évvel ezelőtt.

Mielőtt áttérnénk azon rendkívüli befolyás vizsgálatára, melyet a villamosságnak motorul való alkalmazása a közuti vasutakra gyakorolt, vessünk előbb egy rövid pillantást a közuti vasutaknak hazánk egyéb városaiban, valamint más államokban és városokban való fejlődésére.

Hazánkban a közuti vasutak a főváros kivételével csak igen lassan foglaltak tért. Budapestet mint első követte Temesvár, a hol a közuti vasut még 1868-ban létesült, majd Arad, Szeged, Debreczen, Nagy-Váradi, Kassa, Zágráb, Eszék. Az országban létező összes közuti vasutak állapotát, üzleti eredményeit az 1893. évben a kereskedelmi miniszternek az országgyűléshez intézett jelentéséből vett következő táblázat mutatja:

vasut neve	évi átlagos pályahossz km.	befektetett tőke összesen f o r i n t		bevétel frt.
		összesen	kilo- méterenként	
Budapesti közuti vasut .	46 ⁷ / ₂	3,777.949	81.562	1,863.912
Svábhegyi fogaskerekű .	3 ⁹ / ₀	1,094.644	281.038	49.534
Budai hegy-pálya	0 ¹ / ₀	98.400	984.000	36.663
Margitszigeti lóvasut . .	1 ⁵ / ₀	—	—	2.744
Bpesti városi villam. vasut	12 ¹ / ₁	3,325.827	274.634	843.811
Újpest-rákospalotai . . .	4 ⁰ / ₀	114.000	28.500	21.243
Aradi közuti	12 ⁰ / ₀	340.000	28.333	78.610
Szegedi közuti	7 ⁸ / ₀	221.749	28.429	53.265
Temesvári közuti	6 ⁶ / ₄	200.000	30.120	89.552
Nagyvárad-i gőzmozdonyú közuti	5 ² / ₇	295.860	56.140	48.237
Debreczeni	7 ⁹ / ₇	300.000	37.641	66.367
Eszéki	6 ⁶ / ₀	97.955	15.070	38.170
Kassai	6 ² / ₄	300.000	48.077	38.379
Zágrábi	10 ⁵ / ₅	360.000	34.123	78.939
Zágrábi gőzsikló	0.066	100.000	1.515.152	6.377
Budapesti köztemetői gőz- mozdonyú	10 ⁷ / ₀	945.764	83.389	75.463
Kolozsvári	2 ⁵ / ₆	326.386	46.132	17.432
Pusztaszent-mihályi közuti	0 ⁰ / ₇	25.000	28.980	980
	144.696	11,923.534	83.260	3.409.678

vasut neve	kiadás összesen frt.	a kiadás a bevétel %-ában	összesen frt.	f ö l ö s l e g kilo- méterenként frt.	a befekte- tett tőke %-ában
Budapesti közuti vasut .	1,395.905	74'9	463.007	10.104	12'39
Svábhegyi fogaskerekű .	48.074	97'1	1.460	374	0'53
Budai hegypálya	17.801	48'6	18.862	188.620	19'27
Margitszigeti lóvasut . .	4.834	176'2	—2.090	—1 393	—
Bpesti városi villam. vasut	521.524	61'8	322.287	26.613	9'60
Újpest-rákospolati	23.700	112'5	—2.457	—614	—2'15
Aradi közuti	43.100	61'1	30.510	2.542	10.07
Szegedi közuti	52.965	99'4	300	38	0'14
Temesvári közuti	71.743	80'1	17.809	2.686	8'90
Nagyváradai gőzmozdonyú közuti	30.308	62'8	17.929	3.402	6'06
Debreczeni	53.421	80'5	12.946	1.624	4'32
Eszéki	31.114	81'06	7.056	1.085	7'20
Kassai	29.806	77'6	8.573	1.374	2'86
Zágrábi	72.706	92'10	6.233	591	1'73
Zágrábi gőzsikló	6.019	94'4	358	5.424	0'36
Budapesti köztemetői gőz- mozdonyú	95.254	126'2	—19.791	—1.849	—2'09
Kolozsvári	13.540	77'67	3.892	1.520	3'04
Pusztasz. mihályi közuti	943	96'2	37	529	0'02
	2,517.757	73'76	891.921	6.243	7'49

A mint ezen táblázatból látható, az ország összes közuti vasutainak üzleteredményeit a fővárosi közuti vasutak viszonyai dominálják. A 144⁶⁹⁶ kilométert tevő közuti vasuti hálózatból 82⁶² kilométer a fővárosra és közvetlen környékére esik valamint ezen vasutakra jut a 3⁴ millió forintot tevő bevételből 2⁸⁹ millió forint. A vidéki városokban létesített közuti vasutak legtöbbje is megfelelően kamatoztatja a befektetett tőkét, mindegyik megteremtette az általában kedvezőtlen helyi viszonyok között is a megfelelő forgalmat. Ezen forgalom fokozására a vidéki városokban a lőüzem, véleményünk szerint, kevésbé alkalmas mert ezen üzemmód mellett a forgalmi teljesítmények fokozása csak az üzemi kiadásoknak oly emelkedése mellett lehetséges, mely a vidéki városokban várható bevételi emelkedésben nem találja meg kiegészítését.

III. A KÖZUTI VASUTAK A KÜLFÖLDÖN.

Nagy Britanniában a közuti vasutak a tramway-törvényben biztosított gyors engedélyezési eljárás és kedvezmények hatása alatt ugyan eléggé gyorsan fejlődtek, mégis korántsem érték el a fejlettség azon fokát, melyen ezen országnak vasutügye általában áll.

Az 1870. évi augusztus 9-én kelt tramway-act¹⁾ nem változtatott azon angol alkotmányos eljáráson, hogy a közuti vasut létesítésére vonatkozó engedélyt is, mint a közterületre

¹⁾ 33 and 34 Victoria c. 78. An Act to facilitate the construction and to regulate the working of Tramways.

vonatkozó minden engedélyt, a parlament adja meg, az engedélyezési eljárást azonban igen megkönnyítette azzal, hogy fölhatalmazta a Board of Trade-t ideiglenes engedélyek kiszolgáltatására, melyeket a parlamentnek csak be kell czikkelyeznie.

A törvény szerint közuti vasut építésére ideiglenes engedélyt kaphat minden kerületben: 1. az illető kerület helyi hatósága, 2. az illető kerület helyi hatóságával egyetértésben bármely személy, testület vagy társaság. Az ideiglenes engedély megállapítja azon föltételeket, melyeket a közuti vasut építésénél meg kell tartani, a vágányközt, stb., a mint azt a Board of Trade, minden egyes eset körülményeinek megvizsgálása után helyesnek tartja, általános elvül szolgálván, hogy városi közuti vasutak vágányait az utca közepére kell fektetni; megállapítja továbbá, hogy a közuti vasut milyen természetű forgalomnak fog szolgálni és megszabja a maximális fuvar- és viteldíjakat.

Ha ezen törvény alapján a helyi hatóság közuti vasutat épít vagy megszerez, a Board of Trade jóváhagyása mellett bérbeadhatja a közuti vasut üzemét egyeseknek, testületeknek vagy társulatoknak, vagy az engedélyezett díjak ellenében a közönség rendelkezésére bocsáthatja a vasutat, a hatóságnak magának azonban nincs joga kocsikat járatni és ezek használata után díjakat szedni. A bérbeadás szándékát nyilvánosan ki kell hirdetni és a bérszerződést a Board of Trade-nek be kell mutatni; a bérlet legfőlebb 21 évre terjedhet, lejártával a Board of Trade jóváhagyásával meghosszabbítható, de legfőlebb 21 évre. Minden bérszerződésnek tartalmaznia kell azon kikötést, hogy a bérlet megszűnik, ha a forgalom a bérelt vasuton vagy annak egy részén, vis major kivételével, három hónapig szünetel, a bevétel elégtelensége azonban vis major-nak nem tekinthető.

A közuti vasut létesítésének költségeire az engedélyes helyi hatóság községi adót vethet ki; ha a törvény által megengedett legmagasabb helyi adó nem elégséges e költségek fődözésére, a Board of Trade megengedheti az adó emelését. A helyi hatóság a vasut létesítésére kölcsönt vehet föl és ezen kölcsön javára lekötheti a községi adót, de csak a Board of Trade által jóváhagyott összeg erejéig; a kölcsön legfőlebb 30 évre szólhat. A közuti vasutal kapcsolatos összes bevételek és kiadásokról külön számadás vezetendő; az összes terhek fődözése után maradó fölösleg azon célokra fordítható, melyekre a községi adó. A törvény egyuttal fölhatalmazta a (londoni) Metropolitan Board of Works-t, hogy a közuti vasutak létesítésére szolgáló pénzüsszegek beszerzésére legfőlebb 300.000 font erejéig kötvényeket bocsáthasson ki.

A közuti vasut engedélyese köteles az úthatóság utasításai szerint saját költségén mindenkor jó állapotban tartani

azon útrészt, melyet a közuti vasut elfoglal és 18 hüvelyk széles útrészt a vágányokon túl jobbra és balra. Az út fönntartására vonatkozólag az úthatóság és az engedélyesek egyébként szabadon egyezkedhetnek.

Ha valamely közuti vasut vagy annak egy része már három éve át van adva a közforgalomnak és az illető kerületi hatóság vagy a kerület hús adófizetője írásban panaszt tesz a Board of Trade-nél, hogy a közönség meg van fosztva a közuti vasut előnyeinek teljességétől, a Board of Trade vizsgálatot indíthat és ha a vizsgálat szerint a panasz alaposnak bizonyul, akkor a Board of Trade más egyénnek vagy társulatnak is jogot adhat, hogy az illető vasuton engedélyezett forgalomra az engedélyes vagy bérlője mellett a vasutat vagy annak részét saját kocsijaival használhassa. Ezen engedély legalább egy, legfőlebb három évre szólhat, a vizsgálat eredményéhez képest azonban megújítható, szólhat az egész vonalra vagy annak egyes szakaszaira; meg kell állapítania, hogy hány kocsi, miképen és mily időben járhat a vonalon és meg kell állapítania azon illetékeket, melyeket a használók a használatért az engedélyesnek vagy bérlőinek fizetni tartoznak.

Ha valamely kerületben a közuti vasut nem a helyi hatóságnak engedélyeztetett, az engedély idő lejártával és azután minden hét évi időszak leteltét követő hat hónapon belül a helyi hatóság külön gyűlésben hozott határozatával, fölszólíthatja az engedélyest, hogy a kerületébe eső vonalat vagy vonalrészét adja el a vállalat értéke fejében, tekintet nélkül a mult vagy jövőendő nyereményekre. Az eladás megtörténte után a vasuttal járó összes jogok átruháztatnak az illető hatóságra. A vételre vonatkozó határozat csak akkor érvényes, ha a gyűlés legalább egy hóval előbb kellő időben kihirdettetett, a gyűlési hatóság tagjainak két harmada jelen van a gyűlésen és a jelenlevők többsége megszavazza a vételt. A hatóság a vételért a községi adókból vagy kölcsön útján fődözheti ép úgy, mintha új vonal letesítéséről volna szó.

Ha valamely közuti vasut hat hónap óta át van adva a forgalomnak, az engedélyes a Board of Trade beleegyezésével bármely személynek, társaságnak vagy a helyi hatóságnak eladhatja a vállalatot és ez esetben összes jogai a vevőre mennek át.

A közuti vasut engedélyese vagy bérlője az engedélyben megszabott illetékeket szedheti. Ezen illetékek a közuti vasuton járó minden kocsi belső és külső részében feltűnő helyen kifüggesztendők. A hatóság időről-időre szabályzattal megállapíthatja a kocsik menetsebességét, azon időközt, melyben egyik kocsinak a másikat követnie kell és a kocsik megállóhelyeit. Ezen szabályzatok csak akkor érvényesek, ha kellő módon kihirdetettek és a Board of Trade által jóváhagyattak.

A közúti vasutak statisztikája szerint¹⁾, melyet a Board of Trade évenként a parlament elé terjeszt, a helyi hatóságok 1892-ig 32 közúti vasutat építettek, magánengedélyesek ellenben 126 közúti vasutat. Az egyesült királyság közúti vasutainak 1892—93. évi üzemére (1892. évi július 1. — 1893. június 30.) vonatkozó hivatalos adatok a következők:

1893. évi június 30-ig engedélyezettett 1770 km. vasut; üzemben állott 1546½ km. és pedig 701½ km. egyes-, 845½ km. kettősvágányú vasut. A vasutak építésére engedélyezett összes tőke 169,291.000 aranyforint volt, a tényleg befizetett tőke 137,083.000 aranyforint, ebből pedig 94,013.000 forint részvények, 43,070.000 kötvények kibocsátásával szereztetett be. A vasutak tényleges beruházási összege 141,041.000 forint, úgy, hogy a pályakilométerenkint való átlagos beruházás 92,000 aranyforint és pedig Angliában 94,000 frt., Skótszágbanban 101,300 frt., Írlandban 70.000 frt.

A közúti vasutakon alkalmazásban áll 563 mozdony, 30.225 ló és 4098 koci, a miből 522 mozdony, 23.653 ló és 3327 koci az angliai, 10 mozdony, 4356 ló és 429 koci a skót és 21 mozdony, 2216 ló és 342 koci az írlandi közúti vasutakra esik.

Az összes közúti vasutakon a kocsik 113,198.000 kilométert futottak be és 598,289.000 utast szállítottak; az összes bevétel volt 36,061.000 forint, ebből szállítási bevétel 34,686.000 frt.; a szállítási bevételből esik kocsikilométerenkint Angliában 30½, Skótszágban 33½, Írlandban 30½ aranykrajczár átlagos bevétel. Az összes bevétellel 28,374.000 frt. kiadás áll szemben, ebből 1,017.000 frt. törvénykezési és parlamenti kiadás.

A tiszta jövedelem 7,686.000 frt.; és pedig Angliában 6,054.000 frt., Skótszágban 970.000 frt., Írlandban 662.000 frt., a mi a beruházott tőke 5½, illetve 6½ és 5½%-ának, az egyesült királyság összes közúti vasutai után a beruházott tőke 5½%-ának felel meg.

A pályakilométerenkint való bevételt, kiadást és tiszta jövedelmet a következő számok tüntetik fel, aranyforintokban, illetve százalékokban:

	Anglia	Skotország	Írland	Nagy-Británia
bevétel . . .	23.921	32.233	14.233	23.525
kiadás . . .	18.933	24.201	10.571	18.509
tiszta jövedelem	4.988	8.032	3.662	5.016
a kiadások a be- vételeknek képe- zik	79½%	78½%	74½%	78½%

¹⁾ Returns of Street and Road Tramways. London, Eyre and Spottiswoode.

A helyi hatóságoknak az általuk épített közuti vasutakat, mint említettük, a törvény egyenes rendelkezése következtében bérlet útján kell kezelniök. Külön törvény felhatalmazása alapján egyedüli kivételt képez Huddersfield, mely az általa épített 27³/₄ kilométer gőzüzemű közuti vasutat maga kezeli. A vasut tényleges beruházási tőkéje 1,205.610 aranyforint. Az üzem az 1891—92. években 200.110 frt. összbevétel és 213.140 frt. összkiadás mellett 13.030 frt. hiánnyal zárult.

Nem lesz talán érdektelen, ha néhány szóval külön is megemlékezünk a londoni közuti vasutakról, melyek ép úgy, mint a párisiak a társaskocsik üzeme teljes fejlettségének korszakában keletkeztek. London helyi forgalmának kielégítésében a közuti vasutak, melyek a város belső, rendkívüli utczai forgalmát közvetítő utczáiból ki vannak zárva, csak a harmadik helyet foglalják el, jelentőségre megelőzik a közuti vasutakat a földalatti vasutak és az omnibuszok.

A londoni közuti vasuti hálózat számos, különálló társaság birtokában van; vannak közöttük egészen kis társaságok, mint pl. a South Eastern Metropolitan, melynek vonala nem hosszabb 4 kilométernél; a legnagyobb társaság a North Metropolitan, melynek tőkéje közel 14 millió forint, vonalainak hossza meghaladja a 80 km.-t. Az összes londoni közuti vasutak vonalainak hossza, az 1893. évi hivatalos statisztika szerint 208³/₄ km., a beruházott tőke 37,161.790 aranyforint, vagyis kilométerenkint 179.720 forint. Az összes vonalakon 9547 ló és 1075 kocsi közlekedett. A közuti vasutakat az 1892—93. évben 208,034.152 személy vette igénybe, vagyis Londonnak 4,211.000 lakosa közül mindegyik évente 49¹/₄-szer használta a közuti vasutat. A kocsik 34,861.900 kilométert futottak be.

Az összes bevétel volt 10,991.510 frt., a kiadás 8,823.700 forint, a tiszta bevétel 2,167.810 frt.; a tiszta bevétel pályakilométerenkint 10.484 frt.; a kiadások aránya a bevételekhez 80³/₄%. A tiszta bevétel a beruházott összes tőke 5⁹/₁₀-os kamatozásának felel meg.

A kocsikilométerenkint való átlagos bevétel 30⁹/₁₀ aranykrajczár, a North Metropolitan vonalain 36³/₄ kr.

Franciaországban a közuti vasutak ügyét a helyi érdekű vasutakról és a tramwaykról szóló, 1880. június hó 11-én kelt törvény szabályozza. Ezen törvény szerint állati vagy mechanikai vonóerőre berendezett közuti vasutakat az állam, a megyék vagy a községek tulajdonát képező közutakon engedélyezhetni. Ha a közuti vasut oly közuton fektetendő, mely egészben vagy részben az állam tulajdona, az engedélyt az állam adja meg; az engedély az érdekelt megyéknek vagy városoknak adható az átruházás jogával. Ha a közuti vasut állami utat nem vesz igénybe és egészben vagy részben megyei uton fektetendő,

vagy községi közlekedési úton, vagy végül, ha több község területét érinti, az engedélyt a megye nevében a megyei tanács adja meg. Ha a közuti vasut kizárólag egy község területét érinti és községi vagy dűlőuton fektetendő, az engedélyt a községtanács adja meg. A megye az engedélyt az államnak, vagy valamely községnek adhatja az átruházás jogával, hasonlóképpen a község az államnak vagy a megyének.

Az engedélyezést meg kell előznie az engedélyezési tárgyalásnak, melynél az érdekelt megye és község, ha az engedélyezés joga nem azokat illeti meg, meghallgatandó. A közuti vasut közérdekű voltát a közmunka- és közlekedésügyi miniszternek a belügyminiszterrel egyetértő javaslatára, az államfőnek az államtanácsból kelt rendelete mondja ki és az építési engedélyt is ez adja meg. Az államtanács által megállapított feltétlfüzet mintától való minden eltérés vagy módosítás kifejezetten megállapítandó az engedélyezés alkalmából kelt szerződésekben; e módosítások az államtanács jóváhagyását igénylik és a fent említett rendelethez melléklendők.

Az engedélyben meg kell állapítani azon pályahasználati- és szállítási díjakat, melyeket az engedélyes az engedély egész tartama alatt jogosult szedni. A hatóság, mely az engedélyt adja, mindig jogosult az engedélyezett vasúthoz való csatlakozással más vasutakat engedélyezni és megállapítani, hogy ezen új vasutak a pályahasználati díjért saját kocsiaikat közlekedtethessék az engedélyezett vonalakon, továbbá a vasutat a feltétlfüzetben megállapított módon megváltani. A feltétlfüzet állapítja meg az engedélyes jogait és kötelességeit az engedély tartama alatt, valamint az engedély lejáratánál; továbbá azon eseteket, melyekben az engedélyes az engedély be nem tartása miatt az engedélytől megfosztható és végül a csőd esetén való eljárást. Az engedély visszavonását minden esetben a közmunkaminiszter mondja ki, főlegbezással az államtanácsához, mint közigazgatási bírósághoz.

Az engedély lejártával az engedélyező lép az engedélyesnek a sínutat illető minden jogába, melyet használható állapotban kell átadnia. A mi a vasut üzeméhez szükséges ingókat és ingatlanokat illeti, erre nézve az engedélyes jogait és kötelességeit a feltétlfüzet állapítja meg.

A számvitel módját az államfő rendelete szabja meg. Kötvények csak a közmunkaminiszternek a pénzügyminiszterrel egyetértő fölhatalmazása alapján adhatók ki, legfőlebb a részvények összegének erejéig; az építési tőkének legalább felét részvényekkel kell beszerezni. A míg a részvények legalább négyötöd részben nincsenek tényleg befizetve és beruházva, kötvények nem adhatók ki. Az építés és üzem a közmunkaminiszter utasításai szerint a prefek felügyelete alatt áll. A közuti vasutak kocsiaik és vonó állataik tekintetében mentesek az útdától. A községek és megyék nem követelhetnek

területhasználati díjat, ha ez az engedélyben kifejezetten nincs kikötve.

Az állam oly gőzmozdonyos közuti vasutakat, melyek a személyszállítás mellett egyidejűleg áruszállítást is folytatnak és melyeknek bevétele nem elegendő az üzemi kiadásoknak és a befektetett tőke 5%-os kamatának fődözésére, segélyben részesíthet, ha a község vagy megye is ad az államával legalább egyenlő segélyt. Az állami segély két részből alakul: 1. minden üzemben levő kilométer után 500 franc állandó összegből, 2. azon összeg negyedrézéből, mely szükséges, hogy a vasut évi bruttó-bevétele az adók leszámításával kilométerenkint 6000 francra emeltessek. A vasut bruttó-bevétele az állam segélyével semmi körülmények között nem emelhető 6500 francnál nagyobb összegre és nem biztosíthat a beruházott tőke után 5%-nál nagyobb kamatot. Ha a vasut bruttó-bevétele ezen határokat eléri, az állami segély önmagától megszűnik.

Ezen, a közuti vasutak létesítését kedvezményező törvény hatása alatt a közuti vasutak, különösen az állam segélyében részesülő gőzmozdonyú közuti vasutak igen gyorsan fejlődtek. Az 1893. évi hivatalos statisztika szerint államsegélyben 675 kilométer közuti vasut részesült, a mely hálózathoz 147 km. Côte-d'or, 130 km. Dordogne megyére esett. Az összes közuti vasutak állapotát az 1893. év végén a következő számok tüntetik föl:¹)

	hálózat hossza év végén évi átlagban km.		beruházott tőke franc	üzleti bevetel összesen franc
1. Személy-, áru-, podgyász- és csomag szállítására szolgáló közuti vasutak	896	810	55,055.286	4,102.420
2. Személy-, podgyász- és csomag szállítására szolgáló közuti vasutak	114	113	16,125.538	2,397.363
3. Kizárólag személyszállításra szolgáló közuti vasutak	729	712	137,529.385	41,333.148
Együtt . . .	1.739	1.635	208,710.209	47,832.931

	üzleti kiadás összesen franc	tiszta jövedelem	üzleti bevétel	üzleti kiadás	tiszta jövedelem
1. Személy, áru, podgyász és csomag szállítására szolgáló közuti vasutak . . .	3,174.413	928.007	5.056	3.916	1.140
2. Személy, podgyász és csomag szállítására szolgáló közuti vasutak	2,292.032	105.331	21.216	20.283	933
3. Kizárólag személyszállító közuti vasutak	37,129.147	4,204.001	58.052	52.148	5.904
Együtt . . .	42,595.592	5,237.339	29.256	26.052	3.204

¹) Bulletin du Ministère des travaux publics. 1894. májusi füzet.

Az ezen kimutatásban felsorolt közúti vasutak közül csak a harmadik rovatban említettek tartoznak szorosan véve a városi vasutak sorába; az első rovatban szereplők közutakon épített helyi érdekű vasutak; a második rovatban említettek nagyobb városokat környékbeli helyiségekkel kötnek össze. Franciaország főbb városaiban a közúti vasutak hosszára nézve álljanak itt a következő adatok: Páris és környékén három nagy társaságnak vannak vonalai, u. m. 1. az általános társaskocsi-társaságnak 154 km., 2. a société des tramways de Paris et du département de la Seine-nek 82 km., 3. a compagnie générale parisienne de tramways-nak 77 km. A vidéki városok közül Lyonban 54 km., Lilleben 60 km., Nancyban 7 km., Boulogne sur-mer 14 km., Havreban 11 km., Rouenban 23 km., Amiensban és Toulonban 10—10 km., Marseilleben 55 km., Nizzában 12 km., Toulouseban 11 km., Bordeauxban 45 km., Orleansban 7 km., Reimsban 12 km., stb.

A közúti vasutaknak fönt kimutatott hossza, 1739 km., az 1894. évben várt megnyitásokkal együtt a közmunkaminiszterium vasúti osztályának jelentése szerint körülbelül 2134 km.-re emelkedett.

A francia hivatalos statisztika igen érdekes fölvilágosításokat nyújt a párisi és a Páris környéki közúti vasutak forgalmának sűrűségéről. Ez a statisztika a közönség rendelkezésére bocsájtott és a közönség által igénybe vett helyekre vonatkozik.¹⁾ A legújabb adatok az 1892. évből valók, ezek szerint volt a párisi három nagy közúti vasutnál:

	a város falain belül való forgalomban			
	vonalhossz km.	rendelkezésre álló helyek száma	igénybe vett helyek száma	használati arány %-ban
Általános omnibus-társaság vasutai	129 ⁸⁰	87,060.229	81,263.759	93
Párisi és szajnamegyei közúti vasut	36 ⁰⁰	30,042.313	12,302.593	41
Párisi általános közúti vasut	45 ⁴²	29,618.944	19,526.793	66
Együtt . . .	211 ²²	146,721.486	113,093.145	76
	a város falain kívül való forgalomban			
	vonalhossz km.	rendelkezésre álló helyek száma	igénybe vett helyek száma	használati arány %-ban
Általános omnibus-társaság vasutai	36 ¹¹	24,923.844	8,844.239	35
Párisi és szajnamegyei közúti vasut	83 ⁰²	30,879.193	14,512.487	47
Párisi általános közúti vasut	29 ⁷¹	29,220.430	7,715.603	26
Együtt . . .	98 ⁸⁴	85,023.467	29,072.329	34

Ezen adatok szerint a város falain belül való forgalomban a közönség rendelkezésére bocsátott helyek átlagosan

¹⁾ Bulletin du ministère des travaux publics, 1894. évi októberi füzet.

76⁰/o-kal voltak igénybe véve; az omnibus-társaság közuti vasutain, melyek a város belső részeit szelik át 93⁰/o-kal, a másik két társaság vonalain 41, illetve 66⁰/o-kal. A város falain kívül eső forgalomban a kocsik csak egy harmadrészben voltak kihasználva. Hogy a kocsik igénybevételének ezen aránya milyen különbségekre vezet a bevételekben, az kitűnik, ha a belső és külső vonalak hosszát és az illető vonalrészeken elért bevételeket egymás mellé állítjuk, megjegyezve, hogy itt csak a szállítási bevételek vétettek figyelembe:

	város falain belül való forgalom			város falain kívül való forgalom		
	vonalhossz km.	bevétel franc	kilométerenkint való bevétel franc	vonalhossz km.	bevétel franc	kilométerenkint való bevétel franc
Általános omnibus-társaság vasutai . . .	129'805	14,673.320	113.078	36'118	995.235	27.555
Párisi és szajnamegyei közuti vasut . .	36'007	1,952.608	51.335	33'324	1,319.335	39.592
Párisi általános közuti vasut .	45'423	3,403.952	74.939	23'719	753.924	25.368
összes forgalom						
	vonalhossz km.	bevétel franc	kilométerenkint való bevétel franc			
Általános omnibus-társaság vasutai .	165'923	15,673.575	94.463			
Párisi és szajnamegyei közuti vasutak	69'331	3,271.993	47.193			
Párisi általános közuti vasut	75'142	4,157.876	55.338			

Ezen értékeket árfolyam szerint átszámítva, azon eredményre jutunk, hogy az általános omnibus-társaság összes vonalainak átlagos pályakilométerenkint való bevételé 45.342 forint, a párisi és szajnamegyei közuti vasutaké 22.652 forint, a párisi általános közuti vasutársaságé 26.559 frt. Az általános omnibus-társaság közuti vasutainak pályakilométerenkint való átlagos bevételét összehasonlítva a budapesti közuti vasutnak főntebb 41.098 frttal kimutatott átlagos pályakilométerenkint való bevételével, azt látjuk, hogy a párisi vonalak átlagos bevételé pályakilométerenkint 10³/o-kal kedvezőbb, a szajnamegyei vasutaké és a párisi általános közuti vasutaké ellenben jóval kedvezőtlenebb és ezt tudva, nem fogjuk meglepőnek találni, hogy a két utóbbi társaság, vonalai jövedelmének elégtelensége következtében, több évi fönnállás után csődbe került és a tömeggondnok által adatott el.

A *Németbirodalomban* a közuti vasutaknak nincs hivatalos statisztikája, ennél fogva az adatok tekintetében dr. Hilse Károlynak, a berlini nagy lóvasut jogtanácsosának összeállítására vagyunk utalva.¹⁾ Ezen adatok az 1888-ik évre vonat-

¹⁾ Dr. Karl Hilse: Das Unfalls-Gefahren-Gesetz in den deutschen Strassenbahn-Betrieben. Wiesbaden, 1839.

koznak és így már elavultak, újabbak azonban nem állanak rendelkezésre, úgy hogy a legújabb porosz statisztikai évkönyv is ezen adatokat közli.

Ezen adatok szerint a Németbirodalomban 1888-ban a forgalomnak át volt adva 1216^{ss} km. közuti vasut, melyeken 73,958.284 kocsikilométer teljesített és 285,169.981 személy szállított; az összes bevétel volt 20,769.540 forint. Ezen adatok szerint a német közuti vasutakon a pályakilométerenkint való átlagos bevétel 17.079 frt., a vonatkilométerenkint való átlagos bevétel 26⁷ krajczár; az előbbi tehát csekély, az utóbbi azonban, tekintve, hogy ezen számban a legkisebb városok közuti vasutainak üzemi eredményei is kifejezésre jutnak, igen jelentékenynek mondható.

Poroszországban az 1892. évi július hó 28-án kelt »Gesetz über Kleinbahnen und Privatanschlussbahnen« igen megkönnyíti a közuti vasutak építését, melyek a törvényben szabályozott alsó rendű vasutak közé tartoznak.¹⁾ Az ily vasutak létesítéséhez és üzeméhez az illetékes hatóság engedélye szükséges. Illetékes hatóság géperejű vasutakra nézve a kormányzéki elnök, Berlinben a rendőrfőnök, mindennemű más vasútra nézve, ha az csak egy rendőrhatóság területét érinti, a helyi rendőrhatóság, ha ugyanazon járás több területét érinti, a Landrath, ha több járást érint, a kormányzéki elnök. Géperejű vasutak engedélyezésénél az illetékes hatóság a közmunkaminiszter által kijelölt vasuti hatósággal egyetértőleg jár el. Berlin és Potsdam utcaiban vasut létesítéséhez királyi engedély szükséges.

Az engedélyezés megelőző rendőri vizsgálat alapján történik. A vizsgálat a vasut és a forgalmi eszközök üzembiztonságára, a létesítmények és az üzemből eredhetőkárosodások elhárítására irányuló védelmi intézkedésekre, a külső üzemenél alkalmazandó közegek műszaki képesítettségére és megbízhatóságára és a közforgalom érdekeinek védelmére szorítkozik.

A mennyiben a vasut céljaira nyilvános út veendő igénybe, a vállalkozó köteles az út fentartására kötelezett beleegyezését kieszközölni. A vállalkozó más megállapodás hiányában köteles az igénybe vett útrészt helyreállítani és fentartani; ezen kötelezettségeért biztosítékot is kell nyújtania. Az út fentartására kötelezettek az út használatáért megfelelő szolgáltatást követelhetnek és kiköthetik, hogy a vasutat bizonyos idő lejártával a vállalkozó megfelelő kárpót-lása ellenében megválthassák.

Az út fentartására kötelezett beleegyezése pótolható: a mennyiben valamely tartomány vagy Berlin város van érde-

¹⁾ W. Gleim: Das Gesetz über Kleinbahnen und Privatanschlussbahnen vom 28. Juli 1892. Berlin, 1895.

kelve, a tartományi tanács határozatával, a mennyiben város vagy járás van érdekelve, vagy egy több járást érintő út forog kérdésben, a kerületi bizottság, egyébként a járási bizottság határozatával. Ezen póthatározatban — a birói út kizárásával — döntení kell a vállalkozó irányában támasztott igények fölött is.

Az engedélyezésnél az illetékes hatóság a közforgalom érdekei szerint határoz a menetrend és a vitelberek fölött és egyúttal megállapítja azon időtartamot, melynek lejártával ezen határozatok megvizsgálandók és megújítandók. A menetrend megállapítása az engedélyezésnél meghatározandó időtartamra mellőzhető; ezen időtartam meghosszabbítható. A vitelberek megállapítása az engedélyezésnél meghatározandó — a vasut megnyitásától számítva legalább öt évi — időtartamon belől a vállalkozó szabadságában áll. A viteldíjak megállapításának joga ezután a hatóságot illeti, de ezen megállapítás csak a viteldíjak legmagasabb összegére vonatkozik. A megállapításnál figyelembe veendő a vállalat pénzügyi helyzete és a beruházott tőke megfelelő kamatozása és törlesztése.

A menetrend és a vitelbér, valamint azok változása alkalmazásuk előtt közhírré teendő. A meghatározott vitelbéreket egyenlően kell alkalmazni minden személyre és minden árúra. A vitelberek oly mérséklése, mely ugyanazon föltételek mellett nem áll mindenki rendelkezésére, tilos.

Az engedélyt a felügyeleti hatóság megszüntnek jelentheti ki, ha a pálya kiépítése vagy az üzem megnyitása nem történik meg az engedélyben meghatározott vagy meghosszabbított időben.

Az engedély visszavonható, ha az építés vagy üzem kielégítő ok nélkül megszakittatik, vagy ha a vállalkozó ismételten lényeges módon vét az engedély határozatai vagy a vállalkozónak a törvényben megállapított kötelezettségei ellen. Az engedély visszavonása fölött az engedélyezésre illetékes hatóság keresetére a közigazgatási főtörvényszék határoz.

Az engedély megszüntével vagy visszavonásával az út fentartása és helyreállítása céljából nyújtott biztosíték, a mennyiben az a jelzett célokra igénybe nem vétetik, visszaadandó. Egyéb megállapodás hiányában az út fentartására kötelezett az előbbi állapotnak, szükség esetén a pályának az útba beépített része eltávolításával való helyreállítását, vagy a vasutnak megfelelő kárpótlás ellenében tulajdonába való bocsátását igényelheti. Ha az út fentartására kötelezett az első jogot érvényesíti, a vasutnak az útban visszahagyott részei díjtalanul mennek át tulajdonába. A felügyeleti hatóság közérdekből határidőt szabhat meg, melynek lejártá előtt az út fentartására kötelezett az előbbi állapot visszaállítását igényelni nem jogosított.

Az alsórangú vasutak vállalkozói más vasutak csatlakozását kötelesek tűrni, ha az engedélyezésükre illetékes hatóság a vasut csatlakozását, a pálya építésére és üzemére való tekintettel kimondotta. Ugyanazon hatóság határoz a fölött, hogy miként és hol történik a csatlakozás és megállapítja a két vállalkozó között való viszonyt, ha erre nézve barátságos egyezség nem kötötnék, továbbá a birói út föntartásával meghatározza azon megtérítést, mely a csatlakozást tűró vasuti vállalatnak pályája használatáért, vagy az átalakításokért fizetendő.

Ha az alsórendű vasut a miniszterium határozata szerint a közforgalom szempontjából oly jelentőségre tett szert, hogy az mint az általános vasuthálózat része veendő tekintetbe, akkor az állam az ily vasutnak — egy évi fölmondási idő után — tulajdonjoggal való megszerzését igényelheti a teljes értékért nyújtandó kárpótlás ellenében. A kárpótlás az átadást megelőző öt évi tisztajövedelem 25-szörös összegéből áll. Ha a vasut nem volt öt évig üzemben, a számítás alapjául az addigi évi tiszta jövedelem átlaga szolgál. Ha a megszerzendő vasut tulajdonosa részvénytársaság, nem szükséges a részvényeket az egyes részvényesektől beváltani, hanem a kárpótlási összeget a társaságnak kell fizetni.

A vállalkozó kötelezhető, hogy minden vasutról, mely neki külön engedélyeztetett, oly módon vezesse a számadásokat, hogy ezekből a vasut tisztajövedelme, ha a vállalkozó részvénytársaság, az abból fizetett osztalék határozottan megállapítható legyen. Ezen kötelezettség elmulasztása megállapítja az állam részére a jogot, hogy a kárpótlási összegnek kiszámítását a dologi értéknek alább megállapított módon való számításával igényelhesse.

A vállalkozó a dologi érték után való kárpótlást igényelheti, ha a vállalat még nem volt tizenöt évig üzemben. Ha az állam részére való megszerzés az üzem első öt évében következik be, a dologi értékhez 20 százalék, ha a megszerzés a következő tíz évben történik, 10 százalék hozzáadatik.

A dologi érték szerint való kárpótlás esetén a megszerzés tárgyát képezik a vállalatnak közvetlenül vagy közvetve rendelt összes dolgok és jogok, a követelések és tartozások azonban csak annyiban, a mennyiben ezek kölcsönös megállapodás útján az államra átmennek. Az állam átveszi a hivatalnokokkal és munkásokkal kötött szerződéseket és a vállalathoz szükséges anyagszerek szállítására kötött szerződéseket. Minden alkatrészért a teljes érték nyújtandó kárpótlás gyanánt.

A vállalat alkatrészeinek megbecslése és a kárpótlás megállapítása a vállalkozó által felállítandó leltár alapján történik, melynek helyessége és teljessége fölött szükség esetén tárgyalások folytatandók, a határozatot a kerületi bizottság

hozza. A kárpótlási összeget, a birói útnak mindkét fél részére való fentartásával, a kerületi bizottság állapítja meg. A vállalat oly alkatrészeiért való kárpótlás, melyek a leltárba föl voltak véve és melyek a kárpótlás megszabásánál figyelembe vétettek, az átadásnál azonban nincsenek meg, a vállalkozó által visszatérítendő. Oly alkatrészekért, melyek az átadásnál megvannak, a kárpótlás megszabásánál azonban figyelembe nem vétettek, a kerületi bizottság a vállalkozó kérelmére utólag állapítja meg az állam által fizetendő kárpótlást.

Az állam megváltási joga a vasutnak a fenti határozatok értelmében való megszerzésére jogosítottak, t. i. az út fentartására kötelezettek ellenében is fönnáll. Ezeknek a megszerzési jog teljes értéke nyújtandó kárpótlás gyanánt

Az ezen törvényben biztosított gyors engedélyezési eljárás és kedvezmények hatása alatt az alsórangú vasutak és ezek között a közuti vasutak is gyors fejlődésnek indultak Poroszországban.

A Németbirodalom közuti vasutaira vonatkozólag fönt közölt statisztikai adatok kiegészítéséül és későbbi összehasonlítások céljából szükségesnek tartjuk néhány nagyobb német város közuti vasutjának üzemére vonatkozó adatokat közölni. Berlinben három társaság tulajdonát képezik a közuti vasutak, a berlini lóvasutttársaságét, körülbelül 20 km. vágányhosszúsággal, az új berlini lóvasutttársaságét, körülbelül 25 km. vágánnyal és a nagy berlini lóvasutttársaságét. A két előbb említett közuti vasutnak nincs különösebb jelentősége, együttesen alig tized részét bonyolítják le a berlini forgalomnak.

A nagy berlini lóvasutnak az 1894. évi üzleti jelentés szerint 272 $\frac{1}{2}$ km. hosszú vágánya volt; közforgalomban állott 107 $\frac{3}{4}$ km. kettősvágányú pálya és 30 $\frac{1}{2}$ km. egyvágányú, összesen 138 $\frac{3}{4}$ km. pálya, a vágányzat többi része a pályaudvarokra, műhely és csatlakozó, stb. vágányokra esett. A társaságnak 1894. év végén 281 tetőüléssel, 456 kettősfogatú és 339 egyesfogatú, összesen 1.076 kocsija és 5.823 lóva volt.

Ezen forgalmi eszközökkel naponkénti átlagban 73.451 az éven át 26,809.760 kocsikilométer teljesítettetett és 131,800.000 utas szállítattott, a mi 14,700.755 márka (8,820.453 forint) bevételt eredményezett. Az utasok közül 120,094.904 menetjegy, 11,705.096 bérletjegy alapján szállítattott.

A menetjegyekkel szállított személyek és ezen szállítástól eredő bevétel megoszlását az egyes menetjegy nemek szerint a következő számok mutatják:

10 fill. menetj. esik	94,956.167 személy	=	79 $\frac{06}{100}$	9,495.616 márka	=	68 $\frac{86}{100}$ %
15 „ „ „	17,114.234 „	=	14 $\frac{25}{100}$	2,567.141 „	=	18 $\frac{62}{100}$ „
20 „ „ „	5,989.311 „	=	4 $\frac{99}{100}$	1,197.862 „	=	8 $\frac{69}{100}$ „
25 „ „ „	1,807.846 „	=	1 $\frac{51}{100}$	451.961 „	=	3 $\frac{29}{100}$ „
25 fillérnél drágább jegyre esik	227.306 „	=	0 $\frac{19}{100}$	74.936 „	=	0 $\frac{54}{100}$ „

Összesen . . 120,094.904 személy = 100 $\frac{00}{100}$ 13,784.755 márka = 100 $\frac{00}{100}$ %

Egy utas után az átlagos bevétel 11⁸⁹ fillér volt (7¹³⁴ krajczár), egy kocsikilométer után 47⁵ fillér (28⁵⁰ krajczár).

A társaság üzleti bevétele 5,387.742 m. (3,232.645 frt), az összes üzleti kiadások, 4,116.611 márkát (2,469.961 frt) tettek, úgy hogy a tiszta jövedelem 1,271.131 m. (762.678 frt), vagyis az üzleti kiadások a bevételeknek 76⁴¹⁰/o-át képezik, a mi meglehetősen kedvezőtlen arány.

A társaság tőkéje áll 10,800.000 m. részvényből, 6,896.486 márka kötvényből, 2,000.835 m. jelzálog-adósságból, összesen 19,697.321 márkából. Az 1,271.131 m. tiszta jövedelemből fordítottatott 347.627 m. kamatokra, 683.701 m. leírásokra, 11.990 m. tartalékalapra, 11.390 m. jutalékokra és 216.000 m. a részvények 2⁰/o-os osztalékára. Hat százaléknál magasabb osztalékot a társaság sohasem fizetett; 1892-ben a cholera-járvány következtében egyáltalán nem fizetett osztalékot.

A *boroszlói* lófogatú közuti vasut pályájának hossza 27⁹² km., a forgalomban levő vágányok hossza 41⁵⁰ km.

A vonalakon forgalomban volt 84 zárt és 40 nyitott, összesen 124 kocsí és 380 ló, melyekkel 2,998.544 kocsikilométer teljesített és a kiadott menetjegyek alapján 10,003.350 személy szállított.

A személyszállítás bevétele: menetjegyek után 1,075.099 márka, bérletjegyekből 81.108 m., más forrásokból 1549 m., összesen 1,157.756 márka.

Egy pályakilométerre esik 107.474 kocsikilométer, egy kocsikilométerre 35⁸ fillér (21⁴⁸ kr.) átlagos bevétel.

Az összes üzleti bevételek 1,168.311 márkát, az üzleti kiadások 756.506 m. tettek, a tiszta jövedelem 411.805 m., vagyis az üzleti kiadások aránya a bevételekhez 64⁷⁷⁰/o.

A tiszta jövedelemből fordítottatott 24.683 m. kamatokra, 144.070 m. leírásokra, 14.838 m. tartalékra, 9268 m. jutalékra, 166.837 m. 8⁰/o-os osztalékra. A társaság tőkéje 2,000.000 m. részvényből és 600.000 márka kötvényből áll.

Münchenben a közuti vasutársaság hálózatának hossza 34²⁷ km., ebből gőzüzemű 4⁷² km. A közuti vasutársaság vonalain kívül két közuti vasutvonalat 5⁷ km. hosszban a város épített, ezeket is azonban a közuti vasutársaság tartja üzemben a város számlájára.

Ezen vonalakon az 1893–94-ik üzletévben 21,062.283 menetjegy adatott ki 2,380.426 m. bevétellel, a mihez 93.148 m. bevétel járul a bérletjegyek után. A kiadott menetjegyek és az azok után elért bevétel az egyes jegykategóriák szerint következőleg oszlanak meg:

10 fill. menetj.	16,635.429, az összes	78 ⁹³⁰ /o-a,	1,663.542 m. bevétellel	=	69 ⁸⁸
15 „ „	3,334.562, „ „	16 ⁰⁷ „	507.684 „	„	21 ³³
20 „ „	1,027.475, „ „	4 ⁸⁸ „	205.495 „	„	8 ⁶³
25 „ „	14.817, „ „	0 ⁰⁷ „	3.704 „	„	0 ¹⁶

összesen . 21,062.283, az összes 100⁰⁰⁰ o-a, 2,380.425 m. bevétellel = 100⁰⁰

A társaság lófogatú vonalain a kocsikilométerenként való bevétel 48⁷⁵ fillér volt, az átlagos díjtétel 11¹⁴ fillér; a pálya-kilométerenként való bevétel 64.790 марка, a kiadás 40.187 марка, a tiszta jövedelem 24.603 марка. Az üzleti kiadások a bevételeknek 83⁹⁰/o-át képezik. A társaság 8⁰/o osztalékot fizetett.

A Majna melletti *Frankfurtban* a közúti vasúttársaság hálózatának hossza 245 km. Ezen az 1894. évben 3,903.530 kocsikm. teljesített, 16,240.866 személy szállított; a bevétel volt 1,850.745 марка; kocsikilométerenként 47 fillér, személyenként 11⁴⁰ fillér. A menetjegyek után elért bevételhez járul 217,852 m. bevétel a bérletjegyekből, úgy hogy az összes bevétel a szállításból 2,068.597 m., az összes üzleti bevétel 2,072.707 m., az összes üzleti kiadás 1,603.855 m., a főlősség 468.852 m., az üzleti kiadások a bevételeknek 77³⁰/o-át képezik. A társaság 10⁰/o osztalékot fizetett.

A *Nürnbergi* közúti vasut pályahossza 19⁹¹³ km., a forgalomban levő vágányok hossza 36⁸¹⁶ km. Üzemben állott 1893-ban 89 kocsi és 217 ló. Teljesített 1,527.330 kocsi-kilométer, pályakilométerenként 76.711 kocsikilométer.

Szállított menetjegyekkel 4,578.793 személy 528.538 марка bevétellel; bérletjegyek után a bevétel 25.316 марка, egyéb üzleti bevétel 10.552 m., együtt 564.400 m., kocsikilométerenként 36⁹⁶ fillér (22¹⁷ kr.). Az üzleti kiadások a bevételeknek 68⁴⁰/o-át képezik, kocsikilométerenként 25⁶ fillért (15³⁶ krt) tettek, a tiszta jövedelem kocsikilométerenként 6⁵¹ krajczár.

A kiadott menetjegyek és az azok után elért bevétel az egyes menetjegy-kategóriák szerint következőleg oszlik meg:

10 filléres						
menet-						
jegy .	3,503.654 db.	=	76 ⁵² /o	után a bevétel	350.365 m.	= 66 ²⁹ /o
15 filléres						
menet-						
jegy .	737.219 »	=	16 ¹⁰ /o	» » »	110.582 »	= 20 ⁹² /o
20 filléres						
menet-						
jegy .	337.920 »	=	7 ³⁸ /o	» » »	67.584 »	= 12 ⁷⁹ /o
<hr/>						
	4,578.793 db.	=	100 ⁰⁰ /o	után a bevétel	528.531 m.	= 100 ⁰⁰ /o

Az átlagos bevétel utasonként 11³⁴ fillér (6⁹² krajczár) volt.

A *lipcsei lófogatú közúti vasut*, mely egy angol társaság tulajdonát képezi, üzletjelentése is az angol pénz- és mértékegységre van alapítva. Ezeket átszámítva a mi pénz- és mértékegységünkre, az 1893/94. évre vonatkozólag a következő adatokat kapjuk: A forgalomban levő pálya 39⁴ km., az utasok száma 19,724.538, az átlagos bevétel kocsikilométerenként 26⁵² krajczár. Az üzleti kiadások aránya a bevételekhez 73⁰⁷/o.

Svájcban a közuti vasutak a topographiai viszonyoknál fogva nem nyerhettek nagyobb fejlődést. Az 1892. évi hivatalos adatok szerint mindössze hat helyen volt közuti vasut, ezek közül egy villamos üzemű.

Legnagyobb a genfi közuti vasut, melynek üzleti hossza az évi átlagban 14½ km. volt; befektetési tőkéje 2½ millió franc, pályakilóméterenkint 162.797 frc. A lőfogatú üzemmel teljesítettett 1,623.760 kocsikilométer, pályakilóméterenkint 114.108 kocsikilométer. A szállított utasok száma 3,846.108, az ezek után elért bevétel 568.348 franc, összes üzleti bevétel 588.365 franc, pályakilóméterenkint 41.347 franc, kocsikilóméterenkint 93 franc, utasonkint 15 centime. Az üzleti kiadások aránya az üzleti bevételekhez 72:34%.

A zürichi közuti vasut hálózata 8½ km., a beruházott tőke 1,388.000 frc., pályakilóméterenkint 132.018 frc. Teljesítettett 1,723.168 vonatkilométer, pályakilóméterenkint 200.002 vonatkilométer. Szállított 3,486.832 utas; a bevétel 457.706 franc, az összes üzleti bevétel 463.372 franc, pályakilóméterenkint 53.943 franc, kocsikilóméterenkint 53 centime, utasonkint 13 centime. Az összes üzleti kiadások 369.085 francot tettek és az üzleti bevételeknek 79%⁰-át képezték.

A közuti vasutak tulajdonképeni hazája az *észak-amerikai Egyesült-Államok*; itt érték el ezen vasutak a legnagyobb fejlődést. Hogy ezen fejlődés rohamosságáról képet adjunk, egymás mellé állítjuk a különböző nemű közuti vasutak 1892. és 1893. évi állapotára vonatkozó adatokat. Volt az Egyesült-Államokban az év végén:

	lóvasut		villamos vasut								
	km.	kocsival	km.	kocsival							
1892	7.177½	19.315	9.506½	13.415							
1893	5.627½	16.845	12.015½	17.239							
<hr/>											
	+	— 1.550½	— 2.470	+	2.508½	+	3.824				
<hr/>											
	kötélpálya		közuti vasut gőzüzemre		összesen						
	km.	kocsival	km.	kocsival	km.	kocsival					
1892	1.010½	3.846	997½	698	18.722½	37.274					
1893	1.057½	4.805	910½	616	19.611½	39.505					
<hr/>											
	+	+	46½	+	959	—	86½ — 82	+	859	+	2.231
<hr/>											

A közuti vasutak hálózata ezek szerint 1892-ről 1893-ra 889 kilométerrel növekedett, a kocsik száma 2231-gyel; a lőfogatú vasutak hálózata csökkent 1550 kilométerrel, a gőzüzemű közuti vasutaké 86½ kilométerrel, ellenben a villamos közuti vasutaké növekedett 2509 kilométerrel, a kötélpályáké (cabel-vasutak) 46½ kilométerrel. A közuti vasutak összes hossza 19.611 kilométer, a mi többszörösen felülmúlja Európa összes államainak közuti vasuthálózatát.

DR. HELTAI FERENCZ.

IRODALMI SZEMLE.

A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1893. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest 1895.

A hazánkban szerte észlelhető agrármozgalmak kétségtelenül azt tanúsítják, hogy a földművelő népesség minden rétege érzi a nehéz gazdasági viszonyok nyomását. Elméletileg sokat vitatott kérdések e válságos helyzetnek okai s orvosszerei; e viták azonban nemcsak nincsenek eldöntve, hanem a vélemények mindinkább szerteágaznak és az érdekek hamis felfogása, a túlzások, stb. a helyzetet csak még inkább súlyosítják, a létező bajok esetleges orvoslását még nehezebbé teszik.

Ez elméleti vitáktól teljesen távol állva, de nehéz feladatának és felelősségének tudatában, zajtalanul és kitartóan működik földművelési kormányunk a helyzet megjavításán és azon eszközök megteremtésén és ápolásán, a melyek a földművelés fejlődését elősegíteni vannak hivatva.

Ezen intenzív, tervszerű és minden irányban áldásos és jótékony munkálkodásról számol be az előttünk fekvő, a miniszterium működéséről szóló évi jelentések sorozatában a negyedik kötet.

A jelentés még gróf Bethlen András idejében állítottatott össze, a kinek működéséről utódja a meleg elismerés hangján emlékezik meg; a végleges szövegezés azonban már gróf Festetics Andor minisztersége alatt történt.

A bevezetésben a miniszter constatálja azt, hogy a rendelkezésre álló személyzet a nagy feladatkörrel szemben nem elégséges; ez kétségtelenül tény, de tény az is, hogy az intellektuális eszközök mellett az anyagiak sem állanak közgazdaságunk legfontosabb ágának elegendő mértékben rendelkezésére; az ily nem elégséges erővel teljesített munka pedig, lett légyen az bár a leghelyesebb irányban és a legczélszerűbb terv értelmében vezetve, a legjobb esetben is csak félmunka marad.

A jelentés a Bevezetésen kívül Mezőgazdaság, Mezőgazdasági szaktestületek, Szőlő- s borkörművelés és phylloxeraügy, Telepítések, Állattenyésztés és tejgazdaság, Állategészségügy, Tudományos intézetek, Erdészet, Országos lötenyésztés, Kincstári birtokok, Kincstári fürdők, Vízügyek és Tanintézetek czimei alatt vázolja kimerítően az 1893. évben történteket és végrehajtottakat, míg a Függelékben Dékány Mihály osztálytanácsosnak a Békés, Csanád és Csongrád vármegyei mezőgazdasági munkáskérdésről szóló jelentése közöltetik egész terjedelmében.

A Mezőgazdaság czime alatt a miniszter részletesen emlékezik meg az 1893. évben kiadott takarmánykiviteli tilalomról és annak okairól, azt a körülményt, hogy ez az — annak idején erősen megtámadott — intézkedés teljesen jogosult volt és sem a takarmányneműek árára, sem a forgalomra nézve hátrányokkal nem járt, érdekes statisztikai táblázatokkal igazolja.

Hasonló táblázatokban tünteti fel a mezőgazdasági termelést, a termékek forgalmát és a mezőgazdasági munkabéreket; ezen kívül röviden vázolja az egyes növénytermelési ágazatok fejlesztése érdekében tett intézkedéseket, a melyek lényegükben végrehajtásai az előző években történt kezdeményezéseknek: mint új kezdeményezés jelentkezik e téren a réti s a legelői flóra javítását célzó intézkedések, a melyek azonban ez évben az előkészítés stadiumán túl még nem terjeszkedtek.

Új cím a Mezőgazdasági szaktestületekről szóló; ezek közül a vármegyei mezőgazdasági bizottságok szervezése az 1893. évben öröndetesen haladt, míg a gazdasági egyesületek működése a multtal szemben sokkal élénkebbé és intenzívebbé vált.

A különféle gazdasági egyesületek az 1893. folyamán 119.683 forint állami segélyben részesültek, a mely körülmény tevékenységüket és annak sikerét nagy mértében előmozdította; ezen egyesületek részben igen tekintélyes vagyonnal rendelkeznek; a jelentés összesen 58 gazdasági egyesületet (az orsz. gazd. egyesület kivételével) sorol fel, a melyek közül 56 összesen 1,039.638 forint vagyonnal, 3.233 alapító s 20.560 rendes taggal és 342.178 forint jövedelemmel rendelkezett ebben az esztendőben.

A gyümölcsészet és kertészet tekintetében az előző években megindított tevékenységi irány folytatott; constatálja a jelentés a haladást, a mely e termelési ágánál az egész országban jelentkezik; első ízben tesz egyuttal jelentést a gyümölcsbor készítéséről, a mely ez esztendőben 5—6000 hektolitert eredményezett hektoliterenkénti 7⁰⁰—20⁰⁰ forint értékkel.

Sokkal szélesebb körű volt a tevékenység a szőlőszet és a phylloxeraügy terén.

E termelési ágánál is első sorban a szakértelem fejlesztésére fektették nagy súly; e tekintetben igen üdvös intézményt képeznek a különféle tanfolyamok, a melyek kiválóan a szőlőművelő köznép ismereteit hivatvák tágitani; 1893-ban 70 ilyen tanfolyammal tartott több és azokon 4.417 hallgatóval több vett részt, mint az előző évben.

Az 1893. évi szőlőterület ismét jelentékeny csökkenést tüntetett fel. jeléül annak, hogy a phylloxera-pusztítás egyáltalán nincs szünőfélben és hogy az új szőlőtelepitések területe sincsen arányban a pusztulás nagyságával; 1893-ban 35 községben jelentkezett új infectió s ezekkel az inficiált községek száma 2.359-re emelkedett.

A vész elleni védekezési módok közül a szénkéneggyeli gyéritésnél, daczára annak, hogy a szénkéneg előállításí áron alul bocsátatik a miniszterium által a szőlőbirtokosok rendelkezésére s hogy az azt alkalmazók állami támogatásban is részesülnek, inkább hanyatlás észlelhető; az amerikai vesszőkkel való védekezés azonban fejlődik, bár nem oly mértékben, mint az kívánatos volna; ezen lassú fejlődés oka első sorban a szőlővessző hiánya.

Az állami szőlőtelepek beültetett területe 1893-ban 203 katasz-

teri holdat tett ki, a mely területen összesen 6,845.800 sima s gyökerez vessző termeltetett; ezen vesszőmennyiségből azonban csak mintegy 800.000 darab adatott el vagy osztatott ki magánosoknak, a többi pedig állami s közérdekű telepek létesítésére fordított.

A közcélú szőlőtelepek területe 1.130 hold volt, de ezen területnek csak egy része van beültetve; az 1893-ban e telepekről 10,965.000 sima s gyökerez vessző termeltetése jelentetett be, de mivel e jelentések nem érkeztek be mindenünnen, bizvást fel lehet tenni, hogy a productió jóval nagyobb volt; ezek szerint, a Franciaországból behozott szőlővessző-mennyiséget nem számítva, csaknem 18 millió darab vessző állott rendelkezésre, ez a mennyiség azonban távolról sem elegendő a szükséglet fedezésére.

Hosszasabban emlékezik meg a jelentés a paulis-barackjai szőlőtelepről, a mely nagy szerepre van hivatva a délvidék szőlőszetének restructiójában. Ez a telep 1893-ban egy részvénytársaság kezelésébe ment át 50 évre; az átvételi szerződés főbb feltételei: a 300 000 frt. részvénytőkével bíró vállalat az első hat évben összesen 120.000 forintot meg nem haladó állami segélyben részesítettik; ezért köteles az 1894. és 1895. évben évenként legalább két-két, 1896., 1897., 1898. és 1899-ben évenként legalább öt-öt millió fás oltványt készíteni; meg van ezen kívül az oltványok eladási ára is, évről-évre alább szálló arányban, szabva.

Ezen telepet egyébként a Maros 1893. évi áradása oly nagy mértékben károsította meg, hogy a kiültetett harmadfél millió oltványból csak 144 ezer darab eredt meg ez esztendőben.

A honi szőlővesszőké szükséglett első sorban az állami Miklós-telep van hivatva kielégíteni; ezen kívül még magántermelők részéről 41 millió vessző jelentetett be eladásra.

Jelentékeny mérvű tevékenységet fejt ki a miniszterium homoki szőlőtelepítések tekintetében is; eddigelé mintegy 3.030 holdnyi immunis homoktalaj osztatott ki a szőlőmivelők között; a homoki szőlőtelepítés egyébiránt országsszerte örvendetesen terjed és csakis ez a körülmény képes némileg feltartani szőlőszetünk nagymérvű hanyatlását.

A mesterséges borok készítéséről és forgalomba hozataláról szóló 1893. évi XXII. t.-cz. szintén ezen év alkotásai közé tartozik; a miniszter a legüdvösebb hatást várja ezen törvény intézkedéseitől.

A telepítéseknel, — ezen gazdasági s még inkább nemzeti szempontból igen fontos működésnél, — az 1893. évben némi szünet állott be s a főgond nem új telepítésekre, hanem a már létesített telepítések fejlesztésére fordított; nagy hátrányuk ezen telepítéseknek az, hogy a telepesek csak részletenkint jutnak földjeik birtokába, a mi nagy mértékben hátráltatja a telepek vagyoni s gazdasági megerősödését.

Az 1893. évi aszályos időjárás az állattenyésztésre nem volt kedvező; mindamellert nagy haladást kell e téren constataálnunk azon okból, mivel a földművelésügyi miniszterium rendelkezésére ez évben 500.000 frt. kamatnélküli kölcsön engedélyeztetett külföldi tenyészállatok vásárlására; ezen tekintélyes összegen 2.376 darab külföldi szarvasmarha mint tenyészállat vásároltatott és osztatott ki; a közeljövő fogja megmutatni ezen célirányos intézkedés üdvös hatását és meghozni annak jótékony gyümölcsét.

Az állattenyésztés többi ágaiban is olvasunk új kezdeménye

zésekről; ilyenek: a gyapjú-auction előkészítése, a végiesi magyar »Roquefort« sajtgyár felállítása, stb., míg a selyemtenyésztésnél az előző évek rohamos haladása után sajnos visszaesést találunk; ohajtandó, hogy ez a visszaesés csak muló jelentőségű s nem az e termelési ágban beállott válságnak jele legyen.

Az állategészségügy terén üdvös hatással lesz a ragadós tüdőlob kiirtásáról szóló 1893. évi II. t.-cz. megalkotása, míg a Németországgal és Szerbiával kötött állategészségügyi egyezmények különösen állatforgalmi szemponttól birnak nagy fontossággal.

A földmívelésügyi miniszterium kebelében fennálló tudományos intézetek közül különösen a chemiai intézet és központi vegyakisérleti állomás működéséről számol be a jelentés részletesen, továbbá a magyaróvári növénytermelési kísérleti állomásnak különféle, igen érdekes adatokat szolgáltató termelési és műtrágyázási kísérleteiről.

A jelentésnek egyik fénypontját képezi az erdészetről szóló fejezet. Talán valamennyi őstermelési ág közül hazánkban ez az egyedüli, a mely teljes fejlődésben és virágzásban van; e fejezet minden lapja tanutétel ama terv czélszerűsége mellett, a melynek alapján erdészeti ügyünk rendezése végrehajtott; az eredmények jellemzésére egyébként közöljük a kincstári erdők tiszta jövedelmi kimutatását az utolsó tíz évről:

1894-ben . . .	2,366.825	frt.	1889-ben . . .	2,961.255	frt.
1895 » . . .	2,703.821	»	1890 » . . .	2,413.265	»
1886-ban . . .	2,104.020	»	1891 » . . .	2,852.965	»
1887-ben . . .	2,237.246	»	1892 » . . .	3,311.959	»
1888-ban . . .	2,260.594	»	1893-ban . . .	3,671.744	»

Ezen számsorok a legékebben szóló bizonyítékai a fokozatos és nagyarányú haladásnak.

A lótenyésztésnél némi visszaesés tapasztalható, a mely azonban — mint ezt a jelentés is kiemeli — csak muló jelentőségű. Örvedetes és a szakszerű lótenyésztés terjedését igazoló jelenség az, hogy az állami ménék által fedezett kanczák ellési eredménye évről-évre javul; így 1891-ben az összes fedezett kanczáknek 51.250/0-a, 1892-ben 55.30/0-a, végül 1893-ban 57.66/0-a csikózott le.

A kincstári birtokoknál és a kincstári fürdőknél jelentékeny beruházások eszközöltettek, a melyek a jövedelem emelésére mindenestre hatással lesznek, míg a vízi ügyeknél részben a már folyamatban levő folyamszabályozási munkálatok az eddigi keretben folytattattak és az ország csaknem minden jelentékenyebb folyója mentén eszközöltettek kisebb-nagyobb szabályozási munkálatok, részben a Közép-Duna szabályozásának nagyfontosságú kérdésében lényeges előrehaladás történt az által, hogy az egységes szabályozás tervei elkészítettettek.

A 48 különféle ármentesítési társulatok közül jelentékenyebb tevékenységet csak a pestmegyei sárközi ármentesítő-, a Rába-szabályozó-, a temes-bégavölgyi vízszabályozó- a beregmegyei vízszabályozó- és ármentesítő-, a középtiszai ármentesítő-, a hortobágyberettyóvidéki belvizeket szabályozó-, a csongrád-sóvényházi ármentesítő- és belvízszabályozó-, a felsőtorontáli ármentesítő- és a körös-tisza-marosi ármentesítő- és belvízszabályozó-társulatok fejtettek ki.

A kulturmérnöki hivatalok ezen évben fokozott tevékenységet fejtettek ki és a gazdaközönség által igen nagy mértékben vétettek

igénybe, elannyira, hogy sürgős szükségnek jelentkezik ezen intézmény fejlesztése; 15 évi fennállása alatt összesen 425.866 katasztrális holdon eszközöltetett talajjavító munkálat és ez által több millióra menő ingatlan tőkével gyarapított a nemzeti vagyon.

A tanintézetek a régi keretben állottak fenn az 1893. év folyamán; a Kecske-méten, Lugoson, Jászberényben és Békés-Csabán létesítendő földművesiskolák fölláttási munkálatai folytatattak, továbbá tárgyalások indítottak Hódmező-Vásárhelyen és Bereg vármegyében felállítandó egy-egy földművesiskola iránt.

Dékány Mihály osztálytanácsosnak az alföldi mezőgazdasági munkásmozgalmakról tett jelentése e folyóirat hasábjain ¹⁾ már ismertetett és így erre nézve csak azt jegyezzük meg, hogy az gazdag adathalmazt tartalmaz a kérdéses viszonyok felől és figyelemreméltó javaslatokat tesz a bajok orvoslása iránt.

A jelentés általában igen sok és nagyrészen igen tanulságos statisztikai adatot foglal magában, a melynek egy része azonban — így különösen a termelési adatok — még a régi, kevésbé megbízható adatgyűjtési rendszeren alapulván, nagyrészen csak kétes értékkel bír.

A jelentés nem emlékezik meg a mezőgazdasági statisztika célbavett reformjáról és fejlesztéséről, pedig az 1893. évre esik az orsz. gazdátanács amaz ülése, a melyen az állatszám-lálással kapcsolatban megejtendő alapvető gazdaságstatisztikai tervezet vétetett beható tárgyalás alá s ugyanezen évben ejtettek meg a kérdéses tervezet alapján az ország több vidékén próbafelvételek az iránt, vajjon a tervezet általában végrehajtható-e s esetleg mily nehézségek merülhetnek fel a végrehajtásnál?

Ma már ezen próbafelvételek alapján átdolgozott tervezet a megvalósulás közöbén áll, hisz a törvényhozás egyik háza az azt célzó törvényjavaslatot már el is fogadta s a másik a közel jövőben fogja előreláthatólag elfogadni s ezzel a felvétel körülbelül tényné válik.

Kétségtelenül nagy munka lesz ez; sok ezer ember fog mozgásba hozni, hogy hangyaszorgalommal összegyűjtse mindana tényeket, mindamaz adatokat, a melyekre ez a felvétel kiterjed és a melyek segítségével számokkal lesz kimutatható az ország mezőgazdaságának, ezen valóban nemzeti létünk alapját képező termelési ágának, állapota; ezek a számok fogják feltárni mezőgazdaságunk bajait, de egyuttal meg is fogják mutatni a teendőket a feladatok ama nagy sorozatát, a melyek e bajok orvoslására szolgálnak.

Hiszszük, hogy e mezőgazdasági statisztikai felvétel — ha talán nem is mindenütt és talán nem is minden jelenségre nézve — sikerülni fog; az eredmény talán sok illúziót fog megszüntetni; sok olyan bajokról, a melyeket eddig nem ismertünk, fogja lerántani a leplet, de a képzelt bajok kürtölését is valódi értékre szállítja le s útmutatást is fog adni a jövőre nézve s a mit tán a legelső helyen kellett volna felemlíteni, fel fogja tüntetni a rideg, kétségbevonhatlan valóságot és talán éppen ezzel fogja a legnagyobb szolgálatot tenni nemcsak a mezőgazdaság ügyének, hanem valamennyi termelési ágának is, tehát az egész ország gazdaságának.

u. —

¹⁾ Közgazdasági Szemle, 1895. április.

Általános állattenyésztéstan. Irta Tormay Béla. Második kiadás. Budapest 1895.

Az állattenyésztés mezőgazdasági viszonyaink között napról-napra nyer fontosságban. A szaktudomány már régóta hangoztatja, hogy mily veszélyeket rejt magában az egyoldalú szemtermelés; de szomorú példák is mutatják, hogy a túlnyomó gabonatermelés lassankint kimeríti a talajt s a terméseknek nemcsak mennyiségét, hanem minőségét is megrontja. Ép e miatt nem pusztá rémlátás, midőn emlegettetni halljuk, hogy lassankint elveszítjük azt a posztiót, melyet lisztiparunk a magyar búza nagy sikértartalmánál fogva a nemzetközi versenyben elfoglalt.

Bár újabb időben, sokszor meglepő sikerrel, a kimerült talaj-erő pótlására a mesterséges trágyaszereket kezdik alkalmazni s valószínű, hogy a műtrágyák alkalmazása folyvást nagyobb tért hódítva, talán már a közel jövőben általánossá válik; de azért kétségtelen, hogy a trágyázásban az első helyet mindvégig az istállótrágya fogja megtartani s mezőgazdaságunk virágzása mindenekelőtt a nagy és jól táplált állatállománytól s az ettől nyert nagymennyiségű istállótrágyától függ.

De az állattenyésztés növekedő fontossága nemcsak ebben áll. A gabonaárak ma már oly mélyre süllyedtek, hogy tisztán a gabonatermelésre alapítani a gazdálkodást ma már nem lehet. Igaz, hogy állattenyésztésünk is nem keveset szenved a tengerentúli országok versenytől s annak egyes ága, pl. a juhtenyésztés jóformán megszünt jövedelmező lenni, de azért állatainkkal még mindig sokkal sikeresebben versenyezhetünk a nemzetközi forgalomban s a gabonatermelés megcsappant jövedelmét első sorban az állattenyésztés van hivatva helyreépíteni.

Örömmel kell tehát üdvözlőnünk mindent, a mi állattenyésztésünk emelésére szolgál, legyenek bár ezek az eszközök akár gyakorlati kormányintézkedések, akár társadalmi törekvések, akár a szaktudomány által terjesztett helyes elvek. Nagy súlyt kell fektetnünk a legutolsó helyen említettekre is, mert csak úgy remélhetjük állattenyésztésünk virágzását, ha a gazdaközönség a kellő ismeretekkel, zavaros fogalmak helyett teljes tájékozottsággal s kapkodás helyett céltudatosan lát hozzá állatállománya fejlesztéséhez, emeléséhez.

E téren, különösen a mi a szarvasmarhákat illeti, aligha van jobb nevű szakemberünk Tormay Bélánál, ki mint régi elméleti és gyakorlati ember már évtizedek óta hirdeti az állattenyésztés helyes elveit.

Az előttünk fekvő munka egy hasoncímű régi munkájának átdolgozása, a melyben úgy a haladó tudomány újabb vívmányai, mint a szerzőnek újabban szerzett tapasztalatai is értékesítve vannak. A munkát első sorban rendszeres tankönyvnek tekinthetjük, de ha nézzük az általános közgazdasági ismereteket, melyek az egész művet átlengik s azt a sok gyakorlati jó tanácsot, mely az egyes fejezetekben le van rakva, az egész művelt gazdaközönségnek hasznos olvasmányul szolgálhat s nagyon alkalmas rá, hogy gazdáink ne csak általános elveket tanuljanak belőle, hanem szakismereteik hézagait is kiegészítsék.

A bevezetésen kívül, melyben az állattenyésztés szempontjából fontos általános mezőgazdasági kérdések fejtegetését találjuk, az

egész munka a következő nyolcz főfejezetre oszlik, melyeknek felsorolása egyúttal nagyban és egészben a mű tartalmát is megvilágítja: 1. tenyésztés, 2. jelzők, 3. az állatok osztályozása, 4. az átörökítés, 5. elvek, állítások és hiedelmek, 6. czél, terv és törzskönyv, 7. tenyésztési eljárások, 8. tenyésztési munkálatok.

Tormay mindezen fejezetekben széles tudományos alapon dolgozik, idézi a szakembereknek sokszor egymástól nagyon is eltérő véleményeit, de nem hagyja bizonytalanságban az olvasót, hanem jól megokadatolt saját ítéletével igyekszik megjelölni a helyes utat.

Nem állítjuk, hogy csalhatatlan bíró, mert a tudományban még nagyon sok a tapogatózás, pusztá hypothesis s a megfeythetetlen rejtélyek egész sora gúnyolja ki úgy az elméleti, mint a gyakorlati embert; de dicséretére szolgál Tormaynak, hogy nem kap az extravagantiákon s ítéleteit mindig sok józanság jellemzi. Munkájának különösen érdekesek azok a részei, melyekben az átörökítés kérdésével s itt az apa- és anyaállatok befolyásával, valamint a hol a különböző tenyésztési eljárásokkal foglalkozik. Ezek a kérdések mélyen belevágnak állattenyésztésünk gyakorlati sikerébe, mert itt sok megrögzött balvéleményt kell kiirtani a gazdaközönség köréből s sok helyes elvet kell a közvéleménybe becsepegtetni, hogy állattenyésztésünk valódi lendületet vehessen.

Milyen fontos például az apaállatok megválasztásának kérdése. Sokan azt hiszik, hogy akkor tesznek legtöbbet állatállományuk nemesítésére, ha anyaállataikat minél nemesebb apaállattal párosítják. Nem veszik tekintetbe, hogy az anyaállatnak a nemzedékre ép oly nagy befolyása van, mint az apaállatnak s ha a párosítás nagyon is eltérő testi tulajdonságokkal bíró példányok között történik, az utód harmonikusan fejlődött test helyett különböző hibáktól és idomtalan-ságoktól eltorzított testet örököl.

Sok érdekeset mond el szerző a *beltenyésztésről*, de még érdekesebb, a mint a *rokontenyésztés*, vagyis szűkebb beltenyésztés vitás kérdését tárgyalja. A tett számtalan kísérletek és tapasztalatok sok becses tájékozást nyújtanak ez irányban, de a kérdést minden kétséget kizáró bizonyossággal még mindig nem lehet eldönteni. Azok körül a vélemények körül, melyeket Tormay idéz, körülbelül Nathusiúsé látszik leghelyesebbnek: »A rokontenyésztés *folytonos* alkalmazásában kettős okból lényeges veszély rejlik és pedig először azért, mert ha egy oldalról a kitünő tulajdonok a rokonállatok párosítása folytán kiváló biztossággal átörökítettnek, ez azonban ép oly biztossággal a rossz tulajdonságokkal is, melyek az állatokban léteznek, megtörténik. Absolut jó, vagyis gazdasági értelemben tökéletes állatok nincsenek, így a rokontenyésztéssel mindig bizonyos egyoldalúság kapcsolatos és kitünő tulajdonok mellett kevésbé jók vagy károsak fellépése előáll. A rokontenyésztés azonban még más irányban is veszélyessé lehet. És pedig főképp — mint világosan észlelt — rokonságban, többszöri párosítás után. Az utódok szervezetének elgyöngyülése, terméketlenség vagy csekélyebb termékenység, mint a minővel oly állatok bírnak, melyek nem rokontenyésztésből erednek.« De másrésről hivatkozni lehet az angol tenyésztők példájára, kik egyvértenyésztéssel a legfényesebb eredményeket érték el.

Terünk nem engedi, hogy ez érdekes munkával behatóbban

foglalkozzunk. Legyen elég, ha felhívjuk rá a magyar gazdaközönség figyelmét, mint oly munkára, mely az állattenyésztés körül a hasznos tudnivalóknak gazdag tárháza.

—y.

A parasztszocializmus. Írta Rubinek Gyula. Budapest, 1895.

A múlt évben oly veszedelmes kitörésig jutott alföldi munkásmozgalmak tanulmányozása napirendre került; és ezt örömmel kell üdvözölnünk, mert csak alapos tanulmányok, a helyszínen gyűjtött adatok és ott szerzett tapasztalatok alapján lesz a kérdés minden oldalról megvilágítható, felderíthetők a mozgalmakat felidézett okok és konstruálhatók az alkalmazandó orvosszerek.

Az országos magyar gazdasági egyesület, mint az ország első gazdasági szaktestülete, szintén foglalkozott az alföldi mezőgazdasági munkáskérdéssel és annak tanulmányozására ügyvezető titkárját, Rubinek Gyulát küldötte ki, a ki ezen tanulmányutról terjedelmes és igen érdekes s tanulságos jelentéssel számolt be.

A jelentésttevő a rendelkezésére álló rövid idő — három hét — miatt, figyelmét főleg az agrársocializmus főfészkére, Békés megyére fordította, a melynek nagyrészét bejárta; Csanád és Csongrád megyékben ellenben csak a mozgalom góczpontjait látogatta meg; tekintettel azonban arra, hogy a mozgalmak szülőokai és nyilvánulási módjai, de sőt a bajok orvosszerei is mindhárom vármegyében jóformán azonosak, az általa mondottakat a mozgalom egész területére vonatkoztathatjuk.

Szerző személyes kutatások és tudakozódások alapján gyűjtötte adatait és tapasztalatait és mint mondja: »sok helyütt csak az ellentmondások kombinálásából tudta a valót megállapítani, mert a helybeliek az igazság elpalástolása, a tények leplezése és a helyzet szépitésével vélnek a desolált állapotokon segíteni.«

Mindenesetre nagy baj az a személyes tapasztalatszerzésnél, hogy az érdekeltek akár önérdékből, akár egyéni téves felfogásokból kiindulva, a tényeket nem a valósághoz képest adják elő, a mivel azután a viszonyokat alaposan nem ismerő kutatót könnyen tévutra vezetik; hiszszük, hogy szerzőt ezen ellenmondások subjectiv kombinálásában érzéke és egyéb uton szerzett tapasztalatai a helyes uton vezették és tartották meg.

Tapasztalatait szerző a munkahiány, a vagyon- és birtokszerzés nehézsége, a közterhek aránytalansága, a közigazgatás lanyhasága s hiányai, az izzora, robot és percentuáció, a gondoskodás hiánya, a népgyűlések és munkáskörök, a socialista sajtó czímek alatt mondja el, mindenütt hozzáfűzvé ama javaslatokat is, a melyekkel nézete szerint a fenforgó sociális bajokon akár segíteni, akár azokat mérsékelni lehetne.

Igen tanulságosan fejtegeti, hogy azok az egymástól teljesen különálló okok egymásra való közrehatásukban mint idézték elő a jelenlegi, igazán vigasztalan állapotokat; az általa elmondottakból világos, hogy a mozgalmak előidézésében egyenlően hibás a szegény és a gazdag, a birtokos és a munkás, de sőt a három forrongó vármegye egész társadalmi rendszere és hogy gyökeres eszközökre van szükség, hogy a létező nagy bajok, ha nem is egészükben orvosoltassanak, hanem hatásaikban legalább mérsékeltenessenek.

A munka befejezésében összefoglalja ama javaslatokat, a melyek végrehajtásával a bajok megszüntethetők volnának; ezek lényegükben a következők:

A socialista sajtó s az izgatások ellenőrzése s a közigazgatás reformja;

a munkahiány megszüntetése s a gazdálkodás belterjességének emelése; ennek előfeltételei:

az Alföldnek öntöző-csatornákkal való ellátása;

a mezőgazdasági hitel rendezése;

az értékesítés előmozdítása, közraktárak felállítása;

a forgalmi hálózat kiépítése;

a nagyipar decentralisatiója, a mezőgazdasági s a háziipar felkarolása;

a mezőgazdasági szakértelem terjesztése.

A birtokmegosztás arányítása és pedig:

a nagybirtokon a farmrendszer meghonosítása;

a határral nem rendelkező községeknél a helyi szükséghez mért birtokkisajátítás;

közös legelők létesítése;

helyi telepítés.

A cselédtörvény revisiója s a munkás és a munkaadó közötti jogviszony szabatos körvonalozása.

A munkás- és cselédbetegségélyezés és a baleset elleni biztosítás törvényes szervezése.

Ingyenoktatás; a népirodalom segélyezése, népkönyvtárak felállítása; stb.

Idegen munkások alkalmazásának mellőzése.

Bérleti törvény kidolgozása s az uzsora és robot szigorú eltiltása, stb.

Jelentésében szerző sok és tanulságos statisztikai anyagot használ fel, a melyekkel állításait és tapasztalatait meggyőzően és sikeresen támogatja.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Őstermelés.

Horvát-Szlavonországok 1894. évi mezőgazdasági termelése. A társországokban a múlt év folyamán a művelési ágak kiterjedéséről pontos felvétel készítettett, a melynek adatai a kataszterével szemben többrendbeli lényeges eltéréseket tüntetnek fel: ugyanis a terület az egyes mívelési ágak közt így oszlott el:

	a kataszter szerint az összes hektár termő terület %-a		az 1894. évi felvétel szerint az összes hektár termő terület %-a	
Szántóföld	1,303.304	32'36	1,363.725	33'91
Kert	52.836	1'31	53.761	1'34
Rét	464.948	11'55	449.235	11'17
Legelő	603.889	14'90	585.335	14'55
Nádas	2.686	0'07	3.507	0'09
Szőlő	67.452	1'67	45.565	1'13
Erdő	1,582.233	38'05	1,520.929	37'80
Összes termő terület .	4,027.348	100'00	4,022.057	100'00
Adómentes terület .	193.295	—	230.613	—
Összes terület .	4,220.643	—	4,252.670	—

Az 1894. évi összterület 32.000 hektárnyi többletet tüntet fel a kataszter adataival szemben, ezt a különbséget az időközben fogantatosított pontosabb mérések okolják meg.

Az összterületből a kataszter szerint 95'20, az 1894. évi felvétel szerint azonban csak 94'57% volt termő s 4'80, illetőleg 5'43% nem termő, vagy inkább adómentes; mindenesetre feltűnő az adómentes területnek ily nagy növekedése; ennek a növekedésnek részbeni oka kétségtelenül a szőlők pusztulása, valamint az ez oknál fogva az újonnan telepített szőlőknek engedélyezett adómentesség; másfelől a népesség szaporodása s ennek folytán a házépítésre szánt beltelkeknek más művelési ágból való kihasználása is lényegesen hozzájárulhatott az adómentes terület megnöveléséhez.

Az egyes mívelési ágak közül a szántóföld, kert és nádas tüntet föl jelentékenyebb területi növekedést, a többi mívelési ág pedig kisebb-nagyobb csökkenést: az egyes mívelési ágak között történt eme területi változások egyébként természetesen következményei a gazdasági fejlődésnek, kivéve a szőlőterület nagy arányú csökkenését.

Az összes szántóföldből az 1893/94. év folyamán 1,189.013 hektár vetetett be s 174.712 hektár maradt ugarnak, azaz az összes szántóföld területének 12·81⁰/o-a; 1892/93-ban az ugarterület aráyszáma 13·25, az 1889—1892. évek átlagában 16·60, az 1885—1888. években 20·35⁰/o volt; a szántóföld kihasználása tehát emelkedőben van, a mi mindenesetre kedvező jelenség; e tekintetben a Drávántúl az anyaország fölé került, a hol 1894-ben az összes szántóföldnek 14·23⁰/o-a volt ugar.

Az összes vetésterületből 441.000 hektár esett az őszi vetésekre és 748.005 hektár a tavasziakra, tehát 37·08 és 62·92⁰/o; az őszi vetésterület a Dráván túl kevésbé terjedt, mint az anyaországban, a hol 1893/94-ben az összes vetéseknek 43·18⁰/o-a volt őszi; 1892—1893-ban a társországekban az őszi vetések aráyszáma 36·46⁰/o volt, a mult évben tehát az aráyszám valamivel javult, ez az egyévi javulás azonban nem módosítja azt a már hosszú időn jelentkező irányzatot, hogy a tavaszi vetések az ősziek rovására terjednek.

Az összes vetésekből 8.230 hektár, azaz alig 0·69⁰/o pusztult el teljesen, de igen nagy terület károsodott meg kisebb-nagyobb mértékben, összesen 316.896 hektár, a vetések 26·65⁰/o-a.

A legtöbb kárt az aszály és a jégverés tették; az első csak 1034 hektárnyi vetést semmisített meg, de 263.362 hektárt jelentékenyen megkárosított; a megkárosított területből magára a tengerire 151.292 hektár esik; tehát az összes tengeri-területnek 41·44⁰/o-a károsodott meg.

Összesen 1,180.783 hektár arattatott le; ezen területnek terménynemenkénti termését az alábbi táblázat tünteti fel:

Termény neve	Learatott terület hektár	T e r m e e t t			
		hektáronként átlag hektoliter	mmázsa	összesen hektoliter	métermázsa
Őszi búza . . .	219.779	13·67	10·63	3,004.722	2,336.442
Tavaszi búza . .	9.359	9·78	7·29	91.504	68.187
Búza összesen .	229.138	13·61	10·49	3,096.226	2,404.629
Tönköly	6.065	10·14	4·58	61.481	27.779
Kétszeres	56.104	14·28	9·99	800.907	560.596
Őszi rozs	94.700	12·09	8·57	1,145.281	811.804
Tavaszi rozs . .	5.545	9·68	6·56	53.683	36.374
Rozs összesen .	100.245	11·96	8·46	1,198.964	848.178
Kenyértermény összesen . . .	391.552	13·23	9·84	5,157.578	3,841.182
Őszi árpa	48.894	15·55	9·50	760.316	464.532
Tavaszi árpa . .	20.199	12·47	7·59	251.884	153.397
Árpa összesen .	69.093	14·65	8·96	1,012.200	617.929
Zab	92.539	18·26	8·39	1,690.092	776.573
Tengeri	364.839	11·68	8·77	4,261.660	3,202.658
Köles	44.134	8·76	6·12	386.798	270.017
Tatárka	11.526	7·87	4·96	90.663	57.143
Borsó, lencse, bab ¹⁾	268.046	3·62	2·90	969.061	776.652
Magbúkköny . .	4.161	9·45	7·56	39.323	31.460
Őszi repce . . .	9.344	13·54	9·50	126.506	88.742
Tavaszi repce . .	117	14·03	9·31	1.642	1.089
Repce összesen .	9.461	13·54	9·49	128.148	89.831

¹⁾ Azt a területet is beszámítva, a melyen a borsó, lencse és bab, mint melléktermény termeltetett.

Termény neve	Learatott terület hektár	T e r m e t t		
		hektáronként átlag hektoliter	mmásza hektoliter	összesen métermásza
Lenmag	6.923	1.72	{ 1.14	{ 7.913
Lenfonal			{ 4.46	{ 30.886
Kendermag	10.987	1.24	{ 0.59	{ 6.531
Kenderfonal			{ 6.77	{ 74.419
Dohány	24	—	9.25	—
Czukorrépa	1.282	—	57.55	—
Burgonya	74.714	—	41.31	—
Takarmányrépa	11.406	—	58.66	—
Luczerna, lóhere, stb.	47.465	—	30.09	—
Bükkönykeverék, muhar, stb.	37.843	—	23.34	—
Mesterséges kaszálók összesen	85.308	—	27.13	—
Természetes kaszálók	449.235	—	27.96	—
Kaszálók összesen	534.543	—	27.83	—

A termés általában jobb volt, mint az 1893. évi, a mely pedig a társországok legsikerültebb aratásai közé tartozik. Kivételt képeznek azonban a tengeri, a mely az 1893. évi 11.08 métermásza hektáronkénti termésátlaggal szemben 1894-ben az aszály folytán csak 8.77 métermázsát adott; továbbá a repce, a kender, de leginkább a kapásnövények, a melyek közül a czukorrépa 1893-ban hektáronként 82.89 métermázsát, 1894-ben 57.55 métermázsát, a burgonya 51.90, illetőleg 41.31 és a takarmányrépa 71.41, illetőleg 58.66 métermázsát adott.

A szálás takarmánytermés szintén sikerültebb volt, mint az 1893. évi, a mennyiben a mesterséges és természetes kaszálók átlagos termése 1893-ban csak 22.86, ellenben 1894-ben 27.83 métermásza volt; általában véve a társországoknak régen volt oly sikerült termésük, mint az 1894. évi.

Ezen igen jó termés értékét természetesen igen leszálítják az alacsony terményárak; ugyanis az összes termésnek értéke — a természetes kaszálókét is beszámítva — 96.587,827 forintba rugott, esik tehát egy hektárra 59 frt. 25 kr.

Az előbbinél sokkal kedvezőtlenebb képet tárnak fel a szőlőtermelésre vonatkozó adatok.

A társországoknak a kataszter adatai szerint a hetvenes évek közepén 67.452 hektár szőlőjük volt; 1892-ben már csak 56.805, 1893-ban 52.649, végül 1894-ben 45.565 hektár; a csökkenés tehát a kataszter adataival szemben rendkívül nagy, több mint 32%-nyi; egyedül 1894-ben 7084 hektárral, 13.45%-kal, lett kisebb a szőlőterület.

Az összes szőlőterületből 1894-ben 16.519 hektár, 36.25% volt phylloxeralepett, tehát több mint egy harmadrész; az előző évvel szemben az abszolút és az arányszám is javult, mert akkor az összterületnek 47.05%-a mondatott phylloxerásnak; e látszólagos javulásnak oka azonban a fentebb jelzett 7084 hektárnyi területi csökkenés.

Az új ültetésű szőlők összes területe 2223 hektár, az összterületnek alig 4.88%-a; az új ültetések annyira hátramaradnak az elpusztított területek mellett, hogy a Drávántúl földterületének recon-

structiójáról szó sem lehet és ha a pusztulás és az új ültetés az eddigi arányban halad, rövid idő múlva nem lesz a Drávántúl számbavehető szőlőterület.

A reconstructionnak egyébként leginkább az állja útját, hogy a társországokban kevés az immunis bomoktalaj; a szőlőmivelők pedig a biztos pusztulást ígérő, nem immunis és jobbára inficiált talajba nem igen hajlandók nagy költségekkel szőlőt ültetni.

Az összes szőlőterületből egyáltalán semmit sem termett 19.852 hektár, az összes szőlőterület 43.570/0-a, elemi csapások, szőlőbetegségek és egyéb okok folytán nem volt teljes termésben 18.056 hektár, 36.50/0, végül teljes termésben csak 7657 hektár volt, tehát 16.84/0.

A nem teljes termésben levő szőlőkön termett összesen 109.177 hektoliter must, hektáronként átlag 6.05 hektoliter, a teljes termésben lévőkön pedig 136.047 hektoliter must, hektáronként átlag 17.77 hektoliter; az összes musttermés volt tehát 245.224 hektoliter.

Az összes mustból készült 220.702 hektoliter új bor, az 1893. évben termett 170.225 hektoliternél 50.477 hektoliterrel több.

A termett új borból még must állapotában eladatott 31.557 hektoliter 478.066 forint értékben, hektoliterenként átlagosan 15.15 forintért.

Az el nem adott mustból készült új borból, 192.300 hektoliterből esett:

	Hekto- liter	Átlagérték hecto- literenként	Összes érték forint
Közönséges fehér borra	48.350	16.79	3,169.877
» vörös »	38.635		
» siller »	101.833		
Fehér csemege »	1.590	88.91	120.630
Vörös »	1.510		
Aszú »	882	50.65	19.350

Az év folyamán összesen 53.399 kilogramm szőlő adatott el 16.304 forint értékben, kilogrammonként átlagosan 17 krajczárért.

Az összes szőlőszeti termelésnek értéke 3,804.227 forint volt, esett tehát egy hektár szőlőre általában 83.49 forint, egy hektár többé-kevésbé termő szőlőre 147.95 forint; a termelés értéke 962.348 forinttal volt magasabb, mint az 1893. évi.

Az Amerikai Egyesült-Államok gabonatermelése.¹⁾ Csak a közelmúltban láttuk, mily páratlan fejlődésnek indult Amerika mezőgazdasági termelése, végveszélyvel fenyegetve a drágán termelő Európát; az ez iránti aggodalom azonban ma már jóformán teljesen megszűnt, részben azon okból, mivel az Egyesült-Államok termelése, — a termőképes terület túlnyomó része már eke alá vonatván, — a jövőben nem igen képes területileg terjeszkedni, részben pedig, mivel az oly nagy mérvben fokozott termelés a terményárakat annyira lenyomta, hogy a más különben igen olcsón termelő Amerikában is a termelés költségei alig térülnek meg, végül a gyors benépesülés folytán a belföldi fogyasztás is rendkívüli arányokban megnőtt; de ez utóbbi októl el is tekintve, a termelés fokozásában némi szünetet, sőt a két főterménynél — a tengeri s a búzánál — határozott visszaesést látunk.

¹⁾ Statistical Abstract of the United States, 1894, Nro. 17.

Az európai gabonaneműek közül Amerikában csak a tengerit, a búzát és a zabot termelik nagy arányban; a tengeri s a zabtermelés inkább a belföldi fogyasztásra van szánva, a búzáé ellenben kivitelre.

Az alábbi táblázat — jöllehet csak az utolsó 21 év termelési adatait tartalmazza — érdekes képet nyújt ezen termények termelésének alakulásáról:

a) Tengeri.

Év	Leartott terület acre ¹⁾	Termett összesen bushel ²⁾	A termés összes értéke dollár ³⁾	Termett átlag egy acren. bushel	Egy bushel átlagos értéke cent ⁴⁾	Egy acre nyers jövedelmé dollár
1874 . . .	41,036.918	850,148.500	550,043.080	20 ⁷	64 ⁷	18 ⁴⁰
1875 . . .	44,841.371	1.321,069.000	555,445.930	29 ⁴	42 ⁰	12 ³⁸
1876 . . .	49,033.364	1.233,827.500	475,491.210	26 ¹	37 ⁰	9 ⁶⁹
1877 . . .	50,369.113	1.342,558.000	480,643.400	26 ⁶	35 ⁸	9 ⁵⁴
1878 . . .	51,585.000	1.383,218.750	441,153.405	26 ⁹	31 ⁸	8 ⁵⁵
1879 . . .	53,085.450	1.547,901.790	580,486.217	29 ²	37 ⁵	10 ⁹³
1880 . . .	62,317.842	1.717,434.543	679,714.499	27 ⁶	39 ⁶	10 ⁹¹
1881 . . .	64,262.025	1.194,916.000	759,482.170	18 ⁶	63 ⁶	11 ¹²
1882 . . .	65,659.545	1.617,025.100	783,867.175	24 ⁶	48 ⁵	11 ⁹⁴
1883 . . .	63,301.889	1.551,066.895	658,051.485	22 ⁷	42 ⁰	9 ⁶³
átlag 1874—1883	55,049.252	1.381,416.608	596,437.857	25 ¹	43 ¹	10 ⁸³
1884 . . .	69,693.780	1.795,528.000	640,735.560	25 ⁸	36 ⁰	9 ¹⁹
1885 . . .	73,130.150	1.936,176.000	635,674.630	26 ⁵	33 ⁰	8 ⁶⁹
1886 . . .	75,694.208	1.665,441.000	610,311.000	22 ⁰	36 ⁶	8 ⁰⁶
1887 . . .	72,392.720	1.456,161.000	646,106.770	20 ¹	41 ⁴	8 ⁹³
1888 . . .	75,672.763	1.987,790.000	677,561.530	26 ²	34 ¹	8 ⁹⁴
1889 . . .	78,326.036	2.112,892.000	597,918.829	27 ⁰	28 ³	7 ⁶³
1890 . . .	71,970.763	1.499,970.000	754,433.451	20 ⁷	50 ⁶	10 ⁴⁸
1891 . . .	76,204.515	2.060,154.000	836,439.228	27 ⁰	40 ⁶	10 ⁹⁷
1892 . . .	70,626.658	1.628,464.000	642,146.630	23 ¹	39 ⁴	9 ⁰⁹
1893 . . .	72,036.465	1.619,496.131	591,625.627	22 ⁵	36 ⁵	8 ²¹
átlag 1884—1893	73,573.808	1.775,207.213	663,295.330	24 ¹	37 ⁴	9 ⁰²
1894 . . .	62,582.269	1.212,770.052	554,719.162	19 ⁴	45 ⁷	8 ⁹⁰

b) Búza.

1874 . . .	24,967.027	308,102.700	291,107.895	12 ³	94 ¹	11 ⁶⁶
1875 . . .	26,331.512	292,136.000	294,530.900	11 ⁰	100 ⁰	11 ¹⁶
1876 . . .	27,627.021	289,956.500	300,259.300	10 ⁵	103 ¹	10 ⁶⁶
1877 . . .	26,277.546	364,194.146	394,695.779	13 ⁹	103 ²	15 ⁰²
1878 . . .	32,108.560	420,122.400	326,346.424	13 ¹	77 ⁷	10 ¹⁶
1879 . . .	32,545.950	448,756.630	497,020.142	13 ⁸	110 ⁸	15 ²⁷
1880 . . .	37,986.717	498,549.868	474,201.850	13 ¹	95 ¹	12 ⁴⁸
1881 . . .	37,709.020	383,280.090	456,880.427	10 ¹	119 ³	12 ⁰³
1882 . . .	37,067.194	504,185.470	445,602.125	13 ⁶	88 ⁴	12 ⁰²
1883 . . .	36,455.595	421,086.160	383,649.282	11 ⁶	91 ⁰	10 ⁵⁶
átlag 1874—1883	31,912.614	393,036.996	386,434.412	12 ³	93 ³	12 ¹¹

1) 1 acre = 0.405 hektár.

2) 1 bushel = 0.363 hektoliter.

3) 1 dollár = 2 frt. 10 krajczár.

4) 1 cent = 2.1 krajczár.

Év	Learatott terület acre ¹⁾	Termett összesen bushel ²⁾	A termés összes értéke dollár ³⁾	Termett atlag egy acren bushel	Egy bushel atlagos értéke cent ⁴⁾	Egy acrenyers jövedelme dollár.
1884 . . .	39,475.885	512,765.000	330,862.260	13'0	65'0	8'38
1885 . . .	34,189.246	357,112.000	275,320.390	10'4	77'0	8'05
1886 . . .	36,806.184	457,218.000	314,226.020	12'4	68'7	8'64
1887 . . .	37,641.783	456,329.000	310,612.960	12'1	68'1	8'25
1888 . . .	37,336.138	415,868.000	385,248.030	11'1	87'3	10'30
1889 . . .	38,123.859	490,560.000	342,491.707	12'9	69'8	8'98
1890 . . .	36,087.154	399,262.000	334,773.678	11'1	83'8	9'28
1891 . . .	39,916.897	611,780.000	513,472.711	15'3	83'9	12'86
1892 . . .	38,554.430	515,949.000	322,111.881	13'4	62'4	8'35
1893 . . .	34,629.418	396,131.725	213,171.381	11'4	53'9	6'16

átlag						
1884—1893	37,276.099	461,297.473	334,229.102	12'4	72'4	8'91
1894 . . .	34,882.436	460,267.416	225,902.025	13'2	49'1	6'48

c) Zab.

1874 . . .	10,897.412	240,369.000	125,047.530	22'0	52'0	11'47
1875 . . .	11,915.075	354,317.500	129,499.930	29'7	36'5	10'86
1876 . . .	13,358.908	320,884.000	112,865.900	24'0	35'1	8'44
1877 . . .	12,826.148	406,394.000	118,661.550	31'6	29'2	9'25
1878 . . .	13,176.500	413,578.560	101,945.830	31'4	24'6	7'74
1879 . . .	12,683.500	363,761.320	120,533.294	38'7	33'1	9'50
1880 . . .	16,187.977	417,885.880	150,243.555	25'8	36'0	9'28
1881 . . .	16,531.600	416,481.000	193,198.970	24'7	46'4	11'48
1882 . . .	18,494.691	488,250.610	182,978.022	26'4	37'5	9'89
1883 . . .	20,324.962	571,302.400	187,040.264	28'1	32'7	9'20

átlag						
1874—1883	14,669.677	399,322.377	142,241.485	27'2	35'6	9'80
1884 . . .	21,300.917	583,628.000	161,528.470	27'4	25'0	7'58
1885 . . .	22,783.630	629,409.000	179,631.860	27'6	29'0	7'88
1886 . . .	23,658.474	624,134.000	186,137.930	26'4	29'0	7'84
1887 . . .	25,920.906	659,618.000	200,699.790	25'4	30'4	7'74
1888 . . .	26,998.282	701,735.000	195,424.240	25'9	33'3	7'24
1889 . . .	27,462.316	751,515.000	171,781.008	27'4	22'9	6'26
1890 . . .	26,431.369	523,621.000	222,048.486	19'8	42'4	8'40
1891 . . .	25,581.861	738,394.000	232,312.267	28'9	31'5	9'08
1892 . . .	27,062.825	681,035.000	209,253.611	24'4	31'7	7'73
1893 . . .	27,273.038	638,854.850	187,576.092	23'4	29'4	6'90

átlag						
1884—1893	25,447.362	651,194.385	194,639.375	25'6	29'9	7'65
1894 . . .	27,023.553	662,086.928	214,816.920	24'1	32'4	7'10

Mindhárom terméknél rendkívül nagy a területi fejlődés, a mely tudvalevőleg a rabszolgaháború befejezése után kezdődött és 1874-ben már virágjában volt; a fejlődés tetőpontját a tengerinél 1889-ben érte el, a mikor 91%-kal nagyobb területen termeltetett, mint 1874-ben; a búzánál 1891-ben, a mikor a terület 60%-kal volt

¹⁾ 1 acre = 0'105 hektár.

²⁾ 1 bushel = 0'363 hektoliter.

³⁾ 1 dollár = 2 frt. 10 krajczár.

⁴⁾ 1 cent = 2'1 krajczár.

nagyobb az 1874. évinél; ezen időponttól kezdődött mindkét terménynél a hanyatlás; 1894-ben a tengeri területe 25⁰/₀-kal, a búzáé 14⁰/₀-kal kisebb, mint volt a maximum idejében; a kiindulási évvel szemben pedig a tengeri területe csak 52⁰/₀-kal, a búzáé 40⁰/₀ volt nagyobb 1894-ben.

Az adatok azt tanúsítják, hogy a tengeriterület növekedése és csökkenése rohamosabb volt, mint a búzáé, a mely körülménynek okát abban véljük találni, hogy Amerikában elejével nagyobb súlyt fektettek a búzatermelésre, mint a tengerire s 1874-ben a búzatermelés már közelebb volt a maximumhoz, mint a tengerié, mit az a körülmény is tanúsít, hogy a búzatermelés tulajdonképen csak 1884-ig emelkedett, a mely évtől kezdve egész a maximumig területi növekedésről alig, hanem inkább csak hullámról lehet szó.

A zabtermelés még nagyobb arányban terjeszkedett; ennél — ellentétben az előbbiekkal — csak megállapodást constatálhatunk az utolsó időkbén, nem pedig visszaesést; a zabterület növekedése egész 1889-ig tartott; ez a növekedés 1874—1889 között rendkívüli, több mint 152⁰/₀; ezen maximummal szemben az 1894. évi vetésterület alig számbavehető kevesletet tüntet fel.

A területi fejlődés mindhárom terménynél az Egyesült-Államok vasuti hálózata fővonalainak kiépítése idejében volt a legrohamosabb, a mikor a vasutak mente gyorsan települt be; ezen településnek befejezte után, mivel az új települőknek félreesőbb és kevésbé termékeny vidékeket kellett felkeresniök, a fejlődés tetemesen meglassúdott egész a fent jelzett időpontokig, a mikor visszaesés, illetőleg megállapodás állott be.

A búzánál a területi csökkenés okát főleg abban véljük találni, hogy a búzaárak fokozatos csökkenése mellett a termelési költségek nem kisebbedvén, a búzatermelés mind kisebb tiszta jövedelmet hozott, bár az árbeli különbözetet illetőleg kevesebbet jelentékeny mértékben kiegyenlítette a szállítási költségek fokozatos alábbszállása; oly gabonaárak mellett azonban, mint az 1893. és 1894. évié, a mikor egy acre búza földnek összes nyers jövedelme alig haladta meg a hat dollárt, tehát a jövedelem kisebb volt, mint akár a tengerinél, akár a zabnál, a búzatermelés nem lehet csábító Amerika gazdái előtt.

Lényegesen befolyásolhatta a búzatermelés csökkenését az is, hogy az átlagos termések az Amerikában folyó rablógazdálkodás miatt egyáltalán nem emelkednek; tehát az árcsökkenést a több productió nem egyenlithette ki.

A tengeritermelés csökkenésére részben szintén ezek az okok működhetek közre; de mindenesetre befolyással volt a termelés alakulására, — úgy a tengeri, mint a zabnál is, — az a körülmény, hogy az Egyesült-Államok állatállománya újabb időben már nem fejlődik, sőt némely állatfajnál határozott csökkenés állott be, így például az ökrök állománya 1892—1895 között 37.7 millióról 34.4 millióra, a juhoké 1893—1895 között 47.3 millióról 42.3 millióra, a sertéséké 1892—1895 között 52.4 millióról 43.9 millióra szállott alá.

Termelik még az Egyesült-Államokban a rozsot, az árpát és a tatárkát is, de a három főterményhez viszonyítva, jelentéktelen arányban.

E három termény közül az árpa a legfontosabb; a kiindulási évben 1,580.626 acreról arattatott, 1894-ben pedig 3,170.602 acreról, 21 év alatt tehát megkétszereződött a terület; ez a területi növekedés szoros összefüggésben van a sörgyártás terjedésével. Az árpa-termelés Amerikában, úgy látszik, megfelel a talaj- és éghajlati viszonyoknak, mert igen magas terméseket ad; így az utolsó 21 évben acreként csak két ízben termett kevesebbet 20 bushelnél (1887-ben 19⁶, 1894-ben 19⁴ bushelt).

A rozs 1874-ben 1,116.716 acreról, 1894-ben pedig 1,944.780 acreról arattatott, a növekedés tehát itt is nagy, bár újabb időben erős hanyatlás észlelhető, mert például 1888-ban 2,364.805 acre volt rozssal bevetve és átlagos hozama általában olyan magas, mint a búzáé.

A tatárka területe már nem üti meg az egy millió acret sem; 1874-ben 452.590, 1894-ben pedig 789.232 acren termeltetett.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 64. füzet. 1895. április.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. május hó: Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform, Thim Józseftől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 4. füzet, 1895. április hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. IV. füzet.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évf. 4-ik szám. 1895. április hó: Az agrár-bank kérdéséhez Semadam Sándortól. A hitelszövetkezetek terjesztése Pólya Jakabtól; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 5: Die geschichtliche Entwicklung des Eisenbahn-Transportrechts in Preussen. Über die Ergebnisse der deutschen Viehzählung am 1. Dezember 1892; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 14—17: Der Bimetallismus und die Preisbildung von W. Lexis. Der gegenwärtige Stand der Triester Bankfrage von C. Büchelen. Zur Lage des Kleingewerbes in Österreich von E. Seidler. Indischer Weizenexport. Das Genossenschaftswesen in England, Deutschland, Österreich, Frankreich und Italien von H. Crüger. Enquête über Arbeitsvermittlung in Österreich; etc.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesamte Finanzwesen. Herausg. von G. Schanz. XII. Jahrgang I. Band: Hauptergebnisse der Veranlagung der Einkommensteuer in Preussen für 1894/95. Das Alkoholmonopol in der Schweiz. Ergebnisse der Tabakbesteuerung in den wichtigeren europäischen Staaten. Preussischer Stempelsteuergesetzentwurf vom 6. Februar 1895 nebst Tarif und Begründung. Die neue Einkommensteuer der Vereinigten Staaten von Amerika. Gesetz von 24. August 1894; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. 3. Heft: Der deutsche Getreidehandel von K. Wiedenfeld. Der ungarische Zonentarif von K. Balogh. Eine ältere Getreidepreisstatistik von J. Redlich. Die Berufsstatistik von Oesterreich und Ungarn bespr. von H. von Scheel; etc.

Statistische Monatschrift. XXI. Jahrgang. 2—3. (Februar—März) Heft: Kirchenstatistik (Schluss) von F. Schmid. Die Bewegung der Bevölkerung im Solarjahre 1893 von Fr. Probst. Die Zwangsarbeit und Besserungsanstalten in Oesterreich von W. Schiff. Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Oesterreichs im Jahre 1894 von Bratassevič.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 4. Avril, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. Nos. 13—16: L'agitation en faveur du bimétallisme par P. Leroy-Beaulieu. La continuation du gaspillage des finances par P. Leroy-Beaulieu. Maximum et minimum des salaires par Hubert-Valleroux. Une histoire des prix. Les discussions de la société d'économie politique de Paris; la crise américaine, ses causes, ses conséquences, ses remèdes. La progression des dépenses départementales et communales; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 536—540.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Avril 1895: Le véritable dégrèvement des petites successions par Ch. Parmentier. Mouvement colonial par Meyners d'Estrey; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 4. Avril 1895: Statistique de l'enseignement primaire aux États-Unis par E. Levasseur. La vitesse de la circulation de la monnaie par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 3. Mars 1895: De la mesure de la valeur par Bourguin. Coup d'oeil sur la politique commerciale de l'Angleterre par Al. Peez. Les nouvelles tendances de l'économie politique et de l'économie nationale en Roumanie par M. Seulescú; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 105. April 1895: State of the Skilled Labour Market. Sea Fisheries of the United Kingdom. The Development of the Russian Metallurgical Industries; etc.

The Economist. Vol. LII. Nos. 2691—2693: The Depreciation of North and South American Securities. The Accumulation of Gold at the Bank of France. The Money Market. Unreasoning Bi-Metallists; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVIII. Part. I. March 1895: Alien Immigration by G. Drage. The Colleges of Oxford and Agricultural Depression by L. L. Price. An Inquiry into Wheat Prices and Wheat Supply by R. F. Crawford. Financial Relations between Great Britain and Ireland. The British Harvest of 1894; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. IX. Nr. 3. April 1895: The Positive Theory of Capital and its Critics (II.) by E. Böhm-Bawerk. The Origin of Interest J. B. Clark. The Classification of Public Revenues by Edw. R. A. Seligman. Von Thünen's Theory of Natural Wages (I.) by H. L. Moore. State Regulation of Prices and Rates by W. H. Dunbar; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 261. szám. 1895. február hó: A hús árának emelkedése az utolsó évtized alatt. Az élvészülöttek statisztikája az 1894. évről. Halvaszülöttek és elvetélések

statisztikája az 1894. évről. Személyforgalom vasuton és gőzhajón 1894-ber; stb.

Cautes. A magyar mezőgazdaság helyzete. Budapest, 1895.

Évi jelentés (1894.) a szegedi kereskedelmi és iparkamarai kerület közigazdasági viszonyairól. Kiadja a szegedi kereskedelmi és iparkamara. Szeged, 1895.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 15—18. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 30—35. sz.

Rubinek Gyula, Paraszt szocializmus. Budapest, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang 3. Heft. Wien, 1895.

Ämtlicher Bericht über die Weltausstellung in Chicago 1893. Erstattet vom Reichskommissar. 2. Bande. Berlin, 1894.

Cohn, Gustav, Beiträge zur deutschen Börsenreform. Leipzig, 1895.

Fetter, Frank, Versuch einer Bevölkerungslehre ausgehend von einer Kritik des Malthus'schen Bevölkerungsprinzips. Jena, 1894.

Gebauer, Max. Die sogenannte Lebensversicherung. Jena, 1895.

Jahrbuch der Deutschen Landwirtschaftsgesellschaft. Band IX. Berlin, 1894.

Landwirthschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom schweizerischen Landwirthschaftsdepartement. Band VIII. 1894. Zürich. 1895.

Kohn, W., Serbien in geo-, ethnographisch-, administrativ-, volkswirtschaftlich- und kommerzieller Hinsicht, dessen Industrie, Zoll-, Finanz-, Verkehrs-, Justiz- und Heerwesen. Semlin und Belgrad, 1895.

Rauchberg, H., Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse vom 31. Dezember 1890 dargestellt. Wien, 1895.

Starkenburger, Heinz, Die Bevölkerungswissenschaft und ihre praktische Bedeutung für die Gegenwart. Leipzig, 1895.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium.

III. Heft. Ein- und Ausfuhr im März 1895. Wien, 1895.

Statistisches Handbuch der kön. Hauptstadt Prag und der Vororte Karolinenthal, Smichow, kgl. Weinberge und Žižkow für das Jahr 1892. Herausgegeben unter Redaction des Directors des städtischen statist. Bureaus Jos. Erben. Neue Folge X. Jahrgang. Prag, 1894.

Sulzer, G., Die wirtschaftlichen Grundgesetze in der Gegenwartsphase ihrer Entwicklung. Zürich, 1895.

Verhandlungen der am 28. und 29. September 1894 in Wien abgehaltenen Generalversammlung des Vereins für Sozialpolitik über die Kartelle und über das ländliche Erbrecht. Leipzig, 1895.

Vocke, dr. Wilhelm, Die Grundzüge der Finanzwissenschaft. Zur Einführung in das Studium der Finanzwissenschaft. (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbstständigen Bänden herausgegeben

von K. Frankenstein. II Abtheilung: Finanzwissenschaft. I. Band.) Leipzig, 1894.

Zimmermann, Alfred, Kolonialgeschichtliche Studien. Oldenburg, 1895.

Annuaire de l'administration des contributions directes et du cadastre pour 1895. 13-e année. Paris, 1895.

Annuaire statistique pour la Finlande XVI-e année. 1895. Helsingissä, 1895.

d'Avenel, G., Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800. Paris, 1895. 2 kötet.

Bey, G., Cours élémentaire de législation industrielle. Bar-le-Duc, 1894.

Geblesco, C., Droit romain: La question agraire à Rome; droit français: La division de la propriété et la question agraire en France et en Roumaine. Laval, 1894.

Guignet, C. E., Dommer, F. és Grandmougin, E., Industries textiles. Blanchiment et apprêts. Teinture et impression. Matières colorantes. Paris, 1895.

Legrand, G., L'impôt sur le capital et le revenu en Prusse. Reforme de 1891—1893. Paris, 1895.

Lévasseur, E., L'agriculture aux États-Unis. Paris et Nancy, 1894.

Vachon, M., Les arts et les industries du papier en France 1871—1894. Paris, 1895.

Annual Report. VIIIth., of the Bureau of Labor statistics of the State of North Carolina for the year 1894. Edited by B. R. Lacy (Commissioner). Raleigh, 1894.

Cunningham, W., and Mc. Arthur Ellen A., Outlines [of English industrial history. Cambridge, 1895.

Flint, R., Socialism. London, 1894.

Shaw, W. A., The history of currency 1252 to 1894, being an account of the gold and silver monies and monetary standards of Europe and America, together with an examination of the effects of currency and exchange phenomena on commercial and national progress and well-being. London, 1895.

Annali dell'Industria e del Commercio 1895. Commissione centrale dei valori per le dogane. Atti per la sessione 1894—95. Ministero di Agricoltura, Industria et Commercio. Divisione Industria e Commercio. Roma, 1895.

Marini, A., La campagna serica italiana nel 1894: cenni riassuntivi. Torino, 1894.

Tabella indicante i valore delle merci nell'anno 1894 per le statistiche commerciali (approvata con Decreto Ministeriale 12 marzo 1895). Ministero delle finanze. Direzione generale delle gabelle. Roma, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. május hava.

TARTALOM: I. Szakosztályi ülések. 1. A gazdaságtörténeti szakosztály április 23-án tartott ülése. 2. A kereskedelmi és gazdaságjogi szakosztály április 23-én tartott ülése. 3. A közlekedési szakosztály április 27-én tartott ülése. II. Kivonat Paikert Alajosnak a sociologiai szakosztály f. é. márczius 21-én tartott ülésében felolvasott »A klimatikus viszonyok és a civilisatio kölcsönhatásai« című értekezéséből.

I. Szakosztályi ülések.

1. A gazdaságtörténeti szakosztály f. évi április hó 23-án esti 6 órakor tartotta első ülését az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (Köztelek) nagytermében. Elnök: Földes Béla dr., titkárok: dr. Mandello Gyula és Paikert Alajos.

Napirend előtt *Rubinek Gyula*, az O. M. G. E. ügyvezető titkára üdvözlí a M. Közgazdasági Társaságot az Országos Magyar Gazdasági Egyesület üléstermében, kiemelve, mennyire kívánatos, hogy e két rokonzélú Társaság mindenkor, a mikor az ország gazdasági viszonyait közelebből érintő kérdések napirenden vannak, együtt működjék.

Földes Béla elnök: Nekem jutván a megtisztelő feladat, e szakosztály munkálatait vezetni, engedjék meg, hogy az első találkozás alkalmából teendőinkről néhány szót elmondjak. Rövid leszek, annál is inkább, minthogy amugy is a mára kitűzött felolvasás a gazdaságtörténet feladatait tárgyalja. Ismeretes, hogy külföldön, különösen Németországban erős polemia folyik a történeti és a magát exactnak nevező iskola között. Nem akarok ezuttal bővebben nyilatkozni a kérdésről, csak annyit jegyzek meg, hogy semmi okunk sincs a kutatás bármely útját magunk elől elzárni. Annyi tanulságot találunk a tények nagy mezején és annyi igazságot talál az emberi elme mindenütt elrejtve, hogy hiba volna és egyoldalúság épen csak egy eszközt a kutatásnak felhasználni. Hozzájárul, hogy a különböző módszerek egyforma felhasználása mintegy a magyar tudomány hagyományát képezi. Arra pedig, hogy a gazdaságtörténeti kutatásokat miveljük, ép korunkban egy okkal több van. A modern socialismus egészen a történeti álláspontra helyezkedett; történeti alapból kiindulva fejtegeti a létező intézményeket és ezek átalakulásának szükségességét. Ha tehát a socialismussal, korunk e nagy kérdése-

vel tisztába akarunk jönni, ha tudni akarjuk, mellette vagy ellene foglaljunk-e állást, szóval ha vele le akarunk számolni, azt csak úgy tehetjük, ha mi is a történeti álláspontot fogadjuk el. A történeti kutatás felkarolása azért is kívánatos, mert habár nem lehet állítani, hogy a magyar művelt közönség nem tud más tudományok iránt érdeklődni, de az bizonyos, hogy a történelem, mely népünk küzdelmeit, viszontagságait, dicsőségét mondja el, az a tudomány, mely iránt legjobban érdeklődnek és így a gazdaságtörténet által tetszetős alakban a gazdasági kérdésekkel való foglalkozást is előmozdithatjuk. De munkánk sikere attól függ, hogy a történeti módszer helyesen, a veszélyek, a szirtek kerülésével alkalmazzuk. Épp a gazdaságtörténetben, a hol értékek, mennyiségek mérlegeléséről van szó, fenyegetnek nagy tévedések. Csak egy példát. Mommsen kétségkívül korunk egyik legnagyobb történetirója és legkitünőbb ismerője a régi Rómának és midőn a Diocletian-féle maximaltarifát magyarázza, a diocletiani denárt majd 8⁶, majd 3³ fillérre becsülte, végre pedig kijelentette, hogy a problema meg nem oldható. Hasonló nagy eltéréseket tapasztalunk az irodalomban kiváló írók között a középkori városok népszámainak megállapítása körül, hol 15—50.000 közötti különbségek kiegyenlíthetlenné. Ezért különös óvatosság szükséges a gazdaságtörténeti anyag feldolgozásánál. De ha a helyes módszert elsajátítják, akkor a magán- és közlevéltárakban elrejtett gazdag történeti anyaggal nemcsak multunk jelenségeit kellően magyarázni, nemcsak két tudományt, a történetet és a közgazdaságtant előmozdítani, hanem a jelenkor kérdéseinek megoldását is elősegíteni fogjuk.

Végül felkéri előadót értekezése felolvasására.

Dr. Acsády Ignác felolvassa tanulmányát »A magyar gazdaságtörténet feladatairól«.

Midőn a Magyar Közgazdasági Társaság a gazdaságtörténet számára külön szakosztályt szervezett, e tudományszaknak nálunk is otthont alkotott, melyben művelői találkozhatnak, nagy feladataik valóztatására egyesülhetnek. Hogy munkájoknak meglesz a kívánt sikere, arra kedvező kilátásokat nyit a többek közt az, hogy máris van szakközlönyük s már második éve egy gondosan szerkesztett folyóirat áll a magyar gazdaságtörténet külön szolgálatában. Ez a »Magyar Gazdaságtörténeti Szemle«, mely az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hazafias kezdeményezésének köszöni lételet s nemcsak a szakírók szép számát egyesíti maga körül, hanem egyrészt a gazdaságtörténet művelését elősegíti, másrészt e tudományág elméleti és gyakorlati fontosságának tudatát fölébreszti a magyar értelmiség körében.

Mert kiválóan fontos ez a tudomány, a mely egész anyagi polgárosodásunkat, annak összes ágait ezeréves fejlődésük folyamán felöleli. Magában foglalja tehát a történetet és a közgazdaság egész körét, hogy megvilágítva a mult alakulatának minden fásisát, megmagyarázza, megérttesse a jelenkor szociálgazdasági állapotait és képződményeit. A modern állam teljesen a gazdasági érdekek roppant jelen-

tőségének benyomása, tudata alatt áll s ez a tudat vezeti egész politikáját, de a gazdasági élet és tényezők fontossága a mult minden szakában épp olyan nagy volt, mint ma, csak hogy a régi nemzedékekben nem jutott oly világos, oly határozott öntudatra. A multak minden eseménye mögött is gazdasági szükségletek, erők és ellentétek működtek, habár a harcz maga — nem úgy mint ma — nem gazdasági, hanem másféle jelszavak alatt vivotott. Tényleg azonban a gazdasági élet jelentősége a multban éppen olyan volt, mint ma s ez okból nélkülözhetetlen a régi nemzedékek gazdasági szervezeteinek ismerete az állam időnkinti szereplésének megértése és méltánylása szempontjából. Ez ismeretet bőven nyújtja a gazdaságtörténet, a hol művelése megfelelő arányokat öltött. Nálunk ez még nem történt, pedig sehol sem kínálkozik számára nagyszerűbb feladat, mint itt. Ha majdan képes lesz megvilágítani a magyarság anyagi polgárosodásának fokozatos alakulását, a gazdasági élet szervezetét, az őstermelést, ipar és kereskedelem minden ágában, akkor a magyar nemzetnek legdicőségesebb tevékenységét fogja megvilágítani, azt, hogyan lett ebből a földből, melyet a magyarság ezer évvel ezelőtt mint ősvadont, legeslegnagyobb részében lakatlan pusztaságot vett birtokba, az idők folyamán Európa Kánaánja, élesztára, előkelő szellemi műveltség színhelye? E meseszerű átalakulás homályait eloszlatni, a sok százados fejlődés fokozatait földeríteni, nagy tudományos és nemzeti hivatása a gazdaságtörténetnek. Ha ezt a bonyolult feladatot valaha megoldja, tényekkel fogja igazolni, hogy a haza földjén ezer év óta kizárólag a magyar állam oltalma, az uralkodó országok tevékeny részvétele mellett folyt le minden kulturmunka. Ennek tényleges igazolása nemcsak gyakorlati szempontból nyújt hasznos tanulságokat, hanem a nemzeti önértetet, az ősök iránti kegyeletet, a magyar államhoz való ragaszkodást is fokozni fogja.

A felolvasó a magyar állam és uralkodó osztályainak elévülhetetlen érdemeit az ország anyagi polgárosodása körül első sorban ama tevékenységekkel világítja meg, melyet okszerű népesedési és telepítési politikájukkal fejtettek ki. Az a csekély lakosság, mely itt a honfoglalás századában élt, képtelen volt arra, hogy az ősvadont kiemelve a barbárság állapotából, hogy a gazdasági életnek lendületet adjon, a föld mélyében rejlő töménytelen kincs urává legyen. Már Szent-István óta kimutathatólag nagy arányú telepítés folyt tehát, melyet az állam mellett az uralkodó osztályok, a világi és egyházi földesurak is tudatosan, tervszerűen támogattak sok századon keresztül. Ezzel ez osztályok is civilisátorai lettek a földnek, melyet nemcsak kardjokkal védtek, hanem az anyagi fejlődés magas fokára is emeltek. Ők gondoskodtak arról, a mi minden haladás első tényezője, az emberanyagról s megfelelő népességről, hogy irtsa a vadont, kiszáritsa a mocsarakat, megfékezze a vad vizeket s földműveléssel, iparral, kereskedéssel gyarapítsa a vagyoniasságot, mely az állam erejének, a szellemi műveltség virágzásának kútfeje. Egész messze országrészeket a földesurak vontak be sikeres telepítési politikájukkal

a polgárosodás keretébe. Fáradozásaik fontosságát és becstét s ezzel érdemeiket is csak fokozza azon tény, hogy a századok folyamán nem egyszer újra kellett kezdeniök a nehéz munkát, mert ismételve megtörtént, hogy áldozatos igyekezetök gyümölcseit teljesen tönkretették ama nagy csapások, melyek a magyar államot sújtották. De a mint a viszonyok változtak, az osztályok mindig újra meg újra, törhetetlen bátorsággal és kitartással fogtak a munkához, és szívesen intézkedéseikkel gyarapították a lakosságot s gondoskodtak arról is, hogy az idegenek beözönlése daczára az állam és a társadalom állandóan megtartsa erősen kidomborodó magyar jellegét. A munka, melyet a gazdasági élet terén az uralkodó osztályok végeztek, dicsőséges és örökemlékezetű s a gazdaságtörténet, ha majdan megoldja abbéli feladatát, hogy e munkásságuk menetét megvilágítsa, az ősök tevékenységének egyik legszebb, legáldottabb s eddig nagyobbára elfelejtett mozzanatát fogja a köztudatba átvinni. De mint a telepítés terén, akként a földmívelés fejlesztése, az ipar és kereskedelem, az egész sociálgazdasági szervezet föltárása körül is végtelen feladatok várákoznak a gazdaságtörténetre, melyek megoldásával új világításba fogja helyezni harmincz nemzedék kultur-munkáját, ezredéves történetünk egész menetét. Hogy célját egykor az idők folyamán elérje, hogy ez irányban történetírásunk ne maradjon oly meddő, mint eddig, annak az az előfeltétele, hogy a gazdasági élet fontossága a mult minden korszakát illetőleg is kellő öntudatra ébredjen, hogy a gazdaságtörténeti kutatásokra, az anyagi kulturával kapcsolatos problémák megoldására több figyelem fordítassék. Ez pedig első sorban attól függ, hogy a közgazdasági ismeretek és szempontok átvitessenek a történetírásba s történelemszínre a modern gazdaságtudomány összes fegyverzetével felszerelve teljesítsék hivatásukat.

Elnök köszönetet mond a felolvasónak és az ülést bezárja.

2. A kereskedelmi és gazdaságjogi szakosztályok f. évi ápril hó 25-én d. u. 6 órakor a Társaság helyiségében tartott együttes ülésükön folytatták a »Magánbiztosítási vállalatokra vonatkozó törvényjavaslat« felett f. évi ápril hó 4-én megkezdett vitát, mely Pólya Jakab felolvasásához fűződött.

Elnök Matlekovits Sándor, titkár Ráth Zoltán.

Fuchs Lajos először is helyre kívánja igazítani Pólya Jakab abbéli állítását, mintha a Magyar-francia biztosító-társaság a tűzkár-biztosításnál veszteséget szenvedett volna. Az 1886–92. évekre vonatkozó zárszámadások szerint e társaság 32 millió forint bevétel mellett 523 ezer forint nyereséget ért el belföldi üzleténél.

Nem látja bebizonyítottak, hogy a jelenleg érvényben levő biztosítási jogon változtatni szükséges volna. Sem a biztosítottak, sem a biztosítók, de még az állam sem érezték a fennálló rend oly hiányait, melyek a reformot elkerülhetté tették volna. Visszaélést s a biztosítókra nagy hátrányt csak a kereskedelmi törvénynek a visszatérő időszakokban teljesítendő fizetésekre vonatkozó ama szakasza hozott magával, mely szerint a fizetés nem teljesítése esetén

a szerződés megszűnik. Most bizonyos részről a közönséget egyenesen kitanítják, hogy szerződésszerű kötelezettségének eleget tenni nem tartozik.

Rosszalja a biztosítási ágak beosztását kár-, élet- és viszont-biztosításra. E felosztás nem logikus és a biztosítási alap megszabásánál igazságtalanságokra vezet. 300.000 frtot kívánni oly vállalatról, mely a tűz, jég, fagy, stb. elleni biztosítást egyesíti, nem elég, míg másrészt ez összeg kisebb terjedelmű és kockázatú elemi biztosításnál túl magas. Helyteleníti a díjtartalék elhelyezésének szigorítását.

Azt véli, hogy a külföldi vállalatokra előírt abbeli kötelezettséget, hogy a díjtartalékot az állami pénztárba helyezték, vagy el kellene ejteni, vagy belföldi társaságokra is kiterjeszteni.

A javaslat általában olymértű gyámkodást kíván életbeléptetni az állam részéről, melyre sem a biztosítottak rá nem szorultak, sem a biztosítók rá nem szolgáltak.

Beck Hugó Fuchs Lajosnak válaszolva felhossa, hogy a biztosításra vonatkozó jog reformját mindhárom illetékes tényező, a biztosítottak, a biztosítók s az állam kívánta, mit ott a minduntalan ismételt panaszok, itt a javaslat kidolgozására vonatkozó megbízás igazol. A visszatérő időszakokban teljesítendő fizetésekről a kereskedelmi törvény elég világosan intézkedett s a biztosító társaságok nem hozhatják fel azt, hogy e tekintetben a bírósági gyakorlat őket csalódásba és veszteségekbe sodorta. A mi a biztosítási vállalatok hármias felosztását illeti, a régi rendszert fentartotta szülő. A kár-díjtartalék időbeli felosztását, az üzleti év határán túlmenő részének megállapítását szülő a javaslatban mellőzte s a biztosítási hivatal belátására bízta annak esetleges átalányozását, de a 33¹/₃%-ot túl alacsonynak tartja, mert szakértők a 40–50% mellett foglalnak állást. A díjtartalék elhelyezésénél három szempontot tart irányadónak: az elhelyezés biztonságát, állandó kamatozását és a gyors folyósítás lehetőségét. Ezért szigorította a jelenlegi szabályokat: a jelzálogos kölcsönök és ingatlanok éppen nem értékesíthetők hirtelen. A külföldi társaságokkal hazánk enyhébben bánik el, mint bármely idegen állam; azt azonban okvetlenül meg kell követelni, hogy a díjtartalék a belföldi üzlet után biztos helyen őriztessék, hogy annak kivitele lehetséges ne legyen. Megengedi, hogy a díjtartalék kiszámítására az egy hó rövid idő.

Roth Pál úr azt hozza fel, hogy a javaslat külsőleg és látszólag a concessiót ellenzi, de lényegileg és tényleg a concessiót behozza, czélszerűbb volna tehát a concessio rendszerét nyíltan elfogadni. Roth úr tévedésben van, mert a concessio és a javaslat rendszere között lényeges a különbség.

Concessiót megad a kormány, ha azt czélszerűnek, szükségesnek, vagy az előírt feltételeket teljesítetteknek tartja, a mennyiben a fenforgó viszonyok azt indokoltá teszik. A czélszerűség, szükségesség, vagy az előírt feltételek teljesítésének fenforgása kizárólag általa bíraltatik el döntetik el és ezen határozat ellen a vállalatnak orvoslata nincs. Tehát a kormány tetszésétől és akaratától függ a con-

cessio megadása vagy megtagadása. Ha a kormány nem akarja, a vállalat meg nem alakulhat, létre nem jöhet. De ha a vállalat a concessiót megkapja és megalakul, ismét a kormány kezébe van letéve sorsa, mert a concessio visszavonása által a vállalat működését bármikor megszüntetheti s ez ellen a vállalatnak ismét nincs jogorvoslata.

Ezzel szemben a javaslat a vállalat megalakulását bizonyos, részletesen körülírt előfeltételek teljesítésétől teszi függővé. Ha ezen feltételek teljesítettek, az állami biztositási hivatal a vállalat megalakulásához szükséges igazolványt kiadja. Ha ezen igazolvány kiszolgáltatása megtagadatik, ezen határozat nem véglegesen döntő, mert a vállalatnak módjában áll a kérdés eldöntését a bíróságnál szorgalmazni. A bíróság pedig contradictorius eljárás mellett határoz azután a fölött, vajjon a vállalat a törvény szerint előírt feltételeket teljesítette-e s ahhoz képest megalakult-e? Ezen néhány momentum eléggé mutatja, hogy a javaslat sem lényegileg, sem látszólag a concessio rendszerén nem alapul.

A kárbiztosításnál a díjtartalék minimumának megszabását szóló hozza először javaslatba s ez eszme máris átvétetett az olasz 1894. évi javaslatba.

Roth úr azt mondja, hogy helyesebb volna magában a törvényben és nem rendeleti úton meghatározni: az évi jelentések, üzleti és mérlegszámlák tartalmát, úgy a mint azt a svájci törvény, melynek mintájára a javaslat készült, teszi. Erre nézve mindenekelőtt megjegyeztetik, hogy a javaslat nem a svájci, sem más törvény vagy rendelet mintájára nem készült, hanem teljesen önálló, eredeti alkotás. Meglehet, hogy a javaslat hiányos, rossz, hasznavehetetlen, de semminemű külföldi törvénynek sem copijája. Nagyon természetes, hogy a svájci törvény és a törvényjavaslat egyben-másban azonos intézkedéseket tartalmaz, intézkedéseket, melyek minden biztosítási törvényben megvannak, de sem rendszere, sem alapelvei a svájci törvénnyel nemcsak meg nem egyeznek, hanem lényegileg teljesen eltérnek egymástól. A svájci törvény a concessio, cautió és az üzletbe való avatkozás rendszerén alapul, a javaslat sem concessiót, sem cautiót nem ismer, sem az üzletkezelésbe egyáltalán bele nem avatkozik. A javaslat a biztosítottak érdekeinek megvédését materialis cautelákra alapítja, kötelezőleg behozza a díjtartalékok minimumának létesítését, a nyereség-tartalék megalkotásának kényszerét, stb., szóval anyagi biztosítékokat teremt és azokban keresi és találja a biztosítottak érdekeinek megóvását. Minderről a svájci törvényben mit sem találunk. A mi már most az üzleti és mérleg-számlákra vonatkozó kifogást illeti, sokkal czélszerűbb azok tartalmát rendeleti úton, mint a törvényben meghatározni, mert ezen számla tételei nem állandó jellegűek, gyakrabban megváltoztatandók, helyesbitendők és kiegészítendők, a mi könnyebben történik rendeletileg, mint törvény útján. De a svájci törvény, habár a tartalmat meghatározza, mégis fentartja magának e jogot, hogy a törvény rendelete szerint összeállított jelentések és számlák tekintetében a vállalatnál további felvilágosi-

tásokat és adatokat követelhet és így ezen törvény szerint sem mondható, hogy az évi jelentések, üzleti és mérlegszámlák tartalma a törvényben végleg megállapítva volnának. Poroszországban az üzleti és mérlegszámlák tartalma 1891-ben rendeletileg a legnagyobb részletességgel meghatározott és mégis szükségesnek mutatkozott azokat már 1892-ben teljesen átdolgozni. Ugyancsak szükségtelen a kötvényminták bemutatása, mi különben is a magánjogi viszonyok szabályozásával függ össze. A fusio szabályozásánál a javaslatban azért vette be a díjtartalékok visszafizetési kötelezettségét, hogy a felek ne károsuljanak; tovább menni a felek érdekében nem lehetett a nélkül, hogy a fusio egyáltalán lehetetlené ne tévessék.

Poór Jakabbal szemben megjegyzi, hogy a tervezet kivétel nélkül minden magánbiztosítási vállalatra kiterjed s így a szövetkezetekre is. A szerzési költségek leírását a tervezet szigorította: a jelenleg érvényes jog szerint az életbiztosításnál a leírásra 15 év áll rendelkezésre, a javaslat ez időhatárt 5 évre szorította. A tontinügyletek díjtartalékának megállapítását a tervezet az állami biztosítási hivatalnak kívánja fentartani, mely szakszerűen mérlegelheti a tontinák minőségét és összhangba hozandja a díjtartalékkal.

Pólya Jakabnak válaszolva, eltér tőle abban, hogy ő a kárbiztosításnál a biztosítottat érhető veszélyt nagyon jelentősnek tartja, mert a biztosító fizetéseképtelensége pl. a vetést biztosító bérlet kár esetén a vagyoni romlásba döntheti. Nem tartaná helyesnek a biztosítási vállalatokra való felügyeletet a bíróságnál meghagyni és mellette csak véleményező szervet állítani fel. A tapasztalat szerint a bírósági felügyelet egyenlő a semmivel. Az állami hivatalnak csak informatív feladatkört jelölni ki, annyi, mint a határozást hosszabbá és a felügyeletet kérdésessé tenni. A biztosítási anyag előterjesztését szóló nem kívánja, mert az az ügyvitelbe való beavatkozást jelentené. Az életbiztosítási díjtartalék kiszámítását illetőleg a javaslat nem zárja ki a változtatást, az emelés eshetőségét az állami hivatal fogja megfontolni és elhatározni. Megengedi, hogy a 300.000 frt. biztosítási alap pl. az üvegbiztosításnál sok, de a rendeleti szabályozás az engedélyrendszert játszáná bele jogunkba és különben is a tervezet legfőlebb oda fog vezetni, hogy külön üvegbiztosító vállalat nem alakul. A nyereség-tartalék vinculálása azért szükséges, mert a biztosítási alapot van hivatva helyettesíteni és mert itt csak csekély összegekről van szó.

Matkovits Sándor elnök a vita eredményét összegezni nem tartja feladatának, hanem a saját nézeteit óhajtja előadni. A kereskedelmi törvény abból a feltevésből indult ki, hogy egyfelől a nyilvánosság, másfelől a bíróságok felügyelete hatályos ellenőrzést fognak képezni. De sem egyik, sem másik nem teljesítette feladatát. Ezért vált szükségessé a reform. A szövetkezetek s a kölcsönös biztosító társaságok egy kalap alá foglalása egyéb vállalatokkal helytelen, az előbbieket keletkezése meg fog akadályoztatni, mert a biztosítási alapot nem fogják letehetni. A biztosítási alap megszabását illetőleg osztja Pólya előadó nézetét. Az állami ellenőrző hivatal

nem helyesli, mert egyrészt tart attól, hogy elegendő szakerő nem áll majd rendelkezésünkre, nevezetesen az életbiztosítás terén, másrészről, hogy a hivatal beavatkozása a vállalatok megalakulását nehezíteni fogja. Ujitások, továbbfejlődés a biztosítási technika terén nem fognak jól fogadtatni s a stagnálás veszélye fog beállni.

Végül köszönetet mond a szakosztály nevében Beck Hugo dr.-nak, ki személyes megjelenése és a vitában való részvétele által emelte a tárgyalás érdekét és fokozta annak jelentőségét.

3. A közlekedési szakosztály 1895. április 27-én a M. T. Akadémia felolvasó termében ülést tartott.

Elnök: Szabó Jenő; titkár: dr. Kohn Dávid.

Elnök üdvözli a szakosztály tagjait s kiemelvén a bejelentett előadás aktualitását, átadja a szót a felolvasónak.

Szokolay Kornél felolvassa tanulmányát a »Bosnyák vasutak és bosnyák vasuti politika«-ról.

A felolvasás befejeztével *Szabó* Jenő elnök megvilágítja a törekvéseket, a melyek a bosnyák hálózat kiépítéséhez úgy bosnyák, mint dalmát részről fiződnek, a mely törekvések magva az, hogy Bosznia hatályos összeköttetést nyerjen a tenger felé, Dalmácia pedig összeköttetést Ausztriával, illetve — az occupált tartományokon keresztül — Magyarországgal is.

Matlekovits Sándor dr. kiemeli, hogy nagyobb gazdasági jelentősége az összeköttetésnek csak akkor lesz, hogy ha a bosnyák s egyuttal a dalmát vasutak végső pontja, tehát egyuttal kikötője a tengeren Spalato lesz.

Elnök köszönetet mond az előadónak s az ülést berekeszti.

II. Kivonat

Paikert Alajosnak a sociologiai szakosztály márczius 21-én tartott ülésében felolvasott »*A klimatikus viszonyok és a civilizatio kölcsönhatásai*« című értekezéséből.

A föld népessége nem homogen. Kutatva az okokat a számos közreműködő tényező között, legfontosabbnak a *klimát* ismerjük fel, mint olyant, a melynek átalakító vagy jelleget formáló behatása legintensívebb.

Összehasonlítva a földgömböt lakó emberiséget bolygónk növényzetével, meglepő congruensséget találunk a *népjellegek* és a *flora régiók* között. Mindkettő a klíma állandó befolyása alatt áll és mindkettőnek egyedei eme folytonos behatás alatt változnak át vagy fejlődnek jellegzetesekké. Természetes, hogy a klíma nem egyedüli alakítója a jellegeknek. Tekintve az emberiséget, igen sok jelenség jegyezhető fel, a mely szintén befolyással bír azok képződésére és sok más, a mely e képződés ellen néha érvényesül. Ez utóbbiak közül kiemeljük különösen a *migrációt*, vagyis az emberi egyedeknek vagy csoportjainak vándorlását és keringését és az e jelenséggel

hasonló *diffundálást*, azaz egyes egyedeknek egyes régiókból más régiókba való átszivárgását. Az említett két jelenségnek köszönhető az leginkább, hogy a régiók közötti különbségek nem oly merevek, hogy a közlekedés különböző típusok között lassú bár, de állandó.

A klimatikus viszonyoknak leghűbb tükre a növényzet. Ezt vizsgáljuk előbb behatóan. Kiindulva Griesebach felosztásából, a flora-típusok, hasonlatosságuk szerint csoportosítva, a következők:

1. Európa, Ázsia és Észak-Amerika úgynevezett erdővidéke, Ausztrália délkeleti része és a Kapföld.

2. A Közép-tenger vidéke, California és Japán, azután a nyugotindiai archipelagus és a subtropikus szigetvilág.

3. Közép-Ázsia, a Sahara és a Kalahari.

4. A prairiek és a pampasvidék.

5. India és Mexico.

6. Brazília, a Sudán, végül Borneo és Uj-Guinea.

Egybevetve a flora-típusokat a néptípusokkal, látjuk, hogy a felsorolt növényjellegeknek megfelelnek az emberiség főtypusai is, megfelelnek ennél fogva az egyes néptípusoknak sajátos kulturáik is. Minden egyes itt felsorolt csoport területét rokonjellegű népek lakják, rokonjellegű kulturákkal, a mi számtalan példával illusztrálható. Vagyis azt találjuk, hogy *hasonló klimatikus befolyások alatt hasonló kulturák fejlődnek ki*.

Tehát eltekintve a *migráció* és *diffúzió* tüneteitől, az emberiség a jövőben is a klimatikus régiók határain belül sajátos jelleget ölt, e régiók alatt kénytelen a klíma befolyásainak engedni, fejlődése ezeknek állandó behatása alatt fog végbemenni. Természetes, hogy az éghajlaton kívül az emberi lény fejlődésére ható tényezők szintén érvényesítik befolyásukat, de az már a jelen kérdés keretén kívül esik.

Ha vizsgáljuk a földgömb minden részében nyilvánuló kultúrákat, azt tapasztaljuk, hogy haladó, azaz *activ kultura* az egész földön aránylag csak kis területre szorítkozik, továbbá hogy vannak területek a földön, a melyek az *activ kultura* fejlődésére kiválóan alkalmasak és vannak igen nagy kiterjedésű vidékek, a melyek látványlag paradicsomok és mégis, azaz ép azért, a progressiv civilizatio kifejlődésére alkalmatlanok, végül pedig azt, hogy az *activ kultura* képviselői *csakis* az európaiak és pedig szorosabban csakis Észak- és Közép-Európa népei.

Felismerve az európai fajnak ezen határozott supremáciáját minden más emberfaj fölött, Európa kulturállamai nem késték bolygónkon annyi földterületet maguknak lefoglalni, a meunyt csak karjuk vagy szellemük hatalmával meghódíthattak. Igen rövid időn belül nem lesz földünknek egy talpalatnyi területe sem, mely nem volna európaiak fenhatósága alatt. Azért siessünk mi magyarok, a meddig nem késő, gyarmatosítsunk mi is, nehogy magunk gyarmattá váljunk. Ma még találunk, sőt választhatunk alkalmas területekben, ma még alapíthatunk coloniákat és evvel lerakhatjuk talpkövét jövő világhatalmi posztiónknak.

Elég kedvezően ma még közvetlen közelünkben a classikus Középtenger partján is gyarmatosításra várnak területek, mint Barka és Tripolis, a melyeknek ma még csak sejthető előnyeit azok fogják élvezni, kik legalább érvényesítik ott befolyásukat. Használjuk ki hát e socialis és politikai fejlődésünkre rendkívül kedvező alkalmat.

A civilisatio viszont teljesen átváltoztató hatással is lehet a klimára, mit előadó számos példával illusztrál. Ez adja kezébe az emberiségnek, hogy a haladó kultúra útjában álló kedvezőtlen climaticus viszonyokat lassan-lassan elhárítsa és evvel magát a civilisatiót minden áldásaival együtt az egész földön elterjeszthesse.

A népeket ma még folyton nyugtalanító és természetes fejlődésükben gátló jellegkülönbségek evvel lassan eltűnedeznek és belátható az az idő, midőn a földnek minden népe egy cél, egy ideálban találkozik és az ideál a civilisatio!

A KÖZUTI VASUTAKRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BUDAPESTI VISZONYOKRA.

— Második közlemény. —

IV. A VILLAMOS KÖZÚTI VASUTAK.

A villamosságnak a közuti vasutakon motorúl való alkalmazása új korszakot nyit meg a közuti vasutak fejlődésének történetében. A közlekedési eszközök föladata a helyváltztatás szükségének kielégítése. Minél kisebb időt igényel e szükség kielégítése és minél kisebb költséggel jár az, annál tökéletesebben felel meg a közlekedési eszköz ezen föladatnak, melynek a mai gazdasági és egyéb életviszonyok között sokszorosan fokozottabb jelentősége van, mint korábban.

A tömeges szállításra rendelt városi közlekedési eszközöket véve figyelembe, előzőleg kimutattuk, hogy a közuti vasut e föladat kielégítésére alkalmasabb a társaskocsinál. A közuti vasutak különböző alakjai között viszont a villamosságot motorúl alkalmazó közuti vasut sokkal tökéletesebben oldja meg e föladatot, mint akár a lóvonatú, akár a motorúl gőzerőt alkalmazó közuti vasút.

Az a tény, hogy a villamosság, mint a közuti vasutak motorja, alkalmazásának viszonylag igen rövid ideje alatt kiszorította az összes többi motorokat, melyeket addig a közuti vasutakon használtak, illetve kétségtelenül ki fogja szorítani, első sorban nem annak következménye, — mint ezt általában hiszik, — hogy a villamosságnak alkalmazása csökkent az üzemi kiadásokat, hanem annak, hogy a közuti vasutakon a villamosságnak motorúl való alkalmazásával fejtheti ki a legnagyobb menetsebességet és pedig mindazon hátrányok nélkül, melyek a mechanikai motorok más nemeinek alkalmazásától elválaszthatlanok.

A villamosságnak, mint a közuti vasutak motorjának győzelmes előrenyomulása első sorban ezen körülményre vezethető vissza és e tekintetben változott viszonyok között ugyanazon jelenséget látjuk ismétlődni mint annak idején a vasutaknál, szemben a forgalmat addig közvetített posta- és társaskocsikkal. A vasutak személydíjszabása a vasutak kelet-

kezése idején nem volt alacsonyabb a forgalmat addig közvetített postakocsik díjtételénél, mert hiszen, mint más helyen részletesen kimutattam, a vasutak egyszerűen átvették a postakocsik díjtételét és ha mégis ugyanazon viszonylatok forgalmában, senki által nem sejtett, hihetetlen emelkedés állott be, akkor ez nem a díjtételek különbözőségének, hanem a nagyobb gyorsaság következtében beállott *időmegtakarításnak* és a nagyobb utazásoknál az időmegtakarítással együtt járó más megtakarításoknak következménye.

Ugyanezen jelenség észlelhető most a közuti vasutaknál a motorban beálló változásnál.

A tömeges szállításra rendelt városi közlekedési eszközökkel szemben — bizonyos mértékben a nagyobb távolságra szállító vasutakkal szemben is — egy állandó verseny érvényesül és pedig annál nagyobb és hatályosabb mértékben, minél rövidebb a közlekedési eszközzel megteendő út. Ez a természetes versenytényező a gyalogjárás. A közlekedési eszköznek a városi forgalomban való igénybe vételére a nagy tömeget, a fényszerű kielégítésének igénye itt bizvást figyelmen kívül maradhat, csak két ok indíthatja: a gazdasági előny, mely az időmegtakarításban nyilvánul és a kényelmi érdek, mely a gyalogjárással kapcsolatos fáradtságot vagy más kellemetlenséget akarja kikerülni.

A lassú járatú lófogatú vasút a gyalogjárással szemben rövid távolságra alig nyújtott akár gazdasági, akár kényelmi előnyt; ezen előnyök, melyek egymással kapcsolatosak, még viszonylag nagyobb út, 1—4 kilométer megtételénél is csak korlátozott mértékben nyilvánulnak, mert hiszen a lófogatú vasút óránként átlagosan 9—10 kilométer menetsebessége alig kétszerese a gyalogjárással kifejezhető menetsebességnek. Ily körülmények között az omnibusok és a lóvonatú közuti vasutak igen mérsékelt díjtételekre voltak utalva, mert azon csekély előny, melyet igénybe vételük a gyalogjárással szemben gazdaságilag és a kényelem szempontjából nyújtott, csak igen alacsony díjtétel mellett találhatta meg ellenértékét.

A közuti vasutaknak a gyalogjárással szemben fennálló ezen versenyhelyzete, mely a bevételek alakultát irányadóan befolyásolta, a villamosságnak motorul való alkalmazása következtében rendkívül kedvező módon változott meg. A hatóságok a villamosságnak üzemi erőül való alkalmazásánál a vonatok addig megengedett menetsebességének körülbelül másfélszeresét, óránként körülbelül 14—18 kmt., nyílt pályáján még ennél is többét engedélyeztek, miután a tapasztalat kitüntette, hogy megfelelő fékek segítségével a legnagyobb gyorsasággal haladó kocsit is megállíthatni néhány méter távolságra. A közuti vasutak igénybe vételével elérhető gazdasági és kényelmi előny egyenes arányban állván a menetsebességgel, mi sem természetesebb, mint hogy a menet-

sebesség fokozódásával a villamos közuti vasutak igénybevétele, szemben a lófogatú közuti vasutakkal, jelentékenyen emelkedett. A villamos vasúttal a nagy menetsebesség következtében már rövid távolságra is tetemes időmegtakarítást, nagy távolságra jelentékeny időmegtakarítást érhetni el; úgy hogy figyelembe véve azon körülményt, mely szerint a díj-szabás a nagyobb menetsebesség mellett is változatlan maradt, bátran állíthatni, hogy a vasút szolgáltatásának értéke ugyanazon ár mellett talán megkétszereződött, nagy távolságra egyenesen megsokszorozódott. Ezen körülmények eléggé megmagyarázzák, hogy a lófogatú vagy gőzmozdonyú közuti vasutaknak villamossá való átalakítása után kivétel nélkül mindenütt beállott forgalmi lendület mire vezethető vissza.

A fokozott menetsebesség következtében villamos üzem mellett ugyanazon kocsi többször teheti meg ugyanazon idő alatt ugyanazon útvonalat, mint lőüzemnél, ennél fogva ugyanazon kocsiteleppel jóval nagyobb teljesítmény végezhető, vagyis a forgalmi alkalmatosság jelentékenyen szaporítható, a mi a közuti vasutak üzemében az utcai forgalom természeténél fogva rendkívüli szerepet játszik. Ezen előnyökön kívül vannak a villamosságnak, mint a közuti vasutak motorának jelentékeny egyéb előnyei is. A központi telepen előállított és alsó vagy felső vezetékkel a pályán haladó kocsik motorába vezetett villamos áram segítségével, föltéve a központi áramfejlesztő telep és az áramvezetők megfelelő teljesítményképességét a legkülönbözőbb mérvű forgalmi igényt is kielégíthetni; a normalis mint a hirtelen fokozódó forgalmat egyenlő tökéletességgel szolgálhatni, a nélkül, hogy ez a beruházás arányos emelkedését föltételezné. Így tömeges forgalom esetén a motoros kocsikhoz motor nélkül való mellék-kocsik kapcsolhatók, a kocsik menetsebessége fokozható, mind oly előnyök, melyek a villamosságot kiválóan alkalmassá teszik a közuti vasutak motorául való fölhasználásra.

A villamosságnak ezen előnyei következtében az ujonnan épülő közuti vasutak majdnem kivétel nélkül ezen erő alkalmazására rendeztetnek be. Az ujonnan épülő közuti vasutakon való alkalmazásnál azonban talán nagyobb fontosságú a létező közuti vasutak motorának villamossággal való helyettesítése, mert ennél arról van szó, hogy mindazon helyeken, a hol a kevésbbé tökéletes berendezésű közuti vasutak is jelentékeny forgalmi föladatot oldottak meg, a motorváltoztatással kapcsolatos tökéletesbülés a közforgalom szolgáltatába állíttassék.

Miként fogta föl ezen kérdést Amerika, a gazdasági haladás hazája, arra nézve az alábbi táblázatban foglalt adatok rendkívül érdekes tájékoztatást nyújtanak.

Az északamerikai Egyesült-Államokban a közuti vasutaknak üzemű erő szerint való megosztását a Street Railway

Journal statisztikája szerint, mely a vasutigazgatóságok jelentései alapján évenként állittatik össze, a következő számok mutatják.

Volt az év végén:

	állati erőre		villamos erőre		kötélpálya		gőzerőre	
	hálózat km.	kocsik száma	hálózat km.	kocsik száma	hálózat km.	kocsik száma	hálózat km.	kocsik száma
1891. . . .	8.536	21.798	6.538	8.892	956	4.372	1.033	815
1892. . . .	7.180	19.315	9.561	13.415	1.040	3.971	1.123	698
1893. . . .	5.754	16.875	11.150	17.123	1.057	4.789	1.055	2.023
1894. . . .	3.611	11.507	14.502	22.849	1.055	4.673	983	2.639

	ö s s z e s e n	
	hálózat km.	kocsik száma
1891.	17.063	35,877
1892.	18.780	37.399
1893.	20.018	40.815
1894.	20.168	41,663

Ezen adatok bizonyára nem egészen pontosak, mint magán munkálat eredményei nem is lehetnek az utolsó számig tökéletesek, nagyjában azonban megfelelő képét mutatják azon óriási lendületnek, mely az északamerikai Egyesült-Államokban a közúti vasutak terén észlelhető. A tárgyalás alapjául szolgáló négy év alatt a közúti vasutak összes hálózata 3104 kilométerrel szaporodott, tehát a szaporulat magában véve több, mint Nagy-Britannia, a Német birodalom, Ausztria és Magyarország összes közúti vasúti hálózata együtvéve. A villamos közúti vasutak hálózata 7964 kilométerrel növekedett, a kocsik száma 13.957-el, a kötélpályák hossza szaporodott 109 kilométerrel, a kocsik száma 301-el; a lóvasutak hálózata csökkent 4925 kilométerrel a lófogatú kocsiké 10.291-el, a gőzerejű közúti vasutak hálózata csökkent 45 kilométerrel.

Ezen adatok fényes tanúságául szolgálhatnak azon jellemvonásnak, mely nem engedi az amerikaiit nyugodni, míg a fölsísmert gazdasági haladás előnyeit nem hasznosította.

Amerika ezen rohamos haladásához képest Európában rendkívül lassu a haladás. A legtekintélyesebb francia elektrotechnikai lap szerkesztőségének¹⁾ összeállítása szerint 1895. évi január hó-én Európában mindössze 700⁰/₁ km. villamos erőre berendezett közúti vasut volt üzemben. A villamos közúti vasutak megoszlását az egyes európai államok között az 1894. és az 1895. év elején a következő számok mutatják:

¹⁾ L'industrie électrique 1895. évi folyamának 77. számában közölt adatok.

	1894. hálózat hossza km.	1895. hálózat hossza km.	motoros kocsik száma	ezen felül építés alatt áll 1895 januárban km.
Németország	102'0	366'17	632	94'59
Anglia	71'4	68'80	125	34'20
Franciaország	41'4	96'26	152	46'00
Svájc	23'6	37'40	40	2'74
Magyarország	18'0	22'88	92	10'00
Ausztria	14'0	26'90	81	8'76
Olaszország	13'0	18'85	83	22'50
Belgium	3'2	21'70	48	—
Oroszország	3'0	10'00	32	—
Szerbia	—	10'00	7	—
Románia	—	5'43	15	—
Portugália	—	—	—	12'80
Svéd- és Norvégország	—	6'50	11	—
Bosznia	—	—	—	5'60
Spanyolország	—	14'00	12	—
	305'0	704'89	1256	222'48

Európában ezek szerint az 1894. évről az 1895. évre kerekszámban 400 kilométerrel szaporodott a villamos vasutak hálózata; a szaporodás azonban tényleg kisebb, mivel a fenti összeállítás a hamburgi közuti vasút összes vonalait 180 kilométerrel átalakítottnak veszi, holott a hamburgi közuti vasút 1894. évi jelentése szerint 1895. január 1-ig csak 44'60 kilométer hálózat volt átalakítva, ennél fogva a németországi villamos közuti vasutak fönt 366'17 kilométerrel kimutatott hálózata tényleg csak 230'77 km., az európai villamos közuti vasutak összes hossza pedig csak 569'49 km., a haladás egy év alatt tehát csak 264 km. Ha ezen 264 kilométert szembeállítjuk az északamerikai Egyesült Államokban a közölt adatok szerint 1893-ról 1894-re épült villamos közuti vasutak hosszával, 3.352 kilométerrel, akkor élénken látjuk azon különbséget, melyet a gazdasági haladás menete Európában és Amerikában mutat. Mi az oka e különbségnek, az-e, hogy az amerikainak természetében rejlik a haladás előmozdítása, holott Európában ezt a közönségre reá kell erőszakolni, a vállalkozás hiánya-e, vagy a hatóságok magatartása, ezt mind fölösleges kutatni, elég a számokra utalnunk, melyek magukban is beszélnek.

Ha a villamos közuti vasutak üzemének eredményeit egybe akarjuk vetni a lóvonatú közuti vasutak üzemének eredményeivel, a példaért nem kell messze mennünk. A budapesti villamos városi vasút üzleteredményeiben oly tapasztalati adatok állanak rendelkezésünkre, melyek alaposabb fölvilágosítást nyújthatnak, mint bármely más külföldi vasút eredményei, miután ezen eredmények részleteiben is ismert viszonyok között éretek el.

A budapesti villamos vasutak keletkezésének történetét már ismertettük, nem szükséges tehát erre újból kitérnünk,

lássuk az üzleti eredményeket és pedig előbb az egyes vonalak szerint, azután összesítve az egész hálózatra.

Keletkezési idejét tekintve legrégibb vonal a *Baross-utczai*, mely az egyetem-tértől a kecskeméti-utczán, Baross-utczán át a kőbányai-útig vezet és az összes vonalak között az egyetlen, melynek nem változott sem pályahossza, sem vágányhossza. Az üzem fejlődését ezen a vonalon lényegesen akadályozza azon körülmény, hogy a mindössze 2¹/₂ kilométer hosszú vonal 0⁹/₁₀₀ km. hosszban csak egy vágányú.

Baross-utczai vonal

év	üzleti hossz- km.	kocsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	bevétel összesen frt.	bevétel kocsi- kilométeren- kint krajczár	egy pálya- kilométerre esik bevétel frt.	egy pálya- kilométerre esik kocsi- kilométer
1892 . .	2 ⁵ / ₂₀	261.865	1,772.324	118.513	45 ² / ₁₀	47.029	103.914
1893 . .	2 ⁵ / ₂₀	255.180	1,892.404	129.928	50 ⁹ / ₁₀	51.558	101.261
1894 . .	2 ⁵ / ₂₀	253.795	1,949.306	141.569	55 ⁸ / ₁₀	56.178	100.712

Ezen vonalon, melynek hossza nem változott, két év alatt 9⁹/₁₀₀-kal növekedett a szállított személyek száma, a bevétel ellenben 19⁴/₁₀₀-kal szaporodott, a mi arra mutat, hogy ezen vonalon időközben a díjszabás változott.

A *Podmaniczky-utczai* vonal, mely az Akadémiától a városligetig vezet, a tárgyalásunk alapját képező időszakban lényeges átalakuláson ment át, a mennyiben időközben teljes hosszában kiépült a második vágány, a mi által a vonal teljesítményképessége lényegesen emelkedett. A vonalnak, melynek hossza 3⁵/₂₉ km., üzemi eredményei a következők:

év	üzleti hossz- km.	kocsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	bevétel összesen frt.	bevétel kocsi- kilométeren- kint krajczár	egy pálya- kilométerre esik bevétel frt.	egy pálya- kilométerre esik kocsi- kilométer
1892 . .	3 ⁵ / ₂₉	437.353	1,447.280	107.123	24 ⁴ / ₁₀	30.432	124.248
1893 . .	3 ⁵ / ₂₉	490.010	1,810.541	129.213	26 ³ / ₁₀	36.708	139.207
1894 . .	3 ⁵ / ₂₉	577.000	2,154.115	157.144	27 ² / ₁₀	44.643	163.920

Ezen vonalon két év alatt a szállított személyek száma 48⁹/₁₀₀-kal, a kocsiforgalom 31⁹/₁₀₀-kal, a bevétel 46⁷/₁₀₀-kal emelkedett. Ezen a vonalon a forgalom fejlődéséből eredő természetes szaporulaton kívül lényeges szerepet játszik a második vágány kiépítése következtében beállott nagyobb forgalmi teljesítmény is, a mely nélkül ily mérvű forgalmi szaporulat nem lett volna lehetséges. A bevétel nagyobb mértékben növekedvén, mint a kocsiforgalom, ennek következtében a kocsi-kilométerenkint való bevétel is javult 11⁴/₁₀₀-kal. A szakaszjegyek behozatalának hatása az üzleti eredményekben alig jut kifejezésre, az átlagos díjtétel ugyanis 1892-ben személyenként 7⁶/₇₈ krajczár, 1894-ben 7²/₉₄ krajczár volt.

A *király-utcai vonal* valamennyi vonal között a legkisebb. Ezen vonal eredetileg a városligettől a király-utca és gyár-utca keresztezéséig terjedt és így végpontja forgalmi szempontból igen kedvezőtlen volt. Az 1893-ik augusztus 1-én a vonal végpontja áthelyeztetett a nagy-mező-utca és Andrassy-út keresztezéséig, a mi a forgalmi viszonyokban lényeges átalakulást idézett elő. Az üzemi eredmények a következők:

év	üzleti hossz- km.	kocsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	bevétel összesen frt.	bevétel kocsi- kilométeren- kint krajczár	egy pálya- kilométerre esik bevétel frt.	egy pálya- kilométerre esik kocsi- kilométer
1892 . .	1.928	256.762	865.928	55.733	21.7	29.027	133.724
1893 . .	2.333	294.441	1,118.660	73.334	24.9	31.474	126.369
1894 . .	2.333	391.062	1,683.226	114.966	29.4	49.339	167.837

A fenti számok tanúsága szerint ezen vonal forgalmában egyenesen rendkívülinek nevezhető lendület mutatkozik. A szállított személyek száma két év alatt 94.7⁰/o-kal, az összes kocsiforgalom 52.4⁰/o-kal, az összes bevétel 106.3⁰/o-kal növekedett. Ezen számok azonban a tulajdonképpeninél nagyobbak tüntetik föl a gyarapodást, mert azokban nem jut kifejezésre a pálya időközi hosszabbodása; ezt is figyelembe véve, azt találjuk, hogy a kocsiforgalom növekedett 25.6⁰/o-kal, a pálya-kilométerenkint való bevétel 70.4⁰/o-kal, a kocsi-kilométerenkint való bevétel javult 35.5⁰/o-kal.

Hogy ezen rendkívüli szaporulat nagyrészt nem a forgalom természetes növekedésének tulajdonítható, hanem a vonal kiinduló pontjának egy forgalmi góczponthoz való kitolásának, azt a rendelkezésre álló adatokkal nem nehéz kimutatni. Ezen célból össze kell hasonlítani az 1892. augusztus 1-ig, és augusztus 1-én túl mutatkozó üzleteredményre vonatkozó adatokat az 1893-ik és az 1894-ik év megfelelő adataival; a vonal végpontja 1893-ik augusztus 1-én helyezettven át, az így nyert különbség ezen áthelyezés befolyását tisztán fel fogja tüntetni.

Volt az üzleti bevétel:

1892 január—július	1893 január—július	1894 január—július
40.544	38.126	67.648
1892 augusztus—decz.	1893 augusztus—decz.	1894 augusztus—decz.
15.188	35.207	47.318

Ezen számok alig igényelnek bővebb magyarázatot. Az 1893. év első hét havában, a midőn a vonal még nem volt áthelyezve, nincs az 1892. év megfelelő időszakához képest bevételi többlet, sőt ellenkezőleg a bevétel csökkent 2.418 frttal, azaz 6⁰/o-kal, 1893. év augusztus—december havában, az áthelyezés megtörténte után, a bevétel emelkedett 20.019 frttal, vagyis 132⁰/o-kal. 1894. év január—július havában az előző

év megfelelő időszakához képest, mely alatt az áthelyezés még nem történt meg, az emelkedés a bevételben 29.522 frt., vagyis 52⁰/. A vonal kiinduló pontjának áthelyezését megelőző és követő év adatai egészben a következők:

1892. augusztus 1-től
1893. július 31-ig
bevétel

53.314 frt.

1893. augusztus 1-től
1894. július 31-ig
bevétel

102.455 frt.

A szaporulat az egyik évről a másikra 49.141 frt., vagyis 92⁰/%, a mi kimutathatólag nem a forgalom természetes növekvésének, hanem a vonal áthelyezésének következménye.

A budapesti villamos városi vasut összes vonalai között legjelentékenyebb a nagy-köruti vonal, mely általában egyike a legsűrűbb forgalmú közuti vasutvonalaknak. A pálya viszonyaiban a tárgyalás alatt levő években változás nem történt, az üzemszám 3701 km. Az üzleteredmények a következők:

év	üzem- hossz- km.	kocsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	bevétel összesen frt.	bevétel kocsi- kilo- méterenkint krajczár	egy pálya- kilométerre esik bevétel frt.	egy pálya- kilométerre esik kocsi- kilométer
1892	3701	1,146.739	6,629.129	435.630	38 ⁰	117.700	301.739
1893	3701	1,251.743	7,203.032	511.334	40 ⁸	138.161	338.309
1894	3701	1,316.807	7,976.998	577.801	43 ¹	154.228	355.797

Ezen adatok szerint a nagy-köruti vonalon két év alatt, 1892-ről 1894-re, a szállított személyek száma szaporodott 20³/%-kal, a kocsiforgalom 17⁰/%-kal, a bevétel 31²/%-kal, a kocsikilométerenkint való bevétel javult 13⁴/%-kal. Feltűnő, hogy a bevétel ezen adatok szerint sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a szállított utasok száma, különösen 1893-ban 1892-höz képest (az utasok száma szaporodott 8⁶/%-kal, a bevétel 17³/%-kal), a mi világosan a díjszabásban végrehajtott módosításra mutat; ez a sajátosság jelenség magyarázatát tényleg azon körülményben találja, hogy a szakaszjegyek ára ezen a vonalon 1892. évi június hóban 5 krról 6 krra emeltetett.

A nagy-köruti vonalon ezen adatok tanúsága szerint jóval kisebb arányú a bevétel és a forgalom szaporulata, mint akár a király-utczai, akár a Podmaniczky-utczai vonalon, melyeknek forgalmi helyzetében a tárgyalásunk alapjául szolgáló években lényeges változás történt.

A villamos városi vasut hálózatában különleges helyzete van a kőbányai, illetve a köztemetői vonalnak, mely mint gőzüzemű közuti vasut épült. Ezen vonal hossza 10⁶95 km., a gőzüzem nem fedezte még az üzleti kiadásokat sem, a mint azonban a villamos üzemre átépítettett, lényeges javulás állott be az üzemi viszonyokban. A kocsiforgalom megsokszorozódott, a menetidő megrövidült, a díjszabás leszállított és e három tényező hatása alatt hihetetlen lendület állott be a forgalomban és a bevételekben. A népszínház-utca kőbányai

vonalon, melynek hossza 5²/₄₀ km., 1893. október végén nyílt meg a villamos üzem a köztemetői vonalon, melynek hossza 5⁵/₄₇ km., 1894. szeptember hó 29-én.

Ezen vonal üzleteredményeire az üzemviszonyokban beállott lényeges átalakulás következtében nem teszünk összehasonlításokat, csupán a főeredményeket közöljük. Volt ugyanis:

év	köcsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	bevétel frt.
1892	209.440	274.511	49.716
1893	278.644	479.637	75.463
1894	770.193	1,660.907	183.798

Ha a budapesti villamos vasut egyes vonalainak imént részletezett üzleteredményeit összegezzük, az összehasonlításban kiterjeszkedhetnénk az 1892. évet megelőző időszak eredményeire is, az erre vonatkozó, igaz nem kellőleg részletezett adatok ugyanis rendelkezésre állanak a kereskedelemügyi miniszter évi jelentéseiben, melyek a köztemetői vonal üzleteredményeit a többi vonalak üzleteredményeitől elkülönítve tüntetik fel.

A kereskedelmi miniszter jelentései a budapesti villamos városi vasutnak villamosüzemű vonalaira vonatkozólag a következő adatokat tartalmazzák, melyeket az 1894. évet illetőleg részben kiegészíthetünk a társaság jelentéséből:

év	évi átlagos pályahossz km.	szállított személyek száma	bevétel frt.	kiadás frt.	a kiadás a bevétel %-ban	f ö l ö s l e g összesen frt.	kiló- méterenként frt.
1890	9'1	—	275.996	143.438	51'9	132.558	14.557
1891	9'9	8,619.215	545.045	289.632	53'1	255.413	25.747
1892	11'2	10,714.661	717.000	464.563	64'8	252.437	21.446
1893	12'11	12,019.637	843.811	521.524	61'8	322.287	26.613
1894	12'11	13,741.326	991.481	—	—	—	—

Ezen adatokkal, melyeket még kiegészíthetnénk a köztemetői gőzüzemű vasut eredményeire vonatkozó külön adatokkal, nem sokra megyünk, miután ezen adatok egy része és a társaság jelentéseiben foglalt adatok között oly eltérés van, melyet közelebbi részletek hiányában nem világosíthatunk fel. Így például az 1892. évben, az első évben, melyben a társaság kezelte a vonalakat, az üzleti jelentés a leírással együtt 283.688 frtra teszi az üzleti fölösleget, melyben bent foglaltatik a köztemetői vasut üzleti hiánya is, holott a kereskedelmi miniszter jelentésében közölt adat szerint a villamos vasutak üzleti fölöslege csak 252.437 frt. volt; hasonlóképen a társaság jelentésében az összes vonalak üzleti kiadásai leírással együtt 483.028 frttal vannak kitüntetve, míg a miniszteri jelentésben csupán a villamos vonalak üzleti kiadásai gyanánt 464.563 frt. szerepel, a mihez még hozzá kellene adni a gőzüzemű vasut kiadásai gyanánt 60.376 frtot, úgy hogy az

összes üzleti kiadás 524,939 frtot tenne, a mi nem egyeztethető össze a társaság jelentésével. Ezen okok következtében az összehasonlítás alapjául csupán a társaság jelentéseiben foglalt adatokra támaszkodhatunk.

Hogy a villamos üzem bevételi eredményeit a társaság jelentéseiből megismerhessük, a fentebb közölt bevételi adatok közül figyelmen kívül kell hagynunk azokat, melyek a leg-hosszabb és még villamos üzem mellett is legkedvezőtlenebb vonalra, a köztemetői vonalra vonatkoznak, miután ezen adatoknak az összehasonlításba való bevonásával nem egyforma üzemre vonatkozó adatokat nyernénk.

Ezen az alapon téve meg a számítást, a budapesti villamos városi vasút villamos vonalainak — a köztemetői vonal kivételével — üzleti eredményei a következők:

I. Abszolút számok:

Év	hálózat km.	megtett kocsi- kilométerek száma	szállított személyek száma	összes bevételek a személy- szállításból
1892 . . .	11'72	2,102.719	10,714.661	717,001
1893 . . .	12'11	2,291.374	12,019.637	843.811
1894 . . .	12'11	2,539.589	13,763.645	991.482

II. Viszonyszámok:

Év	kocsi- kilométerek száma	szállított személyek	bevétel összege	bevétel személyenkint	bevétel kocsi- kilo- méterenkint
	p á l y a k i l o m é t e r e n k i n t		frt.	kr.	kr.
1892	179.415	922.667	61.177	6'69	34'11
1893	190.039	992.538	69.678	7'01	36'83
1894	209.710	1,136.552	81.873	7'20	39'83

Az 1892. évi viszonzyszámokat alapul véve, a következő két évben beállott százalékos emelkedéseket az alábbi adatok mutatják:

1892 . . .	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00
1893 . . .	105'92	107'57	113'90	104'78	107'97
1894 . . .	116'89	123'18	133'83	107'62	116'77

Ezen számok rendkívüli virágzás képét mutatják, a kocsiforgalom két év alatt 16'89⁰/o-kal, a személyforgalom 23'18⁰/o-kal, a bevétel 33'88⁰/o-kal emelkedett és ehhez képest a kocsikilométerenkint való bevétel 7'62⁰/o-kal javult.

Ki akarná azonban ezen emelkedést a forgalom természetes növekedésére visszavezetni, a mikor tudjuk, említettük is, hogy a hálózat viszonyaiban mily lényeges átalakulás ment végbe. És ki nevezné ezen forgalmi növekedést normalisnak, a melyre állandóan számíthatni, a ki tudja, hogy mily mélyreható átalakulás megy végbe azon városrészek kiépített-ségének és lakottságának viszonyaiban, melyeket a villamos

vasut átszel. A nagy-körút a villamos vasut létesítése óta teljesen kiépült, a Podmaniczky-utca kiépíthető oldala megépült, hasonlóképen a király-utca külső része. Kétségtelen, hogy a városrészek ezen rendkívül gyors fejlődése jórészt a villamos vasut létesítésére vezethető vissza, a fejlődésre irányadó tényezőket azonban teljesen félreismernénk, ha azt állítanók, hogy régtől fogva kiépített és ennél fogva megállapodott viszonyok között levő városban vagy városrészekben épülő vagy átalakítandó villamos vasuton is hasonló emelkedés állhat be. Ez a fejlődési tényezők teljes félreismerését jelenti.

A fentebb közölt adatokban feltűnő, hogy a bevétel aránylag nagyobb mértékben növekedett, mint a szállított személyek száma, két év alatt az előbbi 33³⁰/o-kal, az utóbbi 23¹⁰/o-kal, mihez képest az átlagos díjtétel is 7⁶²/o-kal javult. Föltűnőnek nevezzük ezen körülményt, mert az összes vasutak tapasztalata az ellenkező tünetet mutatja. Ezen körülménynek magyarázatát mi abban találjuk, hogy a szakasz-díjtétel az 1892. év végén 5 krról 6 krra emeltetett, a mi mérséklőleg hatott a személyszállítás fokozódására, a bevételt azonban tetemesen fokozta. Közbejátszik a bevétel ezen fokozódásában a közvetlen forgalom növekedése is, a mi szintén emelőleg hatott az átlagos díjtételre.

Mielőtt attérnénk a lőüzem és a villamos üzem eredményeinek egybevetésére és tüzetesen foglalkoznánk az ezzel kapcsolatos jelentős kérdésekkel, foglaljuk előbb össze a budapesti villamos városi vasut összes üzleteredményeit, ugyanazon alapon számítva ezeket, mint fentebb a budapesti közuti vasut eredményeit, azaz a bevételből kihagyjuk azon összegeket, melyek nem a szállításból erednek, a kiadások közül viszont mindazokat, melyek nem kapcsolatosak az üzemmél, így a leírásokat, kamatokat, tőketörlesztési részleteket.

Ezen az alapon téve meg a számítást, a következő eredményeket nyerjük:

	üzleti bevétel frt	üzleti kiadás összesen frt	a bevétel %ában
1892	766.717	423.028	53 ⁸⁶
1893	919.274	551.491	59 ⁹⁹
1894	1,175.258	668.354	56 ⁸⁹
	beruházott tőke az év végén frt	üzleti fölösleg frt	az üzleti fölösleg a beruházott tőke %ában
1892	3,769.999	343.689	9 ¹²
1893	4,361.892	367.783	8 ⁴³
1894	4,557.149	506.904	11 ¹²

Az üzleti fölösleg e szerint a beruházott tőkét 9¹²—8⁴³, illetve 11¹²/o-kal gyümölcsöztette; a kamatozás 1893. és 1894-ben tényleg valamivel nagyobb volt az itt kiszámított-

nál, mivel az év végére kitüntetett tőke nem volt az egész éven át befektetve, hanem csak időnkint ruháztatott be, és ehhez képest csak az év egy részében gyümölcsözött; így 1893-ban a kőbányai vonal átalakításába beruházott tőke csak két hónapon, 1894-ben a köztemetői vonal átalakításába beruházott tőke csak az év kisebbik felében. Így tehát bátran állíthatni, hogy a villamos vasutba beruházott tőke — érték-leírás és tőketörlesztés nélkül — $12\frac{0}{100}$ -kal gyümölcsözik.

Az üzemhányados $53\frac{88}{100}$ — $59\frac{99}{100}$, illetve $56\frac{89}{100}$ volt. Hogyan fog ez a jövőben alakulni, milyen lesz az üzleti kiadások aránya a bevételekhez, midőn a hálózat és összes tartozéka már nem lesz új, midőn a fentartási kiadások előreláthatólag tetemesen növekednek, erre nézve tapasztalati adatok hiányában nem mondhatunk ítéletet. Valószínűnek tartjuk, hogy ezen vasutnál is, mint minden vasutnál és mint minden nagy üzemnél, a kiadások bizonyos bevétel elérése után az idő folyamán nagyobb arányban növekednek, mint a bevételek.

A lóvonatú közuti vasutak tekintetében azon helyzetben voltunk, hogy összehasonlítási alapul bemutathattuk számos más lóvonatú vasut üzleti eredményeit. A villamos közuti vasutak tekintetében, sajnos, nem áll annyi összehasonlító adat rendelkezésünkre. A legtöbb európai villamos vasut üzemé csak rövid időre nyúlik vissza, az üzleti jelentések nem voltak mindig megszerezhetők, mi pedig nem szívesen idézzünk kellőleg nem ellenőrizhető, különösen hírlapokból vett adatokat.

A *boroszlói* villamos vasut 1893-ban nyílt meg; az 1893. évi adatok alig egy félévi üzemre vonatkoznak, az 1894. évié azonban már egy teljes évet ölelnek föl. Az üzleti jelentés szerint a két vonalból álló hálózat hossza $12\frac{724}{1000}$ km., tehát valamivel több, mint a budapesti villamos városi vasutnak, a köztemetői és kőbányai vonala nélkül számított hálózata ($12\frac{11}{1000}$ km.) Ezen a hálózaton teljesítettett $2,216.560$ kocsi kilométer, szállított menetjeggyel $7,337.650$ személy, a bevétel 743.734 márká (446.249 frt.), az átlagos viteldíj 10 fillér (6 kr.), a kocsi kilométerenkint való bevétel 35 fillér (21 kr.)

A budapesti villamos vasut adataival összevetve ezen adatokat, az eredmény következő volt 1894-ben:

	kocsikilométerek száma pályakilométerenkint	szállított személyek	bevétel összege frt	bevétel szemé- lyenkint kr.	bevétel kocsikilomé- terenkint kr.
budapesti v. v. . . .	209.710	1,136.552	81.873	7 ²⁰	39 ⁸³
boroszlói v. v. . . .	173.985	575.953	35.026	6 ⁰⁰	21 ⁰⁰

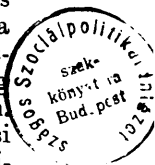
A *boroszlói* villamos vasut üzemi eredményei ezek szerint sokkal kedvezőtlenebbek a budapestiénél. A kocsi forgalom a budapesti hálózaton ugyan csak $20\frac{6}{100}$ -kal sűrűbb, mint a *boroszlóin*, a személyforgalom ellenben $97\frac{5}{100}$ -kal nagyobb

és az átlagos viteldíj 20%-kal magasabb, a minek következtében a bevétel 128¹²/₁₀-kal, a kocsikilométerenkint való bevétel 89³⁰/₁₀-kal kedvezőbb Budapesten, mint Boroszlóban.

A boroszlói villamos vasut üzleti kiadásai, értékleírás és tőketörlesztés nélkül 424.136 márkát (254.481 frt.) tettek és a bevételeknek 57¹⁹/₁₀-át képezik. Az üzemhányados a két vasutnál ezek szerint körülbelül egyenlő. Jelentékeny különbség van azonban a két vasut beruházási tőkéje tekintetében. A boroszlói villamos vasut, melynek vágányhossza a kezelési és pályaudvari vágányokkal együtt 27⁹²⁸ km., motoros kocsijainak száma 40, a mellékkocsiké 45, összesen 3,166.114 márkába került (1,869.668 frt.), egy kilométer vágányhossz és tartozékainak előállítási költsége tehát 66.945 frt., a mihez meg kell jegyeznünk, hogy a boroszlói villamos vasuton, mint a külföldi villamos vasutakon majdnem kivétel nélkül, a felső áramvezetés van alkalmazva. A budapesti villamos vasut összes vonalainak vágányhossza 44⁷¹⁰ km., van 98 motoros és 10 nyári kocsija, a gőzüzemhez 5 mozdonya és 9 kocsija, a beruházási költség 1894. végén 4,557.149 frt., azaz egy kilométer vágány és tartozékainak költsége 101.931 frt., azaz a budapesti hálózathoz a befektetési költség 53%-kal magasabb, mint a boroszlóinál. A különbség valójában valamivel kisebb, mert a budapesti hálózat beruházási összegében befoglaltatik a villamos próba vasut, valamint a gőzüzem be rendezésének költsége is; ez azonban nem jelentékeny. Ezen nagy különbséget a befektetési összegben két körülmény magyarázza meg; először a rendszer különbözősége, a nálunk alkalmazott csatornás rendszer előállítási ára ugyanis nagyobb, mint a felső vezetékes rendszeré; másodszor az építési anyagok és felszerelési tárgyak jóval drágábbak nálunk, mint Németországban. Így például bátran állithatni, hogy a sinek Boroszlóban ugyanannyi márkába kerülnek, mint Budapesten forintba, a mi egy kilométer vágánynál magában véve körülbelül 3000 frt. különbözetet vezet; ez azonban nemcsak a sinekre áll, hanem a kapcsolószerekre is és minden más építési anyagra, kocsikra stb.

A hallei villamos városi vasut eredetileg mint lóvonatú vasut épült; 1889. szeptemberben nyílt meg és mint lóvonatú vasut állott 1891. júliusáig üzemben. Ezen idő alatt nem fedezte az üzemi költségeket sem, a mi annak tulajdonítható, hogy a terepviszonyok kedvezőtlenek és oly forgalmi teljesítmény követeltetett, a melylyel a forgalmi viszonyok csak a vasut egy részén állottak összhangban.¹⁾

A vasut, mely 1891-ben villamos üzemre alakíttatott át, eredetileg három, együtvéve 7²¹⁰ km. hosszú vonalból állott,



¹⁾ Die elektrischen Strassenbahnen mit oberirdischer Stromzuführung nach dem System der allgemeinen Elektrizitäts-Gesellschaft. Berlin, 1894.

a melyhez 1892. októberben egy negyedik vonal is járult; az összes építési hossz 10⁴⁹⁵ km., a vasut egy vágányú.

Az 1892. naptári évben 210.760 m., az 1893. naptári évben, melyben az összes vonalak üzemben állottak, 314.715 m. szállítási bevétel éretett el. 1892—93. üzletévben a bevétel volt 271.049 márka, az üzleti kiadás 159.800 márka, vagyis az üzemhányados 58²³⁰%, a mihez meg kell jegyeznünk, hogy a menetdíjak beszedésére nincsenek kalauzok alkalmazva, hanem a közönség maga teszi azt, mint Németország igen sok más vidéki városában is, a kocsiban elhelyezett pénzszekrénybe. A kocsikilóméterenkint való bevétel 24¹⁵ fillér (14⁴⁹ kr.), a kiadás 14⁵³ fillér (8⁷³ kr.). Föl kell még említenünk, hogy a hallei villamos vasutnál a vágányköz 1 méter.

Az *amerikai* villamos közúti vasutak üzemhányadosát H. D. Wilkinson angol mérnök ezen tárgyról írt tanulmányában¹⁾ általában a bevétel 60⁰%-ára teszi. Dawson Fülöp mérnöknek az amerikai villamos közúti vasutakról írt nagy tanulmánya szerint, mely az Engineering 1895. évfolyamában jelenik meg, a bostoni közúti vasutak üzemhányadosa az üzleti bevételeknek 66⁴⁴⁰%-a. Ezen adat a bostoni West-End közúti vasutra vonatkozik, a mely vasut 1894-ben azonban még vegyes üzemű volt, miután a vonalak átépítése még nem volt befejezve. Ez a vasut a legnagyobb közúti vasut a föld kerekén, úgy hogy nem lesz érdektelen, ha közöljük a reá vonatkozó adatokat, melyeket részben Dawson említett tanulmányából vettünk,²⁾ részben azonban kiegészítjük ezeket a Street Railway Journal 1895. évi április havi füzetében közölt tanulmányban foglalt adatokkal. Az amerikai pénz- és mértékegységet átszámítva a mi pénz és mértékegységünkre (1 dollár = 2⁵⁰ frt., 1 mfd = 1⁶¹ km.), az adatok a következők:

	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
összes vágányhossz km. .	375 ⁵	377 ⁷	392 ⁸	418 ³	432 ⁰	439 ³
ebből villamos üzemű . .	?	105 ⁴	130 ⁸	233 ³	293 ⁵	342 ⁰
lőfogató kocsik száma . .	1794	1694	1622	1220	826	606
villamos kocsik száma . .	47	337	469	1028	1346	1509
kocsikilóméterek száma milliókban :						
lőüzemmel	25 ⁸³	23 ²⁰	20 ⁷²	12 ⁵⁶	7 ²²	8 ⁹³
villamos üzemmel . .	0 ⁸⁵	5 ²⁴	7 ³⁹	15 ⁵⁰	22 ⁸⁴	27 ⁰⁴
Összesen	26 ⁶⁸	28 ⁴⁴	23 ¹¹	28 ⁰⁶	30 ⁰⁶	30 ⁹⁷
szállított személyek száma milliókban	104 ²⁴	114 ⁸⁵	119 ²⁶	126 ²¹	133 ⁸⁶	137 ⁰²
bevétel millió forintban :						
lőüzemmel	—	—	—	7 ²⁶	8 ²⁵	1 ⁶⁵
villamos üzemmel . .	—	—	—	8 ³²	13 ²⁸	15 ¹⁸
Összesen	12 ⁹²	13 ⁸⁹	14 ⁷²	15 ⁵⁹	16 ⁵³	16 ⁸³

¹⁾ Kivonatolvasan ismertette az Elektrotechnische Zeitschrift 1894. évi 52. számában.

²⁾ Az Engineering 1895. évi január hó 15-iki száma 52. oldal.

	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
átlagos bevétel kocsi-						
kilométerenkint kr. . .	48'44	49'84	52'26	55'28	54'96	54'34
átlagos bevétel utason-						
kint kr.	12'40	12'36	12'34	12'35	12'35	12'28
átlagos kiadás kocsi-						
kilométerenkint kr. . .	38'39	36'58	39'47	39'73	37'83	38'80
tiszta bevétel kocsikilo-						
méterenkint kr. . . .	10'05	13'26	12'79	15'55	17'13	15'54
az üzleti kiadás az üzleti						
bevételnek %/o-ában . .	79'38	74'64	75'54	71'88	68'83	71'40

Ezen számadatok, melyeknek kiegészítéseül alább közöljük a vasuttársaságnak az utolsó három évről szóló üzleti számláját is, rendkívül érdekesek. Mindenekelőtt megerősítenek azon eljárásunkban, hogy nem szívesen veszünk figyelembe hírlapokban megjelent, a részletek közlése nélkül közrebocsátott adatokat, mert a mint látjuk, ezen kiváló tekintélynek örvendő angol mérnököknek adatai, melyek szerint az amerikai villamos közúti vasutak üzemhányadosa 60%, illetve Bostonban 66'44%, nem teljesen felel meg a tényeknek. Ettől eltekintve és adatokat vizsgálva, első sorban az átlagos díjtétel rendkívüli magasságára kell utalnunk. Az amerikai közúti vasutakon rendszerint csak egyféle díjtétel van, t. i. az 5 centes díjtétel (12'50 krajczár), mely egyaránt fizetendő a legkisebb és a leghosszabb út megtételénél; átszálló-jegyeket (transfer ticket) egyes vasutak nem adnak ki, mások igen; egyeseknél az átszálló-jegynek ára is 5 cent, más vasutaknál több. Az átlagos díjtétel a bostoni Westend-vasutnál az átalakítás hat évében alig változott, a csekély hullámozást az átszálló-jegyek arányának változása magyarázhatja meg.

A másik igen föltűnő körülmény, mely ezen adatokból kitetszik az, hogy a vasutnak villamos üzemre való átalakítása következtében a forgalmi teljesítmény nem emelkedett; 1889-ben nagyrészt lőüzem mellett esett egy vágánykilométerre 71.146 kocsikilométer, 1894-ben nagyrészt villamos üzem mellett esett egy vágánykilométerre, a hálózat növekedését is figyelembe véve, 70.498 kocsikilométer. Igaz, hogy a villamos üzem behozatala óta a társaság nagyobb kocsikat járát, mint előbb, ez azonban nem változtat azon a feltűnő jelenségen, melyet közelebbi adatok hiányában nem magyarázhatunk meg, hogy a villamos üzem legjelentősebb forgalmi előnye, a gyakoribb közlekedési alkalmatosság, nem érvényesült.

A bostoni Westend vasut kocsiforgalmi sűrűsége (vágánykilométerenkint 70.498 kocsikilométer) kisebb a budapesti közúti vasutak forgalmi sűrűségénél, mely a budapesti közúti vasutnál 74.745 kocsikilométert, a városi vasutnál 80.490 kocsikilométert tesz vágánykilométerenként.

A személyforgalom ezen öt év alatt a West-End vasuton 104,243.150 személyről 137,028.449 személyre emelkedett, vagyis

öt év alatt, mi alatt a hálózat legnagyobb részt átalakított villamos üzemre és e mellett a hálózat kereken 60 kilométerrel növekedett, a szállított személyek száma csak $31.45^0/0$ -kal szaporodott. A hálózat növekedését is, figyelembe véve, 1889-ben nagyrészt lóüzem mellett, esett egy vágány kilométerre 277.611 utas, 1894-ben 311.924 utas, vagyis a szaporulat öt év alatt, az öt év természetes forgalmi szaporulata és a villamos üzem behozatala következtében összesen $12.36^0/0$. A bostoni vasut személyforgalmi sűrűségével való összehasonlítás céljából álljon itt a két budapesti vasut adata; a közuti vasuton a személyforgalom sűrűsége vágánykilométerenkint 242.813 személy, a városi villamos vasuton 374.564 személy, vagyis a bostoni vasut 311.924 személyt tevő sűrűsége $28.55^0/0$ -kal nagyobb a budapesti közuti vasut sűrűségénél, ellenben $20.14^0/0$ -kal kisebb a budapesti villamos városi vasut személyforgalmi sűrűségénél.

A személyszállításból eredő bevétel a bostoni vasuton ezen öt év alatt 12,929.737 forintról 16,835.777 forintra emelkedett, vagyis a bevételek, a hálózat növekedését figyelembe nem véve, $30.21^0/0$ -kal szaporodtak. A hálózat növekedését is figyelembe véve, a vágány kilométerenkint való bevétel volt 1889-ben 34.433 frt., 1894-ben 38.551 frt., a szaporulat tehát $11.97^0/0$. A budapesti közuti vasuton a személyforgalomból a bevétel vágánykilométerenkint 20.425 frt., a budapesti villamos városi vasuton 28.540 frt., vagyis a bostoni vasuton $88.35^0/0$ -kal, illetve $35.12^0/0$ -kal nagyobb, mint a budapesti közuti vasuton, illetve városi vasuton. *Ez a szám mutatja, hogy minő befolyása van a bevételekre az átlagos díjtétel (12.23 kr.) rendkívüli magasságának, mely a budapesti közuti vasut átlagos díjtételét (8.46 krt.) $45.15^0/0$ -kal a városi villamos vasut átlagos díjtételét (7.20) $70.55^0/0$ -kal mulja fölül.*

A villamos üzem behozatala következtében az üzemhányados $79.58^0/0$ -ról $71.40^0/0$ -ra szállott le, vagyis $10.17^0/0$ -kal javult, az európai nagy közuti vasutak üzemhányadosához képest (budapesti közuti vasut $68.93^0/0$, városi villamos vasut $56.89^0/0$, berlini nagy lóvasut $63.44^0/0$, hamburgi közuti vasut $76.41^0/0$) azonban még mindig jelentékeny, a mi főleg az amerikai magasabb munkabérekben leli magyarázatát.

Az üzleti tiszta bevétel, vagyis azon maradvány, mely keletkezik, ha a szállítási bevételekből levonjuk az üzemi kiadásokat, kocsikilométerenkint 10.05 krajczárról 15.54 krajczárra emelkedett, vagyis $54.63^0/0$ -kal szaporodott. A vágánykilométerenkint való tiszta bevétel 1889-ben 7.031 frt. volt, 1894-ben 11.112 frt., az összes tiszta bevétel 1889-ben 2,640.294 frt., 1894-ben 4,881.990 frt. volt, vagyis a szaporulat 2,241.696 frt., azaz $84.91^0/0$. Ezzel szemben az a kérdés, hogy mennyi volt a vonalaknak villamos üzemre való átalakítása következtében az így szükségessé vált új beruházás összege. Dawson idézett tanulmánya ezen összeget az 1893. évig 19.14

millió forintra teszi. A társaság 1894-ik évi jelentése e tekintetben nem tartalmaz közelebbi adatokat; a társaság új beruházásainak összege ezen évben 1,503.000 frtot tettek, ezt hozzáadva a Dawson által idézett összeghez, azon eredményre jutunk, hogy az új beruházás összege 20⁵⁴ millió forint, azaz a villamos üzem behozatala következtében szükségessé vált beruházási összeg 10⁸⁶/o-kal gyümölcsözők. Megfelel-e ezen adat a tényeknek, azt közelebbi részletek hiánya nélkül nem dönthetjük el, annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a társaság czímleteinek jövedelmezősége, — a vállalatot Amerika egyik legjobban kezelt közuti vasutjának tekintik, — az átalakítás mellett sem tekinthető valami különösen fényesnek, a mint ez a társaság rendelkezésünkre álló utolsó három évi számadásából kitűnik.

A társaság üzleti zárszámlája az 1891—92, 1892—93 és az 1893—94. években, az üzleti év szeptember 30-án végződik, a következő volt:

	1891—92	1892—93	1893—94
üzleti bevétel	15,793.012 frt.	16,731.445 frt.	17,059.697 frt.
üzleti kiadás	11,194.457 »	11,376.835 »	12,017.707 »
üzleti fölösleg	4,593.555 frt.	5,354.610 frt.	5,041.990 frt.
adósság kamatok és közterhek	1,274.252 »	1,724.445 »	1,812.660 »
nyereség	3,324.303 frt.	3,630.165 frt.	3,229.330 frt.
ebből osztalék . . .	3,308.405 »	3,324.125 »	2,983.427 »
maradvány	13.998 frt.	306.040 frt.	245.903 frt.

A társaság az utolsó években az elsőbbségi részvények után 8⁷/o osztalékot, a közönséges részvények után 7¹/₂⁰/o osztalékot fizetett. A társaság összes beruházása 63,876.235 forintot képvisel, ebből beszerezett elsőbbségi részvények után 16 millió forint, közönséges részvények után 22,712.500 forint, kötvények után 23,137.500 forint. Az utolsó három évi átlagos összes nyereség a vállalatba beruházott összes tőkét 5⁰¹/₀⁰-kal kamatoztatta. Az utolsó évben a társaság 2 millió dollár 4¹/₂⁰/o-os husz év alatt visszafizetendő kötvényt 91⁰/₀-os árfolyam mellett bocsátott ki.

Az északamerikai Egyesült-Államokban Massachusetts állam vasuti hivatala kiváló tekintélynek örvend, messze azon állam határain túl, melynek vasuti ügyeit intézi. Ezen tekintélyt e hatóság, melynek élén alakítása óta az amerikai vasutügy legkiválóbb szakemberei állanak, kifogástalan szakszerű működésével és a vasutak szigorú ellenőrzésével szerezte meg. E hivatalnak a törvényhozáshoz intézett évi jelentései (Reports of the Railroad Commissioners of the State of Massachusetts) kimerítően foglalkoznak a közuti vasutakkal is; különösen az 1893. évről szóló jelentésben elérkezettnek látta a hivatal, hogy kritikai megjegyzésekkel méltassa azon

befolyást, melyet a villamos üzem behozatala gyakorolt a közuti vasutakra. Ezen czélból a hivatal egymás mellé állította az 1888-ik üzleti év adatait, mint a melyben a közuti vasutakon még a lóüzem volt alkalmazva és az 1893-ik, illetve az 1894-ik üzletév eredményeit, melyekben a közuti vasutak túlnyomó nagy része már villamos üzemű volt.

Ezen rendkívül érdekes adatok — egy táblázatba összefoglalva a két évről szóló jelentésben közölt adatokat — a következők (az amerikai mérték és pénzegységet átszámítva 1 mfd = 1⁵/₁₀ km., 1 dollár = 2⁵/₁₀ frt.):

	1888.	1893.	1894.
a közuti vasutársaságok száma	46	60	68
a közuti vasutak összes vágányhossza km.	860 ⁰⁷	1.407 ³⁶	1.494 ⁰⁸
ebből villamos üzemű km.	—	1.144 ³⁶	1.326 ⁶¹
a kocsik által megtett fordulatok száma	3,027.219	4,481.171	4,562.786
összes kocsi kilométerek száma	37,424.074	55,556.724	59,123.994
egy vágánykilométerre esik kocsi-km.	43.516	39.486	39.578
összes utasok száma	134,478.319	213,552.009	220,464.099
egy vágánykilométerre esik utas tiszta bevétel minden szállított utas után kr.	2 ⁴⁰	3 ⁹⁰	3 ⁸⁵
tiszta bevétel egy kocsi kilométer után kr.	8 ⁶³	14 ⁹⁸	14 ³³
tiszta bevétel egy kocsi forduló után	100 ⁰⁰	185 ⁰⁰	182 ⁵⁰
tiszta bevétel egy vágánykilométer után frt.	3.757 ³⁶	5.916 ⁷⁷	5.607 ⁰²
egy vágánykilométer előállítás költsége frt.	52.771	83.822	83.279
a tiszta bevétel a vágánykilométerenkint való befektetési költséget kamatoztatta	7 ¹² / ₁₀ %-kal	7 ⁰⁵ / ₁₀ %-kal	6 ⁷³ / ₁₀ %

Ezen adatok a legnagyobb mértékben meglepők, annál inkább, mert hitelességükhöz nem fér kétely; egy nagy tekintélyű hivatalnak a törvényhozáshoz intézett jelentésében foglaltatnak, a mely számokat a hivatal 1893. évi jelentésében a következő szóról-szóra idézett megjegyzésekkel kíséri: »Még nagyon korai volna pontos és végérvényes következtetést levonni arra nézve, vajjon a villamos erővel a lóvonatással szemben a közuti vasuti üzemben pénzügyi megtakarítás érhető-e el. Mindazonáltal úgy a tőkebefektetést keresők, mint a közönség érdekében kívánatos, hogy az általános vélemény (current opinion) e kérdést illetőleg a valóságot lehetőleg megközelítse és hogy a hamis és túlzott nézetek, ha t. i. ilyenek vertek gyökeret, a maga valójára visszavezetessenek.«

»Itt nem az a kérdés: vajjon a villamosság, mint mozgató erő sikert mutat-e föl, vagy vajjon a villamos közuti vasutakon való közlekedés, egyrészt a kényelmet és gyors-

ságot, másrészt azonban az okozott akadályokat és veszélyt figyelembe véve, egészben tekintve, elébe teendő-e a lóval való vontatásnak. Itt csak az a kérdés, vajjon a villamos rendszer a befektetett tőke nagyobb kamatoztatását helyezi-e kilátásba és hogy alkalmazásával a jövőben csökkenthetők lesznek-e a viteldíjak, úgy, hogy az új rendszer ne csak a részvényesekre legyen jövedelmezőbb, hanem a közönségre nézve is olcsóbb legyen.»

A két rendszer pénzügyi eredményeit a legjobban bizonyára úgy fogjuk feltűntethetni, ha a most végződött vasuti évet összehasonlítjuk az 1888-ik vasuti évvel, az utolsó évvel, melyben a közuti vasutakon kizárólag lóüzem volt alkalmazva.

	1888	1893	Növekedés %-ban
Tiszta bevétel minden utas után .	2'40 kr.	3'90 kr.	62'50
» » kocsikilométerenkint	8'63 »	14'98 »	73'56
» » fordulóknál	100'00 »	185'00 »	85'00
» » vágánykm.-kint . .	3.757'76 frt.	5.916'77 frt.	57'44
Befektetési költség vágánykm.-kint	52.771	83.822	60'22
A tőke kamatozott	7'12 »	7'05 »	—

»A két rendszer jövedelmezőségéről legközvetlenebb és legtisztább képet úgy nyerünk, ha a vágány-kilométerenkint való tiszta bevétel növekedését összehasonlítjuk a vágány-kilométerenkint való befektetési költség növekedésével. Ha ezen összehasonlítást megteszszük, azt fogjuk látni, hogy míg a kilométerenkint való tiszta bevétel 57'44%-kal nagyobb, addig a beruházási költség 60'22%-al emelkedett; látható tehát, hogy a végeredmény a lóüzem mellett szól.»

»Valamint egy újonnan épített és felszerelt háznál, úgy itt is az első néhány évben aránylag csekély a szükséges javítás és pótlás. Ezen okból az új rendszernél a főtartási költségek, melyek az üzemi kiadásokat terhelik, rendkívül alacsonyok voltak, úgy, hogy ebből kifolyólag az üzemből eredő tiszta bevétel rendkívül nagy volt. Az a tény, hogy az utolsó két-három évben az üzemi kiadásoknak az üzemi bevételekhez való aránya rendkívül csökkent, ha nem is egészben, de részben az említett körülményeknek tulajdonítható.»

»A jelentések bizonyítják, hogy a társaságok a villamos korszak alatt többet vettek el a régi fölöslegekből, mint a mennyit a kiosztható jövedelem növelésére fordítottak. *Mindent tekintetbe véve, ily módon a számadások alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a villamos rendszer a lóüzemmel szemben távolról sem bizonyult jövedelmezőbbnek, sőt inkább az ellenkezőt lehetett tapasztalni.*»

»Minden habozás nélkül állíthatjuk és kell állítanunk, hogy a villamos rendszer nem mutatott föl oly eredményeket, melyek igazolhatnák azon várákozást, hogy a villamos vas-

utakba fektetett tőke többet jövedelmezne más jogosult befektetésnél. Az a bizonyos mérvben általánossá vált eszme, hogy a *villamos közuti vasutak rendszere ritka és kimeríthetlen gazdagság forrása, nem egyéb csalódásnál és kétségtelen, hogy sok ember részére csapda volt, melybe beleestek.*»

A vasuti hivatal jelentése ennek kapcsán azon intő szót intézi a vasuti társaságokhoz, hogy a nyereségből minél többet helyezzenek tartalékba a »jövő szükségletek és a növekedő kiadások fedezésére, melyek biztosan bekövetkeznek és a melyek terhét most csak részben érzik vagy ismerik«. Követendő például ajánlja e tekintetben az általunk már ismertetett Westend-vasut eljárását, mely az utolsó évben már leszállította az osztalékot.

A vasuti hivatal 1894. évi jelentésében újra visszatér ezen kérdésre és ugyanazon alapon, mint 1893. évi jelentésében, a következő táblázatot állítja föl:

	1888	1894	növekedés %-ban
tiszta bevétel minden utas után kr.	2'40	3'85	60'42
tiszta bevétel kocsikminkint kr.	8'53	14'33	66'01
tiszta bevétel fordulókint kr.	100'00	182'54	82'50
tiszta bevétel vágánykminkint frt.	3.757'76	5.607'02	50'87
befektetési költség vágánykminkint	52.771	53.279	59'17
a tőke kamatozott %	7'12	6'73	—

Ezen adatokra a hivatal következőket mondja: Visszapillantván az utolsó jelentés táblázatára, azt találjuk, hogy az eredmény 1894-ben kevésbé kedvező a villamos rendszerre, mint 1893-ban volt, daczára annak, hogy utasonkint, kocsikminkint és fordulókint nagy nyereség éretett el, a vágánykilométerenkint való bevétel 1888. óta csak 50'87⁰/o-kal növekedett, míg a beruházási költség 59'17⁰/o-kal.

Massachusetts állam közuti vasutainak statisztikáját vizsgálva, azt látjuk, hogy az egész állam összes közuti vasutainak üzleteredményét a főváros, Boston közuti vasutjainak eredményei dominálják. Ezen vasutak egyikének a Westend vasutnak üzleteredményeit már részletesen ismertettük; a másik bostoni közuti vasut, a Lyon és Boston vasuttársaság vonalainak hossza 239'38 vágánykilométer, a két nagy bostoni társaság vonalai együttesen tehát 678'6 vágánykilométert tesznek. Az összesen 59'12 millió kocsikilométerből 38'26 millió kocsikilométer e két társaság vonalaira esik.

A tiszta üzleti bevétel utasonkint, — a tőke kamatozása nélkül — miként ez a fentebbi táblázatból látható, 3'85 krajczár; ezen tiszta bevétel az utasonkint átlag elért 13'125 krajczár bruttobevétel után marad. Az utasok által fizetett átlagos viteldij tehát rendkívül magas; a 13'125 kros átlagos viteldijjal szemben a budapesti közuti vasuton az átlagos viteldij 8'41 kr., a városi vasuton 7'61 kr., a nagy berlini ló-

vasuton 6[·]₆₉ kr., a hamburginál 7[·]₁₃₄ kr. Az átlagos viteldíj rendkívüli magasságával áll összefüggésben a kocsikilométerenkint való átlagos bevétel rendkívüli magassága is, 51[·]₁₉ krajczár, szemben a budapesti közuti vasuton elért 27[·]₃₁ kr., a villamos városi vasuton elért 35[·]₅₀ kr., a nagy berlini lóvasut 33 kr., a hamburgi közuti vasut 28[·]₅ kr., stb. átlagos bevételeivel.

A villamos üzem behozatala következtében 81[·]₀/0-ról 69[·]₅₁⁰/0-ra csökkent. Ez kétségtelenül igen tetemes javulás, de ezen adat alkalmazásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni a vasuti hivatalnak a főtartási költségekről föntebb idézett jelentésében foglaltakat és az európai viszonyokra való alkalmazásnál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezen állam közuti vasutainak kiadásai között az adók és minden néven nevezendő közterhek csak 4[·]₁₃⁰/0-kal szerepelnek, holott például a budapesti közuti vasutnál a közterhek az üzleti kiadásoknak 11[·]₃⁰/0-át emésztik föl.

DR. HELTAI FERENCZ.

SOPRON VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— Második közlemény. —

Phylloxera-vész. Három évvel ezelőtt a megyei gazdasági egyesület titkára, Kobza Sándor, térképet készített arról, hogy szőlőinket mekkora területen pusztítja a phylloxera és megbízható adataival azt bizonyította, hogy a megye szőlőterületének alig 20%-a van phylloxerával megfertőzve. De immár három év után ez a térkép elavult, mert néhány község kivételével, — ezek Sércz, Széleskút, Okka, Klimpa és Fehéregyháza — hol kisebb, hol nagyobb mértékben, de mindenütt van phylloxera. Mindazáltal mondhatni, hogy a veszedelemnek ma még csak elején vagyunk, mert ha meg is van állapítva, hogy már elterjedt mindenfelé: az az óriási áldozat, a melylyel a szőlők megmentésén fáradoznak, lehetővé tette, hogy a pusztulás rohamának gát vettessék. Tényleg nem becsülik 1000 katasztrális holdnál többre azt a szőlőterületet, a melyet a phylloxera — támogatva a nép közönyétől — elpusztított. De hogy ennyire is szaporodott, csodálni lehet; mert páratlan az az áldozatkészség és önzetlen buzgalom, a melylyel magánosok épp úgy, mint a megyei gazdasági egyesület, továbbá Ruszt, Kis-Martont és Sopron szab. kir. városok a szőlők veszedelmét meggátolni iparkodnak. A gazdasági egyesület titkára, faluról-falura járva, száznál több előadást tartott a phylloxeravészről és annak korlátozásairól. A gazdasági egyesület egyben szénkéneg-bizományi raktárt is tart és évente 3—4000 kg. szénkéneget ad el. De minden oktatást felülmúl, eredményben is, az az önzetlen és sok áldozattal járó tevékenység, a melyet a phylloxerás szőlők terméseinek biztosítására vármegyénk néhány előkelősége, főképpen Renner Henrik, harkai ev. lelkész tesz, a ki a szénkénegezésnek és az amerikai szőlővesszők ültetésének lelkesítő apostola.

A szénkénegezés és az amerikai szőlővessző mentette meg eddig — a mennyiben megmentésről szólhatni — Sopron, Ruszt, Kis-Martont, Nagy-Höflány, Balf, szóval

az egész fertővidék bortermelését. Példával és áldozattal Sopron városa járt elől, megalapítván 14.000 forintos költséggel a János-szőlőtelepet, a melyen amerikai vesszőket termel eladásra. 1893-ban 488.350 darab vesszőt adtak el és a vásárlók nemcsak hazánk legtávolabbi vidékeiről kerültek elő, mert az eladott vesszők összegének felét Horvátországba, Szlavóniába és Ausztriába exportálták. A soproniak fele áron kapják a vesszőket és ingyen vesznek részt azokban a tanfolyamokban, a melyekben a telep vezetője, Vetter Pál, az oltás mesteriségét tanítja; tanításának eredményét legjobban talán az igazolja, hogy Sopronban már évek óta szüretelnek ámbár csak igen korlátolt mennyiségben amerikai vesszőkön termelt szőlőt és már három ízben tartottak kiállítást az amerikai alanyokon termesztett szőlőkből.

A phylloxera fellépésének első korszakában a városi törvényhatósági bizottság phylloxera-szabályzatot készítettett; e szabályzat az irtást rendelte el gyógyítószernek. De ez nem hozta meg a várt eredményt; másrészt pedig majdnem forradalmat támasztott a gazdapolgárok közt, a kik nem akartak hinni a phylloxera létezésében és agyonütéssel fenyegették az urakat; mindenekelőtt a phylloxera-biztost, a kinek az irtást később csak fegyveres assistentia alatt lehetett végezni. És részben a nép izgatottsága, de főképpen az a tapasztalás, hogy következetesen folytatva az irtást, hovatovább ki kell majd irtani a város egész szőlőterületét, megváltoztatták a phylloxera-szabályrendeletet és ez idő szerint a szénkénegezés meg az amerikai vesszők ültetése járja; ezek közül a *Riparia portalis*, a Jaques, York's madaira, Othello, Elvira és Clinton szépen hajtanak és dúsan teremnek.

Sopronon kívül Ruszt és Kis-Martont tettek nagyon sokat a phylloxeravész ellen és hogy e városoknak hajdanta is virágzó bortermő határai még ma is bőven adják a termést, azt egyedül a városok vezető férfainak és egyes áldozatokra kész polgárainak köszönhetni. Ruszt városának 535 katasztr. holdnyi szőlőterületén ma éppen olyan virágzó szőlőtermelés van, mint volt hajdanta. De példátlan is az a tevékenység és erély, a melyet a védekezés körül a város polgármestere Conrád Lajos, rendőrkapitánya Magyar László és Hackl János néptanító kifejtének. Ha Ruszton kipusztul a szőlő, koldussá leszen a kitűnő boráért szab. kir. városi rangra emelkedett és szőlőgazdaságból dúsgazdaggá lett polgársággal dicsekvő, legkisebb szab. kir. város. Ez a tudat sarkallta tette a rusztiakat és amerikai vesszőkkel meg szénkénegezéssel veszik útját a phylloxeravésznek. Az intelligentia és a parasztság egyaránt otthonos a védekezési és oltási munkálatokban. Tanítójuk, a Wolff és fiai európai híré kismartoni borkereskedő czégnek megbizottja, Kóber János, a ki a mondott czégnek Ruszton alapított amerikai szőlőtelepét igazgatja.

Wolffék a ruszti amerikai szőlőtelepen áldozatot nem kimélő bőkezűséggel termelik a legkitűnőbb amerikai vesszőket, a melyeket potom áron, gyakorta ingyen osztanak szét a kis-martoni és ruszti szőlőtulajdonosok között, egyben a két határ szőlőbirtokosainak rendelkezésére van bármikor a telep szőlőekéje is.

Ruszt példáját követi Kis-Marton, a hol a városnak szintén van amerikai szőlőtelepe és a hol dr. Schreiner Sándor oktatja és vezeti a népet nagy tudással és ritka bőkezűséggel.

A phylloxera-irtás, illetőleg az ellene való védekezés, kezdetben a vármegyei gazdasági egyesület kezeiben volt; de mikor a vész komolyabb jelleget öltött és fellépett, hovatovább, nagy védekezési követelésekkel a peronospera-viticola is, megalakult a középponti phylloxera-bizottság, a mely a vármegyei járások számához arányosan hét albizottságra osztott, hogy minden járás igényeit és érdekeit kellő figyelemre méltathassa.

A megye területén 114.099 kat. holdnyi *erdő* terül el; ebből 9.775 kat. hold Sopron város tulajdona. Az egész területből 93.248 kat. hold, vagyis 81·7⁰/₀ az 1879. évi XXXI. törvényezikk 17. §-ának rendelkezései alá kerül és mint ilyen állami ellenőrzés alatt van; gyakorolja ezt közvetlenül a szombathelyi kir. erdőfelügyelőség.

Az erdőtalajok megoszlása a következő: véderdő 112 kat. hold (0·09⁰/₀); feltétlen erdőtalajon áll 78.597 kat. hold (68·89⁰/₀); nem feltétlen erdőtalajon áll 35.390 kat. hold (31·02⁰/₀).

Fanemekre vonatkozólag következő a megoszlás: tölgy terem 53.639 kat. holdon; bükk- és más lombfák teremnek 33.404 kat. holdon; fenyőfák vannak 27.056 kat. holdon.

Az erdőtalajok megoszlása körül feltűnő a nem feltétlen erdőtalajnak, vagyis az olyan talajnak nagy százalékszám, a melyet más gazdasági célokra is lehet használni.

A fanemek eloszlására vonatkozólag el kell mondanom, hogy a megye keleti részét képező csornai járásban, a Rába árterületein különféle fűzek és nyárfajok tenyésznek. E vidéken a fűzek, talajszáritó képességüknél fogva, igen fontos szerepet töltenek be. Otthonos itt a fűzeken kívül még a tölgy is, a melyet a járás északi részében a kőrisfák váltanak fel. A kapuvári járásban már sokkal sűrűbb a tölgy és otthonos az akác is, a melyet a falusi gazda már ezért is szívesen tenyészt, mert talajigényei igen szerények és mert fáját számszámának lehet értékesíteni. A csepregi járásban a tölgy, a cser és a gyertyán testvériesen osztozkodnak.

A megye többi négy járásában, a melynek talaja halmos, majd hegyes, már otthonos a fenyő, a mely mellett csak elvétve találni leginkább elhanyagolt községi erdőkben nyírfát; de van elegendő tölgy, bükk, kőris, vizenyős helyen éger is.

Épületfát csak a hercegi uradalmak természetnek; a kisbirtokosok, a községek és a zsellérek a termelt fából mindennek fölött saját szükségleteiket fedezik, a melyek a tüzelésnél, szerszámkészítésnél, silányabb igényű épületnél alig terjednek messzebb. Itt-ott akad egy birtokos, a ki a hasított szőlőkarók termelésére is gondot fordít. De még csak megközelítőleg sem készítenek eleget és a szükséges szőlőkarók legnagyobb részét Felső-Magyarországból kell importálni.

Erdőink állapota általán kielégítő, ámbár még sok helyen látni azt a rablógazdaságot, a melyet a községi és úrbéres erdőkben űztek az 1879-ik évi XXXI. törvénycikkely életbeléptetése előtt. Természetes, hogy mióta az erdőgondnokságtól és nem a községtől függő erdőőrök vannak hivatva az erdei gazdaságot ellenőrizni, a miniszterium által jóváhagyott gazdasági üzemterveket mindenfelé respectálják.

Állattenyésztés. A megye virágzó mezőgazdaságának hatalmas részét képezi az állattenyésztés, a melynek alapkövetelményeire közvetve utaltam a czukorrépatermelésnél és az Esterházy hercegi hitbizományi birtokok bérleti szerződéseinek azon pontozatainál, a melyek a trágyázásra és a széna, meg a szalma eladásának tilalmára vonatkoznak.

Hatalmas bérleteink és nagyobb gazdaságaink gazdálkodási elvein kívül nagyban hozzájárul állattenyésztésünk fellendüléséhez és állandóan magas fokon való megtartásához az a tevékenység, a melyet a megyei gazdasági egyesület és ennek élén a legkiválóbb gazdák, főkép az elnök, Otczka Béla, kifejtének. Nekik segédkeznek azok a gazdakörök, a melyek Süttörön, Lövvön, Domonyán, Beön, Pórládonyban, Ujkéren és Pecsényéden alakultak, hogy a mezőgazdasági és állattenyésztési kérdésekben az önképzés és az önszegély útján adjanak tagjaiknak kellő útbaigazítást. Valóságos expozitúrái ezek az egyesületnek, a mely intézkedéseiben rájuk támaszkodva éri el nagy sikereit. Egyike ezeknek a cserebogárlás, a melyet csekély jutalomdíjak árán olyan mértékben és olyan eredménynyel indított meg az egyesület a beváltási állomásokon, hogy a kormány mint példaadó mintára hívta fel rá a gazdaközönség figyelmét.

A legutolsó hivatalos számítás a loállományt tizenhét-ezer darabra, a szarvasmarhák számát 73 ezernél is többre, a juhokat 62 ezerre, a sertésállományt pedig 35 ezerre becsülte. A mennyiben a felsorolt számadatok nem felelnének meg megyénk terjedelmes takarmányterületének, annyiban, de azon túl is nagy arányokban múlja azt felül az állatállomány minősége. Igazolja ebbeli állításomat már a loállomány is, a melynek szám- és minőségbeli elmaradottságában épp az utolsó évek folyamán némileg számot tevő javulás következett be. A szó valóságos értelmében vett *lótenyésztést* majdnem kizárólagosan csak a megye déli járásaiban lakó magyarajkú

lakosság folytat; a míg a megye délnyugati és északi részén lakó németek jobbára csak csikók nevelésével foglalkoznak. Némiképpen ennek a visszas helyzetnek megszüntetésére vagy legalább is csökkentésére irányult a gazdasági egyesület munkássága, a mikor három évvel ezelőtt Eszterházában közös csikólegelőt bérelt. Sajnos, hogy épp a tavalyi és a harmadévi takarmány viszonyok, meg a közben föllépő elemi csapások folytán a legelőt majd minden évben kora ősszel kellett beszüntetni és mivel a gazdasági egyesület e téren még egyéb bajokkal is küzdött, kénytelen volt ez idén a közös legelőt végleg megszüntetni, továbbra is a gazdák jóakarátára bízva azon óhajítás teljesítésével, miszerint a megye keleti részében lakóknak is legyen módjukban jó csikókat nevelni. Jellemzi még a magyar községeket (a kapuvári, csornai és soproni járásokban), hogy szép, de alacsony lovaik vannak. A német és a horvát községek lovai ellenben nehezek, hidegvérűek és idomtalanok; rendesen mint 3—6 hónapos csikók kerülnek a Muraközbe, hol istállóban, gondos tartásban növekednek 1½—2 éves korukig, e közben megszoknak a kocsi-rúdhoz is illeszkedni és mivel munkabírók, keresettek is. A soproni lóvásárokat e lovakért látogatják igen sokan külföldről és a budapesti, a bécsi serfőzők és fuvarosok nagy részben a soproni piacon vásárolják teherhúzó lovaikat, gyakorta 1200—1400 frtot fizetve párjáért.

Ménés nagyon korlátolt számban van a megyében. A létezők legjelesebbjei ezek: Dr. Egyedy Arthur angol telivér ménese Egyeden; 1885-ban alapította, néhány telivér kanczát importálva Angliából. Az egyedi ménés versenylovakat tenyészt és az ivadékok egyike-másika már díjat is nyert a budapesti meg a bécsi versenyekben. Berg Miksa báró Földszigeten tartja angol-arabs félvér ménését, a melyet 1860-ban alapított. A tenyésztés célja kitartó hátas és kocsi lovakat nevelni. A győri róm. kath. püspökség szanyi angol-arabs félvér ménese 1870-ben alapított és szép alakú fejjel, erős, széles háttal, erős vétagokkal bíró hátas meg kocsi-ba való lovakat nevel. Rummerskirch Arthur báró 1892-ben alapított Rába-Pordányban angol-félvér ménest, hogy jó és kitartó lovakat tenyésztessen gazdasági célokra; e végből a már birtokában volt félvér kanczákhöz telivér ménlovakat bérelt. Otocska Béla, a megyei gazdasági egyesület elnöke, Kövesden tart nehéz minőségű perseron és muraközi keverékből álló lótenyészetet, a melyből kevesebb igás lovak kerülnek ki. Van lótenyészet Bauer Ottónak is Tormáson.

Vármegyénk nagy kiterjedésű és istenáldotta legelőin gazdáink mindenkoron üztek *szarvasmarhatenyésztést*; de mindennek fölött elismerésre méltó irányban indult ebbeli munkásságuk, a mióta megyénk mezőgazdasága a nagy és szolid bérletek, meg a cukorrépa-termelés által intenzivításban nagyot

haladt, de főkép a legutolsó évek óta, párhuzamban a gabonaárak rohamos esésével és a mikoron a szarvasmarhatenyésztés fellendítésére és okszerű üzésére a mezőgazdasági egyesület és annak vezető férfiai legjobb tudásukat és áldozattal párosult buzgalmukat vetették latba. Nyilvánult pedig a gazdasági egyesületnek közbenjárása: a jó apaállatok kiosztásában, a tenyészállatok megvizsgálásában és végül a bikanevelőtelepek létesítésében.

A jó apaállatok kiosztása céljából a gazdasági egyesület időközönként kitűnő minőségű bikákat vásárolt és azokat eladta a községeknek, a vásárlási áron, azzal a könnyebbitéssel, hogy a községek három, félévénként törlesztendő részletekben fizethették ki adósságaikat, a melyek után kamat nem járt. Volt rá sok eset, hogy a szegényebb községeknek 10–40%-os árengedménynyel adta el az egyesület a bikát.

Ám ez áldásos eljárás csak ideig-óráig könnyebbitett a bajon. A kiosztott bikák száma nem volt képes ellensúlyozni a gazdák könnyelműségét és ámbátor az egyesület harmad éve is 31 darab szimenthali bikát osztott ki, hova-tovább azt kellett tapasztalnia, hogy a paraszt birtokoson kevésbé van segítve, mert ez a borjút igen fiatalon, $1\frac{1}{4}$ – $1\frac{1}{2}$ éves korában, bocsátja bika alá és a bikaborjak is oly korán használtattak, hogy a jó apaállatok hatása nem volt arányban a fáradsággal és az áldozattal. A jelzett anomáliának részben való ellensúlyozására elrendelte a vármegye közigazgatási bizottsága — a gazdasági egyesület intenciói szerint és ajánlatára, — hogy a tenyészápaállatok megvizsgálása nem, miként eddig, évenként egyszer ejtendő meg, hanem kétszer: ősszel és tavasszal. Egyben megtoldotta a tenyészápaállatok megvizsgálására vonatkozó szabályrendeletet azzal a nagyon eredményesnek nyilvánult intézkedéssel, hogy a tenyésztésre elfogadott bikák a szabályszerű igazolványon kívül még szembeötlő jeggyel is elláttassanak. És ebből kifolyólag vármegyénk területén a tenyészápaállatok a gazdasági egyesület kiküldöttjének és az állami állatorvosnak közbejöttével évenként kétszer vizsgálatnak meg. Elejét veszik ez által annak, hogy a községek a későre nyúló vizsgálat által akadályozva legyenek kellő időben beszerezni a szükséges apaállatot; de elejét veszik annak is, hogy az igazolványokkal visszaélések történjenek, mert a megvizsgált és jónak talált tenyészápaállat szarvára ráégetik a megvizsgálás keltét és számát, a minek folytán lehetetlen, hogy a visszatartott igazolványokkal selejtes bikákat áruljanak.

Ám ezen intézkedés sem jelentette még betetőzését annak az okszerű tevékenységnek, a melylyel a megyei gazdasági egyesület elnöke azt célozta, hogy jó bikákkal bővelkedve, a megyei szarvasmarha-állományt minőségileg is kiválóvá

tegye. Tavaly elhatározta az egyesület, hogy bikanivelő-telepeket létesít. E célból — számolva a maga szerény anyagi erejével és a földművelésügyi m. kir. miniszterium részéről felajánlt hatszáz forinttal, — öt bikát vásárolt, továbbá szerződött olyan öt birtokossal, a kiknek szarvasmarha állományát jónak ismerte. A szerződés értelmében a gazdák mindegyike kapott egy bikát ingyenes használatra, de azzal a kötelezettséggel, hogy harmincz kiválasztott tehenet a bikával együtt külön kell tartatnia. Az így nyert bikaborjakat kétszáz forintért vásárolja meg — szintén szerződés szerint — az egyesület és elárverezteteti azokat a községek között. Így jutnak a vásárló községek jó fajtájú bikákhoz. De az egyesületnek imént vázolt eljárása a szegény községeknek is javára szolgál, mert a bikaborjuk árverezésénél a kétszáz forinton felül elért többletet az egyesület a szegényebb községeknek ajándékozza, nehogy a gazdagabb községek által az árveréseknél legyűrve, jó bikákat ne vásárolhassanak. A bikanivelőtelepeken eddiglen már harmincz bikaborjút bélyegeztek le, a melyek már részben el is adattak.

Megyénkben a nyugati fajta szarvasmarha otthonos; magyar fajta most már csak egy uradalomban — a kapuváriiban — van. Már a községi gulyák is kereszteztek. A magánbirtokokon a pinzgaut, hollsteinit, münzthalit, bern-simmenthalit és egyben még magyart is tenyésztik. Legnevezetesebb tenyésztete Berg Gusztáv bárónak van Kapuvárott. Gulyáját még 1807-ben alapították azokból a tehenekből, a melyeket Esterházy herczeg híres gulyáiból tereltek a kapuvári uradalomba. Idők folyamán a mezőhegyesi gulyából, majd Csáky gróf körmösi gulyájából, kerültek bikák Kapuvárra. A tenyésztés odairányul, hogy erőteljes, kitartó, könnyen hizó, igavonó állatokat neveljenek. A gulyából ez idő szerint kiszakítottak 50 tehenet, hogy ezek képezzék a törzsgulyát, a melyről törzskönyvet is készítettett a tulajdonos. E számottevő gulyát, a mely egyben vármegyénkegyetlen magyar gulyája, Berg Gusztáv báró megtoldotta Veszéken mintatehenészetel, a melyben pinzgau és hollsteini fajokat tart. A jelenlegi létszám: 95 pinzgau tehén és 98 üsző, 4 bika, továbbá 35 hollsteini tehén és 1 bika. A pinzgau tehenek tavaly átlagban 3025 liter tejet adtak; a két legjobb fejő átlagban naponként 19—20 litert. A tejet Sopronba szállítják, a hol a tejszövetkezet értékesíti.

Berg báró tehenészetén kívül vannak még a megyében jelentékeny, bár nagyságra szerényebb körű, tehenészetek. Özvegy Guary Istvánné Vághon tart tehenészetet, a melyben 1 bika és 32 tehén van. Högyész Béla Szil-Sárányban van tehenésztete, a melyben 1 bika, 37 tehén és 21 üsző van. A tenyészetéről törzskönyvet vezetett a tulajdonos. A környékbeli községek és uradalmak itt vásárolják bikáikat és a neve-

lésre szánt üszöket. Nagy Sándor csernelházai tehenészetébe Albrecht főherceg mosoni uradalmából került az első tenyészananyag. A jelenlegi állomány 1 bika, 25 tehén és 19 üsző. A tenyésztés főcélja a vajtermelés. A tejet vajjá dolgozzák fel és külön e célra Thuringiából importált ládákban szállítják Bécsbe, a hol átlag 1 frt. 60 krért adják el kilóját. Széchenyi Imre gróf 1882-ben alapította horpácsi tehenészetét Svájc-ból hozott tehenekkel és ugyanonnan ide került egy bikával. A tenyészet célja jó, egészséges ökröket és bikákat nevelni; ez utóbbiakért 200—250 frtot kap átlag az uradalom. Cziráky Béla grófnak Dénesfán van tehenészete, a melyben feketés-tarka színű, finom puha bőré állatokat tenyésztenek tejtermelés céljából. A felsoroltam tehenészetek nyomán jár Rupprecht Olivér tehenészete Sajtoskálón, Solymossy Lászlóé Lózson, Bornemisza Gábor báróé Ságbon, Rothermann Rezsőé Pecsényéden, Széchenyi Kálmán grófé Ujkéren, Rozinger Adolfé Kisfaludon és Srobl Gézáé Szillben.

A *juhtenyésztés* állapota megyénkben kevésbé kedvező, a mennyiben a juhek száma folyton apadóban van. A finomabb fajták tenyésztését majdnem teljesen abbahagyták, mivel a finomabb gyapjú piaci ára állandóan csökken. Még csupán csak a nagyobb birtokosok gazdaságában és a jobb módú rábaközi parasztok birtokain akadni juhnyájakra, a melyek többnyire merinók electoral-negretti jelleggel. A gyári gazdaságok több év óta a soutilown és leicester keresztezéseket tenyésztenek és keresztezéseikhez a rábaközi merinók szolgáltatják az anyagot. A keresztezésekből származott egyeseknek gyapjú- és húsmennyisége minden várakozást föltűlmul.

A *sértésenyésztés* annak daczára, hogy uradalmaink csak a legutolsó évek óta foglalkoznak vele — s eddigelé csak a parasztbirtokosok és a köznép űzte — minőségileg és mennyiségileg egyaránt kielégítő. Az apaállatokat eddig csak a kanások tartották; de a mióta a gazdasági egyesület e téren is fokozottabb tevékenységet fejt ki és távly több jóvőru apaállatot osztott ki a községi csürhék számára, a jövőre határozott és terv szerint előkészített fellendülés várható. Legelterjedtebb, de egyben a legkedveltebb is a gyorsan fejlődő, jól hizó magyar mangalicza és az angol york és berkshiri; ez utóbbiakat különösen kedvelik azokban a községekben, a melyekben a sertéskereskedést jobban űzik.

Sertésenyésztésünknek apadására jelentékeny befolyással volt az a körülmény, hogy a nyolczvanas évek elejéig Sopronban virágzott sertéskereskedés több aprólékos ok összetalálkozása folytán Bécs-Ujhelyre került. A mióta a soproni sertés vásár, a melyen naponta 5—6.000, kedden és pénteken 10—12.000 darab sertés is megfordult, átkerült az osztrákokhoz és tavaly az 1886. óta fennállott sertésvesztglő-hivatalt is megszűnt, nincsen a megyének olyan középponti vásárja, a mely a

sértéstenyésztést közvetlenül serkenthetné. Talán ez okból is látta elérkezettnek a megyei gazdasági egyesület azt az időt, a mikor már égető szükség volt jó fajtájú sertésekkel táplálni a soproni hetivásárokat, a melyeket az utóbbi években újból rendesen látogatnak — bár csak föltöttebb korlátolt számban — az osztrák és a cseh disznókereskedők.

Bányászat és erdőszet. Megyénk bányászati iparát teljesen kimeríti az a négy kőszénbányamű, a melyek közül három az Esterházy hercegi hitbizományi birtokokhoz tartozik, egy pedig Sopron szab. kir. város tulajdonát képezi. Név szerint a hercegi hitbizomány tulajdonában vannak a lajtaujfalusi, a riczingi és a pecsenyédi bányaművek; a brennbergi bányamű Sopron városáé. Ez utóbbi adományozott területe 4,931.894⁷⁶⁵ négyszögméter; a lajtaujfalusié 2,857.101⁴⁶⁴, a riczingié 1,172.164⁶⁰⁰, a pecsenyédié 315.814⁸⁰⁰.

A brennbergi bányaművet egy részvénytársaság bírja bérben. A részvények néhány vagyonos soproni polgár kezében vannak. A bérleti szerződés 30 esztendőre szól. Bérleti összeg gyanánt a nyersbevétel 8%-át fizeti a társaság. Tavaly 27.071⁷⁵³ forintot tett ki ez összeg, a mely a városra, mint tulajdonosra, igen jelentékeny bevétel, de a részvénytársaságra nézve nagyon is erős teher. Ez az oka, hogy a társaság az elmúlt tél derekán újból felemelte a kőszén árát és a darabszén 100 q.-át Ágfalván, a bányamű vasuti állomásán, 102 forintért adja.

Minőségre teljesen azonosak a brennbergi bánya termékeivel a másik három bányamű termékei. De már lényegesebb eltérések mutatkoznak a termelés mennyiségében, mert az egyik helyen néha eltérően többet, vagy kevesebbet termelnek, a szerint, a mint kedvezők a bérviszonyok és jó munkaerőben nincsen hiány. Tavaly összes kőszénbányaink igazgatósága azt panaszolta föl, hogy szűkében voltak jó munkásoknak. Ennek okát abban vélik megállapítani az igazgatóságok, hogy magas az adó, drágák a közvetett adók miatt az élelmiszerek és a munkások átvándorolnak a szomszédos Ausztriába, a hol a munkás nem fizet adót, sokkal olcsóbban él és néha aránytalanul olcsóbban szerezheti be italát. Az igazgatóságok jelzett panasza mellett nem érdektelen fölemlíteni, hogy a munkások meg azt panaszolják föl, hogy nagyon csekély a kereset és a lakásviszonyok nyomorultak. És állításaik igazolására hivatkoznak ama számos esetekre, a melyekben az elégedetlen munkás nem vándorolt át Ausztriába, hanem elment, hasonló megadóztatási viszonyok között más magyarországi kőszénbányába. Ez utóbbira sok eset fordult elő tavaly nyáron, a mikor a brennbergi bánya munkásai közül sokan, felmondás nélkül, szökve mentek Salgó-Tarjánba, a hol magasabb munkabérre hívogatták őket.

Bányáinkból barnaszenet bányásznak. A brennbergi

bánya, a melyet már 1759. óta aknáznak, jó minőségű szurkos ásványfa, a mely dél felé 8—12 ölnyre tornyosodik föl; közbe kerül agyag- és mészkő-terület is, a melyhez vasas fekete földréteg tapad. Viz kevés van a bányában; a mi van, az gáliczkő és timsótartalmú. A három többi bányában mészkővel van a föld keverve.

A forgalmi erektől legtávolabb esik a riczingi bánya, a mely termékeit kénytelen a legközelebbi vasutállomásra vitetni, hihető azonban, hogy eme nehézség is hova-hamarabb megszűnik, mert a bányát átvette az eddigi tulajdonosoktól egy részvénytársaság, a melynek Széchenyi Pál gróf az elnöke és e társaság jelentékenyebb anyagi eszközök fölött rendelkezve, hova-tovább azon lesz, hogy aknáit kellőképpen felszerelje és vasuti összeköttetést létesítsen a bányától Sopronig. A többi három bánya már megtalálta a kellő összeköttetést. A brennbergi bányának, néhány éve, gőzmozdonyú iparvasútja van a cs. és kir. szab. déli vasut ágfalvai állomásáig. A déli vasut savanyúkúti állomása szállítja tova a pecsenyédi bánya szénkészletét. Az ujfalusi szenet, ennek legnagyobb fogyasztója, a győr-sopron-ébenfurti vasut viteti el lajta-ujfalusi állomásáról.

Itt kell megemlékeznem kőbányainkról, a melyek gazdagságukkal és természetményeik jóságával méltán sorakoznak szénbányaikkal egy vonalba. Mészkőbányaink vannak Sopronban és Fraknón. A rákosi kőbányában (a győri püspökség tulajdona) *mészanyag-nemű fővénykővet* fejtenek, a melyet országutaink készítésénél használnak, mivelhogy puha és porhanyós. Erősebb, keményebb, tömöttebb és finomabb követ fejtenek a szent-margitai kőbányában, a mely az Esterházy hercegi hitbizományhoz tartozik. A kőbányát körülbelül 200 év óta törik és gazdagsága ma is óriási. Kőfaragók birják bérben, a kik átlag száz munkást és igen sok fuvarost foglalkoztatnak, mivel a bányának még maig sincsen vasuti összeköttetése, ámbár két engedélyezett vasuti terv akarja hálózatába venni e roppant kincset rejtő bányát. A szent-margitai kövek leg többje Bécsbe kerül. A császárváros legjelentősebb középületeinek, közöttük az új városházának építésénél szent-margitai köveket használtak. A kövek igen tömöttek és tartósak; a déli vasut valamennyi pályájának felépítéséhez is sokat használtak belőlük.

IV. Ipar.

Háziipart csak megyénk egyes vidékén, szórványosan találunk. Megyénk népe szereti a munkát, követi a takarékoság elveit, de szereti, ha házi szükségleteit jól és olcsón a boltban vásárolhatja meg. A soproni országos vásárokon, a melyeknek jelentőségét a köztudat még nem feledte el, ámbár a forgalom és a szükségletet minden zugoly-

ban felkereső kínálat már csak emlékeit hagyta meg, a háziipar termékeivel alig-alig találkozni. Ott állanak sorban, hosszú sorban egymás mellett a sziléziai asszonyok kínálva, állítólag otthon szőtt vásznaikat: a mi megyénkbeliek csak vásárlóknak sorakoznak közibük. Megesik ugyan, hogy itt-ott, elvétve, maga szőtt vászonból készíti a rábaközi asszony, vagy a felső járásoknak tisztaságra páratlan németje fehérneműit, de ez oly ritka jelenség, hogy háziipar számba alig lehet venni.

A háziipar azonban még sem hiányzik egészen. A Fertő vidékéről nyirfaseprőket és nyirfavesszőből font kosarakat százezer számra visznek Bécsbe. Sopronban a hetivásárokon kocsiszám árulják a háziipar e termékeit, a melyeket itt vásárol össze tovább való eladásra a kereskedő.

Természetes kapocsban van az épp most említettem iparággal a nád- és gyékénysás-termelés és az ezek nyomában járó gyékényszövés. Sopron megye közgazdaságában fölülte jelentékeny szerep jutott a nádnak és a gyékénysásnak. A Fertő északkeleti részén elterülő községek lakóinak e két vízi növény termelése és feldolgozása, jelentékeny kereseti forrását képezte. A Fertő partján Széleskuttól Sarródig ritka sűrűségben támadt község mellett község és ezek lakói a halászat és vadászat kivételével kizárólag csak nád és sás-termeléssel meg gyékényszerkesztéssel és gyékénykereskedéssel foglalkoztak. De időfolytán itt is hanyatlás állt be. A nád, meg a sás azon arányban fogy, a melyben kisebb területre szorul a Fertő; a két vízi növény feldolgozása a háziipar keretében azon arányban kevesbedik, a melyben tért foglal a gyári ipar és kiszorítja hatalmas versenyével régi állomásai-ból a kezdetleges eszközökkel dolgozók készítményeit.

A míg a Fertő nyugodt, csendes, csekély víztömeg volt, addig rengetegekké nőtt benne és partjain a nád és tenyészett a nádasok között a sás. Beláthatatlan messzeségeken mint örökzöld koszorú szegélyeződött be velők a Fertő meg az a tengernyi sok vízer, a mely a Fertőt és a Hanyságot összeköti. De a míg határtalan bujaságban sarjadzott fel a két vízi növény, addig nem kereste vállalkozó eszével a gyári ipar, hanem rábizta fogyasztását a házira: most, hogy a Fertőnek meg a Hanynak részben természetadta, részben mesterséges apadásával fogy a nád meg a sás, ott áll erős fogyasztásával a gyári ipar és alig enged tért a házinak. Régente a Fertőnek és ingoványainak nád- és sástermését learatni sem voltak képesek és hogy a területek kitisztuljanak a learatatlanul maradt és gyökéren elkorhadt növényektől, felgyújtották az óriási táblákban álló nádasokat. A nádasok égése egyike volt a Fertő vidék leggyönyörűbb látványosságának. Lángtenger uszott a magyar holttenger fölött. A felgyújtás rendszeren kora tavasszal történt. Az égés néha napokig tartott.

A Fertő nádasa első sorban mint tetőnád került forgalomba. A Fertő vidékén elterülő falvaknak és községeknek jellemző caractere a nádtetős ház, de a melyek száma ma már tűzbiztonsági szempontból is folyton apadóban van. Használták a nádat egykoron tüzelőanyag gyanánt is. Ma már csak a hulladékok tüzelik el; a többit kereskedésbe viszik. A sarródiak — ez egyik fő keresetforrásuk — menyegyzetnádát metszenek és ennek áruba bocsátása révén gyakori érintkezésben vannak a külfölddel is, a hol sűrűn megfordulva, sóváran tapasztalták, hogy vidékük természetadta kincséből vagyont is gyűjthetnének; és megkezdték a lész (nádgyékén) fonást, a melyekből hosszukás négyszögű apró szőnyegeket készítenek előszobákba, vagy ajtók elé. Természetes, hogy a nád árának emelkedésével, apadóban volt a kereset is és ma már Sarródon is nagyobb kelendőse van a mezőgazdaságnak, mint volt ezelőtt, a mikoron két krajczárért olyan kéve nádat kapott a sarródi paraszt, hogy három ember kellett egyetlen kévének szekérre rakásához. Ma már hét-nyolcz krajczárt fizetnek olyan kévéért, a melybe válogatás nélkül kötötték a nádszálakat; a válogatott nádkévéért, a melyben 220—250 cmnyi magasak a nádszálak, 10—12 krajczárt fizetnek Sarródon. Eladási piacok gyanánt a bajor-, német- és franciaországi nádgyárakat keresik fel; nevezetesen Nürnberg, München, Duzendteich, Feucht és Cotbus környékén lakó gyárosokkal vannak összeköttetésben. Nagyrészt ennek az összeköttetésnek volt eredménye, hogy Esterháza-Fertő-Szt.-Miklós vasutállomás közelében Rüll Pál duzendteichi gyáros nád-gyékénygyárat (Rohrmattenfabrik) építtetett és a gyárral kapcsolatban nádkiviteli üzletet nyitott. Rüll gyárában 10 fonógép dolgozik. Évi nádkivitelét Sopron megyéből 600.000 kévére becsülik (250 szálát számítva egy kévére). E nádmennyiség egy részét, körülbelül 400.000 kévét a Fertő sopronmegyei részében vásárolja, a többit Acsalag, Csorna és Beő-Sárkány környékén szerzi be. Rüll gyári készítményeivel, természetesen alig lehet a sarródiaknak versenyezni, de szapora kezük olyan gyors a lész-fonásban, hogy még mindig eléggé jövedelmező nekik a munka. Szabadkézzel, háromélű sodrósásból készült in-nel olyan ügyesen fon, hogy egy, legfőlebb másfél óra alatt elkészít a sarródi egy 2 □-méter nagyságú lábszőnyeget.

A gyékénykészítésnek fölöttébb érdekes mőzzanata a háromélű sásból készült in sodrása. Az in-at rendszeren gyerekek készítik; 5—12 évesek már egész nyáron fonogatnak, hogy mire elérkezik télviz idején a gyékényfonás ideje, legyen in bőségben. Az iskolából kiszabadult gyereksereg alig hogy leteszi a könyvet, immáron hóna alá kerít egy csomó sodrósást és az egyik szálát a másikba téve, szapora kézzel sodorja egymásba; mikor már összesodrott akkorát,

hogy a falu felső végén álló fához kötheti, már könnyebben megy a munka és futva sodorja az in-at az alvégig meg vissza, amiglen 200—250 ölnyi el nem készült. A sodrásra egyik gyerek tanítja a másikat. A módszer a következő: az öregebbik, a mester, átveti a megkezdett in-at a fa derekán, azután a sás egyik végét a tanuló, a másikat a tanító sodorja a falun végig. Nehányszoros végigsétálás után a tanuló is készen van és megindul a verseny mind a két soron. Az apróság készítette in-at az öregebbje ráfeszíti a négy czölőpre erősített fakerevetre. Rendesen 24 pár in van egyhosszában; ezeken kell keresztbefűzni a sásszalakat a bordával, a melylyel erősen szorítják azokat egymás mellé.

Vannak tehetősebb gazdák meg kereskedők, a kik ott Sarródon 30—40 krajczárjával vásárolják össze az apróbb, 50—80 krajczárjával a nagyobb gyékényeket és nagyobb mennyiségben szállítják Sopronba, Győrbe, sőt a megyei határára túl fekvő városokba.

De bár naponta 10—12—15 darab kisebb és három-négy darab nagy gyékényt is megkészt, a ki szorgalmas és beárul egy napi keresményével 4—4½ forintot, még is szivesebben csinálnak sásgyékényt, mert az értékesebb és finomabb munka. A sás nem nő nálunk nagy területeken, hanem elrejtve a nádasokban szerényebb nagyságú ligeteket alkotva. Rendesen szeptember és augusztus hónapokban aratják és megszáritva kötik kévékbe. De mivel nálunk annyi sás nem terem, mint a mennyit csak Sarródon is feldolgoznak, eljárnak a fertőpartiak a Balaton vidékére is, a honnan szeptember vége felé waggon-számra érkezik a gyékénysás. Tízezerre becsülik az évenként Sarródon feldolgozott gyékénysáskévék számát. Készül pedig belőle 20.000 drb. takarógyékény és 3—4.000 drb. szatyor (kétfűlű tarisznya). Cifrább és aprólékosabb gondot igénylő munkát, ugyancsak sásból, a beő-sárkányiak készítenek, a kik háziiparukban különféle kosarakat, cifránál-cifrább fal- és padlászönyegetek csinálnak.

Sarród és Beő-Sárkány vidékén idők-ideje óta üzik szorgalmasan a nád- és a sásfonást, mint háziipart; mind az által munkájuk technikájában alig észlelhető haladás. Nincs azonban kizárva annak lehetősége, hogy a beő-sárkányiak hova-tovább tökéletesítik a szövést, a mely jelen fokán is számot tesz, mint műszövés; csak a kezdeményezőnek, az útmutatónak kellene megérkeznie, a ki valamely iparos-tanfolyamban megjelölné azokat a utakat, a melyeken a primitív és ódon mesterségtől a modernebb igényeknek megfelelőhöz lehetne eljutni.

A fertővidékiek imént elmondott háziiparával szemben meglehetősen eltörpül az, a mit Csáván látni, a hol pedig minden kellék meg volna arra, hogy virágzó háziipar támad-

jon s élénk keresletnek örvendő agyagtárgyak készítésével jövedelmező anyagi forrás nyílnék meg a pulyai járás azon lakosságának, a melyet mostohán részesített a természet áldásaiban. De ez a nép, a melynek földje fukaron fizeti a beléje vetett magot, szívós kitartással és páratlan odaadással műveli a hegyek oldalán vagy ormain jutott csekélyke földjét és ha otthon, koldúsan szegény gazdaságában nem akad tennivalója, elmegy munkát keresni a gyárakba, avagy átmegy napszámosnak Ausztriába és csak ha e kereseti forrásokból kifogyott, legutolsó menedékképpen foglalkozik agyagedények készítésével. Pedig a kormány, a hercegi uradalom igazgatósága és a soproni kereskedelmi és iparkamara megtették minden tőlük telhetőt, hogy a lakossággal megértessék annak a kincsnek értékét, a melyet rájuk nézve a csávai agyagedények, dísz tárgyak és kályhák készítésére kitűnő minőségű, tiszta, költséges és hosszas iszapolási eljárást fölöslegessé tevő, talaja jelent. Az imént felsorolt három tényező anyagi segítségével és áldozataival 1893-ban agyagipar-iskola létesült ugyan a parányi községben és az iskolát látogatók el is tanultak a tanfolyam vezetőjétől tetszetősebb formákat és olyan edényeket, a minőket ez ideig nem tudtak készíteni, de hova-tovább kettős baj is jelentkezett. Az egyik az volt, hogy a szegény lakosság csak nagy ritkán látogathatja a tanfolyamot és inkább a tanfolyam vezetője által készített produktumok külsőségei és ennek következtében a jó árak által csábította magát, mint sem azon elsőségek által, a melyeket az agyag kezelésének és a rajzolásnak, továbbá a nyers edénynek az égető kemenczékben való czélszerű elhelyezésének tudása jelentene számára. A másik baj az, hogy a szakiskola, illetőleg a szaktanfolyam sorsa a fenntartók kedvétől függ és állandósága nagyon kérdéses, holott gyakorlati jelentőségét csak is az biztosíthatná, ha stabilitása olyan alapokra volna fektetve, hogy idővel gyakorlati műhely válhatnék belőle, azaz olyan közös műhely, a melyben a működők az előállított tárgyak eladásából származó jövedelemben részesülnének, szóval, hogy a műhely látogatói teljes érdekközösségbe hozassanak magával a műhellyel.

Sopron szab. kir. városában évek során át munkálkodott serényen egy egyesület, a mely a háziipar terjesztését tűzte ki céljául. Neve: Háziipar Egyesület volt és tevékenységének súlyt adandó, iskolát tartott fenn, a melyben a kath. és az evangélikus tanítóképzők növendékei tanulták a kosárfonást. Volt az egyesületnek egy csekélyke területe is, a melyen kosárfonásra alkalmas vesszőket termelt. De idők folytán az iskola szélesebb alapon a slöjd-munkák tanítását vette föl keretébe; kiküldte tanítóit Németországba, több ízben is Svédországba (Näasbe), hogy a fa- és a cartonnage-munkák készítésében tökéletesítsék magukat és a kézügyesség terén

adjanak tanítványaiknak hasznos oktatásokat. És néhány év óta kézügyességi iskola lett a háziipar iskolából, lehántván magáról az egyesület is régi nevét és felvette a másikat Kézügyességi Egyesület, a mely nemes céljai felé való munkásságában az államtól is kap segélyt.

A háziiparnak jelzett nyilvánulásai mellett megyénk kedvező földrajzi és gazdasági körülményei kedvező talajt biztosítottak a gyári iparnak, a mely mellett itt-ott számot tesz a kis- és a középipar is, ámbár megyénkben éppen e kettő az, a mely Ausztria szomszédságát és a nagyon is közel levő osztrák ipar erős versenyét alig képes elviselni. Hogy a versenyben legtöbbször mi vagyunk a vesztesek, annak oka amannak nagy fejlettségén kívül kisiparosaink fogyatékos szellemi képzettségében, hiányos szakértelmében és e kettő nyomán járó gyengeségekben, a minő az ellankadás, a küzdelemből való kitérés, a reménytelenség és a lemondás, rejlik. Ehhez járul anyagi erőben való megfogyatkozásuk, a mi nagy akadály abban, hogy a gazdasági viszonyok szülte harcban kitartásukkal biztosithassanak maguknak egyet-mást. A termései viszonyok szeszélye emeli vagy süllyesztí készítményeik eladásának számát. Ha gyenge a termés, alig hogy tengődnek, ha jobb a termés, van miből megélniök. Így hozzákötve a közvetlen környezet adta körülményekhez, elhagyatottságukból és a versenyben tapasztalt gyengeségükből való kilábalásra utakat és módokat alig képesek megjelölni, még kevésbé kitalálni. Talán az ipartestületek fokozatos szaporodása lesz egyelőre az a remédium, a mely az iparosok köréből kiindulva, az általános gazdasági viszonyok felismerésén kívül, valamely erőhöz juttatja majd a kis- és a középiparosokat. És a mennyiben e remény általános és töle minden oldalról várják a jobbulást, annyiban jogos várakozást kelthet bennünk az a tapasztalás, hogy megyénk iparosai, a hol csak módját ejtethetik segélyző-, ipartestületi- és vállalati-pénztárokat alkotnak. E pénztárak, a melyekhez hasonlókat a magánvállalatok munkásai is alkotnak, kétségtelen, hogy hatalmasan elősegítik majd az iparosok erkölcsi- és anyagi jobbulását, a melyen az önségélyen kívül még az iparoktatás van hivatva, nem kevésbé jelentékeny hozzájárulással lendíteni valamit. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1893-ban kiadott rendelete, a mely az iparos-tanulók iskoláztatását egésszerűsebb alapra fekteti, már is érezteti hatását. A tanítás eredményesebb, mert a szabályzat súlyt fektet a tanulók előképzettségére, az előkészítő osztály felállítására; e mellett a tanítás fokozatosan halad és lépésszerű menetében, avagy éppen ez által is biztosítja a tanulók érdeklődését. Az új tanítási szabályrendelet a szakirányú tanításon alapul. A pékek nem tanulják azt, a mit csak a cserepezőknek előnyös tudni és viszont. A rajzoktatás, meg a számolás húzódik közös

tengely gyanánt az egész tanítási szervezeten keresztül és jobbára csak itt egyesíti a legkülönbözőbb élethivatásra készülőkét. Csak az volna óhajtható, hogy az iskolatátogatásra vonatkozó szigorú rendszabályok egész terjedelmükben alkalmaztassanak. Mert a rendetlen iskolatátogatás képezi ma is a tanítás sikertelenségének egyik legjelentősebb alapját. A mester nem sokat törődik az inas tudásának öregbítésével; mindenek fölött azt kívánja, hogy az inas végezze el a rája várakozó teendőket, a melyek sokszor nagyon is távol állnak magától az illető mesterségtől. A mesterek könnyelműségét, gyakorta mostohaságát, szívtelenségét nagyban támogatja az iparhatóság nembánomsága, a melynél fogva a büntetéseket nem róják ki, avagy a kirótt büntetéseket nem hajtják végre. Ez okból az inasok csak szórványosan látogatják az iskolát. Csak akkor mennek, ha otthon nem akad munka.

Vármegyénkben Csornán, Kapuvárott, Kis-Martonban és Sopronban van az iparostanonczoknak iskolája. Sopron város iparostanonczainak iskolája az állami főreáliskolában van és benne nagyobbára ezen iskola tanárai tanítanak; a tanulók száma átlag 600.

Az ipari szakoktatás szorgalmazására Kapuvárott és Kis-Martonban az ottani állami polgári iskolákkal kapcsolatban szaktanfolyamok vannak; Kapuvárott asztalos-, Kis-Martonban lakatos-tanfolyam. A kapuvári asztalos-, esztergyályos- és faragó-tanműhely csak tengődik; tanítványainak száma kevés és azok is számbavehető lelkesedés nélkül végeznek tanulmányaikat, érezve, hogy az oktatási rendszer nincsen kellőképpen az illető szakpálya gyakorlati igényeihez szabva. Ezen jelenség, úgy látszik, általános characterű és egyik hangosan szóló hiányossága azoknak az intézkedéseknek, a melyekkel a polgári iskolák céltevesztéseit iparkodtak volt pótolni. Dicséretes és feltűnő kivétel, nem csupán megyénkben, de az egész országban a kismartoni lakatos-tanműhely, a melybe a polgári iskola előkelő tanulói kerülnek és a melyben nagy lelkesedéssel, meg szép eredménnyel folyik a munka. Átlag 15—20 tanulója van a tanműhelynek, a kik alig végeznek a tanfolyamot, már is kapnak jól jövedelmező állásokat. A steyeri fegyvergyár kiváló előszeretettel szedi munkásait a kismartoni lakatos-tanműhely végzett tanulói sorából. A tanulók kiváló tanulási kedvének és ezzel kapcsolatban tanulási eredményének nevezetes indító oka az a buzgalom, a melyet a tanműhely jeles vezetője mellett a polgári iskola igazgatója fejt ki. A derék director, Krammer József, miután a tanműhelyt kapta iskolájához toldalécul, beutazta Ausztria-, Német-, Francia- és Angolország hasonló jellegű tanműhelyeit és alaposan tanulmányozva az ott elért eredményeket, fáradhatatlan buzgalommal igyekezett bevenni a tanműhelybe azt a szellemet, a melyet a külföldiekben látott. Majd iparkodott

a polgári iskolák felsőbb osztályainak tanítási menetét olyképpen csoportosítani, hogy azok, a kik a tanműhelyben is el voltak foglalva, az általános tantárgyakban el ne maradjanak társaiktól. Krammer József, összegezve többszörösen és több ízben végzett külföldi tanulmányutjának eredményeit, közreadta azt önálló kötetben is, de gondoskodott a soproni kereskedelmi és iparkamara útján arról is, hogy tapasztalatai és az azokból levont javaslatai a kereskedelmi miniszter elé kerüljenek.

A kis- és középipar hiányosságaival szemben a modern technika követelményeinek hódoló jelentős iparvállalatok vannak megyénkben. Seltenhofer Frigyes Fiai soproni harangöntő és tűzoltószergyára jóhangzású czég az egész monarchiában. Az 1816-ban alapított gyár kitűnően van felszerelve és jeles gyártmányai sikerrel versenyeznek a legkiválóbb hasonló gyárak productumaival. Legkivált szekérfecskendőket, hordozható-, vödrös- és putton-fecskendőket készít; producál szivattyús- és merítő-kutakat is. Az a szabadalmazott harangszerkezet, a melyet a gyár jelenlegi vezetője — az alapító unokája — talált fel nehéz harangoknak könnyű szerrel való mozgathatására, sok elismerést szerzett a czégnek. Kisebb arányú, felszereléseiben és gyártmányainak sokféleségében is szerényebb gyára van Nuss Ignácznak Kis-Martonban; Nuss gyárában tűzoltószerkek készülnek és a készítményeket jelentékeny számban fogyasztják az alsó-ausztriai tűzoltó-egyesületek meg községek.

Gazdagon felszerelt mészégető gyára van a soproni Lenck Samu czégnek Szárazvámon. A vállalat, a mely még nem rég ideje áll fenn, újabban krétaszapolással meg bányakavics-termeléssel is foglalkozik. A gyártmányok legnagyobb részét a bécsi piac fogyasztja el. Munkásait a megyéből toborozza; a tanult mészégetők Csehországból kerültek a gyárba. Az iszapolt krétát Morva-, Csehországba, Romániába és Boszniába szállítják. Itt kell felsorolnom azokat a hatalmas cserép- és téglagyárakat, a melyek a soproni nagy szükségleten kívül jelentékeny mennyiségben készítenek cserepet és téglákat kivitelre. Hatalmas körkemenczékben nemcsak faltéglát és fedélcserepet, hanem alagsöveket, gerinczcserepeket, palló- és keménytégglákat is készítenek. A gyárak legjelentősebbjeit Friedrich István örökösei és Lenck Lajos bírják. Mindketten számot tevő mennyiségű anyagot exportálnak Ausztriába és Stájerországba, kivált azóta, a mióta a Schmidt-féle hornyolt cseréptéglát szabadalommal gyártják.

Kivitelre dolgozik Mohl Bódog kapuvári bórgyára is, a melyben a közönséges bőrárúkon kívül még gépszíjakat is gyártanak. De Mohl bórgyarán kívül vannak még megyénkben kiválóbb, exportra dolgozó gépgyáraink; ilyen Spitzer Lipóté, Grüssner Antalé Kis-Martonban és Kund Gottliebé Sopronban. Mindmegannyiban gőzgépek dolgoznak.

A Baross Gábor által kezdeményezett törvények, a melyek a kezdő iparvállalatoknak többrendbeli kedvezményeket biztosítottak, épp a határvonalak mentén számosabb gyár felállítását eredményezték. A 3—4 évvel ezelőtt megindult gyár-szaporodásból megyénknek is jutott egy-néhány jelentékenyebb vállalat. Vimpácson, Huber nevű csehországi gyáros, selyemárú-gyárat állított fel és a gyár nyomán, mintha újra életre kelne az a jelentékeny selyemtenyészés, a melyet a harminczas évek végén Széchenyi István gróf kezdeményezett a Vas-Sopronmegyei Szederegyesület címén megalakított részvénytársaság által és a melynek szedreseihez tartozott az az epererdő, a mely Nagy-Czenkről, a Széchenyiek kastélya aljától húzódik egészen a bozi határig. Ugyancsak az említett kedvezmények hatása alatt alapította Weitzer, gráci iparos waggon- és kocsi-gyárat Sopronban. De a gyár csak rövid ideig állott fenn nálunk, mert a tulajdonos Aradon olyan kedvezményeket kapott, hogy immár egy év óta üresen hagyja a régi gyárépületeket és parlagon a gyári épületek körül elterülő nagy darab telket. Az utóbbi időben azt mondják, hogy a gyár asztalos-műhelyeit vissza akarja telepíteni hozzánk. A vázolt időpontba esik a lajta-ujfalui jutagyár alakítása. Ez a gyár a megye területén levő ipartelepek egyik legkiválóbbika. Felszerelése méltán versenyez a hasonnemű ipartelepek bármelyikével. A győr-sopron-ebenfurti vasut lajtaujfalui állomásának mentén húzódik a hatalmas gyár, az óriási raktárakkal és a többi melléképületekkel, a melyek között sem külső formára, sem belső berendezésre nem utolsók azok az építmények, a melyekben a munkásoknak egészségi, gyermekeiknek szellemi szükségleteiről gondoskodnak. A gyárnak Budapesten is van irodája, de tulajdonképeni székhelye Bécs. A fonó- és szövőgépek Angliából kerültek a gyárba. Átlag 1100 munkás dolgozik benne; a munkásokat a közelfekvő falvakból toborozták. A tanult munkásokat és művezetőket Morva- és Csehországból hozták. 5400 orsó, 270 szövőszék és 90 varrógép dolgozik a gyárban. A feldolgozásra kerülő nyersanyagot Indiából hozatja a gyár; évi szükséglete átlag 58.000 métermázsa. A gyártmányok java részét, főképpen a liszt- és gabonazsákokat Magyarországon adják el; kisebb részét vizsik csak Ausztriába és a külföldre. Az évi gyártmány átlagban így oszlik meg: gyártanak 6 millió kilogramm fonalat; 1¹/₂ millió méter szövetet; 6 millió darab zsákot; a hulladék 120.000 kilogrammot tesz. Ez utóbbiakat papirgyáraknak árúsítják el, a hol kátrányos fődéllemezek készülnek belőle. Ugyancsak az említett törvény hatása alatt, mely az ujonnan alakult gyáraknak kedvezményeket biztosít, állított Meedinger Lajta-Ujfaluban egy gyárat, a hol többféle vegyi árukon kívül főleg borkósavat gyártat.

A szövőipar terén hajdanta jelentékeny szerep jutott

magának Sopron városának, a hol a kisipar körében, de szakértelemmel párosultan virágzott a posztós ipar. A soproni gazdapolgárok, a rábaközi parasztok és a felső járások németjei meg horvátjai csak Sopronban készült posztóból varrott gúnyát viseltek. Még vannak, a kik látták, hogy az Ikva mentén és a rákosi határ alján, a kőhidi fegyház szomszédságában levő tómalmok szélein sűrűn állottak egymás mellett a posztósok, áztató kosaraikat nyomogatva a vízbe. Volt külön szövethézetük, a melynek szabályai sokban hasonlítottak a czéhek szabályaihoz. Volt vagyonuk is, a melynek egyik jelentékeny részét képezték a Sopron körül elvonuló bástyák falai; ezeken a bástyákon voltak a szárítók, a melyek a földbe vert czölöpökből állottak. E czölöpökre feszítették ki a posztót, a melyet a soproni völgyben járó állandó szél szárított. Ma már e hajdanta virágzó iparnak csak hite van. A gyári ipar és a szabad kereskedelem olyan versenyre szolította a patriarchalis jellegű műhelyek productumait, a minőt azok nem voltak képesek kiállani. Ma már a posztóiparnak csak egy-két képviselője van, a kik között a legelső Krausz Károly soproni posztógyáros. Ő, meg a kik még vannak néhányan, tőkében és kitartásban erős emberek, a kik valamelyest elhagytak a multból és ugyanannyit elfogadtak a jelenből is, kielégíteni azokat a conservatív természetű embereket, a kik apjuktól, nagyapjuktól és őseiktől azt tanulták, hogy ruhára való posztót legjobb vásáron venni a soproni posztósoktól.

A posztóiparnál győzedelmesebben vívott harczot az újkorral a kékfestő ipar, a melynek megyénk területén, szintén Sopronban vannak nevezetesebb képviselői. A középipar characterét ezek se lépik át és raktáraikat a bécsi gyárosok készítményeivel egészítik ki; de ama néhány fajú árúban, a melyet maguk producálnak, versenyképesek. Műhelyeikben gyári jelleggel felruházott üzemet folytatnak és jelentékeny tőkéjükkel, meg kiváló szoliditásukkal bátran veszik fel a versenyt. Ez idő szerint Csornán Frast Károly, Sopronban Geyschlager Adolf és Kluge Vilmos kékfestő gyárai olyanok, a melyek a lokális szükségleten kívül fedezik a környékbelieknek, főképp a rábaközieknek és Fertő-vidékieknek szükségleteit.

Mezőgazdasági gyáriparunk versenyt halad a megye mezőgazdaságával. Itt-ott egy szeszgyár, amott egy gazdasági gőzmalom hirdeti, hogy parlagon alig hagyunk valamit, a mit kulturánk emelése érdekében tehetünk. A hercegi uradalmak bér gazdaságaiban otthonos a mezőgazdasági ipar minden ága, de jelentékenyebbé csak a kapuvári uradalom gőzmalma lett Öntésen, a mely nem csak az uradalmak szükségleteit van hivatva fedezni, hanem dolgozik idegeneknek is és a melynek stabil gőzgépe a gazdasági szeszgyár gépezetét is mozgatja.

Nagyobbszabású malom kevés van a megyében. Egy-két

exportra dolgozó malom gazdagítja ugyan ebbeli vagyónukat is, de számuk és jelentőségük korántsem áll arányban megyénknek épp az őrlésre alkalmas árúk producálása körül szerzett elsőseivel. Alig lehet megmagyarázni, hogy gabonagazdag megyénkben, a hol nem hiányzik sem a vállalkozási kedv, sem a tőke, sem az építkezésre szükséges anyagok könnyű előteremtése, már régebben nem létesültek nagyobb gőzmalmok, holott vasuti ötszekóttetéseink is elég kedvezők. Őrlési munkát egészen a legújabb időkig csak a Rábán zakatoló vizimalmok végeztek.

Néhány év óta azonban a rábaközi gabonapiaczok közép-pontjai körül épültek exportra is vállalkozó malmok. Ezek elseje Csornán van, a vasuti állomás tőszomszédságában és erősen versenyez a szomszédos megyékben is. Újabb keletűek az Eszterházában, Szillben és Kapuvárott épült malmok, a melyek közül az elsőt egy stabil expánziós gőzgép, a másodikat egy fekvő compound gőzgép hajtja condensátorral. A malmok mindegyike magánegyén tulajdona; a csornai a hercegi hitbizományi uradalomhoz tartozik. Apróbb gőzmalmok, a helyi szükséglet fedezésére, az utolsó 4—5 év folyamán nagy számban épültek, hogy pótolják azokat a vízi malmokat, a melyeknek a Rába szabályozása folytán a Rába vizéről el kelle tűnniök.

Jelentékeny mezőgazdaságunk nyomán számottevően fejlődtek olyan iparvállalatok, a melyek a *mezőgazdaságban szükséges gépek és szerszámok* előállításával foglalkoznak. Stoye György Sopronban saját találmányú borsajtató gépeket készít vasból; gépei nemcsak a megyében kelendők, de nagyszámban kerülnek évente Ausztriába és Stajerszágba, a hol gyümölcsbor készítésére nagy előszeretettel használják. Izmosy Szilárd gazdasági gépgyára Csornán, látja el mezőgazdasági gépekkel a Rábaköz nagy részét és jelentékeny számban szállítja gyártmányait a szomszéd megyékbe. Históriai nimbus veszi körül Bokor Nándor mezőgazdasági gépgyárát Nagy-Czenken, mivel-hogy abból került ki az ötvenes évek közepén az első magyar vetőgép, a melyért a gyáros arannyal bőven megrakott ezüst serleget kapott az első bécsi gazdasági kiállításon. Ugyancsak Bokor gyárából került egy parasztkocsi a párisi világkiállításra, a mely ott feltűnést keltett. Bokor Nándor ekéi, czenki ekék czimén, messze vidéken vannak elterjedve.

Érdekes különlegessége megyénk gyáriparának Bock Miksa ujfaluai gyufagyára, a mely Magyarországon az első e nemű gyár; gyártmányai még ma is versenyképesek s productumai Alsó-Ausztriában is kelendők. Mint hasonló specialitás érdemel említést Holendonner testvérek soproni kénlap-gyára. Az abban gyártott kénlapokat szívesen veszik a megye borkereskedői és bortermelői.

Megyénk gyáriparának legkiválóbb képviselői, a már

felsorolt sok jeles mellett is, a *czukorgyárak*, a melyek a modern technika, exportképesség és tökeerő tekintetében az ország legelső czukorgyárjai sorában foglalnak helyet. Ez idő szerint öt czukorgyárunk van. Alapításuk mintegy folytatása annak a jelentékeny czukoriparnak, a mely megyénkben már a folyó század elején virágzott. A *petőházi czukorgyár*, a mely Offermann Th. és társáé, eredetileg Sopronban volt, a rákosi határ északkeleti csúcsában levő Kőhídon. Miután a soproni határ 25 évig szakadatlanul producált cukorrépát, de tovább arra nem kínálkozott alkalmasnak, a gyár 1879-ben átköltözött Petőházára, a gyári épületet pedig eladta az államnak, a mely fegyházat építtetett belőle. A petőházi gyárban I. osztályú pilé készül; 270 lóerejű gőzgéppel dolgozik. Tizenegy tisztviselője, 13 előmunkása, 6 segéde, 4 tanoncza, 331 férfi- és 56 nőnap számosa van. Évenként 500 waggon kőszent és 15.000 métermázsa barnaszent fogyaszt el. Átlagtermelését 830.000 forintra becsülik. Tavaly 39.000 métermázsa nyers-cukrot adott el Magyarországon, 11.000 métermázst pedig külföldre szállított. Ujabban olyan módon szerelték fel a gyárat, hogy az naponként 4.500 métermázsa nyers répát képes feldolgozni. A *czinfalvi czukorgyár* Patzenhoffer Konrádé. 1853-ban épült és 1859-ig csak nyerscukrot készített; 1860-ban fehér cukor készítésére rendeztetett be. A győr-sopron-ebenfurti vasut vulka-pordányi állomásig szárnyvonalat építtetett, hogy répáját, majd gyártmányait könnyen szállithassa. Gőzgépe 235 lóerejű. Tíz tisztviselője, 26 főmunkása, 6 tanulója, 297 férfi- és 96 nőnap számosa van. Évenként 1200 waggon kőszent fogyaszt. Termel évenként átlag 59.000 métermázsa fehér cukrot, a melynek értéke 1's millió forint.

A termelt mennyiségből tavaly 38 ezer métermázst Magyarországon, 21 ezret külföldön adott el. A *félszerfalvi czukorgyár* Hartig és Rothermann tulajdona. 1850-ben épült és kezdetben hat, utóbb nyolcz hidraulikus sajtóval dolgozott. Harmadéve azonban a gyár jelentékenyen átalakult; a régi Bouilleur-féle kazánokat kidobták és helyökbe négy újat tettek. Gőzgépe 150 lóerejű. Tizenkét tisztviselője, 50 munkása, 300 férfi- és 250 nőnap számosa van. Évenként 800 waggon kőszent és 2100 waggon barnaszent fogyaszt. Hazai piacokon tavalyi gyártmányából 36 ezer, külföldön 26 ezer métermázst adott el. A *nagyczenki czukorgyár* egy részvénytársaságé. 1855-ben épült. Gőzgépe 217 lóerejű; e mellett van még egy nyolcz lóerejű gázmotora. Tisztviselőinek száma 6; 303 férfi- és 22 nőnap számosa van. 1200 waggon kőszent és 1000 köbméter fát fogyasztott tavaly. A nagyczenki czukorgyár-részvénytársaság alapította 1867-ben a *büki gyárat*, a mely akkor vált jelentőssé, a mikoron a nyolczvanas évek végén a csepregi czukorgyár megszűnt. A büki gyár gőzgépe 232 lóerejű. Tisztviselőinek száma 7; 38 első munkása, 310 férfi- és 60

nőnap száma van. Évi köszénfogyasztása 191 waggon; barnaszemet 1666 waggonnal fogyaszt. Elhasznál ezenkívül 400 köbméter fát is. Évi cukorgyártmányából 14.580 métermázsát idehaza ad el, 45.984 métermázsát külföldre szállít.

A mit fentebb külföldnek említettem, azt közelebből a gyárosok sem képesek megjelölni; ők csak azt tudják, hogy a cukrot a trieszti meg a fiumei bizományos átveszi, a ki rengeteg más eredetű cukorral elegy szállítja tovább. Annyit biztosan lehetett megállapítani, hogy a felszerfalvi gyár nyerscukor-termelésének nagyrésze Olaszországba került.

A nyolczvanas évek végén szüntette be Rupprecht János soproni candiscukorgyárának üzemét, a melyet harmadéve egy idegenből idekerült vállalkozó újból meg akart volt kezdeni, de rövid próbálgatás után a gyártás abba maradt. Sokkal nagyobb arányokban és tartósan nagy eredményekkel dolgozik a Weiss E. L. József-féle cukorgyár, a melynek jóhangzású neve van az egész monarchiában. Állandóan mintegy 100 munkást foglalkoztat és cukorkákon kívül chocolateot, cacaót és csemegecsüteményeket is gyárt.

A *sörgyártás*, a mely a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején virágzott Sopronban is, a megyében is, ma teljesen megszűnt. A jelzett időpontban megyénkben épp úgy, mint a többi nyugati megyékben, nem csak a nevezetesebb középpontokon, hanem az olyan apróbb helyeken, mint a minők megyénkben Kapuvár, Kábold, Kis-Martón, voltak sörgyárak, a melyek a vasutvonalak kiépítésének és a nagy sörgyárak versenyének arányában beszüntették üzemüket. Sopronban a lundenburgi Stein cégnek volt sörgyára, de a melyet a tulajdonos ma már kizárólag malátagyártásra használ. De a beszüntetett sörgyárak pótlására épp ez idő szerint van alakulóban egy nagy gyár, a brünni sörgyárosok szövetkezete elnökének és a soproni Lenck Samu cégnek kezdeményezése folytán.

Nem határozottan a nagy kivitelre számító jelleggel vannak felruházva a következő soproni gyárak, a melyek mind megannyian lépést tartva a modern technika vívmányai-val, Ausztriának és Németországnak egyik-másik piaczára jelentékeny mennyiségű árut szállítanak; ilyenek: Seyring Testvérek és Bischitz Salamon *keményítőgyárai*, a Lenck János, Zetl József, Hillebrand *likőr- és pálinkagyárjai* Sopronban, a Schönwald M. D. és Társáé Kis-Martónban, végül a Schiff E. és Fiaié Német-Keresztúrott.

DR. BERÉNYI PÁL.

IRODALMI SZEMLE.

A III. országos gazdakongresszus tárgyalásai.

A mezőgazdaságnak súlyos, általánosan érezhető bajai érlelték meg hazánk mezőgazdáiban azt az, — a viszonyok által mindenestre eléggé megokolt — eszmét, hogy országosan összejövén, megbeszéljék a létező, tagadhatlanul igen súlyos bajokat és beható eszmecsere, alapos megvitatás után formulázzák azokat a kívánalmakat, megjelöljék azokat a feltételeket, a melyek megvalósítása, illetőleg megvalósíttatása által ők a bajok orvoslását és megszüntetését reménylik.

Vélekedjünk bármiként az ilyen, — csak pár napig tartó s nagy tárgyhalmazzal foglalkozó, tehát a beható tárgyalást csaknem kizáró, — összejövetelek, kongresszusok értékéről, azt mégis el kell ismernünk, hogy az ily kongresszusi tárgyalások, az ott felvetett eszmék nemcsak nagy mértékben hozzájárulnak az egészséges közvélemény képezéséhez, hanem sok esetben irányt is adnak annak.

A mi áll általában a kongresszusokról, ugyanaz áll a mult hóban lezajlott gazdakongresszusról is; itt is óriási tárgyhalmaz állott az érdeklődők előtt, oly nagy tömeg, a melynek alapos megvitatása három nap alatt fizikailag is lehetetlen volt daczára annak, hogy a kongresszus elé kerülő kérdések és határozati javaslatok a tagoknak idejében küldetvén szét, azok a lényeg iránt magukat tájékozhatták és az egyes kérdések és határozati javaslatok tárgyalásánál előadandó véleményüket eleve megfogalmazhatták.

Ezen czélszerű szervezés folytán, — és daczára a tárgyhalmaznak, — a határozati javaslatok fontosabbjainál igen szakavatott és sokoldalú vita indult meg és ez által a kérdések és a teendők lényege nemcsak az előadó, hanem a többi résztvevő által is eléggé megvilágíttatott; ezen viták folyamányaképen a határozati javaslatok — a melyek tulajdonképen mégis csak az előadó subjectiv felfogását tükrözték vissza — legnagyobb részt jelentékenyen módosítottak és bizvást mondhatjuk, hogy a hozott határozatokban a kongresszus többségének közérzése és közfelfogása érvényesült.

A kongresszus tanácskozásai öt szakosztályban és ezeken belül tizenhét bizottságban történtek és pedig: *a mezőgazdasági és szakoktatásügyi szakosztályban* a szakoktatási és kísérleti, a növénytermelési, a szőlőszeti és borászati, az állattenyésztési és állategészségügyi, a vízjogi és vízhasznosítási, tehát összesen öt bizottsággal; *a hitel-, biztosítási- és adóügyi szakosztályban* a hitelügyi, biztosítási és adóügyi; *a mezőgazdasági, politikai és értékesítési szakosztályban* a vámügyi és statisztikai, a közlekedésügyi és az értékesítési bizottságokkal; *a*

telepítés és kivándorlás-, munkás- és cselédügyi szakosztályban a munkahiány és kivándorlási, a telepítési, cseléd- és munkásügyi, az iparügyi bizottságokkal; végül *a gazdasági érdekképviseleti szakosztályban* a mezőgazdasági érdekképviseleti, a gazdatisztek helyzetét tárgyaló és végül a mezőgazdasági jogügyi bizottságokkal.

Maguknak a szakosztályoknak és bizottságoknak összeállítása mutatja, hogy a kongresszus tárgyalásai a mezőgazdasági életnek jóformán minden fontosabb mozzanatát felölelték; mi azonban a tér szűke miatt a tárgyalásoknak csak némely jelentősebb momentumai-val foglalkozhatunk.

Az első szakosztály *szakoktatási és kísérletügyi bizottságának* tárgysorozatában a legfontosabbak egyike volt a gazdasági szakoktatás reformjáról szóló javaslat; az előadó, Szilassy Zoltán, utalva arra, hogy a gazdasági szakoktatás terén hazánkban az utolsó harmincz évben semmiféle haladás sem történt, hogy az a kor igényeinek fejlődésével lépést egyáltalán nem tart, hogy tehát az sem a tudományos, sem a gyakorlati céloknak meg nem felel, a gazdasági szakoktatás gyökeres és sürgős reformját véli szükségesnek; határozati javaslatában a magasabb elméleti szakképzést egy, az egyetemi fakultások jellegével és jogaival felruházott gazdasági főiskola útján kívánja megoldatni; ezen főiskola mellett a jelenlegi gazdasági tanintézeteknek akadémiai jelleggel való felruházását, a dotacio emelését és a tanárok számának szaporítását kívánja; ezen intézetek a birtokos osztály és a gazdatiszti kar elméleti és gyakorlati kiképzését teljesíténék; az akadémiaék mellett a kisebb birtokosok és alsóbb fokú gazdatisztek kiképzésére gyakorlati iskolák szervezését, a földműves iskolák szaporítását és azoknak az eddiginél szerényebb alapon való szervezését, a vándortanítói intézmény kiterjesztését, téli gazdasági tanfolyamok rendszeresítését tartja szükségesnek; kívánja még ezenfelül, hogy a papok és tanítók gazdasági ismereteket is szerezzenek, továbbá hogy a földművelési miniszteriumban a gazdasági szakoktatás ellátására egy külön ügyosztály szerveztessék.

A vita a kimerítően megokolt előadói javaslat keretében indult meg; a túlnyomó többség véleménye az előadó javaslatának lényegével és részleteivel is egyező volt, de találkoztak kellően megokolt ellenvélemények is; így Balázs Árpád magyaróvári akadémiai igazgató a főiskola szervezését még időelőttinek tartja s egyelőre megelégednék azzal, ha a hazi egyetemeken mezőgazdasági tanszék állítatnék fel; Rovara Frigyes a főiskolában az elméleti kiképzés mellett a gyakorlatit is szükségesnek véli; Vimmer Kálmán a gazdasági akadémiaikat és gazdasági középiskolákat egyesítendőeknek véli.

A *szőlőszeti és borászati bizottságban* Bernáth Béla előadó, hangsúlyozván a phylloxera-vész folytán elpusztult szőlőterületek újratelepítésének közgazdasági fontosságát, határozatilag kimondatni kívánja, hogy egy vagy több talajvizsgáló állomás állíttassék fel, a szakértelem vinczellériskolák felállítása által fejlesztessék, a szőlővessző-telepek szaporíttassanak, a szőlőbirtokosok az állam által kedvezményes árú ojtványok kiosztása, — kamatnélküli előlegek, — vagy olcsó hitel által támogattassanak, a műborról szóló törvény szigorúan végrehajtassék, a borvám felemeltessék, szövetkezeti mintapinczék állíttassanak fel stb.

Báró Radossevich Tódor az előadó javaslatát általánosságban elfogadja, de azt több tekintetben kibővítettetni kívánja; így, hogy

kísérleti állomások létesíttessenek, a borászati felügyelők száma szaporíttassék, minden felügyelő mellé a kis gazdák beoktatására 2—4 munkavezető alkalmaztassék, szőlőszeti időszaki tanfolyamok tartassanak, a szőlők betelepítését célzó pénzintézetek alakulása elősegíttessék, a kormány hasson oda, hogy Ausztriában a mienkhez hasonló műbortörvény hozassék, az Ausztriából jövő mindennemű szesz vegyelemeztessek. Viczmándy Ödön az új telepítések adómentességét 15 évre kívánja kiterjesztetni. Baross Károly a hegyközségek mielőbbi megalakulását sürgeti. Rubinek Gyula constatalja, hogy talajvizsgáló állomások már fennállanak; kívánja, hogy a létesítendő szövetkezeti mintapinczék állami kölcsönökkel támogattassanak, a borkivitel előmozdítására a tengerentúli államokban consuli felügyelet alatt álló borraktárak állíttassanak fel. Galgóczy Károly óhajta, hogy a bortermelők az állami regalekezelésből kifolyó zaklatásoktól megkíméltesse. A javaslat ezen hozzászólások értelmében módosított.

Az állattenyésztés és állategészségügyi bizottságban a marha- és lótenyésztés érdekében hozattak figyelemreméltó határozatok.

Röszler Károly ismertetvén a tájfajták keletkezését, azok létezésének előnyeit, de egyuttal annak szükségét, hogy a keletkezési és fejlődési processus szakszerűen szabályoztassék, határozatilag kimondatni javasolja, hogy a kongresszus a hazai szarvasmarhafajták állandósítását, — termelőképességük fejlesztését, — a megállapított tenyészirányok betartását, — a tenyészapaállatok lelkiismeretes megválasztását szükségesnek tartja; ennek előmozdítására helyi bikabeszerzési alapok létesítendők esetleg állami segélylyel, a hol a tájfajták már némileg állandósított jelleggel bírnak, tenyésztési egyesületek alakítandók a tenyészállatok kiválasztása, — osztályozása, — állandó nyilvántartása — s tejlőképességük kipróbálása céljából; ilyen vidékeken a törzskönyvezés mielőbb bevezetendő. Ez a javaslat rövid vita után változatlanul elfogadott.

Dr. Szentkirályi Ákos, tekintve azt a fontosságot, a melylyel a magyar-erdélyi, — ez a legkitünőbb ígás- és hizóállatokat nyújtó, — szarvasmarhafajta reánk nézve bir, lényegében a következő határozati javaslatot terjeszti be: a magyar-erdélyi szarvasmarha tenyésztésének fejlesztése és felvirágoztatása érdekében kivételes intézkedések is foganatossíttassanak, annak tenyésztése — legalább a fajta tenyészkerületeiben — okvetlenül tisztán tartandó; ezen tenyészkerületek azon vidékein, a hol az okszerűtlen kezelés folytán korcsállatok találhatók, az eredeti jelleg visszaszerzésére kell törekedni s ez okból tenyészbikául csak tisztavérű állatokat tartani; az esetleges bikahiány haladéktalanul pótlendő, az e fajta tehének tejelési s tenyészképeségéről adatok szerzendők be, a mezőhegyesi állami magyar-erdélyi fajta tehenészet áldozatok árán is fentartandó és fejlesztendő.

A bizottság a fajtát röviden csak »magyar«-nak véli nevezni és Farkas Ábrahám indítványára az elfogadott javaslatához hozzáfűzni határozza, hogy az állami birtokokon magyar tejelő-, ígás- és hizómarha nevelőtelepek állíttassanak fel, főszólyt fektetve az apaállatok nevelésére, továbbá hogy a magyar fajta tenyészetek jutalmaztassanak.

Ifj. Paikert Alajos a lótenyésztés ügyében terjeszt be határozati javaslatot; ő a főszólyt a tenyészapaállatokra fekteti, a melyek-

nek vidékenként az ott található tenyészanyagra való tekintettel kell megválogatva lenniök; lehetőleg ellensúlyozni kívánja a kis gazdák tapasztalatlanságában és rendszertelenségében rejlő hiányokat, ez okból javasolja: az állami fedeztetési állomásokon a tenyészkancaik összeírassanak, osztályoztassanak és a legjobb anyag nyilvántartassék; ezen anyagnak oly előnyök biztosíttassanak, a melyek a tenyésztőket a kitűzött irány betartására ösztönzik; az állami ménék fajtája lehetőleg az illető vidék lőjellegéhez alkalmazkodjék; azokon a vidékeken, a hol nagy termetű, erős lovak tenyésztése indokolt, megfelelő apaállatok alkalmazásával a gazdasági igás ló tenyésztése előmozdítassék; az állami ménések számfelüli tenyészkancaik első sorban hazai tenyésztőknél adassanak el; a ménnevelés előmozdítottassék nagyobb számú méncsikó-nevelőtelepek felállításával.

A vita folyamán gróf Andrássy Sándor azt javasolja, hogy az egyes vidékeken megfelelő fajjellegek teremessenek, Gaál Gyula azt, hogy 3 évesnél fiatalabb méncsikók ne vásároltassanak, továbbá hogy állami támogatással csikólegelők létesíttessenek; Farkas Ábrahám hangsúlyozza az értékesítés fontosságát; e tekintetben kifogásolja a katonalóvásárló bizottságok azon eljárását, hogy a lovakat nem belértékük, hanem önkényesen megállapított átlagárak mellett vásárolják meg; szükségesnek véli egy országos lóértékesítési szövetkezet megalakulását.

Az előadó javaslata a felszólalások értelmében kibővítettet.

Ugyanezen bizottság Szilassy Zoltán javaslata alapján kifejezést adott azon, — az állattenyésztés szempontjából fontos, — óhajnak, hogy épp úgy, mint Ausztriában, hazánkban is olcsó marhasó szolgáltatassék ki.

A viz jogi és vízhasznosítási bizottságban ugyan ifj. Paikert Alajos tett javaslatokat a vízszabályozás, a talajjavítás és az öntöző csatornák létesítéséről.

A vízszabályozásoknál előadó hangsúlyozza, hogy a szabályozás ne csak a hajózható, hanem a tutajozható vizekre is terjesztessék ki, ennél fogva a következőket javasolja: hogy a folyamatszabályozás egy-egy s tervek szerint, sürgősen, legfeljebb 10—12 év alatt sürgősen hajtassék végre; a tutajozható s usztatható vizek szabályozására az állami költségvetésben évenként legalább 200.000 frtnyi hitel vétessék fel, az állam az ily irányú, magánosok által kezdeményezett munkálatok költségeihez legalább 50/o-al hozzájáruljon, a vízmosások megköttessenek és beerdősíttessenek és e célokra a költségvetésbe évenként legalább 100.000 forint vétessék fel.

Ferenczy Emil az eddig teljesített vízszabályozások keresztülvitelének helytelen voltát panasolja fel, Oblath Lipót az árvízmevetítési terhek igazságtalan elosztásáról szól és erre nézve indítványt ad be; Thomay István országos vízszabályozási bizottság felállítását indítványozza; Bolla Mihály a vízmosások beerdősítését a közigazgatási bizottságok által véli végrehajtandóknak; előadó javaslatát a bizottság Bolla módosításával együtt elfogadja.

A talajjavításoknál előadó a kulturmérnöki hivatalok szaporítását, a talajjavító társulatoknak az évi járulékoknak kivetése és kezelésétől felmentetését, valamint az azok számára engedélyezendő adóvisszatérítéseket kívánja; továbbá, — hogy a talajjavítási hitelről szóló törvény oly értelemben módosítandó, hogy az engedélyezendő kölcsön magasságánál a földnek a javítás utáni több értéke figye-

lembe vétessék, a hirdetményes eljárás mellőztessék, a telekkönyvi feljegyzés elejtsessék; ily értelmű határozati javaslatot terjeszt be, a mely azután azzal a, — gróf Szapáry Gyula által javasolt, — kibővítéssel fogadtatott el, hogy az 1885. évi XXIII. t.-cz. hatálya kiterjesztessék más közhasznú munkálatokra is, ilyenek a szántóföldek és rétek javítása, nem termő területek telkesítése stb.

Az *öntöző csatornákra* nézve előadó kifejti, hogy kontinentális klímánk mellett azok létesítése, különösen a takarmánytermelés szempontjából mily fontos; az öntöző csatornák építésénél az állam hozzájárulását feltétlenül szükségesnek véli, ennél fogva midőn ezen elvet határozatilag kimondatni kéri, javasolja egyuttal, hogy az öntöző csatorna mindig az öntöző érdekeltség tulajdonában maradjon, hogy az ármentesítő és lecsapoló társulatok vegyék feladatuk körébe a csatornázást is; az állam hozzájárulása történjék akár egyszer s mindenkorra szóló segély adása, akár a vállalatba való oly módóni belépés által, hogy a hiányzó területek kötelezettségeit ellvállalja. A javaslat rövid vita után elfogadtatott.

A második szakosztály *hitelügyi bizottságában* a gazdasági hitel kérdése tárgyaltatott. A bizottság elnöke, gróf Zichy Nándor, előjáró beszédében kiemelvén, hogy a közgazdaságról való jelen felfogás és a pénz- és hitelügyben nálunk jelentkező irány az agrárérdekeket teljesen mellőzi, ennél fogva czélszerű, ha a hitel kérdésében a gazdaközönség is állást foglal; ezen czélnek akar szolgálni a kongresszus előkészítő bizottsága által fogalmazott és általa ezuttal beterjesztetett határozati javaslat, a melynek lényege: az aranyvaluta, mint az ár egyedüli mértéke, az árak hanyatlását vonja maga után; kívánatos, hogy az ezüst mint értékmérő érvényesüljön; a mezőgazdasági hitelügy a hazai tőkében kellő kielégítést találhat, ha az elhelyezést kereső tőkék ezen szükséglet kielégítésére irányíttatnak; a kormány intézkedjék, hogy a földmívelésnek mindig elegendő pénz álljon rendelkezésére és hogy a takarékpénztárak és bankok ennek megfelelően reformáltassanak; a kisbirtok hitelszükségletét legczélszerűbben a községi hitelszövetkezetek elégítik ki; kívánatos, hogy e szövetkezetek a nagyobb hitelintézetekkel összeköttetésbe hozassanak.

A vitában Plesz Mór hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság szempontjából az ezüstre mint értékmérőre szükség van; gróf Széchenyi Imre a valutszabályozásnak nem akar prejudikálni, de kívánja, hogy az esetleges nemzetközi valutakongresszusokon az orsz. gazdasági egyesület képviseltesse magát; ez iránti javaslatát a bizottság el is fogadja. Földes Gyula a hiteltelek könyvek rendezetlenségét panaszolja fel, a melyek miatt a kisgazda nehezen kap hitelt; Szántó Lajos egy nagy központi hitelszövetkezet alapítását sürgeti, továbbá azt, hogy a vidéki takarékpénztárak 6 $\frac{1}{2}$ -nál magasabb kamatot ne szedhessenek, végül kívánja a nagyobb gazdák cégjegyezhetőségét; Sümegi Ferenc az osztrák-magyar bankot a mezőgazdák számára hozzáférhetőbbé kívánja tétetni; Salamon Tódor czélszerűnek találja, hogy a hitelszövetkezetek ingókra is adjanak kölcsönt; Tisza István egyetért a határozati javaslat intentencióiival, de óva int az egyoldalúságtól; elismeri, hogy a vidéki pénzintézetek szervezete hátrányos annyiból, mert csak rövid lejáratra adnak jelzálogos kölcsönt; a szövetkezetek fontosságát elvileg elismeri és helyesli, de túl nem becsüli; Plesz Mór ajánlja, hogy a szövetkezetek alakítását a megyék vegyék kezükbe oly célból, hogy minden község vagy legalább

körjegyzőség területén létesíttessék ilyen szövetkezet; Dobránszky Péter megfelelőbbnek tartja, ha a községi szövetkezetek a kisgazdák számára folyó számla hitelt nyújtanak; gróf Károlyi Sándor elvileg helyesli a szövetkezeteknél a személyes hitelnyújtást, de ez kis községekben csaknem lehetetlen; a szövetkezetek alapításában ő is óvatosságot ajánl; helyesli, hogy a vidéki szövetkezetek a fővárosi pénzüstintézetekkel kapcsolatba hozassanak; Hieronymi Károly szintén szomorúaknak találja a kisgazdák hitelviszonyait, helyesli a szövetkezeti elvet, ezeknél követendő például állítja fel a skót népbankokat; a külföldi tőke igénybevételét szükségesnek mondja; Emődy törvényhatósági hitelintézeteket kíván; Szily Tamás óhajtja, hogy a földbérlők is élvezzenek személyes hitelt, a melynek alapját az instrukció képezze; a gazdának váltó nem való; Ráczy György az osztrák-magyar banktól elvárja, hogy az a gazdáknak is nyújtson személyes hitelt; Tisza István a gazdák számára szintén személyes hitelt kíván a bankoktól; Baross Károly azt ajánlja, hogy az állami pénztári készletek, az árvavagyon és egyéb alapok azzal a kötelezettséggel adassanak ki a pénzüstintézeteknek, hogy azok az összegek erejéig kötelesek legyenek jelzáloghitelt nyújtani.

A határozati javaslat azzal a módosítással, hogy a kisebb összegekről szóló bekebelezéseknél bélyeg- és illetékmentesség nyujtassék, elfogadott.

A *biztosítási bizottságban* Felszegi Ferencz egy új és egységes biztosítási törvény megalkotását feltétlenül szükségesnek tartja; kifejti, hogy a biztosító felek gyakran ki vannak téve a biztosító vállalatok üzemeinek; a biztosító társaságok kartellje a szövetkezeti biztosítást nagy mértékben hátráltatja; a kárfelvétel és kárbecslés a károsultra nézve általában kedvezőtlen; ajánlja tehát, mondassék ki egy egységes biztosítási törvény megalkotásának szüksége, a melyben a biztosítók és biztosítottak viszonyai szabályoztassanak; a biztosító intézetek működése feltételekhez köthessék fokozódó letétek által, új biztosító intézetek alakulása előmozdittassék, a kartelek kötése megakadályoztassék, a biztosító intézetek üzleteredményeiknek évnegyedenkénti közzétételére szoríttassanak, a biztosítottak a díjtételeken és bélyegilletéken kívül egyéb költséggel ne terheltenek, a kárbecslési eljárás megfelelő módon átalakíttassék, a külföldi intézetek üzletkötési joga szabályoztassék, a biztosító szövetkezetek számára kedvezmények adassanak, a kereskedelmi miniszteriumban a biztosítási üzletet ellenőrző hivatal létesíttessék; addig is, míg mindez törvényhozásilag szabályoztatik, a biztosító intézetek kötvény-feltételei megvizsgáltassanak és a törvény előkészíttessék.

Matlekovics Sándor — tekintettel a kormány biztosítási törvénytervezetére — nem tartja helyénvalónak ezen körülménynek figyelembe nem vételét; a szövetkezeti biztosítás csak látszólag olcsóbb, mert a szövetkezetek rosszul vannak szervezve, rendszeren törökmennek és nincs jövőjük; nem ellenzi, hogy »szövetkezetek«-nek nevezett kölcsönös biztosító intézetek szerveztessenek, de őv a biztosítási szövetkezeteknek előadó által kifejtett alakjától; ellenzi azt, hogy a biztosító intézetek csak hatósági engedély mellett működhesenek; felesleges a miniszteriumban ellenőrző osztály létesítése, mert a biztosítási szerződés magánjellegű, ebbe beleavatkozni nem lehet és nem szabad; a javaslatot el nem fogadja; Pólya Jakab védi a biztosító intézetek eljárását: azok kénytelenek úgy járni el, mert

a biztosítottak részéről gyakran visszaélések történnek; nem hiszi, hogy a kölcsönös biztosító intézetek nálunk fejlődésképesek legyenek; a biztosító szervezeteket ő is problematikus értékeknek tartja, végül aggályai vannak a szervezeteknek adandó kedvezmények iránt; dr. Herczeg Oszkár elismeri a biztosító szervezetek előnyeit, de azoktól nagyobb anyagi garanciákat kíván; Bálint Imre a biztosítási szerződéseknél az állam teljes ingerenciáját kívánja; Fuchs Lajos szerint a biztosító intézetek a nagy kockázat miatt kénytelenek magas díjtételeket szedni, a jégbiztosítás így is veszteséggel jár, a szervezetek sem biztosíthatnak olcsóbban; gróf Károlyi Sándor elismeri a szervezetek hiányait, de az elvet helyesnek tartja; jó szervezet mellett a szervezetek mind beválnak; Weinberger Lipót az állami biztosítást kívánja. — Az előadói javaslat elfogadtatott.

Az *adóügyi* bizottságban György Endre hosszasan indokolja az egyenes adók reformjáról szóló javaslatát. Szerinte a kataszter alapján kivetett földadó aránytalanul magas, a II. osztályú keresetadó igazságtalan, mert a föld ismételt megadóztatására vezet; ez alapján a földadó leszállítását kívánja s lényegileg a következő határozati javaslatot terjeszti be: a kongresszus a pénzügyminisztérium emlékiratában felhozott indokoknál fogva helyesnek tartja az adóreform megindítását azon vezérelv mellett, hogy adórendszerünk túlságosan ne bolygattassék meg; óhajtja, hogy az adóreform keretébe felvétellessenek a különféle, az adófizetőket terhelő közzolgáltatások is; az emlékiratban jelzett 25% földadó igazságtalan, a földtehermentességi járadék kivetése és állandósítása szintén; a földadó 20%-nál magasabb ne legyen; a házadó maradjon változatlan, de a házbéradó szállíttassék le szintén; a keresetadóra nézve egyetért az emlékirattal, de a II. osztályú keresetadót teljesen igazságtalannak, az adóalap harmadszori megadóztatásának tartja; a tőkeamat- és járadék-, valamint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója tekintetében szintén egyetért az emlékirattal, a jövő adórendszer sarkpontját azonban a kényszerbevallás alapján kivetett jövedelmi adóban látja; reformálandó az adókezelés is.

Gróf Zichy Nándor és Szabó József a kongresszust nem tartják illetékesnek e tárgyban határozatot hozni; gróf Zselénszky Róbert szintén nem fogadja el a javaslatot, de a kormányt felkérni kívánja, hogy a földadó és a jövedelmi pótdadó a jövőben ne haladjon meg a kataszteri tiszta jövedelem 20%-át; a javaslat az utolsó módosítással együtt elfogadtatott.

A III. szakosztály *vámügyi és statisztikai* bizottságában Baross Károly kifejti azokat az okokat, a melyek miatt vámpolitikánkat — a mely sem a magyar nyerstermelés, sem az osztrák ipar érdekeit nem istápolja — helytelennek tartja. Kereskedelmi mérlegünk a kereskedelmi szerződések megkötése óta határozottan rosszabbodott és különösen a román szerződés káros Magyarországra. Vázolja az örlési engedélylyel üzött visszaéléseket, a melyek a kis malmokra, de a gabonaár-alakulásra is kedvezőtlen befolyással vannak; beterveztetett határozati javaslata lényegében így szól: Általános vám-tarifánk módosítandó és annak több, — reánk nézve sérelmes tétele — felemelendő; a már megkötött kereskedelmi szerződések károsak, körvonalazandók tehát a jövőben kötendő szerződések főbb irányelvei; a román szerződés mielőbb felbontandó s új szerződés kötendő a mó-

dosított vámtarifa alapján; az olasz borbehozatalnál a provenienczia szigorúan ellenőrizendő, a Francziaországgal szemben fennálló borvámok fentartandók; az őrlési engedély mai gyakorlatában kijátszása a törvénynek és a vámoknak, tehát az importáló malmok záros határidő alatt számoljanak le vámtartozásaikkal, az 1882. évi XVI. t.-cz. szigorúan betartandó s a behozott buzamennyiségből készült liszt kivitele megkövetelendő, a 30% kedvezmény után vám fizetendő, a búzának engedélyezett szabad raktárak megszüntetendő; az országos vámtanács újra szervezendő, tagjainak fele gazdákból álljon.

Tisza István hangsúlyozza, hogy nem helyes az ipart szembeállítani a mezőgazdasággal; az állam olyan iparágakat támogat, a melyek nyersterményeinket feldolgozzák, ilyenek: a szesz-, cukor-, sör-, len- stb. ipar. Elismeri a nyerstermények vámvédelmének szükségét, de csak ott, a hol nincs feleslegünk, mert ellenkező esetben a védvám hatással nincsen; az Ausztriávali vámszövetség szükségességét hangoztatja. Ezen vámszövetség folytán gyakran concessiókat kell tennünk kelet felől, hogy Ausztria ugyanezt tehesse nyugat felől. Elismeri, hogy az olasz borvámnál hiba történt, de ezen most már nem lehet változtatni. Az őrlési engedéllyel sok visszaélés történik, de ezen a törvény szigorú végrehajtása által segíteni lehet.

Matlekovics Sándor a határozati javaslatot el nem fogadja; ő a szabad kereskedelem híve. Nekünk alkalmazkodnunk kell az európai viszonyokhoz. Az utolsó szerződéssel állapotainkat nem rosszabbították, a jövő szerződésekről beszélni most még időszzerűtlen. Bartha Béla nem fogadhatja el, hogy minden kereskedelmi szerződésünk káros; erre nézve állatforgalmunkból példákat hoz fel. — Mérey Lajos szükségesnek mondja, hogy a jövőben kötendő szerződések alapelvei már most meghatározassanak. Javasolja, hogy a jövőben kereskedelmi szerződések kötésénél az orsz. gazdaszövetség kíváncsi figyelembe vétessenek. — Kürthy Dezső azt hiszi, hogy az oláh tengeri behozatala sertéstenyésztésünknek érdekében áll. — Gr. Dessewffy Aurél veszedelmesebbnek tartja az orosz, mint az oláh buza behozatalát. — Szalay Imre Francziaország buzabehozatalának engedményeket kíván tenni, tekintettel odairányuló exportunkra. — Ivánka Oszkár a kis malmok pusztulását a malomcartellnek tulajdonítja, az őrlési engedéllyel üzött visszaéléseket megszüntetni kívánja. — Rubinek Gyula javasolja, hogy a malmoknak vámmenetség csak a kivitt lisztmennyiség után engedélyeztessék.

Előadó javaslata Mérey és Rubinek módosításával együtt elfogadtatott.

Az értékesítési bizottságban a tőzsdei üzletmenet összes részleteit felölöl indokolással terjesztette be Polónyi Géza a tőzsde reformjáról szóló határozati javaslatát, a mely szerint az 1870. évi II. és 1887: LIX. t.-cikkek revideálandók, tőzsdefelügyelő-bizottság létesítendő, a kivételes tőzsdei bíróság megszüntetendő s helyébe felelős szakbírákból álló bíróság szervezendő, a mely mellé szavazati joggal nem bíró kereskedelmi, ipari s mezőgazdasági ülnökök rendeltessenek. A tőzsdén a mezőgazdasági érdekképviselőt szerveztessék; a szokványok csak hatósági jóváhagyás után birjanak kötelező erővel; a díjkötésekből, a játékból eredő nem készpénz- s a határidőüzletekből származó különböző követelések meg nem ítéltetők; a tőzsdebíróház hatásköre csak a tőzsdei tagok között tőzsdei ügynökök által kötött és igazolt ügyletekre szorítandó; a kereskedelmi törvényben meg-

határozott kereskedelmi ügyletekben a tőzsdebiróság illetékessége kiköthető, de annak ítélete hatályon kívül helyezhető; a tőzsdebirósági ítéletek végrehajtásának viszonyossága kizárandó; az ügynököknek és bizományosoknak, mint követelő feleknek, saját javukra üzletet kötni tilos; az in bianco határidőüzletek korlátozandók; a nem őszi termények szállítására télen kötött határidő-üzlet érvénytelen; a tőzsde megmagyarosítandó; a tőzsdei igazgatóválasztmány részben a mezőgazdasági érdekképviseletből egészítendő ki; a tőzsdei ügyletek és meghosszabbítások fokozatos illeték alá vonandók; a kötjegyek la'stromoztassanak; a szinlelt tőzsdei ügyletek hivatalból üldözendők; bor- és liszt-tőzsde létesítendő

Dr. Ballai Lajos elismeri tőzsdénk hiányait és a reform szükségét. A határidőüzletet nem itéli el feltétlenül és kívánatosnak mondja, hogy magasabb szokványminőség állapíttassék meg; célszerűnek véli, ha a nem szakértő elem a tőzsdéről kiküszöböltetik. A tőzsdeadónak nem ellensége. — Dr. Matlekovics Sándor a tőzsdét szükségesnek tartja; a budapesti tőzsdén az állami felügyelet a legnagyobb mértékben érvényesülhet, tehát ez iránt intézkedni nem szükséges. A határidőüzletben nem lát a gazdára nézve hátrányokat, mert az az árakat nem szabályozza. A tőzsdeadót elvileg nem helyteleníti, de aggályai vannak, hogy azt is a gazdák fizetik meg. Óhajtanónak mondja, hogy a tőzsdei terménykereskedésnél a mezőgazdák érdekei figyelembe vétnessenek; erre nézve javaslatot terjeszt be, a bizottság azonban az előadó javaslatát egész terjedelmében elfogadja.

A IV. szakosztály *munkahiány* és *kivándorlási* bizottságában az alföldi munkásmozgalmakról dr. Fábrý Lajos tartott előadást. O a munkásmozgalmak okaiul az izgatások mellett az egyenlőtlen vagyoni megoszlást és a munkahiányt tartja s ennek megszüntetésére a következő javaslatot terjeszti be: »Szerveztessék egy központi munkásközvetítő intézet, az Alföldön a belterjesebb gazdálkodás előfeltételei megteremtessenek, ugyanott a járadéki elv alapján történjenek a telepítések, a nagybirtokok forgalmát megakasztó intézmények a legszűkebb korlátok közé tereltessenek.«

A javaslat annak hozzáfűzésével fogadtatott el, hogy a kormány szigorú rendészeti intézkedések megtételére hívassék fel.

A *telepítési, munkás- és cselédügyi* bizottságban ifj. gróf Széchenyi Imre utal telepítési törvényünk hiányaira, a melyek nemcsak nem mozdították elő a telepítést, hanem a magánosok részéről történőt meg is akasztották. A telepítésnél az államnak közvetítő szerepet kell játszania a telepítő s a telepesek között; a telepítések keresztülvitelére egy járadéki intézet felállítása okvetlenül szükséges, ennél fogva javasolja: lépjen fel az állam mint a magántelepítés közvetítője és elősegítője, állíttassék fel egy járadékbank, bocsáttassanak ki telepítési járadékkötvények, a kötvények kamatai és törlesztése a birtokvevő telepesektől közadók módjára szedessenek be. Alakíttassék egy országos telepítő bizottság, mint a telepesek érdekképviselője s mint a telepítési eljárás vezetője és ellenőre.

Gróf Károlyi Sándor súlyt kíván helyezni a szőlőtelepítésekre. — Förster Aurél a telepítéseknél az állam számára csak felügyeleti jogot concedál. — Gaál Jenő a telepítést a társadalom feladatának mondja, a melyet az állam támogatni tartozik. — Gróf Bethlen András a telepítésre az Alföld latifundiumait tartja a leg-

alkalmasabbaknak, ily irányú határozati javaslatot terjeszt be. — Szentiványi Oszkár a birtokminimum megállapításának szükségességét hangoztatja.

A felszólalások alapján az előadó határozati javaslata olyképen módosíttatik: hogy a kongresszus szükségesnek tartja egy nagy telepítési akció megindítását az eladásra kerülő nagyobb magánbirtoktestek és a községek tulajdonát képező nagy földterületek felhasználásával, különösen az Alföldön; a járadéki intézet szövetkezeti alapon létesítendő; a földművelési miniszterium telepítési osztálya oly módon fejlesztendő, hogy az az egész telepítési akció szolgálatát elláthassa.

Ugyanezen bizottságban Bernáth Dezső a cselédtörvény módosítása iránt terjeszt be határozati javaslatot; előrebocsátja, hogy mily nagyszámú néposztályt képez hazánkban a gazdasági cselédség, a mely javadalmazásait főleg terményekben nyervén, a terményárak csökkenése folytán mind nagyobb nyomorba süllyed és ez által előreláthatólag a socialista tanok áldozatává válik; a bekövetkezhető bajok elkerülésére a cselédtörvény módosítását ajánlja. E szerint a módosítandó cselédtörvény a gazdasági cselédségről külön intézkedéseket tartalmazzon, különösen a cselédbér-fizetésekre nézve; a gazdasági cselédeknek betegség és baleset ellen való biztosítása — a munkaadó s munkás részéről — kötelezőleg kimondassék; a munkaadó s a cseléd, valamint a munkások között felmerülhet vitás kérdések elintézésére a közigazgatási hatóságok helyett alkalmasabb bíróság szervezendő, a gazdasági cselédek egészségügyi és morális szempontból lehetőleg külön lakásokban helyezendők el, a mezőgazdasági, — nem állandóan alkalmazott — munkások jogviszonyai külön munkástörvényben szabályoztassanak.

Hertelendy Ferencznek az a javaslata, hogy a mezőgazdasági cselédek felfogadására és elbocsátására az egész ország területére egységes idő állapíttassék meg, elfogadtatott. Bornemisza a cselédtörvényben a cselédek kötelességeinek szigorúbb meghatározását kívánja. — Gróf Zselénszky Róbert a cselédügyekbeni bírósádkodásra vonatkozólag azt javasolja, hogy a határozatban csak a gazda s a cseléd, vagy munkás közötti vitás kérdések gyors megoldásának szükségessége mondassék ki. — Ernuszt József ehhez azt kívánja hozzákapcsolni, hogy a cseléd esetleges fogházbüntetése megkezdésének ideje csak a gazda meghallgatattása után állapíttassék meg. — Mindkét indítvány elfogadtatott. — Szántónak és Szakácsnak az az indítványa, hogy a cselédkönyvekbe a cseléd viselkedése a valóságnak megfelelőleg irassék be, elvetetett; ellenben Blaskovics Ferencz javaslatára kimondatott, hogy a gazd. egyesületek jutalmak és oklevelek kiosztásával hassanak közre a cselédek szorgalmának s buzgalmanak emelésére.

Az *iparügyi bizottságban* Szterényi József előadó adatokkal bizonyítja, hogy nagyiparunk egyáltalán parlagon hever, minek következtében csak nyerstermékeket árulunk, a melyeket feldolgozva drágán vásárlunk vissza. Ehhez képest határozatilag kimondatni javasolja, hogy a nemzeti ipar megteremtése a mezőgazdaságnak érdeke; az előbbi fejlesztésénél irányul kell venni, hogy az lehetőleg hazai nyerstermékeket dolgozzon fel, vele a hazai tőke gyümölcsözőtessék és lehetőleg sok kézi munkaerő alkalmaztassék: első sorban tehát az ezen három szempontnak megfelelő iparágak

támogatandók az állam által. Kiváló súlyt kell fektetni a mezőgazdasági iparágakra; az ipar decentralizálándó, a női munkáskéznek lehető lekötése szintén kívánatos.

Bernáth István óhajtja, hogy az iparos munkások egészségügyére súly helyeztessék. Gróf Károlyi Sándor iparunk hátramaradásának okát a ferde közszellemben látja; az ipar megteremtése első sorban a társadalom feladata, kívánatos, hogy a földművelés és az ipar egymást kölcsönösen kiegészítsék. Mudrony Soma az ipari szellemet a mezőgazdákba a szakoktatás által véli kivihetőnek, sürgeti a szakoktatás reformját. Szakács Péter a kezdeményezést az államtól várja. Nagy Imre s Borszéki Soma azt a módosítást ajánlják, hogy a székelyföldön a dohánygyártás mellett a fonó- s szövőipar ügye is figyelembe vétsék. Az előadó javaslata az utolsó módosításokkal együtt elfogadtatott.

A házi ipar fejlesztéséről is terjesztett be határozati javaslatot Szterényi, a melynek főbb elvei: a házi ipar különösen a kisbirtokos és a mezei munkásosztály szempontjából kiváló jelentőségű; első sorban a mezőgazdasági termékeket feldolgozó házi iparágak fejlesztendők; ez a fejlesztés kiválóan állami feladat, de szükséges a társadalom támogatása is; a házi ipart űző az értékesítés gondjaitól lehetőleg ment legyen, az értékesítést egy Budapesten létesítendő állandó bazár és a vidéki fiókok és külföldi ügynökségek teljesítsék; a házi ipar a közszállításokban részesítendő; az egyes vidékek házi ipari termékei különleges jelleggel birjanak; vándortanítók alkalmazandók, az ügyesebb emberek külön kiképzésben részesítendő; az iparosokat folyton új mintákkal kell ellátni; a len- és kendertermelés a fonó- s szövőipar szempontjából fejlesztendő; a háziipar állami felügyelet alatt álljon. A javaslat elfogadtatott.

Ugyanitt Bujanovics Gyula a szeszmonopóliumról tartott előadást előrebocsátván, hogy szesziparunk oly válságba került, hogy megmentése egyedül az állami egyedárúság bohozatala által eszközölhető, ennél fogva javasolja, hogy a szeszegyedárúság behozassék a következő elvek mellett: az állam köteles a termelő szeszét havonként átvenni s kifizetni bizonyos, évenként megállapított egységárak mellett, a mely egységár a nyerstermék budapesti átlagos ára s az üzemköltségek egybevetése alapján határozassék meg, úgy, hogy a moslák vállalkozói haszon maradjon: a kisgyártásnak a nagygyárossal szemben az üzemköltségek tekintetében jelentkező hátránya bonifikációkkal egyenlítettessék ki; a kontingens kiszabásánál úgy kell eljárni, hogy a gyár legalább hat hóig dolgozhasson; a mezőgazdasági szeszgyár ismérve az legyen, hogy a moslák az illető birtokon használtatik fel; a fogyasztás tárgyát csak belföldi finomított szesz képezhesse; álltassék fel központi gazd. technologiai intézet és kísérleti állomás.

Szevera Károly szerint az előadói javaslat szesziparunkat teljesen kiszolgáltatja az állami gyámkodásnak; javasolja, hogy a létező válság megszüntetése okából a kormány számítsa be a kontingensbe az adómentes szeszt már 1896-ban, vagy pedig a kontingenst szállítsa le 20 százalékkal; az évi termelési kontingens se szoríttassék egy idényre, hanem főzethetessék bármikor egy éven belül; a tervbe vett 15 forint fogyasztási adó csatoltassék a szeszadóhoz; álltassék fel központi tanfolyam a szeszfőzők kiképzésére. Somogyi Emil a szeszgyártás válságának okát szintén a túl magas kontingensben látja; java-

solja; szüntettessenek meg a kisüstök, az ita lmerési adó kapcsoltassék a fogyasztási adóhoz, a szeszgyártás maximuma egy-egy gyárban napi 50 hektoliter legyen. Bujanovics Sándor különös tekintettel a mostoha viszonyokkal bíró felvidékre, a hol a szeszt burgonyából, ez ország rész legfőbb termékéből főzik, elfogadja a monopólium elvét, mert az legalább biztosítja a szesz értékesítését; Pscherer József színtén a monopóliumtól várja a javulást. Az előadó javaslata azokkal a módosításokkal, — hogy a pótkontingens kiszabásánál első sorban a mezőgazdasági szeszgyárak vétessenek figyelembe, országos hizómarhavásár állíttassék fel, a jövőben lehetőleg csak mezőgazdasági szeszgyárak működhesenek, a monopólium behozataláig a kontingens leszállíttassék, — elfogadtatott.

Az V. szakosztály *érdekképviselési bizottságában* Rubinek Gyula a mezőgazdasági érdekképviselőről tartott előadást, a melynek során részletesen ismertette a mezőgazdasági válság keletkezését, annak okait és az orvoslás módjait, a melyek között kiváló helyet foglal el a mezőgazdasági érdekképviselő. Ennek létesítésére nézve határozati javaslata a következő: a mezőgazdasági érdekképviselőt az egész országra kiterjedőleg törvényhozási úton szervezendő, a mely szervezésnek társadalmilag és a közigazgatással kapcsolatban kell történnie; az érdekképviselő hasznos működésének biztosítására rendelkezésre bocsátandó a földadó bizonyos százaléka; a szervezkedés részleteiben, annak a szabad társulás elvén és a jelenlegi gazd. egyesületek felhasználásával kell történnie; a szervezet hatáskörének a törvényben pontosan szabályozva, teljesen autonómnak kell lennie s bizonyos ingerenciával bírnia az ország mezőgazdasági ügyeinek ellátásában; a gazdasági egyesületek egyesüljenek az országos gazdaszövetségben; a mezőgazdasági érdekképviselőt a közigazgatásban is érvényesüljön mint tanácsadó s végrehajtó közeg; a községi érdekképviselő kiindulási pontját a községi birtokossági közgyűlés képezze; minden járásban és minden törvényhatóságban járási és illetőleg törvényhatósági mezőgazdasági bizottság szerveztessék. A mezőgazdasági bizottságok és a gazd. egyesületek kapcsolatban lennének egymással és a földművelési miniszternek alárendelve, a kit a megyei gazdasági felügyelő képviselne; a földművelési ministeriumban a szakértelem érvényesítendő oly módon, hogy a mezőgazdasági osztályokban gazdasági minősítéssel bíró emberek alkalmaztassanak; végül, addig is, míg a vázolt érdekképviselői szervezet létesül, a gazdasági egyesületek szövetsége újjáalakíttassék, a tervszerű és egyöntetű eljárás és akcióképesség már azok a lapszabályaiban is biztosíttassék; a szövetség évenként legalább egy nagygyűlést tartson itt.

A javaslat alapján nagyterjedelmű vita indult meg, a mely az előadói javaslat lényeges módosításával végződött.

Berényi László nem hive a szabad társulásnak, mert ez úton a szükséges anyagi garanciák nem szerezhetők meg. Ő kerületi s nem megyei gazdasági egyesületeket lát célszerűnek s erre nézve ellenindítványt terjeszt be. Viczmándy Ödön óhajtja, hogy az érdekképviselői szervezkedés a kényszertársulás alapján történjék, az anyagi eszközök az adócenzus szerint szereztessenek be; nézete szerint a gazdasági egyesületek nem bírhatnak végrehajtó hatalommal. Salamon Tivadar Berényi javaslatait nem fogadja el, mert azok a gazdasági képviselő működését teljesen megkötnék. Szimitska Endre szerint a szervezkedésnek vagy társadalmi, vagy közigazgatási úton kell történnie

e kettő egymás mellett meg nem állhat. Emödy József kívánja ugyan az érdekképviseletnek a közigazgatással kapcsolatot, de nem oly elvek mellett, mint azt az előadó kontemplálja; nem engedheti azt, hogy a mezőgazdasági bizottságokat a törvényhatósági bizottságok válaszzsák, a melyek tagjainak nagy részét nem mezőgazdák képezik. Herényi-Gotthard Sándor elismeri az agrárpolitika szükségét, s az ehhez való erőt az államban és kormányban találja. Dr. Zlinszky János az autonóm érdekképviseletet pártolja, a mely nem lehet a közigazgatási hatóságok végrehajtó szerve; nem barátja a sokféle bizottságoknak és javasolja, hogy községi, járási s megyei birtokossági — a birtokosok választásán alapuló — gyűlések állíttassanak fel, a melyek a törvény korlátain belül saját hatáskörükben intézkedhessenek; ezek felett a közigazgatási hatóságok felügyeletet gyakoroljanak. A bizottság a benyújtott javaslatok egyikét sem fogadja el, hanem egy albizottságot küld ki, a mely az előadói javaslat B) pontja helyett a következő javaslatot szövegezi: a mezőgazdaságot érdeklő törvények és rendeletek végrehajtásánál a gazdasági egyesületeknek befolyás biztosíttassék; a közigazgatási hatóságok ezek közreműködését és tanácsát igénybe venni tartoznak. A mely megyében gazdasági egyesület nincsen, itt ilyen alakítandó. Ha valamely megyében gazd. egyesület egyáltalán nem alakul, ott a mezőgazdasági bizottság tagját a törvényhatósági bizottságnak csak gazdatagjai válaszzsák. Az előadói javaslat ezen módosítással elfogadtatott.

Ezután Serfőző Géza tartott előadást a mezőgazdasági bizottságokról és ajánlja, hogy addig, míg a mezőgazdasági érdekképviseleti szervezet létesül, a mezőgazdasági bizottságok teendőivel a gazdasági egyesületek bízzanak. Beterjesztett határozati javaslatából a bizottság — tekintettel az érdekképviselet tárgyában hozott határozatra — csak azt a részt fogadta el, a mely szerint minden megyében mezőgazdasági előadói állások szerveztessenek.

A szakosztály *jogi bizottságában* Szilárd Ferencz tartott előadást a mezőgazdasági jogról. Kiemeli azt a sok visszasságot, a melyek telekkönyveinkben jelentkeznek és a melyek nemcsak a jogbiztonságra, hanem a hitel fejlődésére is káros hatást gyakorolnak. Fejtegetései körébe vonta előadó a haszonbérletből folyó jogviszonyok szabályozásának szükségességét, valamint az árverések és a tagosítások ügyét is. Előadása konkluziójaképpen javasolja: mondja ki a kongresszus, hogy az 1886. évi XXIX., 1889. évi XXXVIII., 1891. évi XVI. és 1892. évi XXIX. törvénycikkben szabályozott betétszerkesztési eljárást nem tartja kielégítőnek, szükségesnek véli ennél fogva, hogy a fenti törvények érvényben lévő szabályai áttekinthető szabályzatba összefoglaltassanak, hogy a tényleges tulajdonosok bejegyzése s egyéb helyesbítések bármikor foganatosíthatók legyenek, hogy az 1892. évi XXIX. törvénycikkben megengedett bejegyzések írásbeli megkeresés vagy szóbeli kívánatra minden telekkönyvi hatóság területén bármikor foganatosíthatók legyenek, hogy a haszonbérletből folyó jogviszonyok külön törvény által állapíttassanak meg, hogy az 1881. évi LX. törvénycikk 51. §. oly értelemben egészítendő ki, hogy a 100 holdon aluli földbirtok felszerelése csak a megtörtént elidegenítés után vonható árverés alá, hogy az 1880. évi XLV. és 1892. évi XXIV. törvénycikk hatálya az egész országra vitessék át azzal az eltéréssel, hogy a tagosítás a

közigazgatás hatáskörébe tartozzék; az újratagosítás biztosítandó volna. A benyújtott határozati javaslatok élénk vita után többrendbeli módosítással elfogadtattak.

A közlötteken kívül határozatok hozattak az egyes bizottságokban a *kísérletezés ügyéről, a vetőmagvak termeléséről, a dohánytermelésről, a komlótermelésről, a kendertermelésről, a cziroktermelésről, a csukorrépatermelésről, a selyemhernyótenyésztésről, a haltenyésztésről, a mezőgazdasági statisztikáról, a vasuti díjszabásról, a folyamhajózásról, a tápszerek stb. meghamisításának meggátlásáról, a vetőmagvak meghamisításának meggátlásáról, a felvidéki kivándorlásról, a dunántúli kivándorlásról, a székelyföldi kivándorlásról, a munkáskérdésről, a munkásbiztosításról, az iszákosság meggátlásáról, a kisiparról, az értékesítési és fogyasztási szervezetekéről, az aukciók, vásárok és kiállításokról, a gazdatiszti kérdésről és a szavatosságról.*

A kongresszus bizottságai összesen 49 határozati javaslatot fogadtak el, a melyek a kongresszus záróülésén egész terjedelmükben elfogadtatván, kongresszusi határozatokká emeltettek.

Ha a kongresszus tárgyalásain, az ott mondottakon és a hozott határozatokon végigtekintünk, két elvet látunk előtérbe helyezve; az első a társadalmi szervezkedés eszméje, a második pedig az államhatalomhoz intézett azon kíváncsalom, hogy a mezőgazdaság érdekei hathatós támogatásban részesíttessenek.

Mindkét elvet helyeselnünk kell, az előbbit azzal a hozzáadással, hogy a helyes elv oda nem tartozó motivumokkal meg ne hamisíttassék s ferde irányba ne tereltessek; a másodikat pedig azzal, hogy az állami támogatás ne történjék a többi termelési ágak rovására, vagy éppen azok megrontására.

Kíváncsalom azonban, hogy az a két elv ne helyeztessék egymással ellentétbe, hanem inkább összhangzásba; szem előtt kell tartani mindig, hogy mindazon célokra, a melyek a társadalom számára elérhetők, ő maga szervezkedjék és tömörüljön, de ezen szervezkedés felett mindig ott kell állania az államhatalomnak, mint az összeség érdekei képviselőjének, azon célból, hogy az az egyes társadalmi érdekkörök között jelentkező versengéseket, elnyomási vagy károsítási kísérleteket ellensúlyozza; e tekintetben nem oszthatjuk azok nézetét, a kik az államot minden ingerenciától meg akarják fosztani.

De nem oszthatjuk azok nézetét sem, a kik mindent az államtól várnak, a kezdeményezést nemkülönben mint a végrehajtást. Az államnak legfeljebb támogatnia, istápolnia kell az egyedet és a társadalmat mindaddig, míg az elég erős a létérti harcot megvívni s csak ha kételemek merülnek fel a siker iránt, ha a nehézségek nagyobbak, mint a társadalom rendelkezésére álló segédeszközök, vagy pedig a társadalmi tevékenység ferde irányban halad: csak akkor szabad és kell az államnak az ő nagy hatalmával közbelépnie, de mindig úgy, hogy a társadalmi tevékenységet ne csak meg ne akassza, sőt inkább, érvényesülésének tág teret engedjen.

A mi már most a kongresszus eredményeit illeti, azokról ez idő szerint még korán volna beszélni; mezőgazdáink, látva s érezve a súlyos gazdasági bajokat, a láz, a forrongás egy nemét élék, eszméket vetnek fel, kíváncsalomakat hangoztatnak, a melyek valósításától a bajok kétségtelen megszűnését várják, pedig ez nem megy oly hamar. És ép ezért mi a kongresszus tárgyalásait csak a tiszt-

tulási proczesszus egy nemének tekinthetjük, a melyben a bajok és azok orvosszerei beható vizsgálatnak vettettek alá s azzal minden-
esetre nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy mezőgazdasági
életünknek és az annak fejlesztésére irányuló akciónak bizonyos
meghatározott irányt adjanak. Szükséges azonban, hogy ebben az
akcióban az összes gazdaközönség részt vegyen, hogy annak minden
rétegét áthassa az a tudat, hogy helyzete javításán első sorban ő
neki, osztályosaival vállvetve kell közreműködnie; s e tekintetben
már beszélhetünk is eredményről; gazdátársadalmunk már érezni
kezdi a benne rejlő erőket, feladatainak tudatára ébred, szervez-
kedik és készül, és e jelenségek már magukban véve is oly eredmé-
nyek, a melyekért őszintén üdvözlünk kell azokat, a kik a gazda-
társadalom szervezkedésére az akciót megindították.

Hajdu László.

Az egyenesadó-enquête irományai. 1. A magyar egyenesadók történeti fejlődése. 2. A nevezetesebb európai államok fontosabb egyenesadó-törvényei. 3. Statisztikai adatok az egyenesadó-reformok tárgyában készült emlékirathoz. (Az egyenesadó-statisztika pótfüzete.) Kiadja: A m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest 1895.

A most említett három dolgozat még abban az időben készült, midőn Wekerle Sándor állt a pénzügyminiszterium élén, midőn tehát tényleg volt és lehetett szó nem ugyan az egyenes adók reformjáról, hanem a reformnak előkészítéséről. Az egyenes adók reformja alatt csakis az egyenes adóknak egészen új, modern alapokra való fektetését érthetjük, vagyis a hozadéki rendszerrel való teljes szakitást és az egyenes adóknak személyes adóvá való átváltoztatását. Ily reformra nem gondolt senki, mert teljes képtelenség is egy megszokott, egyes módosításokkal körülbelül 45 év óta fennálló adórendszerrel minden átmenet nélkül szakitani. De igen is tervbe vétetett a nagy reformmű előkészítése, melyet azonban máskép még csak képzelni se lehet, minthogy a hozadéki adók kiegészítésére, fokozatos eltörlésök czélzatával az adórendszerbe felvétessék a személyes (jövedelmi) adónak nem külső máza, hanem valódi lényege és ezzel megvettessék az adóterhek igazságos felosztásának első kelléke.

Hozadéki adórendszerben teljes lehetetlen azt az elvet megvalósítani, hogy mindenki teherviselési képessége arányában járuljon a közterhekhez, nemcsak azért, mert nincsenek tekintettel az adózók személyes viszonyaira, az adóssági terhekre, hanem főleg azért, mert feltételezett jövedelmen és a valóságnak éppen nem megfelelő becsléseken alapulnak, tehát soha és semmi esetben sem érintik az egyes adózóknak valódi jövedelmét és még kevésbé felelhetnek meg az egyes adózók teherviselési képességnek. A hozadéki adók már természetöknél fogva súlyosabban nehezednek az alsóbb, a kevésbé vagyonos osztályokra, holott az adóknak igazságos felosztása különösen arra való tekintettel is, hogy a fogyasztási adók aránytalanul súlyosabban nehezednek az alsóbb osztályokra, határozottan megköveteli, hogy a vagyonosabb osztályok az egyenes adókban aránylag is nagyobb részt viseljenek, nagyobb, bár mérsékelt százalékkal terheltessenek. De a progressivitás elve, melyet egyébként hozadéki adóknál bajos alkalmazni és az egyes személyek össz-

jövedelmének megadóztatása még korántsem képezi a személyes adó lényegét. Alapkövetelmény, hogy mindenki összes valóságos jövedelme alapján vonassék adó alá. Csakis a tényleges jövedelem és e jövedelemnek forrása lehet a teherviselési képességnek és ezen nyugvó adómegosztásnak mértéke.

De éppen a tényleges jövedelem kiderítése és megállapítása a sarkkö, melyen az emberek megütkeznek, melyet az emberek nem látnak szívesen, mert ennél nincs kibúvó az adó alól és nem lehet aránytalan megterhelésről szónokolni. Hogy ez a tény, a gazdaságcongressus határozata is bizonyítja, mely nemcsak nem ellenzi, de szívesen fogadja a jövedelmi adó behozatalát, de a földbirtokból, tulajdonkép a mezőgazdaságból eredő jövedelemre nézve azzal a korlátozással, hogy az ne a tényleges, hanem a kataszteri becsű által megállapított, tehát a valódinak egyáltalában meg nem felelő jövedelmen alapuljon. Legyen törvénytárunkban jövedelmi vagy személyes adó is, ez tulajdonkép a határozat értelme, de nem a maga valóságában, legalább a földbirtokra nézve nem. A földbirtokra nézve tovább is maradjanak érvényben a hozadéki adók összes visszásgaikkal, mindazokkal a kedvezményekkel, melyeket a nagybirtoknak nyújtanak.

Ha most vesszük azt, hogy az adózóknak túlnyomó része nálunk földbirtokos, és hogy ez a congressusi határozat nemcsak a congresson belül, de azon kívül se igen találkozott ellenzéssel, bajos elhinni, hogy a pénzügyminiszteriumban bárki is komolyan gondoljon az egyenes adók reformjának előkészítésével, a személyes adó meghonosításával.

Azt gondoljuk, hogy a mai viszonyok közt tulajdonkép teljesen fölösleges és hiábavaló munka az adóreformmal és az ennek előkészítésére szolgáló dolgozatokkal gyakorlati szempontból foglalkozni. Évek telhetnek el, míg az adóreform tényleg napirendre fog kerülni és az illető dolgozatoknak gyakorlati értékek leend. Midőn tehát a fentemlitett dolgozatokat még is bemutatjuk és tárgyaljuk, koránt sem tesszük azért, mintha bárminemű bizodalunk is volna az adóreformhoz, hanem csakis azért, mert irodalmi jelenségek, melyeket ismertetni kötelesség.

Kezdjük nem az elsőn, hanem az utolsón: a statisztikai adatokon. A vaskos füzetben statisztikai adat ugyan édeskevés van, hanem annál több benne a tervezet. A statisztikai adatok vonatkoznak az egyházi szolgáltatásokra, a házostályadóra, a magánalkalmazottakat terhelő IV. osztályú kereseti adóra, a takarékbetét adóra és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok által 1890-ben kifizetett osztalékokra.

Minő terheket rónak az egyházi adók az ország lakosaira, egyes községek, erről a statisztika nem szól semmit, hanem magunk előtt látunk egy halmaz minimális és maximális adótételt, melyből a megterhelhetésre nézve igazán bajos eligazodni akár adóügyi, akár közigazgatási szempontból. Az egyházi adóknak részletes ismerete pedig nemcsak általános adózási szempontból, hanem éppen közigazgatási és állampénzügyi szempontból is felette fontos, természetesen más tényekkel kapcsolatban, mint pl. az egyházi költségek és a célok, melyekre a kiadások tételnek. Csakhogy helyes ismeretre minimumok és maximumok által semmi téren s így ezen sem lehet eljutni. Alkothatunk-e magunknak világos képet az egy-

házi terheket illetőleg abból, hogy pl. látjuk, hogy minden füst, ház vagy család után, a vagyoni állapotra való tekintet nélkül római katolikuskoknál a páronkint való egyházi adó minimumban 0.05 frt., maximumban ellenben 13.20 frt.; ev. reform. 0.15 frt. — 40 frt.; ág. ev. 0.05 frt. — 75 frt.; gör. kath. 0.12—7.60 frt.; gör. kel. 0.03 frt. — 16 frt.; izr. 0.50 frt. — 400 frt.; unit. 0.32 frt. — 6 frt. Azt hiszszük, hogy nem.

A házosztályadóra nézve közölt táblázat azt a különben is tudott bizonyítékot szolgáltatja, hogy az távolról sem felel meg a házbéradónak. De abból a táblázatból még egy sokkal érdekesebb és fontosabb tüneményt is láthatunk, melyet a pénzügyminiszterium saját megjegyzésével állapíthatunk meg. »Több eset előfordul, hogy a magasabb osztályokban — ugyanazon pénzügyigazgatóság kerületében is — a házbéradó kisebb, mint a közvetlen alacsonyabb osztályokban. Ennek okát az a körülmény képezi, hogy a házosztályadó alá eső községekben a nagyobb lakások bérbeadása csak szórvánvonsan fordul elő s a bérösszeg nagysága a legtöbb esetben kevésbé függ a lakrészek számától, mint egyéb tényezőktől.« Egész bátran megállapíthatta volna a pénzügyminiszterium, hogy minél kisebb valamely lakás, aránylag annál nagyobb az érte fizetett bér, mert bizony sokkal nagyobb számban vannak azok, a kik kisebb lakást vesznek bérebe, mint a kik nagyobbakat bérelnék. Nem volna éppen érdektelen statisztikai összeállítás, mely kitüntetné pl. Budapesten a házbérek az egyes lakások nagysága szerint, mely ügyvédiessen szólva a napnál világosabban bizonyítaná tételünket, hogy minél kisebb a lakás, aránylag annál nagyobb az érte fizetett bér és kimutatná, hogy mennyire igazságos a lakbérré alapított III. osztályú kereseti adó és hogy ez az adó mennyivel nagyobb arányban terheli a kis embereket, mint a gazdagokat.

Kiválóan érdekes a magánhivatalnokok adójára vonatkozó táblázat. Magyarországon 89.551 magánhivatalnok terheltetett IV. osztályú keresetadóval kerek összegben 53,506.196 frt. évi adóköteles és 2,432.363 frt. adómentes fizetés után, megjegyezve azt, hogy az adómentes fizetés nincs teljes összegében kimutatva. — Az adómentes, tulajdonkép lakbér-fizetést mellőzhetjük. Vegyük csak az adóköteles jövedelmet, mely átlagban egy-egy adózóra nézve 597, kerek összeg 600 frtnyi jövedelmet eredményez. Érdekes külön nézni Budapest magánhivatalnokait. Számuk 32.674, adóköteles jövedelmök 22,551.400 forint, átlagos fizetésök kerek összegben 700 frt. Lakbérjövedelmök ismeretlen, mert csak 730.000 állapított meg 1.971 adózónál vagy is átlagban és kerek összegben 370 frt. E szerint tehát mintegy 1.070 frtra lehet tenni a budapesti magánhivatalnokok évi fizetését.

Már most a hivatalnokok fizetésére nézve az emlékiratban az mondatik, hogy azok nem felelnek meg a valóságnak és nincs okunk, hogy ebben a kijelentésben kételkedjünk. — De nem lesz érdektelen felhoznunk, hogy az adóstatisztika a 89.551 magánhivatalnoknál 53.5 milliónyi, a magyarországi 364.993 kereskedőnél, gyárosnál, iparosnál, orvosnál, ügyvédnél, stb. 84.8 millió, Magyarország földbirtokánál 135 milliónyi adóköteles jövedelmet állapít meg. Elhiszi-e azt valaki, hogy akkor, a midőn a magánalkalmazottnak átlagos adóköteles évi jövedelme 600 frt., a III. osztályú kereseti adó alá tartozóké kerek összegben évi 230 frt. — A hozadéki adók-

nak túlhajtott adószázalékaikkal nevetségesen alacsony jövedelmeket és látszólagos túlzott megterhelést kell eredményezniök.

Végezetül a statisztikai adatok közül még kiemeljük azt a kimutatást, mely szerint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek 1890 ben Magyarországon 16,263 762 frt. 48 krt., ebből a budapestiek 9,029.011 frtot, Horvát-Szlavonországokban pedig 445.370 frt. 08 krt fizettek ki osztalékul, holott adó alá eső jövedelmök az 1894-ben közzétett adóstatisztika szerint tett Magyarországon 25,875.773 frt. 91 krt., Horvát-Szlavonországokban pedig 419.595 frt. 46 krt.

Az adóköteles jövedelem, ha tisztán a két kimutatást nézzük, tüzetesen Magyarországon nagyobb lenne, mint a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek által fizetett osztalék. Indokolva lenne külföldi vállalatok magyarországi fiókjai által. De más irányban a két kimutatás arra nézve is szolgáltatóna bizonyítékot, hogy az adó teljes mérvben érinti a vállalatok nyereségét, a mely az osztalékban nyer kifejezést. Nekünk azonban erős kétségeink vannak abban a tekintetben, hogy az osztalékra vonatkozó kimutatás megfelel a valóságnak.

Az osztalék-kimutatás a budapesti vállalatok által fizetett osztalékokat 9,029.011 frtban állapítja meg.

Ezzel szemben a budapesti kamarának az 1890-ik évre vonatkozó jelentése szerint fizetett osztalékban:

17 bank és takarékpénztár	6,004.192 frtot,
14 szövetkezet	173,317 »
7 malom	821.500 »
3 vasgyár	1,634.000 »
4 nyomdai részvénytársaság	196.080 »
Kőolajfinomító részvénytársaság . .	471.000 »

Az itt felsorolt társaságok összesen . . 9,300.089 frtot.

Említenünk sem kell, hogy az itt említettek távolról sem merítik ki az összes Budapesten székelő, az osztalékot Budapesten fizető nyilvános számadásra kötelezett vállalatokat és egyleteket. S hogy ezeknél a vállalatoknál egyáltalában nem azonos az adóköteles jövedelem az osztalékul a részvényeseknek fizetett jövedelemmel, illetőleg hogy ezen jövedelem alatt marad, erre nézve bőven lehetne példákat kapni, ha az adóköteles jövedelem és az osztalékjövedelem összehasonlítható alapokon mutattatnék ki.

A bankokat illetőleg bajos az összehasonlítást megtenni, mert az adóstatisztika által kimutatott 15 bankban befoglaltatik az Osztrák-magyar bank, az angol-osztrák bankfiók, a magyar földhitelintézet és a kisbirtokosok földhitelintézete. Már a takarékpénztárakat illetőleg meglehet tenni az összehasonlítást. Az adóstatisztika öt takarékpénztárt 472.076 frt. 44 krnyi adóköteles jövedelemmel mutat ki. Ez az öt takarékpénztár osztalékul fizetett 1890-ben 1,967.440 frtot. Ugyancsak az adóstatisztika kimutat 30 szövetkezetet 109.153 frtnyi adóköteles jövedelemmel, melylyel szemben, mint fent előadatott, 14 fizetett ki 173.317 frtnyi osztalékot. A gőzmalmok adóköteles jövedelme 508.246 frt., osztaléka ellenben 821.500 frt. Ilyenmő összehasonlításokra pedig föltétlenül szükség van, ha a személyes adót illetőleg helyes adólabát akarunk megállapítani és a vállalatokat adókkal túlterhelni nem akarjuk.

Áttérve a tulajdonképeni tervezetekre, első sorban is szembe-ötlik a táblázat, mely a következő felírást viseli: A III. osztályú keresetadónál minimális keresetet képez jelenleg — képezne a tervezet szerint.

Midőn tavaly az »Emlékirat« szerint tervbe vett adóreformok pénzügyi részét megbeszéltük, tüzetesen a III-ik osztályú kereseti adóról szólva, mely az emlékirat szerint 893.560 frt. 37 krral fogna apadni, a következőket mondtuk: »Teljesen elfogadva a számítási alapokat, már csak 230.000 frtnyi hiány mutatkozik. S ezt a 230.000 forintnyi hiányt egy kis pair-sub-bal, vagy tárgyunknál maradvá, az adózók egy részének felsőbb jövedelmi fokozatba való áthelyezésével könnyen el lehet enyésztetni. A végeredmény az, hogy az adó végsősszege nemcsak hogy kisebbedni nem, hanem igenis nagy mérvben fog emelkedni.« S hogy az adólábnak tervbe vett leszállítása egyáltalában nem jelenti az adóterheknek leszállítását, ezt immár bizonyítva látjuk az említett táblázattal, mely a minimális kereseti nyereményt egyszerűen felemeli, és épp a legalsó fokozatban, mondhatni a kétszeresre.

Minimalis kereseti nyereményt képez a mai törvény értelmében az egész országra nézve egyformán a lakbérnek $1\frac{1}{2}$ —8-szoros összege. A tervezet szerint a minimális kulcs leend a lakbérnek 3—10-szerese és pedig váltakozva a) a fő- és székvárosban, b) az általános házbéradó alá tartozó helyeken és c) egyéb helyeken. Vagyis például mindjárt a kiszámítási táblázatot véve alapul és pedig a legkisebb fokozatot, találjuk, hogy mai napság az 500 frtnyi lakbér legalább is 750 frt. keresettel vétetik egyenlőnek és az adó 75 frt. a tervezet szerint pedig egyenlő lesz 1.500 frt. keresettel és az adó pedig lesz 80 frt., vagyis 5 frttal emeltetik, vagyis az adóláb ugyan kisebb, de az adóösszeg nagyobb leend. Végső határban ma az adó a minimumokat alkalmazva — ugyancsak 500 frtos lakbérnél 125 frt., a jövőben pedig 131 frt.

Lehet-e általában egy, a lakbéren alapuló adónál a terheknek igazságos felosztására számítani, különösen akkor, midőn a pótfüzet önmaga is adatokkal igazolja, hogy minél kisebb a lakás, aránylag annál nagyobb a lakbér. S a minimumoknak praecis megállapítása-e az, midőn a kivető bizottságtól függ ugyanazon külső jelenség alapján az egyik adózóra 75 frtot, a másikra pedig 125 frtot, illetőleg 80 frtot, vagy 131 frtot róni.

Azt hiszszük, hogy a többi, a III. osztályú és a jövedelem-adóra vonatkozó kulcsstervezeteket fölösleges és kár bemutatni. Gyakorlati értékek vajmi kevés, mert az alap, melyen nyugszanak, teljesen fictiv. A számításoknak alapul szolgál az adókivetésnél megállapított, vagy feltételezett jövedelem, mely azonban a valóságnak távolról sem felel meg. Ezen képzeleti alapon nem lehet egész biztossággal sem a III-ik osztályú kereseti adó, sem jövedelmi adó kulcsát, sem az adónak hozadékát megállapítani. Ha a személyes vagy jövedelmi adó kulcsát és hozadékát bizton lehetne megállapítani, akkor sutba is lehetne dobni az egész hozadéki adórendszert. De éppen azért, mivel ez lehetetlen, egyelőre fenn kell tartani a hozadéki adórendszert, de mellette mérsékelt kulccsal és kellő szigorral életbe kell léptetni a személyes adót. A mérsékelt adóláb, ha kellő szigorral párosul, elejét veszi a visszaéléseknek, az adóeltitkolásoknak és a

személyes adó azután ki fogja deríteni, hogy mennyire alacsonyak a mai jövedelmi kimutatások.

Talán túlhosszan is időztünk ennél a statisztikai kimutatásnál. De nem szabad elfelednünk, hogy a statisztikai adatok azok, melyek a reform kérdésénél sokkal biztosabb támpontul szolgálnak, mint a létező adótörvények, vagy a külföldi adótörvények. A fennálló adótörvények inkább a bírálat tárgyaiul szolgálhatnak, a külföldi adótörvények pedig legfőleg a haladás irányát jelölhetik meg, de a reform lehetőségének és a tényleg követhető iránynak kérdésére nem igen adnak választ. Erről csakis megfelelő statisztikai adatok nyújthatnak tájékoztatást.

Röviden kell ismertetnünk a másik két füzetet.

A magyar egyenes adók történeti fejlődése határozottan becses dolgozat, melyből egy dolgot különösen megtanulhatunk, hogy az adószolgáltatás nemcsak az állam szükségleteihez képest, hanem a társadalmi szervezet változásaihoz képest is módosul. De ezt megtanulhattuk volna, ha a másik dolgozat nem szorítkozik a jelentékenyebb államoknak fennálló vagy tervezett adótörvényei ismertetésére, hanem előadja, habár röviden is, azoknak történeti fejlődését. Különben az állam pénzügyi szükségletei összefüggnek a társadalom szervezetének változásaival. Mások az állami szükségletek, mondjuk lényegileg kevesebbek, midőn aristocraticus a társadalmi szervezet, nagyobbak a democraticus társadalmi szervezetben és lényegesen nagyobbak lesznek a socialistikus társadalomban, feltéve, hogy ez valaha létesül és a mindenható államnak kell minden egyéről gondoskodnia. S ennek nyomait a pénzügyi tudomány fejlődésében is látjuk. Régebben az adókat illetőleg az irányadó elveket abban keresték, hogy minő hatást gyakorol az egyesekre és keveset törődtek az állam szükségleteivel. Ma az adók megítélésénél igen is mérvadó szerepet játszanak az állam szükségletei, hiszen követelik, hogy az adók úgy legyenek berendezve, hogy a belőlük eredő bevételek az állam szükségletei arányában növekedjenek és ez a tény kapcsolatban a már régebben hangsúlyozott igazságos felosztás elvével vitte rá a államokat a személyes adórendszer megállapítására. A két dolgozathól okvetlenül azt a meggyőződést kell merítenünk, hogy nekünk is a személyes adórendszerre kell áttérnünk.

»A magyar egyenes adók történeti fejlődése« című dolgozat bár röviden a régebb adókat is ismerteti, melyek azonban jelenlegi adórendszerünkkel semmi összefüggésben nincsenek. Hosszabban tárgyalja egyenes adóink mai rendszerét és előzményeit. Becsessé teszik ezek a dolgozatot, hogy beszövettek a Lónyay Menyhért pénzügyministersége alatt tartott szakértekezletnek véleményes határozatait, melyeknek azonban ma, midőn a reformnak egészen más irányban kell haladnia, kevés vagy éppen semmi hasznát se vesszük. Hiszen az a szakértekezlet az osztrák uralom alatt létesített adótörvények alapelveit helyeseknek tartotta és csak kivitelőkben tartotta téveseknek és elhibázottaknak. Inkább tehát a részletek ellen tett kifogást, holott ma minden elfogulatlan az egész rendszert úgy állampénzügyi, mint az igazságos felosztás szempontjából el fogja és el kell ítélnie.

»A nevezetesebb európai államok fontosabb egyenes adó törvényei« ismertetik az angol »Income-Tax«-ot, mely inkább hozadéki adó és személyessé főleg csakis az adómentes legkisebb jövedelem

által válik. Tudtunkkal az »Income Tax« reformnak néz elébe. Hosszabban tárgyalja az osztrák fennálló adókat és a reformtervezeteket, melyeket az osztrák birodalmi tanács mostanában vitatott meg. Franciaország egyenes adói következnek sorban, melyek azonban szintén beható reformnak néznek elébe. De ennek az államnak éppen úgy, mint Olaszországnak egyenes adói éppen adóreformunk szempontjából kevesebb figyelmet érdemelnek. Annál fontosabb éppen az adóreform szempontjából a porosz 1891. évi június 24-én kelt jövedelmi adótörvény, valamint az 1893. évi július 14-én kelt kiegészítő adó, tulajdonkép vagyonadó-törvény, melyek egész terjedelmükben közöltetnek, valamint a szászországi 1878-ik évi, tulajdonkép már módosított jövedelemadó-törvény, mely szintén egész terjedelmében van felvéve. Módosítottnak annyiban nevezzük, mert jövedelemadó Szászországban már régebben van érvényben. Kár minden esetben, hogy az utóbbi, valamint a porosz törvénynek eredményei ki nem mutattattak. A porosz törvény eredményeit természetesen össze kellett volna hasonlítani a régebbi adó eredményeivel.

Minden esetben ezt a két dolgot az örömmel kell üdvözlönlünk nálunk, hol oly keveset foglalkoznak beható adóügyi tanulmányokkal, melyeket ez idő szerint összehasonlítás nélkül nem is lehet alaposan folytatni.

Dr. Pólya Jakab.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A „*Revue d'économie politique*“ folyó évi áprilisi száma Turgeon rennes-i jogtanártól közöl cikket »*Les dangers de l'internationalisme ouvrier*« cím alatt. Szerző a munkás internationalismust a judaismussal rokonnak íparkodik feltüntetni, nemcsak azért, mert a nagy agitatorok Marx és Lassale zsidók voltak, de mert a zsidók egész története cosmopolitismusukról tesz tanúságot. Nem a nemzetiséghez húznak, a melynek körében laknak, hanem a velők egy sorban élőkhez, bármely nemzethez is tartozzanak azok. Szerző azonban megfelelkezik arról, hogy a zsidók nagyrészt csak kényszerűségből cosmopoliták, csak addig, míg állandó hazájok nincs; ha ellenben valamely nemzet tagjaivá fogadják őket, kifejlődik a nemzeti érzés bennök, melyet válságos időkben nálunk is nyilvánítottak.

A munkások nemzetközi szervezkedésének első formája a Marx által alapított Internationale volt, mely azonban gyöngye alkotású és ennél fogva rövid életű vala. Szilárdabb alapokon, fokozatosan épült fel 1889-ben a második általános munkásszövetség, agitationális eszközökkel: hirlapokkal, munkástözsdékkel felruházva, egyhangulag elfogadott programmal, melynek három lényeges pontja: a 8 órai munkaidő, az európai lefegyverzés és a termelési eszközök közösségére való visszatérés. Congressusain fenyegető hangok hallatszanak, javaslataik és ígéreteik, beváltása romba döntené a mai társadalmi rendet. Ha e tervek megvalósíthatók volnának, mint pl. ha az összes vasuti munkások abban hagynák a munkát, az összes szénbányászok strikeolnának, a forgalom, a kereskedelem és az ipari termelés teljesen fennakadnának, a társadalom három felsőbb osztálya ki volna teljesen szolgáltatva a negyedik rendnek, mely azután kénye-kedve szerint diktálhatná rájuk az új társadalmi rendet.

De az internationalismusnak nagy ellensége nem a nemzeti érzés, hanem az individualismus érvényesítése. A munkások csak addig világpolgárok és csak addig hangoztatják »le a hazával«, míg a haza tőlük valamit kér, de ha a haza kenyeret nyújt, akkor feltámad bennök — még nem a nemzeti érzés, hanem a kenyéririgység és kizavarják az idegen munkásokat, mint azt Aigues-Mortesban, Lensben, Párisban, stb. láttuk. Megszűnik a nemzetközi szolidaritás köztük, ha kenyérről van szó, nemcsak a francziáknál, hanem minden más nemzetiségűnél is. Ha a concurrens országban kiütött nagyobb strikeot a másik ország iparosai arra használják fel, hogy tömegesebb termeléshez lássanak, ez utóbbiak munkásai lemondanak az együttérzésről a magasabb munkabér fejében. Egyelőre az internationalismus tehát még nem veszélyes, hívei különben is a jövőben biznak és ezt készítik elő nagy hévvel.

Szerző felveti a kérdést: nem veszélyezteti-e az internationalismus a szabadságot, a sociális fejlődést és a közbékét? Az internationalismus prófétái tagadják ezt, mert nem a forradalom, hanem békés kifejlődés útján akarnak céljukhoz jutni. Ha erőszakkal nem, hát ugyan mivel? Szeretettel aligha, törvényhozási uton csak nagyon sokára, mert a közhatalom békés uton csak nagy lassan fog átmenni a socialisták kezébe. Ezt megvárni, aligha lesz a socialistáknak türelmük, tehát erőszakos uton akarják majd siettetni a társadalmi rend átváltoztatását és ez csak a szabadság rovására történhetik. A minthogy az egész új, általuk contemplált társadalmi rend a szabadság megbénítását czélozza, midőn a munka gyümölcsének élvezését és annak felhasználási szabadságát korlátozza. Hátrányára van a sociális fejlődésnek is, mert ez az egyének és csoportok szabad mozgása nélkül nem képzelhető, a collectivista társadalomban egy nevezetes ösztökelő erő: a nemzeti hiúság ki volna zárva. De az emberiség fejlődése visszatartóztathatlan és a természet nem tűri az erőszakkal reá rakott bilincseket, hanem idővel lassankint széttöri azokat.

Hiú gondolat, hogy a collectivismus megteremtheti a közbékét. Hiába töröljük el a geographiai határvonalakat, hiába szüntetjük meg a nemzetiségek elkülönítését, ezzel még nem vetettük végét az emberek közti egyenetlenkedéseknek. A társulási ösztön az embereket bizonyos csoportokba tereli össze és e csoportok, legyenek ezek akár nemzetiségek, akár osztályok, akár politikai pártok, fejlődni, erősödni igyekeznek és ez igyekezetükben egymással összeütközésbe jönnek. A nemzetiségek, a földrajzi határok eltűnése nem fogja kioltni a vad indulatokat az emberek valamennyiéből. A militarismus eltűnésével eltűnik a rendes hadsereg és helyébe lép a zabolátlan, féktelen banditismus. Hiszen tudvalevő, hogy a békés átalakulást óhajtó és hirdető mérsékelt socialisták mögött az emberi nem legaljasabb söpredéke áll, kik a társadalmi forradalom bekövetkezését csak azért áhitozzák, hogy a mozgalmas időkben vagyonelleni merényleteiket szabadabban üzhessék. Ily aggodalmas a jövő látképe és nagyon valószínű, hogy ez esetben a collectivista szabadságból az emberiség jobbérése része a dictatura karjai közé fog menekülni. A nemzeti-ségi harczok helyébe a polgárháborúk, az osztályküzdelmek lépnek; és ezt hangoztatják az internationalisták congressusaikon, kiáltványaikban és ez volna az internationalismus szülte közbéke.

Szerző ezután constatálja, hogy az internationalismus a hazafias

érzelmeket a socialistáknál már is lényegesen csökkentette. Szónokaik szerint a haza fogalma értelem nélküli szó, hazugság, melynek el kell tűnnie a föld színéről. Az egész emberiségnek egy nemzetnek kell lennie, jelenleg ugyan kettő van: a kapitálistáké és a proletároké, legyenek azok akár németek, akár francziák, akármily másnyelvűek. A nemzetiségek egymásnak nem ellenségei, hisz az azokkal való küzdelem csak a kapitálisták előnyére válik. A haza csak egy geographiai fogalom. A világ összes munkásainak egy hazája van, nincs is tehát külellenség, csak egy közös ellenség: a gazdagok osztálya; ez ellen kell tehát küzdeni.

S elég különös, a munkáspártok fejei mégis szeretik erősíteni, hogy lehet valaki egyszerre kitünő hazafi és internationalista. A francziák közül Guesde, Ferroul, Lafargue és Millerand, a németek közül: Bebel és Liebknecht igyekeztek ez ellentétes nézetek összeférhetőségét bizonyítani. Nyilatkozataikból kitűnik azonban, hogy ők a haza érdekeit alárendelik a collectivista eszmék győzelemrejutásának, egy szóval az »ubi bene, ibi patria« elvet vallják.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a haza létezésének tagadása a francia socialisták közt általánosan el volna terjedve; de gyakran felszínre jut a socialista sajtóban és itt-ott gyülekezeteiken is. Kétségtelenül zavarólag hat a mozgalom ez iránya a külügyi politika vezetésére, de ez csekélyebb jelentőségű, mint azon hatás, melyet ez eszmék a katonai fegyelemre tesznek. Mig azelőtt semmiféle áldozat nem volt nagy a francziák szemében a nemzeti véderő növelésére, most mind erősebben hangoztatják az állandó hadsereg fölösleges voltát, megtámadják a hadsereg szervezetét, lázítják a katonaságot felebbvalóik ellen. A polgárok és katonák közt felmerülő összeütközések alkalmával különösen hevesek e támadások, nemkülönbben akkor, ha a katonákat felebbvalóik szigorúan büntetik fegyelmi vétségeikért. Az ujonczókat és tartalékosokat lázadásra, szökésre hívják fel a lapok; Maurice Charnay »A katonai catechismus«-ban boldogabbnak mondja a bűnöst a katonánál, Wéber községtanácsos fegyháznak nevezi a hadsereget. A »Szabadság« termében 1893-ban tartott gyűlésen a polgárok ünnepélyesen megfogadják, hogy a munkás ifjúságban, mely munkástestvérei ellen fegyvert kénytelen fogni, a hazafui eszme elleni lázadás szellemét fogják terjesztetni.

Csoda volna, ha e lázítások megteremnék gyümölcseiket, ha e szellem be nem hatolna lassankint a hadseregbe. Hiszen már nemcsak az ujságokban, klubokban, a kaszárnyákban hangzanak el ilyen tanítások, hanem az iskolákban is, mely tekintetben az immár hirtedtté vált compuis-i árvaintézet emelkedik ki leginkább. Igazgatója, Robin, elmozdítása után a »l'Agence nationale«-hoz intézett levelében kifejti az állandó hadsereg megszüntetésére vonatkozó nézeteit, miből épületes következtetéseket lehet vonni arra, milyen volt az említett iskolában a nevelés iránya.

A nemzeti védelem legveszedelmesebb ellenségei azonban a nemzetközi munkáscongressusok, melyek mindegyikén újabb és újabb kapocs létesül a különböző nemzetbeli munkások között. A kölcsönös szolidaritás megnyilatkozik azon szerencsekívánatokban, melylyel a munkások a más országban elért sikerek alkalmával bajtársaikat üdvözölni el nem mulasztják. E jó viszony lehetségessé teszi, hogy a nemzeti védelem titkai más nemzetek tudomására

jőjjenek és így a védelemre fordított erőfeszítések és áldozatok teljesen kárba veszszenek. Egy esetleges háború esélyei beláthatlanok most, midőn a külellenségen kívül számolnunk kell belellenséggel is, midőn az előzmények után kétségekben kell lennünk az iránt, vajjon győzni fog-e ez esetben a hazafias érzés az internationalismus-elhíntette magvakból kifejlődött eszmék felett.

Es vajjon javára válik az emberiségnek az internationalismus, mely a hazát megtagadja? Az emberiség érdekeinek szolgálást kell hogy megelőzze a haza érdekeinek szemmeltartása; a hazaszeretet az altruismus igazi iskolája, a szeretet csak akkor terjedhet ki nagyobb körre, ha a kisebbben már áthatolt és megvalósult. Az internationalismus, mely felbontja a hazának nevezett köteléket, önszeretetre vezet; ezért teszi ezt magáévá az anarchismus, mely lerázni óhajt magáról minden kapcsolatot, mely őt az Istenhez vagy a hazához fűzi. Így nem is várható tőle az embertársakra való tekintet, ha azok célja elérésében: étvágya kielégítésében bármiképen akadályozzák.

Az emberek összetartozósága a hazához való ragaszkodásban jön kifejezésre, a hazának tett szolgálat ama geographiai határok közt élő embertársainknak tett szolgálat, ezeket védi, ezekért áldozza életét a hazát védelmező hadsereg. A haza fogalmának eltörlésével az emberiség iránt érzett szeretetet öljük meg, sok nemes eszmét, gondolatot, idealismust veszünk el az emberiségtől.

A munkás-internationalismus nem az emberek egyesítésére törekszik, tekintet nélkül arra, vajjon munkások-e vagy munkaadók, hanem osztályharczot óhajt, hadat üzen a fennálló kormányformáknak. Forradalmi, demagóg-párt, mely az uralkodó osztályt akarja legyőzni, hogy kicsikarja magának az uralmat. S minthogy egy-egy nemzet pártja nem elég erős erre, egyesül a többi nemzetbeli hasonorsú társaival és ezzel kilép a saját nemzetéből. Az együtt-érzés már most is jelentkezik gyűléseiken, azon segélypénzekben, melyeket a más nemzetbeliek strikeok, választási küzdelmek alkalmával nyújtanak.

Szerző ezután azt fejtegeti, hogy a collectivismus a nemzeti egyediség tagadása; az egyéni magántulajdon ellenzése egy a haza megtagadásával, mert a nemzet basisa a földterület, melynek szerzési jogczime azonos a magántulajdonéval, tehát logikusan egy elbánás alá kell kerülniök. A nemzetet tehát szintén meg kellene fosztani a collectivismus értelmében a földtulajdontól és evvel létalapját szüntetnők egyszersmind meg.

A munkás-internationalismus különben — a collectivista párt kijelentése szerint — teljesen megmagyarázható és indokolható a tudomány, a forgalom és a tőke nemzetközi voltával. De ez helytelen okoskodás. Az eszmék elterjedését az egész világban, az igazságnak és a szépségnek az emberiség köztulajdonává válását nem lehet és nem is volna üdvös megakadályozni; de következik-e ebből az, hogy a tudós és a művész felmentessék polgári kötelességei és a nemzethez tartozás alól? A kereskedelem nemzetközi volta a munkamegosztásnak mind nagyobb körre való kiterjedéséből folyik és nagy hasznára válik az emberiségnek, de szükséges-e azért a kereskedőknek cosmopolitáknak lenniök? A tőkének is vándortermészete van, odamegy, a hol nagyobb értékre tesz szert, noha ez is lehetne hazafias, ha ez áldozattal is jarna. De ha ez elítélendő, mennyivel inkább kárhozzatandó a munka inter-

nationalismusa. Az első csak tárgyi nemzetköziség, a második már személyi, mert a munka már szorosan össze van fűzve a személylyel, nem képzelhető el a munkás internationalismusa nélkül.

A pénz kivándorlását alig lehet akadályozni; de minek is? Ez az egyéni szabadság kifolyása, épp úgy, mint a munkásnak meg van engedve, hogy munkáját ott alkalmazza, a hol azt legjobban megfizetik. Még ha ezt a külföldön teszi is és eltagadja nemzetiségét, ez még nem véték, de igenis bűn az, ha hazája ellen szövetezik és annak egységét gyöngíteni törekszik. A tőke külföldre vitele sokszor nemzeti érdeket szolgál, mint annak idején az orosz kölcsönnél a francia-orosz barátságnak. A tőke-export eltiltásával a gyarmati és külkereskedelmet akasztanók meg, lehetetlenné tennők azt, hogy a francia tőke ne csak otthon, hanem a külföldön is iparkodjék a nemzeti vagyon szaporítására. Mindebből tehát az következik, hogy a tudomány, a forgalom és a tőke nemzetközi válása nem jár okvetlenül a tudósok, a kereskedők és a tőkések internationalismusával karöltve és ezek kifejlődhetnek a nélkül, hogy a nemzeti autonomia ez által gyöngülne. Ellenben a munkás internationalismus alig menthető, ha csak nem azzal, hogy némiképpen ellensúlyozza a nemzetiségi antagonizmust szító politikát és bizonyos fokig közeledést kezdeményez a különböző nemzetek között.

Turgeon végaszavában azt hangoztatja, hogy az egyenes és haladni óhajtó embernek a nationalismus és internationalismus túlzásai között, középállást kell elfoglalnia; mindkettőből megtartani azt, a mi egyesítést és elhagyni azt, a mi szétválasztást czélol. Nem a nemzetek elnyomására, gyengítésére kell igyekeznünk, hanem azok egyesítésére és kibékítésére, a jogosság szabályainak meghódolva.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Őstermelés.

Magyarország szőlőszete 1894-ben.¹⁾ Szőlőszeti statisztikánk már huzamos idő óta csak a vész, a pusztulás jelenségeit tárta elénk, míg megnyugtatót éppen nem, vagy csak alig nyújtott; az 1894. év azonban változást hozott e tekintetben.

Mindinkább sokasodnak azok a tünetek, a melyek arra vallanak, hogy szőlőszetünk, bár még nincsen túl a válságon, a rekonstrukciós útjára lépett és azon halad; most már nem kétséges többé annak jövője s biztos reményünk lehet arra, hogy ez a, sok ezer embernek keresetet és kenyeret adó termelési ág a tönkremenéstől mentve van.

Daczára ezen kedvező tüneteknek, szőlőterületünk mégis jelentékenyen csökkent a múlt évben; ugyanis volt az anyaország szőlőterülete hektárokbán:

1881-ben	254.207.
1892-ben	248.832.
1893-ban	226.100.
1894-ben	219.842.

A területi csökkenés 1894-ben 6.258 hektárnyi, 2,77%, tehát absolute és viszonylag is igen jelentékeny, de sokkal kisebb, mint volt 1893-ban, a mikor a szőlőterület 22.732 hektárral, 9,10%-kal csökkent.

Országrészek szerint összehasonlítva az utolsó két év szőlőterületét, a következő képet nyerjük:

	szőlőterület, hektár		+ növekedés - csökkenés	
	1893-ban	1894-ben	hektár	%
Duna bal partján . .	14.820	15.666	+ 846	+ 5,70
Duna jobb partján . .	86.681	81.704	- 4.977	- 5,74
Duna-Tisza közén . .	60.967	62.334	+ 1.367	+ 2,24
Tisza jobb partján . .	5.573	4.347	- 1.226	- 22,00
Tisza bal partján . .	15.513	14.855	- 658	- 4,24
Tisza-Maros szögén .	18.145	16.709	- 1.436	- 7,91
Erdélyben	24.401	24.227	- 174	- 0,71
Magyarországon összesen	226.100	219.842	- 6.258	- 2,77

Két országrésznél területi növekedést, a többinél azonban kisebb-nagyobb csökkenést látunk. Az elsőket illetőleg, a Duna-Tisza közén már az 1893. év folyamán is növekedett a földterület, itt tehát a szőlőművelés fejlődési folyamata csak folytatódott; ellenben a

¹⁾ A társországok szőlőszeti adatai a folyóirat május havi füzetében közöltettek.

Duna balpartján a terület azelőtt általában csökkenőben volt, hisz 1892-ről 1893-ra is 1.467 hektárral apadt az meg; hogy 1894-ben oly jelentékeny többletet találunk, annak oka a viszonylag nagy arányú új telepítések mellett az, hogy sok olyan szőlő, a mely 1893-ban már teljesen elpusztultnak látszott és ennél fogva szőlőnek már nem is vétetett, az 1894. évi kedvező tavaszi időjárás mellett újra kihajtott és részben termést is hozván, a statisztikai kimutatásokba is felvétellett; így történt ez különösen Bars és Esztergom, kevésbé Hont és Nyitra vármegyékben.

A területi csökkenés nemcsak általában az egész országban, hanem az egyes országrészekben is jóval kisebb volt 1894-ben, mint az azt megelőző évben; így például a Tisza jobbpartján 1893-ban 43.47%-nyi volt a csökkenés, 1894-ben pedig csak 22.00%; kivételt képez e tekintetben a Tisza balpartja, a hol 1893-ban 235, 1894-ben ellenben 658 hektárral lett kisebb a szőlőterület.

Szőlőink pusztulásának okozója, a phylloxera, intensivitásban mindinkább veszt; ez egyébként nem csodálható, mert hiszen az a terület, a mely pusztításainak ki van téve, mindinkább fogyóban van; szőlőink ugyanis a talaj neme szerint így oszlottak meg:

	immunis t a l a j ú hektárokbán	nem immunis s z ő l ő k az összes szőlőterület %-a
1891-ben . . .	52.057	202.150
1892-ben . . .	64.298	184.534
1893-ban . . .	67.378	158.726
1894-ben . . .	70.611	149.231
		20.47 79.53
		25.84 74.16
		29.78 70.22
		32.12 67.88

Az 1891. évi felvétel szerint (ez a felvétel egyébként több tekintetben hiányos volt) az immunis szőlők területe az összes szőlőterületnek alig egy ötödrészét tette ki; azóta ez a hányad folyton növekedett úgy, hogy 1894-ben az összes szőlőterületnek már csaknem egy harmadrészére rugott.

Ezek a számok egyébként világosan feltárják azt, hogy szőlőszetünk mily irányban fejlődik; a nem immunis talajú, jobbára hegyi szőlők tagadhatlanul a végpusztulásnak néznek eléje, ha csak az amerikai vesszők ültetésével azokat — habár csak kisebb részben is — meg nem mentik; a jobbára síkföldi, immunis talajú szőlők ellenben területileg folyton és elég gyors ütemben gyarapodnak; hisz a négy év alatti növekedés 18.554 hektárra, 35.64%-ra rug; a súlypont tehát a hegyvidékről a síkra helyezkedik át.

Az immunis talajú szőlők abszolút területe és az összterülethezi százalékos aránya országrészenként így alakult az utolsó három évben:

	Immunis talajú volt hektár szőlő			az összes szőlőterület %-a		
	1892.	1893.	1894.	1892.	1893.	1894.
Duna bal partján . .	1.839	1.748	2.066	11.29	11.78	13.19
Duna jobb partján . .	7.473	7.538	8.217	7.33	8.70	10.06
Duna-Tisza közén . .	45.538	47.949	50.107	76.77	78.65	80.38
Tisza jobb partján . .	522	613	516	5.29	11.00	11.87
Tisza bal partján . .	6.446	6.579	6.537	40.93	42.41	44.01
Tisza-Maros szögén . .	1.550	2.037	2.262	7.41	11.23	13.64
Erdélyben	929	914	906	3.75	3.74	3.74
Az egész országban .	64.297	67.378	70.611	25.84	29.78	32.12

Az immunis talajú szőlők területe általában minden ország-részben gyarapszik kisebb-nagyobb mértékben, természetesen mindig a viszonyokhoz, illetőleg a rendelkezésre álló talajmennyiséghez mérten; ha az egyes országrészek- és egyes években itt-ott visszaesést is tapasztalunk, azt inkább az adatszolgáltatás hibáiban kell keresnünk; kivételt képez azonban e tekintetben is a különben is kevés immunis talajú területtel bíró Erdély, a hol a szőlőtermelés igen nagy fokú hanyatlásban van, a mely hanyatlást kevéssé a phylloxera pusztítás, ellenben igen nagy mértékben a kezdetleges szőlőmivelés és a mostoha éghajlati viszonyok okozzák.

A phylloxeravész intensivitásának csökkenését már említők, feltüntetjük ezt a körülményt számszerűleg is; ugyanis phylloxerás volt:

	1894-ben hektár		az összes szőlőterület		a nemimmunis szőlőterület %/ban	
	1893.	1894.	1893.	1894.	1893.	1894.
Duna bal partján . .	3.564	4.068	24'05	25'96	27'18	29'91
Duna jobb partján . .	35.941	32.013	41'46	39'18	45'49	48'29
Duna-Tisza közén . .	3.495	2.871	5'73	4'61	26'88	23'48
Tisza jobb partján . .	3.030	1.947	54'37	44'79	60'59	50'82
Tisza bal partján . .	3.775	3.170	24'33	21'34	42'77	38'11
Tisza-Maros szögén .	4.949	3.826	27'27	22'89	30'24	26'48
Erdélyben	1.148	1.385	4'70	5'72	4'88	5'94
Az egész országban .	55.902	49.280	24'72	22'42	35'21	33'02

A szőlőterület csökkenésével párhuzamosan a phylloxeralepett terület is csökken, a mi különben természetszerű annál is inkább, mivel az összterületben az immunis talajok aránya mindinkább nagyobb lesz, de a nem immunis talajú szőlők kiterjedéséhez viszonyítva is csökken a phylloxerás terület, jeléül annak, hogy a vész intensivitása szintén csökken, és még inkább, hogy az infectiók lassabb ütemben terjednek és nem lépnek fel oly erővel, mint azelőtt.

Ez a tünet minden országrészben jelentkezik, a Duna balpartját és Erdélyt kivéve; az előbbi országrészről az eltérést megmagyarázza az, a fentebb már érintett körülmény, hogy az 1893-ban már elpusztultnak jelzett szőlők egy része 1894-ben ismét kihajtott és phylloxerásnak ugyan, de még termőnek vétetett, az utóbbinál pedig a vész csak néhány év óta kezd terjedni s ez országrész hanyatló szőlőmivelése igen alkalmas talajt nyújt a pusztulás terjedésére.

Előrelátható ugyan, hogy a phylloxeravész terjedésének ezen mindenütt jelentkező lassubbodása daczára is, hazai szőlőfajokkal beültetett szőlőink jóformán mind ki fognak pusztulni, de kétségtelen, hogy ez a pusztulás igen lassú lesz és elég időt enged arra, hogy amerikai ültetések és homoki szőlők telepítése által a jelentkező hiányok fokozatosan pótoltságanak.

A pusztulás elleni védekezési módok egyike, a szénkéneggyel gyérités, szőlősgazdáinknál nem talál kellő méltatásra, bár az 1894. év e tekintetben is jelentékeny javulást tüntet fel. Mig ugyanis 1893-ban csak 1.098 hektáron, a beteg terület 1'68%-án vétetett az alkalmazásba, addig tavaly 1.851 hektárra, az összes beteg terület 3'76%-ára rugott a szénkéneggel kezelt szőlők területe. A haladás tehát igen nagy!

A szénkéneg legnagyobb mértékben Esztergom vármegyében alkalmaztatott, a hol 186 hektáron, a beteg terület 33'99%-án gyéri-

tettek. Zalában a beteg terület 8'53, Fejérben 6'01, Tolnában 4'69 0/0-án alkalmaztatott a gyérítési eljárás.

Jóval fontosabb és terjedtebb az amerikai vesszők ültetésével való védekezés, a mely adataink szerint 1894-ben igen nagy lendületet vett. Míg ugyanis 1893-ban az összes amerikai vesszővel beültetett szőlők területe csak 3.687 hektár volt, addig 1894-ben már 5.697 hektárnyi amerikai szőlőnk volt, a szaporodás 2.010 hektár, 54'52 0/0; tehát rendkívül nagy. Országrészek szerint az amerikai szőlők kiterjedése s területi növekedése 1891-el szemben, a mely évben első ízben gyűjtettek ily irányú adatok, így alakult:

	1891. évben			1894. évben			: Növekedési % 1891—1894. között
	direkt termő	ajtó ala- nyul használ- ható	össz- szenen	direkt termő	ajtó ala- nyul használ- ható	össz- szenen	
	v o l t ü l t e t v e h e k t a r						
a Duna bal partján	122	127	249	124	558	682	173 ⁸⁹
a Duna jobb partján	141	274	415	249	1.491	1.740	419 ²⁸
a Duna-Tisza közén	160	136	296	178	371	549	85 ⁴⁷
a Tisza jobb partján	59	133	192	100	504	604	209 ³⁷
a Tisza bal partján	50	143	193	245	666	911	372 ⁰²
a Tisza-Maros szögén	70	362	432	137	1.027	1.164	169 ¹⁴
Erdélyben	27	6	33	17	30	47	42 ⁴²
Az egész országban	629	1.181	1.810	1.050	4.647	5.697	214 ⁷⁵
Az összes amerikai ültetvény 0/0-a .	36 ⁷⁵	63 ²⁵	100 ⁰⁰	18 ⁴³	71 ⁵⁷	100 ⁰⁰	

Mindenesetre igen szép haladás ez és valószínűleg még nagyobb lett volna, ha szőlősgazdáinknak elegendő amerikai vessző állott volna rendelkezésükre, a mi egyébként a közeljövőben már meg is fog történni.

A direkt termő vesszők használata általában csekélyebb, mint az ajtó alanyoké s ez igen helyes, mert fajborokat csak az utóbbiak használata mellett fogunk termelhetni.

Érdekes adatainknak az a része is, a mely az évenkénti új ültetéseket tünteti fel. Az új ültetések 1888. óta így alakultak:

	nem			az új ültetések 0/0-a	
	immunis	immunis	összesen	immunis	nem immunis
	t a l a j b a , h e k t á r			t a l a j b a	
1888-ban . . .	2.124	3.213	5.337	39'80	60'20
1889-ben . . .	2.050	3.257	5.307	38'63	61'37
1890-ben . . .	2.465	3.147	5.612	43'92	56'08
1891-ben . . .	2.016	2.418	4.434	45'47	54'53
1892-ben . . .	3.016	3.702	6.718	44'89	55'11
1893-ban . . .	2.154	3.109	5.263	40'98	59'07
1894-ben . . .	2.893	4.768	7.661	37'76	62'24
Összesen . . .	16.718	23.614	40.332	41'45	58'55
Évi átlag . . .	2.338	3.374	5.762	41'45	58'55

Jelenlegi szőlőterületünknek csaknem egy ötöd részét az utolsó hét év ültetvényei képezik, a mennyiben azok bármi okból időközben esetleg el nem pusztultak. A szőlőültetés terén különösen az utolsó évben jelentkezik rendkívül nagy lendület.

Az egyes szőlőkategoriákat illetőleg 1893. és 1894-ben szőlő-területünk így oszlott meg:

	1893-ban		1894-ben	
	hektár	az összes szőlő-terület % - a	hektár	az összes szőlő-terület % - a
Új ültetésű, teljes termésben még nem lévő szőlők	24.251	10.72	29.104	13.24
Teljes termésben lévő szőlők . . .	119.911	53.03	112.507	51.17
Elvénült szőlők . .	26.071	11.53	28.951	13.17
Phylloxeralepett szőlők	55.867	24.72	49.280	22.42

Az idei nagy arányú új ültetésnek megfelelőleg az új ültetések abszolút és viszonylagos területe jelentékenyen felszökkent, ellenben a többi kategoriáké — az elvénült területet kivéve — leszállott. Ez utóbbi jelenséget azon körülménynek véljük betudhatni, hogy Erdélyben a szőlők felújítása egyáltalán nem szokásos; 1894-ben ott csak 153 hektár új ültetés történt és a hanyag művelési mód mellett a szőlők termőképességeket lassan elvesztvén, az elvénült szőlők közé soroztatnak.

Az egyes szőlőkategoriák a talaj neme szerint így oszlottak el 1894-ben:

	immunis talajú, hektár	nem immunis talajú, hektár	immunis talajú, %	nem immunis talajú, %
Az új ültetésű szőlőkből	12.578	16.526	43.22	56.78
A teljes termésű szőlőkből	50.892	61.625	45.22	54.78
Az elvénült szőlőkből	7.151	21.800	24.70	75.30

Ezen táblázatból is kitűnik az a jelenség, hogy szőlőművelésünk a homok-, jobbára sík vidékekre helyezkedik át.

Bortermésünk a múlt évben sokkal jobb volt, mint az azt megelőző három év bármelyikében, a régi magasságot — a mikor átlagosan 4—5 millió hektolitort szűrtünk — azonban meg sem közelítette. Termett ugyanis új bor Magyarországon:

	összesen	hektáronként átlag
	hektolitert	
1891-ben	1,230.626	4.80
1892-ben	796.560	3.20
1893-ban	939.987	4.16
1894-ben	1,387.009	6.31

Országrészenként a termés így alakult:

	összesen	hektáronként átlag
	hektolitert	
a Duna balpartján	146.303	9.34
a Duna jobb partján	499.817	6.12
a Duna-Tisza közén	441.935	7.09
a Tisza jobb partján	7.691	1.77
a Tisza balpartján	52.365	3.53
a Tisza-Maros szögén	105.359	6.31
Erdélyben	133.539	5.51

Mint 1893-ban, tavaly is a Duna balpartján volt viszonylag a legjobb termés, ellenben az ország keleti részében a leggyengébb.

A termett új borból esett:

Közönséges fehér borra	811.496
» vörös »	221.810
Schiller- »	323.853
Fehér csemege- »	15.341
Vörös »	13.853
Asszúborra	651

Elég jelentékeny mennyiségű szőlő is adatott el a múlt évben, összesen 3,503.328 kilogramm. Jóval több, mint az előző években.

Egy hektoliter közönséges új bornak országos átlag-ára volt a szüret idejében 16⁴⁴ forint, a csemegeboré 60²², az asszúboré 132⁹⁸, egy kilogramm szőlőé 0¹⁵ frt.

Az összes szőlőszeti termelés értéke 24,692.088 frtra rugott, míg az előző évben csak 19,905.851 frtra, a többlet tehát igen jelentékeny; egy hektár szőlő átlagos nyers jövedelme volt az egész országban 112³² forint.

Hogy az utolsó évek bortermése oly rossz volt, annak oka részben a phylloxerapusztítás, részben a szőlőmivelők egy részénél a szőlőmunka tekintetében mutatkozó hanyagság, de legnagyobb mértékben a peronospora pusztítása. 1891-ben 144.858, 1892-ben 166.830, 1893-ban 153.790 hektáron pusztított kisebb-nagyobb mértékben a peronospora; ezekkel szemben 1894-ben a peronosporalepett terület már csak 70.096 hektárra rugott, tehát szőlőterületünknek nem is egészen egy harmadrésze szenvedett általa.

A peronospora elleni védekezést illetőleg 1894-ben 83.500 hektáron permeteztek, tehát szőlőterületünknek csaknem két ötödrészen. 1893-ban csak 52.589 hektáron eszközöltetett permetezés, a haladás tehát e tekintetben is igen jelentékeny.

A peronosporán kívül egyéb szőlőbetegségek mintegy 921 hektáron tettek kisebb-nagyobb kárt.

Az elemi csapások 61.341 hektáron tettek kárt, az összes szőlőterület 27⁹¹/o-án; a legtöbb kárt a múlt év jellegzetes elemi csapása, az aszály okozta, a mely 33.312 hektáron éreztette pusztító hatását; a jég 15.418, a fagy pedig 12.001 hektáron tett kisebb-nagyobb károkat.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 65. füzet. 1895. május hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. június hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 5. füzet, 1895. május hó.

Magyar Gazdaságtörténeli Szemle. Szerk. Paikert Alajos. II. évfolyam. 2. füzet, 1895. márczius—április: Fiume kereskedelme a középkorban (II.) Fest Aladártól. Adatok a magyar pénzügyi kezelés történetéhez Thallóczy Lajostól; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 6. füzet, 1895. június hó.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 6: Das Gesetz über die Waarenbezeichnungen von L. Fuld. Entwurf eines Gesetzes zur Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbs. Denkschrift betr. das Ergebniss der Verhandlungen des preuss. Staatsraths über Massregeln zur Hebung des Getreidepreises. Entwürfe zur Reichsfinanzreform von 1895; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 18—23: Londoner Arbeiterwohnungen. Die Mühlenindustrie in Slavonien. Das Genossenschaftswesen in England, Deutschland, Österreich, Frankreich und Italien von H. Crüger. Arbeitsstatistik in England und in Österreich von B. Karpeles. Internationale und Colonialausstellung 1895 in Saint-Étienne. Die Postsparrassen 1891. Amerikanische Bau- und Darlehenscassen von F. Weger. Concurrenzverhältnisse der amerikanischen Getreidemärkte. Die österreichische Bergbauproduction. Die österreichische Gewerbeinspection im Jahre 1894 vom E. Mischler. Zur neuesten Handelspolitik von A. G. Raunig; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XIX. Jahrgang. Herausgeg. von G. Schmoller. II. Heft: Weshalb hatte Roscher so wenig Einfluss in England. Einleitender Vortrag in King's College, London. Oktober 1894 von W. Cunningham. Neuere Litteratur über die deutschen Wasserstrassen besprochen von G. Cohn. Die neueste Wuchergesetzgebung und die bäuerliche Kreditnot von K. Th. Eheberg. Zur Geschichte des Methodenstreites in der politischen Oeconomie von W. Hasbach; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. 4. Heft: Zur Entstehung der deutschen Stadtverfassung (Forts.) von W. Varges. Zur Entstehung der Rittergüter von G. v. Below. Die russischen Jahrmärkte mit besonderer Berücksichtigung der Messen von Nishnij-Nowgorod und Irbit von O. Simson. Die Berichte der weiblichen Fabrikinspectoren in England von G. Dyhrenfurth. Die Entwicklung des Lokalbahnwesens in Ungarn im Jahre 1893. von C. Balog; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Comission. XXI. Jahrgang. (IV.) April. Heft: Die Illegitimität in Steiermark von O. von Zwiedineck-Südenhorst. Die Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. April 1895 von H. Rauchberg. Die öffentliche Armenpflege in Oesterreich während der letzten zwanzig Jahre von Bratassetić. Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1894 von J. Pizzala. Der Zinsfuss der im Jahre 1894 intabulierten Hypothekendarlehen in Wien von C. Zwilling; etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben von kaiserlichen statistischen Amt. Jahrgang 1895. II. Heft: Roggenpreise in Berlin, Wien etc. für die Jahre 1885—1894. Concours-Statistik für das Jahr 1894. Seeverkehr in den deutschen Hafenplätzen im Jahre 1893. Getreide-Ein- und Ausfuhr der hauptsächlichsten Erzeugungs- und Bezugsländer in den Jahren 1890 bis 1894. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1894. Ueberseeische Auswanderung im ersten Vierteljahr 1895; etc.

Zeitschrift des kön. bayerischen Statistischen Bureau. Red. von Carl Rasp. XXVI. Jahrgang. 1894. Nr. 4. Zur Finanzstatistik der bayerischen Gemeinden für die Jahre 1891 und 1892. Die Morbidität in den Heilanstalten Bayerns im Jahre 1893. Nachweisungen über den Verkauf von Getreide auf den bayerischen Schranken sowie über die erzielten Durchschnittspreise für das Kalenderjahr 1894; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. LI. Jahrg. III. Heft: Landwirtschaftliche Berufsgenossenschaften und Rentengüter in Österreich. Die wirtschaftliche Erschliessung sumpfiger Niederungen von A. Pflug. Das Problem der Wirtschaftskammern (III) von A. Schäffle; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 5. Mai, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. Nos. 17—21: Une histoire des prix. L'évolution historique des associations industrielles. Les finances de l'Inde. Les contributions indirectes en France. Les discussions de la Société d'économie politique de Paris: de l'influence d'une monnaie dépréciée sur les importations et les exportations d'un pays. L'assistance publique obligatoire dans les campagnes et ses conséquences financières; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 540—544.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Mai 1895: La crise et la protection par L. Say. Les théories de la population en Allemagne depuis le XVI-e siècle par Castelot. Une cité ouvrière coopérative hollandaise par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 5. Mai, 1895: De la valeur des terrains et immeubles à Paris, à différentes époques par V. Saint-Genlis; etc.

Revue des Deux Mondes. Tome. CXXVIII. 15. Mai 1895: Le règne de l'argent. Les sociétés par actions, le patronage et le progrès social par A. Leroy-Beaulieu; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 4. Avril 1895: Les industries de l'alimentation à Paris par E. Schwiedland. Les dangers de l'Internationalisme ouvrier par Ch. Turgeon. Un projet d'assurance contre le chômage dans le canton de Bale-ville par R. Jay. Les industries minières et les appareils à vapeur en France en 1893 par Edm. Villey; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 106. Mai 1895: State of the Skilled Labour Market. The Coal Fields of Northern Europe. Openings for Emigrants to Canada. German Commercial Credit in Russia; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos. 2694—2699: The Money Market. The Incidence of Local Taxation on Land and Railways. The Foreign Trade of China and Japan. The Budget. Facts v. Bimetallist Theories. Home Banking Statistics; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 5. May 1895.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New series Nos 28. 29. Vol. IV. Dec., 1894. March; 1895: Computation of the value of the wealth in existence by G. K. Holmes. Effects of free surrender and loan privileges in life insurance by M. M. Dawson. Was the count of the population in 1890 reasonably correct? by H. Garnett. Some recent contributions to the literature of vital statistics by G. N. Calkins; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 262. szám. 1895. március hó: A kenyér, burgonya, tojás, vaj és lencse áruingadozása az utolsó 13 év alatt Kőrösi Józseftől. A főváros halandósága az 1894. évben. A budapesti malomipar 1894. évben; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 18—22. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 36—40. sz.

Ammon O., Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen. Jena, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang 4. Heft. Wien, 1895.

Menger Max. Die Reform der direkten Steuern in Oesterreich. Wien. 1895.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XL. Band 1. Heft: Der oesterreichische Staatshaushalt in den Jahren 1891 und 1892. Wien, 1895.

Ramm E., Die Landwirtschaft in den Vereinigten Staaten von Amerika. Stuttgart, 1895.

Rank E., Das Eisenbahntarifwesen in seiner Beziehung zu Volkswirtschaft und Verwaltung. Wien, 1895.

Ruhland G., Die internationale Notlage der Landwirtschaft, ihre Ursache und die Mittel zu ihrer Abhilfe. Berlin, 1895.

Schmitz O., Die Finanzen Argentiniens. Nach den neuesten amtlichen und sonstigen Quellen. Leipzig, 1895.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium.

IV. Heft. Ein- und Ausfuhr im April 1895. Wien, 1895.

Das landwirtschaftliche *Versuchswesen*, und die Thätigkeit der landwirtschaftlichen Versuchstationen Preussens im Jahre 1893. Berlin, 1895.

Wolf I., Börsenreform in der Schweiz. Gutachten, erstattet an das Justiz- und Polizeidepartement der schweizerischen Eidgenossenschaft. Zürich, 1895.

Bleunard A., Histoire générale de l'industrie. Tome I—III. Paris, 1895.

Chosson E., La propriété littéraire, sa législation en France et à l'étranger, son véritable caractère. Paris, 1895.

de Cyon E., M. Witte et les finances russes d'après des documents officiels et inédits. Paris, 1895.

Denis H., La dépression économique et sociale et l'histoire des prix. Bruxelles, 1895.

Grillon E., Une nouvelle institution financière française. Réponse aux critiques du livre »le chèque Barré« et aux partisans du privilège de la Banque de France. Paris, 1895.

Petit E., Organisation des colonies françaises et des pays de protectorat. Tome II. Paris, 1895.

Tourmente, Étude sur le fonctionnement des institutions d'épargne et de prévoyance. Paris, 1895.

Agricultural depression. Minutes of evidence taken before Her Maj.-'s Commissioners appointed to inquire into the subject of agricultural depression, with appendices. 2. vols. London, 1894.

Blundel G. H., Local taxation and finances. London, 1895.

Niblack W. C., The law of voluntary societies, mutual benefit insurance, and accident insurance. Chicago, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. június hava.

TARTALOM: I. A Társaság igazgató választmányának május 9-én tartott ülése. II. A munkásügyi szakosztály május 13-án tartott ülése.

I. Igazgató választmányi ülés.

1. A Társaság igazgató választmányának f. é. május 9-én tartott ülése. Jelen voltak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, Gonda Béla, Kohn Dávid, Pólya Jakab, Teleszky János, Vargha Gyula és Vizneker Antal választmányi tagok.

1. Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Gonda Béla és Vargha Gyula urakat kéri föl.

2. Igazgató előterjeszti a legutóbbi választmányi ülés óta új tagokul ajánlottak névsorát:

Az ajánlottak mindnyájan s pedig az aradi, besztercze, bányai, győri, miskolci, soproni kereskedelmi és iparkamarák' továbbá: Thoroczkai Miklós gr. képviselő, baranyavári Ullmann Emil tőzsdetanácsos, Solymássy Endre vasuti és hajózás-főfelügyelő, Rózsa Károly államvasuti kereskedelmi előadói Halász Vilmos czégvezető, Engel Aurél dr. ügyvéd budapesti, s végre Izsáky Ernő min. főmérnök (Geben), dr. Manaszy György földbirtokos (Temes-Murány), Vági Jakab intéző (Győr) vidéki tagokul megválasztatnak és erről egyenkint értesítendőek lesznek.

3. Igazgató bemutatja a maros-vásárhelyi kereskedelmi és iparkamara átiratát, melyből kitűnik, hogy a kamara 1896. január 1-től kezdve a Társaság tagjai sorába belép.

Örvendetes tudomásul szolgál s a Társaság kiadványaiban nevezett kamara már a f. évben részeltetni fog.

4. Igazgató jelenti, hogy a Társaság könyvtára újból a becses adományok egész sorozatával gazdagodott. Kiemeli első sorban az elnök úrnak ismét számos értékes kötetre kiterjedő adományát, továbbá a bécsi kereskedelmi és iparkamara azon előzékenységet, melylyel eddig megjelent évi jelentéseit (25 kötet) a Társaság részére följáránlotta; végre Gerő Lajos és Gorove László tagtársak adományát; az előbbi a Nemzetgazdasági írók tára című, a Pallas kiadásá-

ban megjelent gyűjteményt, az utóbbi pedig a Pallas nagy Lexiconának eddig közzétett kötetait ajándékozta a Társaságnak.

A választmány az adományokért köszönetét fejezi ki és ennek tolmácsolásával az igazgatót bizza meg.

5. Tárgyaltatik Gorove László dr.-nak a közgyűlés által a választmányhoz utalt azon indítványa, mely szerint a Társaság a millenárius kiállítás alkalmából megfelelő emlékmű kiadása iránt intézkedjék:

A választmány elvben helyeselve az eszmét, Mandelló Gyula és Teleszky János tagokat küldi ki, hogy az indítványozóval közvetlen érintkezésbe lépve, a választmány elé javaslatot terjesszenek.

6. Olvastatik Grötschel Imre pénztáros jelentése, mely szerint a Társaságnak április havában bevétele volt . . . 170 frt. — kr.
pénztári maradvány márczius hóról 714 » 73 »
összesen 884 frt. 73 kr.
Kiadás 441 » 07 »
maradvány április végén 443 frt. 66 kr.

7. Elnök mielőtt az ülést bezárná, indítványozza, hogy az őszi évad beálltáig a választmány rendes ülést ne tartson.

Elfogadtatik.

II. Szakosztályi ülés.

1. A munkásügyi szakosztály f. évi május 13-án esti 6 órakor a Társaság helyiségeiben tartott ülést. Elnök: Gaál Jenő dr., titkár: Krejcsi Rezső dr.

Elnök megnyitván az ülést, Somogyi Manó dr. felolvassa tanulmányát »A munkásstatisztikáról.«

Értekező mindenekelőtt hangsúlyozza a társadalmi kérdés öregbedő fontosságát s utalt annak szükséges voltára, hogy az állam és társadalom a létező viszonyokról és bajokról alapos tudomást szerezzenek, mert csak így lehetséges helyes társadalmi reformokat előkészíteni és életbe léptetni. Sorban vizsgálva a munkás-statisztikai forrásokat a bel- és külföldön, kimutatja egyrészt azt, hogy eddigelé a munkásstatisztikai adatok gyűjtésére nem fordítottak elég gondot, másrészt azt, hogy nagyszabású adatgyűjtést csak az állam végezhet. A külföldön már létező ily hivatalok részletes ismeretése után egy ily hivatalnak hazánkban való felállítását sürgeti, mert nálunk is van megoldásra váró munkáskérdés. A socialis kérdések fölötti vitát szükséges lesz a törvénykezési termékből a törvényhozók termébe utalni. Miután nálunk a viszonyok egészen mások, mint a külföldön, nem fogadhatjuk el egyszerűen a külföldi socialpolitikai törvényeket, hanem a viszonyokhoz alkalmazott társadalmi politikát kell követni, ennek pedig előfeltétele a munkásosztály helyzetének alapos ismerése. A házi viszonyokra való tekintettel főkép a mezőgazdasági munkások helyzetére vonatkozó adatok gyűjtendőek. Mint-hogy oly hivatal felállításáról van szó, mely milliók jóléte előmozdításának útját egyengetné, a felolvasó azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy törvényhozásunk a szükséges s aránylag csekély költségeket készségesen meg fogja szavazni.

Elnök fölvetvén a kérdést, hogy a szakosztály kíván-e azonnal hozzászólni az előadáshoz, a szakosztály igenlő nyilatkozatára elsőnek felszólal:

Krejszi Rezső: A tényleges viszonyok fölismerése, valamint a létező bajok orvoslása érdekében nélkülözhetetlenek tartja az egész országra kiterjedő munkásstatisztika szervezését. Utal azokra a nehézségekre, a melyekkel különösen a munkásviszonyok megvilágítását célzó adatok gyűjtése alkalmával meg kell küzdeni. A főnehézség a bizalmatlanság, a melylyel még a meglehetősen kiépített munkástörvényekkel bíró nyugoti államokban is találkozunk, de a mely nálunk a szóban lévő szervezet újsága miatt is még fokozottabb mértékben van meg. A vállalkozói köröknek azt a bizalmatlanságát nem lehet egyedül az intézménynek bizonyos hatósági jogkörrel való fölruházása által s az adatszolgáltatás megtagadása esetére megállapított sanctiókkal megszüntetni. Nézete szerint az új intézmény helyes működésére egyedül az ad garantíát, ha sikerül megértetni a vállalkozói érdekeltséggel és pedig úgy az iparos, mint a gazdakörökkel, hogy saját helyesen fölfogott érdekük kívánja meg a tényleges állapotok tüzetes megvilágítását s ezek alapján a fölsímet visszáságok megszüntetését.

Ráth Zoltán: Örömenek ad kifejezést, hogy a hivatalos statisztikai körökön kívül is sürgetik a munkásstatisztika megvalósítását. Az ország mezőgazdasági jellegénél fogva a súlypontot a mezei munkásviszonyok földterítésére kell majd fektetni, bár ép e téren igen nehéz a munkásstatisztika szervezése. Az ipari munkásviszonyok sokkal könnyebben világíthatók meg, mert léteznek bizonyos támpontok, pl. a kötelező betegsegélyző pénztárak, a melyek sikerrel lennének fölhasználhatók. De a mezei munkások viszonyai nem tisztázhatók ily alapokon; a betegsegélyző pénztári intézmény nem terjed ki a gazdaság körül foglalatatoskodó munkásokra, egyéb igénybe vehető szervezetük pedig ezeknek nincsen. Bár nagyon óhajtja, hogy a társadalom maga is nagy mértékben hozzájáruljon a munkásviszonyok felderítéséhez, mint ezt Nyugaton teszi, bizonyos adatszolgáltatási kényszert nálunk nélkülözhetetlenek tart. Kíváncsnak vallja, hogy a munkásstatisztika az országos statisztikai hivatal ügykörébe utaltassék, a mely hazai különös viszonyaink közt egyedül van képesítve a szakismereteket igénylő és csakis iskolázott közegekre bízható ezen új statisztikai ágat sikerrel művelni.

Láng Lajos: Az intézmény népszerűsítésére helyezi a fősúlyt. Angliában a munkásviszonyok javítását célzó philantropikus intézmények két nagy érdekkör, t. i. a földbirtok és az industrialismus féltékenységének köszönik létüket. Németországban a dinasztikus politika érdekei sürgették az alsóbb néposztályok javának előmozdítását. Ily természetű rúgók eddig nem szerepeltek nálunk s ezért a nagy közvéleményt kell az ügy részére megnyerni.

Szóló is óhajtja, hogy a munkásstatisztika az országos statisztikai hivatallal hozassék kapcsolatba. Ép a már meggyökeredett intézmény könnyebben fog megküzdeni a közigazgatási nehézségekkel s a közönség ellenállásával. De nemcsak a keresztülvitel gyakorlati momentumai, hanem financiaális szempontok is indokolják azt, hogy a munkásstatisztika az orsz. stat. hivatalhoz utaltassék.

Szapáry László gr.: A munkásstatisztikát önálló központi hivatalra óhajtja bizni, ellenzi az adatszolgáltatásra vonatkozó kény-

szerszözöket. Igen sokat vár a hivatalos statisztika mellett keletkező és önállóan működő társadalmi statisztikától, minők pl. Angliában az üdv hadseregének statisztikai nyomozásai, privátenquéték, stb., ilyenek nálunk is fognak keletkezni s becses ellenőrzést fognak nyújtani a hivatalos munkásstatisztika eredményeire.

Chudy Hugó nézete szerint a szóban lévő kérdés legczél-szerűbben olyképen oldható meg, ha a munkásstatisztika az orsz. statisztikai hivatalra bízatik. Az önálló hivatal sem nélkülözheti a kényszereszközöket, ezek ruházzák föl a szervezetet bizonyos hivatali tekintéllyel.

Elnök köszönetet mond az előadónak értekezéseért, a mely statisztikai szervezetünk egy hézagára irányítván a közfigyelmet, ezen eszmeecserére alkalmat adott, s összegezve a kifejtett nézeteket, abbéli reményének ad kifejezést, hogy a Társaság ezen szakosztálya képes lesz a sociálpolitikai kérdésektől való idegenkedést művelt közönségünknel legyőzni és a hasznos alkotásoknak útját egyengetni.

IGAZSÁGÜGYI STATISZTIKÁNK REFORM- JÁRÓL.

— FELOLVASTATOTT A M. TUD. AKADEMIA II-IK OSZTÁLYÁNAK 1895. ÉVI
JUNIUS HÓ 17-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN. —

A statisztika egyes ágainak fejlődéstörténete — tudommal — még nincs úgy megírva, hogy abból a ma általában oly igen keresett »fejlődési törvényeket« egyszerűen átvehetnők. De ilyen kész törvények hiányában legyen szabad egy elég általános tapasztalatot vennem kiindulási pontul s ez az: hogy a statisztika különböző ágai egyáltalán nem a szerint fejlettebbek, illetve fejletlenebbek, a mint az alapul szolgáló adatgyűjtés közvetlenül az állami közigazgatási tevékenységhez tapad vagy nem.

Pedig mi sem volna érthetőbb és természetesebb, mint az, ha látnók, hogy az állam legteljesebben a maga rendes cselekvése közben elébe kerülő tényeket veszi számításba. S a statisztika eredete tényleg e forrásból indult is ki. A meddig értesüléseink visszanyulnak, a katonák s adótárgyak lajstroma az, a melyet minden valamennyire rendezett államban megtalálunk; e lajstromok képezik a statisztika legrégibb — és nagyon soká egyetlen — alakját. Ám tudvalevőleg az önvédelmi, a harczai szervezet és bizonyos közszolgáltatások azok, mikre a kezdetleges államnak szüksége volt s mik annak tevékenységét majd kizárólag igénybe vették. Lassankint aztán terjed e tevékenység, sokak szerint túlságostágra is, hogy napjainkban a társadalom életének annyi meg annyi mozzanatot felvegye magába. Az állami cselekvés körének bővülése egyúttal a statisztika anyagának bővülését is jelenti, mert hisz e cselekvés számszerű felvételt kíván, már csak a központi hatalom tájékoztatása végett is. S aztán e felvétel szinte önmagától kibővül oda, hogy nemcsak a pusztán állami igazgatási tények tömegét, hanem az e tények alkalmával észlelt társadalmi jelenségeket is számbaveszi.

Igy van ez az igazságügyi statisztikával is. Az igazságszolgáltatás, sok kezdetleges rendszer átélése után, jól szervezett állami cselekvéssé lesz, melynek működését maga az állam számszerűleg is nyilvántartja. Ez a szorosan vett igazság-

ügyi statisztika és semmi egyéb, mint a birói szervezet és a birói tevékenység számszerű feltüntetése. Ebből nő ki egyes ágakban az a további adatgyűjtés, mely már nem áll meg a szervezetnél és annak működésénél, hanem az e működés közben észlelt jelenségeket, a melyek éppen közérdekűeknek, nagyobb fontosságúaknak tartatnak, felöleli magába.

De ez a statisztika ép úgy, mint általában a közigazgatáshoz fűződő statisztika, lassanként elmaradt a statisztika azon ágai mögött, a melyek különváltak az állami rendes cselekvéstől. Nem kell azokra a tudomány magas igényei szerint berendezett felvételekre rámutatnom, a melyek ma népszámlálás, foglalkozási statisztika, mezőgazdasági, ipar-, áruforgalmi, közlekedési statisztika, stb. neve alatt időközönként készülnek, vagy éppen állandóan folytattatnak, hogy lássuk azt, minő nagy fejlettségre tettek szert azok az ágak, a melyeknek az állami functiókkal tulajdonkép semmi közök, leszámítva azt, hogy a felvétel vezetője valamely állami közeg. Nem az állami cselekvés regisztrálása, nem is az a cselekvés közben észlelt és mintegy melleleg feljegyzett társadalmi jelenségek számontartása az, a miről itt szó van, hanem különvált, önczélú nőtt tanulmányozásáról a nemzet fizikai, gazdasági és bár kevésbé kiterjedt mérvben, a nemzet szellemi és erkölcsi életének.

A mondottak után érthetővé válik az, a mit bevezetésül állítottam, hogy t. i. a statisztika ősrégi ágai, a melyek tulajdonkép az állami rendes tevékenységhez fűződnek, elmaradnak fejlődés dolgában a fiatalabb ágaktól, melyekben a statisztika nem a közfunctiók kísérője, hanem teljesen független valami. S ezzel egyúttal valószínűvé tettem annak a további tételnek érvényességét is, hogy az igazságügyi statisztikát, a mely az előbbi osztályba tartozik, szintén a kedvezőtlen fejlődésű ágak közé kell sorolni.

Es mégis, mintha ép itt kivételt kellene felállítanunk a szabály alul. Tudjuk, hogy az igazságügyi statisztikának legalább egyik ága, az u. n. kriminálstatisztika, meglehetősen művelésnek örvend. És pedig úgy a hivatalos statisztika részéről, mint a tudomány elméleti munkásai részéről. Ép a legujabb időben van az utóbbi tekintetben különös lendület: látjuk, hogy a statisztikára akarják építeni egyes iskolák a magok igazait. Sajnos ugyan, hogy ebben a törekvésben nem sok a közönet; a statisztika technikájában, illetve egész logikájában való járatlanság nagyon fanyarrá teszi ezeket a statisztikai gyümölcsöket; magát a tényt azonban meg kell említenem, mint olyat, a mely az igazságügyi statisztika művelése szempontjából előnyösnek látszik.

Említettem azt is, hogy a hivatalos statisztikai adatgyűjtés is élénkebb és messzebbmenő volt az igazságügyi statisztika e részében, mint a többiben és mint általában a

közigazgatás ténykedésére vonatkozó feljegyzésekben. Quetelet bizonyára nem csinálja meg 1835-ben híres elméletét a *pénchant au crime* — a büntett-elkövetési hajlamról, ha nem állanak rendelkezésére a francia igazságügyminiszterium 1826—29. évi jelentései, a melyekben a jury elé került vádlottak és elítéltek nemcsak szám szerint voltak feltüntetve, hanem cselekményeik is részletezve és személyi viszonyaik kimutatta találhatók. Nem érdektelen tán közbevetőleg megjegyezni, hogy az egész tömeg, melyre Quetelet törvényeit építette, átlag évente 7.171 egyén volt, ennyi levén a jury elé utalt (jelenlevő) vádlottak száma Franciaországban, kikhez itt-ott a németalföldi hasonló helyzetbe került egyéneket, tehát mintegy 1.400 személyt adott hozzá lánglelkű statisztikusunk s ezzel az összehasonlító morálstatisztikát is megalapította. Valóban csekély kezdet s ha elgondoljuk, hogy a Németbirodalom statisztikai hivatala az 1882—1891. évek átlagában évente 355.134 elítélt egyénre vonatkozó adatokból vonja le következtetéseit: akkor egyúttal megmérhetjük azt a növekedést, a melyet a bűnügyi statisztika az ő rövid hat-hét évtizedre terjedő életében vett.

Ám a most említett növekedés tulajdonkép csak extensiv. Az észlelés körének kiterjesztése a bűncselekmények több osztályára, esetleg az összes büntettekre és vétségekre, — hogy hazai terminológiánkkal éljek, — magában véve is előny ugyan bizonyos szempontból, de egyáltalában nem jelenti még a statisztikai módszer tökélyesbülését. S a hol az igazságügyi statisztika a maga egészében kötve maradt az igazságszolgáltatás ügyviteléhez, ott ilyen tökélyesbülést hiába is keresnénk. A francia igazságügyminiszter évi jelentése, melynek egyik kötete a polgári és kereskedelmi, a másik a bűnügyi statisztikát tartalmazza, utóbbi részében ma is hiú maradt ahhoz a kerethez, melyben Guerry és Quetelet fellepte idején mozgott. Az angol *Judicial statistics*, az osztrák bűnügyi statisztika, mely 1851-ig visszamenő multtal dicsekszik, szintén megmaradtak a magok kezdetleges alakjában s lényegileg ugyanez áll, a mint látni fogjuk, hazai statisztikánkra is.

Csak két, eredetére is a szó szoros értelmében modern állam az, a hol az igazságügyi statisztikának kriminológiai eleme teljesen különvált a tulajdonképi igazságügyi igazgatótól s ezek: a Németbirodalom és Olaszország. Amott 1882. elejétől, itt 1890. elejétől kezdve egészen önálló adatgyűjtés folyik a bűncselekmények sociológiai tanulmányozása czéljából. S hogy ezzel mily óriási lendületet vett a bűnügyi statisztika, arról a Németbirodalom nagy terjedelmű kriminalstatisztikai kiadványai minden hozzáértőt meggyőzhetnek. Olaszországban, melynek hivatalos statisztikáját egy fáradhatlan és lelkes statisztikus vezeti s melynek igazságügyi statisztikáját egy tudósokból, magasrangú bírásokból, senatorokból és képviselők

álló¹⁾ külön bizottság, a »Commissione per la statistica giudiziaria civile e penale« gondozza és fejleszti — sajnos, a legújabb évek államgazdasági nehézségei akadályozták meg a már begyűlt, a németekénél kétszerte bővebb gazdag rendkívül anyag feldolgozását és tudományos értékesítését.²⁾

Hogy tulajdonképi tárgyamra, hazai igazságügyi statisztikánk reformjára áttérjek, röviden jelezni kell azt a helyzetet, melyben adatgyűjtésünk ma van.

Tudvalevőleg két, egymással tulajdonkép semmi összeköttetésben nem álló központi szerve van ma igazságügyi statisztikáknak, nevezetesen egyfelől maga az igazságügyi miniszterium, másfelől az Országos statisztikai hivatal. Amannak statisztikai tevékenysége kimerül abban, hogy a bíróságok, ügyvédi és közjegyzői kamarák ügyforgalmáról állít össze adatokat, a melyek az egyes ügyágak szerint részletezve lévén, némi csekély világot volnának hivatva vetni az e forumok elé kerülő jelenségekre is. Ezekről a következőkben foglalom össze bírálatomat.

A bíróságok tevékenységéről szóló kimutatások, melyek a jelenleg érvényben álló »Bírói ügyviteli szabályok«, vagyis a 4291/I. M. E. 1891. sz. rendelet által előírvák, továbbá a 34.110/I. M. E. 1891. sz. rendeletben összefoglalt, részben már előzőleg elrendelt további kimutatások nyújtanak némi tájékoztatást a bíróságok elé került ügyek természetéről, de csak felettébb fogyatékos vagy egyáltalán semmi képet nem adnak arról, hogy minő munkaterhet képezett a bíróságok elé vitt ügyek lebonyolítása. Mert felesleges mondani, hogy az elintézés módja még nem nyújt magában elég felvilágosítást arról, hogy mennyi idejét és munkáját vette igénybe az ügy az illető bírónak. A bizonyítási eljárás, a közbevetett végzések és magának az ügynek bonyolódottsága össze nem mérhető különbségeket idéznek elő ítélet és ítélet közt; az egyezség lehet hosszas tárgyalás következménye vagy a felek maguk közt elintézett műve s az ügydöntő végzés keletkezhetik a per bölcsőjénél s annak valamely végső stadiumában. Nem is említem azokat az eseteket, mikor a kimutatás csak a bíróság által elintézett ügyek számát adja, tekintet nélkül az elintézés módjára, mint például a telekkönyvi ügyeknél (bírói ügyv. sz. VI. minta 11. rovat), vagy egészen heterogen elemeket foglal egybe, mint például az »egyéb polgári ügy«, »egyéb bűnügy« feliratú rovatok (bírói ügyv. sz. IV. minta

¹⁾ A bizottság tagjai voltak 1894-ben: Messedaglia, elnök, Auriti, Beltrani-Scalia, Boccardo, Bodio, Canonico, Cosenza, Costa, Curcio, Dé Negri, Ferri, Fortis, Inghilleri, Lampertico, Lucchini, Mazzucchelli, Penserini, Righi, Sandrelli és Tondi.

²⁾ Ld. Bodio előterjesztését az igazságügyi-statisztikai bizottság 1894. évi márcz. 18. ülésén. *Annali di Statistica. Atti della commissione per la statistica giudiziaria civile e penale.* Roma, 1895. 208. köv. 1.

18—21. rov., az V. minta 15—18. rov., a X. minta 55—58. rov. s a XI. minta 21—24. rov.).

De nemcsak a bírói tevékenység mérvének megítélésére elégtelen a jelenlegi igazságügyi statisztika, hanem az ügyek lebonyolítására szükségelt idő tartama felől is teljes tudalanságban hagy. Mert a befejezés időpontja ép úgy nincs kitüntetve, mint a kezdeté s a hátralékok kimutatása, mely jobb hiányában hivatva volna kisegítő mértékül szolgálni arra nézve, minő gyorsasággal működik a bíróság: teljesen félrevezető, mert mi sem könnyebb, mint valamely folyamatban levő ügyet pusztán alakilag — például az irattárhoz utasítás által pillanatnyilag elintézni s aztán az új évben, mint új ügyet, újra elővenni. Ez eljárás természetesen nemcsak a hátralékok arányát tünteti fel hamis színben, hanem a bírói tevékenység (mennyiségi) megítélését is illusoriussá teszi, a bíróságaink nyelvén úgynevezett számcsinálás egyik módját képezvén. Nem is említve azt, hogy a jogorvoslatkeresés folytán felebbvitt ügyek elintézése által igénybe vett idő, mely például a kereset-beadáستól a III. fokú bíróság ítéletéig lefolyik, egyáltalán nem vehető ki statisztikánkból, mert a felebbvitt ügyek az alapügyekkel semminemű kapcsolatba hozva nincsenek.

Itt kell megemlítenem, hogy a felsőbb fokú bíróságok elé került ügyek minősége egyáltalán nincs úgy részletezve, hogy arról, hogy a felebbvitt bírói határozat minő fontos-ságú — nevezetesen, ítélet vagy ügydöntő végzés-e, avagy valamely közbeeső határozat, felvilágosítást kapnánk.

De e kimutatások nem számolnak be kellőleg arról sem, hogy a jogorvoslatok használata mennyire gyakori és minő eredményekre vezetett. E hiány természetesen annyival sajnálatosabb, mert a most jelzett tények képezhetnék egyedül mértékét annak, hogy bíróságaink működése minő értékkel bír, a mennyiben ezen érték a felsőfokú bíróság által a határozat helybenhagyása vagy megváltoztatása, esetleg megsemmisítése által megítéltetik. Már jeleztem volt azt, hogy a felebbvitt határozat minőségéről felvilágosítást nem kapunk. E hiányhoz járul az, hogy a III-fokú bíróság elintézésének bevezetésénél az I. folyamodású bíróságok nem mindig azt nézik, hogy a felső fok az ő határozatukkal szemben minő állaspontra helyezkedett, hanem megelégedve a felső foknak a II. fokú bírósági határozatra vonatkozó kitételével, annyi helybenhagyó, megváltoztató, stb. határozatot jegyeznek, a hány ilyen a II. bíróság szempontjából jegyzendő. Hogy ez eljárás teljesen megtévesztő, azt nem szükség hangsúlyozni.

Összefügg a mondottakkal az a hiány, hogy a bűnügyi igazságszolgáltatás szempontjából oly felettébb érdekes mozzanatokról, minők a bűnösség kérdésében, a büntetés mértékének megváltoztatásában, emelésében vagy leszállításában

a felsőfokú bíróságok részéről tanusított felfogás — semmi tájékoztatást nem kapunk. Nincsenek ugyanis adataink arról, hogy az I. folyamodású bíróságok által elítélt, illetve felmentett terheltek a II. s aztán a III. fokon minő sorsban részesülnek s így nem tudjuk, hogy a szigorúbb vagy enyhébb megítélés túlnyomó-e ott? Az igazságügyminiszterium által gyűjtött adatok ugyanis a bűnvádi eljárásnál ép úgy, mint a polgárinál, csak arról szólnak, hogy a felsőbírósági ítélet helybenhagyó-e, egészben vagy részben megváltoztató-e, feloldó-e, avagy pótlás végett visszautasító-e? Szükségtelen mondani, hogy e kérdések, még ha mindenütt egyöntetűen és lelkiismeretesen megfelelnének is azokra, a leglényegesebb irányokban tájékoztatlanul hagynak. Így, hogy csak egyet említek: az oly ítélőtáblai ítélet, mely négy lopás büntette miatt elítélt egyén közül egynek büntetését egy évvel hosszabbra szabta, mint az I. folyamodású törvényszék, ép úgy részben megváltoztató lesz, mint az, mely a négy elítélt közül hármat teljesen felmentett, de az egyikre fentartotta a törvényszék ítéletét.

Az igazságszolgáltatás körébe tartozó, illetve a bíróságok elé vitt jogügyek természetéről igazságügyi statisztikánk csak alig számbavehető csekély felvilágosítást képes adni. A bírósági hatáskörök nagy körvonalai csak azok, melyek statisztikánk fejezetei közt az elválasztó vonalat képezik. Az úgynevezett polgári ügyek közt a rendes, sommás és kisebb polgári perek, a váltó és kereskedelmi perek, de ez utóbbiak már a hasonnemű ügynevezett ügyekkel egybefoglalva; a a csődügyek, az örökösödési perek és örökösödési ügyek, továbbá az urbéri és rokonügyek képezik ama nagy fejezeteket, melyekre statisztikánk oszlik: közelebbit a szóban forgó jogviszonyokról nem tudunk meg, csupán a rendes pereknél találunk két csoportot kiválasztva, úgymint a birtokbírósági és válópereket. Nem érdektelen a csődügyekre vonatkozó rovatok beosztása. Összesen 10 rovat van (bírói ügyviteli szab. X. minta 12—21. rov.) ez ügyeknek szentelve. Ezek közül kettő a hátralékokra, három az ujonnan beérkezett »ügyek« osztályozására van fordítva és pedig olykép, hogy a visszakövetelés és külön kielégítés iránti perek önálló »csődügyekül« tekintetnek (jelzett minta 15. rovat), van továbbá két rovat »az érkezett ügyek« cselekvő és szenvedő állapotára vonatkozólag s három rovat az elintézés módjáról, melyek közül az egyik az elutasító elintéризést, a másik az egyezséggel való befejezést, a harmadik a minden egyéb módon való elintéризést jelzi. Hogy ekkép a csődeljárás menetéről, annak tartamáról, a hitelezők számáról és minőségéről, a csőd folyamán felmerült megtámadási keresetekről s azok eredményéről, végre a hitelezőknek jutott hányadról s az eljárás költségeiről semminemű tájékoztatást nem nyerünk, s

azokat a szükséges támpontokat, melyek segítségével a javításra szoruló csödeljárás hiányait megítélhetnénk, egyáltalán nem kapjuk meg, azt felesleges kiemelni.

Ha a felsorolt hiányokhoz hozzáteszem azt, hogy magát az adatszolgáltatás pontosságát illetően az ellenőrzés technikai nehézsége, hogy ne mondjam, lehetetlensége miatt a legnagyobb és legjogosultabb kételyek merültek fel, eléggé jellemeztem igazságügyi statisztikánk ezen ágát s csak azt az egy ténytet hozom még fel, hogy magok az igazságügy-miniszeri jelentések,¹⁾ a melyek e statisztikai táblázatokat több évre összeállítva közlik, meg sem kísérik azt, hogy e számokból bárminemű következtetéseket vonjanak le; egyszerű függelékként, holt teher gyanánt látjuk a táblázatokat hozzáfűzve a jelentésekhez.

Nem akarom megemlítés nélkül hagyni azt, hogy az 1893. évi XVIII. és XIX. törvényczikk életbeléptével az új sommás eljárásról s a fizetési meghagyásokról az 1894. év november havától egészen új statisztikai táblázatok készülnek. A járásbíróság által összeállítandó kimutatások (a 745. I. M. E. sz. rendelet XXV. és XXVI. mintája) nem kevesebb, mint 64, a törvényszékek által ugyanez ügyekben a felebbvitelről összeállítandó táblázatok (XXVII. minta) 54 rovatot tartalmaznak. A rovatok ily tekintélyes száma magában is aggalyt kelt, bár készséggel elismerem, hogy azok helyes kitöltése esetén hasonlíthatatlanul teljesebb képet fog-nánk kapni úgy a bírák munkaterhéről, mint a perek tárggyáról és lefolyásáról. Az eddigi tapasztalatok, az idő rövidségénél fogva, nem jogosítanak fel arra, hogy végleges ítéletet mondjunk ez adatgyűjtés megbízhatóságáról; kétségtelen azonban, hogy rendkívüli erély és fáradhatlan ellenőrzés lesz szükséges arra, hogy táblázatok kitöltésének teljes szabatos-sága biztosíttassék.

Áttérve már most az igazságügyi statisztikának arra a részére, melynek vezetése az Országos m. kir. statisztikai hivatal kezébe van letéve, egy rövid visszapillantást óhajtok vetni annak fejlődésére.

Igazságügyi statisztikánk épűgy, mint statisztikánk sok egyéb ága, történetét az abszolút uralom idejére viszi vissza. Azok az íróink, kik a hetvenes évek bűnügyi statisztikájával foglalkoztak, Konek Sándor²⁾ és Jekelfalussy

¹⁾ A legutolsó napvilágot látott ily jelentés »A magyar kir. igazságügyminiszerium működése 1888-1891. Budapest. 1892.« czimmel jelent meg. Az előzője az 1875—1887. évekre vonatkozott, tehát egyszerre számolt be 13 évről.

²⁾ Lásd »Ujabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából« czim alatt a M. T. Akadémia 1875. ápr. 5-én tartott felolvasását (Értekezések a társadalmi tudományok köréből III. köt. IV. szám.) a 4. lapon.

József¹⁾), felemlitik azt, hogy az abszolút kormány gyűjtött ily kriminálstatisztikai adatokat s azokat közzé is tette statisztikai kiadványaiban. A dolog úgy áll, hogy a »Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie« című, az u. n. »Direction der administrativen Statistik« által kiadott hatalmas kötetekben az 1856-tól 1859. évekre terjedőleg teljesen részletes igazságügyi statisztika található hazánkról, mely az akkori politikai beosztás szerint ugyan, de egészen azonos kidolgozásban adja Magyarország bíróságainak polgári és bünygyi tevékenységét, a bűnvádi eljárás összes fontos szakait, a büntett, vétség és kihágás miatt elítéltek számát s a büntett és vétség miatt elítéltek személyi viszonyait és büntetését, mint a hogy azt Ausztriára nézve már 1851. óta tette. Az igazság kedvéért meg kell vallani, hogy ezek a kimutatások oly szabatosak és tüzetesek voltak, hogy a magyar hivatalos statisztika, mikor nagy vergődés után végre az 1873. évtől kezdve teljes bünygyi statisztikát nyújtott, alig adott annyit is, mint az ötvenes évekbeli osztrák. Messze vezetne, ha a két adatgyűjtést itt apróra összehasonlítani akarnám. Elég legyen annyit megjegyezni, hogy a hetvenes évek adatgyűjtésénél, a táblák megszerkesztésénél alapul nyilván az osztrák minta szolgált, sőt, ha egyes irányokban javulást találunk is, másutt meg visszafejlődés mutatkozik.

De, hogy hű maradjak a történeti egymásutánhoz, hozzá kell tennem a mondottakhoz, hogy az osztrák statisztikai igazgatóság nem elégedett meg a táblák közlésével, hanem bő magyarázattal és következtetésekkel látta el azokat. Hazánk morálstatisztikája tehát tulajdonkép itt részesül először művelésben és pedig a jogegység által lehetővé tett viszonyszámok révén mindjárt összehasonlító feldolgozásban. Nem volna érdektelen munka e régi adatok tudományos felülbírlata és a mennyire a megváltozott jogállapot megengedi, összevetése az újabb tapasztalatokkal.

Az 1860. évvel a statisztikai adatszolgáltatás Magyarországon ez ágában is fennakad. De csak pár évre, mert találunk az egész monarchiára vonatkozó számokat a hatvanas években²⁾, sőt a magyar kriminálstatisztika az 1863. évtől fogva ismét megjelenik az osztrák statisztikai bizottság kiadványában. Az alkotmány helyreállításával bíróságaink az ujonnan alakult magyar statisztikai hivatalnak nem igen akarták beszolgáltatni az adatokat, úgy, hogy az 1867—1872.

¹⁾ »Hazánk bünygyi statisztikája 1873—1880., különös tekintettel a büntett miatt elítéltek személyi és társadalmi viszonyaira« című felolvasását (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Kiadja a M. T. Akadémia I. köt. 5. szám.) az 5. lapon.

²⁾ Tafeln zur Statistik der österreichisch-ung. Monarchie. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. Die Jahre 1860. bis 1865. umfassend. Wien, 1870.

évi igazságügyi statisztikai számok, a melyek nagyon elkésve láttak napvilágot¹⁾, felettébb hiányosak. Csak az 1873. évtől lesznek teljesebb kimutatásaink.

Azóta csak az 1880. évvel állott be némi változás bűnügyi statisztikánk szervezetében. Az újabb büntető törvénykönyv és a kihágásokra vonatkozó 1879: XL. t.cz. életbelépésével ugyanis szükségkép át kellett gyúrni a régi táblázatokat, hogy a rovatok az új jogállapotnak megfeleljenek. Ez átgyúrás azonban csak a szükségesebbekre szorítkozott; az elítéltek személyi viszonyait tárgyaló kérdésekhez az anyanyelvre vonatkozó járult, mint egészen új s a korosztályok és foglalkozások részletezése bővült, az utóbbi tulajdonkép elvi átalakításon is ment keresztül. Maga az adatgyűjtés rendszere azonban maradt a régi; az ügyészségek és bíróságok segédkönyveket és lajstromokat tartoztak vezetni, a melyekből az év végén összeállították a most már összesen kilencz mintát betöltő táblázatanyagot. Az ellenőrzés és feldolgozás az Országos m. kir. statisztikai hivatalban történt.

A magyar bűnügyi statisztika tehát technikailag véve egészen olyan, mint az osztrák, francia, stb. kriminalstatisztika: az állami cselekvéstől el nem választott adatgyűjtés. Mint ilyennek, hiányai is ugyanazok, a melyek az ily egybeolvasztástól elválaszthatlanok, súlyosbítva mégis a táblázatainkban s aztán igazságügyi szervezetünkben rejlő bajok és különösen az összeállítás rosszasága által.

Hosszú volna pontról-pontra tárgyalni bűnügyi statisztikánk hiányait.²⁾ Csak a legkiemelkedőbb bajokat legyen szabad röviden érintenem s itt is csak azokat, a melyek a morálstatisztika szempontjából fontosak.

Bűnügyi statisztikánk megáll az I. fokú ítéletnél. A kit az első folyamodású törvényszék vagy járásbíróság bűnösnek ítél, az belekerül statisztikánkba és pedig olyan cselekményért, minőt e bíróság lát fenforogni. Már most igaz ugyan, hogy az emberi igazságszolgáltatás sohasem tökéletes, de ha a bírói ítéletből egyáltalán következtetéseket akarunk levonni, akkor természetzerűleg a jogerős ítéletre kell építenünk s így a felsőbb fokú bíróság ítéletét kell tekintetbe vennünk.

A bűncselekmények, a melyek miatt elmarasztalás tör-

¹⁾ Nevezetesen a »Magyar statisztikai Évkönyv« II. kötetében, mely 1874-ben jelent meg. Nagyon jellemző az akkori viszonyokra az előző, melyet az igazságügyi statisztikához fűztek. A hivatal megvallja, hogy »ezen adatok korán sem olyanok, hogy belőlük közérkölcseiségi vagy hasonló viszonyainkra következtetést lehessen vonni. Bennök, fájdalom, csak törvénykezésünk szomorú multja tükröződik.«

²⁾ Tudtommal az első kísérlet bűnügyi statisztikánk hiányainak elvi szempontból való taglalására, következő kis tanulmányomban foglaltatik: »Bűnügyi statisztikánk s annak legújabb eredményei.« (Ld. a »Nemzetgazdasági Szemle« XIII. évf. 1889. júliusi számát az 572. s köv. lapokon.)

tént, csak nagy csoportok szerint vannak feltüntetve. Ebből nem kisebb veszély támad, mint a kriminalitás jellegének teljes elmosódása, össze nem tartozó elemeknek khaotikus összeolvadása. Hogy világosan szóljak: nem a legnagyobb zavar fog-e támadni abból, ha egy rovatba foglaljuk azt, ki a Felség személye ellen merényletet követett el — azzal, ki az ország alkotmányát akarja felforgatni; azt, a ki erkölcstelen nyomtatványokat árul — a házasságtörővel; azt a cselédet, a ki egy 2 forintos csecebecsét elcsen, azzal, ki az ékszerész-boltot feltöri; a rablót és a zsarolót, a sikkasztót és bírói zártörőt, ki csak a hivatalos pecsétet sértette meg; az ügyvédet, ki ellenfelével összejátszik s a megvesztegetett hivatalnokot, ki hivatali kötelességét megszegi. Pedig nálunk mindezek egymás mellett egy tételben szerepelnek. Sőt a régiebb kimutatásokkal szemben itt-ott hanyatlás is mutatkozik: pl. a szemérem elleni bűncselekmények ott elég jól részleteztettek, míg ma azok csak egy tételt képeznek bűnügyi statisztikánkban.

Némely esetben, igaz a büntett és vétség között való megkülönböztetés közelebb vezethetne célunkhoz. De e megkülönböztetés sincs következetesen keresztülvive. Például egyáltalán nem tudjuk, hogy 100 lopás miatt elítélt 20 éven aluli egyén közt hány követte el a lopás büntetést s hány marasztaltott vétség miatt? Különben is, ismerve büntetőjogunk büntetési rendszerét, még azt sem tudhatjuk biztosan, hogy a btk. által vétségnek vagy büntettnek minősített cselekmény miatt ítéltetik-e el valaki, mert az enyhítő körülmények (btk. 92. §.), a fiatalság (btk. 84. és 85. §§.) vétséggá szállíthatják alá abüntettet; a kísérlet miatt elítélt pedig büntett kísérleténél is a vétségre szabott büntetéssel sújtható s ugyanez áll a bűnségédre is.

Statisztikánk nem adja tulajdonkép az elkövetett bűncselekmények teljes összegét. Az elítéltek, akárhány büntett és vétség essék is rovásukra, csak egyszer, a legsúlyosabb cselekménynél vannak számbavéve. Következésképp a hatalmazat esetei, s így legsúlyosabb esetek egyszerűen kívül maradnak statisztikánk látóhatárán.

Nem tudjuk azt sem, hogy az, a ki elítéltetett valamely bűncselekmény miatt, tulajdonkép tettes volt-e, vagy részes, felbujtó-e, avagy csak a kísérletben bűnös? S e mellett természetesen a tettestársak, illetve részesek és felbujtók mindannyian külön, mintegy külön bűncselekmény elkövetői szerepelnek.

Nem ismerjük a tett elkövetési helyét. A mennyiben a tett elkövetési helye állapítja meg a bíróság illetékességét, képesek volnánk ugyan a legtöbb bűncselekménynél területi kriminalstatisztikát csinálni, de csakis a bíróságok területéhez simulót. Tehát a súlyosabb cselekményeknél a törvényszékek egész területe feloszthatlan egységet képezne. Hogy ez nem kielégítő, hogy pl. a városi és falusi népesség kriminalitása-

nak szétválasztása ilykép nem vihető keresztl, az nyilvánvaló. Csak szerencsés véletlennek tekinthető az is, hogy fővárosunk kriminálstatisztikája — a btkv. második részének I., II., III., IV. és XI. fejezete alá tartozó cselekmények kivételével s a sajtó útján elkövetett bűncselekményektől eltekintve — a vidékétől elkülöníthető, a mint ezt egy dolgozatomban keresztl is vittem.¹⁾

De ha nem folytatom is tovább az adatgyűjtésünkben rejlő hibák felsorolását, meg kell még emlékezni a begyűlt adatok megbízhatóságának kérdéséről.

Előrebocsátom, hogy a bűnügyi statisztikai adatgyűjtés valóban nem kis munkát ad jelen alakjában ügyészségeinknek és bíróságainknak. Ha lelkiismeretesen akarják teljesíteni az 1881. évi 2052. sz. I. M. rendeletben előirt köteleességeket, úgy, a börtön (illetve letartóztatási) statisztikával együtt egy-egy törvényszéknél az év végén kilencz táblázaton összesen 282 rovatot kell kitölteniök s e végből két nagy lajstromon (az u. n. bűnvizsgálati és tárgyalási lajstromon) kívül négy rendbeli gyűjtőívet, helyesebben gyűjtőtűzetet és pedig összesen annyi-félét kell vezetniök, a hányféle cselekmény miatt elítélés, illetve letartóztatás történt, úgy, hogy e gyűjtőívek száma egymagában túlmehe a kétszázon. Valóban nem csekély dolog és valóban nem csoda, hogy e munkát bíróságaink nem végzik jól.

Van e körülményben része a táblázatokban rejlő hibáknak is. Ha pl. évről-évre azt találjuk, hogy hivatalos közleményeinkben a büntett miatt elítéltek száma kétféleképen van adva (így a Magyar Statisztikai Évkönyv XVI. évf. VIII. füzetének 50. lapja szerint 14.575, míg a 60. lap szerint csak 10.899 egyén ítéltetett el 1889-ben büntett miatt, tehát majd négyezzerrel kevesebb), úgy ez egyszerűen a C. táblázat s a vonatkozó utasítás szerencsétlen szerkesztésének következménye.

A főbaj azonban ott van, hogy ügyészségeink, és még inkább járásbíróságaink hijával vannak az e nyilvántartások vezetésére és feldolgozására megkívántató erőknél. Hisz csak igen kivételes eset, hogy e lajstromokat maga az eljáró bíró vezesse. S a számszerű összeállítás az év végén, még pontos évközi nyilvántartás esetén is, az ily munkához nem szokott személyzetnek nemcsak rendkívüli munkát okoz, hanem egyenesen problematikus értékű. Elképzelhető, hogy mi lesz az eredmény ott, hol ily évközi nyilvántartások vagy egyáltalán nem vezetettek, vagy nem pontosak. Hisz mi sem volna könnyebb, mint egy gyűjteményt állítani össze azokból az ügyészségi, járásbíróági és közigazgatási hatóságoktól eredő kimutatásokból, melyek a legkiáltóbb képtelenségektől hem-

¹⁾ »Fővárosunk bűnügyi statisztikája 1885—1889-re.« Ld. a Nemzetgazdasági Szemle XIV. (1890.) évfolyamának 744. s köv. lapjain.

zsegnek. Gyakori eset, hogy a visszaküldött kimutatásokban az elítéltek számán történtek javítások, jelölül annak, hogy e legfontosabb mozzanat sem volt jól nyilvántartva. S hányszor láttunk rágalmazást és becsületsértést büntettnék minősítve, gondatlanságból elkövetett emberölésnél börtönbüntetést, gyilkosságnál ellenben pár hónapnyi fogházbüntetést kimutatva és így tovább.

Meg kell jegyezmem, hogy az adatszolgáltatás ellenőrzése a jelenleg érvényben levő adatgyűjtési rendszer mellett legalább is felette nehéz. Hogy helyes-e pl. az elítéltek büntetésére vonatkozó D és azok személyi viszonyaira vonatkozó EI. és EII. táblázatok kitöltése, azt tulajdonkép, ha évközben egyéni nyilvántartás nem vezettedik, csak az egész irattár felkutatása után lehet megállapítani. De mi sem könnyebb, mint az ily összeállításokat számszerűleg helyesen keresztülvinni, ha magok az egyes adatok hamisak is. Ha pl. az ügyesség kimutat lopás miatt elítélt egyént 150-et és pedig ezek közt 100 büntett és 50 vétség miatt elítéltet: nem lehet a kimutatásban hibát találni, ha gondot fordítanak arra, hogy 100 egyén büntetéséül 5 évig terjedő fegyház vagy börtön (sőt halnázat esetén esetleg ennél is több), 50 egyén büntetéséül pedig egy évig terjedő fogház tüntetéssék ki. Természetesen még fokozottabb mértékben áll ez a személyi viszonyokra.

Ily körülmények közt az Országos statisztikai hivatal az igazságügyi statisztika reformját s a kriminal-statisztika alapjául az egyéni lapok behozatalát már régtől fogva sürgeti s annak vezetője az elmúlt évben engem bizott meg, hogy a reformról tüzetes tervezetet készítsek. A megítéző megbízás folytán készített reformjavaslat vezéreszméit leszek bátor ez alkalommal a tisztelt Akadémia elé terjeszteni.

A reformjavaslat alap gondolatát az képezi, hogy az igazságszolgáltatás közegei a statisztikai adatgyűjtés és a gyűjtött adatok összeállítása alól felmentendők, vagyis a statisztikai tevékenység és az igazságszolgáltatási funkció lehetőleg szétválasztandó. A munkamegosztás nagy és általános érvényű elve kell, hogy alkalmazást nyerjen itt is. Az a kiinduláspontomul vett tapasztalat, hogy a statisztikának csak azok az ágai fejlettek, a melyeknél a statisztika különvált az állami rendes cselekvéstől és önczéllá lett: igazolja a különválasztás szükségét.

Természetesen szó sem lehet teljes különválasztásról. Az igazságügyi statisztika lényegileg nem egyéb, mint az igazságszolgáltatás működésének s aztán az e működés közben észlelt társadalmi jelenségeknek számszerű feltüntetése. Az adatszolgáltatás elválaszthatlanul összefügg az igazságszolgáltatás menetével, mert hisz az igazságügyi statisztika anyagát csak az képezi, a mi a bíróság előtt végbemegy, vagy ott hitele-

sen megállapittatik. Az adatszolgáltató tehát más, mint a bíróság (az igazságügyi statisztika szokott tágabb értelmében egyuttal az igazságügyi miniszterium, az ügyvédi és közjegyzői kamarák, letartóztatási intézetek vezetői, stb.) nem lehet.

Viszont azonban az elválasztás elve magában foglalja azt, hogy a bíróság tényleg további statisztikai tennivalóval ne terheltesse, hogy tehát statisztikai működése a tények pusztá feljegyzésén túl ne terjeszkedjék. Ez nemcsak annyit tesz, hogy az adatok feldolgozása, az évközben vezetett nyilvántartások, előjegyzések összegezése és a terjedelmes táblázatok összeállítása ne képezze a bíróságok feladatát, hanem jelenti azt, hogy még ily nyilvántartások, az esetek lajstromozása se tartozzanak tennivalói közé. A bíróság befejezi statisztikai tevékenységét azzal, hogy a statisztika körébe tartozó tényt feljegyezte.

A legteljesebb keresztülvitele ez elvnek tulajdonkép képzelhető volna olykép is, hogy az igazságszolgáltatás közegei egyáltalán minden statisztikai célra szolgáló feljegyzés alól felmentetnének. Hiszen azok a fontos mozzanatok, a melyek az igazságügyi statisztika tárgyát képezik, úgyis feljegyezvék az ügyiratokban. Ha tehát minden oly ügyirat, a mely a statisztika tárgyát képező tényt tartalmaz, egyik példányban az adatfeldolgozó hatóságnak megküldetik, e hatóság képes lesz az egész igazságügyi statisztikát összeállítani.

Ám ez a mód, mint alig kell mondanom, nemcsak az adatfeldolgozó szempontjából járna óriási megterheltetéssel, hanem felesleges munkát okozna igazságügyi igazgatásunknak is a külön példányok kiállítási kötelessége által. *A célzott kevesebb áldozattal ellehet érní, ha az adatszolgáltató kivonatát adja az előtte lefolyt eljárás menetének s az általa észlelt jelenségeknek. E kivonat elkészítésével és elküldésével kimerül az adatszolgáltató bíróság, stb. statisztikai célú tevékenysége s a mi azon túl van, az már az adatfeldolgozás keretébe tartozik.*

A kivonat az egyes ügyről, illetve eljárásról statisztikai-technikai néven nem egyéb, mint az u. n. egyéni kérdőlap vagy számlálólap. Hogy az egyes esetnek ily kérdőlapon való tüzetes feltüntetése a tudomány és gyakorlat szempontjából minő rendkívüli előnyöket nyújt a feldolgozásnál, azt kifejezni nem egyéb volna, mint a feldolgozás módszertanának a maga egészében való előadása. A számlálólap előnyei a lajstromos rendszerrel szemben egyébiránt már annyira el vannak említve, hogy azok tárgyalása teljesen felesleges. Csak egyet említek meg ez előnyök közül. A lajstrom, ha végtelenségig nyújtjuk is, csak bizonyos korlátolt számú viszonyt tud magába felvenni, míg ellenben a számlálólap néhány kérdése nemcsak annyiféle összevetést enged meg, a hány kérdés egyáltalában van, hanem a kérdésekre adható feleletek szá-

mának szorzatával haladó combinatiót tesz lehetségessé. Hogy egy közönséges példával éljek: a mi eddigi lajstromainkból kivehettük, hogy pl. a lopás miatt elítéltek közt ennyi és ennyi a visszaeső férfi és ennyi meg ennyi a visszaeső nő (1889-ben adataink szerint 16.393 férfi közül 4.288, tehát 26¹/₁₀, 3.726 nő közül 967, tehát ugyancsak 26¹/₁₀). De, ha a visszaesést a korral akarjuk kombinálni, mi nyilvánvalóan rendkívül fontos viszony, úgy 8 új rovatot kellene nyitni. Ha továbbá a visszaesőket foglalkozásuk szerint is akarnók ismerni, a jelenlegi részletezés megtartása 16 új rovat nyitását tenné szükségessé. Ha a családi állapotot és esetleg a gyermekek létét vagy nem létét akarjuk vizsgálni, megint hat új rovat válna szükségessé. Ma teljes lehetetlenség a visszaesők büntetési tételeit kiböngészni statisztikánkból és 27 új rovat nélkül nem is érhetnők el e viszony feltüntetését s így tovább. A számlálólap ellenben, ha a kérdések közt befoglaltatik a visszaesésre vonatkozó, az összes többi viszonygyal való összevetést megengedi és pedig tetszés szerinti finomságig.

A vázolt rendszer nehézség nélkül kiterjeszthető az igazságügyi statisztika minden egyes elágazására. Csak az ügyek természetéhez kell alkalmazni a kérdőlapot, kiválasztani a közérdekű, illetve az igazságügyi kormányzat szempontjából jelentős mozzanatokat s azokat a kérdőpontokba befoglalni. Az egész igazságszolgáltatás működésének s az e közben észlelt társadalmi viszonyoknak oly hű és oly részletes képét szerezhethjük meg ez uton, a minőre ép a mondott irányokban szükség van.

Tervezetemben azonban egyelőre csak a bűnügyi statisztikára hozom e rendszer alkalmazását javaslatba. Nem a külföldi példa csaknem teljes hiánya; — mert e rendszer polgári peres ügyekben tudtommal csak Svájcban van alkalmazva, hanem polgári peres és perenkívüli eljárásunknak és egész bírói ügykezelésünknek részben már megindult, részben még küszöbön álló reformja indokolja, hogy a kezdeményezés e téren elhalasztassék. Hozzájárul az, hogy az illetékes tényezőket előbb meg kell győzni a rendszer jó voltáról, mire a bűnügyi statisztikában való alkalmazás teljesen megfelelő eszköz.

Javaslatom azonban e rendszert a bűnügyi és börtönügyi statisztika egész körére kiterjeszti, tehát oly körre, melyet a számlálólap használata még eddig külföldön el nem ért. A német és olasz statisztika ugyanis, mint fentebb már érintettem, alkalmazza e módszert az ítélet alá került személyi viszonyainak kifejtésére s így a legszorosabb értelemben vett kriminálstatisztika összeállítására. De ezen túl nem megy. Az ügyek magok, vagyis az egész bünvádi eljárás a feljelentéstől a jogerős ítéletig, úgyszintén a börtönstatisztika a lajstromrendszerre vannak utalva. Tervezetem tüzetes mintákat tartalmaz, a melyek a bünvádi ügyek egész lefolyását felölelik, és pedig olykép, hogy az ítélet alá került egyének u. n. személyi

viszonyai is kitüntettessenek. A letartóztatottakra vonatkozólag pedig szintén azok összes fontosabb személyi viszonyaira kiterjedő, de egyuttal a letartóztatottak magaviseletét és helyzetét a letartóztatás első pillanatától a büntetés kiállásáig feltüntető egyéni lapokat hozok javaslatba.

Nem lehet természetesen feladatomban e helyen e felvételi minták tüzetes tárgyalása. Csak annyit jegyzek meg, hogy a bűnvádi eljárás főbb mozzanatainak feltüntetése a törvényszékek és járásbíróóságok előtt rokon kimutatások segítségével történne. A mennyiben büntett és vétségről van szó, a feljelentéskor azonnal egy ügylap nyitnatnék, mely az elsőfokú ítélet hozataláig kíséri az ügy menetét. Ebben a feljelentés tárgya s az a felelt hozott első bírói határozat, azután a végtárgyalás ideje és eredménye, törvényszékek előtt folyó eljárásnál ezen kívül az előkészítő eljárás befejezésével hozott bírói határozat tartalma és az ellene esetleg közbevetett jogorvoslat eredménye tüntetendő ki. A mennyiben az eljárás, bármely szakában ítélethozatal nélkül ér véget, az ügylap lezáratik és felküldetik a feldolgozó hivatalhoz. A mennyiben azonban ítéletre kerül a sor, az ügylaphoz annyi egyéni lap csatoltatik, a hány terhelt felett a bíróság ez ügyben ítélkezik. Ez egyéni lap nemcsak az illető terheltnek személyi viszonyáról s az elsőfokú ítélet rendelkezéséről ad felvilágosítást, hanem tovább menve, a felelbbvitel esélyeit is feltünteti, különösen tüzetes képet adva a jogerős ítélet szerint az elmarasztalt terhére eső bűncselekmény, illetve cselekmények természetéről. Az egyéni lap tehát nemcsak a morálstatistika céljait lesz hivatva szolgálni, hanem egyidejűleg folytatását és befejezését fogja képezni az ügylapon az eljárásra vonatkozólag adott statisztikai kimutatásnak. E részeknek átvitele az ügylapra azért nem volna czélszerű, mert oly ügyekben, melyeknél több egyén érdekelt, ezek ügyének esetleg egészen eltérő fejlődését egy ügylapra összeszorítani legalább is sok nehézséggel járna. Miután pedig az egyéni lapok az ügylapoknak függelékét és pedig oly függelékét lesznek hivatva képezni, mely azokkal egyidejűleg azok betétekép küldendő be: semmi hátránynyal nem jár ez adatok átvitele az egyéni lapra. Ez eljárás mellett meg van óva az ügy egységének áttekinthetősége és az összetartozó elítéltek statisztikai számbavétele is biztosítva van, holott azt pl. a németbirodalmi bűnügyi statisztika csak a jegyzetek segítségével képes, úgy a hogy, elérni.¹⁾

A kihágások nyilvantartására egyszerű ügylapokat hoz-

¹⁾ A számlálólapon a »Bemerkungen« rovatához csillag alatt a következő jegyzet van csatolva: »insbesondere sind bei gemeinschaftlich begangenen Straftathen (§§ 47–49 St. G. B., s), falls für Theilnehmer an denselben im laufenden Kalenderjahr Zählkarten ausgefüllt wurden, thunlichst deren Nummer anzugeben.«

tam javaslatba, melyek az eljárás kiinduláspontjától a jogerős ítéletig kísérik ugyan az ügy menetét, de egyúttal az elmarasztaltak sorozatát és cselekményeik tüzetes megjelölését is magokban foglalják, tehát az ügylapot az egyéni lappal egyesítik.

A letartóztatottak egyéni lapja magában foglalja egy általános részben a személyi viszonyokat, azután külön-külön a vizsgálati fogság (előzetes letartóztatás) esetét s a jogerős ítélet alapján történő büntetés-kiállítás lefolyását. Ez egyesítést egyrészt a fogházi törzskönyvek jelenlegi szerkezete indokolja, a mely máris folytatólag tartalmazza az elítélést követő szabadságvesztés-büntetés adatait. De indokolja az egyesítést az az előny is, mely abból származik, hogy a vizsgálati foglyok további sorsáról tüzetes felvilágosítást kapunk, nevezetesen nemcsak a tényt állapíthatjuk meg, hogy elítélés történt-e vagy sem, hanem a bűncselekményt, illetve cselekményeket s aztán a büntetés tartamát is tekintetbe vehetjük.

A letartóztatottak lapján egyébiránt gondoskodva van arról, hogy oly esetekben, a mikor a letartóztatott több szabadságvesztés-büntetés kiállítására rendelt intézetben tölti ki büntetését, ez intézetekbe történt átszállíttatásáról s aztán tanúsított magaviseletéről folytatólagos értesülést kapjunk. Fel vannak véve a kiszabott fegyelmi büntetések, a foglalkozás, a kereset nagysága, stb. Hogy itt a legkülönbözőbb kombinációkra nyílik tér s hogy ez az egyetlen mód, statisztikailag megfigyelni a letartóztatottak különböző osztályainak életét: azt tán nem kell bizonyíthatnom.

A mi a kérdőlapok kitöltését illeti: az jelentékenyebb munkát nem fog igényelni. Az eljáró igazságügyi tisztviselő úgy is köteles az ügymenet valamennyi szakaszát nyilvántartani; hogy ezek közül egyeseket az ügycsomóhoz mellékelt ügylapon fel kell jegyeznie, az alig tekinthető külön munkának s egyúttal azzal az előnnyel van egybekötve, hogy későbbi alkalommal, az eljárás további menetében e lapokból a leggyorsabban tájékozhatja magát a per története iránt. Ügyészségeink tapasztalata megmutatta, hogy az u. n. tárgyalási jegyzék (veres lap), mely tulajdonkép statisztikai czélokra hozatott be, mily hasznos szolgáltatokat tesz az elítéltek ügyének nyilvántartására. Ezt a szolgáltatot fogja folytatni, csakhogy kiterjedtebb mértékben, az ügylap a vele összefüggő egyéni lapokkal. S ha az eddigi tennivalóval összemérjük a tervbe vettét: avagy nem volt-e nehezebb feladat az egyes határozatot, vagy az egyes elítélte vonatkozó statisztikai ismérveket egyenként bevezetni a terjedelmes lajstromokba, mint azokat az ügyiratok kiegészítő részét képező lapon feljegyezni? S vajjon nem rendkívüli megtakarítása-e a munkának, mikor ügyészségeink a helyett, hogy a tárgyalási jegyzéket tovább kivonatolni, az egyes tételeket nagy

lajstromokba átvezetni s az év végén ezeket ismét feldolgozni lennének kötelesek, mint a hogy a dolog ma áll, a jövőben a megfelelő lapot egyszerűen becsomagolják és beküldik?

A mi pedig az oly nagy fontosságú ellenőrzést illeti: a számlálólapok rendszere e tekintetben összehasonlíthatatlanul föltötte áll a lajstrom-rendszernek. Az egyes lapok tartalmazzák az ügy iktatószámát, az eljárás megindultának, a fontosabb határozatok hozatalának időpontját: ily nyilvántartás mellett a feljegyzések valódisága feltétlenül ellenőrizhető. S már az adatszolgáltató saját szempontja is indokolja, hogy a kitöltés helyes legyen. Mert lajstromokba az év végén képzelt számokat bevezetni minden bizonynyal lehet és kisebb fáradsággal jár, mint az évközben esetről-esetre menő nyilvántartás s aztán e feljegyzések összegezése. Ellenben meghatározott úgyról szóló kérdőlap hamis kitöltése körülbelül ugyanannyi időt vesz igénybe, mint a helyes kitöltés. S az ellenőrzés az egyes esetekben a legkönnyebb: csak elő kell venni az irattárból a megfelelő iratsomót, hogy a feljegyzések helyessége vagy helytelensége kitűnjék.

Kétségtelen, hogy az új rendszer jelentékeny új terhet róna a nyers adatokat feldolgozó hivatalra. E hivatal eddig az egyes bíróságok anyagát már készen kapta, csak számszerűleg átvizsgálni és összegezni kellett azokat, hogy az egész ország bűnügyi statisztikája készen legyen. A helyzet e tekintetben gyökeresen átalakulna s a feldolgozás eddig decentralisált menetét a tiszta központosítás váltaná fel. De nem szabad feledni, hogy a teher- és költségszaporodás a központban aránytalanul kisebb, mint az a teher és költség, mely megkiméltetik. A 65 ügyészség és 385 járásbíróság mindegyikénél arra ki nem képzett, a statisztika iránt rendszeren ellenszenvvel viseltető közeg végzi melleleg a munkát; nem nehéz elképzelni, hogy e munka mennyi időt vesz igénybe és mégis minő megbízhatatlan. Ellenben az országos központban szakavatott, begyakorlott egyének teljesítik a munkát, mely hivatásukat képezi. De nemcsak ez összehasonlítás s általában a pénzügyi szempont, hanem a vezetés egyöntetűsége, a feldolgozás egyneműsége is a központi feldolgozás mellett dönt.

Ma a bíróság kénytelen az előtte kétes esetben is valamely rovatba bejegyezni az adatot, mert különben kimutatása hiányos s megeshetik, hogy a hány bíróság, annyiféle gyakorlatot követ; a központi feldolgozásnál az esetek beosztása arra betanított közegek által, egységes vezetés mellett teljesen egyöntetűen történik. S ha a javaslatomban ajánlott laprendszer elfogadásra talál: ismert technikai okokból aránytalanul fog fokozódni a központi feldolgozás előnye. A laprendszerű adatgyűjtésekkel tett ismételt tapasztalatok ugyanis bebizonyították, hogy a feldolgozás begyakorlott egyénekkel

tendkívül gyorsan, szabatosan és megbízhatóan folyik. A számaralan egybevetés, melyet a tudomány és gyakorlat igényei megkívánnak: a lapok ügyesen kieszelt szétvetése által hihetetlen gyorsan és pontosan elkészíthető. Oly feladat ez, mely a statisztika mai technikája mellett csakis az e célra teremtetett szerv: hazánkban az Országos m. kir. statisztikai hivatal által oldható meg.

Hogy egyébiránt nemcsak hazai különös viszonyaink kívánják meg a feldolgozás központosítását: arra nézve hivatkozom az Institut International de Statistique 1891. évi Bécsben tartott ülésének határozatára. A Bodio által előterjesztett bűnügyi bizottsági javaslat 3. pontja ugyanis azt tartalmazza: »recommander la méthode... du dépouillement des notices contenues dans les bulletins par les soins du bureau central.« E javaslatot az Institut közlése elfogadta. E rendszer különben alkalmazva van és bevált a mintaszerű német és olasz bűnügyi statisztika körében.

Egészen más kérdés az, hogy az Országos m. kir. statisztikai hivatal, mely egész szervezeténél fogva egyedül van képesítve arra, hogy a feldolgozás műveleteit szakszerűleg és a legnagyobb idő- és munkamegtakarítással végezze: alkalmas-e arra, hogy a feldolgozás tudományos oldalát, a tanulmányozandó kombinációk s a számokból levonható következtetések kimunkálását vállaira vegye? Jól tudom, hogy külföldön, még ott is, hol a statisztika ez ága el van különítve az igazságügyi igazgatástól: ez utóbbinak legfőbb szervei résztvesznek a bűnügyi statisztikai adatok tudományos értékesítésében. A Németbirodalom bűnügyi statisztikájának egyik, de a kisebb része, egyenesen a Reichjustizamban készül. Olaszországban a főügyészek megnyitó beszédein kívül, melyek nagy statisztikai apparatust dolgoznak fel, az igazságügyi statisztikai bizottság tárgyalja a bűnügyi statisztikából levonható következtetéseket. A feldolgozás közzétételével kapcsolatban azonban mindkét államban terjedelmes jelentést készít a központi statisztikai hivatal, a mely az észlelt jelenségeket, a beálló változásokat a legkülönbözőbb egybevetésekben tünteti fel és azok magyarázatát is adja vagy legalább megkísérli.

Azt hiszem, e feladat nálunk is az Országos statisztikai hivatalra kell, hogy háruljon. Sőt e teher viszonyaink közt még kevésbbé vehető le annak vállairól, mint a külföldön. Nem tudom, a faji jelleggel függ-e össze, vagy csak kulturális fejlődésünk hiányosságát bizonyítja e, de tény az, hogy a számolás és a számokból olvasás nem erős oldalunk. A statisztikai szolgálat elosztása az igazgatás egyes ágai közt, a decentralisatio nálunk a statisztika teljes elsatnyulására vezetne. Egyébiránt a tényleges fejlődés is megmutatta, hogy a központosítás belső szükség, mely utat tör magának az érvénye-

süléshez a statisztika minden ágában. S az 1874. évi XXV. törvényczikk, mely »közállapotaink nyilvántartását« az Országos statisztikai hivatalra bízta, megnyitotta a teret e hivatal számára és lehetővé tette, hogy czéltudatos vezetés oly állást biztosítson részére a közigazgatási szervezetben, minővel kivülről egy hasonnemű hivatal sem dicsekedhetik.

S most, mielőtt kissé hosszúra nyult fejtegetésemet befejezném, legyen szabad egy szót szólnom az igazságügyi statisztika védelmére. Jól tudom, hogy statisztikánk ez ágának eddigi mostoha sorsában része van annak a körülménynek, hogy e statisztikának valami közvetlenül észrevehető ügynevezett gyakorlati haszna nincs. Mert hisz e szempont nálunk mindig előtérbe tolatik. Közoktatásunktól kezdve és a statisztikai igazgatásunkon végezve mindig a gyakorlat igényei azok, a melyek dönteni hivatvák. S a gyakorlat igényei alatt nálunk a közvetlen haszon, az anyagi javakban kifejezhető előny elérhetését értik. Meg van az irányzat még legfelsőbb oktatásunkat is úgy rendezni be, hogy főczél legyen az, hogy az ifjú a kenyérkeresethez közvetlenül felhasználható ismereteket, sőt a mindennapi élet apró fogásait is már ott elsajátítsa. S ezzel az irányzattal függ össze az is, hogy hivatalos statisztikánkban eleddig a nem gazdasági tárgyú ágaknak vajmi szerény hely jutott.

Talán felesleges e helyen a vázolt irányzat ellen óvást emelni. Hisz a tudomány emberei ezzel az áramlattal soha sem értettek egyet. De tán nem tévedek, ha azt állítom, hogy napjaink története is alkalmas arra, hogy az ügynevezett praktikusokat meggyőzze az ethikai erők gyakorlati fontosságáról. Napról-napra látjuk, hogy népek és nemzetek ereje, társadalmak békéje nem a gazdagságtól, nem az anyagi jólét emelkedésétől függ, hanem egészen más tényezőktől. Még az anyagi téren is nagy társadalomethikai elvek azok, melyek egymással harcra keltek: a socialis kérdés, mint jól mondták, ethikai kérdés. S habár igaz is, hogy a statisztika a társadalom szellemi és erkölcsi életének törvényekbe foglalhatására nem ad oly biztos alapot, mint azt Quetelet és követői hitték: de a morálstatisztika világát a társadalmi tudományok eme felettébb fejletlen ágai ma kevésbbé nélkülözhetik, mint valaha. Ezért van szükség és pedig nagyon is gyakorlati szükség az igazságszolgáltatás kapcsán észlelhető társadalmi jelenségek alapos tanulmányozására.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

SOPRON VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— Harmadik és befejező közlemény. —

V. Kereskedelem.

Sopron megyének, főkép Sopron szab. kir. városának idők-ideje óta, egészen a folyó század derekáig, nagyjelentőségű kereskedelme volt, a mely újabban, a változott viszonyok hatása alatt, jelentőségében, domináló voltában és intensitá-sában vesztett ugyan, de a lakosság nem vesztette el kereskedői jellegét. A változott viszonyok új célokat tűztek a nép üzérkedő szelleme elé és a mit ez a szellem és kereskedői iparkodás az által vesztett, hogy munkásságának tere szűkült, azt kárpótolni iparkodott azzal, hogy újabb és újabb tárgyakat vont körébe. A míg a vasút, Bécsből kiindulva, Magyarország felé csak Bécsujhelyig járt; avagy később, a mikor a Dunántúlnak egyetlen vonala csak a bécsujhelykanizsai volt, Bécs-Trieszt és Fiume között csak egy nagy piacza volt a kereskedelemnek: Sopron. Hatalmas összeköttetésekben összebogozódott bizományi üzletnek volt itta közép-pontja. Ausztia, de több, a nyugoti kereskedelem piacjai itt találkoztak a Dunántúllal és Szlavóniával. Viszont a Dunántúlról meg a Dráva és Száva közéről nyugatnak induló árú út tartotta megállóhelyét.

A jelzett forgalom fölötté nagy befolyást gyakorolt Sopronnak és környékének lakosságára. Üzérkedő nép lett belőle, pénzsovár, tevékeny, életmódjában egyszerű, igényeiben mérsékelt, csupán csak anyagi jólétre törekvő nép. Hideg, számító, kockázattól idegenkedő nép, a melyet csak az lelkesít, a mi elődeit gazdaggá tette: a biztos haszonra és a nagy nyereségre való kilátás; de a mellett mindenkor szolid üzérek voltak.

Sopron, mint kereskedelmi, de egyben, mint megyei középpont, jó iskolája volt a megye lakosságának, a mely Sopronban várta be a vevőt, vagy ott kereste a bizományost. Egyes árucikkekre nézve Sopron piacza nagy messzeségű

vidéknek volt középpontja. A Dunántúlnak jelentékeny rongykereskedése, továbbá a Bécs és Fiume között létezett gubacs-kereskedés itt tartották középpontjukat. A soproni marhavásárok és jelentékeny disznókereskedés, hetenkint többször is adott itt találkozót az osztrák- és csehországi kereskedőknek, a kik az eladók között nemcsak a megyebelieket keresték és találták, de a szomszédos megyék termelőit és kupeczeit is.

De a mióta kiépültek a vasutak, a jó országutak pedig könnyű közlekedést teremtettek és a kereskedelemnek vidéki középpontjai nagyon is megszorodtak, Sopron megszűnt az lenni, a mi hajdanta volt. A sopronmegyei nem érzi már magát egészen a középponthoz kötöttnek. A Dunántúl fölött gyakorolt domináló hatalmából is kiesett, mert a kiskereskedőnek ma már csak fölötte kevés helyen van szüksége a drága bizományosra. De azért nem vesztett kereskedelmi jellegéből, más felé iparkodván pótolni az elvesztetteket és a mit földje terem, a mit jelentékeny marhatenyésztéséből, bármilyen formában, piacra vihet, azt kikészíti a kereskedelem számára és ha nem kap rá vevőt itt, fölkeresi azt, találja bármerre is.

Sopron megye kereskedelmének java része hozzá van növe virágzó mezőgazdaságához és azon gazdasági ágakhoz, a melyek itt a mezőgazdasággal kapcsolatban, avagy a mellett gyakoroltatnak. Terményeinket elárusítani felkeressük Németország, Svájc és Franciaország piaczeit. E mellett terménykereskedésünk szerves összefüggésben van a bécsi piacczal. A sopronmegyei gabonakereskedők hetenkint kétszer (szerdán és szombaton), de legalább egyszer, szombaton, ott vannak a bécsi gabonatőzsdén. Legtöbbnek közülök évi jegye van és gyakorolja ebből kifolyólag mindazon jogokat, viselve egyben azokat a köteleességeket is, a melyeket a bécsi terménytőzsde juttat, illetőleg szab ki tagjaira. A bécsi terménytőzsde sárgásbarna asztalai fölött itt is, ott is olvashatni egy-egy soproni gabonakereskedő czéget. A mikor a gabonakivitel nagyobb volt, mint a mekkora manapság, és a magasabb gabonárák könnyűvé tették az adás-vevést, a déli vasut, meg a győrsopron-ebenfurti vonal bécsi állomására egész raját hozta a sopronmegyei kereskedőknek a szerda és szombat reggeli vonat. E kereskedők mind a bécsi terménytőzsdére utaztak, a hová ezen napokon sereglik legkivált a sok csehországi gabonakereskedő és alsóausztriai molnár. A legutóbbi néhány esztendő némi változást hozott ebbe is. A megyei gabonakereskedés erősen decentralisálódott. Most már Sopron csak annyiban középpont, a mennyiben ott laknak a megye leggazdagabb gabona-exporteurjei. Jelentékeny piacok, a melyeken sok kerül eladásra és a hol mindenütt van elegendő vevő, ma már több van a megyében. Ma már nemcsak Sop-

ronban és Kapuvárott vannak gabonakereskedők, de vannak Csornán, Beleden és majd mindenik nagyobb községben. És abban az arányban, a melyben elvesztette jelentőségét, mint gabonapiacz, Sopron és Kapuvár, a melyeken eladásra került a Rábaköz egész gazdagsága, azon arányban változtak a kereskedők, a kiknek köréből erősebb határvonallal választódtak ki a nagy- és a kiskereskedők; azok az exporteurök és a bécsi piacz szállítói, emezek a soproniaknak vásárolnak igen sokszor bizományban. Az exporteur szakadatlan érintkezésben van a bécsi tőzsdével, ott tölti a hét néhány napját; a bécsi piaczon van bankárja is, a kinek és a ki által adatja el a külföldi vevőktől kapott devisákat. A kiskereskedő csak falujában és annak határában fordul meg; összevásárolja a paraszt terményét, a lehető legparányibb mennyiségben is és a vásárolt részeket összevetve, hatalmas tényezőjévé válik annak az effectiv gabonakereskedésnek, a mely Sopronban köttetik és egyrészt erős láncszeme a bécsi effectiv-üzletnek, másrészt pedig számottevő irányító hátfala és alapja annak a határidőgabonaüzletnek, a mely a bécsi terményárúk tőzsdéjén köttetik és oldódik.

Bécs közelsége és a bécsi piacczal fentartott folytonos és intensiv összeköttetésünk határozott caractert nyomott gabonaüzletünkre megyénk legfélreesebb zugolyában is. A paraszt, a kinek alig van néhány mérő eladandó gabonája, vagy a kis falusi szatócs, a ki egész éven át alig szed össze 1—2 wagon búzát eladásra, ama hatalmas tényezők láncszemének tudja magát, a mely a bécsi tőzsde árhullámszárait nemcsak útmutatóul veszi számadásba eladandó áruinak árszabásánál, de tényezőnek is tekinti magát a világot domináló árak meghatározásánál. Önteltek és idegesek vagyunk. A legfélreesebb falu gabonaárulója is ott tartogatja fülét, hallgatni, hogy mely árakat ütnek meg Bécsben és a csornai, a kapuvári, a beő-sárkányi paraszt el nem ad egy szemernyi búzát, mielőtt nem tudja, hogy tegnap este milyen áron jegyezték Bécsben. Egyik-másik rábaközi hetivásáron annyira mennek a körültekintésben, hogy a megelőző napon jegyzett gabonaárakat hatalmas póznákra illesztett táblákra írják fel és hordozzák körül, irányadóul az eladónak, a ki legtöbbször nem vetve számot azzal, hogy a gabonát sokféle költség terheli, a míg a bécsi piaczra kerül, gyakran oly módon köti magát a hivatalos árakhoz, hogy 3-szor, 4-szer is hazaviszi áruút, de nem enged az árból, avagy ha enged is, sötét gondolatok és fekete érzelmek ébrednek benne a vevő iránt.

Ámde mindez nem bénítaná a régi soproni gabonakereskedelmet. Azok a körülmények és tényezők, a melyek a magyar gabonakereskedelemre általában befolyással vannak, erősen éreztették hatásukat a soproni gabonakereskedelemmel is. Nagyon érezzük a Balkán államok olcsó gabonakészleteinek

beözönlését. Bajorországból, a hol a soproniak régi idők óta ugyyszólván egyedüli urai voltak a gabonapiacznak, a Balkán államok szorítottak ki bennünket, minthogy olcsó vízi utakon szállítják készletüket Regensburgig és így alacsonyabb áráikkal nem versenyezhetünk. Azután szakadatlan és évről-évre megújuló veszélyünk a folytonos kocsihány, amely épp ősszel, a mikor leginkább várják külföldön árúinkat, legjobban érezhető. Kereskedelmi kamaránk évről-évre elpanaszolja bajainkat a kormányznak, de a déli vasút eljárása ellen, úgy látszik, onnan sem kapunk orvoslást. Épp ezért van, hogy talán az osztrákok sem várják annyira epedve a déli vasút államosítását, mint a soproni gabonakereskedők. És a felsorolt bajokhoz járul még az is, hogy azok az apróbb állomások, amelyek úgy a déli, mint győr-sopron-ebenfurti vasut mentéről igen sok gabonát szállítanak, híjával vannak a megfelelő számú és nagyságú raktáraknak. Mindez annyira nehezíti a különben is súlyos versenyt, hogy a bajokon csak részben segít az a nagy előzékenység, amely a győr-sopron-ebenfurti vasut támogatja kereskedőinknek Németország különböző részeibe irányított nagyon számottevő kivitelét.

Nyersterményüzletünk nem szorítkozik csupán csak a búzára, hanem felöleli a rozs-, árpa-, bab- és tengeri-üzletet. Ehhez csatlakozik a széna- és a szalmakereskedés. A felsorolt árúczikkek jeles minőségük miatt is egyaránt keresettek a külföldi piacokon és idehaza. A rábaközi búza 80—82 kilogrammos; fajra nézve bányai. Legjobban keresik Ausztria és Dél-Németország számára.

Abban a félmillió métermázsa gabonában, a mit évente a győr-sopron-ebenfurti vasut szállít külföldre, nagy mennyiségben szerepel, az utolsó évek ár- és keresleti viszonyai folytán is, az árpa. Az előbbiből a soproni Steiner Soma cég rengeteg sokat szállít külföldi sörgyárosoknak. E cég jelentékeny exportjának az árpa kelendősege mellett még más számot tevő haszna is van, mert az ő kezdeményezése folytán hova-tovább megyénkben alig találni már közönséges árpát; a kisgazda is megérti már, hogy miért adnak a jófajta chevalier-, hanna- és oregon fajokért 1—2 forinttal is többet, mint a közönségesért. Nem is óhajtja ezt termelni és csak a mondott fajokat keresi. Innen van, hogy az utolsó évek folyamán olyan minőségű árpatermésünk és ezzel kapcsolatban olyan árpaexportunk volt, a minővel hazánkban nagyon kevés vidéke dicsekedhetik. Jellemzi árpánkat, hogy szép fehér nagyszemű, finom, héjjas, csiraképes és ez okból sörgyártásra föltötte alkalmas. Tavaly voltak már bajorországi vevőink mellett angolok és francziák is.

Árpaexportunk mellett elenyészően kicsiny kukoricza kivitelünk; nem minőségeért, hanem mert nagy marhaállományunk annyit fogyaszt, hogy kukoriczát mindig kell im-

portálnunk Bácskából, Bánátból, avagy a Balaton mellékéről. A mit nálunk termelnek, az egy különös válfaj, a mely a cinquantin és a régi magyar kukoricza között van; de azért természetnek pignolettot is és korán érő székelý-kukoriczát.

Szénakereskedésünk a Hany vidékéről és a Fertő alsó részéről indul. A Hany turfás talajában terem meg a hires savanyú-széna, a melynek keresett volta és szapora termései tették gazdaggá Oslinak és a körötte fekvő községeknek lakóit. A Hanság szénatermelő községeinek határa alig tesz számot; lakóinak, az istállókban nevelt marhaállományon kívül, csak egy darabka szénatermelője van; ám e darabka föld, ha csak rendkívüli időjárás nem pusztítja, megterem annyi szénát, hogy a gazda több ízben is megfordul Bécsben, meg messzebb Németországban és Svájcban, a hol néhány év óta jó piacza van a szénájának. 4—5 millió métermázsára becsülik átlag azt a szénamennyiséget, a melyet évente szállítunk a külföldre. De ezen adat egyáltalán nem megbízható; már csak azért sem, mert a Bécs-Ujhelybe és Bécsbe szállított szénát nagyobbára maguk a termelők kocsikon és szekereken viszik és ezek számáról, illetőleg szállitmányaik nagyságáról hiteles adat sehol sem kapható. Szénauzletünkre nézve jellemző, hogy a hanyvidéki gazdák istállókban hizlalják más, gyakorta vásárolt, takarmánynyal marháikat, csakhogy szénájukat ne fogyasztsák, hanem eladhassák. Elképzelhető az az óriási riadalom és szomorúság, a mely elfogta a kedélyeket, a mikor harmadév elrendelte a miniszterium a szénakiviteli tilalmat és a széna ára 6-ról 3 forintra esett. A megye gazdaközönségének kétségbeesése szolt abból a fölterjesztésből, a melyet a vármegyei gazdasági egyesület intézett a miniszterhez, elsőnek jelentkezve az egész országban azok között, a kikre kárt hozó volt a rendelet.

Szénakészleteink legnagyobb fogyasztói a katonaszállítók, nagyvárosi fuvarosok és lóerőre alkalmazott közúti vaspályatársaságok szénaszállítói sorából kerülnek ki. A mi lovainknak nagyon savanyú a hanyszéna, a míg a nagy város munkás loval, a melyek közben erős táplálékot is kapnak és a szénát csak homeopatikus adagokban eszik abrak után, szívesen fogyasztják savanyú szénánkat.

A megyében lefolyt szénakereskedés a következő formák között mozog. Egyes szénakereskedők, legtöbbszöire kigazdák szénaraktárakat tartanak. Vannak ilyenek Kapuvárott, Fertő-Szt.-Miklóson, Osliban, Csornán, Beő-Sárkányban és az ezek között levő községekben. Az ilyen raktárakkal bíró kereskedőknek adják el szénájukat azok, a kik nem viszik árúikat Bécsbe, avagy nem vihetik Sopronba eladni. A raktárakban összegyűjtött szénata nagyvárosi szállító veszi meg. A szénakereskedés másik formája az az egyszerűbb, de jövedel-

mezőbb, a melyről fentebb szólottam. Ez utóbbi esetben a termelő maga viszi a vevőhöz messze vidékre eladandó áruát.

De az egyik formában épp úgy, mint a másikban, szénakereskedésünk úgy szólván teljesen a termelők kezében van és osztozkodik abban a sorsban, a mely nyersterményeink kereskedelmi forgalmának egyik nagy részére jellemző, hogy azt majdnem teljesen vagy a termelők maguk, vagy a parasztkereskedők speciális osztálya úzi. Érdekes különlegessége megyénk tevékeny lakosságának ezen osztálya, a mely sem otthonát elhagyni nem röstelli, sem fáradságot nem ismer; beszél néhány nyelvet és kocsin, feleségestül jár faluról falura összevásárolni, a mi zöldség, tojás és baromfi kerül. És bármennyire kezdetleges formák között cselekszik is, az eredmény azt mutatja, hogy értelmesen és haszonnal végeztek munkájukat; mert ők fejlesztették jelentékenynyé azokat a kereskedelmi ágakat, a melyekkel a hivatásos kereskedő eddiglen talán azért sem gondolt, mert az elérhető parányi haszon elviselhetetlenné tenné a nagy költséget, de nem gondolhatott talán azért sem, mert a termelés korlátozott volt mellett a forgalmat a nagy költségek arányában nem lehetne fokozni és végül mert a paraszteladó még akkor is fél a nem magafajtájú vevőtől, ha az nyomban kétszeresét ígéri annak, a mit a parasztkereskedő ígért.

Teljesen a termelők és az azok sorából kikerülő keresedők üzik a festő-rezedakereskedést, a melyet megyénk soproni és nagymartoni járásában természet a nép olyan félreeső helyeken, a hol a talaj már egyébként semmit sem terem meg. A festő-rezedát kizárólag a szomszédos Ausztriában adják el.

A rezedatermeléshez és kereskedelemhez minden ízében hasonlít a zsába-termelés és kereskedés. A zsábát télen termesztik a lajtapordányi 21 fokos meleg kénforrásban és sokban viszik Ausztriába, a hol szívesen veszik salátának.

Az utóbbi nyomán jár, de sokkal nagyobb arányokban a zöldség, uborka, paradicsom, hagyma, petrezselyem, czeeller, stb. termelése és kereskedése. Ez utóbbi majdnem teljesen a soproni járás magyarjainak kezében van; a hegyköiek, boziak és nagyczenkiek üzik nagyban. Piaczuk részben Sopron, részben Győr, Szombathely; de a legtöbbet Bécsbe szállítják szekereken.

Közös ezekkel a nagymartoni járás községeinek gyümölcskereskedése. Árulnak mindenféle gyümölcsöt, de legkívált cseresznyét, meggyet, szőlőt, almát, körtét, mandolát, diót, mogyorót és barackot. A nádasdiaknak, márcziaknak, fehér-egyháziaknak az a legnagyobb vágyódásuk, hogy a bécsi piacra ők vihessék a legelső friss gyümölcsöt. Persze nem úgy árulják, mint a maguk természetményét, hanem mint olaszországi árut és nem is restellik megkérni érte azt az árt, a melyet az olaszok kérnek.

Rétfalu, Márcz, Somfalva, Lépesfalva, Feketeváros, Nagymarton és a még ott körülfekvő apró községek lakóinak a gyümölcsstermelés és kereskedés képezi majdnem kizárólagos jövedelmi forrását és képezte megtollasodásának alapját. Szorgalmasan, bámulatot keltő gonddal ápolja ez a nép gyümölcsfajt, a melyeket nemesít, olt, ültet, a mint jövedelmezőbbnek látja. És értékesíti a legutolsó szem gyümölcsöt is. Késő tavaszig van a tavalyiból és már az új cseresnye pirosodik, a mikor a tavaly termett körtét, almát meg szőlőt vizsik piacra. A cs. és kir. déli vasut nagymartoni, somfalvai és rétfalui állomásain naponként waggon számra rakják be a fületlen kosarakat, melyek telvék gondosan csomagolt gyümölcsessel. És mennyi az, a mit az asszony nép hátán, gyalogszerrel szállít a császárvárosba. Az első vonattal, a mely korán reggel Bécsnek indul, seregestül mennek a nagymartoni járás asszonyai Badenbe, Vöslaubá, Laxenburgba és tovább Bécsbe, hatalmas kosaraikban czipelve a málnát, a kerti epret, a földi szedret és más ehhez hasonló kényesebb természetű gyümölcsfajt, a melynek szállítása, kasokban vasuttal, koczkáztatott volna.

Gyümölcskereskedésünk nyomán jelentékeny gyümölcsfa és ültetvény-kereskedésünk is fejlődött. A soproni Baumann cég gyümölcsfái keresettek idehaza is és Ausztriában meg Német-, Olasz- és Angolországban. Széchenyi Imre gróf horpácsi kertészete a kontinens minden részébe szállít gyümölcsfaültetvényeket. A győri püspök rákosi kertészetéből szintén igen sok gyümölcsfaültetvény kerül eladásra. A felsorolt három kertészet a legnemesebb gyümölcsöket szállítja Ausztriába és Svájcba. Mayne soproni kertészetéből évenként igen sok spárga kerül Bécsbe. Carstanjen, ugyancsak Sopronban, jó hírű ananászt termel exportra.

Jelentékeny kereskedést űznek a nagymartoni járás németjei kerti eperrel, a melyet szabadon természetnek az udvarban. Egy-egy zsellérnek minden vagyonszáma az a 200 négyszögöl terület, a melyen rajta van a háza összes melléképületekkel együtt; ámde a megmaradt területet akkora gondtal műveli meg epernek, hogy kiárul a termésből 160—200 forintot egy nyáron.

Hozzásimul ezekhez a Rozália aljában, főképp Savanyúkúton, Pecsényéden a meggyfatermelés és kereskedés. Egész megyéfaerdő van a savanyúkúti és pecsényédi határban. Az ágakat azonban itt nem dolgozzák ki, csak hajtják sétapálcáknak, meg pipaszáraknak. Ennek a kereskedelmi cikkek majdnem kizárólagos piacza Konstantinápoly.

Ugyanazon fokon, a melyen áll gyümölcskereskedésünk, van méhészetünk és számot tevő mézkereskedésünk. A Hany-nak virágokban gazdag rétfjei fölöttébb alkalmasak a méhtenyésztésre; ugyanigy a Rozália alján elterülő gyümölcsösök,

meg a Rábaközben nagy táblákban termelt repcze és a nagyon otthonos akácza. Csak az a baj, hogy a mikor a rétek virágai elhervadtak, továbbá a repcze, az akác és a gyümölcsfák elszórták virágaikat, alig akad megyénkben a méheknek táplálék. A nagyczenki hársfasor az egyetlen hely, a honnan ez időben szedhetnek táplálékot méheink. Okszerű méhészettel a megye egész területén találkozni. Legnevezetesebb méhészete van Zdeborskynak Keczőlben; ugyancsak ott van jónevű méhészete a főerdésznek. Csepregben híres Rasztovits méhészete; Sopronban Fanghé. Termelnek csurgatott és lépes mézet, a melyet leginkább bádogdobozokban, postacsomagokban, küldenek szét. Legtöbbet vásárol Ausztria és Németország. Evenkint körülbelül 1000 métermázsát exportálnak a megyéből és 20—30 ezer forintot árulnak ki belőle. Nagy baj, hogy a rétfalusiak sziruppal hamisítják és Bécsben, a hol házalnak a mézzel, megrontják a soproni méz jó hírnevét.

A baromfitenyésztés és a baromfival űzött kereskedés is méltó arra, hogy főlemlitsem. Korántsem áll ugyan, sem amaz, sem emez azon a fokon, a melyen méhészetünk és mézkereskedésünk, de igen jelentékeny pénzforrása népünknek főképpen az időtől fogva, hogy Zdeborsky 1877-ben Keczőlben baromfitenyésztetet rendezett be és példáját követve a rábaköziek, a jobb fajú baromfit kezdték tenyészteni. A mostanság megyénkben elterjedt baromfifajok majdnem kizárólag Zdeborsky tenyésztetéből eredtek, a ki exportált tojásokat Hollandiába, Oroszországba, Spanyolországba és Németországba. A Rábaközben leginkább a vízi szárnyasokat nevelik, otthonosak a peking-aylesbury kacsák és az emdeni óriási hattyúludak. Leirhatatlan a gondosság, a melylyel, épp kereskedelmi szempontokból nevelik az apró libákat és kacsákat; a szoba, az ágy, tavasszal ez apróságé, a melylyel képesek lelegeltetni még az őszi vetés friss hajtásait is. De viszont már márcziusban kerül érettök takaros összeg a házhoz.

A ludak és a kacsák mellett nagyban űzik a csirke- és tyúktenyésztést a tojások végett. Nehány évvel ezelőtt igen jelentékeny tojáskiviteli üzlete volt Sopronban Flandorffer Ignácznak, a ki óriási befektetéssel készített ládákat a tojások szállítására, a mely Angliába irányult. De néhány szerencsétlen kísérlet után az egész vállalkozás abba maradt és visszakerült újból a soproni és kismartoni járások horvátjai kezébe, a kik faluról-falura járva ketreczes szekereiken összevásárolják az eladó szárnyasokat és tojásokat. Persze mivel-hogy ők levén a helyzet kizárólagos urai, maguk szabják meg az árakat. A tojáskereskedés egyébként már annyira is fejlett, hogy a parasztkereskedőnek van minden faluban bizománya, a ki nap nap után bekopogtat házról-házra és összevásárolja a hét végén érkező horvát számára a tojásokat,

a ki azután kiadja a jövő hét folyamán érvényes bevásárlási árakat. A vásárló kereskedőknek ezen önkényét nagyon is érzik a termelők, de csak töprengenek, a nélkül, hogy segítenének is magukon. Az érdekeltek azt hiszik, hogy legjobb lenne, ha a kereskedelmi kamara, avagy a gazdasági egyesület értesitené hetenkint a falu előljáróját, a ki aztán közreadná az árakat.

A felsorolt apró-cseprő, de a népnek jelentékeny jövedelmet biztosító üzletágakat nagyban feltűlmulja borkereskedésünk, a mely mellett számot tevő szőlőkereskedés is fejlődött ki az utóbbi időkben. Szőlőkereskedésünk azon a csapáson jár, a melyen gyümölcskereskedésünk. Iránya Bács és a körülötte elterülő városok; csak nagyon elenyészően kevés az, a mi Csehországba, avagy az örökös tartományok többi országainak egyikébe vagy másikába megy. Szőlőkereskedésünk azonban nem kizárólagos tulajdona a felső járások üzérkedésre hajló németjeinek és horvátjainak, hanem készséggel osztozkodnak rajta azon bortermelők is, a kik széles körű borkereskedésük mellett szívesen szállítják nemesebb fajtájú és a tél időjárását könnyen eltűrő szőlőfajtákat nagyobb mennyiségben egyik-másik fogyasztópiacra.

Borkereskedésünk idők ideje óta virágzott. Sopron városának a 16. és 17. századból több rendbeli kiváltságokat biztosítottak az uralkodók azért, mivel kiváló bortermelésével kapcsolatban jelentékeny borkereskedést tartott fenn a szomszédos Ausztriával és a külfölddel. Ruszt városa borainak és borkereskedésének köszöni szabad királyi várossá való emeltetését. Balf, Kis-Marton, Okka és a többi községek ott a Fertő nyugoti dülőjén és a ruszti dombok mentén, borkereskedésüknek köszönik vagyonosodásukat. Borkereskedésünkre fölötté jellemző volt egészen a legujabb időkig, hogy annak legnagyobb része szintén a termelő kezében volt, ámbár gyakran történt, hogy a kereskedőből lett a termelő utólag. De borkereskedőinknek ezen osztálya, meg az a legujabbi, a mely a bortermelést nem a szőlőkben tanulta, nem volt ártalmára borkereskedésünknek, sőt ellenkezőleg. Ez utóbbiak kereskedői műveltsége, széles szemhatára, vállalkozó kedve és koczkázattól vissza nem riadó természete tette lehetővé, hogy az olasz borok invázióját diadallal tudtuk legyőzni és — ez idő szerint — még bírjuk a harczt a phylloxera, a peronospora és a legujabb szőlőbetegség, a gommose bacillaire ellen.

A multban is domináló sopronmegyei borkereskedés nagyobbára Sopron, Kis-Marton, Nagy-Marton, Ruszt, Lajta-Szt.-Miklós, Pinnye és Nagy-Czenk között oszlott meg; e helyek még ma is azok, a melyek intensitásában vesztett, de terjedelemben nagyobbodott borkereskedésünket maguk számára lefoglalják. Boraink legkeresettebbek voltak mindenha



az osztrák tartományokban, továbbá Svájcban, Németországban, Angliában, sőt nem egyszer vitték Franciaországba is. A Lenck, a Flandorffer, a Leiner és a Wolff czégek borait drágán fizették és fizetik ma is a nyugati államok legtöbbjében. A ruszti aszu-, a soproni burgundi-, a petőházi vörös-, a soproni fehér borok világhírűek és jó nevük századokra nyulik vissza. A mig szőlőink termését nem apasztotta és rontotta a szőlőbetegségek sokféle fajtája és a szőlőművelésnek ama módszerével, a melyet nálunk kultiválnak (a tökéletes vesszős művelés) diadalmasan küzdöttünk sok híres borvidék termésével, addig borkereskedésünk számottevő tényező volt. De a változott viszonyok, a tömérdek szőlőbetegség, a költséges irtás és a kockázattal járó új tőkék ültetése, továbbá az újabb kereskedelmi és vámszerződések, meg végül az 1893. évi XXIII. törvényczikkely végrehajtására vonatkozó rendelet nagyot változtattak borkereskedésünkön. Mindehhez járult, hogy sok avatatlan kéz is kontárkodott belé és idehaza is támadt erős, nem mindig reális verseny, a mely gyakran ragadta, sokszor a jobb hírűeket is, boraink hitelét kockáztató útra; új czégek támadtak és a borsaporitás ezer meg ezer mesterfogása lett kelendő. E változás mind nagyobb arányban ijesztette el a vevőket, a kiknek üresen maradt helyét nem lehetett mindenkoron ujakkal pótolni. De nem ez volt a legérzékenyebben sújtó veszteség. A vámszerződések elvették tőlünk a francia piacot, a mely a fertőparti vörös borokat úgyszólván teljesen összevásárolta. Franciaországból kiszorítva, e fajta boraink (burgundi borok) egy rövid ideig Németországban találtak vevőkre, de mostanság majdnem kizárólagosan csak Svájc piacát kereshetjük fel velők, mivelhogy Németországból javarészen kitoltak borainkat az olcsó olasz borok, a melyek az olasz kereskedelmi és hajózási szerződés zárójegyzőkönyvének ismeretes határozata folytán előzőnlőtték piacainkat is, ámbár korántsem okozták azt a pusztítást, a melyet sokan jósolgattak és a mitől bizony mindnyáján féltünk. Az olasz borok beözönlése csak eleinte volt káros és okozott pillanatnyi, mondhatnám csak átmeneti veszteséget. Mert igaz, hogy eleinte óriási mennyiségben importálva félelmetesen lenyomta a borárakat; de hovatovább kitűnt, hogy az olasz borok íze és minősége annyira hiányos, hogy ára és a magyar borok ára között levő különbség elmosódott. Vissza is kerültek csakhamar a régi árak és kereskedőink egész őszinte nyíltsággal vallják be, hogy a magyar borok kelete, a jelentékeny mennyiségű olasz borok behozatala ellenére sem csökkent. A hol pedig speciális borfajokról volt szó, mint a minők a sopronmegyei rislingi, aszu- és burgundi borok, ott az olasz borok semminemű változást sem tudtak előidézni. Sőt némi haszonnal is járt az olasz borok behozatala, a mennyiben közönséges asztali

borainknak a mostoha termések folytán bekövetkezett termésbeli csökkenését csakis úgy voltunk képesek pótolni, hogy a termett mennyiséget az olasz borokkal összepárosítottuk és továbbra is ugyanazon quantummal jöttünk a piacra, mint azelőtt.

Szarvasmarhatenyésztésünkkel párhuzamban emelkedett marhakereskedésünk. Alig van gazda a megyében, a ki éppen üzérkedési czállal és szándékból ne foglalkoznék tenyésztéssel. Mellettük százával támadtak a kupeczek és a marhakereskedők, a kik messze összeköttetéseket keresnek, értékesíteni jófajú és keresett állatfajainkat. Vannak községeink, a melyek lakói majdnem kizárólagosan csak marhakereskedéssel foglalkoznak. Lakompak, Kövesd, Klimpa, Nagy-Lozs, Nagy-és Kis-Czenk lakóinak javarésze jószágkereskedő és lóval, szarvasmarhával, juhval, disznóval üzérkedik. Jellegük majdnem teljesen azonos és csak abban tér el egyik a másiktól, hogy vannak közöttük, a kik hizlalják is a jószágot, hogy súlyban és árban emelkedjék, mások ellenben csak eladják valamely csekély haszonra, se helyük, se pénzük az istállózásra.

Részletesen véve az üzérkedési ágakat, mindenekelőtt a juhkereskedésről kell szólanom, mivelhogy ez úgy is már a múlté. A 60-as évek végén és a 70-es évek elején miúgy csak összetörött volna megyénkben a juhkereskedés. A jelzett időben beállott a gyapjú árának gyors és tartósesése és attól kezdve hanyatlott a juhtenyésztés, meg a juhkereskedés is. A 80-as években, a mikor Párisban tartósan emelkedett a juhhús ára, újból neki láttak gazdáink és kereskedőink, hogy némileg visszateremtsék a multat, de juhaink nemsokára ismét kiszorultak a párisi piacról. Kereskedőink még ma is emlegetik, hogy 100 kg. finom merinói gyapjúért 400 forintot is kaptak, ma pedig alig kapnak érte 200 forintot és a míg 1882-ben a magyar ürüért 40 forintot fizettek Párisban, ma csak a felét adják érte. Pedig a rábaközi juhnak jó neve volt mindenha itthon is, a külföldön is. És gazdáinkat, meg uradalmainkat azzal sem vádolhatni, hogy nem kíséreltek meg mindent a végből, hogy kereskedőink megküzdhessenek a versenynyel; keresztezték kiváló minőségű anyaállataikat francia és angol apaállatokkal, hogy a hús minősége javuljon és az állatok formája tökéletesedjék. De törekvésüket nem koronázta kellő siker és juhkereskedésünk ma úgyszólván kizárólag arra van utalva, hogy hizott juhokat szállít Bécsbe. A bécsi piacon még elég eredménnyel tudjuk kihasználni juhkereskedésünk javára azt a körülményt, hogy a marhahús ára folyton emelkedik.

Legújabbán egyik-másik rábaközi uradalom nemesfajú, nagynövésű francia fésűsgyapjút termő apaállatokkal keresztezte belföldi, különösen rábaközi juhainkat, hogy ezek gyapja

megnyerje azt a hosszaságot, a mely a fészűs szövetek készítéséhez szükséges és arról értesülők, hogy e fajta gyapjainkat jó áron keresik.

Fölötte áll az eddig felsorolt két üzleti ágnek lókereskedésünk, a melynek középpontja a soproni lóvásárokon van. Évenként átlag 10—15.000 darab kerül vásárra. Ezek között nagyon keresettek a nagyczenkiek, a kik a megyében, meg annak határain túl is vásárolt jófajú fiatal csikókat, $\frac{3}{4}$ —1 évi tartás után hajtanak a piacra. De a mig híjával vagyunk a nagyobb lókereskedő czégeknek, és ennek folytán lókereskedésünk már a megyében több helyen is összpontosítva, számító kereskedői észszel fonja messzebbre és messzebbre összeköttetéseit. Nagyban emeli ez utóbbit az a körülmény, hogy éppen Sopronban gyakorta két-három müncheni, karlsruhei, stuttgarti marhakereskedő is tartózkodik, a kik a helybeli ügynökökkel járják be a megyét és az összevásárolt jószágot direkte szállítják haza, avagy arra az állomásra, a hová az otthoni cég már innen dirigálja. Ezen kívül a soproni marhakereskedők egyaránt otthonosak a bécsi és a budapesti vásárokon; a bécsi marhavásárról kiadott heti jelentésekben mindig olvashatni néhány soproni, lakompaki vagy kövesdi marhakereskedő nevét. De bejárják e vásárokon kívül a bajor, olasz, németországi és svájczai piacokat is. Velük együtt, vagy legalább nyomaikon járnak disznókereskedőink, a kik az utóbbi időkben gyakorta panaszkodnak a bécsi piac ellen, a hol nem képesek versenyezni, mivel a bécsiek a disznózsirt növényi zsiradékokkal keverik és 6—7 forinttal hozzák azt olcsóbban forgalomba.

Sertéskereskedésünk, a mennyiben kivitelre dolgozik, kizárólag csak a soproni piacra van szorítva. A Pfeiffer-czég és Stark Lajos soproni szállásaiból évente több ezer hizott disznó megy Bécsbe és a külföldre. A megyében azoaban alacsony fokon van a disznókereskedés, a melyet majdnem teljesen kimerít az a kupeczkedés, a mely a mosonmegyei és győri kereskedőknek szedi össze az egyes községek sertéseit. Határozó erre az a körülmény, hogy sertésenyészetünk csak most kezd lábbadozni és hogy mindennemű külföldi sertés-szállítmányt előbb Kőbányára kell küldeni, holott Sopronban teljesen elkülönített és czélszerűen berendezett vesztégzár van. A Kőbányán kitört járványoknak ennek folytán döntő befolyásuk van az egész ország sertéskereskedésére és miattuk nem egyszer synylődött már a soproni is.

Mint közvetítő piacnak, jelentékeny szerepe van Sopronnak a nyersbőr- és a gubacskereskedés terén. A Wiener Testvérek és a Dux M. A. czégek nagy forgalomban közvetítenek nyersbőrt, gyapjút és gubacsot a külföldi piacokra. A gubacsot és a többi cserzőanyagokat a földközi tenger egyes

állomásain vásárolják és Triesztben meg Sopronban tartanak raktárakat, a honnan, a magyar terményekkel elegyítve, vizsik a világ minden irányába.

VI. Hitelügy.

Vármegyénk hitelügyleteinek középpontja Sopronban van. Az a jelentékeny kereskedelem, a mely itt tartotta középpontját, hova-hamarább itt teremtette meg azokat az intézeteket is, a melyek a hitellel üzérkednek. Ámbár különös és érdemes, hogy gondolkozóba merüljünk fölötte, az a jelenség, hogy a Sopronban központosított hitellel való üzérkedés nem a kereskedelemben és így nem azon forgalmi ágban kereste legtöbb táplálékát, a melyből kinőtt, hanem szolgálataiba szegődött annak a hitelszükségletnek, a mely a kereskedelmi hitel formáival teljesen ellenkező formák között él. A megyénkben fennálló hitelintézetek majdnem kivétel nélkül jelzálogos hitellel szeretnek foglalkozni és a mennyiben a kereskedői hitel egyes formáit is gyakorolják, azt is csak akkoron teszik, ha a nyújtott biztosítékok nem szorítkoznak egyedül a személyre, hanem e mögött valami ingatlanra támaszkodnak; mivelhogy legtöbbször az, a ki rájuk szorul, a hitelnyújtotta előnyöket nem kereskedelmi, hanem legtöbbszörre mezőgazdasági célokra használja fel. Érdekes illusztrációjául szolgál annak, a mit mondtam, Sopron megye legrégibb takarékpénztára, az ország legidősebb ilyenfajta intézetei között az ötödik, a Soproni Takarékpénztár. E pénzügyintézetet 1842-ben kereskedők alapították. E pénzügyintézet élén a megalakulás pillanatától máig kereskedők állottak, az első részvényeseknek háromnegyede kereskedő volt, a többi honorátor, a mai részvényesek és a mai igazgatóság, néhány ügyvéd kivételével, alig recrutálódik másokból, mint csak kereskedőkből; de ez intézetnek soha sem jutott eszébe különös intézkedésekkel istápolni a kereskedelmi hitelt, hanem kezdettől fogva legszívesebben gyakorolta a jelzálogos hitelt és váltóforgalma ma is elenyészően csekély a jelzálogkölcsonkhöz képest.

És így vannak sorban, talán az egyetlen Soproni Építő- és Földhitelbank kivételével, az összes sopronmegyei pénzügyintézetek mind. A kisgazdát, a középiparost és a kereskedőknek azon fajtáját, a mely néhány száz forintról szóló elfogadványát évek során át törlesztgeti, számítják clienseik közé. A nagykereskedő az Osztrák-Magyar Bank soproni fiókjánál végezi el mindazt, a mire a forgalom készíti; a többi intézetet csak pénzelhelyező állomásnak tekinti, a mely időközben szabaddá vált tőkéje után még fizet 4—5^o/o-ot és a melynek részvényei átlagban 8—25 százalékot jövedelmeznek. A megyében levő gyárak, a megye területén lakó

nagybirtokosok a már említettem Soproni Építő- és Földhitelbankkal végeztetik összes financiai operációikat. A legtöbbnek van folyószámlája is ez intézetnél, a mely az 1873-iki válságban romba dőlt több soproni intézet törmelékein alakult, hogy némiképpen módot adjon azon óriási veszteségek pótlására, a melyek a bécsi krachban sújtották a soproni piacot. A Soproni Építő- és Földhitelbank felöleli a banküzlet minden fajtáját, csak jelzáloggal nem foglalkozik, épületekre és más ingatlanra nem ad hitelt. Szembeszökő ellentmondás ez, tekintettel a bank címére és a többi éppen nem jelzálogos kölcsönök adására alakult intézetre, de tény, hogy ezen intézet szolgálja sok tekintetben egyedül megyénk közönségének bankszükségeit és ebből kifolyólag igen élénk összeköttetést tart fenn a bécsi tőzsdével is. Ezelőtt 10—12 évvel még adott ugyan jelzálogos hitelt, de most már teljesen átengedte ezt a soproni és a megyei takarékpénztáraknak meg szövetkezeteknek, a melyek kelletén is túl, céljuk és mivoltuk által kiszabott korlátok negligálásával, sokkal nagyobb mértékben gyakorolják a jelzálogüzletet, mint szabadna.

E visszasság, a mely máshol könnyen válhatnék végzetessé, pénzintézeteinket csak igen nagy baj esetén dönthetné veszedelembe. A soproni intézetek egytől-egyig a sopron-megyeiek jelentősebbjei mind, olyan hatalmas összeget képviselők és könnyen mozgósítható tőkék fölött rendelkeznek, nem értékesíthető betéteiken vásárolt értékpapirokban, hogy azokat veszedelem csak olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné, a melyenre manapság gondolni is alig lehet. Élveznek is korlátatlan bizalmat, a melyet jelentékeny tartalékaik is igazolnak. Ámbár tagadhatatlan, hogy a mi intézeteink is szenvednek abban a betegségben, a mely sok helyen általános, hogy a személyi momentum kelleténél sokkal nagyobb mértékben szolgál a felek bizalmának alapjául, mint kellenék. Innen lehet kimagyarázni, hogy egyik-másik intézet neveltségesen silány alaptőkével szemben százazrekre rugó betétet kezel. A Soproni Takarékpénztárnak eleinte csak 15.000, később a tartalékból kiegészített 30.000 forintos alaptőkéje volt, a melylyel szemben öt millióhoz közel járó betét kezelésére vállalkozott; az így támadt visszasságot olyképpen simították el a részvényesek legutóbbi közgyűlésükön, hogy az alaptőkét felemelték hatvanezer forintra.

Nevezetesebb intézeteink az 1894-ik évben kimutatott forgalmi adatokkal egyetemben a következők:

Soproni Takarékpénztár, alapították 1842-ben. Részvényeinek száma 1849-ig 300 darab volt, ma 600 darab. A részvények 100 forintos névértékűek. Az alaptőke 60.000 forint. Az utolsó évek folyamán 70—76 forintos, 1894-ben 100 forintos osztalékot fizettek. Tartalékalapja harmadfélszázezer forintra

rúg. A részvények árfolyamértéke 1400—1500 forint. A betétek összege 4⁹² millió forint. Váltótárczája 1⁰⁰³ millió, jelzálogkölsőne 2⁵⁷⁷ millió forintra rúg.

A *Soproni Építő- és Földhitelbankot* 1873-ban alapították 4800 darab 100 forintos részvénytől, de csak 50 forintot fizettek be. A befizetett részvénytőke 240.000 forint. Tartalékja 111.033 forint. A részvényekért ma 85—90 forintot fizetnek. Osztalékul egy részvényre, már több év óta, 5 forintot fizet. Betéte 122.990 forint. Váltótárczája 203.250 forintra, jelzálogkölsőne 135.282 forintra rúg.

A *Soproni Takaré- és Kölsön-Egylet Szövetkezetet* 1870-ben alapították. Befizettek üzletrészekre 335.000 forintot. Tartalékalapja 21.218 forint. Évi nyeresége 34.318 forint. Betéte 2.214.303 forint. Váltótárczája 270.067, jelzálogkövetelése 1.833.626 forintra rúg. Ez intézet, miként neve is mutatja, szövetkezetnek alakult, de négy évvel ezelőtt a teljesen befizetett 50 és 100 forintos részjegyeket átalakították részvényekké. Az intézet az idén ünnepelte fennállásának negyedszázados jubileumát. 8¹/₀-os osztalékot fizetett.

Kismartoni Takarékpénztár. Alapították 1872-ben. Egyezer darab 100 forintos részvényt bocsátottak ki. Tartalékalapja 101.215 forint. A részvényeket ez idő szerint 300 forintjával keresik. 15 forint osztalékot fizetett. A betét összege 2.272.326 forint. A váltótárca 75.259, a jelzálogkövetelés 1.795.409 forintra rúg.

A *Kismartonjárási Takarékpénztár* 1884-ben alakult és 10 éves fennállása alatt feltűnően szép eredményeket mutatott fel. Alaptőkéje 300 darab 100 forint névértékre szóló teljesen befizetett részvényből áll. A részvények ez idő szerint már 230—250 forintért kelnek. Az évi osztalék tavaly 10 forint volt. A tartaléktőke 14.248 forintra rúg. A betét összege 807.997 forint. A váltótárca összege 181.366, a jelzálogkövetelés 530.662 forintra rúg.

A *Nagymartoni Takarékpénztárt* a bécsi krach idejében alapították, egészen abban a szellemben, a melyben az akkori alapítások létesültek. De az intézetnek szerencséje volt, hogy élére becsületben megöregedett férfiak kerültek, a kik megővták az intézetet attól a vihartól, a mely Bécsből kiindulva, irgalmatlanul söpörte végig megyénket is. Kibocsátottak 1200 darab 100 forint névértékről szóló részvényt, de a névértéknek csak negyed részét (25 forintot) fizették be és a kiegészítésre már azért sem gondoltak, mert az intézetet még ma is az első részvényesek, vagy azok utódai vezetik, a kik részvényeiken túl nem adnak és a kik olyan állandó karakterű betéteket tartanak az intézetben, hogy egyelőre egyetlen ok vagy körülmény sem siettetne az alaptőke hátralévő 75⁰/₀-ának befizetését. A tartaléktőke 13.716 forint. A tavalyi osztalék 7 forint, a mi 28⁰/₀-os kamatozásnak felel meg. A

betétek összege 983.498 forint, a váltótárcaé 271.419, a jelzálogkölcsoné 588.328 forint.

A *Répczevidéki Takarékpénztár Csepregben* szintén az 1873-ik év alkotása, de már a krach lezajlása után támadt. Egyezer darab 50 forintos részvényt bocsátottak ki és így az alaptőke 50.000 forint, a melyet a tartaléktőke már néhány száz forinttal felülmúl. Tavaly 11 forintos osztalékot (22%) fizetett. A részvényekért ez idő szerint szívesen adnak 180—200 forintot. Betétállománya 1,043.065 forintra rug. Váltókban 309.154, jelzálogkölcsonokban 652.380 forintot gyűmölcsöztet.

A *Sopronmegyei Első Takarékpénztár Kapuvárott* 1872-ből való és nyomon követte a hatvanas évek végén és a hetvenesek elején a Rábaközben befészkelődött mezőgazdasági válságot, a mikor a föld ára rohanva hanyatlott alá és az uzsora rettenetes pusztítást kezdett a Kis-Alföldön. Kétezer darab 50 forintról szóló részvényt bocsátottak ki, de csak 25 forintot fizettek be, mivelhogy akkor csakis ilyen összeggel tudták az alapítók elhelyezni a részvényeket. De az ügyes kezelés és az a kereskedelmi szellem, a melyet az intézet megalapítója és huzamos ideig einőke, Sugár Sándor, vittek az intézetbe. olyan karba hozta, hogy a tartaléktőke most már 7000 forinttal múlja fölül az 50.000 forintos alaptőkét. A részvényeket ma már 90—95 forintért is keresik. Az utóbbi években 6 forint osztalékot fizetett. A betét 1,105.812 forint. A váltótárca 202.538, a jelzálogkövetelés 799.122 forintra rug.

Ezek Sopron megye jelentékenyebb pénzintézetei, a melyeken kívül a gazdasági érdekek szolgálatára több községben is vállalkoznak apróbb hitelszövetkezetek. A Reiffisen-féle szövetkezetek mintájára alakulva, kisebb-nagyobb eredménynyel segítik ezek az iparos- és a gazdaközönségnek azon részét, a mely csak kölcsönös támogatással juthat valameiyes hitelhez. Van ilyen szövetkezet Csornán, Beleden, Pulyán Lövön, Ágfalván, Harkán és más községekben is. Legáldásosabban és legtöbb eredménynyel munkálkodik a két utoljára említett, a melyek megalakítása körül Renner Henrik harkai evangélikus lelkész fáradozott legtöbbet. Az ő elnöksége alatt működik a harkai hitelszövetkezet ma is és benne élénken tükröződik vissza, épp a lelkész ur által munkára, takarékosságra, a műveltség iránt fogékonyságra nevelt nép jóléte.

Alig magyarázható meg, hogy a pestmegyei hitelszövetkezetek elnöke: Károlyi Sándor gróf, megyénkben még csak meg se kísérelte a hasonló intézetek propagálását, holott a nemes gróf megyénk egyik választókerületének, az esterházainak, mandátumával került a képviselőházba. Pedig a mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek megyénkben nagy szerep jutna és hathatósan tudnák tovább is előre segíteni

azt a nagy törekvést, a mely kisgazdáinkat lelkesíti, hogy intensív gazdálkodással és jelentékeny marhatartással lehetőleg ellensúlyozzák a gabona árának süllyedését. Állításom igazolására hivatkozom újból a harkai szövetkezetre, a melynek árnyékában páratlanlára emelkedett e község jóléte.

Mielőtt áttérnék a Osztrák-Magyar Bank soproni fiókja forgalmának részletezésére, kimutatni, hogy kereskedelmünk mennyiben veszi igénybe ott a hitelt, néhány szóval utalnom kell arra, hogy a soproni pénzintézeteket, a már fentebb elmondottakon kívül erősen jellemzik a nagy és állandó természetű betétek. Takarékos és jómódú népünk a takarékpénztárakban szereti legkivált gyümölcsöztetni tőkéjét, a melyet, a már jeleztem okokból, ingatlan vásárlásra nem fordíthat. Talán innen van, hogy viszont ez apró intézetek, a melyeknek milliókra rugó betét kamatoztatásáról kell gondoskodniok, nagy előszeretettel gyakorolják a jelzálogos kölcsönöket, a melyek párhuzamban a betétekkel, nemcsak ideig-óráig veszi le rólok azt a gondot, hogy mi tévők legyenek a pénzzel, hanem évek sorára menti fel őket a pénzelhelyezés gondja alól.

Itt van helyén kimutatni, az egyes telekkönyvi hatóságoknál beszerzett adatok alapján, hogy mekkora összegeket képviseltek 1893-ban (csak ezen év adatait kerithettem meg) a tulajdonjogi és zálogjogi bekebelezések, továbbá az egyszerű zálogjogi törlések és előjegyzések. Közlöm ezeket abban a tudatban, hogy jelentősebb következményekkel járó gazdasági bajok eseteitől eltekintve, a felsorolandó összegek nagy eltéréseket más években sem mutatnak és mert az alább közrekerülő összegek, legalább $\frac{4}{5}$ részben, a megyei pénzintézeteket illetik.

Elrendeltetett	soproni	kapuvári	csepregi	csornai	kismartoni
1893-ban	telekkönyvi	hivatalnál	osztr.	értékű	forintokban

Tulajdonjogi bekebe-

lezés	1,184.891	382.171	683.055 ²⁴	536.080	2,305.459
Zálogjogi bekebelezés	68.973	373.451	339.956 ¹⁸	236.759	752.280 ⁹⁰
Zálogjogi előjegyzés	39.975	7.855	3.901 ⁴⁶	10.919	17.243 ²⁶
Zálogjogi törlés . .	1,165.916	503.284	480.076 ⁴⁶	204.684	979.835

Ezen bátran óriásinak mondható nagy összegekkel szemben méltán el lehetne várni, hogy intézeteink iparkodnak lépést tartani a pénzpiacz általános olcsóságával és a jelzálogos kamatlábat csökkentik. Ám ez még ma sem történt meg és a 7⁰/₀-os kamatlábat napi rendben van azoknál az intézeteknél is, a melyek, mint a Soproni Takarékpénztár vagy a Sopronmegyei Első Takarékpénztár, tagjai a vidéki takarékpénztárak központi jelzálogbankjának és eléggé olcsó pénzt kapnak ott is, eltekintve attól, hogy a betétek után 4—4³/₀%-nál itthon se fizetnek többet, a mi egyébként szintén elég

magas a mai pénzviszonyok között. Ehhez járul még — általános gazdasági szempontból — az a baj, hogy valamelyes conversiót jelzálogos követeléseiknél nem engednek meg olyankor sem, a mikor a kölcsönök kamatlabát apasztják, a mi az utóbbi években megtörtént. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a 30—42 éves kölcsönök lejáratuk előtt nem fizethetők vissza. Az adós, ha van pénze, egyszerre is törlesztheti adósságát. Ámde a kisbirtokos a régibb keletű és magas kamatlab alapján contrahált jelzálogadósságát csak akkor convertálhatná, ha a terhet előbb visszafizethetné. Erre pedig nincsen alkalmá, mert újabb bekebelezésig, személyi hitelre, pénzt nem kap. Az egyik intézet nem ront a másikra és így csak abban az irgalomban részesül a paraszt, a melyet az intézet akkor gyakorol vele, ha önmaga convertálja követeléseinek kamatlabát. Épp 1893-ban a Soproni Takarékpénztár ezt tette. De bizony addig voltak 9^o/_o és 7^o/_o között változó többféle kamatlab szerint bekebelezett jelzálogkövetelése, a szerint, hogy akkor vette-e a paraszt a pénzt, a mikor még magas, avagy a mikor már alacsonyabb volt a kamatlab.

Miként már több ízben is említettem, kereskedőink hiteligenyeit leginkább istápolja az Osztrák-Magyar Banknak soproni fiókjának. Hosszú ideig különösen eltogult, kicsinyes szempontok voltak itt is irányadók. A soproni Knauser szellem ide is befészkelődött és sokszor tolt zárat olyan igények elé, a melyeket méltatni nem volt képes alant járó kereskedelmi műveltsége és exclusiv természete, meg ismeretes bizalmatlansága. Innen eredt, hogy egyik-másik jelentősebb czégünk a bécsi bankokkal keresett összeköttetést. Ám újabban, talán kapcsolatban a fiók vezetőségében pár évvel ezelőtt bekövetkezett változással, fordulat állott be az intézőségben uralkodó szellemben is és méltányosabban itélik meg azokat az igényeket, a melyek a banknál keresik hitelük kielégítését.

Az Osztrák-Magyar Bank soproni fiókjának tavalyi forgalma 4,752.115 forintra rugott. Tulságosan, mondhatnám nevetségesen csekély ez összeg kereskedelmünk és iparunk arányaihoz mérten, ha tekintetbe vesszük, hogy a kamarai kerület keretében levő nagykanizsai fiókjának 6,119.376 forintnyi forgalmat csinált. A fennforgó visszasság illusztrálására még jellemzőbb az, hogy a soproni fiók nem számított le 2000 darab váltót sem, holott a nagykanizsai 12,623 darabot discontált. Némileg ellensúlyozza ezt, de jellemzi is kereskedőinket épp úgy, mint kereskedelmünket az a körülmény, hogy kézi zálogra 1,600.530 forintot adott a soproni fiók, holott ezen czimen a nagykanizsai csak 331.970 forintot helyezett el az egész év folyamán. Ez a körülmény ujólag csak azt igazolja, hogy a soproni nagykereskedői háznak és ipar-

telepeknek Bécsben és részint Budapesten van bankárjuk; ezekhez küldik rimessáikat, ezeknél telepítik elfogadványaikat és ezek által adatnak és vetetnek devisákat külföldi követeléseik, illetőleg tartozásaik lebonyolítására. De mutatja a fent elősorolt adatok legutolsója azt is, hogy a középrangú kereskedők, értem a vidéki fűszer-, gyarmatarúk-, divatczikkek kereskedőinek előbbkelőit, a kik váltókkal szokták fedezni hitelüket, bizonyos nyárspolgári ellenszenvvel vagy félelemmel vannak eltelve e hitelpapiros iránt és inkább adnak kézi zálogul értékpapírt, semhogy váltókkal manipuláljanak.

VII. Igazságszolgáltatás.

Vármegyénk területén egy törvényszék és hét járásbiróság végezi a törvénykezést. A törvényszék Sopronban székel. Járásbiróságok vannak: Sopronban, Kapuvárott, Csornán, Kis-Martonban, Felső-Pulyán, Csepregben és Nagy-Martonban.

Folytatólag rajzát óhajtván adni mindazcn tényezőknek, a melyek megyénk területén az igazságszolgáltatás munkájában osztozkodnak, nem szabad említés nélkül hagynom a kőhidi országos fegyházat, a mely Sopron város területén, a Rákosra vezető országút közelében, abban a hatalmas épületben van, a mely egykor a soproni Offermann-féle czukorgyár gyári épülete volt. Az állam a nyolczvanas évek elején vette meg és alakította át a hatalmas épületet fegyházzá, a melyben átlag 700 fegyenczet őriznek. A fegyház élén egy igazgató áll, a ki őt tisztviselőivel egyetemben igazgatja az ügyeket és rendelkezik az igazságszolgáltatásnak e szomorú házában, a mely a modern követelmények minden igénye szerint van berendezve. Estétől reggelig villamos lámpák szórják vakító fényüket. Templom és iskola, meg fákkal beültetett udvar szolgál lelki és testi üdülőt. Gépek zakatolása és a műhelyek zaja veri el a süket csöndet. Van nyomda, lábfakészítő-, kosárfonó- és lakatos-műhely. Fogadott előmunkások tanítják a fegyenczeket a munkára, a melyek olcsósága ellen kiséparosaink köréből itt sűrűn hangzik fel a panasz, holott épp bennünket alig érint a fegyenczek munkájának olcsósága, mert a kész árút az illető nagyvállalkozók nagyobb részében szállítják, illetőleg adják el, nem csak megyénk, hanem rendszeren az ország határain is túl.

Ha majd kiépül a soproni törvényszéki palota, kerületi börtönre is van kilátásunk, mintha ezzel kívánná kárpótolni az igazságügyi kormány abbeli vesztett reményünket, hogy a Dunántúlra szánt királyi táblák közül egyet nekünk nem juttatott. Reményünkben csalódtunk; sok lótás-futásunk kárba veszett; nagy ígéreteinket és mindennemű csalogató megajánlásainkat visszautasították. Királyi táblát nem kaptunk,

ámde kapunk helyette nem sokára törvényszéki palotát, megszüntetésére azoknak az anomáliáknak, miszerint a kir. törvényszék arra teljesen alkalmatlan bérházban van, hogy ugyanott a telekkönyvi hivatal éppen nincsen mindenképpen tűzmentes helyen, hogy a királyi ügyész a másik utcában, egy nyomorultan épített bérháznak padlásból készült második emeletén kénytelen megvonulni, hogy a törvényszék börtönének és a vizsgálóbírónak a vármegyei házában akadt csak hely irgalomból és hogy a járásbíró is, messze a törvényszéktől, oly régies bérházban van, miszerint a legigénytelenebb embernek is szinte visszatetszik, hogy itt a király nevében igazságot hirdetnek. Szilágyi Dezső miniszerségének köszönhetjük, hogy az ügyvédi kamarának és a törvényszéknek felsorolt panaszait megorvoslandó, hova-tovább megkezdik az új törvénykezési palota építését a régi lovassági laktanya nagy complexusán, a melyet a város ingyen ajánlt fel az igazságügyi kormányának. Ebben az új törvénykezési palotában, úri kényelemben lesz együtt a törvénykezésnek minden, Sopronban levő, fóruma a melynek középpontját a királyi törvényszék képezi.

A Sopronban székelő királyi törvényszék egyike az ország legnagyobb törvényszékeinek. Az elnökön kívül 9 bírāja, 3 jegyzője és 2 aljegyzője van. Ügyforgalma 1894-ben, a mely egyben híven tünteti fel az ügyforgalom átlagát is, a következő számadatokban tükröződött: beérkezett 10.966 polgári-, 10.621 telekkönyvi- és 5.190 büntetőügyi ügydarab. Ehhez járul, hogy a soproni kir. törvényszék a nagyobb pénzügyi kihágások feletti bíráskodással is fel van ruházva, még pedig nem csak Sopron megyére, hanem Vas és Zala megyékre kiterjedő illetékességgel is. E mellett a soproni királyi törvényszék a herczeg Esterházy hitbizománynak is bírósága, a melyből kifolyólag nem egyszer halmozódnak fel szerfölött teendői.

A törvényszék területén : már teljesen be vannak fejezve a birtokrendezések és az úrbéi perek; nagy ritkaság, ha ez utóbbiakból még kerül egy-kettő a törvényszék elé, de ha kerül is, ez kizárólagosan a volt úrbéreseknak jutott közös legelő felosztását tárgyalja. Sokkal elmaradtak azonban a telekkönyvi átalakítások, a melyekhez, a megye területének legtöbb helyén, még csak hozzá sem kezdettek. Van is az elmaradottság miatt fölötte sok baj az ingatlanok forgalma és a jelzálogüzletek megkötése körül.

Fölötte érdekes jogi jelenségek megyénk területén a censualis vagy curialis beltelkek. Ugy keletkeztek, hogy a földesúr megengedte a felszabadult jobbágnak, avagy az ő úri fennhatósága alatt odaköltözöttnek, hogy évi bér fizetése mellett építhet a telekre házat vagy bármely más felépítményt. Ennek folytán a felépítmény a birtokos tulajdona, a

terület ellenben a földesúré, a ki évi bért élvez tulajdona után. Az évi bér rendszeren készpénzben fizetendő és csak Fülesen, gróf Zichy Rezsőné curialistái vannak megterhelve olyképpen, hogy igen szerény, készpénzben fizetendő évi bér mellett még két gyalognapszámot is kötelesek szolgáltatni, a mit a fülesiek még ma is úrbérnek hívnak. Esterházy herczeg birtokain az említett curialis birtokokból egész községek keletkeztek; legnevezetesebbek közöttük azok a zsidó községek, a melyek Lakompakon, Nagy-Martonban, Kis-Martonban, Kaboldon és Német-Keresztúrott keletkeztek és a melyek köz-igazgatási helyzetéről majd alább lesz szó. Ámde az Esterházy herczegek, igen humanusan, többi földesurainktól eltérően, módját ejtették annak, hogy a felépitmény tulajdonosa megszerezhesse a föld tulajdonát is és az évi bér húszszorosának lefizetése után átengedték a telek tulajdonát. Ezzel az eljárásukkal mintát alkottak annak a törvényjavaslatnak, a melyet még Szilágyi Dezső minisztersége korában hozott a törvényhozás a curialis birtokok megváltásáról, kimondván, hogy az évi bér húszszorosa képezi a megváltás összegét, a minek alapja egyébként, itt az Esterházyaknál azon egyszerű számtani igazság volt, hogy az 5 százalékkal kamatozó tőke éppen húszszorosa az évi kamatnak.

Nagyot fogyott a soproni királyi törvényszék ügyforgalma, a mikor néhány év leforgása alatt telekkönyvi hatósággal ruházták fel — a soproni és felsőpulyai kivételével — az egyes járásbíróságokat és az egyes járások telekkönyveit Sopronból elvitték. Természetes, hogy ennek folytán, és aránylagosan, szaporodott az egyes járásbíróságok ügyforgalma, a melyet a következő táblázat tüntet fel:

Járásbíróságok neve	polgári	büntető		telekkönyvi
		ü	g y e k	
soproni	13.752	3.466	—	—
kapuvári	4.079	1.888	5.245	5.245
csornai	3.341	1.451	3.270	3.270
kismartoni	3 991	2.237	3.633	3.633
felsőpulyai	4.280	1.606	—	—
csepregi	2.264	787	2.387	2.387
nagymartoni	1.800	1.140	2.576	2.576

A legnagyobb ügyforgalommal bír, miként e kimutatás is igazolja, a soproni járásbíróság, a mely, mint szabadon választott bíróság és mint a soproni kereskedelem bírósága, fölötte igénybe van véve.

A felsőpulyai járásbíróság ügyforgalmának nagy száma már azért is feltűnő, mert vasuti állomástól távol fekszik. Ám épp a polgári ügyek nagy száma kapcsolatban van azzal az üzérkedő szellemmel, a melyről, mint ezen járás horvát- és német-nyelvű lakosainak characteréről már fentebb szó-

lottam. Ez a nép parányi földjétől várja kenyerét, gazdagságot, ló-, szarvasmarha- vagy sertéskereskedésből szerez. Kezdi pedig a kereskedést a legalacsonyabb fokon, a hajcsárságon és az így szerzett kis pénzen lesz a maga gazdája. Csoda-e, ha közben száz és száz alkalommal ütköznek össze az egyesek érdekei olyképpen, hogy annak rendezése csak a bíró előtt válik lehetővé.

A birtokváltás, a miként ezt már a Hitel cikkelyben is kimutattam, a megye egész területén igen gyakori, a minek oka a föld jövedelmének nagyságában és a földbirtok iránt való nagy ragaszkodásban keresendő. Természetes, hogy ez a körülmény nagyban felszöktette, talán sok helyen értékén túl is, a föld árát és tudok rá több esetet, hogy a Répcze vidékén lakó paraszt eladta busás áron kicsinyke földjét és elköltözött más megyébe, a hol a kapott pénzért nagyobb és többet jövedelmező földet vásárolt.

Természetes, hogy a birtokváltások sokasága nagyban emeli a járásbíróságoknak, egyben telekkönyvi hatóságoknak is, munkáját. 1894-ben a soproni és felső-pulyai járások területén (ezek telekkönyvi hatósága Sopronban van) 2571-re rugott a birtokváltások száma. E változások 4,220.334 forintnyi értéket képviselnek. A változások 1827 esetben szerződés, 89 esetben árverés (102.052 forint értékben) és 655 esetben halálozás folytán következtek be. — A kismartoni járásban 1553 volt a birtokváltások esete, a melyekből 31 történt árverés folytán; az összes birtokváltások 2,891.098 forintnyi értéket képviseltek. — A nagymartoni járásban 549 volt a birtokváltások száma, a melyek 183.104 forint értéket képviseltek. A birtokváltási esetek között 30 volt árverés 25.915 forint értékben. — A csepregi járásban 765 volt a birtokváltások száma, a melyekből 28 árverés folytán következett be. Amazok 183.080 forintot, emezek 69.150 forintot képviseltek. — A kapuvári járásban 956 birtokváltás volt; 57 következett be árverés folytán; amannak értéke 490.374, emezé 56.621 forint volt. — Végül a csornai járás telekkönyvében 937 birtokváltást jegyeztek elő 1,024.952 forint értékben. 34 esetben árverés folytán cserélt a birtok gazdát.

E számadatok igazolják legjobban, hogy milyen határozottan nagy szükség volt a telekkönyvek decentralisatiója.

A törvényszéki tárgyalásokon leggyakrabban, sőt talán túlságosan sokszor, a súlyos testi sértések, lopás, meg hatóság vagy hatósági közegek ellen való erőszakoskodás esetei fordulnak elő. Ez utóbbira vonatkozólag bíróságaink abban a meggyőződésben vannak, hogy a büntető törvénykönyv rendelkezéseinek túlszigorúsága és a megfelelő büntetések nagyon is rigorósus alkalmazása szaporítja fel az esetek számát; mert a bekövetkező megtorlás tudatában a rendőr, a mezőőr, avagy a falusi bíró rögtön kész a feljelentéssel, ha hatáskörükben

eljárva valaki csak feleselni merészkedik velök. A testi sértések túlnagy száma majdnem kizárólag azokra a járásokra szorítkozik, a hol horvátok és magyarok laknak. A horvátokat vad, nyers természetük, a magyarokat a legénykedés, a duhajkodás és a virtuskodás viszi öklelésre. Vannak legények lenni a Rábaközben, a kik bicska nélkül sohasem járnak a korcsmába. De az utóbbi évek során, a mióta a királyi curia erős büntetésekkel sújtja a verekedésekből származott testi épség ellen elkövetett vétséget, a verekedések száma feltűnően megcsappant.

VIII. Közigazgatás.

Az állami közigazgatás közvetítése és az autonom közigazgatás gyakorlása a vármegye területén két törvényhatóság között oszlik meg: az egyik Sopron szab. kir. városa, a másik Sopron vármegye.

Sopron szab. kir. város, mint önmagában zárt és egységes hatóság, a községre háruló közigazgatást is végzi és ennél fogva is intensívebb működést fejt ki, mint a megye.

Sopron város közigazgatásának ugyanaz a fő jellemző vonása, a mi rendesen minden városi adminisztrációban és autonómiában meg van: a conservativismus. Lehet, sőt alig tagadható, hogy ez a charakteristikus elem városunk lakosaiban és azok gondolkodási menetét visszatükrözve, adminisztrációjában is erősebben van meg, mint más városokban. Ennek oka, a város és a lakosság kedvező anyagi helyzetén kívül, azon körülményekben rejlik, hogy Sopron alig-alig érezte azokat a lázba hajtó szenvedelmeket, a melyek hazánk többi részét nagyon is gyakran verték ki nyugalmaiból és fogékonyabbá tették a lakosokat az eszmékért való lelkesedés iránt. Sopron a már évszázadok óta biztosított városi hatóságából kifolyó előnyöket, a Habsburgház és az alsó ausztriai rendek pártfogása alatt, a legnagyobb nyugodtságban élvezte akkor is, a mikor hazánknak jó részét a török invázió és testvérharcz dulta. A félhold jelvénye alatt küzdők szipolyozásait soha sem ismerte, vagyonát és szívét soha sem kavarták fel kényuraskodásaikkal a basák és azok alázatosan meghunyászkodó, de kegyetlen szolgálai. Majd azokban a harcokban, a melyeket az ország függetlenségéért vívtak e haza földjén, egyik vagy másik ellenség ellen: Sopron nem vett részt. Csak a Bocskay- és a Bethlen-hadjáratok egyik-másik, inkább elmosódó jellegű hatása mutatta itt következményeit. A hazát védelmezni, a hazát a magunk legfőbb javainál is többre becsülni tanító harcokat Sopron közvetlen közelben nem látott, abban részt nem vett. Megkimélve a lakosságot alapjában pusztító harcoktól, prosperálása és fejlődése érdekében kívülről hozott népségre soha nem szorult. Régi, benszülött

polgársága van, a mely büszkén emlékezik élt őseire és dicsekedve vallja erénynek, a mit őseitől örökölt: a fontolva, lassan járó haladást.

A belső változásoktól és a kívülről jövő küzdelmektől megkímélve, Sopron anyagi és erkölcsi haladása csigalassúsággal jutott előre, kényelemben élvezve, sőt aknazva ki azokat a jogokat, a melyeket egyik-másik szerencsés véletlen, avagy igazi érdemre jogosító erény biztosított neki. Megemlítendő ezek közül, épp mivel a város régi közigazgatását illette, az a földesúri jog, a melyet, mint civitas, tanácsbeli urai, grófjai által gyakorolt úrbéres falvai fölött, a melyek voltak: Ágfalva, Harka, Balf, Klimpa, Kópháza, Bánfalva, Medgyes és Lépesfalva. Ugyancsak régi közigazgatásán belül szerzett jogok alapján szedett sok dézsmát a maga és az úrbéres közösségek határaiban levő szőlőkből. Volt a városnak nagy sörfőzője is, a melynek kezeléséről, épp úgy, mint a sör- és borkimérésről, meg a nagyban való eladásról, már a 17. században fennálló statutumok rendelkeztek.

A városi közigazgatásnak három főfactora: a tanács, a közgyűlés és a rendőrség. A közigazgatási bizottság, a melynek legnagyobb jelentősége, mint közigazgatási bíróságnak van, a felsorolt három főfactor munkássága mellett alig-alig kap szerepet.

A tanácsnak, mint az állam végrehajtó közegének, működése nagyon is actaszerű; fontosabb jelentősége akadna az autonóm közigazgatás terén, de itt a kezdeményezést legnagyobb részben a közgyűlés ragadta magához és a tanács inkább csak az előkészületi teendőket végezi és a közgyűlési határozatok értelmében, a végrehajtást gyakorolja és eszközli erre való közegei által.

A közgyűlést alkotó törvényhatósági bizottság működését, a községi autonomia terén, legjobban a költségvetés összesége és azon belül annak egyes tételei tüntethetik fel. Épp ezért helyén valónak látom itt közölni Sopron szab. kir. város 1895. évi költségvetésének főbb tételeit; ezek osztrák értékű forintokban:

a) *Bevétel*: földbirtok haszonbér 20.650²¹, — házbér 12.821¹⁶, — helypénz, vámok és egyéb jövedék 85.714⁸⁰, — a brennbergi kőszénbánya után 31.127⁹⁶, — legelő, szőlő, stb. őr díjai 5.927⁹⁵, — térítmények 12.043²³, — az évi szénatermésért 11.074²⁵, — a városi erdők jövedelme 83.648²⁴, — katonai laktanyákért bér 50.877⁸⁰, — tőkeamat jövedelemért 9.591⁰⁸, — ebadóért 1.845⁰³, — előirányzott rendkívüli bevételekért 21.000 — pénztári készletért 1894. végén 91, — az összes bevétel 346.535⁵⁵ frt.

b) *Kiadás* (a főbb tételek): tisztviselők és szolgák fizetése 99.420⁵⁵, — díjnokok javadalmazása 7.920⁵⁰, — szolgaszemélyzet ruházata 2.630¹⁶, — irodai szükségletre és nyomtat-

ványra 2.302²², — vegyes kiadások a hivatalokban 3.055⁴², — közbiztonság és tolonczügy 4.296⁹⁰, — közegészségügyi kiadások 7.794¹⁵, — mértékhitelcsúszó hivatal 856, — segélyezések, magán-gyermekkertek subventiója, árvák tartása 29.116⁶⁷, — tanügyi kiadások 20.242⁸⁶, — kegyúri kiadások 4.885⁸⁷, — hitközségek segélye 37.400, — beszállásolás és laktanyafenntartás 12.514⁸⁵, — gazdasági kiadások, tűzifa egyenérték 12.296⁸², — városi épületek fentartása 4.100, — kutak fentartása és vízvezetési kiadás 25.562⁹⁰, — csatornák fentartása és építése 3.508⁹⁰, — kövezet fentartása 10.675, — új utak építése 17.024. — nyilvános sétahelyek fentartása 3.090, — utcák világítása és tisztántartása 23.145³⁵, — phylloxera-kiadások 1.296³⁶, a mely összegek, a többi itt fel nem sorolt kiadási tételekkel egyetemben, a *kiadások összegét felszököntik* 513.989⁹⁷ frtra.

A rendes bevételek és kiadások különbözete és ezenkívül még az átmeneti kiadások folytán támadt hiány, 181.158²³ forint összegben fedezendő községi póttadóval, a mely a folyó évben 69⁰/o-os.

Am a felsoroltak által még nincsenek feltüntetve a város összes bevételei és kiadásai, a melyeket jelentékenyen öregbit a törvényhatósági közutak költségvetése. Ezen cím alatt 44.572³³ forint a bevétel és 42.566⁰⁶ frt. a kiadás.

A rendes évi költségvetés keretén belül tárgyalatik az alapítványt képező városi szegényápoló-intézet költségvetése is, a melynek 15.274⁴⁰ forint bevételével szemben ugyanakkora kiadása van.

A költségvetésnek imént felsorolt adataiból legjobban kiolvashatni a közigazgatási kormányzat személyi és dologi szükségleteit. Kitűnik ezekből, hogy a törvényhatóság a kultúra terén fejt ki legintenzívebb munkálkodását. A tanügyi kiadások képezik a *kiadások legnagyobb tételeit*. Bővebben szólók majd erről tanulmányom utolsó cikkében; itt csak azt tartom szükségesnek felemlíteni, hogy a hitfelekezetek által fenntartott népiskolákat nem az 1868: XXXVIII. törvényczikk alapján segélyezi a város, hanem a törvényt szabta határokon túl, történeti alapon fejlődött viszonyból kifolyólag, sokkal intenzívebben. 1845. évi június 27-én volt, a mikor a városi tanács azt határozta, hogy a recipiált felekezeteknek tagjaik számarányához viszonyított évi segélyt juttat. Ebben az időben a katolikus felekezet hívei 4000-el voltak többen az evangélikus felekezet híveinél. E jelentékeny szám miatt az evangélikusok iskolájuk fentartási költségeihez, olyan szerény segélyben részesültek volna, hogy azt csak nagy nélkülözésekkel tarthatták volna fel. Paktumot kötöttek tehát a várossal és lemondtak a tanácsban gyakorolt kegyúri jogaikról. A város ennek utána egyenlően szabta ki az iskolai segélyt, viszont az evangélikusok ennek utána nem folytak be a város kegy-

urasága alatt álló plébániára kijelölt pap és tanító választásába. Idők multán az izraelita vallásfelekezet is ezen a jogcímen kapott hivei számának, illetőleg azok évi adójának, arányában segélyt.

A kultura terén kifejtett nagyarányú munkálkodáson kívül fölöttébb jelentékeny tevékenységet fejt ki a közegészségügy ápolása körül. A közkórházat a város vette kezelése alá, a jó ivóvíz előteremtése céljából pedig részvények vásárlása által tette lehetővé a vízvezetéki részvénytársaság megalakulását, sőt biztosítandó a társulat vállalkozásának prosperálását, közegészségügyi szempontból közutakat állíttatott fel, a melyek a vízvezeték vizét a nagyközönségnek korlátlan kényelemben bocsátják rendelkezésére.

De nem hanyagolja el az autonómia a közgazdasági érdekek ápolását sem és miként már fönnebb említettem, áldozatok árán is támogatja lakosait, a kiknek nagy része szőlőműveléssel foglalkozik. 1890-ben 15 katasztrális holdon szőlőtelepet (János-telep) létesített, a melyen a folyton terjedő phylloxera ellen, az amerikai direkt termő és ojtó alanyokat termelik a belföldi legnevezetesebb fajokkal egyetemben. 1893-ban már 67.487 gyökeres- és 718.900 sima-vesszőt adott el a telep, a mely a soproni szőlőtermelőknek 50%-nyi árleengedést ad. A telepen fa- és szőlőoltási tanfolyam is van, a melyet átlag 40—50 gazda látogat.

A szegényügy rendezését és humánus irányban való istápolását, részben a város által kezelt alapítványok, részben magánegyesületek tették lehetővé. De az autonómia ezen téren sem zárkozott el. Tavaly 1848 forintnyi segélyt juttatott a város a szegényeknek, azonkívül, hogy az árvákat, miként a bemutatott költségvetés *kiadás* szakaszának 9. tételében felsorolt 29.116⁶⁷ forintnyi összegből 23.400 forinttal segélyezi; továbbá a lelenckeket ellátja és fentartja a szegényápolót, a melyben elszegényedett városi polgárok és nők kapnak holtiglan lakást meg teljes ellátást és a melynek alapját 1873-ban a soproni takarékpénztár vetette meg 5.000 forintos ajándékával.

A felsorolt adatokkal szemben, a melyek a városi autonómia működését méltányolhatóan kedvező színben tüntetik fel, feltűnően elhanyagolt vagy legalább is elmaradt állapotban van a rendőrség szervezete. A rendőrkapitányi hivatal, a mely ipartestület hiányában az összes iparügyek elintézésére is hivatva van és a mely kerületi betegsegélyző-pénztárak felállításával Sopron városán kívül, még a megye soproni, pulyai és nagymartoni járásaira is nyert hatáskört, mindössze 3 fogalmazó, 2 őrök és 3 díjnokból áll. A rendőrség létszáma 53. A rendőrség éjjeli felügyeletet nem tart és a legénységet csak a legujabb időben kezdték iskolázni. Mentő-felszerelésről általában nincs szó. Ilyen kö-

rülmények között a rendészetnek több ága nem részestül a kellő gondozásban; bár hihető, hogy a nem régiben megalakult ipartestület olyképpen fogja a rendőrség teendőit megcsökkenteni, hogy nagy feladatának teljesítéséhez közelebb juthat.

A vármegyei közigazgatás mintaszerű. Rászolgált erre azon karakterénél fogva, a melyet a legutóbbi 15 év alatt öltött magára, midőn a régi formák között is, erélyes és munkát kedvelő alispánja, a mostani főispán, olyan tisztviselői kart nevelt, a mely azonképpen szolgálja vármegyéjét, mintha már réges-régen kinevezett tisztviselő lenne. A régi vágású, tudatlan, munkakerülő, basáskodó megyei tisztviselőnek itt már nyoma sem akad.

Amennyiben Sopron megyéről, közigazgatási szempontból is, mint mintavármegyéről szoktak országshoz beszélni, az éppen nem érdeme a törvényhatósági bizottságnak. E roppant testület megyénkben egy nagy, esetlen, túltengett korporáció, a mely csak nagynéha ébred föl. Ha választásról, politikai agitációról, országos politikai kérdésekben szerkesztendő felirásokról van szó, akkor bekerül a régi vármegyeháznak, történelmi alakok képeivel és hadviselte zászlókkal ékesített nagytermébe, a nagy testületnek legalább is fele vagy kétharmada. Egyébként bizony semmi sem rázza fel kényelméből. Nem is igen látogatják a közgyűléseket 70—80-nál többen és három óránál ritkán nyúlik a közgyűlés hosszabbra. Tíz év óta kétszer volt rá eset, hogy a közgyűlés félnapnál tovább tartott.

Amde a milyen kevéssé aktióképes maga a törvényhatósági bizottság, a melynek 426 tagja van, annál elevenebb tevékenységet fejtenek ki az egyes szakbizottságok, a melyek amannak kebeléből választva, az állandó választmánynyal és a közigazgatási bizottsággal egyetemben csinálják ugyszólván az egész megyei közigazgatást.

Az állandó választmány a közgyűlésnek színe-java. A közügyekkel komolyan foglalkozó bizottsági tagoknak fényes gyülekezete ez, a mely kiváló munkásságát előkelő szellemtől athatott gondolkozással vegyíti. A közgyűlés tárgysorozatának számottevő pontjait itt készítik elő tudással, lelkiismeretes buzgósággal és mély alaposággal. Ha a régi rendi táblához hasonlíthatnám a vármegyei bizottságok működését, azt mondanám, hogy megyénk állandó választmánya azonképpen működik, mint működtek a kerületi ülések. Az állandó választmányban dől el tulajdonképen a közgyűlés elé kerülő ügyek sorsa. Ennek oka azonban nem csupán abban keresendő, hogy a közgyűléseken rendes körülmények között, az állandó választmány tagjain és a tisztviselőkön kívül, átlag alig jelenik meg 30—50 bizottsági tag, a kik nagyobbára tájékozatlanok lévén, vitát nem kezdenek, hanem főképen abban,

hogy az állandó választmány értelmisége elé a tisztviselő is tudásának és munkásságának quintessenciáját viszi.

A törvényhatósági bizottságnak is, az állandó választmánynak is jellege, hogy hiányzik belőlök a gentry és helyettök a katolikus klérus tagjai dominálnak. Ezek egyike-másika hangadók mindkét testületben. Természetes, hogy jelentékeny számukkal és még jelentékenyebb befolyásukkal és a közügyek iránt való érdeklődésükkel sokszor szabnak irányt az elintézendő ügyek menetének. Innen van, hogy Sopron-megyét klerikális megyének ismerik a középpontban, a hol méltányolják ugyan gondos, pedáns adminisztrációját, de a hol tudják, hogy a szabadelvű eszméknek és a politikai törekvéseknek hívei elenyészően kevesek. Közgyűléseink néha azt a képet viselik, mintha az erdélyi katolikus statusgyűlések egyikét plántálták volna ide. Hetvennél több katolikus pap tagja van a köztörvényhatósági bizottságnak, a melynek náluknál nincsen szorgalmasabb látogatója. Oka e különös és bizonyára önmagában álló jelenségnek az, hogy az egész vármegye, még csak nem is régente, néhány főúr dominiuma volt és a középbirtokos nemesség nem verhetett gyökeret. Innen eredt, hogy a volt jobbágyok községeiben a pap és a jegyző képviselték és képviselik ma is azt az értelmiséget, a melynek befolyása van és innen eredt, hogy a papok egy-két kivétellel mind, a jegyzőknek pedig igen nagy része, tagja a köztörvényhatósági bizottságnak.

A közigazgatási bizottság, mint a közigazgatási közegek ellenőrző hatósága, de kivált mint közigazgatási bíróság, hatáskörét nagy gonddal tölti be és jogait meg kötelességeit a legszebben érvényesíti. Az autonómia legkipróbáltabb bajnokai vannak benne; független, a közérdekért lelkesedni tudó emberek, a kik az adóügyekben és az erre vonatkozó törvényekben ép oly mértékben jártasak, mint az építészeti, közegészségi és közoktatásügyi kérdésekben. Figyelmüket semmi sem kerüli el, de teljes méltánnyal vannak azon intézkedések iránt, a melyek a megye közigazgatásának előmozdítását czélozzák. Vármegyénk közigazgatási bizottsága és annak működése valóban például szolgálhat arra, hogy közigazgatási kérdésekben az autonómia hol és hogyan érvényesüljön. A közgyűléssel szemben, a mely nagyságánál és tehetetlenségénél fogva nem alkalmas másra, mint a felelősségnek megosztására, a közigazgatási bizottság olyan testületnek bizonyult, a mely a közigazgatás vezetésében egyedül képes okos tanácskozássra és érett megfontolásra. Ebbeli meggyőződésének adott kifejezést nem régiben mostani főispánunk Simon Ödön is, a ki mint alispán egész befolyását vetette latba, hogy a közigazgatási bizottság munkakedvét és tevékenységének erélyét fokozza és előkelő magaslaton meg is tartsa. Közigazgatási bizottságunk munkásságának mindenha

emlékezetes eseményéről tesz majd tanuságot a törvényhatósági utak hálózata, a melyet az 1890: I. törv.-czikk életbe lépté óta ez a bizottság javíttatott és fejlesztetett még egyszer akkorára, mint voltak annak előtte.

A vármegyei tisztségviselői kar hivatása és feladata magaslatán áll. Gyors, pártatlan adminisztráció van megyénkben és ámbátor, kivált a szolgabíróságoknál, kevés a munkaerő, az alispáni jelentések éppen csak a naponként beérkezett iratok számával arányos, gyakorta avval teljesen egyenlő nagyságú restantiákról tehetnek említést. A csornai járás szolgabírói hivatalában, a mely napon az iktatóba érkezik az ügydarab, aznapon el is intézik azt.

Nem mondhatni ugyanezt a községi adminisztrációról. Itt sok a kívánni való, mert a jegyzői karban még mindig igen kevés az olyanképen képzettek száma, a kik a reájok szabott óriási halmaz munkának teljesen megfelelő tudással és lelkiismeretességgel tudnának megfelelni. Az egyének gyarlóságán itt igen sok múlik és a leghevesebb vérű municipalistáknál is általános az az óhaj, hogy az államosítás a községeknél valóban szükséges. Ám az egyéni hiányok mellett, a melyek összegezve a sopronmegyei jegyzői kart, éppen nem tolják a többi megyék jegyzői kara mögé, nagy csapása a községi adminisztrációnak, hogy a községi és körjegyzők állami feladatokkal annyira túl vannak terhelve, hogy a valószínű községi teendőkre alig kerithetnek sort. Hol az adók kivételével, hol azok beszédével, hol pedig a katonai nyilvántartással vannak elhalmozva; községeiknek benső ügyei ezek után következnek. Nagy baj az is, hogy a társadalom már mostanság is, a mikor még élvezhetné az autonómiát, mindent az államtól vár, ez pedig a feladatokat a törvényhatóságra, a törvényhatóság pedig a községekre hárítja. Így kerül végezetben a terhek legtöbbször a községekre, a melyek szinte roskadoznak a közigazgatás terhei alatt. Ha a körülmények ilyenén alakulása közben figyelemre méltatjuk, hogy a községek között gazdasági, értelmiségi és vagyonossági tekintetben alig van különbség téve, amennyiben a rendezett tanácsú városokon kívül, a megyei törvényhatóság területén belül, csak nagy- és kisközségeket ismer a törvény, elképzelhetjük, hogy egyik-másik községre és annak vezetőjére milyen aránytalanul nehezednek a közigazgatás terhei. Ámde magával a pusztá közigazgatással a községek terhe még nincs kimerítve; ott vannak a köz- és állategészségügyi teendők, a bika és a sertésken tartása, a dögterek gondozása, a gyepmester, a körjegyző, a bába, az orvos, a mezőőr és a többi tartása, a melyek alatt egyik-másik község majdnem roskadoz és nem közönséges emberi munkát rónak arra, a kinek a felsorolt tényezők intézkedéseit nyilvántartani, végrehajtatni és a végrehajtást ellenőriznie kell.

Ehhez járul még, hogy megköveteli a vármegye, miszerint a községi számadások a kettős könyvelés szabályai szerint vezetessenek és a számadásokat évenként a községi köteléken kívül álló férfiaknak elnöklete alatt álló bizottság szokta felülvizsgálni. E szigorú, de a községi háztartásokat nem remélt nivcaura emelő intézkedés külön utasítások szerkesztését tette szükségessé. Ezen utasítások készítésénél mintául vette a vármegye vezetősége azt a könyvelési és pénzkezelési rendszert, a mely a megyei árvaszéknél otthonos és a melyről a miniszter kiküldöttje már évekkel ezelőtt, a mikor az országos feltűnést keltett győri sikkasztás történt, úgy nyilatkozott, mint minta könyvelésről, a mely a vármegyéknek melegen ajánlható utánczásra. Természetes, hogy a jó és kimerítő utasítások daczára is itt-ott még fordulnak elő a számadások vezetésében fennakadások; a mi nem is csoda, hiszen még az egyszerű számadások készítésében jártas ember sem akad sok a kisközségekben. De vármegyénk vezető közegei rendelkezésük és utasításuk kiadásakor arra a nagy kötelességre gondoltak, a mely a köznép oktatása körül a jó papra és jó tanítóra vár. Es valóban ők volnának azok, a kik a népet arra a műveltségi fokra emelhetnék, a melyre azt vármegyénk intelligentiája utalja és a melyre élő példánk van nem egy, többek között, a már máshol emlitem Harka községben. E piczinyke község a 70-es években eladósodott, végrehajtóktól nap-nap után látogatott pizskos falu volt. Ma már, épp a lelkésznek atyai vezetése mellett, két iskolája van, szép temploma, takarékegylete, a melynek 25.000 forintos vagyona van; végrehajtot évek óta nem látott a falu népe, a mely egymást támogatva művelődik és rajongó odaadással respectálja a néki idegen, de gyermekei ajkáról immár szépen csengő magyar nyelvet.

A vármegyei adminisztráció egyes ágai közül legfejlettebb a rendészeti. Ennek öregbitésére is melegen óhajtaná a vármegye, ha sikerülne legyőzni az apró és egymáshoz közel fekvő községek egyesítése elé gördülő nehézségeket, mit a községi háztartás előnyösebb elosztása érdekében a belügyminiszter már rendeletben is sürgetett. Ilyen apró és egymáshoz közel fekvő község vármegyénkben is van több; van néhány, a melynek 200-nál több lakosa sincsen, de önállóságát alig-alig akarja feladni. Érdekes és talán páratlanul álló eset Kis-Marton esete, a hol egy testben, szorosan egymáshoz épülve két politikai község van, de a melyeknek közigazgatási egyesítése mind máig nem sikerült.

Érdemes e különleges dolgot e helyen megbeszélni. Esterházy Pál nádor 1690—1694 között több ízben adott engedélyt a zsidóknak, hogy birtokain mindenféle adók és bérek fizetése után megtelepedhetnek. A telepítési jogot szerződés alakjában biztosította a nádor három község zsidó

telepeseinek: a németkereszturiaknak, a nagymartoniaknak és a kismartoniaknak. A szerződésben kijelentette a nádor és utána kijelentették mindazon majoreskók, a kik a szerződést és az abban foglalt védelmi levelet megújították, hogy a telepes zsidóknak nemcsak védelmet biztosítanak, hanem azt is megengedik, hogy az egész majorátusi birtokon üzérkedhessenek. A telepések közigazgatásilag is a hercegi tisztviselők alá voltak rendelve, a kiknek basáskodása bizony nem egyszer okozott a ghehtóknak nagy gondokat. Talán ez lehetett az oka, hogy a kismartoniak minden áron emancipálni óhajtván magukat, 1870-ben Esterházy Miklós herceg által megújított szabadalmi levelükbe azt is beiratták, hogy ők, a kik a hercegi várkastélytól jobbra emelkedő dombon, Kismarton-hegyen üttették fel sátraikat, a hercegi tiszték közigazgatási intézkedései alól felmentetnek és a maguk kebeléből választott bíró jogara alá tartoznak. Ez által már erős alapja volt vetve annak, hogy Kis-Marton mezővárostól jobbra, de annak közvetlen szomszédságában megalakuljon egy politikailag teljesen önálló község, a mely közönségesen zsidó-községnek, hivatalosan Kis-Marton községnek nevezetik. Ez a nevezet, a mely egyenlően illeti a mezővárost is és a községet is, már olyan tévedésekre adott okot, hogy 1884-ben a belügyminiszter azt kérdezte a vármegye alispánjától, hogy tulajdonképpen hány Kis-Marton van Sopron megyében.

Ezen a kellemetlen és gyakorta zavart okozó körülményen segitendő, Simon Ödön, a mostani főispán 1887-ben megbízta a járás főszolgabíróját és az akkori megyei főügyészt, a mostani alispánt, dr. Baán Endrét, hogy lépjenek személyes érintkezésbe a két község vezetőivel, hogy a két politikai, de egymással teljesen összeépült község egygyé olvasztassék. Am fáradozásuk akkor hajótörést szenvedett néhány száz forinton, a melyet Kis-Marton község kért megtéríttetni Kis-Marton várostól olyan építményekért, a melyeket egyesülés esetén közösen kellett volna fentartaniok. De a megye vezető férfiainak erős szándéka, miszerint egyesítsék e két községet is, hogy mennél kevesebb legyen az apró különálló helyhatóságok száma, a melyek míg egyrészt szaporítják a polgárok kiadásait, és az adminisztrálást megnehezítik, másrészt abnormis állapotokat fognak megszüntetni.

IX. Közegészségügy.

Sopron megye hőmérsékleti viszonyai első sorban szerepelnek döntő tényezők gyanánt közegészségügyének kedvező alakulatára. A megye alsó felében, a mely a soproni járás keleti kis szeletén kívül, a kapuvári és a csornai járásokat foglalja magában, a hőmérséklet átlag 9·8—10·2°. Magában Sopron városában az átlagos hőmérséklet 9·7°. A megye

nyugoti részét borító hegységekben az évi hőmérséklet átlag 9 fok alá száll.

E kedvező hőmérsékleti viszonyok mellé járul, hogy levegőjét gyakorta járják nyugotéjszaki szelek, a melyek a hegyes részek tiszta, egészséges, sokszor éles áramlatait sodorják a lapályos részekre. Sopron megye levegőjéről a természettudósoknak és orvosoknak már a negyvenes években Sopronban tartott nagygyűlése feljegyezte, hogy minden részében egészséges, sőt még a Rábaközben és a Répcze mellékén is tiszta, szelid és jótékony a mellbetegeknek. Mi ugyan ma már nem osztjuk teljesen a negyvenes évek tudósainak nézetét, mert tudjuk, hogy a Rábaközben és a Répcze néhány lapályos helyén a hideglelés, mint tájkór, minden évben fellép, hol nagyobb, hol kisebb mértékben, a szerint, hogy mekkora az áradások hátrahagyta mocsarak nagysága és milyen lefolyású a hervadt növényeknek a mocsarak mentén való rothadása.

Az 1880—1890 évek átlagában ezer lélekre 41⁰⁰ születés és 30⁵⁰ halálozás esett. Azóta a vármegye területén előforduló halálozási esetek aránya alaposan látszik javulni, mert az 1892. évi kimutatás szerint a halálozások számaránya 25⁴⁰/₀₀, az 1893-iki szerint már csak 23¹⁰/₀₀. E javulásban bizonyára nagy része van annak, hogy vármegyénknek intelligens és jómódú népsége elegendő fogékonyságot tanúsít a közegészségügy érdekében kiadott rendeletek betartására.

Állandóan fellépő betegségekről megyénknek, miként említettem, csak lapályos alsó részében lehetne szó, a hol a váltóláz minden évben jelentkezik ama mostoha viszonyok folytán, a melyek a rábaközi vidéket, a kiáradások és belvizek képében gyötrik. Itt kell felsorolnom még azt is, hogy a Rábaközben, Tót-Keresztúrott, Pottyondon és Szillben igen gyakoriak a golyvások, a kik között nem ritkán találni valóságos *talólkákat*.

Ugyancsak a vizszülte bajoknak tudják be a szakértők, hogy Sopron városának ama negyedeiben, a melyeken az Ikvá még befödetlenül hömpölyög végig, gyakran lép föl járványosan tífusz betegség. Részben ennek hatása birta a várost tetemes áldozatok árán arra, hogy életre segítse a vízvezetéki részvénytársaságot. A fertőzetlen víz használatának hatását már is tapasztalni, mert a hasi hagymáz, a mely az előző években a város azon lakosai között, a kiknek kútjai az Ikvával bárminemű összeköttetésben állottak, erősen grassált, az utóbbi 3 évben, a vízvezetéki víz használata óta az eddigi esetek felénél is jóval kevesebbre apadt.

Olyan tiszta falvakat, tágasan épült szobákkal bíró házakat, mint megyénk felső járásaiban, vagy a soproni járás alsó részében, talán keveset találni az egész országban. A kismartoni járás németjeinek falvai és házai tisztaság és rend

dolgában ritkitják párjukat. A kis- és a nagyhöflányiak ott-honát példának lehetne mutogatni. És azonképen a nagylozsiak, ezenkiek, pinnyeiek csinosra meszelt, legtöbbször cseréppel fődött házait. Csak a horvátok falvai rendetlenek; ők maguk sem kényesek a tisztaságra. A szűk udvarok tisztását befolyja a trágyalé és a moslék ott posványosodik a pítvar előtt. Az utcák keskenyek és szeszélyes rendetlenségben kereszbeződnék egymásba. Táplálkozásuk már jobb. Nem táplálkoznak ugyan korántsem olyan jól, mint akár a felsőbb járások németjei, akár az alsók magyarjai, de azért hiányosságot nem látnak és kevés közöttük, a ki legalább hetenkint egyszer húst ne ennék.

Szánalomra méltóan gyenge a táplálkozás, nyomorult és piszkos a lakás a répczemelléki vegyes népség falvaiban. Ezekben szegény és rosszul táplálkozó nép lakik; gyenge testalkatúak és a munkára sem elég testi erővel, abban sem elegendő kitartással nem bírnak. Valóságos ellentétei a felsőbb járások és a csornai, meg kapuvári vidék lakóinak, a kik között feltűnően sok a szálas és nagycsontú, munkában fáradhatatlanul kitartó.

Nemzetiség, illetőleg nyelv szerint osztályozódik megyénk lakóinak általános erkölcsisége is. A német nem iszákos és nem verekedő. A horvát szereti a korcsmát és közöttük már gyakoribb az iszákosság. A magyar vidék lakói nem iszákosak ugyan, de szeretik a korcsmát és a verekedést. A rábaközi legény, főkép a kapuvári és a garthai, nem jár rövid nyelű kés nélkül. Alig is telik el hét, hogy közülök egyetkettőt véresre ne szurkálnának. Ebben a járásban követik el átlag a legtöbb kihágást közrend és közszemérem és a közegészség, meg testi épség ellen. A felsorolt czímen a közigazgatási hatóságnak évenként legalább száz kihágással kell foglalatoskodnia. Innen van, hogy a véletlen esemény és az ismeretlen halálozási okokból bekövetkezett halálesetek átlag 2·3% -át teszik az összes halálozási eseteknek, holott erőszakos halál és öngyilkosság átlag 7000 haláleset között alig akad 30—35.

Csudálatos és alig magyarázható azonban, hogy megyénk kulturájával és népének intelligentiájával szemben még most is igen nagy azon halálesetek száma, a melyeket megelőzőleg orvosi assistentiát nem látott a beteg. Tíz év számadatait hasonlítva össze, azt találtam, hogy 7000 haláleset olyképpen következik be, hogy 1700 beteg nem orvosoltatott. Pedig megyénkben elenyészően kevés a kuruzslók száma és a közegészségügyi szolgálat gondos. A nép sem fél az orvosoktól, a kiknek száma, a legutolsó kimutatás szerint 74; közöttük 59 orvostudor és 15 sebész-szülész. A közegészségi köröknek száma 25, a melyek közül csak 3-ban nincsen orvos. Ugyancsak a 7000 halálesetet, mint az előfordult halálesetek 10 évi

átlagát véve alapul, azt találtam, hogy a nem orvosoltattak között több a 7 évet meghaladóttak száma. A fentebb mondott 1700-ból 900 a hét éven felüliek és 800 a hét éven alóliak száma; a 7 éven alól és a fölött meghaltak számaránya, tíz éven belül, átlagban egyenlőnek mutatkozik.

Gyógytár összesen 20 van megyénk területén. A bábák száma 121.

A modern követelményeknek megfelelő kórház nincsen a megyében egy sem. Sopron városa épp ez idő szerint foglalkozik azzal a tervvel, hogy a régi városi kórház helyébe a modern követelményeknek megfelelőt építsen és e célra 200.000 forint előirányzását tervezi. A mostani városi kórház régi épületben van és igen korlátolt számú szobák fölött rendelkezik. De laboratoriuma aprólékos gonddal van felszerelve és az épület hiányosságát ama kiváló szerek sokfélesége pótolja, a melyek fölött e laboratorium rendelkezik. Némileg a városi kórháznak van segítségére a magán-betegápolda, a melyet részben alapítványokból, részben a tagok csekély évi járulékából tart fenn egy magántársulat, a végből, hogy felette csekély díjért gondos ápolásban részesüljenek azok, a kik a hatóság kórházába menni nem akarnak.

Hogy hova-tovább a vármegye is épített majd hozzá méltó kórházat, az ma már, a mikor jelentékeny alap fölött rendelkezik e célra, kérdést nem szenved. Egyelőre nem érezte a vármegye fölöttébb égetőnek ezt a kérdést, ámbár függőben van és több oldalról bolygatták is már. A vármegye egyelőre lelelenzházat akar építtetni, hogy némileg apaszsa a maga és községeinek terhet. Mert óriási, százazrekre rúgó az az összeg, a melyet községeinknek kell elfizetni lelelenzek tartásáért Ausztriának, a hova a megyebeli leányok javarésze szolgálatba megy. Ezt a lelelenzházat óhajtja a megye millenniumi emlékül felállítani, ha majd bizonyos kicsinyes érdekek legyőzése után a törvényhatóság tagjai megegyeznek abban, hogy hol építsék fel azt.

Vármegyénk talaja ásványvizekben fölöttébb gazdagnak mondható. Hol szénsavas, hol kénes, hol meg vastartalmú víz bugyog fel itt is, ott is, ámbár azoknak nagyobb jelentőségű értékesítésére még nem igen vállalkoztak. Legszelesebb körben a német-keresztúri savanyúvíz van elterjedve, a melyet dugaszolt palaczkokban messze vidékre szállítanak. Nagy kár, hogy a kút bérlője megelégszik még mindég szerény körre szorított fogyasztóival és nem igen sokat törődik azzal, hogy a viznek nagyobb körben legyen kelendősége. Bónya helységben, a Répce mellett, vadregényes helyen fölötté jóízű szénsavas és kissé kénes szagú víz bugyog fel a földből; de a kincseket érő víz értékesítésével alig-alig törődnek és kereskedésbe nem kerül.

A pecsenyédi és kaboldi források vize, alkatrészeikre és hatásukra való tekintettel, teljesen azonosak a híres selters-vizzel, de kellőképen nem kerülnek forgalomba. A pecsenyédi forrás körül Savanyúkuton épülnek ugyan évről-évre nyaralók és Aussee drágasága tréfás potomság ahhoz mérten, a mit Savanyúkuton fizetnek a vendégek, de a vizet csak ott fogyasztják el azok, a kik üdülőül mennek oda. Savanyúkut 10 év óta óriási módon haladt és bizonyos, hogy hova-tovább nagyon látogatott üdülő hely lesz, a mire kies fekvése, a Rozália tövében, fenyvesekkoszorúzta völgy ölén és mint a déli vasut állomása, joggal tart számot. Akkor majd talán a forrás vizét is jobban értékesítik hurutos bántalmak gyógyítására.

A kaboldi víz értékesítésére is a bécsiek vezetnek majd bennünket. Évről-évre többen keresik fel Bécsből és Ausztria más nagyobb városaiból a kies kaboldi völgyet a Siegraben és a Csava patak összefolyása fölött, meredek hegyek alján, a melyeket tölgyek és fenyvesek árnyékolnak és a honnan már nem messze az út a vadregényes lánczéri romokhoz. A kaboldi forrás vize talán még erősebb, mint a pecsenyédié. Tavaly már-már megalakult egy részvénytársaság, a mely jelentékenyebb tőkével fürdőt akart építtetni Kaboldon, de részben a közlekedési nehézség, részben a koczázattól való telelem, épp az utolsó pillanatban kergette szét a társaságot, a melyet újból összetoborozni csak lelkes és kitartó vezető kellene.

Kitűnő gyógyerejű kénés vizünk van Balfon, a mely kedvező fekvése miatt eléggé keresett fürdőhely. Balf Sopron város tulajdonát képezi és a város bizonyára készséggel fektetne belé nagyobb összeget, hogy látogatottabbá tegye, de igen sokan, hozzáértők azt hiszik, hogy a fürdőnek nincsen jövője, mert a forrás hideg és csak melegítve lehet használni.

Elhanyagoltabb állapotban van a lajtapordányi kénés fürdő, a melynek vizét 1840. óta használják már fürdőnek és még maig sem találkozott vállalkozó, a ki a 21 fokos hőmérsékű vizet szélesebb körben tegye keresetté.

X. Közoktatásügy.

Már a folyó, század elején is úgy beszéltek Sopronról, mint a Dunántúl Athenéjéről. Nem az itt összesereglett, korszakot alkotó tudósok tették azzá, hanem a jó iskoláknak meglepően nagy száma. E characteréből a haladó évek során semmit sem veszített Sopron, csak megszűnt első és egyetlen lenni azon dunántúli városok között, a melyek körében jó iskolák terjesztik a tudás és a felvilágosodás fényét.

A soproni iskoláknak korra, vagyonra, tekintélyre legöregebbike az evangélikusok főiskolája, a mely háromszáz éves multjában nem csak a Dunántúl lakó, hanem az egész magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok sorsát és történetét tükrözi vissza. Volt idő, a mikor ennek az iskolának falai között vonult meg üldözői ellen a protestáns szellem fentartásának és életben maradásának minden esélye. Az elnyomatások korában szabadon csak a főiskola falai között hirdették a protestantismus tanait. És hol is hirdethették volna jobban? E főiskola keretén belül az egész anyagi életnek meg voltak szabva határai. Ott állott a város végén abban a szigetközben, a melyet a bánfalvi patak és az Ikva egyik árka kerítettek. És volt a főiskola épületében elemi iskola a kicsinyeknek, középiskola a felnőtteknek, theológia, sőt egy ízben rövid ideig jogi facultás is az életbe készülőknek; és a főiskola alján, le a szedersorig, végig nyúlott hosszan a temető, örök pihenőül a munkában kifáradottaknak.

Csoda-e, hogy a soproni főiskola nagy hatással volt az ország bármely zugában lakó evangélikusra és maga a soproni gyülekezet páratlan áldozatok árán tartotta fenn és emelte azt három századon keresztül. A dunántúli evangélikus egyház minden számot tevő híve úgy gondolt ez iskolára, mint a mohamedán gondol Mekkájára, a honnan sugározik a szellem és a hit felemelő sugára. Hitéhez való ragaszkodásának melegével árasztotta el főiskoláját a hívő; szeretetének, nagyrabecsülésének és halájának semmi áldozattól vissza nem riadó erejével övezte azt haláláig a tanuló, a ki az iskolának védő szárnyai alatt és szabadságra, hazaszeretetre, a magyar kultúraért való lángolásra oktató intézményeiben magába vett tudás erejével érvényesült az élet utain.

Nemcsak olyan intézet volt a soproni evangélikus főiskola, a melyben a tudás elemeit hirdették, de a melyet száz és száz kötelékkel lánczoltak az élethez, azon belül az egyház és a haza sorsához. Tanárai között az evangélikus egyház legkiválóbb egyházi írói foglaltak helyet, a kik tanítványaikra nem csak tudásukkal, hanem életükkel és munkásságukkal is hatni kívántak. Tanár és tanítvány mintaszerű közösségben élt az iskola falain belül, a mely rendes gyülekezési helye volt a dunántúli egyházkerületnek, valahányszor a kerület anyagi ügyeiről és politikai jogainak megvédéséről, kötelezettsége teljesítésének módjáról kelle szólni. Így került bele már a tanuló ifjú is abba a közösségbe, a melyen belül az egyházkerület minden ügye szóvá tétetett és a melyen belül tenni és kezdeményezni látta egyházának áldozatra kész kiváló tagjait.

De a szellemi kapcsolatokon kívül az anyagi kötelékek egész sorozata lánczolta az ifjút ahhoz az intézethez, a melytől tanuló korában, alapítványok képében, pénzsegélyt, a melyek

alumneumában potom áron, avagy egészen ingyen táplálékot kapott és a melynek védő szárnyai alatt ingyen könyvekhez jutott és a zene meg ének művészetben is ingyen kapott oktatást. Tanuló korában azzal hálálta meg az intézet jótéteményeit, hogy szünetekben és ünnepek alkalmával bejárta adományokért a községeket, visszatérve özönével azoknak a benyomásoknak, a melyeket fiatal lelke mohón szítt be, élvezve poesisét és tréfás kalandjait a legatusba járásnak. Férfi korában már a maga anyagi jólétét osztotta meg az intézettel és társadalmi állásának egész súlyával munkálkodott annak felvirágzásán.

Ámde az intézet nem merítette ki befolyását tanulóira azzal, hogy elszakíthatatlan kapcsokkal lánczolta az egyház törekvéseihez: egész befolyásával, ideális lelkesedésével munkálkodott azon, hogy felébreszsze a tanulóknban a magyar irodalom- és hazaszeretetet. Volt idő, a mikor a soproni főiskola kebelében fennálló, ma már százéves multnál is nagyobbra visszatekintő Magyar-Társaság az egész országra kiterjedő kötelékben füzte magához a magyar írókat. Kiss János volt megalapítója e körnek, a mely a nyelvújítók fejének vonzalmán kívül méltán dicsekedik azzal, hogy ma is élő kiváló íróink közül többen az ő szárnyainak védelme alatt indultak utra babért gyűjteni.

Persze az idő nagyot változtatott az intézet mivoltán is. Modern lett; lépést tartva a haladó idővel, kitárta kapuit a szélesebbkörű eszméknek és sokat elhagyott, a mi a multban nem került el gondját. Ám még ma is megmaradt annak, a mi régente volt: meleg otthona a hazafiságra, munkára és erős nemzeti érzésre oktató intézetnek. Magában Sopron városában harmadfél-száz éven át az evangélikus főiskola volt a magyar nyelvnek egyetlen háza. Csak itt beszéltek, csak itt tanultak magyarul; és tanítottak nem beszélni, hanem tanítottak az irodalomból és a történelemből magyarul érezni. A Magyar-Társaság olyan könyvtárt gyűjtött, a melyben a magyar szépirodalomnak alig hiányzik néhány munkája; a számottevő mind ott van. És ez a könyvtár nem volt soha értéktelen kincshalom; a könyveket olvasták, sarkalva önművelődésre ama szerény munkásság által, a melyet a társaság ülésein kellett kifejtetni.

Ennek a társaságnak védő szárnyai alatt alakult meg a Deákuti Vármegye, a mely az absolutizmus idejében a hajdani vármegyéek autonómiáját mutogatta halvány utánzatban. A forma, a név és ezek mögött levő fogalmak meg a fogalmak varázsa megmaradt a szivekben, ámbár a Deákuti Vármegye csak az ifjúság társas életének alkotmányát volt hivatva szabályozni. Nem volt politikai háttére, ámbár egy-egy restauráció folyt néha annyi hévvel, a minő alig lelkesítette a legharcziasabb természetű vármegye választóit.

És volt még a soproni főiskola ifjúságának számtalan alkalma, a melyekben megismertette és megszerettette a soproni német társadalommal a magyar kedélyt és a magyar szokások megérzések megnyilvánulási módját. Sopron városában a főiskolából indult diadalmasan hódító útjára a magyar nyelv.

Idők multán a soproni gyülekezet, nem győzve az iskola terheit, átadta azt a dunántúli kerületnek, a mely számot vetve a modern tanítás minden eszközeivel, ujjá és egyszerűen széppé építtette át a főiskolát, a mely a város terjeszkedése folytán ma már nem áll a város szélén elszigetelten, hanem a város egyik legszebb terére néz, beékelve új utcák emeletekre nyúló palotaszerű házai közé. Az újraépítés hetvenezer forintnál nagyobb összeget emésztett föl. Az állam harmincezer forintot adott hozzá és évenként 11.400 forintnyi segélyt biztosított neki.

Külön kell itt megemlékezni az intézet tanári könyvtáráról, a mely ritkítja párját. A főiskola épületének átalakítása lehetővé tette, hogy ez a könyvtár is rendeztessék. A könyvek száma ötvenezer kötetnél többre rüg. Van közöttük sok olyan mű a vallástudomány teréről, a mely a századokkal ezelőtt itt járt és a vallásos üldözések elől külföldről ide menekült tudósok ajándéka és a melyek ma mint unikumok, fölülte nagy értéket képviselnek. Vannak nagy számban hungarikák is, a melyek értéke nem marad el az előbb említett művekéi mögött.

Az intézet vagyonának egyik jelentékeny része a kilencvenezer forintra rugó tanári nyugdíjintézet, a mely most az állam tulajdonába megy át, a mennyiben a főiskola tanárai is belépnek a felekezeti tanárok országos nyugdíjintézetébe.

A soproni főiskola mellett, mint egyik legrégibb intézetet, kell felemlítenem az evangélikus tanítóképzőt. Sok ideig szerves részét képezte ez is a főiskolának. Később elszakadt tőle és tény, hogy önálló igazgatót nyervén, külön épületében jelentékeny virágzásnak indult; évenként 60—80 tanulója van.

Miként a tanítóképző, úgy vált ki a főiskola keretéből a bölcsészet-theológiai intézet is, a mely néhány év óta különálló tanári karral és külön igazgatóval bir ugyan, de a gymnásiummal közös épületben van és több, főleg anyagi téren találkozó közös ügyet tartott fenn ezzel. Megfelelőleg nevet is cserélt a kettős intézet és lett Soproni Lyceum.

A theológiai intézetnek az utóbbi évek folyamán nagyon megcsappantak hallgatói; számuk átlag 15—20 között változik. Az apadás okát alig lehet megmagyarázni; főképp ha figyelembe vesszük, hogy a hallgatók háromnegyedének biztosított stipendiuma van németországi egyetemeken, a hol a

negyedik évet kell végezniök, mivel a soproni intézet csak három évfolyamú.

A theologiai intézet hallgatóinak számát sokszoros hatványban mulja, fölül a gymnásiumi tanulók száma; közel jár ez a 400-hoz. És, úgy látszik, hogy ennél a számnál sem állapodik meg a gymnásium, a melynek teljes tanári kara, gazdagon fölszerelt muzeumai, pompás tornacsarnoka és az osztályok terjeszkedésére, az ujjaalakított épületben kellő számú és nagyságú tanterme van.

Hogy megmaradjak középiskoláinknál, első sorban a katolikus főgymnásiumról kell szólnom, a mely a benzések tulajdona; ők egyben a tanárok is. Ennek a főgymnásiumnak is messzemenő mulja van és állítólag a kitiltási rendelet előtt a jezsuiták tanítottak benne; övék levén az a székház is, a melyben most a benzések laknak. Ennek az intézetnek is van átlag 300—350 tanulója. Tanszerei, muzeumai, könyvtárai gazdagon vannak felszerelve.

Van Sopronban főreáliskola is. Ez az államé. Az épületet azonban, hatalmas kétemeletes házat, a város adta, a mely még ma is nyolczezer forinttal segíyezi az intézetet, a mely hajdanta a városé volt.

De ezzel korántsem soroltam fel mindazon tanintézeteket, a melyek Sopront idők ideje óta középpontjává tették a dunántúli közművelődésnek. Van még állami felsőbb leányiskolánk, a mely internátussal van kapcsolatban. Valamikor ez az iskola is a városé volt és azt megelőzőleg az evangélikus gyülekezet tulajdonát képezte. Itt van a cs. és kir. tisztii leánynevelő-intézet, a melyben csakis a bennlakók, a közös hadsereg tisztjeinek árvái nyernek oly fokú kiképeztetést, hogy innen a hernalsi intézetbe jussanak. A nőnevelésről gondoskodik az Orsolya-szüzek intézete, a melyben van elemi iskola, polgári iskola és tanítóképző, továbbá festészeti tanfolyam és külön cursus a kézi munkák tanítására meg a cselédleányok kiképeztésére. Ugyancsak itt a noviciáknak is van tanfolyama. Az orsolyák tanítványainak száma átlag meghaladja a 600-at.

Szakoktatásról városunkban csak az állami kereskedelmi akadémia gondoskodik, a mely tavaly óta, a mikor az állam, végetvetendő az intézet gyakori költözködésének, új épületet vásárolt számára, jelentékenyen látja tanítványainak számát megszaporodni.

Itt kell megemlítenem azt is, hogy a már eddiglen felsorolt nagy számú iskola mellett is évtizedeken át virágzott itt két magán nevelő-intézet. Az egyiknek magyar volt a caractere; tulajdonosa Csöndes Ferencz volt. De a tulajdonos is, az intézet is megbukott anyagi forrásának elégtelen volta miatt, ámbátor volt idő, hogy 170 volt a tanulók száma, a kik az elemi iskola és a gymnásium, meg a reáliskola négy alsó osztályait végezték itt. Még ma is fennáll a Lähne-

intézet, a melynek növendékei az utóbbi években 45—60 között váltakoztak. Az intézet megalapítója azt állította intézetéről, hogy az a nyugoti kulturának utolsó állomása kelet felé. Tényleg melegen ápolták itt sokáig és nagy erélylyel a német kulturát. De a magyar közoktatásügynek előrehaladásával ez az intézet is egészen kivetkőzött régi characteréből. Most nem egyéb, mint ügyesen vezetett internátus, a melyben nyilvánossági joggal bíró gymnásium van és a melyben hazafias szellemben nevelik a növendékeket. Az intézet megkapta a 7 osztályra terjedő nyilvánossági jogot és bizonyos, hogy jövőre már maturálnak benne a tanulók.

A Lähne-intézetnek régi characterével egyidőben apadt Sopron iskoláinak vonzó ereje azokra, a kik idejöttek német szóra. Ezek száma ma már közel jár a zérushoz. Sopronban manapság csak kevésen tanulnak a növendékek többet németül, mint akármelyik alföldi városban. A műveltebb családokban is hova-tovább otthonosabb és szokottabb a magyar nyelv, a melynek leghatalmasabb támasza kisdedóvó-intézeteinkben és elemi iskoláinkban van. A soproni kisdedóvók közül kettő felekezeti, egy a városé, kettőt magán vállalkozók, egyet magyarosító szándékkal és czéllal egy előkelő társaság tart fenn. Ezen kisdedóvók közül csak a felekezetiekben hallani német szót; a többiben aprólékos gonddal készítik elő a kicsinyeket az elemi iskolákra, a melyek négy évvel ezelőtt a magyar nyelvet fogadták el tanítási nyelvül. Érdekes és jelentős volt ez a fordulat. A soproni elemi iskolákat, számra nézve tizenkettőt, a felekezetek tartják fen, támogatva anyagilag, a miként azt egy másik cikkelyben kimutattam, a város által. Négy évvel ezelőtt azonban a belügyminiszter csak azon feltétel alatt volt hajlandó jóváhagyni a városi költségvetésnek felekezeti iskolák támogatására szánt 37.000 forintos kiadási tételét, ha a felekezetek iskoláikat successive megmagyarosítják. Ez idén volt a negyedik év és ma Sopronban minden gyermek érti, beszél a hazai nyelvet.

Nem soroltam fel az eddig elmondottakban mindazon intézményeket, a melyek keretében Sopron közművelődése eljutott arra a magas polezra, a melyen az országnak kevés városa áll és a honnan, mint középpontból, szerte sugárzanak a megye területére a művelődésnek sugarai. A Soproni Irodalmi és Művészeti kör tizenkilencz éves multra tekint vissza és Sopron megmagyarosodásában méltán kéri magának a hazafias kötelesség teljesítéseért járó elismerés java részét. Hogy Sopronban meleg otthona támadt a magyar színésznek, abban legnagyobb érdeme a Színpartoló Egyesületnek van. Itt a zenét, ott a műéneket ápolják. Sopron város muzeuma nemcsak a város régiségeinek gyűjteménye, hanem őrzí a képzőművészetnek, idők folyamán máshonnan összehordott kincseit is. Van igen gazdag muzeuma a vármegyei

régészeti egyesületnek is, a melyben együtt vannak azok az ó- és középkori leletek, a melyek felásatását nagy áldozatok árán szorgalmazza maga az egyesület. Ez idő szerint az a törekvés nyer minden oldalról erős támaszt, hogy a két muzeum kincsei egyesíttessenek, a mi által teljesebb képben kerülnek egymás mellé a megye területén talált középkori és ókori leletek, a mely utóbbiakban a vármegye muzeuma igen gazdag, hatalmas gyűjteményt örökölvén ahhoz alapul Paur Ivántól, a ki az egyesületet és muzeumot alapította.

Közoktatásügyünk, ha nem is áll az egész megye területén azon a fokon, a melyen Sopron városban áll, de eredményeiben messze hagy el maga mögött sok vármegyét. Olvasni-írni Sopron megyében és Sopron városában a lakosság 85⁴/₁₀₀ százaléka tud. A legújabb népszámlálás adatai bizonyítják, hogy a legműveltebb női lakosság Sopronban van, a hol a nők közül 83⁴⁴/₁₀₀ százalék tud olvasni és írni. Ritkán is látni akkora tanulási kedvet, mint megyénkben. 43.502 tanköteles közül összesen 2.111 nem járt iskolába tavál. De itt is folytonos a jobbulás; mert a míg harmadéve a tankötelesek 5³/₁₀₀ százaléka nem járt iskolába, addig 1894-ben már csak 4⁶/₁₀₀ százaléka kerüli a tanulást.

Középiskolája, a soproniakon kívül, nincsen a vármegyének. Helyüket a vármegye két népesebb helyén: Kis-Martonban és Kapuvárott az állami polgári fiúiskola pótolja. Mind a kettőnek nagy kulturális hivatása van. A kismartoni, az országnak a nyugoti határtól egy ugrásnyira fekvő kis városkájában, nemcsak a magyar nyelvnek terjesztője, de a magyar állameszmének is képviselője. Mielőtt ez az iskola Kis-Martonba került, az ottani lakosság csak a földrajzból, meg az adóhivatalból tudta, hogy Magyarországon van; most azt is látja, hogy a magyar államnak is van kulturális befolyása és hatalmas erővel hódít tért nyelvének és európai színvonalon álló tudásának. A kismartoni katonai alreáliskola mellett, a melyet a hadügyi kormány bőkezűen dédelget, ennek az iskolának még abban a versenyben is győztesnek kellett lennie, a melyet az összehasonlító közönség ráerőszakolt. És valóban győztes lett. Az iskolával kapcsolatban lakatos-tanműhely van, a melynek átlag 20—25 tanulója akad.

Megyénk másik állami polgári iskolája a Rábaközben Kapuvárott épült és nagy hivatása abban van, hogy magához édesgesse annak az osztálynak a gyermekét, a melynek eddig nagyon elég volt, ha a négy elemi osztályon keresztülségítette fiát. Most már a legtöbb kis gazda végig járattja fiát a polgári iskola néhány osztályán. Az iskola mellett asztalos-tanműhely van, de a melynek alig-alig akad tanulója.

Vármegyénk területén 261 elemi iskola van; ezek közül 6 állami, 2 községi és 253 felekezeti. Ez utóbbiak közül 200 római katolikus, a melyek háromnegyedében a tanítási

nyelv tisztán magyar; 30-ban magyar-német, 13-ban magyar-horvát. Az ágostai hitv. evangélikusoknak összesen 39 elemi iskolájuk van; ezek közül 27-ben tisztán magyar, 12-ben magyar-német a tanítási nyelv. Az izraelitáknak 15 elemi iskolája van; ezek közül 12-ben tisztán magyar, 3-ban magyar-német a tanítás nyelve.

A vármegye területén 400 tanító működik, a kik között 25 még nem képesített. De ezek egyike sem rendes tanító. Magyarul nem tudó csak a legidősebbek között akad. Legszomorúbbak a viszonyok e tekintetben a pulyai járásban, a hol a községek szegénysége egyebekben is kirívó ellentétben mutatja az elmaradottságot megyénk többi járásainak kulturális fölényével szemben.

DR. BERÉNYI PÁL.

IRODALMI SZEMLE.

A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra.
Irta dr. Halász Sándor. Budapest, 1895.

Szerzőnek köszönettel tartozunk, hogy nem maradt az elébe tűzött feladat szűk korlátai közt s egyszerű tankönyv helyett valódi tudományos művet írt. Feladatának, mint a posta- és távirdataanfolyam tanára, ki első sorban hallgatóit kívánta alkalmas kézikönyvvvel ellátni, akkor is teljesen megfelelt volna, ha röviden ismerteti a postatakarékpénztár intézményének lényegét, közli a nálunk e tárgyban fennálló törvényeket és rendeleteket s leírja azokat a kezelési szabályokat, melyek a betétgyűjtő postahivatalok alkalmazottjaira nézve nélkülözhetlen tudnivalókat képeznek.

De szerző nem fogta ily könnyű végénél a dolgot. Élesen bonczoló módszerrel elemzi az intézmény természetét, fölfejt minden idegszálát; megismerteti történeti fejlődésével; bemutatja elterjedését, alakulását a különböző országokban s oly gazdag összehasonlító statisztikai anyagot nyújt, minővel csak kevés műben találkozunk.

A munka négy részből áll: az általános, a különös részből, a statisztikai adatokból s a postatakarékpénztárnál használt minták teljes gyűjteményéből; függelékül pedig a postatakarékpénztárra vonatkozó miniszteri rendeleteket közli.

Az általános részben tisztán, világosan jelöli meg a postatakarékpénztárak szerepét s viszonyát a közönséges takarékpénztárakhoz. Kimutatja, hogy az utóbbiak természetében rejlő mely fogyatkozások indokolják a postatakarékpénztári intézmény életbeléptetését s működését mint olvad egy magasabb összhangba, kész verseny helyett éppen kiegészítve egymást.

Kevés vonással nagyon szerencsésen s ritka szabatosséggal jellemzi a magyar takarékpénztárakat, melyeknek sajátságos alakulása még szükségesebbé tette nálunk a postatakarékpénztár felállítását. Az azonban, a mit a gyűjtőhelyek hiányosságáról mond, némi módosítást igényel. Szerző ugyanis, midőn a takarékgyűjtő intézetek helyi eloszlását rajzolja, közvetlenül a postatakarékpénztár létesítése előtt, csak a tulajdonképeni takarékpénztárakra van tekintettel, holott köztudomású, hogy a vidéki bankok és takarékpénztárak jóformán csak névleg különböznek egymástól, sőt a szövetkezetek takarékbetéti üzlete is lényegileg azonos a takarékpénztárakéval. Ha tehát a gyűjtőhelyeknek 1884-ben létezett hálózatát tekintjük, nem szorítkozhatunk a 370 takarékpénztárra, hanem föl kell vennünk a takarékbetéti üzlettel foglalkozó bankokat és szövetkezeteket is és ekkor

a fentebbi szám 696-ra emelkedik. Néhánynyal még azt a számot is magasabbra vehetnők, mert egy-két intézetnek már akkor is voltak fiókjai. De mondjuk, hogy kerekszám 700 intézet foglalkozott a betétek gyűjtésével, már ez igen tekintélyes szám, a mely azóta évről-évre nagy mértékben emelkedett. Részünkről első sorban éppen a sűrűn bogozódó gyűjtőhálózatnak tulajdonítjuk, hogy a magyar kir. postatakarékpénztár a lefolyt évtized alatt még nagyobb fejlődést nem vett.

Az általános részben a magyar kir. postatakarékpénztár létesítésén kívül a külföldi postatakarékpénztárak történeti fejlődését is megtaláljuk s megadva az egyetemes áttekintést, szerző az intézmény tervezetének alapvonásával ismertet meg; tárgyalja az angol és belga rendszert s a kettő különböző kombinálását; a közvetítéssel megbízott hivataloknak a postatakarékpénztárhoz való viszonyát; a betétel gyümölcsösztetését; a tisztajövedelem hovaforrásait s a postatakarékpénztárak által folytatott specialis üzletágakat, minő a letéti üzlet, valamint a járadék- és életbiztosítás Angliában és Belgiumban, a cheque- és clearing-üzlet Ausztriában és hazánkban.

A különös részben ugyanezeket tárgyalja, csak hogy részletesebben s a magyar postatakarékpénztárra vonatkozólag. A legteljesebb részletességgel megismerkedünk itt úgy az intézet szervezetével, mint az általa gyakorolt két üzletággal: a takarékbetéti, valamint a cheque- és clearing-forgalommal.

Közben egy nagyon szellemesen construált átnézeti táblázatot találunk, mely az egyes országok postatakarékpénztárainál irányadó főbb elveket egymás mellé állítva, rovatosan tünteti fel. A táblázat a következő főbb momentumokat tartalmazza: a létesítés évét, a hivatal címét, a takarékpénzek kezelőjének megnevezését, a kormányhatóságot, melynek a hivatal alá van rendelve, azt, hogy van-e takarékpénztári tanács, a közvetítő hivatalokat, a betétek gyümölcsösztetésére és a tartalékalapra vonatkozó szabályokat, a kamatlábat, a betétminimumot és maximumot, a határt, melynél a kamatozás kezdődik, illetve végződik, a takarékbetéti lapok használatát, az átruházást; az értékpapírok vásárlásánál, a betétek visszafizetésénél irányadó elveket és szabályokat, az elévülést s a különféle állami kedvezményeket. Gondosan megírt hosszú fejezetekben alig lehetne világosabban megmagyarázni a különféle postahivatalok között mutatókozó rokonvonásokat és eltéréseket, mint e néhány lapra terjedő kis táblázaton.

Nagyon becses a cheque- és clearing-forgalmat ismertető rész is. E rendszer, mely a fizetési eszközök lehető gazdaságos használata folytán oly nagy közgazdasági fontossággal bír, nálunk még kevésbé honosodott meg. Halász Sándor munkája nagyon alkalmas rá, hogy belőle a nagyközönség megismerje és megkedvelje. Jobb mestert alig ajánlhatnánk, mint szerzőt, kinek alapos szakismeretét a kezünk közt lévő munka annyi szép lapja és fejezete dicséri.

Vázlatos ismertetésünk daczára kissé ki kell még térnünk a munka egyik külön álló részére, a statisztikai adataira.

Magán adatgyűjtőnek igazán becsületére válik az az értékes összeállítás, melyben szerző a különböző országok postatakarékpénztárainak statisztikai adatait közli. A hazai adatokon kívül itt találjuk (mindenütt a postatakarékpénztárakat értve) Ausztria takarékbetét-, tovább cheque- és clearing-forgalmát is. Anglia takarékbetét-, Belgiumból

ezenkívül a betétforgalmát is. Olaszországból nemcsak a posta-, hanem az iskolai takarékpénztárak, valamint a birói letétek forgalmát is. Franciaország, Hollandia és Svédország takarékforgalmát s az előbb említett országból a közte és Belgium közt lebonyolított csereforgalmat. Az adatok minden országból a postatakarékpénztári intézmény felállításától kezdve bezárólag egészen 1893. évig terjednek. Teljességük tehát mondhatni semmi kívánni valót nem hagy; de bár szorosan véve nem tartozik ide, nem véltük volna fölöslegesnek, ha szerző az illető országokból a közönséges betéti takarékpénztárak állományát is közli a tárgyalat első és utolsó évről, hogy így szembe-tűnjék a két rokonintézmény takarékbetéteinek párhuzamos fejlődése.

Maguk a táblázatok világosak, áttekinthetők, csak egy hibás, az olvasót egészen megtévesztő táblázat fordul elő, s sajnos, hogy épen a magyar postatakarékpénztár takaréközletéről. Itt ugyanis az a helytelen eljárás követtetett, hogy a betéti könyvecskék számánál, a betéteknél, a visszafizetéseknel, az értékpapír vásárlás folytán történt leírásnál minden év eredményéhez a megelőző évek eredménye is hozzáadatott s az olvasó, roppant meglepetéssel, azt olvassa le a táblázatról, hogy például 1893-ban a betétek összege 42,418.159 forintra, a visszafizetéseké 33,579.609 forintra, az értékpapír-vásárlás folytán történt leírásoké 4,124.384 forintra rúgott, míg a tiszta betétek álladéka az év elején csak 7,418.142 forintot, csak 8,838.549 forintot tett. Ez azt jelentené, hogy az új betétek majd hatszorosan müljék felül az év elején volt betéti álladékot, a mi képtelenül mobil természetűnek tüntetné föl a betéteket. Ez azonban csak a hibásan szerkesztett táblázat hamis látszata. Az új betétek 1893-ban nem 42⁴ millió, hanem csak 8⁷⁰ millió forintot tettek, s az év elején volt betétálladéknak nem 572, hanem csak 116⁰/o-át tették. Ez is túlságos sok, még Ausztria és Olaszország is elmarad mögöttünk e tekintetben, bár ott szintén nagyon mobil természetűek a betétek, az új betétek csak 101, illetőleg 102 százalékát tették ez év elején volt betét-álladéknak, ellenben Belgiumban csak 52, Svédországban 43, Angliában csupán csak 32⁰/o. Azért emeltük ki ez adatokat, mert a betétek mozgékony-sága nagyon fontos a postatakarékpénztár igazgatása szempontjából is, mert már a betétek kicsiny volta is nagy mértékben emeli a hivatalos munkát, hátha a kis betétek még nagyon gyorsan is váltakoznak.

Az a teljes mintagyűjtemény, mely a statisztikai adatokat követi, nemcsak a postatanfolyamot hallgató egyéneknek tesz igen jó szolgálatot, hanem a nagyközönség számára is föltötte érdekes és tájékoztató. Ugyanezt mondhatjuk a függelék képező rendelet-gyűjteményről.

Mielőtt bezárnók rövid ismertetésünket, nem mulaszthatjuk el, hogy újra ki ne fejezzük szerzőnek köszönetünket e jeles munkáért, mely valódi hézagot pótol a hazai szakirodalomban.

—a.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Pénzügy és hitel.

A nyilvános takarékpénztárak Bajorországban.¹⁾ A pénzgazdálkodás mai fejlettsége mellett is, a mikor a bankok jóformán minden pénzületet magukhoz ragadni iparkodnak, a takarékpénztárak még mindig nagy szerepet visznek és különösen a csekély megtakarított tőkékkel rendelkező alsóbb néposztályoknál a takarékosági ösztön fejlesztésére, de egyáltalán a tőkegyűjtésre is rendkívül üdvös befolyást gyakorolnak.

Bajorországban szintén ilyen fontos s üdvös szerep jutott a takarékpénztáraknak; hogy működésük mily eredménynyel jár, azt az alább közlendők számszerűleg is tanúsítják.

Bajorországban az 1893. év végén 323 takarékpénztár volt működésben és pedig: 175 községi és 148 kerületi; 9 évvel azelőtt, 1884-ben, a takarékpénztárak összes száma csak 293 volt, tehát a szaporodás 30, 10²0/0. Az 1884. év takarékpénztárai közül 153 volt községi és 140 kerületi; a községi takarékpénztárak száma 9 év alatt tehát 144, a kerületieké ellenben csak 560/0-kal szaporodott.

Az 1884. évben 258⁹ négyszög kilométerre s 18.753 lélekre esett egy takarékpénztár, 1893-ban ellenben csak 234⁹ négyszög-kilométerre s 17.647 lélekre.

Területileg legkedvezőbb a takarékpénztárak aránya a Pfalzban, a hol 116² kilométerre, a lakosság számához viszonyítva pedig Felső-Frankoniában, a hol 13.602 lélekre esik egy takarékpénztár; a legkedvezőtlenebb ugy a területhez, mint a lakosság számához viszonyítva Felső-Bajorországban, a hol csak 428⁸ négyszög-kilométerre és 29.769 lélekre esik egy intézet.

A betetés könnyebbitésének szempontjából a takarékpénztárak egy része — 1893-ban 37 — betéti helyeket állít fel; ezek száma 380 volt.

A betétek összes értéke az 1893. év végén 216,288,399 márka volt; 1892-vel szemben a növekedés 12,350.912 márka, 6¹0/0, 1884-el szemben pedig 94,315,348 márka, 77⁸0/0 volt; az emelkedés tehát igen jelentékeny; ha egész 1869-ig megyünk vissza, az emelkedés rendkívül nagy, 167,238,104 márkányi és 341⁰0/0-nyi.

Az egyes országrészeket illetőleg 1884—1893. a betétek emelkedése a legnagyobb volt Pfalzban, 213⁶0/0, ellenben a legkisebb a

¹⁾ Zeitschrift des kön. bayr. Stat. Bureau. 1895. Nov. 1. Carl Rasp: Die öffentlichen Sparkassen im Königreiche Bayern im Jahre 1893.

Felső-Pfalzban, csak 40^o/o; 1892-ről 1893-ra a növekedési maximum és minimum ismét e két ország részben volt, 12^o9/o, illetőleg 2^o7/o.

A községi takarékpénztárak betéeteinek összege 154,169.888 márkára rugott, azok egyenkinti átlagos betéti összege tehát 880.971 márka volt; a kerületi takarékpénztárak betéeteinek összes értéke pedig 62,118.511 márka volt, eset tehát egyre átlagosan 419.712 márkányi betét; ezek szerint a községi takarékpénztárak jóval fontosabb szerepet visznek, mint a kerületek.

A községi takarékpénztárak categoriáján belül ismét nagyobb jelentőséggel bírnak a közvetlen (unmittelbar) városok községi jellegű takarékpénztárai; volt ugyanis 1893-ban 39 közvetlen városi takarékpénztár összesen 87.179.356 márkányi betéttel, takarékpénztárankint átlagosan 2,235.368 márkával, ellenben az egyéb községek 136 takarékpénztárjára összesen csak 66,990.532, takarékpénztárankint átlagosan 492.578 márka esik.

Általában az egész országban egy-egy takarékpénztárra átlagosan 669.624 márkányi betét jut.

Az 1893. évben az összes takarékpénztárakban 49,092.020 márkányi betét eszközöltetett összesen.

Ezen betétekből 44.719.437 márka, 91^o1/o esett a tulajdonképeni betétekre s 4,372.582 márka, 8^o9/o a tőkésített kamatokra. Ugyanezen idő alatt visszafizettetett 36,741.108 márkányi betét.

Az összes betétekből az 1869. évben egy lélekre az egész országban csak 10^o1 márka esett; 1884-ben már 22^o, végül 1893-ban 37^o9 márka; a lélekszámmra eső hányad az egyes országrészekben nagy eltéréseket tüntet fel, így Közép-Frankoniában egy-egy lélekre 56^o2, Svábsországban 50^o, ellenben Alsó-Frankoniában csak 19^o8 márka esett.

A mi a betevek számát illeti, e körülménynél figyelemmel kell lenni arra, hogy a beteveknek a statisztika által kimutatott száma lényegesen eltér a betevek valóságos számától azon okból, mivel egy-egy egyén gyakran több betéttel is rendelkezik és viszont, több tulajdonos együttvéve csak egy betéttel bír; általánosan fel lehet venni, hogy a betevek valóságos száma valamivel alul marad a statisztikailag kimutatott számon.

A betevek, illetőleg betétek összes száma 1869-ben 276.098, 1884-ben 436.922, 1892-ben 617.621, 1893-ban 638.887 volt, a szaporodás tehát 1869—1893 között 131^o4, 1884—1893 között 46^o2, 1892—1893 között 3^o4/o-nyi volt.

Ha ezen számokat a betett tőkével összehasonlítjuk, azon egyébként mindenütt tapasztalható jelenséget látjuk, hogy a betevek, illetőleg betétek számainak növekedésével a betétek átlagos nagysága is növekszik; az 1869. évben esett ugyanis egy-egy betétre 177, 1884-ben 279, 1892-ben 330 és 1893-ban 339 márkányi összeg.

Az országrészekben belül természetesen a betétek átlagos nagysága is tetemes eltéréseket tüntet fel; így például 1893-ban egy betét átlagos magassága Alsó-Frankoniában csak 161 márka volt, ellenben Alsó-Bajorországban 536 márka.

A betétek számát az összlakossághoz viszonyítva 1884-ben 100 lakosra az egész országban átlagosan 8, 1892. és 1893-ban 11 betét esett; az ország egyes részei között e tekintetben is nagyok az eltérések; így Pfalzban 100 lakosra csak 8, Közép-Frankoniában ellenben 20 betét esett 1893-ban.

A betétek kamatlába az egész országban átlagosan 3³/₁₀ volt; részletezve pedig

1 takarékpénztárban 2 ⁶⁶ / ₁₀₀ o,	2 takarékpénztárban 3 ⁴⁰ / ₁₀₀ o,
1 » 2 ⁷⁵ / ₁₀₀ »	133 » 3 ³⁰ / ₁₀₀ »
128 » 3 ⁰⁰ / ₁₀₀ »	2 » 3 ⁶⁰ / ₁₀₀ »
2 » 3 ²⁰ / ₁₀₀ »	5 » 3 ⁷⁵ / ₁₀₀ »
10 » 3 ²⁵ / ₁₀₀ »	1 » 3 ⁸⁰ / ₁₀₀ »
6 » 3 ³⁰ / ₁₀₀ »	13 » 4 ⁰⁰ / ₁₀₀ »
14 » 3 ³³ / ₁₀₀ »	

Általában a községi takarékpénztáraknál a kamatláb magasabb volt, mint a kerületiekben.

Az összes takarékpénztárak tiszta vagyona az 1893. év végén 19,800.748 márkára a tartaléktőkéje pedig 17,494.861 márkára rúgott, a növekedés az előző évvel szemben úgy a vagyonnál, mint a tartaléktőkénél igen jelentékeny; az előbbi ugyanis 1,445.713 márkával, 7⁸⁷/₁₀₀-al, az utóbbi pedig 1,387.247 márkával, 8⁶¹/₁₀₀-al növekedett.

A tartaléktőke jelenleg a betétek 8¹⁰/₁₀₀-ára rúg; az egyes osztályrészekben belül azonban ez a hányad 3⁶—10⁰⁰/₁₀₀ között változik.

A takarékpénztárak tiszta jövedelme 1884-ben csak 978.738, 1893-ban ellenben 2,234.070 márka volt és míg 1884-ben 100 márka betétre tiszta jövedelemül csak 0⁸⁰/₁₀₀ jelentkezett, addig 1893-ban 1⁰³ márka. — Ezen tiszta jövedelem egy része a tartaléktőke gyarapítására, a másik rész pedig a községek és a kerületek céljaira fordíttatik.

A kezelési költségek elég tetemesek, 1893-ban az összes kezelési költség 467.485 márka volt, esett tehát 100 márka betétre az egész országban 22 fillér kezelési költség; az egyes országoknál a kezelési költség a legnagyobb Alsó-Frankoniában volt, 100 márkánként 35 fillér, a legkisebb Felső-Frankoniában, 15 fillér; a kezelési költség a betétek emelkedésénél párhuzamosan csökken; így 1884-ben 100 márka betétre még 27 fillér kezelési költség esett.

Igen érdekes ezen takarékpénztári statisztikának az a része, a mely a betevők foglalkozási viszonyaira vonatkozik.

Bajorországban egy ízben, 1839-ben, már eszközöltetett egy, a takarékpénztári betevők foglalkozási viszonyait kutató felvétel; ezen felvétel eredményeképpen kitűnt, hogy a betétek túlnyomó része az alsóbb, kevésbé vagyonos osztályokból kerül ki; a betevők összes számából ugyanis esett:

a cseléd és munkásosztályra . . .	26 ¹ / ₁₀₀
iparos munkásokra	7 ⁹ / ₁₀₀
gyermekekre	20 ¹ / ₁₀₀
egyéb foglalkozásuakra	45 ⁹ / ₁₀₀

Azóta nem történt ilyen irányú felvétel, csak 1893-ban; de ez sem terjedt ki az egész országra, mert a takarékpénztárak legnagyobb része nem volt képes ilyenmő adatokat szolgáltatni; a végeredményben az adatok a takarékpénztárak 32-s, a betevők 20-s és a betétek 13⁸⁰/₁₀₀-áról találtattak jónak és dolgoztattak fel.

A betétek számát és azok értékét illetőleg a főfoglalkozási csoportok szerint azok így osztattak meg:

	az összes betétek	az összes érték
	s z á z a l é k a	
földmivelőkre	26·9	25·9
iparosokra	3·9	6·2
kereskedőkre	1·3	2·3
egyéb ipart űzőkre	7·3	9·1
cselédekre és napszámosokra	9·2	10·5
tisztviselők és katonákra . .	2·6	4·6
foglalkozás nélküliekre . . .	7·8	14·2
gyermekekre	32·9	21·2
jogi személyekre	7·8	6·0
Összesen	100·0	100·0

A gyermekekre itt is tetemes hányad esik, ép úgy a betétek száma, mint azok értékéből.

A vagyonosabb osztályoknál e hányad általában nagyobb az értéknél, mint a betétek számánál, de feltűnő az, hogy a cselédek és napszámosok szintén tetemesen nagyobb hányaddal képviselték az értékben, mint a betétek számában.

Más csoportosítás szerint, a betétek társadalmi állását véve figyelembe, az eredmény a bővetkező:

	az összes betétek	az összes érték
	s z á z a l é k a	
önálló vállalkozók	14·0	22·7
munkások	34·9	31·3
gyermekek	32·9	21·2
jogi személyek	7·8	6·0
tisztviselők, stb.	10·4	18·8
Összesen	100·0	100·0

Az eredmény itt is ugyanaz, a vagyonosabb társadalmi osztályok a betétek aránya tekintetében hátra maradtak, ellenben azok magassága tekintetében elől állanak.

Ez a feltétel egyébként még csak kísérlet, a melyből végérvényességű következtetéseket levonni nem lehet; igazán tanulságos ez az adatgyűjtés csak akkor lesz, ha az az egész országra ki fog terjedni s a betevők foglalkozási viszonyai pontosan mutattatnak ki.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 66. füzet. 1895. június hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. július hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 6. füzet, 1895. június hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 7. füzet, 1895. július hó.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 7: Die deutschen Schutzgebiete, ihre rechtliche Stellung, Verfassung und Verwaltung von Freih. v. Stengel.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 24—26: Die volkswirtschaftliche Bedeutung des Nordostsee-Canals von D. Hatschek. Handelsvertrag mit Bulgarien. Regelung der Weineinfuhr aus Italien. Die Reform der österreichischen Gewerbestatistik. Zur neuesten Handelspolitik von A. G. Raunig. Die österreichischen und die ungarischen Eisenwerke. Zur Handwerkerfrage in Deutschland von Cl. Neuburg etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. 5. Heft: Der deutsche Getreidehandel (Forts.) von K. Wiedenfeld. Einiges über Massregeln zum Schutze der Edelmetallreserve mit besonderer Rücksicht auf Österreich-Ungarn von B. Földes. Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums von Ed. Meyer. Das Scherl'sche Sparsystem von I. Pierstorff. Zur Ein- und Auswanderungstatistik von C. Strauss; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No 6. Juin, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. Nos 22—24: La loi sur les accidents et l'assurance obligatoire au Sénat. Les consommations et les marchés de Paris en 1894. Le congrès international des mineurs et les projets de réglementation de la production du charbon. Les habitations à bon marché. Le néo-coopératisme et la situation actuelle de la coopération en France. Les grèves en 1894. La soie: production, commerce, industrie en 1893; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année Nos 545—549.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année, Juin 1895: L'économie de l'histoire par G. de Molinari. De la société moderne d'après une publication récente de M. Clémenceau par E. Lamé-Fleury. Mouvement de la population en divers pays par G. François.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 6. Juin 1895: La dette hypothécaire en France par H. Lamane. L'assistance judiciaire (1851 - 1891) par Ém. Yvernès; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 5. Mai 1895: De la mesure de la valeur (suite) par Bourguin. Le commerce international et la monnaie nationale (1-er article) par d'Oloscoaga; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVIII. No. 107. Juny 1895: State of the Skilled Labour Market. Indirect Taxation in France. The Petroleum, Asphalt and Bitumen of the East. The Trade of China in 1894; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos. 2700—2702: The Money Market How Be-Metallists Differ. Foreign Tariffs and British Trade. Cheap Silver and Wheat Imports. The Crops of 1894. The Production of Gold and Silver. The Transvaal Gold Fields (I.) Our Gold Currency; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 6. Juny 1895: State of Employment in May. Emigration and Immigration. Industrial Prosecutions in May. Trade Disputes in May; etc.

Political Science Quarterly. Vol. X. Nr. 2. June 1895: The Modern Use of Injunctions by F. J. Stimson. Static and Dynamic Sociology by L. F. Ward. Colonial and State Income Taxes by E. R. A. Seligman; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 263. szám. 1895. április hó: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1894. évben. Laküresedések az 1894. év IV. negyedében. Budapest áruforgalma 1894-ben; stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 23—27. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XX. évfolyam. 51—58. sz.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang 5. Heft. Wien, 1895.

Beer Ad., Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushalts unter Maria Theresia (I.) Wien, 1895.

Fiedler H. E., Die Arbeiterfrage auf dem Lande und Vorschläge zur Reform des ländlichen Arbeiterwesens. Leipzig, 1895.

Glatzel A., Die preussische Agrargesetzgebung. Rückblick und Ausblick. Berlin, 1895.

Hess R., Eigenschaften und forstliches Verhalten der wichtigeren in Deutschland einheimischen und eingeführten Holzarten. Berlin, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium XXIII. Jahrgang 1895. II. Wien, 1895.

Lehr J., *Produktion und Konsumtion in der Volkswirtschaft*: Aus dem Nachlasse Lehr's herausgegeben und vollendet von K. Frankenstein. Leipzig, 1895.

Müller Fr., *Grundzüge des Kleinbahnwesens*. Im Auftrag des k. preuss. Ministeriums der öffentlichen Arbeiten. Berlin, 1895.

Röhrich W., *Das Buch von Staat und Gesellschaft. Eine allgemeine Darstellung des gesammten sozialen Lebens der Gegenwart*. Band II. Leipzig, 1894.

Schikowski I., *Zur Methode der Arbeitslosenstatistik*. Leipzig, 1895.

Annuaire du Ministère des travaux publics pour l'année 1895. Paris, 1895.

Bellom M., *Les lois d'assurance ouvrière à l'étranger. II: Assurance contre les accidents*. Paris, 1895.

Block M., *Les assurances ouvrières en Allemagne, rapport à l'Académie des sciences morales et politiques sur les résultats d'une mission en Allemagne*. Orléans, 1895.

Dubois M., *Systèmes coloniaux et peuples colonisateurs. Dogmes et faits*. Paris, 1895.

Guéry G., *Économie rurale. Mouvements et diminution de la population agricole en France (histoire et démographie)*. Paris. 1895.

Joulin G., *L'industrie et le commerce des tissus en France et dans les différents pays*. Paris, 1895.

Ruhland sur les opérations des sociétés de secours mutuels pendant l'année 1892, présenté à M. le Président de la République par Ch. Dupuy, Ministre de l'intérieur et des cultes. Melun, 1894.

Principauté de Bulgarie, Bureau de Statistique. *Résultats du recensement du détail, des oiseaux de basse-cour et des chars dans la Principauté de Bulgarie au 1-er Janvier 1893*. Sophia, 1891. 1. vol.

Resultaté du *recensement* des habitations, qui servent de demeure dans la Principauté de Bulgarie au 1-er Janvier 1893. Sophia, 1894.

Situation financière des communes de France et d'Algérie en 1893, présentée par Mastier, directeur de l'administration départementale et communale à Ch. Dupuy, Ministre de l'intérieur. Melun, 1895.

Blunden G. H., *Local taxation and finances*. London, 1895.

v. Halle E., *Trusts; or industrial combinations and coalitions in the United States*. New-York, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA ÉS RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. július hava.

TARTALOM: A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora, 1895. július 1-én.

A Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége, igazgató-választmánya, számvizsgálói és a társasági tagok névsora, 1895. július 1-én. ¹⁾

I. Elnökség.

<i>Elnök :</i>	Láng Lajos.
<i>Igazgató :</i>	Halász Sándor.
<i>Főtitkárok :</i>	Mandello Gyula. Ráth Zoltán.
<i>Pénztáros :</i>	Grötschel Imre.
<i>Ellenőr :</i>	Lovag Falk Zsigmond.
<i>Könyvtáros :</i>	Bamberger Béla.
<i>Ügyész :</i>	Fekete Ignác.

II. Igazgató-választmány.

1. Acsády Ignác.	19. Kautz Gyula.
2. Bedő Albert.	20. Kilényi Hugó.
3. Bernát István.	21. Kohn Dávid.
4. Enyedy Lukács.	22. Körösi József.
5. Falk Miksa.	23. Krejcsi Rezső.
6. Fenyvessy Adolf.	24. Lánczy Leó.
7. Forster Géza.	25. Lévy Henrik.
8. Földes Béla.	26. Liphay Sándor.
9. Gaál Jenő.	27. Lukács Antal.
10. Gonda Béla.	28. Mandello Károly.
11. Halász Imre.	29. Mariska Vilmos.
12. Hegedűs Sándor.	30. Matlekovits Sándor.
13. Heltai Ferencz.	31. Mende Bódog.
14. Hevesi Ödön.	32. Miklós Ödön.
15. Hollán Sándor.	33. Mudrony Soma.
16. Horváth János.	34. Nagy Ferencz.
17. Jekelfalussy József.	35. Neményi Ambrus.
18. Jellinek Henrik.	36. Neumann Ármin.

¹⁾ Fölkérjük Társaságunk t. tagjait, hogy, a mennyiben czimük vagy lakásuk netán tévesen volna közölve, helyesbítés végett a Társaság igazgatójához fordulni sziveskedjenek.

- | | |
|----------------------|---------------------|
| 37. Neumann Károly. | 44. Teleszky János. |
| 38. Pólya Jakab. | 45. Tisza István. |
| 39. Popovics Sándor. | 46. Tolnay Lajos. |
| 40. Schmidt József. | 47. Ullmann Sándor. |
| 41. Szabó Jenő. | 48. Vargha Gyula. |
| 42. Széll Kálmán. | 49. Vizneker Antal. |
| 43. Szilassy Zoltán. | 50. Vörös László. |

III. Számvizsgálók.

- | | |
|---------------------|-------------------|
| 1. Baross Géza. | 3. Emich Gusztáv. |
| 2. Beck Dénes. | 4. Fritz Péter. |
| 5. Székely Ferencz. | |

IV. A Társaság tagjai.

a) Alapító tagok.

Burchard-Bélaváry Konrád, főrendiházi tag, Budapest, Sándor-u. 10.
 Budapesti kereskedelmi és iparkamara, Budapest.
 Budapesti nagykereskedők és nagyiparosok Társasága, Budapest.
 Földváry József dr., min. s. fog., Budapest.

b) Rendes tagok.

Acsády Ignác dr., akadémiai tag, Budapest, Eszterházy-u. 11.
 Agoston József kir. tanácsos, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Ajkay Béla dr., földbirtokos, Kisfalud, Sopron vm.
 Aranyosi Miksa keresk. iskolai igazgató, Budapest, Váci-körút 22.
 Arányi Miksa dr., bizt. igazgató, Budapest, New-York palota.
 Bacher Emil malomigazgató, Budapest, Viktória-gözmalom.
 Bäcker Béla pesti hazai takarékp. főpénztárnok, Lónyay-u. 16.
 Bálint Imre hirlapíró, Budapest, Podmaniczky-u. 21.
 Ballagi Béla dr., min. s. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Rallai Lajos dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Bamberger Béla dr., ügyvéd, Budapest, Erzsébet-tér 5.
 Bán Zsigmond dr., hirlapíró, Budapest, Nemzeti Ujság szerk.
 Baross Géza postatakarékpénztári titkár, Budapest, Postatakarékpár.
 Baross Károly szerkesztő, Budapest, Üllői-út 25.
 Barthányi Tivadar gr., képviselő, Budapest, Andrássy-út 70.
 Bauszner Guido dr., képviselő, Budapest, Albrecht-út.
 Beck Dénes bankigazgató, Budapest, Erzsébet-tér 1.
 Beck Gyula szigorló, Budapest, Andrássy-út 72.
 Beck Miksa bankigazgató, Budapest, Leszámitoló Bank.
 Beck Nándor bankigazgató, Budapest, Andrássy-út 72.
 Bedő Albert min. tanácsos, Budapest, Földm. Ministerium.
 Benke Gyula takarékpénztári igazgató, Budapest, Andrássy-út 5.
 Benedikty Béla min. titkár, Budapest, Pénzügyministerium.
 Berényi László hirlapíró, Budapest, József-körút 87.
 Berényi Pál dr., tanár, Sopron.
 Bernát István dr., szerkesztő, Budapest, Szövetkezés szerk.
 BIASINI Domokos dr., magánzó, Tőzsdeépület.
 Biró Tamás osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Bischitz Arthur tőzsdetanácsos, Budapest, Nagykorona-u. 3.
 Blum Bernát kereskedő, Budapest, Tőzsdeépület.

Bossányi Endre igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 19.
 Bossányi Iván dr., ügyvéd, Budapest, Kossuth-Lajos-u. 12.
 Bosnyák Zoltán dr., min. s. titkár, Budapest, Belügyministerium.
 Braun Sándor hirlapíró, Budapest, Pesti Napló szerk.
 Bródy Lajos dr., szerkesztő, Budapest, Neues Pester Journal.
 Bródy Lajos gyáros, Miskolcz.
 Bródy Sándor kereskedő, Ungvár.
 Bródy Zsigmond szerkesztő, Budapest, Neues Pester Journal.
 Brtoun Adorján min. s. fogalmazó, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Chudy Hugó dr., rendőrtanácsos, Budapest, Főkapitányság.
 Concha Győző dr., egyetemi tanár, Budapest, Üllői-út 21.
 Concordia gözm. r. t., Budapest.
 Csillag Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Földhitelint., Bálvány-u.
 Csőke Ferencz osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Daróczy Vilmos szerkesztő, Budapest, Podmaniczky-u. 1.
 Décsi György gyáros, Kispeszt.
 Dékány Mihály osztálytanácsos, Budapest, Földm. Ministerium.
 Deil Jenő kamarai titkár, Kassa.
 Del'Medico Ágost gyáros, Budapest, Kacsá-u. 17.
 Déri Miksa villany. társ. igazg., Bécs, Wipplingerstrasse, Janushof.
 Deutsch Antal szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
 Hatvani Deutsch Károly, nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
 Hatvani Deutsch Sándor, nagyiparos, Budapest, Nádor-u. 3.
 Deutsch Zsigmond dr., ügyvédjelölt, Pécs.
 Dobránszky Péter dr., egyetemi tanár, Budapest, Damjanich-u. 34.
 Edvi Illés Aladár tanár, Budapest, Népszínház-u. 8.
 Egan Ede kir. mérnök, Budapest, Keresk. Ministerium.
 Egger Gyula gyáros, Budapest, Akadémia-u. 13.
 Egyedi Lajos nagyiparos, Budapest, Andrássy-út 10.
 Ellenberger Károly kereskedő, Budapest, Dorottya-u. 6.
 Első budapesti gözm. r. t., Budapest.
 Emich Gusztáv igazgató, Budapest, Athenaeum.
 Emich Gusztáv ifj. dr., min. fogalm., Budapest, Keresk. Ministerium.
 Engel Arnold dr., ügyvéd, Miskolcz.
 Engel Aurél dr., ügyvéd, Budapest, Nagykorona-u. 3.
 Engel Mór dr., pénzügyi fogalmazó, Zágráb.
 Engel Pál igazgató, Budapest, József-tér 5.
 Enyedy Lukács min. tanácsos, Budapest, Pénzügyministerium.
 Erzsébet gözm. r. t., Budapest.
 Faix Kornél dr., számvizsgáló, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Fayer László dr., egyetemi tanár, Budapest, Zöldfa-u. 31.
 Falk Miksa dr., képviselő, Budapest, Pester Lloyd.
 Falk Zsigmond lovag, igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
 Falk Zsigmond dr., igazgató, Budapest, Hold-u. 7.
 Farkas László dr., főorvos, Budapest, Városház-tér 3.
 Farkas Zoltán min. titkár, Budapest, Lipót-u. 22.
 Fekete Ignác dr., ügyvéd, Budapest, Újvilág-u. 14.
 Félegyházy Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Tőzsde.
 Fellner Frigyes ügyvéd, Budapest, Kecskeméti u. 1.
 Fellner Henrik igazgató, Budapest, Keresk. Bank.
 Fenyvessy Adolf gyorsíró-főnök, Budapest, József-körút 78.
 Fenyvessy József dr., min. s. fogalm., Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Fenyvessy Ferencz dr., képviselő, Budapest.

- Firnstall Károly postatakarékpénztári fogalmazó, Budapest, Posta-takarékpénztár.
- Fischer Ignác igazgató, Budapest, Dob-u. 63.
- Fischer József kereskedő, Duna-Földvár.
- Fischer Márk ifj., kereskedő, Budapest, Teréz-körút 34.
- Flittner Frigyes dr., igazgató, Budapest, Osztrák-Magyar Bank.
- Fodor Ármin dr., kir. törvényszéki bíró, Budapest, Igazságügy-ministerium.
- Földes Béla dr., egyetemi tanár, Budapest, Zerge-u. 27.
- Forster Géza igazgató, Budapest, Köztelek.
- Fränkl Henrik főkönyvelő, Sopron.
- Friedmann Lipót szerkesztő, Budapest, Pester Lloyd.
- Friedmann Róbert bankhivatalnok, Budapest, Leszámitoló Bank.
- Fritz Péter kamarai titkár, Budapest, Keresk. és iparkamara.
- Fuchs Lajos igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
- Fuhrmann Ferencz dr., min. segédtitkár, Budapest, Kereskedelmi Ministerium.
- Futtaky Gyula szerkesztő, Budapest, Andrásy-út 1.
- Gaal Gyula dr., földbirtokos, Búsü, Somogy vm.
- Gaál Jenő dr., műegyetemi tanár, Budapest, Műegyetem.
- Gaár Vilmos dr., kir. járásbíró, Sopron.
- Gajári Ödön, szerkesztő, Budapest, Nemzet szerk.
- Galgóczy Károly akadémiai tag, Budapest, Szerb-u. 2.
- Gedeon András banktisztviselő, Miskolcz.
- Gelléri Mór iparegyesületi aligazg., Budapest, Orsz. kiállítás igazg.
- Geiger Miksa kereskedő, Budapest, István főherczeg szálloda.
- Geiger Károly banktisztviselő, Budapest, Király-u. 76.
- Geiger B. Zsigmond tőzsdetanácsos, Budapest, király-u. 76.
- Gerő Lajos dr., igazgató, Budapest, »Pallas«.
- Gizella gőzmalom, Budapest.
- Goldmann Mihály kereskedő, Budapest, Múzeum-körút 41.
- Gonda Béla osztálytanácsos, Budapest, Keresk. Ministerium.
- Gonda József államvasuti tisztviselő, Budapest, Gyapju-u. 10.
- Gorove László dr., földbirtokos, Budapest, József-körút 59—61.
- Grötschel Imre vezérigazgató, Budapest, Bécsi-u. 4.
- Gyarmathy Viktor szigorló, Budapest, József-körút 53.
- György Aladár író, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
- Haggenmacher Henrik gőzmalmai, Budapest.
- Hajdu József hivatalnok, Budapest, Giró és pénztár-egylet.
- Hajdu László min. s.-titkár, Orsz. stat. hivatal.
- Hajduska Emil dr., ügyvéd, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
- Hajnal Vilmos államvasuti ellenőr, Budapest, Keresk. Ministerium.
- Halász Imre író, Budapest, Neues Pester Journal.
- Halász Manó főkönyvelő, Budapest, Salgótarjáni közsébn. r.-t.
- Halász Sándor dr., postatakarékpénztári első-titkár, Budapest, Posta-takarékp.
- Halász Vilmos cégvezető, Budapest, »Generali«.
- Havas Miksa tanár, Pozsony.
- Hazay István dr., min. titkár, Budapest, József-körút 9.
- Hegedüs Dezső bankár, Budapest, Mária Valéria-u. 19.
- Hegedüs Ferencz osztálytanácsos, Budapest, Apród-u. 1.
- Hegedüs Károly igazgató, Budapest, Népszínház-u. 8.
- Hegedüs Loránd dr., Budapest, Hunyady-tér 12.

- Hegedüs Sándor képviselő, Budapest, Hunyady-tér 12.
 Hegyeshalmy Lajos dr., min. s. titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Heltai Ferencz dr., szerkesztő, Budapest, Alkotmány-u. 24.
 Herzfeld Samu dr., ügyvéd, Budapest, Arany János-u. 27.
 Herczog Oszkár dr., bizt. igazgató, Budapest, Andrásy-út 8.
 Hevesi Ödön takarékpénztári igazgató, Budapest, Tükör-u. 2.
 Hirschfeld Emil bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
 Hódy Lajos dr., postatakarékp. fogalmazó, Budapest, Postatakarékp.
 Hoffmann J. Mihály szerkesztő, Budapest, Andrásy-út 6.
 Hollán Ernő val. b. t. t., Budapest, Vámház-körút 11.
 Hollán Sándor min. tanácsos, Budapest, Döbrentei-u. 6.
 Hollán Sándor ifj. min. s.-fog., Budapest, Döbrentei-u. 6.
 Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos, Budapest, Akadémia épület.
 Horváth Elemér igazgató, Budapest, Döbrentei-u. 6.
 Horváth János dr., ügyvéd, Budapest, Sütő-u. 6.
 Horváth Tivadar ügyvéd, Budapest, Teréz-körút 12.
 Hunfalvy Géza dr., min. titkár, Budapest, Keresk. Ministerium.
 István gözmalom, Debreczen.
 Izsáky Ernő min. főmérnök, Szvinicza, pr. Orsova.
 Jámber Gyula műegyetemi titkár, Budapest, Műegyetem.
 Jankovich Béla dr., földbirtokos, Budapest, Kerepesi-út 6.
 Jármái Gyula czéggvezető, Budapest, Hitelbank.
 Jász Géza tisztviselő, Budapest, Földhitelintézet, Bálvány-u.
 Jekelfalussy József dr., min. tanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Jellinek Arthur dr., képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 31.
 Jharaszi Jellinek Henrik vezérigazgató, Budapest, Bálvány-u. 22.
 Jeney Lajos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Jeszenszky Pál szerkesztő, Budapest, Köztelek.
 Jónás János kereskedelmi akadémiai igazgató, Pozsony.
 Kálnoki Henrik szerkesztő, Budapest, Egyetértés szerk.
 Kán Béla dr., ügyvéd, Budapest, Mária Valéria-u. 14.
 Kanitz Jakab bankhivatalnok, Budapest, Nádor-u. 4.
 Kautz Gyula dr., bankkormányzó, Bécs, Bankgasse.
 Kégly Sándor osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Kenessey Kálmán kir. főfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Képesy Árpád dr., min. s. titkár, Budapest.
 Kern Tivadar dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 16.
 Kereskedelmi és iparkamara, Arad.
 » » » Besztercebánya.
 » » » Fiume.
 » » » Győr.
 » » » Maros-Vásárhely.
 » » » Miskolcz.
 » » » Sopron.
 » » » Szeged.
 » » » Temesvár.
 Kilényi Hugó min. tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Kintzig Béla mérnök, Budapest, Muzeum-u. 5.
 Kochmeister Frigyes br., főrendiházi tag, Budapest, Nagykorona-u. 32.
 Kohn Dávid dr., író, Budapest, Andrásy-út 74.
 Kohn Lőrincz hirlapíró, Budapest, Bezerédi-u. 13.
 Kohn Miksa hivatalnok, Budapest, Generali.
 Kohner Zsigmond keresk. bank alelnöke, Budapest, Nádor-u. 19.

- Komlós Ágost dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.
 Koos Mihály dr., min. fog., Budapest, Földmívelési Miniszterium.
 Kormos Alfréd szerkesztő, Budapest, Kerepesi-út 32.
 Kormos Pál hirlapíró, Budapest, Kerepesi-út 32.
 Kornfeld Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrásy-út 98.
 Körösi József a főv. stat. hivatal igazgatója, Budapest, Andrásy-út 48.
 Kovács Aladár dr., min. s. fogalmazó, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
 Kovács Gyula dr., ker. muzeum aligazg., Budapest, Podmaniczky-u. 18.
 Kovács Herman tisztviselő, Miskolcz.
 Kovácsy Sándor dr., osztálytanácsos, Budapest, Földmív. Miniszterium.
 Kövály László igazgató, Kolozsvár
 Kozma Andor bizt. vezértitkár, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Králik Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Koronaherceg-u. 3.
 megyeri Krausz Izidor nagyiparos, Budapest, Andrásy-út 23.
 megyeri Krausz Lajos kir. tanácsos, Budapest, Andrásy-út 12.
 Krejcsi Rezső dr., kam. titkár, Budapest, keresk. és iparkamara.
 Krishaber Sándor kereskedő, Budapest, Eötvös-tér 2.
 Kulinyi Zsigmond kam. titkár, Szeged.
 Lánczy Gyula dr., egyetemi tanár, Budapest, Bálvány-u. 19.
 Lánczy Leó képviselő, kam. elnök, Budapest, Keresk. Bank.
 Láng Lajos dr., egyetemi tanár, Budapest, Vigadó-tér 1.
 László Zsigmond min. tanácsos, Budapest, József-körút 2.
 Lechner Ágost dr., főrendiházi tag, Budapest, Váci-u. 9.
 Leigeb Imre földbirtokos, Derecske, Bihar m.
 Leipziger Vilmos nagyiparos, Budapest, Bajza-u.
 Leitner Zsigmond bankigazgató, Budapest, Andrásy-út 13.
 Lendvai Sándor szerkesztő, Budapest, Pénzügyi Hirlap szerk.
 Lers Vilmos dr., min. fog., Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Lestyánszky Sándor osztálytanácsos, Budapest, Földmív. Miniszt.
 Leuchtag Lajos dr., min. s. fog., Budapest, Podmaniczky-u. 29/a.
 Lévy Henrik főrendiházi tag, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Lévy József dr., bizt. igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 9.
 Lévy Lajos bizt. vezértitkár, Budapest, Vigadó-tér 1.
 Lichtenberger Ignác bizt. vezértitkár, Budapest, Riunione, Váci-u.
 Links Ármán dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
 Linzer Béla nagyiparos, Budapest, Külső váci-út, Linzer-gyár.
 Lipcsey Ádám szerkesztő, Budapest, Üllői-út 7.
 Liphay Sándor műegyetemi tanár, Budapest, Ujvási-tér 19/a.
 Lode Rezső kir. iparfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Luczenbacher Pál ifj., kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 14.
 Lujza gözmalom r.-t., Budapest.
 Lukács Antal főrendiházi tag, Budapest, földhitelintézet.
 Lukács József bankigazgató, Budapest, Fürdő-u. 6.
 Magyar ált. hitelbank egyes. gözmalmi, Budapest.
 Magyar keresk. csarnok, Budapest.
 Magyary Géza dr., jogakad. tanár, Nagy-Várad.
 Mahler Gusztáv bankár, Budapest, Mária Valéria-u.
 Manaszy György dr., földbirtokos, Temes-Murány, u. p. Bruckennau.
 Mandello Gyula dr., egyet. m. tanár, Budapest, Sas-u. 6.
 Mandello Hugó bányatulajdonos, Budapest, Alkotmány-u. 24.
 Mandello Károly dr., szerkesztő, Budapest, Sas-u. 6.
 Mátyás Lajos dr., min. tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
 Mantuanó Rezső dr., min. s. fog., Budapest, Keresk. Miniszterium.

Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Budapest, József-körút 59.
Mariska Vilmos dr., egyet. tanár, Budapest, Lónyay-u. 7.
Markbreit Gyula dr., ügyvéd, Budapest, Nagykorona-u. 34.
Matlekovits Sándor dr., val. belső titk. tan., Budapest, Dohány-u. 12.
Mátray Elemér államv. ellenőr, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Mencsik Ferencz dr., műszaki tanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Mende Bódog szerkesztő, Budapest, Lipót-u. 44.
Mezei Gyula kereskedő, Budapest, Erzsébet-tér 7.
Mezei Mór dr., képviselő, Budapest, Nagykorona-u. 13.
Miklós Ödön államtitkár, Budapest, Földmív. Miniszterium.
Miskolczi terménycsarnok, Miskolcz.
Miskolczi középkeresk. iskola, Miskolcz.
Morgenstern Izidor kereskedő, Budapest, tőzsdeépület.
Morzsányi Károly dr., képviselő, Budapest, Dohány-u. 36.
Mudrony Soma orsz. iparegyesületi igazgató, Budapest, Uj-u. 4.
Nagy Ferencz dr., egyet. tanár, Budapest, Andrásy-út 2.
Navratil Ákos szigorló, Budapest, Lipót-u. 10.
Nedeczky Gyula min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Neményi Ambrus dr., képviselő, Budapest, Andrásy-út 34.
† Németh Imre min. tanácsos, Budapest.
Németh József dr., min. s. titkár, Budapest, Földmív. Miniszterium.
Neumann Ármán dr., képviselő, Budapest, Andrásy-út 10.
Neumann Frigyes nagykereskedő, Budapest, Teréz-körút 37.
Neumann Károly dr., min. s. titkár, Budapest, Teréz-körút 37.
Neumann Sándor dr., ifj., ügyvéd, Budapest, Váci-körút 17.
Neuschloss Marczel gyáros, Budapest, Akadémia-u. 6.
Nizsnyánszky István dr. postatak. fog., Bpest, Postatakarékpénztár.
Nyíri István dr., ügyvéd, Budapest, Tükör-u. 3.
Ormai Mór nagykereskedő, Budapest, Podmaniczky-u. 39.
Ormody Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
Ötvös Károly tisztviselő, Budapest, Műegyetem.
Paikert Alajos o. gazd. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
Pálos Géza dr., min. s. fog., Budapest, Alkotmány-u. 20.
Pannonia gőzmalom r.-t., Budapest.
Papp Árpád min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Parlagi Ferencz igazgató, Budapest, Mérleg-u. 11.
Pesti hengermalom r.-t., Budapest.
Pesti molnárok és sütők gőzm. r.-t., Budapest.
Pesti Viktoria gőzmalom r.-t., Budapest.
Péterffy Lajos min. titkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Pfligler Ferencz kam. alelnök, Miskolcz.
Pikler Gyula dr., egyet. tanár, Budapest, Szentkirályi-u. 22.
Pisztóry Mór dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Politzer Kornél bankár, Budapest, Teréz-körút 43.
Pólya Jakab dr., egyet. m. tanár, Budapest, Generali.
Poór Jakab czégyvezető, Budapest, Generali.
Popovics Sándor dr., osztálytanácsos, Budapest, Bécsi-u. 4.
Popper István mérnök, Budapest, Andrásy-út 30.
Pósch Gyula dr., bankigazgató, Budapest, Nádor-u. 4.
Radvány István kir. tanácsos, kam. elnök, Miskolcz.
Rakovszky Géza orsz. képviselő, Budapest, Tréfort-u. 2.
Ráth Zoltán dr., egyetemi tanár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Reich Mór igazgató, Budapest, Foncière.

Reichart Emil bizt. igazgató, Budapest, Duna bizt. társ.
Reiner Zsigmond magánzó, Budapest, Teréz-körút 40.
Roth Pál dr., ügyvéd Budapest, Lipót-körút 28.
Rott Jakab dr., ügyvéd, Budapest, Bálvány-u. 19.
Rott József bizt. igazgató, Budapest, Generali.
Rozsa Károly m. államvasuti keresk. előadó, Budapest, Andrássy-út 73.
Rózsavölgyi Manó dr. ügyvéd, Budapest, Podmaniczky-u. 6.
Rubinek Gyula o. gazd. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
Ruszt József nagykereskedő, Budapest. Nagykorona-u. 16.
Sarkady Lajos kam. titkár, Nagy-Várad.
Sasvári Ármin keresk. muzeumi titkár, Budapest, Akadémia-u. 12.
Schmidl Miklós dr., nagykereskedő, Budapest, Károly-körút 15.
Schmidt József dr., min. tanácsos, Budapest, Orsz. kiállítás igazgatósága.
Schober Béla dr., jogtanácsos, Budapest, Felső-erdősor 1.
Schön Leó igazgató, Budapest, Foncière.
Schön Vilmos bizt. vezérigazgató, Budapest, Andrássy-út 2.
Schwarcz Felix bankigazgató, Budapest. Nádor-u. 4.
Schwarcz Gusztáv dr., egyetemi tanár. Budapest, Egyetem.
Schvartz Béla nagyiparos, Budapest, Teréz-körút 19. .
Sebestyén Henrik hivatalnok, Budapest, Generali.
Sigmond Dezső képviselő, Budapest, Ferencziek bazára.
Smialovszky Valér dr., képviselő, Budapest, Alkotmány-u. 24.
Solymásky Endre vasuti és hajóz. főfelügyelő, Bpest, Ker. Miniszterium.
Soltész Vilmos bizt. igazgató, Budapest, Vigadó-tér 1.
Somogyi Béla hivatalnok, Ipolyság.
Somogyi Manó dr., pénzügyi fog., Budapest, Nagymező-u. 23.
Spitz Manó dr., ügyvéd, Budapest, Teréz-körút 35.
Stettner László dr., igazgató, Budapest, Ált. Hitelbank.
Stiller Mór dr., ügyvéd, Budapest, Rudolf-rakpart 3.
Strasser Sándor tőzsdetanácsos, Budapest, Lendvay-u. 16.
Sugár Ignác kam. titkár, Miskolcz.
Szabó Jenő min. tanácsos, Budapest, Jávor-u. 3.
Szabó József dr., ügyvéd, Miskolcz.
Szabó Ferencz földbirtokos, Nagy-Várad.
Szalai Béla keresk. r.-t. titkára, Budapest, József-tér 5.
Szántó Menyhért min. titkár, Budapest, Földmiv. Miniszterium.
Szápáry László gr., orsz. képviselő, Budapest, Szép-u.
Szarvassy Sándor magánzó, Budapest, Vigadó-tér 1.
Szathmáry Gyula postatakarékp. számtanácsos, Bpest, Postatakarékp.
Szávay Gyula kam. titkár, Győr.
Székely Ferencz takarékp. vezérigazgató, Budapest, Koronaherceg-u. 3.
Székely Miksa dr., gyáros, Budapest, Wurm-u. 3.
Széll Kálmán val. belső titkos tanácsos, Budapest, Erzsébet-tér 9.
Szentpály István kam. titkár, Miskolcz.
Szilágyi Gyula műegyetemi m. tanár, Budapest, Dalszínház-u. 10.
Szilárd Ferencz ügyvéd, Budapest, Ferencz körút 46.
Szilassy Zoltán orsz. egyes. titkár, Budapest, Köztelek.
Szirmai Oszkár igazgató, Budapest, Zrínyi-u. 4.
Sztányi Ödön min. tanácsos, Budapest, Döbrentey-u. 1.
Szmolényi Nándor tanár, Szeged.
Szokolay Kornél szerkesztő, Budapest, Nemzet szerk.
Szerényi József kir. iparfelügyelő, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Tagányi Károly orsz. levélt. igazgató, Budapest, Orsz. levéltár.

Teleszky János dr., min. fog., Budapest, Pénzügyminiszterium.
Telkes Simon min. számtanácsos, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Thirring Gusztáv dr., főv. stat. hiv. aligazg., Budapest, Vigadó-épület.
Thorotzkai Miklós gr., képviselő, Budapest, Angol királynő-szálloda.
Tisza István dr., képviselő, Budapest, Sándor-u., Degenfeld-palota.
Tolnai Arnold igazgató, Budapest, Nagykorona-u.
Tolnay Lajos képviselő, Budapest, Üllői-út 19.
baranyavári Ullmann Adolf igazgató, Budapest, Magy. ált. hitelbank.
baranyavári Ullmann Emil tőzsdetanácsos, Budapest, Nádor-u. 16.
erényi Ullmann Jenő min. s. fog., Budapest, Ker. Ministerium.
erényi Ullmann Lajos dunagőzh. vezérig. Bács, Obere Weissgärberstr. 3.
erényi Ullmann Sándor dr., ügyvéd, Budapest, Andrassy-út 13.
Unger Alajos dr., ügyvéd, Budapest, Dorottya-u. 3.
Vági Jakab intéző, Győr.
Vajda Izidor cégvezető, Budapest, József-tér 5.
Vályi Gábor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Vargha Gyula dr., osztálytanácsos, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Vargha Sándor bizt. igazgató, Budapest, Erzsébet-tér 9.
Vas Ferencz vezértitkár, Budapest, Keresk. bank.
Vásárhelyi Lajos dr., ügyvéd, Budapest, Nádor-u. 13.
Végh Mihály dr., min. s.-titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
Veith Béla igazgató, Budapest, Nagy-János-u. 23.
Vizneker Antal dr., min. s.-titkár, Budapest, Orsz. stat. hivatal.
Vörös László államtitkár, Budapest, Keresk. Miniszterium.
Walkó Lajos bankigazgató, Budapest, Leszámitolóbank.
Weinmann Fülöp dr., kir. tanácsos, Budapest, Andrassy-út 1.
Weisz Fülöp bankigazgató, Budapest, Keresk. Bank.
Weisz Julián szerkesztő, Budapest, Budapesti Tagblatt szerk.
Wekerle Sándor dr., val. belső titk. tanácsos, Budapest, Damjanich-u.
Weltner Oszkár dr., jogtudor, Budapest, Széchenyi-u. 8.
Wickenburg Márk gr., min. titkár, Budapest, Pénzügyminiszterium.
Wiener Moskó gazda, Budapest, József-körút 8.
Wittmann Mór dr., ügyvéd, Budapest, Sétatér-u. 6.
Wohl Lajos kir. albiró, Sopron.
Wohlmuth Sándor hivatalnok, Budapest, Keresk. bank.
Wolfner József gyáros, Budapest, Váci-körút 12.
Wolfner Nándor gyáros, Budapest, Károly-körút 3.
Wolfner Tivadar gyáros, Budapest, Andrassy-út 6.
Ybl Felix dr., földbirtokos, Szvetnek, u. p. B.-Gyarmat.
Zachár Gyula tanár, Budapest, Apó u. 3.
Zerkovitz Imre dr., ügyvéd, Budapest, Akadémia-u. 6.
Zigány Zoltán tanár, Budapest, Lipót-körút 17.
Zilahy Simon igazgató, Budapest, Budapesti Hirlap.

A CZIGÁNYOK NYELVISMERETE ÉS NEMZETISÉGI VISZONYAI.¹⁾

A cigányok nyelvismeretének megállapítása főképp nemzetiségi viszonyainak két igen fontos mozzanatára derít világosságot: hogy mennyiben közelednek az ország többi nemzetiségeihez, főképp a nemzettest zöméhez, s hogy mennyire távoznak saját eredeti nemzetiségüktől. Mindkét irányzat a nemzetiség főismervére, az anyanyelvre vonatkozik s csak erre nézve volt számba vehető. Az első körülmény abban nyer kifejezést, hogy a cigányság túlnyomó része anyanyelvétül vallja és használja az országban beszélt nyelvek valamelyikét, első sorban az államnyelvet; a másik abban, hogy több, mint fele nem tudja már a maga eredeti nyelvét.

E két mozzanat nagyon fontos abban a folyamatban, mely a cigányságot a nemzettestbe s ezzel a polgárosultság közösségébe olvasztja. A »nyelvében él a nemzet« jelszó a cigány fajnál is jelentős. A cigány nyelv, melynek helye az újabb ind. nyelvek közt még nincsen egész tűzetesen megállapítva, ősi, de távoli rokonságban áll a nyugoti nyelvekkel; el van szigetelve ezektől s elszigeteli azokat, kik beszélik. Sok viszontagságon ment keresztül e nyelv, mint maga a nép is s talán kevésbé ellentálló volt, mint ez. Hosszú útjának minden állomása meglátszik rajta; sok idegen elemet vett fel, minél inkább haladt nyugotra, annál többet. Ezért nem is igen értik meg egymást távol országok cigányai; a nyugati inkább megérti a keletibb szójárást, melynek fázisán nagyjában maga is átment, mint viszont. De egyazon vidék cigányai közt a cigány nyelv erős kötelék s az egyes kategóriák közt fennálló, néhol élesen elkülönítő válaszfal mellett is a fajközösség főismerve. Az erdélyi vándorcigány szegény-

¹⁾ Mutatvány az országos m. kir. statisztikai hivatal kiadásában a »Statisztikai közlemények« sorozatában legközelebb megjelenendő »A Magyarországon az 1893. év elején végrehajtott cigányösszeírás eredményei« című műhöz tartozó általános jelentésből (VIII. fejezet), a grafikai ábrázolásokra vonatkozó rész kihagyásával.

nyelvűnek (*glettecsore*) nevezi a letelepedettet, a ki kevesebb mértékben vagy épen nem bírja a cigány nyelvet. És a cigány nyelv a cigányokat egyenesen a többi lakossággal, sőt mondhatni az általános polgárosultsággal szemben egyesíti és néhol titkos vagy tolvajnyelv gyanánt szerepel. Mindenesetre egyik hatékony tényezője a cigányok társadalmon kívüli állásának s egyik jelentékeny gátolója a többi népséggel való összeolvadásuknak. Ezért a régebbi regulációkban a cigányok gyakran eltiltattak a cigány nyelv használatától, azzal a kifejezett intentióval, hogy azt egészen elfelejtsék.

Ezeknek a tilalmaknak nem volt valami különös fogatjuk. Más tényezők idézték elő, hogy a cigányok nagy része, különösen a városban letelepedettek fiatal nemzedéke már nem beszéli eredeti nyelvét, hogy ezt csak valami 30%-a vallja anyanyelvének s ezek közt kevés van olyan, a ki más nyelvet ne tudna.

A cigány igen könnyen és gyorsan tanul nyelvet. De a nem cigány nyelvet úgy az egyes hangokra, mint a hangsúlyra nézve sajátos cigányos ejtéssel beszéli, akkor is, ha cigányul nem tud. Sajátságosak és nagyon jellemzetesek szólásformái is és kifejezések egész módja.

A nyelvvel hasonlóan van a cigány, mint a vallással; elfogadja a környezet nyelvét, azokét, a kikkel érintkezik. Ezzel azért is kénytelen, mert az ő elszigetelt nyelvét kivülről kevesen tudják. Helyenkint, különösen Erdélyben, cigányokkal sűrűbben érintkezők, munkavezetők, kocsmárosok, kiskereskedők, gazdák (sőt régebben nagyobb birtokosok is) gyakrabban megtanultak bizonyos mértékig cigányul, nem annyira a megértés és megértetés szükségéből, mint inkább kedvtelésből. Előfordul néha, hogy egyes más nemzetiségűek cigányok közé vegyülvén, teljesen elsajátítják nyelvöket is. Némelyek komolyabb, pl. rendőri vagy tudományos célból tanulják meg a cigány nyelvet. Hogy a nem cigányok milyen számban tudnak cigányul, azzal a cigányösszeírás nem foglalkozott s arról az 1891-iki népszámlálás sem nyújt felvilágosítást. Az 1880-iki népszámlálás, mely a cigány nyelvűek számát 75.911-re teszi, közel 19.000 olyan nem cigány anyanyelvűt mutatott ki, a ki cigányul is tudott, de ezek legnagyobb része kétségtelenül szintén cigány volt. Viszont 14.480 olyan cigányt mutatott ki, a ki csak cigányul tudott, a mely szám a többi adatok aránytalanságával szemben is a dolog természeténél fogva megközelítőleg helyesnek tekinthető. A beszélni nem tudók arányát s az 1891-iki népszámlálásban a cigányokra kimutatott gyarapodási %-ot hozzászámítva, ez a szám mintegy 18.000-re tehető, a mi az összes cigányságnak 6,57%-a.

A hazai cigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden saját-

ságos pregnánsága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív kulturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiséghez és a nemzettesthez s az általános polgárosultsághoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyából kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonylatait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes cigányságnak több mint fele, 52·16⁰/₀-a, nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigány nyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötte kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy százaléka egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általán távolodik eredeti fajától és közeledik a nemzet többi elemeihez. Noha e tekintetben nem rendelkezünk biztos számadatokkal, mégis állithatjuk, hogy a cigányul nem tudó cigányok aránya nálunk nagyobb, mint más államokban. A nyugoti országok kevés számú cigányai igen notoriusok és a többi lakosságtól elkülönöztek s külön nyelvök nemcsak a nemzeti, hanem az egyéni lét fentartásának egyik eszköze. Keleten pedig a cigányok még közelebb állanak eredeti állapotukhoz, ott a közművelődés és idegen nemzeti-ségek hatása is kevésbé intenzív és így kevesebb alkalom van a cigány nyelv használatának megszorítására. Különben minél műveltebb valamely állam, rendesen annál inkább eltér a cigányok jellege és életmódja a többi lakosságétól. Angliában pl. a cigányok nagy része még mindig vándor életet folytat, Romániában pedig a cigányt gyakran alig lehet megkülönböztetni a többi lakosoktól. Magyarország e tekintetben mintegy középhelyet foglal el. Itt különben az ethnikus alakulások sajátosságos folyamatában a többi népelemek közt is gyakori a nemzetiség és nyelv cseréje; annál könnyebben érthető a cigányoknál, a kiknél a pregnáns és szívós faji jelleg mellett alig van faji önérzet és nemzetiségi öntudat, ezeknek tehát a nyelv nem lehet kifejezője és hordozója. A cigány nyelv általában már avult, elnyűtt és kevésbé életképes és a viszonyoknak már meg nem felelő, megcsappant functiojú organumnak látszik s ezért pusztulása egészen természetes folyamat. E kiveszés különben igen érdekes és tanulságos példa arra, hogy egy egész nép miként cserélhet nyelvet, anthropologiai és egyéb ethnikus jellegének és mivoltának meg- és fentartása mellett.

Az a körülmény, hogy államunk polyglott ország s hogy tehát itt sok helyt úgy is több nyelvet tudnak, úgy látszik

nincs hatással a cigány nyelv elejtésére. Sőt éppen az egy-nyelvű vidékeken, a hol tehát valamely nemzetiség feltétlenül uralkodik, találatnak a legnagyobb arányban a cigányul nem tudó cigányok.

A cigányul nem tudók aránya országrészenként nagyon különböző. Az állandóan letelepedetteknek a Duna bal partján csak mintegy 21⁰/₀-a nem tud cigányul, a Duna jobb partján 72⁰/₀, a Duna-Tisza közt 79⁰/₀, a Tisza jobb partján 50⁰/₀, a Tisza bal partján 63⁰/₀, a Tisza-Maros szögén 64⁰/₀, Erdélyben 46⁰/₀; az egész országban 54⁰/₀. A huzamosabb tartózkodású cigányoknak e viszonyisményei lejjebb szállnak, mert ezek közt aránylag kevesebb a cigányul nem tudó, kivéve a Tisza jobb partján, a hol ezek százaléka közel 55.

A vándorcigányoknál a viszonyok a cigány nyelvre nézve természetesen még kedvezőbben alakulnak s köztük a Duna bal partján, a Tisza-Maros szögén és Erdélyben 10⁰/₀-nál kevesebb a cigányul nem tudók száma. Ennélfogva aztán az összes cigányokra nézve is az állandóan letelepedetteket illetőleg elsoroltaknál valamivel kisebb viszonyisményeket találunk az egyes országrészekben s a cigányok országos főösszegéből 52,16⁰/₀ nem tud cigányul.

A cigányul nem tudókat a két nem szerint tekintve, azt találjuk, hogy az országos összegben 1000 cigányul nem tudó férfúra 1020 nő jut, míg a cigányok abszolút összes számából 1000 férfúra csak 919 nő esik, az összes férfiaknak 51,42, a nőknek 52,97⁰/₀-a nem tud cigányul. Általában a nő szokott jobban ragaszkodni a hagyományhoz és ez a cigányoknál is áll a hagyomány többi momentumára nézve, de a nyelvet, úgy látszik, a férfiak őrzik meg hívebben; a mihez még megjegyezhetjük, hogy a férfiak nyelvtudása tökéletesebb és gazdagabb is szokott lenni. Országrészenként és a három kategória szerint különben némileg módosulnak a viszonyok. Az állandóan letelepedetteknek a férfiak száma csak a Tisza-Maros szögén és Erdélyben nagyobb, mint a nők s a Tisza-Maros szögén a cigányul nem tudó férfiak száma is nagyobb, mint a nőké (9-czel). A huzamosb ideig tartózkodóknál a férfiak száma mindenik országrészben nagyobb a nőkénél s ez áll a cigányul nem tudásra nézve is. A vándorcigányoknál a férfiak száma csak a Duna jobb és a Tisza bal partján kisebb, mint a nőké, cigányul nem tudó férfi pedig csak a Tisza jobb partján van kevesebb, mint nő. A különféle cigányokat összefoglalva, csak a Tisza-Maros szögén és Erdélyben van valamivel több férfi, mint nő, az országrészek összegében ennél fogva a nőké a túlsúly. Az országos végösszegben a mérleget mégis a férfiak javára billenti a katonaságnál levők és a letartóztatottak külön kimutatása. Ezzel szemben az összes cigányul nem tudó férfiak száma csak a Tisza-Maros szögén nagyobb, mint a nőké.

A cigányok nemzetiségi jellegének meghatározására, de polgárosodásuk irányára nézve is döntő az, hogy melyik nyelv lép a cigány helyébe, azt vagy egészen kiszorítva, vagy másod sorban beszélt nyelvvé lefokozva. Különösen fontos az az arány, a melyben anyanyelvül vagy más anyanyelv mellett is elsajátítják az állam nyelvét, a mely a legtöbb eszközöket nyújtja az általános művelődésnek s arra van hivatva, hogy az ország összes polgárait egyesítse a nemzeti culturában.

Anyanyelv szerint a hazai cigányok a következőképen oszlanak meg:

	férfi	nő	összesen
magyar . . .	52 055	52.695	104.750
czigány . . .	41.740	40.665	82.405
német . . .	1.184	1 212	2.396
tót	4.825	5.032	9.857
oláh	33.882	33.164	67.046
ruthén . . .	1.021	987	2.008
horvát . . .	161	145	306
szerb	3.011	2.820	5.861
egyéb	161	150	311
összesen . .	138.070	136.870	274.940

A következő táblázat a cigányok főbb nyelvi és nemzetiségi viszonyait mutatja százalékokban az összes lakosság legfontosabb ide vonható viszonylataival összevetve.

Anyanyelv, illetve más beszélt nyelv	Az 1890-i népszámlálás szerint		Az 1890-i népszámlálás szerint		Az 1893-iki cigányösszeírás szerint a nem cigány anya- nyelvűek hány %-a	Az összes cigányok hány %-a		
	czigány anyanyelvű beszélt még milyen nyelven	nem cigány anya- nyelvűek közül be- szélt cigányul is	az összes népesség hány %-a volt	magyarul beszélt a különböző anya- nyelvűek hány %-a		milyen anyanyelvű?	ezek közül hány %	
							tud magyarul?	nem tud czi- gányul?
Magyar	23'87	0'18	48'61	100'00	54'41	38'10	100'00	72'98
Czigány	19'08	—	0'61	1)	—	29'97	25'17	—
Német	2'12	0'02	18'14	25'16	1'25	0'87	17'24	54'44
Tót	8'68	0'14	12'53	12'00	5'10	3'59	6'82	30'72
Oláh	42'70	0'21	17'11	6'95	34'86	24'39	9'54	84'20
Ruthén	0'78	0'08	2'51	7'33	1'04	0'73	16'63	55'03
Horvát	2'59	0'05	1'21	17'48	0'16	0'11	19'61	64'06
Szerb			3'27	11'12	3'02	2'13	7'64	81'57
Egyéb	0'18	0'07	1'01	22'66	0'16	0'11	10'61	30'87
Együtt	100.00	0'11	100'00	55'71	100'00	100'00	48'31	52'16

1) Az egyébr. rovatába bele számítva.

Anyanyelv, illetve másbeszéltnyelv	Az állandóan telepedett cigányok hány %-a			A huzamosabban egy helyen tartózkodó cigányok hány %-a			A vándorcigányok hány %-a		
	milyen anyanyelvű?	ezek közül hány %		milyen anyanyelvű?	ezek közül hány %		milyen anyanyelvű?	ezek közül hány %	
		tud magyarul?	nem tud ci- gányul?		tud magyarul?	nem tud ci- gányul?		tud magyarul?	nem tud ci- gányul?
Magyar	38'69	100'00	74'17	38'71	100'00	72'23	22'53	100'00	24'73
Czigány	28'72	23'41	—	29'84	24'91	—	62'12	26'21	—
Német	0'89	16'71	55'20	0'78	16'46	41'77	0'28	24'00	60'00
Tót	3'71	6'34	31'12	2'98	8'72	23'19	0'75	20'90	29'85
Oláh	24'84	7'87	85'17	24'90	26'43	81'43	12'15	17'59	46'32
Ruthén	0'69	16'71	55'61	1'50	16'72	55'08	0'29	11'54	38'46
Horvát	0'10	20'64	62'30	0'08	12'50	87'50	0'24	19'05	95'24
Szerb	2'24	6'88	82'52	1'12	22'37	71'93	1'61	6'94	66'66
Egyéb	0'12	4'88	27'18	0'09	27'78	77'78	0'03	33'33	38'33
Együtt..	100'00	48'05	53'82	100'00	53'66	51'06	—	41'37	13'01

Az 1893-ban összeírt cigányok anyanyelv szerinti megoszlását országrészenként, szembe állítva az összes népesség nyelvi megoszlásával, a következő táblázat állítja szem elé:

Anyanyelv	Duna bal partja		Duna jobb partja		Duna-Tisza köze		Tisza jobb partja	
	összes cigá- nyok (1893)	összes népes- ség (1891)	összes cigá- nyok (1893)	összes népes- ség (1891)	összes cigá- nyok (1893)	összes népes- ség (1891)	összes cigá- nyok (1893)	összes népes- ség (1891)
Magyar	43'47	27'64	72'17	68'48	81'70	73'26	52'74	44'92
Czigány	33'60	—	11'32	—	8'48	—	26'69	—
Német	0'39	8'42	6'19	21'09	0'30	14'57	0'64	7'91
Tót	22'51	63'05	0'01	0'65	0'02	3'24	16'59	32'11
Oláh	0'00	0'01	7'67	0'02	1'34	0'07	0'20	0'02
Ruthén	0'00	0'00	0'00	0'00	0'08	0'34	3'14	14'02
Horvát	0'00	0'09	1'26	6'09	0'00	0'12	0'00	0'02
Szerb	0'00	0'01	0'81	0'71	8'08	7'56	0'00	0'00
Egyéb	0'03	0'78	0'57	2'96	0'00	0'84	0'00	1'00

Anyanyelv	Tisza bal partja		Tisza-Maros szöge		Erdély		Katonaságnál levők	Iszartóztá- totlak	Az 1891-ben az országban volt katonaság
	összes cigá- nyok (1898)	összes népos- ség (1891)	összes cigá- nyok (1898)	összes népos- ség (1891)	összes cigá- nyok (1898)	összes népos- ség (1891)	hány % a		
Magyar.....	61'13	59'18	5'88	17'25	19'19	31'00	36'92	26'16	44
Czigány.....	17'95	—	33'43	—	41'61	—	22'42	51'83	—
Német.....	0'00	8'80	1'13	22'65	0'19	9'67	1'10	2'47	18
Tót.....	0'02	3'54	0'00	2'21	0'00	0'08	6'37	7'10	10
Oláh.....	18'03	25'43	48'22	41'04	39'01	56'72	30'83	9'57	11
Ruthén.....	2'87	7'58	0'00	0'03	0'00	0'02	0'11	0'00	1
Horvát.....	0'00	0'02	0'00	0'52	0'00	0'02	0'11	1'28	13
Szerb.....	0'00	0'00	10'87	14'00	0'00	0'01	1'98	1'43	
Egyéb.....	0'00	0'45	0'47	2'30	0'00	2'46	0'11	0'16	3

E táblázatokhoz néhány megjegyzést fűzünk a cigányok nemzetiségi viszonyaira nézve.

Az 1880-iki népszámlálás csak a nyelvismeret alapján mutat ki cigányokat, még pedig — mint már feljebb láttuk — cigány anyanyelvűeket összesen 75.911-et s más anyanyelvű cigányul beszélőt 18.858-at; azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbiak is voltaképen cigányok. Az első rovatban feltűnik az oláhul is beszélő cigány anyanyelvűek nagy arányszáma (42'70), mely mellett a magyarul is tudók száma elég csekély. Ez a viszony, mely részben a nem mindig a nyelvre vonatkozó »oláh-cigány« kifejezés félreértéséből is származhatott, azóta a magyarul tudók javára változott; csökkent azóta a csak cigányul tudók nagy (19'08) és a tótul is tudók jelentékeny százaléka (8'68) is.

Az 1891. évi népszámlálás főbb nyelvi adatait úgy az egész országra, mint az egyes törvényhatóságokra nézve a cigányok nemzetiségi viszonyaival való összevetés végett iktattuk a táblázatba.

A cigányoknak anyanyelvük tekintetében az egyes nemzetiségekre való eloszlása két kulcs szerint van kimutatva, először az összes cigányokat véve alapul s azután a cigány anyanyelvűeket nem tekintve, csak azokat véve számításba, kik már hozzásimultak, legalább nyelvi, valamely más hazai néphez. Ez utóbbi viszonylat szerint az oláh anyanyelvűre több mint kétszer annyi százalék jut az assimilált cigányokból, mint az összes népességből. Ezenkívül még csak a magyar anyanyelvűre nézve haladja meg a nem cigány

anyanyelvű cigányok viszonyyszáma az összes népességét, melyből minden egyéb nyelvre nagyobb százalék esik, mint a cigányokból. Közel áll a két viszonyszám a szerb nyelvre nézve; a tótnál és ruthénál az összes népesség viszonyyszáma mintegy $2\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint a cigányoké, a horvátnál s az egyéb nyelveknél $7\frac{1}{2}$ — $6\frac{1}{2}$ -szer. Legnagyobb a különbség a németeknél, a kik szinte $10\frac{1}{2}$ -szer nagyobb arányban vannak képviselve az összes népességben, mint az áthasonult cigány-ságban.

Ezek a viszonylatok azért is figyelemre méltók, mert nagyjában feltüntetik azt az arányt, a melyben cigányaink egyes népeinkhez vonzódnak és simulnak.

E szempontból mindenekelőtt azok jöhetnek tekintetbe, a kik cigány voltukat az anyanyelvet illetőleg is megőrizték. A cigány anyanyelvűek a magyar és oláh anyanyelvű cigányok közt állván, a második helyet foglalják el az összes cigányságban s ennek $29.97^0/0$ -át teszik. Ezt az általános arányt nagyon megközelítik a huzamosabb tartózkodásúak, $29.84^0/0$ -kal. A döntő számú állandóan letelepedetteknek valamivel kisebb arányát, $28.72^0/0$ -ot, kiegyenliti a kis számú vándorok nagy aránya, $62.12^0/0$ cigány anyanyelvűekkel. Ez a szám is nyomatékosan bizonyítja, hogy a vándor cigányok állapota és életmódja a cigány jelleg és nemzetiség fentartásának legalkalmasabb és leghatékonyabb tényezője, a mely-lyel első sorban számolni kell a cigányügy rendezésénél. — A cigány anyanyelvűek aránya Erdélyben a legnagyobb (az összes ottani cigányok $41.61^0/0$ -a) aztán következnek sorrendben: a Duna bal partja, a Tisza-Maros szöge, a Tisza jobb partja, a Tisza bal partja, a Duna jobb partja s a Duna-Tisza köze. A magyar és a cigány anyanyelvűek az egyes ország-részekben épen megfordított arányban állanak, kivéve hogy a viszonylag legkevésbé magyar anyanyelvű nem a cigány anyanyelvre nézve legelső Erdélyben van, hanem (az oláhok nagy száma miatt) a harmadik helyű Tisza-Maros szögén. A többi nyelveket illetőleg az összes cigányokat számításba véve, a legnagyobb százalék (38.10) magyar anyanyelvű; de viszonyítva egyrészt a magyar, másrészt az oláh anyanyelvűeknek az összes lakosság- és cigányságbeli százalékait ($38.10 : 48.61 = 0.78$ és $24.39 : 17.11 = 1.43$), az oláhság hatása majdnem kétszer akkorának látszik, mint a magyarságé, melynek azonban viszont, mint az anyanyelv mellett második, illetve harmadik nyelvről beszéltnék, az oláhnál sokkalta nagyobb használata van. Az egyes országrészek szerint módosulnak a viszonyok. Ötben a magyar anyanyelvet illetőleg a cigányok aránya valamivel nagyobb, mint az összes népességé, jóval kisebb pedig Erdélyben s a szomszédos Tisza-Maros szögén. Az oláh nyelvre nézve azonban e tekintetben a Tisza bal partja csatlakozik Erdélyhez, teljesen mellőzve a nem számító Duna jobb

partját. Az állandóan letelepedett cigányok határozzák meg nagy számukkal az összes cigányok nemzetiségi arányszámait és ezért amazok viszonylatai egyeznek is lényegileg emezekéivel. A magyar és az oláh anyanyelvűek százaléka egy törttel nagyobb, mint az összes cigányoknál. A másik két kategóriába tartozó cigányok egyes viszonylatai figyelemreméltó eltérést mutatnak az átlaggal szemben. A huzamosabban egy helyen tartózkodók az anyanyelv szerinti megoszlás tekintetében nagyjában olyan arányokat tüntetnek fel, mint az állandóan letelepedettek, kiknek számait jelentéktelen törttel itt is meghaladják a magyar és az oláh anyanyelvűek.

A vándor cigányoknak pregnans cigány nemzetisége, kivált a félkóborokkal szemben, kitűnik a cigány anyanyelvűek nagy arányszámából, mely mellett még jelentősen kiemelkedik a magyar anyanyelvűeknek aránylag igen jelentékeny és az oláh anyanyelvűek viszonylag igen csekély százaléka. Anyanyelvre nézve tehát épen nem fedezi egymást a nép körében oly gyakran synonym értelemben használt oláh és vándor cigány kifejezés; megjegyzendő azonban, hogy a cigány anyanyelvű vándorok közt igen sokan tudnak oláhlul is.

A cigányon kívül anyanyelvül vallott nyelv hatásának és uralmának intenzitására nézve igen jelentős momentumok, hogy az illető anyanyelvűek milyen arányban ejtették el egészen fajuk eredeti nyelvét és hogyan viselkednek egy harmadik nyelv, különösen az állam nyelve irányában. E tekintetben ismét kéri az oláh nyelv absorbeáló hatása. A cigányul nem tudók aránya az oláh anyanyelvűeknél a legnagyobb (84²⁰), jóval nagyobb mint a magyar anyanyelvűeknél (72⁹⁸). Mint más elemeket, úgy a körébe került cigányokat is teljesen magába olvasztja, felszívja az oláhság.

Az oláhság e nagy hatásának vannak általános és speciális okai. Az általánosak közé tartozik az oláh nép szívóssága faji és nyelvi tekintetben. Az oláh nép és nyelv különféle, sőt heterogen elemek keveréke, de egyszer kialakulván, nagy ellentállási képességgel bír. Ennek alapja részben valami vis inertiae, a tömegnek külső culturhatások iránti csekélyebb fogékonysága és azon korlátolt aktivitása, mely nem igen keres új munka- és képzetköröket, az a passiv conservativismusa, az a kevésigényűsége, mely az élet fokozottabb kíváncsiság miatt nem áldozza fel a hagyományos sajátságokat, sőt ezeket biztosítja, primitív culturájához a tétlenség erejével rakaskodván. A hol e nép nyugaton más, rendszerint haladottabb elemekkel találkozik, ott szivarogva elfoglalja ezeknek földrajzi és társadalmi réseit és hézagait, de ethnikus tekintetben nem közeledik hozzájuk. Így aztán ezek több alkalmazkodási képességgel bírván, maguk közelednek minden irányból a polgárosultságban inferior elemhez és ha cseké-

lyebb compacttságban kerülnek ennek áradmányos rétegébe, kevésbé megüledett és megállapodott tömegébe, elsűppednek és feloldódnak benne, mint egy gyepsziget az ingoványban. Ezekhez járul még az oláh népnek vallása, életmódja és egész természete szerinti olyan elkülönöttsége és elhatároltsága, a mely csak befelé nyílik, továbbá a férfiaknak az exogamiától való idegenkedése, másfelől az érzéki inger, melyet a formás oláh nő más fajú férfiakra gyakorol. Közrehat még a könnyen elsajátítható puhányszerű oláh nyelvnek szinte ragadós volta és idegen elemekkel való olyatén telítése, mely mint valami védőtás úgyyszólván immunissá teszi a nyelvet és rendkívüli ellentálló képességgel látja el más nyelvek infectiójával szemben. Mindezekon kívül az eloláhosodásnak még számos tényezője van, melyeknek részletes tárgyalására itt nincs alkalom.

Ez általános momentumokon kívül van még néhány, különösen a cigányokra vonatkozó. Czigányaink az oláhok földjéről kerültek hazánkba és később is nem ritkán szaporodtak onnan kisebb-nagyobb csapatokkal, sőt vándorczigányaink gyakran átjártak oda. Összes hazai népeink közül az oláhok állanak legközelebb a cigányokhoz, némely jellemző faji sajátságra nézve. Az oláh is beszivárgott nomád nép, kevés és nem régi keletű sedentarius hajlammal; nincs nagy kedve a földműveléshez és inkább állatokkal szeret bántani; a külső körülmények, az életmód és foglalkozás némely érintkező pontra talál a temperamentumra nézve különben elég eltérős két nép között. Az oláh is fatalismusában megnyugró, szűkölködni tudó, kevéssel beérő, igénytelen, nem gondol a jövővel s csak annyi activitást fejt ki, a mennyire a legprimitívebb élet mindennapi szükségleteinek kielégítésére okvetlenül szüksége van. Az ethikai felfogás és a képzetkörök, a lelkiület és a néplélek árnyékoldalán is nem egy rokonvonást találunk. Viszont mind a két fajban sok szép tehetség és jó tulajdonság szunnyadoz s a culturában való elmaradottságuk mellett sok a kulturképesség. A szabad természet kedvelése, költői, művészi kedély, bizonyos nyers öserő és nagy szívósság szintén közősek a két fajjal. A cigányság legnagyobb tömegekben az oláhok lakta vidékeken tartózkodik. Itt az oláh a társadalomnak, a polgárosultságnak, a gazdasági életnek úgyyszólván szélső peremén áll, de még mindig peripheriáján belül; a cigányság azonban részben már azon kívül. Így tehát első sorban a hozzá közelebb álló, tőle nem idegenkedő oláh elemmel érintkezik, hozzá simul és tapad s végre beléolvad.

Ez az eloláhosodási processus a cigányok nemzetiségi viszonyainak leginkább figyelemre méltó jelensége. Fontos ez úgy a cigányok és az oláhok, mint a nemzet s az emberiség szempontjából.

A cigányokra nézve nem tekinthető előnyösnek e folyamat. Nemzetiségök főjellegének teljes feláldozása fejében oly stadiumba jutnak, mely az ő közállapotukkal szemben egy lépést jelent ugyan a cultura felé, de a mely stadium színvonalja nem felel meg az ő szellemi tehetségöknek, melynek erejénél fogva a civilisationak azonnal magasabb fokára helyezkedhetnének, ha egyszer hajlandók ez irányban megindulni. S az oláhság kötelékébe való lépésekkel oly stadiumba jutnak, melyben aztán nagyon soká kellend vesztelgelniök, mely jóformán elzárja őket a nemzet közösségétől, a nélkül, hogy társadalmi, erkölcsi vagy gazdasági előnyöket nyujtana nekik.

De az oláhoknak sem válik hasznukra a cigányokkal való gyarapodás. A nyers létszám növekvése és nagysága általában az erő forrása a nemzetiségre nézve. De az oláhságba olvadt cigány elemnél ennek nem kiválóságai, nem értékes tulajdonságai érvényesülnek. Hanem épen fogyatkozásai fokozódnak az azokra nézve kedvező új talajban, úgy, hogy ez átültetés általában nem melioratiót, hanem degeneratiót jelent rájuk nézve. Ez az elfajulási képződmény aztán természetesen a befogadó nemzetiségnek esik rovására, annak fejlődési virtualitását gyöngíti, haladási kitevőjét csökkentti, ballaszt az emelkedésében, kóros anyag, mely kiválóan alkalmas arra, hogy benne buján tenyészsenek bizonyos éatnyulási inclinatioi az oláh fajnak, melynek épen az volna vitalis érdeke, hogy lehetőleg kivetkezzék mindenféle cigányos hajlandóságokból.

A magyar nemzetre pedig nyilvánvaló veszteség, ha a cigányok tizezeivel épen az a hazai népelem tömege gyarapodik, mely leginkább idegenkedni látszik e nemzet közösségétől. Ezzel csak látszólag ellenkezik az, hogy a cigányjárulék tulajdonképen gyöngíti e nem barátságos indulatú fajt. Mert minél nagyobb és általánosabb lesz az oláh népben a műveltség és felvilágosodottság, a tevékenység és közjólét, annál humánusabb, kötelességtudóbb és hazafiasabb lesz, annál világosabban be fogja látni nemcsak a hazai, de az összes oláhságnak a magyar nemzettel való érdekközösséget s annál kevésbbé fog rajta a lelketlen, önző bujtoatók ámitása. A magyar nemzet érdeke, hogy minél általánosabb legyen a műveltség, a közjólét és az összetartozás érzéke a haza összes népei közt, de fontos érdeke az is, hogy első sorban azok az elemek gyarapodjanak, melyek a nemzeti erő alapjai, a nemzeti lét biztosítékai.

Es minthogy a magyar nemzet erején alapuló magyar állam szilárdsága egyúttal az európai egyensúlynak, tehát a művelt nemzetek békés fejlődésének egyik tényezője s ennél fogva bátran mondható nemzetközi, sőt általános emberi érdeknek, hogy ez országban ne a műveletlen, az ingadozó, a kétes, a megbízhatatlan elemek szaporodjanak, hanem a

haladás, a társadalmi rend, a jogállapotok, az állami integritás hívei és támaszai. Ezért érint olyan sokoldalú érdeket az, hogy milyen irányt vesz a több, mint negyedmilliónyi hazai cigányság nemzetiségi alakulása.

Az oláh nyelv nagy foglalatát azonban ellensúlyozza némileg nemcsak a magyar anyanyelvű cigányoknak már érintett nagy abszolút száma, hanem azon elég kedvező arányszámok is, melyek azt mutatják, hogy az egyes anyanyelvek szerint a nem magyar anyanyelvű cigányok hány százaléka tud magyarul is. Ez az arány az összes népességnél nagyobb, mint a cigányoknál: a német (majdnem $1\frac{1}{2}$), a tót (2), a szerb ($1\frac{1}{2}$) s az egyéb (több mint 2) anyanyelvűeknél; viszont a cigányoknál nagyobb, mint az összes népességnél: az oláh ($1\frac{1}{3}$), a ruthén (több mint 2) s a horvát anyanyelvűek körében. Az összes cigányságnak pedig $48\cdot31\%$ -a, tehát majdnem fele tud magyarul; sőt ha számba vesszük a fővárosban s még néhány más városban össze nem írt, de magyarul mind tudó, többnyire intelligens cigányokat, bátran állithatni, hogy az összes hazai cigányoknak legalább fele tud magyarul. S ha e viszonzszám nem is éri el az ország összes lakosságának magyarul tudó százalékát ($55\cdot71$), de meghaladja bármely más nem magyar fajú népünk viszonzszámát és majdnem $4\frac{1}{2}$ akkora, mint az összes nem magyar anyanyelvűeknek magyarul tudó százaléka ($13\cdot86$). Az összes magyarul tudók százaléka az állandóan letelepedetteknel valamivel csökken az összes cigányokkal szemben úgy az együttes összegben, mint az egyes anyanyelveknél, kivéve a ruthént és a horvátot; emelkedik pedig az arány a huzamosabb tartózkodásúaknál az együttes összegben ($53\cdot66$), a mire nézve különösen az e kategóriában magyarul tudó nagyszámú oláh anyanyelvűek döntenek ($26\cdot42\%$ az összes cigányok $9\cdot54\%$ -ával szemben), emelkedik továbbá a tótoknál, kevésbé a ruthéneknel s többszörösen a szerbeknél s az egyéb anyanyelvűeknél; a többieknel csökken, legfeltűnőbbben a horvátoknál. Hogy a huzamosabb tartózkodásúak s különösen az oláh anyanyelvűek közül aránylag többen beszélnek magyarul, mint az összes cigányok közül, annak az lehet egyik oka, hogy a nem egy helyhez kötöttek általában több nyelvet szoktak beszélni s hogy a huzamosabb tartózkodásúak gyakran időznek magyar ajkúak közt, mert ezeknél találnak legtöbb s legjutalmazóbb munkát s ezek közt van aránylag legjobb dolguk. A vándoroknál a magyarul tudók együttes összegének százaléka kisebb, mint az összes cigányoké, úgyszintén a ruthén, horvát és szerb anyanyelvűeké is, kik ritkábban járnak magyar ajkú vidékre; valamivel kedvezőbb azonban az arány a magyar nyelvre nézve a cigány és sokkal kedvezőbb a többi anyanyelvűeknél. Ez utóbbi jelenség oka a vándoroknál az is lehet, a mit a huzamosabb tartózkodásúaknál érintettünk.

Országgrészenként tekintve a magyar anyanyelvű cigányok arányát, ezt az országos viszonyzámmal (38·10) nagyobb-nak találjuk a Duna-Tisza közén (81·70), a Duna jobb partján (72·17), a Tisza bal partján (61·13), a Tisza jobb partján (52·74) s a Duna bal partján (43·47), míg Erdélyben (19·19) és kivált a Tisza-Maros szögén (5·88) nagyon alatta marad az országos százaléknak. A két utóbbi országgrészben a magyar nyelvű cigányok viszonyzáma sokkal kisebb, mint az összes lakosságnak magyarul tudó százaléka, míg a többi öt országgrészben a cigányok mindenütt nagyobb arányban beszélnek magyarul, mint az összes lakosság.

A kormányzatnak a cigány »regulatiók«-nál már a múlt században kiváló gondja volt arra, hogy az »új magyarok«, a »neo-coloni«, minden tekintetben simuljanak a nemzettesthez. Erre kell törekedniök most is azoknak, kik a cigányok művelése, helyzetök javítása, állapotuk rendezése iránt intézkednek. Mert ezen irányzat egészen más tekintet alá tartozik, mint az oláhosodás folyamata. A cigányok magyarosodása minden érdekelt félnek csak hasznára lehet. A cigány ethnikailag, nemzetiségileg is tagja lesz egy nagy multú, nagy történeti hivatású culturnemzetnek, melynek földjén e hontalan faj azt talált, mit máshol alig e világon: hazát; mely néha hetykén, sőt keményen bánt vele, de sohasem üldözte, nem irtotta; melynek körében, mint sehol másutt, a nemzeti lét részese lett, tüneményszerű letéteményese a nemzeti művészet egy ágának, a magyar-cigány zenének, mely Rákóczi szabadsaghőseit lelkesítette, melynek bűvös hatása alatt sirva vigad a magyar s melynek varázsával innen indult világhódító útra a cigány, diadalaiból mindig megtérvén e földre, melyen kívül számára sincs hely e nagy világon. A magyar nemzet kebelében, mint magyar juthat a cigány a jólét, a műveltség, az önértzet, a jelentőség, az emberi méltóság oly magas fokára, mint sehol és semmi más ethnikus alakulással. És e magas színvonalon megtarthatja megnevesedett alakban jellemző vonásait: anthropologiai sajátosságait, sőt ősi árja nyelvét is. Ha nem csal némely hagyomány-töredéke s habitusának némely vonása, ha valamikor hajdanában nemes faj, előkelő kaszt volt: csak a mi országunk, csak a mi népünk az, a melyben ismét az lehet.

S a magyar nemzetiségre nézve is előnyös volna, ha egészen a maga számára nyerhetné meg a hazai cigányságot. Nemcsak a számbeli gyarapodás miatt, ámbár e tekintetből már az is előny, hogy e jelentékeny növedék elvonatik oly elemektől, melyek nem föltétlen és rendületlen hivei a magyar állameszmének. De a magyar nemzet meg- és kialakulásánál működő ethnikus törvények tanulmányozása azt mutatja, hogy azok az elemek, melyek e nemzetbe olvadtak, midőn ezt gyarapították és erőit a népeknek a letért való



küzdelemben fokozták, egyúttal mindig maguk is nyertek ethikai és népphysiológiai fajsúlyban. A magyarnak kiválasztó ereje, mely a politikai életben abban nyilvánult, hogy az országnak minden kiváló tényezőjét, nyelvi s egyéb különbség nélkül, mint magyar nemeseket és kiváltságosokat, a szent korona fogalmában egyesítette, az ethnikus alakulás terén is hatékony volt, midőn minden erőszak, sőt tudatosság nélkül, tisztán természetes faji és politikai fölényénél fogva, önkéntes gravitálással magához vonzotta nemzetiségileg is a körébe került életerős, fejlődésre képes, nemesebb elemeket.

Ez a nemesítő hatás, okszerű assimilatio folyamatában, a cigányoknál sem maradhat el. Van nem egy olyan tehettek (testi hajlékonyság, kezűgyesség, zenére való termettség), mely helyes irányítással és neveléssel, fokozással, tökéletesítéssel értékes tehetséggé, kiváló tulajdonsággá fejleszthető, sőt részben már fejlődött is. Ha az ethnographiai, demographiai, néppsychologiai belátás megtalálja számukra a magyarosodás biztos útjait, a nekik megfelelő társadalmi formákat és tevékenységi köröket, ha szervesen bele lesznek illesztve a magyar nemzet culturéletébe, akkor a magyar cigányok olyan számottevő, jóra való, hasznos elemmé fognak válni, mint sehol. S ez természetesen előnyére lesz az egész országnak és minden népének, melyekre nézve sok helyt most csapás e faj, melynek ilyenén átalakulása az általános humanitás óhaja, az összes emberiség érdeke is.

A cigányoknak az ország többi nemzetiségeihez való viszonya már kevésbbé fontos s ezekre nézve a főbb jelenségek constataálására szorítkozhatunk.

Számra nézve a tót anyanyelvű cigányok állanak negyedik helyen, de sokkal kisebb arányszámmal (3·59), mint milyennel a tót anyanyelv az összes lakosságban szerepel (12·53). Ez a szám az összes cigányokkal szemben valamivel emelkedik a letelepedetteknél (3·71), csökken a huzamosb tartózkodásúaknál (2·98) és egy kis törtre száll alá a vándoroknál (0·75). Az egyes országrészek közül, ezek általános nemzetiségi viszonyainak megfelelően, csak a Duna bal partján és a Tisza jobb partján haladja meg, még pedig jóval, az országos viszonzyszámot, de úgy ezekben, mint a többiekben, sokkal kisebb, mint az összes lakosságnak a tót anyanyelvre vonatkozó viszonzyszáma.

Ötödik helyen s a tótokhoz általában közel állanak a szerb anyanyelvűek (2·13⁰/₀). Ez a szám is növekedik valamivel a letelepedetteknél, nagyot hanyatlik a huzamosb tartózkodásúaknál, de — a tótoknál észlelt jelenséggel ellentétben — ismét emelkedik a vándoroknál. Az országrészek közül csak a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögén haladja meg jóval az országos viszonzyszámot, sőt amott és a Duna bal partján az összes lakosság viszonzyszámát is valamivel,

míg emitt az utóbbi viszonyszám nagyobb, a többi részekben pedig a szerb cigányok nem számítanak.

A *német* anyanyelvűek, kik az összes lakosságban jelentékeny számmal (13¹⁴%) a harmadik helyet foglalják el, a cigányok közt hatodik helyen állanak egy törttel (0⁸⁷%), mely kevéssel növekszik a letelepedetteknél, aztán kevesbedik a huzamosb tartózkodásúaknál s nagyon hanyatlik a vándoroknál. Az országos viszonyszámot a Duna jobb partján haladják meg többszörösen s a Tisza-Maros szögén valamivel, de mindenütt mélyen alatta maradnak az összes népesség arányán. Megemlíthető, hogy csak egy országrészben (Tisza bal partja) nem számítanak, míg a szerbek és a ruthének négyben.

A *ruthén* anyanyelvűek közel állanak a németekhez. Viszonyszámuk (0⁷³) valamivel fogy a letelepedetteknél, nagyon felszökken a huzamosb tartózkodásúaknál (1⁵⁰) s ismét hanyatlik a vándoroknál. Az országos viszonyszámot csak a Tisza két partja mulja felül, de az összes népesség viszony-száma mindenütt nagyobb.

A *horvát* és az *egyéb* anyanyelvűek egyenlő kis törttel (0¹¹) szerepelnek. Horvát cigányok csak a Duna jobb partján jönnek számba, az egyéb anyanyelvűek pedig (a Duna balparti csekély törtet nem tekintve) szintén a Duna jobb partján (vendek) s a Tisza-Maros szögén (bolgárok).

Nem egészen jelentőség nélküliek a cigányok anyanyelve és azoknak három kategóriája közt mutatkozó viszonyok. Az állandóan letelepedettekre jut a legnagyobb arányszáma a német, a tót, a szerb, s az egyéb anyanyelvűeknél. a huzamosb tartózkodásúakra a magyar, az oláh s a ruthén anyanyelvűeknél, a vándorokra a cigány és a horvát anyanyelvűeknél.

Tanulmányosak a cigányul nem tudók nemzetiségi viszonyai is. Az összes cigányoknál, mint már kiemeltük, az összes népességbeli oláhok arányát jóval meghaladó oláh anyanyelvű cigányok azok, kiknek legnagyobb százaléka nem tud cigányul. Ezután a szerb anyanyelvű cigányok következnek, kiknek viszonyszáma elég közel áll az összes népességbeli szerb anyanyelvűekéhez. A magyar anyanyelv szintén nagy hatással van a cigány nyelv tudásának kiszorítására. Következnek a cigányul nem tudók sorában a csekély számú horvát, a jelentéktelen ruthén és német s végre a legkisebb százalékkal a tót anyanyelvűek, a kik a magyar nyelvnek a tudásában is a legkisebb viszonyszámot mutatják. Ugyanezen arányok uralkodnak a döntő számú állandóan letelepedetteknél kevéssel nagyobbodott százalékkal, mely csak a horvátoknál csökken ezeknek a másik két kategóriában való túltengésök következtében, s az egyéb nyelvűeknél ugyanezen okból. E két tételen kívül a többi anyanyelvűek cigányul nem tudó viszonyszáma arányos fogyást

mutat a huzamosb tartózkodásúaknál, s természetesen a vándor-czigányoknál is, a kiknél azután a czigányul nem tudók viszony-számainak sorrendje egészen megváltozik, úgy hogy a horvát kerül első helyre (95·24⁰/0), azután jön a szerb, a német, az oláh, azután az »egyéb«, a tót, s a legutolsó a magyar (24·73⁰/0). Az összes vándoroknál a czigányul nem tudók viszony-számát az e kategoriabeli czigány anyanyelvűek nagy százaléka szállítja le mélyen (13·01⁰/0).

Mindezen vonatkozásokat számba véve és összefoglalva és a tapasztalattal meg egyéb tudomással összevetve, az érintkezés, nyelvi hatás, vonzás, beolvasztás mértékére nézve az ország egyes népeinek a czigányokhoz való viszonyulását illetőleg így vélekedhetünk. A legnagyobb, a legintensívebb hatással az oláhság van a czigányokra, ezeknek aránylag legnagyobb része oláh anyanyelvű, s annyira oláh nemzetiségű, hogy ezeknek a legnagyobb százaléka az, mely czigányul nem tud és magyarul (s egyéb nyelveket is) csak igen kevés számmal.

Az oláh elemnek a czigányságra gyakorolt, tömegesen beolvasztó, mondhatni tengéleti hatásától eltérő az, a melyet a magyarság fejt ki. A magyar nemzetiségre való jutás a czigányságnak legmagasabb fejlődési foka nemcsak nálunk, hanem általában. A hazai czigányok intelligentiája (pl. íróféle egyénei) kivétel nélkül s a polgári foglalkozású városi elem majdnem mind magyar. A magyar nemzeti zene művelésében emelkedik a czigány a társadalmi és kedélybeli műveltség igen tisztességes színvonalára s nem ritkán a virtuóz, sőt az alkotó művész magaslatára. Csak nálunk és csak mint magyar lesz a czigány a nemzetnek nemzeti önérzettel bíró tagja, a hontalan páriából hazájához ragaszkodó hazafi. A megmagyarosodás a czigányok nemzetközi demographiai problémája sikeres lokális megoldásának legtermészetesebb módja.

A magyar elem után aránylag legnagyobb hatással van czigányainkra a szerb. Ha a magyar anyanyelvűeknek az összlakosság- és a czigányságbeli százalékát viszonyítjuk s ha ugyanezt tesszük a szerb nyelvet illetőleg is (33·10 : 48·61 = 0·75 és 2·13 : 3·27 = 0·65), azt látjuk, hogy a magyar anyanyelv aránylag jobban hódít a czigányok között, de a szerb anyanyelvűek közt a czigányul nem tudóknak a magyar anyanyelvűeknél nagyobb s az oláh anyanyelvűekét megközelítő százaléka, mintha a szerb hatás intenzívebb voltára mutatna.

A szerb elem különben némely fontosabb ethnologiai és ethnographiai vonásra nézve eléggé közel áll az oláhhoz és oly vidékeken lakik, melyek úgy a physical, mint az ethnographiai földrajz tekintetében eléggé megfelelnek a primitívebb állapotú czigányok természetének.

A tótok lakta vidékek, mint már említettük, nem nagyon kedveznek a czigányok tenyészetének s e vidék lakosságának csekély sűrűsége magyarázza részben, hogy ott a czigányok

mégis elég nagy relativ számmal szerepelnek. A szorgalmas, munkában kitartó, számító, mértékletes tót természete nagyon eltér a cigányétól, a kinél pedig ez erények ugyancsak kívánatosak volnának; a tót nyelvnek és nemzetiségnek nincs is nagy hatása a cigányságra. Az összes lakosságban a tót anyanyelvűeket sokkal jelentékenyebb százalék képviseli, mint a cigányságban (az arányszám $3^{59}:12^{53} = 0^{28}$).

Az a nem jelentéktelen beolvasztó képesség, melyet a tótok különösen a felvidéki német elemre gyakorolnak, a cigányokkal szemben kevésbé látszik érvényesülni.

A tótokénál némileg közelebb áll a cigányokhoz a ruthének ethnikus habitusa, de a ruthének lakta föld még kevésbé vonzó a cigányokra nézve, a kikre nem is hatottak intensívebben, mint a tótok. (Az arányszám ugyanaz: $0^{73}:2^{57} = 0^{28}$.)

A német és a cigány természet olyan ellentétek, melyek még a szélsőségekben sem érintkeznek. A számra nézve harmadik helyen álló német elem, mely az ország különböző részeiben el van terjedve s némely vidéken még elég tömegesen lakik, jelentékeny művelődési hatással volt ugyan a lakosság többi rétegeire, de nemzetiségileg nem tud ezekre hatni, sőt kivált a régibb telepedésű német népelemek tért vesztenek városon főképp a magyarsággal, falun a tótsággal, de az oláhsággal szemben is. A cigányokkal a németek rokonszenveznek a legkevésbé s ezeknek nem is igen van alkalmuk rájuk hatni. A cigányok sem vonzódnak a németekhez és némettel vegyes községekben nem a németek közt laknak. A házákkal szomszédos német lakosságú tartományokban is igen kevés cigány van. Nálunk a németet igen kevesen vallják anyanyelvűeknek s más anyanyelv mellett is kevesen beszélnek. (Az arányszám $0^{87}:13^{14} = 0^{07}$.)

A horvátok és az egyéb nyelvűek csekély száma nem nyújt elég alapot a számításra és elmélgedésre.

A katonaságnál levő s a letartóztatott cigányok nemzetiségi viszonyaira vonatkozó rovatok viszonyszámaiból nem lehet valami biztosabb következtetéseket levonni. Nagyobb százalék van a katonaságnál, mint az országos összegben az oláh, a tót s a német anyanyelvű cigányoknál, a viszonyszám teljesen egyezik a horvát és az »egyb« anyanyelvűeknél, a katonaságnál levők arányszáma kisebb, mint az általános a magyar, cigány, ruthén és szerb anyanyelvű cigányoknál. Legnagyobb az eltérés a katonaság javára a tótoknál ($6^{37}:3^{59}$), a katonaság rovására pedig a ruthéneknél ($0^{11}:0^{73}$). A magyar anyanyelvűek katonasági kisebb százalékának egyik oka az lehet, hogy a sorozási arány a magyar vidékeken sokkal kedvezőbb, mint másnyelvű, pl. oláh vidékeken s az ilyen hadkiegészítő kerületekben nem szorulnak annyira rá a gyöngébb testalkatú cigányok besorozására, mint pl. az oláh

nyelvű nép lakta sorozási járásokban, hol a fiatalságban oly kevés a katonai szolgálatra alkalmasok száma. A cigány anyanyelvűeknek, kik különben a legerőteljesebbekhez tartoznak, katonasági kis számára hatással lehet az, hogy épen a cigánynyelvű vándorcigányok vonják ki magokat leginkább a hadkötelezettség alól s hogy a katonai élet nem kedvez a cigány ethnikumnak. A németeknek nagyobb százalékát a német elemnek a katonaságnál általános nagy arányával, a német cigányok eléggé ép physicumával és rendesebb sorozási viszonyaival s talán némileg a hadseregnek németesítő hatásával is lehetne demographiai szempontból magyarázni, ha azzal a tiz szál német-cigány katonával a nagy számok elmélete szerint operálni lehetne. Ezen elmélet alól kivonja magát az az egy ruthén, egy horvát és egy egyéb nyelvű cigány katona is, sőt a 18 szerb és a nagy százalékot mutató 58 tót cigány sem nyújt e tekintetben anyagot az elmélkedésre. Az oláh anyanyelvű cigány katonák viszonyyszáma azonban, mely jóval meghaladja az oláh elem viszonyszámait, úgy a cigányságban, mint az összes népességben, mint a katonaságban, talán megenged egy megjegyzést. Az oláhok némely ezredben igen tömegesen vannak, szívésen ragaszkodnak nyelvökhöz; a köztük elszigetelten levő más anyanyelvű, de oláhlul is tudó cigánynak nemsokára oláh lesz a társalgási s az anyanyelve is. A katonaságnál (cs. és k. hadsereg, honvédség és csendőrség) levő cigányok az összes cigányoknak $0.33^{0}/_{0}$ -át teszik, míg az össznépességnek 0.65 , tehát szinte kétszer akkora százaléka katona. A cigányoknak a katonasághoz való viszonyával a korviszonyok tárgyalásánál is foglalkozunk.

A letartóztatottak viszonyyszáma nagyobb az összes cigányság viszonyszámánál a cigány, a német, a tót, a horvát s az »egyéb« anyanyelvűeknél, kisebb a többiekénél. A cigány és az oláh anyanyelvűek, kik más viszonylatokban többnyire közel állanak egymáshoz, ebben a sorozat szélsőségeit foglalják el. A cigány anyanyelvűek szembeszökő nagy száma a mellett tanuskodik, hogy a kik legjobban megőrizték a cigány ethnikumot, azok legkevésbé ismerik a törvényes rendet, legkevésbé vetik magukat annak alá és legtöbbször találnak alkalmat, vagy jutnak abba a kényszerhelyzetbe, hogy azt áthágják. E mellett rendkívül feltűnik az oláh anyanyelvűeknek teljesen aránytalanul kis százaléka, melyre magyarázatot egyáltalán nem találunk. A többi számok vagy természetes arányokat mutatnak, vagy csekélységöknél fogva észrevételekre nem nyújtanak alkalmat. A letartóztatottak az összes cigányságnak $0.46^{0}/_{0}$ -át teszik, míg az összes népességnek csak $0.29^{0}/_{0}$ -a van letartóztatva.

A cigányok nemzetiségi viszonyai szóba kerülnek más fejezetekben is, pl. az összes létszámuk, általános és felekezeti viszonyaik tárgyalásánál is.

HERRMANN ANTAL.

A NÉMET TŐZSDETÖRVÉNY JAVASLATA.

Három év óta nagy a mozgalom a tőzsde reformálása iránt. Különösen a Németbirodalomban talált a reform után kiáltók lármája legnagyobb visszhangra. Ott a délamerikai kölcsönök alkalmából előállott válságok s a velük kapcsolatos nagy veszteségek adtak okot arra, hogy erélyes állami közbejárást követeljenek; ezen a tőzsde reformját hangoztató irány gondos ápolást nyert az agráriusok részéről is, a kik a gabonárak nagy süllyedését részben a tőzsde műveleteire akarták visszaterelni és a kik a tőzsde törekvéseit a gazdák érdekeivel sok részben ellentéteseknek tüntették föl.

A németbirodalmi kormány a tőzsde-reform ily többoldalú követelésével szemben engedett a közvéleménynek és 1892. április első napjaiban egy nagy enquétet tartott, mely 93 ülésben tárgyalta a tőzsdére vonatkozó kérdéseket; kiballgatott 115 szakértőt, köztük 39 az érték-, 56 az áruüzletben jártasokat, 8 közgazdasági és jogtudóst és 5 sajtó-képviselőt. Így végigtárgyalva az egész anyagot, tárgyalásait és a rendelkezésére jutott tájékoztató adatokat több folio-kötetben közzétette és 1893. november 11-én jelentést terjesztett a birodalmi kancellár elé, melyben az enquéte tagjainak többsége a követendő irányra nézve javaslatokat tesz.

Ezen javaslatokra nézve a birodalmi gyűlés 1894. április 19-én állást foglalt. Utasította ugyanis a szövetséges kormányokat, hogy a tőzsde-enquéte eredményei alapján lehetőleg minél előbb terjeszszzen elő törvényjavaslatot.

Ennyi és ily hosszadalmas előkészület után jelent meg a »Reichs- und Staatsanzeiger« 1895. évi 27. számában a tőzsdetörvény tervezete, melyet a kormány elkészített s azért tesz közzé, hogy a közvélemény nyilatkozzék a lefektetett elvek és részletek iránt.

Tudvalevő, hogy Németországban — már a különböző politikai területek és államok — de a nagyobb jelentőségű kereskedelmi góczpontok következtében is sok a tőzsde. Jelenleg összesen 26 tőzsde működik és pedig Poroszországban 16 közvetkező városokban: Berlin, Boroszló, Danzig, Düsseldorf, Elbing, Essen, majnai Frankfurt, Gleiwitz,

Grimmen, Halle, Köln, Königsberg, Magdeburg, Memel, Posen és Stettinben; Bajorországban: München és Augsburgban; Szászországban: Drezda és Lipcsében; Württembergben: Mannheimban; Lübeck, Hamburg és Bréma, hanzavárosokban, végre Elzász-Lotharingiában: Strassburg és Mühlhausenban.

Ezek a tőzsdék alakulásuk, szervezetük, működésük és jelentőségükre nézve egészen eltérők és különbözők. Szervezetük tulajdonkép nem birodalmi, hanem országos ügy. De a miként főképp kereskedelmi ügyekben általában túlsúlyra jutott a központosítás elve: úgy mindinkább általánossá vált a nézet, hogy a tőzsde törvényhozási szabályozása is, az egyes államok közvetlen közreműködésének és ellenőrzési jogának fentartásával, a birodalom ügye és a központosítás e téren is jótékony hatású leend.

Az előttünk fekvő német tőzsdejavaslat ismertetése nálunk is időszerű; nemcsak azért, mert nálunk is joggal vagy nem, tőzsde-reform után kiabálnak, hanem és főképp azért, mert a német törvényhozás működése gyorsan át szokott hatni — sok esetben Ausztria szűrőjén — hozzánk és így jó, ha elég korán megismerkedünk azokkal az eszmékkel, melyeknek életbeléptetésére nálunk is törekszenek.

A német tőzsde-törvényjavaslatnak főtörekvése az, hogy a németbirodalmi kormánynak a tőzsdeélet menetére bizonyos *központi intézkedést* biztosítson. A javaslatnak ez a saját-szerű álláspontja egészen a német viszonyokból keletkezik. A német politikai és közgazdasági fejlődés magával hozza azt, hogy sok helyütt erős tőzsdék keletkeztek és ha a tényleg most is létező 26 tőzsde talán Németország jelenlegi közgazdasági helyzete mellett nem is mind szükséges, sőt több egészen jelentéktelen szerepre jutott, most is van még vagy legalább tíz nagy tőzsdéje, mely nemcsak Németországra, hanem világforgalmi szempontból is fontossággal és hatással bír. Hogy a tőzsdéknek ily befolyása mellett nagy volt a törekvés a központi kormány számára bizonyos hatáskört biztosítani és hogy a németbirodalmi kormány a közéletnek ezen fontos szervezeteit bizonyos tekintetben hatalmi körébe akarta vonni: az a Németbirodalom újabb közgazdasági fejlődésének egyik természetes következménye. A tőzsdék fölött gyakorlandó állami hatáskörnek az a megosztása, mely a törvényjavaslatban a birodalmi kormány és az országos hatóságok közt terveztetik, egy oly különleges sajátosság, mely épen csak Németországban fordulhat elő és más országokban gyakorlati jelentőséggel nem bír.

A javaslat szerint a *tőzsde létesítéséhez* az országos kormány engedélye szükséges. E részben a javaslat ugyanazon az állásponton áll, a melyen az osztrák tőzsde-törvény és a nálunk eddig tényleg követett gyakorlat áll. Sőt a javaslat

a tekintetben is megfelel a nálunk szokásos gyakorlatnak, hogy az engedélyezésnek föltételeiről egészen hallgat, azaz az engedélyezést egészen az eljáró hatóság önkényébe helyezi. A javaslat e részben még egy lépéssel tovább is megy, midőn kimondja, hogy az országos kormány föl van hatalmazva már létező tőzsdék feloszlátására; itt is minden oknak megjelölése nélkül vana a feloszlátási hatalom kimondva.

Magában véve a kormánynak ez az engedélyezési és feloszlátási hatalma és önkénye nem bir nagy jelentőséggel. *Tőzsdék nem fejlődnek és nem szűnnek meg hatalomszóra.* A tőzsde mintegy önmagától létesül s a mikor az állam engedélyezési tevékenysége igénybe vétetik, illetőleg bizonyos törvényes formába öltése a tényleges szervezetnek szükségessé válik: akkor a lényeg már meg van és az állam tevékenysége csak alárendelt, kisebb jelentőségű alakíthatóságok meghatározására szorítkozik. És a mikép tőzsdék nem keletkeztek és nem fognak keletkezni hatalomszóra és maga a kormányengedély csak elismerése a természetesen és önként fejlődött tőzsdének: úgy nem bir jelentőséggel a feloszlátási hatalomnak hangoztatása. Az a tőzsde, melynek gyökerei a közgazdaság minden ágazataiba is belenyúlnak, hatalomszóval föl nem osztható; de nem is lesz kormány, mely az efféle törvényben is szentesített hatalmat igénybe venné, úgy miként eddig nem is volt eset tőzsdéknek hatalomszóval történt megsemmisítésére nézve. Nagyon ártatlannak tartjuk ez okból a törvényhozásnak azt az intézkedését, mely a tőzsdét állami engedélyezéstől teszi függővé, illetőleg feloszlátását állami hatalomra bizza; alkotmányos országban és a nyilvánosság jelen fejlődöttsége mellett ily rendelkezések nem nagy fontosságúak.

A törvényjavaslat megkívánja, hogy minden tőzsde számára *külön rendtartási szabályzat* készítenő, a mely az országos kormány jóváhagyása alá esik (4. §.); elrendeli, hogy ezen tőzsde-rendszabályban mindenesetre intézkedni kell: 1. a tőzsde ügyeinek vezetéséről és az erre rendelt közegekről; 2. azon üzleti ágakról, melyekre a tőzsde be van rendezve; 3. a tőzsde látogatásának föltételeiről és 4. arról, hogy az árak és folyamok mily módon jegyeztetnek (5. §.). A törvényjavaslat egyuttal kijelöli azokat, a kik a tőzsde látogatásától mindenesetre ki vannak zárva. Ilyenekül felsorolja: 1. a nőket; 2. azokat, a kik a politikai jogok teljes élvezetében nincsenek; 3. azokat, a kik bírósági intézkedés folytán vagyoni rendelkezésükben meg vannak szorítva; 4. azokat, a kik vétkes bukás miatt el vannak ítélve; 5. azokat, a kik csődben vannak; 6. azokat, a kik a tőzsde becsületbírósa által a tőzsde látogatásától el vannak tiltva (7. §.).

A javaslatnak ezen intézkedései többé-kevésbé természet-

tes folyományai a tőzsde intézetének és azon elvnek, hogy a tőzsde alakításához kormányengedély szükséges. Nálunk ezek az elvek, mióta a budapesti tőzsde létezik, mindig tényleg alkalmaztattak is. Így jelenleg a tőzsde a kereskedelemügyi miniszter által 1893. április 28-án 25.934/VI. sz. a. jóváhagyott »alapszabályok« szerint működik, melynek 12. §-a szerint a tőzsde összes ügyeit a tőzsdetanács vezeti; ez a tanács 40 tagból áll; a tanács tagjait a tőzsdetagok három évre közgyűlésen választják és a választás a keresk. miniszter megerősítése alá terjesztendő (13. §.). Ugyancsak az alapszabályok határozzák meg, kik látogathatják a tőzsdét (3. §.) és rendelik el, hogy a tőzsdei jegy nem adható ki, azaz a tőzsde látogatásától kizárva azok, a kik vagyonuk fölött szabadon nem rendelkezhetnek; a közadósok; azok, a kik jogérvényes bírói ítélettel politikai jogaik gyakorlatának felfüggesztésére ítéltettek; azok, a kik tőzsdei vagy kereskedelmi ügyletekből eredő, vagy a tőzsdei választott bíróság jogerős ítéletével reájuk rótt, vagy végre a tőzsde irányában fennálló bármennemű fizetési kötelezettségeiket nem teljesítik. (4. §.) A tőzsde árfolyamokra vonatkozólag az alapszabályok 31. §. mondja: »a tőzsde hivatalos árjegyzési lapjába felvett árúk és értékek árfolyamainak hivatalos kinyomozását és megállapítását a tőzsdei ügynökök által a tőzsdei idő alatt tényleg megkötött ügyletek s a hivatalos működésük alatt tudomásukra jutott, úgyszintén a tőzsdei titkárok által kinyomozott adatok alapján, továbbá e végből meghívandó tekintélyesebb kereskedőcégek és a tőzsdetanács által megbízott tőzsdei titkár közreműködése mellett a tőzsdetanács kebeléből kiküldött heti biztosok a miniszteri tőzsdebiztos felügyelete alatt eszközöltetik.« A miket tehát a német tőzsdejavaslat mint reformot odaállít a tőzsde rendszabályai tekintetében, az nálunk már tényleg érvényes és újabb intézkedést nem igényel.

Ugyanez áll a német törvényjavaslat azon intézkedéséről, (8. §.) mely szerint a tőzsdefelügyelő hatósága fel van jogosítva a rend fentartása — és az üzletmenetre nézve rendelkezéseket kibocsátani, a tőzsde helyiségeiben a rendet fentartani, egyéneket, a kik a tőzsdén a forgalmat háborítják, azonnal a tőzsdéről eltávolítani és időleges kizárással vagy pénzbírsággal fenytetni. Mindezek az ügyek tőzsdénk tanácsának tényleges hatáskörébe tartoznak.

A német javaslat a tőzsdéken a *becsületbíróság* bizonyos faját rendeli meghonosítani, mely vagy a tőzsdefelügyelő hatóságából, vagy az általa kiküldött tagokból vagy külön e czélból választott egyénekből áll. (9. §.) Ez a becsületbíróság felelősségre vonja azokat a tőzsdelátogatókat, a kik a tőzsdén üzött tevékenységükkel kapcsolatban nem tisztességes cselekményt követtek el. (10. §.) Ilyenekül az indokolás a

tőzsdeenquète nézete alapján a következőket sorolja fel példakul: 1. az árfolyamokra való ravasz befolyásolás, különösen álüzletek, kézalatti szabályozások és hamis hírek terjesztése által; 2. ajándékok adása vagy elfogadása abból a célból, hogy a sajtóban bizonyos vállalatok számára előnyös vagy hátrányos közlemények jelenjenek meg vagy maradjanak el; 3. oly üzleti feltételeknek alkalmazása, melyek a kereskedő tisztességével meg nem felelnek; 4. az értékek kibocsátásánál törvénynek meg nem felelő eljárás; 5. oly tőzsdeüzletekre való csábítás, a melyek a csábítottak üzletkörébe nem esnek, ha kereskedőhöz nem méltó módon történik, egészen mindegy, személyesen, ügynök, levél, hirdetések vagy reklámok útján történik a csábítás; 6. tőzsdeügyletek kötése kereskedelmi üzletekben alkalmazottakkal, vagy pénztári tisztviselőkkel, főnökük, illetőleg hatóságuk tudta és beleegyezése nélkül; 7. ügyletek kötése oly egyénnel, a kik nincsenek önálló helyzetben, vagy a kik sanyarú gazdasági viszonyban vannak, vagy olyanokkal, a kiknek üzletköre ily kötések nem szokott ily terjedelemben magában foglalni; 8. nem szerződéses árúknak a felmondásoknál ismételt szolgáltatása.

Ez a becsületbiróság kimondhatja, hogy az illetőt ideiglenesen, vagy állandóan kizárja a tőzsdéről. (15. §.) A becsületbiróság határozatát egy e célra alakított kamarához lehet föllebbezni; ez a kamara a szövetségi tanács által alakított tőzsdefelügyelő-bizottság kebeléből választatik és elnökből és hat tagból áll (17. §.).

A javaslatnak a becsületbiróságra vonatkozó része több tőzsdénél régóta létező hasonló szellemű eljárásoknak megfelelő alakítása. Egyáltalában egy idő óta a gazdasági élet több ágában a testületi szellem növelésére törekszenek. A miként a tizenhatszadik században főképe a czéhek hatásának tulajdonítják azt az ethikai erőt, mely a mesteremberek és a kereskedők becsületérzését állította oda, mint az egyes testületi tag részéről szorosan megőrzendő kincset és nem tűrt meg kebelében olyant, a ki a testületi szellem felfogása szerint a tisztességnek meg nem felelő cselekményt követett el, úgy mutatkozik jelenleg is nagy törekvés, hogy a foglalkozások különböző ágaiban a czéhrendszer ezen ethikai oldala ismét gyökeret verjen. Az üzleti tisztességnek ezt az ágát kívánja a német javaslata minden tőzsdén rendszerezitendő becsületbiróság által biztosítani.

A budapesti tőzsdén a német törvényjavaslatnak megfelelő eljárás már is létezik. Ugyanis az ott fennálló fegyelmi szabályzat szerint: a tőzsde igazgatóbizottsága felelősségre vonja azokat a tőzsdelátogatókat, a kik a tőzsdén magaviseletük által vagy üzletük folytatása közben a kereskedelmi tisztességet megsértik, vagy oly cselekményeket követnek el,

melyek őket kartársaik becsületétől megfosztják. Megtorlandó cselekményeknek tekintendők különösen: 1. árfolyamoknak ravasz befolyásolása és álügyletek kötése; 2. a megbízó fél terhére a megbízás teljesítése idején fenn nem állott árfolyamok felszámítása; 3. oly üzleti föltételek alkalmazása, melyek a kereskedői tisztességgel ellenkeznek; 4. felbízattás oly tőzsd especulatiókra, melyek a felbízattottnak üzletkörén kívül esnek, ha a felbízattás a tisztességes kereskedőhöz nem méltó módon akár a felbízattó által személyesen, akár ügynökök, levelek, tudósítások vagy hírlapi reklamok s több effélék útján történik; 5. tőzsdei speculativ ügyletek kötése nem önálló és szorult gazdasági helyzetben levő személyekkel, továbbá olyanokkal, kiknek rendes üzletkörébe ily ügyletek kötése nem esik, ha az ügyletek terjedelme az illetők vagyoni állásával feltűnő aránytalanságban áll s mindezen körülmények az ügyletre lépő fél előtt közönséges figyelem mellett rejtve nem maradhatnak. A fegyelmi büntetés fokai: a) feddés, b) ideiglenes kizárás a tőzsdéről, c) végleges kizárás a tőzsdéről.

A budapesti tőzsdének a fegyelmi eljárásra vonatkozó ezen részletes intézkedései a német tőzsdeenquête behatása alatt jöttek ugyan létre, de a fegyelmi bizottság elvben már a tőzsde alapszabályaiban benne volt (23. §. 10.) és tényleg ily bizottság működött is.

A német tőzsdejavaslat a tőzsde szervezésében még az állami *tőzsdebiztos* intézményére nézve rendelkezik. Szerinte minden tőzsdénél az országos kormány tartozik állami tőzsdebiztost kirendelni. A tőzsdebiztos hivatása a tőzsdén történeteket figyelemmel kísérni, a hiányokról és elhárításuk módjáról jelentést tenni. A szövetségtanács beleegyezésével egyes tőzsdéken az állami tőzsdebiztos működése a becsületbírószágban való részvételre szorítható; kisebb tőzsdéken a kormánybiztos mellőzhető (2. §.).

A német tőzsdéken eddig nem szerepelt a kormánybiztos, még az állami engedély alapján keletkezett tőzsdék sem ismerték ezt az intézményt. Ez okból a törvényjavaslatnak ez a rendelkezése erős megtámadtatásban részesül. A berlini tőzsde szabad egyesülete (Freie Vereinigung der Berliner Börse) e részben következőkép szól: »Az a nézet, hogy a kormánybiztos alkalmas eszköz arra, hogy a tőzsdén esetleg — úgy mint mindenütt — előforduló visszaéléseket megakadályozhassa, az Ausztriában e részben tett tapasztalatok által elegendőkép meg van czáfolva. Bizonyosan egy német tőzsdén sem fordult elő több visszaélés, mint a cs. kir. állambiztos által ellenőrzött bécsi tőzsdén! Tényleg egy ily biztos egészen felesleges; mert vagy közönséges értelemben vett hivatalnok és akkor hiányzik nála a tőzsde messzeágazó szervezetének lényeges ismerete, egy ismeret, a melyet csak a tőzsde dolgaival kapcsolatos számos évi gyakorlati foglalko-

zás nyújt; vagy a kormánybiztos kereskedő, akkor nem más, mint a tőzsde által rendesen választott felügyelői közeg. Minden foglalkozási ághban vannak nem tiszta elemek és fordulnak elő kinövések, de senkinek sem jutna eszébe a különböző ágak számára rendőri felügyeletet követelni. A berlini értéktőzsdén előfordult vétkes bukásokban részesek büntetőbirósági elítéltetésük által lakoltak, épp úgy, a miként ez megtörténik, ha más foglalkozási ágakban is csalárságok fordulnának elő, kormánybiztos ily eseteket meg nem tudna akadályozni és az ilyen eseteknek a tőzsdével vagy a benne feunálló berendezésekkel egyáltalában semmi összefüggésük nincs. A kis Wittenberg városában az utolsó két év lefolyása alatt a polgármester és négy más honoratior öngyilkossággal véget vetett életének, miután valamennyien súlyos sikkasztásokat követtek el, pedig Wittenbergben nincsen tőzsde.« A törvényjavaslat indokaiban mindazáltal a kormány ellenőrzési jogának gyakorlatára egy állambiztos kirendelését mulhatlan szükségnek tartja. Ez a biztos az általánosan jelzett felügyeleten kívül a becsületbiróság működéséről is szerez magának tájékozást, jelen lehet ülésein, részt vehet tanácskozásain, a becsületbiróság eljárását követelheti és ítélete ellen felebbezhet.

A budapesti tőzsdén a kormánybiztos intézménye régen be van hozva. A tőzsde jelenlegi alapszabályai szerint »a kereskedelemügyi miniszter, kinek a tőzsde minden közigazgatási ügyeiben alá van rendelve, főfelügyeleti jogát az általa kinevezett egy vagy a szükséghez képest több miniszteri tőzsdebiztos által gyakorolja. A tőzsdei biztos naponként jelen van a tőzsdén, részt vesz a közgyűlésen s a tőzsdetanács, valamint az ez által kiküldött szakbizottságok minden tanácskozányain és jogában áll tőzsdei közigazgatási ügyekben hozott olyan határozatok végrehajtását, melyek nézete szerint a feunálló törvényekbe vagy a tőzsde alapszabályokba ütköznek, a kereskedelemügyi miniszter azonnal bekérendő határozataig felfüggeszteni (11. §.).

A tőzsde szervezetére vonatkozó összes követelmények, melyeket a német törvényjavaslat értelmében Németország tőzsdéire szükségeseknek tart, budapesti tőzsdénk alapszabályai és rendszabályai szerint már is léteznek és tényleg régóta alkalmazásban állnak. Az egyedüli kivételt képezi a javaslat 3. §-a, mely a szövetségstanács mellé egy legalább 30 tagból álló tőzsdebizottságot rendel; e bizottságnak hivatása a szövetségi tanács számára mindazon esetekben, a midőn tőzsdeügyekben intézkednie kell, tanácsot és véleményt adni, valamint belőle alakul a becsületbiróság ellen beadott felebbezések ítélő tanácsa. Ez az intézkedés Németország specialis helyzetében találja indokát. Ha a németbirodalmi kormány a tőzsdeket bizonyos tekintetben egységes irányba akarja terelni, kellett az országos kormányok hatáskörét bizonyos mértékig

a birodalmi kormány által korlátozni és ez esetben szakértő testületről gondoskodni, mely tőzsdeügyekben a szövetségi tanácsot fölvilágosítja. Nálunk efféle intézkedésnek nem volna értelme.

A német törvényjavaslat a tőzsde szervezetébe a *választott bíróság* intézményét is fölvehetőnek tartja. Az indokolás előadja, hogy »azon tapasztalatok szerint, melyeket az árukereskedés szolgáltat, a tőzsde választott bíróságai azt az előnyt nyújtják, hogy a jogi viszályok hivatásszerű kereskedők által sokkal gyorsabban intéztetnek el«; nem tartja azonban helyesnek, hogy a tőzsdeszokások alapján oly személyek is vonatnak a tőzsdebíróság ítélkezése alá, kik nem tartoznak a tőzsde rendes látogatói közé és kellő tájékozottsággal nem bírnak azon jelentőségről, mely a rendes bíróság jogvédelmének lemondásában áll. Ez okból a javaslat (28. §.) kimondja, hogy »oly egyezmény, melylyel az érdekeltek a tőzsdeitélet határozatainak alávetik magukat, csak akkor kötelező, ha az érdekeltek mindegyike kereskedő, vagy a tőzsdelajstromba be van jegyezve, vagy ha a tőzsdebíróság alá helyezése a pöreset keletkezése után történik«.

A törvényjavaslatnak ez az iránya a budapesti tőzsde választott bíróságának eddigi rendszerével szemben nagy megszorítást tartalmaz. Az 1881: LIX. t.-cz. 94. §-a szerint e bíróság hatásköréhez utaltattak: *a)* a tőzsdén kötött minden kereskedelmi ügyletből felmerült peres kérdés, habár az ügylet csak az egyik szerződő félre nézve képez is kereskedelmi ügyletet; *b)* a kereskedők között kereskedelmi ügyletekből felmerült peres kérdések, ha a felek magukat ezen bíróságnak akár az ügylet kötése alkalmával, akár később írásban kifejezetten alávetették; vagy ha az ügylet tőzsdei jogosított ügynök közvetítése mellett jött létre s a felek a közvetítő ügynök által kézbesített és a tőzsdebírósági kikötést tartalmazó tőzsdeügynöki (alkuszi) kötjegyet kifogás nélkül elfogadták; *c)* közkereseti társaságok tagjai, betéti társaságok beltagjai vagy alkalmi egyesülések tagjai között a társasági, illetőleg egyesülési viszonyból felmerülő peres kérdések, ha a felek magukat ezen kivételes bíróságnak írásban alávetették; *d)* egyfelől kereskedők. másfelől nem kereskedők között létrejött olyan ügyletből felmerült peres kérdések, a mely ügylet habár csupán az egyik félre nézve is kereskedelmi ügyletet képez, ha a felek magukat e bíróságnak írásban alávetették; *e)* egyfelől a közraktári vállalat, másfelől a közraktári jegy birtokosa között a közraktári ügyletből felmerült peres kérdések, ha a felek magukat e bíróságnak írásban alávetették.

A tőzsdebíróság intézménye egy idő óta nálunk ismét megtámadás tárgya. A támadás talán annyiban indokolt, hogy a tőzsdebíróság hatáskörébe sok oly üzleti peres eset jut, melynek legtöbb esetben a tőzsdével semmi köze így szo-

kásossá vált, hogy nagyobb építkezések, gyárak fölszerelése és hasonló üzleti vállalkozások alkalmából a felek a tőzsde-bírósnak vetik alá magukat. Sokan a jogászok közül, a kik pedig oly sokat hangoztatják a »voluntati non fit injuria« elvét, a tőzsdebírósnak alá való vetésének ily gyakori eseteit az általános jogszolgáltatás rendszere mellett nem igen szeretik látni és a tőzsdebírósnak hatáskörének megszorítását vagy éppen reformját követelik. A tapasztalás mutatja, hogy a budapesti tőzsdebírósnak működése országunk hitele érdekében áldásos volt; a hosszú gyakorlat ezen intézménynél hátrányos eseteket nem igen tud fölmutatni s így a hatáskörnek megszorítását indokoltnak nem igen találjuk. Nézetünk is az, hogy a tőzsdebírósnak sok oly esetben igénybe vétetik, a melyek talán a tőzsde-intézménnyel szoros kapcsolatban nincsenek; de azt hisszük, hogy a mily mértékben javulni fog rendes igazságszolgáltatásunk, főképp ha a pereknek sommás szóbeli eljárás mellett gyorsabb lebonyolítása köztapasztalati ténynyé váland, a tőzsdevel szoros kapcsolatban nem álló ügyek önkényt át fognak tereltetni a rendes eljárás keretébe. Semmi esetre sem lehetne még most oly reformba beleegyezni, minőt a német javaslat a német tőzsdekre nézve kíván, vagy főképp olyanba, a mely a tőzsdebírósnak eddigi szervezetét megbolygatná s belőle a szakértőkből álló bíróságnak helyett inkább jogászokból alakítandót teremtené.

A német törvényjavaslat II. fejezete a tőzsdeár megállapításával és az alkuszokkal foglalkozik. Az árfolyam megállapításánál a következő elvekből indul ki: 1. az árfolyam nem lehet tetszés szerinti kiválasztása a híreknek erről vagy arról az értékről, hanem benne meg kell állapítani azon tárgyak tőzsdeértékét, melyeknek ára a tőzsdeüzlet egészében fontossággal bír és a melyeknek ára más üzleti kötéseknel is a tőzsdeüzlet hullámzásai szerint irányul; 2. a személyek, a kik az árt meghatározták vagy annál segédkeznek, olyanok legyenek, hogy érdek nélkül és az ármegállapítás minden viszonyainak teljes megfigyelésével jöjjön létre az árjegyzés; 3. az ármegállapítás a tőzsde helyén a forgalom tényleges helyzetének megfelelően. Ennek megfelelően rendeli a javaslat (29. §.), hogy a tőzsdeárt a tőzsdeelőjáróságnak állapítja meg és a tőzsdeárnak azt az árt jelöli ki, mely a tőzsde helyén mutatkozó forgalomnak megfelelően a közönséges kereskedelmi értéket képezi. Ezen árfolyam megállapítása végett a tőzsdeelőjáróságnak az alkuszok közül kiválaszt árfolyam alkuszokat, kiket a kormány nevez ki és bocsát el. Ezek hivatásuk megkezdése előtt esküt tesznek arra, hogy kötelességeiket pontosan teljesítik (30. §.).

Maga a szövetségtanács is befoly az árfolyam jegyzésére, a mennyiben ő határoz a felett, lehet-e eltérni egyik vagy a

másik tőzsdén a jegyzésre előírt törvényes szabályoktól, elrendelheti, hogy bizonyos árúk általában vagy meghatározott tőzsdéken mindenestre jegyeztessenek és rendszabályokat bocsáthat ki, melyek által az árfolyam jegyzésében egyöntetűség érhető el.

A budapesti tőzsdén az alapszabályok 23. §. 9. pontja szerint a tőzsdetanács gondoskodik a tőzsdei árfolyamok hivatalos jegyzéséről és azok közzétételéről; az alapszabályok 31. §. szerint pedig »a tőzsde hivatalos árjegyzési lapjába fölvett árúk és értékek árfolyamainak hivatalos kinyomozását és megállapítását a tőzsdei ügynökök által a tőzsdei idő alatt tényleg megkötött ügyletek s a hivatalos működésük alatt tudomásukra jutott, úgyszintén a tőzsdei titkárok által kinyomozott adatok alapján, továbbá e végből meghivandó tekintélyesebb kereskedőcégek és a tőzsdetanács által megbízott tőzsdei titkár közreműködése mellett a tőzsdetanács kebeléből kiküldött heti biztosok a miniszteri tőzsdebiztos felügyelete alatt eszközlik«. Lényegében tehát minden, mit a német törvényjavaslat az árfolyam jegyzésénél megkövetel, budapesti tőzsdénken meg van. Reform tehát itt sem szükséges.

Nagy súlyt fektet a német törvényjavaslat az érték-papiroknak a tőzsdén jegyzésre való bocsátására. A német tőrszderreform-mozgalom kivált azon események következménye, a melyeket az utóbbi években piacra hozott dél-amerikai papirosok árvesztesége okozott. Milliárdokra rug az az összeg, mely ily külföldi papirosok árveszteségéből keletkezett. Eltiltani a külföldi értékeknek jegyzését nem lehetett, mert a német tőke ily tilalom következtében súlyos csapást szenvedhetett volna, illetőleg a külföldi tőke mesterségesen előnyben részesítettetett volna. A tőzsdeenquête tanácskozásai alapján ez okból következő intézkedések vétettek föl:

A tőzsde forgalmába fölvehető értékek iránt egy bizottság dönt, melynek tagjai legalább harmadrészben oly egyénekből állnak, kik üzletszerűen nem foglalkoznak értékpapír kereskedéssel. Németbirodalmi vagy állami kölcsönökből a tőzsdére bocsátás meg nem tagadható (36. §.). A tőzsdére bocsátás végett prospectust kell előterjeszteni és közzhírré tenni, melyből a tőzsdére kerülő papiros értékét meg lehessen ítélni. (38. §.) Ha ily prospectusban adatok, melyek a papír értékének megítélésére fontossággal bírnak, helytelenek s az illető papír a tőzsdére bocsáttatott, a prospectus aláírói — ha a helytelenséget ismerték vagy ha gondatlanság nélkül timerhették volna — felelősek egyetemlegesen azon kárért, mely a papirosok birtokosait ily helytelen adatok következtében éri. Ugyanez áll, ha fontos körülmények kihagyattak a prospectusból 41. §.) A kártérítési kötelezettség a kibocsátástól számított öt évre terjed (43. §.)

Budapesti tőzsdénken a tőzsdealapszabályok 23. §. 13. pontja szerint a tőzsdetanács határoz a tőzsdei értékeknek a tőzsde hivatalos árjegyzési lapjába fölvétele iránt, ebbeli eljárása mindazáltal külön szabályozva nincs. A német törvényjavaslatnak most említett intézkedései azonban nálunk alig bírnak jelentőséggel. Állami kölcsönökre, valamint az állam által biztosítással ellátott értékekre az intézkedések úgy sem terjedvén ki és miután budapesti tőzsdénken külföldi értékek elhelyezése nem szokásos, nálunk tulajdonkép az u. n. helyi papirosok azok, a melyek a tőzsdeforgalomban, illetőleg a kibocsátási üzletnél legnagyobb jelentőséggel bírnak. Ezeket három osztályba sorozhatjuk: a) részvények, főképp bank és iparvállalatok részvényei, b) vasuti papirosok, kivált közuti és helyi érdekű vasutak papirosai, végre c) elsőbbségek. Mindezekre nézve a prospectus szolgáltatása egészen alárendelt, mert a prospectus adatai legtöbb esetben már előzően törvény által szabályozott intézkedések által meg vannak hatósággilag állapítva. Részvényeket nem lehet előbb kibocsátani, a míg a társaság a törvény kellékeinek meg nem felelő alapszabályokat nem készített és a törvényszék a törvény kellékeinek megfelelő eljárást nem igazolja. A társulat alapszabályai, illetőleg a velük kapcsolatos alapítási tervzet képezi tehát alapját a tőzsdére bocsátásnak s így itt külön kibocsátási prospectus nem is követelhető. Vasuti részvényeknél még nagyobb a törvényes ellenőrzés; itt a kormány, illetőleg a törvényhozás állapítja meg az alaptőkét, határozza el és ellenőrzi a befektetést, állapítja meg a társulat alapszabályait. Ugyanez áll elsőbbségeknél, melyek legtöbb esetben vasutaknál vagy kormánysegélyben részesülő vállalatoknál fordulnak elő. És ha ilyen ellenőrzés mellett mégis előfordulnak az erkölcsi alapon tetszelgők szerint szédelgések; ha vállalatok, melyeknek létrejövetele végett még csak egy kapavágás sem történt, részvényeiket túlnagynak látszó fölpénzzel helyezhetik el; ha ilyen alkalmakkor a finanszírozó bankok vagy bankárok óriásnak mondott nyereséget zsebelnek be: ez nem a tőzsde hibája, ezt nem lehet semmiféle rendszabályok által megszüntetni, ez az emberi nyervágy egyik következménye, mely ellen az erkölcsvallásos érzésnek s egyáltalában a nagyobb műveltségnek kifejlődése az egyedüli orvosság.

Igen helyesen alkalmazható reánk vonatkozólag az, a mit Wolf »Börsenreform in der Schweiz« című iratában a most vázolt rendszabályról a Svájczot illetőleg mond; szerinte — »a mennyiben a német javaslatok, kivált a külföldi államkölcsönök miatt tétettek — nincs okunk sem ellenük, sem mellettük nagyon hevesen fölszólalnunk, mert ilyen papirok a Svájczban nem igen keresnek elhelyezést. Wolf azonban mégis óhajtana intézkedni az u. n. finanszírozás veszélyei ellen

és azt hiszi, hogy egy kellő tekintéllyel bíró lap, melyet a kormány talán inspirálna, sokat tehetne a szédelgések megakadályozására. Ha a közönség tudná, hogy van egy lap, mely őt az értékekről alaposan tájékoztatja, információit minden egyes esetben onnan merítené s e lap föladata lenne a tárgyilagos tájékoztatás.« Nézetünk szerint egy ilyen lap is az illusiók országába tartozik. Ugyan melyik kormány merne a közéletbe ily módon belenyulni; honnan venné a bátorságot valamely vállalattal szemben azt mondani, hogy az értékeiért fizetett fölülpénz nem felel meg a vállalat jövőjébe fektetett reménynak?! A kormány nem igen játszhatja a gondviselés szerepét és mikép játszotta volna azt pl. a Svájcban, midőn Wolf maga kimutatja, hogy az utolsó nagy tőzsdeszédelgés a Svájcban az által keletkezett, hogy a kormány a svájci vasutak egyes részeit államosítani törekedett s midőn utóbb az államosításból nem lett semmi, hatalmas veszteségek álltak be. Mikép viselkedjék ilyenkor egy tanácsadó kormánylap?! Fájdalom, legtöbb állam pénzügyei szükségessé teszik, hogy kormány a a tőzsdével bizonyos kapcsolatban legyen, a financirozásnál pedig hiába, a financirozó megköveteli, hogy a jövő rózsaszínben tünjék fel és nem hirdetheti a legrosszabb papírnál sem, hogy az ezen papírba fektetendő tőke rossz kilátással megy bele az új papírba.

A német törvényjavaslat a *határidőüzlet szabályozására* is törekszik. Midőn ezt teszi, indokolásában kimondja, hogy a tőzsdei határidőüzletet a kereskedelmi forgalom jogosult alakjául el kell ismerni. Ez az üzlet alkalmas arra, hogy árukban ép úgy, mint értékpapírokban a forgalomra előnyösen befolyjon, a mennyiben az árukat hosszabb időközökre egyenletesebbekké teszi, az árhullámzások ellen biztosítást nyújt, nemzetközi fizetési kötelezettségeket szabályoz és az arbitrage-forgalom számára alapul szolgál. Nem lehet tagadni — szól tovább — hogy fejlődésének módja és alkalmazásának terjedelme a közjólétre nézve aggasztó jelleget öltött fel. Áruk és értékpapírosok vonatnak be ebbe a forgalomba, melyeknek természete ellenkezik ezen forgaloméval. De különösen az a körülmény, hogy a határidőüzletben csekély eszközökkel is részt lehet venni, az üzletkötés könnyű módja és lebonyolítása egyszerűen a különbözet kiegyenlítése által oly egyéneket von bele a tőzsde üzleteibe, a kik nem hivatásból, vagy tőkebefektetési szándékból, hanem egyszerűen az árhullámzásokból eredő nyeremények végett jelennek meg a tőzsdén. A törvényjavaslat tehát ezen visszaélés ellen keres óvszereket és biztosítani akarván magát a határidőüzletet, távol akarja tartani a nem oda való elemeket.

Ez okból fentartja a szövetségi tanácsnak azt a jogot, hogy valamely árunak határidőüzletre bocsátása iránt engedélyt adjon, vagy azt a határidőüzletből kizárja; valamint azt

is, hogy a gabna szállítási minőségét az érdekeltek meghallgatása után megállapíthassa (46. §.). Elrendeli továbbá, hogy csak az köthet határidőüzletet, a ki magát az e célból a kereskedelmi törvényszéknél vezetendő tőzsdelajstromba iktatja (51., 52. §.). A beiktatás alkalmából 150 márka illeték s minden további évben 25 márka fizetendő (54. §.). A lajstromozás a »Reichsanzeiger«-ban közhírré tétetik (59. §.) s azonkívül évenként januárban az összes belajstromozottak névsora közzététetik (62. §.) A határidőüzlet csak akkor létesít tartozási viszonyt, ha mindkét fél a tőzsdelajstromba van fölvéve (63. §.), ez a szabály csak akkor szenved kivételt, ha valaki nem lakik a belföldön (65. §.).

A német törvényjavaslatnak ezen intézkedései a tőzsdekörökben a legnagyobb ellenmondásra találnak. Kivált a lajstrombavezetés ellen történnek felszólalások. Maga a tőzsde-enquête csak az értéküzletre hozta ajánlatba a tőzsdelajstromot; a törvényjavaslat tovább megy s az áruüzletre nézve, tehát különbség nélkül minden határidőüzletnél elrendeli ezt. Cohn Gusztáv, göttingai tanár, a ki tagja volt a tőzsde-enquête-nek, legújabb értekezésében előadja, hogy az áruüzletnél a tőzsdelajstrom mellőzését 7 szó 6 ellenében határozta el és egyike a 7-nek ő volt, tehát az ő szava döntött és elmondja, hogy ő azért szavazott így, daczára annak, hogy a lajstromozást, mint kísérletet, az értéküzletnél pártolta, mert attól tart, hogy a lajstromozás, ha mind az érték-, mind az áruüzletre kiterjed, kevésbbé hatásos lesz, miután a bejegyzettek köre sokkal nagyobb s így a lajstromnak különválasztó hatása kisebbedni fog. Különben is ő az egész intézményt egyelőre kísérletnek tekinti, a melyről senki sem tudhatja, milyen lesz az eredménye.

Eddig budapesti tőzsdénken a határidőüzlet iránt az u. n. szokások intézkedtek, a melyeket az alapszabályok 23. §. 2. pontja szerint a tőzsdetanács állapít meg. Cél-szerű-e és lehet-e nálunk a határidőüzlet tekintetében oly módosításokat tenni, a melyeket a német javaslat követel, az legalább is kétséges. Az, hogy a tőzsdetanács helyett az állam, illetőleg a kormány határozza meg, mely áru és érték képezhesse a határidőüzlet tárgyát: nézetem szerint meglehetősen közönyös dolog. Ha a forgalom főkép árúnál (első sorban gabnaneműeknél) a határidőüzlet alakja felé tereli a rendes üzletet, kivált ha más tőzsdéken, a melyek termésünk fölvételénél, vagy csak árara nézve is jelentőséggel bírnak, határidőüzletet folytatnak, akkor kormány ép úgy, mint tőzsdetanács kénytelen lesz megengedni a határidőüzletet, különben tőzsdénktől elvonul az üzlet és kivándorol oda, a hol nagyobb szabadság. Az értéküzletben a főpapirok az államadósságok; ezektől a kormány semmi esetre nem fogja megtagadni azt, hogy határidőüzlet tárgya maradjanak; azon

»játészó« papirok, a melyek a bécsi tőzsdén is tárgyai a határidőüzletnek, szintén meg fognak tartatni az eddigi üzlet keretében, mert ellenkezőleg kiszorítjuk a budapesti üzletet Bécsbe; s így megmaradnak végül a helyi papirosok, a melyekre nézve az intézkedés szabad. Ezeknél azután nagyon bajos a kormányt belevonni, a ki esetleg az egyik papirosra megadja, a másikra meg nem a határidőüzletre bocsátást. Milyen criteriumok alapján adja, vagy tagadja meg azt? Legfőlebb elvileg kijelenthetné, hogy meghatározott összeg erejéig (talán 1—2 millió frt. alaptőkét véve minimumul) semmiféle vállalat papirosa nem képezheti tárgyát a határidőüzletnek, de esetről-esetre való intézkedés a kormányra nézve lehetetlenséget involvál.

A szállítási minőségnek megállapítása jelenleg a gabonaféléknél is a tőzsdetanács által történik. Ezt a megállapítást a német törvény a kormánynak tartja fönn. Nem állanak rendelkezésre adatok, melyek a budapesti tőzsde által megállapított minőséget illetőleg panaszokat tartalmaznának. Egyébként hogy miért avatkozzék a minőség kérdésebe a kormány, miért vegye az magára az esetleges panaszokért az odiumot, ez valóban nem érthető. A mi pedig a tőzsdelajstromot illeti, ez iránt addig, míg maga Németország is nem szerez meggyőződést arról, fog-e használni vagy sem, szóval egy oly ügyben intézkedni, melyről maguk a németek is azt tudják, hogy csak kísérlet, annál kevésbé volna tanácsos, mert az az önállóság, melyet tőzsdénk főkép a bécsi tőzsdével szemben most már élvez, abban a pillanatban megszűnnék, a melyben nálunk az üzlet elé oly nehézmények gördítettének, melyekkel másutt megküzdeni nem kell. A tőzsde legújabb fegyelmi intézkedéseiben amúgy is kijelölte abbéli szándokát, »hogy az illetéktelen elemeket a tőzsdétől távol tartja és kijelentette, hogy a tőzsdebiróság elé vitt perekben a tőzsdebiróság figyelme oly körülményekre is kiterjed, melyekből alapos következtetés vonható arra, hogy az ügyletekben tájékozatlan személyek rászédése és kizsákmányolása céloztatott és a mennyiben a tőzsdebiróság arra a meggyőződésre jut, hogy ily körülmények fenforognak, az ezek alapján támasztott igényt meg nem ítéli.« Nézetünk szerint a budapesti tőzsde tanácsának ez a kijelentése szintén csak kísérlet, melynek eredménye ép úgy bevárando, mint a német kísérleté. Eredményt sem egyiktől, sem a másiktól nem igen várunk, mert a játékszenvedély korlátozása egészen más eszközöktől függ, mint az ilyen intézkedésektől.

A német törvényjavaslat a *bizományi üzletre* nézve is tesz módosításokat. A tapasztalás ugyanis azt mutatja, hogy sok, a tőzsdeügyletekhez nem sejtő ember az által jut a tőzsdeüzletbe, hogy a bizományos közreműködését veszi igénybe. A bizományi ügylet a kereskedelmi élet egyik nélkülözhe-

tetlen ága, természetes fejlődésében a közgazdaság nagy előnyére szolgál s így a törvényhozás is kellően figyelembe vette ezt az ügyletágat. Hogy egyes bizományosok nagyobb üzletkör elérése okából törekvésükben akkép haladtak, hogy a tőzsdéhez nem értő s a tőzsdeügyletekben nem járatos egyéneket erőszakosan és mesterségesen ügyletekbe vonzanak, ez oly visszaélés, melylyel szemben a védekezés nem a nélkülözhetlen ügylet eltiltásában keresendő. Ezt mind a tőzsdeenquête, mind a törvényjavaslat és indokolása határozottan elismeri. A visszasságok elhárítását a törvényjavaslat azonban már az által véli eszközölhetőnek, hogy a bizományos ép úgy, mint mások, ha határidő-üzletet kötni akarnak, a tőzsdelajstromba lesz lajstromozva; hogy a megbízó is, ha határidő-üzletre lép, hasonlóképp a lajstromba kerül; és hogy továbbá a tőzsdeügyletekre való csábítás a törvényjavaslat szerint megfenyítendő cselekményt képez. Továbbra menő intézkedés az, mely a német kereskedelmi törvény 376. cikkét más határozatokkal helyettesíti. Ez a cikk ugyanis mondja: »ha a bizományos tárgyat tőzsdei vagy piaczi árral bíró árúk, váltók vagy értékpapírok vétele vagy eladása képezi, a bizományos, föltéve, hogy megbízója másként nem rendelkezett, a megszerzendő árukat eladóként maga szolgáltatathatja, a bizományba vett árukat pedig vevőként maga megtarthatja. Ily esetben a bizományos számadási kötelezettsége egyedül annak igazolására szorítkozik, hogy az ár felszámolásánál a megbízás teljesítésekor jegyzett tőzsdei vagy piaczi árt megtartotta.« A német javaslat most megkivánja, hogy a bizományos ezt a jogát csak oly árúknál érvényesíthesse, melyeknek tőzsdei vagy piaczi ára hivatalosan megállapittatik; meghatározza továbbá, hogy azt az árt kell számításba venni, mely a megbízás foganatosításánál jegyeztetett és a foganatosítás idejéül azt az időt jelzi, a melyben a bizományos a teljesítésről a megbízót értesíti; ha pedig ez az értesítés a tőzsde vagy a piac zárata után történt, az ár nem lehet a zárlati jegyzésnél kedvezőtlenebb. Ezek a határozatok a kereskedelmi törvény magyarázatát tartalmazzák, de lényegben nézetünk szerint a bizományi üzletben módosítást nem igen fognak eredményezni.

Végül szólnunk kell a javaslat *büntető határozatairól*.

Három új bűncselekményt alkot, illetőleg büntet a javaslat.

Először büntetésre méltónak tartja azt, a ki »csalási szándékból tévesztésre alkalmas eszközöket alkalmaz a végből, hogy az árúk és értékek *tőzsdei árúra hason*»; a büntetés egy évig terjedhető fogság és 10.000 márkáig terjedhető pénzbüntetés, sőt a politikai jogok megvonása is. A tőzsdeenquête alkalmából már megbeszélték ezt az intézkedést és ott bizonyos tekintetben ellenkező állás jutott érvényre; különösen

utaltak arra, hogy gyakran igen tekintélyes bankházak kénytelenek csak azért, hogy bizonyos papirosnak árát föntartsák, vételeket eszközölni, a mi könnyen arra magyarázható, hogy tévesztésre alkalmas eszközöket használnak föl az illető értékpapírok árának meghatározására. A német javaslat említett határozata mindenesetre nagyon szigorú magyarázat mellett lesz csak alkalmazandó, különben lépten-nyomon gátul szolgál a rendes tőzsdei ügyletekre.

A második büntetőcselekmény a *tőzsdeügyletekhez való csábítás*. A javaslat szerint az, a ki szokásszerűen és nyereszkesedési vágyból másokat tapasztalatlanságuk vagy könnyelműségük kizsákmányolásával oly tőzsdeügyletekre csábít, a melyek foglalkozásukhoz nem tartoznak, fogsággal és 15.000 márka pénzbüntetéssel büntetendők. Itt is a politikai jogok elvesztése mondható ki. A javaslatnak ezt az intézkedését az üzleti világ Németországban határozottan ellenzi; mert homályos és roppant nyulékony fogalmazásnak látja s azt hiszi, hogy a legnagyobb óvatosság mellett is a tisztességes kereskedő a büntetőtörvény-szék elé kerülhet, s ha utóvégre a vád alól föl is mentetik, az eljárás tartama alatt mégis súlyosan érintetik, sőt üzletében meg is károsul. »Üzletszerűen« és »nyereszkesedési szándékkal« dolgozik mindenki, a ki kereskedésben, iparban vagy földművelésben tevékeny és minden üzleti cselekmény, nyereszkesedési szándékból keletkezik. És hol kezdődik az az »üzletszerűség«, melyet a javaslat megfenyítendőnek mond: az első, második, harmadik vagy negyedik esetben? És mikor van büntetendő cselekmény? »Tőzsdeügyletekhez csábít« a kereskedő az üzleti élettől távol álló bíró vagy államügyész felfogása szerint talán már akkor, ha valakinek kérdezősködésére egy tőzsdeügyletről kedvező fölvilágosítást ad, még pedig legjobb tudomása és lelkiismerete szerint; ha azután ily fölvilágosítás alapján az illető tőzsdeügyletet köt és véletlenül megkárosul, s ez alapon bepanaszolja az illető kereskedőt, mint a ki »tapasztalatlanságát és könnyelműségét kizsákmányolta«, akkor megszűnik bizományos és megbízó közt minden üzlet. Végül »tapasztalatlan«-nak egy kis rosszakarattal már mindenki mondható, a ki hivatásánál fogva távol áll a tőzsdétől, könnyelműnek pedig a ki egyszer már üzletvesztéseget szenvedett és még sem tartózkodott újabb üzletek megkötésétől. De még az a kérdés is, hogy mi tartozik az illetőnek »foglalkozási körébe« nagyon kétséges s így a kereskedőre nézve, a ki megbízójával tőzsdeüzleteket akar kötni, nagy veszélylyel jár.

Ezen fölfogással szemben a tőzsdeenquête és a közvélemény a tőzsdeügyletekhez való csalogatást határozottan korlátozandónak kívánja. Vajjon eltalálta-e a törvényjavaslat a helyes utat, azt legalább is kétségbe kell vonni. Semmi sem nehezebb, mint oly téren törvény által intézkedni, a hol a

tisztességes üzletet a nem tisztességestől éles határvonallal elválasztani nem lehet. Ilyenkor mindig az a veszély fenyeget, hogy a tisztességes üzlet károsodik, a nem tisztességes pedig továbbra is folytatja üzelveit, mert bizik abban, hogy nem igen kerül ügye a törvényszék elé és ha véletlenül kerülne is, majd csak kivágja magát valahogy.

A törvényjavaslat bünteti végül azt a *bizományost*, a ki azért, hogy magának vagy egy harmadiknak vagyoni előnyt szerezzen, először megbízójának vagyonát az által károsítja, hogy egy megkötendő ügyletre nézve jobb tudomása ellenére helytelen tanácsot vagy helytelen fölvilágosítást adott; másodszor a megbízás foganatosításánál vagy az üzlet lebonyolításánál szándékosan megbízójának hátrányára működik. A büntetés fogság, 3000 márkáig terjedhető pénzbüntetés és esetleg a politikai jogok elvesztése.

Végignéztük a német tőzsdereform-javaslatot. Szelleme határozottan tőzsdeellenes. Tűri a tőzsdét és ügyleteit, mert tudja, hogy nincs hatalom, mely azt megtörhesse és mert tudja, hogy az állam hitele érdekében a tőzsdét nélkülözni nem lehet. A mutatkozott visszaélések meggátlására hoz rendszabályokat, melyek mindazáltal sok tekintetben a tisztességes üzletet gátolják, a nélkül, hogy a visszaélések megszüntetését biztosítanák. Így fog-e életbelépni a javaslat, vagy még ellenségesebb színezetű lesz-e, nem tudjuk; a hangulat, mely Németországban dominál, inkább a mellett szól, hogy még szigorúbb intézkedések fognak a törvényhozás által fölvetetni. Annyi azonban bizonyos, hogy a tőzsdeügylettekkel kapcsolatos visszaéléseket megszüntetni nem fogja ez a törvény sem, a miként nem akadályozta meg a Code pénal tilalma a különbözőzeti üzleteket soha. Reánk vonatkozva ki kell még emelni azt, hogy budapesti tőzsdénken az eddig fennálló szabályok elég biztosítékot nyújtanak az esetleges visszaélések meggátlására; nálunk a kormány állami hatalmánál ép úgy, mint társadalmi befolyásánál fogva a tőzsde irányadó férfait a nagyobb üzleti forgalomnál rendszeresen előfordulni szokott túlkapasokra figyelmeztetheti és e figyelmeztetés semmiesetre nem lesz hatás nélkül; nálunk a kormánybiztos folytonos ellenőrző tevékenysége mellett a kormány mindenkor tájékoztathatja magát a tőzsdén történőkről, sőt bizton meg vagyunk győződve arról, hogy maga a tőzsdetanács elnöke vagy a tanács befolyásosabb tagjai szívesen készek a kormány állandó tájékoztatására, ha ez csak némileg is kíváncsnak látszanék. De sőt ha e részben bármi nehézséget támasztana a tőzsdetanács, a kormány biztosa által oly hatalmat gyakorol, mely a talán károsnak tetsző intézkedéseket felfüggesztheti s a kormány elhatározásától teszi függővé.

Ha azonban a tőzsdereform jelszava után indulva, nálunk is a külföld majmolását követelnék, és ha a kormány a hang-

zatos követelésekkel szemben tényleg a törvényhozás intézkedését hozná javaslatba: akkor figyelembe veendő budapesti tőzsdénk helyzete a nemzetközi piaczkokhoz. A budapesti tőzsde értékpapirokban még most is függ a külföldi s kivált a bécsi tőzsdétől. Még állampapirjaink és zálogleveleinkre nézve sem vagyunk mi Budapesten az irányadók. Erősebben állunk már az áruüzletben s itt Budapest ha nem is független, de legalább önálló és a nemzetközi versenyben részben mérvadó tényező. Tőzsdénk helyzete azonban azonnal megváltozik, mihelyt üzleteire nézve oly rendszabályok alkalmaztatnak, melyek a velünk versenyző bécsi tőzsdén talán nem szokásosak; ez esetben a budapesti tőzsdéről sok üzlet felvándorolna Bécsbe, már pedig erre közgazdaságunknak szüksége nincsen. Ha tehát reformálni akarunk — a mire absolute nincs szükség — meg kell várni mindenesetre azt, hogy a hasonló reform legalább is a bécsi tőzsdén megtörténjék, különben meg lesz a reform és a kiküszöbölni szándékolt visszaélések a bécsi tőzsde útján megmaradnak közgazdasági életünkben, maga a budapesti tőzsde pedig uszályhordója lesz Bécsnek és fejlődésünk teljes önállóságra meg fog akadni.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

IRODALMI SZEMLE.

Rauchberg H.: Die Bevölkerung Oesterreichs auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Deczember 1890. Wien 1895.

Hivatottabb kézből nem igen kaphattuk volna az osztrák állampopulációjának tudományos feldolgozását, mint Rauchberg kezéből, a ki nemcsak mint nagymunkásságú demografus ismeretes, hanem mint az osztrák statisztikai bizottságnak a legutóbbi népszámlálás minden szakára vonatkozólag előadója, már hivatalos állásánál fogva is első sorban alkalmas arra, hogy eme nagy művelet eredményeit szakavatottan feltárja. Mert bizonyos az, hogy bármily mély tudományos képzettség sem elég arra, valamely statisztikai felvétel tanulságait tisztába hozni, ha nem párosul vele a felvétel és feldolgozás minden technikai részletének tisztes ismerete, mit csak a közreműködőtől várhatunk. Ez előfeltétel nélkül a legnagyobb jóakarat dacára a legvégzetesebb botlásokat fogja elkövetni az, ki a számokból következtetéseket akar levonni. S azt hiszem, hogy annak a balvéleménynek, mely szerint statisztikával mindent be lehet bizonyítani, eredete egy részben ott keresendő, hogy különböző jellegű, különböző keletkezésű számokat vettek egyértékűeknek s látták, hogy azok egymásnak ellentmondanak, miért azután hasznavehetetlennek jelentettek ki minden statisztikát, holott az anyag nem ismerése tette hasznavehetetlenné az összehasonlításra fordított munkájokat.

Rauchberg könyvét a statisztikus szemében mindenekelőtt ép ennek az anyagnak alapos ismerete teszi szerfölött becsessé és ez kölcsönöz kiváló érdeket azon fejtegetéseinek, melyek ez anyag értékét bírálják. E fejtegetések tulajdonkép el vannak szórva a vas-kos kötet különböző fejezeteiben; de az első két fejezet kizárólag e tárgynak van szentelve. S a magyar statisztikus nagy elégtétellel olvashatja e fejezeteket. A népszámlálás keresztülvitelének technikáját s a felteendő kérdéseket előíró 1869. évi törvény elítélése, fejlődést megakasztó hatásának élénk ecsetelése; a számlálólaprendszert fölényének, legalább a feldolgozásnál, feltétlen elismerése s a központi feldolgozás szükségének hangsúlyozása oly pontok, melyek egyuttal teljes elismerését képezik a hazánkban követett rendszer helyes voltának. Hogy szerző a felvételnél a lajstromokat elébe helyezi a számlálólapoknak, azt indokolása dacára nem vagyunk képesek megérteni. Mert a legkétségesebben aláírjuk ugyan abbéli nézetét, hogy a családi és gazdasági összetartozás megállapítása a népszámlálás alkalmával kívánatos és általában a sociologiai kutatás a congressusi programban szentesített pusztán atomisticus egyéni számlálással kielégítve nincs: ámde ezt a szempontot a maga jogához lehet juttatni a nélkül, hogy az egyéni lap nagy előnyeit feláldozni kellene. A legtokéletesebb mód e célra valószínűleg a

háztartási lajstromok és egyéni lapok oly technikai egyesítése, mely egyfelől lehetségessé teszi az összetartozás teljes tanulmányozását, másfelől az összetartozók szétválasztásával az egyéni lapszerű kezelést megengedi. Hisz ez utóbbi volt az osztrák népszámlálás bonyolult feldolgozási technikájának is a végcélja, melyet azonban a felvételnek megfelelő berendezése útján kerülő út, fokozott munka nélkül lehetett volna elérni. Hogy egyébiránt az egyéni lapokon feltett kérdések segítségével is ki lehet a társadalmi összetartozást bizonyos fokig deríteni, arra a mi népszámlálásunk foglalkozási statisztikája nyújt — most már a külföldön is eléggé méltatott — példát.

Áttérve már most a műnek azon részére, mely a népszámlálások eredményének tudományos feldolgozását képezi, már előre kell jeleznünk, hogy szó sem lehet arról, hogy mindama viszonyt, a melyben a népszámlálás nyomán szerzünk Ausztria népét tanulmányozza, itt csak meg is érinthessük. még kevésbé pedig arról, hogy vonatkozó fejtegetéseit vázolhassuk. A népességnek nemek, kor és családi állapot, felekezet és elemi műveltség szerint való tagozatát, a testi és szellemi fogyatkozásokat s az állatszámítás eredményeit külön fejezetekben tárgyalja szerzünk, de legyen szabad beérnünk e tárgyak pusztá felemlítésével, hogy a bennünket közgazdasági szempontból közelebbről érdeklő és Rauchberg által is különös gondallal feldolgozott azon fejezeteknek szentelhessünk több teret, melyek a népesség fejlődését általában s aztán a társadalmi és gazdasági tagozatot s ezzel összefüggésben a vándormozgalmat taglalják. Utoljára fogjuk hagyni a nemzetiségekre vonatkozó, nagy politikai háttérrel bíró fejezetet.

Rauchberg rendesen a régebbi népszámlálásokat is tekintetbe veszi, hogy szélesebb alapra fektesse észleleteit. Különösen messze megy vissza a népesedés multját tárgyaló III. fejezetben, melyet a IV. fejezet az utolsó két évtized viszonyainak tüzetes tárgyalásával egészít ki. Kapjuk a mult század népszámlálásainak eredményét s aztán szerfelett tanulságos diogrammban van bemutatva a népesedés menete 1820-tól 1890-ig, tehát hét évtized alatt, kapcsolatban az élelmi szerek árának s a napszámnak hullámzásával, mely két utóbbi tényezőbből a javakbeli munkabér (Reallohn), tehát a munkásosztály helyzetét közvetlenül visszatükröző vásárlóképesége a munkának van kiszámítva és felrajzolva. Két fővonását emeljük ki az e diagrammból kivethető nagyérdeklő fejlődésnek, melyet Rauchberg behatóan tárgyal. Az egyik az a szociálpolitikai szempontból felettébb öröndetes jelenség, hogy a munkás kereseti viszonyai határozottan javultak. Hogy egy egyenlő részben bűzából, rozsából és burgonyából összetett hektoliter tápsztet megvásárolhasson, a munkásnak a negyvenes évekig vagy 9 napot kellett dolgoznia, a hetvenes években már csak 7 napot, míg a nyolczvanasokban alig több, mint öt napot. A mennyire ez az egy viszonzyszám magában egyáltalán bizonyítani képes, a fejlődés valóban meglepően kedvező. De kedvező a fejlődésnek egy másik vonása is s ez az, hogy a népesedés menete az utolsó évtizedekben nagyon szabályossá, egyenletessé vált. Mi sem bizonyít jobban a gazdasági és általában a társadalmi viszonyok szilárdsága, rendezettsége mellett, mint a népesedés egyenletes menete, az esketések, halálozások és születések évről-évre majdnem állandó aránya. S hogy azok az úgynevezett régi jó idők mennyi bajt, mennyi inséget, nyavalyát, mennyi

válságos évet rejtegettek méhökben, arról mi sem nyújt hivebb képet, mint a népesedési tényezőket jelző vonalak szertelen hullámzásai a század első felében, sőt közepén túl is. Az 1873. évi kolerajárvány volt az utolsó nagy hullám, mely után elsimulnak a vonalak s békés, nyugalmas fejlődés veszi át az uralmat. Nagyon szépen mondja szerzőnk, hogy a cultura jótéteménye ép az, hogy e nyugalmas haladás mellett a szaporodás biztosítva van a nélkül, hogy a »harcz a létért« erősödne. Mert hisz a házasságok számaránya lassú apadásban, az élve szülöttek aránya is csökken, de hosszabbá válik az emberi élet, a nemzedékek jobban kiélhetik magukat: az egyéni kifejlődésnek nagyobb tér jut, a minőség javulhat a nélkül, hogy az összeség a mennyiség apadása által szenvedne. Csakhogy ennek a fejlődésnek Ausztriában meg van a maga sajátos nemzetiségi alakulása, mely ott a »bölcso versenyét« ép a művelt német elemre teszi kedvezőtlennek; de erről alább többet.

A népesség társadalmi és gazdasági tagozódásával szerzőnk nagyon behatóan foglalkozik. Tulajdonképp e tárgyhoz tartozik már a lakásokra vonatkozó fejezet is, valamint az a szakasz, mely a lakók jellegét vizsgálja. (V. 4.) Az osztrák népszámlálás ugyanis épígy, mint a mienk, a lakásokat vette a legkisebb egységül, a melyekben a népesség egyesül. Ámde tovább ment annyiban, hogy a lakókra nemcsak a »családtagok és egyebek« felosztást alkalmazta, mint a mienk, hanem az utóbbiakat elemeikre bontotta szét. Hogy ekkép mily becses felvilágosításokra tett szert, arról némi fogalmat nyújthatnak a következő adatok. Számon kívül hagyhatjuk az intézeti lakókat, kik együttvéve 321.915 főt tesznek, vagyis Ausztria népességének 13 százalékát, melynek erős fele a kaszárnyák lakóira esik. A nem intézeti háztartások tagjainak túlnyomó nagy része természetesen a családhoz tartozókból, családfő és családtagokból áll. E hányad 88²/₁₀-ra rug. úgy, hogy csak 11⁸/₁₀%, tehát nem egészen egynolczadrész jut az egyéb elemekre. Ezek közül pedig 3⁴/₁₀ a mezőgazdasági cselédségre, 1³/₁₀ az ipari segédszemélyzetre, 1⁹/₁₀ a házi cselédségre esik. Ez elemek még szoros gazdasági viszonyban vannak a családi háztartáshoz, annak mintegy kiegészítő részét képezvén. Van azonban két csoport, mely azzal csupán a lakás egy részének kibérlése czímén függ össze és pedig az albérlők csoportja, kik — esetleges hozzátartozóikkal együtt — 415.049 egyént tesznek ki — és az ágyrajárók csoportja, szám szerint 241.769 egyén; a két csoport együtt a népesség 2⁷/₁₀-át alkotván. A maradék a vendégekre s egyéb, a háztartással szorosabb viszonyban nem álló személyekre esik. E viszonyszámok, különösen, ha azokat, mint Rauchberg teszi, az egyes tartományok szerint vizsgáljuk, felette jellemző képet adnak a gazdasági viszonyokról, a földmívelés és ipar terén a munkadók s a munkás közt fennálló kapocsról, a parasztgazdaság és kézműipar elterjedtségéről, stb.

Am ezen viszonyokat s aztán mindazokat a jellemző következtetéseket, melyeket a lakás minőségéből a lakók gazdasági helyzetére vonni lehet, nagyobb városokra vonatkozólag mesteri kézzel állítja össze szerzőnk a VI. fejezetben. Az 1890. évi osztrák népszámlálás, az 1869. évi népszámlálási törvény szabadelvű magyarázatával, 17 nagy város és külvárosainak lakviszonyait tette tüzetes ielvétel tárgyává. Sajnáljuk, hogy e felvétel eredményeit Rauchberg feldolgozásában nem mutathatjuk be; de e feladat egyrészt az osztrák

nagy városok viszonyainak közelebbi ismeretét feltételezi, másrészt oly messze vezetne, hogy a rendelkezésünkre álló szűk tér annak megoldását nem engedi megkísérteni. De azért fel kell hívunk a figyelmet a könyv 74 és 75 lapján adott 21 rovatos táblázatra, mely a házak és lakások minőségének (földszintes, kétemeletesenél magasabb házak, a lakások helyiségeinek átlagos száma, üzleti helyiségül is használt, konyha nélküli lakások), aztán az egy házra eső lakások és lakók számának, továbbá a lakóknak az illető lakások minősége (fekvése, nagysága s egyéb ismertető jelek) szerint való részletezését nyújtva, valóban kincsébányáját képezi a városi lakásviszonyok tanulmányozásának.

A gazdasági s ezzel kapcsolatban a társadalmi osztályok feltüntetésére első sorban a foglalkozások statisztikája levén hivatva, a legtöbb felvilágosítást ez irányban a műnek a foglalkozásra vonatkozó fejezeteiben kell keresnünk. Rendkívüli gondot fordított szerző e fejezetekre s már azok terjedelme, mely a hatalmas kötetnek majd felét teszi, maga is mutatja a feldolgozás részletességét. S itt mindjárt be kell ismernünk, hogy az osztrák népszámlálás berendezése és kiváltkép a feldolgozás sokoldalúsága, melyek körül szerzőnek kétségkívül nagy személyes érdeme van, lehetővé tették neki a népesség gazdasági és társadalmi tagozatának oly finom bemutatását, melyet nagyítás és kedvezés nélkül nevezhetünk mintaszerűnek. Mert nemcsak a keresők, illetve önállók s hozzátartozóik aránya, nemcsak az állás, melyet az egyes a gazdasági munka szervezetében elfoglal s ezzel társadalmi rangja van a nagy foglalkozási osztályok s azokon belül a kisebb csoportok szerint feltüntetve, hanem e csoportok és rétegeik demografiai minősége az odatartozók nemi, kor és családi állapot szerint való összetétele, azután azok vándormozgalma a születési és tartózkodási hely összevetése alapján, szintén vizsgálat tárgyát képezik. S végül az ingatlan birtok és állattartás kinyomozása utján nagybecsű kiegészítő vonást kapunk az egyes rétegek gazdasági helyzetének jellemzéséhez. E gazdagság közepett csak az a sajnálatra méltó, hogy az összehasonlítás a régebbi népszámlálások eredményeivel csak csekély mértékben lehetséges. Igaz, hogy e tekintetben ép Rauchberg lelkiismeretessége és az anyagnak teljes ismerete az, mi az összehasonlítást számára legtöbb esetben kizárja: kevésbé pontos és kevésbé beavatott statisztikus bizonyynyal merészebb lett volna ez irányban. Szerzőnk szigorú eljárása azonban lehetségessé teszi, hogy az általa megengedhetőnek vett összehasonlításokra teljes biztonsággal építsünk.

Az első ily összehasonlítás, mely közgazdasági szempontból felettebb nagy érdekek bir, a nagy foglalkozási osztályok: a földmivelés és ipar, kereskedelem és szállítás (Verkehr) s a nem gazdasági foglalkozások viszonylagos elterjedtségének egybevetése a különböző népszámlálások időpontjában. Sajnos, hogy itt csak 1869-ig mehetünk vissza s az 1880. évi adatok megint nem egyenértékűek az előző és a következő felvételével. De a változás, melyet észlelhetni, így is elég jellemző. Volt ugyanis a két időpontban az egész állam önálló népességében tizezer egyén közt:

	1869	1890
földmivelő (erdészettel)	6.718	6.242
iparos	1.968	2.133
kereskedő és szállításnál foglalkozó	516	623
közszolgálatban, értelmiség és jövedelméből élő	798	1.023

A fejlődés elég szembeszökő: Ausztria a földmivelő államból mindinkább átmegy az iparos államba, mint a hogy ez a közös fejlődési irány a culturállamokban. Egyes országokban azonban még mindig túlerős a földmivelő népesség aránya: Galicziában és Bukovinában 83–84^o/_o, Dalmáciában ennél is nagyobb s a tengerparton — Triest és vidékét kivéve, még a háromnegyedrészen túl van. Ezek Ausztriának agrár alkatrészei, melyek a földmivelő népesség arányát véve, túltesznek hazánkon, ha azt egészében vesszük. Az ipar és kereskedés, Triesztől s a Bécs befolyása alatt előtálló Alsó-Ausztriától eltekintve, az észak-nyugati országokban túlnyomó: a kis Szilézia s vele egyenlő helyen Csehország 41^o/_o iparos-kereskedő népességgel s aztán Morvaország 33^o/_o-kal alkotják a szomszéd állam gazdaságilag legelőrehaladottabb részeit

Területi részletezésbe s aztán az egyes termelési és forgalmi ágak elterjedtségéről adott tüzetes leírás ismertetésébe természetesen e helyen épen nem bocsátkozhatunk, bár e rész, különösen az egyes iparágaknál, felettébb nagy érdekű s a vállalatok helyi megoszlásának gazdasági törvényeire nem kis fényt vet. Azonban nem szabad feledni, hogy az osztrák népszámlálás feldolgozása nem ment annyira azoknak a közgazdasági szerveknek kutatásában, melyeket általános kitéttel vállalatoknak nevezünk, mint a magyaré. E pont épen hazai statisztikánk különös vívmánya. Az osztrák felvétel a gazdasági munka szervezését csak azoknak a rétegeknek elválasztása által tünteti fel, melyek közt a munka vezetése és végrehajtása feloszlik. E rétegek, melyek egyuttal a társadalmi tagozatot is szemünk elé állítják, a következők: az önállók, alkalmazottak (tiszték, munkavezetők, stb.), munkások és napszámosok. Hiányzik tehát a családi kisegítőknak osztálya, melyet népszámlálásaink ismernek és Raucherberg félig-meddig beismeri, hogy e csoportnak külön nem választása mulasztás volt. Mi azt hisszük, hogy e mulasztás sokat levon az osztrák statisztikának a társadalmi tagozat felderítése körüli nagy érdemeiből. Mert hisz igaz, hogy a családtag munkája a közgazdasági szempontból ép olyan munka, mint az, melyet pl. a kereskedőnek nem családtag segédje, a földmivesnek cselédje, stb. végez: technikailag köztök különbség nincs és a productivitásuk is egyforma lehet: de igen nagy az ellentét a kétféle munkás társadalmi hovatartozása szempontjából. A parasztgazdának vele együtt mezei munkát végző felesége és felnőtt gyermekei, a kereskedőnek könyvvivő fia vagy a pénztárnál ülő leánya egészen más társadalmi osztályhoz, más érdekkörhöz tartoznak, mint az idegen munkás, illetve magánhivatalnok, stb. S ép a szociális kérdés szempontjából okvetlen szükség a két csoport lehető tiszta elválasztása.

A mi az osztrák számokat illeti, az összehasonlítás a régibb adatokkal nehézségekbe ütköztet, megelőgszünk az 1890. évi állapot feltüntetésével. Volt a gazdasági foglalkozást űző osztályokban (földmivelés, ipar, kereskedés és szállítás) 1000 kereső között:

önálló	239	munkás	657
alkalmazott	14	napszámos	90

Hazai viszonyainkkal az egybevetést a különböző feldolgozási eljárás miatt meg nem kísérelhetjük ugyan, de mégis feltűnik a napszámosok mérsékelt aránya, szemben a hazai arányszámmal. Különben jellemző az abszolút szám is, hogy t. i. a jóval népesebb Ausz-

triában 1,102.656 napszámos találtatott, míg hazánkban 1,624,868 iratott össze. Ha pedig hozzátartozóikat is számbavesszük, ott még mindig csak 1,981.432 egyént kapunk, míg nálunk a napszámos osztály egészében 3,201.857 főre rug, az összes népességnek 18⁵⁰/o-át alkotván, míg a Lajtán túl csak 8⁵⁰/o-át, tehát felét sem. Igaz, hogy arról nincs statisztikánk, hogy ez osztály mily hányadában tartozik a szorosan vett proletariatus tömegéhez, míg Ausztriában tudják azt, hogy ezer napszámos közül 158-nak van háza, habár részben csak mással közösen bírja azt, és 179-nek van földbirtoka. Ez ingatlan birtoknak aránya tartományonként nagyon különböző, mely körülményből Rauchberg felettébb érdekes következtetéseket von le a mezőgazdasági napszámososztály történeti eredetére az állam különböző részein s az ipari munkásosztály kiképződésére nézve fenfőrgő esélyekre s így tovább. Ezekbe a fejtegetésekbe azonban nem követhetjük szerzőt, csak azt az egyet jegyezzük meg, mit Rauchberg is észrevesz, hogy a családi kisegítők figyelmen kívül hagyása itt is zavart okoz, mert a családtag, ki ingatlannal bíró napszámos család-főhöz tartozik, mint különálló, de ingatlannal nem bíró napszámos fog számítani, s így a viszonyszámot lenyomja, holott tulajdonkép ő sem tartozik a birtoktalan proletár osztályhoz.

A könyvnek a foglalkozási viszonyokra vonatkozó szerföltött gazdag fejezeteiből csak egyet érintünk még meg, azt, mely bennünket a vándorlásokhoz vezet át: a XX. fejezetet. Ez a születési helyet a foglalkozással veti össze. Kétséget sem szenved, hogy a vándorlások gazdasági indokaira ez összevetés van hivatva világot vetni. S annak a szociálistatisztikai problémák közül épen legujabban előtérbe került egész nagy kérdéscsoportnak, mely a vándorlások gazdasági és társadalmi, sőt erkölcsi hatására vonatkozik, egyik legfontosabbja az, hogy a beköltözötték új hazájukban minő gazdasági állást foglalnak el. Rauchberg tudvalevőleg a vándorlási jelenségek egyik elismert specialistája. Azért nagyérdekű ép e fejezete, mely mintegy betetőzi összes vonatkozó fejtegetéseit.

Az első tanulság, mely itt szemünkbe ötlük, az, hogy a népesség legmozgékonyabb eleme a cselédség. Míg a népesség legmagasabb rétege, az önállók közül csak vagy 40⁰/o származott idegen községből, addig a házi cselédek közt kétannyi, vagyis 80⁰/o idegen eredetű és csak 20⁰/o született abban a községben, a hol a népszámlálás időpontjában tartózkodott. S ugyancsak a házi cselédség az, mely legmesszebből jött, mert vagy 62⁰/o-a még csak nem is abban a kerületben született, a hol összeirattott.

Az egyes nagy foglalkozási ágak közül legmozgékonyabb az értelmiség, aztán a kereskedelem és közlekedés s végül az ipar; legkevésbé mozgékony a földművelés. Ez nagyon érthető sorrend. Természetesnek kell találnunk azt is, hogy az alkalmazottak rétege, tehát a nem önállók legmagasabb műveltségű, illetve képzettségű csoportja az, mely legmesszebből ered, mert legnagyobb piacczal bíró munkát végez. Ha a társadalmi osztályt a foglalkozási nagy csoportokkal vetjük össze, a családi kisegítők külön nem választása már erősen befolyásolja a számokat, melyeket ezért csak óvatossággal használhatunk. A hol nincs részök az összegekben, így az önállóknál és a napszámosoknál, ott a következtetés biztos. Az önállókat véve, legkevesebb a helyben született a kereskedelem és szállítás csoportjában: csak 38⁰/o, legtöbb természetesen a földművelésnél: 78⁰/o.

A napszámosok körében az iparnál látunk legnagyobb mozgékony-ságot, itt a helybenszületettek aránya 77%. Az ipar terén egyébiránt az ország egyes részei közt igen nagy különbségek léteznek, melyekből Rauchberg nagy jelentőségű fejlődési szabályszerűségeket von le. Kitűnik ugyanis, hogy az iparral foglalkozók mozgékony-sága nem áll arányban az egyes vidékek ipari fejlettségével. Ep az igazán nagyiparos részek, az északnyugati országok, Szilézia, Morvaország és Csehország elég kevés beköltözöttet mutatnak fel. A magyarázatot szerzőnk éles szeme abban találja, hogy az ipar régiebb alakja, a városi kézműipar az, mely legtöbb bevándorlót tételez fel, mert a tanuló és segéd a faluról jő, a mester és esetleg gyermekei képezik csak a helybeli eredetű részt. Ellenben a nagyipar, mely magas fejlettségében már a várostól függetlenítve magát, egész nagy vidékeket fogad zsoldjába, maga magának nevel népeséget. A gyármunkás korán házasodik és szapora faj: a gyár ellátása tehát helybenszület-tekkel nem nehéz. Innét az az első pillanatra meglepő tény, hogy a nagy tömegeket magába felvevő gyáripar látszólag kevés vonzerővel bír az idegenekre, kevésbé képes magához vonni a távol lakókat.

Daczára azonban annak, hogy az ipar ép legkifejlettebb alak-jában ismét csillapítólag hat a vándormozgalomra, egészen véve Ausztria népessége sokkal mozgékonyabbá vált az utolsó időkben, mint volt annak előtte. Az okot itt szerzőnk két közgazdasági tény-ben keresi. Az egyik az, hogy a kisipar még mindig túlnyomó Ausztriában s ennek észlelhető kifejlődése nagy mozgást tételez fel. A másik az, hogy a nagyüzem a mezőgazdaságban hódít és a dolog természeténél fogva a mezőgazdasági népesség nagy tömegeit űzi el ősei földjéről, a régi lakóhelyről.

Sajnáljuk, hogy nem követhetjük nyomon Rauchberg mind-azon fejtegetéseit, melyek a vándorlásokra vonatkoznak. Említettük, hogy szerzőnk ép e téren szerzett babérokat s hogy mily fontosságot tulajdonított e tárgynak jelen könyvében, azt némileg jelezheti az a körülmény, hogy a kötetben elhelyezett 10 térkép közül öt e moz-galom feltűntetésének, illetve magyarázatának szolgál. Ezek közül kiemeljük azt, mely a szokásos napi férfi munkabért tünteti fel egész Ausztriára vonatkozólag a munkásbiztosítás adatai nyomán s magában véve is egy socialpolitikai tanulmányhoz ad anyagot.

Még csak egy fejezethez kívánunk röviden hozzászólni s ez a nemzetiségekre, vagy tulajdonkép helyesebben »a társalgási nyelvre« vonatkozó fejezet. Tudjuk, hogy Ausztriában már két népszámlálás kérdezte az összeirtak »társalgási nyelvét« (Umgangssprache). Ezen az alapon azonban a fejlődési irányt meghatározni s a várható át-alakulást megjövendölni lehetetlen. Mert a mit a két népszámlálás kiderített, az — s ebben igazat kell adnunk Rauchbergnek, — csak annyi, hogy a nagy természetes szaporasággal bíró lengyel és ruthén nemzetiség, hogy a kisebbekről ne szóljunk, hovatovább nagyobb há-nyadát fogja képezni Ausztria népességének, nyomva ekkép a né-metek s az utánok legerősebb nemzetiség, a cseh-morva-tót faj arányszámát. De arról a heves küzdelemről, mely eme két legerő-sebb nemzetiség közt folyik, számaink semmi tájékoztatást nem ad-nak: a birtokállomány itt változást tíz év alatt nem szenvedett. Ha tehát a jövőbe akarunk egy pillantást vetni, úgy más segédeszköz-höz kell folyamodnunk. S ez, azt hiszszük, adva van abban a kis táblázatban, mely az egyes korcsoportokat szétválasztva, a nemzeti-

ségek arányát azokban tárja elénk. Volt ugyanis az egyes korcsoportokhoz tartozó honos népesség közt ezer főre kiszámítva: 1)

	10 éven aluliak	10—20 évesek	20—30 évesek	30—40 évesek	40—50 évesek	50—60 évesek	60—70 évesek	70 éven felüliek
német . .	318 ²	347 ⁷	363 ⁴	381 ⁰	381 ⁸	394 ³	423 ³	467 ²
cseh . .	237 ⁹	237 ¹	218 ¹	233 ²	229 ⁶	230 ⁴	243 ⁹	256 ³
lengyel .	171 ⁶	170 ⁶	175 ¹	146 ⁷	144 ¹	138 ⁰	112 ¹	87 ⁴
ruthén .	152 ⁹	136 ⁶	135 ⁶	129 ³	129 ²	112 ⁶	79 ¹	45 ³
szlovén .	50 ⁹	46 ⁶	45 ¹	46 ²	52 ³	56 ⁸	64 ⁹	64 ⁶

E kis táblázat, melynél a legkisebb nemzetiségeket figyelmen kívül hagytuk, feltűnő ellentéteket tár fel az egyes nyelvek szerint. Hogy a szélsőségeket vegyük: míg Ausztria vénei, a 70 éven felüliek közt 46⁷/₁₀ a német és csak 4⁵/₁₀ a ruthén, addig a leggyengébb sarjnál, a 10 éven aluliak közt, a német nyelv csak 31⁸/₁₀-kal, a ruthén ellenben 15³/₁₀-kal van képviselve. A ruthénhez hasonló a lengyelek magatartása, míg a cseh-morva-tót nyelv aránylag egyenletesen van képviselve valamennyi korosztályban. Már most bizonyos ugyan, hogy a lengyel-ruthén faj demografiai habitusa, összehasonlítva a németével, nagyon sokat magyaráz. Amott sok a gyermek, de nagy lévén a halandóság, kétszeresen kevés az öreg. A fordítottja áll ennek a németeknél. De e magyarázat nem fedheti az egész óriási ellentétet, mely itt szemeink elé lép. S ha készséggel elismerjük is Rauchbergnek, hogy a vándorlási mozgalom a német elemnek kedvez, mert a költözési többletet mutató iparos területek, városok túlnyomólag német többséggel birnak s így meg van a lehetőség a magokhoz szítt szláv elemeket assimillálni: e lehetőségtől távolról sem várunk annyit, mint szerzőnk attól a némettség szempontjából vár. Csendes viszonyok közt, vagy akkor, ha műveltség tekintetében, gazdasági fegyvermezetség dolgában merőben különböző elemekről volna szó, kétségkívül sok valószínűség volna e hódítás sikerében. De ma a nemzetiségi küzdelmek classicus hazájában és szemben nevezetesen a cseh nemzetiséggel, ily kedvező kilátások egyáltalán nem forognak fenn a némettség javára. Az északkeleti szlávok nagy szaporaságukkal, az északnyugotiai nagy nemzetiségi öntudatukkal és fejlett kulturájukkal veszélyes versenytársak s ha nagy tévedés volna is, a fenti táblázat korcsoportjait a múlt és jövő képévé általánosítani s a legmagasabb korosztályban a régi, a legalacsonyabban, a nem távol jövő Ausztria nemzetiségi összetételét visszatükröződni látni: alig tévedünk, ha azt hisszük, hogy a fejlődés nagyjában abban az irányban fog mozogni, melyet a fiatalok korcsoportjai tüntetnek fel.

De immár zárunk kell túlhosszúra nyúlt ismertetésünket. S tesszük azt annak ismételtsével, hogy a kötet, melylyel Rauchberg a statisztika irodalmát gazdagította, mértföldkövet képez a népszámlások sociológiai kiaknázásának útján, mutatva azt, mennyire mehet immár szakavatott kézben a statisztikai kutatás egyetlen nagy művelet segélyével a társadalom szöveiteinek tanulmányozásában. S a kötet egyuttal sejteti azt, hogy mily szolgálatokat fog még tehetni a statisztika a jövő szociálpolitikájának, ha vezetése céltudatosan oda fog irányulni, hogy a társadalmi élet megfigyelését mind szélesebb és szélesebb alapra fektesse.

1) Lásd a 214. lapon.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Kereskedelem és forgalom.

Országos állatvásárjaink. Az országos statisztikai hivatal a múlt évben egy nagyérdekű adatgyűjtést indított meg, a mely az országos állatvásárok forgalmát öleli fel.

Ez az adatgyűjtés jelenleg ugyan még a kezdet nehézségeivel küzd, különösen azon okból, mert a legtöbb állatvásártartó helységben nem foganatosítottak még oly rendszabályok, a melyek alapján a felhajtott és eladott marhafaj nem és kor szerint pontosan nyilvántartatnék, mind a mellett már az első évi ez irányú adatok is oly érdekesek és oly figyelemreméltók, hogy azoknak, ha csak részleges közlését is, teljesen indokoltnak tartjuk.

Az állatvásári kimutatások a múlt évben több, mint kétszáz, ez évben pedig csaknem háromszáz helységből gyűjtetnek; e helyütt azonban csak a legfontosabbak adatainak közlésére szorítkozunk.

Az állatvásárok forgalmában az első helyet a szarvasmarha foglalja el szám és érték tekintetében is; csak a legnagyobb vásárokat válogatva ki, az egész évi összesített forgalom, felhajtás és eladás, így alakult:

Felhajtatott		darab				
ökör	tinó	tehén	üsző	bivaly	összesen	
Medgyes	13.274	14.020	14.070	6.170	4.370	51.904
Maros-Vásárhely . .	16.070	12.300	10.100	6.400	690	45.560
Magyar-Lápos	20.680	8.060	9.000	5.120	1.050	43.910
Torda	26.250	6.445	2.730	2.720	1.802	39.947
Nagy-Enyed	8.800	12.700	6.800	8.000	307	36.607
Debreczen	—	—	—	—	—	35.848
Erzsébetváros	14.744	3.692	7.680	2.171	5.317	33.604
Nagy-Kőrös	9.520	4.390	10.750	3.510	—	28.170
Szász-Régen	11.950	8.150	2.960	2.970	531	26.561
Miskolcz	9.967	5.135	8.484	1.762	—	25.348
Székely-Keresztur . .	3.737	5.948	7.473	4.140	3.147	24.445
Ungvár	14.004	3.800	4.420	1.875	—	24.099
Kézdi-Vásárhely . . .	8.690	4.720	6.704	2.234	963	23.511
Temesvár	9.490	8.797	1.987	2.562	20	22.856
Deés	3.830	5.780	6.365	2.410	2.770	20.605
Szász-Sebes	7.060	2.184	7.720	1.080	130	18.124
Székely-Udvarhely . .	6.861	2.676	5.060	1.581	356	16.834
Nagy-Várada	6.625	1.890	5.470	1.265	380	15.620
Nagy-Szeben	6.259	1.535	3.521	1.953	1.490	14.748
Versecz	7.990	3.070	2.090	1.230	—	14.430
Nyiregyháza	1.624	7.450	3.066	1.800	100	14.040
Összesen	207.125	122.682	126.450	61.253	23.413	540.923

	ökr	Eladott darab			bivaly	összesen
		tinó	tehén	üsző		
Medgyes	4.008	3.918	3.330	938	1.415	13.639
Maros-Vásárhely . .	9.380	8.600	6.700	4.100	435	29.215
Magyar Lápós	1.814	703	1.000	440	165	4.122
Torda	6.840	1.370	890	845	633	10.578
Nagy-Enyed	1.719	1.872	651	726	71	5.039
Debreczen	—	—	—	—	—	11.775
Erzsébetváros	4.507	1.380	2.380	659	1.993	10.919
Nagy-Körös	3.790	1.960	4.170	1.120	—	11.040
Szász-Régen	6.240	4.220	1.590	1.440	321	13.811
Miskolcz	2.198	925	1.810	486	—	5.419
Székely-Keresztur . .	946	1.133	1.441	829	638	4.937
Ungvár	5.375	1.800	2.400	720	—	10.295
Kézdi-Vásárhely . . .	4.800	2.659	4.519	1.155	705	13.835
Temesvár	5.674	6.179	1.455	1.620	20	14.943
Deés	1.529	2.370	2.646	1.580	1.178	9.303
Szász-Sebes	1.485	1.108	1.303	399	11	4.303
Székely-Udvarhely . .	2.419	860	1.269	432	117	5.097
Nagy-Várad	5.590	1.540	4.605	975	323	13.033
Nagy-Szeben	3.347	812	2.244	1.027	1.005	8.435
Versecz	5.100	1.855	1.200	743	—	8.898
Nyiregyháza	690	2.310	1.470	600	40	5.110
Összesen	77.451	47.574	47.100	20.834	9.070	202.029

A felhajtás nagyságát illetőleg elől látjuk az erdélyi vásárokat; a 21 itt felsorolt vásár közül 13 esik Erdélyre s csak 8 Magyarországi többi részeire; ebből is látszik, mennyivel nagyobb fontosságú bir az állatvásári intézmény a kezdetlegesebb forgalmi viszonyokkal bíró vidékeken, mint ott, a hol a forgalom fejlődöttest és kevésbé szorú az ily, időhöz és helyhez kötött, kivételes alkalma.

A szarvasmarha egyes nemeit illetőleg, az ökrök jobbra abszolút vagy relatív túlsúllyal bírnak; mellettük legszámosabbak a tehenek, azután a tinók, végül az üszők; egyes vidékeken természetesen e tekintetben is eltérések jelentkeznek az állattenyésztés helyi viszonyaihoz képest. A fent elősorolt 21 helység állatvásárain (Debreczen kivételével, továbbá a bivalyokat nem számítva) az összes felhajtásból esett az ökrökre 40-12, a tehenekre 24-63, a tinókra 23-71 és az üszökre 11-54%.

Az egyes szarvasmarhafajtákat illetőleg a magyar fajta van rendkívül nagy túlsúlyban; Erdély nagy részében, de Magyarország egyes vidékein is a nyugati fajta marha nem is kerül forgalomba, legalább a vásárokon nem; különösen áll ez az ígas állatokra nézve, ellenben a tenyészállatoknál már nagyobb mennyiségű nyugati fajú állattal találkozunk; így például Temesvárt az egész év vásárai folyamán csak 180 darab magyar fajta, ellenben 1.168 nyugati fajta tenyész- és fejőstehén, Nagy-Körösn 3.400 és 3.850, Nagy-Váradon 2.200 és 1.770, Verseczen 740 és 530, Nyiregyházán 250 és 1.506 darab hajtattott fel, sőt a nyugati fajta tenyész- és fejősmarha már Erdélyben is kezd hódítani; a vásári adatok szerint például Medgyesén 2.290, Maros-Vásárhelyen 1.600, Magyar-Láposon 1.800, Erzsébetvárosban 496, Kézdi-Vásárhelyen 1.052, Szász-Sebesen 560, Nagy-Szebenben 370 nyugati fajtájú tenyész- és fejőstehén hajtattott fel.

Legkevesebb jelentőséggel bír a bivaly; ez nagyobb számban csak Erdély néhány nagyobb vásárján kerül forgalomba, a 21 vásár-

tartó helyen a felhajtott szarvasmarhák számából csak 4·34/0 esik a bivalyokra.

A szarvasmarha kelendősege természetesen a kínálat és kereslet egymáshoz viszonyától függ; általánosan az mondható, hogy a vásárokra felhajtott marhának alig több egy harmadrésze kél el: különösen áll ez Erdélyre nézve, a hol a rendkívül nagy felhajtásokkal szemben az eladott marha száma néhol igen csekély hányadot tesz csak ki; a 21 állatvásártartó helyen az összes felhajtott szarvasmarhának mintegy két ötödrésze, pontosabban 37·14/0-a adatott csak el; a legjobbak voltak az eladási viszonyok a bivalyoknál, a melyeknél az összes felhajtott mennyiségnek 39·17/0-a, azután a tinóknál 38·78/0, az ökröknél 37·31/0, a teheneknél 37·25/0, végül az üszöknél csak 34·01/0 adatott el, természetesen az egyes vásárok e tekintetben is lényeges különbségeket tüntetnek fel; így például Nagy-Váradon az összes felhajtásnak 83·44/0-a, Temesváron 65·63/0-a, Maros-Vásárhelyen 64·12/0-a, Verseczen 61·66/0-a, Kézdi-Vásárhelyen 58·89/0-a, Nagy-Szebenben 57·19/0-a, Szász-Régenben 52·10/0-a adatott el; ezzel szemben Nagy-Enyeden csak 7·20/0-a, Magyar-Láposon 9·39/0-a; a végletek tehát rendkívül nagyok.

Az árak alakulása szintén a felhajtás mennyiségétől, valamint a kereslettől függ; adataink e tekintetben meglehetősen bő részleteket nyújtanak, a hely szűke miatt azonban azoknak csak némelyikére lehetünk figyelemmel, ennél fogva a fent elősorolt 21 piacznál csak a fontosabb marhacategoriáknak az év folyamán jegyzett maximális és minimális árait tüntetjük fel, a fajta szerint részletezve: e szerint

Vásár, faj	Igás ökör				Musta ökör		Tinó				Tehén				Üsző		
	I. osztályú		II. osztályú vagy kisbirtokos családra		legolcsónyabb legmagasabb		2 éves		3 éves		tenyész- tésre		le- vágásra		3 éves		
	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	legol- csónyabb	leg- magasabb	
	ára páronként, forint																
Medgyes	{ magyar nyugoti	400	450	200	450	290	450	100	140	120	200	75	100	80	110	70	100
		300	400	240	300	260	350	100	150	110	200	100	130	100	115	100	200
M.-Vásárhely	{ magyar nyugoti	280	400	160	360	340	450	120	180	140	280	70	120	60	80	50	60
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyar-Lápos	{ magyar nyugoti	—	—	150	350	—	—	80	150	140	200	30	100	30	80	45	75
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torda	{ magyar nyugoti	200	400	120	320	120	300	40	160	80	200	40	150	40	120	35	70
		—	—	120	360	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagy-Enyed	{ magyar nyugoti	240	290	160	260	—	—	110	140	140	180	70	145	70	145	35	70
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Debreczen	{ magyar nyugoti	300	415	150	300	120	250	80	200	100	250	50	125	50	125	80	120
		380	425	230	300	—	—	—	—	—	—	—	—	80	150	—	—
Erdőbetráros	{ magyar nyugoti	280	450	180	400	160	305	70	200	90	250	70	180	35	130	40	135
		260	405	180	385	175	310	60	175	90	140	75	120	65	200	45	125

Vásár, faj	Igás ökör				Mustra ökör		T i n ó				T e h é n				Üsző																				
	I. osztályú		II. osztályú és kibirtokos czéjaira				2 éves		3 éves		tenyész- tésre		le- vágásra		3 éves																				
	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	legmagasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb																			
ára páronként, forint																		ára darabonként, forint																	
Nagy-Körös	{ magyar	290	360	170	300	140	200	100	160	130	200	80	120	60	100	40	60																		
	{ nyugoti	230	360	190	260	160	200	100	150	150	180	80	160	70	100	60	85																		
Szász-Régen	{ magyar	350	450	230	420	—	—	80	180	120	250	60	110	40	90	40	150																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—																		
Miskolcz	{ magyar	310	400	210	350	120	160	100	160	100	260	45	150	40	110	50	80																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	90	—	—																		
Sz.-Keresztur	{ magyar	300	380	140	320	—	—	80	160	180	260	70	130	40	90	35	55																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—																		
Ungvár	{ magyar	320	400	120	320	150	250	70	120	90	180	50	90	50	100	40	70																		
	{ nyugoti	—	—	300	325	—	—	—	—	—	—	—	—	70	90	—	—																		
K.-Vásárhely	{ magyar	260	330	170	340	210	320	40	200	70	220	45	105	42	95	44	105																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—																		
Temesvár	{ magyar	220	370	100	300	150	260	70	160	130	170	60	160	40	90	40	160																		
	{ nyugoti	250	390	130	200	—	—	110	160	120	210	50	200	50	150	40	170																		
Debcs	{ magyar	200	450	80	400	320	430	30	60	40	100	35	80	30	60	25	50																		
	{ nyugoti	—	—	80	230	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—																		
Szász-Sebes	{ magyar	250	400	160	350	—	—	100	200	140	250	60	100	65	100	60	80																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	610	200	200	220	111	140	—	—	70	80																		
Sz.-Udvarhely	{ magyar	320	400	200	380	110	180	80	140	120	260	60	150	40	95	60	140																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—																		
Nagy-Várad	{ magyar	300	450	130	360	120	240	80	140	160	180	50	120	50	90	38	82																		
	{ nyugoti	360	480	300	370	140	250	50	170	90	210	63	120	55	100	50	90																		
Nagy-Szeben	{ magyar	200	400	160	280	120	160	80	160	120	200	50	90	50	80	30	60																		
	{ nyugoti	360	500	220	240	—	—	—	—	140	220	150	290	70	100	70	100																		
Versecz	{ magyar	200	300	150	250	100	250	100	140	120	180	60	120	40	110	30	60																		
	{ nyugoti	160	380	120	200	—	—	100	140	120	180	—	—	60	120	45	70																		
Nyiregyháza	{ magyar	—	—	160	260	140	280	40	120	70	160	55	85	55	140	35	75																		
	{ nyugoti	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55	90	—	—																		

A végletek és az eltérések az egyes piacok, továbbá a maximumok és a minimumok között rendkívül nagyok, a mi természetesen nem csudálható, mert hisz az árak alakulása sok mindenféle helyi s egyéb körülményektől függ; nagy mértékben hozzájárulhat ez eltérések előidézéséhez az is, hogy a marha osztályozásánál az egyes categoriákba való sorolásánál, az egyéni felfogás nagy mértékben érvényesül: áll ez úgy az igás, mint a tenyész- és vágómarhákra nézve is.

A magyar és nyugati fajták árjegyzései, egymással szemben, nem tüntetnek fel lényegesebb eltéréseket, bár a nyugoti fajta ár-

jegyzései általánosságban valamivel magasabbak, különösen a tenyészmárhanál.

A nyugati fajtájú friss fejős tehének átlagos árairól is rendelkezünk adatokkal; de ilyenek nem minden vásáron kerültek forgalomba; ezek szerint volt egy fejős tehén ára darabonként:

Medgyesen	80—120 forint,	Miskolczon	70—165 forint,
Maros-Vásárhelyen	80—120 „	Ungvárt	60—110 „
Kézdi-Vásárhelyen	80—90 „	Szász-Sebesen	80—200 „
Temesvárt	60—190 „	Nagy-Váradon	75—150 „
Magyar-Láposon	50—80 „	Nagy-Szebenben	150—280 „
Debreczenben	80—140 „	Verseczen	70—120 „
Erzsébetvárosban	70—150 „	Nyiregyházán	55—140 „
Nagy-Körösön	80—100 „		

A friss fejősök árát jelentékeny mértékben befolyásolja a tejtermelésnek helyi fontossága, míg itt, a hol a tej nehezen értékesíthető, alig van különbség a tenyész vagy vágótehénnel szemben.

Bivaly nagyobb mennyiségben alig egy-két vásárra hajtatik fel; a legtöbb Medgyesre, Magyar-Láposra, Tordára, Erzsébetvárosba, Székely-Kereszturra, Deésre s Nagy-Szebenbe; az átlagos árak így alakultak:

Vásár	Ökör		Tehén		Tínó				Üsző			
					2 éves		3 éves		2 éves		3 éves	
	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb	legala- csonyabb	leg- magasabb
ár darabonként												
Medgyesen	80	100	70	100	25	35	30	50	20	40	30	70
Magyar-Láposon	—	—	80	120	25	30	30	40	30	60	40	80
Torlán	55	100	50	120	15	35	20	60	15	60	15	80
Erzsébetvárosban	50	100	55	140	25	70	28	90	80	60	32	70
Székely-Keresztur	—	—	65	120	20	35	25	45	30	40	50	60
Deésen	30	90	35	80	15	40	20	46	15	38	20	50
Nagy-Szebenben	60	90	50	100	20	50	—	—	40	50	—	—

A szarvasmarha vásároknál jóval kisebb fontossággal bírnak a lóvásárok; főbb lóvásárjaink forgalma volt:

	remonda	felhajtató igásló	felhajtott, kocsiló	darab parasztló	levágásra	összesen
Debreczen	—	—	—	—	—	20.214
Szabadka	571	1.152	514	6.235	—	8.502
Nagy-Körös	98	4.560	—	12.000	320	16.978
Miskolcz	270	4.583	1.067	9.438	—	15.363
Budapest	500	3.450	216	4.720	5.740	14.626
Nyiregyháza	100	2.430	950	10.100	—	13.580
Hódmező-Vásárhely	900	3.260	1.234	4.988	—	10.362
Nagy-Becskerek	—	4.520	660	5.000	—	10.180
Székes-Féjervár	1.902	4.283	1.290	2.135	401	10.014
Nagy-Várad	600	3.780	530	4.465	—	9.375
Összesen	4.941	32.023	6.491	59.061	6.464	108.980

	eladott darab					összesen
	remonda	igásló	kocsiló	parasztló	levágásra	
Debreczen	—	—	—	—	—	3.580
Szabadka	100	80	130	1.224	—	1.534
Nagy-Körös	9	1.180	—	3.030	76	4.295
Miskolcz	127	843	248	2.189	—	3.407
Budapest	115	877	64	1.074	1.438	3.568
Nyíregyháza	50	980	340	4.000	—	5.370
Hódmező-Vásárhely . .	175	2.880	610	3.700	—	6.865
Nagy-Becskerek	—	430	84	785	—	1.299
Székes-Fejérvár	894	1.707	705	1.116	194	4.616
Nagy-Várad	420	2.480	295	3.520	—	6.715
Összesen	1.890	10.957	2.476	20.638	1.708	37.669

a maximális és minimális árak, ugyanezen osztályozás szerint, így alakultak:

	remondáló		igásló		kocsiló		parasztló		levágásra	
	legala- csonyabb	legma- gasabb	legala- csonyabb	legma- gasabb	legala- csonyabb	legma- gasabb	legala- csonyabb	legma- gasabb	legala- csonyabb	legma- gasabb
	ár darabonként, forint									
Debreczen 200	350	50	180	200	1.000	60	160	—	—	—
Szabadka 250	400	120	300	300	400	60	110	—	—	—
N.-Körös . 200	300	100	200	—	—	40	110	18	60	—
Miskolcz . 120	340	70	190	150	400	25	125	—	—	—
Budapest . 110	360	50	600	140	500	35	230	5	40	—
Nyíregy- háza . . 200	300	25	300	150	400	15	190	—	—	—
Hódmező- Vásárhely 280	400	140	500	200	1.000	50	250	—	—	—
Nagy-Becs- kerek . . —	—	40	200	100	350	15	150	—	—	—
Székes- Főjérvár 150	250	120	160	180	250	90	130	20	45	—
N.-Várad . 170	325	45	140	160	400	10	60	—	—	—

A vásárokra jóval kevesebb ló hajtatik fel, mint szarvasmarha; a felhajtott lómenyiségnek túlnyomó része az ugynevezett »parasztló«, a mely minden fajjeleg nélkül bir; mellette nagy számú az igásló, a mely jóformán azonos a parasztlóval; a jobb fajú remonda s kocsilovak felhajtása már csekély, a levágásra szánt állatok pedig csak a főváros közelében hajtának vásárra. Az összes felhajtásból esett a remondalovakra 4·53, az igáslovakra 29·38, a kocsilovakra 5·96, a parasztlóvakra 54·18 és a vágólovakra 5·95%.

Az elsorolt tíz vásártartó helyen az összes felhajtott mennyiségnek 31·33%-a adatott el, így tehát a kelendőség még kisebb, mint a szarvasmarhánál; a tejpiacz viszonyait ugyan nem lehet az egész országra nézve abszolút érvénnyel bírónak venni, de valószínű, hogy azok az országos viszonyoknak körülbelül megfelelnek.

Az egyes ló kategóriákat illetőleg a kelendőség volt: a remondalovaknál 38·26, az igáslovaknál 34·24, a kocsilovaknál 38·15, a parasztlóvoknál 34·91, végül a levágásra szánt lovaknál 26·42%.

Az áraknál rendkívül érvényesülnek a lótenyésztési viszonyok és pedig kevésbé a remonda s a kocsiló, de annál inkább az igás és a parasztlóvoknál; az elsőknél ugyanis a tenyésztési irány egyenletesebb és az eladott vagy eladásra kerülő lovak többnyire állami ménnek ivadékaik s az utolsóknál ellenben az egyes vidékek lóanyaga

az irányadó; a lóanyagnak ez a minősége leginkább a minimális áraknál jut kifejezésre, míg a maximálisok már több egyöntetűséget mutatnak.

Juhvásáraink, a mióta juhtenyésztésünk országsszerte oly nagy mértékben hanyatlik, jelentőségüket teljesen elvesztették; a felhajtás számszerinti nagysága a szarvasmarháké mögött jelentékenyen elmarad.

Fontosabb juhvásároknak mondhatjuk a debreczenit, a hová az 1894. év folyamán 173.750 s a nagyszebenit, a hová 33.071 és a lippait, a hová 27.900 darab mindenféle juh hajtattott fel.

A debreczeni vásárra való felhajtás részletét nem ismerjük; az összes felhajtott mennyiségből 77.595 darab, 44⁶⁶/₁₀₀, tehát elég magas hányad adatott el; az árak minimálisak voltak; a bárányos anyáknál páronként 8—12, az ürüknél 7—14, a mustrabirkáknál 5—7, a bárányoknál 4—6, a kosoknál 10—20 forint, a nemesített tenyészkosok páronként 36—40 forintjával keltek el.

A nagyszebeni vásárookra felhajtott juhokból volt: bárányos anya 13.100, ürü 2.400, mustrabirka 4.000, bárány 6.371, kos 7.200 darab; eladatott 18.371 darab, a felhajtás 55⁵⁵/₁₀₀-a, az árak voltak páronként: bárányos anya 8—16, ürü 8—10, mustrabirka 5—7,5, bárány 2—4, kos 8—12 forint; a lippai vásár felhajtásából eladatott 18.450 darab, 66¹³/₁₀₀ tehát igen magas hányad; az árak a szebeniekhez hasonlóak voltak.

Nem sokkal jelentékenyebbek a sertésvásárok sem; ezeknél nagyon a latba esik az a körülmény, hogy a sertések jobbára mindenütt a hetivásárokra is felhajtattak, a hol a kis hizlaló elég alkalmat talál szükségleteinek, illetőleg vételkedvének kielégítésére, a nagy hizlalók pedig a hízóanyagot közvetlenül a tenyésztőtől, a vásárok mellőzésével szerzik be; mind a mellett két város vásárjain rendkívül nagy sertésmennyiség hajtatik fel; ezek: Debreczen és Nagy-Várad.

A debreczeni vásárookra az 1894. év folyamán 173.500 darab sertés hajtattott fel; ezen számból eladatott 98.745 darab, 56⁹¹/₁₀₀, az ár volt darabonként: kan 25—40, kocza 12—20, 1 éves süldő 13—25, 2 éves süldő 17—27 forint.

Nagy-Váradra összesen 119.580 darab sertés hajtattott fel, ebből eladatott 96.440 darab, 80⁶⁵/₁₀₀, tehát igen magas hányad; az átlagos árak voltak darabonként: kocza 20—35, 1 éves süldő 16—21, 2 éves süldő 17—24 forint.

A közlönyekből kiviláglik az új adatgyűjtés lényege, de egyúttal az is, hogy a pontos adatok beszerzése jelentékeny nehézségekkel jár a jelen vásári rendszet mellett, a mennyiben a feljegyzések hiteléhez és még inkább pontosságához sok kétség fér; remélhető azonban, hogy a folytatólagos adatgyűjtésnél ezek a nehézségek mindinkább kevesbedni fognak és ez által az adatgyűjtés értékben mindenesetre nyerni fog.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 67. füzet. 1895. július hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. augusztus hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam 5—7. szám 1895: A magyar szocialisták. Dr. Horváth Jánostól. Biztosítás szövetkezés útján. Békés Andrástól; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 8: Die deutschen Schutzgebiete, ihre rechtliche Stellung, Verfassung und Verwaltung von Freih. v. Stengel. (Forts.)

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 27—30: Der Befähigungsnachweis von Dr. Ernst Seidler. Das Ende des schweizerisch-französischen Zollkrieges. Die Centralanstalt zur Förderung des genossenschaftlichen Personalcredits in Preussen von Dr. Hans Crüger. Die Vorschriften für den commerciellen Dienst unserer Consularämter; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XIX. Jahrgang. Herausgeg. von G. Schmoller. III. Heft: Die neuere volkswirtschaftliche Litteratur Frankreichs, von Charles Gide. Zur Geschichte des Methodenstreites in der politischen Ökonomie, von W. Hasbach. Die Entwicklung des irischen Pachtwesens von 1700 bis zu den Anfängen der Agrarreform, von Moritz Jaffé; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. IX. Band. 6. Heft. X. Band. 1. Heft: Die geschichtliche Entwicklung der Münzsysteme von Dr. Karl Helfferich. Bemerkungen über Parallelwährung und Sortengeld von W. Lexis. Zur Entstehung der Rittergüter von Prof. Dr. G. v. Below. Die Berufskrankheiten der Buchdrucker von Dr. med. Georg Heimann. Das Weimarische Grundbuch von Dr. Burkhardt.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No 7. Juillet, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 1-er vol. Nos 25—29: Le néo-coopératisme et la situation actuelle de la coopération en France. (Deuxième article.) La mystification financière du monopole de l'alcool. La question des accidents du travail. La navigation intérieure et les grands réservoirs. Bilan législatif. Les chemins de fer français en 1894 et la garantie d'intérêt. Les finances italiennes. Le congrès des chemins de fer à Londres.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos 550—552.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année, Juillet 1895: Au pays des dollars, par M. G.—N. Tricoche. L'égalité, par Ladislav Domanski. Mouvement colonial, par Dr. Meyners d'Estrey. Revue des principales publications économiques de l'étranger, par Maurice Block.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 7. Juillet 1895: Les migrations des campagnards vers les villes, par Claudius Nourry. Chronique trimestrielle des transports, par M. Hertel.

Revue des Deux Mondes. Tome CXXX. 1. Juillet. 1895: De l'organisation du suffrage universel. I. La crise de l'état moderne, par Charles Benoist. Les finances Russes. Le budget et le rouble, par Rafaël-Georges Lévy; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 6. Juin 1895: Les origines de la protection ouvrière en France (1-er article) par V. Mataja. Les transformations de l'idée socialiste par Ed. Villey. De la mesure de la valeur (suite) par Bourguin.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVIII. Part. II. June, 1895: Changes in Average Wages (Nominal and Real) in the United Kingdom between 1860 and 1891, by A. L. Bowley. The Progress of Friendly Societies during the Ten Years 1884—94, by E. W. Brabrook. Municipal Finance, by Edward Orford Smith. Corn Prices 1800—61.

The Board of Trade Journal. Vol. XIX. No. 108. July 1895: State of the Skilled Labour Market. German Agriculture. The Production of French Brandy. The Italian Cotton Industry. British Enterprise in Egypt; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos. 2703—2707: The Money Market. The Recent Promises of Peace. The Position of the Government. American Railway Securities. The United States Currency. The Stock Exchange and the Tape; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 6. July 1895: State of Employment in June. Factory and Workshop Act, 1895. Report of the Massachusetts Board on the Unemployed. Co-operation in 1894; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXIII. évfolyam. 261. szám. 1895. május hó: Az 1894. évi esketések. Gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén 1894-ben. A budapesti heti- és országos lóvásárok eredménye 1894-ben; stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. VI. évfolyam. 28—30. sz.

A nagyváradi kereskedelmi és iparkamara jelentése, közgazdasági viszonyairól az 1894-ik évben. Nagyvárad, 1895.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése, kerületének közgazdasági viszonyairól az 1894-ik évben. Temesvár, 1895.

Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam II. 1894. A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerk. és kiadja az orsz. m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang 6. Heft. Wien, 1895.

Statistisches Jahrbuch für das Königreich Bayern. Herausgeg. vom k. Statistischen Bureau. II. Jahrgang 1895. München 1895.

Statistik der im Betriebe befindlichen Eisenbahnen Deutschlands nach dem Angaben der Eisenbahn-Verwaltungen bearbeitet im Reichs-Eisenbahn-Amt. Bd. XIV. Betriebjahr 1893/4. Berlin, 1894.

Die Geklung und die Ergebnisse der Unfallstatistik der Arbeiter-unfallversicherungsanstalten im Jahre 1893. Vom Minister des Inneren dem Reichsrathe mitgetheilt. Wien, 1895.

Annuaire statistique des Pays-Bas publié par la Commission Centrale de Statistique. Colonies 1893 et années antérieures. 'S Gravenhage 1895

Bulletin international des douanes. Jahrg. 1895/6 Brüssel. Heft 72. Südafrikanische Republik 2. Ausg. 116. Togo. 117. Kaiser Wilhelmsland und Bismarckarchipel. 119. Marschallinseln. 120. Santa-Croix. 121. Bahama-inseln. 122. Lagos.

Mouvement de la population de la Roumanie en 1891. Bucuresci, 1895.

Agricultural statistics of Ireland for the year 1894. Dublin, 1895.

Board of trade. *Employment of women.* Labour Departement. Report by Miss Cellet on the statistics of employment of women and girls. London 1894.

Board of Trade. *Alien immigration.* Reports on the volume and effects of recent immigration from eastern Europa into the United Kingdom. London 1894.

27 th annual report of the flax Supply association in Ireland for the year 1894. Belfast 1895.

Returns of agricultural statistics of British-India for 1893/4. Calcutta 1895.

Orazio Focardi: I partiti politici alle elezioni generali dell' anno 1895. Note ed appunti di statistica elettorale con carta grafica. Roma 1895.

Movimento commerciale del regno d'Italia nell' anno 1894. Roma 1895.

Statistica giudiziaria civile e commerciale per l'anno 1893. Roma 1895.

Estadística general del comercio de cabotaje entre los puertos de la península é islas Baleares en 1893 formada por la direccion general de aduanas. Madrid 1895.

Resumenes estadísticos publicados por orden del señor secretario de estado. I. Seccion demografica 1883—1893. San José de Costa-Rica-América Central 1895.

AZ AGRÁRPOLITIKA ÉS RUHLAND.

A tavasszal Budapesten megtartott mezőgazdasági congressus lezajlása után híre járt annak, hogy a magyar gazdák ügyeit szívélyesen hordozó főuraink dr. Ruhland Gusztáv úrral érintkezésbe léptek és a gazdák ügyeinek megbeszélése érdekében talán 1896-ban Budapesten egy nemzetközi gazdasági congressus megtartása iránt értekeztek.

Már ez a külső körülmény okot ad arra, hogy Ruhland úrral foglalkozzunk és működése iránt tájékoztassuk magunkat. Ruhland jelenleg a zürichi egyetemen a közgazdaságtan magántanára és 1883 óta agrárpolitikai kérdésekről több (számra 16) kisebb-nagyobb értekezést bocsátott közre. Műveiben főképp a német gazdák érdekeivel foglalkozik. A közgazdaság fejlődésében a mercantilismus, physiocratismus, Smith iskolája és a socialismus alakulásait látja fölvonulni s miután mindegyik rendszer bizonyos körülmények és viszonyok közt indokolt és előnyös, de azután az utána következett által uralkodó helyzetéből kiszorított, most a világ gazdasági helyzetének jelen állásában ismét egy új irány vált uralkodóvá és szükségessé és ez az új alakulat szerinte az agrarismus.

A szabad cselekvés és egyéni érdek közgazdasági rendszere — szerinte — oly helyzetbe hozta a német gazdákat, hogy többé meg nem élhetnek. Ez a rendszer lehetővé tette a földbirtok *túlságos eladósodását*, és ugyanakkor, midőn a gabonaárak folytonosan hanyatlanak, midőn a gabona a termelési költségeket sem adja meg, midőn a munkások bére emelkedik, midőn a mezőgazdasági munkások tömegesen bevándorolnak a városokba és a gyári munkások közé állásuk által az ipar terén a munkások sorsát rosszabbítják, szóval midőn minden körülmény arra mutat, hogy a földbirtok jövedelmet nem ad, és a mezőgazdaság szomorú helyzete a nép összes foglalkozásaira kedvezőtlenül és lankasztólag hat: ugyanakkor *emelkedik a földnek ára*. Ez az érthetetlen áremelkedés — szerinte — természetes következménye annak a szabadságnak, mely mellett most a föld adás-vevés tárgyát képezi. A földbirtok a kereslet és kínálat szerint nyeri meg árát, mint

bármely más áru. Pedig — szerinte — a földbirtok nem esik természete szerint más árukkal egy kategóriába. A földbirtok korlátolt mennyiségben áll csak rendelkezésre. A kereslet növekedtével kínálata tetszés szerint nem növelhető: ez okból még ha a földbirtok jövedelmezősége rossz is s így a földbirtok árának természetszerűen csökkennie kellene, mégis mert földbirtokot szerezni a gazda ép úgy, mint az iparos, sőt a gyári munkás is szeret, ára a jelenlegi rossz viszonyok közt is emelkedik. A földbirtokot így túlfizetik értékénél s ezt annál könnyebben teszik, mert a vételárát nagy részben jelzálogi teher gyanánt rakják a jószágra s így már a birtok vételénél természetes ösztön nyilik a rendszeres eladósodásra. Jó termésáraknál az eladósodás terhét nem igen érzik; de rossz áraknál alig kerül ki a jelzálogi teher kamatja s bekövetkeznek az árverések és kényszereladások. Az agrárkérdés megoldása tehát az eladósodás meggátolásában fekszik. Ez a meggátolás pedig csak úgy lehetséges, ha a földbirtok ára a szabad verseny hatása alól kivonatik és ha a jószágra fölvehető hitel szüksége és befektetése ellenőriztetik. E célra hatósági agrár-hitel szervezendő, melynek főadata, hogy minden község birtokosa egy testületbe lépjen s a hitel szervezése iránt ezen testület útján gondoskodik.

Ezek Ruhland műveinek vörös fonala és alapeszméi. Azt hiszem, ezek az eszmék — a nélkül, hogy jogosultságuk, alaposságuk és a keresztülvihetőség szempontjából célszerűségük iránt véleményyt mondanánk — a magyar gazda számára meglehetősen közönyösök. A földbirtok megosztása és adósságokkal megterhelése nálunk nem hasonlítható össze Németország viszonyaival. A holt kéz és a főurak birtokaitól el is tekintve, a mely a magyar mezőgazdasági birtok megosztását egészen máskép tünteti fel, mint a milyen viszonyokkal találkozunk Németországban és a mi mezőgazdasági viszonyoknál és jellemzésüknél nem igen mellőzhető, nálunk a parasztbirtok túlságos eladósodásáról — oly mérvű eladósodásról, mint a német parasztbirtoknál látható — alig lehet szólni. A középbirtok eladósodása pedig nem vezethető vissza azokra az okokra, melyek Németországban a túlságos eladósodást eredményezték. Nálunk specialis okok hatottak közre a középbirtok hanyatlására, a mely ellen Ruhland receptje sem használna. Ezek az elvek tehát alig vonzották magyar főurainkat Ruhland közbenjárásának igénybevételénél.

Nem akarok súlyt fektetni arra az irányra, melyet az említett szerző »Die Wirtschaftspolitik des Vaterunser« című csak 1895-ben megjelent művecskéjében hangsúlyoz s melynek végpasszusában *katholikus álláspontra* helyezkedve, az agrárkérdést a vaticán elhatározása alá tartozónak állítja, mondván: »Ha — a miként ezt kimutattam — a Miatyánkban az összes közgazdasági tudomány quintessenciája befoglaltatik és ha

a modern gazdaság-politikai feladatok megoldása csak akkor sikerülhet, ha tudomány és kereszténység akkép egyesül egymással, hogy a tudomány a kereszténység szellemébe való alázatos elmélyedésében találja meg önmagát, akkor nem lehet kétséges, hogy a hívő katolikus számára eldöntése azon vitás kérdésnek: vajjon egy közgazdasági törvény megfelel-e a kereszténység szellemének vagy vele ellenkezik-e? — véglegesen csak Rómában a vatikánban történhetik. Mert hogy a közgazdaság a kereszténység pozitív tartalmába tartozik, ép oly bizonyos, a miként a mindennapi kenyérért való kérés a Miatyánk közepében áll.» Az effőle eszmejárásra gyakorlati kérdéseknél sokat nem adunk. Mint társadalomtudomány a közgazdaság is figyelembe veszi a valláserkölcsei érzéseket. Aaptanai nem nélkülözhetik az etikai irányt. Amde figyelemmel lenni valami iránt egészen más, mint döntő befolyást adni valaminek. A vallásnak megvannak a maga hatarai, melyeken belül korlátlanul uralkodik; épp így van ez a közgazdasággal is. Az emberi élet számos oldalai szoros összefüggésben állanak a közgazdasággal s így természetesen a vallási érzület és a vallás is; de a közgazdaság keretén belül más, mint gazdasági elem nem lehet döntő. Meglehet, hogy Ruhland katolikus hangulata rokonszenves hűrookra találkozótt főurainknál, tudományos fejtegetéseknél az ily hangulatok egészen közönyösök.

* * *

Keánk nézve fontossággal legújabb röpirata bir, melyet a német gazdák szövetsége legközelebb kiadott és melynek czíme »*Die internationale Nothlage der Landwirthschaft ihre Ursache und die Mittel zu ihrer Abhilfe.*« A 32 lapra terjedő füzetke fölül akar emelkedni a német szűk szemponton és világra szóló recipével akar kedveskedni.

Az alacsony gabonaárak okait vizsgálva, úgy találja, hogy a gabonaárak hanyatlása azon időtől fogva kezdődik, mikor a külföldi gabona versenye érezhetővé vált. Ez pedig volt a hatvanas évek elején, midőn a kelet-európai s főkép a magyar gabona versenye föllépett. Miután 1860-ban a buda-pragerhoi vasut elkészült, a direct gabona-szállitmányok Magyarországból nagyobb dimenziókat öltöttek, és kedvező termések nagyobb fejlődést eredményeztek. A hetvenes években Oroszország lép Magyarország helyébe. Ezután sorakozik Észak-Amerika, utána következik India és Dél-Amerika. Ez mind, a miként így előadatik, régen ismert dolog. De mi volt ezen változatos gazdag jelenségeknek oka? Ezt a kérdést veti fel és akarja megoldani Ruhland.

Szerinte kétségtelen, hogy a közvetlen főök a gabna-szállításnak a vasutak által eszközölt olcsósága. Vasutak nélkül a gabnának mai tömeges szállítása a nagy versenyző tarto-

mányoknak többnyire kontinentálisan fekvő gabna kamaráiból lehetetlen volna. A szabadkereskedők szerint a szállításnak ezt az olcsóságát a modern forgalom általános kulturahaladása gyanánt szokták föltüntetni. Pedig tényleg ennek semmi köze a haladással. Egészen más tényezővel áll okozatcs kapcsolatban és pedig a helyi viteldíjakkal. Amig ugyanis a gabnát nagy távolságokra gyakran oly viteldíjon szállítják, a mely hivatalos jelentések szerint alig fedezi a lokomotív fűtési költségeit, a helyi viteldíjak legindokolatlanabb módon fölemeltettek. A távol forgalom üzemi deficitje a helyi forgalomra hárittatott át; ez utóbbi a saját költségeit és az egész vasut vállalkozói nyereségét kénytelen meghozni. A külföldi gabnaversenyre nézve tehát nagy szerepet játszik a *helyi forgalom viteldíjának a távolsági forgalom díjához való aránya*. Ez az arány az északamerikai verseny némely esetében 1: 100. Két szomszéd állomási forgalmában százszorosát kellett fizetni azon viteldíjnak, mely a tömegszállításra nagy távolságról esett. De még ma is a jobban rendezett európai forgalomban 1: 4, 1: 5 és 1: 6 való arányokkal találkozunk.

És ki idézte elő ezeket a szörnyű viszonyokat? *a zsákmányszomjas nemzetközi nagy tőke!* ez mindezen visszasságoknak szülője. A kereskedelmi testületek és kamarák Amerika, Oroszország, Magyarország és India minden kiviteli piacán a gabnaforgalom olcsóbbítására nézve mindig ügyes követelők voltak. Már az ország távoli részét kellett a forgalomba belevonni, már az exportkikötők előnyére követeltek kedvezményes viteldíjat, már a víziút olcsóságával kellett megküzdeni a tarifák leszállítása útján, majd az árnak a világpiaczon beállott hanyatlását kellett ellensúlyozni, majd az európai államok többjeiben meghonosított védvámokat volt szükséges a szállítási díjak leszállítása által meghíusítani. És mindig csak a nagy távolforgalom további olcsóbbításáról volt szó. Ezen szállítási díjak leszállítása mellett a tőkeerős exportörök még a maguk számára külön leszállításokat refactiák alakjában nyertek. Sok millió került ekkép a nagykereskedők zsebébe, a miket természetesen ismét a helyi forgalom volt kénytelen kárpótolni.

A gabnaszállítási díjak olcsóvá tételének ezen ügyes játékát azonban csak akkor lehetett űzni, ha minél több vasut épül. A nagytőke ezt a feladatot is, még pedig oly módon oldotta meg, a mely zsebeibe a legzsirosabb nyereséget hozta. Az óvilág országaiban, milyen Ausztria és Magyarország, a Duna mellett fekvő vidékek, Oroszországban és Indiában megelégedett azzal, hogy az államok részéről magas kamatbiztosítást nyerjen. Észak- és Délamerika újabb állomaiban a nagy tőke kezdeményezése sokkal nagyobb körökben mozgott. Északamerikában a nagy tőke vasutak építésére az államtól oly területeket ajándékoztatott magának, a

melyek térfogatra nézve Németország területének másfélszeresével fölernek. A vasutakon kívül kikötők épültek, városok alakultak a vadon közepében és hangzatos reklamokkal Középeurópából millió derék lakos lett kicsalogatva. A nagy tőke, a mely mindezen vállalatoknál a vezérszerepet játszotta, az ügy teljes ismereténél fogva természetesen részvényeit és elsőbbségeit meg nem tartotta. Alkalmas időpontban a tőzsdén túlادott rajtuk. És a középeurópai országok takarékos lakói ezen »értékpapírok« milliárdjait magas folyamokon megvették. Észak- és Délamerikában most a hausse után jött a baisse. A nagy tőke által határtalanul túlfeszített hitelgazdaság általános tönkrementésénél a valuta megrosszabbodása sem maradhatott el, mely Délamerikában 400 százaléknál magasabbra is rúgott. A középeurópai takarékos lakók pedig milliárdokat veszítettek.

Időközben azonban elkészültek a vasutak, az oda csalogatott népesség letelepedett és fekvőségeket szerzett. Ezeken gabnát kellett termelni, hogy az adósságok kamatait és az adókat meg lehessen fizetni. A bukott vasutak majdnem ingyen szállítják a gabonát, és a rossz valuta még előmozdította a gabonának az arany valutás országokba leendő kivitelét. És a mikor a középeurópai gabnaárak mindinkább hanyatlanak, a nagy tőke által inspirált sajtó kidobja a jelzőt: »a túltermelés a szűz talajon üzött rablógazdálkodás folytán« okozza az alacsony gabnaárakat.

Már pedig a nagy tőkének a gabnaárakra gyakorolt befolyása legkevésbé sem kulturhaladás. Mert mikor a nagy tőke a középeurópai takarékos lakosok milliárdjait kicsalogatja és ezen évtizedeken át megtakarított fillérektől megfosztja őket, a távolfekvő országokat óriási adósságok fölvételére kényszeríti, s ott is terheket honosít meg: a viteldíjak leszállítása folytán kivitelre kerülő gabnamennyiségekkel nem használ az exportáló gazdának sem, mert a kezdetben reá háruuló mámoros állapot nemsokára rideg kiábrándulásnak enged helyet, a mint ezt Oroszország, India és a Duna mellett fekvő mezőgazdák már is érzik. Közép-Európa gabna-termő vidékei pedig a gabnaárak hanyatlásával gazdálkodásukban óriási veszteségeket szenvednek.

A nagy tőkének a vasutak és a szállítási díjak leszállításával járó működése mellett még más téren is van káros hatása és ez a *tőzsde*. A gabnatőzsde azelőtt a kereslet és kínálat helye volt. Ma a gabna-különbözeti játék színhelye. »A nép kenyérgabnája, melyet mint kenyeret a kereszténység szentesített, és a melyet földre dobni az ájtatos szokás bűnnek tekint, ez a gabna a tőzsdén óriási mérvekben üzött játék eszközeül szolgál. Ez a játék a tulajdonképeni árúnak árát oly abszolút módon uralja, hogy minden gabna-kereskedő most kénytelen vagy szintén játszani vagy kereskedését abba-

hagyni. Játéknyereség nélkül ma senki nem üzhet reális gabnakereskedést.« Hogy ez a játék lehetőleg tökéletes legyen meghonosították a liquidatio pénztárakat és a szokásos árút.

Foglaljuk össze röviden német agrár tudósunk mély tanulmányainak eredményét. A nagy tőke ügyesen fölkereste a távolfekvő országok azon hiányait, hogy közlekedési eszközök folytán saját zsirjukba fulnak; rámutatott arra, hogy vasutak (és talán hajók), segélyével termésüket elvihetik oda a hol jól megfizetik, épített nyakra-főre közlekedési vállalatokat, belekényszerítette a messzefekvő országokat ezen vasutak építése végett nagy adósságokba, ez által ott a valutát megrosszabította, így azután tömeges áruszállítást erőszakolt ki, ezzel nyomta a gabnaárakat és az alacsony gabnaárakat még a tőzsdei határidőüzlettel állandósítja. Szóval a nagy tőke machinatiója teszi tönkre a gazdát.

Ime constatálva van a baj. Ne vizsgáljuk, vajjon a diagnózis helyes-e, fogadjuk el egyelőre német tudósunknak talán nem épen Magyarország szempontjából felállított nézetét, és lássuk *miként lehet az így fölismert betegségben segíteni*; mikép lesz a gazdasági válság gyógyulása keresztülvihető.

Az *agrárkérdés* és pedig kivált a normális gabnaárak visszaszerzése mai nap — szerinte — nemzetközi kérdés, melyet egyes állam nem oldhat meg, hanem melyet *nemzetközileg kell megoldani*.

Mindenekelőtt arról kell intézkedni, hogy a nagy tőke a tőzsdén a *külföldi kölcsönök fölötté alacsony kamattal mellett és lelkiismeretlen mértékben ki ne bocsáthassa*. Ezért szükséges, hogy az efféle kölcsönök ne csak nagyságuk, hanem főkép céljuk és céljuk fejlődése szempontjából bíraltassanak meg. Kezdetben ugyanis a német tőkének külföldön leendő alkalmaztatása rendszerint a német vasipar számára is újabb kelendőséget szolgáltat. De az efféle tőkebefektetésnek vége a német takarékos lakosokra óriási veszteségeket hoz és a nemzetközi gabnapiacz újabb versenyzőt léptet föl, a ki az adósság terhe és a valuta rosszabbulása következtében a gabnaárakat még inkább csökkenti. Fájdalommal constatálja, hogy épen a német pénzpiacz járt el a 80-as évek óta legkönyveműebben és hogy az ő működése nélkül a gabnaárak bizonyára kedvezőbbek lennének. A német pénzpiacz Dél- és Észak-Amerikában oly olcsó kamattal adott kölcsönöket, a milyennel az angol nagytőke soha sem adott volna. És míg ma majdnem minden nemzet azon van, hogy a gabnaárakat feljavítsa, a nemzetközi nagytőke azon fáradozik, hogy a Balkán-félszigetet és Kis-Ázsiát nyissa meg a forgalomnak és építkezési vállaltai már most 100 százalékos osztalékokat adnak. Meddig tart még és az arany internacionale telhetetlen nyereségvágya mesterséges módon ezeket az országokat is fölépteti a gabnapiacz versenyterére. Itt azonnal kell segíteni a bajon; még

pedig az által, hogy a *letétek kezelését a megbízhatlan német kibocsátási bankok hatásköréből ki kell venni*, esetleg a letéti bankok ügykezelése számára kibocsátandó szabályrendelet útján, továbbá az *értéktőzsde helyes reformja* által és végül lehetőleg a *vasuti engedélyek nyújtásának* diplomatiái úton való korlátozása által.

Ezzel kapcsolatban áll a *valutának nemzetközi szabályozása*, olykép, hogy a hátránnyal járó valuta-differentiák megszűnjenek.

További teendők a *tarifák és szállítási díjak* nemzetközi reformja. Még nem hosszú ideje annak, hogy a német vasutak a vámpolitika intentióival szemben a liszt- és gabnaszállítási díjaknál kölcsönös leszállításokat eredményeztek egymással való versenyükkel. Magyarország az utolsó német vámemeléseket szállítási díjainak leszállításával tökéletesen semmivé tette és még az osztrák-magyar-német vámszerződés megkötése után is kivételes szállítási díjak meghonosításával rendkívüli előnyöket akart magának biztosítani. Ma Oroszország mérsékli viteldíjait, holnap Amerika és India követi a példát és holnapután a gabnaárak a leszállítás teljes összegével csökkennek a világpiaczon. A dolgoknak nagyon is felületes megberálása az, ha a népeket csak úgy tekintjük, miként az egyes kereskedőket és csak magánversenyzőket látunk bennük. Nem! Az államok valamivel jobbak, ők egy nagy emberközösségnek önálló testei. A *vasuti díjak* hatása a gabnaárakra csak e díjak *nemzetközi szabályozása* útján érhető el. E szabályozásnál a cél az, hogy a távolforgalom a helyi forgalom díjaival helyes arányba jusson. Nemzetközi szerződések útján mindekelőtt a jelenlegi díjakat meg kellene kötni s azután lassankint fölemelni, hogy végre a helyi tarifák a távolsági tarifákkal egyenlőekké váljanak.

A reformintézkedések utolsó és fontos része az *árutőzsdeken a gabnával üzőtt különbözeti játék ellen* volna irányzandó. Ez ellen is csak nemzetközi úton lehet sikerrel megküzdeni. Erre vonatkozólag legegyszerűbb eljárás volna, hogy ha a liquidationalis pénztárak működése megszüntetnének, a határidőre szóló arjegyzékek terjesztése eltiltatnék és végül az u. n. szokásos árú fogalma mellőztetnék.

Mindezen nemzetközi intézkedések által London és Liverpool világpiaczkokon a gabnaárak ismét egészségesekké válnának és ha ott egészséges, normális gabnaárak éretnek el, akkor Németországban is normális gabnaárakat kapunk védvám és határvám nélkül. Ez egy átható agrárreformnak a célja. Normális, egészséges gabnaárnak tekinti München piaczn a buza tonnájára nézve 250 márkát.

Ime Ruhland ur álláspontja. És most méltán fölvehető az a kérdés, ugyan melyik pontja a gyógy módnak tetszik annyira a magyar mezőgazdák vezetésére vállalkozott főurainknak, hogy ezzel a tudóssal szövetkezzenek?! Vagy hiszi-e nálunk valaki, hogy mi magyarok, illetőleg vasuti hálózatunknak a nyugattal történt megnyitása a 60-as évek elején, adtuk meg a lökést a gabnaárak csökkenésére? Vagy hogy a 80-as évek elején, illetőleg 1878 óta a német harczias gazdasági politika következtében meghonosított gabna- és lisztszállítási díjkedvezmények okozták azt a forradalmat a szállítási díjakban, melyek most hallatlan olcsó fuvarozást biztosítanak?

De nézzük csak közelebb a javasolt arcanumot. Meg kell akadályozni, hogy a nagytőke ne folytassa úgy mint eddig abbéli tevékenységét, melylyel vasuti és szállítási eszközök építkezésével egyrészt az ország tőkéjét (illetőleg a kis tőkepezesek és takarékos lakosok keservesen megtakarított filléreit) veszélyezteti, de másrészt újabb és újabb tartományoknak alkalmat ad gabnakészleteket a világpiacra hozni s ekkép az árakat nyomni. Tegyük fel, hogy az nemzetközileg lehetséges. Minket — magyarokat — ez nem igen fog bántani; mert a mi tőkéink ugyan tengerentúli vállalatokba nem igen folytak, vasuti hálózatunk pedig már eléggé teljes s így külföldi tőkének visszatartása vasuti építkezéseinktől nem birna most már jelentőséggel. Ennek az intézkedésnek tehát legfőleg jó hatását éreznők; azt a hatását, a mely e gabnaárak biztosításában állna állítólag. Ámde várható-e a már most is a világ versenyébe hozható gabnatömegek mellett az által szilárdabb ár, hogy újabb tömegek nem fognak bejutni a versenybe! Avagy képzelhető-e lehetősége annak, hogy a művelődéssel folytonosan lépést tartó technika a művelődésbe még bele nem vont távoli országok meghódításáról lemondjon. A nagytőke az emberi művelődés óriási fejlődésében kétségtelenül nagy szerepet játszik. Azok az építkezések, melyek most a lehetetlent lehetővé teszik, kétségtelenül a tudósok fejében megszülemllett vagy általuk fölfedezett igazságokon alapszanak; de gyakorlati alkalmazásuk csak a nagy tőke segélyével vált lehetségessé. A semmeringi pálya szám-talan alagútjai, átereszei és hidai a technika alaptörvényein nyugszanak; létesülésük azonban csak a nagytőke segélyével volt lehetséges. És a miket a semmeringi pályán vagy negyven évvel ezelőtt mint világcsudát bámultunk, nem találjuk-e a hasonló merész építkezéseket magyarországi vasutaink több vonalain és nem váltak az akkor túlmerészeknek tetsző építkezések a nagytőke által majdnem szabályokká az újabb vasutakon. A nagytőke ellen csak az támadhat, ki az emberi-ség művelődését meg akarja gátolni. A socialisták jól értik a tőke művelődési jelentőségét és harczuk ép ez okból nem a

tőke ellen, hanem a tőkebirtokosok ellen indul. A tőkét ők az állam vagy a társadalom számára lefoglalják. Hatalmát továbbra is fenn kívánják tartani, csak hatását kívánják általánosítani.

Engedjük azonban meg, hogy el lehetne érni azt, hogy a nagytőke újabb és újabb tartományokat nem vonhatna be gabnaversenybe; ezzel legjobb esetben csak az volna elérve, hogy a gabnaárak jelenlegi helyzete újabb versenyzők által nem rosszabbulna. A jelenlegi alacsony gabnaárak még ezen negatív intézkedés által nem változnának.

De a gabonaárak fölemelésére szolgálna éppen az ajánlott gyógyszerek másodikika, azaz a *szállítási díjak nemzetközi szabályozása*. A közgazdasági kérdések teljes félreismerésére mutat az a nézet, hogy az egyes nemzetek (még pedig a gabna-kereskedésben mérvadók) valaha is akkép szabályoznák, még pedig nemzetközi kötelezettséggel, viteldijaikat, mikép a távolsági díjak a helyi díjakkal egyenlők legyenek. Ez legtöbb esetben nem jelentene mást, mint lemondani már meghódított gabnapiacokról a közelebb fekvő államok javára, ha a termelő államokat tekintjük és lemondani a verseny előnyei által nyújtott olcsóbb árúról a fogyasztó államok szempontjából. Ugyan mikép képzelnők például azt, hogy a szállítási díjak tonnakilométerenkint egységesen szabályoztassanak, ha ez által Németországba ezentúl Magyarország, Romániával és Oroszországgal szemben vasuti vonalai hossza arányában előnyösebben juthatna. Hát ebbe Magyarország szívesen beleegyeznék, ámde Románia vagy Oroszország fog-e valaha beleegyezni egy oly nemzetközi egyezménybe, a mely terményeit ily viszonyba hozta. Utópiában és Hertzka Freilandjában lehetségesek oly naiv nemzetek, kik ily nemzetközi egyezményekre reáállnak; korunkban tényleg létező állami állapotaink mellett kár ily illúziókkal foglalkozni. És ehhez vegyük már most a vízi utak versenyét a vasutakkal. Micsoda relatióban akarjuk például Oroszország kivitelét Odesszán át, vagy Románia kivitelét Galatzon át, vagy Magyarország kivitelét Fiumén át a hasonló irányban versenyző vasuti vonalokkal egyensúlyba hozni. Avagy meg kellene-e fojtani az olcsóbb víziutat, csak hogy a drágább vasuti fuvar emelje a gabonaárakat. Hát mindezek oly kérdések, melyekre az, ki a gabona szállítási díjainak nemzetközi szabályozását keresztülvihetőnek hiszi, nem is gondolt. Azonban menjünk tovább. Ugyan mikép volna a vasutak viteldíja nemzetközileg szabályozható, a mikor a vasutak kezelő egyéniségei nemzetközi egyezményekre nem is kényszeríthetők. Igaz, sok államban már az állami vasuti rendszer túlsúlyra emelkedik; itt tehát a vasutakat kezelő állam nemzetközi egyezményekre léphet, ha akarna; ámde a magánvasutak is még mindig hatalmas szerepet játszanak. Ha az államok a kezeikben levő állami vas-

utaknál reá is állanak a viteldíjak nemzetközi szabályozására, ugyan mikép lehetne a magánvasutakat ily egyezségekre kényszeríteni? És ha ismét még a magánvasutak is belemennének a nemzetközi szabályozás jármába, hogyan és miképen lehetne azt az ezer és ezer tengeri hajóst egy kalap alá hozni s velük megértetni, hogy saját érdekük kívánja, hogy csak oly drágán szállítsanak hajón, mint a mikép a vasutak szállítanak és hogy emeljék föl viteldijaikat oly magasra, a miként azt a nemzetközi egyezmény előírja.

Ha meggondoljuk, milyen óriási változás állt be ép a tengeri hajók viteldijaiban, mily nagymérvű leszállításokkal találkozunk e téren: akkor bizony alig lehet gondolni arra, hogy a vizifuvar valamikor kibékül egyenlő alapokon a vasuti fuvarral. A most dolgozó »Royal Commission on agriculture« közleményeinek második kötetében egy igen érdekes táblázatot közöl a hajófuvardíjak változásáról. Az ép megbeszélte állapotok bővebb fölvilágosítására talán nem érdektelen, ha a búzára vonatkozó hajófuvarokat közöljük. Egy tonna búza fuvardíja volt:

San-Franciscótól

Odesszától

Angolországra

1880. jan. . .	62 sh. 6 d.	65 sh. — d.	20 sh. — d.	22 sh. 6 d.
1881. jan. . .	70 » — »	— » — »	20 » — »	— » — »
1882. jan. . .	71 » — »	— » — »	25 » — »	— » — »
1883. jan. . .	40 » — »	— » — »	22 » 6 »	— » — »
1885. jan. . .	— » — »	40 » — »	15 » — »	— » — »
1886. jan. . .	— » — »	36 » 3 »	11 » 6 »	12 » 6 »
1887. jan. . .	32 » 6 »	33 » 9 »	15 » — »	16 » 3 »
1888. jan. . .	26 » 9 »	27 » 6 »	17 » — »	18 » 6 »
1889. jan. . .	— » — »	40 » — »	18 » 9 »	22 » 6 »
1890. jan. . .	37 » 6 »	40 » — »	18 » — »	20 » — »
1891. febr. . .	— » — »	38 » — »	13 » 6 »	— » — »
1892. jan. . .	— » — »	22 » 6 »	9 » 6 »	— » — »
1892. nov. . .	— » — »	25 » 6 »	9 » — »	9 » 6 »
1893. febr. . .	— » — »	21 » 3 »	7 » 3 »	— » — »
1893. decz. . .	— » — »	25 » — »	10 » — »	11 » 6 »

Ilyen hullámzásokat követel a hajóforgalom a világkereskedés természetes helyzete szerint; ezt a hullámzást mesterségesen nemzetközi egyezmények által megszüntetni: annyit tenne, mint a hajózást a magántevékenység köréből kivenni és állami monopollá, állami foglalkozássá tenni. Belamy ismert socialis regényében a kereskedés tényleg állami foglalkozás; ily regényekbe illő eszme az is, hogy a fuvardíjak nemzetközi egyezmények által szabályoztassanak. Ha a gabnaáraknak a gazdák érdekében fekvő javulására addig kellene várni, míg a fuvardíjak nemzetközi egyezmények által a világ főbb országaiban szabályoztatnak: akkor alig hiszem, hogy a most

elő legifjabb gazda is valaha jobb gabonaárt lát. Komolynak az efféle terveket és javaslatokat venni nem igen lehet.

A gabonaárak javulása érdekében harmadik gyógyszerül szolgálna a *valuta*-ügynnek nemzetközi szabályozása, illetőleg a rossz valutával bíró államoknak nemzetközileg megállapítandó valutára való áttérése. A javaslat bimetallicus szagától eltekintve, utalunk azon nehézségekre, melyekkel épen romlott valutában sinlődő országok valutájuk javításakor találkozhatnak. A valuta helyreállítása erős közgazdasági fejlődést és javulást követel. Hogyan lehet gyöngé, hanyatló vagy épen tönkremenő államokban a valutarendezésre nemzetközileg hatni? Mikép volna például lehetséges Törökországban a valutahelyreállítást keresztülvinni?! Avagy képzelhető-e, hogy Brazília vagy Argentina pénzügyi viszonyait úgy hamarosan meg lehet javítani. De ha létre is jönne a világ főbb nemzetei, illetőleg a gabnakereskedésben érdekelt országok közt a valuta rendezésére nézve a nemzetközi egyezmény — a mit határozottan lehetetlenségnek tartunk — ugyan micsoda biztosítás nyújtatnék arra, hogy azontúl már az egyes országokban a valuta rosszabbulása ki van zárva? Avagy nem volt Olaszország a latin éremszövetségben; nem volt-e a latin szövetség tagjai közt a valuta-ügy a legkisebb részletekig nemzetközileg rendezve és mégis nem álltak be valutazavarok Olaszországban. Ne tulajdonítsunk nemzetközi egyezményeknek nagyobb súlyt és erőt, mint a melylyel természetük szerint bírhatnak. A valuta nemzetközileg egyes — egymás mellett fekvő, egymással szoros üzleti viszonyban álló — néhány nemzet közt szabályozható, de föntartása az egyes országokban nem nemzetközi, hanem nemzeti tevékenységtől függ és ily tevékenység ismét számos belső körülménnyel kapcsolatos, melyre nemzetközileg hatni lehetetlen. Az, hogy jó valutával birjon egy állam, még ha nemzetközi szerződésben kötelezte is magát a valuta szabályozására, nemzetközileg nem biztosítható, mert az ily egyezmény sanctiója nemzetközileg nem exequálható; nincs kényszerítő eszköz arra, hogy a szerződés mindenben megtartassék. Korántsem lehet tagadni, hogy a valuta-ügy sok tekintetben kívánatosná tenné a nemzetközi szabályozást, a miként egyáltalában a világgazdaság fokozatos fejlődésével mindig több és több gazdasági kérdés igényel nemzetközi elintézészt és ép ezért nem is szólhatni azon eszme ellen, hogy a valuta-ügynnek nemzetközi szabályozása a fejlődő világgazdaság korában kívánatos. Csak azon felfogás ellen emelünk kifogást, hogy a valuta-ügy nemzetközi szabályozása a rossz valutás országokból azonnal vagy egyhamar jó valutás országokat csinálhasson s hogy így az a nyomás, melyet tényleg a rossz valutás államok a gabnaárakra gyakorolnak, egykönnyen megszüntethető lenne. És csak ismételtethjük, ha a gabonaáraknak a gazdák érdekében fekvő javulására addig kellene várni, míg a rossz

valutás országok nemzetközi egyezmények alapján jó valutásokká lesznek: akkor a most élő legifjabb gazda sem lát valaha jobb gabnaárt.

Még legkönnyebben látszik keresztül vihetőnek az utolsó nemzetközi gyógyszer: *a tőzsde hatalmának megtörése*: de csak látszik. Meg kell szüntetni a leszámolási pénztárakat, be kell tiltani a határidő-üzletek árjegyzését és nem szabad megengedni a szokásos buza-qualitás megállapítását s mindezt nemzetközileg kell elrendelni. Legtöbb ember tényleg azt hiszi, hogy a törvényhozás (így tehát a nemzetközi úton megállapítandó elvek keresztülvitele is) minden tekintetben hatásos lehet, vagyis hogy a törvényhozás mindent tehet. Pedig ismeretes az angol parlament hatalmának az a jellemző mondása: a parlament mindenható, mindent tehet, csak fiúból leányt nem csinálhat. És mit mond ez a triviális kifejezés; azt, hogy a parlament a dolgok természeté ellen nem intézkedhetik és ha intézkednék, hatalma hiú eredmény nélküli. A tőzsdék története világosan megmutatta, hogy a tőzsdéken kifejlődő és a tőzsde természetében sarkaló üzletek ellen a legdrágóbb szigor sem használ. A különbözeti üzletek el voltak tiltva, fenyítő büntetésekkel sújtva és az államhatalom üldözte az efféle üzletekben résztvevőket; és végül is hol van tőzsde vagy ország, a hol az efféle intézkedések eredményre vezettek. A tőzsdeüzletek egyik lényeges alakulata a határidő-üzlet; ez a világgazdaság és kereskedés újabb technikai fejlődésével közvetlen kapcsolatban álló üzlet-alak, mely nélkül a forgalom nem lehet. Törvényhozási megszüntetése tehát ép oly kevésbé képzelhető, a miként nemzetközi szabályozása nem lesz elérhető. Hogyan lehetne egyáltalában a tőzsdék nemzetközi szabályozásáról szólni, midőn legtöbb államban a tőzsde tisztán magántársulat, melyre az államnak semmiféle befolyása nincsen, és midőn tényleg legtöbb államban az állam a tőzsdével nem is törődik. A magántársadalmi ügyek egész átalakítása volna ily esetben követelendő, a mi talán még sem menne oly gyorsan, a miként azt némely agrárpolitikus hiszi.

És ugyan mire való volna a tőzsdéknek rendszabályozása. Azt állítják, hogy a gabonaárak csökkenését a tőzsde s főkép határidőüzletével okozza (legalább részben). Hogy miért, ezt ugyan még senki be nem bizonyította. Ugyan, kérdezzük, a határidőüzlet csak a gabonánál szokásos? Nincsenek más árúk, a hol az üzletnek ez a formája alkalmaztatnék? Tudja mindenki, hogy az u. n. értéküzletekben fejlődött ki tulajdonképen a határidőüzlet. Ez volt bölcsője. Találkozunk-e itt azzal a jelenséggel, hogy a tőzsde- és határidőüzlete az értékpapírok árát csökkentse?! Pedig ha valahol, itt állana hatalmában egyes hatalmas bankházaknak, hogy az árakat tettségük szerint meghatározzák; és mégis azt látjuk, hogy az

értékpapirosok a tőke kereslete és kínálata arányában árukban csökkennek vagy emelkednek. De talán csak az u. n. árüzletben mutatkozik árhanyatló hatásában a tőzsde és határidőüzlete?! Nem akarunk sok részletbe bocsátkozni, mert hisz nem tárgyaljuk ezuttal a határidőüzlet kérdését részletesen, de azt hisszük, hogy ha a határidőüzlet hatása a gabonaáraknál csökkentő, akkor talán más árúnál is ugyanannak kell lenni. Ezen föltevést mindazáltal a tényleges adatok meghazudtolják. Ide iktatjuk Giffen angol statisztikusnak az angol agrár enquéte elé terjesztett árstatisztikájából a kávé és a buzaárakra vonatkozó adatokat. Volt:

	a búza quar- terje	a kávé angol mázsája
1873. évben	55 s. 11 d.	80 s.
1879. »	39 » 7 »	65 »
1883. »	40 » 4 »	75 » 6 d.
1885. »	34 » 11 »	71 »
1888. »	31 » 9 »	91 »
1893. »	27 » 6 »	107 » 6 d.

Két világárú; két termény, mely óriási mennyiségekben szerepel a világkereskedésben; két termény, melynek világpiacza London; két termény, melynél a határidőüzlet szokásos s az egyiknél óriási hanyatlás, a másiknál változatos emelkedés. Hát nem kellene-e ilyenkor gondolkozóba esni, hogy talán a határidőüzlet még sem olyan biztosan árcsökkentő, a miként némely agrárius azt oly hangosan hirdetni szereti. És ugyan miért volna a határidőüzlet árcsökkentő, és miért akarna a kereskedő a tőzsdén árcsökkentést előidézni? A kereskedés természetében fekszik, hogy olcsón venni és drágán eladni akar. Ha a tőzsdén a kereskedő csak gabnát venne, azaz ha a tőzsde csak arra való volna, hogy a kereskedők a földbirtokosok gabnáit összevásárolják: akkor még talán lehetne értelme annak, hogy a gabnaárak a tőzsdén lenyomatsanak. Ámde a hány vétel történik a tőzsdén, ugyanannyi eladással állunk szemben; és minden eladásnál a kereskedő természeténél fogva magasabb árt akar elérni, szóval arra törekszik, hogy az árakat felhajtsa. És ebben a kölcsönös törekvésben, a vevő kereskedőnek kívánságában, hogy minél olcsóbb búzát kapjon, és az eladó kereskedő törekvésében, hogy minél drágább búzát adjon, az egyedüli szabályozó a termelés nagysága és a fogyasztás terjedelme. Ezt a kettőt nem a kereskedő, nem a tőzsde csinálja, ez hatalmán kívül áll, ez a két elem őt uralja és nem megfordítva. Igen a kereskedő hat az árak alakulására, mert fölkeresi a termelőt, a ki előbb talán nem a piacz számára termelt, és fölkeresi a fogyasztót, a ki előbb talán maga kereste meg a termelőt; és ezen működése által az árak alakulása részben tevékeny-

ségének a következménye; de döntő szerep az ár meghatározásában csak a termelés és a fogyasztásnak jut, illetőleg a keresés és a kínálat rendes árképző tényezői itt is, a tőzsdénél is, a határidőüzletnél is irányadók.

Végighaladva német agrárpolitikusunk arcanumain valóban azt a kérdést vetjük föl, ugyan mi vonzó van bennük a magyar gazdákra nézve; ugyan hol van itt csak látszatja is annak, hogy a kitűzött célhoz: a gabnaárak javulásához csak egy tapottat is közelebb jutunk! Ha pedig nem találunk benne semmit is, a mi a magyar gazda érdekében állna, minek szövethetni és nemzetközi agitációba lépni oly téren, mely célhoz nem vezet.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

KARTELLEK ÉS RINGEK.

I.

Az a hatalmas összpontosító áramlat, mely századunk utolsó évtizedeiben oly óriási szerepet játszik a politika, a közigazgatás és közgazdaság terén; az a centralisáló irány, a mely még az állami kötelékeket is szét akarja repeszteni, hogy még nagyobb egységekbe foglalja az emberiség egyes részeit, a mely a közigazgatásban az autonomia ellen küzd s az adminisztrálás minden eszközét az állam kezébe akarja adni; a mely a részvény-gazdálkodást oly nagy mértékre vitte s talán nem utolsó momentuma a socialistikus küzdelmeknek sem: ez a nagy centralisationális áramlat nem állapodott meg azoknál a gazdasági szervezeteknél, a melyeket az associatio eszméje teremtet meg. Túlment ezeken a szervezeteken és létesített oly gazdasági organismusokat, a melyek míg egyfelől az individuális gazdálkodás kicsúcsosodásainak tekinthetők, másfelől olyanok, hogy szinte lehetetlen azokat az egyéni gazdaság principiumaival megegyeztetni. Létrejöttek a modern gazdasági combinatiók: a kartell, a ring, a trust, a corner: ezek az erősen központosított jellegű gazdasági szövetkezések.

Az individualismus lemond a maga érdekeinek közvetlen megvalósításáról, hogy közvetve e combinatiók segítségével annál teljesebben, a versenyző érdekek minél erősebb elnyomtatásával tudja azokat megvalósítani. Az érdekek exclusivitásának és a közérdek fel sem vevésének oly tömege rejlik e combinatiókban, hogy azok már csak azért is méltán gyanut ébreszthetnek és gyűlöletessé válhatnak mindazok előtt, kik az individualismus hívei. A combinatiók érdeke biztosítani akarja önönmagát, de egyúttal elnyomni is akar mindent, a mi nem ő; a socialismus tárházából vett fegyverekkel akarja tagjainak érdekeit a lehető legnyomatékosabban kieroszakolni és az erők összesítése által a jövőre is lehetetlenné tenni minden más erőnek érvényesülését. A combinatiók az individualismus és socialismus kereszteződéséből keletkezett korcs-szülöttek.

A combinatio érdeke természetesen mindig kihat a jövőre, hiszen szövetség csak a jövőre nézve köthető. De e jövő terjedelme lehet a szövetkezés szándéka szerint kisebb vagy nagyobb, korlátolt vagy korlátozatlan, s így az időtartam a különböző combinatióknál különböző lehet. Megjegyezvén még, hogy e szövetkezések eddigelé jórészt csak az ipar és kereskedelem terén mutatkoztak: el vannak morndva e gazdasági combinatiók általános jellemvonásai. A következők feladata most már, hogy e combinatiók egyes fajtáit megismertesse.

A *kartell* leginkább a szorosabb értelemben vett termelés és itt is majdnem kizárólag az ipar terén szerepel. Az őstermelési kartell jelei is mutatkoznak már, de csak elvétve. A szövetkezés eszméje valamennyi combinatio közül ebben látható legvilágosabban, a mennyiben az nemcsak a kartell létesítésében, hanem annak megteremtése után is fennállásában és működésében folyton látható és szem előtt tartható. Ebből folyólag a kartellben, bármily nagy legyen is a szerződés teljesítése fölött örökdő központi hatalom, a felek kölcsönös bizalma lényeges momentum, valamint következik az is, hogy az azt alkotó és természetesen a termelés azonos ágával foglalkozó iparosok önállósága nem pusztul el, hanem csak korlátoztatik, a mi lehetővé teszi azt, hogy a kartell érdekén belül még külön érdekek is fennálljanak és az önköltségeknek a kartell által megállapított árhoz való kedvező viszonyában érvényesülést nyerjenek. Az egyéné marad a termelés mindazzal, a mi ahhoz tartozik, bár nem egészen korlátozatlanul, míg a coalitio e termésnek forgalomba vagy a fogyasztóhoz való jutását intézi, mindenekelőtt az ár tekintetében, másodsorban az ár képződésénél szereplő tényezők szempontjából is, tehát néha szabályozza a termelést is, de csak annyiban, a mennyiben az az ár képződésére befolyással van.

Mert az ár punctum salience az összes modern gazdasági combinatióknak. Minden intézkedés, melyet a kartell tesz, az ár szempontjából történik és így végső elemzésben minden kartell árkartellként jelentkezik. Hiszen a gazdaság minden érdeke az árban összontosul; a gazdaság az árért folytatja harczeit és így természetesen első sorban az ár szempontjából köti fegyverszüneteit és szövetségeit is.

A kartell szó — a háború szótárából véve — a háborút jelenti ma is: a vállvetettküzdelmet egy harmadik, a fogyasztó ellen és azok ellen, a kik gazdasági függetlenségüket teljesen meg akarják őrizni.

Ilykép a kartell fogalmában szükségkép benne rejlik az állandóság is, az állandóság abban az értelemben, hogy az nem egy ügyletre vonatkozik, s nem is oly több ügyletre, melyek eredménye egy végleges számadásban jelentkezik, hanem több olyan gazdasági actusra, melyek mindegyike

önálló léttel, önálló érdekekkel bir és önmagában befejezett egész.

A kartell hazája Németország, de teljesen a német mintára alakult ily coalitiók máshol is szerepelnek, bár nem oly mértékben, mint Németországban. Ehhez képest találkozunk kartellekkel más elnevezések alatt is. Sőt magában Németországban is szeretik e szövetkezéseket a kartell név mellőzésével másként czimezni; így nevezik azt Abmachungnak, Vereinbarungnak, köteléknek, syndicatusnak, társaságnak, egyesülésnek, fúciónak, associaciónak és más egyéb nevezetekkel is iparkodnak ugyanazt a fogalmat, ugyanazon szervezetet és intentiókat elpalástolni. Franciaországban, Belgiumban és Angliában a kartellek syndicatusok neve alatt szerepelnek. Amerikában a kartell meghaladott álláspont az associationalis gazdaság történetében, de az ott most uralkodó trust előzője a kartell volt, mely »pool«, »combination merely« vagy »trade association« név alatt még ma is előfordul a kisebb jelentőségű iparágak terén, de ott néha tévesen a kartelleket is trust névvel illeti a közvélemény. Cook (»Trusts, New-York, Strouse et Co. 1888, 31.) a poolt, mely először a vasutak terén jelentkezett, úgy határozza meg, hogy az oly szerződésen alapuló szövetkezés, melyben a felek kötelezik magukat arra, hogy egy közös ügynök által és előre meg-szabott áron fognak eladni.

Külön említést érdemelnek azok a kartellek, melyek a javak anyagi forgalmának eszközeit szabályozzák, valamely forgalmi vállalat szállítási módozatait és feltételeit állapítják meg a forgalom megosztása és a díjszabás tekintetében oly czélból, hogy a verseny beszüntetése által szállítási díjtételeiket magasabb színvonalon tarthassák.

A következő combinatio az egyéni önállóságot már sokkal nagyobb mértékben nyirbálja meg, illetőleg csaknem egészen megsemmisíti azt.

A *trust* associatiók associatiója, részvénytársaságokból alakított részvénytársaság és így magán viseli egyfelől a részvénytársaságnak, másfelől az angol common law szerinti trustnak jellemvonásait.

Az angol jog szerint trust bizalmi viszonyon alapuló kötelelem, melynél fogva a megbízott: trustee a neki átadott dolgot a megbízó: cestui-qui-trust által megjelölt célra tartozik fordítani. Az angol trust kapcsolatban áll a római jogi fidei commissummal, csakhogy ez kizárólag halál esetére és a hagyatékban való részeltetés szempontjából volt megállapítható, míg amaz úgy inter vivos, mint mortis causa. A gazdasági trustok szempontjából érdekes, hogy úgy a fidei commissum, mint az angol trust a törvény kijátszása czéljából képződött, azért, hogy a megbízó, a mit maga nem tehetett, a megbízott közbejöttével hajtsa végre. Mindkettőnek eredetileg

csak a »fiduciarius«, illetve trustee becsületében volt a sanctiója, a strict jog nem ismerte el azok érvényességét. A jogfejlés folyamán a méltányossági forumok befogadták azokat, Rómában a császári törvényhozás, Angliában a Court of Chancery, vagy a Court of Equity.

A gazdasági trust is ily bizalmi viszonyon alapul. Az azt megalkotó, ipart üző részvénytársaságok részvényeiket, tehát egész tulajdonukat korlátlan rendelkezési hatalommal és joggal átruházzák egynéhány személyre: trustee-re, abban a hitben és azzal a bizalommal, hogy az azokból alakult bizottság vagy testület: board of trustees a neki adott hatalmat és tulajdonjogot a megbízók, a cestuis-que trustent céljaira és szándékához képest fogja felhasználni. A trustnél is kiváló momentum tehát a bizalom épp úgy, mint a kartellnél, csak hogy a bizalomnak, hogy úgy mondjam, iránya megváltozott. A kartellnél a bizalom felülről lefelé irányul, a szövetkezetből az azt alkotó tagok felé, míg a trustnél alulról felfelé, a tagoktól a szövetkezést képviselő és intéző board of trustees felé. A bizalomnak e különböző irányából, valamint az annak háttérét képező hatalom lényegesen különböző erejéből következik az, hogy a kartellnél a bizalom rászorul a szerződést megszegő tagokra kirótt bírság alakjában jelentkező kényszereszközökre, míg a trustnél nem, mert hiszen a szerződés be nem tartásának lehetősége egészen ki van zárva. Ugyanebből következik továbbá egy másik lényeges megkülönböztető jellemvonás a szerződés betartásának ellenőrzése szempontjából. A kartell, mint olyan, örködik az egyes tagok felett, míg a trustnél a tagok örködnek a trustee fölött.

A másik főjellemvonása a trustnek annak részvénytársasági formáján alapul. A trust részvénytársaságokból alakult és részvénytársaságokra épített részvénytársaság. A szövetkező részvénytársaságok a board of trustees-re ruházzák át részvényeiket, mely ismét azok arányában szétosztandó, de sokkal nagyobb névértéket képviselő, bemutatóra szóló trust-jegyeket (trust-certificate) bocsát ki, melyek épp oly módon húznak kamatokat a trust nyereségeiből, mint előbb a részvénytársaság nyereseményéből a részvények. A trustnél tehát a szövetkezésnek csak anyagi állománya van fixírozva, míg a személyi állomány — bele nem értve ebbe a trustee-ket, a kik periodicus választás révén jutnak a trust élére — változó, ismeretlen, a mennyiben ez a szövetkező részvénytársaságok, majd a trust által kibocsátott papirok mindenkori birlalóiból áll. Így a trust a személyiség abstractiójának abstractiója, a jogi személy jogi személye.

Ez abstractio következtében a trustot megalkotóknak egyénisége egészen eltűnik szem elől és ezzel eltűnik azok minden önállósága, úgy a termelés, mint a tulajdonjog tekintetében. A részvénytársaságok vagyona megszűnik külön

vagyon lenni és egy tömeggé olvadva trust-vagyonná lesz; az eredeti részvénytársaságok maguk is megsemmisülnek, a mennyiben azoknak részvényei, nyereségei és veszteségei szétválaszthatlan tömeggé egyesítettnek; az összeolvasztott vagyon és értékpapírok alapján kibocsátott trust-jegyek az egész trust-vagyonban és nyereségben való részesedés arányát jelzik; a trust-certificatumok által biztosított ellenőrzési és kormányzati hatalomban való részesedés az egész trustre kiterjed.

A trust hazája Amerika.

A trust is szeret mindenféle kevésbbé odiosus nevek alá rejtőzni; így nevezi magát Company-nek, Exchange-nek, Association-nek.

Az ipar terén szereplő és állandó természetű combinatiók fogalmának ismertetése után most azok kerülnek sorra, a melyek a kereskedelemben jelentkeznek és rövid tartamúak, vagyis csak az ügyletek bizonyos számára vonatkoznak, melyek eredménye *egy* számadásban jut kifejezésre.

A *corner* a börzeforgalom alapján áll, annak azon üzletformájával operál, mely határidőüzlet néven ismeretes. Határidőügyleteinek támogatására felhasználja az effectív üzletet is, de hatását nem ezzel, hanem az előbbivel törekszik elérni. Már a neve is jelzi a combinatio irányzatát; az eladóknak sarokba (*corner*) szorítását, a hol aztán a szövethozók melükre szegezhetik a pisztolyt és oly nyereséget csikarhatnak ki belőlük, a milyen nekik tetszik. Az eljárás maga, melylyel ez történik, *cornering* név alatt ismeretes.

A *corner* ideiglenes természetű, egy kereskedelmi vagy termelési évadra vonatkozó. Egy termelési évad valamely termékének összevásárlását tűzi ki feladatául, nem azért, hogy az eladás alkalmával az árakat diktálhassa, de azért, hogy az eladóktól, kik a rendelkezésre álló mennyiségen túl adtak el neki és így szállítani nem képesek, nagy különbözeteket zsarolhasson.

A speculációnak e túltengése olykor önként áll elő az áralakító tényezők egyforma megítélése folytán és lehet, hogy azok állásában teljes indokolását találja. De gyakran a *corner* nem támaszkodik a termelés vagy forgalom conjuncturaira, hanem kizárólag egyes kapitalisták megegyezéséből ered. E megegyezés a dolog természete szerint nem terjedhet ki minden egyes vételi vagy eladási ügyletre, hanem csak a követendő eljárás fő mozzanataira és az ügyletek összesége által elérendő eredményre. Ezért a *corner* tagjai nagy önállósággal bírnak és egyezményeik még bírságokkal sincsenek sanctionálva. Az összevásárlást követő eladás az egyezmények hatáskörén rendszerint kívül esik. A *corner* csakis börzén jöhet létre, vagyis ott, a hol az üzletek jövőbeli teljesítésre köttetnek és a hol oly árúk adatnak el, melyek még nincsenek

az eladó tulajdonában. Effektív adásvétel mellett corner nem jöhetne létre, mert az effektív üzletben nincsen, ki csak azt adja el, a mit azonnal szállíthat is és így ott az üzletnek differentiák fizetése által való lebonyolítása nem fordul elő, vagy legalább ritka esetben.

Minden gazdasági combinatióknak, mint összeesküvésnek, természetében fekszik a titokzatosság, de a cornernek valóságos életfeltétele a csendben, titokban való működés, mert különben köztudomásúvá válhatnék a rendelkezésre álló árumennyiség és így — a börzeforgalom nyilvánossága mellett — óvakodnának az eladók többet eladni, mint a mennyit szállítani képesek.

A kartellek, trustök és cornerek meghatározásával el kell hagyni a pontosan definiálható és egymástól szorosan megkülönböztethető gazdasági combinatiók mezejét; a ringek, syndicatusok és consortiumok lényege még nem kristályosodott ki és különződött el teljes szabadsággal.

A *ring* a rövid időre kötött kereskedelmi szövetségek generalisatiója gyanánt fogható fel, a mely mellett a syndicatusok és consortiumok — a mennyiben a szorosabb értelemben vett kereskedelemre vonatkoznak — synonymák gyanánt jelentkeznek, vagy pedig kartellszerű szervezetek, tehát nem is tartoznak a kereskedelmi coalitiók közé, és a syndicatus név alatt szereplő combinatióknak csak nagyon csekély száma képezi a gazdasági evalitiók külön nemét, tehát érdemi meg a syndicatus nevet, a szó technikus értelmében.

A ring célja kettős, egyfelől az összevásárlásra, másfelől az árúnak egyezmény útján megállapított árban való eladására irányul. A ring elsőbben összevásárol, hogy azután az összevásárlott árúk segítségével magának a piacon domináló állást és egy ideig monopolizált biztosíthasson. Ebben különbözik a cornertől, melynek célja kizárólag az összevásárlás és a differentiákon való nyereszkesedés. A corner bezárja árúit, hogy eladói ne teljesíthessék kötéseiket, míg a ring azért, hogy a felhalmozott javakkal, mint monopol árúval rendelkezhessek, mesterségesen egyedarúsági cikké tesz oly javakat, melyek különben az egyedarúságra nem alkalmasak.

A ring tehát mesterséges egyedarúságot létesít nagy tőkeerők létesítésével. De még a legnagyobb tőkeerő sem alkalmas arra, hogy akármely árút monopolizáljon, még mesterséges monopol alá is csak oly javak vonhatók, melyek termelésében nincs continuitás, melyek mennyisége idő tekintetében határolt. Ezzel kapcsolatban szükségképp korlátozva van a ring terjedelme az idő tekintetében. A ring rövid életű combinatió.

Uriási terjedelménél és kockázatoságánál fogva és azért, mert eladással van egybe kapcsolva, a ring strikt és központosított szervezetre, egységes vezetésre szorul. Céljának és eljárásának kétoldalúsága az alapjául szolgáló szerződéses

egyezmény kétoldalúságát vonja maga után: szabályozást a vásárlásra és szabályozást az eladásra.

A *syndicatus*, technikus értelemben véve, tartós célzatú kereskedelmi coalitíó, de minden egyébben teljesen megegyezik a ringgel. Központositottsága még szorosabb, monopolistikus tendenciája még erősebb amazenál és helyi kiterjedtsége is nagyobb. Így a tulajdonképeni *syndicatus* a ring hatványozása.

A *consortium* nem külön faja a gazdasági combinatióknak, hanem ring vagy *syndicatus*. Így tehát azzal külön nem kell foglalkozni.

De megemlítést érdemelnek a nagy vállalatoknak, különösen államkölsönöknek keresztülvitelére alakult ugynevezett *syndicatusok* és *consortiumok*. Megemlítendők már csak azért is, hogy az előbb tárgyalt hasonló nevű gazdasági szövethatározatokkal össze ne tévesztessenek.

Végül meg kell még említeni azt, hogy a combinatiók combinatiói is keletkezöben vannak már, vagyis oly megegyezések több combinatió között, melyek a kölcsönös verseny megszüntetését és azonos gazdasági eljárás követését célozzák.

Amerikában a *trust* mellett nagy számmal vannak a *trust* nevet viselő coalitíók, melyek a kartell és a *trust* jellemvonásait foglalják magukban, valamint olyanok, melyek a *trust* és ring fogalmak összeolvadásának felelnek meg. Az első az egyénnek nagyobb önállóságot nyújtanak a termelés körül s illetőleg nem semmisítik meg teljesen az individualitást, míg ez utóbbiak a kartell, vagy *trust* alapeszméje szerint *állandósított* ringek. Ilykép a *trust* a legtökéletesebb gazdasági combinatió, mely felé az összes gazdasági coalitíók törekednek.

II.

A modern gazdasági combinatiók részletes morphológiája köteteket venne igénybe. A szövethatározás közvetlen célja, a termelés módja, a piacz viszonyai és a szövethatározás tárgyát képező javak milyensége: mind olyan okok, melyek a combinatió szervezetében kifejezésre jutnak, sőt az egyes combinatiókon belül is alfajok keletkezését vonják maguk után. De a különféleség mellett van a szervezetekben egyformaság is, van a szervezetnek bizonyos váza, mely az egyszerű combinatiók mindegyikében megtalálható.

Kleinwächter a kartellekről szóló könyvében a kartelleknek öt fajtát különbözteti meg, mely felosztásnak a kartell-cél közvetlensége vagy közvetettsége képezi alapját. Közvetlenül iparkodnak elérni céljukat az árkartellek, melyek az eladási ár minimumát állapítják meg; továbbá azok, melyek a keresletet tagjaik közt aránylagosan felosztják. Közvetve törekednek céljukat érvényesíteni azok a kartellek, melyek a

termelés mennyiségét szabják meg és azok, melyek tulajdonképpen eladási piaczat földrajzilag körülhatárolt. Végül közvetlenül és közvetve azok, melyek az árat és a természetes mennyiséget is megállapítják.

Minden kartell szerződésen alapul és előzetes tárgyalásoknak, gyakran kényszereszközöknek eredménye. Majd egyéni kezdeményezésnek, majd közösen érzett célszerűségi tudatnak köszöni lételet. De egyesek önállósági hajlamát gyakran csak fenyegetésekkel képesek leküzdeni, a kik a kartellt megalkotítani akarják. E tekintetben érdekes a német vasgyárosok kartelljének története. A felső-sziléziai vasipar terén már 1873. óta léteztek az árra vonatkozó megállapodások, de azok nem mutatkoztak elég erőseknek, mert a conjuncturák rosszabbodásával egyik-másik gyár, hogy több megrendelést kapjon, megszegte az egyezményt és olcsóbban dolgozott. Erre egyes nagyobb gyárak erős versenyt indítottak a szerződésszegők ellen, minek következtében 1887-ben a vas ára oly mélyre szállt alá, hogy azok ismét hajlandók voltak az egyezkedésre. Minthogy azonban a tapasztalat azt mutatta, hogy egyszerű ármegállapítások nem elegendők a verseny megszüntetésére és ezzel magasabb árak fentartására, az előbbi kartellhez hű maradt gyárak egy központi eladási iroda felállítását követelték. Az e követeléssel szemben támadt habozást azután azzal semmisítették meg, hogy még további árcsökkentéssel fenyegetőztek. Ennek következtében egynek kivételével az összes felső-sziléziai vasművek abban állapodtak meg, hogy 3 hónapra a vas eladása a Vereingte Königs- und Laurahütte-re bizassék. E megegyezésből származott a 3 hónap lefolyása után az ugynevezett Verband oberschlesischer Walzwerke, melyből 1887-ben három más vasgyáros-csoport hozzájárulásával a német vaskartell (Kartell der deutschen Walzwerke, vagy Deutscher Walzwerksverband) támadt.

A kartell alapját képező szerződések — melyeket természetesen nagy titokban tartanak — majd meghatározott időre szólnak, majd az időtartam megállapítása nélkül köttenek a szerződő felek és jogutódjaik nevében.

E szerződés állapítja meg a kartell összes viszonyait. Megállapítja mindenekelőtt a kartell tárgyát. E részben megjegyzendő az, hogy a kartell nem terjed ki szükségkép a kartellirozott művek által előállított összes javakra, hanem lehetnek a kartellirozott árúk mellett az egyezményen kívül esők is, melyek különösen a melléktermények közül kerülnek ki. Így az osztrák-magyar szódakartell csak a jegecz-, mosó-, maró-, égetett és ammoniákszódára vonatkozott, míg az eczetesszenczia, kénsav, sósav, angyalvörös, keserűs, gläubersó, fakátrány, faeczet, soda bicarbonica nem estek az egyezmény alá.

A mi a kartell tagjait illeti, azok vagy egyenkint vagy

bizonyos — és a kartell szemben is aut — csoportok — egyesülve alakíthatják a szövetséget — német és művek kartellje négy csoportból egyike önmagában is külön kartellt alkot, úgy, hogy a nagy kartell kartellek egyesülésének tekinthető. E csoportok a felső-sziléziai, rajna-westphaliai, közép-német és dél-német szövetséget (Walzwerksverband). Hogy az egyes csoportok bizonyos önállósággal birjanak, különösen azon kartelleknél lehetséges, melyek közvetlenül csak a termelés mennyiségének megállapítását célozzák; azoknál a termelendő mennyiség gyakran csak az egyes csoportok szerint van százalékokban kivetve, míg annak további felosztását magára a csoportra bizzák; a termelés bizonyos része ki van vetve az egyes tagokra, de úgy, hogy az egész csoportra eső %-szerű mennyiség keretén belül egy-egy producens termelési arányát a csoport szabja meg. Az említett német vaskartell egyes csoportjai külön organisatióval bírnak, mely majd lazább, majd szorosabb; a négy csoport szervezete közül a felső-sziléziai a leghatásosabb.

Tagok felvétele a kartell megalakulása után majd könnyen, majd nagyon nehezen történik, a szerint, hogy a kartell keletkezésekor már létezett cég felvételéről van-e szó, vagy pedig olyanéről, mely csak azután alakult. A felvétel néha nagy belépési díjak követelése által van megnehezítve. A már létező, de a kartell alakulásakor ahhoz nem csatlakozott cégek belépését ott, a hol az a kartell érdeke, a kartell vagy jutalmak vagy kényszereszközök által biztosítja. A jutalom ígérésénél hatályosabb eszköz a tönkreversenyzés, a mit az amerikaiak »to freeze ou competition«-nek neveznek. Némely kartellbe az alakulástól számított bizonyos időn belül mindenki beléphet, de azon túl a kartell közgyűlése határoz a felvétel felett.

A termelés technikai oldala az egyes tagokra van bízva, de ki szokott zárva lenni oly üzemi berendezések létesítése, melyek a termelést növelhetnék és így a kartell egyezményeinek megsértésére vezethetnének. Létesíthetők egyéb, a termelésre vonatkozó módoszatok is, sőt gyakran külsőleg úgy tűnik fel, mint hogyha e módoszatok egyetértő megállapítása képezné a kartell kizárólagos és végső célját; ilyen a gyapotfonóknak a szál hosszúságára vonatkozó megegyezése, ilyen a königinhofi kalmuknyomdák egyezménye, melynek értelmében birság terhe alatt kötelezték magukat arra, hogy csak a maguk által készített kalmukot fogják nyomtatni. A határozmányok e csoportjába sorolhatók végül az árt közvetlenül nem szabályozó kartelleknek az eladási feltételekre vonatkozó megállapodásai, melyek a cassasconto nagyságát, hitelezésnél a váltó lejáratí idejét és azt rendezik, hogy a szállítási költségeket a termelő kartell-tag magára vállalhatja-e és mily terjedelemben.

ben. Azonban az ezekre, valamint a közvetítőknél és kereskedőknél adandó alkuszdíjra és rabattrá vonatkozó szabványok inkább csak ármegállapítás mellett bírnak jelentőséggel.

De ha egyfelől a kartell az abban résztvevők szabadságát csökkenti, másfelől ismét azok jogai kiterjesztést is nyernek, a mennyiben a kartell tagjai, nem ugyan közvetlenül, de közvetve a központi hatóság által, a többi tagokat ellenőrizhetik s illetőleg azoknak ellenőrzését követelhetik. Viszont kötelesek magukat az ellenőrzésnek alávetni minden tekintetben és mindenütt, a hol az szükséges. A kartell tagjai kötelesek a központi hatóságnak az üzemük menetére vonatkozó adatokat rendelkezésére bocsátani, vagy úgy, hogy annak beletekintést engednek könyveikbe, vagy úgy, hogy az erre vonatkozó jog fentartásával, annak kimutatásokat küldenek be, melyek az általuk eladott árúk mennyiségét és minőségét feltüntetik, valamint a helyet, a hová és az árt, a melyen ez eladás történt. Kötelesek továbbá a tagok magukat a szabályszerűen választott központi hatóság intézkedéseinek alávetni.

Mint hogy a kartell-tagoknak nagy önállóságuk van és ez csak bizonyos irányokban van korlátozva, szükségesek oly intézkedések, melyek biztosítják azt, hogy a tagok e korlátozások határain belül fogják magukat tartani. Ezen intézkedések a felügyeleten kívül különösen a pontos be nem tartás esetére kirótt bírságokban jutnak kifejezésre. A westfáliai kőszénbányatulajdonosok kartellje minden 1000 mm. termelési s illetőleg eladási többlet után a bírságot 5 márkában állapította meg, de úgy, hogy egy-egy bánya poenaléjának az összege nem haladhat meg 100.000 márkát. A német vasművek kartellje az egyezmények megsértését magas conventionalis bírságokkal sújtja, melyek behajtása értékpapírok vagy saját váltók letétele által van biztosítva. A bírság ki szabása némely kartellnél a mala fides fennforgása, vagy nem létezése szerint különböző, előre megállapított scálák szerint történik, úgy hogy a bírságok némelyikét az állandó központi hatóság mérheti ki, míg másokkal csak a közgyűlés sújthatja a feleket. E bírságokon kívül a kartell elrendelhet még büntetéseket rendszeti szabályainak be nem tartásáért is. Pénzbírságon kívül némely kartell tagjaitól külön írásbeli nyilatkozatot és becsületszót is követel. De ezeknek a kényszerítő eszközöknek hatása nagyon problematicus, a mennyiben azok magukban nem tartanak vissza senkit a szerződés megszegésétől akkor, ha a szerződés megtörése nagyobb előnyt ígér, mint a mily hátrány a bírságok fizetéséből származik. A kartell biztossága tehát e szempontból egyedül a tagok becsületeségén és a központi hatóságok ellenőrzésén alapul.

A kartell legfőbb központi hatósága az évenkénti közgyűlés, melyen a tagok mindegyike egyenlő erejű szavazattal

bir. A közgyűlés szavazattöbbséggel határoz, bár ez alól vannak kivételek is és a szavazatok egyenlő értéke daczára a szavazatok egyenlőségének esetén némely, a termelés mennyiségét megállapító kartelleknél azon határozat tekintetik elfogadottnak, a mely mellett a nagyobb termelési $\frac{0}{10}$ -ot képviselők foglalnak állást. Közgyűlés majd egy tag indítványára, majd pedig a termelés bizonyos hányadát képviselők kívánatára hívható össze. A kartell legfőbb ügyeit a közgyűlés intézi; az határoz a nagyobb bírságok felől; az változtathat az eredeti szerződésben kivetett termelési hányad megváltoztatása tárgyában. De ki vannak véve hatásköréből azok az ügyek, melyek pillanatnyi elhatározást és gyors cselekvést igényelnek, milyen az ár megállapítása, a felosztás fölötti határozat, ha az a szerződésben valamely a tagok akaratától független tényhez van kapcsolva és végül az egyéni tulajdon csorbitásával járó egyéni intézkedések. Ezért még a közgyűlés sem határozhatja el valamely gyárnak bezárását a tulajdonos beleegyezése és kárpótlása nélkül.

A közgyűlés mellett, de állandó központi hatóság a bizottság, mely választott kartelltagokból áll s a melybe sorrend szerint idővel a kartell minden tagja belekerül. Ez a bizottság van hivatva különösen a kartell-szerződés végrehajtására és az ellenőrzés gyakorlására; ez hívja össze a közgyűlést és készíti el a kartell-számadást is. E bizottság gyakorolja a kartell vezetését és köteles figyelemmel kísérni a piaczi viszonyokat.

A kartelltagoknak a kartellból származó pereskedéseiben a bizottság vagy a közgyűlés határoz. Ha azonban a felek ezek végzésében nem nyugodnának meg, akkor joguk van ügyüket választott bíróság elé vinni. Az állami bíróságokat természetesen mellőzik; különösen azért, mert a kartell a legnagyobb titokzatosságra szorul, már pedig azt a nyilvános bíró előtt nem tudná megőrizni.

A mi végül a kartell feloszlását illeti, az vagy előre van látva a kartell-szerződésben vagy sem. A kartell-szerződés kétféleképen gondoskodhatik a feloszlásról; vagy úgy, hogy előre megállapítja annak idejét, a mikor t. i. a kartell meghatározott időre van kötve; vagy pedig úgy, hogy a felosztás módzatairól intézkedik. Az első esetben lehetséges az is, hogy a kartell csak akkor szűnik meg, ha a meghatározott időig felmondatot, de ha ez nem történt, akkor változatlanul fennáll tovább. De felmondás esetén is az utolsó közgyűlés határozhat a kartell sorsa felett. Némely kartell a feloszlást oly feltételekhez köti, hogy az csaknem lehetetlen.

Ezek a kartell szervezetének azon részei, melyek minden kartellben megvannak. Csak a mennyiség, az ár és a piacz meghatározására alakult kartellek létesítenek céljaik elérésére külön szervezetet.

A termelendő mennyiség megállapítására alakult kartell rendszerint a keletkezését megelőző termelésre vonatkozó statisztikai adatok alapján szabja meg a termelési hányadokat; megállapíttatván, hogy a megelőző években átlag minden gyár vagy gyársoport mennyit produkált és hogy az így termelt mennyiség mellett az ár hogyan alakult, a kartell megszabja azt, hogy mily mennyiség termelendő a tagok összessége által és hogy annak mily mennyisége jusson előző termelése, munkaképessége és piaci helyzete alapján minden tagnak. Azonban a termelésnek korlátozása csak eszköz lévén a verseny megszüntetésére és ezzel az ár emelésére, azon mennyiségeket, melyek a főzölt nem veszélyeztetik, az egyezmény nem illeti. Így a kartell-szerződéseknek stereotyp pontja az a megjegyzés, hogy a külföldre szállított mennyiségek a kartellben megállapított quantumba bele nem számítandók. Ebből következik továbbá az is, hogy azon cikkek, melyeket a termelő saját céljaira használt fel, a szerződési mennyiségbe belefoglaltaknak nem tekintendők, de igenis azok, melyeket a termelő más gyárból szerez, hogy a pillanatnyi keresletet ezzel kielégíthesse.

Így megállapíttatván a mennyiség, a melyet minden tagnak termelnie szabad, az ár megállapítását teljesen ő reá bizza a kartell és egész gondosságát arra irányítja, hogy a termelés mennyiségére vonatkozó szabványok betartassanak. Erre szolgálnak a már említett tudósítások, melyeket az egyes tag a bizottságnak havonként beküld s melyeket összeállítva, a bizottság minden egyes czéggel közöl. E tudósításokból kitűnik az, hogy az eladások a $\frac{0}{100}$ -ok szerint arányosan történnek-e és ha az ellenkező tapasztaltatnék, nevezetesen az, hogy valamely tag bizonyos előre megállapított $\frac{0}{100}$ -kal a neki kiutalt mennyiség megett marad, a bizottságnak kötelessége a többi tagtól követelni azt, hogy tartsa vissza eladásait, a míg a hátramaradt cég a részére megszabott mennyiséget eladhatja. A bizottság e közbelépését követelni az eladásban így hátramaradt tag jogosítva van. A kanadai kötélgyárosok asszociációjánál meg van állapítva egy összeg, melyet minden tag a megszabotton felül termelt mennyiségért fizet és mely összeg azután szétosztatik a »pool« azon tagjai közt, kik termelésükben a megállapított quantumon alul maradtak. Ugyanigy van ez a kanadai zabliszt-malmoknál is, csak hogy ott az így befolyt összegnek egy részét arra fordítják, hogy a kartell díjat fizethessen a kartellen kívül álló malmoknak azért, hogy ne dolgozzanak.

A termelési mennyiség korlátozásával kapcsolatban az erre vonatkozó egyezmény betarthatása céljából a kartell korlátozni szokta az üzleti befektetések minőségét és terjedelmét.

Végül történhetik a mennyiségmegállapítás közvetve és

az által, hogy a kartell a munkaidőt szabja meg és illetőleg korlátolja, megállapítván a munkanapot és bizonyos ünnepeket, melyek a kartell minden tagjára nézve kötelezők.

De az ily kartell ellenőrzése nagyon nehéz, sőt oly árúknál, melyek fogyasztási adó alá nem esnek, vagy könnyen elrejtethők és szállíthatók, az csaknem lehetetlen. Hozzájárul ehhez még az a körülmény, hogy e kartell a rajta kívül állók ellen versenyeszközökkel nem rendelkezik és így könnyen a nem kartellirozott termelők malmára hajtja a vizet.

Az árkartell lényege az árnak szerződészerű megállapítása. Az ár lehet az összes tagokra egyenlő, vagy pedig az egyes termelő viszonyaihoz és termelési képességéhez mért. Az ár megállapítása ott, a hol pillanatnyilag előálló belföldi versenytől kell felni, a központi bizottság feladata, míg különben azt a közgyűlés is végezheti. Mindenesetre a kartell a fogyasztókat ¹⁾ értesíti áráiról, még pedig vagy ügynökei által, vagy külön e célra szolgáló körlevelekkel, melyekben a kartell egyszerűen minden indokolás vagy mentegetődzés nélkül tudatja vevőivel, hogy ettől s ettől a naptól fogva további intézkedésig az ár ez. Ily körlevél a következő:

Budapest, 1890. febr. 8.

T. cz.

A lenolaj folyton és hirtelen emelkedő árai kényszeritenek f. é. jan. 25-én keltezett körlevelünkben közölt lenolajmázra vonatkozó árjegyzéseinket ezennel érvényteleníteni s mai naptól visszavonásig a következő árakat jegyezni:

1-től 5 hordó vételnél	38 ¹ / ₂ frt.
5 » 10 » »	38 »
10 » 20 » »	37 ¹ / ₂ »
20 hordónál feljebb vételnél	37 »

Kiváló tisztelettel, stb.

Mint hogy pedig előbb az ügynökök visszaéléseket követtek el az áremelkedés időpontja tekintetében, úgy hogy eladásait antedatálták, némely kartell úgy intézkedett, hogy az ügynök csak »freibleibend« adhat el, vagyis úgy, hogy az eladás teljesítése a megbízó kartell részéről csak akkor fog eszközöltetni a megállapított árban, hogy ha az ár időközben nem változott volna.

Az ár megállapításánál négy tényező játszik fontos szerepet: a belföldi piacz helyzete, a külföldi ár, a tarifa és a vám. Mennél magasabb a külföldi ár és a vám, annál magasabb árt követelhet a kartell és a kartell-ár egyedüli technikai feltétele az, hogy ne legyen magasabb, mint a külföldi

¹⁾ L. a pótlékot.

ár + szállítási költségek + vám. Mondom, ez az egyedüli theoretikus feltétel, de gyakorlatilag az ár lehet ennél alacsonyabb is, magasabb is. Alacsonyabb lesz akkor, hogyha a teljes lehető ár a fogyasztók vételi erejét csökkentené, magasabb lehet pedig azért, mert a belföldnek nincsenek oly pontos összeköttetései a külfölddel, hogy a kartell azonnal megérezné azt, ha árai az előbb említett theoretikus maximumot meghaladják.

Mint hogy az ár megállapítása a tagok versenyzését akarja megszüntetni, annál fogva az csak annyiban foglal helyet, a mennyiben nélküle az említett cél veszélyeztetve volna. Elesik tehát a tagok külföldi vállalataira vonatkozóan. Ha azonban a kartell a külföldön is mint olyan lép fel, akkor a külföld szempontjából is van, még pedig a belföldtől különböző, annál lényegesen alacsonyabb ármegállapítás. Tehát van külföldi és van belföldi ár.

A kartelleknél a szállítási költség nemcsak a külfölddel szemben, hanem a kartell egyes tagjai közt is jelentőséggel bír, mert a vevő ahhoz a gyárhoz fordulván, a melyhez akar, és a gyár viszont nem lévén korlátozva termelése és eladásai tekintetében sem mennyiségileg, sem földrajzilag, sem minőségileg, a vevő természetesen ahhoz a termelőhöz fog fordulni, a melynél a szállítási költségek kisebbek, a mi a nagy piacokhoz közel fekvő gyárakat nagy előnyben részesíténé a többiek rovására s a mi még emelkednék akkor, ha azok jobb minőségű árut és pontosabban szoktak szállítani, mint a többiek. E bajon a kartell úgy segít, hogy minden gyár franco szállítja áruát, vagy legalább is oly piacra szállít bérmentve, a melyen egy a kartellhez tartozó gyár létezik, mint pl. ezt az osztrák-magyar gyertyagyárások kartellje tette. Igaz ugyan, hogy e mellett az egyes gyárak nyeresége különböző lesz az egyes piacoktól való távolságuk szerint, de ezt egyfelől jóváteszi a termelés és eladás mennyiségében lehető arányosság, másfelől meg ez olyan, a gyár állóhelyében rejlő ok, melyen a pusztá árkartell segíteni nem tud.

Az ily kartellnél nagyon fontosak azonkívül az egyéb eladási és fizetési módok is, melyek szintén a bizottság által állapíttatnak meg és közöltetnek a fogyasztókkal. Az osztrák-magyar szóda-kartellnek egy erre vonatkozó értesítése így szól:

P. T.

Seitens der vereinigten österr.-ungar. Sodafabriken wurden nachstehende Zahlungs-Bedingungen festgesetzt:

»Cassa innerhalb 14 Tagen mit 2% Sconto vom Nettofacturenbetrage, oder 4 Monate Ziel gegen Accept

in Wahl der Fabrik; eventuell kleinere Beträge per Nachnahme.«

wovon wir ersuchen, gefälligst Kenntniss nehmen zu wollen.

Hochachten!

Central-Verkaufs-Bureau

der vereinigten österr.-ungar. Sodafabriken.

E feltételek megállapítása azért szükséges, mert azok gyakorlatilag az ár elemeiként jelentkeznek és így azok segítségével a kartellnek az árra vonatkozó szabványai illusziósokká volnának tehetők. Ezért ez intézkedések csakis a tisztán ár-kartelleknél bírnak jelentőséggel, míg a termelés mennyiségét és az árat megállapító és központi eladási irodával bíró kartelleknél, bár ott is megállapíttatnak, nyilvánosan sem tartatnak be. Amott nyíltan respectáltatnak ugyan, de titokban annál többet vétkeznek azok ellen, mint-hogy azt már alig lehet ellenőrizni, hogy valamely tag követel-e és mily lejáratú váltót, hogy nem ad-e több cassascontót és mily időn belül, sőt az ármegállapítás még a súlylyal is kijátszható és ki is játszatik úgy, hogy egyik kartelltag bővebb mértéket szolgáltat vevőinek, mint a másik.

Az ár a különböző terjedelmű megrendelésekre nézve különbözően lévén megállapítva, szabályoznia kell azt is, hogy az árú átvétele mily időközön belül és mily részletekben történhetik, nevezetesen el kell tiltania a kartellnek a kötések prolongálását, mert különben egyik-másik tagja ezzel játszhatná ki az árszabványokat úgy, hogy nagyobb mennyiséget a nagyobb mennyiségnek megfelelő alacsonyabb árban adná el határozatlan időközön belül való átvételre, a mi egyenlő volna kis mennyiségnek olcsóbban való eladásával és így az ár megkerülésével. De természetesen maga a prolongálási tilalom is könnyen megkerülhető.

Az ár mellett fontos szerepe van még a rabattnak, annak, hogy a kartell a tovább eladó kereskedőt mily árrengedésben részesíti. A kartell a maga árait mint úgynevezett alapárakat állapítja meg és így a közvetítőnek természetesen valami nyereséget kell juttatnia, ha azt akarja, hogy az árúinak közvetítését magára vállalja. Ez a nyereség az alapárból engedett rabatt, mely így az ár constitutív része s illetőleg annak csökkentése gyanánt jelentkező, egyezményes szabályozásra szorul. Csakhogy ez az egyezmény nagyon könnyen illuszióssá tehető extra-rabatt engedélyezése, mindenféle levonások és állítólagos károk megtérítése alakjában.

Az ár-kartell szervezete tökéletesebb a termelés mennyiségét megállapító kartellekénél annyiban, hogy a kartellen kívül állók ellen való versenyre és küzdelemre szolgáltat eszközt a mindenkori ár megállapításával, de mégis töké-

letlen, mert a kartell nem képes megvédeni magát önmaga: tagjai ellen, a kiknek szükségkép nagyon sok utat és módot hagy nyitva szabványai megszegésére.

Kevésbé complicált a piaci kartellek szervezete, de egyúttal azok lehetősége is nagyon korlátolt. E kartellek közvetlen célja a versenynek bizonyos földrajzi határok közt való megszüntetése, minél fogva az egyes tagok csak a részükre kijelölt piacon dolgozhatnak. Ez a kartell gyakorlatilag alig képzelhető úgy, hogy annak tagjai egyes termelők volnának és ha így előfordul is, mindig külön kartellekre fogja vezetni a különböző piacokra utalt termelőket. Ily kartell létezik a sziléziai és a vieille-montagne-i cinktermelők között, továbbá Észak-Amerikában a szurok- és kátrány-gyárosok közt, melynek értelmében még a termelés is el van tiltva a minden tagnak juttatott területen kívül, hacsak a másik tag abba bele nem egyezik. A piac körülrása gyakorlatilag mindig kartellek megegyezésén alapszik, vagy legalább is egy nagyobb kartellen belül több-kevesebb önállósággal bíró csoportok számára van az létesítve. Csak a kartellekből alakult piaci kartellek birnak jelentőséggel, milyen pl. az egyfelől angol, másfelől német és francia tükörüveg-gyárosok közt létrejött egyezmény, melynélfogva az angol gyárosok lemondanak a continensen való eladásról, míg a németek és francziák az Angliába való szállításról. Ilynemű kartellek angol és continentális gyárosok közt más czikkekre vonatkozólag is léteznek. Az ily kartellek a szállítási eszközök útján nagyon könnyen ellenőrizhetők, már csak azért is, mert igazi verseny csak a két termelési piac határain lehetséges. A tagok kötelezik magukat arra, hogy a számukra kijelölt kartellirozott területen túl nem keresnek vevőket és ha azok hozzájuk fordulnának, az illető területen eladásra jogosított termelőhöz fogják őket utasítani.

A termelés mennyiségét és az árt megállapító kartellek gyakran központi eladási irodát kívánnak meg, úgy, hogy a kartelltagok mindegyike lemond az önálló eladásról és a közvetlenül hozzáérkező megrendeléseket is ez irodának tartozik átadni. Az ily kartell megalakulása alkalmával tagjainak eddigi vevőit, valamint mindazokat, a kikkel üzleti összeköttetésbe kíván lépni, körlevélben értesíti arról, hogy az összes megrendelések ehhez az irodához intézendők. Így a már említett osztrák-magyar szódakartell körözwényében, miután felsorolta a kartell (vagy, mint a circolare mondja, a központi iroda) létesítésének okát, ezt mondja: »Ide intézendők a megrendelések, a kérdezősködések az árra és az eladási feltételekre vonatkozólag és a végleges megrendelések sem intézendők többé azon szódagyárakhoz, melyekkel ön eddig összeköttetésben volt, hanem a közös eladási irodához, mely a rendeletet egy szódagyárnak át fogja adni teljesítés

végett. Az elküldésről szóló jelentés és a számla mindig az illető gyártól fog jönni. A még folyó kötésekre nézve is a rendelkezések az irodához intézendők, de azok még az illető gyár által fognak teljesítettetni.« Egyéb (t. i. nem kartellirozott) czikkek, melyeket a gyárak termelnek, az egyes gyáraktól szerzendők meg, minthogy azok előrústitása nem képezi az iroda feladatát. Hogy ez megtörténhessék, az egyes tagok nem tarthatnak külön ügynököket, hanem csak a kartell s illetőleg az azt képviselő központi iroda tart megbízottakat eladás és rendelkezések felvétele czéljából. Az így szerzett rendelkezéseket azután az ügynök a központi irodának küldi be, mely azokat az egyes tagok közt felosztja, a rendelkezést egy gyárnak átírja és azután a megrendelőt értesíti arról, hogy a rendelkezést mely gyár fogja teljesíteni. Így a vevő elveszti választási szabadságát, hogy melyik gyártól akarja czikkeit bevásárolni. A rendelet teljesítése és a fizetés a vevő és a megjelölt gyár között bonyolítottatik le.

E szervezetnek előnye, hogy a mellett nem szükséges a termelés mennyiségének összegét fixirozni minden egyes tagra vonatkozólag, hanem csak annak százalékokban kifejezett arányát és hogy az arány pontos betartása lehetséges.

Az ár megállapítása ugyanoly alapon történik, mint az árkartelleknél, sőt itt az eladási módozatok pontos betartása nem is szükséges annyira, mint a tiszta árkartellnél, minthogy az eladás szabadságának elkobzásával a verseny teljesen lehetlenné van téve.

A kartell minden intézkedése és így szervezete is hármas irányzattal bír: a fogyasztóval, versenyzőkkel és önmagával, vagyis tagjaival szemben. Az a kartell, a mely központi eladási irodával van összekapcsolva, mind a három irányban teljes kifejezésre juttatja a kartell-gondolatot és meg tudja magát védeni úgy a rajta kívül állók, mint saját tagjai ellen. Csak az az egy hiánya van, hogy heterogen, de azért egy politikai és vámterületet képező piacok termelőit nem tudja magában egyesíteni és ha ezt mégis megpróbálná, az eladási és termelési traditiókat sértheti. Ezen is segít az a kartell, mely mind a három tipikus kartell-formát egyesíti magában és így a legtökéletesebb kartell gyanánt jelentkezik. Ilyen a német vasgyárosok már említett szövetekezete. Ez a kartell, mint már említve volt, négy érdekcsoportot foglal magában. E csoportok mindegyikének biztosítottatott eddigi piacza, úgy, hogy mindegyik csoport számára külön terület (Schutzgebiet) van kijelölve a német piacon belül, a melyre a többi csoportok nem szállíthatnak. Ezen az így körülhatárolt területen kívül van közös eladási terület, mely áll keleti és nyugati Poroszországból, Pommeraniából, Brandenburgból, Mecklenburgból, a szász királyságból és tartományból. A külföldre vonatkozólag ez a kartell egyezményt kötött

az osztrák-magyar vaskartellel, melynek értelmében egyikük sem lép fel a másiknak piacán, mint versenytárs, sőt a szerb és román piac a két kartell közt fel van osztva ugyanazon elvek szerint, mint a német kartell egyes csoportjainál. Minden kartelltag termelése előbbi normális eladásainak mértéke szerint van kivetve, ez szolgáltatja azon százalékszerű arányt, a mely szerint minden tag az egész német piac szükségleteinek fedezésében részesül. Ez aránynak pontos és az egész éven keresztül egyenletes betarthatósága végett Berlinben központi szétosztási iroda van felállítva, mely a hozzá, vagy a tagokhoz érkezett és azok által neki beküldött megrendeléseket a szerződésszerű kulcs szerint felosztva, megállapítja azt, hogy mely megrendeléseket és mily terjedelemben fog egy-egy tag teljesíteni. E mellett az az intézkedés is tétetett, hogy a kivitelre különösen kedvező fekvésű művek a nekik így a belföld szükségleteinek fedezéséből jutó részt a többi gyáraknak engedhetik át kártérítés mellett, hogy maguk kizárólag a külföld számára dolgozhassanak. De a verseny még ezen határokon belül is ki van zárva, a meny nyiben a kartell az árt is és pedig nagy subtilitással negyed-évről-negyedévre megállapítja és arról tagjait értesíti. Az ár = az angol és belga gyárosok által a határon követelt ár + vám + szállítási költségek, melyek a vevőnek a gyártól való távol-sága szerint a legpontosabban kiszámíttatnak, úgy, hogy mennél távolabb esik a vas rendeltetési helye a gyártól, annál többbe kerül az a vevőnek. Az árnak ilyenén módon való megállapítása itt nem jár az egyes kartelltagokra nézve semmi veszélylyel, mert a megrendeléseket egy központi iroda osztja szét.

Az így megállapított árak a kereskedővel szemben alap-árakként jelentkeznek, melyekből a közvetítő jelentékeny rabattot kap, még pedig nagy piacokon nagyobbat, kis helyeken kisebbet. Ez utóbbi intézkedés arra szolgál, hogy az eladás lehetőleg központosítottassék és így könnyen áttekinthető legyen. Ez egyúttal a kereskedő érdekeit hozzáfűzi a kartell érdekeihez és a közvetítőt függőségi helyzetbe is hozza, minthogy egy gyár sem termeli az összes cikkeket, melyek a nagykereskedőnek szükségesek és így az az egész kartellre rá van szorulva, mely azonnal megszakítja vele összeköttetéseit, ha a kartellen kívül álló gyárhoz fordulna valamiért. Ez nemcsak a nem csatlakozott gyárak leküzdésére szolgál, hanem annak megakadályozására is, hogy új művek keletkezzenek.

Az egyes kartell-tagok a megállapított ártól csak egy esetben térhetnek el önhatalmúan, akkor tudniillik, ha a tag értesül arról, hogy valamely nem kartellirozott gyár a kartell-áraknál alacsonyabb áron tesz valahol ajánlatot. Ilyenkor köteles azonnal még olcsóbban ajánlani, a miből keletkező

különbözetet a kartell neki megtéríti. Van még egy eltérés az eredeti ártól, de ezt a kivételt már maga a kartell állapítja meg. Ez abban áll, hogy oly gyárak, melyek a hengcrelt vasat tovább feldolgozzák, a nyers terményt oly árban kapják, mely őket a külfölddel szemben versenyképesekké teszi. Ez is a kartell érdekében történik, mert e nélkül az illető gyárak kénytelenek volnának vas-hengerműveket felállítani, vagy pedig a kartellgyárak foglalkoznának a tovább feldolgozással, a mi túltermelésre és a verseny nagyobbodására vezethetne.

Az ár itt is, mint majdnem minden kartellnél, mely a külföld számára is dolgozik, kettős: belföldi és külföldi ár, mely utóbbi jóval alacsonyabb és arra szolgál, hogy a kartell a belföldön szerzett nagy nyereségeivel a külföldön sikeresen concurrálhasson.

Elmondván a kartellek szervezetét, át lehet térni az ipari combinatiók legtökéletesebb formájának, a trustnek tárgyalására, melyről méltán elmondhatták, hogy ez monumentuma az amerikai üzleti genialitásnak, de az amerikai szertelen pénzsóvárgásnak is.

A trust megalakítására az első lépés annak a szerződésnek a megteremtése, a melynek alapján a trust megalakulni és működni fog. A szerződés foganatosításának legelső feltétele pedig az, hogy azok a tagok, a kik a gazdaságot még nem részvénytársasági formában üzik, részvénytársaságokká alakítsák azt át és a részvénytársaságnak oly szervezetet adjanak, mely a trust céljainak megfelel. Az egyéni vállalat nem alkalmas arra, hogy a trustbe beleolvadjon mint egyéni vállalat, mert többé különválasztható sem lenne és így a magántulajdon nemcsak a trust idejére szűnnék meg; vagy pedig adóslevelet kellene kiállítani a trusteeek az átvett vagyonról és ez adóslevelet az ingatlanokra be kellene tábláztatni, a mi a trust egyes tagjának sokkal nagyobb önállóságot nyújtana, mint a mennyi a trust fogalmával megfér. Ugyanazon okok miatt nem képezhetnek tulajdonképeni trustot közkereseti vagy betéti társaságok sem, hanem csak részvénytársaságok. Hozzájárul mindezekhez az, hogy minden nem részvénytársasági gazdaságnál a trust határozott egyénekkel áll szemközt, a kik elhalálozásából vagy egyénileg való érvényesülhetéséből a trustre veszedelmek keletkezhetnek.

Az ujonnan alakítandó, vagy már létező részvénytársaságok alapszabályait a trust befolyásolja, megállapítván, hogy a már létezők kötelesek statútumaikat úgy átalakítani, az ezután létesülendők pedig úgy megalkotni, hogy azok a trust céljait ne gátolják. Így a Standard-Oil-Trust szerződése megállapítja az alkotandó társaságok nevét, székhelyét, a célt, melynek az alapszabályokban kifejezésre kell jutnia és a részvények kibocsátásának módját, de nyitva hagyja természet-szerűleg azt a kérdést, hogy mekkora legyen a részvénytőke.

Együttal meg van állapítva az is, hogy a részvénytársaságok a bizottság beleegyezése nélkül újabb részvényeket nem bocsáthatnak ki és akkor is, valamint a szerződésszerű megalakulásnál, a kibocsátott részvények névértéke semmi esetre sem lehet nagyobb, mint az azok alapját képező vagyoni érték.

A trust tagjainak száma nincsen a már meglevő, vagy a szerződés értelmében alkotandó társaságokra korlátolva, hanem új tagok felvétele és belépése is nagyon meg van könnyítve. A trustee többsége bármikor átveheti egyéb társaságok vagyont is, még pedig nemcsak oly társaságokét, melyek azonos gazdaságot folytatnak, hanem olyanokét is, a melyek gazdasága közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban áll a trust által folytatott iparral. E mellett természetesen fel van jogosítva a bizottság a vagyon ellenértéke gyanánt trust-certificatumokat kibocsátani és a forgalomban levő jegyek mennyiségét a szerződésben megállapított névérték fölé emelni, sőt a czukor-trust szerződése azt is megállapítja e mellett, hogy a minden tagnak jutó trust-jegyek 15%-a a bizottságnál marad oly célból, hogy azoknak értékében az új tagok részesítettessenek és azokból befektetések létesítettessenek.

Megalapítatván a részvénytársaságok, azok papirjai és így vagyona egy trustee-nek nevezett bizottságra vitetik át, majd csak tényleg, majd egyúttal jogilag is; egyetemes birtokolással és úgy, hogy a bizottság van jogosítva élvezni a részvények által adott jogokat. Ennélfogva a trustee-ben történt változás vagy a bizottsági tagok számának csökkenése a birtokláson magán nem változtat semmit, annál kevésbé, minthogy a kilépő tagok kötelesek a részvényeknek az új tag nevére leendő átíratásáról gondoskodni. A trustee nincsen jogosítva az általa birlalt részvényeket, még az egyes trust-tagok beleegyezésével sem eladni vagy átruházni mindaddig, míg a trust fennáll. A tagok ezt természetesen már csak azért sem tehetik, mert a papírok nincsenek a kezükben.

A részvények átruházásának e módján kívül van még egy másik út is s ez a részvények megvétele a trustee által zálogjogilag kebelezett obligatiók ellenében. Minthogy azonban Észak-Amerika egyes államainak törvényei szerint egyik részvénytársaság a másiknak papirjait nem birhatja, ennélfogva az alkotandó corporatiók oly államok törvényei szerint szerveztetnek, melyek e pontban kevésbé scrupulosusak. Ilyen különösen West-Virginia állam, melynek törvényei értelmében minden oly célra alakítható (föld-speculatio kivételével) részvénytársaság, a mely végett közkereseti társaság keletkezhetik; a társasági tőke lehet 5,000.000 vagy kevesebb; igazgatók lehetnek polgárok úgy, mint nem polgárok; a székhely az államon kívül is lehet; az igazgatók és részvényesek csak a be nem fizetett jegyzésekért felelősek; évi

nyilvános jelentés nem szükséges és az adó is csak 50 dollár évente. Szóval ez állam törvénye oly tág, hogy a trust szabadságát semmiben sem korlátozza és így az azt alkotó részvénytársaságok West-Virginia törvényei szerint alakulnak.

De a részvények megvételét nemcsak az egész trust alakításánál alkalmazzák, de oly célból is, hogy a trust domináló állást szerezzen magának a hozzá nem tartozó részvénytársaságok intézése körül is. Az így szerzett részvényekre az eladási tilalom nem terjed ki, sőt némely trustnél az egyáltalán csak oly mértékben tilos, hogy az eladás mellett a trust és a trustee uralma biztosítva maradjon, vagyis a részvények többsége a bizottság kezében legyen.

A részvények többségének birtoka a trustee-nek korlátlan hatalmat ad a corporatio ügyeinek vezetésére. Ez oly fontos, hogy néha kizárólag e célra alakul trust, akkor t. i., a mikor a társaságok részvényesei, kik a papirok többségének tulajdonában vannak, ezeket átruházzák egy bizottságra, hogy az helyettük gyakorolja a társaság ellenőrzését és irányítását. A papiroknak a trustee kezében való egyesítése meggátolja azt, hogy a többség némely tagjai átmenjenek a kisebbséghez. Minden trustre nézve főszabály az, hogy a bizottság a trustot alkotó részvénytársaságok mindegyikénél a papirok felénél többet birjon. Ez adja meg a lehetőséget, hogy a részvénytársaság élére saját embereit állítsa, azok által azt a saját akarata szerint vezettesse, sőt a részvénytársaság gyárainak üzemét is beszüntesse. Ennélfogva a részvénytársaságok igazgatói és hivatalnokai a trustee ügynökei és a részvénytársaság gyárai a trust műhelyei, megfősztvá minden önállóságtól úgy a termelés mérve, mint az ár megállapítása körül; az eladások is természetesen a trustee rendelése szerint történnek, a mi által minden verseny lehetetlenné van téve.

A trust megalakulásában a tag-részvénytársaságok részvényeseinek a trustee-re való átruházását, trust-jegyek (trust-certificate) kibocsátása és szétosztása követi. E jegyek a részvényekhez hasonló természettel bírnak (a mit már az is jelez, hogy azok a forgalomban ép úgy »shares« névvel jeleztetnek, mint a részvények), a mennyiben a nyereségben való osztozkodásnak arányát jelzik. De már abban nem hasonlítanak a részvényekhez, hogy mindegyik tagnak a közös tulajdonában való részét is megállapítanak, a mennyiben azok ezzel a rendeltetéssel nem minden trust-nél bírnak. Nem azoknál a trust-öknél, a melyekben a vagyon átruházása zálogjoggal biztosított obligatiók ellenében történik. Itt a trust-certificate csak az előbb említett szereppel bír és itt azok kibocsátása »in payment for the good Will« történik.

E jegyek nem szólnak ugyan a bemutatóra, de a trustee közbejöttével könnyen átruházhatók és így az értékpapir-forgalom tárgyát képezik, de rendszerint csak a tőzsdének

ügynevezett utczai forgalmában. A bizottság bocsátja ki azokat, annak aláírását viselik, számozva vannak és bizonyos névértéket képviselnek. A jegyek formája, szövege és egyéb kellékei majd a szerződésben vannak megállapítva, majd pedig a trustee-re van bízva azok formájának és tartalmának megállapítása. De mindenesetre szükséges, hogy a jegy szövege értelmében annak tulajdonosa magát a trust-szerződésnek mindenben alávéssze.

Ime egy ily trust-jegy mintája:

Shares dollars 100 each.

No. 2320.

The American Cotton Oil Trust.

This is to certify that is entitled to shares in the equity to the property held by the Trustees of the American Cotton Oil Trust, transferable only on the books of said Trustees on surrender of this certificate. This certificate is issued upon condition that the holder or transferee thereof shall be subject to all of the provisions of the agreement creating said Trust and of the By Laws adopted in pursuance of said agreement as fully as if he had signed the said »Trust« agreement.

Witness the hand of the President, Secretary and Treasurer of the Board of Trustees, this eighteenth day of March, 1886, at the City of New-York.

L. V. Lewis, President.

T. L. Aldrige, Secretary.

J. L. Mc. Cauley, Treasurer.

E jegyek átszállítása csakis határozott személyre és a trustee közbejötté mellett s illetőleg úgy történhetik, hogy a trustee az új tulajdonos részére az előbbi jegy megsemmisítével új jegyet állít ki, és annak nevét a maga könyveibe bejegyzi. Az átíratás mindig a szerződésre való hivatkozással történik. Az előbb közölt jegy átszállításának formája (a jegy hátára nyomtatva) a következő:

For value received hereby sell and transfer to shares of the American Cotton Oil Trust standing in name on the books of said Trust, and hereby irrevocably appoint attorney to make the necessary transfer upon the books of said Trust, in accordance with the regulations thereof, and upon the conditions expressed upon the face of this certificate.

Dated

In the presence of

A trust-certificate-k feladata tehát az, hogy az egyes tagoknak s illetőleg ezek jogutódainak a trust-vagyron iránt

való érdekét jelezzék. E feladatukat már akkor is teljesítik, hogyha mértékük összege a trusteeere átruházott részvények névértékének összegével egyenlő. Azonban ez csak ritkán történik meg. A közönséges az, hogy a trust-certificate-k névértéke a részvények névértékét jóval felülhaladja, kétszer-háromszor akkora. Ezt a tőke »elvizesítésének« (to water up) nevezik. Így a Standard-Oil-Trustot alkotó társaságok részvényeinek névértéke összesen 48,524.100 dollár, a 42 tag közül csak 22 tag ruházta át papirjait teljesen a trustre, míg a többi csak kisebb-nagyobb mennyiségben (de csak egy van, mely csak $47\frac{1}{2}\%$ -ot ruházott át, a többi 19-nél ez mindenütt 50% vagy annál több). E részvénytőke alapján kibocsátott trust-jegyek névértéke 90,000.000 dollár, tehát körülbelül háromszorosa az igazi értéknek. Ugyanígy aránylik a Whiskey-Trust jegyeinek értéke (30,000.000 dollár) a részvénytőkéhez (Report of the Com. en Gen. Laws, 83 l.), valamint ugyanez a viszony a Cotton-Seed-Oil-Trustnál is. A cukor-trust már alakulásakor szerződésében 50,000.000 dollárra állapította meg a certificate-k névértékét, tehát akkor, mikor még nem is lehetett tudni, hogy mekkora lesz a részvénytőke, mert hiszen az összes corporatiók még nem is alakultak meg. De az összeg megállapítható volt, mert hiszen csak az lehetett kérdés, hogy a »water« kisebb vagy nagyobb lesz-e, de nem az, hogy a részvénytőke nem fogja-e ez összeget meghaladni.

A jegyek elvizesítésének kettős célja van. Egyfelől az, hogy az osztalék, mely a részvénytőkéhez viszonyítva horribilis nagy volna, némileg észszerű számmal legyen kifejezhető, sokkal kisebbnek mutatkozzék első pillanatra és a trust viszonyaival ismeretlen közönség előtt, tehát azt elámtsa és felháborodását lelohaszsa; másfelől meg ez eljárás arra való, hogy jegyeiket továbbadó tagoknak nyereséget biztosítson ez által is, minthogy a »watered« jegyek ára magasabb lesz, mint lenne a részvényeké. Azonban ez utóbbi cél a trust nem éri el mindig, mert néha a jegyek ára a forgalomban csak annak az értéknek felel meg, melyet a részvények képviselnek. A Whiskey-trust jegyeinek névértéke a részvények névértékének háromszorosa s ennek a viszonynak felel meg körülbelül azok piaci ára is, mely 1889. májusban a certificate-k névértékének $38\frac{1}{2}\%$ -át tette ki, a Cotton-Seed-Oil-Trustnál pedig 31% -ot, de volt már 65% is. Ezzel szemben a Standard-Oil-Trust 100 dollár névértékről szóló jegyeinek piaci ára körülbelül 165 dollár, a mi megérthető abból, hogy az ár alakulására nemcsak a részvénytőke által képviselt névérték bír befolyással, hanem számos egyéb tényezők is, melyeknek — a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyán kívül — a közönség felfogása a trust állandóságáról, üzleteinek eredményéről.

Megállapíttatván akár szerződéssel, akár a trustee által

a trustjegyek névértékének összege (a trustee-nek különben joga van a szükséghez képest többször is kibocsátani, általa megállapítandó névértékben, jegyeket, mint ez pl. a cukor-trustnál már két ízben történt meg fennállása óta), ez összeget feldarabolják és egy-egy ily részről állítják ki 'a trust-certificate-t. Egy jegy névértéke rendszerint 100 dollár.

A jegyek szétosztása a bizottság feladata. De megjegyzendő először is az, hogy nem mindig osztják szét az egész összeget, hanem fentartják annak bizonyos részét a szerződésben megjelelt célokra, és megjegyzendő továbbá, hogy a jegyek szétosztása nem történik pontosan az átruházott részvénytőke arányában, mert hiszen lehet, hogy a részvények nem felelnek meg pontosan a részvénytársasági vagyonnak. Ezért a jegyek szétosztásának alapja az egyes csatlakozott részvénytársaságok vagyonának a trust által a szerződésben megállapított módon végrehajtott becslése.

A felosztás nem közvetlenül az egyes egyének között történik, hanem társaságok szerint és a végleges felosztást aztán a részvények arányában a corporatió végezi.

A részvények átruházása és trustjegyek kibocsátása révén az összes részvénytársaságok érdekei solidarissákká válnak, a mi gyakorlatilag abban jut kifejezésre, hogy minden egyes társaság nyereségét a trust pénztárába szolgáltatja át; a trust pénztárába folynak be az azon részvénytársaságok által kiosztott dividendák is, melyek részvényei nincsenek egészben a trust birtokában, de természetesen csak az általa birt részvények erejéig; valamint az egyes társaság által elért, nem árúeladásokból eredő összegek is. A trustjegy már most az összes így befolyt pénzekben való részesedésre jogosít, úgy, hogy a társaságra vagy annak volt tagjaira nézve közvetlenül az is közömbös, hogy a társasági mű egyáltalán folytatja-e üzemét vagy sem, mert hiszen az osztalék nem egyes gyárak, hanem az egész trust nyereségeinek nagyságától függ.

Az így felhalmozott összegekből tehát a trust jegyei után dividendákat fizet. Külsőleg az osztalékok gyakran a trustjegy névértékének csak csekély %-át képezik, a mi a trust óvatos gondosságának köszönhető, melylyel a közvélemény figyelmét el akarja altatni. De tényleg a százalék a legtöbb esetben igen magas. Az osztalék több okból látszik alacsonynak; először is azért, mert legtöbbször hónaponként osztják ki azt, úgy, hogy már ezért is 12-szer, sőt ennél is többször nagyobb, mint a milyennek látszik; másodszer azért, mert az elvizesített tőke után fizetik.

A trust szervezeténél és a tagok önállóságának absorbeálásánál fogva nem szorul semmi oly kényszereszközhöz, a milyent a kartell kíván. Elég kényszereszköz az egyéni tulajdon és rendelkezési jog megsemmisítése. Igaz ugyan, hogy a tag nyithat a trust mellett s azzal azonos gazdasági ágat

folytató ipari vállalatot és így versenyezhet a trusttel, de ezt a szerződés nem is tiltja el az összes tagoknak, hanem csak a trustee-nek. Különben is, ha valamely tag ezt megtenné, akkor ennyiben nem tekintetnék a trust tagjának és ép úgy ki volna téve annak, hogy a trust őt e vállalata tekintetében tönkre fogja versenyezni, mint bárki más, a kinek a trusthez semmi köze sincsen.

De ha a trustnek ily uton való szétrobbantása lehetlenné van is téve, nincs megvédve a trust a közgyűlés által való feloszlattatás ellen. Miként a kartell, úgy a trust is szokott ez ellen intézkedni az alapító szerződésben s illetve azt lehetően megnehezíteni iparkodik. Erre vonatkozólag az említett Standard-Oil-Trust-szerződés, mely 21 évre kötöttetett, úgy intézkedik, hogy az első éven belül csak a tagok 90%-ának szavazataival oszolhat fel a trust, ezentúl pedig a 10-ik év végeig a tagok $\frac{2}{3}$ részének akaratából. Ha a közgyűlés a felosztást elhatározza, intézkedni tartozik ugyanily szavazati arányban az iránt is, hogy miként kell a trust liquidatiójának történni, nevezetesen, hogy a trust-vagyon természetben osztandó-e fel és egészben-e vagy csak részben vagy pedig pénzzé kell-e azt tenni és úgy felosztani a trust-jegyek birtokának arányában.

A mi a trust kormányzatát illeti, annak is a közgyűlés a legfőbb hatósága, mely rendszeren évenként egyszer, de a trusttagok s illetőleg a trustjegy-tulajdonosok vagy a bizottsági tagok bizonyos számának kíváratára többször is tartható, de mindig csak előre meghatározott célból. A közgyűlésen a trustjegyek többségét képviselők szava dönt és a szavazás történhetik személyesen vagy meghatalmazott által is. Minden trustjegy egy szavazatot képvisel, tehát minden tagnak annyi szavazata van, a hány trustjegy a gyűlést megelőző bizonyos záros határidőig nevére iratott. Ez a gyűlés választja meg-üresedés esetén a trustee tagjait, ez hagyja jóvá a trustee jelentését és ez dönt a trust fennállása vagy feloszlata tekintetében.

De a közgyűlés hatalma a trustnél sokkal kisebb, mint a kartellnél. A trust igazi kormányzása a csaknem teljhatalmú trustee kezében van, a mi már azért is nagyon természetes, mert a bizottságba a legtekintélyesebb tagokat választják, a kik maguk is nagy tömeg trust-certificate tulajdonában vannak és így a közgyűlésen is a döntő szerepet viszik.

A trustee tagjait (a kiknek száma pl. a Standard-Oil-Trustnél 9, a cukor-trustnél 11) első ízben a szerződés állapítja meg, azután pedig a közgyűlés választja. A szerződés a hivatali idejüket rendszeren úgy állapítja meg, hogy a bizottság egy része az egész normalis időre hivatalban marad, míg a többi rövidebb és rövidebb időre, úgy hogy a választás útján újonnan belépő tagok a hivatalban már gyakorlott embereket

is találunk. A trustee tagjául csak trusttag választható, sőt a cukor-trust még azt is megjegyzi, hogy kívánatos, hogy a trustee tagja nagy mértékben érdekelve legyen a trust körül. Tiltva van, hogy a trusten kívül álló s azonos gazdaságot folytató vállalatoknak tagja, vagy ily részvénytársaságok részvényese legyen. Ha ezt a tilalmat megszegné, akkor elmozditható állásától és azonfelül kártérítéssel tartozik, melyet a tagok között trustjegyeik arányában osztanak fel.

A trustee csaknem korlátlan hatalommal vezeti a trustöt; kinevezhet hivatalnokokat, bezárathat gyárakat, egyes trustee-tagok maguk léphetnek mint igazgatók egyes tagrészvénytársaságok élére; korlátozhatják a termelés mennyiségét; megállapíthatják az árt; átruházhatnak egyes részvénytársaságok igazgatóira részvényeket, ha azt szükségesnek találják; szóval a közgyűlésnek névleges ellenőrzése alatt mindent tehetnek, a mit a trust érdekében levőnek látnak.

A trust szerződését és egyéb szabványait a legnagyobb titokban tartja. A napfényre került adatok leginkább az Egyesült-Államok congressusa és a New-York állam senatusa által kiküldött parlamentáris bizottságok kutatásainak köszönhetők és illetőleg azon erélyes eljárásnak, melynél fogva azok eskü alatt kötelezik a megidézett egyéneket a vallásra. Az ezek előtt történt vallomások »Report«-okban vannak letéve.

De bármily hathatós eszköz is e titokzatosság és bármily kitűnő is a trust szervezete, az nincsen megvédve és biztosítva mindennemű támadások ellen, még olyanok ellen sem, melyek saját kebeléből intézhetők ellene. Leghathatósabb ellensége a trustöknek a törvény, melyet azok kijátszani akarnak.

Vannak a kartell és trust között bizonyos átmeneti formák is, melyek egyfelől a kartell, másfelől a trust jellemvonásait tüntetik fel. Ilyen mindenekelőtt az a trust, melynél a részvénytársaság részvényeit egészben vagy részben egy testületre ruházzák ugyan át, de ez az átruházás a trustee-nek csak ellenőrzési jogot ad s nem szünteti meg az egyéni tulajdont és nem jogosít fel sem a termelés mennyiségének korlátozására, sem egyes gyárak bezárására. A termelés az egyes tagoké marad, csakhogy a tagok kötelesek egész termelésüket előre meghatározott áron a trustee-nek eladni, mely azt viszont tovább elárúsítja és az így szerzett nyereségben a tagokat a neki átszolgáltatott árú mennyiségének arányában részesíti.

A kartellhez legközelebb áll a trustnek az a formája, a hol a tagok mindegyike megtartja tulajdonát még formailag is, tehát részvényeit nem szállítja át senkire, de kötelezi magát arra, hogy egész termelését egy bizottságnak adja el meghatározott árban és azután a bizottság eladásai útján elért nyereségben részesedik.

Sajátságos ilyenmő szervezete van a levélboríték trust-nek, mely 1887-ben 5100 dollár részvénytőkével alakult meg Standard Envelope Company név alatt. Az alaptőkét képviselő részvények a Company tagjai közt felosztattak és minthogy a trust osztalékokat fizet, e részvényekben való részesedés képezi a trustnyereség felosztásának alapját. Maga a trust nem foglalkozik levélborítékok gyártásával vagy eladásával, hanem tagjaitól minden 1000 levélboríték után 15 cent díjat szed be, mely díjakból befolyt összeg részint versenyző vállalatok megvásárlására, részint pedig osztalékok fizetésére szolgál, sőt ebből az összegből havonként bizonyos díjat fizet a levélboríték-gépgyárosoknak, hogy csak a trust tagjai számára dolgozzanak. Ez intézkedések következtében a termelés csökkent — hiszen a trust tagja megkapja a maga osztalékát akár dolgozik, akár nem — az árak pedig 20%-kal emelkedtek, a mi egyrészt a termelés apadásából és a truston kívül állók versenyének elnyomásából, másrészt a 10 cent fizetésének kötelezettségéből, de meg abból is kimagyarázható, hogy minden efféle combinatio szükségkép közös árszabályozásra vezet még akkor is, ha e célra szolgáló intézmény nincs is a szervezetben vagy az nem is bevallott és közvetlen célja a combinatiónak.

Az ipar terén szereplő és állandó természetű gazdasági combinatiók szervezetének tárgyalása után a kereskedelmi coalitiókról kell szólni, még pedig először a rövid életű kereskedelmi szövetezésekről, azután azokról, melyek a kartell és ring vagy trust és ring között középben állva és gyakran valamely trustre vagy kartellre támaszkodva, állandó léttel bírnak, tehát nem egy — habár több részből alakuló — ügylet lebonyolítására vannak szervezve.

Az első osztályba tartozik mindenekelőtt a corner. Szervezetéről csak keveset lehet mondani. Egyrészt azért, mert a corner szükségképen még nagyobb titokzatossággal veszi magát körül, másfelől meg annál fogva, hogy a corner technikája nagyon egyszerű. Vesz mennél többet, mindent, a mit csak kínálnak neki és abban a várakozásban teszi azt, hogy az eladók nem fognak szállíthatni és így kénytelenek lesznek neki oly differentiakat fizetni, a milyeneket ő követel. A corner effective is vesz árukat és természetben szállított cikkeket is kell vennie és beraktároznia, hogy így e javakat elvonja a forgalomtól és a szállítás lehetőségét ezzel is korlátozza.

Ez a cornereket nagy warrant- vagy lombard-kölcsönök felvételére kényszeríti és ugyancsak ez szokta azokat megbuktatni.

A készletek felhalmozódnak, a pénzintézetek mind kisebb mértékben honorálják a warrantot, ennél fogva a corner nem tud eleget tenni kötelezettségeinek, nem képes átvenni a szállított árukat, árcsökkenés áll be és a corner megbukott.

Megbuktathatja a cornert egy ellen-corner is, vagyis a contremineurok szövetkezése, mely folyton kínál és gondoskodik arról, hogy a corner kötései mindig effectív áruval legyenek teljesíthetők.

A cornerek is különösen Amerikában virágznak és ott is leginkább gabonára vonatkozóan.

Ugyanúgy áll a dolog a technikus értelemben vett ringekre nézve, a ring célja által feltételezett különbségekkel. Míg a corner a differentiák céljából eszközli összevásárlásait és lehetőleg a meglevő árumennyiségen túl is, addig a corner továbbeladás végett vásárol és így itt a beraktározás nemcsak mellékes eszköz, hanem a ring eredményességének legelső feltétele. Másfelől a ringnek szükségképen szorosabb szervezete van, minthogy az eladni is szándékozik. Van tehát központi organuma, mely úgy a vásárlást, mint különösen az eladást végzi.

A syndicatusok között, melyeket korunk látott, a hírhedett rézsyndicatus jutott legszomorúbb jelentőségre. Ugy látszik, hogy e társaság 1887. novemberben alakult meg 100,000.000 franc alaptőkével, mely 100 darab 1—1 millió francról szóló részvényekre oszlott, a mi mellett azonban léteztek kisebb, de még mindig óriási összegről szóló részvények is. A társaság alapítója Secrétan volt, a párizsi Société des Métaux igazgatója. A syndicatus azzal kezdette meg működését, hogy összevásárolta az akkor a piacon létező körülbelül 35—50.000 tonna rezet; Londonban és New-Yorkban elfogadott minden határidei szállításra vonatkozó ajánlatot. Azután szerződéseket kötött a legtekintélyesebb svéd és amerikai rézbányákkal három évre, melynél fogva azok kötelesek voltak ez időn belül egész termelésüket előre megállapított árban és kizárólag a syndicatusnak eladni. Az ár az amerikai bányák részére 13 centben volt megállapítva font szerint, New-Yorkba szállítva és e mellett a tiszta nyereség fele a bányák számára biztosított. A termelés mennyiségét korlátozták ugyan a szerződésbe lépett bányákkal szemben, de nem elegendően. Már ennek következtében is nagy mértékben felhalmozódtak a syndicatus készletei, bár mindent megtett arra, hogy az eladások lehetőleg gyorsan történjenek. Alkalmazott nagyszámú ügynököket, az előbb önálló termelők az ő megbízottjai gyanánt jártak el, de az óriási áremelkedés, melyet a syndicatus létesített, egyfelől tartózkodókká tette a fogyasztókat, másfelől pedig okozta azt, hogy újból megkezdték az üzemet oly bányák is, melyek az előbbi árak mellett nem folytathatták azt. A syndicatus mögött a párizsi Comptoir d'Escompte állott tőkéjével, de ez sem volt elegendő, különösen a mikor a pénzintézetek a réz-warrantot névértékének mind kisebb része erejéig lombardirozták. A syndicatus nagy szorultságában egy részvénytársaságot akart alaki-

tani »Société auxiliaires des Métaux« cím alatt az üzlet lebonyolítására, de az nem sikerült. A közönség nem bízott a rézring vállalatának szerencsés kimenetelében, még akkor sem, midőn a Comptoir d'Escompte a bizalom felköltésére nagy osztalékokat állapított meg, melyek azonban csak fictivek voltak, minthogy a bank már addig is nagy veszteségeket szenvedett. Így a kínálat folyton emelkedett, a syndicatus nem volt képes visszatartani a piacról a raktárakban óriási módon felhalmozott rézet, nem tudott eleget tenni kötelezettségeinek a folytonos szállítások átvétele körül, a közönség megrohanta a Comptoir d'Escompte pénztárait, visszakövetelve attól a nála elhelyezett pénzeket és a syndicatus megbukott, magával rántva a Comptoirt és megmérhetlen nyomort okozva mindazoknak, a kik e bank bukása következtében vagyonukat veszítették. A réz ára pedig a syndicatus összeomlása következtében óriás mértékben leszállott.

E kereskedelmi combinációk általános jellemvonása az, hogy a termelést nem korlátozzák és nem korlátozhatják. Az állandó természetű kereskedelmi coalitióknál legtöbbször két szerződés szerepel; szerződés a termelővel és szerződés a tagoknak egymás között. A termelőkkel kötött szerződés különösen arra irányul, hogy azok csak a coalitió tagjainak fognak a meghatározott területen belül eladni. Mert hiszen e mellett az ár, melyet a termelő a kereskedőtől követel, erre nézve közönyös lehet, minthogy az azt a fogyasztón úgyis megveheti. Vagy ha elad is a termelő másoknak is, azt csak sokkal súlyosabb körülmények között teheti. Azonban e kötelezettség nem egyoldalú, a mennyiben viszont a kereskedők is kötelezik magukat, hogy csak a szerződésben meghatározott termelőktől fognak vásárolni. Így a new-yorki hús-trustot a new-yorki vágómarha kereskedők és mészárosok alkotják, a kik kölcsönösen kötelezték magukat arra, hogy csak a coalitióban levő egyénektől vesznek és illetőleg csak azoknak adnak el. Legnevezetesebb ilyenmű szerződések Amerikában a cukorfinomítók és fűszerkereskedők között állanak fenn.

Ily egyezmények azonban csak ott lehetők, a hol kereskedelmi combináció vagy termelési szövetséggel, vagy legalább kis számú termelővel áll szemben. Más esetben más az eljárás. A new-yorki tej-trust kényszeríti a farmereket, hogy tagjainak adják el árúikat és hogy azt vagy közvetlenül New-Yorkba küldjék el azoknak, vagy pedig azon majorokba, melyeket azok a vidéken felállítottak; az árt a trust úgy állapítja meg, a mint neki tetszik, mert hiszen úgy köti szerződéseit, hogy a farmerek kötelezik magukat, hogy a Milk-Exchange Limitednek s illetőleg az az által megjelölendő kereskedőknek szállítja egy éven át a tejet s oly áron, melyet a trust fog majd megállapítani. A trust a mennyiséget is korlátozza, a mennyi-

ben utasíthatja a farmert, hogy egy-két héten át egyáltalán ne küldjön tejet. E trust a mellett, hogy a verseny minden eszközét felhasználja a renitens gazdák megpuhítására és tönkretételére, keletkezése alkalmával még erőszakot is használt arra, hogy a tejtermelőket igájába hajtsa.

A mi e combinatiók szervezetét illeti, az vagy olyan, mint a kartellé, vagy olyan, mint a trusté. De természetes, hogy az előbbi szervezet a gyakoribb és ott is, a hol e coalitiók szervezete a trustéhoz hasonlít, a hol nevezetesen tőkéje van a szövetkezetnek, ez inkább csak birságok biztosítására szolgál, mint a tulajdonképeni trust-szervezet céljaira. Így van ez pl. a tej-trustnál, melynek alaptőkéje 10.000 dollár. Majdnem egészen trust-szervezete van pl. a Brooklyn-Warehouse-Trustnek, mely 100.000 dollár alaptőkével alakult meg úgy, hogy az egyes tagok a trustnek adták bérbe üzleteiket és a mellett még arra is kötelezték magukat, hogy nem fognak új üzleteket nyitni; még inkább a canadai Coal-Cartage-Company-nél, mely tagjaitól a szenten önköltségi árban veszi át, azt eladja és a nyereséget a tagok között részvényeik arányában elosztja. Más ily kereskedelmi combinatiók teljesen kartellszerű szervezettel bírnak; ugyanúgy állapítják meg a tagok felvételét, azt tartva irányelvül, hogy a combinatio keletkezésekor már dolgozó kereskedők abba lehetőleg mind felvétessenek, míg új kereskedők fellépése lehetőleg meggátolva legyen, a miért is az első belépését gyakran kényszereszközökkel is szorgalmazták, míg az utóbbiak felvétele csaknem lehetetlenné van téve; épúgy a tagokra bízzák az egyes kereskedelmi ügyletek kötését az egyezmény által vont határokon belül, mint a kartell a termelést; ép úgy megadják tagjaiknak a jogot egymás ügyleteinek ellenőrzésére és kötelezik azokat a központi hatóság intézkedéseinek foganatosítására és arra, hogy magukat a központi hatóságnak alávetik; ugyanúgy iparkodik a kereskedelmi combinatio a maga fennállását birságokkal, becsület-szóval, sőt esküvel is biztosítani, mint a kartell, sőt a canadai Coal association az ellenőrzés gyakorlására detektiveket is alkalmaz és a szerződést megszegő tagot kebeléből ki is zárhatja; ugyanúgy rendelkezik központi hatósággal, melyet közgyűlése által ellenőriz; ugyanúgy állapítja meg az árt és teszi azt közzé, mint a kartell, vagy mint a trust; ugyanúgy állapítja meg ezen combinatiók némelyike a minden tag által forgalomba hozandó mennyiséget. Sőt a termelés mennyiségét megállapító kartelleknek árlejtéseknél követett eljárására a canadai közszen-szövetkezetnél igen érdekes pendant található: itt ugyanis árlejtés esetén a szövetkezet árverést tűz ki arra, hogy ki fizet az ügylet elvállalhatásáért a szövetkezésnek legtöbbet, a legtöbbet ígérő aztán az árlejtésnél a legkedvezőbb ajánlatot teszi, míg a többi tagok látszából

szintén versenyeznek, de többet kérnek és ez által biztosítják, hogy az ügyletet tényleg az fogja megkötni, a ki azt megvette. A központi irodák helyét itt gyakran a combinatio maga mint olyan foglalja el; ugyanúgy megmozdit minden követ a verseny elnyomására és ugyanúgy titokzatosságba burkolózik, mint a kartell vagy trust. E combinatiók tehát középhelyen állanak az ipari és a rövid életű kereskedelmi coalitiók között, mely utóbbiaktól kivált állandóságuk által különböznek.

III.

Most a kartellek és ringek keletkezésének okaival kell foglalkozni; az indokokkal, melyekkel e szövethézesek maguk léteüket szíjpitgetni szokták s azután azokkal, melyek azokat tényleg életbeléptették. Mert nem elég e combinatióknak az, hogy mint összeesküvők titkon dolgoznak, még mindenféle hamis theoriákat is létesítenek a maguk igazolására.

A legfőbb indok, melyet e combinatiók maguk mellett felhoznak, a túltermelés, az ezzel kapcsolatban előálló nagy verseny és az önvédelem szüksége.

Azt mondják, hogy a túltermelés óriás versenyre vezetett és a verseny eredménye a túltermelésnek még nagyobb emelkedése volt, a mennyiben minden termelő igyekezett sokat előállítani, hogy így leszállítsa költségeit és olcsóbban adhasson el, tehát a versenyt korlátozni kellett. Elfeledik, hogy a verseny az individualisticus gazdaság elengedhetetlen tényezője. Sőt a verseny korlátozását sem kívánják az egész versenyre kiterjeszteni, hanem csak a termelési versenyre, a javak megosztása körül való versenyt ezentúl is egész teljességében fentartani akarják.

A verseny következtében önvédelemre van szükség. Helyes. De vajjon nem szorulnak-e ugyanily önvédelemre azok is, kik a combinatió kivül állanak? És nem ugyanoly jogosult-e a védelem ezek részéről, mint a coalisáltak részéről? Vagy lépjenek be azok is a combinatióba? Kik ellen szükséges akkor a védelem? Azok ellen, a kik esetleg a jövőben támaszthatnának concurrentiát? Mi jogosíthatja fel a jelen termelőit és kereskedőit arra, hogy az iparnak egy-egy ágát kizárólag maguk és jogutódaik számára monopolizálják? Vagy talán ezen önvédelem nem is a termelők ellen irányul, hanem a fogyasztók ellen? Hiszen akkor az önvédelem szó synonymája a kizsákmányolásnak. És gyakorlatilag az is.

Hivatkoznak a védvámokra is, mint szülőokra, pedig a védvám teljes kizsákmányolása képezi a combinatiók egyik célját, a védvámnak köszönik fennállhatóságukat, de semmi esetre sem kényszerítette az a termelőket a szövethézésre.

Azt mondják, hogy a védvám okozta a nagy túltermelést, hogy az nemcsak a meglevő gazdáknak nyújtott alkalmat a külföld ellen, hanem új termelők fellépését is lehetségessé tette és így azt okozta, hogy a külföld előtt megoltalmazott ipart a belföld szakgatta szét. Nos hát ezen könnyen lehet segíteni, le kell rontani a vámsorompókat. Csakhogy akkor megint azzal fognak előállni, hogy a védvám az egyedüli eszköz a coalitiók *ellen*, a mint hogy Franciaországban hivatalosan is kimondották, hogy a védvám az önálló működést sokkal előnyösebbé teszi, mint a szövetkezést és így visszatartja az embereket a kartellek és trustok alakításától. Csodálatos, hogy a gyakorlati élet egészen mást mutat; azt mutatja, hogy azok az országok szenvednek leginkább a kombinációk alatt, melyek magas védvámokkal vannak elválasztva szomszédaiktól, mint Németország és Észak-Amerika.

A kombinációk a gazdaság fejlődését is felelőssé teszik azért, hogy ők felszínre jutottak. Azt monják, hogy a gőz és villamosság forradalmat idézett elő a termelésben és forgalom terén, nagymértékben emelte a termelési erőt, túltermelést idézett elő, ezzel a versenyt a legnagyobb szélsőségekig fejlesztette s ennél fogva jogosulttá lett az önvédelem. De hát azért találtattak fel a gépek, hogy azok áldásai monopolisáltassanak? Hogy a termelés azokra való hivatkozással csökkentsék, hogy az árak emelkedjenek?

Mondják azt is, hogy a túltermelés következtében a verseny kénytelen volt tisztességtelen eszközökhöz fordulni, megrontotta a javak milyenségét, aláásta a gazdálkodók becsületét. Tehát ez volna indoka a tisztességtelenség fokozásának, egész a rablásig való fokozásának? Egyedárisággá kellett tenni a javak milyenségének megrontását? Mert hiszen a kombinációk ezt teszik.

Shoztak még hivatkozui egyéb okokra is; hogy a kombinációnak nagyobb hitele van, olcsóbb pénzzel dolgozik: tehát olcsóbban termelhet, — tehát a fogyasztó fizesse meg az olcsóbb és drágább hitel között való különbözetet, a közönség fizessen a megtakarításért.

A mi különösen a trustot illeti, annak igazolására az Egyesült-Államok sajátos jogi viszonyait, az egyes államok külön törvényhozási jogát szokták felhozni. Azt mondják, hogy mindegyik állam féltékenyen őrizkedik a másikkban keletkezett corporatiók versenyétől, sőt azt adókkal is iparkodik lehetetlenné tenni. Ennél fogva nem alakítható egyetlen nagy társaság, hanem szükséges az, hogy mindegyik államban külön corporatiók létesíttessenek; a mihez még hozzájárul az, hogy a trusthoz szükséges mellékjavak, eszközök nem készíthetők mindig ott, a hol a részvénytársaság maga létezik, hanem ezek előállítására ismét külön társaságot kell teremteni. Így a jogi állapotok a vállalatot kény-

szerítik arra, hogy több részre szakadjon, különféle törvényhozások által különféle módon szabályozott társaságokra, melyek érdeke azonban egy és így szükséges megalkotni egy szervet, mely ez érdeket az összes társaságokra vonatkozóan érvényesíti és ez a trust, illetve trustee. Csak hogy ez az eszmemenet a nemzetközi kartelleket is teljesen igazolná.

Az így felhozott indokok között van mégis egy, mely igaz. S ez az, hogy majdnem minden termelési ágban vannak combinatiók. De ez sem azt jelenti, hogy tehát a még nem coalisált gazdaságnak is joga van a szövetkezésre, hanem csak azt, hogy a példa hatott oly irányban, hogy a még szabad gazdasági ágakat is kombinálásra vezette a következesek által a fogyasztók rovására elért nagy siker. Nem okok miatt keletkeztek a kartellek és ringek, hanem célok kedvéért.

A gazdasági combinatiók legfőbb célja az ár szabályozása, vagy a mi ezzel egyértelmű, az árnak a lehető legmagasabb fokra való felcsigázása.

Erre van a combinatiók minden igyekezete irányítva, bármi más legyen is a bevallott céljuk.

Sőt e törekvés még hathatósabban érvényesül, mint azt talán a coalitiók maguk tudatosan akarják. Minden termelési combinatiónak háttere egy, bár néha öntudatlan, vételi-combinatió, mert a monopol szükségképen mint monopol jár el minden irányban.

De a combinatió nemcsak egyszerű áremelést akar, hanem a vámok és tarifák által megengedett lehető legmagasabb árt.

A vám és tarifa akadályozza a külföldi versenyt és már az által lehetővé teszi a magasabb árakat: a combinatió a belföldi versenyt is elnyomja és így lehetővé teszi azt, hogy az ár oly magasra legyen tehető, mint a külföldi ár + vám + szállítási költségek.

De sőt a combinatiónak a vámmal kapcsolatos intenciója még ezen is túlmegy. A kartellek a belföldön a vám révén elért árakat és nyereségeket arra akarják felhasználni, hogy azok segélyével a külföldön versenyezzenek és így maguknak folytonos elfoglaltságot szerezzenek.

A belföldi fogyasztókkal adják meg magának a külföldön való versenyzés eszközeit.

A mi a kartellnek és trustnek a termelés módosítására vonatkozó szándékát illeti, az természetszerűen a termelés korlátozására irányul. Az áralakítás két főtenyezője közül a kereslet a vevőnek, a kínálat az eladónak kezében áll. A két szemközt álló félnek egyike sem rendelkezhetik a másiknak fegyvere fölött, hanem csak az ő kezében levő tényezőt használhatja fel arra, hogy az árt magára nézve kedvezővé tegye. Mindkettőnél a korlátozás a főszerep; a fogyasztó részén a

kereslet korlátozása, a termelő oldalán a kínálat csökkentése. Ezért a combinatióknak nemcsak a túltermelést kell megszüntetni, hanem a termelést oly fokig kell korlátoznia, hogy a kereslet sürgős és a kínálathoz képest nagy legyen. Mert hiába való a megállapodás, ha a felhalmozódott készletek a kínálatot sürgőssé teszik, ha a beraktározásból eredő veszteségek az eladót a realizálásra intik és arra készítetik, hogy inkább vesse alá magát az ár csökkenésétől származó kisebb bajnak, mint annak, mely a javak felhalmozódásából kamatveszteségek, calo, elomlás eredménye gyanánt áll elő.

Ez okokból a combinatio figyelmének nemcsak arra kell irányulva lenni, hogy saját kínálatát szűk határok közé vonja, hanem arra is, hogy mások árúit is lehetőleg távol tartsa a piactól és ha azt talán már terhelnék, azokat onnan elvonja. E célra szolgálnak a cornerek, ringek és syndicatusok árúfelvételei, vagyis az eljárás, hogy átvesznek és illetőleg összvásárolnak mindent, a mi a piacon megjelenik.

De a termelés és illetőleg kínálat korlátozása csak egyik eszköze a magas árak és ezzel nagy nyereségek elérésének. A másik eszköz az olcsó termelés és így a combinatio azt is felveszi a maga céljai közé.

Az önköltségek apasztása ismét kétféle képen történhetik: vagy a nyers s illetve tovább eladandó anyag árának lenyomása, vagy a feldolgozási s illetve kezelési költségek csökkentése által. A combinatio mindkettőre kiterjeszkedik. A feldolgozási és illetve kezelési költségeknek és ezek közt a munkabérnek leszállítása némely combinatióknak egészen nyílt célja, sőt a szolgálatok vételére vonatkozó kartelleknek ez az egyedüli szándoka. De egyéb termelési költségek csökkentése is feladata a combinatióknak. Ilyen nevezetesen az, hogy a gazdasági találmányokban mindenik tag részesíttessék. Hogy a költségek csökkentésére irányuló törekvésnél a milyenség rongálását sem perhorrescálja a combinatio, az természetes és így csak ámitás az, hogyha valamelyik coalitio a qualitas megjavítását vagy megőrzését is felveszi céljai közé. A termelési költségek lehető csökkentése céljából a combinatio gyakran kénytelen felvenni programjába oly gazdaságok üzését is, melyekre főcélja nem terjed ki. A termelés mellett a forgalom szabályozása s illetőleg a saját akaratanak való alávetése is a combinatio köztvetett, vagyis azon céljai közé tartozik, melyekkel árszabványainak érvényt akar szerezni. Arra törekszik, hogy egyedüli vevő vagy egyedüli eladó legyen, gyakran mind a kettő.

A mi a fogyasztást illeti, a combinatióknak érdekében áll annak emelése, de ez oly cél, mely az ármegállapításnak engedni kénytelen. Különben is a combinatio a fogyasztás mérve fölött nem rendelkezhetik a maga előnyére, hanem csak hatást gyakorol arra a közönség rovására.

IV.

A következők feladata lesz kimutatni, hogy a combinatiók céljait elérik-e s mily befolyást gyakorolnak a gazdasági életre.

A combinatiók hatásai vagy tisztán gazdaságiak, vagy gazdaságiak és socialisak, vagy pedig kizáróan társadalmiak.

A termelés körül a combinatiók legfőbb hatása a termelés csökkentésében áll. Erre szolgál mindenekelőtt a műhelyek bezárása, mit különösen a trust gyakorol, bár néha a kartell is megteszi azt.

Ha az üzemet nem szakítják félbe, akkor a combinatio egyéb eszközökkel iparkodik tagjainak termelését csökkenteni. Ilyen pl. a munkaidő megállapítása. Ilykép igyekszik a combinatio saját tagjainak termelését csökkenteni. De ha csak ezt tenné, ez még nem volna elég, mert hiszen mások termelése is befolyással van az ár alakítására. Szükséges tehát a mások termelésének korlátozása is. Ez ismét vagy úgy történik, hogy a combinatio tönkreteszi versenyével a rajta kívül állókat és így kényszeríti azokat üzemük beszüntetésére, vagy úgy, hogy díjat fizet azoknak, hogy ne dolgozzanak; vagy díjat fizet saját tagjainak, hogy csak a külföld számára dolgozzanak; vagy úgy, hogy új vállalatok létrejöttét meggátolja.

A termelés korlátozásának eszközei közé tartozik a bevétel megakasztása is. Így a rézsyndicatus Amerikában 1 centtel olcsóbban adatta el ügynökei által az ott belföldi használatra szánt érczet, míg az exporteur-tól, ki azt Európába akarta szállítani, 1 centtel magasabb árat követelt, hogy így az importot korlátozza.

Az ipari combinatio nemcsak a saját termelését csökkenti, hanem azon nyers anyagokét is, a melyeket feldolgoz. Így a cukor-trust lévén az egyedüli vevő nyers cukorra a new-yorki piacon, constatataltott, hogy az ottani consignatiók mérve apadt, a mi természetszerűen a termelés apadásával kapcsolatos.

De a combinatiók a termelésnek nemcsak mennyiségére, hanem milyenségére is nagy befolyást gyakorolnak, még pedig abban az irányban, hogy azt rosszabbítják. Minthogy pedig a combinatióknak ettől vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kell félnie, hogy elveszti vevőit, ha rossz a portékája, csak a saját érdekét fogja szem előtt tartani: kevesebbe kerülő, tehát rosszabb árút fog adni a vevőnek a magasabb árért.

A combinatio nemcsak kevesebbet és rosszabb milyenséggűt, hanem olcsóbban is termel. Egyedárusági helyzete van a munka és a személyes szolgálatok vétele körül is, tehát

nyomja a munkabért és az alkalmazottak fizetését. Sőt befolyást gyakorol a szállítási eszközök díjtételeire is. Így a Standard-Oil-Trust évenként körülbelül 20,000.000 dollárt takarít meg szállítási költségekben, részint a szállítási utakkal kötött szerződéseit, részint csatornahálózata és külön petroleum-kocsijai útján. Hozzájárul még ezekhez az, hogy a combinatio ki szokta terjeszteni a maga működését mindazon mellékjavakra, melyek a főzikk termeléséhez szükségesek. Így a petroleum-trust maga állítja elő a szükséges barreleket, kamarákat és fatartányokat, ezzel körülbelül 10,000.000 dollárt kimélve meg évenként. Ez a terjeszkedés különben nagyon érdekes jelenség, a mennyiben feltűnő a combinatióknak azt a törekvését, hogy teljesen függetleníteni akarja magát minden más gazdálkodó alanytól. Sőt a combinatio még azzal is elősegíti a termelés olcsóságát, hogy oly gyárakat, melyek aránylag kedvezőtlen helyen fekszenek, bezár és a kedvezőbb körülmények között működőkben dolgoztat nagyobb erővel. Így történt ez pl. az elevator-trustnál, mely az ósdi »floating« elevátorokat bezáratta.

De mindebből a köznek semmi haszna nincsen. Azt mondják, hogy a combinatiók nagyon jó szolgálatot tesznek a nemzetgazdaságnak, mikor azt tervszerűleg folytatják, mert nem lehet a bölcsesség netovábbja az, hogy a gazdaság folytonos krisisek között ingadozzék. Csakhogy mi biztosítja az így részekre szakgatott nemzetgazdaság egyes darabjai között az összhangot? Ki áll jót arról, hogy az egyik combinatio nem fog a másik rovására túltengésbe esni? Vagy hogy a combinatiók nem fogják háttérbe szorítani a gazdaságnak egy olyan ágát, a mely még nincsen így szervezve és így kevesebb ellenállási erővel bír?

És nem igaz az sem, hogy a combinatiók minden esetre képesek volnának a túltermelést orvosolni. Sőt nagyon gyakran ők maguk idézik azt elő. Még saját kebelükben sem képesek mindig korlátozni a termelés mértékét, a mennyiben tagjaik, különösen kartelleknél, iparkodni fognak szabványait megkerülni és kijátszani. Még kevésbé máshol. Erre a combinatio egészen csak ott képes, a hol egyedárúsága egészen tökéletes, mert különben a magas árak ösztönül fognak szolgálni másoknak arra, hogy ők is azon termelési ághoz lássanak és a combinatio által lehetővé tett nyereségben részesedjenek.

A cukor-trustre vonatkozólag is constatataltott, hogy a truston kívül állók nagy mértékben emelték a termelést; kartelleknél különösen feltűnő jelenség az, hogy annak nyomán mindenfelé új vállalatok teremnek. A mi nagyon természetes. Mert hiszen a combinatiók nagy titokzatossága folytán a tőkepénzes világ nem tudhatja mindig azt, hogy az ár magasága valamely coalitiónak köszönhető-e vagy a szükséglet

emelkedésének és azt ez utóbbinak tulajdonítván, már az előbb említett októl eltekintve is az illető gazdasági ágba fog.

Hazugság aztán az, mintha a túltermelés által okozott veszteségek felérnének azon károkkal, melyeket a combinatiók maguk okoztak. Igaz, hogy a krisisek tőkéknek megsemmisülését és javak elértéktelenedését vonták maguk után. De a combinatio is jár ily hatásokkal; a combinatio is tőkék megsemmisülését okozza, mikor a rajta kívül állókra nézve a további termelést lehetetlenné teszi és ugyancsak elértékteleníti azok javait is az azok elnyomására irányuló versenyben. Különben is a combinatiók nem háritották el a krisiseket, hanem csak megfordították azok menetét. Előbb a krisis annyit jelentett (az értékpapírválságoktól eltekintve), hogy vagyoni értékek a termelő kezéből a fogyasztóba sodortatnak át, míg a combinatio ez értékeket a fogyasztótól csikarja ki a termelő javára.

És nem igaz különösen az, hogy a combinatiók kárpótlást nyujtanának azon veszteségért, mely a gazdaságra fejlődésének ez combinatiók által való megakasztásából háramlik. A combinatiók megakadályoznak minden gazdasági haladást, mert elveszik annak indokait.

A termelő a nagy investitiókat azért teszi és azért fordít annyi szellemi munkát vállalatára, mert először is azt reméli, hogy nem változván az ár, nagyobb nyereségre fog szert tenni, de még különösebben azért, mert attól fél, hogy különben versenytársa fogja mindezt megtenni és így őt a piacról le fogja szorítani. De ha ez utóbbitól nem kell tartania, akkor nem fogja a fejét újításokon törni, sem nem fog ilyeneket nagy pénzbeli áldozatok árán vállalatában létesíteni.

A combinatióknak még két, a »termelés« körül való hatásáról kell megemlékezni. A combinatiók újabb combinatiókat és mindenféle szédelgéseket »termelnek«.

Az elsöre vonatkozólag több csattanós példát lehet említeni. 1890. január közepén az osztrák üveggyárosok kartellt alakítottak és egyszerre 30%-kal emelték az üveg árát. Erre nagy elkeseredés támadt az üvegesek és üvegkereskedők között, úgy hogy az utóbbiak elhatározták, hogy szintén kartellirozni fogják magukat. A czukor-trust két fűszeres associatiót vont maga után, melyek egyike New-York városára, másika annak környékére vonatkozik. A tej-trust következtében a farmerek Orange-County-ben szintén megpróbálták egy trust alakítását, de az egy év múlva felbomlott. Ugyanily kísérleteket vont maga után Chicagóban az elevator-trust a hajósoknál, de a kísérletek nem vezettek célra. Combinatio hatásait csak másik combinatio képes ellensúlyozni és így e másodlagos szövetkezések létesítése jogosult önvédelem gyanánt tűnik fel.

A mi pedig a börzei szédelgések termelését illeti, arra a néhai réz-syndikatus szolgáltatott eclatans példát. A réz-syndikatus működésével párhuzamosan ring keletkezett a rézbányák kiaknázásával foglalkozó részvénytársaságok papírajaira, mely azok árát magasra felszöktette. Így a Société des Métaux részvényei 1887. őszétől fogva 1888. márczius elejéig 550 frankról 1250-re, a Rio-Tinto részvények 250-ről 650-re emelkedtek. Londonban ugyanekkor egy »Szt.-Mauritius Őn-társaság« keletkezett, mely 1888. elején 90.000 font tőkével alakult meg s mely összegből az alapító 60.000 fontot tartott meg a maga számára a Szt. Mauritius bányáért, a mely pedig egy Carlsbad és Joachimsthal között fekvő rég elhagyott és víztől borított fészek. Sőt e láz hatása alatt majdnem sikerült egy tekintélyesebb »alapítás« is 2.000.000 font alaptőkével, csak hogy még korán kitudódott, hogy a bányát, melynek kiaknázására a társaság alakult volna, gazdája 10.000 fontért sem tudta Amerikában senkinek eladni.

De a combinatiók gazdasági megítélése lényegileg a körül forog, hogy mily hatással vannak azok az ár alakulására.

A combinatio egyfelől monopolistikus helyzeténél, másfelől eladásai vagy bevételei korlátozásánál fogva azon helyzetben van, hogy egy bizonyos határig tetszés szerint emelheti vagy nyomhatja az árakat. Az emelésnek — eladásainál — határát a magasság képezi, melyet a külföldi ár + vám + szállítási költségek s másfelől a fogyasztók vételi ereje megengednek. Az ár nyomásának — vételnél — határát a külföldön kínált ár — szállítási költségek — külföldi vám — esetleges kiviteli vám vagy + kiviteli jutalom s másfelől az eladók termelési képessége alkotja. E határokon belül a combinatio teljes önkénnyel és bátorsággal járhat el, feltéve, hogy teljesen abszolút.

Ha ez nincs meg egész mértékben, akkor a combinatiónak árszabásainál még azt is figyelembe kell vennie, hogy vajjon támadhat-e az általa megállapított ár-limitatio hatása alatt jelentékeny belföldi verseny. De ez utóbbi szempont erejét lényegesen csökkenti, hogy a gyengébb termelők előnyösebbnek tartják, ha a combinatio árszabásához tartják magukat és így annak előnyeit élvezik, minthogy azzal kikössenek. Ennek aztán az a hatása, hogy a combinatio által megállapított ár generalis árrá lesz és így az egész gazdaságra annál nyomasztóbb befolyást gyakorol. Sőt ez árnak oly nagy befolyása van, hogy a combinatió kívül állók rendszerint már akkor emelik áraikat, a mikor a combinatio azt még meg sem tette, de az már biztosan előre várható.

A combinatio által megállapított árnak még azon további hatása is van, hogy hatása alatt feljebb megy mindazon czikkek ára, melyek a kartell tárgyát képező áruval valamely össze-

köttetésben vannak, különösen pedig azoké, melyek a kartell-czikkből készítettnek. Így látható volt ez a réz-syndikatus napjaiban, a mikor a kékgálicz, rézrozsa, rézhamú stb. ára is emelkedett.

A combinatiók árszabályozását az ugrásszerűség jellemzi; az árak hirtelen változnak és átmenetek hiányával az egyes időközök árai nagy eltéréseket mutatnak fel, különösen a felfelé haladó irányzatnál, mert árainak csökkentésére a combinatio csak súlyos kényszerítő okok hatása alatt határozza el magát.

Sőt az egyes combinatiók árai egymásra is befolyással vannak, még pedig nemcsak ott, a hol a különböző combina-tiók függőségi viszonyban állanak egymáshoz, hanem ott is, a hol ugyanazon nyers anyagból készült több cikkre alakultak különálló szövethatározások, a mint ez különösen a különböző vas-kartelleknél tapasztalható.

A kartell elve és annak árszabályozása befolyással van a kartell tagjai által előállított azon cikkekre is, melyekre a kartell maga nem terjed ki. A főcikkekre vonatkozóan létrejött megegyezés természetesen ki fog hatni a tagok egész gazdasági működésére és így gyakorlatilag itt is ár-megállapodás fog érvényesülni.

A vámot a combinatiók a közönség által ha csak lehet, egész teljességében megfizettetik maguknak, de még kiviteli jutalmat is fizettetnek maguknak, vagy úgy, hogy ők maguk bizonyos összeget fizetnek egyes termelőknek, hogy csak a külföld számára dolgozzanak és ezen összeget azután az ár magasságában kiróják a fogyasztóra, vagy úgy, hogy egyenesen két árat szabnak meg: egy magasabbat a belföld és egy alacsonyabbat a külföld számára.

Átérve már most a fogyasztásra gyakorolt hatások megemlítésére, bizonyos, hogy a combinatiók a fogyasztás mértékét csökkentik, a mint ez a cukor-trustre nézve egyenesen constatatott is. Ez nagyon természetes is, mert hiszen a termelés csökkenése már magában véve is a fogyasztás kisebbedését vonja maga után. Még inkább elősegíti ezt az árak emelése, mert hiszen a fogyasztó nem fordíthat szükségleteire annyit, a mennyit akar, hanem csak annyit, a mennyi telik és így az egyforma nagynak megmaradó összegből kevesebb szükségletet elégít ki, ha az ár magas, mint hogyha alacsony.

A fogyasztás e csökkenése gyakran egész a szűkölködésig megy. E részben jellemzők az amerikai szénkartell által 1888-ban előidézett állapotok. Daczára annak, hogy az Egyesült-Államok annyi kőszént termelhetnének, hogy azzal az egész világot elláthatnák, mégis nagy szükség uralkodott ott szénben; a hol kapható szén, ott annak ára roppant mérvben fel volt csigázva, máshol pedig szén egyenesen nem volt kapható, mint Ohióban. Amerika nyugatán a farmerek a megfagyásnak vannak kitéve. Kansasban a szükség arra vitte őket, hogy szénrel

megrakott vasúti kocsikat kiraboltak. (Bayerische Handelszeitung 1888. okt. 27. 43. sz. 558.)

És nemcsak hogy a fogyasztás csökken, de a fogyasztók kiadásai jelentékenyen növeltetnek is. Kiszámították, hogy a czukor-trust által az Egyesült-Államok fogyasztóira évenként kivetett adó 40,000,000 dollár, ha az évi fogyasztást fejenkint csak 35 fontra tesszük is; pedig e számítás nagyon alacsony, mert az évi fogyasztás 1877-től 1886-ig fejenként 36 fontról 53-ra emelkedett. S ez a teher a legszegényebb néposztályokat nyomja legsúlyosabban. És azért az a combinatio jár a legsúlyosabb következményekkel, mely elsőrendű szükségleti czikkekre vonatkozólag alakul.

A combinatiók valóságos forradalmat idéztek elő a gazdaságban, felforgatták a termelésnek és forgalomnak összes viszonyait.

Socialis hatásaik között első helyen áll azoknak a munkásokra és a munkabérre gyakorolt befolyása.

A tőkének oly nagymérvű összehalmozódása, mint azt e szövetezések létesítik, már önmagában sem lehet előnyös a munkásra nézve, mert hiszen az által az ő súlya a tőkével szemben szükségkép csökken. A munkás függetlensége sokkal nagyobb mérvű a combinatióval, mint egyes egyén vagy akár részvénytársaság vállalatával szemben, mert hiszen az által, hogy egy gyárból kizáratik, ki van zárva az egész ország illető iparából és így ő annál inkább kénytelen kedvében járni munkaadójának és magát a munkaadó minden intézkedésének alávetni. E tényt elismerik a combinatiók hívei is, de arra utalnak, hogy a combinatiók, a mikor biztosítják a gyárak üzemének terjedelmét, egyúttal a folytonos munkát is biztosítják a munkás számára és így minden gyár állandó munkáskört terem magának, a minék viszont az a további következménye, hogy a munkásbiztosítás igazán lehetővé válik.

Csak hogy a gyakorlati élet ezzel a theoriával a legnagyobb ellentétben áll, mert az azt mutatja, hogy a termelés csökkentésével kapcsolatos üzembeszüntetés mindig nagyszámú munkások elbocsátásával jár. Sőt a combinatio gyakran nem elégszik meg az egyszerű elbocsátással, hanem azt a közönség által még meg is fizetetti magának külön. Így az amerikai szénkartell, ha azt találja, hogy már elegendő a termelt mennyiség, leszállítja a munkabért oly mélyre, hogy a munkások kénytelenek strájkolni, a minék következtében aztán a kőszén árát még jobban felemelik.

De nemcsak a munkával való elfoglaltságra gyakorol a combinatio befolyást, hanem a munkabérre is, a melyet lehetőleg leszállít, a míg a szükségletek árát felemeli. Mi védheti meg a munkást oly munkaadó ellen, a ki a munka vételénél is monopolizál?

Ilyen a kartell, a ring, a trust. Még csak egy kis statisztika volna hátra ezeknek a rablásra alakult szövetkezeteknek az elterjedéséről. De mire való ez a statisztika, a mely teljes úgy se lehetne. Elég tudni azt, hogy alig van ága a gazdaságnak, a hová be nem férhették magukat és nincs ország, a melyet megkiméltek volna. Tessék csak kézbe venni az ujságokat: nap-nap után olvashatni azokban új kartellekről, régiek megújításáról, terjedéséről. Igaz, olvashatni arról is, hogy egy-egy országban mily törvényes vagy egyéb intézkedéseket akarnak tenni a kartell-mozgalom megakadályozására. De ki hallott már valamit arról, hogy ez intézkedéseknek hatása is volt?

A ki figyelemmel kíséri e mozgalmat, szinte fatalisticus biztossággal várja az időt, a mikor az egész gazdasági élet kartellek és ringek szerint lesz szervezve.

DR. KOHN DÁVID.

IRODALMI SZEMLE.

Englands Übergang zur Goldwährung im achtzehnten Jahrhundert von Philipp Kalkmann. Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner. 1895. Ara 4 márka.

Dr. G. F. Knapp egyetemi tanár közrebocsátja a strassburgi egyetemen létesített államtudományi seminariun tagjai által, az ő vezetése mellett megírt dolgozatokat. E sorozatnak tizenötödik füzetét képezi a fenti munka; terjedelme a két függelékkal együtt 140 lap. A tanulmány a bevezetésen kívül öt fejezetre oszlik, ezek sorban a következők: Ansichten über die Entstehung der englischen Goldwährung. — Das englische Währungssystem am Ausgange des siebzehnten Jahrhunderts. — Der Kampf für die Silberwährung. — Der Sieg der Goldwährung. — Das Silbergeld wird unterwertige Scheidemünze. — Die Entstehung der Goldwährungs-Theorie. Az első függelék tartalmazza az 1691—1697. között megjelent s a kérdéshez szóló munkák jegyzékét. A második függelékben idézeteket és adatokat találunk, utóbbiak az árfolyamokra vonatkoznak.

A tanulmány behatóan foglalkozik avval a kérdéssel, hogy vajjon elő volt-e készítve az angol arany-valuta avagy hirtelen erőszakosan vezették azt be. Maga *Ricardo* az arany-valutát forradalmi ujjítnak nevezte. Szerző azt vitatja és bizonyítja, hogy az arany-valutára való áttérés nem volt más, mint a már tényleg létező viszonyok hivatalos szentesítése.

Ugyanis 1663. óta az értékmérőt képező ezüst-pénz mellett arany-pénzt is hoztak forgalomba, ez volt a *guinea*. Ezen aranyérmét az állami pénztárak az előre megszabott értékben kötelesek voltak elfogadni. A megszabott érték azonban változó volt. A guinea árfolyama a 18-dik században $21\frac{1}{2}$ ezüst-shilling, mi megfelel 1:15:571 értékviszonynak. Mindkét fémet díjtalanul verték pénzzé s mindkettő korlátlan mértékben képezett fizetési eszközt.

A guinea tarifrozása által az angol ezüst-valuta átalakult alternatív-valutává. A fizetéseknél mindig az olcsóbb fémet vették túlnyomó mértékben igénybe s csakugyan az ár-ingadozásának megfelelően majd csak arany, majd csak ezüst jutott a pénzverőbe kiadás végett.

Beállott azonban az az állapot, hogy az ezüst értéke emelkedett s huzamosabb ideig megmaradt a magasabb niveauon, e miatt az angol ezüst-pénzt, mint fémet külföldön elcserélték aranyért s az importált aranyból kivert érmékkel teljesítették a fizetéseket. A transactio nyereséggel járt, következőleg az ezüst majdnem teljesen

eltűnt a forgalomból. Megmaradtak a kopott vagy mesterségesen megcsonkított darabok, a melyek beolvasztása veszteséggel járt volna.

Az ezüst pénz hiánya sok zavart okozott. *Barnard* említi, hogy a munkaadó 100 poundra 10 shillinget ráfizetett, csakhogy aprópénzzel láthassa el magát. Máshol meg két-három munkás közösen egy tételben kapta meg munkabérét, mert nem volt aprópénz. S a szatócs csakis akkor volt hajlandó felváltani a munkások közös guinea-ját, ha nagyobb mennyiségű árut vásárolnak nála.

Newton tanácsára a bajon az olcsóbb tarifírozás által akartak segíteni, 1717-ben a guinea árfolyamát $21\frac{1}{2}$ -ről 21-re szállították le. E rendszabály sem használt. Kimondották, hogy 25 pound feletti tételek csak arannyal egyenlíthetők ki, evvel kívánták a meglevő kevés ezüstöt a kis forgalom számára biztosítani. E rendelkezés azonban felesleges volt, hisz a nagyobb összegeket már régen nem fizették ezüstrrel, mert nem volt.

A tények hatása alatt az angol közönség kénytelen volt az aranyhoz szokni s az alternatív-valuta arannyá változott. A publicum már most nem úgy számított, hogy a guinea értéke 21 shilling, hanem hogy 1 shilling képezi a guinea 21-ed részét. Hivatalosan az aranyat tarifírozták ezüstben, tényleg pedig az ezüst értékét fejezték ki aranyban. A sárga fém lett az értékmérő. Legerősebb érv e mellett az a tény, a melyet már *Harris* méltatott, hogy 1774-ben az arany-érmekek mesterséges csonkítása befolyásolta a külföldi váltók árfolyamát.

Az ezüst-pénz hiányából okozó zavarok enyhítésére 1797-ben a kormány $2\frac{1}{3}$ millió spanyol piastert fix árral hozott forgalomba, mely azonban csakhamar eltűnt. Meggyőződésévé vált a nézet, hogy ezüst-pénz csak akkor tartható meg az országban, hogyha ércztartalmának megfelelő érték felett hozzák forgalomba s csakugyan az ezüst-pénzből váltópénz lett.

Figyelmet érdemlő fordulat 1798-ban állott be. Az ezüst ára csökkent oly mértékben, hogy hosszú idő után megint vittek ezüstöt a pénzverőbe, melyet már ki is vertek. De mielőtt a tulajdonos megkapta volna az ezüst-érméket, megjelent a kormány parancsa, mely elrendeli, hogy a kivert ezüstöt újra olvasztsák össze, mert nem létezik olyan királyi proclamatio, mely megengedné az ezüst kiverését.

A megokolás vagy tévedésen alapult, vagy csak ürügy volt, mert a fennálló engedményt soha vissza nem vouták, csak hosszú időn át magánosok nem vittek ezüstöt a pénzverőbe. A kormány sietett önkényes rendeletét törvény által megerősíteni. Kiküldtek egy bizottságot, melynek tagja volt az egész arany-valutát feltaláló, azt mindig ügyesen és lelkesen védő *Lord Liverpool* is, kinek fia *Earl Liverpool* később a parlamentben is hathatósan támogatta apja eszméjét és törekvését.

Ezen bizottság kezdeményezte az arany-valuta berendezését. A cél elérésére meg kellett akadályozni az arany kiszivárgását, ezt elérték az ezüst kiverésének betiltásával. A véglegesítést a bizottság egyenetlensége és a napoleoni háborúk okozta papírpénz elodázta 1816-ig, mikor az egészet törvényes úton véglegesen rendezték. Nem is hihető, hogy Anglia feladja erőteljes positioját a bimetallisták kedvéért, hisz *Balfour*, a nemzetközi kettős valuta híveinek remény-sége is. mint activ miniszter nem akar actiot az arany-valuta ellen.

Maga *Kalkmann* nem bírál, csak ismerteti, bár az egészből kiérezhető, hogy az arany-valuta hive. A kis munka itt-ott hosszadalmas, ismétlésekbe eső, de azért nagyon megérdemli, hogy olvassuk.

Havas Miksa.

Double péril social par A. Giraud-Teulon. (Bibliothèque des sciences morales et politiques. Paris. 1895. 255 lap.) Kettős veszedelemtől félti a feunálló társadalmat szerző az egyház uralmától és a socialdemocratia diadalától. Az egyházzal a munka első száz oldala foglalkozik, s mivel ez nem tartozik ide, elhagyom s nem hozom elő levezetéseit, melyekből azt akarja kisütni, hogy az egyház szétbontja a bourgeois-osztályt. Érdekes azonban tudni azt, hogy Giraud-Teulon az eszményt külön társadalmi erőnek tartja, a többi társadalmi kapcsolatok mellett, a mi a sociologiai fogalmaknak nyilvános összezavarása és arra kényszeríti a könyv íróját, hogy mindenféle, igen üres meghatározásokat vigyen bele a munkába és azokat elvekké nevezze ki.

A második részben elérünk végre a socialismus vizsgálatához. Talán nem is egészen jól mondtam, hogy vizsgálat, mert a mi itt történik, az egészen más. Könyvünk tudniillik úgy cselekszik, hogy elmondja, miért van jogosítva a polgári osztály tőkéletes uralma a szerzőnek (némileg fölületes) fejlődési nézetei alapján? — s miután ezt elmondta, és így megépítette az alapot, közben forog ezen alap körül és jobbra-balra »nem«-et integet a socialdemocratáknak. Ezek a socialdemocrata ellenes kijelentések a régiek, vagyis azok, melyek ma mindenkinek a szájában forognak: hogy álmuk lehetetlenség, fictió, a mi igaz is; hogy az emberek soha egyenlőkké nem lesznek és nem lehet egyenlő jogról beszélni, a mi megint bizonyos; de Giraud-Teulon még hozzáteszi: (172. lap) a miket a socialismus emberi jogokul követel, azok a gorilla jogai s nem a civilisált emberé, — a mely szerencsétlen formulázást, úgy hiszem, nemcsak alólirott, de más olvasó is elengedett volna.

De lássuk magát a főpontot, az alapot; melyik fejlődési elmélet az, melyre G. T. a polgári osztály teljes uralkodását fölépíti? Daczára annak, hogy a szerző elfogadja Darwin tanát, sőt Malthusnak egész külön fejezetet szentel (II. rész 8-ik §.), azért van külön mondani valója is, s ez a következő: Csak a spiritualisticus vallások és philozófiai hitették el azt az emberekkel, hogy ők természettől fogva egyenlők, mert éppen ellenkezőleg a természet kérlelhetlen törvénye szerint vad harczban és egymást pusztító küzdelemben mutatkozó egyenlőtlenség van a vadak közt. Nem is a művelődés változtatja át az eredeti egyenlőséget egyenlőtlenséggé (Rousseau), hanem a művelődés éppen azt teszi, hogy megteremtve az emberek összetartozását, küzdelmüket enyhíti, az ipar mezejére viszi át s ezzel egyúttal halad az egyenlőség felé. Ez az utolsó tétel az, melyért mindezeket a dolgokat elismételtem; az az igen-igen jellemző tétel, mely a socialdemocratia-ellenes irodalomnak nagy részében uralkodik ma. Mint látni való, a socialdemocraták azt állítják, hogy valaha egyenlőség volt az emberek közt, a melyet a mai civilizáció megrontott, s azért el kell temetni ezt a civilizatiót, ezt a társadalmat. Evvel szemben minden tudósok teljes joggal mondhatják, és mondják is, hogy ez nem így van, ez tőkéletesen képtelen állítás, mert egyenlőség sohasem volt. Eddig minden jól volna De most egyet tovább csavarintanak a dolgon, — mint G-T is — és azt várják, hogy ezután (talán) lesz egyenlőség és mi haladunk affelé.

Nem másik túlzás-e ez? Nem épp oly igaztalan-e ez az állítás, mint ama másik, a socialdemocratáké, mikor épen a közgazdaságtanban egy jel sem mutat az egyenlőség felé? És nem sokkal egyszerűbb volna-e nyugodt arczzal bevallani, hogy nem haladunk a gazdasági egyenlőség felé, és nem is gondolkozhatunk róla, mert olyan nincs és nem lehet? Azt hiszem. ez az álláspont volna a leghelyesebb és a mennyire megnyugtató, épp oly következetes is. Mert ha egyszer az igazság szerint bebizonyítottuk a socialdemocratáknak, hogy az egyenlőség fictió, akkor miért nem mondjuk magunkkal szemben is ugyanezt: fictió? Mert az, és nem más.

Ily hangulatban és ilyen alapról érkezik azután szerzőnk a »bourgeois« osztály szerepéhez, a melyet minden áron meg akar erősíteni s melynek u. n. »privilegisált« helyzetét teljesen jogosultnak tartja. A dolgot ugyanis ügyességgel, — (nagyobb ügyességgel, mint igazsággal) — úgy magyarázza el nekünk, hogy miután az emberiség célja az, hogy a társadalom segítségével a civilisatióban haladjon és evvel ama vad egyenlőtlenségből kimenekedjék, tehát mindenki jogot kap, a mennyi érdemet szerzett magának e haladás, illetőleg a társadalom körül. Mivel pedig azt, hogy kiki mennyire haladt, főként egy tény mutatja, t. i. a magánvagyon, tehát: a magánvagyon, mint minden művelődés alapját védeni kell s ezzel azokat, kik ezt képviselik: a polgárosztályt, föltétlen védelemben részesíteni.

Ez volna főgondolata a munkának, melyet több függelék zár be néhány érdekes adattal. Ez a főszlop bizony nem nagyon erős, és ügyességgel is nehéz eltakarni építési ferdeségeit. De minde hibáknál, sőt még ügyességénél is jobban jellemzi egy érzés Giraud-Teulont: nemes és hevülő szeretete a középosztály iránt, mely bármennyi tévedésbe ragadja is, mindig erős marad nála s mely egész munkája alatt elterül. Irigyelhetik érte sokan, kik nem szívesen veszik ajkukra ezt a szót: bourgeois vagyok.

Hegedűs Loránt.

Le pape, les catholiques et la question sociale. Par Léon Gregoire.
(Paris. 1895; 323. lap.)

Grégoire most megjelent könyvét a katolikus socialismusról Langénieux bíboros érsek vezeti be, ki ama híres, nevezetes munkás zarándoklás élén állott, melyek XIII. Leo pápa Rerum Novarum bullája felelt (1891 májusában). Ajánlás is, könyv is egy célzt akar-nak: a Rerum Novarum encyclikára támaszkodva bebizonyítani, hogy a socialis kérdést csak a katolikus egyház oldhatja meg, s hogy megfordítva, a katolikus egyház csak úgy győzedelmeskedhetik mind e világ felett, ha kezébe veszi a munkás-kérdést. »Ha az egyház föl akarja támasztani a keresztyén ideát, — írja Grégoire, 236. l. — akkor a socialis kérdés adja meg az alkalmat erre. A socialis hatalom csinos lehet, és kell az egyháznak nemzetközi szerepet játszani.«

Ebből a célból G. a munka első részében a Rerum Novarum encyclica előtti keresztyén-socialisticus áramlatot írja le. Ketteler munkásságától kezdve Németországon a német Centrum-párt program-jáig s az 1894-iki kölni kath. kongresszusig; majd Ausztriában Liechtenstein herczeg s Vogelsang működéseig; igen érdekes a Decrutins-vezette svájcz mozgalom leírása, melynél sokkal töredékesebb az angol és amerikai állapotok ismertetése, végül Franciaországban fő-

ként De Mun szervezései következnek. Mindez érdekes nemcsak azért, mert G. igen jól ért a csoportosítás mesterségéhez, hanem azért is, mert az ismertetésből egészen más ábrázolat jön ki, mint a mit szerző akar, mert az olvasó azt a képet nyeri, hogy az egyházat lépésről-lépésre hajlították a socialismus felé, melyből a Rerum Novarum encyclicában sokkal kevesebb foglaltatik, mint a minőt G. kimagyaráz belőle.

Ugyanis, miután munkája második részében (»le digne social de l'église et la situation économique actuelle«) egy igen könnyű hadakozást folytatott a közgazdasági tudomány ellen, — azért könnyűt, mert a legszüettebb tételeket támadja meg, ezután hozzáát a pozitív socialis reformok magyarázatához, mindig a Rerum Novarum alapján. Így magyarázza el azután, hogy ime a socialis kérdés megoldása ez: az evangéliumi igazságnak kell uralkodni. Az igazság és kegyes jótékonyág uralmára pedig két eszköz vezet, melyek közül egyik csak oly szükséges, mint a másik: az első a munkás-osztály szervezése, a másik az állami intervenció a munkások érdekében.

A munkások szervezésébe belefoglalja nemcsak a trade unionokat (Franciaországban: syndika), hanem a kététező céhek visszaállítását (magát e szót nem szereti használni), és ezek alapján a teljes, foglalkozási ágakra oszló érdekképviselőket. Ezekben az intézményekben nemcsak azért bizik G. mert így újraszervezik a társadalmat, mely most egyszerű mechanizmussá alakult át, a helyett. hogy organismus lenne, hanem azért is, mert lehetetlennek tartja, hogy az egy azon foglalkozást űző mesteremberek egymás ellen dolgozának (159. lap.) Egyszóval G. mindenképpen igyekszik megelégedezni a modern versenyről.

Az állami intervenciónál a tanszéki socialisták követeléseit hangsúlyozza. De itt hosszas magyarázatokba és újabb csoportosításokba kell bocsátkoznia azért, hogy ki tudja bogozni ezt a csomót: hogyan követelheti ő, ki mindegyre támadja az államot, mégis az állam beleavatkozását a munkások ügyében — az egyház nevében? Fél, hogy több ellenmondásba keveredik s igaza van ebben.

Végül a »jövő«-ről szól (l'avenir), s itt ismét teljes lelkével az egyház felé fordul, mely a jövő századnak szerinte egyetlen nemzetközi hatalma s mely most újból kezét fogva az alsó néposztálylyal, nem csak elég erős arra, hogy a socialismus ellen küzdjön, mit a modern állam saját alapelvénél fogva *nincs jogosítva* (247. lap) megtenni, hanem arra is képes, hogy az ismertetett új társadalmi rendet fölépitse.

Hegedüs Loránt.

R. van der Borcht: Das Verkehrswesen. Leipzig, 1894. X., 468. lap.

Az utóbbi évekből kevés közgazdasági szakmunka van, a melynek megjelenése nagyobb figyelmet ébresztett volna, mint ezé. Napjainkban, a midőn tuczatszámra producálják a közgazdasági tudomány műhelyei a rendszerező műveket, kezdve a rövid vezérfonalaktól a nagy apparátust követelő enciklopédiákig, a midőn egyes tudományágak, például a pénzügytan, több kiváló szakmunkában válogathatnak: méltán kelthet csodálkozást az a tény, hogy a közlekedésügy, organismusának a népek anyagi és szellemi életébe oly sokszorosan benyuló szövénnyével még mindig nélkülözi azt a tudományos munkát, a mely practicus jelentőségét és hatásait megállá-

pitaná és helyét az államtudományok monumentális épületében betölténé. A magyar szakirodalomban ilyen munkát persze még keresni se szabad, az internationalisban is csak a Sax-é¹⁾ valósítja meg e feladatokat. De midőn a prágai egyetem volt tudós professora könyvét megírta, specialisan a vasutügy valóban vulcanicus talaj volt. Közép-Európában, a melynek viszonyait kellett első sorban fejtegetéseinek alapjává tenni és a melyhez azokkal fordult, nyereszkező pénzembereké volt e téren a főszerep és ama harcokról, crisis-ekről és scandalumairól ismeretes korszakban nem jegeczedhetett ki nyugodtan a komoly tudós pártatlan tanítása és ítéllete. Tizennyolcz év nagyot változtatott a dolgok során. Ausztriában ismét tért foglalt az államvasuti rendszer, Magyarországon megalkult és Poroszországban befejeződött. Az ilyen tudományos munkának mások ma az alapjai is, a céljai is. Ma tapasztalatok vannak, akkor tapasztalatokat tettek. Akkor útmutatás kellett volna a jövőre, ma criticá-ára, megrostálására van szükségünk a multaknak. Tizennyolcz év előtt, a mikor még építettek, az ilyen munka a politikusoknak válhatott fegyverévé — és sok az is volt — ma, mikor megmáshíthatatlan tényekkel vagyunk szemben, a legjobból is csak jó tudományos tankönyv lehet. De azért mit sem változtat ez a feladatát sikeresen megoldó író érdemén, mert munkája, fáradsága az óriásilag megszaporodott anyag révén csak növekedett.

Borghit öt részre osztotta munkáját. Az első, a mely — a bibliographiát leszámítva — három nyolczadát teszi az egésznek. A közlekedésügy általában címet viseli. A szerző azzal indokolja ezt a rendezést, hogy a közlekedésügy irodalma egyes részleges problemák vizsgálatában forgácsolódván el, szükségesnek mutatkozott a különböző közlekedési eszközök egymással érintkező és egymástól legtovább eső pontjait kijelölni. Mert minden egyes közlekedő eszköz csak az egész közlekedésügy tagja gyanánt fogható fel helyesen.

Bizonyos, hogy ezen nagyon is lehet vitatkozni. Tényleg: a munka általános része gyakran nagyon is specialis és miután a következő négy részben — a melyek a köz-, vízi és vasutakat, végül a posta- és táviróforgalmat tárgyalják — az ismételéseket lehetőleg kerülni kellett, ez utóbbiak nagyon is laposaknak, üreseknek látszanak.

Az általános részben a közlekedésügy következő definitióját találjuk: a közlekedésügy összessége amaz eszközök és berendezéseknek, a melyek a térbeli távolságok legyőzését célozzák. A szerző azután áttér a közlekedésügy felosztására, a közlekedő eszközökre (út, jármű, motor), a közlekedés közgazdasági functióira. A közlekedés sohasem öncél, még a sétakocsizás vagy bicycle-kirandulás is csak eszköz a szórakozásra, stb.; a cél továbbá nem okvetlenül a termelés és fogyasztás viszonyát érinti, mert eshetik a társadalmi, political, szellemi és erkölcsi élet terére. A közlekedés tökélesbitésétől függ annak közgazdasági hatása, korunkat a föltötte intensív közlekedés jellemzi. Az intenzitás növelésének a létező szükséglet a határa. Ez a szükséglet azonban nem absolut, mert növelhető és

¹⁾ Sax, Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft. 2 Bände. Wien, 1878/79. Picard-nak 4 kötetes *Traité des chemins de fer*-je kevésbé jelentős, különösen a mi viszonyainkat tekintve.

ezen alapszik a tökélesbítés forgalomfejlesztő hatása. A következő szakaszban az egyes közlekedő eszközök hasonlítottak össze. A forgalom tömegességére (»Massenhaftigkeit des Verkehrs«) és az olcsóságra nézve a tengeri, aztán a víziút áll elől, majd a vasutak- és végül a közutak következnek. A gyorsaságot tekintve, természetesen a vasutak állnak legelől, a sokoldalú kihasználást nézve azonban — szerzőnk szerint — a legkedvezőtlenebbül. A vasut csak olyan kocsikat enged meg, a melyek a nyomtávnak megfelelnek, míg a víziutak e tekintetben nagy változatosságot tesznek lehetővé. Ez az okoskodás azonban csak látszólag helyes. Igaz, hogy folyamokon, sőt a tengeren is csónakkal lehet menni, de *ettől* a forgalomtól bátran eltekinthetünk, mert bizonyos *gazdasági cél* a víziutakon is egészen határozott felszerelésű hajókat tesz szükségessé, úgy hogy valamely hajósvállalat nem fog alkalmazni hosszú utakra kis helyi propellereket, stb.

A harmadik fejezet a tökéletesedett közlekedés hatásairól szól. A javak termelése megolcsóbbodik, a gyors szállítás következtében a megkötött tőke hamarabb lesz szabaddá, a munkamegosztás tökélesbedik, az árak messzebbre szállíthatók, stb. Általában helyesen részletezi a szerző e különben már meglehetősen ismeretes dolgokat, de igen kellemetlen az olvasóra, hogy némely teljesen jelentéktelen pontot széles, szöszaporító modorban tárgyal. Így például (32. lap) a jó közlekedés előnyeivel komolyan szembeállítja azt a veszteséget, a melyet a vasuti átjáróknál előforduló várakozás okoz. Igaz, hozzáteszi, hogy ez az idővesztesség gyorsabb járással ismét behozható és hogy ilyen nivó-átjárók nem is okvetlenül szükségesek, de tudományos munkában legjobb az ily subtilitásokat fel sem említeni.

A tökélesbített közlekedés socialis hatásait tárgyalva, a szerző azt állítja (44. lap), hogy belőle éppen a legkevésbé tehető osztályok húzták aránylag a legtöbb hasznot. Ezt — úgy hiszem — alig lehetne bebizonyítani.¹⁾ Más helyütt (a 34. lapon) maga Borghet is elismeri, hogy »a közlekedés mai organisatióját leginkább a nagyipar használhatja ki«.

A negyedik fejezet az államhatalomnak a közlekedésügyben való feladataival foglalkozik. »Midőn a magángazdaság nem képes, nem hajlandó vagy a közérdeknek nem megfelelő, az állam ajánlkozik executiv organumnak.« A mi a legelsőt illeti, a szerző »nem tartja túlzásnak azt az állítást, hogy a közlekedésügy terén ma nincsen oly feladat, a mely a magántőketársulás erőit meghaladná«.

Másképpen áll a társulatoknak vállalkozásra való hajlandóságával. Attól tartanak, hogy a vállalat a befektetett tőkét nem fogja kellőkép kamatoztatni. Az állami subventio egyes módjai gyanánt a szerző megemlíti: a szállítás monopoliumának biztosítását, adómentesség megadását, pénzbeli segílyt, ingyenes földek átengedését (pl. az amerikai Pacific-vasutaknál), végül a kamatbiztosítást. Ez utóbbi rendszer veszélyeit nem hallgatja el, de olyan szükséges rosszat lát benne, a mely alkalmazható ott, a hol az állam a közlekedő utak megépítésénél nem nélkülözheti hozzájárulását a magántőkének, a melyben azonban nincs meg a kellő áldozatkészség és vállalkozó kedv. A harmadik állami beavatkozás oka az, hogy a

¹⁾ Hasonlókép ellenkező véleményen van: Otto de Terra: Sociale Verkehrspolitik. Berlin, C. Heymann, 1895.

magán közkereseti társaságok a közérdeket nem tartják mindig kellőképpen szem előtt. Teljes harmoniában a magán- és a közérdek különben sohasem lesz. A magánérdek például csak a kedvező nyereséggel kecsegtető utvonalakat hajlandó kiépiteni, míg a közérdek a hálózat tervszerű, egyenletes conceptiójára törekszik. Hasonló jellegű okokból szükséges volt továbbá a szállítási kötelezettség kimondása, a technikai egység elrendelése, stb. Végül a legjelentősebb állami beavatkozás az, melyet a *tarifafenhatóság* névvel szoktunk jelölni. Minden állam igénybevette ezt a jogát, talán csak az Egyesült-Államokat véve ki, a hol azonban a szabad tarifagazdálkodásnak meg is adják az árát. A díjszabások mérséklésének bizonyos nyereségosztaléktól való függővé tételét azonban a szerző, helyesen, illusoriusnak tartja, hasonlóképp csak csekély védelemnek mondja bizonyos maximális tarifák kikötését.

A szerző azután a közlekedő eszközöknek állami igazgatásba való vételéről értekezik. Utal arra, hogy a modern közlekedő eszközök a monopoliumhoz hajolnak. A verseny jelentőségét azonban alábecsüli. Nem helyes, hogy két közlekedő út egymással csak a csomópontokon concurrálhat. Némelykor közbeeső állomásról is előnyösebb az árút valamely szárnyvonal segítségével (sőt esetleg a csomópont állomásra való visszaküldéssel) a másik vonalon szállítani. A köz- és viziutak ugyan a vasutak korában is megmaradtak, de *nem földrajzilag egymás mellett és nem ugyanazon gazdasági feladatok teljesítésére*. A hol ezt mégis látjuk, ott vagy háboru van vagy volt. Borghat pedig a békés együttélést akarná constatálni.

Concurrencia *lehetséges*, de az a kérdés, hogy kívánatos és jó eredménnyel jár-e. A theoria persze a »győzzön a jobb!« elvét hirdetve, a verseny fejlesztő hatásának a közérdek szempontjából való becses tulajdonságára mutat, de a tapasztalat a mellett tanuszkodik, hogy a közlekedő vállalatok nagyon hamar abbahagyják a versenyt és kartellt kötnek. Mégis: bár ilyenkor a díjszabásokat a verseny tartama alatt fennállotthoz képest felemelik, a végeredmény azért rendesen kedvezőbb a közérdekre nézve, mint a versengés *előtt* érvényben volt magas díjtételek.

A »vegyes« vasutigazgatási rendszert a szerző a megérdemelt elvető kritikában részesíti. Az állam itt egyszerre felügyelő hatósága és concurrens polgárainak.

Sikerrel fordul a szerző Sax-nak a vasuti részvénytársaságokról felállított amaz elmélete ellen, mely szerint ezek delegált functionáriusai lennének az államhatalomnak. A tapasztalat azt mutatja, hogy e társaságok bizony nem a közérdek szempontjából kezelik hálózataikat, mert hiszen első sorban lehetőleg nagy nyereség elérésén fáradoznak. Ha tehát az államhatalom e társaságokat engedélyezi, ezzel nem teszi őket a maga organumaivá, hanem *lemond* ama feladatok teljesítéséről, a melyekre a közlekedési szükséglet legtökéletesebb kielégítését tekintve, az állam van leginkább hivatva.

A következő szakaszban a szerző az állami üzem előnyeit és gyöngéit hasonlítja össze. Ha a pénzpiac nyugodt, az állam; ha mozgalmas, akkor a magánvállalkozás szerezheti be könnyebben a szükséges tőkét. A vállalatok részvényei sokkal inkább elősegítik a tőzsdéi üzérkedést, mint az állampapírok. A mi pedig az építés szoliditását és olcsóságát illeti, »éppen olyan helytelen és éppen olyan helyes azt állítani, hogy a társaság, mint azt vallani, hogy az állam

épít jobban és olcsóbban. Mindkét állítás elméletileg igazolható (?) és elvethető, minden a konkrét viszonyoktól, körülményektől és személyektől függ. Az állami igazgatástól inkább elvárható, hogy a tarifaképzést a közgazdasági viszonyokhoz fogja alkalmazni, a mi annál inkább lehetséges, minél kevésbbé törekszik magángazdasági nyereségre. Ismét mellékes dolgot tárgyal a szerző, midőn a vasuti hivatalnokokra gyakorolható politikai befolyást mérlegeli. Ez utóvégre egyik rendszer tárgyi sajátságaihoz sem tartozik; ha az állam akarja, éppen olyan befolyást lehet magán- mint államvasuti alkalmazottakra gyakorolni. De legfőbb veszélye az állami üzemnek a burocratismus, a mely azonban elkerülhető, ha az illető hivatalok megfelelő szervezetről és a hivatalnokok szakszerű kiképzéséről gondoskodnak. Mindezek után a szerző még sem dönti el a sokat vitatott rendszerkérdést, hanem a mindenkori viszonyoktól teszi azt függővé. »De jól adminisztrált állam számára, a mely megbízható és szakavatott hivatalnokokkal rendelkezik, mégis a közlekedésügy állami igazgatása jelölhető meg a legcélszerűbbnek«.

A következő szakasz, melynek címe: »A közlekedésügy állami kezelésének pénzügyi rendszerei«, egyike a legfontosabbaknak. Ha az állam, éppen úgy, mint a részvénytársaságok, lehetőleg nagy nyereséget czéloz, a »magángazdasági vagy ipari« elvet követi. Ha ezenkívül még a magánvállalkozást is teljesen kizárják, akkor az állam a közlekedésügyet éppen úgy kihasználja, mint akár a dohánymonopoliumot. Éppen ellenkező az ingyenes kihasználás megengedésének elve (»Princip des freien Genusses«). Középut az »illetékrendszer«, a mely csupán az önköltségek teljes megtérülését czélozza. Hogy melyik systema a leghelyesebb, általánosságban nem mondhatni, miután a kor és az ország itt is nagy szerepet játszik. De a »magángazdasági« rendszert sohasem szabad ama határon túl is kiterjeszteni, a melyen a közlekedésnek még nemzetgazdasági nyeresége van. Különben pedig nem lehet elítélni a lehetőleg előnyös nyereségre való törekvést, feltéve, hogy a közgazdasági érdekek tekintetbe vétetnek. Az ingyenes használat a vasutaknál nincsen helyén, ellenben az illetékrendszer alkalmazása kívánatos.

A rendelkezésünkre álló tér nem engedi meg, hogy a fejtegetések gondolatmenetét továbbra is kövessük. Azért még csak ama fejezetekkel foglalkozunk, a melyek a tarifaképzést, a közlekedésügy legnevezetesebb és legvitásabb funkcióját tárgyalják. Borghitt itt a tudományos *non liquet*-ek emberének bizonyul. Miután az általános részben kijelentette, hogy a fuvaros (általános értelemben véve e szót) lehetőleg magas, a felek lehetőleg alacsony díjszabásokra töreksenek és hogy a díjszabás felső határa az, a melynél a szállítónak még egyáltalában haszna van a szállításból, alsó határa pedig az önköltség, hozzáadva a kockázati és haszonköltségeket, többé érdemileg meg sem közelíti ezt az ugyancsak széles latitúdót. És alig néhány lappal tovább már az önköltségek pontos megállapításának lehetőségét is tagadja (különben helyesen). De hát valami alapjának mégis csak kell lennie a tarifamegszabásnak! Ha a szerző a fejezet végén azt mondja, hogy itt különböző factorok szerepelnek és nem lehet megmondani, melyik lesz konkrét esetben túlsúlyban, ezzel alig lettünk okosabbak. A confusió még teljesebb lesz a vasuti tarifákról szóló fejezetben. Borghitt itt egy-más után veti el — mondhatni — az összes főbb díjszabási rendszert. A személydíjszabásokkal ugyanígy jár el, legvégül pedig enuntálja,

hogy »a személyszállítási tarifák ezek szerint még alapos átalakításra szorulnak, míg megfelelnek amaz igényeknek, melyek irányukban jogosan támaszthatók«. Melyek az igények és milyen legyen az az alapos átalakítás? A szerző ezt nagy önmérséklettel elhallgatja.

Hasonló ingadozást, határozatlanságot tanusít egy concret díj-szabási tervvel szemben. A Perrott-Hertzka-féle zónatarifával a »népesség felfogását« állítja szembe, a mely »még nem követeli meg a személy- és áruszállításban való különbségek tekintetbe nem vevését«. Hozzáteszi: »Lehetséges, hogy később más felfogás lesz az uralkodó«. Már bocsánatot kérünk: a laicus nagyközönség nézetei nem tekinthetők a tarifaképzés factorainak. Nem a nézetek teszik a tarifa-viszonyokat, de a viszonyok a nézeteket

Azt akarnók még megemlíteni, mennyire veszi számba v. d. Borghat a közlekedési statisztika eredményeit. A felelet elég kedvezőtlen. Alig találunk egy-egy számadatot, a melyhez alapos kétség ne férne. A legtöbb tényleg hamis és mindegyik régebb időből való, mint azt az illető statisztikai publicatio megjelenése szükségessé tenné. Egészen megmagyarázhatatlan továbbá a szerzőnek az az eljárása, hogy a legegyszerűbb számadatokat is más szerzők munkájából idézi.

Összefoglalva a munkáról való nézetünket: feladatát, a melyet az irodalmi viszonyok, a megjelenés külső formája — a munka a Frankenstein-féle *Hand- und Lehrbuch*-ok sorában jelent meg — és nyilván a szerző maga is megszabtak, nem oldotta meg. Bizonyos fejtegetések éppen elfogadhatók, de az egész nem tudományos munka és éppen a legfontosabb problémákban való nagy határozatlansága miatt a gyakorlati életnek sem lehet irányadója.

Bokor Gusztáv.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az *Economist* augusztus 3-iki számában Robert Benson levelét olvassuk, mely a pénz értékesedésének hatásával foglalkozik. Egy államférfiú mondta: »Nincsen olyan hatás, mely jobban fékezne és akadályozná a nemzet vállalatainak fejlődését, mint a standard értékének állandó emelkedése.« Ezen merész állítást támogatja egy nagyobb lap levelezőjének azon tétele, hogy »a világ ezüstvalutas és papírpénzt használó országainak egyideű története kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a pénz értéktelenedése a kereskedelem fejlesztőszere«. Ha ez igaz, — mondja Benson — akkor az 1869. szeptember 24-diki hirhadt fekete péntek előidézői Jay Gould és James Fiske nagy philantropok és Észak-Amerika jötevői voltak.

Ugyanis a prairie-k búzájának árát a liverpooli piac aranyvalutája szabályozza, ez mutatja meg, hogy egy egység búza mennyit ér aranyban. Csakhogy Észak-Amerikában három évvel a polgárháború után az aranypénznek a papírpénzhez viszonyítva agiója volt, mi az árra befolyást gyakorolt. Az agió emelkedése emelte a búza árát papírpénzben kifejezve. Gould megmondta, hogy a prémiumot 34 $\frac{1}{2}$ %-ról fel kell emelni 45 $\frac{1}{2}$ %-ra, ez által egy bushel búza ára 1 $\frac{30}{100}$ dollárról felszökik 1 $\frac{40}{100}$ dollárra, ilyen ár mellett pedig a farmerek kiszorítják Angliából a Fekete tenger mellékéről oda szállított gabonát. S az agió csakugyan emelkedett. Fiske és Gould nyakra-főre vásárolták nem a búzát, hanem az aranyat.

Egy ideig jól ment minden, meg volt elégedve a farmer is, a vasut is, Gould is. De csakhamar beállott a visszahatás. Három

hét leforgása alatt szétpattant a buborék s az agió, mely a fekete péntek reggelén elérte a 65^o/o-ot, ismét leszállott 35^o/o-ra, arra a niveaura, mely megfelelt a tényeknek és honnét mesterkéltséggel eszközökkel hajtották fel. Gould tehát tudta rontani a pénz vásárló erejét és emelni a búza árát.

A crisis után a kereskedelem fejlődésében a szokásos apály és dagály mutatkozott, de 1879-ben az aranystandard visszaállítása, az agió eliminálása, a pénz értékesedése éppenséggel nem ölte meg az ipart, hanem ellenkezőleg, páratlan haladást létesített a nemzeti fejlődésben.

Az események azt mutatják, hogy a pénz elértéktelenedése, akár természetes, akár csaloéka okok miatt állott is ez be, hosszabb idő alatt szerencsétlenséget okoz. Ha a sovereign értékének gyengülését óhajtják, akkor térjünk át a papírpénzre, melynek mennyiségét a törvény parancsszava emelheti tetszésszerű mértékben. Voltaképp minő mennyiségű pénzt is kívánnak a bimetallisták?

Azt is állítják, hogy »az árúk ára változik a pénz mennyisége szerint, de az arany mennyisége, viszonyítva az árúkéhoz, kisebbedett, következésképp az aranyban kifejezett árak csökkentek«. *Benson* erre válaszolja, hogy bár mind az arany pénz, de nem mind a pénz arany.

A következő számban *Moreton Frewen* válaszol *Benson* levelére s először is constatálja, hogy a bimetallismusnak semmi köze sincsen a kényszerhez vagy a papírpénzhez (greenbackism). A parancs a sterling-váltók árfolyamában majdnem napi ingadozást eredményez, mit *Brasília* és *Argentína* bizonyít, éppen ezért az ezüst restaurációjának célja megszüntetni azt a fluctuálást, melyet a húsz év előtti, vaktában létesített *ezüstellenes* törvényes intézkedések eredményeztek. A pénzügyi egyezményért és a megszabott egyenértékért (fixed par) folytatott harcot nem szabad összehasonlítani *Gould* ténykedésével. *Gould* az amerikai farmerek érdekében kívánta emelni az arany-premiumot, a bimetallisták pedig éppen ezen növekvő veszélyt óhajtják ellensúlyozni.

Az arany-premium csunya dolog, nyerjen az kifejezést akár *Brasília*, *Argentína*, *Oroszország* értéktelenedő papírpénzében, akár az értéktelenedő rupiában, akár az értéktelenedő mexikói piasterben, mely utóbbinak ára szabályozza *Hong-Kong* és *Singapore* váltóinak árfolyamát. Bizonyára a greenback okozta a newyorki crisist 1869-ben, de ez kétségbeejtő kilátás *Ázsia* és *Dél-Amerika* váltóira, melyek árfolyama húsz év alatt 50^o/o-kal csökkent. Bizony jobb volna a kereskedelemre, ha a sovereign előre megszabott mennyiségű rupiával, tael-lal vagy mexikói piasterrel vétetnének egyenértékűnek. Csak kezdő írók hihetik, hogy ha *Afrika* nekünk több aranyat ad, ha szaporodik a sovereign mennyisége, hogy akkor eltűnnek a gazdasági bajok. Ez egészen téves az intelligens bimetallisták szempontjából. *Nem az arany ritkasága okozta a bajt, sem most, sem azelőtt.* A baj kútforrása az aranyváltás országok versengése, hogy lehetőleg sokat exportáljanak az ezüstöt és papírt használó területekről.

Csodálkozva kérdezte az ausztráliai óntermelő, hogy az utolsó években miért is hanyatlott Londonban olyannyira az ón ára, de a *Pahangi* ónbánya kezelője látja az okot, ki is fejtette a singaporei némbizottság előtt, hogy egy tonna ón termelése és Londonba szállí-

tása 650 mexikói dollárba kerül. Ez a 650 dollár a mai árfolyam szerint 65 pound, de 130 pound az 1875-diki árfolyam szerint, a bérék és árak azonban magában Singaporeban nem emelkedtek az ezüst értékének csökkenése daczára.

Egy más példa. 1893-ig az ezüst értékének nagy hanyatlásáig New-South-Wales szénkivitele bámulatosan emelkedett, e gyarmat szállított szénen Adenbe, San-Franciscoba. Mai napság Japán ragadja magához messze kelet szénkereskedelmét. 4 $\frac{1}{2}$ yenbe kerül egy tonna szén kiaknázása és továbbítása, ez 26 pence. A yen és a mexikói piaster értékének további hanyatlása emelni fogja Japán szén-exportját, valamint a Pahang önkivitelét.

A jokohami kamara jelentésében olvassuk: »Az olcsó ezüst hatása alatt kelet kereskedelmének nagy része új utat tör magának és fokozatosan megszünteti nyugat concurrentiáját; előre látható, hogy nagy igazságtalanság történik nyugat iparosaival, ha Nagy-Britannia kitart jelenlegi pénzügyi politikája mellett.«

Chinában a napi bér átlaga 220 kes (rézpénz). 1890. szeptember 4-dikén 1 tael értéke 5 shilling és 3 pence és egy tael-re 1380 kes-t számítottak; 1894. február 14-dikén 1 tael árfolyama csak 2 shilling és 11 pence, de 1 tael most is 1380 kes. Mi történnék az angol munkás-piaczon a bérékkel, ha például a tael árfolyama 1 shillingre csökkenne és az ezüst továbbra is megtartaná eddigi vásárlóképességét. A szigeten alig akadna iparos, ki képes volna munkásainak, a fehér embernek, a megélhetésre elegendő bért fizetni. Ez esetben nemcsak a búza, de a szén, ón és gyapotipar is exotikus ipar lesz a fehér emberre nézve.

Nagyon érthető, hogy *Benson* nem hagyhatta válasz nélkül *Frewen* levelét. Arra a kérdésre, hogy mi köze van a bimetalлизм-nak a greenback név alatt ismeretes papírpénzhez, *Benson* feleli, hogy igenis van, mert Éjszak-Amerika bimetallistái ugyancsak a »more money« és »cheaper money« jelszavakkal vonulnak harcza éppén úgy, mint egykoron a greenbackisták. Bizonyítja *Coin* »Financial School« című munkája, mely ez év elején pusztító lángként terjedt el az országban. *Frewen* nem azonosítja magát *Coin*nal, de a nemzetközi bimetallisták vezetőinek egyike helyesnek ismeri el a szélső ezüstpárt premissái nagyobb részét, csakis az általuk ajánlott javításokat tartja kritika alá esőknek. (Lásd a New-Yorkban megjelenő *Banker's Magazine* 1895. májusi számában *Hardy* tanár »The Quantity of Money and Price« czikkét.)

Bizonyára emelkedné a nemzetközi pénz mennyisége az 1:16-hoz viszony visszaállításával, de az ilyen pénzről joggal mondta *Cleveland* elnök, hogy »kártékony« és »elértéktelenedett«, akár mint az 1869-diki greenbackek.

Igaza van *Coin*nak, mikor a hires »Financial School«-ban hirdeti, hogy az 1:16-hoz viszony érvényesítése az ezüst-monometal-izmusra vezetne.

Egy kis röpirat, melyet a börze ismertetésére alakult liga adott ki, foglalkozván az elértéktelenedett pénzzel, mondja: »A bimetallisták becsületes emberek, s mint ilyenek, nem lehetnek az elértéktelenedett standard szószólói, ők csakis vissza akarják állítani a standardot, nagyobb állandóságra és egyöntetűsége való tekintetből.« Bámulatos megkülönböztetés. Ugyanezen röpiratban olvassuk: »A pénz mennyiségének szaporodása emeli az árakat.« *Frewen*, mint

intelligens bimetallista, nem keresi az árhanyatlás okát az arany ritkaságában. Mily szép ellenmondás.

Frewen rokonszenvez Tasmania őntermelőjével, New-South-Wales szénbányái tulajdonosával, de megfélekedzik *Rhodesről*, az afrikai aranybányák tulajdonosáról. Nem rémülne-e meg, ha kénytelen volna a kiaknázott aranyat elcserélni Peru, Bolivia, Nevada, Colorado bányáiból kiaknázott ezüsttel 1 : 16-hoz viszony alapján.

Ezen viszony fixirozása kétségtelenül emelné az ezüst váltók árfolyamát, de ebből például az angol mezőgazdaságnak nem volna haszna. Hisz a statisztikai adatok szerint india búzakivitele csökkent az ezüst érték hanyatlása mellett.

Bombay, Calcutta kivitele 1891-ben 1,399.631 tonna, és az átlagos váltoárfolyam szerint 1 rupia értéke 1 shilling és 5¹/₈ pence. A váltoárfolyam csökkent, 1894-ben 1 rupia értéke csak 1 shilling 17⁸/₈ pence és ezen »ingerlőszer daczára« a kivitel évről-évre kisebbedik. Az áremelés céljára jelenleg praktikusabb volna megállapítani fix egyenértéket az arany és Argentina kényszerforgalmú pénze között, hisz Argentina termése szabályozza a piaci árakat. Ezt kísérték meg!

Az *Economist* következő számában a szerkesztő reflectál *Balfour* miniszter nyilatkozatára, ki szerinte az angol bimetallisták bukását proclamálja. *Balfour* ugyanis, ki azelőtt a bimetallisták vezetője volt, most mint a kincstár első lordja kijelenti, hogy nem hiszi, hogy a nemzetközi conferentia, nemzetközi megegyezést eredményezne, egy második eredménytelen tanácskozás pedig komoly baj volna. Tagadhatatlanul *Balfour* többet ártott a bimetallismusnak, mint ellenfelei összes támadása.

Ugyanezen számban találunk egy rövid közleményt, melynek címe: Kettős valuta és földművelés. Reflectál az író arra az ismeretes dologra, hogy a bimetallisták váltig erősítik, hogy az arany értékesedése miatt vált a farmerre nem jövedelmezővé a búzatermelés és hogy az ezüstöt vagy papírpénzt használó országok oly árak mellett is haszonnal dolgoznak, a melyek tönkre teszik az angol termelőt. Nézzük hát Oroszországot, hol értéktelenedett a pénz. *Smith* alconsul írja Oroszországból, hogy a termelők helyzete évről-évre rosszabbodik, olyannyira, hogy már a kormány segélyére szorúlnak. Az utolsó esztendőben pedig a délnyugati vasut-társaság nagymennyiségű gabonát vásárolt össze Szt.-Pétervárot megszabott áron. Jelenleg a pénzügyminiszter ügynöke által szándékolnak vásárolni, hogy könnyítsenek a meglevő nagy készleten. Az összehalmozott mennyiség tartalék lehet rossz termés idejére, de el is adható áremelkedés esetében. Hogy is egyeztetik össze a bimetallisták az ilyen tényeket az ő elméletükkel?

Havas Miksa.

Az »*Allgemeine Statistisches Archiv*«, mely megteremtőjének, Mayernek szerkesztése alatt immár negyedik évfolyamába lép, értekezései közt hozza *Westergaard* Haraldnak, a nagynevű dán statistikusnak »*Die Gliederung der Bevölkerung nach Gesellschaftsklassen*« című tanulmányát. A tárgy ugyanaz, melyet a tavalyi fővárosunkban tartott VIII. nemzetközi egészségügyi és demografiai kongresszus III. osztálya programjára kitűzött s a melynek megoldására három referens vállalkozott, köztök *Westergaard* is, ki azonban akkor nem váltotta be ígértét. Ugy látszik tehát értekező

a tárggyal utólag foglalkozva, azt elég fontosnak tartotta arra, hogy külön tanulmánynyá dolgozza ki.

Sajnos azonban, hogy Westergaard nem bocsátkozik be a kérdés lényegébe, sőt azt kell mondanunk, hogy a különben is rövid dolgozat tulajdonkép egészen mást nyújt, mint a czíme jelzi. Néhány általános módszertani tételt fejt ki értekező s még azok megvilágítására is többször veszi segítségül a korstatisztikát, mintsem a társadalmi osztályokét.

A mi a főkérdést illeti, hogy t. i. hogyan lehetne a társadalmi osztályokat statisztikai felvételeknél megkülönböztetni, értekezőnk csak egy negatív felelettel szolgál, hogy t. i. nemzetközileg egyöntetű felosztást nem alkalmazhatni. Részemről ezt a feleletet nem tartom helyesnek. Igaz ugyan, hogy ha arról volna szó, hogy az egyes osztályok az egész világon teljesen egyenlő gazdasági, társadalmi stb. helyzetben levő egyéneket tartalmazzanak, akkor nemzetközi statisztikát csinálni nem lehetne. Igaza van például Westergaardnak, hogy a nagyobb és kisebb parasztgazda között más és más a határvonal, a szerint, a mint a földmívelés többé vagy kevésbé intensív s a föld többé vagy kevésbé termékeny, a népesség sűrűbb vagy ritkább s így tovább. De ha a feladatot szerényebbre szabjuk s azt akarjuk elérni, hogy a társadalom nagyobb tagozatait, azokat a nagy csoportokat, melyeknek tagjai egymáshoz a gazdasági jólét és a társadalmi becslés tekintetében közel állanak, egyöntetűen határoljuk el a különböző országok népességében, úgy e feladat sok gyakorlati célra kielégítő sikerrel megoldható. Meg lehet például különböztetni a földmives munkát, kinek semmi ingatlana nincs, attól a kisbirtokostól, ki birtokának mívelésén kívül idegen gazdaságoknak teljesített munkával (napszám, fuvar stb.) keresi kenyerét s aztán azt a földbirtokost, ki maga is végez testi munkát, attól, a ki ilyet nem végez s így tovább, a mint azt kimutatni kongressusi dolgozatomban megkísérlettem. Szó sincs róla, az így alkotott osztályok nemcsak nemzetről nemzetre, de még egy ország határain belül is jelentékenyen eltérő elemeket foglalnak egybe. Más az alföldi magyar paraszt és más a felvidéki tót vagy az oláh paraszt, habár a fenti osztályozásban egymás mellé kerülnek is. De ha csak arról van szó, hogy a társadalomnak egyes érdekközösségben álló nagy csoportjait ismerjük fel, ez az egybeolvasztás nem okoz bajt. A proletár és birtokos elemet, a napszámost és állandó munkást, a középosztály s az alsó osztályok embereit tűrhető biztonsággal el fogjuk különíthetni s azt hiszem, már ezzel is igen sokat érünk el. Hogy pedig a kevés is jobb a semminél, azt épen Westergaard hangsúlyozza a czikk elején és nem egy helyén, hol takarékoságot ajánl a statisztikai célokra rendelkezésre álló erők használatában és számszerűleg példákkal bizonyítja, hogy kisebb hibahatárok között a nem egészen szabatosan keresztülvitt számlálás is jó következtetésekhez enged jutni.

Általános, mert a statisztika egész körére kiterjed Westergaardnak az a tétele, hogy a kérdéseknek minden kételyt lehetőleg ki kell zárni s ha ez nem sikerülne, az anyagot az illető vidékeket ismerő egyénekkel át kell nézetni. A helyi ismeretek fontosságát eléggé kiemelni soha nem lehet. Sajnos, hogy a hivatalos statisztikának methodologiai szempontból különben rendkívül előnyös központosítása ép e téren veszélyeket rejt magában. A dolog ugyanis úgy áll, hogy a központban való feldolgozás a statisztikai őanyagban

rejlő hibák felismerésére kevésbé képes, mint a decentralisált. S hogy a társadalmi osztályok statisztikájánál maradjunk: ha az egyik vidéken földmives alatt csak a földbirtokkal bíró gazdát, másik vidéken a földművelés körül foglalatoskodó szellért is értik: a központi feldolgozás ez eltérő értelem ismerete nélkül a legnagyobb tévedéseket fogja elkövetni. Tüzetes utasítások a bajt annyira, a mennyire, kizárhatnák, ha az utasítások pontos követésére számítani lehetne. De ebből nem következik, hogy a központi feldolgozás tehetetlen volna e hibákkal szemben. Itt van a helyszínén való ellenőrzésnek megmérhetlen fontossága. E nélkül minden statisztika olyan, mint a látatlanba vásárolt portéka: nem tudjuk, jó-e vagy rossz. Hogy ez ellenőrzés a helyi viszonyokkal ismerősök megkérdezése útján történik-e, mint Westergaard saját maga példájára ajánlja vagy a központi hivatal kiküldöttei által, ez a körülmények szerint más és más eredményre vezet, de a dolog lényegében egy czélnak szolgál. Ertekezőnek sikerült a népiskolai tanítóktól összesen 80.000 kérdésre feleletet kapni. Bizonyynyal szép siker, a melyet azonban nálunk alig lehetne elérni. A hol nem valami nagy az érdeklődés a statisztikai kutatás iránt, ott a feldolgozó hivatal utalva van arra, hogy saját szakemberei által járjon utána a felvétel végrehajtásának. S itt aztán igenis alkalmazandó a próbák módszere a valószínű hiba kiszámítására, mint a hogy azt a methodologia mestere, értekezőnk javallja. Mert az ellenőrzés, az utánszámítás a legjobb akarattal sem terjedhet ki az egész országra. De ki lehet azt terjesztetni egyenletesen felosztott nagyobb számú, az ország különböző részein fekvő kis körre. A valószínűségi számítás igazolja, hogy ily módon aránylag kis fáradsággal igen jól meg lehet közelíteni a valót, meg lehet mérni annak esetleges eltérését az őanyag által adott képtől. S itt még nem vettük számba azt a nagy erkölcsi hatást, melyet a központból gyakorolt ellenőrzés tudata a felvételt végző közegekre gyakorol s a mely nem javítja ugyan meg a már befejezett adatgyűjtés eredményét, de elkészíti a talajt a jobb munkára. E tekintetben még általában sok a tennivaló, pedig a statisztika jövője és főleg az u. n. socialis statisztika létrejötte egyenesen attól függ, képes lesz-e az anyag tökélyesítését annyira vinni, hogy abból az eddiginél szilárdabb épületet lehessen emelni.

Valóban nagyon kell sajnálnunk, hogy értekező, ki a demografia több terén oly nagy elmeállal és szigorú módszerrel kísérlette meg egyes társadalmi osztályok különös habitusának kiderítését, nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásnak s nem állít fel általános elveket a társadalmi osztályok megkülönböztetésére. Pedig e megkülönböztetés fontosságát annyira elismeri, hogy hajlandó annak keresztlövetele érdekében egyéb statisztikai információkról, mint pl. az életkor-nak egy-egy éves osztályokban való kimutatásáról lemondani. A feladat megoldása annyiival sürgősebb, mert a tavalyi nemzetközi kongresszus Wirth indítványára határozatot hozott, hogy a kormányokat felkéri a főbb gazdasági osztályok számarányának egyöntetű kiderítésére. Szabad remélni, hogy a legközelebbi népszámlálások a gyakorlatban fogják megmutatni, hogy e problem sikerrel megközelíthető.

Dr. Ráth Zoltán.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Kereskedelem.

A közös vámterület külforgalma az utolsó tíz évben, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára. A közös vámterület két állama egymástól lényegesen eltérő gazdasági viszonyokkal és jelleggel bír; Magyarország még mindig túlnyomólag őstermelő, azaz inkább földművelő állam, az iparnak csak némi elemeivel. Ausztria ellenben rendkívül fejlődött iparral bír, bár e mellett őstermelése is magas fokon áll.

Ezen ellentétes viszonyok és a köztük fennálló vám- és kereskedelmi szövetség folytán a két állam szoros forgalmi összeköttetésben áll egymással; Magyarország nyerstermékekkel látja el Ausztriát, az utóbbi ellenben ipari készítményei számára talál alkalmas piacot Magyarországon. Ily viszonyok között a vámszövetségben álló két állam a vámkülfölddel szemben aránylag sokkal kisebb forgalommal bír, mint sok más, kevésbé fejlődött gazdasági viszonyokkal, kevésbé sűrű népességgel vagy kisebb kiterjedéssel bíró vámterület.

A közös vámterület külforgalma, a nemes érczeket nem számítva, az utolsó tíz évben a következőleg alakult:

	behozatal	kivitel	összes forgalom
1885-ben . .	557,948.324	672,083.194	1.230,031.518
1886-ban . .	539,223.418	698,632.273	1.237,855.691
1887-ben . .	568,572.815	672,929.857	1.241,502.672
1888-ban . .	533,068.134	728,795.340	1.261,863.474
1889-ben . .	589,161.078	766,178.244	1.355,339.317
1890-ben . .	610,732.853	771,376.464	1.382,109.317
1891-ben . .	612,882.851	786,707.164	1.399,590.015
1892-ben . .	621,770.319	722,718.574	1.344,488.893
1893-ban . .	670,116.663	805,801.330	1.475,917.993
1894-ben . .	716,958.740	804,523.781	1.521,482.521
átlag 1885—1894-ig	602,043.519	742,974.622	1.345,018.141

Az 1894. évi értékkimutatások még nem a végleges értékmegállapítások alapján készültek.

A természetes folyamat, a forgalom értékbeli növekedése, a vámterület külforgalmában is erőteljesen érvényesül, a mennyiben az összforgalom 10 év alatt 291,451.003 frttal, 23⁶⁹/₁₀₀-al emelkedett; ezzel szemben a behozatal értéknövekedése 159,010.416 frtra, 28⁵⁰/₁₀₀-ra, a kivitelé ellenben csak 132,440.587 frtra, alig 19⁶²/₁₀₀-ra rugott; az összforgalom növekedéséből pedig 54⁸²/₁₀₀ esett a behozatalra s csak 45¹⁸/₁₀₀ a kivitelre s míg kereskedelmi mérlegünk 1885-ben még 115 millióval volt activ, addig 1894-ben már csak 88 millióval.

Ezek szerint külforgalmunk két iránya között ugyanaz a szerepcseré látszik végbemenni, a mely a nyugat legtöbb államában már végbe ment, hogy t. i. a behozatal lassan felül fogja mulni a kivitel: közelebb áll a közös vámterület ehhez annál is inkább, mivel a mezőgazdasági termékek kivitele mindinkább csökken és ma már, mint azt alább is látni fogjuk, jóformán csak a szarvasmarhára szorítkozik.

A két forgalmi irány közötti szerepcseré alakulását megvilágítja az is, ha azoknak az összforgalomhoz való arányát vizsgáljuk; ugyanis esett az összes forgalomból %:

	a behozatalra	a kivitelre
1835-ben	45'36	54'61
1886-ban	43'49	56'51
1887-ben	45'85	54'15
1888-ban	42'31	57'69
1889-ben	43'48	56'52
1890-ben	44'18	55'82
1891-ben	43'78	56'22
1892-ben	46'24	53'76
1893-ban	45'34	54'66
1894-ben	47'12	52'88
átlag 1835—1894-ben . . .	44'76	55'24

Az átalakulás lassan bár, visszaesésekkel megszakítva, de szakadatlanul tart.

Kevésbé jelentkezik ez az irány, ha a mennyiség szerinti forgalmat tekintjük: ugyanis:

	behozott métermázsa	kivitetett	behozott és kivitetett összesen	az összes forgalomból esett % a behozatalra	a kivitelre
1835-ben	49,690.767	95,291.410	144,982.177	34'27	65'73
1886-ban	46,755.270	96,119.496	142,874.766	32'69	67'31
1887-ben	43,185.578	99,537.419	147,722.997	32'41	67'59
1888-ban	50,194.791	117,255.097	167,449.888	30'06	69'94
1889-ben	53,586.283	123,177.437	176,763.670	30'28	69'72
1890-ben	58,077.496	136,519.032	194,596.523	29'85	70'15
1891-ben	60,354.490	136,616.904	196,971.394	30'64	69'36
1892-ben	58,733.426	123,802.653	187,536.079	31'22	68'78
1893-ban	68,174.786	132,498.836	200,673.622	33'92	66'08
1894-ben	78,324.655	132,613.068	210,937.723	37'14	62'86
átlag 1835-1894-ig	57,207.749	119,843.135	177,050.884	32'30	67'70

Az utolsó tíz évben az összforgalom 65,955.546 métermázsával, 31'41%-al emelkedett, tehát valamivel erősebben, mint az összérték; ezen növekedésből a bevételre 28,633.888 métermázsa, 43'40%, a kivitelre pedig 37,321.658 métermázsa, 56'60% esett; a kivitel tehát absolute is, aránylag is jelentékenyebben emelkedett, mint a behozatal; e jelenséggel szemben azonban figyelembe kell vennünk, hogy, míg a behozatalnál emelkedés észlelhető, csaknem valamennyi árucsoport- és árucsoportnál, addig a kivitel emelkedéséből a legnagyobb rész egyetlen árucsoportra, a barnaszén- és lignitre esett, a mennyiben ezeknek kivitele tíz év alatt 34,392.275 métermázsáról 69,023.935 métermázsára, tehát 34,631.660 métermázsával nőtt; ez az emelkedés csaknem olyan magas, mint az összkivitel tíz év alatti emelkedése.

A táblázat tüzetesebb számlélete egyébként szintén azt igazolja, hogy újabb időben a kivitel, ha nem is csökken erősebb mértékben, de nem is emelkedik, ellenben a behozatal folytonosan nő.

A mi most már a forgalom részleteit illeti, a hely szűke nem engedi meg, hogy azokat egész teljességekben ismertessük, ennél fogva csak azon árucsoportokra leszünk figyelemmel, a melyek a forgalomban tizmillión felüli értékkel szerepelnek; ilyen volt a vám-tarifa 50 áruszázálya közül a behozatalban 19, a kivitelben pedig 23; ez osztályoknak utolsó öt évi forgalma volt:

a) *A behozatal.*

száma	Vám-tarifa osztály megnevezése	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben
I.	Gyarmatarúk	40,151.641	41,570.885	33,910.810	43,268.256	43,049.040
V.	Dohány	23,961.140	21,021.263	23,577.716	21,743.072	22,748.317
VI.	Gabonaneműek, hüvelyesek, liszt, stb.	21,081.761	18,463.335	16,341.339	21,586.923	36,771.094
VII.	Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	13,618.627	14,709.316	16,600.545	26,335.876	26,041.806
VIII.	Vágó- és igásmarha	13,212.823	18,732.290	13,676.283	12,347.015	14,981.959
X.	Állati termékek	22,270.274	35,009.295	30,624.593	31,590.514	33,399.213
XIII.	Italok	5,217.508	4,819.223	11,238.744	15,997.003	13,169.156
XV.	Fa, szén és tőzeg	30,728.012	27,859.309	27,506.063	32,762.040	34,663.461
XIX.	Festő- és csiszolóanyagok	11,371.922	10,881.818	11,904.579	10,515.012	12,064.433
XXII.	Pamut és pamutárúk	83,735.877	68,757.634	68,527.443	72,522.139	71,934.612
XXIII.	Len, kender, juta és egyéb növényi fonóanyagok, árúk ezekből	20,556.300	20,836.673	19,111.244	25,466.916	23,407.796
XXIV.	Gyapjú, gyapjufonal és gyapjárúk	67,476.970	67,111.215	68,634.084	67,739.867	73,540.229
XXV.	Selyem és selyemárúk	33,344.490	32,993.525	34,918.070	31,597.279	36,898.034
XXXII.	Bőr és bőrárúk	14,953.999	17,236.747	18,191.276	18,036.559	20,448.302
XXXVI.	Kőárúk	16,315.111	15,549.591	17,797.150	15,538.715	16,287.465
XXXVIII.	Vas és vasárúk	12,511.255	11,209.403	11,362.343	13,466.094	15,936.662
XXXIX.	Nem nemes fémek, ezekből készült árúk	14,034.044	17,284.616	16,860.990	19,002.068	19,740.024
XL.	Gépek és eszközök, stb.	18,107.354	17,636.450	13,725.567	18,992.481	23,203.428
XLIII.	Hangszerek, órák, rövidárúk	13,341.098	14,908.686	14,533.473	15,961.123	18,372.994
XLIX.	Irodalmi- és művészeti tárgyak	15,622.054	17,112.346	20,825.787	23,357.130	25,451.400

b) *A kivitel.*

száma	Vám-tarifa osztály megnevezése	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben
IV.	Cukor	65,440.971	83,023.249	74,019.397	97,306.419	74,145.153
VI.	Gabonaneműek, hüvelyesek, liszt, stb.	109,545.678	106,207.537	82,755.438	101,972.093	73,433.378
VII.	Főzelék, gyümölcs, növények és növényrészek	31,489.929	30,943.962	31,004.044	39,864.180	34,931.804
VIII.	Vágó- és igásmarha	47,048.799	46,545.315	42,492.637	46,359.094	96,826.910
IX.	Egyéb állatok	7,037.974	6,737.122	8,123.406	9,192.010	11,197.942
X.	Állati termékek	43,864.781	45,787.439	53,801.969	53,207.245	64,904.470
XI.	Zsiradékok	8,583.573	11,160.985	10,503.198	15,932.324	10,297.856
XIII.	Italok	30,575.114	25,699.881	20,784.129	22,001.959	21,837.995
XV.	Fa, szén és tőzeg	95,224.424	98,481.848	85,354.930	90,106.124	94,537.001
XVII.	Ásványok	14,232.627	11,744.601	10,716.692	12,169.710	10,633.446
XXII.	Pamut, ebből készült fanelek és árúk	15,821.006	8,830.561	9,697.211	10,596.670	10,126.135
XXIII.	Len, kender, juta és egyéb növényi rostanyagok, ebből készült fonalak és árúk	13,845.993	16,408.378	17,338.953	19,392.847	16,677.537
XXIV.	Gyapjú, gyapjufonalak és árúk	45,177.254	30,897.296	27,663.707	32,365.522	28,755.907
XXV.	Selyem, selyemfonalak és árúk	18,386.730	19,652.833	19,578.685	18,381.154	19,349.714
XXVI.	Kész ruhák, fehérnemű, pipereárúk	9,865.826	13,873.106	13,940.262	15,430.955	15,986.121
XXIX.	Papíros és papírosárúk	14,298.117	16,003.585	17,179.328	17,803.226	17,838.724
XXXII.	Bőrök és bőrárúk	25,471.760	32,735.949	30,717.673	33,959.565	31,963.823
XXXIV.	Fa- és csontárúk	13,927.096	18,944.665	18,778.881	18,913.768	18,839.236

Vámtarifa osztály száma	mégnevezése	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben
XXXV.	Üveg és üvegarúk . . .	15,387.485	18,967.950	18,329.476	18,314.635	19,701.534
XXXVIII.	Vas és vasárúk	20,559.181	17,475.686	12,452.403	12,842.988	12,872.543
XXXIX.	Nem nemes érczek, azok- ból készült árúk . . .	9,974.956	10,332.942	10,536.790	10,394.970	12,257.397
XLIII.	Hangszerek, órák és rö- vidárúk	29,799.767	24,988.433	26,716.298	25,216.002	24,383.931
XLIX.	Irodalmi- és művészeti tárgyak	9,032.244	11,555.957	12,238.050	12,307.025	13,785.390

Az egyes árucsoportok összértéke tekintetében alig látunk jelentékenyebb hullámzást; kivételt képeznek e tekintetben a behozatalnál: a gabonaneműek, stb., a főzelékek, stb., az állati termékek, az italok, a bőrök és bőrárúk, a gépek és eszközök, a hangszerek, stb. végül az irodalmi tárgyak, ellenben a kivitelnél: a cukor, a gabna-neműek, a vágó- és igásmarha, az egyéb állatok, az állati termékek, a zsiradékok, az italok, a gyapju, gyapjuárúk és a ruhaneműek.

Ez a hol felfelé, hol lefelé menő hullámzás kevésbé a mennyiség szerinti forgalom növekedése, vagy csökkenésében találja okát; hanem inkább az egyes árúk átlagos árainak változatában, a mely az utolsó években igen jelentékeny volt.

Reánk nézve a legnagyobb fontossággal azon árúk forgalma bír, a melyek hazánkban nagy mennyiségben állittatnak elő, ilyenek első sorban a mezőgazdasági termékek.

A közös vámterület külforgalma a legnagyobb átalakulást a mezőgazdasági termékek tekintetében tünteti elő, erről egyébként az alábbi táblázatok adnak bővebb felvilágosítást, a melyek a fontosabb árúnevek forgalmát az utolsó tíz évről tüntetik fel. Megjegyezzük azonban, hogy itt csak a szabad forgalomban behozott és kivitt mennyiségek szerepelnek, az őrlés-kikészítési eljárás egészen figyelmen kívül marad.

Tengeri.		Árpa.	
	Behozatott métermázsa	Kivitetett	Kivitetett métermázsa
1885-ben . . .	2,932.399	194.798	466.795
1886-ban . . .	1,052.947	251.891	174.652
1887-ben . . .	833.451	73.000	96.798
1888-ban . . .	560.694	175.405	38.335
1889-ben . . .	471.325	487.197	57.665
1890-ben . . .	967.662	133.971	130.192
1891-ben . . .	507.872	829.142	64.003
1892-ben . . .	543.182	1,076.473	45.969
1893-ban . . .	748.916	337.131	240.225
1894-ben . . .	2,239.678	110.654	872.803
átlag 1885—1894-ben	1,086.312	366.966	218.744
			3,671.710
Zab.		Buza.	
	Behozatott métermázsa	Kivitetett	Kivitetett métermázsa
1885-ben . . .	497.094	844.373	1,381.283
1886-ban . . .	170.856	622.148	226.343
1887-ben . . .	195.207	394.858	78.618
1888-ban . . .	113.398	349.800	11.178
1889-ben . . .	250.793	302.234	17.993
1890-ben . . .	365.615	97.015	42.411
1891-ben . . .	252.662	353.677	95.187
1892-ben . . .	143.643	1,077.786	127.686
1893-ban . . .	483.500	914.371	202.043
1894-ben . . .	1,394.977	109.073	327.309
átlag 1885—1894-ben	386.775	506.534	251.019
			1,878.191

Maláta.		Hüvelyesek.	
	Behozatott métermázsza	Kivitetett métermázsza	Behozatott Kivitetett métermázsza
1885-ben...	309	945.069	40.149 480.563
1886-ban...	711	1,042.336	30.927 431.437
1887-ben...	127	1,126.440	14.241 590.516
1888-ban...	63	1,115.146	13.112 791.258
1889-ben...	225	1,324.768	17.039 620.029
1890-ben...	215	1,279.061	12.295 647.843
1891-ben...	109	1,188.869	12.603 1,179.117
1892-ben...	249	1,222.337	12.142 828.140
1893-ban...	212	1,368.988	21.939 1,167.347
1894-ben...	39	1,292.852	59.697 1,113.329
átlag 1885—1894-ben	226	1,190.590	23.414 784.978

Liszt.		Repcze.	
	Behozatott métermázsza	Kivitetett métermázsza	Behozatott Kivitetett métermázsza
1885-ben...	15.281	1,499.699	24.040 109.031
1886-ban...	22.363	1,454.066	3.878 215.949
1887-ben...	7.542	1,283.386	687 89.262
1888-ban...	730	2,060.970	1.061 185.124
1889-ben...	446	1,762.281	2.053 14.580
1890-ben...	585	1,364.946	1.050 522.346
1891-ben...	1.212	993.757	1.337 53.596
1892-ben...	1.076	453.759	884 51.522
1893-ban...	1.657	418.200	144.514 12.380
1894-ben...	3.673	262.330	48.183 262.380
átlag 1885—1894-ben	5.457	1,155.339	22.767 151.596

Lóheremag.		Ökör és bika.	
	Behozatott métermázsza	Kivitetett métermázsza	Behozatott Kivitetett darab
1885-ben...	9.953	101.720	38.224 44.952
1886-ban...	10.914	108.249	32.329 60.281
1887-ben...	10.220	114.949	32.578 45.921
1888-ban...	9.227	137.444	31.202 45.386
1889-ben...	14.717	67.926	35.872 63.802
1890-ben...	20.274	78.215	57.669 72.321
1891-ben...	18.957	86.905	53.993 59.196
1892-ben...	17.662	128.192	50.151 30.062
1893-ban...	10.413	106.250	39.862 21.423
1894-ben...	25.679	115.048	56.294 97.844
átlag 1885—1894-ben	14.802	104.480	42.767 54.119

Tehén.		Juh.	
	Behozatott darab	Kivitetett darab	Behozatott Kivitetett darab
1885-ben...	14.974	23.351	74.240 379.997
1886-ban...	14.491	37.025	50.765 321.920
1887-ben...	11.652	30.415	40.031 176.712
1888-ban...	7.859	24.440	33.974 109.015
1889-ben...	6.102	40.017	32.402 58.553
1890-ben...	8.391	45.280	59.608 37.035
1891-ben...	8.095	32.639	143.434 41.435
1892-ben...	11.335	21.545	33.996 202.002
1893-ban...	8.711	12.861	13.714 226.983
1894-ben...	7.430	77.174	9.845 343.100
átlag 1885—1894-ben	9.904	34.975	49.201 189.676

	Sertés.		Ló.	
	Behozatott darab	Kivitett darab	Behozatott darab	Kivitett darab
1885-ben...	271.353	197.181	4.659	31.801
1886-ban...	333.878	430.290	4.369	23.273
1887-ben...	224.295	218.735	3.177	11.478
1888-ban...	210.630	170.873	5.572	22.067
1889-ben...	214.287	136.384	4.578	27.189
1890-ben...	165.252	165.935	4.740	30.627
1891-ben...	167.365	143.799	5.542	25.617
1892-ben...	185.881	349.194	7.238	25.253
1893-ban...	213.411	430.633	5.729	27.272
1894-ben...	279.273	485.064	4.242	31.430
átlag 1885—1894-ben	226.663	272.813	4.990	26.101

	Baromfi.		Tojás.	
	Behozatott métermázsa	Kivitett métermázsa	Behozatott métermázsa	Kivitett métermázsa
1885-ben...	20.326	31.942	10.431	390.252
1886-ban...	20.320	38.984	6.937	453.727
1887-ben...	17.471	44.538	4.595	455.042
1888-ban...	19.348	44.478	4.519	483.355
1889-ben...	22.019	60.822	6.127	557.571
1890-ben...	23.706	75.822	6.131	609.953
1891-ben...	14.129	65.204	8.039	558.801
1892-ben...	17.526	70.015	9.200	652.498
1893-ban...	16.690	74.280	17.959	662.999
1894-ben...	21.266	84.815	207.902	904.925
átlag 1885—1894-ben	19.280	59.095	28.189	571.913

	Bor.		Gyapju.	
	Behozatott métermázsa	Kivitett métermázsa	Behozatott métermázsa	Kivitett métermázsa
1835-ben...	30.541	580.844	219.701	91.989
1886-ban...	25.366	798.691	207.500	128.817
1887-ben...	21.779	704.768	241.531	65.751
1888-ban...	25.708	1,027.778	226.194	89.883
1889-ben...	23.415	843.734	267.413	4.989
1890-ben...	40.093	607.551	241.723	6.231
1891-ben...	41.441	340.093	205.718	57.872
1892-ben...	525.575	193.997	209.578	51.644
1893-ban...	1,215.295	193.187	207.742	63.671
1894-ben...	901.223	116.093	223.265	55.449
átlag 1885—1894-ben	285.044	545.674	225.042	61.630

Az ismertetett termékek egy részéből a közös vámterület már tíz év előtt nem volt — legalább állandóan nem — kivitelképes; ilyen termékek: a tengeri és a gyapju; másokból a behozatal több ízben meghaladta a kivitelt; ilyenek a zab, a repce, a juh, a sertés és a bor, míg végül a legnagyobb részből kivitelünk állandóan nagyobb volt, bár folyton csökkenő mértékben, kivéve az árpát, a hüvelyeseket, a szarvasmarhát, a lovakat és a baromfityényszítés termékeit, a melyeknél a kivitel folyton fokozódik.

A gabonanövények közül a közös vámterület ma már csak árpából exportképes, ennél visszaesés nem észlelhető, annál kevésbé,

mivel malátánknak, az árpa ezen félgyártmányának kivitele is folyton növekszik; ellenben igen nagy a hanyatlás a búzánál és lisztnél, a melyek nagyobb mérvű kivitele általában maholnap jóformán teljesen megszűnik.

Igen kedvezően alakulnak a forgalmi viszonyok a hüvelyeseknél, a melyekből a kivitel az utolsó évekig rohamosan nőtt és csak legújában látszik némileg megállapodni.

Hasonlóan kedvező az egyéb magvak kivitele s különösen egyik legfontosabbjává, a lóheréé.

A különféle állatoknál szintén jelentékeny a kiviteli többlet; ezeknél különösen feltűnő az utolsó évi rendkívül nagy szarvasmarhakivitel, a melynek oka valószínűleg abban található, hogy a Németországban és Svájcban 1893-ban beállott takarmányszükség folytán ezen államokban a szarvasmarha-létszám jelentékenyen megapaszthatott és a nagyobb hússzükséglet 1894-ben magyar és osztrák szarvasmarhával pótolatott némileg.

A juhkivitel újabban ismét fellendült, bár a régi magasságot — mivel a vámterület mindkét államában hanyatlik a juhtenyésztés — aligha fogja elérni.

Szintén igen kedvezően alakul a sertés- és a lókvitel; az előbbinél számszerűleg nem oly nagy a különbözet, de ennél nem is a szám az irányadó, hanem az érték; a közös vámterület sovány sertést hoz be s hízottat exportál, ennek következtése azután az, hogy míg például 1894. évben a kivitt sertések száma csak mintegy 80%-al haladta meg a behozottakét, addig az értékbeli különbözet, a behozatal értéke 4s, a kivitelé pedig 26s millió forint lévén, mintegy 5500%. Az idén kitört sertésvész miatt azonban aggodalommal tekinthetünk ezen fontos kiviteli cikknünk jövője elé.

A lóforgalom nem fejlődik nagy mértékben, ellenben annál inkább a baromfitenyésztés termékeinek forgalma; az új kereskedelmi szerződések hatása egyébként a tojásbevitelnél már jelentkezett 1894-ben, a mikor Oroszországból 191.370 métermázsa tojás hozatott be.

Legkedvezőtlenebb képet tünteti fel a borforgalom; az olasz borb behozatal az utolsó három évben az alacsony vántételek s hazai bortermelésünk kétségbeejtő megapadása következtében rendkívül megnövekedett, ellenben a borkivitel a phylloxerapusztítás folytán a minimumra szállott alá.

Magyarország szempontjából tekintve a vámterület külforgalmának ezen alakulását, bizvást mondhatjuk, hogy a közös vámterület mezőgazdasági termékekből szűkséglete ma már annyira megnőtt, hogy a termelés folytonos fokozása mellett is a legtöbb termékből alig marad valami felesleg a kivitelre s ezt a csekély felesleget is a vámkülföld magas védvámai miatt, alig lehetséges elhelyezni vagy megfelelően értékesíteni.

A közös vámterületről a mezőgazdasági termékek legnagyobb-részt Németországba, azután Svájcba vitetnek ki; ez államok mellett még Nagy-Británia s némileg Franciaország és Belgium jöhetnek csak figyelembe.

A mi már most az egyes államoknak a vámterület külforgalmában való részesedését illeti, arra nézve 1894-ből még nem rendelkezünk pontos összeállítással, az 1890. évet megelőzőleg pedig a forgalom nem a származási s rendeltetési országok, hanem csak a

szerint részleteztetett, mely határon jött be vagy ment ki valamely áru, ennél fogva csak az 1891., 1892. és 1893 évi adatokra vagyunk utalva, ezek szerint:

O r s z á g	B e h o z a t o t t			K i v i t e t e t t		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Trieszt	9.407	3.306	3.523	37.042	16.475	18.982
Fiume	4.350	269	117	11.084	1.232	976
Németország . .	220.101	229.608	245.253	372.439	355.822	377.146
Hamburg . . .	2.357	848	933	50.897	42.874	48.569
Nagy-Británia	64.615	61.632	66.969	53.513	46.225	67.354
Olaszország . .	34.071	41.972	50.762	46.816	53.328	57.272
Oroszország . .	27.899	24.047	31.027	17.813	16.565	23.651
Svájc	23.112	26.225	23.803	42.412	31.262	37.558
Franciaország .	21.766	21.690	23.236	33.256	25.182	29.970
Törökország . .	12.409	15.018	18.247	16.229	22.118	25.207
Szerbia	20.343	15.134	13.965	15.137	12.757	13.991
Belgium	10.201	9.457	10.367	7.431	5.246	6.064
Németalföld . .	6.742	6.604	8.204	9.574	10.839	11.751
Románia	4.084	5.660	6.063	22.302	27.291	31.232
Britt Kelet-India	48.063	46.619	52.061	4.447	5.239	7.332
Egyiptom	3.293	4.358	5.021	4.438	6.827	6.506
Am. E.-Államok	23.557	25.092	28.916	10.327	13.866	11.809
Brazília	21.323	23.100	26.772	2.585	1.308	1.598
Egyéb államok .	55.185	61.131	54.873	28.965	23.263	28.783
Összesen . .	612.883	621.770	670.117	786.707	722.719	805.801

Az összes külforgalomnak csaknem fele Németországra esik. Különösen ha Hamburgot is odaszámítjuk, a Hamburgból érkezett vagy oda küldött árúk azonban csaknem kizárólag tengerentúli származásúak vagy rendeltetésűek; tetemes ezenkívül forgalmunk Nagy-Britanniával és az új kereskedelmi szerződések folytán Olasz- és Oroszországgal, azután Svájc és Franciaországgal, fejlődik továbbá a forgalom Törökországgal és Németalfölddel, ellenben hanyatlak Belgiummal és Szerbiával. A Romániával való forgalom újabban szintén fejlődik, különösen az odairányuló kivitel tekintetében.

A tengerentúli államok némelyikéből szintén igen jelentékeny a behozatal, a kivitel ellenben csekély, bár ehhez tulajdonképen hozzá kellene számítani a Hamburg, Trieszt és Fiume szabad raktáiraiba irányuló forgalmat is, a melynek végleges rendeltetése szintén a Tengerentúl.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 68. füzet. 1895. augusztus hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. szeptember hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 7. füzet, 1895. július hó, 8. füzet, augusztus hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 8. füzet, 1895. augusztus hó, 9. füzet, szeptember hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam. 8. szám 1895: Agrárprogramm. A szövetkezeti törvényjavaslatról; stb.

Allgemeines Statistisches Archiv. Herausgeg. von G. v. Mayr. IV. Jahrg. I. Halbband: Statistik und Probabilität von O. John. Die Gliederung der Bevölkerung nach Gesellschaftsclassen von H. Westergaard. Die Zukunft der Statistik (Social Statistik) von G. Fiamingo. Ueber die Statistik der Bodenpreise im allgemeinen und die Kaufpreise des Grundeigentums im Grossherzogtum Oldenburg von P. Kollmann; etc.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 9: Die deutschen Schutzgebiete, ihre rechtliche Stellung, Verfassung und Verwaltung von C. Freih. v. Stengel. (Forts.)

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 31—35: Die Revision des Berner Uebereinkommens von J. Schwab. Oesterreich-Ungarns Getreide-Verkehr. Der Weinbau der Welt. Der Bericht der Wiener Handelskammer über das Jahr 1894. Der Weizenconsum der Welt. Das neue englische Arbeiterschutzgesetz (6. Juli 1895). Schutz der Frauen- und Kinderarbeit in Frankreich von R. Kobatsch. Das neue rumänische Fallimentsgesetz von R. Pollak. Europas Weizenimport; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. I. Jahrgang. 1. Heft, August 1895: Statistische Daten über den österreichischen Staatshaushalt. Stand der Staatsschulden Ende 1894. Die österreichische Eisenbahnen im Jahre 1894 und in den ersten vier Monaten 1895. Oesterreichische Postsparcasse 1893—1894. Statistische Daten über die directen Steuern; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. LI. Jahrg. IV. Heft: Socialreform und Politik von H. Herkner. Ueber den Werth der Arbeit von Freih. v. Weichs-Glon. Kartelle, von E. Fridrichowicz. Die Krankenversicherung der Arbeiter von R. Zimmermann. Die Versicherung gegen Arbeitslosigkeit von Freih. v. Boenigk; etc.

Zeitschrift des kön. bayerischen statistischen Bureau. Red. von Carl Rasp. XXVII. Jahrgang. 1894. Nr. 1: Die öffentlichen Sparcassen im Königreiche Bayern im Jahre 1893 mit einem Anhang über Beruf der Sparcasseneinleger. Die Ernte des Jahres 1894 in Bayern unter Vergleichen mit den Ergebnissen früherer Erhebungen; etc.

Zeitschrift der kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgeg. von dessen Director E. Blenck. XXXV. Jahrgang. 1895. I. und II. Vierteljahrsheft: Die Zwangsversteigerungen land- und forstwirthschaftlicher Grundstücke im preussischen Staate während der Rechnungsjahre 1886/87 bis 1893/94. Das Bewegungsspiel in der deutschen Volkshygiene und Volks-erziehung. Die preussischen Sparcassen im Rechnungsjahre 1893, bezw. 1893/94 von G. Evert; etc.

Bulletin de l'Institut International de statistique. Tome VIII. I-e livraison. Rome 1895: Compte-rendu de la IV-e session de l'Inst. intern. de statistique tenue à Chicago du 11 au 15 septembre 1893. Rapports, communications et mémoires: Comparability of Trade Statistics of various countries by A. E. Baleman. Rapport fait au nom du Comité des prix. Rapport fait au nom du Comité de la propriété foncière. The course of wages in the United States since 1840; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 8. Août, 1895.

L'économiste français. 23-e année. 2-e vol. Nos. 30—33: Le mouvement général du commerce extérieur en Allemagne, en Angleterre et en France depuis vingt ans. Les projets d'assistance légale en France; les vices des bureaux de bienfaisance. Le marché de Londres dans les dix dernières années (1884—1894). De la nécessité de préciser le droit de grève. Les discussions de la Société d'économie politique de Paris; la monnaie est elle une marchandise?; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos. 553—557.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Août, 1895: L'économie de l'histoire (suite et fin) par G. de Molinari. Au pays des dollars (suite et fin) par G.-N. Tricoche. Mouvement agricole par G. Fouquet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 8. Août, 1895: L'histoire de la démographie par E. Levasseur. La mortalité des enfants du premier âge dans ses rapports avec les habitations occupées par les nourrices par F. Ledé; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIX. No. 109. August 1895: State of the Skilled Labour Market. The Vineyards of Southern Russia. The Commercial Clauses of the Chino-Japanese Treaty of April 17. 1895. Agriculture in Argentina; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Vol. V. No. 18. June 1895: Index Number of Prices by A. Sauerbeck. The Relation between Local and Central Taxation by W. H. Smith. Agricultural Syndicates and Co-operative Societies in France by C. Gide; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos. 2708—2711: The Money Market. New Loans and New Companies. Public Income and Expenditure. Harvest at Home and Abroad. The Rebuff to Socialism. The Railway Coal Bill. The Prices of Commodities. The Difficulties of the United States Treasury. The Direction of Our Foreign Trade.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 8. August 1895: State of Employment in July. Wages and Hours of Labour. Cooperative Production by Retail Distributive Societies; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 265. sz. 1895. június hó: Az 1894. évi építkezések statisztikája. A marhavásár és közbádoghid forgalma és a marhavásári árak 1894-ben. A városi fürdők forgalma 1894-ben; stb.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1894. évben. Budapest, 1895.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XX. évfolyam. 59—72. sz.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VI. évfolyam. 31—35. sz.

Magyar Compass. Alapította Mihók Sándor. 1895/6. XXII. évfolyam. I. rész. Szerkesztette dr. Galánthai Nagy Sándor. Budapest, 1895.

Vízrajzi évkönyvek. VI. kötet. 1891. és 1892-iki (hatodik és hetedik) évfolyam. Nagymélt. gr. Festetics Andor földművelésügyi m. kir. miniszter úr rendeletéből szerkeszti és közzé teszi Pécs József min. o. tanácsos, a vízrajzi osztály vezetője. Budapest, 1895.

Allgemeine Rechnung über den Reichshaushalt für das Etatsjahr 1891/2. Berlin, 1895.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. 7. Heft.

Baumgartner E. Die Gerichtspraxis in Versicherungssachen. Strassburg, 1895.

Beiträge zur Morbiditäts-Statistik Bayerns. — Beilagenheft zur Zeitschrift des k. b. statistischen Bureaus. Jahrgang 1895. München, 1895.

Berghoff-Ising, F. Die socialistische Arbeiterbewegung in der Schweiz. Ein Beitrag zu den socialistischen Bewegungen in den letzten dreissig Jahren. Leipzig, 1895.

Bericht über die Industrie, den Handel und die Verkehrsverhältnisse in Nieder-Oesterreich während des Jahres 1894. Erstattet von der Handels- und Gewerbekammer in Wien. 1895.

Codification der Vorschriften für den commerciellen Dienst der k. und k. österreichisch-ungarischen Consular-Aemter 1895.

Eheberg, K. Th., Finanzwissenschaft. 4. umgearbeitete und stark vermehrte Auflage. Leipzig, 1895.

Grotefend, G. A., Das gesamte preussisch-deutsche Gesetzgebungsmaterial. Die Gesetze und Verordnungen sowie die Ausführungsanweisungen, Erlasse, Verfügungen etc. etc. der preussischen und deutschen Centralbehörden. Jahrgang 1894. Düsseldorf. 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulate-Behörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. Wien, 1895.

Das *Kommunalabgabengesetz* vom 14. VII. 1893 nebst Ausführungsanweisung und Uebergangsbestimmungen vom 10. V. 1094 und Mustersteuerordnungen. Berlin, 1895.

von der Leyen, A., Die Finanz- und Verkehrspolitik der nordamerikanischen Eisenbahnen. Berlin, 1895.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien 1895.

XXXII. Band. 5. Heft: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dec. 1890. Die Ausländer in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, sowie die Angehörigen dieser letzteren im Auslande.

XXXVIII. Band. 4. Heft: Statistik der Unterrichts-Anstalten für das Jahr 1891/92.

XLI. Band. 2. Heft: Die Ergebnisse des Concursverfahrens im Jahre 1891.

XLIII. Band. 5. Heft: Statistische Nachweisungen über das civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und über den Geschäftsverkehr der Grundbuchämter im Jahre 1892.

Oesterreichisches statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Herausgeg. von der k. k. statistischen Central-Commission. XIII. Jahrgang 1894. Wien, 1895.

Pecz, A., Zur neuesten Handelspolitik. Wien. 1895.

Preussische Statistik. Herausg. vom kön. statistischen Bureau 135: Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen sowie die Selbstmorde und die tödtlichen Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1893. Berlin, 1895.

Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Neue Folge. Band 79: Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1894. I. Theil: Der auswärtige Handel nach Menge und Werth der Waaren-Gattungen und der Verkehr mit den einzelnen Ländern. Berlin, 1895.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VII. Heft: Ein- und Ausfuhr im ersten Halbjahre 1895. VIII. Heft: Ein- und Ausfuhr im Juli 1895. Wien 1895.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für 1894. I. Heft: Statistik der Ernte des Jahres 1894. Wien, 1895.

Wohnverhältnisse in der kön. Hauptstadt Prag und den Vororten nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dec. 1890. Herausgeg. von der Statist. Commission der kgl. Hauptstadt Prag samt Vororten. Prag, 1895.

Chailley-Bert, I. et Fontaine A., Lois sociales. Recueil des textes de la législation sociale de la France. Paris, 1895.

Chevalier, E. La loi des pauvres et la société anglaise. Organisation de l'assistance publique en Angleterre. Paris, 1895.

Congrès national d'assistance, tenu du 26 Juin au 3 Juillet 1894 à Lyon, Tome I. Lyon, 1895.

Depasse, H. Du travail et de ses conditions. Paris, 1895.

Des Essars, P. La vitesse de circulation de la monnaie. Paris, 1895.

L'Impôt sur le revenu et l'impôt sur les revenus dans les pays étrangers. Notes réunies par la direction générale des contributions directes Paris, 1894.

Leclerc, M. Les professions et la société en Angleterre. Paris, 1895.

Raffalovich, A. Le marché financier en 1894—1895. Paris, 1895.

Statistique des écoles bulgares dans la Turquie d'Europe (la Macédonie et le vilayet d'Adrinople pour l'année Eclair 1893—94.

Worms, E. La politique commerciale de l'Allemagne. Paris, 1895.

Delmar A. History of monetary systems: a record of actual experiments in money made by various States of the ancient and modern world, as drawn from their statutes, customs, treaties, mining regulations, jurisprudence history, archaeology, coins, nummularly systems and other sources of information. London, 1895.

Hopkins, A. A., Wealth and waste: the principles of political economy in their application to the present problems of labor, law and the liquor traffic. New-York, 1895.

Howarth, W. Our leading banks. Vol. I. Joint stock banks. London, 1895.

Railway returns for England and Wales, Scotland and Ireland for the year 1894. With summary tables for the United Kingdom for each year from 1851 to 1894 etc. London, 1895.

Comercio exterior y movimiento de navegacion della republica oriental del Uruguay y varios otros datos correspondientes al anno 1894 comparado con 1893. Direccion de estadistica general. Montevideo, 1895.

Statistiek der Sheepvaart 1894. Mitgegeven door het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid. Eer-te gedeelte: Koopvaardijvloort, Scheepvaartbeweging, Bemanning. S Gravenhage 1895.

Oversigt over Statskassens Indtægler og Udgiftet i Finantsaaret fra 1ste Juli 1895 efter de af Storthinget desangaaende fattede Beslutninger. Kristiania, 1895.

BÉKÉS MEGYE 1715—20-BAN.

Alig hogy a mult század második évtizedében a magyar haza megszűnt örökös csatatér, pusztító kül- és belmozgalmak színhelye lenni, ugyanakkor, mikor az országgyűlés a királyi ház és a nemzet közti kibékülés egyik nevezetes okiratát, a szatmári békét becikkelyezte, a törvény az adóköteles lakosság és gazdasági állapotai országos összeírását is elrendelte. A legfőbb országos hatóságok nagyon szakavatottan és még lelkiismeretesebben készítették elő a fontos munkát végrehajtását. Az összeírás egyöntetűsége érdekében igen részletes utasításokat küldöttek a megyékhez s hogy helyi érdekek és befolyások ne veszélyeztessék az összeírás sikerét, az az intézkedés történt, hogy a megyék ne maguk írják össze magukat, hanem mindenütt valamely más megye két bizalmi férfia, két idegen tekintélyes birtokos nemesember vezesse a helyi hatóság, az alispán és a szolgabírák közreműködésével az összeírást. Hogy ezek az összeíró biztosok a bonyolult feladatukhoz szükséges gyakorlati jártasságot elsajátíthassák, 1715 tavaszán különböző vidékeken szűkebb körben, rendszeren három községre kiterjedőleg próba-összeírásokat tartottak. Másutt a megyei hatóságok rendeztek ily próba-összeírást s általában a nagy munka sikerének biztosításához az országos, valamint a megyei hatóságok egyaránt nagy arányú előkészületeket tettek.

Mikor ezek befejeztettek, 1715 nyarán megindult maga a nagy munkát s megyékben és szabad kir. városokban egy időben fogantatba vétetett az új adórendszer megállapítására szükséges anyag fölvétele, az akkori közjogi fogalmak szerint állami adó alá tartozó néprétegek és vagyonuk összeírása. A munkát, mint jeleztük, mindenütt ugyanazon minták és utasítások szerint ment végbe a következő módon. A kitűzött határidőben, júliusban, a két kirendelt biztos, a ki esküt tett a reá bízott kötelesség lelkiismeretes teljesítésére, megjelent a számára kijelölt vármegyében, például Tolnamegye két nemes ura, saját megyéjük bizalmi férfia Békés megyében, ott a megye gyűlésén érintkezésbe lépett a helyi hatóságokkal, megszerezte a működéséhez szükséges anyagot, első sorban a megye területén levő községek névsorat s általában megállapította a további teendők módozatait. A mint ezzel elkészült,



az alispán és a járási szolgabíró kíséretében megkezdette az összeírást és pedig közvetlenül a hely színén.

E célból a biztosokból és a megyei emberekből álló bizottság faluról falura végigjárta a megye egész területét. Minden egyes községben házról-házra járt, névszerint fölirt minden egyes lakost, a ki jobbágyföldön gazdálkodott, vagy földesúri hatalom alatt élve, másnemű foglalkozást folytatott. A bizottság mindenütt kitüntette az illető lakos jogi állapotát, vagyis azt, vajjon nemes ember (de csupán a jobbágyföldön gazdálkodó iratott össze, mert az ilyen személyes nemessége daczára adóköteles volt), jobbágy, zsellér, szabados stb.-e az illető. Csak a családfőt magát irták össze, családja tagjait azonban nem. Ellenben összeírták vagyoni állapotát, saját bevallása s a hol ez gyanusnak látszott, a határ bejárása és a művelt terület közvetlen fölbecslése alapján. Minden egyes embernél fölírták, hány köblös szántóföldje, irtványa, kaszálója s hány kapás szőleje van. Minthogy akkor országszerte százmeg százféle tér- és úrmérték divott, melyek igen nagyban különböztek egymástól, a bizottság minden megyében a helyi mértéket pozsonyi mértékre számította át s az összeírás a haza minden vidékén egy alapon, pozsonyi mértékben, tehát pozsonyi köbölben, kaszálóban, kapásban tünteti föl a művelés alatti területet.

Ezen kívül a bizottság összeírta a megye területén levő malmokat, a mennyiben nem kizárólagosan földesurialak voltak s ha jövedelmet hoztak, följegyzé az évi hasznot is. Éppen úgy följegyzé az úrbéres lakosság másnemű jövedelmét, például a hol mesteremberek voltak, ezek évi keresetét, más-különben a község bevételeit legelőből, erdőből, főleg pedig az ital- és husmérésből, mely néhol vagy állandóan, vagy csak az év egy részében illette a községet, néhol meg a földesúrtól való bérlet útján volt a község kezében. Csakhogy az 1715-iki összeírás, bármi gondosan készült és végtelen becses is, nem mindenben felelt meg a kitűzött czélnek s minthogy az időközben (1716/7) lefolyt háború is sok lényeges változást idézett elő, 1719-ben elrendeltetett a munkát kiigazítása.

Ez hosszas előkészület után 1720 nyarán megtörtént. Tényleg nem rectificatio volt ez, hanem egy második országos összeírás, lényegileg ugyanazon elvek szerint végrehajtva, mint az 1715-iki. A két év összeírásainak roppant köteteiben óriási fontos és sok minden művelődési tényezőre kiterjedő anyag halmozódott föl. Valóságos országos vagyonszámla a munkát, mely noha mellőzi az egyházi és világi nemességet s a rendes adózás keretén kívül álló némely csekélyebb rétegeket, nemzetünk számbelileg legnagyobb részéről, a városi polgárság és az őstermeléssel foglalkozó vidéki népesség sokféle állapotairól véghetetlen becses tájékozást nyújtanak. Megvan bennök az előző két század gyászos küzdelmeinek vég-

eredménye a népesség és vagyonossága tekintetében. Megtudjuk belőle, mit hagytak meg a hosszas háborúk a magyarságból s megtudjuk belőle azt is, honnan indult ki 175 évvel ezelőtt a magyar nemzet, hogy anyagi és szellemi fejlettségének mai színvonalára eljusson.

A száznál több kötetre terjedő munkát azonban mindeideig felhasználatlanul, értékesítetlenül hevert az országos levéltárban. Feldolgozása csak 1894 ápril havában vette kezdetét és pedig az országos statisztikai hivatalban, mely az eredményeket *Magyarország és Erdély népessége a pragmatica sanctio korában* című nagy, millenáris művében fogja a jövő év tavaszán közrebocsátani. Oriási és rendkívül bonyolult munkáról, lényegileg két nagy országos népszámlálás adatainak rendszeres feldolgozásáról van itt szó. A feldolgozás akként történt, hogy először is minden vármegyében az egyes községekre vonatkozó adatok külön számláló-lapra irattak át. E sok ezernyi számláló-lapból azután táblázatok készültek megfelelő rovatokkal, melyek a községek népességi és gazdasági viszonyaira vonatkozó adatokat tartalmazzák. Így tehát egy község anyaga előbb egy lapra, azután a táblázat egy sorába szorítatott be s egy-egy sok száz oldalra terjedő kötet anyaga a megye terjedelméhez képest hosszabb-rövidebb, de minden esetre csak néhány oldalra terjedő táblázatba van foglalva. E táblázatok rovatainak számtételei utóbb összeadatván, megállapítottatott az egyes megyék 1715—20-iki népességi és gazdasági állapotának végeredménye.

Volt azonban minden megye összeírásában sok olyan adat, melyet táblázatba foglalni nem lehetett. Ez anyag az egyes megyék táblázataihoz készült bevezetésben dolgoztatott fel. De nemcsak ez okból volt szükséges az egyes megyékhez külön bevezetést írni. Bármilyen lelkiismeretesen készítették elő a két év összeírását, bármily egyöntetűek voltak is az ide vonatkozó utasítások, tényleg minden egyes megyében más-kép értelmezték és eltérően hajtották is végre azokat. Statisztikai felvételekre alkalmas, szakképzett szervezet akkor egyáltalán nem létezett. Különbözn is nagyon eltérők voltak a helyi viszonyok s így az összeírásba sok eltérő, idegen, helyi elem került. Itt kimaradt valamely népréteg, amott meg felvétetett. Itt figyelemmel voltak kevésbé lényeges mozzanatokra is, amott nagyon lényegeseket mellőztek. Itt megmondták, miért kellett az utasításoktól eltérni, amott nem. Szóval a rendszeresség és egyöntetűség szempontjából egyik év összeírása sem felel meg teljesen az igényeknek. Minden egyes megyéről fenmaradt munkátot külön kellett tehát tárgyalni. Ez történik a bevezetésben, mely az összeírók által az illető vármegyében követett eljárást ismerteti, a táblázatok rovatait és végeredményeit magyarázza és a táblázatokba nem illeszthető anyagot feldolgozza. E megyei táblázatok és be-

vezetések alapján készülnek a nagy jubiláris munka bevezető fejezetei, melyek az országos eredményeket tartalmazzák s az ország népességi és gazdasági viszonyait, valamint a név szerint összeírt lakosság neve alapján készült nemzetiségi állapottokat fogják feltüntetni.

Ez idő szerint a nagy és bonyolult munka már annyira előrehaladt, hogy a táblázatok, valamint a hozzájuk tartozó bevezetések mind elkészültek. Az itt követett rendszernek s általában a feldolgozás módjának megvilágítására, másrészt azonban a tárgy általános érdekénél fogva álljon itt mutatón az a rész, mely Békés vármegye 1715—20-iki állapotát tünteti föl.

* * *

Békés vármegye még a XVII. század végén felszabadult ugyan a török uralom alól s visszakerült a király fenhatósága alá. De sivatag, pusztá állapotban s akkor a szakadatlanul folyó háború, később pedig a belső mozgalmak, melyek hullámai e tájat is ellepték, kizártak bárminő tevékenységet az anyagi vagy szellemi polgárosodás fokozására. Az 1715-iki esztendő, mint az állami adóösszeírás bizonyítja s mint annak szakavatott kezelői ismételve említik, még mindig nagyon szomorú állapotban, szörnyen elnéptelenedve találta a vármegyét, melynek egész területe akkor kizárólag kincstári birtok volt s az aradi főtisztség kezelése alatt állott. Mindössze 9 lakott hely volt kiterjedt határaitban, melyek járásokra osztva nem voltak. De már működött, ámbár kezdetleges összeállításban valami megyei szervezet s ennek segédletével Tolna vármegye küldöttei végezték az országos adózás keretébe tartozó lakosság s adóköteles vagyona összeírását. Az ide vonatkozó munkát a nyár végén hajtattott végre s a hely színén szeptember 2-án iratott alá. Az összeírás egész pontosnak látszik s kiterjed mindazon néprétegekre, melyek bármilyen adóköteles vagyon birtokában voltak, vagyis a jobbágytelken gazdálkodó nemesekre, a jobbágyokra és zsellérekre. Minthogy birtokos nemesei a vármegyének ekkor egyáltalán nem voltak, csupán a megyei, állami, kincstári tisztek, a papok és a tanítók s talán egy-két koldus maradtak ki az összeírásból. Mind e kihagyott népelemek azonban a zürzavaros viszonyok miatt együttvéve is igen elenyészően csekély számmal lehettek s így az akkori felvétel a megye népességi és gazdasági állapotait meglehetősen hűven tükrözi vissza. Az összeírás, mint országszerte, akképen Békésben is 1720-ban ismételtetett. Ekkor is Tolna végezte a munkát, mely Pozsonyban szeptember havában iratott alá és mint az előbbi, ugy ez is említi, hogy a vármegye csak néhány év óta kezd népeledni. A tényleg meglevő lakosságot azonban a legaprólékosabb részletességgel adja, mi a vármegye egy fölterjesztéséből tűnik ki, hol kifogásolják a 102 zsellér összeírását, kiknek

sem házuk, sem barmaik nincsenek, hanem másoknál laknak s nem is állandó lakosok, hanem csak kóborlók (vagabundi), kiket tehát nem kellett volna összeírni. Mint e kifogás jelzi, hogy az összeírás a lakosságnak legfőlebb egy elenyészően csekély töredékét mellőzheti.

Mindkét összeírás egyaránt terjedelmes és sok fontos tájékoztatást ad a népesség számáról és gazdasági állapotairól. Ez adatokat a két évről a következő két táblázat teszi áttekinthetővé:

I. 1715-ki állapot.

Község neve	Népesség jogi állapota			Háztartások száma összesen	A névszerint felsorolt lakosságból magyarárt név	Gazdasági állapot			Jövedelem	
	nemes	jobbágy	zsellér			köblös szántóföld	kaszás rét	malom	malom-jövedelem	korcsma
Békés mv.	9	83	10	107	107	105 ¹ / ₂	188	2	90	80
Doboz	—	25	9	34	34	—	68	1	8	—
Gella	—	15	3	18	18	—	51	1	10	—
Gyarmat.	—	29	—	29	29	60	—	1	10	—
Gyula mv.	—	29	—	29	29	91	98	—	—	—
Körös-Ladány.	—	24	—	24	24	64	136	1	—	—
Öcsöd	—	14	—	14	14	102	1	—	—	—
Szeghalom	—	68	—	68	68	120	160	1	10	—
Vésztő	—	21	—	21	21	42	42	—	—	—
Összesen. .	9	313	22	344	344	594 ¹ / ₂	744	7	128	80

II. 1720-ki állapot.

Község neve	Népesség jogi állapota			Házartások száma összesen	A névszerint felsorolt lakosságból		Gazdasági állapot				Jövedelem	
	nemes	jobbágy	zeellér		magyar nevű	tót nevű	köblös szántóföld	kaszás rét	kapás szőlő összesen	malom	malom-jövedelem	más jövedelem
Bákés mv. ...	—	121	28	149	149	—	6.203 ¹ / ₂	1.451	—	1	—	110
Csaba	2	48	8	58	35	23	1.096 ¹ / ₂	346	—	—	—	—
Doboz	—	26	9	35	35	—	851 ¹ / ₂	828	—	1	—	229
Gella	1	15	5	21	21	—	654	230	—	—	—	175
Gyarmat.	5	45	5	55	55	—	2.802	435	—	—	—	20
Gyoma	1	28	3	32	32	—	982 ¹ / ₂	340	—	—	—	28
Gyula mv.	3	57	16	76	76	—	2.714 ¹ / ₂	782	19	2	60	—
Körös-Ladány	—	24	—	24	24	—	937	247	—	—	—	25
Öcsöd	—	33	1	39	39	—	1.339	289	—	1	12	—
Szeghalom ...	8	67	9	84	84	—	3.683 ¹ / ₂	527	—	1	—	160
Tarcsa.	—	33	5	38	38	—	659	324	—	—	—	—
Vári.	—	42	11	53	53	—	284 ¹ / ₂	219	—	2	—	—
Vésztő	1	24	2	27	27	—	1.037 ¹ / ₂	347	—	1	—	17
Összesen.	21	568	102	691	668	23	23.295	5.659	19	9	72	764

A végszámok és eredmények, melyeket a két táblázat nyújt, meglehetősen megközelítik a valóságot; a népesség tényleg elenyészően csekély volt, hisz 1720-ban is panaszojják az összeírók, hogy a megye csak néhány év óta kezd népesedni. A megtelepedett népesség ez időben tehát nem volt több, mint a mennyi összeíratott. Csupán Gyula városára nézve *van lényeges eltérés* a tényleges állapot s az összeírás adatai közt. Ez a város egykor híres véghely, a visszahódítás után szintén vár maradt, melynek őrzésére katonaságot (militia nationalis) telepítettek meg. Már 1715-ben említi az összeírás, hogy Koza ezredes, az aradi várparancsnok, kinek a gyulai őrség alá volt rendelve, valamint az Arad és Csanád megyék területén lévő rácz katonai telepeket, akképen a gyulait sem engedte összeírni, mert állítólag a gyulaiaknak nem volt külön ingatlan vagyonuk s csak a zsoldból éltek. Ez azonban nem felel meg a tényeknek. 1720-ban, mikor Koza ismét nem engedte meg az összeírást, noha akkor az arad-csanádi határőrséget tényleg összeírták, egyenesen kiemelik, hogy van nagy ingatlan birtokuk. Gyula vára egy 1722-ki képén (gróf Károlyi család levéltára) a vár körül valami 140 ház látható a lakosok nevének megemlítésével. Ezek voltak a határőrök lakóházai s ez alapon a határőrség lélekszáma mintegy 6—700-ra tehető, mely azonban nincs az összeírásba felvéve. Az állami összeírás ide vonatkozó adatainak ellenőrzésére az 1715—25-ki évekből sokféle más természetű s más czélból — első sorban az urbéri jövedelmek vagy a jószág becsértékének megállapítása végett — készült összeírásokkal rendelkezünk. A roppantul elnéptelenedett terület betelepítése még 1715-ben megkezdődött, mert a kilencz község és 344 család már 1717-ben 11 községre és 573 családra nőtt (említi az összeírást Századok 1867: 276) a vármegyében. De hogy mennyi nehézségbe ütközött a telepítés mindaddig, míg a török uralom a Temesközben meg nem szűnt, bizonyítja a többek közt az is, hogy Öcsöd lakói éppen az 1715-iki összeírás előtt elszéledtek s csak egyenkint szállinkóztak vissza arra a kósza hírre, hogy betörték a tatárok. Mikor a kincstár 1719 végén az egyes községeket fölbecsültette s minthogy értékek legelől a földesuri hatalom alatti lakosság számától függött, a lakosságot is pontosan összeíratta, még mindig csak 11 község volt a megyében a következő lakossággal:

	Házhely száma	Háztartás száma
Békés	67	94
Csaba	36	46
Doboz	25	29
Gella	18	30
Gyarmat	28	41
Gyoma	—	27

	Házhely száma	Háztartás száma
Gyula	24	41
Kis-Ladány	18	21
Öcsöd	28	28
Szeghalom	31	51
Vésztő	18	26
Összesen . .	308	434

Az 1717-iki adatokhoz képest ezen 1719. december 1-én befejezett földesuri összeírásban (Beschreibung und Schätzung deren in Békés-Comitat liegenden Feildaldörfer, Pusten und dazu gezogenen nächst angränzenden Praedien sub dato Arad 1. Dez. 1719. Gróf Károlyi-család levéltára) ismét visszaesés mutatkozik. Hogy miért, annak megértésére támaszt nyújt maga az összeírás, mely Gyomárolaszt mondta, hogy ép mostanában települt kálvinista és lutheránus menekültekkel s csak 27 rossz viskóból áll (ist erst ganz neu mit calv. und luth. Flüchtlingen angesetzt, besteht dato aus 27 schlechten Caluppen), mert a lakosok egyelőre nem akarnak építkezni, hogy nyomban elköltözködhessenek bármikor, mihelyt vallásuk szabad gyakorlatában háborittatnak. Mint ez a példa mutatja, az 1715—20-iki években a bevándorlás még nagy részt ideiglenes jellegű volt s ugyszólván próbára történt. Ide-oda költözött a nép; ma megszállt egy helyet, holnap meg elhagyta, ha akár vallásos meggyőződésében, akár a megélhetés tekintetében fenyegetve látta magát. Mindkettőre nézve a földesúr akarata csaknem teljes korlátlansággal szabta a törvényt a jobbágyoknak.

Békésben a földesúr akkor a kincstár volt, de el akarta adni a neki alig jövedelmező uradalmat, melybe örökös pénztelensége mellett nagyobb befektetéseket nem tehetett. Míg tehát alkalmas vevő nem akadt, vagyis a földesuri kérdés végleges megoldást nem nyert, Békés megye lakói sem érezhették magukat akár a megélhetés, akár a vallás kérdésében teljes biztonságban. Nem igen igyekeztek tehát szorosabbra fűzni a kapcsokat a földhöz, melyen megtelepedtek. Ebben az időben a megtelepültek nem is voltak még tulajdonképeni jobbágyok. A föld nem volt telkekre osztva, hanem a lakosság taksát fizetett, azaz haszonbért minden hold után, melyet megmivelt. 1715-ben még az összes mezővárosok és községek lakosait taksásosnak mondták, ellenben 1720-ban már egyetlen egy taksás nevet nem említenek. A taksás embert csak olyan laza kapocs fűzte telkéhez, mint a bérlet rövid határidőre való bérletéhez s ez a viszony nagyban elősegítette a népeség folytonos hullámozását.

Milyen jelentékeny volt ez a hullámozás egyetlen év folyamán is, arról éppen az 1720-ból fennmaradt összeírások

adnak tájékoztat. Ez évben ugyanis az állami összeírás után, mely a nyár folyamán készült, még egyszer összeírták a vármegye lakosságát és pedig urbéri czélokra azon év november 19. és 28. napjai közt.

A két összeírás adatai közt következő jelentékeny eltérés mutatkozik:

Ö s s z e í r á s		
	hivatalos nyári	földesuri novemberi
Békés mv.	149 háztartás	107 háztartás
Csaba	58 »	80 »
Doboz	35 »	24 »
Gella	21 »	20 »
Gyarmat	55 »	46 »
Gyoma	52 »	38 »
Gyula mv.	76 »	48 »
K.-Ladány	24 »	17 »
Öcsöd	39 »	31 »
Szeghalom	84 »	66 »
Tarcsa	38 »	44 »
Vári	53 »	59 »
Vésztő	27 »	22 »
	691 háztartás	582 háztartás

A néhány hónapi időközben egyre tartott tehát a lakosság hullámozása és vándorlása s néhol nagy változásokat idézett elő, ámbár kétségtelen, hogy a novemberi összeírás nem terjed ki bizonyos néprétegekre, mint például a nemességre, melyből a nyáron még 21, novemberben már csupán egy család iratott össze. Egészben szakadatlanul folyt a ki- és beköltözés, a vándorlás, mely csak akkor kezdett némileg csökkenni (teljesen azután sem szűnt meg), mikor az uradalomban a földesuri kérdés eldőlt. Ez 1720-ban végre megtörtént. Harruckern János György megvette a kincstártól a nagy jószágot, mely az egész vármegyét felölelte. Ezzel új korszak kezdődött a megye életében. Az új földesur, ki 1722-ben honfiuságot, később pedig magyar bárói rangot kapott, maga vette át a roppant uradalom kezelését s czéltudatos és következetes, áldozatoktól vissza nem rettenő telepítési politikát indított meg. Felekezeti elfogulatlanság nélkül tette ezt; jobbágyainak szabad vallásgyakorlatot biztosított s ebbeli ígérését lelkiismeretesen meg is tartotta. Ennek következtében egyre nagyobb lett az idegen beözönlés s a jövevények állandóan le is telepedtek. A jobbágy mindinkább hozzá szokott új lakóhelyét örökös otthonának tekinteni, földjét jobban megművelni, házát becsületesen megépíteni.

Az eredmény csakhamar az állandó népesség tetemes megszorodásában nyilatkozott. Már 1725-ben 17 lakott hely volt a megye területén, melyek közül Szarvas és Berény két évvel előbb települtek s három évi adómentességet élveztek.

Mikor 1725. nyarán újra megszámlálták a vármegyét (Klobusiczky György és Krucsay János jelentése, aláíratott Debreczenben szept. 15., de az összeírás még a nyáron történt), a jobbágysók száma 1199, a zselléreké 166 háztartást tett, kikhez még 180 sváb (frank) és tót család járult. Ez időbe esik tehát az ugynevezett sváb-német lakosság letelepítésének kezdete Békés megyében. A jobbágysóknak és zselléreknak volt 1163 ökrük, 701 lovuk, 1518 fejős és 1111 meddő tehenők, 80 más lovuk, 1493 fejős és 605 más juhok, továbbá 1153 méhkasuk. Mint 1715-től 1720-ig, akképen az 1720—25-ki öt évben Békés megye jobbágy lakossága több mint megkétszereződött tehát.

Visszatérve az 1715—20-ki állami összeírásra, bennök a községek száma következőleg alakul:

	1715	1720
Mezőváros	2	2
Község	7	11
Összesen	9	13

A lakott helyek száma az öt év folyamán négy és pedig Csaba, Gyoma, Tarcsa és Vári községekkel szaporodott. Csabánál és Várinál meg van 1720-ban mondva, hogy 2—3 éve települtek s a másik kettő akkor kétségkívül még ifjabb telepítés (Gyoma 1719).

Puszták. Az összeírás a következő községeknél összesen 14 pusztát említ:

Békés: Berény, Győr és Szt.-Miklós.

Csaba: Mező-Megyer és Zedeg.

Doboz: Mező-Megyer.

Gella: Ölvöd és Mező-Megyer.

Gyarmat: Pázmán.

Gyoma: Eghe.

Gyula: Főveges és Gyürkehely.

K.-Ladány: Károly.

Öcsöd: Babocska.

Szeghalom: Károly és Balkány.

Tarcsa: Berény.

Vésztő: Mágor.

A mi immár a lakosság végleges számának megállapítását illeti, ez a mondottak alapján 1715—20-ra nem ütközik nagyobb nehézségbe. A földesúri hatalom alatti családfők száma adva van s így a lélekszám is könnyen megállapítható.

Az örökös költözés és vándorlás idején egy háztartásra többet 5 léleknél számítani nem lehet s ez alapon 1715-ben, mikor a háztartások száma csak 344, a népesség 1720, ellenben 1720-ban, mikor a háztartások száma 691, a népesség 3455 főre tehető. Ehhez járul mindkét évben Gyula őrsege s általában az összes nem irt lakosság czímén (ide számítva

az állami és megyei tiszteket, papokat stb., kik együttvéve sem tehettek többet 25—30 családnál) 800 lélek, úgy, hogy a megye *összlakossága* 1715-ben 2520, 1720-ban 4255-re becsülhető. E lakosságból 1715-ben 9 család (Békés városában) nemesnek van jelezve, de gyanus nemesnek (suspectus nobilis), olyannak, ki nemességét okmányilag igazolni nem tudta. 1720-ban nem is említettnek többé, hanem vagy elköltöztek, vagy a jobbágyok közé soroltattak. Ellenben ez évben különböző helyeken 21 nemes embert irtak össze, kik mind valószínűs nemesek voltak s csak gazdálkodtak jobbágytelken. Nagyobbrészt szegény katonák voltak, kik az 1716/7-iki háborúban részt vettek s azután, hogy megélhessenek, jobbágytelken telepedtek meg. Egyikről ezt az összeírás egyenesen ki is emeli.

Népsűrűség. A tényleg összeírt lakosságból élt:

11—25 háztartás	2 községben
26—50 » 	5 »
51—100 » 	5 »
100-nál több háztartás	1 »

Összesen . . 13 községben.

A községek tehát aránylag elég népeseek voltak.

Nemzetiség. A vármegye polgári lakosságának neve 1715-ben még kizárólag magyar, ellenben 1720-ban Csabán már 23 tót család lakott, de a lakosság többsége ott is magyar volt. A gyulai őrséget rácznak mondják ugyan s ha csakugyan az volt, némileg módosította a magyarság igen kedvező mérlegét e megyében.

Gazdasági állapot.

1715-ben a lakosság csekély száma s a termő terület roppant kiterjedése folytán a községekben a föld telkekre, a határ pedig fordulóra osztva nem volt s a gazdálkodás intenzív és extenzív tekintetben egyaránt a kezdetlegesség állapotában volt. Az őszielnél a termés köblönként átlag három köbölben állapítottatott meg, kivéve Gyulát, hol a föld öt köbölt szokott hozni. A szénatermést egy kaszás után egy szekér szénára becsülték.

1720-ban szintén nem volt még a föld egy községben sem telkekre szétosztva, de akkor már az egyes községekben 2—3 fordulót említenek s a rendes termést átlag ősziiben hat, tavasziban négy köbölre, a szénát egy kaszás után két szekérre becsülik. Az összeírók a művelt terület megállapításában épp oly buzgalommal jártak el, mint a lakosok megszámlálásában, sőt buzgalmukban el is vetették a súlykot. A három fordulót, mint a vármegye fölterjesztésében ki van mutatva, úgy állapították meg, hogy az egy évben bevetett terület háromszorosát vették föl s azért a kimutatott művelés alatti terület

aránytalanul nagy. Tényleg egy esztendőben csupán 7683 köből szokott bevetve lenni, melynek termése ősziekben és tavasziakban összesen 38,420 köből. A kaszálón összesen 2932 $\frac{1}{2}$ szekér széna szokott teremni.

A *szőlőtermelés* akkor indult meg s 1720-ban csak 19 kapás szőlő volt, mely, mint új ültetvény, több évre adómentességet élvezett s így a hivatalos összeírás rovatában nem is szerepel. Átlag egy kapás szőlőn hat cseber, összesen tehát 114 cseber termett; egy cseber ára átlag 1 frt 15 kr. s így az egész termés évi értéke 131 frt 10 kr.

Iparos vagy kereskedő népesség az állami összeírásban nincs feltüntetve, mert nem volt s egyes községeknél jelezve is van, hogy olyan távol esnek a nagy városoktól, hogy kereskedelemre semmi alkalom sem kínálkozik. Kétségtől önmagától iparos vagy kereskedő talán egy pár rácz kivételével nem is volt a megyében, mit a népesség örökös hullámlása s a vele járó bizonytalanság eléggé megmagyaráz. A lakosság kezdetleges szükségleteit a házi ipar útján maga fedezte s ha volt is egy pár falusi mesterember, annak szintén a mezőgazdaság volt a főfoglalkozása.

A *malmok* száma a lakossághoz képest elég nagy. Lehetett azonban több is, mert csak a jobbágy kezén, vagy a községek tulajdonában levő malmokat írták össze, a földesurakét ellenben nem, minthogy ezek adómentesek voltak.

A mi a *jövedelmek* rovatában kimutatott összegeket illeti, ezek nem magánosok, hanem a községek jövedelmei s leginkább onnan származtak, hogy a községek vették bérbe a földesúrtól az italmérés jogát s abból némi hasznuk volt. Iparból vagy kereskedésből nincs fölvéve semmi jövedelem.

Ilyen kezdetleges és szegényes a kép, melyet Békés megye 1715—20-ban a nagyon megbízható állami összeírások alapján nyújt. Hogy azóta milyen haladást tett, annak megvilágítására elég azon egyszerű tényre utalni, hogy ama területen, hol ma több mint harmadfél-százezer ember él, akkor az össznépesség még az ötödféleztet sem érte el.

ACSÁDY IGNÁCZ.

AZ EGYENES ADÓK REFORMJA.¹⁾

Április hó 15-én mult 26 éve, hogy gróf Lónyay Menyhért, az új alkotmányos korszaknak első pénzügyminisztere megnyitotta az első magyar szakértekezletet, melynek adó-reformok fölött kellett vala tanácskoznia és véleményt mondania.

Ennek a szakértekezletnek tárgyalásai kiterjedtek vala az összes az absolut korszakból átvett és az 1868. évi adótörvényekben egyes módosításokkal törvényesített adókra.

A szakbizottság, melyhez az egyenes adók utasítottak, 1869. évi április hó 29-én kezdte meg tárgyalásait három albizottság, nevezetesen a földadó, a házadó és a jövedelmi és személyes kereseti adó albizottság választásával.

Más adók miatt azóta is tartattak szakértekezletek, de az egyenes adók, legalább tudtommal, a pénzügyi kormány által összehívott szakértekezletnek nem képezték tárgyát.

Ez idő szerint az egyenes adókat illetőleg a valószínűség szerint ismét szaktanácskozmánynak küszöbén állunk. Azt hiszem, hogy talán nem lesz érdektelen, ha fővonásokban előadom a czélt, melyet a pénzügyminiszter az első magyar adóenquétének kitűzött és a véleményt, melyet fennálló egyenes adóink rendszeréről a szakértekezlet nyilvánított.

Gróf Lónyay Menyhért a következőkben körvonalozta az adóreformnak feladatát: »A biztos anyagi és szellemi felvirágzásnak és a népek megelégedésének, a belbéke és alkotmányosság megszilárdításának nincs nagyobb biztosítéka, mint a jól rendezett pénzügy, mely az adófizetőktől a közigazgatási erőik fejlődésének akadályozása nélkül, takarékos kezelés mellett, adóképeségükhöz aránylag, az egyenlő és méltányos elvek szerint, a lehető kimélettel és az adófizetőre nézve kevésbé terhes időben kívánja azon áldozatokat, melyek az államszükség fedezetére nélkülözhetlenek.«

Nem keresem most, hogy gróf Lónyay Menyhért nyilatkozata mindenben helyes-e és különösen lehet-e az állami

¹⁾ Felolvasatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« állampénzügyi szakosztályának 1895. évi október hó 17-én tartott ülésében.

szükségletek fedezetére szolgáló adót áldozatnak tekinteni. Csakis azt kívánom kiemelni és csakis erre fektetek súlyt, hogy annak az elvnek megvalósítására törekedett, hogy az állampolgárok teherviselési képességek arányában járuljanak az állami szükségletek fedezetéhez és a szaktanácskozmánytól éppen arra nézve kért véleményt, hogy miként lehetne ezt a célzt megvalósítani. A szakértekezlet elé nem is lépett határozott javaslatokkal, melyek a tanácskozásokat, a szabad véleménynyilvánítást befolyásolhatták volna, hanem lényegileg arra szorítkozott, hogy felvetett egyes reformeszméket és ezekre, valamint a fennálló törvények intézkedéseire, ezek módosításaira vonatkozólag kérdéseket tett.

A szakbizottságok tehát véleményeik kijelentéseiben egyáltalában még udvariassági tekintetek által sem voltak korlátozva. Mégis, ha véleményeiket olvassuk, azt látjuk, hogy egyenes adóinkat alapjaikban helyeseknek, igazságosaknak és az arányos adózást megvalósítóknak találták. Már az alapelvek megvalósításánál fedeztek fel hibákat és tévedéseket.

Igy a földadó albizottság kijelenti, hogy *a nálunk módosítva behozott kataszter alapelvei helyeseknek mondhatók.* S ha a kataszter rossz, az adó helytelenségeket és aránytalanságokat eredményezett, a hiba nem az alapelvekben, hanem a végrehajtásban van. A végrehajtásnak következő hiányait sorolja fel:

1. A munka megindításakor már egy bizonyos, előre kijelölt jövedelem kerestetett.

2. Részben járatlanok és az ország körülményeivel ismeretlenek voltak azon közegek, kik a becslést végrehajtották.

3. A földbirtokos osztály idegenkedvén ezen munkától, nem nyújtott kellő mértékben segédkezet és adatokat.

4. Hibásan vétettek fel az országban szokásos gazdálkodási vetés-forgások.

5. A termés-mennyiségek megfelelő adatok hiányában ezek nélkül vétettek fel és határozottak meg.

6. Az erdők jövedelmének megállapításánál felvétellett az egész évi növekvés, tekintet nélkül arra, hogy abból mi értékesíthető.

7. A művelési költségek fedezésére, azon sajátos viszonyoknál fogva, melyek közé gazdálkodásunk szorítva van, a kellőnél sokkal kisebb levonási százalékok alkalmaztattak.

8. Az érdekeltek nem vettek kellő befolyást a munkálkodás eredményeinek megállapításánál, melyek, daczára annak, hogy a jövedelmi számítások az 1824-iki terményárakra fektetettek, mégis messze túlmentek azon színvonalon, mely ezen áraknak megfelelt volna.

9. Az úgynevezett államreklamatió egyoldalú intézmény volt, hogy a kihozott tiszta jövedelmek még inkább fokoztassanak.

A házadó albizottság pedig kijelenti, hogy jelenlegi házadó-törvényünknek alapelvei helyesek és olyanok, melyek az említett törvény életbeléptetése előtt hazánkban alkalmazott házadó-rendszerhez képest tetemes haladást mutatnak és hogy a meghozott 1868. évi XXII. törvényezikkel a tudomány és igazság követelményeinek lehetőleg megfelelni sikerült.

A harmadik albizottság pedig azt mondja, hogy ha tekintjük azokat az alapelveket, melyekre a magyar jövedelmi adó fektetve van, ha figyelembe vétetnek továbbá az adóztatás tárgyai, nemkülönben azon közvetlen befolyás, melyet az adózók által szabadon választott közegek az adózók összeírására, a vallomások beszédésére, a jövedelmi adó kivetésére és a felebbezések eldöntésére gyakorolnak és végtére azon korlátlan nyilvánosság, melylyel mindezen mozzanatok kezelhetnek és melyek az alkotmányos életből kifolyó önkormányzat valóztatásának főtényezői, akkor kénytelenek vagyunk megvallani, hogy a magyar jövedelmi adótörvény Európa legszabadelvűbb törvényeihez tartozik és legközelebb áll az angol jövedelmi adótörvényhez.

Már csak ennél jobban nem lehet törvényt dicsérni, melynek az albizottság különben a következő eredményét állapítja meg:

»Hogy hazánkban is éppen ezen adótárgyaknál és a kamatjövedelmek bevallásánál temérdek sok eltitkolások történnek, melyeket ellenőrizni igen bajos, azt tanúsítja leginkább a m. kir. pénzügyminiszterium által ezen szakbizottsággal közölt és a 29. % alatt tisztelettel idehajlitott jövedelmi adóköteleseknek táblás kimutatása; mert, hogy a jelen időben, midőn hazánkban annyi sok nagyszerű gyári és ipari üzemek milliókat haladó üzleti tőkékkel keletkeztek, a kereskedelemnek és forgalomnak minden ága oly roppant lendületet nyert, 10.000 frt. jövedelmet túlhaladó üzlet és személy Pesten ne legyen több mint 38, az egész országban pedig csak 227; 10.000 frt. jövedelmet Pesten csak 9, az egész országban csak 48 és így tovább átmenve, azt már csakugyan nem hiszi senki, ki hazánk viszonyait a legkevésbé is ismeri.«

Az oly adórendszer, mely a vallomási kényszer alatt ily eredményekre visz, lehet szabadelvű, de bizonynyal megrontja, megmértelyezi az erkölcsöket és hogy az ily adórendszer nem létesítheti a polgároknak arányos mogadóztatását, minden kétségen felül áll.

Elvi szempontból tehát — jegyzi meg a személyes adóra nézve, mely a bizottság nézete szerint a személyes munka által szerzett jövedelmet adóztatja meg — ezen adóztatás ellen kifogást tenni alig lehet és ezen oknál fogva az albizottság azt többrendbeli módosításokkal fenn kívánja tartani.

Bizonyos tehát, hogy az első magyar szakértekezlet a mi egyenes adótörvényeinket alapelveikben jóknak, igaz-

ságosaknak és arányosaknak találta a különböző adólabák ellenére. A harmadik albizottság véleményében foglaltatik egy kijelentés, mely akaratlanul is megmondja, hogy az általában oly fennen dicsért s csak egyes részleteiben hibásnak tartott adórendszerben hol rejlik az arányosság. Szóról-szóra idézem ezt a helyet:

»Az albizottság a hivatali fizetéseknek megadóztatását elvileg ugyan pártolja, de azt hiszi, hogy azon fizetéseket oly magas százalékkal megadóztatni egyáltalában nem lehet, mint megadóztatva van a föld és egyéb hasznothajtó foglalkozásnak önvallomáson alapuló jövedelme, mert a földadó a földbirtok vétele alkalmával számításba vétetvén, ez által real-teherré válik és mivel a földbirtoknak vannak marha-, juhtenyésztésből és egyéb a mezei ipartól származó különféle mellékjövedelmei, melyek a földadó által nem érintetnek. A házbirtokos házbérijövedelme után fizetett adóját bérőire átruházhatja; a gyáros, a kereskedő, az iparos, ügyvéd, orvos jövedelmi adó vallomásaiknál a bevételek és kiadások kiszámításában és mérlegezésében magukat különféle nem ellenőrizhető kedvezményekben részesíthetik, midőn ellenkezőleg a hivatalnoknak fizetése halálával megszűnik, egész jövedelme egy krajczárig ismeretes, ebből ő nem vonhat le semmit, hanem kénytelenítettik azon egész tiszta jövedelmétől a jövedelmi adót fizetni.«

Sokkal rövidebben ez azt jelenti, hogy a fennálló adórendszerben az adók túlnyomó része névleg magas, tényleg azonban terhők egészen határozatlan, mert az egyéni jövedelemnek jelentékeny része nincs megadóztatva és mert a házbéradóra nézve az áthárítás lehetőségén kívül még az adómentességeket és az épületjavítási magas százalékot is ki lehetett és ki kellett volna emelni.

Ezt a jó és igazságos adót időközben még javították is. Különösen új földadó-katasztert készítettek, melyben kétségtelenül nem fordulnak elő azok a hibák és tévedések, melyeket az akkori kataszternek szemére lobbantottak.

S vajjon változott-e a helyzet? Megszűntek-e az aránytalan megadóztatás panaszai? Létesítette-e az új földadó-kataszter bár csak a földbirtok, nem a mezőgazdaságadta jövedelemnek arányos megadóztatását?

A földbirtokos osztály panaszoja túlterhelhetését, ugyanezt teszi az ipar- és kereskedelmi osztály. Hallhatjuk, hogy a földmives-osztály sokkal nagyobb arányban van adókkal, tüzetesen földadóval is megterhelve, mint a nagybirtokos-osztály, hogy a kisiparosok és kiskereskedők osztálya aránylag sokkal több egyenes adót fizet, mint a gyárosok, nagyiparosok és nagykereskedők osztálya. Viszont azonban felhozzák, hogy egyetlen egy osztály sincs a törvényes mérvben megadóztatva, hogy az adószázalék fictiv. Ismétlik azt is, hogy a

nemzet jövedelmének tetemes része kikerüli a megadóztatást. A dolog tényleg úgy áll, hogy ha nem is éppen szó szerint, de hason értelemben a mi adóinkról is el lehet mondani azt, mit Miquel porosz pénzügyminiszter mondott a régi porosz adóterhekről az új jövedelmi adótörvény tárgyalásakor: »Most a monarchia nyugati része azt mondja, hogy a keleti részhez képest túlságosan van megadóztatva; a keleti rész ugyanezzel a szemrehányással illeti a nyugati részt; hogy melyiknek van igaza, közömbös — valószínűleg mind a kettőnek«.

En azt gondolom, hogy annak igazolása végett, hogy a gróf Lónyay Menyhért által kitűzött cél, hogy t. i. az adók a teherviselési képesség arányában osztassanak meg az adózók közt, még az egyenes adóknál sincs megvalósítva, éppen nem kell elmélyedni egyenes adóink rendszerének vagy rendszeretlenségének bírálatába.

Wekerle Sándor az egyenes adók reformjánál azt tűzte vala ki célul, hogy egyrészt *az államnak mai egyenes adóbevételei maradandólag megóvassanak*, másrészt azonban a *közterheknek fokozása nélkül* az egyenes adók helyesebben és *arányosabban* osztassanak meg.

S ha nem hódolunk is semmiféle szaktekintélynek, Wekerle szavában talán mégis csak megnyugodhatunk és kijelentését elfogadhatjuk kétségtelen ténynek. Nem akarom Wekerlét kidicsérni. Nem szándékozom felemlíteni azokat a tőle el nem vitatható hervadhatlan érdemeket, melyeket állampárttartásunk és pénzügyeink rendezése körül szerzett, mert nem kormányzata forog itt kérdésben. Csakis szavahihetőségéről van itt szó. Már csak szavahihetőnek kell tartanunk azt a férfit, ki pályáját a pénzügyminiszteriumban kezdte és a ki ott emelkedett fokról-fokra fel a legmagasabb állásba, melyet közönséges halandó ember elérhet, a kinek tehát alkalmá volt az állampénzügyi és az adóigazgatásnak minden részletét alaposan tanulmányozni és megismerni. — S Wekerle jelenti ki, hogy adótörvényeinkben hiányzik az arányosság és az egyenes adók terheinek arányosabb megosztásáról kell gondoskodnunk.

Adótörvényeinknek minden javítása daczára ma is csak azon ponton állunk, melyen Lónyay Menyhért pénzügyminisztersége alatt állottunk. Az adóreformnak ma is az az egyik főcélja, mely Lónyay Menyhért pénzügyminisztersége idejében vala.

Arányosabban kell megosztani az adóterheket, különösen az egyenes adók terhét.

De lehet-e általában ezt a célt hozadéki adórendszerrel megvalósítani? Ez a kérdés merül fel első sorban.

A hozadéki adóknak nem az az egyedüli hibájuk, hogy nem a valóságos, hanem csak a kiszámított vagy feltételezett átlagos jövedelmen alapulnak és hogy már e miatt is az adólab

szükségkép roppant magas és hogy nem lehet az adóssági terheket levonni, hanem a főhibájuk, hogy egyáltalában semmi tekintettel sincsenek a teherviselési képességre, tehát szükségkép aránytalanok. A teherviselési képesség nem pusztán a tényleges jövedelem nagyságától és minőségétől, hanem számos, úgy mondhatnók személyes viszonytól is függ.

Az ezer forint, mit a föld-, ház- vagy tökebirtok járadéka nyújt, korántsem azonos azzal az ezer forinttal, mit a mezőgazdaságból, iparból, kereskedelemből, szellemi vagy testi munkával lehet megszerezni. Nemcsak a biztosság jön itt kérdésbe. Az első nemű jövedelem és különösen áll ez a földbirtokosra nézve, nem szűnik meg a jövedelmet élvező halálával és nem szenvedhet csorbát betegsége által. — Teljesen azonos jövedelem s személyes viszonyoknál fogva nem bir ugyanazzal a teherviselési képességgel. Az ezer forint jövedelem talán sok a nőtlen férfinak, feltétlenül kevesebb annál, kinek feleségről, esetleg egy-két gyermekről is kell gondoskodnia és igen szegényes jövedelem annál, kinek öt-hat gyermeket, esetleg még elaggott szülőket is el kell tartania.

Legnagyobb hibája, sőt határozottan mondvá bűne a hozadéki adóknak, hogy éppen az adólab egyenlőségénél és a becslések vagy feltevések hiányosságánál fogva aránytalanul súlyosabban nehezednek az alsóbb, szegényebb osztályokra, mint a vagyonos, gazdag, sőt dúsgazdag osztályokra. S ez a hiba annál súlyosabban esik a mérleg serpenyőjébe, mert éppen az alsóbb osztályok aránytalanul nagyobb mérvben viselik a fogyasztási adók terhét.

A tudomány már rég pálcát tört a hozadéki adók fölött nemcsak jelzett hibáik, sőt bűneik miatt, hanem a miatt is, mert az állampénzügyi célznak sem felelnek meg. Ugy általában nem lehet a hozadéki adókról állítani, hogy a belőlük folyó bevételek nem emelkednek, de bizvást lehet mondani, hogy nem emelkednek a nemzet vagyona és jövedelme szaporodásának arányában.

Ha tehát igazán oda törekszünk, hogy az adók a teherviselési képesség arányában osztassanak meg, akkor feltétlenül szakítanunk kell a hozadéki adók rendszerével és ezt helyettesítenünk kell a személyes adóval.

Ez a tétel, azt hiszem, elméletileg teljesen helyes és indokolt, de a kérdés az, hogy lehet-e gyakorlatilag megvalósítani.

Midőn a gyakorlati nehézségeket vizsgálom, nem kérdem, hogy keresztülvitele ütköznék-e vagy sem törvényhozási nehézségekbe, sőt fel akarom tételezni, hogy összes pártjainkban megvan a hajlam és a jóakarát arra, hogy az igazság szavának hódoljanak és a személyes adórendszert életbeléptessék. De én azt hiszem, hogy a kormány és a törvényhozás legjobb szándéka és akarata mellett sem lehetne még ma

fennálló egyenes adóinkat eltörölni és a személyes adóval helyettesíteni és hogy az ily gyökeres reform egyenértékű lenne a sötétbe való ugrással, állampénzügyeink megzavarásával.

A személyes adónak két alapkövetelménye vagy alapfeltétele van, u. m.: a bevallás és a bevallások ellenőrzése. Meggyőződésem szerint nálunk még eddigelé mind a két alapfeltétel hiányzik. Nem számíthatunk sem a hű bevallásokra, sem a bevallásoknak hatályos ellenőrzésére. S ezekre még abban az esetben sem számíthatnánk, ha az adóláb igazán alacsony lenne.

A bevallásokat illetőleg nemcsak a rosszhiszeműségre kell gondolnunk, melyet nálunk nemcsak az abszolút hatalom és a hallatlanul magas adóláb növesztett nagyra, hanem a régiebb kor is, melyben minden nemes igyekezet a jobbágyságot terhelő adókat a maga jobbágyságairól a másik jobbágyságaira tolni, hanem tekintettel kell lenni az éretlenségre és tudatlanságra is. A rosszhiszeműséget talán sikerülne szigorú rendszabályokkal legyőzni, vagy legalább igen szűk korlátok közé szorítani. A tudatlanság és éretlenség ellen azonban nincs semminemű kényszerrendszabály, sőt az ilyenek csak a viszonyok elmérgesítését idézhetnék elő. A vagyonosabb osztályok számon tartják bevételeiket és kiadásait és az utolsó fillérig megmondhatják jövedelmöket. De lehet-e ugyanezt követelni a kevésbé vagyonosoktól, a kisiparosoktól, kiskereskedőktől, egyszerű földmivesektől. Ezeket a vallomásokhoz, bevételeik és kiadásaik számon tartásához szoktatni kell. A vagyonosabb osztálybeliek nem csinálnak különös titkot adóssági terheikből. Hogy titkolódzó természetű-e a kisiparos és kiskereskedő, nem tudom. De hogy a földmives nem igen fogná adósságait — nem szólva a telekkönyvben levőket — bevallani, ezt biztosra vehetjük. Az adósságok bevallásához is az érettségnek bizonyos foka kívántatik. Nemcsak a rosszhiszeműség, de az éretlenség is fogna aránytalanságokat, alacsony és túlterheléseket eredményezni.

S hogy vagyunk az ellenőrzéssel? A világért sem vonom kétségbe pénzügyi tisztviselőink szakképzettségét, de viszont mindenki még fogja nekem engedni, hogy a jövedelmi bevallások ellenőrzéséhez másnemű szakképzettség kívántatik, mint a minőt a jelenleg szokásos vallomások igényelnek. S a pénzügyi tisztviselőknek az ellenőrzés gyakorlásánál támaszkodniok kell a közigazgatási közegekre. S vajjon számíthatnak-e ezekre? Ha az angol és a porosz önkormányzatról meg lehetett állapítani, hogy a vallomások ellenőrzésénél, az egyéni jövedelmek megállapításánál közreműködése igen kétes értékű, még biztosabban mondhatjuk ezt a mi önkormányzatunkról.

Gyökeres adóreformról tehát nálunk ez idő szerint még szó sem lehet. S éppen ezért azt hiszem, hogy nem kell mélyen

belebocsátkoznom azoknak a kérdéseknek fejtegetésébe, melyek az ily reformnál felmerülnek. Elég lesz, ha ezeket csak érintem.

Két kérdés merül fel a személyes adónál különösen: bizonyos kis jövedelmeknek az adó alól való mentesítése és a progressiv adóláb. Megvallom őszintén, hogy részemről semmiféle adómentességnek sem vagyok barátja és e szerint a kis jövedelmeknek az adó alól való mentesítésének sem. A főindok, melyet mellette az igazság szempontjából érvényesítenek, hogy a kisember túlterheltetik közvetett adókkal, igaz ugyan, mindenütt ott, hol az elsőrendű szükségleteket vámokkal és fogyasztási adókkal terhelik és a hol az állam adójövedelmeinek túlnyomó részét éppen az ily adókból meríti. De nagyon is szó fér ahhoz, hogy az ily adórendszer igazságos-e? Tény azonban, s nézetem szerint ez döntő, hogy a szegény ember, midőn fogyasztási adót fizet, sem nem érzi, sem nem tudja, hogy adót fizet, mert az adó összefolyik a terhelt áru-nak árával és éppen ezért nem is tudja elválasztani az adót az ártól és csakis arról van tudomása, hogy azért bizonyos árt kell fizetnie. Csakis az egyenes adó ébreszti fel a szegény és általában minden emberben azt a tudatot, hogy polgári jogot és kötelességet teljesít. Mi pedig azt az érvet illeti, hogy a kisember adójának behajtása nehézségekbe ütközik, erre csak az a megjegyzésem, hogy nem érv és hogy az állam nem állithat ki magáról szegénységi bizonyítványt. Ebben az adómentességben tehát semmiféle socialistikus elvet vagy eszményt nem láthatok és hozzátehetem mindjárt, hogy az efféle mentesítés csak tág kaput nyit a valótlán bevallásoknak, mint ezt Angliában is megállapították, hol számos vallo-másban az adó kikerülése végett a jövedelmet a minimumnál 1 fonttal szókták kevesebbre tenni. — Bajos ellenőrizni és megállapítani, hogy valakinek 299, 399 vagy 499 forintnyi vagy éppen 300, 400 vagy 500 forint tiszta jövedelme van-e?

Egészen más szempont alá esik a mérsékelt progressiv adóláb, mely az egyesek vagyoni haladását nem akadályozza, a takarékosági szellemet nem gátolja. Kétségtelen, hogy az egyenlő adóláb nem felel meg a teherviselési képesség arányának és a helyesen felfogott egyenlő teherviselési elvnek sem. A számtani egyenlőség a legritkább esetben felel meg a valódi egyenlőségnek. Minden más viszonyt egyenlőnek véve, bizonyos, hogy annak, kinek 1000 frt. a jövedelme, a 20 frt. adó aránylag sokkal terheesebb, mint a 10.000 frtnyi adó annak, kinek 100.000 forint az évi jövedelme. Másrészt bizonyos az, hogy a fogyasztási adóknál — ezt a kifejezést a legtágasabb értelemben véve — teljes lehetetlen az arányosság és néhai Wahrmann Mórrak a petroleumadónál tett az a kijelentése, hogy a kis ember kis lámpával, a vagyonos és gazdag nagy lámpával világít, szellemes megjegyzésnek ugyan beillik, de

a valóságnak éppen nem felel meg. Budapesten p. o. a valóságnak inkább az felel meg, hogy minél gazdagabb valaki, annál kevesebb vagy éppen semmi petroleumadót sem fizet. Igazságos és méltányos tehát, hogy az egyenes adónál a vagyonos osztályok nagyobb adószázalékkal terheltessenek.

A személyes adónál különbséget keil tenni a jövedelemnek különböző forrásai közt. Más jelentősége van, az adózót és családját nézve, az ingatlanból vagy tőkéből, mint a szellemi vagy testi munkából eredő jövedelemnek. Az utóbbi jövedelmek közt is vannak különbségek, a szerint, a mint biztosak vagy bizonytalanok. A biztosak közt pedig különbség van a szerint, a mint az a nyugdíj és ellátási igénynyel kapcsolatos vagy sem. Természetes, hogy egy adótörvény sem bocsátkozhatik casuistikába és éppen azért nem is hatolhat be mélyen a személyes viszonyok mérlegelésébe és csak a legfeltűnőbb eseteket veheti számba.

Miként azonban már kijelentettem, a gyökeres adóreform nálunk ez idő szerint még csak kérdésbe sem jöhet és éppen ezért az ennél alkalmazandó alapelveket nem is vitattam és nem is szándékozom vitatni. Nálunk csakis arról lehet szó, hogy a gyökeres adóreformnak útját egyengessük és oly átmeneti állapotot létesítsünk, mely bennünket közelebb hozzon a célhoz. Ma tehát nem lehet szó az összes egyenes adóknak hatályon kívül helyezéséről és a személyes adóval való helyettesítéséről, hanem csakis arról, hogy a személyes adó fennálló adórendszerünkbe akkép illesztessék be, hogy a hozadéki adóknak, mint államadóknak fokozatos eltörléséhez vezessen.

Ha erre az álláspontra helyezkedünk, akkor természetesen nem is igen szólhatunk arról, hogy a teherviselési képességgel arányban álló egyenes adórendszert létesítsünk, hanem csakis arról beszélhetünk, hogy ezt a nagy célt igyekezzünk minél jobban és hatályosabban megközelíteni.

S a gyökeres reformnak még két nagy akadálya van, melyeket ugyan pedzettem, de teljes mérvben ki nem emeltem. Nemcsak az a tény akadályozza a gyökeres adóreformot, hogy az egyenes adókból folyó jövedelmet, ha már emelni nem is akarjuk, semmi esetben sem kockáztathatjuk. Szem elől nem téveszthetjük, hogy az állami kiadások még az előhaladtabb államokban is egyre növekednek az állami tevékenységnek folytonos kitágulása és a véderőnek szüntelen szaporítása folytán. Mennyivel inkább fognak nálunk a kiadások még szaporodni, kiknek még több intézményt kell létesítenünk, hogy hazánkat egészen modern államnak mondhasuk. Én csak a küszöbön levő törvénykezési és közigazgatási reformot említem, mely egymaga milliókkal fogja emelni államháztartási szükségleteinket. Ezeknek fedezetéről gondoskodni kell, ha csak nem akarunk ismét beleesni a deficités gazdálkodás örvényébe.

A gyökeres adóreformnak egy másik nagy akadálya, hogy még csak megközelítőleg sem ismerjük a nemzetnek tényleges jövedelmét és e jövedelemnek megoszlását. Azok a statisztikai adatok, melyek Wekerle minisztersége alatt két vaskos füzetben tétettek közzé, becsesek ugyan, de a jelzett viszonyokra nézve a legkisebb felvilágosítást sem nyújtanak. Más országok adataiból és viszonyaiból lehet ugyan némi általános következtetéseket a saját viszonyainkra is levonni és azokra elméleti tételeket alapítani, de pusztán azokra támaszkodni és azokból a saját viszonyainkat megítélni nem lehet. Már pedig, legalább nézetem szerint, bizonyos, hogy a nemzet jövedelmének és e jövedelem megoszlásának legalább megközelítő ismerete nélkül az alkalmazandó legkisebb és legmagasabb százalék tekintetében semmi biztos számítást sem lehet tenni és hogy természetesen senki sem vállalhatja el a pénzügyi eredményért a felelősséget. Mert hogy Poroszországban az új jövedelmi adó váratlan eredményekkel járt, ebből még egyáltalában nem következik, hogy nálunk is hasonló eredményeket fogna létesíteni. — Nem feledkezhetünk meg arról, hogy Poroszországban már azelőtt is volt, habár kezdetlegesebb jövedelmi adó, melynek adatai évtizedek óta gyűjtettek és tétettek közzé. S ezek az adatok, ha nem is teljes, de mégis csak betekintést engedtek a nemzet vagyoni tagolatába. Elég lesz talán ebben a tekintetben Soetbeernek ismert dolgozataira hivatkoznom. — Köztudomású az is, hogy Poroszországban senki sem tartotta az adóstatisztika által kimutatott jövedelmeket, a tényleges jövedelmeknek megfelelőeknek. Sok író azonban hitte, hogy 10—25% emeléssel azokkal a tényleges jövedelmekkel egyenlők. S éppen ezekre az emelésekre vonatkozólag jegyzi meg Cohn Gusztáv egy a »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik« januári füzetében megjelent dolgozatában, hogy ezek az emelések távolról sem közelítik meg a valót s az általa tartott kisebb enqueteen azok fölött csak mosolyogtak.

Kizártnak tekinthetjük tehát a gyökeres reform fogantatását. Ennyiben teljesen egyetérthetünk a Wekerle Sándor mint pénzügyminiszter által készített emlékiratban foglalt reformtervezettel. De ez még korántsem jelenti, hogy el kell fogadnunk annak minden részletét és irányát. Sőt én legalább azt hiszem, hogy sokkal messzebb mehetünk, mint a meddig az emlékirat menni akar és a jövedelmi adót a reformnak igazi sarkpontjává, a valódi reformnak előkészítő lépcsőzetévé tehetjük, különösen pedig akkor, ha elfogadjuk és egyetértünk a reformmal kapcsolatos állampénzügyi programmal.

Az emlékirat szerint a reformnak nem célja az egyenes adókból eredő bevételek emelése, sőt az emlékirat csakis a költségvetésileg előirányzott összeget akarja biztosítani, tehát

nem is kívánja az egész tényleg már elért összeget. — Az emlékirat 43-ik lapján világosan meg van mondva: »Egyenes adóink főösszegét — a késedelmi kamat, adóbehajtási illetékek és adóbehajtási költségterítmények kivételével — a költségvetésileg már is előirányzott 97¹/₂ millió forintban vélném megállapítandónak és ehhez a természetszerű növekedés fejében igen mérsékelt összeget, kereken 200.000 forintot vélek hozzáütendőnek olyformán, hogy ha az eredmény ennél nagyobb lenne, a többlet egyes indokolt kedvezmények behozatala által a mai egyenes adók további apasztására lenne fordítható«.

Midőn a »Közgazdasági Szemle« hasábjain 1890-ben először érintettem az adóreformot és a midőn ahhoz 1893. júniusban némileg részletesebben hozzászóltam, távolról sem mertem az ily szűkre szabott állampénzügyi czállal megelégedni és megvallom, az ellen ma is vannak aggályaim. Tartok tőle, hogy az állami szükségletek fejlődése sokkal erősebb leend, semhogy az ily szűkre szabott pénzügyi eredményekkel megelégedhetnénk. De nekem a könyvmolynak meg kell hajolnom Wekerle szaktekintélye előtt. Ezt a dolgot bizonyára nálamnál sokkal jobban érti. S ha Wekerle mondja, hogy nekünk a 97¹/₂ millió forint és az évi 200.000 forintnyi többlet elég arra, hogy az államháztartási egyensúlyt fenttarthassuk, ebben igaza is lesz.

S ezt a kijelentését és megnyugtatótát annál örömeztőbb fogadhatjuk, mert annál hatályosabb lehet a reform és annál biztosabban érhetjük el általa azt a czélt, hogy ne egyes képzelt vagy valódi sérelmek megszüntetésére, hanem a személyes vagy jövedelmi adó meghonosítására és a hozzáadéki adóknak mint állami adóknak fokozatos eltörlésére, majd teljes megszüntetésére vezessen.

Egyenes adó tulajdonkép csak a föld-, a ház-, a kereset-, a tőke és járadék-, a bányaadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója és végre az általános jövedelmi pótagó. Az egyenes adókhoz számíttatnak még a szállítási adó, a nyereségadó, a fegyver- és vadászati adó és a hadmentességi díj, melyek azonban szorosan véve nem egyenes adók és a melyek nem is tartoznak az egyenes adók reformjainak keretébe.

Az emlékirat szerint tényleges egyenes adóink egyes módosításokkal fenn fognának tartatni, csakis az általános jövedelmi pótagó fogna jövedelmi, helyesebben személyes adóval helyettesíttetni.

Egyenes adóink — ide nem értve a kamatokat, adóbehajtási illetéket és terítmenyt — 1889—93 évek átlagában az eltörlendő általános jövedelmi pótagóval együtt 100⁹/₁₁ millió, a nélkül pedig 84²/₂₄ millió frt. tényleges bevételt eredményeztek. Egyenes adóbevételeink egyébként voltak 1889: 96³/₃₂, 1890:

99³³, 1891: 103⁹⁸, 1892: 101⁸⁰, 1893: 103⁰⁶ millió forint. Az utolsó három évben tehát az e nemű állami bevételek az átlagot jelentékenyen meghaladták és e szerint a reform jelentékeny adóleszállítással járna.

Feltéve természetesen, hogy az állami pénzügyek az adóleszállítást megengedik és e szerint megengedik azt, hogy az összes egyenes adók bevétele 97⁵ millióval és természetes növekedés czímén 200.000 forinttal, de mondjunk többet, 500.000 forinttal contingentáltassék, feltéve továbbá, hogy a reformmal kapcsolatos egyenes adók egyelőre változatlanul tartatnak fenn, s kiindulva az egyenes adóknak átlagos bevételi eredményéből, az általános jövedelmi pótdadó helyébe léptetendő személyes adónak évi 13⁵ milliót kellene eredményeznie.

Az emlékirat számítása szerint 1—5⁰/₀-os adóláb mellett a személyes adó kerek összegben csak mintegy 11 milliót fogna hozni. Bátorkodtam és bátorkodom ma is az összes az emlékiratban a reformnak pénzügyi eredményeit illetőleg tett számításokban kételkedni. Kételyeimnek kifejezést adtam a »Közgazdasági Szemlé«-nek mult évi januári számában megjelent értekezésében. Az ott elmondottakat nem akarom itt ismételni, de teljesen lehetetlen is, hogy t. hallgatóim engemet a számadatok tömkelegében kövessenek.

Nem vontam akkor, s ma sem vonom kétségbe a számitásnak jóhiszeműségét. Kifogásoltam és kifogásolom ma is az emlékiratnak számitási alapjait.

Ha Cohn Gusztáv az említett helyen elmondhatta, hogy a porosz adóstatisztika által kimutatott jövedelmeknek 10—25⁰/₀-al történt emelését az általa tartott magánértekezletek mosolylyal fogadták, bizonyára hason magánértekezleteken a mi adóstatistikánk által kimutatott jövedelmi eredményeket hahotával kísérnék és mindenki csodálkozva kiáltana fel, hogy oly koldus nemzetnek hisz Ön bennünket, hogy az országnak módos és vagyonos osztályának, ide értve a vállalatokat és testületeket is, összesen csak 437⁷ millió forint vagy akár 637⁷ millió tiszta jövedelme lenne. Ha a német írók a porosz jövedelmeket túlszerényen csak 10—25⁰/₀-al emelték, mi azokat legalább is 100⁰/₀-al emelhetjük, a nélkül, hogy a szerénység ellen a legkisebbet véténénk. E szerint tehát egy 2⁰/₀-os átlagos jövedelmi adó már az első évben is nem 11 milliót, hanem legalább is a kétszeresét fogná eredményezni.

A felállított pénzügyi program betartása esetén tehát már az első évben mintegy 8⁵ millió forint oly fölösleg állana rendelkezésre, mely lehetővé teszi nem a minimumnak felemelését, egyes adónemek adólábjának leszállítását, hanem egyes különösen sérelmes adónemeknek eltörlését, majdan pedig a többiek adólábjának fokozatos leszállítását és végre

a gyökeres reform eszközlésekor a mai hozadéki adóknak végleges hatályon kívül helyezését és a személyes esetleg még vagyonadóval való helyettesítését.

De én azt hiszem, hogy az egyenes adók reformja a tervezettnél még abban az esetben is gyökeresebb lehetne, ha az állampénzügyi cél nem abban a szűk keretben állapítatik is meg, melyben a memorandum mozog és nem összes, törvényeinkben és gyakorlatunkban egyenes adóknak nevezett adók, hanem csakis a reform keretébe bevont adók és pedig nem azoknak költségvetésileg előirányzott, hanem az utolsó évek adta átlagos bevételi eredményei contingentáltatnak és a contingenten túl még egy oly összeg számíttatik, mely az emelkedő adóketési költségeken túl még legalább is évenként 200.000 vagy akár 500.000 frtnyi többletet biztosít.

Az egy összeggel contingentálandó adók átlagos tényleges hozadéka volt:

1. Földadó	35,270.000	frt.
2. Házadó	10,990.000	»
3. Keresetadó	20,300.000	»
4. Vállalatok és egyletek adója	3,080.000	»
5. Bányaadó	170.000	»
6. Tőkekamatadó	1,880.000	»
7. Betétadó	2,710.000	»
8. Általános jövedelmi pótdadó	16,670.000	»
Összesen	91,070.000	frt.

A contingentálandó adók általános jövedelmi pótdadó nélkül eredményeztek 1889-ben 70⁶⁹ millió, 1890-ben 73⁰⁸ millió, 1891-ben 77⁰⁹ millió, 1892-ben 75¹⁸ millió, 1893-ban pedig 75⁹³ millió forintot. Az utolsó két év eredményét véve, mely rosszabb az 1891-iki évnél, mely a földadóban rendkívüli bevételeket hozott, tehát némileg a szabálytalanokhoz tartozik, és elfogadva, hogy a személyes jövedelmi adó mintegy 22 millió forintot fogna eredményezni, még mindig körülbelül 6—7 millió forint marad az első évben oly összegként, melylyel egyes hozadéki adókat hatályon kívül lehetne helyezni, a többiek pedig fokozatosan leszállítani, majd pedig egészen eltörölni lehetne.

Nézetem szerint eltörölendő lenne az általános jövedelmi pótdadó, mely helyettesítették, mint az emlékiratban is tervezetik, személyes adóval.

Változtatlanul föntartatnék a földadó, a házadó, a bányaadó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, a kereseti adó első, második és negyedik osztálya, úgyszintén a tőkekamat- és járadékadó, illetőleg ennek a betétekre vonatkozó része. Módosítás alá esnék a kereseti adó III-ik osztálya, de csak annyiban, a mennyiben a kivetésnél alkalmazott minimumok, a melyek ezen adó meg-

szabásánál ma is csaknem kizárólag mérvadók, szabatosabban és olyaténkép állapíttatnának meg, hogy kirovása lényegileg csak számadási művelet lenne és az adóbevallások és nyomozások kizárólag csakis az e tárgyú adatokra szorítkoznának. A III-ik osztályú kereseti adó elvileg ugyan jövedelmi bevalláson alapszik, tényleg azonban irányadók a minimumok, melyek éppen az egész adót hozadéki adóvá teszik. S ennek az adónak kirovásánál az adókiivető bizottságok előtt a legtöbb esetben a vita a körül is forog, hogy a minimumnak minő foka alkalmaztassék. A reformnak az ily vitás kérdéseknek a minimumnak szabatos megállapítása által elejét kell vennie. S ha ezt teszi, az adólábnak még változás alá sem kell esnie, mert úgysis csak feltételezett jövedelmet érint, mely a valóságostól mindig nagyon is messze esik, mint ez az egyenes adók statisztikájában foglalt adatokból kétségtelen.

A fősúlyt tehát a személyes adóra kellene fektetni, mely egyelőre azonban csak kiegészítő adó lenne, azzal a czéllal, hogy a hozadékadók által nem kellő mérvben vagy egyáltalában nem érintett jövedelmek adó alá vonassanak. Ezen adó alá tartoznék minden egyén és jogi személy, kinek saját vagyonából vagy hasznóthajtó foglalkozásból önálló jövedelme van. Nem tartoznának tehát ezen adó alá az oly személyek, kiket mások tartanak el vagy koldulásból élnek. Megadóztatnák az adóköteleseknek bármely forrásból eredő összes tiszta jövedelme. A nyers jövedelemből csakis a jövedelem előállítására szükséges költségek, az adóssági kamatok és az életjáradékok, valamint a más czímen tényleg fizetett egyenes adók vonathatnának le. Nem lehetne tehát levonni a vadászati és fegyveradót és a hadmentességi díjat, mert ezek nem egyenes adók, a betétek kamatadóját, feltéve, hogy az adózó nem igazolja, hogy tényleg önmaga fizeti ezt az adót. A kamatok és járadékok tekintetében pedig meg kell jegyezni, hogy csakis a tényleg fizetett kamat- és életjáradék és mindkettő csak abban az esetben vonathatnák le, ha az adózó bevallásában azokat az illető jogosultaknak pontos megjelölésével részletezi.

Nem engedélyezne a törvény semmiféle minimumot, hanem igenis ki kell mondania, hogy az I. és II. osztályú kereseti adókból és pedig nemcsak az adózó személyét, hanem családtagjait terhelő adókból is, nemkülönben a IV. osztályú kereseti adóból a személyes adó czímen fizetett adóösszeg levonatik. Ha van értelme a minimumnak, úgy ennek csak oly adórendszerben van, mely azt tényleg is foganatosítja, de semmi értelme sincs oly adórendszerben, mely a hozadéki adóknak egész sorozatát ismeri, melyek a legkisebb embereket is terhelik. Viszont méltánytalan és igazságtalan lenne, ha az új adó a kisemberek adóterhét szaporítaná. A IV. osztályú kereseti adónál figyelembe jön egyrészt az, hogy az

eddig adómentes lakbér ezzel az adóval megterhelhetnének és hogy az 1500 frt., illetőleg 2000 frt. alatt levő fizetések általános jövedelmi pótagóval nem terheltek. Múltányos tehát, hogy az új adóteher a IV. osztályú kereseti adóba beszámítassék és abból levonassék. A leghelyesebb eljárás ugyan az lenne, hogyha a fix fizetések tisztán csakis személyes adóval terhelhetnének. De én azt hiszem, hogy az új adó behozatalánál kerülni kell még annak látszatát is, hogy az állam számít más osztálybelieknél jövedelmi eltérősitésekre. Másrészt pedig ez idő szerint adóleszállítások bármely osztálybeliek javára is nem látszanak indokoltnak.

Az adólábnak kétségtelenül alacsonynak kell lennie. S én azt tartom, hogy az 1000 frtig terjedő jövedelmeknél $\frac{1}{2}\%$ -nál magasabb nem lehet. Innen felül azután emelkedhetik egész 5% -ig, mely azonban már csak a dúsgazdagokat, t. i. azokat, a kiknek 50.000 frt. és ezt meghaladó évi jövedelmök van, fogna terhelni.

Főszerepet ennél az adónál a bevallás és a bevallási kényszer viszi. A bevallást mindenki önmaga tartoznék teljesíteni. Ez alól csak a gyámoltak és gondnokoltak, valamint a jogi személyek képeznének kivételt, kik helyett a bevallást a gyámok, gondnokok, illetőleg képviselőik a törvény teljes szigorja alatt végeznék. A törvény sujtani tartoznék úgy a bevallásnak a kellő időben való elmulasztását, valamint a hamis bevallást. Az előbbi természetesen euyhében, a másodikat szigoríbban. Mindkét esetben a főszűlyt a polgári jogok elvesztésére kell fektetni. Ha törvényeink az adófizetési kötelezettség nem teljesítését a választási jog elvesztésével sujtják, nem látom be, hogy miért ne sujthatnák ugyanezzel a büntetéssel a bevallásnak elmulasztását és a hamis bevallást. Ezenkívül alkalmazandó még a birság és hamis bevallás esetén a megcsonkított adónak többszörösének kirovása és a súlyosabb beszámításúaknál még a fogság is. Természetes azonban, hogy a törvénynek különbséget kell tennie a szándékos, tehát az értelmek emberek hamis bevallásai és a tudatlanságból és járatlanságból tett nem annyira hamis, mint inkább csak valótlán bevallások közt.

A bevallásokon kívül természetesen még helyet fogna a tanuzási és az adatszolgáltatási kényszer, a könyvek és irományok vizsgálata, hit alatt kihallgatandó szakértőknek vallomása, általában minden eszköz, mely alkalmas a tényleges jövedelemnek kiderítésére. Elviselhető adónál az állami bevételeknek megkárosítása határozottan bűnös cselekmény, mert nemcsak a polgári kötelességeket sérti, hanem a magánosokat is megtámadja jogaikban, a mennyiben közvetve ezeket is károsítja, mert az állami kiadásokat feltétlenül fedezni kell és a mit az egyik elvon az államtól, azt a többieknek jövedelméből kell okvetlenül elvenni.

Kedvező állampénzügyi eredmény esetén, vagyis a mennyiben az egymással kapcsolatba hozott adók a megállapított contingenst és az előirányzott évi többletet meghaladnák, a fölösleget fel kell használni.

első sorban a *családtagok* kereseti adójának megszüntetésére,

másodsorban az *első és második osztályú kereseti adók* tételeinek százalékban kifejezett mérséklésére, azután pedig teljes megszüntetésére,

harmadsorban a többi egyenes adók százalékának mérséklésére.

Midőn a harmadsorban leszállítandó adókra, u. m. föld-, ház-, III. és IV. osztályú kereseti, tőkekamat és járadék-, bánya-adóra és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójára kerül a sor, a legegyszerűbb és legigazságosabb eljárásnak látszik, ha a contingenst meghaladó fölösleg az egyes adóknak közigazgatásilag előírt hozadéka arányában osztatik meg és ehhez képest állapittatik is meg a százalék, melylyel minden egyes adónak kivetési kulcsa leszállittatik. Az ily eljárás mellett nem nyújtatik előny vagy kedvezmény az adózók egyik osztályának sem és az összes adózók érzik azt az anyagi hasznot, mely a vallomások őszinteségéből reájok háramlik, a mennyiben a nagyobb adóteher, mely a személyes adónál előáll, más irányban még adóteher-csökkenést eredményez. Tervem szerint tehát nem egy hozadéki adó, hanem az összes, a személyes adóval kapcsolatba hozott hozadéki adók egyszerre fognának mérsékeltetni, természetesen addig az időpontig, míg elérkeznék a valódi adóreform foganatosításának lehetősége.

Egy dolgot kell azonban itt kiemelnem. Köztudomású, hogy a földadó nem egyenlő százalékkal vettetik ki. Ez az egyenlőtlen százalék éppen ez idő szerint nincs indokolva, hogy az úrbéri váltság, mint külön teher megszüntettetett és az e teher folytán fennálló állami kölcsön kamatoztatása és törlesztése éppen nem igényli a nagyobb százalék eredményezte adóbevételt. Természetes követelményként áll tehát elő, hogy a földadó mérséklésére eső többlet első sorban is az egyenlőtlen adószázalék megszüntetésére vagyis a nagyobb százalék apasztására használtassék fel.

Igen jól tudom és érzem, hogy az általam javasolt elrendezés sokaknak vagy talán senkinek sem fog tetszeni. Különösen nem fog tetszeni azoknak, kik csak a földadónak leszállítását vagy csak a betétek adójának leszállítását követelik és a kik általában irtóznak a jövedelmi bevallásoktól. A gazdák congressusa kimondta, hogy a jövedelmi adó csakis a kataszteri tiszta jövedelem alapján vettethessék ki.

Méltóztassanak megengedni, hogy az e nemű követelésekkel ne foglalkozzam. Az e nemű követelések tulajdonkép

kizárják az adó igazságos megosztásának lehetőségét és lényegileg azt követelik, hogy az adóterhek mások vállaira rakassanak.

Szabadjon azonban egyes tehető ellenvetésekkel, tulajdonkép már felmerült javaslatokkal foglalkoznom.

Tagtársunk és tisztelt barátom Kohn Dávid bizonyára azt a fő kifogást fogja tenni, hogy javaslatom fentartja az egész mai igazságtalan és zavaros adórendszert, sőt még zavarosabbá teszi az I., II. és IV. osztályú kereseti adóknak a személyes adóval való közelebbi kapcsolatba hozatala által. Nekünk első sorban egy egyszerű, könnyen áttekinthető adórendszerre van szükségünk.

Határozottan megengedem, hogy az általa javasolt adórendszer sokkal egyszerűbb és átlátszóbb, mert csak négyféle adó u. m.: földadó, házadó, jövedelmi adó és nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója lenne. Az egyszerűség és átlátszóság igen szép dolog, ha párosul az igazságossággal. De talán maga is meg fogja nekem engedni, hogy az ő rendszere mellett az egyenlő és arányos teherviselés elvét, az adónak a teherviselési képesség arányában való megosztását nem lehet keresztülvinni és fenmaradna a panasz, hogy az egyik osztály a másik rovására és az osztályokon belül a különböző rétegek túl vannak terhelve. Változtatlanul megmaradna a tény, hogy a jövedelemnek jelentékeny része kikerüli a megadóztatást, nagy része pedig éppen nem a tényleges, hanem csak a feltételezett átlagos mennyisége szerint kerülne megadóztatás alá. Nem szünnének meg azok az igazságtalanságok és jogtalanságok, melyek a hozadéki adókkal járnak, sőt terve elfogadása esetén még fokoztatnának. Hozadéki adóknál az emelkedő (progressív) adótételt a lehető legnagyobb igazságtalanságnak tartom. A 30—35—40%-os földadó, mely ugyan a katasztrális jövedelemen alapszik, valóban bosszantóan magas, szembeállítva különösen a jövedelmi adóval, mely csak az 50.000 frtot meghaladó jövedelemnél éri el a 10%-ot. Bajos lenne nézetem szerint bárkivel is elhiteni, illetőleg minden kétséget kizárólag beigazolni, hogy a földbirtok vagy akár a mezőgazdaság adta tiszta jövedelem 850 millió forint és e szerint a földadó csak látszólag rendkívül nagy. A túlterhelést vagy aránytalan megterhelést csakis az oly adóval lehet megcázfolni, mely főleg az önbevalláson, tehát nem a becsült, hanem a valóságos jövedelemen alapszik. Ez a cél, melyet tulajdonkép meg kell valósítani. Sajnos, hogy ez idő szerint csakis feléje haladhatunk, de meg nem valósíthatjuk.

Másrészről bizonyára azt fogják a javaslatom ellen felhozni, hogy az 5%-ig emelkedő tétel nagyon magas. Ennek tartom magam is, de végre nem tartom és nem tarthatom elviselhetlennek, ha az 50.000 frtot és ezt meghaladó jöve-

delmekre alkalmaztatik. A fő mégis az, hogy a kisebb. 3—4.000 frtig terjedő jövedelmek essenek lehetőleg mérsékelt adó alá, az ezeknél nagyobbak már elbirják a némileg magasabb terhet is, a nélkül, hogy birtokosaikat az életmód leszál-
 ltására kényszeritené vagy vagyonyújításokat korlatolná. De a főszempont az, hogy ez időszert bajos egy teljesen biztos kulcsot arra nézve megállapítani, hogy egyrészt az eddigi adójövedelem semmi esetben se kockáztassék, másrészt pedig a reformnak célja: a hozadéki adóknak fokozatos eltörlése biztosíttassék.

Hallom azt a kifogást is, hogy javalom nem tesz különbséget a jövedelem forrásai közt és nem veszi tekintetbe a hosszas betegséget, a nagy családot, a szegény rokon ellátását, a jövedelmi minimumot, stb. Hiszen ez idő szert nincs és nem lehet szó gyökeres reformról, hanem csakis arról van és lehet szó, hogy mielőbb megszüntessük a mai egyenesadó rendszerünket, különösen pedig kiáltó igazságtalanságait.

De hallom különösen azt a kifogást, hogy javaslatom ábránd. Szó sincs róla, hogy megszüntethessük habár csak fokozatosan is a hozadéki adókat, mert a személyes vagy jövedelmi adó nem fogja azokat a pénzügyi eredményeket létesíteni, melyekre számítok. Ez ellenében szabadjon kijelentenem, hogy meggyőződése szert a személyes adó természetesen kellő mérséklettel és erélylyel behozva és végrehajtva, nem várt sikerrel is fog járni és igen is elvisz bennünket a célhoz és pedig sokkal közelebb időben, mint várnók. Javaslatom szert a személyes adó az összes osztályokra és rétegekre különbség nélkül ki fogna terjedni, tehát nem pusztán azokra, kik eddigelé az általános jövedelmi pótagó alá tartoznak. S ha hazánk összes birtokos és kereső népességének jövedelmét 1500—2000 millióra teszem, én azt hiszem, nemcsak hogy vérmesen hanem nagyon is alacsonyban becülöm.

Igazolásul csak egyet akarok felhozni. Az 1893-ik évi zárszámadások szert eredményeztek:

1. az egyenes adók, beleértve a késedelmi kamatot, adó-behajtási illetéket és költségterítmenyt, kerek összegben	104 ⁵⁸ millió frtot,
2. a fogyasztási és itadók	80 ⁹² » »
3. a bélyeg, jogilleték és díjak	35 ²⁸ » »
4. dohány, lottó- és sójövédék	71 ⁷⁸ » »

mindezek tehát összesen 292⁵⁶ millió frtot.

Ez az összeg az 1500 millió forintnak 19⁵⁰/o-át, a 2000 millió forintnak pedig 14⁶⁰/o-át teszi. Kérdem, hogy a most jelzett célokra elköltheti és tényleg elkölti a nemzet, illetőleg elkölthetik-e és elköltik-e az egyesek jövedelmüknek

ily nagy százalékát, nem nézve azt, hogy az, állami adókon kívül még másnemű közterhek is vannak. Én azt hiszem, hogy erre mindenki azt a választ fogja adni, hogy nem.

Már most ez az alacsonyra becsült jövedelem 2^o/o-os átlagos adótétel mellett 30—40 milliót, 1¹/₂^o/o-os átlagos adótétel mellett 22¹/₂—30 millió forintot eredményez. Ezzel szemben és a Wekerle által javasolt contingens szerint a személyes adónak kerek összegben 13¹/₂ millió forintot, az itt számba vett másik nemű tisztán csak a reformálandó adóknak átlagos tényleges hozadékán nyugvó contingens szerint 16¹/₂ millió forintot kellene eredményezni. A nagyobb contingenszt az alacsonyabb jövedelemmel és alacsonyabb tétellel hozva kapcsolatba, mégis mintegy 6 milliónyi fölösleget látunk, a mennyivel apasztani lehetne az I. és II.-odik osztályu kereseti adókat. S a felől nem lehet kétség, hogy a személyes adó a 22¹/₂ millió forintot már az első évben is meg fogja hozni és ez a jövedelem évről-évre emelkedni fog abban a mérvben, a mint az adó, ha ugyan szabad ezt a kifejezést használnom, átmegy a köztudatba, megbizhatóbbá válnak a bevallások és hatályosabbá a nélkülözhetlen ellenőrzés.

S ha csalódnám és az előző évek nem is hoznák meg a kellő eredményt, még akkor is be kellene hozni a személyes adót a contingenssel kapcsolatban és azzal a programmal, melyet felállítottam. Én azt hiszem, hogy sokkal biztosabban számíthatunk a bevallások helyességére, midőn minden egyes számíthat arra, hogy ha az egyik czimen valamivel nagyobb terhet is visel, más czimen az e nagyobb teher ellenében engedményt is kap. Azt hiszem bátran mondhatom, hogy a jogi személyek kivételével, nincsen adózó, ki I. vagy II. osztályú kereseti adó alá nem tartoznék. Ez az adó eltörlése tehát az összes adózóknak hasznára lenne. Még érezhetőbbé lenne a más czimen nyújtott adóengedmény, midőn a sor a többi mai adók leszállítására kerül.

Szól azonban a személyes adó mellett egy más igen fontos tény. Megszoktatja az embereket jövedelmüknek és terheiknek számon tartására, tehát a takarékos életmódra.

De az ezt meghaladó előny abban állana, hogy a személyes adó statisztikájával megismernők társadalmi viszonyainkat és oly adatoknak jutnánk birtokába, melyek egy adóreformnak igazi alapul szolgálhatnának és nem tapogatóznánk sok kérdést illetőleg úgy a sötétben, mint a jelenben, midőn voltakép semmit sem tudunk, még egy a valószínűség szerint biztos állampénzügyi számítást sem tehetünk.

Azt hiszem, hogy további részletekbe nem kell bocsátkoznom és nem kell különösen felsorolnom és észrevételekkel kísérem a Wekerle által közétett emlékiratban foglalt adóreform tervezetet, melynek kiindulási pontját magam is elfo-

gadhatónak tartom, de a melynek részleteivel nem érthetek egyet.

Elfogadom azt, hogy az eddigi állampénzügyi eredményeket semmi esetben sem szabad kockára tennünk. Elfogadom azt, hogy az általános jövedelmi pótdadó személyes vagy, mint az emlékirat mondja, jövedelmi adóval helyettesítsék, de egyebekben a mai adókat — a III-ik osztályu kereseti adót kivéve — változatlanul fentartani, de fokozatosan érvényen kívül helyezni kívánom és pedig abban a mérvben, a mint ezt különben már jeleztem is, a személyes adó átmegy a köztudatba és mindinkább kifejlődik.

Nem lehet azonban nézetem szerint elfogadni — és a midőn ebben az irányban is megteszem észrevételeimet, már inkább csak referensi kötelességemnek kívánok eleget tenni, ismertetni óhajtván a többször említett emlékiratban javasolt adóreformokat — hogy a földadónak nagyobb tétele 25⁰/₀-ra leszállíttassék, kisebb tétele ellenben 18⁰/₀-ra emeltessék. Szintügy fölösleges akár egy új általános kataszter készítése, valamint az általános reambulatio, a mely minden 10—15 óvben foganatosíttatnék.

A házadónál magam is helyeslem azt a változtatást, hogy a házbéradó évenként vettessék ki, mert a három évi kivetés azzal a visszasz eredménynyel jár, hogy vagy a kincstár jövedelmeire sérelmes, vagy a házbirtokosokat terheli meg túlságosan. Minden esetben ellene vagyok az oly javaslatnak, mely a házbéradó leszállítását követeli. A házbéradó leszállítása igazságos és méltányos lenne, ha ezzel egyidejűleg megszüntetnének az adómentességek. Indokolatlannak tartom azonban a házbéradó leszállítását akkor, a midőn az adómentességek fentartatnak. Ez csak a házbirtokosoknak biztosítana rendkívüli előnyt, holott a feladat jelenleg éppen nem abban áll, hogy az adóterhek nagyban és egészben leszállíttassanak, hanem csakis abban, hogy a teherviselési képességhoz arányosíttassanak.

Attérve a kereseti adókra, a II. osztályú kereseti adó egyelőre változatlanul fentartandó lenne. Ki lenne zárva úgy a szándékba vett emelés, mint a leszállítás. A cél az, hogy ez az adó eltöröltessék. Ha behozatik a személyes adó, a midőn tehát nemcsak a földbirtoknak becsült járadéka, hanem a tényleges földjáradék és az egész, a mezőgazdaságból eredő jövedelem fog megadóztatni, a II. osztályú kereseti adó még inkább anachronismussá válik semmint jelenleg, a midőn mégis van némi látszólagos indoka és igazolása.

Változatlanul fentartani kívánom a IV. osztályú kereseti adót is. Nem lehet helyeselni, hogy ennél az adónál különbségek tétessenek az állami, törvényhatósági és községi tisztviselők közt egyrészt és a magánhivatalnokok közt másrészt. S a míg az előbbieket tovább is részesülnek az eddigi adó-

kedvezményekben, a magánhivatalnokok el fognának esni a ma élvezett attól a kedvezménytől, hogy lakbérök adómentes. Én azt hiszem, hogy a magánhivatalnokok, a mi a teherviselési képességet illeti, sok részben hátrányosabb helyzetben vannak a köztisztviselőknél. Én magánhivatalnokok alatt mindazokat értem, kik állandó fizetéssel vannak alkalmazva, de maga a törvény is már az állandó fizetésű egyénekhez számítja, kiknek havi fizetése 45 frtnál magasabb. Ebből kiindulva nemcsak azt kell tekintetbe venni, hogy túlnyomó részek nyugdíjban vagy ellátásban általában nem részesül, hogy csaknem mindannyian rövid felmondással, esetleg minden felmondás nélkül is azonnal elbocsáthatók, hanem azt is, hogy fizetésök állandósága az illető vállalat fennállásától feltételeztetik. Múltánytalan tehát, hogy a magánhivatalnokok, illetőleg állandó fizetéses egyének nagyobb mérvben terheltessenek a köztisztviselőknél, annál is inkább, mert tény az is, hogy még azon hivatalnokok is, kik nyugdíjban vagy ellátásban részesülnek, ehhez fizetésökből való levonás által hozzájárulnak. Nem lehetne azonban kifogásolni, ha a magánhivatalnokok köteleztetnének teljes fizetésök bevallására, tehát lakbér és egyéb élvezményeik bevallására és lakbér czímen csakis határozott százalékban kifejezett hányadot vonhatnának le. Magától értetődik azonban, hogy a személyes adónál a lakbér czímen való levonás esedik, mert ennél minden bármi czímen élvezett jövedelmet be kell vallani. Kárpótlásul szolgálna azonban, hogy a személyes adót, a mennyiben ez a fizetés alapján rovatik ki, a IV. osztályú kereseti adóba beszámíthatnák.

Minden tekintetben változatlanul fenn kellene tartani az I. osztályú kereseti adót, nem nézve azt a változást, melyet a személyes adó behozatala előidézne. Különösen múltánytalannak és igazságtalannak kell tekinteni azt, hogy a lerovás elmulasztása egyéb jogosítvány, mint pl. betegápolásra, stb. való igény elvesztését vonná maga után. Igazságos és méltányos, hogy az adó lerovásától függővé tétessék a polgári jogoknak gyakorolhatása, de a legnagyobb mérvben igazságtalan, sőt kegyetlen, hogy a szegény embertől, mert adófizetési kötelezettségének nem tett eleget, az ápolási segély megvonassék és még nagyobb nyomornak és inségnek tétessék ki.

A harmadik osztályú kereseti adó egészen a törvényben említett, de szigorúbban és határozottabban szabályozandó minimumokon alapulna. Megmaradna tehát a mai adóláb, a 10 százalék, mellőztetnék a progressivitás és természetesen a jövedelem-bevallási kényszer is. A mint ez a reform tervezve van, ez egyáltalában nem jelentene adómérséklést, hanem igenis adóemelés. Az emlékiratban az van mondva, hogy az adóláb a kisebb jövedelmekre leszállíttatnék 5%-ra és innen emelkednék 10%-ra. Ez ellenében azt látjuk, hogy a minimum

felemeltetik és pedig éppen a legkisebb kétszeresre. A kisemberek adóját tehát csak látszólag csökkentik, nem fognak 10⁰/o-ot, hanem csak 5⁰/o-ot fizetni, de ezt a kisebb százalékot kétszer oly nagy feltételezett jövedelem alapján. A személyes adónál igenis lehet, sőt kell minden oly rendszabályt alkalmazni, mely a tényleges jövedelem megállapíthatását előmozdítja. S erre nézve nem a kényszerrendszabály, hanem az alacsony kivetési kulcs a legbiztosabb eszköz. De ha a személyes adóval szorosabb kapcsolatba hozzátik a III. osztályú kereseti adó is, a mérsékelt adóláb elesik és elesik a mérsékelt adólábtól várható hű bevallás is. Tárthatja-e valaki igazságosnak és méltányosnak, hogy bár már igazán nagyoknak mondható jövedelmeknél is az egyenes adó 15⁰/o legyen, vagy a kisebb jövedelmeknél 6⁰/o. Fizethet-e valaki 500 frt. évi jövedelemtől 30 frt. vagy 50.000 frttől 7.500 frt. egyenes adót, a nélkül, hogy lényegesen meg ne csorbitsa életmódját és ne csökkentse tőkegyűjtési képességét, az öreg napokról és a családról való gondoskodást? Ezt a két adót tehát egymástól szorosan el kell választani. Az egyik alapuljon tovább is mindaddig, míg kiküszöbölhető nem lesz, a feltételezett jövedelmen, míg a másik fektetessék a valóságos jövedelemre. A harmadik osztályú kereseti adóról tehát nem foghat helyet a bevallási, tanuzási és adatszolgáltatási kényszer, mely kizárólag csakis a személyes adónál alkalmaztatnék, de a személyes adónál begyűjtött adatokat nem is lehetne felhasználni a III. osztályú keresetadó kivetésénél, mely kizárólag csakis a törvényes, de szabatosan körülírt minimumokon és ezeken nyugvó fix tételekben jutna kifejezésre.

Az emlékirat a tőkekamat- és járadékadó tekintetében részben bizonyos mérsékléseket, részben pedig nagyobb szigort kíván alkalmazni. Nem lehet elzárkózni az elől, hogy a tőke jövedelmét határozottan nagyobb adó alá lehet vonni, mint a keresetet vagyis a foglalkozásból eredő, jelenleg a III. osztályú kereseti adó alá tartozó jövedelmet vagy nyereséget. De mégis azt hiszem, hogy talán mégis indokolatlan, hogy ez az adó külön szigorított bevallás alá essék éppen arra való tekintettel, hogy a tőkéből való jövedelem éppen úgy, mint az életjáradék, ki fog deríttetni a személyes adónál történő bevallások által, a melynél különösen hatályosnak fog bizonyulni az az intézkedés, hogy csakis az a kamat és életjáradéki teher eshetik levonás alá, a melyre nézve pontosan kimutattatik az illető jogosítottnak neve, illetőleg czége és lakhelye.

S én felvetem itt az eszmét, a nélkül, hogy mellette állást foglalnék, hogy nem lenne-e sokkal czélszerűbb — Kohn barátom tulajdonkép ezt az álláspontot foglalta el — a III. osztályú kereseti adót és a tőkekamatadót eltörölni és az ide tartozó adózókat csakis a személyes adóval terhelni. Ba-

josnak tartom ezt azért, mert nemcsak hogy bonyolítaná az adórendszert, kivetköztetné a személyes adót az egységes berendezésből, hanem kéteessé és bizonytalaná tenné az ezekből az adókból ma befolyó jövedelmet. Az ide tartozó adózókra nézve külön contingenst megállapítani is igen bajos, mert nem ismerjük az illető adózóknak a valóságos jövedelmét.

Az emlékirat szerint is változatlan maradna a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, valamint a bányaadó. Ez ellen nem lehet kifogást tenni.

Még az emlékirat szerint tervezett jövedelemadó tekintetében is vannak észrevételeim. Részemről súlyt fektetek arra, hogy minden egyes egyén, beleértve a jogi személyeket is, kivétel nélkül, valóságos és minden bármi forrásból eredő jövedelmeire nézve, tekintet nélkül arra, hogy az miből és honnan ered, adóztassék meg, levonásnak azon a czímen, hogy az már meg van adóztatva vagy adómentes, semmi helye sincs. Levonás tárgya csakis a jövedelem előállítására fordított költség és a kamat vagy életjáradéki teher lehet. Feltétlenül szükséges, hogy jövedelmét, úgy nyers, mint tiszta jövedelmét, a költségek és terhek részletezésével mindenki bevallja. Becslésnek általában helye nincs vagy legfőlebb csakis a házosztályadó alá eső házak hasznóértékét illetőleg foghat helyet. Természetesen nincs helye a minimumoknak sem, melyeknek megvan az a hátrányuk, hogy a gyakorlatban maximumokká tételnek és lassankint megszűntetik a bevallásokat vagy kiforgatják valóságukból, tulajdonképi feladatukból. Még a külföldiek tekintetében is kerülni kell a minimum megállapítását és legfőlebb csak a földbirtokra nézve lenne megállapítható a földadónak 40%-ában.

Nem könnyű feladat az egyenes adóknak reformja. Számos érdeket érint, számos érdekebe ütközik. Megnehezíti, hogy a pénzügyi eredményeket még valószínű biztossággal sem lehet megállapítani. De bármily nehéz is a feladat, meg kell vele küzdeni. Némi merészség kíváncsatik hozzá és szakítani kell a régi felfogásokkal. Méltányosoknak és igazságosoknak kell lennünk és a közérdeket főlébe kell helyeznünk az osztályérdekeknek. Nem az lehet a cél, hogy egyes osztályok adóterhein tényleg vagy névleg könnyítsünk, hanem csakis az lehet a cél, hogy az állampénzügyi szempont megóvásával az adóterhek igazságosabb megosztását eszközöljük. S ha az e szempont vezérli a mérvadó köröket, a reformmú sikerülni fog. Ha nem, szaporodhatik adórendszerünk egy halmaz ellentétes elvvel, de csak fél munkát fogunk végezni és adórendszerünket nem fektettük egységes, az igazság és méltányosság által követelt elvekre.

DR. PÓLYA JAKAB.

A TŐZSDE ADÓJA.¹⁾

A börzei jövedelmet vizsgálva, először annak legtöbbet vitatott és legelkeseredettebben szidott jelentkezését: a legszorosabb értelemben vett »speculatiót« vettem szemügyre s kutatásunk eddig arra az eredményre vezetett, hogy ez a speculatio az, mely nem külső erő hatása alatt, hanem a maga erejével, nem tudatos számítással, hanem küzködve végzi modern gazdaságunk legfontosabb jószágaira nézve messzire kihatólag, a legfontosabb munkát: az áralakítás munkáját. Ez az, mi objective »kijön« a tőzsde embereinek küzdelméből, kik sokszor csúf czívakodásukkal azt akadályozzák meg, hogy a tőzsdén kívül ne legyen veszekedés, mert ők egy egész gazdasági terület számára szabnak árt. Ez objectív, társadalmi szerepük, mely folyton növekedik, a mint modern gazdaságunk az ingó értékek- és a hitelgazdaság felé halad s a mint az egyöntetű gazdasági területek mind nagyobbakká lesznek, a hogy pl. a berlini gabona-tőzsde árjegyzései lassanként irányadókká lesznek a többi német börzére.

S az olvasó ne higgye, hogy e folytonos küzdelemből haladás nem áll elő. Mi nagyobbat mondhatnánk annál, hogy a XVII. században Joseph de la Vega tanulsága szerint (l. *Elhenberg*) a »börzianer« az astrologustól kért tanácsot, hogy hogyan speculáljon. Ezzel szemben a mai állapotokról *Cohn* Gusztáv és utána *Kantorovicz* statisztikai tanulmányai egészen meglepő és rendkívüli fontosságú fölfedezést hoztak eléink. S ez abból áll, hogy az a »vaktában« dolgozó speculatio, az ő sokat szidott és java részében öntudatlan működ-

¹⁾ Mutatvány dr. Hegedüs Loránt és dr. Fellner Frigyes »A tőzsde megadózatása« című sajtó alatt lévő könyvéből. Az egész munka három részre oszlik, melyek közül az első »A tőzsde adó elmélete« czímmel a tőzsde-adó különféle elméleteit tárgyalja, a második rész a tőzsde körül folyó társadalmi harczzal, a tőzsdei jövedelem közgazdasági szerepével és a tőzsde-adónak az adórendszerben elfoglalt helyzetével foglalkozik. A befejező harmadik rész részletesen leírja a tőzsde-adó történeti fejlődését és jelen állását az összes államokban s abból a magyarországi tőzsde-adó behozatalára von következtetéseket és tesz javaslatot. Az itt közölt mutatvány a munka második részének I fejezetéből való.

désével mindig jobban eltalálja a később bekövetkező árakat. *Cohn* kimutatta, hogy a berlini rozs-speculatio határidő áraival átlag a következő arányban tért el a később tényleg bekövetkezett áráktól: ¹⁾)

1850—1860 :	13·81 ⁰ / ₀
1861—1871 :	8·19 ⁰ / ₀
és 1871—1876 :	4·20 ⁰ / ₀

Látni való a különbség folytonos csökkenése. Ugyanily eredményre jutott szép táblázataival *Kantorovicz* »Die Wirksamkeit der Speculation im Berliner Kornhandel 1850. bis 1890«, mely a berlini börze enquête jelentéséhez van mellékelve s melyet nagy terjedelmeért itt nem reproducálunk. Hiszen elég a pusztá tény, hogy a tőzsde az ő darabos és ismét hangsúlyozzuk, legnagyobb részt öntudatlan munkásságával, tényleg mind jobban betölti elvállalt óriási szerepét. Még érdekesebb ennél reánk az, hogy az áraknak ez a mind pontosabb előrcsaló meglátása a budapesti tőzsdén is tapasztalható; itt ugyanis azt látjuk, hogy míg a forgalom nő, addig a kifezetett különbözetek összege mindig kisebb lesz, a mint azt dolgozatunk Harmadik részének VII. fejezetében közölt táblázat mutatja. Ezért eredményünk, melyet tárgyunkra való tekintettel csak röviden vázoltunk, megegyezik azzal a következtetéssel, melyet a kereskedelmi nyereség megadóztatásáról jelzett nézetünkéből levonhatunk. A tőzsde valóban kereskedelmi functiót képvisel, még pedig a legmagasabb kereskedelmi functiót. A legkényesebb és legfontosabb árúkra nézve végzi a legfontosabb és legkényesebb feladatot, az áralkítás processusát. A társadalom szervezetében elfoglalt ezen rendkívüli szerepeért a társadalom őt rendkívül védi és nem engedi azt sem, hogy az állam úgy megragadja a rajta functionáló jövedelmet, mint a hogy egyéb, a társadalomra nézve kisebb fontosságú jövedelmeket megadóztat. Elvünk tehát, melyet alpnézet gyanánt állítunk ide, az, hogy *mert* a tőzsdei jövedelem ezt a gazdaságilag legfontosabb functiót végzi, *azért* jövedelme a legkényesebb és az adóval szemben visszahúzódóbb, mint bármely másfajta jövedelem. A legmagasabb hatványon fordul elő minden nála, mit a kereskedelmi jövedelemről hallottunk, mert hisz ő a legmagasabb hatványon álló kereskedelmet képviseli. Ezért nem képzelhetünk oly adórendszert, mely a tőzsdei jövedelmet oly erősen tudná megadóztatni, mint pl. a földbirtok jövedelmét, vagy még az egyéb fajta kereskedelmi jövedelmet is. Sebből kettős következtetést vonunk le, az egyiket magyarázat, a másikat követelmény alakjában.

Elvünk alapján egyszerre érthetővé válik, hogy tényleg

¹⁾ *Cohn* : Ueber Differenzgeschäfte (Volkswirtschaftliche Aufsätze. 1882.) 685. lapon.

minden államban miért bújik ki a tőzsdei jövedelem akár-micsoda hozadéki vagy jövedelmi adó alól jobban, mint más jövedelmek. Kiáltó például ott vannak a jövedelmi adókísérletek, melyek minden jövedelmet egy formában megakarnak adóztatni, vagy éppen -- mint Olaszországban -- a kereskedelmi jövedelmet erősebben, mint a nem fundáltat s végük mindig az, hogy mindezen országokban általános a panasz, hogy a tőzsdei jövedelem »adómentes«. Hiszen éppen azért akarják még rárakni a tőzsde-adót. Kérdem: miért van ez? Honnan van az, hogy míg minden egyéb jövedelmi ágat tisztességesen megragadott az a jövedelmi adó, addig ugyanazon adó alól kibújik a »börzianer«-ek bevétele, melyet pedig éppen úgy beleírtak a paragraphusokba, a törvény végrehajtási rendeleteibe, mint a többi hozadék adóját? Ez tény, melyet eltagadni nem lehet. Sőt több ennél, tény, melyet sem a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvéből, sem semmiféle más elvből, mely az adók egyenlőségének, illetőleg arányosságának fictiójával és édes harmoniajával akarja elföldni előlünk a tényleges állapotot, kimagyarázni nem lehet. Mert akármit mondanak is azok az elvek, a dolog megmásíthatatlanul úgy áll, hogy egyik jövedelmi ágat minden »szolgáltatási képesség« daczára sem lehet oly erősen megadóztatni, mint a többit. Miért? kérjük tőlük: Semmi felelet; vagy legföljebb ennyi: mert az illető jövedelmek természete olyan. De hát miért olyan azoknak a jövedelmeknek a természete? Erre a pénzügytan semmiféle feleletet sem ad és úgy látszik, egyelőre nem is akar adni. Azt hisszük tehát teljes joggal, hogy e veszedelmes hallgatásnál tovább kell haladni, le kell szállni mélyebbre s akkor nincs más út előttünk, mint a mire főntebbi eredményünk mutat: az a jövedelem, mely a társadalomban magasabb functiót visel, »természeténél fogva« féltettebb része a társadalom szervezetének a többiekénél, ezért a társadalom védi őt s ezért oly adóteher sohasem nehezedik rá, mint kisebb értékű jövedelmekre. A tőzsdei jövedelem pedig egyik legmagasabb functiót képviseli s ezért meg van magyarázva máskép tökéletesen érthetetlen »adómentessége«. Nézetünknek a legmélyebb alapját az a fölfogás képezi, mely a társadalmi tudományok mai irodalmában általános, hogy a társadalom egy valóságos szervezet. Ha nem resteljük ebből levonni a következtetést, akkor eljutunk a főntebbi adónézet-hez is, mert hisz, miként már többször hangsúlyoztuk, minden organismus így védi a maga drágább, kényesebb és fiatalabb szerveit.

Ezt a magyarázatot kívántuk a főntebbi kijelentésből levonni; a belőle folyó követelmény pedig ez: a tőzsdei jövedelmet nem szabad (nem is lehet) oly erősen megróni adóval, mint a többi jövedelmeket, megbüntetni pedig éppen képtelenség. Ezért helytelen a büntetési theoria.

Mindezek megvilágosítására és — ha az olvasó megengedi — megerősítésére álljon itt a börze alapos ismerőjének, *Struck*-nak következő nyilatkozata:¹⁾ »A speculatiót a társadalom nem directe jutalmazza. Ha egyáltalában nyer a speculatio valamit, az a nyereség viszonylag igen szerény határok között mozoghat. A nélkül, hogy nagy hibát követnénk el, mondhatjuk, hogy a speculatiót nem jutalmazza a társadalom az ő szolgálataért.«

A mint az olvasó látja, a tőzsde és a tőzsdei jövedelem vizsgálatánál azt a módszert követem, hogy egész kérdésünk-ről tisztán objectiv szempontból, a társadalom szempontjából szóltam és semmiféle subjectiv mozzanatra nem voltam tekintettel, annyira, hogy csupán a speculatio által végzett funktiók jöttek tekintetbe és teljesen figyelmen kívül maradt az, hogy ezek az objectiv társadalmi eredmények micsoda »üzelmek« által és kik, minő társadalmi osztály által érettek el. Körülbelül oly szerepet vállaltam így magamra, mint a számvévőszék, mely csak az állami kiadások és bevételeinek külső képét nézi, a nélkül, hogy az azokat mozgató politicát is meg kellene vizsgálnia. Ezzel teljessé tettük az objectiv és subjectiv nézeteknek azt az éles különválasztását, melyet *Cohn* Gusztáv indítványozott és keresztülvitt a börze vizsgálatára nézve több rendbeli (idézett) értekezéseiben s melyről többek közt így szól:²⁾ Egy hasonló, vagyis inkább egy specialis esete áll itt elő azon nagy ellenmondásnak, mely a gazdasági élet modern fejlődését jellemzi s mely abból áll, hogy a termelés eredménye emelkedik, ha a *termelvénnyeket* vesszük, de ugyanez a termelés aggasztó hatást mutat, ha a *termelők* állapotát nézzük; az élvezeti jóságok tömege kétségtelenül növekedik, de kétséges, hogy az egyének helyzete javul-e?

A tőzsde — és ezzel a tőzsdei jövedelem — vizsgálatában az objectiv és subjectiv szempontoknak ez a különválasztása, melyet *Cohn* kezdett meg, kétségtelenül a legfontosabb lépés, mert kettőt biztosít. Biztosítja először azt, hogy azok, kik a tőzsdét egész az Istenig (szó szerint ezt teszi Courtois) fölmagasztalják, ne vonhassák le ebből azt a következtetést, mely után pedig annyira óhajtának, hogy e szerint nekünk subjective is minden spekulánst a legtökéletesebb embernek kell tartanunk; s másfelől biztosítja azt, hogy azok, kik magokat a »börzianer«-eket gyűlölik, azért ne merjék magát a tőzsde intézményét összetörni, a mi pedig szívők szerint jól esnék nekik. Egy szóval így a subjectiv nézet megmarad subjectivnek, az objectiv objectivnek és egyik sem rontja el a másik

¹⁾ *Struck*: Id. »Effektenbörse.« 95. lapon.

²⁾ *Cohn* G.: Ein weiterer Beitrag zur Statistik der Speculation. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1874.) 234. l.

circulusait, a mi eddig a gazdasági tudomány kimérhetetlen hátrányára lépten-nyomon megtörtént.

A mi kötelességünk most már tehát az, hogy átforduljunk a subjectiv félre s a mit előbb a társadalom szempontjából felülről vizsgáltunk meg, most ugyanazt az emberek, az osztályok álláspontjáról nézegessük. Ezzel a tőzsdeadó kérdését mintegy az eddigi objectiv eredmények fedele alatt fogjuk útjában tovább vinni.

Dolgozatunk Harmadik Részéből, valamennyi ország tőzsdeadó fejlődéséből, ez a meghamisíthatlan eredmény szól hozzánk oly hangosan, hogy azt semmiféle »adóelvvel« el nem tudtuk takarni: a tőzsdeadó-törvényhozás társadalmi érdek-harczoknak az eredménye. Dolgozatunk Első Részében több helyütt, különösen a szolgáltatási képesség szerinti adózás elvénél, — (VII. fejezet) — azt a tételt hangsúlyoztuk, hogy mihelyest társadalmi osztályok ütköznek össze, mivel az egyúttal társadalmi fölfogásoknak, különböző igazságnézeteknek s az ezen alapuló különböző elveknek az összeütközését jelenti: azonnal hiábavalóvá, sőt igazságtalanná lesz minden kísérlet, mely egyik körnek, vagy akárminő körnek az igazság követelményeit a másik körre akarja ráerőszakolni. Egyben hangsúlyoztuk, hogy ez a külön fölfogás, külön világnézet meg van a tőzsdénél, a melyet ezért nem szabad más világnézetek, pl. a földmivelők gazdasági fölfogása szerint mérni. Hiszen már *Crump* ezt mondja a spekulánsról:¹⁾ »A piacz megdolgolásánál követett oly eljárást teljesen helyesnek tart ő, a melyet más közönséges ember nem sokkal tartana jobbnak a csalásnál.«

Igy állván a dolgok, mi most nem teszünk egyebet, mint hogy ezt a kettős eredményt összekulcsoljuk és összekapcsolt tanulságukat beleteszszük a tőzsdeadó kérdésébe. Hogy ez mennyire lehetséges vagy lehetetlen, az attól függ, hogy az államnak az adójáról föltételezhetjük-e, hogy az a társadalmi küzdelmeknek a hatása alatt áll? Munkánk Első Részében — különösen VII. és VIII. fejezet — már nagyon közel jutottunk ehhez az állásponthoz, midőn kimutattuk, hogy az u. n. nagy »adóelvek« alatt, melyeknek az állam által való keresztülvitelét követelik, igazában társadalmi törekvések és osztály-érdekek lappangnak, s minden egyéb »általánosság« csak külszin rajta. Most azonban teljes joggal egészen ráléphetünk a megkívánt útra, ha a következő három író egymást kiegészítő fontos nyilatkozatát megfontoljuk. Először jön *Struck*, a ki »misztikus fölfogásnak« és »fikciónak« nevezi azt a fölfogást, a mely szerint:²⁾ »az állam oly lény lenne, mely magasan

¹⁾ *Crump*: id. Theory of stock exchange operation című munka 46-ik lapján.

²⁾ *Struck*: Die Effektenbörse 179. lapon.

állva a társadalom egyes csoportjai fölött, attól a lehető legerősebb hajlamtól volna áthatva, hogy a közjónak szolgáljon és valami rendkívüli belátással volna felruházva arra, hogy eszközeit megválogassa.« Erre *Losch* az államról szólva, azt kérdezi, ki fizeti, ki élteti azt,¹⁾ »honnan kerül elő a gazdasági erőnek az a masszája, a melylyel az államot etetik és micsoda elemekből áll az össze?« S felelete ez: »A különböző, kölcsönösen egymásra ható összes érdekeknek alakulásától függ egyrésztől az egész közgazdasági törvényhozás, másrésztől pedig e szerint alakul ama járulékok (mi mondhatjuk: az adók) megoszlása, a melyek az államforma föntartása okából (az államnak) fizettetnek, — a mely megoszlásnak a módján természetesen még sokáig meglátszanak az egyoldalú érdekeknek a nyomai.«

Végül a teljes következtetésig jut *Loria*, ki többször idézett »Les bases économiques de la constitution sociale« (1893.) című munkájának pénzügyi részében arra az eredményre jut, hogy az összes adók s az egész adótörténet nem egyebek, mint társadalmi osztályok harcainak s törekvéseinek a szülöttei s ezt különösen a tőzsde-adóra nézve hangsúlyozza, mely utóbbi tekintetében neki *Roscher* is²⁾ igazat ad. Erre mi elfogultság nélkül nem felelhetünk egyebet, mint azt, hogy e nézetet egy *Roscher*-nél is nagyobb tekintély támogatja, s ez maga a tényleges fejlődés, a mint azt a tőzsde-adóról — mert mi másról nem beszélhetünk — dolgozatunk Harmadik Része kimutatja. Ezért valósággal ráléphettünk az így kijelölt útra, s ezen meg kell vizsgálnunk, hogy minő társadalmi törekvés van a tőzsdeadó háta mögött?

A mint így felállítottuk a kérdést, igen könnyű arra feleletet adni, mert a gyakorlati élet — melyet a pénzügyi elméletek oly igen szeretnek elfeledni és kicsinyelni — már felelt erre a kérdésre. Tényleg a tőzsde-adónál nem történik egyéb, mint hogy a tőzsdei jövedelemmel ellentétes osztályok arra akarják háritani az adóterhet, s valahányszor sikerül egy-egy új törvénnyel a tőzsdét »megcsipni«, akkor nem történik egyéb, mint hogy egy ily »ellenséges« (társadalmi) osztály bevonul valami módon annak a nem teljesen ideális államnak (*Struck*) a hatalma kezelésébe s ennek az államnak a költségeit azzal az ellenséges tőzsdével akarja fizettetni (*Losch*). E körül fordul meg a nagy küzdelem (*Loria*). Az a kérdés, hogy állunk ezzel a küzdelemmel? Dolgozatunk Első Része, midőn több ízben rámutatott, hogy mily nézetek és osztályok állanak a tőzsdével szemben, kezünkbe adta a fonalat.

Nem tudom, *Struck* Emil milyen jelentőséget tulajdonított

¹⁾ *Losch*: Volksvermögen. Volkseinkommen und ihre Vertheilung. (1887.) 2. l.

²⁾ *Roscher*: System der Finanzwissenschaft. (1866.) 443. lapon.

ennek a mondatának: ¹⁾ »A börzspeculatio elleni szidalmazások szakasztott azon a talajon állanak, mint amaz általánosabb szemrehányások, a melyekkel a pénz- és hitelgazdaságot általában a gépek, nagyvárosok, a munkamegosztás és a nagy vállalkozások fennállását illetik.« De annyi tény, hogy a szó legszorosabb értelmében ebből a talajból, ebből az osztály- és érdekellentétből s végül ebből a világnézetből nőtt ki a történet folyamán a tőzsdei s a hozzá közelebb álló jövedelmek elleni harcz. Ha dolgozatunk kerete megengedné, itt rendkívüli érdekes történeti egymásutánban lehetne kimutatni, hogy milyen óriási, áthidalhatatlan ellentéte az a gazdasági fölfogásoknak, sőt az erkölcsöknek, a miről itt szó van, és hogy ez a világnézetbeli, szinte vallási ellentét először az ingatlan és az ingó tőke, majd később egyrészt az az ingatlan és az ingó régebbi fajai s másrészt az ingó finomabb (pl. tőzsdei) alakja között, mindig csak gazdasági ellentétre volt visszavezethető és sohasem volt annak elsődleges oka erkölcsi vagy vallási nézet, a mint pedig aztma is, különösen a tőzsde ellenségei közül, sokan hiszik. Azok az erkölcsi és egyéb »eszményi« ellentétek a két különböző társadalmi osztály között, nem a priori ellentétek, melyek mint eredendő vonás lettek volna meg az emberekben, hanem miután különböző gazdasági helyzetük volt, azért és tisztán ennek hatása következtében lett különböző erkölcsük, világnézetük, melyeknek háttérében mindig ott lappangott a különböző gazdasági érdek. Ebből következik, hogy ne engedjük magunkat félrevezetni mindenféle »erkölcsi érdek« által, melyeket egy gazdasági küzdelemben az egyik vagy másik fél »önzetlen« eszközül és indokul használ fel a másik ellen, hanem maradjunk tisztán annál, hogy a társadalmi osztályok harcza a gazdasági harcz, gazdasági jelentőségük és erejük határozza meg szerepüket, és ezeknek a gazdasági törekvéseknek az összemérése dönti el az adó kérdését. Ezért a tőzsdeadó kérdésénél is azt kell néznünk, hogy mit mutat a tőzsde körül vívott gazdasági harcz.

Mi sem mutatja jobban, hogy a tőzsdei jövedelem dolgában mily küzdelem folyik, mint az a munka, melyet a tőzsdéről szóló művek bibliographiájának élén igen sokan szoktak idézni, de igen kevesen olvasnak; ez *Mirabeau*-nak igen érdekes »Dénonciation de l'agiotage«-a (1787.). Mint már egy ízben idéztük, úgy most is példaképül állíthatjuk oda, hogy mint lehet a tőzsde ellen hatalmas és nem kicsinyeskedő haraggal szólani: »Polgártársaimnak nem tehettem nagyobb szolgálatot, mint hogy fölvilágosítsam őket az Agiotage rombolásairól.« ²⁾ »Az agiotage ellen, a melynek kiirtása nélkül egy reform sem lehetséges, a közvélemény hatalmát szólítom, azét

¹⁾ *Struck*: Die Effectenbörse. 103. lapon.

²⁾ *Mirabeau*: Denonciation de l'agiotage etc. 3. lap.

a közvéleményét, mely mindig erkölcsös és igaz, valamikor föl van világosítva.«¹⁾ — Mi okozta ezt a nagyszerű kifakadást? Mindjárt meglátjuk ezt a munka következő részeiből, a melyekre az a mennydörgés vezet át bennünket, mely így kezdi:²⁾ »Minden szolid ipar, minden érzőke a rendnek, a termelő munka mindennemű igazságos elosztása, minden takarékság tisztára lehetetlen abban az exaltált részegségben, a melybe az agiotage sodor bennünket;« — s így végződik: »Egy szóban akarjátok, hogy megmondjam? az agiotage meghonosítja a büntetlenséget, a mely minden feslettségnek és bűnnek a szülőanyja, de nemcsak meghonosítja ezt, hanem egyenesen ránk kényszeríti.« Mi szól itt Mirabeauból az agiotage ellen? Ez:³⁾ »Abban a pillanatban, a mikor érezzük, hogy az elhanyagolt *termőföldtől* azt kérjük, a mit a tékozló fiú könyörög szerető atyjától, hogy t. i. fizesse ki adósságainkat, ugyanakkor nem jött-e el az ideje annak, hogy a *mezőgazdasági* iparkodást *becsüljük meg*? *Nem az-e a kötelességünk, hogy visszalökjük a mezőkre, a szántóföldekre azt a pénztömeget, a melyet Páris elnyel, csak azért, hogy mindent megrontson?*« Hasonló, de hosszabb kitételekben követeli az agiotage gal és a centralisatióval szemben a vidéki kerületek védelmét,⁴⁾ és hirdeti, hogy a kormányreformot a vidéki kormányzóságokon kell fölépíteni.⁵⁾ — *Mirabeau* mellett egy másik nagy kortársa: *Montesquieu* ugyanily formán érezett s pl. az »Esprit des Lois«-ban a következőket mondja Lawról: »Law . . . fut un des plus grands promoteurs du despotisme, que l'on eut encore vu en Europe: outre les chargemens si brusques, si inouis, il vouloit ôter les rangs intermédiaires et anéantir les corps politiques; il dissolvait la Monarchie par de chimériques remboursements et sembloit vouloir racheter la constitution même.« Miért félti *Montesquieu* az egész államot Law tőzsdeoperációtól? Miért jajdul fel korának ez a két nagy lelke, *Mirabeau* és *Montesquieu*, a tőzsde ellen, mit látnak abban? Látják benne az új, a modern gazdasági világ megszületését, mely szabadságával és óriási centralisatiójával, ingó gazdaságával és abstractta való árkereskedelmével, kicsücsosodva a tőzsdében és vezetve a tőzsde által, leszorítja és sokszor letapossa a »régia« gazdasági osztályokat, a földmívelést, a kis-kereskedést és így tovább, s magához ragadja a vezető hatalmat. Ennek a kegyetlen és mégis föltartóztatlan fordulatnak a nyomását érzi *Mirabeau* és *Montesquieu* lelke, és ez ellen rimánkodnak segélyért és kerülnek harczra a vidék, a mezőgazdaság, a »mi földünk« nevében, mert ezek a »régia« —

¹⁾ *Mirabeau*: Denonciation de l'agiotage etc. 24. lapon.

²⁾ V. ott 68. lapon.

³⁾ U. ott 75. lapon.

⁴⁾ U. ott 89—90. lapon.

⁵⁾ U. o. 131. lapon.

vagy mint ma szeretik mondani: »solid«, »legitim«, »productiv« — gazdasági erők és osztályok azok, melyek magok fölé kerülni látják a tőzsdét. — Tragícumnak keresve sem lehetne nagyobb találni ennél a fordulathnál, mely ma is egyre tart. Küzdelemnek kevés hasonlót állíthatunk mellé, és kevés hosszabbat, mert ez a küzdelem az, mely ma is — a tőzsdeadó törvényhozása körül mutatkozik. Ugyanez, sem több, sem kevesebb ennél.

Ez a társadalmi harc az, mely, hogy úgy szóljak bele-megy az államba és az állam adójával akarja megbüntetni vagy legalább is lecsapolni a tőzsde millióit. — Németországtól¹⁾ kezdve az Egyesült-Államok »anti-option bill«-kísérleteig²⁾ bármelyik államot vegyük, mindenütt ez az u. n. »gazdasági reactio«, melyet az agráriusok vezetnek, követeli és tolja mind magasabbra a tőzsdeadót, míg velük szemben — a kereskedelmi kamarák, tőzsdetanácsok és bankok állanak. Miután dolgozatunk Harmadik Része, melyből e tanulságokat merítjük, bőven elmondja mindezeket, itt csak a minket leginkább érdeklő országról, Németországról — melynek gazdasági mozgalmait rendszerint elérkeznek Magyarországra is — akarom a dolgot néhány oly pont rövid fölemlítésével kiemelni, melyek a Harmadik Rész II. fejezetében elmondandóknak a keretétül szolgálnak. Az egész mozgalmat egy francia író, *Raffalovich*, a tőzsde elleni keresztes háborúnak nevezi és okát ebben találja:³⁾ »A németországi nagyföldbirtokosok között még erősen él az ingó tőke gyűlölete, él bennök a megvetés és irigység a kereskedővel és közvetítővel szemben.« Ugyanekkor történnek Németországban mind hevesebb támadások az agráriusok részéről az arany-valuta ellen s követelésök 1894. az ezüst-enquête-re vezetett. Ugyanabban a parlamentben, mely az 1894. tőzsdeadót a többi nagyobb adójavaslatoknál annyira gyorsabban keresztülvitte s azt már már május elején kivetette a tőzsdére, tárgyalták hosszasan *Kanitz* gróf indítványát a gabona-monopolium érdekében. A nagy védvám-mozgalom, szintén a földbirtokosok érdekében, lépést tart a tőzsde megrendszabályozásának kívánságával, a melynek során egész komolyan szóba hozták a tőzsde államosítását is, a mi, hogy mit jelentsen, nem lehet tudni. Egy társadalmi, gazdasági küzdés ez és első sorban az agráriusoké, kiknek nagy, erős pártjok néha képtelenségekben is tetszeleg magának, a mint pl. *Belov-Saleske* a *Kreuzzeitung*-ban⁴⁾ azt az indítványt teszi, hogy az adót gabonában fizessék, a mihez pendantul már csak egy magyar gazda-lapnak azt a cikkét

¹⁾ L. Harmadik Rész, II. fejezet.

²⁾ L. Harmadik Rész, VI. fejezet, 3. szakasz.

³⁾ *Raffalovich*: Une nouvelle croisade contre la bourse en Allemagne. (•L'économiste français. 1892. I.) 171. lapon.

⁴⁾ *Kreuzzeitung*. 1894. jun. 30.

idézhetem, melyben gabona- valutát ajánl a cikkíró, ki szerint ezen a problémán már »századok óta a legkiválóbb nemzetgazdák gondolkoztak«. Ha pedig még kellene bizonyíték arra nézve, hogy itt *egy vérből* való és *egy erő* által hajtott mozgalmról van szó, arra döntő tanulságot szolgáltat az 1893. német tőzsde-enquête, melynek nemcsak kihallgatásai folyamán tűnt elő mindig az agrárius törekvéseknek a tőzsdeellenes mozgalommal való egyezése (Grass, gr. Kanitz stb.), hanem a melynek jelentésében mindenütt a földbirtokosok érdeke volt első sorban a tőzsdével szembesítve. Így a tőzsdei felügyelet,¹⁾ a határidőüzlet kérdésénél²⁾ csak úgy, mint a szokványminőség³⁾ stb. tárgyalásánál.

Ez az állása a dolgoknak azután nagyon könnyen arra vezet, hogy a tőzsdei jövedelem főntebb ismertetett objectiv szerepét is az érdekharcz subjectiv szempontjából fogják fel. Ennek persze jellemző pendantja az, mikor *Kohn* Dávid meg a tőzsde szempontját alkalmazza a mezőgazdaság vizsgálatára, a mi semmivel sem nagyobb tévedés, mint az előbbi, bár *Eschenbach* keményen nekiment ezért *Kohn*-nak.⁴⁾

Tételünk megerősítésére mindezek után még azt hozzadjuk fel, hogy a tőzsdeadónak azt a jellegét, melynélfogva semmi egyéb, mint társadalmi küzdelmek szülötte, bizonyítja, hogy harczba viszik érte a faj- és felekezeti gyűlöletet is az antisemitismus és az idegenek boycottja (Franciaországban: nationalizáltak) képében, a mi, hogy nemcsak Németországban viszi ezt a szerepet, *Courtois*⁵⁾ bizonyítja.

Érdemes és igen fontos dolog megtudnunk, hogy mindez nemcsak a continensen van így, hanem Amerikában is, a mi mutatja, hogy valóban ez a társadalmi harcz adja e tünemény általános s így igazi okát. Például Kaliforniában a sokat emlegetett *Kearney*-párt tisztán az agráriusok emez előnyomulására támaszkodott s ugyancsak az ingó tőke ellen fordította az adót.⁶⁾

Ezért nem tehetünk semmi egyebet, mint a mit Roscher tesz, hogy mellőzvé minden egyéb forgalmi adóelméletet, egyszerűen elismerjük, hogy a tőzsdeadóban egy társadalmi küzdelemről van szó és hogy maga az adó nem egyéb, mint az államra befolyást gyakorló földbirtokosoknak stb. abbeli törekvése és vívmánya, hogy az adóterhet a szóban forgó különös jövedelemre tolják, mint ellenfelükre.

¹⁾ *Bericht und Beschlüsse der Börsen-Enquete-Commission.* (Heymann-kiadás.) 36. l.

²⁾ *U. ott* 110. és 127. lapon. 132. lap.

³⁾ *U. ott* 169. lap.

⁴⁾ *Eschenbach: Zur Börsenreform.* (1892.)

⁵⁾ *Courtois: Id. La bourse de Paris.* (Journal des économistes 1893. november.)

⁶⁾ *Loria: Les bases économiques etc.* 203. lap.

Eredményünk így kettős. Az egyik visszafelé vág s azt magyarázza, hogy a tőzsdeadót éppen azért nem sikerült más adóelvek alapján megérteni, mert tisztán e társadalmi törekvések alapján, illetőleg azok küzdelméből állott elő. A másik itt fixírozható tételünk úgy szövegezhető, hogy az egyes osztályoknak a tőzsde-adóval szemben elfoglalt állását azoknak gazdasági érdeke szabja meg és nem valamely abstract elv és így mikor én vagy más a tőzsde megadóztatását kívánom, akkor egy társadalmi törekvést képviselek és nem egyebet. Ha ezt a tételt a *Struck-Losch-Loria* hármas véleményéhez, mely az államnak e kérdésben játszott szerepéről táplált meggyőződésünket mondta el, hozzáfűzzük, ugyancsak azt kell hangsúlyoznunk, hogy bárminő általános »igazságos« elvek jelenjenek is meg előttünk és hirdessék magukról, hogy ők tőzsdeadó elméletek, alattok, bár sokszor öntudatlan társadalmi törekvések rejtőznek és nem egyebek, a mint annak felismeréséhez nekünk legelső sorban *Wagner* mutatta meg az utat, *bifurkált* conjunctura-adó elméletével. Ezért bármilyen különösnek látszik is magamat és a magam véleményét sem szabhatom más mértékkel, mint ennek az igazságnak a mértékével s azt kell így mondanom, hogy, midőn én kívánom a tőzsde megadóztatását, az szintén csak egy relativ társadalmi törekvés; ha én a tőzsdeadót igazságosnak tartom — pedig annak tartom — az csak az én igazságnézetem kifolyása, a mely igazságnézet teljesen relativ érvényű, nem több és nem kevesebb; és végül: az én nézetem és törekvésem mellett felhozható legnagyobb érv, a mely azonban subjective teljesen elég is, abból áll, hogy követelésem az én (relativ) elveimnek, melyeket az igazságosságról és ennek alapján az adók elosztásáról táplálók, megfelel és ez alapon biztosan is áll, de mihelyst egy másik társadalmi osztálynak az enyémtől eltérő »igazság«-fogalmával és világnézetével találkozik, azonnal előáll: a küzdelem a két relativ nézet között, melyben mind-egyik fél abszolút igazságnak tartja a magáét, a nélkül, hogy bármelyik is abszolút igazság volna. Ezért: a tőzsdeadó-kérdés erről az oldalról — a subjectiv oldalról — vagy, a mint mondják, »belülről« tekintve, nem egyéb, mint a társadalom érdekharcának a kérdése, a melyben annak van igaza, a ki győz, az dönti el a kérdést, a ki uralomra jut, a mint azt Németország példája legfényesebben bizonyítja.

Ez az eljárás az ellentéte annak, melylyel dolgozatunk Első részében minden lépten-nyomon találkoztunk, hogy egyesek relativ nézetei minden mást ledöntve, abszolút tételek gyanánt szerepeltek.

Miután a tőzsde megadóztatásának a kérdését így mindkét oldalról megbeszéltük, az a kérdés támad elénk, hogy vajjon ezeket a subjectiv törekvéseket és azoknak a tételes tőzsdeadókban lecsapódott ilyen vagy olyan győzelmét nem

lehet-e a társadalomnak objectiv szempontjából megmagyarázni s ez által az egész tételes fejlődésnek objectiv alapot adni? Azt hisszük, hogy igen s egyszerű módon. A társadalom »objectiv« szempontjából arra az eredményre jutottunk, hogy a tőzsdei jövedelem, mint legmagasabb functiót végző jövedelem legkényesebb és legkönnyebben elbujik az adó elől, a mi más szóval azt teszi, hogy az adóterhet a »durvább« jövedelmi ágak viselik. Éppen úgy, mintha egy földréteget víz éri, előbb az alsó rétegek nedvesednek át s a mint a nedvesség nő, lassankint felszorítják azt mind magasabbra, míg végül a talaj felületén is kibugygyanak a víz. És tényleg ez állott elő a mi állami háztartásainkban is, hol a növekvő állami terheknél fogva, mely fejlődést *Wagner*¹⁾ az állami (köz-) tevékenység növekvése törvényének (»Gesetz der wachsenden Ausdehnung der öffentlichen Thätigkeiten«) nevezi, a földmivelő, hivatalnoki stb. osztály utóbb is nem birta az adót s ezért kénytelen volt azt mind főlebb szorítani s nem elégedvén meg az ingó értékeknek a jövedelmi adó által való megragadásával, mind följebb-följebb tolta a terhet s elérkezett így a tőzsdéig. Ez egyszerű magyarázatunk, melynek alapjául szolgáló bizonyítékokat dolgozatunk Harmadik Részében bőségesen talál az olvasó. De teljes bizonyítéka annak mindaz, mit e szakasz folyamán arról elmondottunk, hogy a tőzsdeellenes, illetőleg tőzsdeadó-mozgalom egyértelmű az agráriusok által vezetett mozgalommal, célja pedig ennek az osztálynak a terheit kisebbiteni. Mert azt csakugyan senki sem fogja hinni, hogy a főlobirtokosok és így tovább, ilyen, minden erejük megfeszítésével vívott küzdelmet csupa kedvtelésből folytatnának s nem azért, mert tényleg nehéz idők járnak rájuk és talán első sorban a porosz »*Junkertum*«-ra. *Mirabeau*-tól és *Montesquieu*-tól kezdve mindig az ily, hol válságos, hol — a mi e tekintetből egyre megy — az illetők által válságosnak látott évek hozták meg a tőzsde elleni harczot, egész a legutóbbi (1894.) német adóreformig, melyből *Miquel* miniszternek egész birodalmi adóreformjáról az a törekvés szól ki, hogy a (első sorban porosz) földbirtokosok adóterhét más osztályokra (és a dél-német államokra) nyomja. Ez a tőzsdeadó-törvényhozások magyarázata és egyben az a szerves nézet, mely a tőzsdeadó célszerűségét indokolja.

Álláspontunk helyességét talán némileg bizonyítja az is, hogy *Loria*, ki egészen más alapon indult s más társadalmi politikai nézetet, törekvést képvisel, mint dolgozatunk, más utakon ugyanarra az eredményre jutott, mint fejtegetésünk, midőn éppen a tőzsdeadót egy gazdasági fordulat eredményének tartja. Erre nézve, miután elmondta, hogy azelőtt a »terméketlen tőke« hozadékát — ebbe foglalja bele a tőzsdei

¹⁾ *Wagner* : Finanzwissenschaft. I. k. (3. kiadás 1883.) 76. lap.

jövedelmet -- nem adóztatták meg, így szól:¹⁾ »A tudomány, hogy az ily különös kivételt igazolni tudja, a legfurfangosabb mentségekhez nyult; túlozta az ingó tőke megadóztatásának nehézségeit, mondván, hogy folyton változó alakjával könnyen kibukik az adó alól; felhozta, hogy a tőkék kivándorlása lesz megadóztatásuk fatális következménye . . . stb. De mihelyst megszűnt az improductiv tőkének (t. i. a börzei jövedelemnek) az a közgazdasági szereplése, hogy a munkakeresletet kevesbitse, mihelyst, a mint eddig a többi tőkének szövetségese volt, most élösködni kezd a többi tőkén: akkor az történik, hogy a fináncztudomány genialis szörszálhasogatásait szépségesen félretereszik és a földbirtokos és a (nem börzei) tőkés attólják az adót erre a (börzei) tőkére, a melyről előbb azt hirdették, hogy megadóztathatlan . . . és behozzák a jövedelmi adót, valamint a forgalmi ügyletek megadóztatását.« És erre *Loria* is *Roschert* idézi, kinek véleménye szerint a német tőzsdeadó a földbirtokosokra támaszkodik.

Az olvasó érdekes próbára teheti az itt elmondottakat, ha visszaemlékezik arra az eredményre, melyre a viszontszolgáltatási adóelv vizsgálatánál dolgozatunk Első Részében jutottunk. Ott ugyanis az az elutasíthatatlan következtetés állott elénk,²⁾ hogy az annyiszor agyonütött és mindig újból feltámadó viszontszolgáltatási adóelvnek mégis van annyi igazsága, hogy a jelenleg élő nemzedéknek a világnézetében van egy elem, a mely sokszor felüti a fejét és a mely azt tartja »igazságosnak«, hogy olyanoktól követeljük inkább, a kiknek adtunk, a kiket magunkhoz fűztünk, mintsem olyanoktól, a kiket semmi tőlünk kapott szolgáltatás nem köt hozzánk. Fölösleges dolog volna elmagyaráznom, hogy a tőzsde az, a mely legkevesebbet kapott az államtól, a börze az, melyet állami törvények, rendelkezések nemcsak hogy nem protegalnak, de melyet a legkorábbi hollandi és francia rendeletektől kezdve annyi és sokszor félszeg, állami rendszabály akadályozott, a tőzsde az, melynek védői a legtökéletesebb szabadságot és szabad mozgást kívánják, sőt követelik s még a legkisebb állami hivatal is rossz szemmel nézik ott, vagy a mint *Courtois* vizes hasonlata mondja:³⁾ »A szabad forgalom egy óriási óceán, a melynek kiterjedése kisebbiti a veszélyeket és előmozdítja a hajózást.« És valóban a tőzsde, sőt szélesebb alapon bátran mondhatjuk: a forgalom az, melyet az állami adó legkevésbé sujtott és tudott sujtani, míg vele szemben legerősebben meg tudta adójával fogni az állami hivatalnokokat.

Erről az oldalról is megerősödik tehát tételünk.

¹⁾ *Loria*: Les bases économiques etc. 252. lapon.

²⁾ Első Rész, VI. fejezet.

³⁾ *Courtois* A.: La bourse de Paris. (Journal des économistes 1893.)

Hogy ez valóban így van, arról igen könnyen meggyőződhetik az olvasó, ha dolgozatunk Harmadik Részében sorra nézi, hogy milyen sorban következnek egymásra azok az államok, melyek a tőzsdét erősebben, kevésbbé erősen, vagy éppen nem rótták meg adóval, mert ugyanígy sorakoznak egymás mellé az illető államok tőzsdéi is, abból a szempontból, hogy hozzánttek-e az államhoz, vagy egészen szabad, önálló corporatiók. Németország és Franciaország képezik az egyik sarkot az állam fenhatóságának erős éreztetésével a tőzsde iránt s ugyanakkor a többiekhez viszonyítva a leg súlyosabb tőzsdeadóval, míg a scala tulsó felén Anglia és Amerika foglalnak helyet, hol a tőzsde önálló corporatió, oly külön állva, mint egy régi vármegye s ugyanott van a leggyöngébb tőzsdeadó, vagy illetőleg hiányzik az. A miből nemcsak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tőzsdeadó kérdése minden államban más alakot ölt — (bizonyítván így is, hogy tisztán társadalmi kérdés és nem valamely abstract adóelv alkalmazásának a kérdése), — hanem azt is látjuk, hogy a mily mértékben hozzáfűződött itt vagy ott a tőzsde az államhoz, azzal lépést tartott a tőzsdeadó kiterjesztése is.

Ez mind száraz tény s azért úgy gondolom, hogy van bizonyító ereje abban az irányban is, hogy így más oldalról támogatja föntebbi tételeinket, melyeket ez okból is fön tartunk.

DR. HEGEDÜS LORÁNT.

IRODALMI SZEMLE.

A budapesti bankok története, az 1867—1894. években. A M. Tud. Akadémia által a »Beck Miksa« díjjal koszorúzott pályamű. Irta Pólya Jakab. Budapest, 1895.

Hazánkban a közgazdasági tudomány munkásai közt egy sincs, ki szakmáját több komolysággal, több alaposzággal, több buzgósággal művelné, mint Pólya Jakab. Fáradhatatlan kutató, ki a szétszórót, töredékes adatokat hangyaszorgalommal gyűjti össze, de az összehordott anyagot nem gépileg halmozza. Nagy közgazdasági műveltségével és széles látkörével, éles ítélet s eredeti önálló felfogás párosul. Ért hozzá, hogy kell lelket önteni a holt anyagba s hogy tehet új szempontok nyújtása által valamely kérdést az olvasóra nézve érdekessé, tanulságossá.

Azok a jelességek, melyek Pólya műveit általában jellemzik, feltalálhatók most megjelent pályakoszorús művében is, s a jutalom, melyet budapesti nagy bankintézeteink egyikének egy vezérő férfia bocsátott a Magyar Tud. Akadémia rendelkezésére, valóban szerencsés volt, hogy ilyen művel ajándékozhatta meg a magyar irodalmat.

Szerző joggal emeli ki előszavában azokat a nehézségeket, melyekbe a jelennek történeti vázolója ütközik. A mögöttünk fekvő negyedszázad csak részben a múltté, a legtöbb intézet élő gyökereivel egészen odaig nyúlik s nem szívesen bocsát nyilvánosságra oly adatokat, melyek — felfogása szerint — üzleti titkot képeznek. A kutató tehát az egykorú üzletjelentések használatára van utalva, ezek azonban nagyon sokszor tendetiosusan csoportosított adatokat tartalmaznak s nem egyszer inkább elleplezik a valót, semmint megvilágítanak.

Pólya azonban éles, gyakorlott szemmel, mondhatni a sorok közt is tud olvasni s könnyen eligazodik a mesterséges számcsoportok útvesztőjében; az erőt a hatásból, az okot az okozatból fölismeri és meg tudja határozni.

A munka három főrészből áll, a mint a budapesti bankok történetében 1867. óta három különböző korszakot lehet megállapítani. Az első az *alapítási időszak* 1867-től 1872-ig, a második az *enyészet kora* 1873-tól 1879-ig. A harmadik, az *átalakulás kora*, a nyolczvanas évek elejétől napjainkig tart. Ez utóbbi tulajdonképen nincs befejezve, mert eddig még nem történt oly epochális esemény, mely e kornak jellegét gyökeresen megváltoztotta volna. Pólya átvézet bennünket mind a három korszakon s még az elmúlt év adatait is feltaláljuk munkájában. Az ő vezetése mellett valóban sok tanúsággal teheti

meg az olvasó az utat; mert Pólya nem kizárólag a bankintézetek üzlettörténetét tárgyalja, hanem az általános közgazdasági állapottal való kapcsolatokat is. Festi a kölcsönhatást, melyet a bankok a közgazdasági életre gyakorolnak és viszont, szóval hazánk és fővárosunk gazdaságtörténetének egy egész darabja domborodik ki szemünk előtt.

Az a széles látkör, a melylyel a mű tárgyalva van, az olvasó közönségnek kiterjedt rétegeit nyithatja meg számára, mert nemcsak a hitelügygyel foglalkozó szakember olvashatja érdeklél és tanulással, hanem mindaz, a kinek érzéke van a közgazdaság iránt.

A művet függelék gyanánt statisztikai mellékletek egészítik ki, adatok, melyek 1866-tól 1894-ig nagy részletességgel világítják meg a budapesti bankok üzleteinek fejlődését. E 21 táblázat is fényes bizonyossága annak, hogy mire képes egy magán adatgyűjtő, a kit a tárgy szerete s a komoly kötelességérzet vezet.

Szóval Pólya Jakab új munkája irodalmunknak valódi nyereségeül tekinthető s az Akadémia koszorúja egy igazán becses és értékes munkát tüntetett ki.

A munkából bemutatunk egy érdekes kis részt, a Franco-Magyar bank bukásának történetét az 1873. évi válság hatása alatt:

»A megingatott nagy bankok közt az első helyet a franko-magyar bank, hazánknak a saját tőkét nézve akkor leghatalmasabb bankja foglalja el. Vagyonomérlegéből ugyanis kitűnik, hogy az 1872-ben kimutatott 12^s millió befizetett részvénytőke helyett csak 10 millió forint részvénytőkét számol el s ennek daczára nemcsak hogy nyereséget nem, hanem közel 2^s millió forintnyi veszteséget mutat ki a mérlegben.

Viszonyairól és megszűnésének okairól csak úgy alkothatunk magunknak habár nem is tökéletes képet, ha visszamegyünk az 1872. évi zárszámadási jelentésre, melyben felsorolhatnánk a függő vállalatok. Az említett jelentés szerint a bank érdekelve volt a károlyvár-fiumei vasút építésénél 10^o/o-kal, a magyar északnyugoti vasutnál, a határőrvidéki erdőüzletnél, az 1872 évi 54 milliós ezüst-kölcsönnél, a sugárút építési vállalatnál 20^o/o-kal, a román dohányegyedárusági bérletnél 25^o/o-kal, a magyar keleti vasutnak adott 15^s milliónyi előlegüzletnél.

Mennyi tőkét tartottak ezek az üzletek lekötve, a zárszámadásokból nem lehet megállapítani. Nem lehet ugyanis azokból megtudni, hogy az illető tőkét az adósok rovata alatt elforduló egész 16^s millió forint, vagy csak egy és minő része fejezi ki s ehhez az összeghez vagy részösszegéhez hozzá kell-e még adni az egész 5^s milliónyi előlegösszeget, vagy pedig csak jelentékeny részét. Biztosra lehet azonban venni, hogy ha a kérdéses üzletek nem is vették igénybe az egész 22^s milliónyi tőkét, igénybe vették jelentékeny, sőt túlnyomó részét. S ezt a tőkét lekötöttnek kell tekintenünk, mi annál súlyosabban esik a mérleg serpenyőjébe, mert összes tőkéi csak 29^s millió frtot tettek. S tőkői jelentékeny, sőt nagyobb részének ezt a lekötöttséget még súlyosította azzal, hogy 1873 elején 1,080.000 frton megvette a Dunaparton, a Ferencz-József-téren fekvő Nákó-féle házát, mely ez idő szerint a »Gresham« életbiztosító társaságé.

Midőn tehát a bécsi és a budapesti válság kitört, alatta a talaj erősen megingott. Tőzsdéüzletekben roppant összeget veszített, mint

ezt az 1873. június hó 30-án lezárt nyereség- és veszteség-számlából vett következő adatok igazolják:

Veszteség értékpapiroknál	2,461,240	frt.	66	kr.
» idegen váltóknál és értékeknél	391,968	»	50	»
» a bécsi fióknál	336,493	»	28	»
» a váltóüzletnél	262,966	»	54	»
Összesen	3,452,673	frt.	98	kr.

De ez a roppant összeg még távolról sem fejezi ki a banknak összes tőzsdeveszteségeit s különösen veszteségeit általában. Ezekben a veszteség- és nyereség-számlában előforduló tételeken kívül a vagyonmérlegben még a következő tétel fordul elő: »Tartalék még le nem bonyolított vállalatoknál és syndicátusoknál előállható veszteségekre, kétes követelésekre és árfolyamhanyatlásokra 2,345.693 forint és 27 kr.« Még ez a tétel sem juttatja hű kifejezésre a valódi állapotot. S hogy ez így van, csak a nyilvánosságra hozott zárszámadásokat kell jól megnéznünk.

Az 1872. évi nyereség- és veszteség-számlában a kiadások közt a különböző vállalatoknál előállható veszteségek tartaléka gyanánt 540.000 frt. vétetett fel. Az 1873. június 30-án lezárt vagyonmérlegben ezen a czimen 600.000 frtot, tehát 60.000 frttal többet számolnak el. A vonatkozó jelentés ezt az összeget mégis mint olyat tünteti fel, mely már 1872-ben helyezettett tartalékba a károlyvár-flumei vasutépítési üzlet veszteségének fedezésére. Különben az 1872. évi vagyonmérlegben ennek a tartaléknak semmi nyoma sincs s habár e miatt a bank ellen, feltéve, hogy az illető összeg más czimen elszámoltatott, semmikép sem lehet vádat emelni, az egész eljárást és számadási rendszert mégis furcsa színben tünteti fel. De határozottan megrovás alá esik az a tény, hogy ha a vasutépítésnél már 1872. év végén mutatkozott 600.000 frtnyi veszteség, miért nem számította el azt ebben az összegben és miért csak 540.000 frttal? Itt világos a palástolási szándék és a nagyobb osztalék fizetésére való törekvés, határozottan csakis a részvény árfolyama emelésének s ezzel karöltve járó tőzsdei üzérkedés előmozdításának indokából.

Az 1873. június 30-án lezárt vagyonmérleget illetőleg még csak azt kell kiemelnünk, hogy abban az értékpapírok 357 millió forinttal vétetnek fel. Erről az értékpapírbirtokról a közgyűléshez intézett jelentés előadja: »Az értékpapírbirtokban, mint legjelentékenyebb tétel 18.742 drb. saját részvény fordul elő, melyeknek lassankint való összevásárlásában annak idején semminemű kockázatot nem láttunk, mivel az utolsó tőzsdei időszakban a bank részvényei hason vállalatok árfolyamaihoz mérve nagyon is alacsonyoknak látszottak.«

»A másik jelentékeny tétel 6842¹/₄ országos központi takarékpénztár-részvény.«

Ennyi is elég arra, hogy képet alkothassunk magunknak a gazdálkodásról, melyet ennél az intézetnél folytattak s melyet talán csak az menthet, hogy sok más banknál sem volt másképp, melyek szintűgy az agiotaget s nem a tulajdonképi banküzletet ismerték főfeladatuknak.

Tény, hogy a bank zavarban volt. Ügyeinek rendezését a közgyűlés határozatára kellett bíznia. Az e czélból augusztus 3-ára összehívott közgyűlésnek a már többször említett 1873. évi június 30-án lezárt mérleggel számolt be.

A további fejlemények és közgyűlési határozatok megértésére előre kell még bocsátanunk, hogy a jelzett mérlegek, ide nem értve a 600.000 frtnyi, állítólag már 1872-ben tartalékba helyezett veszteséget, 5¹⁴ milliónyi tényleges és tartalékba helyezett veszteséggel végződtek, továbbá, hogy az igazgatóság felhívására még a közgyűlés előtt minden részvényre további 10 frt. már befizettetett s 10 frtot röviddel a közgyűlés után kellett befizetni.

Két czélt tartottak szem előtt az igazgatóságnak a rendezésre vonatkozólag tett és a közgyűlés által el is fogadott javaslatai. Meg akarták szabadítani a bankot az 1873. év első felére kimutatott 5¹⁴ milliónyi veszteségtől, továbbá fel akarták a részvényeseket szabadítani a már bekövetelt részleten túl való minden további fizetési kötelezettség alól.

Határozatba ment tehát, hogy a bank birtokában levő 90 frttal befizetett, a mérlegben 33 forinttal értékesített 20.000 drb. részvény megsemmisíttessék, az ekként forgalomban maradó 140.000 darab részvényre a már bekövetelt 10 frtnyi részlet befizetessék s az ekként 100 frttal befizetett részvények cseréltesse ki 50.000 drb. 200 frttal teljesen befizetett részvényre. A 20.000 drb. részvény megsemmisítése által az 5¹⁴ milliónyi veszteségből 1¹⁴ millió, a 140.000 drb. részvénynek a bekövetelt 10 frtnyi fizetés teljesítése után 14 millió frttal befizetett 50.000 drb. 10 millióval befizetett részvényre való becserélése által 4 millió forint egyenlített ki.

Az 1873. évi mérlegnek tehát a bank viszonyait teljesen rendezetteknek kellett volna feltüntetnie, feltéve, hogy a részvényesek tényleg teljesítették vala a tőlük bekövetelt részfizetést és az igazgatóság hiven állapította meg a tényleges és a még várható veszteséget.

De az 1873. évi vagyonmérleg éppen nem mutatja a bank viszonyait rendezetteknek. Ellenkezőleg abban ismét újabb 1,553.000 frtot kellett tartalékba helyezni a még le nem bonyolított üzletekből származható veszteségek fedezésére. Úgy látszik, hogy a közönség sem bízott abban, hogy a bank őszintén tárta fel a helyzetét s lassankint megvonta tőle úgy a betéteket, mint a hitelezett összegeket. Világosan áll előttünk ez a tény, hogy ha összehasonlítjuk az itt kérdéses mérlegeknek vonatkozó adatait.

Év	Váltó és utalvány	Pénztárjegy és betét	Hitelezők	Ház vételárának hátraléka
1872.	1,421.395	1,264.113	11,712.123	—
1873. (félévi) .	1,299.576	768.000	12,725.265	—
1873. (évi) . .	33.547	147.000	4,902.262	540.000

A bank szorosan véve már 1873-ban kezdte meg a felszámolást. Üzletköre egyre hanyatlott és működése tényleg arra szorítkozott, hogy újabb és újabb veszteségeket mutasson ki azoknak az üzleteknek a terhére, melyeket 1872-ben, illetőleg 1873. első felében kötött.

Még egyszer, az 1876. április 23-án tartott közgyűlésen megpróbálták ugyan, hogy a bank fenmaradása biztosíttassék, de korántsem oly módon, melyet igazi biztosítéknak lehetne tekinteni, sőt ellenkezőleg magán viselte a közeli enyészet bélyegét. Az 1875. évi mérleg már 3,274.158 forintban mutatja ki a szenvedett veszteségeket. A 10 milliónyi részvénytőkéből kerek összegben tehát csak 6⁷³

millió forint volt meg, feltéve, hogy a mérleg megfelelt a valódi tényállásnak. A bank helyzetét úgy akarta a közgyűlés tisztázni, hogy elrendelte, hogy a bank által újabban megszerzett s a mérlegben 59-es árfolyamon szereplő 12.000 drb. saját részvény megsemmisíttessék, a veszteség e módon 1,572.224 forintra apasztassék és teher gyanánt irassék elő a fenmaradó 38.000 drb. részvény közt elosztott 7% millió forintnyi részvénytőke ellenében.

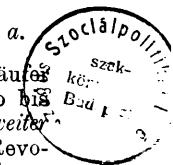
Veszteségelőírással akarta tehát működését folytatni akkor, midőn ugyancsak az 1875. évi mérleg tanúsága szerint a közönség bizalmát egészen elvesztette. A terhek közt az idegen tőke már csak 2 tétellel szerepel, nevezetesen az osztrák nemzeti bank 492.026 frt. 44 krnyi jelzálog-követeléssel és hitelezők 368.249 frt. 15 krral. De ezeken kívül a vagyonmérlegben jelentékeny összeget képviselnek az oly activák, melyek szemléltomást értéktelenek vagy határozottan kisebb értékűek valának. Így különösen az ingatlanok vételárukban vétettek föl, holott ezek értéke folytonosan hanyatlott. Az őszinteséget még utolsó perczeiben sem ismerte. De végre mégis be kellett látniok az intéző köröknek, hogy bujkálással, hogy ne mondjuk ámitással nem lehet boldogulni s az utolsó pillanatban (a június 26-án tartott közgyűlésen), mikor is az intézetet a kereskedelmi törvénynek megfelelőleg okvetlenül átalakítani és szervezni kellett volna, elhatározták a felszámolást, mely maig sem fejeztetett be.

Tönkrejutását, ez az előadottakból is kétségtelen, merész tőzsdeüzérkedések, kétes értékű vállalkozások és alapítások idézték elő. Szárnyaló hírek, sugdosások tudni akarták, hogy a kezelés sem volt egészen szabályos, hogy nem annyira a bank, mint egyes vezéregyéniségek játszottak a tőzsdén, kik azután a veszteséggel járó ügyleteket a bankra rótták. Hitelt természetesen semmi esetben sem szabad adni az efféle híreszteléseknek, feltűnő jelenség minden esetben a sok saját részvény, melyek tőzsdeüzérkedéssel szereztek meg.«

Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellungen. Die Vorläufer des neueren Socialismus. Erster Band, erster Theil: Von Plato bis zu den Wiedertäufern. Irta Kautsky Károly. Erster Band, zweiter Theil: Von Thomas More bis zum Vorabend der französischen Revolution. Irták Kautsky, P. Lafargue, Ed. Bernstein és C. Hugo. Stuttgart, Verlag von J. H. W. Dietz, 1895.

A socialismusnak s a vele rokon politikai és gazdasági törekvéseknek ma már a művelt országokban egész széleskörű irodalmuk van. A sajtó a leghatékonyabb eszköze mindennemű propagandának s a modern socialgazdasági szervezet összes ellenségei ismerik ez eszköz óriási fontosságát és ennek megfelelően használják is fel. Nemcsak a hírlapok és hírlapírók, nemcsak a röpiratgyártók, a pamphletisták egész hatalmas hadserege áll az új tan rendelkezésére s szolgálja a pillanatnak szánt s a röpke czéllal belső értékre nézve is összhangban álló termékeivel a negyedik rend ügyét. Nemcsak hírlapírói vannak, nemcsak a népszónokok ezrei apostolkodnak az új tan hirdetése, sok tekintetben abstract elméleteinek a műveletlen tömegekkel való megértetése körül.

Az a socialista irodalom, mely már magasabb, tudományosabb igényeknek igyekszik megfelelni, szintén nagyon kiterjedt, sőt sok tekintetben kiváló írókkal és munkákkal jeleskedik s ezek nem-



csak a tömegekre, hanem magára a közgazdaság tudományára is üd vös befolyással voltak. Az éles bírálat, melynek socialista részről ezt a tudományt alávetették, nem maradt jótékony következmények nélkül. A sokszor igen éles elméjű támadás arra kényszerítette művelőit, hogy letérve a kijárt országútról, új szempontból kezdjék meg a tudományos vizsgálatot, új módszereket alkalmazzanak, figyelmüket eddig egészben vagy nagyobb részt mellőzött kérdésekre kiterjesszék s tudományuk alapfogalmait gyökeres revisiónak vessék alá. Mindez tudvalevőleg sok régi előítélet kiküszöbölésére, sok balvélemény és elfogultság eloszlátására vezetett. A szenvedélyes támadás, a heves, nem egyszer képtelen bírálat olyan hatással volt, mint a nyári zivatar a légkörre; megtisztította a gazdaságtudomány atmoszféráját, kibővítette láthatárát, új eszméket, új nézeteket plántált bele, előbbre vitte fejlődését s szorosabb kapcsolatba hozta a gyakorlati élettal és szükségleteivel.

A socialista közgazdasági írók mellett vannak a modern socializmusnak igen alapos bölcsekedői, vannak tehetséges költői, van gazdag és nem értéktelen szépirodalma. Legujabban akadtak innár történészei is, a mi nagyon érthető, hisz a socialista tanoknak, utópiáknak és gyakorlati kísérletezéseknek sok ezer éves multjuk van s minden korszakban erős befolyással voltak az emberiség sorsának alakulatra. A mióta egyéni tulajdon van, nem hiányzik a socialista ellenzék sem s az uralkodó és elnyomott rétegek tusája, a birtokos és vagyontalan osztályok harcza, az erős és gyöngye közötti ellentétek végig kísérik nemünk egész hosszú történetét. És az ellentétek nem csupán a gyakorlati élet mezején nyilvánultak s véres tusákat idéztek föl. Voltak gondolkodók, kik egy új igazságosabb, boldogabb világrend csábító képét rajzolták meg, kik álmaikat, ábrándjaikat vagy gondolkodásuk eredményét könyvekben megírták, melyek termékenyítőleg vagy izgatólag hatottak a szellemekre. Philosophok, vallásalapítók, felekölt lelkű ábrándozók, kiket megragadott a fenálló szervezet által inségre, szorgaságra kárhoztatott embertársaik nyomorúsága, rajongók és rideg számítók, kik a tömeget a saját céljaikra igyekeztek fölhasználni, a multban a social-communista eszmék roppant nagy tökéjét halmozták föl, mely az idők zivataros folyama közepett sohasem veszett ki az emberiség gondolatvilágából.

Sőt ellenkezőleg sokkal gyakrabban vezetett gyakorlati kísérletezésekre, sokkal többször ösztönzé a tömegeket arra, hogy a fenálló gazdasági s vele kapcsolatos állami szervezetek erőszakos megdöntését megpróbálják, mint a hogy azt a közkézen forgó történelmi munkák feltüntetik. A történetírás e tekintetben nagyon hézagos, szertelenül egyoldalú maradt évezredek óta. Neki is szüksége lenne egy socialis olajcseppre, ő is rászorult olyan irányú fölfrissítésre, minőben napjainkban a közgazdaság tudománya a socialisták támadásai és bírálatai által részesült. Ő sem eléggé socialis szemmel nézi az egyes nemzetek s az egész emberiség több ezredre kiterjedő sorsának fejlődését. Pedig az emberi nem minden nagy korszakának meg volt a maga socialismusa, meg voltak a magok socialistái és pedig nemcsak ábrándos gondolkodók, hanem olyanok is, kik tanaiikat bevitték a tömegekbe s segélyökkel egy új állami és gazdasági rend alkotására próbálkoztak. A gazdasági ellentétek sohasem szüntek meg mélyre menő hatásukat éreztetni; meg voltak azok mindenkor, csak hogy igen gyakran más jelszavak, más lobogó alatt igye-

keztek érvényesülni, mint ma. Egyszer politikai, máskor nemzetiségi, a középkorban, az újkor első századaiban leginkább vallásos lobogó alatt léptek előtérbe s a sohasem szünetelő mozgalomnak legelső és leglényegesebb rugói anyagi érdekek és ellentétek, többé-kevésbé határozottan kidomborodó socialista irányzatok voltak.

Az a sok felekezett, az a mindenféle secta, mely a reformatio előtt és után mindenütt a legtarkább változtatban alakult, szoros kapcsolatban áll az uralkodó gazdasági rendszer elleni küzdelmekkel s nem csupán a lelkiekre, nemcsak a menyországra irányult, hanem a gyöngének, az elnyomottnak, a vagyontalannak sorsát már e földi siralomvölgyben is javítani igyekezett. Ha a közép- s az újkori secta-ügy története kellően meg lesz világítva, világosan kidomborodik majdan a gazdasági szervezettel való szoros kapcsolata. Eddig inkább csak vallásos és politikai mozzanatait vették szemügyre s az egyoldalú vizsgálat itt ép oly egyoldalú és elégtelen eredményekre vezetett, mint például a középkori szerzetrendek és kolostorok jelentőségének földérintésénél.

Ez utóbbiakban századokon át csak a vallásos szellem, a hitbuzgalom alkotásait látta a történetírás s eszébe sem jutott azokat a kor social-gazdasági szervezetével s szükségleteivel is kapcsolatba hozni. Ma már más szempontból nézik őket s mihelyt csak alkalmazták rájuk ezt az új szempontot, rögtön kitünt, hogy a középkori állami és gazdasági szervezet leglényegesebb alkotásai közé tartoznak s hogy itt olyan intézményről van szó, mely szigorúan vallás-egyházi alakba öltöztetve ugyan, tényleg a social-gazdasági intézmények közé tartozik s az anyagi élet alakulására, a socialis kérdés menetére a legközvetlenebb befolyást gyakorolta. Az oktatás, a szegényügy, a közjótökönység és betegápolás, a telepítés, a mezőgazdaság extensiv és intensiv irányú fejlesztése, az ipar, a közérkölciség s általában a népek egész anyagi polgárosodásának elsőrangú tényezői voltak azok, habár a történetírás századokon át észre sem vette ebbeli ropant jelentőségüket.

Ép oly kevésbé vette észre a secták alakulása s a social-gazdasági érdekek és ellentétek közötti kapcsolatot. Pedig az illető korszakok socialista és communista álmái, vágyai, törekvései sok századon át bennök nyilatkoztak, általok igyekeztek valósulni s azon secták, melyek az uralkodó egyházzal ellentétbe helyezkedtek, egyrészt lényeges, sokszor elvi ellentétben álltak az uralkodó gazdasági rendszerrel is. E mozzanatok kellő felderítése egy nagyon érdekes igazság megállapítására fog vezetni, mely a ma élő nemzedékre sok tekintetben megnyugtató hatással lehet. Ki fog tűnni, hogy az, a mit ma socialismusnak, communismusnak, anarchismusnak nevezünk, hogy azok a törekvések, melyek a ma fennálló gazdasági rend felforgatását tűzték ki céljukul, meg voltak más név, más külső takaró alatt a múltban is mindenkor s akkor nem kevésbé veszélyeztették a fennálló társadalmi rendet, mint ma, sőt nem egyszer legalább, bizonyos időre fel is forgatták.

Az uralkodó és elnyomott osztályok, a vagyonosak és birtoktalanközti küzdelem ép oly állandó, ép oly brutális, ép oly végtelenül elkeseredett volt a múlt minden szakában, mint napjainkban. Sem eszközeiben, sem céljaiban nem különbözött ez a mozgalom a múltban a mostanítól s nagyon kevésbé ismerik a történetet azok, kik manapság a socialista vízőzön tulságos megnövekedésén kesereg-

nek. Meg volt ez a vízőzön mindenkor s ha ma a socialista tanok követőinek száma a nagyobb, ha a mozgalom jobban van szervezve, ha fejlettebb eszközökkel, hatalmas sajtószervezettel, dinamittal, pokolgépekkel rendelkezik, viszont a modern állam is erősebb, a fennálló gazdasági rend hívei szintén számosabbak, a védelmére szolgáló eszközök fejlettebbek és hatékonyabbak s ma a veszély egészen nem nagyobb, mint más időszakokban volt.

Ha a történetírás majdan teljesíti ez irányban kötelességét, ha földeríti a multak ide vonatkozó összes viszonyait, ki fog tűnni, hogy azok a régi jó idők ép oly kevésbé nélkülözték a socialista veszedelmet, mint a mostaniak s hogy első sorban mindig csak az államszervezet ereje és védképessége tudta ez ellenséges mozgalmakat féken tartani. Olyan időkben, mikor ez a szervezet meglazult, elgyöngült, elbetegesedett, a felforgató elemek mindig felhasználták az alkalmat a belső béke megzavarására s mikor a helyzet uraivá vetették föl magokat, ép oly fanatismussal folytatták a rombolást és gyilkolást, mint a párisi communisták 1871-ben tették.

Nemcsak nagy tudományos, hanem kiváló gyakorlati értékű munkát végez tehát a tudós, ha a multak ide vonatkozó homályait földeríteni igyekszik. A socialismusnak végtelenül hosszú s szerteelölő tanuságos története van s a ki a történetet szakavatottan megírja, az az emberiség anyagi és szellemi életének egyik leglényegesebb mozzanatát tisztázza s sokoldalú, hasznos tanuságot nyújt a mai emberöltőnek. Az a nagy munka azonban, melynek címe a jelenlegi ismertetés élén áll, a legkevésbé sem járul e cél eléréséhez, noha nagyon biztató címet visel. Egyes kisebb monographiákban igéri a socialismus történetét. Az első rész, mely két testes kötetből áll, a jelenkori socialismus előzményeinek van szentelve. Az első kötet 436 oldalon Plátótól az anabaptistákig halad s először Plato communista tanait s az öskeresztény egyház communismusát adja elő. A második szakasz a bér munkások helyzetét és küzdelmeit rajzolja az egész középkoron s a reformatio századán át, míg a harmadik ugyanezen korszakok communismusát tárgyalja. Ez az első kötet egészen egy író műve. Ellenben a második kötet megírására már négyen egyesültek. Ez ugyanoly terjedelemben, mint az első — (mindkettő 890 oldalt tesz) — az angol More Tamással s híres utópiájával kezdi s a francia forradalomig ér. Az első monographia Moreon kívül egy másik nagy utopistával, Campanella Tamással foglalkozik, a második a tizenhetedik századi angol forradalom communista és social-demokrata áramlatait ismerteti, a harmadik a jezsuiták sokat emlegetett social-politikai államrendjével foglalkozik, melyet a XVII. században a délamerikai Paraguay államban létesítettek, a negyedik a XVII. és XVIII. századi socialismust Franciaországban ismerteti. Az egészet vagy husz oldalra terjedő vázlat zárja be az észak-amerikai vallásos communista községekről.

A munka tartalmilag sem felel tehát meg annak, mit címe ígér. A socialismus teljes történetét helyezi kilátásba, tényleg pedig csak egyes kiválóbb mozzanatait tárgyalja. Írói azonban ezzel is hasznos szolgálatot tehettek volna a tudománynak, ha egyáltalán tudományos célzt tartottak volna szem előtt. De a szépen kiállított, sokat ígérő és terjedelmére is igen nagy munkának semmi köze sincs a tudományhoz. Lényegileg nem tudományos munka az s e tekintetben teljes csalódással fejeztem be elolvasását. A socialista propaganda céljainak

akar szolgálni, nem pedig az igazság földerítésének. Irói, mint fejtegetéseikből látom, mind socialisták, kik a multat nem tudományosan megvilágítani, hanem pártjok és hiveik szolgálatába helyezni igyekeznek. Önálló kutatásba egyikök sem bocsátkozott. Közkézen forgó könyvekből férczelték össze munkájokat, noha azt állítják, hogy mindegyik író előbb specialisan tanulmányozta azt a tárgyat és korszakot, melynek történetét megírta. A beható tanulmány azonban egyiken sem látszik meg s a socialista eszmék az a története, melyet ők adnak, nem válik ama folyamat történetévé, melyen át, mint a könyv mondja, a socialismus utópiából tudományyá fejlődött.

Hogy a socialismus ma csakugyan komoly tudomány-e, nem pedig tudományos színezete s sok főfontosságú gyakorlati hatása daczára csupa merő agitatio, annak a kérdésnek eldöntése nem ide tartozik. Hogy azonban a jelen munka nem tudományos alapon nyugvó történelmi mű, az kétségtelen. Irói maguk mondják, hogy nem pusztán theoreticusok, hanem mindnyájan gyakorlati harczosok is, kik szóval és írással, tanácscsal és tettel vesznek részt a proletariatus osztályküzdelseiben. Mint a socialista mozgalmak előharczosai írták tehát a munkát s az meglátszik rajta lépten-nyomon. Ez is adja meg neki a maga jellegét. Tudományos kérdéseket tárgyaló pamphlet, a mult bármelyik korszakát illetőleg egyaránt felületes könyv az, megrakva izetlen, sekélyes megjegyzésekkel. Ez kivált azokról a részekről mondható, a hol egyes régi írók, akár Plato, akár More elméleteit ismertetik. Az ismertetés mindig hézagos s arra vall, hogy az illetők az ismertetett munkát vagy el nem olvasták, vagy meg nem értették. Felületes kivonatra szorítkoznak, mely gyakran csak a lényegtelen mozzanatokat adja, a leglényegesebbeket ellenben mellözi.

A mit a munka például Platoról ad, az egészen felszínes elme-futtatás hosszabb idézetekkel spékelve. De azért belőle a görög bölcse elméletét az államról megismerni és megérteni nem lehet. Ez avatlatlan dilletantismus egyébiránt a munka minden lapján észrevehető s száz és száz megjegyzés elárulja, hogy a munka írói itt olyan térre tévedtek, melyen egyáltalán nem otthonosak. Naivságukban úgy taglalják a régi írókat, mintha ők fedeznék föl a bennök rejlő social-communista eszméket s lelkesedés fogja el mindnyájokat, ha valamelyik régi bölcsésznél olyan eszmét találnak, mely a modern socialismus programjában szintén helyet foglal. Az ilyen felfedezésnél egész diadalérettel hangsúlyozzák, hogy ime, az az eszme, melyért a mai socialismus harczol, meg van már egy régi íróban is, mintha ezzel az az eszme helyesebb, kivihetőbb lenne. Fölfedezi például azt a közismeretű tényt, hogy Plato a nők és gyermekek közösségét s ezzel a családnak történelmi alakjában való megszüntetését kívánja s nagy elégtétellel teszi hozzá, hogy az, a mit a mai socialistafalók a socialdemokraták baromi elfajulásának tüntetnek föl, már meg van az ó-kor ama bölcselőjénél, kinek nevét ma is tisztelettel említik. Hogy ez mit bizonyít a nőközösség mellett, ezt bajos megérteni. Inkább azt lehet belőle következtetni, hogy az eszme éppen, mert évezredek óta fölmerült a nélkül, hogy megvalósult volna, jövőre szintén csak olyan utópia marad, mint eddig, noha most a socialisták kapták föl.

Ilyen felületesek és tudományos alap s tartalom nélküliek a nagy munka többi részei is s épp oly kevésbé nyújtják a socialista

eszmé, mint a socialista mozgalom fejlődésének történetét. Pedig a munka ezt tűzte ki céljául, csakhogy a cél eléréséhez egyéb is szükséges, mint a socialista programmalhatatlanságába vetett vakhit s egy csomó ismert történeti ténynek önkényes csoportosítása és szellemtelen megjegyzésekkel való kísérése. Még azt is meg lehetne az íróknak bocsátani, hogy könnyedén vették feladatukat, kutatásokat nem tettek és a tudást új tényekkel gazdagítani nem akarták. Enélkül is érdekes munkát írhattak volna, ha legalább az ismert tények új világitásba helyezik, a történelmi felfogásba új szempontot vesznek be és új módszer alkalmazását kísérik meg. Azon a hiányn, melyet magok kiemelnek, hogy »a socialismusnak tudományos alapelvek szerint írt kimerítő története még eddig nincs«, ily eljárás mellett nem segítettek volna ugyan, de legalább egy érdekes könyvet írtak volna. Csakhogy ehhez meg erős ítélet, eredeti gondolkodás, szellem és elmésség szükséges, mely azonban a munka egyik részében, egyik írónál sem nyilvánul. Nemcsak tudásuk kevés, hanem önálló felfogásuk sincs; még nagy képtelenségek sem találhatók, a kicsapongó képzelő erő nyomai sem észlelhető a munkában sehol.

Köznapi, szellemtelen ez a nagy könyv s a szűk pártfelfogás látköréből nem tud kivergődni. Meglehet, van valami igazság írói azon állításában, hogy a nem-socialista, mint ők nevezik, »polgári« író képtelen a régi idők socialista íróinak érzelmi és gondolatvilágát felfogni és megérteni. Csakhogy rólok sem mondhatni, hogy mélyebben behatoltak volna a régi socialisták egyéniségébe és munkáiba, hogy melegebben tudnák őket és elméleteiket méltányolni. Mindazokról, kiket ők szárazon és élettelenül tárgyalnak, a sokat rágalmazott »polgári« írók szebbnél-szebb munkákat írtak, melyek habár éles bírálat alá veszik magas szárnyalású ábrándjaikat s kimutatják kivihetlenségeiket a reális életben, sokkal melegebben, sokkal megkapóbban méltatják jelentőségöket, mint azok az urak, kik csupán tizenhárom próbás socialismusok segélyével akarnak gondolatvilágukba behatolni. Ehhez több is kell, mint a socialista meggyőződés, pedig a jelzett munka íróiban a nagy feladat elérésére, melyet magok elé tűztek, semmi egyéb kellék nincs. Lehetnek tevékeny propagandisták, lehetnek buzgó agitátorok, sőt a napi sajtó és a brochure-írás körül szolgálatot is tehetnek pártjoknak. De a kísérletök a történetírás terén egyáltalán meddőnek bizonyult. Nagy munkájuk csak mint pamphlet, mint agitationalis eszköz, nem pedig mint komoly történetírói alkotás jöhet szóba s egyáltalán nem ajánlható senkinek, a ki a socialismus történetével meg akar ismerkedni.

—cz.—

Meyer E.: *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums. Ein Vortrag, gehalten auf der dritten Versammlung Deutscher Historiker in Frankfurt a/M. am 20. April 1895. Jena, 1895.*

A mult idők gazdasági életének tanulmányozása aránylag fiatal hajtása a történetkutatásnak. Hisz kétségtelen, hogy a gyökeres átalakulás, melyen a gazdasági élet az újkorban átment, mintegy elzárta szemünk előtt a régi világ gazdálkodásának megérthetőségét. A nyugat nagy nemzetei, melyek a tudomány minden terén előljárnak, a gazdasági fejlődés dolgában is legmesszebb levén, éppen a tudományos világ volt legkevésbé abban a helyzetben, hogy a gazdálkodási tevékenység kezdetlegesebb alak-

jaira visszapillantasson vagy éppen azokat méltányolhassa. Utalhatok a földközösség intézményére, melynek tudományos felfedezése csak e század harmadik tizedére esik, gazdaságtörténeti szerepe pedig csak a legutolsó időben tisztázott. De nemcsak az elmélet szempontjából bir jelentőséggel a régi állapotok megismerésének és méltatásának ezen említett akadálya, hanem a gyakorlat, a közgazdasági politika tekintetében is. Alig szorul bizonyítgatásra, hogy a kontinens államainak közgazdasága kevesebb rázkódtatással és áldozattal érhetne volna el a magasabb fejlődési fokokat, ha az urakodóvá lett angol közgazdaságtannal szemben a gazdaságtörténet igazságai kellő fényt derítettek volna a haladás egymásutánjára.

Az utolsó évtizedek egyre sokasodó szellemi munkásainak volt fentartva, hogy a vezető culturállamokra nézve rég letűnt társadalmak gazdasági életét megismertessék. Óriási anyag gyűlt immár össze a világtörténetben úgynevezett középkor ismeretéhez: a germán törzsek honfoglalásától a városok kifejlődéséig s a nagy gazdaságok térfoglalásáig eléggé meg van világítva az út, melyen Európa népei haladtak. S akadtak theoretikus fők is, kik a nagy adathalmazból a vezető fonalakat kiragadni s azokat a gazdasági élet nagy fejlődési törvényeinek felállítására felhasználni tudták.

A theoriának fogalmához tartozván az általánosság, mi sem természetesebb, mint hogy a középkorra talált igazságokat megkísérelték átvinni az ókorra, vagyis a görög-római kulturában tetőpontját elért civilisatió korára. Tán a legnagyobb genialitással és sikerrel tette ezt Bücher, a nagy hirre emelkedett német tanár, az »Entstehung der Volkswirtschaft« czim alatt újabban egybefoglalt előadásai első kettőjében, a közgazdaság keletkezésének s aztán az iparrendszerek fejlődésének mesteri rajzaiban. Ezen kiterjesztés, az ókornak a keresztény középkor színvonalára való leszállítása ellen emeli most fel erélyes szavát Meyer, az ókor ismert demografusa.

A gazdasági élet nagy fejlődési szakai minden bizonynyal azok, a melyeket Bücher a zárt házigazdaság (forgalom nélküli gazdálkodás), a városi gazdaság (a falu és város népe közt közvetítés nélkül végbemenő forgalom) s az igazi közgazdaság (a forgalom számára termelés, a mindent forgalmi tárgygyá, áruvá tevő munkamegosztás) korának nevez. E schema kétségtelenül reáalkalmazható a modern európai népek gazdasági fejlődésére, bár különböző árnyalatokkal és sok átmenettel. De Bücher nem elégszik meg ezzel, hanem az ókorra is alkalmazva e fokozatot, azt állítja, hogy a középkort megelőzőtt civilisatió a második fokuak csak csiráit mutatja és lényegében a rabszolgák által megerősített zárt (a saját fogyasztási cikkeit előállító, idegen gazdaságokra csak kivételkép szoruló) házigazdaság maradt.

E felfogás azt jelentené, hogy az ókor a gazdasági fejlődésnek azon a lépcsőjén állott meg, a melyet a mai Európa a középkor második felében ért el. Tehát a régi kelet kulturnépei s a hellén meg a római világbirodalom gazdaságilag nem lettek volna előbbrevalók, mint a XIII—XIV. század Európája.

Meyernek nem volt nehéz ezzel szemben rámutatni a régi világ kifejllett kereskedésére, a mely bizonyítéka annak, hogy az »omnia domi nascuntur« nemcsak az egyes gazdaságokra, hanem még a városállamokra sem alkalmazható tétel. Kezdi a babyloniai uralom virágkorával, tehát Kr. e. 2400—2100 esztendővel, mely időből már

a forgalom létének sok bizonyítéka maradt fenn; rabszolga-, telek- és házvásárlásokat, pénz és gabonakölcsönöket találunk kimutatva s az arany és ezüst súlyegységeiben való számítás általános volt. Elő-Ázsia volt ekkor s a következő évezredben a kulturának és kereskedelemnek hazája, mely mellett a Nilus völgyén ott találunk egy, a terménygazdaság állapotában sokáig megmaradt, tehát a keresztény középkor első részének gazdasági fejlettségét túl nem lépett országot, a régi Egyptomot. A kelet kulturnépeire vonatkozó ismereteink egyébiránt oly fejlettségi kornál kezdődnek, mely már nagyon késői, nem csoda tehát, hogy ott a középkornak megfelelő viszonyokat csak kivételesen találunk. Messzebbre megy vissza a görög világ ismerete; oly időkre, mikor Spartában és Kretában még a régi földközösség és nemzetségszervezet biztos nyomait észlelhetjük: a spártai egyenlőség és földosztások magyarázatát Meyer biztos kézzel viszi vissza a már újabban általánosan elismert kezdetleges társadalmi alakulatokra. Az ország más részein egyidejűleg már sokkal fejlettebb volt a gazdasági élet, de a házi gazdaság autonómiája a homerosi hagyomány idején még érintetlen volt. Nagyon szép és jellemző a homerosi idők első két mesterségének, az először önálló hivatássá vált kovácsságnak és a mulattatóknak (tánczos, énekes, szemfényvesztő, stb.) rajza. Az előbbit Bücher nyomán is ismerjük, Meyer hozzáteszi, hogy az első kovácsok sánták voltak, mert ez a fogyatkozás nem engedte meg a föld munkálását, de igenis a fújtató kezelését. A saját képökre csinálták aztán a görög kovácsok istenüket, Hephaistost. A kovácsműhely volt a régiek casinója, hol a tűz körül tél idején a falu népe összesereglett. A mulattatók külön hivatása is ősrégi: a héber mondák azt az első emberekig viszik vissza; az ebéd alatti táncz és ének szokásából fejlődött ki az a munkamegosztás, mely a szórakoztatást a nagyobb uraknál külön osztály dolgává tette.

Meyer folytatja ez érdekes rajzot néhány egyéb foglalkozásnál s aztán áttér a görög kereskedelem kifejlődésére s annak a rendkívüli szerepnek bemutatására, melyet a görög világban egyrészt a városállamokon belül, aztán ez államok egymásközi békés és háborús érintkezésében a kereskedés játszott. Alkotmányváltozások, bel- és külháborúk találják egyetlen magyarázatukat az agrár és merkantil érdekkörök összeütközésében: az utóbbiak egyre kizárólagosabb uralomra tesznek szert. Sajnos, hogy nem követhetjük e szűk téren felolvasót a görög államok változatos történetének előadásában, mely a füzet jó nagy részét betölti. Egy és más már elismert igazság itt: például a rabszolgák számának a régebbi képzetekkel szemben igen gyökeres lejjebbcsúszása, mely az ókor populationistikájának irodalmában Beloch óta már vita tárgyát nem képezheti; a gabnaforgalom jellemzése, a túlnépesedés jeleinek felsorolása sem új. Meglep azonban a Plato és Aristoteles államregényeinek s általában a görög bölcsészet közigazdaságpolitikájának az értelmezése Meyernél. Szerinte az attikai demokratia csödjé s az uralmon levő merkantilista korszellem, a speculatio, stb. utálatá volt az, mely a görög bölcsészeti irodalomból felénk szól és nem az ipar és kereskedelem ismerése vagy a munka megvetése. Oly magyarázat, mely éles ellentétben van ugyan a megszokottal, de legalább is nagyon tetszetős, sőt a jelenkorral vont párhuzam sem nélküli az eredetiség mellett a felfogás mélységét.

Meyer azután áttér a görög világ hanyatlási korszakára s arról

a római birodalom életének ugyancsak lefelé vivő szakára, a császárságra. Sok újat ugyan itt nem várhatunk tőle s azzal a rengeteg problémával szemben, melyet az ókori magas kultúrának belső okából eredt összeroskadása képez, saját nyilatkozata szerint sem lehet teljes megoldásról szólni. De azt meg kell adni, hogy a szabad kisgazdaosztály elpusztulásának történetét és következményeit élénken adja elő értekező. A pliniusi jakkiáltás: »latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias« nála elég ékesszóló értelmezőre talál. A földművelés pusztulása s a városok előzőlülése, mindenekfölött az ingyen-gabnát osztogató székes főváros túltengése bizonyynyal kétségbevonhatlan történelmi tények. A párhuzam, melynél fogva Meyer a római birodalom gazdasági fejlettségét a legközelebb mult századával helyezi egy színvonalra, nagyjában elfogadható s igaz az is, hogy az ottani társadalmi problémák nagyon sokban hasonlítanak a maiakhoz. Nyugaton és pedig első sorban Angliában ugyanazt látjuk körülbelül, a mit a római császárság képe mutat: a mezők elhagyását, nagybirtokot és nagyvárosokat s a legnagyobbmértvű gabnabevitel szükségét. De azontúl a különbségek kezdődnek s ha el akarnánk bölcsekedni a Meyer által nyújtott tények alapján, be kellene ismernünk, hogy a világtörténelem nem ismétli egészen önmagát. S ha csak a socialdemocrátia uralomra nem kerül és az ingyen gabonának valamely analogonját be nem hozza: még az oly egyoldalulag kifejezett nemzetgazdaság is, minő az angol, bírja a lét és továbbvirágzás feltételeit abban a munkában, melyet a külföld számára gyárjai és hajói végeznek. Ez a munkaalkalom hiányzott az ókor szabad proletárságának.

Dr. Ráth Zoltán.

Soll Deutschland seinen ganzen Getreidebedarf selbst producieren? von Robert Drill. Stuttgart, 1895. (Münchener volkswirtschaftliche Studien von Brentano und Lötze. Neuntes Stück.)

A 118 oldalas tanulmány egy gyakran hangoztatott kérdés megoldását tűzi maga elé, de a különben nagyon általános érvényű kérdést specialisan Németországra vonatkozólag iparkodik megfejteni.

Az az eszme, hogy egy állam a mindennapi kenyérért ne legyen kénytelen máshoz fordulni, nem új; van valami csábító abban, hogy egy ország ne szoruljon másra, maga tudja termelni azt, a mire szüksége van. Németországban is divott ez a felfogás s az az állam, a mely 1875-től fogva gabonát importált, 1879-től fogva ennek az elvnek hódol; ennek a gondolatnak kedvez a 80-as évek vámpolitikája, ez a kívánság hangzik az irodalomban (Buckenberger, Goltz, Meyer, Ruhland, Wagner, stb.), e mellett hozzák fel érvül a hadászati előnyöket és azt, hogy Németországa a maga számára szükséges gabona termelésére technikailag képes.

Szerző ezek ellen a következőleg érvel: A kérdés nem hadászati, de gazdasági szempontból oldandó meg. Az egész világot összekötő vasuti hálózat folyton fejlődik. Németországot nem fenyegetné éhség éppen e miatt, ha a rendes, talán a legközelebb eső gabona szállító állama megtagadná is a szolgálatot. A gabonaárak mesterséges emelése, a mi különben keresztülvihetetlen is, csak az iparra hatna károsan. Socialis hátrányokkal is járna a gabona drágítása; a gabonaárak emelkedésével egyenes arányban növekedik a tulajdon

elleni büntettek száma (Mayr). Ha nem drágítják is mesterségesen a gabonát, azért a gabonatermelésnek Németországban nem kell megszűnnie, csak a termelési költségeket kell csökkenteni. D. számításainak eredménye ez: a termelési költség egy ötöddel volna leszállítandó, hogy a német gabonatermelés vám nélkül fennállhasson. A következő fejezetek a termelési költségek leszállításának módokat ismertetik. A föld árának csökkentése erre magában még nem elegendő. Eredményes volna a talajjavítás és a Németországban még kevésbé keresztültvitt vízmentesítés.

Jelentős a műtrágya, a gépek alkalmazása. Azok a német gazdaságok, a melyek intensív művelésre alkalmasak a gabonatermelésnél, nem szorulnak vámvédelemre. Jó ha az állattenyésztés karöltve jár a gabonatermeléssel; az utóbbit ez helyettesíti legjobban, mihelyt az megszűnik nyereséges lenni. A védvám megakadályozta azt, hogy a mezőgazda a termelési költségek leszállítására törekedjék. A maradiság abban is mutatkozik, hogy legtöbb helyütt még ma is a hármas forgás divik Németországban.

Szerző egy fejezetet szentel Ruhlandnak is, a melyben érdekesen mutatja ki, hogy a theoretikus tévedések halmaza okozza csak, hogy R. így keresztülvihetőnek hiszi azt, hogy Németország maga lássa el magát gabonával. A földművelésre használt terület oly exact értékbecslése, a mely aztán a telekárral hozatnék viszonylatba, lehetetlen; mert a talajt lehet javítani, rontani. A termelési költségek leszállításával lehet azt elérni, hogy a földművelés haszonnal járjon. Okoskodásainak eredményeként szerző csak azt mondhatja ki, hogy a fenti tételre nem lehet igenlőleg válaszolni a jelenre nézve, sőt a fejlődés iránya oda mutat, hogy a jövő sem tűzheti feladatául a németországi gabonaszükséglet belföldi fedezését.

D. munkájának előszavában azt igéri, hogy ő nem fog abba a hibába esni, mint mások, kik e kérdéssel foglalkoztak, hogy t. i. eredeti tételüket így alakítják át: *fedezheti-e* Németország szükségleteit s ezt fejtegetik a helyett, hogy arra felelnének, vajjon *fedezze-e* az ország saját szükségletét belföldi gabonával. Többé-kevésbé pedig szerző is ebbe a hiába esett; azok a fejtegetések, a melyek tanulmánya java részét kiteszik s a melyek élvezetes olvasmányul szolgálhatnak minden mezőgazdának, leginkább azt vitatják, hogy Németország a gabonaszükséglet közvetlen belföldi fedezésére nem képes a gazdasági okok folytán. A tulajdonképeni tételt röviden, egy pár lapon könnyen eldöntené a comparatív termelési költségek elmélete a nemzetközi kereskedelemben.

A szerzőhöz intézett rövid kérdéssel fejezem be ezt az ismeretetést. Egy magyar születésű író miért fordít háttat a hazai irodalomnak? Hiszen mi nálunk még minden fiatal munkaerő oly igen elkelt és viszont a magyar viszonyok fejlettek már annyira, hogy érdemes velők foglalkozni.

Navratil Ákos.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Kereskedelem és forgalom.

Az amerikai Egyesült-Államok külforgalma.¹⁾ Amerika ezen vezérállamának gazdasági viszonyai már huzamos idő óta kevéssé kedvező képet tüntetnek fel: az a lendület, a mely a rab-szolgaháború befejezése után az Unio gazdasági fejlődésében beállott, végeredményében, különösen az őstermelés terén, túlproductióra vezetett, a minek következtetése azután a terményárak rohamos hanyatlása s ezzel kapcsolatosan a termelés jövedelmezőségének csaknem a minimumig való csökkenése volt.

Ez az árcsökkenés idézte elő világszerte azt a válságserű állapotot, a melyben az őstermelésnek legtöbb ága, de különösen a mezőgazdaság jelenleg sinlődik s a mely következtetéseiben oly káros hatással van a közgazdasági viszonyokra általában.

A gazdasági viszonyoknak ezen kedvezőtlen alakulását szembe-ötlően igazolja az Egyesült-Államok áruforgalmának fejlődése; ugyanis volt:

Év ²⁾	bevitel	k i v i t e l			összes for- galom
		belföldi termék d o l l á r é r t é k	külföldi termék	összesen	
1886-ban . .	635,436.136	665,964.529	13,560.301	679,524.830	1.314,960.966
1887-ben . .	692,319.768	703,022.923	13,160.288	716,183.211	1.408,502.979
1888-ban . .	723,957.114	683,862.104	12,092.403	695,954.507	1.419,911.621
1889-ben . .	745,131.652	730,282.609	12,118.766	742,401.375	1.487,533.027
1890-ben . .	789,310.409	845,293.828	12,534.856	857,828.684	1.647,139.093
1891-ben . .	844,916.196	872,270.233	12,210.527	884,480.810	1.729,397.006
1892-ben . .	827,402.462	1.015,732.011	14,546.137	1.030,278.148	1.857,680.610
1893-ban . .	866,400.922	831,030.785	16,634.409	847,665.194	1.714,066.116
1894-ben . .	654,994.622	869,204.937	22,935.635	892,140.572	1.547,135.194
1895-ben . .	731,957.875	793,397.890	14,141.357	807,539.247	1.539,497.122
átlag					
1886-1895-ig	751,182.716	801,006.190	14,393.468	815,399.658	1.566,582.374

Habár az áruforgalom 1886 és 1895 között absolute véve tete-
mes értékelkedést tüntet is fel, ez a kérdéses időszak hosszúságá-

¹⁾ Finance, Commerce and Immigration of the United States, June, 1895. Statistical Abstract of the United States. 1894.

²⁾ Pénzügyi év juliustól júniusig.

hoz képest mégis aránytalanul csekély; az utolsó években pedig a forgalom mindkét irányánál határozott csökkenés észlelhető, ez az értéksökkenés a bevételben részben arra vezethető vissza, hogy az amerikai termelők nagy része a túltermelés következtében megcsökkent értékű termékeit az előállítási áron alul is eladja a belső piacon, hogy a külföldi versenyt némileg visszatartsa, míg a kivitel értéksökkenése nagyrészt az árak értékének s részben a kivitel mennyiségének hanyatlására vezethető vissza.

A bevételt illetőleg az árak egy része vámmentesen, a másik része pedig vámmal terheltet vitetik be; a tíz év forgalmában a két csoport összértéke volt:

Év	vámmentes	vámmal terhelt	összesen	Az összbevétel %-a vámmentes	vámmal terhelt
		d o l l á r			
1886-ban	212,159.296	423,276.840	635,436.136	33'23	66'77
1887-ben	234,221.131	458,093.637	692,319.768	33'83	66'17
1888-ban	244,071.615	479,885.499	723,957.114	33'71	66'29
1889-ben	256,487.078	488,644.574	745,131.652	34'42	65'58
1890-ben	265,668.629	523,641.780	789,310.409	33'66	66'34
1891-ben	366,241.352	478,674.844	844,916.196	43'35	56'65
1892-ben	457,999.658	369,402.804	827,402.462	55'35	44'65
1893-ban	444,544.211	421,856.711	866,400.922	55'19	44'81
1894-ben	379,795.536	275,199.086	654,994.622	57'98	42'02
1895-ben	363,228.274	368,729.601	731,957.875	49'62	50'38
átlag 1886-1895-ig	322,441.678	428,741.088	751,182.716	42'93	57'07

A vámmentes behozatal állandóan növekszik, ellenben a vámmal terhelt inkább csökken.

Az első pillanatra úgy látszik, mintha ez a jelenség a szabad kereskedelmi politika következése volna; a valóságban azonban ez nem áll, mert az Unio kereskedelmi politikája, különösen újabban, oda irányul, hogy az amerikai piacokat Európa elől lehetőleg elzárja s ezt az által véli elérni, hogy az Európából jövő árúkra magas vámokat vet ki, az amerikai continensről jövőket pedig csaknem kizárólag vámmentesen ereszti be s ennek következtése azután az, hogy az Európából jövő bevétel fokozatosan csökken, a többi világrészből, de különösen az amerikai államokból jövő rendkívül növekszik; ugyanis volt a bevétel Európából:

Év	dollárérték	az összes bevétel %-a	Év	dollárérték	az összes bevétel %-a
1886-ban . .	357,538.465	56'27	1891-ben . .	459,305.372	54'36
1887-ben . .	390,723.002	56'44	1892-ben . .	391,623.469	47'33
1888-ban . .	407,051.875	56'23	1893-ban . .	458,450.217	52'92
1889-ben . .	403,421.058	54'14	1894-ben . .	295,077.865	45'05
1890-ben . .	449,987.266	57'01	1895-ben . .	383,636.842	52'40

1853-ben az összes bevételnek még 72% a jött Európából, azóta az irányzat, kisebb megszakításokkal, folytonosan csökkenő volt; 1895-ben azonban némi, de mindenesetre muló értékű javulás mutatkozik.

A bevitt árucikkek a főbb árucsoportok szerint így oszlottak meg az utolsó tíz évben, a vámmentes és vámmal terhelt árucikkeket összefoglalva:

Év	Élelmi szerek és állatok		Egyéb nyers termékek		Gyártmányok	
	dollár	%	dollár	%	dollár	%
1886-ban . .	199,176,405	31'35	148,146,022	23'31	206,818,278	32'55
1887-ben . .	214,271,611	30'95	163,244,983	24'02	221,467,683	31'99
1888-ban . .	220,620,454	30'47	175,013,755	24'17	229,486,862	31'71
1889-ben . .	239,140,526	32'10	178,646,695	23'96	230,059,219	30'88
1890-ben . .	251,254,317	31'83	181,404,152	22'98	233,849,332	29'63
1891-ben . .	283,161,379	33'51	199,327,810	23'59	244,451,809	23'93
1892-ben . .	303,158,923	36'64	204,093,996	24'67	216,385,286	26'03
1893-ban . .	335,867,309	35'68	237,711,319	25'25	242,720,531	25'78
1894-ben . .	278,653,567	42'64	138,922,735	21'31	164,898,363	25'18
1895-ben . .	235,728,539	32'21	191,119,810	26'11	211,853,796	28'94

Év	Egyéb árucikkek		Összesen
	dollár	%	
1886-ban	81,295,431	12'79	635,436,136
1887-ben	90,269,068	13'04	692,253,350
1888-ban	93,836,043	13'65	723,957,114
1889-ben	97,285,225	13'06	745,131,665
1890-ben	122,802,608	15'56	789,810,409
1891-ben	117,966,119	13'97	844,907,117
1892-ben	104,764,252	12'66	827,402,462
1893-ban	125,062,262	13'29	941,861,421
1894-ben	72,519,957	11'07	654,994,622
1895-ben	93,255,730	12'74	731,957,875

Az élelmi szerek és egyéb nyerstermékek bevétele általában emelkedik, a gyártmányoké csökken, az egyéb árucikkeké pedig körülbelül állandó magasságban marad.

Az élelmi szerek bevétele nagyrészt a fűszerekre s a gyarmatárúkra szorítkozik, tehát oly cikkekre, a melyeket az Egyesült-Államok nem termelhetnek; 1895-ben magára a kávéra 95 millió, a cukorra 76 millió dollár érték esett; az egyéb nyerstermékek a fejlődő iparhoz szükségesek és részben szintén nem termelhetők a belföldön; a gyártmányok és egyéb árucikkek — ez utóbbiak szintén többnyire az ipar termékei — az Egyesült-Államok fejlődő ipara és még inkább a vámemelések folytán kelendőségüket mindinkább veszítik Amerika piacán; ezek többnyire Európából importáltaknak és bevitelük csökkenése szoros összefüggésben áll az Európából való bevitel fokozatos csökkenésével.

A kivitt illetőleg az Egyesült-Államok termékeinek főfogyasztója Európa, a mennyiben az összes kivitt értéknek mintegy négyötöd-része Európába irányul; az Európába való kivitt arányánál több állandóság nyilvánul, mint az onnan történő bevitelnél, a mennyiben az — eltekintve csekély hullámlásától — aránylag jóformán egyenlő magasságban marad és csak legújabbban mutatkozik némi jelentéktelen hanyatlás, a mint ezt az alábbi összeállítás is tanúsítja. Ugyanis kivittett Európába:

Év	Dollár értékű áru	Az összes kivittel %	Év	Dollár értékű áru	Az összes kivittel %
1886-ban . . .	511,377,173	79'67	1891-ben . . .	704,798,047	79'68
1887-ben . . .	575,300,326	80'33	1892-ben . . .	850,623,150	82'56
1888-ban . . .	549,095,361	78'90	1893-ban . . .	661,977,186	77'87
1889-ben . . .	578,912,481	77'98	1894-ben . . .	700,870,822	78'75
1890-ben . . .	683,742,815	79'71	1895-ben . . .	627,975,133	77'76

A termelési ágat illetőleg, amely az árukat előállította, a bel-földi árúk kivitele — szintén az utolsó tíz évben — így alakult:

Év	Mezőgazdaság dóllár	%	Bányászat dóllár	%	Erdészlet dóllár	%
1886-ban...	484,954.595	72·82	13,654.286	2·05	20,961.708	3·15
1887-ben...	523,073.798	74·41	11,758.662	1·67	21,126.273	3·01
1888-ban...	500,840.086	73·23	17,993.895	2·63	23,991.092	3·51
1889-ben...	532,141.490	72·87	19,947.518	2·73	26,497.127	3·70
1890-ben...	629,820.808	74·51	22,297.755	2·64	29,473.084	3·49
1891-ben...	642,751.344	73·69	22,054.970	2·63	28,715.713	3·29
1892-ben...	799,328.232	73·69	20,692.885	2·04	27,957.423	2·75
1893-ban...	615,382.986	74·05	20,020.026	2·41	28,127.113	3·38
1894-ben...	628,363.038	72·28	20,449.598	2·35	28,010.953	3·22
1895-ben...	553,215.377	69·68	18,509.814	2·35	28,576.235	3·62

Év	Halászat dóllár	%	I p a r dóllár	%	E g y é b dóllár	%
1886-ban...	5,138.806	0·77	136,541.978	20·50	4,713.156	0·71
1887-ben...	5,155.775	0·73	136,735.105	19·45	5,173.310	0·73
1888-ban...	5,518.552	0·82	130,300.087	19·05	5,218.392	0·76
1889-ben...	7,106.888	0·97	138,675.507	18·99	5,414.579	0·74
1890-ben...	7,458.885	0·88	151,102.376	17·87	5,141.420	0·61
1891-ben...	6,203.577	0·71	168,927.315	19·37	3,612.364	0·41
1892-ben...	5,408.587	0·53	158,510.937	15·61	3,838.947	0·38
1893-ban...	5,541.378	0·67	158,023.118	19·02	3,936.164	0·47
1894-ben...	4,261.920	0·49	183,718.484	21·14	4,400.941	0·52
1895-ben...	5,328.807	0·68	183,595.743	23·14	4,171.974	0·53

Az utolsó tíz évben számbavehető változás csak a mezőgazdaság és az ipar termékeinél jelentkezik, a mennyiben az előbbieké aránya 30%-al esett, az utóbbiaké pedig ugyanannyival emelkedett; a mezőgazdaság termékei arányának esésénél, ezt már eleve is megjegyezzük, nem a kivitt mennyiség csökkenése az ok, hanem azok átlagos értékének nagymérvű esése.

Hogy az iparcikknek az Egyesült-Államok kivitelében mind-nagyobb fontosságot nyernek, tanúsítja az, ha például az egynegyed század előtti arányokat tekintjük; 1870-ben a kivitt iparcikknek értéke az összes kivitt értéknek csak 15·000/0-ára rugott, míg ugyanakkor a mezőgazdaság termékei az összes kivitt értéknek csaknem négyötödét, 79·350/0-át foglalták le.

A kivitel legnagyobb része — mint már láttuk — a mezőgazdaság termékeire esik: ezek legfőbbjeinek forgalmát alább mennyiség szerint is feltüntetjük; ugyanis kivitett:

Év	Ló	Szarvasmarha	Juh	Sertés	Tengeri
	d	a	a	b	bushel
1886-ban...	1.616	119.065	177.594	74.187	63,655.433
1887-ben...	1.611	106.459	121.701	75.383	40,307.252
1888-ban...	2.263	140.203	143.817	23.755	24,278.417
1889-ben...	3.748	205.786	128.852	45.128	69,592.929
1890-ben...	3.501	394.836	67.521	91.148	101,973.717
1891-ben...	3.110	374.679	60.947	95.654	30,768.213
1892-ben...	3.226	394.607	46.960	31.963	75,451.849
1893-ban...	2.967	287.094	37.260	27.375	45,037.294
1894-ben...	5.246	359.278	132.370	1.553	65,324.841
1895-ben...	19.934	331.722	405.748	7.130	27,691.137
átlag 1886—1895-ben	4.727	271.373	132.277	47.328	54,508.106

Év	Buza b u s h e l	Buzaliszt barrel	Gyapot a n g o l f o n t	Mindenféle hús	Szalonna
1886-ban	57,739.209	8,179.241	2.058,037.444	159,151.687	369,423.351
1887-ben	101,971.949	11,518.449	2.161,435.833	163,090.841	364,417.744
1888-ban	65,789.261	11,963.574	2.257,067.061	133,020.068	331,306.703
1889-ben	46,414.129	9,374.803	2.378,397.100	244,121.080	357,377.899
1890-ben	54,387.767	12,231.711	2.462,579.034	353,486.632	531,899.677
1891-ben	55,131.943	11,344.804	2.892,770.703	395,540.177	514,675.557
1892-ben	157,280.351	15,196.769	2.926,145.125	378,741.149	507,919.830
1893-ban	117,121.109	16,620.339	2.204,191.711	344,707.100	391,758.175
1894-ben	83,415.230	16,859.533	2.688,232.325	313,767.735	416,657.577
1895-ben	76,102.704	15,268.892	3.517,433.109	318,733.839	452,549.976

átlag					
1886-95-ben	83,037.366	12,857.762	2.554,127.945	285,436.031	423,798.599

Év	Füstölt hús	Zsír a n g o l f o n t	Sajt	Dohány	Komló
1886-ban	50,365.445	293,723.019	91,877.235	292,773.090	13,655.661
1887-ben	55,505.211	321,533.746	81,255.994	304,920.121	260.721
1888-ban	44,132.980	297,740.007	88,008.458	262,682.521	6,793.818
1889-ben	42,847.247	318,212.990	84,999.828	220,759.232	12,589.262
1890-ben	76,591.279	471,083.593	95,376.053	255,647.026	7,540.854
1891-ben	84,410.108	498,343.927	82,133.876	249,232.605	8,736.080
1892-ben	76,856.559	460,045.776	82,100.221	255,432.077	12,604.686
1893-ban	82,178.154	365,693.501	81,350.923	266,083.083	11,367.030
1894-ben	86,970.571	447,566.867	73,852.134	290,684.992	17,472.975
1895-ben	105,494.123	474,895.274	60,448.421	300,981.930	17,522.388

átlag					
1886-95-ben	72,535.168	394,887.371	82,140.314	269,919.778	10,854.348

A felsorolt 15 termény közül a sertés kivitele folytonosan csökken; 1895-ben alig néhány ezer darabra szállott le, annál inkább növekedett azonban a szalonna, füstölt hús és zsír kivitele; tudvalevő, hogy a chicagói sertésvágóhidon több millió darabot vágtak le évenként, leginkább kivitelre; hogy nem élő sertést exportálnak, hanem csak a levágottaknak egyes értékesebb részeit, azt gazdaságilag csak előnyösnek tarthatjuk s ily körülmények között az élő sertés kivitelének nagyarányú csökkenése egyáltalán nem jöhet számításba és nem képez kedvezőtlen jelenséget.

A ló kivitel csak a legutolsó két évben lendült fel, a szarvasmarha kivitele, bár 1886. és 1895. között rendkívül nagy az emelkedés, újabbán ismét némileg hanyatlani látszik, sőt a különféle marhahús kivitele is; ez a hanyatlás mindenesetre összefüggésben van az olcsóbban termelő Ausztráliának és Fokföldnek újabbán fokozódó húskivitelével; a juh kivitel csak a legutolsó évben lendült fel; a kivitt gabonaművek mennyisége mindig a termés minőségétől függ, ez okból évről-évre nagy a hullámozás; tekintettel azonban arra, hogy az Egyesület-Államokban a búzaterület már épen nem, a tengerterület pedig csak mérsékelten növekszik, a fogyasztás pedig, a népesség rohamos növekedése s az állattenyésztés fejlődése mellett nagy mértékben nő, az e cikkek közül kivitelnek fokozatos csökkenésére számíthatnak; tanúsítja ezt az a körülmény is, hogy Amerikának 1892. és 1893-ban búzából részben jó, részben jó közép termése volt, az 1893. és 1894. évi kivitel e cikkek közül mégis jóval hanyatlott az előző, kevésbé kedvező termésű évekkel szemben.

A buzakivitel hanyatlását részben az is előidézi, hogy Amerika malomipara szépen fejlődik és a lisztkivitel, a mely az utolsó tíz évben csaknem megkétszereződött, rohamosan nő; e növekedés káros hatását a hazai liszt kivitelénél tapasztalhatjuk, a mennyiben a legtöbb piacon lisztünknek érzékeny versenyt támaszt.

A gyapot kivitele szintén növekszik, ellenben a sajté hanyatlik, a komló kivitel a termés sikerültétől függ, számbavéve azonban azt, hogy termeltetése fejlődik, a kivitel folytonos növekedése előrelátható.

Nemcsak a felsorolt termékek, hanem a többiek nagy részénél is tapasztalható a kivitt mennyiségek növekedése. Ez a növekedés azonban az árdepressió következtében az értékkimutatásokban — mint azt már fent is láttuk — nem észlelhető és pedig annál kevésbé, mennél inkább leszállanak árigényeikkel a termelők, hogy termékeiken még az előállítási áron is túladjanak.

A mi már most a forgalom irányát illeti, már láttuk, hogy az Egyesült-Államok forgalmában Európa bir túlsúlylyal, kevésbé a bevételben, de annál inkább a kivételben; Európa államai között pedig Nagy-Británia áll az első helyen; csak az utolsó két (1894. és 1895.) évi forgalmat tekintve, az egyes nagyobb forgalommal bíró államoknak az Uniovali forgalma így alakult, ezer dollárokban:

Európa:	1894-ben		összes forgalom	1895-ben		összes forgalom	az összes forgalom % - a	
	bevitel	kivitel		bevitel	kivitel		1894.	1895.
N.-Británia .	107.373	431.059	538.432	153.120	387.171	545.291	34'90	35'52
Németország .	69.388	92.357	161.745	81.011	92.054	173.065	10'46	11'23
Franciaország .	47.550	55.316	102.866	61.560	45.035	106.595	6'65	6'92
Németalföld .	10.691	43.570	54.261	15.187	31.012	46.199	3'31	2'99
Olaszország .	13.006	13.911	31.917	20.852	16.276	37.128	2'06	2'11
Belgium . . .	8.610	23.423	37.033	10.153	23.557	35.510	2'39	2'31
Svájc	11.450	17	11.467	15.001	18	15.019	0'74	0'98
Spanyolország .	4.256	13.123	17.379	3.567	10.927	14.494	1'12	0'91
Oroszország .	2.851	6.827	9.678	3.575	5.960	9.535	0'63	0'62
Ausztria és Ma- gyarország .	6.896	523	7.424	6.512	2.126	8.633	0'48	0'56
Svéd- és Nor- végország .	3.112	4.391	7.503	2.518	4.648	7.166	0'48	0'41
Egyébeurópai államok . .	4.895	11.349	16.244	5.631	7.391	13.022	1'06	0'85
Amerika:								
Brazília . . .	79.360	13.866	93.226	78.931	15.165	93.996	6'02	6'11
Canada . . .	30.791	56.664	87.455	36.534	52.895	89.429	5'65	5'81
Spanyol gyar- matok . . .	78.814	22.846	101.660	54.312	14.147	68.459	6'57	4'44
Mexico . . .	28.727	12.842	41.569	15.629	15.006	30.635	2'69	1'99
Közép - ameri- kai államszö- vetség . . .	9.769	5.232	15.001	11.581	6.629	18.210	0'97	1'18
Britt Ny.-India	13.017	8.512	21.529	9.774	7.760	17.534	1'39	1'14
Argentina . .	3.497	4.863	8.360	7.675	4.456	12.131	0'54	0'79
Egyéb ameri- kai államok	23.135	23.081	51.216	31.629	26.079	57.708	3'31	3'74

Ázsia:	1894-ben		összes forgalom	1895-ben		összes forgalom	az összes forgalom %-a	
	bevitel	kivitel		bevitel	kivitel		1894.	1895.
Japán . . .	19.127	3.987	23.414	23.683	4.635	28.318	1'51	1'84
Britt-K.-India	14.880	4.329	19.159	21.288	2.855	24.143	1'24	1'57
China . . .	17.135	5.862	22.997	20.545	3.603	24.148	1'49	1'57
Németalföldi gyarmatok	11.279	1.723	13.002	7.727	1.155	8.882	0'84	0'57
Egyéb Ázsia .	3.515	4.972	8.437	4.334	5.001	9.335	0'55	0'61

Ausztrália:

Britt gyarmatok	4.018	8.132	12.150	4.721	9.014	13.735	0'70	0'89
Hawaii-szigetek	10.065	3.306	13.371	7.889	3.720	11.609	0'86	0'75
Egyéb Ausz- trália . . .	7.375	476	7.851	4.941	372	5.313	0'51	0'34
Afrika . . .	3.479	4.924	8.403	5.709	6.378	12.087	0'54	0'78
Egyéb szigetek	1.683	653	2.336	1.468	700	2.168	0'15	0'14

Az Európával való, körülbelül egy milliárd dollárnyi áruforgalomból több mint egy fele rész Nagy-Britanniára esik, míg a másik felében a többi államok osztoznak; meg kell azonban jegyeznünk, hogy N.-Britanniának, Németországnak, Belgiumnak és Németalföldnek Amerikávali forgalma jelentékeny részben közvetítő jellegű s az áruk rendeltetése tulajdonképen Európa más állama, a mely az amerikai cikkeknek a felsorolt államok fontosabb kikötőiből szerzi be.

Míg Európa Afrika államaival szemben az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege jobbra activ, addig a többi világrészszel szemben erősen passiv, így látjuk ezt Ázsia valamennyi államaival és Amerikában — Canadát kivéve — szintén valamennyi állammal szemben. Ez a jelenség egyenes következése az Unio kereskedelmi politikájának, a mely Európa termékeit saját piaczától távol akarja tartani, ellenben a többi államokkal szemben — nagy áldozatok árán is — emelni kívánja a forgalmat és az összeköttetéseket különösen azért, hogy fejlődő iparának és részben nyers termékeinek teret és piacot hódítson.

II. Tűzkárok és biztosításügy.

A tűzkárok Magyarországon az 1894-ik évben. Kétségtelen, hogy hivatalos statisztikánk újabban nagy arányokban fejlődik; az adatgyűjtés mindazon ágai, a melyek akár az adatok megbízhatóságá miatt, akár a terjedelem, akár az elvek tekintetében a ma már fokozott igényeknek meg nem feleltek, gyökeres reformnak vettettek vagy vettettek alája.

Ezek között a tűzkárstatisztika reformja már végre is hajtott oly módon, hogy a tűzvészek elleni óvintézkedésekről szóló adatgyűjtés a tulajdonképeni tűzkáradatoktól elkülönített, és míg az előbbiekről a községek minden év elején küldenek be az eddigiéknél pontosabb és megbízhatóbb adatokat, addig a tulajdonképeni tűzkároknál a számlálólap rendszer léptetett életbe úgy, hogy minden tűzkárosult részéről egy-egy, a szenvedett kárt és annak mellékörülményeit részletesen feltüntető lap állittatik ki, a melyek az egy-egy tüzeset általános és fontosabb körülményeit feltüntető iv

kisérétében a közigazgatási hatóságok által havonként küldetnek be az adatfeldolgozó központba.

Az adatgyűjtés az eddiginél sokkal czélszerűbb módszer mellett mindenestre aránytalanul megbízhatóbb, minden irányban kombinálható adatokat fog szolgáltatni annál is inkább, mivel a reformmal kapcsolatban gondoskodás történt az adatszolgáltatás helyességének ellenőrzése iránt is.

Az 1894. évi adatok még a régi rendszer szerint gyűjtettek és főbb eredményeikben kevésbé térnek el az előző évektől. Ugyanis volt:

Év	A tűz- esetek s z á m a	A káro- sult köz- ségek	100 köz- ségre	100 káro- sult köz- ségre eset t	10.000 lélekre tű z v é s z	100 □- kilomé- terre	Megkárosult összes köz- ségek %/o-a
1890-ben	12.369	5.251	98	236	8'2	4'1	41'39
1891-ben	10.966	5.006	87	202	7'2	3'9	39'46
1892-ben	11.043	5.178	87	214	7'2	3'9	40'54
1893-ban	10.518	4.798	82	222	6'8	3'7	37'60
1894-ben	11.356	5.073	89	224	7'5	4'3	39'76
átlag 1890—1894-ben	11.250	5.060	88	222	7'4	4'3	39'65

Az utolsó öt évben a tüzesetek száma 12.369—10.518 között ingadozott; az utolsó ezen öt év között körülbelül a közép helyet foglalja el, a mennyiben nemcsak a tüzesetek számát, hanem azoknak a községek számához, a területhez és a lélekszámhoz való arányát illetőleg leginkább megfelel az öt év átlagának, sőt jóformán alig tér el tőle.

A tüzesetek oka az adatok beküldése idejében a legtöbb esetben még nem puhatolható ki, vagy legalább nem teljes biztossággal. Sajnos, a régi adatgyűjtés nem gondoskodott arról, hogy az esetleges tűzvizsgálatok végeredménye közöltessék az adatfeldolgozó központtal.

A tűz oka volt az utolsó öt évben:

	Gyújtogatás	Gondatlanság e s e t b e n	Villámcsapás	Ismeretlen ok
1890-ben	1.806	1.676	264	8.623
1891-ben	1.665	1.506	302	7.493
1892-ben	1.573	1.623	350	7.497
1893-ban	1.473	1.650	233	7.162
1894-ben	1.722	1.786	333	7.515
átlag 1890—1894-ben	1.648	1.648	296	7.638

Az összes tüzesetek %/o-ban:

1890-ben	14'60	13'55	2'13	69'72
1891-ben	15'18	13'73	2'75	68'34
1892-ben	14'29	14'70	3'17	67'89
1893-ban	14'00	15'69	2'22	68'09
1894-ben	15'16	15'73	2'93	66'18
átlag 1890—1894-ben	14'65	14'65	2'63	68'07

Az ok a tüzeseteknek alig egy harmadrésznél puhatolható ki az adatszolgáltatás idejében; az egyes okokat illetőleg eltérések alig jelentkeznek, legfeljebb a villámcsapásoknál mutatkozik némi emelkedés: az új adatgyűjtés e tekintetben, valamint az esetleges emelkedés okára nézve is bővebb felvilágosítást fog adni.

A tűzvészokozta károkat illetőleg az egyes évek között igen nagy eltérések jelentkeznek, általánosságban azonban inkább emelkedésről beszélhetünk. Ugyanis volt:

Év	A kárösszeg forint	egy tűz- esetre	egy károsult közsegre esett kár,	10.000 lő- 100 lekre forint	□-kilo- meterre
1890-ben	18,824.853	1.522	3.585	1.247	6.723
1891-ben	11,433.708	1.043	2.284	757	4.083
1892-ben	14,419.503	1.306	2.787	932	5.155
1893-ban	11,709.058	1.118	2.440	758	4.185
1894-ben	15,983.711	1.408	3.151	1.036	5.714
átlag 1890—1894-ben	14,474.167	1.287	2 861	956	5.174

Évenként 14—15 milliónyi kár mindenesetre elég magas adó, a melyet az ország a pusztító elemnek fizet, annál is inkább, mivel a tűzbiztosítás hazánkban még mindig csak kevésbé van elterjedve s a károsultak legnagyobb része csekély vagyonkájának elpusztulása következtében koldusbotra jut.

A biztosító intézetek által kifizetett kártérítések összege így alakult:

Év	A kártérítés összege forint	Az összes szenvedett kártértek %-a
1890-ben	7,470.002	39.7
1891-ben	4,601.523	40.2
1892-ben	6,079.593	42.2
1893-ban	4,929.864	42.1
1894-ben	7,090.717	44.36
átlag 1890—1894-ben . .	6,034.340	41.69

Az emelkedő kártérítési hányadok mindenesetre kedvező tünetet képeznek, bár még mindig nem érik el a kárösszeg felét.

A tűzvészek által teljesen elpusztított vagy megrongált épületek számát az alábbi összeállítás tünteti fel:

Év	Lakóház leégett			Gazdasági és egyéb épület leégett			
	egészen	részben	összesen	egészen	részben	összesen	épület összesen
1890-ben .	13.081	2.970	16.051	13.722	1.554	15.276	31.327
1891-ben .	8.116	2.600	10.716	9.619	1.306	10.925	21.641
1892-ben .	9.006	2.973	11.879	11.277	1.357	12.634	24.518
1893-ban .	8.642	2.405	11.047	9.953	1.342	11.295	22.342
1894-ben .	8.777	1.977	10.754	10.850	952	11.802	22.556
átlag 1890-1894-ben	9.524	2.565	12.089	11.084	1.302	12.386	24.475

Év	E s e t t lakóház	100 gazdasági és egyéb épület	tűz v é s z r e épület általában
1890-ben	130	123	253
1891-ben	98	100	198
1892-ben	103	114	222
1893-ban	105	107	212
1894-ben	95	104	199
átlag 1890-1894-ben .	107	110	217

Az abszolút és relatív számok némi csökkenést tüntetnek fel. Statisztikánk a tűzvészek által megsemmisített ingók közül csak a hasznos háziállatokban veszteséget mutatja ki, a mely igen

jelentéktelen: 1894-ben 359 ló, 350 ökör, 465 tehén, 386 borjú, 1.524 juh, 2.958 sertés, 17.659 darab baromfi, tehát összesen 23.701 darab állat pusztult el.

A mi az emberéletben való veszteséget illeti, 1890-ben 145, 1891-ben 104, 1892-ben 85, 1893-ban 115, végül 1894-ben 82 ember esett áldozatul.

A tüzeseteknek és tűzkároknak hónapok szerinti eloszlását az alábbi táblázat tünteti fel az 1894. évről:

H ó	Tüzesetek száma		Az elégett tárgyak értéke		
	összesen	az összes tüzesetek ‰-ban	összesen forint	az összes elégett értékek ‰-ban	esett egy tüzesetre érték, frt.
Januárban . .	748	6'59	441.437	2'76	590
Februárban . .	710	6'25	552.810	3'46	779
Márcziusban .	863	7'60	746.965	4'67	866
Áprilisban . .	1.066	9'39	1,580.277	9'89	1.482
Májusban . . .	685	6'03	792.458	4'96	1.157
Juniusban . .	600	5'28	538.524	3'37	891
Juliusban . . .	1.419	12'50	4,548.335	23'46	3.205
Augusztusban .	1.587	13'97	2,579.663	16'14	1.625
Szeptemberben	1.301	11'46	1,922.457	12'03	1.477
Októberben . .	783	6'89	576.635	3'61	736
Novemberben .	981	8'64	1,247.861	7'80	1.272
Decemberben	613	5'10	456.284	2'85	744
Az egész évben	11.356	100'00	15,983.711	100'00	1.287

A tüzesetek és tűzkárok zöme a nyári hónapokra, július, augusztus és szeptember hónapokra esik, a mikor a nálunk szokásos aszály, továbbá a tűzveszélyes anyagok, gabona, takarmány, szalonma, stb. összehalmozása oly pusztítóakká teszi az amúgy is gyakori tüzeket.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán fűtőkár. 69. füzet. 1895. szeptember hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. október hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 9. füzet. 1895. szeptember hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 10. füzet. 1895. október hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam. 9. szám 1895: Szövetkezeteink Pólya Jakabtól.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 10. Die deutschen Schutzgebiete, ihre rechtliche Stellung, Verfassung und Verwaltung von C. Freih. v. Stengel. (Schluss.) Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1893. Berichte über die Thätigkeit der Reichskommissäre für das Auswanderungswesen während des Jahres 1894, etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 10. Nr. 36—40: Die Eisenindustrie Russlands. Das kaufmännische Fortbildungsschulwesen in Deutschland von Stegemann. Die englisch-deutsche Concurrenz auf dem Weltmarkte. Die Lage des Handwerks in Deutschland von Cl. Neuburg. Die geplante Reform des englischen Actienrechtes von V. Hock. Die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften in Deutschland von H. Crüger etc.

Mittheilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. I. Jahrgang. 2. Heft. Die Erwerb- und Einkommensteuer in der Zeit vom Jahre 1881 bis einschliesslich 1893. Ausmünzungen von Münzen der Kronenwährung und Handelsmünzen in Österreich-Ungarn vom Jahre 1892 bis Ende Juli 1895 und Cassengebarung mit den Münzen der Kronenwährung in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern bis Ende Juli 1895. Der auswärtige Handel und die Zolleinnahmen des österr.-ung. Zollgebiets in den Monaten Jänner bis inclusive Juli 1895 etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom kais. Statistischen Amt. Jahrgang 1895. III. Heft. Die amtliche

Arbeiterstatistik in Frankreich. Ernte-Statistik des Deutschen Reichs für das Erntejahr 1894/95. Grosshandels- und Marktpreise von Weizen und Roggen 1845 bis 1894 etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 9. Septembre 1895: Inspection du travail en 1894. Travail dans les prisons en 1892. Congrès international coopératif à Londres etc.

L'économiste français. 23-e année. 2-e vol. Nos 34—38. La part de l'impôt dans un budget de famille en 1891. De nouvelles perspectives financières et commerciales pour le monde civilisé. De la vraie loi de population: de l'influence de la civilisation sur la nuptialité et la natalité dans les divers pays etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos 558—561.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Septembre 1895. Les attaques contre le capitalisme au XVI-e siècle en Allemagne par E. Castelot. Le commerce de la France avec l'Italie (1887—1894) par Zablet. L'économie politique et les conseils généraux par Fréd. Passy etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No 9. Septembre 1895. De la statistique comparée de l'enseignement primaire par E. Levasseur. La criminalité et le dénombrement (1861—1891) par E. Yvernès etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No 8—9. Août-Septembre 1895. Une nouvelle loi anglaise sur les fabriques par B. Webb. Les origines de la protection ouvrière en France (suite) par V. Mataja. Les progrès du socialisme d'Etat en Europe depuis dix ans par E. de Ronchamp. De la mesure de la valeur (suite) par Bourguin etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIX. No. 110. September 1895: State of the Skilled Labour Market. Agricultural Returns of Great Britain, 1895. Agricultural Machinery in Russia. Commercial Relations between Germany and the United States The Trade of Bulgaria for 1894 etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos 2712—2716. The Money Market. The Skilled Labour Market. Bi-Metallists and Agriculture. The Bankruptcy Record for 1894. The Indian Currency Experiment. The American Cotton Crop. Currency and Prices. The American Business Situation etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 9. September 1895: State of Employment in August. International Co-operative Congress etc.

Political Science Quarterly. Vol X. Nr. 3. September 1895: The Gold Standard in Recent Theory by J. B. Clark. Ideal of the American Commonwealth by J. W. Burgess. The Study of Statistics by R. Mayo-Smith. Labor and Politics in England etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Az 1893. évi fogyasztási adóeredményeknek statisztikai egybeállítására az osztrák-magyar monarchiára vonatkozólag. Összeállította a magy. kir. pénzügyminiszterium fogyasztási adó szakszámvivőse Budapest, 1895.

Bamberger Béla dr. A tőzsdeadó. Adópolitikai tanulmány. A magyar tudományos akadémia által az első magyar általános biztosító társaság díjával kitüntetett pályamunka. Budapest, 1895.

Budapest földros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 266. sz. 1895. július hó: A budapesti ipar-résztvénytársulatok üzleteredményei az 1894. évben. Piaczi árak az 1894. évben. A budapesti közkönyvtárak és a nemzeti muzeum látogatottsága 1894. évben; stb.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. miniszterium. VI. évfolyam. 36—40. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XX. évfolyam. 73—85. sz.

Magyar statisztikai közlemények. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Új folyam. X. kötet: A magyar korona országainak 1894. évi áruforgalma. Budapest, 1895. XI. kötet: A magyar korona országainak 1893. és 1894. évi mezőgazdasági termelése. Budapest, 1895.

Pólya Jakab dr. A budapesti bankok története az 1867—1894. években. A magy. tud. akadémia által a »Beck Miksa«-díjjal koszorúzott pályamű. Budapest, 1895.

Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár. Szerkeszti Földes Béla egyetemi tanár. I.: A munkásviszony egy modern gyárban Földes Bélától. A szocialista szövetkezetek Belgiumban, Somogyi Manóttól.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. 8. Heft.

Beck, L. C., Bayerns Grossindustrie und Grosshandel. Teil I. Nürnberg, 1895.

Fick, L., Die bauerliche Erbfolge im rechtsrheinischen Bayern. Nach amtlichen Quellen dargestellt. Stuttgart, 1895. (Münchener volkswirtschaftliche Studien herausg. von L. Brentano und W. Lotz, 8. Stück.)

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. V. Wien, 1895.

Jurisch, K. W. Über Gefahren für die Arbeiter in chemischen Fabriken, Unfallverhütungsmittel und Arbeitsbedingungen. Eindrücke durch den englischen Parlamentsbericht von 1893 veranlasste kritische Besprechung englischer und deutscher Industrieverhältnisse. Berlin, 1895.

Die Gebahrung und die Ergebnisse der *Krankheitsstatistik* der Krankenkassen im Jahre 1893. Vom Minister des Innern dem Reichsrathe mitgetheilt. Wien, 1895.

Neumann F. J. Zur Gemeindesteuerreform in Deutschland mit besonderer Beziehung auf sächsische Verhältnisse. Tübingen, 1895.

v. Petrazycki. Die Lehre vom Einkommen. Vom Standpunkte des gemeinen Civilrechts unter Berücksichtigung des Entwurfs eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich. Band II. Einkommensersatz. Berlin, 1895.

Reichshaushalt. — Etat für das Etatsjahr 1895/6 nebst Anlagen. Berlin, 1894.

Schäffle, A., Die Steuern. Allgemeiner Teil. Leipzig, 1895.

Statistik des auswärtigen Handels des österr.-ung. Zollgebiets im Jahre 1894. Verfasst und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Band. Spezialhandel. Wien, 1895.

Statistik des Waarenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1894. Herausgeg. vom schweizerischen Zolldepartement. Bern, 1895.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österr.-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. IX. Heft: Ein- und Ausfuhr im August. 1895. Wien, 1895.

Statistisches Jahrbuch für das Grossherzogthum Baden. XXVI. Jahrgang 1893. Karlsruhe, 1895.

Thiele, P., Deutschlands landwirtschaftliche Klimatographie. Bonn, 1895.

Wiebe, G., Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Leipzig, 1895. (Staats- und socialwissenschaftliche Beiträge. Herausgegeben von A. v. Miaskowski. Brand II. Heft 2.)

André, L. et Guibourg L., Le code ouvrier. Exposé pratique de la législation et de la jurisprudence réglant le travail et les intérêts des ouvriers et des apprentis. Paris, 1895.

Annuaire statistique de la Belgique. Tome XXV. 1894. Bruxelles, 1894.

Annuaire statistique de la France. XV-e volume. 1892—1893—1894. Paris, 1894.

Annuaire statistique des Pays-Bas publié par la Commission Centrale de statistique. Métropole. 1891 et années antérieures. S. Gravenhage, 1895.

Arnaudé A., La monnaie, le crédit et le change. Paris, 1895.

de Bruyn L., Rapport triennal sur l'exécution et les effets de la loi du 13. décembre 1889, concernant le travail des femmes, des adolescents et des enfants dans les établissements industriels. Bruxelles, 1895.

Compte-rendu des travaux et délibérations de l'Institut international de statistique, Session de Berne 1895 du 26 au 31 Août. Berne, 1895.

Debains, A., Les machines agricoles sur le terrain. III-e partie: Récoltes. Nantes, 1895.

Desbats, A. G. Le budget municipal. Paris et Nancy, 1895.

Mouvement commercial de la Bulgarie avec les pays étrangers. Mouvement de la navigation par ports. Prix moyens dans les principales villes pendant le mois de Juin 1895. Publié par le Bureau de Statistique de la Principauté. Sophia, 1895.

Republique française. Ministère du commerce. *Office du travail.* 1. Hygiène et sécurité des travailleurs dans les ateliers industriels. Législation française et étrangère. Paris, 1895.

2. Études sur les derniers résultats des assurances sociales en Allemagne et en Autriche. I. et II. partie. Paris 1895.

Les *Ouvriers* des deux mondes. Études sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières des diverses contrées et sur les rapports qui les unissent aux autres classes. Publiées

sous forme de monographies par la Société internationale des études pratiques d'économie sociale. II-e série. Tome IV. Paris, 1895.

Direction générale des douanes. *Tableau général* du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères pendant l'année 1894. Paris, 1895.

Tableau général des mouvements du cabotage pendant l'année 1894. Paris, 1895.

Brooks, G., Industry and property, a plea for truth and honesty in economics, and for liberty and justice in social reform. London, 1895.

Board of Trade. Labour Department. *Report on wages and hours of labour*. Part I—III. London, 1894.

Part I. Changes in rates of wages and hours of labour in the United Kingdom in 1893. Part II. Standard piece rates. Part III. Standard time rates.

Report on Gain-sharing and certain other systems of bonus on production. London, 1895.

Halle, E. Trusts: or industrial combinations and coalitions in the U.-States. London, 1895.

Shearman, T. G., Natural taxation: an inquiry into the practicability, justice, and effects of a scientific and natural method of taxation. New-York, 1895.

Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1880 to 1894. Forty second number. London, 1895.

Rapporto statistico-economico sul commercio, l'industria e la navigazione in Fiume comprendente in generale il periodo 1867—1894 ed in particolare i dati degli anni più recenti. Camera di commercio ed industria in Fiume. Fiume, 1895.

Anuario demografico de la republica oriental del Uruguay Anno V—1894. Montevideo, 1895.

La Industria Harinera en la provincia de Buenos Aires. Memoria. Direccion general de estadistica. La Plata, 1895.

Recenseamento do districto federal (cidade do Rio de Janeiro) em 31 de Decembro de 1890. Republica dos estados unidos do Brazil. Rio de Janeiro, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLÓ GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. október hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Igazgató választmányi ülés.

I. Közlemények.

A nyári évad elteltével társaságunk működését e hóban ismét megkezdette. Tagjaink jelentékeny száma és szellemi előkelősége bizvást kecsegtet azon reménnyel, hogy tevékenységünk a legközelebbi évben is épp oly sokoldalú, mint közhasznú lesz. Ennek érdekében azon kéréssel fordulunk t. tagtársainkhoz, hogy gyűléseinkben minél nagyobb számban megjelenjen, helyiségünket látogatni és általában a társaság céljai iránt mentül élénkebb érdeklődést tanusítani sziveskedjenek.

Új tagok: Legutóbbi kimutatásunk óta a társaság rendes tagjai sorába léptek:

1. Bartha Béla dr., jogakadémiai tanár, Debreczen.
2. Borbély Lajos, a rimamurányi vasmű r. t. igazgatója, kamarai alelnök, Sálgó-Tarján.
3. Czeiner Nándor, Bereg vármegye közgazdasági előadója, Beregszász.
4. Erdős Kálmán, hírlapíró, Budapest.
5. Hlatky Endre dr., ügyvéd, Nagyvárad.
6. Holesch István dr., kamarai titkár, Besztercebánya.
7. Janky József, kamarai elnök, Nagyvárad.
8. Kovács Pál dr., jogakadémiai igazgató, Kecskemét.
9. Nagy Ernő dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.
10. Pollák Illés dr., ügyvéd, Budapest.
11. Posa Ernő, tisztviselő, Budapest.
12. Pozsonyi kereskedelmi és iparkamara, Pozsony.
13. Szabó Kálmán, kamarai alelnök, Debreczen.
14. Székely György dr., Háromszék vármegye közgazdasági előadója, Kilyén.
15. Walther Rezső, tisztviselő, Budapest.
16. Zorn Vilmos dr., jogakadémiai tanár, Kassa.

Minthogy a társaság úgy szellemileg, mint anyagilag csak akkor virágozhat fel igazán, ha tagjai teljes odaadással közreműködnek abban, hogy a társaság mind szélesebb és szélesebb köröket bódítson meg a maga számára: az elnökség felkéri a t. tagtársakat,

hogy a társaságnak új tagokat szerezni s az ajánlottak neveit tudomására hozni sziveskedjenek. A tagajánlások az ajánló névalíráásával ellátva az elnökséghez (Budapest, IV. Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) czímzendők.

Könyvtár. Tagjaink áldozatkészsége rövid idő alatt máris gazdagnak mondható könyvtár létesítését tette lehetővé. E könyvtár a nyár folyamán rendeztetett; a művek és folyóiratok lajstromoztattak s tagjaink most már használhatják is azokat. A jelenlegi állapot szerint könyvtárunk 448 kötetet és 773 füzetet, összesen 1.221 darabban tartalmaz a közgazdaságtan, pénzügytan, statisztika, a társadalmi tudományok köréből.

A könyvtár használatára külön olvasószoza van berendezve, mely egész napon át a tagok rendelkezésére áll.

Legújabban könyvtárunkat adományokkal gyarapították:

Matlekovits Sándor 155 darabbal,

Pólya Jakab 1 »

Somogyi Manó 4 »

Felkérjük tagtársainkat, hogy a társaság könyvtárát szives adományokkal továbbra is gazdagítani kegyeskedjenek. Az adományok az igazgató választmány ülésének bejelentetnek, az adakozók nevei ez ülések jegyzőkönyvébe felvételnek s ez Értesítőben tételnek közzé.

Új könyvek és folyóiratok. Az elnökség intézkedett, hogy folyóévi október 1-től kezdve úgy a bel-, mint a külföldi szakirodalom kiválóbb művei a társasági könyvtár részére megszereztesse. E czélból egy előkelő könyvkereskedői czéggel oly értelmű megállapodásra jutott, hogy a könyvpiacz idevágó jelentékenyebb termékei a társaság részére megküldessenek, a tagoknak a társaság helyiségében megtekintésre, rendelkezésre bocsáttassanak és amennyiben valamilyen mű megvásárlásának szüksége mutatkoznék, az a társaság költségén be is szereztessék.

Tudományos folyóiratok közül egyelőre a következőket (mindig a legutóbbi számnig) bocsátjuk a t. tagok használatára.

Leroy-Beaulieu: *L'économiste français.*

The Economist.

Journal of the Royal Statistical Society.

Molinari: *Journal des économistes.*

Conrad: *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.*

Schmoller: *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.*

Braun: *Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik.*

Schranz: *Finanzarchiv.*

Revue des Deux Mondes.

Közgazdasági Szemle.

Budapesti Szemle.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.

Szövetkezés.

Magyar Nemzetgazda.

Köztelek.

Gazd. Mérnök.

Magyar Ipar.

Iparügyek.

S ezenfelül egyéb magyar heti folyóiratok beszerzése iránt is gondoskodtunk.

A társaság hivatalos közlönye. A társaság tagjai a Közgazdasági Szemlét tagdíjuk fejében kapják. E folyóirat a f. év elejétől kezdve egyúttal a társaság hivatalos közlönyét képezi.

Azon tagtársaink, a kik eddig nem kapták meg a Szemlét, sziveskedjenek a társaság elnökségéhez (Budapest, IV., Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. emelet) fordulni, hogy a megküldés iránt intézkedés történhessék.

Nemzetgazdasági Írók Tára. A társaság tagjai a M. Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának kiadásában megjelent Nemzetgazdasági Írók Tárárt rendkívül kedvezményes áron szerezhetik meg a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaságnál. A gyűjtemény tartalma a következő;

1. köt. *Hume Dávid* közgazdasági tanulmányai, előszóval Kautz Gyula akadémiai r. tagtól. Bolti ára 1 frt. 80 kr.

2. köt. *Quesnay és Turgot* munkáiból. Bolti ára 1 frt. 20 kr.

3., 4., 7. és 9. kötetek. *Smith Adam*: Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól. Bevezetéssel Kautz Gyulától. Bolti ára négy kötetnek együtt 9 frt.

5. köt. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alapelvei. Előszóval Láng Lajostól. Bolti ára 3 frt. 20 kr.

6. és 8. köt. *Sismondi János*: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Bolti ára a két kötetnek együtt 5 frt.

Az egész sorozatot, mely a közgazdasági tudomány u. n. remekíróit és úttörőit teszi hozzáférhetőkké a nagy magyar közönség számára, a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság a fele áron alul, t. i. 10 frton bocsátja a tagok rendelkezésére, míg az egyes köteteket tagtársaink, szintén különös kedvezménykép, a bolti ár feléért kaphatják meg.

Szakülés. — Az állami pénzügyi szakosztály e hó 17-én d. n. 6 órakor a társaság helyiségében (Ferencziek bazára, 2. lépcső, I. em. 6. ajtó) ülést tart.

Tárgy: *Pólya Jakab* dr. előadása az *egyenest adók reformjáról*.

Ez ülésre a tagok még külön is meg fognak hivatalni.

II. Igazgató választmányi ülés.

A Társaság igazgató választmányának f. évi október 3-án tartott ülése. Jelen voltak: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandello Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtárnok; Acsády Ignác, Gaál Jenő, Koln Dávid, Neumann Károly, Pólya Jakab, Popovics Sándor választmányi tagok, Fenyvessy József, Hegedüs Loránt és Somogyi Manó szakosztálytitkárok.

1. Elnök meleg hangon üdvözlővén a tagokat, a jegyzőkönyv hitelesítésére lovag Falk Zsigmond és Gaál Jenő urakat kéri föl.

2. Igazgató jelenti, hogy a társaság tagjairól egy teljes névjegyzéket készítettett, mely a »Közgazdasági Szemle« f. évi júliusi számában megjelent és külön lenyomatban is kapható a titkári hivatalban. Azóta a társaság tagjainak a száma újabb jelentkezések folytán gyarapodott, illetve bemutatja az újonnan ajánlottak névsorát.

Az ajánlottak mindnyájan, névszerint:

1. Bartha Béla dr., jogakadémiai tanár, Debreczen,
 2. Borbély Lajos, a rimamurányi vasmű r. t. igazgatója, kamarai alelnök, Salgó-Tarján,
 3. Czeiner Nándor, Bereg vármegye közgazdasági előadója, Beregszász,
 4. Erdős Kálmán, hirlapíró, Budapest,
 5. Hlatky Endre dr., ügyvéd, Nagyvárád,
 6. Holesch István dr., kamarai titkár, Besztercebánya,
 7. Janky József, kamarai elnök, Nagyvárád,
 8. Kovács Pál dr., jogakadémiai igazgató, Kecskemét,
 9. Nagy Ernő dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárád.
 10. Pollák Illés dr., ügyvéd, Budapest,
 11. Posa Ernő, tisztviselő, Budapest,
 12. Pozsonyi kereskedelmi és iparkamara, Pozsony,
 13. Szabó Kálmán, kamarai elnök, Debreczen,
 14. Székely György dr., Háromszék vármegye közgazdasági előadója, Kilyén,
 15. Walthner Rezső, tisztviselő, Budapest,
 16. Zorn Vilmos dr., jogakadémiai tanár, Kassa,
- rendes tagokul megválasztattak és erről egyenkint értesítendők lesznek.

3. Igazgató előadja, hogy a társaság könyvtárát adományaikkal újabban gyarapították Matlekovits Sándor, Pólya Jakab és Somogyi Manó. Előadja továbbá, hogy a könyvtár a tagok adományai folytán már oly gazdag tartalmú, hogy annak szakszerű rendezésére, mely előfeltételét képezi a használatba bocsátásnak, elodázhatlanná vált. E föladat teljesítésére fölkérte Findura Imre urat, az országos statisztikai hivatal könyvtárosát, a ki a megbízásnak meg is felelt, az összes műveket és folyóiratokat lajstromba foglalta, szakok szerint rendezte és a czédula-rendszer alapján katalogizálta, úgy hogy ez alapon a tagok a kívánt mű vagy folyóirat iránt könnyen tájékozódhatnak és azt az olvasó teremben használhatják is. Egy későbbi teendő lesz megfelelő könyvtári rend kidolgoztatása és a katalogus kinyomtatása.

Jelenti igazgató, hogy f. évi október 1-től kezdve a kiválóbb tudományos folyóiratokra előfizetett és megegyezésre jutott Singer és Wolfner könyvkereskedői czéggel aziránt, hogy a bel- és külföldi szakirodalom kiválóbb termékeit betekintés végett mindannyiszor a társaságnak rendelkezésre bocsátja, melynek azután módjában áll a könyvtár részére megvásárlásokat tenni, természetesen a rendelkezésre álló összegek erejéig.

A választmány az igazgató előterjesztését helyeslőleg tudomásul veszi és a könyveket adományozott tagoknak jegyzőkönyvileg meleg köszönetét fejezi ki.

4. Tárgyaltatván a szakosztályok újbóli megalakítása és kapcsolatban a társaság legközelebbi munkaprogramja, a kifejlődött eszmecsere és az egyes bejelentések alapján

a választmány kimondván, hogy a szakosztályokat jelenlegi összeállításukban meghagyja, egyszersmind örömmel győződött meg arról, hogy a társaságnak a közeli jövőre igen érdekes munkaanyag áll rendelkezésére.

Nevezetesen tudomást vesz arról, hogy Pólya Jakab dr. már e hó 17-én az egyenes adók reformjáról, Krejcsy Rezső dr. pedig október hó második felében a szövetkezetekre vonatkozó törvényjavaslatról fognak előadásokat tartani. Elhatározta továbbá, hogy a valutaügyről előadási ciklust rendez s abban részvételre több kiváló szakirót fölker; hasonlóképp megvitatás tárgyává teszi a tőzsdeadó kérdését s gondoskodik arról, hogy a közlekedésügy köréből, nevezetesen a személydijszabás reformja, a mezőgazdaság köréből az agrár-politika és végre a munkásügy köréből a munkáslakások kérdései tanulmányozás, illetve megvitatás alá vétessenek.

5. Mandelló Gyula főtitkár jelenti, hogy egy névtelennek maradni kívánó tagtárs 600 frtot bocsát a társaság rendelkezésére oly czélból, hogy a millenium alkalmából Emlékkönyvet adjon ki, mely kiváló szakférfiak által legyen megírva s pedig olykép, hogy abban a legkülönbélebb irányban kijelöltessenek a magyar közgazdaság legközelebbi feladatai.

A választmány a névtelen adakozónak már ezuttal is jegyzőkönyvi hálás köszönetét fejezi ki s megbizza az elnökséget, hogy az Emlékkönyv szerkesztése és kiadása iránt az előmunkálatokat tegye meg.

6. Elnök az ülést bezárja.

A SZÖVETKEZETEKRE VONATKOZÓ TÖRVÉNYJAVASLATRÓL.)

A nyilvánosság organumai, a kormány, a törvényhozás tagjai, hírlapok, röpiratok és politizáló körök egyaránt hirdetik hazánknak gazdasági és ipari haladását. Noha a valóság e divatos dicshymnuszoktól messze elmarad, teljesen meg lehetünk elégedve az e téren elért sikerekkel, különösen ha figyelembe vesszük azt, hogy ezek a sikerek a legutóbbi két-három évtizednek eredményei, aránylag újabb keletűek és hogy hazánk az újabb alkotmányos aerában sokszor igen kedvezőtlen bel- és külviszonyokkal küzdött meg, a míg nemzetünk a régibb kulturával és a haladást szolgáló bőségesebb eszközökkel rendelkező népek sorában méltó helyet foglalhatott el.

A naturálgazdálkodásból való kibontakozás és a modern gazdasági élet fejlődésében mindinkább érvényesülő kapitalisztikus irány, a mely hathatós előmozdítója az úgynevezett nemzeti vagyonnak, annyira érezteti hatásait a társadalmi pyramis alsó és legszélesebb rétegeivel. Nyilván rendkívül nehéz és kuszált helyzetben vagyunk, a mely teljesen még át nem érthető, oly útvesztőben, a mely teljesen még át nem tekinthető és a melyből a menekülés módját sejtethetjük, de positive még nem ismerjük. Az emberi társadalom a megfelelő szervezkedést soha sem nélkülözheti, de a gazdasági fejlődés fázisaiban az általánosan kielégítő szervezkedést csak sok ügygyel-bajjal lehet megalkotni. A jelen fázisban ezt a szükséges szervezkedést még nem alkottuk meg, sőt ez idő szerint még oly távol vagyunk tőle, hogy nemcsak az elvre, de az alapformára nézve is annyira eltérők a vélemények, hogy különböző pártok keletkezhettek, a melyek kirelhetlenül harcolnak egymás ellen és kibékülést nem ismernek. Ily körülmények között mindenki keresi az eszközöket, a melyek a gazdaságilag gyöngébbet az egyenletlen versenyharczban

1) Felolvastattat a »Magyar Közgazdasági Társaság« pénz- és hitelügyi szakosztályának 1895. évi november hó 7-én tartott ülésében.

erősíthetik és gyámolíthatják. Ezen eszközök között az uralkodó nézet szerint a leghatályosabb a *szövetkezeti ügy*, a mely a társulás elvén alapul és gazdasági fejlődésünk arányában egyre nagyobb fontosságot nyer.

Az általános, bár nem mindig helyes felfogás szerint a vagyonnak és a tőkének birtoklása karöltve jár a magasabb intellectussal, a fejlettebb értelmi tehetséggel. Tény, hogy a nagy tőkepénzes, eltekintve az egyes egyén akaratától és befolyásától, függetlenül keletkező válságos időktől, rendes körülmények között elég sikeresen védekezhettek és megővhatja magát a veszteségektől. De a gyengébb elemnek, a kis embernek garasára sokkal szorgosabb figyelmet kell fordítani. Ez oka annak, hogy azt az eszközt, a melyet úton-útfélen ajánlanak a szegényebb népnek, t. i. a szövetkezeteket, illetve az ezekről rendelkező törvényes határozmányokat olyképen kell formulázni, hogy azok az egész intézménynek sikeres és üdvös működésére nézve megnyugtató garantiákat nyújtsanak.

De a szövetkezeteknek törvényben való szabatosabb elhatárolása más okokból is mutatkozik kívánatosnak. Tény az, hogy két évtizeddel ezelőtt, a mikor aránylag igen kevés szövetkezet működött, a mikor e téren a gyakorlat még nem érlelte meg a nélkülözhetlen tapasztalatokat, az 1875. évi XXXVII. t.-cikkbe foglalt kereskedelmi törvénynek az a néhány szakasza, a mely a szövetkezetekről védekezik, igen fogyatékosan szabályozta a szóban levő ügyet. Ennek oka könnyen átérvethető. A törvényhozó annak idején jóformán megelőzte a társulás eszméjének fejlődését és inkább csak arra törekedett, hogy széles keretekben megállapítsa azokat a vezérelveket, a melyek alapján szövetkezetek sűrűbben keletkezhettek és fejlődhettek.

Azonban ma már a szövetkezetek sok évi propagálásának ha nem is kielégítő, de egészben véve figyelmet érdemlő eredményeivel állunk szemben és továbbá a szövetkezeti működés minden egyes részletére kiterjedő bő tapasztalatokkal rendelkezünk. Ily körülmények között a törvényhozásnak most már arra kell törekedni, hogy a gyakorlatban nyilvánuló igényeknek feleljen meg és a fölsímt visszaéléseknek és visszaosságoknak elejét vegye.

E megfontolások alapján szükségesnek mutatkozik a szövetkezetekre vonatkozó törvényes határozmányok tüzetes revisiója és örömmel kell üdvözölni az igazságügyi kormány-
nak azt az elhatározását, a mely a közkezen forgó és a szövetkezetekről szóló törvényjavaslatnak elkészítését eredményezte.

A szövetkezetekről szóló törvénytervezetnek tudós szerzője az igazságügyminisztertől a szerkesztendő munkálat irányára nézve határozott utasítást nyervén, a mely szerint

»a legfőbb figyelem a hitel- és fogyasztási szövetkezetek hatályosabb ellenőrzésére és a visszaélések meggátlására és megtorlására fordítandó« oly szabatos rendelkezések megállapítására törekedett, a melyek által megszüntetendők volnának különösen a szövetkezetek által űzött uzsora, a tapasztalatlan elemek kizsebelése, valamint azok az ismeretes bűnperek, a melyek a szövetkezés eszméjét súlyosan compromittálják.

A mi ezeket a bűnpereket illeti, azok kétségtelenül specialis budapesti termékek és a vidéken ilyen formában teljesen ismeretlenek. Merem mondani, hogy a törvényjavaslatnak szigorú vagy bármennyire jobban szigorított határozmányai a szövetkezetekben elkövethető szédelgésnek ezt a fajtáját nem fogják megakadályozni és a bűnpereknek nem fogják elejét venni. Az a két-három szédelgő »Gründer«, a ki nem akar közhasznú szövetkezetet alakítani, hanem csak szédelgései számára teret akar szerezni, mindenképen módot fog találni arra, hogy a törvény rendelkezéseit, bármennyire szigorittassanak azok, kijátsza. De másrészt látjuk, hogy a kereskedelmi törvénynek a szövetkezetekre vonatkozó mai lax határozmányainak érvénye alatt is megszűntek ezek a szédelgések és bűnperek, a mióta az a néhány egyén méltó büntetését elnyerte és a társadalomra nézve ártalmatlanná van téve. Nézetem szerint tehát a szóban lévő törvényjavaslat az esetre, ha törvénynyé válnék, aligha fogja elérni az intentionált céloknak jelzett részét, de egyéb határozmányai által igen is eredményezni fogja azt, hogy a szövetkezeti functionálásnak számos részletkérdése, a melyekről a törvény eddig nem rendelkezett, egyöntetű törvényes rendezést fog nyerni.

Egy további általános természetű észrevétel, hogy a törvényjavaslat részletes intézkedései, a melyek sokszor nincsenek teljes összhangzásban az indokolással, azt a látszatot keltik, mintha azok az igazságügyminisztertől nyert directívának és az előlegezési és hitelszövetkezeteknél előfordult visszaéléseknek túlságosan élénk impressiója alatt keletkeztek volna. A tervezet egyik főcélja a visszaéléseknek és a kizsákmányolásnak a meggátlása. Ezt a főcélt elérendő, a tervezet a szövetkezetek alakítása és felügyelete körül a bíró bölcs belátásának, discretionális és rendelkezési hatalmának oly tág teret nyit, a mely a continentalis államok idevágó törvényeiben nem találja párját és a mely a szövetkezeteknek az indokolásban ismételt és hangsúlyozott létföltételeivel, t. i. a szabad mozgással és az önkormányzatban való függetlenséggel alig egyeztethető össze. A felügyelet a bíróságnál igen jó kézben van. De elvégre az ideálisan működő bíróság beavatkozásának szintén határt kell szabni és pedig azt, a mely egyfelől az állam e részben köteles functiójának megfelel, másfelől pedig a társult egyének legitim önrendelkezési jogát a lehetőségig érvényre juttatja.

Az utóbbiról azonban nem lehet szó, a hol egy a szövetkezet keretén kívül álló és felelősségtől ment tényező, a minő a bíróság, lépten-nyomon módot talál arra, hogy a szövetkezetek belügyeibe beavatkozzék.

Ezen állásfoglalással szemben fölhozható ugyan az az ellenvetés, hogy nálunk főleg az alsóbb rétegekben nem lévén annyira kifejelesztve az önnevelés, az önszegély és az önkormányzati képességek, mint a külföldön, a szövetkezeti törvényben nagyobb szigornak van helye. Bárha ez az ellenvetés némileg jogosult és helyes, döntőnek még sem fogadhatjuk el, mert utóvégre is a szövetkezeteknek célja az önszegély, eszköze az önkormányzat és módja az, hogy magánemberek társulnak, magánvagyonukat vagy annak egy részét egyesítik és ezzel magánérdekeiket mozditják elő.

Különösen a szövetkezetek alakítására és működésére vonatkozó fejezetekben találhatók ily messzemenő korlátozások. Az a követelmény, hogy pl. az alapítók az országban elegendő biztosítékot nyújtó fekvő vagyonnal, vagy úgynevezett »rendes« jövedelemmel birjanak, társadalmi állásuknak kutatása, az alapítóknak a szövetkezeti fizetési állásokból való kizárása, továbbá az a rendelkezés, a mely szerint az igazgatóság tagjai, mint valami államhivatalra aspirálók magyar honosságukat kötelesek beigazolni, stb., mind oly intézkedések, a melyek alkalmasak arra, hogy a szövetkezetalakítás jogát a vagyonosabb, aránylag rendezett viszonyokban élő és ennél fogva a szövetkezetek által elérhető előnyökre nem annyira rászorult elemek privilegiumává tegyék.

Nézetem szerint a kölcsönös biztosító társaságok viszonyainak szabályozása nem vonható a szövetkezeti törvény keretébe. Milyen nagy különbség szervezet, cél és működés tekintetében a kölcsönös biztosító társaságok és a szövetkezetek között. Ezekkel a különbségekkel számol a törvényjavaslat is, a mennyiben az a kölcsönös biztosító társaságok tekintetében az általános elvek alól számos kivételt állapít meg, vagy határozottan a biztosító törvényre utal. Tekintve ezeket a különbségeket és azt, hogy a kölcsönös biztosító társaságok inkább a biztosítási eszmének szolgálnak, ezek inkább a biztosítási törvény alá volnának helyezendők.

Szerencsés rendelkezése a törvényjavaslatnak (30. §.), hogy az egyéni keresetet mellőzván, a társasági hitelezők követeléseit az egyes tagoktól csak a társaság vagyonára nyitott csőd esetén és csak a csődeljárással kapcsolatban hajthatók be. E rendelkezés megakadályozza azt, hogy a hitelezők a szövetkezet csődjére közvetlenül és egymástól függetlenül fordulhassanak követeléseikkel az egyes tagok ellen, a mi fölidézné azt, hogy két per folytatnák egymás mellett és pedig az egyik a csődtömeg, a másik a szövetkezeti tag ellen. Bárha nem kell attól tartani, hogy contradictorius ité-

letek hozatnának, tény az, hogy czéltalan költség-, munka- és időfecsérlés volna ugyanazon követelésért kétféle pert vinni.

A javaslat a szövetkezetnek csődbe jutása esetére nem egyedül a szövetkezetnek akkori tagjait, hanem a kivált tagokat is felelőssé teszi. A 31. §. értelmében a szövetkezetből kivált tagok vagy örököseik a megmaradt tagokkal egyenlően felelősek, ha a kiválás évének befejeztétől számítandó hat hónapon belül a társaság ellen csőd nyitattott. E részben az a körülmény, vajjon a társasági kötelezettség a kiválás előtt vagy után keletkezett-e, különbséget nem tesz. Több oldalról túlszigorúnak, sőt helytelennek jelezték azt, hogy a szövetkezet tagja az oly kötelezettségekért is szavatoljon, melyek kilépése vagy a kilépésnek az illetékes bíróságnál való bejelentése után köttenek. Ezen nézet szerint a tagnak oly kötelezettség teljesítésére való rászorítása, a melyet magára vállalni nem akart, nem igazságos és nem méltányos. A kilépett tagokra nézve ez a rendelkezés érezhetően súlyosítja ugyan a szövetkezeti kötelezettségeket és nem lehet tagadni, hogy az erre való tekintetek némelyeket esetleg visszatartathatnák attól, hogy szövetkezetekbe belépjenek; másrészt azonban concedálni kell, hogy a szövetkezeti hitelezők biztonsága és a szövetkezetnek hitelképessége érdekében a felelősségnek ez a kiterjesztése határozottan az ügynek hasznára van és hogy e nélkül a szövetkezeti hitelezőknek reális biztonságot nyújtó garantiák a tagok kiválása által tetszés szerint csökkenthetők volnának. A ki a szövetkezetekbe belép, ne legyen abban a helyzetben, hogy magát tetszés szerint bármikor a belépés által elvállalt kötelezettségek teljesítése alól kivonhassa. A szövetkezetek lényege kizárja a rövid időre való társulást és ezért a szövetkezetek ne legyenek a jövő-menő, szóval ambulans elemek gyűlhelyei. A szóban levő rendelkezés ellen nyilvánított aggályok legnagyobb része különben elenyészethető volna, ha a 31. §. a német szövetkezeti törvény analógiája szerint olyképen módosíttatnék, hogy a kivált tag csak in subsidio, t. i. az esetre vonassék be a felelősségbe, ha a szövetkezet tartozásai a csődnyitáskor meglévő tagokra kivetett járulékok által nem volnának fedezhetők. Ha a kivált tagok felelőssége ilyképen subsidiarius jellegűvé tétetik, a fölhozható ellenvetések el fognak némulni, különösen ha figyelembe vétetik az a momentum, hogy a törvényjavaslat a felelősséget csak hat hónapra állapítja meg, holott a német törvény értelmében a kivált tagok felelőssége a kilépésük idején meglévő kötelezettségekért két évig marad épségben.

Egyik kiváló előnye a javaslatnak, hogy a szerző a szövetkezeteket visszatéríteni akarja sajátlagos működési körükbe. Tagadhatlan, hogy a szövetkezetek legnagyobb része és pedig különösen az előlegezési és hitelszövetkezetek ma már messze eltértek eredeti rendelkezésüktől. A hitelszövetkezetek, a

melyek kezdetben csak azt czélozták, hogy a kis embernek, a kisiparosnak, a kisgazdának, a ki előbb hitelre alig tudott szert tenni, olcsó kamatoztatás mellett üzemtőkét bocsásson rendelkezésére, már-már formalis bankintézetekké fejlődtek, a melyek üzletük körét már messze kiterjesztették, noha ez az átalakulás a szövetkezetek egyikére-másikára vészes következményeket hozott. Vajjon az a hitel, a mit a szövetkezetek nyújtanak, megfelel-e még azoknak a czéloknak, a melyek kedvéért azok alakítottak, nem akarom ez alkalommal kutatni. Sok esetben ezek az intézetek váltónyargalást honosítottak meg oly körökben, a hol a váltókat nem ismerték. A szolid kézműiparra nézve a nyert hitel rendszerint drága és a nyert kölcsönök rövid lejáratra kényszerít igen gyakran a váltónyargalásra, a mely az erre ráutalt embert rendszerint tönkreteszi. Ezen tények helyes fölismerésének tulajdonítható a szövetkezetek működését korlátozó számos intézkedése a tervezetnek.]

Azt a sokat vitatott kérdést, vajjon a szövetkezetek üzletkörüik terjedelmére nézve alávettessenek-e bizonyos tiltó rendszabályoknak, a javaslat a 3. §-ában akképen oldja meg, hogy az üzlet kiterjesztése oly egyénekre, a kik nem tagjai a szövetkezetnek, csak az esetre van helyén, ha azt az alapszabályok megengedik. Ellenben előleg- és hitelegyletek nem tagokkal csak annyiban köthetnek bank- és pénzváltói ügyletet, a mennyiben takarékbetétekről és a szövetkezet részéről hitelnyerésről van szó. E rendelkezést örömmel kell üdvözlölni; az eddigi jogállapot, a mely az előleg- és hitelszövetkezeteknek az üzletkötést nemtagokkal lehetővé tette, a szövetkezeteket teljesen kiforgatta; az előlegezési egyesület, a mely utóvégre is csak a tagok gazdálkodási tevékenységét van hivatva kiegészíteni és a capitalistikus bankvállalat között már nem volt különbség és csak a tényleges viszonyoknak felelt meg, hogy az ilyen elveknek hódoló intézet a szövetkezeti ügygyel való külső kapcsolatot is föloldotta és részvénytársasággá alakult át. A tervezett rendelkezés határt fog szabni a szövetkezetek capitalistikus hajlamainak és hozzá szoktatja őket, hogy kizárólag tagjaikban lássák a kölcsönvevők körét.

A törvénytervezet 25. §-ban foglalt az a rendelkezés, a mely szerint tartalékalap képzése kötelezővé tétetik, a szövetkezetek jó részére nézve nem újítás; kérdés csak az lehet, vajjon ragaszkodjunk-e a szóban levő újításhoz a mezőgazdasági szövetkezeteknél is, a hol a taglétszám sokszor igen csekély és a hol az üzleti forgalom aránylag jelentéktelen. Kétségtelen, hogy a tartalékalap, a melyből a veszteség első sorban fedezendő, igen előnyös a szövetkezetekre és tagokra nézve; de a tartalékalap magassága, a melyet a szóban levő szakasz az üzletrészek névértékének felére állapítja meg, legcélszerűbben maguk az érdekeltek által az alapszabályok-

ban volna meghatározható; ez utóbbi módzat mindenesetre biztosítékot nyújtana arra, hogy a tartalékalap gyűjtése nem fog alkalmat szolgáltatni a szövetkezeti üzletből kivont tőkék aránytalan fölhalmozására.

Nagyfontosságú a törvényjavaslatnak az az intézkedése (69. §.), a mely a három tagból álló felügyelő bizottságnak választását kötelezőleg írja elő. Nagyfontosságú ez az intézkedés, és pedig úgy magának a szövetkezetnek és annak helyes működése, mint a szövetkezeti hitelezők szempontjából. Bárha ez az intézkedés igen üdvös, még sem fojtható el az az aggály, vajjon a kisebb mezőgazdasági szövetkezetekre nézve nem nélkülözhető-e ez a körülményes igazgatási apparátus. Nézzük például a mezőgazdasági termékek közös elárúsítására, tej- vagy sajtttermelésre és elárúsításra alakuló kisebb szövetkezeteket, a melyek egynehány gazdának társulása alapján keletkeznek és a hol az igazgatást vezető és felügyeletet gyakorló öt közegnek megválasztása bizonyára nehézségeket fog okozni. Nézetem szerint fontolóra volna veendő, vajjon nem volna-e célszerűbb a szóban lévő kisebb egyleteknél a felügyelő bizottságtól eltekinteni és azt csak az esetre törvényesen kötelezővé tenni, ha a taglétszám egy bizonyos minimumot meghalad.

Tekintettel a mezőgazdasági társulatok és egyletek különleges viszonyaira az az óhaj is jutott kifejezésre, hogy ezeknek az ügyei specialis törvény útján rendeztessenek. Egyik-másik ennek az óhajnak a teljesülésétől várja a mezőgazdasági szövetkezeteknek nagyobb föllendülését és a szövetkezeti eszmének gazdakörökben való nagyobb elterjedését. Noha ez a kívánság többrendbeli érveléssel támogatható, még sem lehet elvitatni azt, hogy az ipari jellegű és a mezőgazdasági szövetkezetek között nincsen oly nagy különbség, hogy az egyseges rendezés leküzdhetlen nehézségekbe ütköznék. Csak a társult elemek tevékenységi köre lehet itt más, mint ott, de az alap mindkettőnél ugyanaz; itt és ott is a szövetkezésnek az a célja, hogy az individualis gazdálkodást kiegészítse, itt és ott is az egyes azt a segílyt és támogatást várja az egyesült erőttől, a melyre szüksége van a modern élet küzdelmeiben. A szerző ennél fogva helyes úton jár, a mikor a szövetkezetek mezőgazdasági kategóriáit a szövetkezeti törvényjavaslatba befoglalta. Ellenben célszerű, sőt szükséges volna a szóban lévő társulatokra és egyletekre nézve, a specialis viszonyaik által indokolt néhány esetben, az általános határozmányok alól kivételes intézkedéseket statuálni.

A törvényjavaslat 72. §-a a felügyelő bizottságnak előzetes hozzájárulásához köti az igazgatósági tagoknak adandó hitel engedélyezését és az igazgatósági tagok által vállalandó kezességnek elfogadását. Nagy aggályokra ad alkalmat, ha az igazgatóság tagjai pénzerős hitelszövetkezeteknél abban a

helyzetben vannak, hogy a szövetkezetnek hitelét magancéljaikra, a felügyelő-bizottságnak beleegyezésénélkül, igénybevehetik. Különösen az a körülmény, hogy némely ember épen abból az okból törekszik az igazgatóságba belejutni, hogy az így nyert jog- és hatáskört a saját céljaira hasznosítsa, arra indíthatja a törvényhozót, hogy e részben a legnagyobb óvatossággal járjon el. Csak a mezőgazdasági szövetkezetekre nézve volna ajánlatos e rendelkezést csak annyiban érvényre emelni, a mennyiben az alapszabályokban nem foglaltatnék eltérő intézkedés.

A javaslat 76. §-a kötelezi a cégbiróságot, hogy a saját kebeléből kirendelt kiküldött vagy szakértő által a szövetkezet ügykezelését, könyveit és pénztárát évenként legalább egyszer megvizsgálja. Megfontolást érdemel, vajjon a szövetkezeteknek eme föltétlenül helyeslendő ellenőrzésére, illetve az ügykezelésnek revisiojára nem túlságosan hosszú-e a megállapított egy évi időtartam. Különösen a nagyobb hitelszövetkezeteknél, a melyek jelentékeny üzletforgalommal bírnak, annyira halmozódik az anyag egy év lefolyása alatt, hogy a gondos materialis revisio sokféle nehézségbe ütközik. Pedig épen ezeknél a nagyobb intézeteknél fokozottabb mértékben van meg a veszély, hogy rendellenességek sűrűbben fordulnak elő, a melyeknek a következményeit a revisionak egy év múlva való beálltakor már alig lehet meg nem történtté tenni. A revisio költsége az ily nagyobb szövetkezeteknél latha nem esik, különösen ha tekintjük azokat a kiváló előnyöket, a miket a gyakoribb revisiók eredményeznek. Tény, hogy a nagyobb és kisebb hitelszövetkezetek között határvonalat húzni és ennek alapján a revisionális időpontokat különféleképen megállapítani igen nehéz, de még sem lehetetlen és érdemes az előadottak értelmében legalább kísérletet tenni.

A tervezetnek a szövetkezetek feloszlásáról, valamint a szövetkezetnek csődbe jutása esetére a kivetési eljárásról intézkedő határozmányai szabatosak, világosak és teljesen megfelelnek egyrészt a kereskedelmi, másrészt pedig a csődtörvény szellemének.

Végül még egy megjegyzés. A javaslat több intézkedéséből, valamint az indokolásnak egyik-másik részletéből kiviláglik, hogy a szerző a politikai vagy társadalmi alakulásokkal elégtelen és vezérszerepet vivő elemeket a szövetkezetek alakításától távol akarja tartani. Ezek az elemek nem téveszthetők össze azokkal a szédelgőkkel, a kik a szövetkezeti formát eszköznek használják föl a járatlanok kifosztogatására és a kiknek a machinatói kelleténél többet foglalkoztatták a hazai bíróságokat a közelmúltban. Utóbbiak közönséges büntettesek, de az előbbieket, a mennyiben valami meggyalázó, illetve megbecstelenítő cselekvényt nem követnek el, feddhetlen jellemű emberek. Ezeknek a szövetkezeti élettől

való célzatos távoltartása nem egyeztethető össze a modern jogállam postulátumaival, különösen nem pedig a mai társadalmi rend egyik sarkalatos alapelvével, a mely szerint a törvény előtt valamennyien egyenlők és kétségbevonhatlan joga mindenkinek a törvények által biztosított mozgási teret igénybe venni és a maga részére hasznosítani. A politikai állásfoglalásból bilincseket kovácsolni nem lehet. Ez által kerülő úton oly elem vitetnék a magyar törvényhozásba, a melyet az újabb magyar államjog nem ismer, t. i. a kivételes törvényeknek az intézménye. De ennyire, bizonyosra vehető, a javaslat szerzője sem akar menni, annál kevésbbé, mivel intencióinak teljesen meg fog felelni, ha a cégbiróság az alapszabályoknak materiális vizsgálatába bocsátkozik és kutatja, vajjon az alapszabályok nem tartalmazznak-e oly intézkedéseket, a melyek valamely tételes törvénybe ütköznek. De nem csupán politikai szempontból volna aggályos ez a célzat, hanem egyuttal közgazdasági tekintetekből. Utalok e részben külföldi példákra. Különösen Belgiumra, a hol leginkább az úgynevezett felforgató elemek foglalták el a szövetkezés terét és oly sikereket értek el, a mikhez hasonlók alig találhatók máshol; utalok továbbá a szövetkezeti eszme terjesztőinek örök példájára, a röchdalei úttörőkre, a kik válságos helyzetükben azok között voltak, a kik a gyárakat ostromolták és a gyári berendezést zúzták; mindez nem akadályozta őket abban, hogy életképes szövetkezetet alakítsanak és ezzel meg-alapítsák jövő jólétüket.

Kisebb jelentőségű részletekre nem akarván kiterjeszkedni, az előadottakban foglaltam össze azokat az észrevételeket, a melyek nézetem szerint a szövetkezeti törvényjavaslatra nézve fölmerülhetnek.

Az előadott megjegyzésekből könnyen levonhatók a következtetések. Nézetem szerint a javaslat teljesen sikerült alkotás, a mely a szerző által bizonyára már felismert és különösen a szakkörökben megindulandó discussio alapján fölismerendő egyik-másik hiánynak pótlása és törvényerőre emelkedése után teljes mértékben alkalmas lesz arra, hogy a magyar szövetkezeti ügy fejlődésének újabb impulsust adjon és az e téren tapasztalt bajokat orvosolja. Szerző nem rettent vissza attól, hogy a kereskedelmi törvénynek a mai kornak már teljesen meg nem felelő 20 éves traditióival szakítson és arra törekedett, hogy a szövetkezeteknek érdekét ugyanúgy megóvja, mint a hitelezőkéét. Javaslati által kimutatta, hogy át van hatva Montesquieu következő mondásától: L'esprit de moderation doit être celui du législateur. A fogyatékoságok a javaslatban foglalt sokféle jó és helyes mellett nem esnek annyira a latba és az alapelvek bolygatása nélkül könnyen kiküszöbölhetők.

KREJCSI REZSŐ.

NYITRA VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— Első közlemény. —

Nyitra vármegye s különösen Nyitra városnak neve a honfoglalás történetében helyet foglal, a midőn az előbbi mint a Morva és Zsitva folyók között fekvő földterület, Arnulf német császár szövetségese, Árpád által elfoglaltatván, ez a csehországi fejedelem és tót király Szvatopluknak Nyitrán tartózkodó helyettesét és vezérét elfogta és a város mellett fekvő Zobor hegyén felakasztatá.

Ezen a Morva és Zsitva folyók között fekvő földterület képezi jelenleg is Nyitra vármegyét, melynek területe tehát a jelen század 50-es éveinek folyamán életbeléptetett ideiglenes jellegű területváltoztatásoktól eltekintve, immár egy évezred óta változatlanul fennáll.

Ezen ezer év eseményeinek tömegéből Nyitra vármegye is kivette részét s úgy a tatár csordák pusztító vándorlása, a török hódítások ernyesztő nyomása, valamint később az ország belbékéjét feldúló harczok csapása e vármegye lakosságára is nehezedett; ennek anyagi és szellemi előhá'adását gátolta és az e téren időszakonként kivivott eredmények előnyeit megsemmisítette.

Ezer év története bizonyítja, hogy e megyének soknyelvű lakossága, mely az ország többi lakosával jó és rosszban egyaránt osztozott, hazájához hiven ragaszkodik s hazájának javáért életét és vagyonát feláldozni kész.

A festői szépségű Vág és Nyitra völgyek mentén az elmúlt idők dicsősége s bűneinek emlékét megörökítő váromok szemlélete felidézi lelki szemeink előtt a hazánk ügyeinek vezetésébe némileg most is befolyó Révay, Forgách, Apponyi, Majthényi, Erdődy családok életét és történetét, melyeknek eseményei Holics, Ghymes, Appony és Keseleőke-höz fűződnek, míg a rég kihalt, de hazánk történetében megörökített Ilosvay, Thurzó, Bocskay, Rozgonyi, Stibor, Csák, Bercsenyi és Czobor nevek viselőinek története Bajmóc,

Galgócz, Sempthe, Vágújhely, Temetvény, Korlátkö és Csejthe nevekkel áll összefüggésben, mely utóbbi várrom hirnevét a törvényszéki elmekörtan szempontjából is fölötteérdekes Nádasdy Ferenczné szül. Báthory Erzsébet rémtetteinek köszöni.

A török hódítások idejében mint erődítvény nagy szerepet játszó Érsekujvár; az egyháztörténeti szempontból is fölötte érdekes, mert valószínűleg a legrégebb katolikus püspökségnek székhelyét képező Nyitra; vak Béla király születési helye Szakolcza; a marahánok ellen viselt háborúban Lehel által épített tornyáról nevezetes Galgócz a rég mult idők hazánkat érdeklő történetében helyet foglalni méltók.

A multak emlékein elrévedező tekintetünket vessük azonban a jelen állapotára, lássuk és figyeljük, hogy e vármegyének ezerév öröme és bánatát átélte népe miként bir a jelenkor művelődési igényeinek megfelelni, mit tanult a művelődés szempontjából előrehaladottabb szomszédoktól s miként tudta tapasztalatait önmaga és hazája üdvére értékesíteni.

I. Földrajz. Közlekedés.

Nyitra vármegye területe 5723⁷⁵⁹ négyszögkilométer. Területnagyságára az országban a 13-ik helyet foglalja el. Alakjára nézve egy félkör, mely északnyugatról délkelet felé haladva délnek megy s mely északkelet felé egy nyujtványt bocsát ki, mely nyujtványt a vármegye többi részeivel csupán a keskeny szalagot képező veszteniczi völgy által összekötött privigyei járás képezi.

A vármegye határai nagyobbbrészt természetesek.

Északnyugat és nyugat felől Morvaország, Ausztria és Pozsony vármegyétől a Morva folyó választja el. Északon Morvaországtól a Javorina-hegy, észak és északkelet felől Trencsén, Turócz és Bars megyéktől egy a Kárpátok keleti nyujtványát képező hegypárkány képezi a határt, mely nyugatról kelet és délkelet felé haladva a Sztrászó, Facskó és Zsiári hegyekből áll. Ezen hegység nevezetesebb csúcsai a Magura, Facskó, Zsiar. Északkeletről délfelé húzódik a megyénket Bars megyétől elválasztó, a Zsiar hegység folytatásaként szereplő Klak és Tribets hegység. Lejebb kelet felől Nyitra és Bars megyék között természetes határ nincsen, egész Dicskéig, a honnan Nagy-Surányig a Zsitva, innen Érsek-Ujvárig pedig a Nyitra folyók képezik a természetes határt. Délfelől Komárom megyével határos e vármegye és ettől némi kis részben a Nyitra folyó és Dudvág által választatik el, nagyobbbrészt azonban természetes határok itt nincsenek.

A vármegye leghosszabb átmérője északról délfelé terjed s ennek megfelelőleg vonulnak a völgyek is, melyeknek leg-

nevezetesebbjei a Nyitra és Vág völgye. Az északnyugati és nyugati oldalról természetes határt képező Morva folyó alig 25 kilométer hosszúságban érinti megyénket, de völgye, melynek csupán a folyó balpartján fekvő része tartozik a vármegyéhez, igen termékeny s e völgy lakossága a mezőgazdaság terén a legintenzívebb működést fejtí ki.

Nagyobb területet foglal el vármegyénkben a Vág völgye, melynek folyója a Vág, Vágújhelynél lép a vármegye területére s Negyeden alúl hagyja azt el, hogy Komárom vármegyében folytassa útját s ott mihamar a Duna vizével egyesüljön.

Harmadik főfolyónk a Nyitra, mely a privigyei járás Facskó hegységében eredve, előbb délnyugat, majd egyenesen dél felé haladva az egész megyét hosszában átszeli s Érsek-Ujváron alúl lép Komárom megye területére.

A vármegyeének többi folyó és állóvizei jelentéktelen fontosságúak.

Általában Nyitra vármegye hajózható vizekkel nem bír, csupán a Vág vize lesz tutajozás útján némi, leginkább faszállítási célokra felhasználva, mely víziút kereskedelmi előnye elenyészik azon megmérhetlen hátrányokkal szemben, melyeket ezen szilaj, rendetlen folyású és áradásaival jelentékeny károkat szülő folyó okoz.

Ezen nyáron sekéty vizállású, még a tutajozásra is csak sok bajjal használható, számtalan homokpadot képező folyó, különösen télen a jégzajlás megindulásának idejében félelmesen megárad és a folyammenti lakosság, melynek falvai a folyó vize felszínénél mélyebben fekszenek, évente megújuló harcztot kénytelen folytatni ezen folyónak kiáradásra törekvő víztömege ellen, hogy életét és vagyonát megmenthesse.

A töltések szakadásainak betömése, nyúlgátak rögtönzött emelésével rendszerint sikerül is a megáradt folyó vizét medrében visszatartani.

A legfélelmetesebb áradások azonban, úgy látszik, mégis nyár idején fordulnak elő, a midőn Liptó és Trencsén megyék hegységeinek hótömegei hirtelen olvadásnak indulnak s rohamos s gyakori esőzések a hótömeg olvadásából eredő vízmennyiséget tetemesen megnövesztik. Ilyenkor a folyó hirtelen megárad s a zajló víztömeg gátat nem tűrő szilaj vadság és sebességgel rohan, útjában minden akadályt összezúz s helyenként medrét elhagyva megmérhetlen károkat okoz.

Valóságos szerencse a folyammenti lakosságra nézve, hogy ezen nyári áradások aránylag csak ritkán fordulnak elő.

1813. augusztus 26-án emelkedett a folyó vizének színe 14 lábnyival a rendes vízszíne fölé. A medrüket elhagyott hullámok egy mértföldnyi szélességű területet árasztottak el és számos községet elsöpörték.

Az 1894. évi június hó 18-án bekövetkezett áradásnál a víz színe még ennél is nagyobb magasságot, vagyis 5⁹³ métert ért el s ez áradás több község épületeiben, de különösen a még fennálló gabona és veteményekben fölötte érzékeny károkat okozott.

A lakosság, de a hatóság is ezen folyó áradási hajlamait és az ebből eredő folytonos zaklatást és károsodást kellően méltányolva, a folyószabályozási munkálatokat megindították.

A folyámszabályozási munkálatok a Vág balpartján magántársulat által végeztetnek s a belviz levezetésére szolgáló csatornahálózat, valamint a külső gátak megfelelő magasságának teljes elkészültétől eltekintve e munkálatok befejezetteknek mondhatók.

A Vág folyó jobbpartján alakult ármentesítő társulat önkormányzati joggal nem lett felruházva, hanem miniszteri biztos elnöksége alá lett helyezve. E társulat működését 1888. évi július 1-én kezdette meg s ideiglenes töltések emelésével gondoskodott a vízáradások bekövetkeztét meggátolni mindaddig, a míg az árfejlesztési s egyéb műszaki s pénzügyi műveletek előzetes befejezésével a végleges védművet létesítheti. A végleges védművek építése akkor lett megkezdve, a midőn az 1894. évi nyári áradás nemcsak az ideiglenes, gyengén épült s idők folyamán helyenként romlottá is vált védművek ellentállási képességét megsemmisítette, de jelezte azt is, hogy az 1813. évi áradás alkalmával észlelt vízállás magassága a végleges védművek magasságának meghatározásához irányadóul nem szolgálhat.

A vágjobbparti szabályozási vonal Nyitra megye területén 32⁴⁶ kilométer s a védművek által ármentesítendő terület 71.164 kat. holdat teszi ki.

Az ármentesítési munkálatok összköltségei 1,500.000 frtra vannak előirányozva, e szerint az ármentesítendő terület egy-egy holdját 21 frt. 08 kr. költség fogja terhelni. Ezen költség, tekintve az ármentesítésből eredő előnyöket, nagynak nem nevezhető.

A vármegye nyugati határát érintő Morva folyó áradásainak beszüntetése céljából utóbbi időben szintén alakult egy Ausztriával vegyes társulat, melynek magyarországi része kormánybiztosság alá helyeztetett.

Ezen társulat műszaki munkái még nem haladtak annyira, hogy azokból a vármegyét illető folyamparti részekre nézve kimerítő adatok rendelkezésre állnának.

Mezőgazdasági szempontból kevésbé káros kihatásúak a Nyitra folyó áradásai, a melyek leginkább réti művelés alá vett földterületekre terjedvén, átlag inkább hasznosaknak tekinthetők, a mennyiben a talaj termőképességét fokozzák; s csak akkor okoznak némi kisebb területekre szorító

károkat, a midőn a szénakaszálás idejekor következnek be, s így a lábon álló füvet, vagy a már learatott szénát eliszapolják.

Ezen folyónak tekervényes medre s ebből kifolyólag a meder eliszapolása, partszakadások s malmok működésének akadályozása, kívánatossa teszik e folyó medrének szabályozását is, mely által nemcsak jelentékeny földterületek nyeletnének meg művelési céloknak, hanem úgy a malomipar, valamint a folyómenti szántók és kaszálók művelése rendszerebb és intenzívebb kezelést engedne meg.

A hajózásra nem használható s leginkább anyagi károkat okozó folyóvizek gazdasági kihasználása még a halászat terén sem oly mérvű, mint a milyen lehetne. Folyóink közül becses halfajokat csupán a Vág tartalmaz, a hol a galócza, ha nem is bőven, de azért Galgóczig található. Azonban ponty, csuka és harosa halfajokban eléggé gazdag folyóinknak ezen különben előnyösen értékesíthető kincse sem lesz kellőleg kiaknázva.

A halászat rendszeres üzeme alig van életbeléptetve és a halak kipusztítására alkalmas halászati módok, valamint a kimélési időszaknak tekintetbe nem vétele nagyon is divnak.

A mint tehát láttuk, Nyitra vármegyének folyói, mint víziutak nem, hanem inkább csak mint kárttevő tényezők jönnek tekintetbe.

Vasutak dolgában e vármegye szintén mostoha elbánásban részesült.

A vármegye területén levő összes vasutak hossza 209 kilométer.

Ezen vonalhosszból jut a budapest-bécsi vasutvonalnak ezen megyén áthaladó részére 37 kilométer, a vágvölgyi vasutvonalra 48 kilométer, a galgócz-lipótvár-pozsonyira 6 kilométer, a morvavölgyire 31, a nyitravölgyire 84 és a keskenyvágányú holics-gödingire 3 kilométer. A budapest-bécsi és a vágvölgyi vonalrészek kivételével az összes többi vasutak másodrendűek s a vármegye gazdasági s egyéb forgalmi igényeinek nem felelnek meg. Mert erdő- s mezőgazdasági termékeinek kivitelét csak kerülő utakon, tehát a termelőt terhelő szállítási költségtöbblettel teszik lehetővé s a vármegye egyes részeinek közigazgatási s igazságszolgáltatási szempontból olyannyira szükséges érintkezését a székhellyel fölötté megnehezítik.

Ezen jelentékeny horderejű hiányokon segitendő, egy transversalis, a vármegye székhelyét annak északnyugati végpontjával s ezen túl a morvaországi vasutakkal összekötő vasutvonalnak kiépítése lett tervbe véve, melynek létesítéséhez a vármegye 650.000 frt. megszavazásával hozzájárul. A sok nehézségek és akadályokkal küzdő, még a vasutépítési

rendszerek tekintetében is sok változásokon átment ezen vonalszakasznak tervezete jelenleg a kivitel határpontját elérte. S noha azon körülmény miatt, hogy e vonalszakasz egy nagy része a vármegyének a vasutakat leginkább nélkülöző Mlava vidékét elkerülve, a szomszéd Pozsony megye területén fog haladni, a vármegye közönségének óhaja minden tekintetben nincs kielégítve, mégis a vármegye morva-menti részeinek összeköttetése a székhelylyel, valamint a nyugatnak gravitáló kiviteli forgalom ezen vasut által megkönnyítettén, annak létesítését a vármegye közönsége örömmel várja.

A vasuti hálózat kiterjesztése s a megyének a székhelytől távol eső vidékei érdeke szempontjából fölötte fontos nagybélcz-privigyei vasutvonal kiépítése tényleg megkezdett s e vasutnak ruttká-hatvani vonalszakasszal leendő összekapcsolása fogná a vármegye azon rég táplált óhajlásának teljesülését eredményezni, hogy a nyitravölgyi vonal elsőrendű vasutvonallá emeltetvén, a személyforgalom lényeges öregbitésén kívül Magyarország gazdasági termékeinek kivitele észak felé, mint ez irányban legrövidebb útvonalon, közvetítettnek.

Nagyfontosságú szerepet játszanak a vármegye forgalmának közvetítésében a közutak, melyeknek összhossza, a vicinalis utakat bele nem számítva, 1018³⁶⁶ kilométert teszen. Ebből 96⁴⁷⁶ kilométer az állami kezelés alá tartozó úthálózatra esik s a vármegye törvényhatósága 922³⁹⁰ kilométer hosszú útvonalat tart fenn. Ezenkívül 620 kilométer hosszúságú községi közlekedési úthálózat fentartásának terhe is a lakosság vállaira nehezedik.

Ezen átlag jókarban levő útvonalak fentartására 10⁰/₀ utadó van kivetve, mely százalék az 1,673.540 forintnyi egyenes állami adó után 167.354 forintnyi tekintélyes összeget tesz ki.

A vármegye forgalmi eszközeinek fentartásánál, a mint láttuk, nagyon is önerejére támaszkodik, a mennyiben az állam által fentartott útszakaszok az összes útvonalaknak ¹/₁₀ részét sem teszik ki. S ha tekintetbe vesszük, hogy egyes útvonalaknak, mint pl. a nyitra-gajdéli s nyitra-aranyosmaróthinak hadászati fontossága is van, jogosult lenne a vármegyének azon óhajlása, hogy az állami hozzájárulás aránya — az útfentartást illetőleg — a vármegyére nézve kedvezőbbé alakíttassék.

II. Népeesség.

Nyitra vármegye lakossága nemzetiségi szempontból három részre osztandó, ugymint: magyar, német és tótira; a mely nemzetiségek a vármegye lakosságának zömét képe-

zik, míg oláh, ruthén, szerb, horvát, vend és egyéb nemzetiségűek a lakosságnak alig számbavehető kis részét teszik ki.

Az 1890. évi népszámlálás szerint ugyanis a vármegye lakossága 396.559-et tett ki, a mely számból 17⁵²/₁₀₀ jut a magyar, 9⁰⁵/₁₀₀ a német és 72⁸²/₁₀₀ a tót nemzetiségűekre; míg a fenn felsorolt többi nemzetbeliek a lakosságnak csupán 0⁶¹/₁₀₀-át adták.

A vármegye jelenlegi lakosságát összehasonlítva a tíz év előtti népszámlálás adataival, 7⁵¹/₁₀₀ szaporulatot észlelünk, melynél kisebb szaporulati százalék az ország 51 törvényhatóságában található.

Ezen kedvező arány létrejötte a fölötté magas születési aránynak köszönhető, mely az 1880-tól 1890-ig terjedő tíz év számadatainak átlaga szerint 1000 lakosnál 47⁹⁰-et tett ki.

Hogy ily magas születési arány mellett a lakosság szaporulata nem nagyobb, annak okát a fentjelölt tíz évi átlag szerint mutatkozó 37⁷⁰/₁₀₀₀ halálozásban leljük meg, melynél nagyobb az országnak csupán három vármegyéjében tapasztalható.

A vármegye lakosságát, annak terület-nagyságához viszonyítva, egy négyszögkilométerre 72⁸² lakos jut; a vármegye tehát a sűrűn népesített megyékhez tartozik, a mennyiben az országnak ilynemű, 54¹⁰ lakosban megállapított átlagát jelentékenyen felülmúlja.

A népesség ezen sűrűségének a vármegye mivelhető földterületének termőképessége, különösen a vármegyének legsűrűbben lakott északi és északkeleti részeiben sehogys sem felelt meg, mely kedvezőtlen aránynak természetszerű következményét a kivándorlás képezi.

Az élet fentartásához legszükségesebb kellékek beszerzését lehetővé nem tevő otthont, a természettől gazdagabban megáldott s kevésbbé sűrűn lakott vidékekkel, vagy a rohamos fejlődése folytán a kenyérkeresetnek számtalan módját nyújtó fővárossal cseréli fel a lakosság, hogy ott szorgalmas, ernyedetlen munkájával szerezzék meg a maga és családja fentartásához szükséges pénzösszeget.

A kivándorlás jellege azonban leginkább ideiglenes, a mennyiben a lakosság otthonát csupán az év egy bizonyos szakában, rendszerint tavasszal hagyja el, hogy 5—6 havi távollét után, mely idő alatt leginkább mezei munkák végzésével foglalkozik, otthonába ismét visszatérjen.

Ily jellegű kivándorlást észlelünk a pöstyéni s vágújhelyi járásban, a honnan évenként a mezei munkák idejében 500—1000 ember szokott leginkább Romániába kivonulni; és főként a privigyei járásban, mely járás lakosságának 20⁰/₁₀₀-a hagyja el tavaszkor otthonát, hogy részt a vár-

megyének déli, termékeny vidékein, nagyobbbrészt azonban az ország más távolfekvő részeiben keresse meg kenyerét.

A vármegyéből állandóan távollevők leginkább a fővárosban és a szomszéd Ausztriában tartózkodnak s az összlakosságnak mintegy 8⁴⁰/₁₀-át teszik ki.

Vegyes jellegűnek ismerendő el az amerikai kivándorlás, mely megyénkben eddigelé túlságos arányokat nem öltött s mely leginkább a galgóczi, szeniczi, vágúj helyi, holicsei, miavai és póstyéni járásokban észlelhető.

Vegyes jellegűnek nevezem e kivándorlást azon okból, mivel a kivándorlottak egy része állandóan Amerikában marad, míg egy része egy vagy több évi távollét után hazájába ismét visszatér.

A fentnevezett járásokból az 1893-ik évben összesen 1124 egyén vándorolt ki Amerikába, kik között 198 iparos, 306 birtokos, a többi pedig napszámos volt. A birtokosok közül 26-an a kivándorlást megelőzőleg birtokukat eladták, míg a többi azt megtartotta; s így feltehető, hogy ezek otthonukba való visszatérésük szándékával hagyták el hazájukat.

Ezen kivándorlás nemzetgazdasági fontossága, tekintettel a kivándorlóknak csekély számára, lényegesnek nem nevezhető; sőt tekintve azon körülményt, hogy a kivándorlottak az 1893. év folyamán 257.390 frt. 84 krt küldtek Amerikából otthonukba, pénzügyi szempontból el sem ítéltető.

Hátrányosabb következményeket mutat fel a kivándorlás, ha azt a védkötelezettség teljesítése szempontjából ítéljük meg, a mennyiben sokan a kivándorlottak közül egyenesen ezen kötelelem alóli menekülés céljából mennek el Amerikába, úgy, hogy az 1893. évi fősorozás alkalmával 146 hadköteles Amerikában való távolléte miatt előállitható nem volt.

Nemzetiségi szempontból azonban ezen kivándorlás feltétlenül elítélendő, mivel a kivándorolt, kizárólag tótajkú lakosság az Amerikában jól szervezett és kellő pénzösszegekkel rendelkező pánszláv izgatók közé kerülve, nemzeti érületében megméltelyezve jön vissza otthonába és ott e méltelynek buzgó terjesztőjévé válik.

A magyar ajkú lakosság a vármegyének leginkább déli részeit tartja elfoglalva, a Vág völgy legdélibb részén, a Vág és a Nyitra völgy közötti déli területeken tartózkodik s csupán a Nyitra völgyében nyomul fel a Nyitra városnál is magasabban fekvő területekre. A magyarok által lakott községek csoportja egy-egy tótajkú község által van helyenkint megszakítva, mely községeknek és ezek számos lakóinak magyar nevei kétségbevonhatlanul tanuskodnak a mellett, hogy ezen községek lakossága magyar ajkú volt.

A vármegye magyar ajkú lakosai között úgy testalkat, mint szokások, szokifejezések, ruházat és életmód által feltűnnek a Zobor hegység alján elvonuló Gerencsér, Csitár,

Ghymes, Kolon, Zsére, Béd és Menyhe községek lakói, a kik valószínűleg kazár eredetűek s ezen eredetüknek typusát mai napig sem vetköztették le.

Ugyancsak érdekes nemzeti typust képviselnek a privigyei járás egyes községeiben lakó németek is, a kiknek bevándorlása talán a XIV. században, valószínűleg bányamivelés céljából történt. Eredeti szűkebb hazájuk ismeretlen, a meny nyiben oly német nyelvezet, a milyennel ők egymás között érintkeznek, egész Németországban sehol sem észlelhető.

Azt állítják, hogy Cseh- és Szászország határán vannak egyes községek, a melyeknek lakossága a mi privigyei németeinkéhez hasonló nyelven érintkezik egymással.

Hogy ezen németek, a kik különben a csekély számú s leginkább a nyitrai és nagytapolcsányi járások egyes községeiben lakozó s földmiveléssel foglalkozó hanoveranusokkal az összes megyei német ajkú lakosságot képezik, bányamivelés céljából jöttek be az országba, annak bizonyítékát képezi azon körülmény is, hogy az általuk lakott vidékeken érczbányászat műveltetett. Nevezetesen a chvojniczai patak mentén látható homokbuczkák és többméteres sülyedések mutatják, hogy e patak homokjából aranyat mostak ki és az e németek által lakott községek legtöbbje azon helységek mentén fekszik, melyek keleti oldalának egy része még jelenleg is bányamivelés alatt áll.

A vármegye lakosságának zömét képező tótok, az e megyét képező terület meghódításakor már itt talált szlávok utódjainak tekinthetők, nyelvezetük azonban és különösen ruházatuk egyes vidékeken feltűnő eltéréseket mutat.

A vármegye különösen déli részein fekvő nagyszámú községének magyar nevei kétségbevonhatlanul bizonyítják, hogy e községek lakossága szintén magyar volt, de idők folytán a szomszédos, anyanyelvéhez szívosan ragaszkodó tótok által lakott községek népével érintkezve és vegyülve, eltótosodott.

A magyar nyelv és nemzeti érzület terjesztésének célját valló Felvidéki Közművelődési Egyesület működésének nagy hasznára válik ezen körülmény kellő felismerése és felhasználása. A mennyiben ezen, a magyar ajkú községek közé mintegy beékelt, eltótosodott lakosok visszamagyarosítása könnyen sikerülhet és a magyar nyelv terjesztése munkájának szilárd alapját képezheti.

A népszámlálás adatai különben arról is tesznek tanúságot, hogy már az utolsó évtized sem lett magyarosítás szempontjából kihasználatlanul hagyva, a mennyiben a magyar ajkú lakosság ezen évtized alatt 2·29⁰/0-al szaporodott, míg a német ajkúaké 1·19⁰/0-al, a tótajkúaké pedig 1·08⁰/0-al apadt.

Különben Nyitra vármegyének úgy a magyar, valamint a német és tótajkú lakossága magyar érzületű s az utóbbiak

között csupán egyes vidékeken burjánzik a panslavismus maszlaga, melynek bódító mérgét leginkább a nemesebb életfeladatra, erkölcsi nemesítés és fenköltebb életnézetek terjesztésére hivatott tényezők tenyésztik a gondjaikra bizott lakosság között, annak a más ajkúak közötti összetartozás érzetét meglazítva, honszeretetének lángját kioltva, kiteszik azt az általa köllőleg fel sem fogható horderejű politikai izgatások veszélyeinek s kihasználják saját önző érdekeik előmozdítására

Remélhető, hogy a nemzeti szellemben helyesen vezetett ellenmüködés, támogatva, ha kell döntőbb tényezők súlyával is, ezen vészes áram terjedésének útját állani fogja.

Vallás szerint a lakosságnak 77.46⁰/o-a róm.-kath., 0.01 görög-katholikus, 13.79⁰/o ágostai, 1.35⁰/o református és 6.87⁰/o zsidó

Magyarosodás szempontjából 1.90⁰/o szaporulat volt a róm.-katholikusoknál, 0.43⁰/o az ágostaiaknál és 8.66⁰/o a zsidóknál.

Mig a reformátusoknál e tekintetben 0.25⁰/o-nyi hanyatlás észlelhető.

A vármegye népességének jellemzésénél nem hagyhatom említés nélkül a lakosság munka- és keresetképességét olyanmire befolyásoló testi és szellemi nyomorékokat, a kik keresetképtelenek lévén, nemcsak önmaguk nem szerezhetik meg létezésük feltételeit, hanem azok megszerzése embertársaik terhére esik. Ezeknek száma tehát egy bizonyos határt elérve, nemzetgazdasági fontossággal is bír s mint ilyen, már a fogyatkozások keletkezésének meggátolására szolgáló módzatok kijelölése szempontjából is köllő figyelemben részesítendő.

Az utolsó népszámlálás szerint Nyitra megyében 437 vak, 367 siketnéma, 134 elmebeteg és 319 hülye egyén létezik. Ezen nyomorékok száma tehát 1.257-et tesz ki, melynél több az országnak csak kilencz vármegyéjében van.

III. Mező- és erdőgazdaság.

Nyitra vármegye termőföldterülete 954.580 kat. hold. Ebből 526.043 hold szántóföld, 13.845 kat. hold kert, 63.415 hold rét, 83.958 hold legelő, 3.275 hold nádas, 6.339 hold szőlő, 210.508 hold erdő és 47.197 hold terméketlen terület.

A birtokok száma 104.332; még pedig túlnyomó nagy számban az 1—10 holdig terjedő kisbirtokok vannak képviselve.

Ugyanis	1—10	holdig terjedő birtok van	90.318
	10—50	» » » »	12.206
	50—100	» » » »	797
	100—300	» » » »	576
	300—600	» » » »	223
	600—1000	» » » »	102
	1000—5000	» » » »	105
	5000 holdon felül	» » » »	5

Ezen adatokból láthatjuk, hogy Nyitra vármegye mezőgazdasági viszonyait a latifundiumok szülte veszélyek nem fenyegetik, a mennyiben az összes földbirtokoknak $98\frac{26}{100}$ -a az 1–50 holdnyi terjedelmű kisbirtokra esik, míg az 1000 holdnál nagyobb birtokok száma az összes birtokoknak alig $0\frac{1}{10}$ -ot tesz ki.

A 300-tól 1000 holdig terjedő birtokok tulajdonosai által képezett úgynevezett középosztály e megyében az összes birtokosoknak $0\frac{3}{10}$ -át adja; a birtokososztályban tehát igen gyengén van képviselve.

A korlátolt forgalmú birtokok 247.386 kat. holdnyi területet foglalnak el, a vármegye összes művelés alá tartozó földterületének tehát $25\frac{91}{100}$ -át teszik ki.

Ezen korlátolt forgalmú birtokok közül:

kincstári birtok	120 kat. hold,
vallás- és közalapítványi	6.927 » »
vasuti	961 » »
hitbizományi	66.571 » »
községi és közbirtokossági	127.583 » »
egyesületi, gyárak és iparvállalatoké	297 » »
egyházi jellegű	29.269 » »
egyházközségek birtokai	11.224 » »
nevelési célokra szolgáló birtokok	4.434 » »

A vármegye nagyobb birtokai közül kiemelendők: a néhai gr. Károlyi Alajos tótmegyeri, a br. Wodianer Albert komjáthi, a gr. Hunyady Imre úrményi, a gr. Forgách Károly ghymeszi, a br. Stummer Sándor nagybodaki, a br. Stummer Agoston tavarnoki, a gr. Pálffy János privigyei, a gr. Erdődy Ferencz galgóczy, a br. Springer Gusztáv bucsányi, a br. Schey Pál jattói, a gr. Pálffy József vittenczi, a császári háznak holicsei uradalmi, melyek részint erdőgazdasági, de leginkább mezőgazdasági tekintetben mintaszerűen berendezve az intenzív mezőgazdaság minden jelenkori haladásának tanulságos képét adják.

Ezen nagybirtokoknál a gőzeke, gőzcséplőgép s a gazdasági gépeknek sok más neme rendes használatban van s állattenyésztés dolgában: a tiszta állatfajok fentartása, szarvasmarha, juh és lótenyésztés sikeresen üzemlik.

Különösen nagy gondot és költséget fordítanak a tiszta szarvasmarhafajok tenyésztésére a holicsei, úrményi, bucsányi uradalmak és a lótenyésztésre a bucsányi, vittenczi, úrményi és bodoki uradalmak, mely utóbbiak közül az úrményi, bucsányi és vittenczi uradalom versenystállókat tart fenn, míg a bodoki uradalomban kizárólag tiszta fajú használati lovak tenyésztetnek.

A gazdálkodási rendszer ezen uradalmakban, a mint

már jeleztem volt, intensív, azonban a vármegye mezőgazdasági üzemére abból következtetést vonni nem szabad.

Ezen uradalmakban, a szivességből nyert értesülés szerint, a művelés alá tartozó földterületek legnagyobb része állandó művelés alatt áll, ugar, egyesek kivételével csupán mint zöld-ugar szerepel.

A művelés alá vett területnek 27⁰/₀-a őszi kalászos, 26⁰/₀-a tavaszi kalászos, 19⁰/₀-a kapás és 28⁰/₀ takarmányneműek alá esik.

Egyes uradalmakban a rétművelés is már okszerű berendezést nyer, a természetadta öntözési eszköz: a folyóvíz célszerű csatorna-rendszer útján a rétek nedvesítésére fordítatik s ez által a rétek termőképessége lényegesen emeltetik.

A nagyobb uradalmaknál átlag tapasztalható ily művelési rendszer a vármegye termőterületének zömét képező kisbirtokoknál azonban hiányzik.

Nyitra vármegye égalj- és talajviszonyai egyes vidékek szerint oly különbözők, hogy a kisbirtokosok mezőgazdasági viszonyainak megbeszélése, ezen tényezők különböző volta miatt egy szempont alá nem vonható.

Az Alföld legjobb termőföldjeivel vetekedő morvavölgyi része a megyének, valamint a Vág völgy és a Nyitra völgyének déli részein levő hasonló jellegű földterületek minősége össze nem hasonlítható a vármegye keleti és még kevésbbé északra-keleti részeinek termőföldjeivel és nem ítéltető meg az amazokat művelő egyének e nembeli ténykedése után az utóbbiak földművelőinek gazdálkodása.

A tótmegyeri, surányi vagy galgóczi földműves június végén már learatja márcziusban elvetett gabonáját, mely az elvetett magnak húszezorosát adja meg neki, míg a privilegyei járás lakóinak nagy része augusztus végén szedegeti össze májusi vetésének silány termését, mely helyenkint, rossz években, az elvetett magot alig adja vissza s a földműves fáradságának gyümölcse csupán azon vékony szalma, melyet kismértékben üzött marhakereskedése céljaira okvetetlenül szükségel.

Ily körülmények között érthető, hogy míg a privilegyei vidéki, különösen a rudnóvölgyi, gajdeli, tuzsinai ember a durva, — porondos, kőtermelő, sovány talajjal fedett fensíkok vagy hegyoldalak talaját, bozontos szőrű apró marhájával nagy fáradsággal megművelve s abból a silány termést kikerőszakolva, ezen, a földet túlerőltető művelés után azt a jövő évben a jól kiérdemelt nyugalomnak átengedni kénytelen, földjeinek legnagyobb része tehát a kapásnövényzettel való műveléstől eltekintve, két évi turnusra van beosztva; addig a televénydús talajban dolgozó holicsvideki földműves egyáltalán nem ugarol, a vág- és nyitravölgyi gazda három vagy négy évi forgalmú ugarolásra rendezi be birtokát.

Ha azonban ezen, talán minden felsőmagyarországi vármegyében fennálló talaj- és éghajlatkülönbözetektől eltekintve az egész vármegye mezőgazdasági működése eredményeinek átlagát szemléljük, azt fogjuk találni, hogy ugarolás tekintetében Nyitra vármegye az egész országra fennálló átlagot megközelíti, a mennyiben az ország összes szántóföldjeinek 14⁹⁶/₁₀-a, míg a vármegye összes szántóföldjeinek 13⁵⁵/₁₀-a ugar, tehát az országos átlagnál valamivel kevesebb.

A kalászos vetések között Nyitra megyében az őszi kalászosok az összes vetéseknek 33⁶⁷/₁₀, a tavasziak pedig 66³³/₁₀-át teszik ki, míg az egész országra nézve átlag 42⁵⁹/₁₀ jut az ősziakra és 57⁴²/₁₀ a tavaszi vetésekre. Ezen különbszetnek eredete a vármegye hidegebb éghajlú és soványabb talajú vidékének kiterjedt voltában keresendő, a hol a búza egyáltalán nem, a rozs pedig csak korlátolt mérvben termelhető.

A mezőgazdasági termények között kiváló helyet foglal el a cukorrépa, mely a Morva, Vág és Nyitravölgyének egyes vidékein nagy mérvben termeltetik.

A statisztikai adatok szerint Nyitra megyében 14.409 hektár esik répamívelés alá s ezen 2.729.661 métermázsza, hektáronként tehát 189⁴⁴/₁₀ mm. cukorrépa terem. Az egész ország répatermelésének átlaga hektáronként 184³⁴/₁₀ métermázsát tevén ki, Nyitra megye répatermése az országos átlagot métermázsánként 5 métermázsával fölülmulja.

Ezen művelési ágra kedvező talajviszonyainknak ily kihasználása a termelő jelentékeny anyagi előnyével is jár, a mennyiben a répa métermázsájának átlagos ára gyanánt 93 krt véve föl, a termelő a répaművelésből hektáronként átlag 175 frtot kap.

A répaművelésnél is fontosabb, mert a talaj termőképessége iránt kisebb igényeket támasztó s azt kevésbé kiaknázó az árpatermelés, melynek nagyrésze a külföldön jóhírnevű tót árpa elnevezés alatt kerül a malátagyárak s közvetve a sörfőzdékbe.

Tapasztalásszerűleg az árpa azon termény, melynek értékesítése a mai nyomott gabonaárak mellett is a legelőnyösebb s mely jó minőségben, fehérén a piacra hozva, a mai búzaárakat tetemesen felülmúló értékben vásároltatik.

A mezei munkások bérvizsgálatai különbözők, a mennyiben az aratásért nagyjából terményekben 10–12-ed rész jár az aratóknak, míg a cséplésnél, mely most már leginkább gőzcséplőgépekkel végeztetik, a géptulajdonos a ki-cséplelt magnak 4–5⁰/₁₀-át kapja, a segéd munkások pedig készpénzzel naponként 40–60 krral fizettetnek.

Igen nagy elterjedést nyertek a vármegyében a gőzcséplőgépek, melyek száma az 1893. évben 274-et tett ki s melyek nagyjából idegen birtokosok gabonáját csépelve, kizárólag ily czélzattal lesznek egyesek által tartva. Ott,

a hol még cséppel verik ki a magot, a mi különben egyes parasztbirtokosoktól eltekintve mai nap már alig észlelhető, a cséplők a kivert magnak 12-ed részét kapják. A gőzcséplőgépeken kívül igen elterjedt használatban vannak a kézi vagy lóerővel hajtott kisebb cséplőgépek is, a melyeneket már egyes tizholdas gazdák udvarában is láthatunk.

A munkásviszonyok általában eléggé kedvezőknek nevezhetők, a mennyiben a vármegyének legdélibb részein észlelhető munkáshiányon kívül a többi vidékeken elegendő munkakerő áll rendelkezésre.

Kivételt képeznek ez alól a nagyobb uradalmak, a melyeknél az időszakonként beálló nagyobb munkásszükséglet, a kaszálás, répamivelés, aratás alkalmakor más vidékek munkáskezeivel fedeztetik.

Egyes szűkebb vidékeknek, leginkább a Vág völgye legdélibb részeinek lakói, káposzta, sárgarépa s egyéb zöldség-neműek termesztésével foglalkoznak szazok forgalomba hozatala céljából nemcsak a nyitrai s egyéb környékbeli nagyobb piacokat látogatják, hanem terményeikkel Bécs és Budapestet is fölkeresik.

Az ily káposztásföldek évi hasznobére gyanánt 150 frtot is elfizetnek s kellő szorgalom és szakismeret mellett, daczára ezen igen magas bérösszegnek, tetemes tiszta jövedelemre is szert tudnak a bérlők tenni.

Sajnos, hogy épp ezen tősgyökeres magyar, józan és szorgalmas nép van a zabolátlan Vág folyó áradási veszélyeinek leginkább kitéve, mely áradás sokszor minden szorgalmas munka teljesítésére alapított, jogosan reményelt jövedelmüket megsemmisíti.

Az előbbieken már jelzett szabályozási munkálatok hivatvák, megyénk ezen értelmes nép által lakott területeit az árvíz okozta károk ellen biztosítani s e nép részére a megérdemelt vagyonosodás útját egyengetni.

Nem világhírű, de a belforgalomnál és még inkább a kézimunka után élők kereseténél fontos szerepet játszik a vármegyének bortermelése is, mely különösen a Vág völgyében Vágújhely és Galgócz vidékén, a Nyitra völgyében, különösen a Nyitra várostól a völgy mindkét oldalán délfelé húzódó dombláncolatokon kiváló gazdasági fontossággal birt.

Boraink közül messzeterjedő hirnévre csupán a vágújhelyi vörös bor tett szert. Kisebb kiterjedésben, de annál előnyösebben ismertek azonban a zabori, czétényi, csornoki leginkább fehér borok, melyek úgy alkoholtartalom, valamint zamatra nézve kiválóan jóízű asztali borokat képeznek.

A hazánk minden tájékán pusztító phylloxera e vármegye szőlőterületeit sem kímélte meg s a még néhány év előtt élénken zöldelő dús termést nyújtó hegyoldalak durva porondos, kötörmelékcs, vagy meszes, agyagos talaja kietlenül,

fedetlenül sárgállik a fehérre meszelt szőlőházak között, egy, még alig mult idő viruló mezőgazdasági ága pusztulásának szomorú képét nyújtva.

Megyénkben a phylloxera pusztítása már azon időben lépett föl, midőn az ország más vidékein már alkalmazásba vett védekezések elégtelensége bebizonyult. Ez okból a phylloxera felléptének megállapítása után egyéb intézkedések nem tétettek, minthogy a szőlők zár alá helyeztettek.

Ezen, a kivitel némi korlátozásával járó zárlat azonban nem gátolta a munkásokat abban, hogy a phylloxera-lepett területen végzett munka után más, e rovartól mentes vidékek szőlőiben munkát ne végezzenek, a hol ugyanazon lábbelikben s ugyanazon eszközökkel dolgozva, a phylloxera terjedésének gyorsítására kétségtelenül közreműködtek.

Ezen elbánásnak köszönhető, hogy a vármegyének szőlőterülete 10 év alatt 4300 hektárról 3899-re apadt, vagyis az összes szőlőterületeknek 9³/₁₀-a teljesen elpusztult.

A népünknl minden téren tapasztalható közönyösség a phylloxerával szemben is következetes maradt önmagához, úgy, hogy a teljesen tönkretett szőlőterületek újból való kiültetése is csak csigalépésekben halad előre.

A megye összes szőlőterülete 1892. évben 3899 hektár volt s ebből 805 hektár, vagyis az összes szőlőknek 20⁶⁴/₁₀₀-a phylloxera által volt ellepve.

Ezzel szemben immunis talajba csupán 58 hektár és nem immunis talajba 331 hektárnyi terület lett újból kiültetve az utóbbi tíz év alatt, tehát az elveszett területeknek alig 50⁰/₁₀₀-a.

A phylloxerán kívül a peronospora is veszélyezteti a szőlők termőképességét, mely 1891. évben az összes szőlőterületeknek 72⁶⁰/₁₀₀-át ellepte. Ugy látszik azonban, hogy a védekezés biztosságát belátva s annak aránylag olcsó s könnyű kivihetőségét felhasználva, a szőlőtermelők nem nézték tétlenül ezen élősdinek terjedését, a mennyiben az 1892. évben a peronospora által ellepett szőlőterületek az összterületeknek már csak 33⁶⁰/₁₀₀-át tették ki.

Ugy látszik azonban, hogy a phylloxera és peronospora által gyengített szőlőtőkék termőképessége még rohamosabban hanyatlik, semmint azt e két élősdinek látható elterjedése után ítélve, következtetni lehetne. Mert a míg az 1891. évben eladott bor és szőlő összértéke 295.961 frtot képviselt, addig 1892-ben már csak 175.105 frtot tett ki. Hektáronként tehát alig 44 frt. 90 krt jövedelmezett, mely összeg, tekintve a szőlőművelés költséges voltát csekélynek nevezhető. A szőlőműveléshez szükséges munkaerőt mindig azon vidék szolgáltatja, a hol a szőlők vannak s a munkabérek a szokásos pálinka és bor nyújtásán kívül kapásoknál napi 60—80 kr., kötözőknél pedig 50—60 krt tesznek ki.

A szőlő gazdáknak a phylloxera fellépte által meg-

hiusult kilátásait javítani látszottak alkalmasnak a 3 év előtt váratlanul felszökött borárak, melyek a helyenkint nagyon különböző, hektoliterenkint 5—20 frtig váltakozó egységi árakat megháromszorozták. Sajnos, ezen öröndetes lendület igen rövid életű volt s az országot elárasztó olcsó olasz borok a már-már fejlődést ígérő szőlőművelési vállalkozásra bénítólag hatottak.

A gyümölcsstermelés egyes módosabb birtokosok által űzött gyümölcskertészettől eltekintve, mely a legnemesebb gyümölcsfajok termelésével foglalkozik, nagyobb kiterjedést nyert különösen a veszteniczi és rudnói völgyekben, a hol az igazán szegény, gabonatermelésre alkalmas talajjal alig bíró lakosságnak egyik főjövedelmi ágát, keresetforrását képezi.

Az e vidékeken termelt gyümölcsfajok, egyes szilva-neműeket kivéve, a finomabb ízlés követelményének ma már alig felelnek meg s a gyümölcsnek forgalomba hozatala sem olyan, hogy az a gyümölcs elárúztatását távolabb vidékekre kiterjeszthetővé s így jövedelmezőbbé tehetné.

Ponyvával fedett hosszú szekéren, melyet szivós, apró lovak húznak, megindul a veszteniczi vagy rudnóvölgyi ember, hogy az alma, körte, de leginkább szilvát tartalmazó szekér terhén a vármegyének délibb, gyümölcsstermeléssel kevésbé foglalkozó vidékein túladjon. A gyümölcsöt mérők szerint adják el, még pedig vagy készpénzért, vagy pedig megfelelő értékű rozsért. A szállításközben nagyfokú rázkódásnak kitett gyümölcs útközben számtalanszor lesz mérőkébe hintve, a vevők által választásközben ide-oda dobálva s ha az alku az utolsó pillanatban meghiusul, a mérőből ismét a szekérbe visszadobva.

Ily kezelés mellett a gyümölcs mihamar romlásnak indul s az élvezésre még őszkor nem alkalmas téli alma és körte-fajok mihamar elromlanak.

Ujabb időben mozgalom indult meg oly irányban, hogy a veszteniczi és rudnóvölgyi gyümölcsstermelők állami segítyezéssel mellett gyümölcsaszalókkal láttatnak el, mely mód terményeiknek jobb értékesítését s közvetve a gyümölcsstermelésre alkalmas vidéken ezen gazdasági ág művelésének fejlődését lényegesen előmozdithatná.

A méhészet, egyes amateurőknek nagyobb vagy kisebb méhkasgyűjteményeitől eltekintve, a vármegyében oly kiterjedést nem nyert, hogy az mint jövedelmező gazdasági ág tekintetbe jöhetne.

A mezei gazdasággal szorosan összefügg s annak nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezi az állattenyésztés, melynek czéljaira szolgál a kalászos vetemények s répa műveléséből eredő tápszeriletményen kívül 63.415 hold rét, 83.958 hold legelő és mintegy 100.000 hold takarmányneműekkel mivelt földterület.

Az utolsó összeírás szerint a vármegye területén van 29.012 ló, 124.188 drb. szarvasmarha, 145.547 juh, 2.900 kecske és 45.925 drb. sertés.

A szarvasmarha közül az igavonásra használt állatok leginkább a fehérszörű magyar fajból kerülnek ki, míg a hegyesebb vidékeken, valamint a Morvavölgyben a színes fajok használtak.

Tiszta állatfajok tenyésztését leginkább a nagyobb uradalmak és egyes jobb módú birtokosok űzik s újabban a színes svájci és tiroli fajok tenyésztésére fordítanak figyelmet, míg az évek előtt nagy előszeretettel tenyésztett hollandi faj mindinkább elhanyagoltatik.

A vármegye egy négyszögkilométerjére esik 21·7 drb. szarvasmarha.

Ha tekintetbe vesszük, hogy

Angliában	31·3,
Németországban	29·2,
Ausztriában	28·6,
Francziaországban	21·7,
Olaszországban	16·1 drb.

szarvasmarha jut egy négyszögkilométerre, úgy Nyitra vármegyének szarvasmarha-állományát, melynek a terület nagyságához arányosított viszonya Francziaországéval megegyez, kielégítőnek jelezhetjük.

A lakosság számához viszonyítva, 1000 lakosra esik szarvasmarha:

Németországban	355·4,
Ausztriában	345·0,
Francziaországban	317·0,
Angliában	277·0,
Olaszországban	170·0,
Nyitra vármegyében	313·1 drb.

E tekintetben tehát Francia- és Angolország között foglalunk helyet, ez utóbbit és Olaszországot fölülmulva.

Ezen minden tekintetben kedvező arány létrejött azon belátás elterjedésének köszöni létét, mely belátás immár nemcsak a régibb idő óta észszerűen gazdálkodó nagybirtokosoknál, hanem a közép- és kisbirtokosoknál is mindinkább tért hódít s mely abból áll, hogy nemcsak a földművelésre elkerülhetlenül szükséges marhaállomány fentartásáról gondoskodik gazdaközönségünk, hanem a marhahizlalás és marhakereskedésnek sokszor jól jövedelmező ágait is kellő figyelemre méltatja.

Igy a vármegye területéről csupán a jelentékenyebb hizóvásár-területekre, mint Bécs, Pozsony és Budapestre

12.445 drb. hizómarha és 17.376 drb. juh lett az 1893. évben szállítva, míg a vármegye hússzükségletének fedezésére a sertések és kecskéktől eltekintve, az 1893. év folyamán 3.369 szarvasmarha és 2.790 juh vágatott le.

A vármegye területén megtartatni szokott vásárok alkalmával pedig, melyekre vonatkozólag az adatokat csupán a nyitrai, érsekújvári, galgóczi és privigyeiről szereztem be, csupán ezen négy, mindenestre legjelentékenyebb vásárhelyen, évente átlag 17.000 darab szarvasmarha kerül eladásra, melyeknek átlagos értéke két millió frt. körül tesz ki s mely összeg az állattenyésztéssel foglalkozó gazdaközönség kezén fordul meg.

Más színben fog azonban feltűnni a vármegye marhaállománya, ha azt minőség szempontjából fogjuk elbírálni. Mert a mint már jeleztem volt, tiszta állatfajok tenyésztésével csupán a vagyonos osztály foglalkozik, míg a kisbirtokosok állatanyaga, egyes vagyonosabb vidékek jobbmódú gazdáitól eltekintve, minőség szempontjából silánynak jelzendő. Különösen áll ez a vármegye északi és északkeleti részét lakó szegényebb sorsú földműveseknél, a kiknek apró, bozontos szőrű marhája rossz tápláltságával is már elárulja gazdájának szegénységét vagy helytelen eljárását.

A vásárok statisztikája is kimutatja különben egyes vidékek marhaminőségének előnyeit vagy hátrányait, mert a mig példának okáért Érsekújváron az utolsó öt év alatt megtartott vásárok alkalmával eladott szarvasmarha legkisebb ára 40 frt. volt, addig Privigyén a legolcsóbb szarvasmarha 2 frt. 50 kron kelt el, s mig az előbbeni helyen a legdrágább szarvasmarha ára 300 frt. volt, addig az Privigyén csupán 120 frtot tett ki.

A tenyészállatok kijelölésével foglalkozó helyi bizottságok által e célra alkalmasnak talált 845 bikát a vármegyének fenjelzett marhaállományával szemben elegendőnek nem tartom.

Lótenyésztésünk az előzményekben már jelzett néhány telivér tenyésztéstől eltekintve fogyatékosnak nevezhető. Már maga a loállomány, mely négyszögkilométerenként csupán 5% lovat tüntet ki, a Magyarországra megállapított 6% átlagot el nem éri.

Minőség tekintetében pedig a lótenyésztéssel inkább üzletszerűen foglalkozó Érsekújvár vidéki és a használati állatok minőségét illetőleg előnyösen ismert morvavölgyi lakosságtól eltekintve, a haladás és javulás kétségtelenül észlelhető ugyan, de még mindig sok kívánni valót hagy hátra.

A loállomány javítására leghathatósabban működnek közre a tavaszonként egész megyében elszórtan elhelyezett állami méntelepek, továbbá a gazdasági egyesület által életbe léptetett, díjazással egybekötött lókiállítások és lóvásárok.

A loállomány minőségének megítélésére alkalmas áttekintést nyújt az idegen vidékek lovai által kevésbé látogatott nyitrai, galgóczi és privigyei vásárok statisztikája, mely szerint az utolsó öt év alatt a legnagyobb vételár volt egy lóért Galgóczon 350 ft., Nyitrán 300, Privigyén pedig 150 ft.

A minőség csökkentésére közrehat a parasztgazdának azon feltétlenül elítélendő szokása, hogy az alig két éves csikót már befogják s sokszor igen terhes munka végzésére használják. A lóneveléssel már megbarátkozott, azzal üzletszerűen is foglalkozó egyes kisebb kiterjedésű vidékek gazdái pedig észszerűtlen túlóvatosságból a lovakat elkényeztetik, elpuhítják, folytonos istállózás és hizlalás által, szemre előnyösen mutató lovakat nevelnek ugyan, de ezek komolyabb, némi gyorsaságot igénylő használatba vételkor mihamar gyengéknek bizonyulnak s használhatóságuk rendszerint rövid tartamú szokott lenni.

A juhtenyésztés határozottan hanyatlik. Ennek okát nemcsak a folyton csökkenő gypjű- és birkahús-árak, hanem a legeltetési viszonyok terhes volta is képezik. A vármegye hegyes vidékeinek lakóinál, a hol a legelők még hozzáférhetőbbek, a parasztok is tartanak néhány darab juhot, a sík, termékenyebb vidékek lakóinál azonban a juhtenyésztés már csak a módosabb közép- és a nagybirtokosoknál áll fenn s ezeknél is a juhok létszámának lényeges apasztása napiranden van.

A sertésenyésztés azonban igen el van terjedve, a mennyiben alig van, ha még oly kis ingatlannal bíró gazda vagy conventiós cseléd, a ki sertést nem tartana. Csakhogy ezen tenyésztés leginkább a házi szükséglet fedezésének céljaira szolgál, míg céltudatos, különösen a hizlalásra alkalmas fajok tiszta tenyésztésével csakis a vagyonosabb birtokosok s ezek is korlátolt mérvben foglalkoznak.

Lássuk már most, hogy a művelés alá tartozó földterületeknek kiterjedése mikép viszonyul a vármegye állat-létszámához:

A mint ugyanis már felhozott, a vármegyében összesen 347.572 darab hasznos háziállat van. E szerint a vármegye szántóföld-területéből 1 darab marhára esik 1½ kat. hold, a kecske és sertés kihagyásával pedig 1⅞ kat. hold, tehát a trágyázást tartva szem előtt, az arány kedvezőtlennek nem nevezhető.

Javitja ez arányt még azon körülmény is, hogy a vagyonosabb birtokos osztály a műtrágyázás előnyeit mindinkább belátva, azt alkalmazásba is veszi. A parasztbirtokosok is a trágyázás fontosságát ritkán tévesztik szem előtt, s ha nem is teljesen célszerűen, de rendszerint nagy szorgalommal teregetik, a sokszor ugyan már nagyon kilugolt trágyát

földjeikre. Különösen áll ez a kevésbbé jóminőségű termőtalajjal bíró vidékek lakóinál, a kik a trágyázás elmulasztásával egész termésük sorsát megsemmisítenék. Lássuk már most, hogy ezen úgy nemzetgazdasági, mint szorosabban véve földmívelési szempontból olyannyira fontos állattenyésztés egészségügyi viszonyai milyenek és mit tesz a vármegye azok javítása céljából:

Az állategészségügy állapotának megítélése csakis az 1888. évi VII. törvenyczikk életbeléptetési idejétől, vagyis 1889. évi január hó 1-től kezdve nyert megbízható alapot, a mennyiben a ragályos betegségek bejelentésének kötelezettsége csak ez időtől kezdve vétetik komolyan. A lépfene, száj- és körömfájás, sertésorbáncz és a ragályos tüdőlob azon főkórfa-jok, a melyek a vármegye állatállományát leginkább veszélyeztetik.

Igy az 1889-től 1893-ig terjedő időközben lépfenében megbetegedett 25 ló, 710 szarvasmarha és 181 juh s valamennyi el is hullott.

Noha e megbetegedések száma nem túl magas, az ebből eredő kár annál tetemesebb, mivel az leginkább a nemesebb fajú, szorgosan istállózott szarvasmarha- és juhállományt érte.

A Pasteur-Chamberland-féle lépfene elleni oltások ezen baj terjedésének útját állani alkalmasaknak bizonyultak. Vármegyénk gazdaközönsége ezen védoltások alkalmazását azonban nem eszközli oly mérvben, mint azt állatállományának megőrzése kívánatossá tenné.

Igy ezen védoltásokat az

1889. évben	4	uradalom,	9	középbirtokos	4.737	esetben,
1890.	»	4	»	7	»	3.214
1891.	»	5	»	18	»	4.866
1892.	»	6	»	25	»	6.380
1893.	»	6	»	18	»	6.583

végeztette.

Látható tehát, hogy úgy az oltások, valamint az azokat alkalmaztató középbirtokosok száma növekedik, de a kisbirtokosok ezen oltások végzését eddigelé egyáltalán meg sem kísérlették.

Sokkal kisebb kiterjedésben alkalmaztatik a sertésorbáncz elleni védoltás, a mennyiben az csupán gróf Károlyi Alajos és Szilávy József uradalmain, egy bérlnél s három község parasztgazdáinál összesen 1029 esetben végeztetett.

Maga a sertésorbáncz kiterjedése a hivatalos adatok szerint csekély mérvű, a mennyiben az utóbbi öt év alatt csupán 1.162 sertés betegedett meg e kórban.

Sokkal nagyobb elterjedést tapasztalunk a száj- és körömfájásnál, mely betegség okozta anyagi hátrányok, melyek leginkább a közlekedés szabadságának korlátozása, vásárok



betiltása, legelők elzárásában állanak; a gazdaközönséget érzékenyen károsítják.

Az utolsó 6 év alatt 252 községben állapítottatott meg e kórfaj s abban 33.366 darab szarvasmarha, 10.139 juh és 6.622 darab sertés betegedett meg. Ezen elszomorítóan magas számadatok enyhítéseül fel kell hoznom, hogy e baj terjedésének csökkenése évről-évre észlelhető, úgy hogy a míg 1889. évben 133 községben 22.345 hasznos háziállat betegedett meg e kórban, addig az 1893. évben már csupán négy községben 408 darab hasznos háziállat szenvedett száj- és körömfájásban.

Gazdaközönségünk állatállományára azonban legsúlyosabb csapást mérte a ragályos tüdőlob fellépte, mely csapás a kisbirtokosokat sújtja legérzékenyebben s noha a kár már alig néhány községben fordul elő 1—2 esetben, az állatkereskedés szabad forgalmának korlátozása még mindig lidércnyomást gyakorol az ezen üzletággal is foglalkozó gazdaközönségünkre.

A ragályos tüdőlob leginkább a Nyitra völgyének legészakibb részén volt elterjedve, de azért annak egyes esetei az érsekújvári járás kivételével megyeszerte előfordultak.

Az 1889-től 1891-ig terjedő időközben, a midőn még csupán a beteg állatok levágása vagy kiirtására szorítkozott az óveljárás, összezen 691 darab szarvasmarha esett e betegség áldozatául.

Az 1892. évtől kezdve a gyanús állatok értékesítése és a tulajdonosok kárpótlása is megkezdetvén, ezen 2 év alatt 123.000 frt. lett kárpótlás czímén mintegy 1.800 darab szarvasmarháért a tulajdonosoknak kifizetve, mely összegből átlag egy darab szarvasmarhára 68⁷⁰ frt. esik.

Ezen már önmagában véve csekély kárpótlás, a közvetlen, az állatok levágása vagy elszállításából eredő veszteségekért sem elegendő, annál kevésbbé az a közvetett, a forgalmat és kereskedést megnehezítő zár és tilalmi intézkedésekből eredő károkért.

Általában véve az állategészségügy megóvására szolgáló törvények és rendeletek határozmányai, az emberi egészséget illető hasonjellegű intézkedések végrehajtásának és példa gyanánt szolgálható, kellő pontossággal lesznek végrehajtva, szakközeg gyanánt pedig 1 állami főállatorvos felügyelete alatt 13 járási és 3 városi állatorvos működik.

Az erdőgazdaság egy oly megyében, melyben az erdők az összes termőföld-területnek 22⁹/₁₀-át teszik ki, fontos közgazdasági tényezőt képez. Sajnos, hogy e tényező kellő méltatásban nem részesül s a legeltetésekből eredő pillanatnyi és látszólagos előny kedvéért az észszerű erdőgazdálkodás tényleges haszna megsemmisítettik. Igaz ugyan, hogy újabb időben az erdőtörvény szigorúbb végrehajtása folytán, külö-

nösen a legsúlyosabb visszaélések színterét képező községi erdőkben az állapotok javulnak, de az erdőfejlődés lassú voltából kifolyólag, az évszázadokon át folytatott czélszerűtlen eljárás következményei még hosszú időnkig lesznek érezhetők.

Az összes 210.508 kat. holdnyi erdőterületnek 29·0^o/_o községi tulajdon, 0·8^o/_o egyházi és közalapítványi, 16·1^o/_o hitbizományi és 54·1^o/_o-a magántulajdon.

Fanemekre nézve pedig 36·3^o/_o tölgy, 52·0^o/_o bükk és egyéb lombfa, 11·7^o/_o pedig tűlevelű. A lomberdő tehát jelentékeny túlsúlyban van. A tűlevelű erdő leginkább a privigyei járásban, mint a természetének legmegfelelőbb talaj és égáviszonyok között fordul elő s ezen járás összes erdőterületének 32·7^o/_o-át foglalja el. Nagy kiterjedésben található ez még a szeniczi járásban, a hol a terméketlen homokterületek talajának megkötése céljából is nagyobb kiterjedésben ültetetik.

Az erdők állaga túlnyomó részben 1—20 éves, ezen korú állag az erdő területének átlag 43^o/_o-át teszi ki s a fanemek minőségének arányával egyenlően viszonyul.

Igy azon járásokban, a melyekben a tűlevelűek jelentékenyebb területeket foglalnak el, az 1—20 évi korig terjedő állag alig 20—30^o/_o-ot tesz ki, míg a hol a tűlevelűek alig vagy éppen nem fordulnak elő, ezen korú állag az erdőterületeknek 40—70^o/_o-át képezi.

A 20—40 évig terjedő állag a területnek 30, a 40—60 évig terjedő állag pedig 27^o/_o-át foglalja el.

Ezen az erdőgazdaság legközelebbi jövőjére nem igen kedvező kilátással kecsegtető állapotnak főokát az évek hosszú során folytatott rablógazdálkodás képezi ugyan, de a fiatal állagú terület nagyságának oka a mindinkább terjedő cserhántásban is rejlik, mely az erdőgazdaság jövedelmeit lényegesen növeli s ott, a hol a talajviszonyok nem igen kedvezőtlenek s a hántással kapcsolatos tarolás után felsarjadzó hajtások kellő óvásban részesülnek, az erdő minőségének javítását láthatóan előmozdítja.

Az erdők értékesítésének főforrását a tűzifa képezi, mely ott, a közlekedési viszonyok nem igen kedvezőtlenek, 3—4 órai fuvarozás költségeit könnyen elbirja.

Nagyobb erdőterületek rengetegeiből a fát usztatással is leszállítják. A fa értékének csökkentésével járó ezen szállítási mód azonban tudtommal a vármegyének alig 1—2 uradalmában gyakoroltatik.

Épületfát a privigyei járás kiterjedt erdőségei szolgáltatnak leginkább, ezekből azonban a szállítás oly költséges és oly nehézségekkel van összekötve, hogy azon erdőknek ilyenmő hasznosítása még igen sok kívánni valót hagy hátra.

Üzemképes bánya a vármegye területén nincsen. Kétségtelen ugyan, hogy különösen a vármegyének északkeleti

határát képező hegylánczatot nemcsak érczet tartalmaz, sőt a mint azt a helyenként fennmaradt nyomok mutatják, azon vidéken a bányászat és aranymosás üzemelt is, de a művelés költségeit meg nem térítő nemes ércztartalom az üzem folytatását czélirányossá nem tette.

Lehetséges, hogy a tervezetben levő új bányatörvények a vállalkozási szellemre serkentőleg fognak hatni s az ez irányban meddő vármegye talaja a bányászati iparágnak is megnyílik.

A vármegye északkeleti határán levő Handlován már évek óta fennállott kőszénbánya üzemét a szén kivitelének költséges volta miatt be kellett szüntetni, s ezen a megye területén levő egyedüli bányatelep üzembe hozatalának feltételeit képező vasuti összeköttetés létesítésétől függ, hogy e bányának különben használható fekete kőszene hasznosítható legyen s azzal az egész vidék szegény, s kenyerét az ország távol vidékein kereső lakosságának megélhetése, saját otthonában megkönnyíthessék.

A vármegye gazdaközönsége a társulás szellemének a jólét és anyagi felvirágzásra is gyakorolt előnyös hatását csak lassan ismerte fel s így a gazdasági viszonyok javítására hivatott gazdasági egyesület létesítésének eszméje csak az 1860-ik évben vált testté s akkor is az elnyomatásából még fel nem szabadult, sőt ennek bénító hatása alatt álló értelmiség vezérférfiainak buzdítására, inkább a felszabadulás kelő napja felvillanó fényének varázsa által előidézett szebb remények szülte politikai tervezgetések alkalmas lepleül szolgált.

A kiegyezés létrejöttével a czélzatok leplezgetésének szüksége megszűnt ugyan, azonban mintha az egyesület alapítóinak akkor indokolt elégedetlensége a tagok örökkéül átszállt volna, továbbra is inkább a politikai ellenzékeskedés, mint a gazdák érdekeinek előmozdítása képezte a gyűlésezések főczélját; míg a szervezésben öntudatosan eljáró államhatalom az elégedetlenség talaját mindinkább meddőbbé tevén, az egyleti életnek hosszú pangása állott be.

Az utóbbi évek folyamán a viszonyok öröndetes javulásnak indultak, az egyleti tevékenység a tagok részvétele mellett élénken megindult s kizárólag a mezei gazdaság létérdekeinek megóvását és fejlődését tartja szem előtt. A vásárok és állatkiállítások, gazdasági gépversenyek és kiállítások, az állatfajok nemesítése, a termőföld czéltudatos művelése ismeretének terjesztésére irányított törekvéseknél, szóval a mezei gazdaság emelésére hivatott minden tényező nyilvánulásánál a megyei gazdasági egyesület hathatós és czéltudatos közreműködése észlelhető. S így remélhető, hogy ha csak buzgó tevékenységi láza által el nem ragadtatva, közvetlen czélját szem előtt nem téveszti s erejét és tevékeny-

ségét legalább vidékünkön — a föld értékének és a hasznosbérnek folyton észlelhető emelkedése mellett — érthetetlen, inkább a külföldi példák indokolatlan utánzásán alapuló agrár mozgalmak buzgó támogatására el nem pazarolja, az egyesület a vármegye mezőgazdasági felvirágzásának főtenyezőjét fogja képezni.

Nemzetgazdasági szempontból is komoly figyelembe veendő tényezőt képez a vadászat, mely úgy a vármegye területén előforduló vadnemek különfélesége, valamint az évenként elejtett vad mennyisége folytán e vármegyének az ország összes vármegyéi között kiváló helyet biztosít.

A vadászterületek bérletéből befolyó jövedelmek pedig a birtokosság nem megvetendő bevételét képezik.

A vármegyének 924.600 kat. holdnyi vadászterületéből 146.859 kat. hold erdő és 606.432 kat. hold mező bérelt vadászterületet képez.

Ha már most holdanként átlag csupán 5 krnyi bérösszeget veszszük fel, mely összeg a vármegyében szokásos vadászati bérletek nagyságát tekintve magasnak nem vehető, a vadászterületek kibérléséből 37.669 frt. folyik be. A vadlövés becsértéke pedig a szokásos vadarakat véve alapul, megközelítőleg 83.000 frtot tesz ki.

Az 1893. év folyamán a vármegye területén lövetett: 187 fővad, 26 dāmvad, 311 vaddisznó, 920 őz, 45 moufflon, 55.016 nyúl, 3.729 üregi nyúl, 9.795 fáczány, 15.482 fogoly, 7.774 fűrj, 517 szalonka, 6 tüzok, 143 vadpulyka, 1.072 vízi szárnyas, 5 császármadár, 239 vadgalamb, 10 fenyves madár. Ezenkívül 8.211 szörmés és 15.127 szárnyas kártékony állat.

A 95.267 darab hasznos vad becsértéke a fent kitüntetett összeget kiteszi.

Ezen fényesnek nevezhető vadászati eredmény létrehozatala első sorban a vármegye nagybirtokosai czéltudatos vadlovásának köszönhető. A vadászati törvény életbeléptetése után mindinkább gyarapodó vadállomány s ebből kifolyólag a bérelt vadászterületeknek emelkedő értéke, a vadászat szenvedélyének hódoló kisebb birtokosok és bérlőket is a vadovás és tenyésztés körüli czéltudatos és kiméletes eljárásra indította. De a vadhonosítás terén is a vármegye birtokosai szép eredményeket tudnak felmutatni.

1864-ben gróf Forgách Károly és a szomszéd Bars vármegye zselizi uradalmát birt gróf Breuner Ágoston, Xántus Jánosnak helyszíni szemlélén alapuló biztatására, kísérletet tettek az amerikai vadpulyka meghonosításával és az előbb nevezett főúr ilyeneket saját területén kibocsátott. A kísérlet azonban eredménytelen maradt, a mennyiben valószínűleg az ottani erdőkben gyakori szörmés ragadozók, ezek különben is nem igen elővigyázó madarakat kipusztítottak.

Újabb honosítási kísérletet tett ez állatfajjal a 80-as

években Tóth Vilmos iváncái vadászterülete kisebb erdőségeiben, mely kísérletet siker is követte. A vad szaporodott, azonban a vadász úr a túlszaporodást gátolni akarván, az állományt csak csekély számú egyedre szállította le.

Példáját követték gr. Erdődy Ferencz, majd br. Stummer Sándor; az előbbi galgóczi és pöstyéni, az utóbbi pedig a nagybodoki uradalmakban bocsátván ki e szárnyast, s az jelentékenyen el is szaporodott, úgy, hogy gróf Erdődy Ferencz uradalmain az 1893. évben már 120 vadpulyka lövett.

A 70-es évek során kísérletet tett Tóth Vilmos a kaliforniai fűrj honosításával is, mely azonban sikertelennek bizonyult. A vármegye vadállományának minősége szempontjából kiváló fontosságú honosítást tett gr. Forgách Károly ghymesi uradalmában. Ugyanis 1868. évben 9 drb. moufflont bocsátott ki a ghymesi várromokat környező erdőség egy körülkerített kisebb területére, mely területet azután 1.200 kat. holdra nagyobbította ki.

Ezen vadaskertben e fölötté érdekes vad lényegesen elszaporodott, úgy, hogy midőn a vadaskert kerítéseit a vadász úr az 1883. évben lebontotta, a vadállomány már mintegy 150 darabot tett ki.

A szomszédos erdőterületek birtokosai az első három évben e vad kiméletére kötelezték magukat, mely czélszerű eljárás eredményeül tekintendő, hogy jelenleg már több százra menő moufflon vad tartózkodik nemcsak az eredeti telepítésre szolgáló ghymesi területen, hanem a szomszéd Elefánt, Appony, Kovarcz, Szolcsány, Velcsicz és Zlatnoi erdőségekben is s terjedési köre mindinkább növekedvén, nemsokára már a Kárpátoknak ezen egész keleti kiágazása fog e fürge és minden tekintetben érdekes vadnem honául szolgálni.

IV. Ipar és kereskedelem.

Aránytalanul sűrűn lakott vármegyénk lakosságának megélhetését az anyaföld nyújtotta termékek, mint már jeleztem volt, nem biztosítják. A lakosság nagy része ideiglenes kivándorlással iparkodik magán segíteni, míg egyes vidékeken a pusztá földművelés és állattenyésztésen kívül háziipar üzésével igyekszik a nép megélhetését megkönnyíteni.

A háziipar legelterjedtebb neme a kenderkészítés és a fonalfonás, mely köznépünk majdnem minden családjában s leginkább a házi szükségletek fedezésének határáig üzetik. A vászonszövés azonban már mind ritkábban foglalkoztatja népünk nőtagjait, a kik fehérmű szükségleteiket, különösen a ruhaneműekét, a durva házivászonzt mindinkább elhagyva, szivesebben fedezik, a tetszetős, lágyabb, tartósságra nézve

azonban a házi vászonnal a versenyt ki nem álló vásári gyolcs-neműekkel.

Annál kiterjedtebb mérvben gyakorolják a nők a himzést, mely iparág egyes vidékeken jelentékeny mellékkereseti forrást képez.

A himzések mintáit, melyek leginkább magyar motivummal bírnak, a nők maguk rajzolják s azután a legkülönbözőbb színváltozatokban fehér, vörös, kék vagy sárga selyem vagy pamutból kivarriják.

E himzések leginkább a ruházat díszítésére szolgálni hivatvák, újabban azonban, különösen a pöstyén- és galgóczi vidéki nők megrendelésre függönyöket, takarókat, betéteket is himeznek s ily megbízásokat nemcsak magánosoktól, hanem e cikkek közvetítésére vállalkozó s a himzést készítő nőkkel, sajnos, gyakran uzsoraüzletet csináló, kereskedőktől is nyernek.

Himzéssel leginkább a vágújhelyi, pöstyéni és vágsellyei járásoknak vágmenti községei, valamint a privigyei és szeniczi járások egyes falvainak lakói foglalkoznak; munkájuk a szigorú bírálatot is kiálló pontossággal és eredeti ízléssel készül s annak eladásából évenként átlag mintegy 10.000 frt. folyhat be.

Kisebb mérvben, de nem kevesebb ízléssel űzik a csipkeverést a nyitrai, vágsellyei, galgóczi és vágújhelyi járások egyes községeiben.

Nagyobb kiterjedésű házi iparág a faeszközök készítése, melylyel különösen a vágújhelyi járás Ó-Tura, Hrussó, Lubina és Bottfalva községeiben mintegy 1000 család foglalkozik. Az ekként készített tárgyak leginkább fatálak, só-, bors-, liszt-, turótartók, tölcsérek, csapok, játékszerek. Ezen cikkeket Ausztria, Románia, Szerbiába viszik ki s daczára feltűnő olcsóságuknak, azok évenként mintegy 60.000 forintot jövedelmeznek.

Az ezelőtt iparszerűleg űzött posztó- és daróczszövés Privigyén és Német-Prónán, valamint a bőrcserzés Brezován jelenleg inkább gyárilag üzletszerűen üzetik, míg a kosárfonás leginkább a galgóczi és vágsellyei járásokban képezi számos családnak kereseti forrását.

Felomlító végül a malompitlen-szövés, mely Turolukán és Miaván található s mintegy 100 családnak ad kenyeret. Azonban ezen háziiparszerűleg előállított s házalas útján értékesített pitlen-szövetek, a gyárilag előállított selyempitlen által a versenyből mindinkább kiszoríttatnak.

A háziipar közé sorolandónak tartom a chvojniczai fadaragászati tanműhelyt is, mely a felvidéki közművelődési egyesület által életbeléptetve s államilag is segélyezve, hivatva van a vármegye egy kiterjedt, szegény vidékű lakosságának megélhetési viszonyait lényegesen javítani.

Ezen, eredetileg Novákon létesített, majd Chvojniczára áttett tanműhelyben az ifjúság a fafaragás művészetére lesz tanítva, abban Fröbel- és gyermekjátékszerek állíttatnak elő s gyártmányai már is több kiállításon kitűnő elismerésben részesültek.

A megrendelések száma e műhelyben folytonosan növekedik s reményelhető, hogy ez iparág kellőleg kifejlesztetvén, a milliókra menő értékű játékszer-szükségletet hazánk nem a külföldről, hanem e tanműhelyből s illetőleg az ez által kitanított lakosságtól fogja beszerezni s azzal egy, ez idő szerint a legnagyobb nyomorral küzdő vidék anyagi felvirágoztatását előidézni.

A chvojniczai fafaragászati iskolán kívül Holicson és Szokolczán is vannak ipartanműhelyek, mely három iskolában összesen mintegy 100 tanuló nyer oktatást s reményelhetőleg az ipar fejlesztésének hasznos tényezőjévé valik.

A megyei háziipar fentartása és fejlesztése érdekében a m. kir. kereskedelemügyi miniszter a megyei főispán elnöklete alatt egy megyei háziipar-fejlesztő bizottságot alakított, melynek feladata a háziipar fellendülésére alkalmas tényezők létrehozatalának előmozdítása.

Ezen bizottság kezdeményezése folytán a megyei háziipar összes ágainak jelenlegi fejlettségét feltűntető kiállítás rendeztetett a megye székhelyén, mely ezen nemzetgazdasági szempontból nem kicsinylendő, sőt nagyon is felkarolandó iparág életrevalóságának tanuságát adta.

Itt láthattuk, hogy a szegényebb néposztályok nőtagjai a szorosan vett házi teendők végzésén kívül idejük nagy részét oly munkák végzésére fordítják, melyek értékesíthető voltak által a család anyagi létének megszilárdítását előmozdítják.

A háziipar e szerint, ha nem is virágzik oly mérvben, mint a hogy ezt a nép érdeke kívánatossá tenné, de erkölcsnemesítő hatásán kívül anyagi szempontból is elismerésre méltó lendületnek indult.

Kevésbé állítható ez az iparról. Iparosaink a mindinkább terjedő gyári ipar és egyes széles alapokra fektetett iparvállalatok termékeivel, melyek a vidék legfőlreesőbb pontjait is elárasztják, a versenyt meg nem állhatják.

Ezen áldatlan állapotokon az ipartestületek létesítése mit sem változtatott.

Mert ezek elméleti discussiók s talán személyes versengések színterét képezik ugyan, de practicus értékű szervezkedést, mely az iparosok érdekeit megóvni és a gyári ipar termékeivel való verseny sikeres kiállításához az erőt biztosítani alkalmas lenne, mind ezideig nem mutatnak fel.

Az iparos minősítés előnyeinek kijátszása mindenfelől

tapasztalható, a nélkül, hogy ennek ellenében a kisiparos védelméről kellő gondoskodás történnék.

Az iparosoktatásnak a törvény által megállapított rendszere a vármegye területén fennálló 1.263 iparostanoncz által látogatott 11 iparos-iskolában vált testté.

Ezekben az oktatás az esti órákban történvén, a tanulónak testi kimerültsége, de különben is fegyelmetlensége, figyelmetlensége s sokszor az alapismereteknek hiánya miatt is sok kívánni valót hagy hátra, mindamellett — a mint erről az időszakonként rendeztetni szokott iparostanonczkiállítások is meggyőznek — az oktatás iránt fogékonyabb, szorgalmasabb, értelmesebb tanulóknál elismerésre méltó eredményeket mutat fel.

Egy kizárólag iparúzással foglalkozó községe is van e megyének és ez Brezova, melynek lakói közül 99-en önállóan timáriparral foglalkoznak és évenként mintegy 30.000 forint értékű nyers bőrt dolgoznak fel, mely bőr a budapesti és bécsi piacról s részben a vidékről is beszerezetik. A kikészített bőrből leginkább Budapestre vándorolnak.

A timáruizletből eredő hulladék, gyapju és trágya, melynek értéke 20.000 forintra tehető, képezi az ezen iparral foglalkozók jövedelmét.

E község lakosai a timáriparron kívül még gyapjumosás s enyvfőzéssel is foglalkoznak s mindeme ipartermékek, valamint továbbá baromfi, tojás s egyéb élelmi czikkek értékesítése céljából nemcsak az ország fővárosa s a jelentékenyebb honi piacokkal, hanem a külföld nagyobb kereskedelmi városaival is élénk összeköttetést tartanak fenn.

A megye iparosainak nem megvetendő vetélytársai a nyitrai fogházban s különösen a lipótvári fegyházban letartóztatott foglyok, a kik kosárfonáson kívül mindennemű czipész-, szabó-, asztalos-, lakatos- és kovácsmunkákkal is foglalkoznak s e munkájuk értékesítettik is.

A fegyenczek munkabérviszonyai az egyes czikkek előállításának költségeit lényegesen apasztják, mi által a bűntetlen életű iparosok keresete csorbítottatik.

A fegyenczek munkabérviszonyainak kellő felhasználásán alapszik azon vállalat is, mely kép- és tükörkeretek előállítása céljából a lipótvári fegyházban ezelőtt három évvel létesítettet. A vállalat jövedelmezőségéről a vállalat fennállásának rövid tartama miatt is kellő adatok nem nyújthatók, a vállalat azonban állítólag jól jövedelmez.

Örvendetesebb adatok közölhetők a vármegye területén fennálló gyáriparról, mely — habár távolból sincs arányban a vármegye területi nagysága, talajának termőképessége s lakosságának számával — mindamellett ezen gyári iparvállalatok üzemének felvirágzása ezen iparág további fejlesztés-

tésének valószínűségét s ezzel a vármegye anyagi gyarapodását kilátásba helyezi.

A gyárak közül első sorban a nagysurányi cukorgyár említendő, mely több birtokost cserélvén, jelenleg részvénytársaság tulajdonát képezi s a befektetett részvénytőkét 10—12⁰/₀-al kamatoztatja.

Ezen gyár gépezete 602 lóerővel dolgozik s évenként átlag 5—600.000 métermázsa répát dolgoz fel.

A gyárban a főüzem idejében 900 munkás dolgozik, még pedig a felnőttek $\frac{1}{2}$ és 1 órai pihenővel 12 óra hosszat naponként.

A napibér 38 krtól 2 frt. 40 kr. között váltakozik, a munkás kora, foglalkoztatásának minősége s szakavatottságának mérve szerint.

Az e gyárban előállított cukor nagyobb része a belső nyer elhelyezést, míg nagy része különösen a keleti országokba, Szerbia, Románia és Törökországba szállittatik.

A cukorrépa métermázsáját a gyár 80—92 krral fizeti.

Nagyságra nézve második cukorgyár a vármegyében a báró Stummer család tulajdonát képező tavarnoki cukorgyár.

Ennek gépezete 285 lóerővel évenként átlag 400.000—450.000 métermázsa répát dolgoz fel s e mellett mintegy 350 munkást foglalkoztat. A munkások napibére e gyárban az illetők alkalmazásától függőleg 55—90 kr. között váltakozik s a munkaidő szintén 12 óra, mely időszak $\frac{1}{2}$, illetve 1 órai pihenővel lesz megszakítva.

A cukorrépa métermázsáját e gyár 95—105 krral fizeti.

Az e gyárban termelt cukor egy része monarchiánkban, mintegy felerésze pedig Olaszországban és Amerikában nyer elhelyezést.

Ugyanezen, valamint a surányi cukorgyár is cukorfinomításra be van rendezve.

A harmadik cukorgyár a sasvári, melynek gépezete 85 lóerővel dolgozik.

A feldolgozott répamennyiség évenként átlag 160.000 métermázsa és a foglalkoztatott munkások száma mintegy 250. Ezeknek napibére szintén 12 órai munkaidő mellett 36 kr. és 1 frt. között váltakozik.

A cukorrépa ára e gyárnál 84—110 kr. között mozog.

Ezen gyár cukorfinomításra nincs berendezve s az abban előállított cukor a tulajdonosnak Morvaország és Ausztriában levő cukorgyáraiba szállittatik finomítás céljából.

A mint a közölt adatokból láthatjuk, a vármegye területén levő három cukorgyárban feldolgozott répa össz mennyisége alig teszi ki felét a vármegye területén termelt répamennyiségnek s ezen fölőslég kellő értékesítéséről a megyebeli cukorgyárakkal élénk versenyzést űző diószeghi, nagyszombati és gödingi cukorgyárak gondoskodnak.

A czukorgyárak után felemlitendő a nyitrai malátagyár, mely 1887. évben épült s jelenleg egy bászeli részvénytársaság tulajdonát képezi, mely a gyárat 1890. évben vette át volt tulajdonosától.

Ezen gyárnak külön részvénytőkéje nincs, mert a már különben hat malátagyárral bíró külföldi részvénytársaság ezt mint egy főktelepet kezeli.

A gyár 15 lőerővel dolgozó gépezet és 15—20 munkás foglalkoztatása mellett évenként 25—30.000 métermázsa árpat dolgozik fel s az ebből előállított malátát némi részben Bécs és Budapestre, leginkább azonban Svájc, Német- és Franciaországba szállítja.

A feldolgozott árpa kizárólag a szűkebb vidék terméke.

A munkások 10¹/₂ órai munkaidő mellett naponként 80 kr.—2 frt. díjazásban részesülnek.

A gyár tiszta jövedelme 5—8⁰/₁₀₀ között váltakozik.

Inkább helyi érdekű, de mint egy kis vidéki város fejlődésének mérvét megvilágító tényező a nyitrai légszeszgyár; mely mint részvénytársaság, 120.000 frt. teljesen befizetett tőkével alapítván, 1890. év szeptember havában kezdte meg működését.

Ezen légszeszgyár terméke Nyitra város utczái, közterei és a városban lakó kereskedők és magánosok üzlethelyiségei és lakásainak világítását közvetíti.

Évenként mintegy 140.000 köbméter légszesz fogyasztatik s a légszesz köbméterenkénti ára a fogyasztás mérve szerint 15—17 kr. között váltakozik.

A légszeszgyár a részvénytársaság által befektett tőkét eddig 5⁰/₁₀₀-kal kamatoztatja.

Kisebb jelentőségű a Thonet testvérek tulajdonát képező lomniczai gőzfűrésztelep, melyben évenként 1.600 köbméter bükkfa lesz egy 12 lőerejű gőzgéppel feldolgozva.

Ezen gyár 1885. év óta áll fenn s kizárólagos hivatását képezi a fennevezett tulajdonosok nagyugróci fabutorgyárához szükséges alkatrészek előállítására.

A gyárban a felügyelő és gépkezelő személyeken kívül 4 állandó munkás, 5 faragó és 15 fuvaros nyer foglalkozást.

A napszámosoknak 50—80 kr., a fafuvarozásért köbméterenként 3 frt. fizettetik.

A vármegye gyáriparának fejlődésében jelentékeny mozzanatot képez a most alakult nyitrai maláta- és sörgyártó részvénytársaság által 350.000 frt. tőkével alapított maláta- és sörgyár, melynek építése már megkezdett s mely gyár még az 1895. év őszén üzembe fog hozatni.

A gyár 8.000 métermázsa maláta és 20.000 hektoliter sör gyártására van egyelőre tervezve és a valószínűleg beállandó nagyobb forgalom esetében ki fog bővítetni.

A malomipar terén nagyobb szabású kezdeményezés indult

meg a 60-as évek elején a megye székvárosában; a mennyiben 180.000 frt. részvénytőkével egy gőzmalom építtetett s ez az 1864. év tavaszán működését megkezdette.

Ezen gőzmalom hét örlő és két hegyező kővel ellátva, 1000 pozsonyi mérő búzát $3\frac{1}{2}$ nap alatt lisztté őrölt.

A részvénytőke nagyjából a vármegye birtokos osztályának aláírása folytán gyűlt egybe, maga a malom tehát, mint tisztán önerőnkéből létesített intézmény, közérdeklődés tárgyát képezte s működéséhez a legvérmesebb remények fűződtek. Tekintettel azon körülményre, hogy Magyarország északnyugati felvidékén ily nagyobb szabású gőzmalom azon időben még nem létezett, ezen gyár jövedelmezőségéhez fűzött remények teljesen indokoltnak voltak tekinthetők.

Ámde, sajnos, a politikához mindenkor jobban értő középosztályunk e gyár művezetésére uralgó befolyást gyakorolván, mindjárt a működés kezdetén oly lényeges hibák követtettek el, melyek a gőzmalomnak hírnevét teljesen tönkretették, úgy hogy a gyár működését mihamar beszüntette s az egészen befizetett részvénytőke elveszett.

Több mint két évtizeden át hirdette a város bejárását uraló ezen gyártelepnek hideg és nem füstölő kéménye ezen, a legkedvezőbb kilátások között megindult iparvállalat szomorú végét s maga a gyár többszörös birtokost cserélvén, végre Bach Ernőnek birtokába jutott s e tulajdonosnak szakavatott vezetése alatt üzeme virágzó és dúsan jövedelmező lett.

A nyitrai gőzmalmi részvénytársaságnak szomorú sorsa a megyei pénzvállalatok kezdeményezésére határozottan káros kihatású volt s alighanem ez az okozója annak, hogy az egész vármegyében gőzmalom többé nem épült.

Vízerről hajtott műmalmok azonban, különösen a Nyitra alsó völgyében, kedvező eredménynyel működnek.

Ilyenek különösen a Hungária részvénytársaság tulajdonát képező Nyitra és Alsó-Köröskényben levő, valamint a nagysurányi és az érsekújvári műmalmok, mely utóbbi némi történelmi nevezetességgel is bír, a menyinyiben azt Pázmány Péter bibornok II. Ferdinánd király felhívása folytán építtette oly czélból, hogy a várórság kenyérben hiányt ne szenvedjen.

A felsoroltakon kívül még számos kisebb-nagyobb malom működésben tartására lesznek a rendelkezésre álló vizek, úgy a nagyobb, úgymint Vág, Morva és Nyitra folyók, valamint a kisebb patakok mentén is felhasználva s úgy e malmok, valamint az előbb nevezett nagyobb ilyenmű ipartelepek termékei legnagyobb részt e vármegye területén fogyasztatnak el.

Kisebb jelentőségűek s részben a mezőgazdasági termékek előnyösebb értékesítését czélzóak a sasvári keményítő és a szeptencz-ujfalusi dextrin-gyárak.

A műtrágya-gyártás terén alighanem lényeges haladás korszaka fog e vármegye területéről kiindulni, a Mikovényi-féle szabadalmazott műtrágya-gyártás elterjedésével, mely ez ideig szerényebb határok között mozog s tudtommal eddig csak Vágújhelyen, Nagytapolcsányban és Nyitrán létesített kisebb méretű telepeket. Ezen szabadalmazott eljárás szerint az emberi ürülékek lesznek igen egyszerű módon kezelve, műtrágyává alkotva, s az e műtrágyával, mely már előállításának egyszerű s ebből kifolyólag olcsó volta miatt is, a többi addig szokásos műtrágyákkal valószínűleg előnyösen fog vetekedni, eddig véghezvitt kísérletek annak kiváló mezőgazdasági értékét beigazolták.

Mint kiváló mezőgazdasági tényezőket felemlitendőeknek tartom még a szeszgyárakat és szeszfőzdeket.

A vármegye területén jelenleg van 36 szeszgyár és 1.096 szeszfőzde, míg öt év előtt 32 gyár és 1.233 főzde volt.

A szeszgyárak által termelt szeszmenyiség az utóbbi évben 3,384.491 hektoliter fok, a főzdek által termelt szesz pedig 157.261 hektoliter fok. Míg 5 évvel ezelőtt a gyárak 2,116.237, a főzdek pedig 32.831 hektoliter fok szeszt termeltek.

E szerint a gyárak termelési képessége az utolsó öt év alatt lényeges haladást nem mutat fel, míg ellenben a főzdek, melyeknek száma az öt év előtti számhoz mérten 137-tel apadt s daczára ennek 124.430 hektoliter szesszel többet termeltek, jelentékenyen intensiver működést fejtettek ki.

A szesz előállítására a gyárak gabonaneműeket és burgonyát, a főzdek pedig leginkább csontáros, magvas vagy bogyós gyümölcsneműeket használnak.

Legtöbb szeszgyár van a nagytapolcsányi, vágújhelyi és galgóczi pénzügyőri biztossági kerületekben, míg a szeszfőzdek száma legnagyobb a privigyői, vágújhelyi és nyitrai kerületekben.

A vármegye kereskedelme pang. Egyes, leginkább Nyitrán, Érsekújváron és N.-Tapolcsányban székelő gabonakereskedőkön kívül, a kik az egész környék gabonakereskedelmét uralják; számbavehető kereskedelme a vármegyének nincsen.

Egyes városok fogyasztó közönségének számához mért kereskedőházak eléggé előnyös forgalmán kívül a vásárok látogatottsága s forgalmáról lehetne a kereskedelem élénkségét megítélni. Sajnos, az utóbbiak nem nyújtanak kedvező képet. A nyitrai, érsekújvári, galgóczi, nagytapolcsányi vásárok látogatottsága mindinkább hanyatlik, ennek okát az általános pénzhiányon kívül még azon körülmény is képezi, hogy a nép finomabb izlése s ebből kifolyólag fokozottabb igényei a fogyatékosabb kiállítású vásári áruival már ki nem elégíthetők s ez igények kielégítést a fentnevezett helyeknél jelentéktelenebb községek vásárain még kevésbé nyernek.

Különben a megye székvárosa Nyitra, a vidéki közönség igényeinek kielégítésére alkalmas áruházakkal bír s a vármegye, valamint a szomszéd Bars megye közönségének egy részét magához vonzza. Míg Érsekújvár előnyös vasuti összeköttetései folytán Budapesttel, a megyének morvavölgyi része pedig Pozsonynyal állanak összeköttetésben.

Ebből kiviláglik, hogy a vármegye többi községeiben a kereskedelem, mely a kereslet fogyatékoságán kívül még a vármegyét elárasztó házalók és ügynökök által is jelentékenyen károsíttatik, számba nem vehető.

Borkereskedésünk pedig, mely a kivitelre nem volt ugyan alapítva, de borunk úgy magában a vármegyében, valamint az északnak fekvő megyék lakosságánál keresett árúczikket képezett s a szőlőtermeléssel foglalkozóknak egyes vidékeken jelentékeny jövedelmeket juttatott, a phylloxera pusztításai következtében jelentéktelenné vált.

Kiviteli czikkeink csupán mezőgazdasági termény, úgy mint repce, buza, tengeri s különösen árpa, mely jó hirneve folytán kivált a sör- és malátagyárak részéről nagy keresettségnek örvend.

A gabonaáraknak folytonos hanyatlása, melynek oka főképen a tengeren túli behozatal-szülte versenyben rejlik, a gabonaüzleteknek jövedelmezőségét is jelentékenyen leszállyította s az eladó úgy, mint a vevő is fáradságának mindinkább kisebbedő jutalmával kénytelen megelégedni.

A marhavásárok azonban eléggé élénk forgalmúak s az ezeken áruba bocsátott állatok minősége is egyes helyeken előnyös.

Igy különösen látogatottak az érsekújvári vásárok, melyeken átlag és évenként 1.125 ló és 3.600 db. szarvasmarha, továbbá a galgóczi vásárok, a melyeken átlag 1.600 ló és 3.700 szarvasmarha és Nyitra, a hol 4.254 ló és 6.725 darab szarvasmarha adatik el.

DR. THURÓCZY KÁROLY.

IRODALMI SZEMLE.

W. D. P. Bliss: *A Handbook of Socialism*. 1895. London, 292. lap.

A socialista irodalom most jutott el addig a fejlődésig, a hol a lexikonok és a »könyvtár-munkák« teremnek. Az utolsó két év alatt szinte ijesztő tömegekben jönnek a socialista encyclopédiák a világra; Stammhammer bibliografiát adott, mely vagy tizezer socialista könyvről számol be, Stegman és Hugo füzetes Handbuch des Socialismust indítottak, Kautsky Geschichte des Socialismusa pedig, mely végtelen vállalatnak indult, éppen most volt ismertetve e Szemlében. Angliában — hogy még csak egyet említsek — Bliss kiadta a Socialis Reform Encyclopaediáját, ugyanazon Bliss, kinek Handbook of Socialism.-járól most fogok szólni.

Azt hiszem, ha ezeket a gyűjteményes munkákat valaki egymásra tenné, arra a fölfedezésre jutna, hogy az angolok sehogyszem találjanak a németekkel; az, a mit Bliss mond és különösen a hang, a mivel elmondja, minden inkább, csak nem német socialismus. A német munkák ideálja szerint a socialismus egy nagyszerű és tökéletes állam, a mely a földbirtoktól kezdve a gombostűig mindenre rátette a kezét és a mely minta-hadseregekbe szortírozta be a munkásokat, oly gonddal és oly pontosan, hogy minden uzsorás kapitalista eltűnt, mindenki dolgozik, eszik és meg van elégedve a kapitányaival. Ez náluk a socialdemocratia. Bliss azonban igen jól tudja, hogy ha ő ezt mondja el az angol olvasónak, akkor az mindjárt az első lapnál leteszi a könyvét és többé felé se néz a socialistáknak. Azért ő gondosan elkerüli a német ideált, oly gondosan, hogy Marx elméletét, mely arra vezetne s melyre minden német socialdemocrata megesküszik, el meri vetni s kijelenti, hogy mindig nő azon socialisták száma, kik nem fogadják el Ricardo-Marx híres érték-tételét (23. lap). Így a munka három fejezete nem is egyéb, mint — némely definitiók mellett, a melyekbe Aristoteles is belekerül — annak a bizonyítása, hogy a socialismust nem kell egy vas-sémának képzelni (németek), mert az egy hajlítható elv; hogy az állam beleszólását az egyének dolgába a socialismus a minimumra szállítja le; hogy a socialismus nem fogja megszüntetni a szabad versenyt, minden angolnak ezt a féltett kincsét, hanem az anyagi térről átviszi azt az értelmi térre és az ipari verseny helyett ezután szellemi verseny lesz. Nem azért hozom föl Bliss emez állításait, mintha erős lábon állanának, — hiszen különösen az utolsó, igen gyöngye — hanem azért, mert látni való belőlük, hogy mennyire jellemző angol sajátságok és angol felfogás után építi ő fel a socialismust és éppen azért mily homlokegyenest ellenkezik egész gondolkodásmódja és nézőpontja a német socialistákétól. Képzeljük azt, hogy Marx is, Bliss is külön-külön megalkotnának egy-egy socialista államot. Mihelyt készen volna ez, a két állam rögtön összetűzne egymással, mert két, egészen eltérő erő működne bennök.

Bliss munkájának harmadik fejezete Aronie Besant fejtegetéseivel végződik, melyekben Schöfflénél hasonlíthatatlanul valószínűbben tudja elmesélni a socialismus bekövetkezését. A következő tíz fejezet a socialismus történetét mondja el jó adatokkal és sokszor érdekesen az összes államokban Uj-Zeelandig, néhány sorban megemlékezvén a mi hazánkról is a Royal Commission on Labour reportja alapján. Ezek a fejezetek, melyek a könyv derekát teszik ki, azért érdemelnek különös figyelmet, mert Bliss nem úgy jár el, mint a német írók; ő nem Marx elméletéből indul ki, hogy annak alapján minden országban kimutassa a socialismus egységes voltát és egységes mustra szerint történő fejlődését, elhallgatván az elhallgatandókat. Éppen ellenkezőleg, Bliss egyenesen fölteszi, hogy a socialismus minden országban más és más alakot ölt és nem egy egységes elv alapján dolgozik. Így magyarázza ő a német, francia, angol és belga socialis mozgalmak nemzeti sajátosságait, azt bizonyítván, hogy a socialismus mindig az ország földjéből pattant elő. Világosan látható, hogy szerző így nagyobb szolgálatot tesz az igazságnak is, de a socialismusnak is, mintha az egységes Marx-elméletet akarná minden népre rákényszeríteni, a mint azt Engels és Aveling teszik.

A kézikönyv XIII. fejezete a közgazdasági íróknak a socialismus felé történt közeledéséről szól hiányosan, de igen higgadtan, míg a két utolsó fejezet a socialismus ellen tett ellenvetésekkel hadakozik igen felületesen. A most következő függelékek igen használhatók. Először betűrendben kapjuk az életrajzát »a socialista íróknak és vezéreknak és némely oly férfiaknak, kik nem socialisták ugyan, de összeköttetésbe jutottak a socialista mozgalommal«; majd egy terjedelmes bibliografia következik, úgy könyvekről, mint hírlapokról. Végül a socialismus nevezetesebb eseményeit mutató táblázat zárja be ezt a világosan megírt munkát, melyben Bliss dicséretreméltó objectivitással rejtette el keresztyén-socialisticus vágyódásait.

E. V. Zenker: *Der Anarchismus. Kritik und Geschichte der anarchistischen Theorie.* 1895. Jena.

Az első nagy elméleti munka az anarchismusról, mely éles pengével bonczolja az anarchista theoreticusok szövevényes formuláit. Proudhonnal kezdődik az anarchista tanok ismertetése s azután lépést tart mind *Egidy*-ig és *Faure* Sebestyénig, mindössze *Tolstoj*-ról feledkezvén meg, kit egy francia könyv épp most mutatott be »passiv anarchistául« s kinek föllépése mindenesetre egyike a legfontosabb symptomáknak ebben a mi társadalmunkban.

Zenker igen logicusan és világosan gondolkozik és fölfogása nincs erő és keménység nélkül. Mindjárt Proudhon küszált systémáját biztos kézzel bontja ki az olvasó előtt, bár nem szabadulhat meg attól az ellenvetéstől, hogy logikai formulákat és »elveket« oly komolyan vesz, mintha azok valóságos élő dolgok volnának. Ezt azért irtam ide mindjárt ismertetésem elején, mert Zenker egész munkáját első sorban jellemzi s igazi német könyvvé teszi. Ő mindig az elméleteket, az elveket keresi és vitatja az anarchismusban, abban az anarchismusban, melyben oly kevés elv és elmélet van, mint egy rettenetes lázálomban. De hát a munka címe is ezt ígérte s azért Zenker buzgón kutat tovább az elméletek között.

Proudhon után *Stirner*-nek (*Das Einzige und sein Eigenthum*) bemutatója következik igen szellemesen, miután Zenker e genialisan tulzó elkészeredett logicusnak minden tételét kifordítja és szembeállítja Sternnel. Azt hiszem, hogy ez a munka legsikerültebb része, melylyel egyúttal kisebbbrangú német proudhonista csillagok leírása mellett, a könyv első része »Der ältere Anarchismus« végződik is.

A munka második részében »Der neuere Anarchismus« az Oroszországból támadt, nem annyira tudományos, mint agitatorius anarchista mozgalommal ismerkedünk meg; itt találjuk Bakunin több mint kalandos pályáját, lázas propagandáját, melyet Netschajew-el és Brousse-al terjeszt. Mind igen érdekes és kevésbé ismert dolgok. A következő fejezet Krapotkin mesészerű utópiájáról szól, melyben az emberek csodálatosan megváltoztak és comprimált nap-sugárral, meg mikro-organismussal művelik a földet; utána francia követői és munkatársai következnek. Végül az egymást össze-zavaró német irányok és az amerikai propaganda működése kerülnek tárgyalás alá.

Eddig a második rész. A harmadik és utolsó részben, mely »Die Stellung des Anarchismus zur Wissenschaft und Politik« címet visel, először kitűnően és igazságosan mutatja ki Z. azt a különbséget, mely Spencer Herbert tanait az anarchismustól vagy éppen a socialismustól elválasztja. Igen szükséges volt az, nemcsak azért, mert a kik eddig Spencer fölött ítélkeztek, rendesen nem egész rendszerét olvasták, hanem egy pár kiszakított lapot abból s azután tovább futottak, hanem azért is, mert Spencernek a socialismushoz való viszonyát éppen tavaly zavarta gyönyörűen össze Enrico Ferri az ő »*Socialismo e Scienza positiva*«-jában, mely egyike a legvilágosabban megszerkesztett ferdénövésű elmélkedéseknek.

A harmadik rész második fejezetében az anarchisták elterjedéséről és a socialistákhoz való viszonyokról szól Zenker könyve, kissé szárazon, mint mindenütt, a hol nem elméletet magyaráz, hanem élő mozgalmakat kíván leírni. Tétele ez: mennél erősebben van szervezve a socialista párt, annál gyöngébb az anarchismus, caeteris paribus. Az utolsó fejezet világosan megvont »végkövetkeztetéseket« tartalmaz azon állásponton állva, hogy minden elmélet — tehát az anarchista tanok megvitatásának is szabadságot kell engedni s nem elnyomni azt, annál is inkább, mert az anarchista eszmék a tulzó socialdemocratia ellenlábasai és ellensúlyozói.

Proudhon »Forradalmár-katé«-jának fordítása fejezi be ezt, a doctrinársága mellett is érdekes és becses könyvet. Különösen szeretném azt is kiemelni, hogy szerző ért a jól forduló mondatok megszerkesztéséhez, a mit egyéb német könyvirókról nem mernék elmondani. Miután pedig ennyi dicsérettel adóztam Zenkernek, azt nem tudom megérteni, hogy mire való volt egy hihetetlenül kicsinyes előszóval elrontani a hangulatot, egy előszóval, melyben arról panaszkodik, hogy mily sok pénzt költött ő anarchista könyvekre, az egyik bizony öt dollárba került.

Stafford Ransome: Modern Labour. London, 1895.

Stafford Ransome a czimlapon ezt mondja munkájáról: a review of the labour question. Csakhogy ez a könyv egészen más és sokkal több ennél. Egy igen bátor, józan és igen erősejű embernek a kérelmes és szenvedélysugalta hadakozása, mely mindjárt beköszön-

tőül avval lép elő, hogy a trade-uniokat és elsőben azok vezérlő agitatorait tönkre akarja tenni. Az utolsó években a socialistákon kívül nem irtak ilyen pártos és ilyen bátor könyvet. Minden sorából ugyanaz a hang szól és minden érve ugyanarra a helyre csap le, igazi angol őszinteséggel taposva az »elveket«, sőt a »humanismust« is. Nincs benne semmi fictió és semmi érzélgés, egyenest megmondván, hogy ő érdekekért harcol, mindenesetre első sorban a vállalkozók és gyárosok érdekeiért.

A munka első fejezeteiben azt bizonyítja az író, hogy először is a trade-uniók csak egyhatedrészét képviselik az angol munkásoknak, másodszor hogy a trade-uniók vezetői, az agitatorok, nem az unió tagjait szolgálják, hanem saját zsebüket. Innét kezdve kérelhetetlenül vagdossa ezeket a vezetőket, kimutatva önzésüket, erőszakos eszközeiket és csalásaikat, a melyek segítségével a munkások akarata ellenére strike-be viszik azokat, azután nyomorba döntik. A »Shop-Lawyer« (Munkás-prókátor) és az »Union picket« fejezetek irigylésemeltő tollal vannak írva s a legutóbbi angol választásoknál pamphlet-k alakjában nagy hatással dolgoztak.

Ezután Stafford Ransome azt akarja kimutatni, hogy a munkások se a nyolczórás munkaidő behozatalát, sem az »over-time« és darab-munka eltörlését nem akarják, hanem csak az agitatorok hitetik el a közönséggel ezeket az úgynevezett »munkás követeléseket« — saját érdekükben. Majd arról szól, hogy a trade-uniók pénzbeli ereje legnagyobb részt mese, mert a tagok legnagyobb része csak névleges, semmit sem fizet, úgy hogy ha egyszer nagy segélyosztásra kerülne a dolog, az unió csődjét mondana. Ugyanigy tárgyalja azokat a módokat, melyek által az agitatorok strike-fundot gyűjtenek s nem ártallja a jószívű adakozókat is figyelmeztetni arra, hogy ne igen adakozzanak. Következik a strike-okat eldöntő önkéntes bírók kiszabítása, sok satyrai éllel, de a méltányosság itt már igen megfogyatkozik.

Most tér csak át a könyv arra, hogy miképen gondolja ez állapotok orvoslását. Először (X. fej.) melegen ajánlja, hogy a gyárosok, vállalkozók is álljanak össze szövetségbe s alapítsanak egy segélypénztárt, a melyből azon társukat segítsék, kinek üzletében strikeolnak a munkások. Ennél azonban sokkal hathatósabb és véglegesebb módnak tartja azt, ha a gyárosok munkásaikkal direct összeköttetésbe lépve, azokat védik munkahiány ellen, betegsegélylél és — a trade-uniók ellen.

Erre példának okából az óriási »Shipping Federation«-t ismerteti, mely ezen az alapon indult, teljes sikert ért el s egyike a világ legnagyobb szövetkezeteinek. Kedves tárgya ez szerzőnek, melynek kedvéért szívesen esik ismétlésekbe.

Miután még a »szabad munkások« (azaz: a nem-unionisták) szervezéséről szól St. R., sorra vesz néhány nagy strikeot s azokat személyes tapasztalatai alapján ismerteti; tapasztalatai alapján, melyeket mint a »Globe« munkatársa szerzett. A mennyire bizonyosnak tartom, hogy a dock-munkások 1889-iki nagy strikejéről hibás a meggyőződése, épp oly érdekesek leírásai a többi dock-strikeokról, a gázmunkások strikejéről, a köszén-háborúról, a New-castle Engineers Strike című fejezet pedig egyike a legrettenetesebb pamphlet-knek, melyet valaha agitatorok szeme közé vágtak.

Dr. Hegedüs Loránt.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Közüoktatás.

Népoktatásunk állapota.¹⁾ Közüoktatásügyi kormányunk saját működéséről és a közoktatás minden ágának állapotáról a törvényhozás elé évenként terjedelmes jelentéseket terjeszt, a mely jelentések számadataikkal kétségtelenül igazolják azt a mindenesetre nagy haladást, a mely a közoktatás minden ágában jelentkezik.

Csak a közelmúltban jelent meg a huszonharmadik ily irányú jelentés, a mely a népoktatásra vonatkozólag még csak az 1892/3-iki tanév adatait közli ugyan, de mindezen adatokban már jelentkezik az 1891. évi XV. és XLIII. törvényczikk hatásai s mintegy jeleztetik az az irány, a melybe azok népoktatásunkat terelik; óhajtható, hogy ezek az adatok szélesebb körben is ismeretesebb legyenek.

Rövid ismertetésünkben az utolsó öt évi cyclus adatait állítjuk szembe egymással: öt év a népoktatás fejlődésében nagy idő, különösen, ha a múlt mulasztásainak helyrehozása tekintetében céltudatos tevékenység vezérli a kormányzatot.

A népnevelés legalsó fokát a kiseddek gondozása, a kisedd-
óvás képezi.

A műveltebb és vagyonosabb osztályoknál, a hol a szülők elég intelligentiával és idővel is rendelkeznek arra nézve, hogy a gyermek-
értelem ébredni kezdő csirait ápolják és a mellett a testi gondozást is teljesítsék, a kiseddóvók intézménye kevesebb jelentőséggel bír; ellenben a szegényebb, testi munkával foglalkozó osztályoknál, — a hol gyakran mindkét szülő a kenyérkereset nehéz munkájával van elfoglalva s a gyermekek csak ritkán részesülhetnek a kellő gondozásban, — van helye a kiseddóvásnak, mint humanus és mint culturalis intézménynek is.

Az 1891. évi XV. t.-czikk a helyes álláspontot foglalta el, a mikor kimondotta a kényszerkiseddóvást, de csak ott, a hol a gyermekek otthon a kellő gondozás- és ápolásban nem részesülhetnek; e tekintetben méltán egy jobb korszak előhírnökének tekintetjük ezt a törvényt és talán nem csalódunk, ha azon véleményünknek adunk kifejezést, hogy a hazánkban felettébb nagy gyermekhalandóság apasztásában is nyilatkozni fog annak jótékony hatása.

¹⁾ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett XIX., XX., XXI., XXII. és XXIII. jelentése.

Az idézett törvény a gyermekek óvóköteles korát 3–5 évben állapítja meg, ez az a kor, a melyben a serdülő gyermek szellemi tehetségei ébredni s fejlődni kezdenek és a melyben azok a legszorgosabb és leglelkiismeretesebb ápolást és gondozást igénylik.

Az 1890. évi népszámlálás a Dráván innen 1,249.849 3–5 éves korban levő gyermekeket mutatott ki; az óvóköteles gyermekek első hivatalos összeírása 1893-ban azonban csak 1,071.760 óvóköteles gyermeket eredményezett, a kevesebbet tehát igen jelentékeny, 178.089 főnyi, 14,21%o; ez a kevesebbet azonban ellentétben áll népmozgalmi statisztikai adatainkkal, a melyek a születések és halálozások számának, és ennek következtében a népszaporodásnak tekintetében is, ha nem is nagyon kedvező, de a multtal szemben nem is kedvezőtlen képet tüntetnek fel. A kevesebbet valószínű oka az, hogy azok a széles néprétegek, a melyek a kisdédovársról szóló törvényt, félreismerve annak célját és jótékonyágát, gyanakvó szemmel nézték, gyermekeik létezését eltitkolták és eltagadták; ugyanez a jelenség tapasztalható egyébként sok vidéken a tanköteles gyermekek összeírásánál is.

Az óvóköteles gyermekek között volt: fiú 536.294, 50,04%o, leány 535.466, 49,96%o; közülök állandóan és kellő felügyeletben és gondozásban részesült 752.387 gyermek, az összes óvókötelesek 70,20%o-a, ilyenben nem részesült 319.373, 29,80%o, ez utóbbiak közül volt 160.990, 50,41%o fiú s 158.383, 49,59%o leány.

Hogy az óvóintézeteket hány gyermek látogatta, arról 1876 óta rendelkezünk adatokkal, hasonlóan az óvóintézetek számáról is; ezek szerint óvóintézetbe járt:

	1875–76-ban		1889–90-ben		1890–91-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%
fiú	18.624	100,00	30.227	47,69	31.738	46,96
leány			33.064	52,31	35.839	53,04
összesen	18.624	100,00	63.291	100,00	67.577	100,00
	1891–92-ben		1892–93-ban		1893–94-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%
fiú	34.895	47,26	48.647	47,39	62.787	49,45
leány	38.932	52,74	54.002	52,61	66.847	51,55
összesen	73.827	100,00	102.649	100,00	129.634	100,00

Az előző évekről egész 1893-ig nem rendelkezvén adatokkal az óvóköteles gyermekek számáról, nem tudjuk, hogy az óvóköteles gyermekek hány %o-a látogatta az óvóintézeteket; mindenesetre csekély hányad lehetett az, mert hisz 1876–1894 között a népesség és vele az óvóköteles korban levő gyermekek száma aligha szaporodott többel 15%o-nál, míg az ugyanezen idő alatt az óvóintézeteket látogató gyermekek száma mintegy megkétszereződött.

Jelenleg, 1893/4-ben, az összes óvóköteles gyermekek számából 40,59%o látogatja az óvóintézeteket; mindenesetre elég magas hányad ez, de, ha figyelembe vesszük, hogy az óvóköteles korban levő, de állítólag otthon is kellő gondozásban részesülő gyermekeknek egy jelentékeny része a valóságban nagyon is reászorul az óvóintézetekre, ez arányszámot mégis csekélynek kell mondanunk.

Egyébként, hogy mily könnyelműen jártak el a szülők az óvóköteles gyermekek összeírásánál, az abból is látszik, hogy pl. Árvában az összes óvóköteles korban levő gyermekeknek csak 0,01,

Turóczban 0⁰⁹, Háromszékben 0³⁰, Sopron megyében 2⁵⁰/₀-áról mondták, hogy azok otthon nem részesülhetnek a kellő gondozásban, pedig hiszen a három első vármegye éppen olyan, hogy nemcsak az apának, hanem az anyának is fáradságos, otthon nem teljesíthető, kézi munkával kell megkeresniök mindennapi kenyerőket; hogy gondozhatnák e mellett kellően gyermekeiket is?

Az óvókötelek gyermekeknél a fineműek vannak némi csekély túlsúlyban, az óvóintézetekbe járóknál ellenben a nőneműek kerülnek nem jelentéktelenül fölénybe; így 1893/4-ben az óvóköteles fiúknak csak 39⁰⁰/₀-a, az óvóköteles leányoknak ellenben 42²¹/₀-a látogatta az intézeteket.

Az óvóintézeteket illetőleg azok számát szintén 1876 óta ismerjük; az ezen időpontbeli állapotokat az utolsó öt évvel összehasonlítva, a következő képet nyerjük:

Óvóintézet volt:

Az óvóintézet fentartója		1875/6-ban		1889/90-ben		1890/1-ben	
		összesen	%	összesen	%	összesen	%
alapítványok		1	0 ⁵	45	6 ⁴	32	4 ²
állam		1	0 ⁵	67	9 ⁵	70	9 ²
községek { államsegély nélkül } . . .		49	22 ⁸	183	26 ⁸	177	23 ⁴
{ államsegélylyel } . . .						19	2 ⁵
r.-kath. egyház		32	14 ⁹	82	11 ⁶	113	14 ⁹
g.-kath. »		—	—	—	—	—	—
g.-kel. »		—	—	3	0 ⁴	3	0 ⁴
ev. ref. »		3	1 ³	5	0 ⁷	7	0 ⁹
ág. evang. »		1	0 ⁵	23	3 ²	27	3 ⁶
izraelita »		5	2 ³	6	0 ⁹	5	0 ⁷
jogi személyek által fentartott magán-intézetek { államsegélylyel } . . .		46	21 ⁴	84	11 ¹	81	11 ¹
{ államsegély nélkül } . . .						7	0 ⁹
jogi személyek által fentartott egyleti intézetek { államsegélylyel } . . .		77	35 ⁸	200	29 ⁴	144	19 ⁰
{ államsegély nélkül } . . .						69	9 ³
Összesen intézet . . .		215	100 ⁰⁰	703	100 ⁰⁰	757	100 ⁰⁰

Az óvóintézet fentartója		1891/2-ben		1892/3-ban		1893/4-ben	
		összesen	%	összesen	%	összesen	%
alapítványok		32	3 ⁶	54	4 ³	42	2 ⁴
állam		72	8 ²	125	9 ⁶	182	10 ⁴
községek { államsegély nélkül } . . .		281	32 ⁰	485	38 ⁶	907 ¹⁾	51 ⁶
{ államsegélylyel } . . .		21	2 ⁴	33	2 ⁶	121	6 ⁹
r.-kath. egyház		125	14 ²	108	8 ⁶	147	8 ⁴
g.-kath. »		—	—	27	2 ²	18	1 ⁰
g.-kel. »		7	0 ⁸	13	1 ¹	18	1 ⁰
ev. ref. »		5	0 ⁶	9	0 ⁷	13	0 ⁷
ág. evang. »		27	3 ¹	33	2 ⁶	35	2 ⁰
izraelita »		5	0 ⁶	4	0 ³	3	0 ²
jogi személyek által fentartott magán-intézetek { államsegélylyel } . . .		87	10 ⁰	129	10 ³	65	3 ⁷
{ államsegély nélkül } . . .		12	1 ³	18	1 ⁴	23	1 ³
jogi személyek által fentartott egyleti intézetek { államsegélylyel } . . .		141	16 ⁴	146	11 ⁵	127	7 ²
{ államsegély nélkül } . . .		63	6 ⁸	72	5 ⁹	56	3 ²
Összesen intézet . . .		881	100 ⁰	1.256	100 ⁰	1.757	100 ⁰

¹⁾ Ezek közül két törvényhatósági.

Az óvóintézetek szaporodása különösen újabb időben jelentékeny: az egész 19 évi időszak alatt a kérdéses intézetek 717⁰/₀-nyi óriási növekedést tüntetnek fel; egy év alatt átlagban tehát mintegy 37⁰/₀-al növekedtek azok; 1893-ra és 1894-re azonban minden évben mintegy 50⁰/₀-nyi gyarapodás jelentkezik, a mi mindenesetre bámulatos haladás és az intézmény fejlődését a legkedvezőbb világításban tünteti fel.

A kisdédóvók fentartása tekintetében első helyen állanak a községek nemcsak absolute véve (a mi a kisdédóvásról szóló törvénynek eredménye), hanem az 1876. évveli szembeállítás tekintetében is, a mennyiben abszolút számuk több mint meghuszszorozódott, arányszámuk pedig 22⁸/₀-ról 58⁵/₀-ra emelkedett; ezek után jönnek a jogi személyek; az abszolút emelkedés ugyan ezeknél is jelentékeny, aránylag véve azonban azok nagyot hanyatlottak, a mennyiben 19 év alatt arányszámuk 57²/₀-ról 15⁴/₀-ra esett; az állam az összes intézeteknek több mint 10⁰/₀-át tartja fenn, de ezenkívül ugyanannyit segélyez még; az egyes felekezetek általában igen kevés gondot fordítanak a kisdédónevelésre; aránylag még legtöbbet a római-katholikusok.

A közlött táblázatból egyébként kitűnik, hogy míg azelőtt a kisdédóvás jóformán teljesen a társadalomra volt bízva, addig újabban az állam és a községek törekszenek leginkább annak fejlesztésére és azok sorolják azt feladataik körébe.

Az óvóintézetek jellegét illetőleg csak 1890/1 óta rendelkezünk adatokkal; ezek szerint volt:

	1890/1-ben		1891/2-ben		1892/3-ban		1893/4-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%	összesen	%
rendes óvó	635	83'88	645	73'19	771	62'98	876	49'56
állandó menedékház . .	36	4'76	60	6'81	54	4'30	107	6'09
nyári menedékház . . .	86	11'36	176	20'00	431	32'72	774	44'05

Az intézetek tulnyomó része a rendes óvókra esik; ezek arányszáma azonban fokozatosan csökken, ellenben a nyári menedékházaké rendkívüli arányban emelkedik; ez egyébként természetszerű is; a szülők télen, a mikor a külső munka szünetel, maguk is képesek gyermekeikre felügyelni, nyáron ellenben, különösen a szegényebb sorsúak, a házon kívül dolgoznak, a hová gyermekeiket nem igen vihetik magukkal; a községek tehát — ezek 1893/4-ben 774 nyári menedékház közül 583-at, 75³/₀-ot tartottak fenn — igen helyesen teszik, hogy a mennyiben a több költséggel járó rendes óvókat anyagi eszközök hiányában felállítani nem képesek, legalább nyári menedékházakat létesítenek.

Az előadottak szerint egy óvóintézetre esett: 1876-ban 87, 1890-ben 90, 1891-ben 89, 1892-ben 84, 1893-ban 82, végül 1894-ben 74 gyermek, a látogatottság tehát 1890 óta fokozatosan csökken, a mi azonban nem az intézetek igénybevételének hanyatlására mutat, hanem legfeljebb arra, hogy az újonnan felállított intézetekkel a nép nem tud azonnal megbarátkozni s egyelőre nem hajlandó gyermekeit oda küldeni.

Az óvóintézetek egyes kategóriáit illetőleg a leglátogatottabbak a rendes óvók, a melyekbe 1893/4-ben 88.988 gyermek járt, esett tehát egy-egy intézetre 102 gyermek; a 107 állandó gyermekmenedékházba járt 8.695 gyermek, esett egy intézetre 81, végül a 774 nyári menedékházba 31.941 gyermek, esett tehát egy intézetre 41 gyermek; az utolsók látogatottsága aránytalanul csekély.

Az óvóintézetek az államnyelv ismerete terjesztésének igen nagy szolgálatokat tesznek, a mennyiben azok tulnyomó részében a magyar a foglalkozási nyelv; az természetesen a népiskola s még inkább az élet dolga, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermekek magyar nyelvismerete tovább fejlesztessek; az utolsó öt évben a nyelvi állapotok így alakultak:

	1889/90-ben		1890/1-ben		1891/2-ben		1892/3-ban		1894/5-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%	összesen	%	összesen	%
magyar	663	94.6	700	92.6	817	92.9	1.039	86.5	1.469	82.5
magyar-tót . . .	5	0.7	1	0.1	—	—	30	2.4	80	4.5
magyar-ruthen . .	—	—	—	—	—	—	—	—	4	0.2
magyar-német . .	18	2.5	22	2.9	25	2.8	30	2.4	81	4.5
magyar-horvát . .	—	—	1	0.1	1	0.1	1	0.1	1	—
magyar-szerb . .	2	0.2	3	0.4	7	0.8	11	0.9	29	1.6
magyar-olasz . .	1	0.1	2	0.2	1	0.1	2	0.2	2	0.1
magyar-oláh . .	—	—	—	—	—	—	3	0.2	28	1.6
magyar-német-olasz	—	—	—	—	1	0.1	—	—	—	—
magyar - német-										
dalmát	—	—	—	—	—	—	2	0.2	—	—
magyar-német-oláh	—	—	—	—	—	—	1	0.1	—	—
nem magyar . .	14	1.9	78	3.7	29	3.2	37	7.0	63	5.0

A kilenczvenes évek elején csaknem kizárólagos volt a magyar nyelv uralma az óvóintézetekben; az utolsó két évben azonban, a mikor óvóintézetek már a nemzetiségi vidékeken és a nyelvhatárokon is állítottak fel, felszökött a vegyes nyelvű intézetek aránya, míg a nem magyar nyelvűeké a régi alacsony színvonalon maradt; a nem magyar foglalkoztatási nyelvű óvóintézetek állandóan alig 50/0-át teszik az összes óvóknak; nemzeti szempontból ezek mindenestre nem csekély jelentőségű tények, sajnos azonban, hogy a népiskolák egy részében nem folytattatik az óvókban vett irány és nem ápoltatik a kívánatos mértékben az államnyelv taníttatása.

Foglalkoztatási helyiségek tekintetében a viszonyok mindinkább kedvezőtlenekké látszanak alakulni, bár annak, hogy a rendelkezésre álló helyiségeknek az összes intézetekhez való aránya mindinkább csökken, javarészen az az oka, hogy a nyári menedékházak, — a melyek minden tekintetben hiányosabban vannak felszerelve, — aránytalanul nagyobb mértékben szaporodnak, mint a tulajdonképeni óvók s az állandó menedékházak, a mint azt egyébként fentebb már láttuk is; a helyiségek száma ugyanis így alakult:

	1889/90-ben		1890/1-ben	
	összesen	esett 100 intézetre	összesen	esett 100 intézetre
belső foglalkoztatási helyiség	1.105	157	1.192	158
külső foglalkoztatási helyiség	891	127	932	129
Összesen . . .	1.996	284	2.174	287

	1891/2-ben		1892/3-ban		1893/4-ben	
	összesen	esett 100 intézetre	összesen	esett 100 intézetre	összesen	esett 100 intézetre
belső foglalkoztatási helyiség	1.247	142	1.703	136	2.426	138
külső foglalkoztatási helyiség	1.100	125	1.508	120	1.714	93
Összesen . . .	2.347	267	3.216	256	4.140	236

Az utolsó esztendőben esett az intézetek egyes kategóriáira:

	belső helyiség összesen 100 inté- zetre		külső helyiség összesen 100 inté- zetre		összesen	helyiség
a 876 rendes óvodára	1,515	173	1,172	134	2,687	307
a 107 állandó mene- dékházra	150	140	92	61	242	201
a 774 nyári menedék- házra	761	98	450	59	1,211	157

A részletek szerint a viszonyok jelentékenyen módosulnak; úgy külső, mint belső helyiség tekintetében legkedvezőbben állanak a rendes óvók, legkedvezőtlenebből a nyári menedékházak.

Az óvodai nevelés sikere legnagyobb részt az óvószemélyzet szakképzettségétől és számától függ; e tekintetben a viszonyok így alakultak:

	1875/6-ban összesen esett 100 intézetre		1889/90-ben összesen esett 100 intézetre		1890/1-ben összesen esett 100 intézetre	
okleveles óvó vagy képesítő bizonyítvánnyal ellá- tott egyén	179	83	554	79	570	75
nem okleveles óvó . . .	136	63	275	39	321	42
dajka	?	?	?	?	666	87
Összesen	?	?	?	?	1,557	204

	1891/2-ben összesen esett 100 intézetre		1892/3-ban összesen esett 100 intézetre		1893/4-ben összesen esett 100 intézetre	
okleveles óvó vagy képesítő bizonyítvánnyal ellá- tott egyén	579	65	864	69	1,137	65
nem okleveles óvó . . .	455	52	506	40	743	42
dajka	708	80	926	74	865	49
Összesen	1,742	197	2,296	183	2,745	156

Az egész országban a legujabb időkig csak két óvóképző intézet létezvén, az ezekből kikerülő növendékek nem voltak képesek fedezni a folyton növekvő szükségletet; ennek következtében, bár számuk folyton növekedett, az intézetekre eső hányaduk tetemesen csökkent, némi javulás csak újabb időben, az óvóképzés terjedésével kapcsolatban jelentkezik; ugyanezen oknál fogva a nem szakképzett személyzet száma is növekedett, és hanyatlás e tekintetben mindeddig csak arányszámok némi csökkenésében észlelhető.

Különösen a menedékházak javarészből nincsenek is rendes óvószeméllyel ellátva, a mennyiben például 1893/4-ben összesen csak öt okleveles óvó alkalmaztatott ezen intézeteknél, míg a többi csak az ugynevezett »képesítő bizonyítvány«-nyal volt ellátva; ezzel szemben a rendes óvóknál 820 okleveles óvó volt alkalmazva, 100 óvodára tehát okleveles 86 óvó esett.

Az óvószemélyzet tulnyomóan világi s nőnemű, így 1893/4-ben a rendes óvóknak alkalmazott óvószemélyzet közül 796 egyén volt világi állású, tehát 83,71%, és csak 155 szerzetesrendű, 16,29%; a menedékházakban pedig mindössze csak három szerzetesrendű volt alkalmazva; nemre nézve az összes óvóintézetekben csak 85 férfi

alkalmaztatott, ezek túlnyomó része (60), a nyári menedékházakra esik, a hol elegendő személyzet hiányában sok esetben a tanítók látják el a gyermekek gondozását.

Az óvószemélyzet a magyar nyelvismeret tekintetében a kiválmaknak túlnyomó részében megfelelt; az összes 1880 főnyi személyzetből (a dajkákat nem számítva) magyar anyanyelvű volt 1893/4-ben: 1.604 egyén, 85·33%, a magyar nyelvet teljesen jól beszélt 158 egyén 8·40%, a magyar nyelvet kevésbé beszélt 98 egyén 5·21%, végül magyarul egyáltalán nem tudott 20 egyén 1·06%; az állapotok tehát jóval kedvezőbbek, mint a tanítóknál.

Az óvóintézetek jövedelmeiről és fentartási költségeiről az 1890/1. év óta rendelkezünk adatokkal; ezek szerint volt — a jövedelmi források szerint:

	1890/1-ben		1891/2-ben	
	forint	az összes jövedelem %-a	forint	az összes jövedelem %-a
ingatlanok jövedelme	23.634	5·98	29.634	5·97
tőkepénzek kamatai	49.516	10·25	53.046	10·66
óvási díjak	97.549	20·19	93.994	18·89
állami hozzájárulás	57.413	11·89	62.533	12·66
községi jövedelmek	93.355	19·33	108.095	20·72
egyházi (felekezeti) segély	25.879	5·36	29.144	5·85
egyleti hozzájárulás	62.458	12·94	58.936	11·84
egyéb jövedelmek	68.125	14·11	67.226	13·51
Összesen	482.929	100·00	497.658	100·00

	1892/3-ban		1893/4-ben	
	forint	az összes jövedelem %-a	forint	az összes jövedelem %-a
ingatlanok jövedelme	34.616	5·81	55.930	8·55
tőkepénzek kamatai	59.343	9·86	46.196	7·06
óvási díjak	94.594	15·88	93.060	14·23
állami hozzájárulás	101.939	17·12	104.508	15·94
községi jövedelmek	153.555	25·79	222.141	33·98
egyházi (felekezeti) segély	29.903	5·12	29.476	4·69
egyleti hozzájárulás	61.490	10·32	51.534	7·88
egyéb jövedelmek	60.074	10·10	50.768	7·77
Összesen	595.514	100·00	653.613	100·00

Az intézetek fentartási költségeit túlnyomóan az állam és a községek viselik, 1893/4-ben csaknem az összes kiadások felét, számottevő még ezenfelül az óvási díjakból befolyó jövedelem, míg a többi jövedelmi forrás csak alárendeltebb jelentőséggel bír.

A részleteket illetőleg a 876 rendes kisdóvónak fentartási költsége volt 1893/4-ben 572.691 forint, esett egy intézetre 654 frt. költség; a 107 állandó menedékházra 31.341 forint, egy-egy intézetre 293 frt. költség, végül a 774 nyári menedékházra 49.581 forint, tehát egy intézetre csak 64 frt. költség.

Epp oly mértékben, mint a kisdóvódák, fejlődtek az óvóképző intézetek is, 1891/2-ben még csak 5, 1892/3-ban már 9, végül 1893/4-ben 12 óvóképző intézet volt, 246, 499 és 626 növendékkel és 32, 66 és 111 tanárral, a kik közé egyébként a hitoktatók is be vannak számítva; az óvóképző intézetek közül volt a legutolsó évben 3 állami, 1 községi, 2 egyesületi s 6 felekezeti; a felekezeti

közül csak a római-katolikusok és az ágostai evangélikusok rendelkeznek óvóképzővel, az előbbieket öt, az utóbbiak egy intézettel.

Az óvóintézetekben 1891/2-ben 117, 1892/3-ban 160, végül 1893/4-ben 291 oklevél adatott ki a növendékek részére; ezeken kívül azonban az utolsó évben még 88 magánuton tauuló egyén szerzett képesítő oklevelet.

Az intézetek fentartási költsége volt: 1891/2-ben 33.481, 1892/3-ban 74.479, végül 1893/4-ben 104.508 forint; az utolsó évben a fentartási költségekhez legnagyobb mértékben az állam járult, 55.412 frttal, az összes költségek 53,02%-a, azután a különböző alapítványok, 24.233 frttal (23,19%) a hitfelekezetek, 9.476 frttal (9,07%), míg egyéb forrásokból összesen 15.387 forint (14,72%) edfeztetett.

A rendes óvóképző-intézeteken felül az állandó s a nyári menedékházak vezetői részére képzőtanfolyamok is szerveztettek; az utolsó évben 38 ilyen tanfolyam állott fenn 312 hallgatóval és 6.305 forint költséggel.

A népnevelés terén a kisedóvóknál sokkal fontosabb szerepkörrel bírnak a népiskolák.

Az alkotmány helyreállítása idejében népoktatásunk igen alacsony színvonalon állott; az összes összeirt tankötelesek közül alig 50% járt iskolába s az iskolák száma csak 13.798, a tantermeké 16.899, a tanítók száma 17.792 volt és a népiskolák fentartására mindössze csak 3.760.123 frt. költség fordítatott.

Évtizedek mulasztásait kellett itt pótolni; nagy eszközökre volt szükség, hogy népoktatásunk züllöttségéből kiragadtassék; kétségtelen, hogy a lefolyt 24 év alatt közoktatási kormányunk nagy eredményeket ért el; ma már a tanköteleseknek több mint 80%-a jár iskolába s a népiskolákra fordított költség csaknem 17 millió forintra rug. De nemcsak ebben rejlik a haladás, hanem a tanítás fokozott intenzitásában, a tanítók szakképzettségének javulásában, stb. is, a mint az az alábbiakból is ki fog tűnni.

A tanköteles gyermekek összeírását a helyi hatóságok, a községek teljesítik; hogy ez az összeírás nem mindig és nem mindenütt pontos, azt már az óvókötelesek összeírásánál is említettük; nagyban és egészben azonban körülbelül megfelel a valóságnak, a mint az a népszámlálás ez irányú adataival való összehasonlításból is kitűnik; ugyanis összeíratott:

		A népszámlálás alkalmával		1888/9-ben		1889/90-ben ¹⁾	
		összesen	az össz- népes- ség %-a	összesen	az össz- népes- ség %-a	összesen	az össz- népes- ség %-a
6—12 éves	fiú	1,038.774	6'86	907.451	6'63	—	—
	leány	1,035.139	6'84	878.055	6'36	—	—
	összesen	2,073.913	13'70	1,785.506	12'99	1,828.295	13'30
13—15 éves	fiú	470.191	3'11	352.505	2'50	—	—
	leány	477.817	3'16	330.615	2'46	—	—
	összesen	948.008	6'27	683.120	4'96	696.274	5'06
tanköteles összesen		3,021.921	19'97	2,468.626	17'95	2,524.569	18'36
ebből	fiú	1,508.965	49'93	1,259.956	51'03	1,288.189	51'02
	leány	1,512.956	50'07	1,208.670	48'97	1,236.380	48'98

¹⁾ A nem szerinti megoszlást az ez évi jelentések csak hézagosan közlik.

		1890/1-ben ¹⁾		1891/2-ben		1892/3-ban	
		összesen	az össz- népes- ség %-a	összesen	az össz- népes- ség %-a	összesen	az össz- népes- ség %-a
6—12 éves	fiú	—	—	987.007	6'52	1,013.369	6'59
	leány	—	—	956.070	6'29	987.066	6'50
	összesen	1,882.054	12'40	1,943.077	12'81	2,000.435	13'19
13—15 éves	fiú	—	—	375.816	2'48	399.593	2'64
	leány	—	—	351.202	2'32	368.986	2'43
	összesen	709.322	4'69	727.018	4'80	768.579	5'07
tanköteles		2,591.376	17'09	2,670.095	17'61	2,769.014	18'26
ebből	fiú	1,323.848	51'11	1,362.823	51'04	1,412.962	51'03
	leány	1,267.528	48'89	1,307.272	48'96	1,356.052	48'97

A tankötelesek összeírása általában kevesebb tanköteles korú gyermekeket mutat ki még ma is, mint a népszámlálás. A kevesebbet például 1888/9-ben, két évvel a népszámlálás előtt, csaknem 20% volt; az összeírás ezen hiánya okát egyenlően az összeíró közegek hanyagságában és a szülők elfogultságában találja, a kik gyermekeik számát és korát eltitkolják és az összeírásokat sok esetben tévútra is vezetik; a viszonyok különben évről-évre javulnak.

Mint említettük, 1868/9-ben az összeírt tanköteleseknek alig fele látogatta az iskolákat, 1888/9-ben az állapotok már egészen mások voltak; az utolsó öt évben ugyanis az iskolába járók abszolút és a tankötelesekhez viszonyított számaránya így alakult:

		I s k o l á b a j á r t			
		1888/9-ben	1889/90-ben ¹⁾	1890/1-ben ¹⁾	
		összesen	a tan- kötele- sek %-a	összesen	a tan- kötele- sek %-a
6—12 éves	fiú	810.466	89'31	—	—
	leány	734.191	83'61	—	—
	összesen	1,544.657	87'07	1,581.974	86'52
13—15 éves	fiú	264.949	75'16	—	—
	leány	206.026	62'31	—	—
	összesen	470.975	68'95	475.838	68'34
iskolába járt összesen					
tanköteles		2,015.632	81'65	2,057.812	81'51
ebből	fiú	1,075.415	85'37	1,099.739	85'37
	leány	940.217	77'79	958.073	77'49

		I s k o l á b a j á r t			
		1891/2-ben	1892/3-ban		
		összesen	a tanköte- lesek %-a	összesen	a tanköte- lesek %-a
6—12 éves	fiú	876.455	88'79	896.928	83'51
	leány	788.052	82'25	809.564	82'01
	összesen	1,664.507	85'66	1,706.492	85'31
13—15 éves	fiú	292.263	77'76	305.585	76'47
	leány	212.922	60'22	220.238	59'42
	összesen	505.185	69'49	525.823	68'41
iskolába járt összesen					
tanköteles		2,169.692	81'26	2,232.315	80'62
ebből	fiú	1,168.718	85'75	1,202.513	85'11
	leány	1,000.974	76'57	1,029.802	76'00

¹⁾ A nem szerinti megoszlást az ez évi jelentések csak hézagosan közlik.

A népszámlálás adatai szerint a 6—12 éves korú gyermekek-nél a fiú-, a 13—15 éveseknél pedig a leánygyermekek vannak némi túlsúlyban; az összeírások azonban mindkét csoportban jóval több fiút mutatnak ki, de különösen a második csoportban, ezen korban a vidéki népnél a leánygyermek egy része már szolgáltatba megy és így a szülők nem vélik szükségesnek, hogy az összeíróknak őket bemondják.

Ha az iskolába járók abszolút számát tekintjük, úgy a folytonos emelkedés szembetűnő, 1889—1893 között 10·75%-nyi, egy évre tehát mintegy 2·15%-o növekedés esik; ha azonban az iskolába járóknak az összes tankötelesekhez való arányát vizsgáljuk, úgy az arányszám az utolsó években inkább hanyatlást jelez, a mely azonban a valóságnak éppen nem felel meg, sőt ellenkezőleg.

A tankötelesek összeírása évről-évre pontosabb lesz; tehát a természetes növekedéstől el is tekintve, évről-évre több gyermek iratik össze; így az 1892/3. évi az 1888/9. évvel szemben 300.388 főnyi, 12·16%-nyi többletet tüntet fel, holott a természetes növekedés ugyanazon idő alatt legfeljebb 5—6%-ot eredményezhetett; az iskolába járók arányszáma a valóságban 1888/9-ben sokkal kisebb, mert hisz több tanköteles gyermek hagyatott ki az összeírásból, mint 1892/3-ban; a látszólagos stagnálás vagy éppen hanyatlás tulajdonképen emelkedést, tehát fejlődést jelez.

Az iskolába járók a különböző fokozatu iskolákat az 1892/3. év folyamán a következő számmal és arányban látogatták:

	A mindennapi tankötelesek közül					
	fiú összesen	%	leány összesen	%	összesen	%
elemi népiskola .	869.624	96·96	798.924	98·69	1,668.548	97·77
alsófokú iparos- tanoncz-iskola .	—	—	—	—	—	—
alsófokú kereske- delmi iskola . .	—	—	—	—	—	—
felső népiskola . .	—	—	—	—	—	—
polgári iskola . .	6.169	0·69	8.760	1·08	14.929	0·88
felsőbb leányiskola	—	—	1.880	0·23	1.880	0·11
középkereskedelmi intézet	—	—	—	—	—	—
középiskola . . .	21.135	2·35	—	—	21.135	1·24
összesen	896.928	100·00	809.564	100·00	1,706.492	100·00

	A z ismétlő tankötelesek közül						Összesen	
	fiú összesen	%	leány összesen	%	összesen	%	gyermek	%
elemi népisk.	221.988	72·65	211.466	96·01	433.454	82·44	2,102.002	94·15
alsófokú ipa- rostanoncz- iskola . . .	55.660	18·21	—	—	55.660	10·58	55.660	2·50
alsófokú ke- resk. iskola.	4.402	1·44	—	—	4.402	0·84	4.402	0·20
felső népiskola	626	0·20	1.677	0·76	2.303	0·44	2.303	0·10
polgári iskola	6.168	2·02	5.841	2·66	12.009	2·28	26.988	1·21
felsőbb leány- iskola . . .	—	—	1.254	0·57	1.254	0·24	3 134	0·14
középkereske- delmi intézet	2.651	0·87	—	—	2.651	0·50	2.651	0·12
középiskola .	14.090	4·61	—	—	14.090	2·68	35.225	1·68
összesen	305.585	100·00	220.238	100·00	525.823	100·00	2,232.315	100·00

Nemcsak a mindennapi, hanem az ismétlő-iskolás gyermekek túlnyomó része is az elemi iskolákat látogatja és pedig a leányok nagyobb arányban, mint a fiúk; tetemes hányad esik ezenfelül még a mindennapi tankötelezett fiúkból a középiskolákra, az ismétlő-iskolák közül pedig a tanonc, a polgári s a középiskolákra. A leányoknál az elemi iskolákon kívül nagyobb hányad csak a polgári iskoláknál mutatkozik, míg a felsőbb leányiskolákat aránylag csak igen kevés látogatja.

A mi már most az egyes felekezetek szerinti megoszlást illeti, a tanköteleseknek a felekezetek szerinti abszolút és aránylagos száma inkább népmozgalmi szempontból fontos. Kulturális tekintetből csak az a momentum figyelemreméltó, hogy a tankötelesek közül felekezetenként mily százalék látogatja az iskolákat. Megjegyezzük különben, hogy teljes és pontos tájékozást ez iránt csak akkor nyernénk, ha a tankötelesek összeírása mindenütt pontosan hajtatónék végre, de ez — mint már fentebb említettük — nem úgy van.

Az egyes felekezetek abszolút lélekszámát az utolsó népszámlálás adataiból ismerjük: ezzel szemben, hogy mily arányban részesedtek az 1892/3. évben az egyes felekezetek az összes iskolába járók között, azt az alábbi összeállítás mutatja:

	lélekszám		iskolába járt	
	összesen	%	összesen	az összes iskolába járók %-a
róm.-katolikus ..	7,274.899	48'00	1,178.538	51'90
görög-katolikus .	1,657.123	10'92	187.698	8'41
görög-keleti	2,066.389	13'63	227.788	10'20
evang. református	2,313.511	14'59	324.518	15'43
ág. evangélikus ..	1,181.464	7'79	193.526	8'67
unitárius	61.618	0'40	9.169	0'41
izraelita	707.984	4'67	111.093	4'98

A táblázatból kitűnik, hogy a görög-katolikusokra és a görög-keletiekre az iskolába járók közül jelentékenyen kisebb hányad esik, mint a mily arányban a felekezetek az össznépeségben képviselve vannak, a többi felekezet iskolába járói ellenben kisebb-nagyobb mértékben túlhaladják azoknak az összes lélekszámhoz arányát.

Az iskolába járóknak a tankötelesekhez való arányát, hitfelekezetenként, az alábbi táblázat tünteti fel:

	1868/9-ben	1888/9-ben	1889/90-ben	1890/1-ben	1891/2-ben	1892/3-ban
	az összes tankötelesek %-a					
róm.-kath.	57'52	87'21	87'31	88'00	87'76	86'71
gör.-kath.	38'52	63'11	62'21	60'91	61'61	65'07
gör.-kel.	29'21	68'04	67'39	67'04	64'08	62'39
ev. reform.	49'00	84'78	84'49	85'02	83'91	82'84
ág. evang.	66'73	87'59	88'17	87'94	87'42	88'27
unitárius	49'32	78'27	77'43	81'70	83'08	81'86
zsidó	43'77	80'85	80'52	81'31	82'31	82'21
átlag	50'42	81'65	81'51	81'71	81'26	80'62

Az 1868/9. év iskoláztatási viszonyai, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a tankötelesek összeírása akkor még kezdetlegesebb volt, mint jelenleg, valóban vigasztalan állapotokat tüntetnek fel, hozzá képest az utolsó évek bámulatos haladást tüntetnek fel, bár még

most sem olyant, a milyen kívánatos volna. Ez a haladás minden hitfelekezetre kiterjed, de különösen nagy volt a zsidóknál és a görög-keletieknél.

Általában igen elmaradtak a két görög szertartású felekezet iskoláztatási viszonyai, a melyeknél haladás újabban alig észlelhető, különösen a görög-keletieknél.

Valamivel kisebb, de még mindig nagy aránytalanságokat találunk, ha a nemzetiségi viszonyok szerint vizsgáljuk az iskolába járók eloszlását.

A nemzetiségeknek az össznépességhez és az iskolabajáróknak, — anyanyelv szerint, — az összes iskolába járókhoz való viszonyát az alábbi táblázat mutatja:

	össznépesség ¹⁾		az iskolába járók 1892/3-ban	
	összesen	%	összesen	az összes iskolába járók %-a
magyar.....	7,357.936	48'52	1,192.041	53'46
német.....	1,990.084	12'46	316.643	14'14
oláh.....	2,589.079	17'07	271.055	12'14
tót.....	1,896.665	12'61	298.383	13'37
szerb.....	495.133	3'26	60.173	2'69
horvát.....	261.100	1'72	40.491	1'81
ruthén.....	379.786	2'60	53.522	2'39

Az össznépességhez való arányokat tekintve, csak az oláhok és szerbek maradnak hátra jelentékenyen az iskolabajárás tekintetében, azonkívül kevésbé még a ruthének is, ellenben legjobban állanak a magyarok, németek és a tótok; az arányszám tekintetében hátul álló nemzetiségek, jobbára a görög-katholikus és görög-keleti egyházhoz tartoznak.

Az iskolabajárás viszonyai, az anyanyelvvel kapcsolatban, így alakultak:

	1868/9-ben	1888/9-ben	1889/90-ben	1890/1-ben	1891/2-ben	1892/3-ban
	az összes tankötelesek %-a					
magyar ...	53'92	85'43	85'63	86'52	86'03	84'61
német.....	63'54	90'09	90'83	93'85	94'72	92'88
oláh.....	30'39	62'30	60'82	58'77	57'44	60'06
tót.....	51'02	84'56	84'76	83'25	84'56	84'56
szerb.....	36'56	78'86	78'34	80'51	76'76	76'02
horvát.....	51'43	79'54	83'00	81'02	74'41	73'24
ruthén.....	41'94	72'91	64'48	66'26	70'48	67'77
átlag.....	50'42	81'65	81'51	81'71	81'26	80'62

Ép úgy, mint a hitfelekezeteknél, az anyanyelvnél is rendkívül nagy az utolsó évi s az 1868/9-iki tanév közötti különbség s az átlag körülbelül 30%-al emelkedett, de egyes anyanyelveknél csaknem kétszeres az emelkedés, így az oláhok és a szerbeknél, a kik azonban ezen rendkívüli javulás mellett is nagy mértékben hátra maradnak az országos arányszám megett.

Az iskolabajárókat, anyanyelv szerint tekintve, legelől állanak és állottak az egész időszak alatt a németek; a magyarok és a tótok körülbelül egyenlő arányszámmal vannak képviselve, míg a többi már mind elmarad; az oláhok — ez a szellemi s gazdasági kultúra tekintetében oly elmaradt nép — áll a sorozatban leghátul.

¹⁾ 193.205 egyéb anyanyelvű lakos az összehasonlításba nem volt beilleszthető.

Az iskolába járók túlnyomó része télen-nyáron jár az iskolába; így volt ez már a hatvanas években és így van most is, csak az arányszám javult azóta tetemesen, a mennyiben 1868/9-ben az összes iskolába járóknak csak 57⁷²/₁₀₀-a látogatta az iskolákat télen-nyáron (legalább 8 hónapig), 1892/3-ban pedig 86¹⁵/₁₀₀-a, a haladás tehát e téren is jelentékeny.

Igen sűrűek az iskolalátogatási mulasztások, bár e tekintetben is, különösen ha figyelembe vesszük az iskolába járók abszolút számának folytonos emelkedését, jelentékeny javulás észlelhető; 188⁸/₉-ben még 21 millió félnapot mulasztottak a tanulók, a legutolsó évben már csak 15 4 milliót.

Nem kevésbé érdekes része a jelentésnek az, a mely az iskolák számáról és minőségéről szól.

Az egész országban 1892/3-ban összesen 16.942 iskola találtott, tehát jóval több, mint az ország községeinek száma; mindamellett sem rendelkezett az ország valamennyi községe népiskolával, hisz 1.712 községről hivatalosan kimutatott, hogy az saját erejéből iskolát fenntartani nem képes.

Az iskolák száma, a fenntartók szerint osztályozva, volt:

	1868/9-ben		1888/9-ben		1889/90-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%
állami.....	—	—	792	4 ⁷⁴	801	4 ⁷⁷
községi.....	479	3 ⁴⁷	1.935	11 ⁵⁹	1.946	11 ⁵⁸
róm.-katholikus	5.217	37 ⁸¹	5.402	32 ³⁵	5.422	32 ³⁷
gör.-katholikus	2.058	14 ⁹¹	2.157	12 ⁹²	2.173	12 ⁹³
gör.-keleti....	1.604	11 ⁶³	1.783	10 ⁶⁸	1.815	10 ⁸⁰
ev. reform....	2.450	17 ⁷⁶	2.374	14 ²³	2.375	14 ¹³
ág. evang.....	1.397	10 ¹²	1.431	8 ⁵⁶	1.433	8 ⁵²
unitárius.....	103	0 ⁷⁵	44	0 ²⁴	46	0 ²⁸
zsidó.....	490	3 ⁵⁵	564	3 ³⁸	566	3 ³⁷
magán.....	?)	—	179	1 ⁰⁷	184	1 ⁰⁹
társulati.....	—	—	41	0 ²⁴	44	0 ²⁶
összesen...	13.798	100 ⁰⁰	16.702	100 ⁰⁰	16.805	100 ⁰⁰

	1890/1-ben		1891/2-ben		1892/3-ban	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%
állami.....	812	4 ⁸¹	831	4 ⁹⁴	865	5 ¹¹
községi.....	1.934	11 ⁴⁷	1.944	11 ⁴⁹	1.952	11 ⁵²
róm.-katholikus	5.471	32 ⁴¹	5.509	32 ⁶⁹	5.533	32 ⁶⁶
gör.-katholikus	2.166	12 ⁸⁶	2.167	12 ⁸¹	2.167	12 ⁷⁹
gör.-keleti....	1.523	10 ⁸⁹	1.816	10 ⁷³	1.818	10 ⁷³
ev. reform....	2.388	14 ¹⁶	2.380	14 ⁰⁷	2.369	13 ⁹⁸
ág. evang.....	1.430	8 ⁴⁸	1.441	8 ³⁸	1.425	8 ⁴¹
unitárius.....	48	0 ²⁸	50	0 ²⁹	49	0 ²⁹
zsidó.....	578	3 ⁴²	576	3 ⁴⁰	563	3 ³²
magán.....	171	1 ⁰¹	162	0 ⁹⁶	155	0 ⁹²
társulati.....	49	0 ³⁰	41	0 ²¹	46	0 ²⁷
összesen...	16.870	100 ⁰⁰	16.917	100 ⁰⁰	16.942	100 ⁰⁰

Az 1869—1893. évek között az iskolák száma 3.144-gyel, 22⁸⁸/₁₀₀-kal szaporodott; 1869-ben esett 1.000 négyszögkilométerre 50, 100.000 lélekre 105, 10.000 tankötelesre 60, 10.000 iskolába járóra 120 iskola, ellenben 1893-ban ugyanezen viszonyzatokban 60, 112, 61, illetőleg 76 iskola.

1) Nincsen adat.

Az iskolák számának illetén növekedését épen nem mondhatni jelentékenynek; a növekedés semmi esetre sem tartott lépést az iskolába járók számának növekedésével; e téren tehát még igen sok a teendő már csak azon oknál fogva is, mivel az 1893. évi állapot szerint iskoláinkban túlszűfolttság észlelhető, mert hiszen egy-egy iskolára 132 tanuló esik; ezen a túlszűfolttságon alig enyhít az, hogy a tantermek száma lényegesen nagyobb lett, mint azt alább látni fogjuk.

A hatvanas évek végén a népiskolák fentartói csaknem kizárólag a felekezetek voltak, a mennyiben az összes iskolák 96·53%-át ők tartották fenn; ma már csak 62·15%-o esik a felekezetekre, míg a többi a község, az állam, magánosok és társulatok között oszlik el.

Az állam 1869-ben még nem tartott fenn iskolát, sem semmiféle társulat; ma már az előbbieik száma igen jelentékeny; a községi iskolák száma megnégyszereződött, a felekezeti iskolák száma is növekedett, kivéve a reformátusokat és az unitáriusokat; ez utóbbiaknál a csökkenés több, mint 50%-o.

Az összes iskolák növekedésével — 3.144-gyel, 22·38%-o-kal — szemben a felekezetiek csak 605-tel, 4·54%-o-kal növekedtek; a felekezetek tehát nagy mértékben veszítenek teret az állam és a községek javára; 1892/93. óta e térvészítés mindenesetre még jelentékenyebb, gyorsabb menetű lesz.

Sajátságos, hogy az iskolák viszonylagos számát illetőleg a cultura tekintetében egyik legelmaradottabb felekezet, a görög-katholikus áll legelől, a mennyiben ezeknél 1892/93-ban 765 lélekre esett egy iskola; az ágostaiaknál 829, a reformátusoknál 934, a görög-keletieknél 1.137, az unitáriusoknál 1.257, a zsidóknál 1.258, végül a római-katholikusoknál csak 1.315 lélekre esik egy felekezeti iskola.

Az iskolák túlnyomó része népiskola; 1892/93-ban 16.667, 98·38%-o volt elemi népiskola, 56, 0·33%-o felsőbb népiskola, 197, 1·15%-o polgári iskola, végül 22, 0·15%-o felsőbb leányiskola; a magasabb fokú iskolákat nagyobb részben az állam és a községek tartják fenn; így ugyanabban az évben az állam 17 felsőbb nép-, 49 polgári s 12 felsőbb leányiskolát, a községek 14 felsőbb nép-, 87 polgári s 1 felsőbb leányiskolát tartottak fenn, míg a felekezetek csak 24 felsőbb nép-, 56 polgári s 9 felsőbb leányiskolát. Mindezek a felsőbb fokozatú iskolák 1869. óta keletkeztek, azelőtt egyetlen egy ilyen intézetünk sem volt.

Az iskolák túlnyomóan vegyesek, azaz fiúk és leányok együtt látogatják; újabban azonban e téren javulás mutatkozik, a mennyiben 1869—1893. között a vegyes iskolák száma 12.622-ről 14.346-ra, 13·66%-o-kal, a fiúiskoláké 677-ről 1.219-re, 80·06%-o-kal, a leányiskoláké 499-ről 1.377-re, 175·95%-o kal emelkedett.

Igen érdekes az iskoláknak a tannyelv szerinti megoszlása; ezek szerint volt:

	1863/69-ben		1888/89-ben		1889/90-ben	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%
tisztán magyar tannyelvű	5.818	42·16	8.944	52·96	8.994	53·52
magyarral vegyes egyéb						
hazai	1.318	9·55	2.776	16·65	2.857	17·01
nem magyar nyelvű	6.355	46·07	5.066	30·29	4.938	29·37
vegyes nem magyar nyelvű	307	2·22	16	0·10	16	0·10
összesen	13.798	100·00	16.702	100·00	16.805	100·00

	1890/91-ben ¹⁾ összesen %	1891/92-ben összesen %	1892/93-ban összesen %
tisztán magyar tangyelvű	—	9.455	55.90
magyarul vegyes egyéb hazai . .	—	2.681	15.85
nem magyar nyelvű	—	4.774	28.31
vegyes nem magyar nyelvű . . .	—	7	0.04
összesen	16.870	16.917	100.00
			16.912
			1.000

Az alkotmányos korszak kezdetén a népiskoláknak alig felében tanítottak kizárólag, vagy pedig más hazai nyelvvel vegyesen magyarul, ma már a tisztán magyar tannyelvű iskolák is sokkal nagyobb arányszámmal bírnak ezeknél, sőt a tisztán magyar és a más nyelvvel vegyesen magyar tannyelvű iskolák csaknem három negyedrészt képezik az összes iskoláknak. Nemzeti szempontból eléggé nem becsülhető ez a még újabban is jelentékeny arányú haladás.

Egyébként a nem magyar tannyelvű iskolákban is kell tanítani a magyar nyelvet, itt azonban az eredmény épen nem kielégítő, a mennyiben 2 472 iskolában, az összes nem magyar tannyelvű iskolák 55.49%-ában az vagy épen nem, vagy csak csekély sikerrel tanítottatott.

A jelentés nem sorolja el hitfelekezetenként és a tannyelv szerint azokat az iskolákat, a hol a magyar nem volt akár kizárólag, akár más nyelvvel vegyesen a tannyelv, hanem az utóbbiakat összefoglalja azokkal, a hol a magyar nyelv egyáltalán nem szerepel mint tannyelv; ezen összeállítás szerint a legkedvezőtlenebb a tanítási arány a görög-katholikus és görög-keleti iskoláknál, 1892/93-ban 42.6, 42.8%-o sikertelen tanítással.

A tantermek száma 1869-ben 16.899, 1893-ban pedig 25 810 volt, a növekedés 8.911, 52.73%-o, tehát jóval több, mint az iskolák, de kisebb, mint az iskolába járók növekedési aránya, úgy, hogy míg 1869-ben egy tanteremre csak 68, addig 1892/93-ban már 86 tanuló esett.

A népiszkolai tanítás sikere jórészt attól függ, hogy az iskolák elegendő s szakképzett tanerőkkel vannak-e ellátva? Az ezirányú állapotokat az alábbi táblázat tünteti fel.

	képe- sitett	számszerint nem képe- sitett	Tanító volt		összesen	az összes létszám %o-ában		Esett tanító 100 isko- lára	10.000 isko- lába járóra
			összesen	képesített		nem képesített			
1868/69-ben . . .	—	—	17.792	—	—	—	129	155	
1888/89-ben . . .	21.738	2.907	24.645	88.21	11.79	147	123		
1889/90-ben . . .	21.919	2.989	24.908	88.00	12.00	148	121		
1890/91-ben . . .	22.133	3.000	25.133	88.07	11.93	149	119		
1891/92-ben . . .	22.521	2.984	25.505	88.30	11.70	151	118		
1892/93-ban . . .	22.771	2.981	25.752	88.43	11.57	152	115		

Az iskolák száma 22.88%-o-kal, az iskolába járóké pedig 102.46 %o-kal növekedett 1869—1893. között; ezzel szemben a tanítóké 44.74%-o kal, az iskolákkal szemben tehát a növekedés nagyobb, az iskolába járókkal szemben pedig aránytalanul kisebb; egy tanítóra esett 1869-ben 55, 1893-ban pedig 87 tanuló.

¹⁾ Erre az évre a jelentések nem közölnek ily irányú adatokat.

A mi az iskolákkal való szembeállítást illeti, a fejlődést feltétlenül kedvezőnek mondhatjuk; kevésbé kedvező a fejlődés a tanulókkal szemben, mert hisz egy-egy tanítónak most mintegy 60%-kal több tanulóval kell foglalkoznia, mint azelőtt, 87 tanuló igen sok egy tanítóra s úgy látszik, hogy az arány a jövőben sem fog javulni, az irány legalább folytonosan rosszabbodó.

Ellenben javulást látunk, ha a tanítók képesítését tekintjük; e tekintetben az 1868/69. tanévből nem állnak adatok rendelkezésre, a legrégebb ilyen adatok 1872/73-ból valók, a mikor 19.598 tanító közül 15.419, 78·67% volt képesített, 4.179, 21·33% nem képesített, míg 1892/93-ban az arány hasonlíthatatlanul kedvezőbb; ez a körülmény némileg kiegyenliti azt a kedvezőtlen jeleuséget, hogy a tanítók most aránytalanul nagyobb terhet viselnek, mint azelőtt.

A mi már most az egyes iskolákat illeti, tanítókkal legjobban a községi s állami, valamint a társulati iskolák vannak ellátva, a melyeknél 226, 216, illetőleg 206 tanító esett 1892/93-ban 100 iskolára, ezzel szemben 100 görög-katholikus iskolára csak 99, 100 unitárius iskolára 116, 100 görög-keleti iskolára 121 tanító esett.

Ugyanez a jelenség ismétlődik, ha az iskolák minőségét a tanítók képesítésével hasonlítjuk össze; 1892/93-ban a társulati tanítóknak 98·35, az állami tanítóknak 98·77, a községi tanítóknak 96·82%-a birt képesítéssel, míg az unitárius tanítóknak csak 70·11, a görög-katholikus tanítóknak 71·64, a görög-keleti tanítóknak 75·07%, stb.

E három felekezetet a népoktatás tekintetében, a mely egyébként valamennyi felekezetnél sok kívánni valót hagy hátra, igen rosszszul áll.

A tanítóknak minőségére és nemére vonatkozó adatokat az alábbi táblázat tünteti fel:

	Rendes tanító		segédtanító		férfi tanító		női tanító	
	összesen	%	összesen	%	összesen	%	összesen	%
1868/69-ben . . .	15.968	89·13	1.824	10·87	17.106	96·15	686	3·85
1888/89-ben . . .	21.716	88·12	2.929	11·79	21.356	86·66	3.289	13·34
1889/90-ben . . .	21.891	87·89	3.017	12·11	21.604	86·73	3.304	13·27
1890/91-ben . . .	22.188	88·29	2.945	11·71	21.695	86·32	3.438	13·68
1891/92-ben . . .	22.500	88·22	3.005	11·78	21.918	85·94	3.587	14·06
1892/93-ban . . .	22.743	88·32	3.009	11·68	22.008	85·47	3.744	14·53

A rendes és segédtanítóknak aránya csekély hullámmzással az egész idő alatt ugyanazon színvonalon marad, a nőtanítóknál ellenben igen nagy térfoglalást látunk a férfitanítók rovására, a mennyiben arányszámuk 3·85%-ról 14·53%-ra emelkedett és növekedésük 445·77%-ra rug; ez a rendkívüli növekedés szoros kapcsolatban áll azzal a körülménnyel, hogy a növevelésre mind nagyobb súly fektetetik.

Az iskolák egyes kategóriáit tekintve, a nőtanítók legnagyobb arányban az állami iskoláknál vannak alkalmazva, a mennyiben itt az összes tanítói létszám 39·15%-át képviselik; a községi iskoláknál már csak 25·38, a róm.-katholikus iskolákban (többnyire apácák) 15·81, a zsidó iskolákban 12·30%-kal részesednek; ellenben arányszámuk a görög-katholikus iskoláknál 1·11, az ágostaiaknál 1·89, a reformátusoknál 3·09%-ra csökken.

A nemzeti nevelés szempontjából igen fontos, hogy a tanítók birják-e az állam nyelvét? A magyar nyelv ismeretét ugyan kötelezővé teszi a törvény, de a törvénynek ez az intézkedése még most sincsen teljesen végrehajtva; 1892/3-ban a tanítóknak még 4·97%-a (1.279 tanító) magyarul egyáltalán nem tudott; az idézett törvény

alkotása idejében a magyarul egyáltalán nem tudó tanítók arányszáma 11·51, a keveset tudóké pedig 8·88% volt, a javulás tehát 13 év alatt igen jelentékeny, de még sem kielégítő s ez okból csak örömmel üdvözölhetjük azt a szigort, a melyet a közoktatási kormány e tekintetben legújabbán kifejt.

Az 1875. évi XXXII. törvényezik a tanítók, kiseddévők, azok özvegyei s árvái javára »az országos tanítói nyugdíj- s gyámalapot« létesítette, a melynek tiszta vagyona az 1893. év végén 10,554.470 forintnyi tekintélyes összegre rugott; az utolsó évben a vagyoni szaporulat 870.348 forint volt.

Ezen alapból az 1893. év folyamán 500.160 forint összeg fizettetett ki a nyugdíjasok és segélyezettek részére, míg 1892-ben 400.060, 1891-ben 314.589, 1890-ben 294.986 forint.

Az intézet tagjainak számbeli növekedését az alábbi táblázat tünteti fel:

	díj fizetők		tagok	
	állomás	%	tanító	%
	összesen		összesen	
1875-ben	14.268	69·8	8.537	41·7
1880-ban	16.007	72·4	11.175	50·6
1885-ben	17.791	73·9	13.205	54·9
1890-ben	20.226	77·7	16.746	65·1
1893-ban	21.545	83·2	17.788	69·1

Ez idő szerint tehát az összes rendszerezített tanítói állomásoknak mintegy öt hatoda után fizettetnek a díjak és a tanítóknak több mint két harmada tagja az intézetnek.

A népiskolák fentartása igen magas összegeket igényel, daczára annak, hogy a tanítói állások javadalmazása a felekezeteknél jobbára igen alacsony és az iskolák helyiségei, felszerelése, stb. is igen sok kívánni valót hagy hátra; a rendelkezésre álló jövedelmi forrásokat az alábbi táblázat tünteti fel:

	1868/9.	1888/9.	1889/90.	1890/1. ¹⁾	1891/2. ¹⁾	1892/3.
	ezer forint	ezer forint	ezer forint	ezer forint	ezer forint	ezer forint
Ingatlanokból	152	2.478	2.503	—	—	2.494
Tökékből	77	429	453	—	—	431
Tan- és kincstári díjakból .	504	1.896	1.928	—	—	1.868
Az állami hozzájárulásból .	41	1.794	1.825	—	—	1.884
Községi természetű forrásokból	1.994	4.288	4.365	—	—	5.220
Egyházi (felekezeti) alapokból	778	3.518	3.632	—	—	4.013
Egyéb jövedelemből	215	714	791	—	—	784
Összesen	3.761	15.117	15.497	—	—	16.694
Eset az összes jövedelemből %						
	1868/9.	1888/9.	1889/90.	1890/1. ¹⁾	1891/2. ¹⁾	1892/3.
Ingatlanokból	—	16·39	16·15	—	—	14·99
Tökékből	—	2·84	2·92	—	—	2·59
Tan- és kincstári díjakból .	—	12·54	12·44	—	—	11·18
Az állami hozzájárulásból .	—	11·87	11·80	—	—	11·23
Községi természetű forrásokból	—	28·37	28·16	—	—	31·27
Egyházi (felekezeti) alapokból	—	23·27	23·43	—	—	24·04
Egyéb jövedelemből	—	4·72	5·10	—	—	4·70
Összesen	—	100·00	100·00	—	—	100·00

¹⁾ Adat nincsen.

A jövedelemben a terménybeni járandóságok is be vannak számítva.

Az 1869. évi kimutatás igen alacsony számokat tüntet fel; kétségtelen, hogy az csak igen hézagosan készült, különösen azon jövedelmi források tekintetében, a melyek a tanítók vagy iskoláknak terményekbeni járandóságát képezik, a jövedelmeknek tehát okvetlen magasabbaknak kellett lenniök; 11 évvel később, 1880-ban már 9 millió 8 százezer forint összes jövedelmet találunk, míg 13 évvel később a jövedelem már csaknem 17 millióra rug.

A jövedelem egy tetemes része ingatlanokból és tőkékből ered; 1869-ben az ingatlanok 2,308.920 frtra becsültettek, 1893-ban pedig 44,999.086 frtra; a tőkéké állaga 1869-ben 1,411.877 frt., 1893-ban 8,103.168 frt. volt; az ingatlanok értéke tehát körülbelül megtizenkétszeresződött, a tőkéké meghatszorzódott.

Egy iskolára esett 1869-ben 272 frt., 1893-ban pedig 974 frt. jövedelem; már csak az ezen egy iskolára eső jövedelmi hányadból látszik, hogy az 1868/9. évi jövedelmi kimutatás mennyire hézagos.

Az egyes iskoláknak, azokat a fentartók szerint osztályozva, jövedelmük volt 1892/3-ban:

	összesen jövedelem, forint	egy isko- lára esik		összesen jövedelem, forint	egy isko- lára esik
állami iskolák	1,838.749	2,176	ág. evang. iskolák	1,322.077	928
községi »	4,544,378	2,330	unitárius »	18.554	378
r.-kath. »	4,810.931	870	zsidó »	776.646	1,379
gör.-kath. »	661.539	305	magán »	181.742	1,172
gör.-kel. »	757.869	416	társulati »	87.945	1,912
reform. »	1,693.997	715	összesen »	16,694.477	974

Az egyes iskolaosztályok között rendkívüli eltérések vannak, a két görög felekezetet minimalis, azok oktatási állapotait jellemző átlagos jövedelemmel bírnak, mellőlük sorakoznak az unitáriusok; a felekezetek, kivéve a zsidókat, mind az országos átlagjövedelem mögött állanak, ellenben az állami s a községi és társulati iskolák azt több mint kétszeresen meghaladják.

Az összes jövedelmekből fordítottatott személyi illetményekre:

1868/9-ben	3,606.114 frt.	95·81%
1892/3-ban	11,929.876 »	71·47%

Dologi kiadásokra:

1868/9-ben	154.009 »	4·16%
1892/3-ban	4,764.601 »	28·53%

A nagy ellentéteket a százalékos arány között különösen az okozza, hogy 1869-ben az összeírási mód felettébb hiányos volt.

1869-ből csak a rendes tanítók fizetéséről rendelkezünk adatokkal; e szerint azon időben egy tanító átlagos fizetése, illetőleg javadalma 225·37 forint volt, míg 1892/3-ban már a segédtanítók illetményei is meghaladták ezt az átlagot, a mennyiben átlagosan 298·36 forintnyi javadalomban részesültek, míg a rendes tanítók átlagos javadalma 485·07 forint volt.

Az egyes iskolákat illetőleg 1892/3-ban egy községi rendes tanítónak átlagosan 666, egy állami tanítónak 660, egy izraelita tanítónak 569 forint javadalma volt; ellenben a görög-katholikusnak

csak 252, az unitáriusnak 254, a görög-keletinek 295 forint; oly alacsony összegek ezek, a melyek még a megélhetést sem biztosítják.

Záradéku elsoroljuk még a tanítóképzés főbb adatait.

Az alkotmányos korszak kezdetén, 1869-ben összesen 46 tanítóképző intézetünk volt 271 tanárral, 1.556 növendékkel, a kik közül 462 kapott oklevelet.

1892/3-ban a tanítóképzők száma 70, a tanároké 722, a növendékeké 4.529, a kiadott okleveleké 1.176 volt; a részletek a következők:

Jellege	A tanító- képzők száma	A taná- rok száma	A tan- termek száma	Egyéb tanhelyi- ségek száma	A tan- folya- mok száma	A fentartási költ- ségek forintban össze- sen	átlag egy intézetre
állami intézet . .	25	344	155	250	98	813.070	32.523
r.-kath. » . .	24	204	96	130	83	161.819	6.742
g.-kath. » . .	4	31	12	12	12	18.669	4.667
g.-keleti » . .	4	35	12	23	12	57.325	14.431
reform. » . .	3	23	12	28	12	39.781	13.260
ágostai » . .	9	73	26	60	32	55.270	6.111
zsidó » . .	1	7	5	4	4	20.000	20.000
Összesen . .	70	722	318	507	258	1,165.934	16.656

Tanárok tekintetében az állami tanítóképzők vannak a legjobban ellátva, a mennyiben egy intézetre 13—14 tanár esik, ellenben a zsidók, görög-katholikusok és reformátusoknál csak 7.

Ugyanez áll a rendelkezésre álló tantermek és a tanfolyamok tekintetében is.

A költségek közé 2 róm.-katholikus, 1 görög-keleti s 1 ág. evangélikus intézetnek költségei nincsenek beszámítva; de egyébként is a jövedelem- és költségkimutatások készítésénél az igazgatók nem járnak el elegendő gonddal és egyenlő szabályok alapján.

A tanítóképzők részben három (12 intézet), részben négy éves (58) tanfolyamokkal bírnak, közülök tanítóképzők 51, tanítónőképzők 18, végül tanítókat és tanítónőket vegyesen képzők 1 intézet.

Fentebb említettük, hogy a tanítóképzőknek összesen 4.529 növendékük volt; ebből esett férfiakra 3.102, 68.50%, a nőkre 1.427, 31.50%, ezek közül oklevelet kapott 792 tanító, a férfinövendékek 25.55%-a és 384 tanítónő, a nőnövendékek 26.85%-a; a kiadott oklevelek közül 1.100 elemi iskolai oktatásra s 76 polgári iskolai oktatásra képesített.

A fentebbiekben közöltük röviden a népiskolai oktatásra vonatkozó adatokat; jelentékeny fejlődésről tanuszkodnak azok, ha a multat tekintjük és ezzel zálogát képezik egy jobb és szebb jövőnek.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán fűtitkár. 70. füzet. 1895. október hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. november hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 10. füzet, 1895. október hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 11. füzet, 1895. november hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam. 10. szám. 1895. október hó: Maros-tordamegyei szövetkezetek központi hitelintézete mint szövetkezet alapszabályai Gidófalvy Istvántól; stb.

Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrsschrift herausgegeben von H. Braun. VIII. Band. III. Heft: Die neuesten Versuche einer staatlichen Regelung des Getreidehandels von K. Thiess. Ein Beitrag zur Geschichte der wirthschaftlichen Cartelle von G. Cohn. Eine Studie zum osteuropäischen Merkantilismus von G. v. Schulze-Gaevernitz; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgeg. von G. Schmoller. XIX. Jahrgang. IV. Heft: Die Einkommensvertheilung in alter und neuer Zeit von G. Schmoller. Ueber die wirthschaftspolitischen Beziehungen Deutschlands zu Rumänien von M. Stroll. Die sociale Zusammensetzung der Bevölkerung in Oesterreich nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 30. December 1890. (Schluss) von P. Kollmann. Die Ergebnisse der deutschen Silberenquête von W. Lotz (Schluss); etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. X. Band. 3. Heft: Kritische Betrachtungen zur theoretischen Statistik von L. v. Bortkewitsch. Der Getreidehandel in den Vereinigten Staaten von Amerika und seine Organisation von H. Schumacher; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 41—44: Zum Export nach Italien. Der Waarenverkehr Ungarns im Jahre 1894. Die Gestaltung der Getreidepreise. Die Arbeiter der Brünnener Maschinenindustrie v. R. Schüller. Die Eisenindustrie der

Welt. Die australische Weinproduction im Jahre 1893/94. Entwicklung und Lage des österreichisch-ungarischen Hopfenhandels von W. May. Weltbörsen für den Getreidehandel. Der Patentgesetzentwurf und die Praxis von L. Munk.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. XXI. Jahrgang. 1895. (VII.) Juli-Heft: Die landwirthschaftlichen Arbeiter und deren Löhne in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern (I.) von K. Th. v. Inama-Sternegg. Die Sterblichkeit nach dem Alter in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern von Thornton. (VIII—X.) August-September-October Heft: Anbauflächen der Zuckerrüben nach dem Stande vom 1. Juni 1895. Zusammengestellt im k. k. Ackerbau-Ministerium. — Die landwirthschaftlichen Arbeiter und deren Löhne in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern (Schluss) von K. Th. v. Inama-Sternegg; etc.

Vierteljahrschrift für Staats- und Volkswirtschaft, für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften aller Länder. Herausgegeben von K. Frankenstein. IV. Band. III. Heft: Zwei französische Budgets, 1845 und 1895 von M. Block. Der erste Ausbau des Systems der Gewerbefreiheit in Preussen von K. v. Rohrscheidt; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 10. Octobre 1895: Revue du travail, situation générale. Placement gratuit. Assistance; etc.

L'économiste français. 23-e année. 2-e vol. Nos 39—43: Les finances et prodigalités communales. De la vraie loi de population: de l'influence de la civilisation sur la nuptialité et la natalité des divers pays. Les résultats en Allemagne de l'assurance obligatoire contre les accidents. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: le privilège de la Banque de France. Le commerce extérieur de la France, de l'Angleterre pendant les neuf premiers mois de l'année 1895; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos 562—566.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Octobre 1895. Des principes de l'impôt par G. du Puynode. Les banques aux États-Unis en 1894 par G. François. Le développement industriel du Japon par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 10. Octobre 1895. L'impôt dans une famille parisienne (monographie) par Beaurin-Gressier. Le coût de la vie à Paris à divers époques (suite) par G. Bienaymé; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIX. No. 111. September 1895: State of the Skilled Labour Market. The Industrial and Commercial Condition of Berlin. Tariff Changes and Customs Regulations; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Vol. V. No. 19. September 1895: Index Number and Appreciation of Gold by N. G. Pierson. The Economic Lessons of Socialism. by H. Sidgwick. Some Economic Issues in Regard to Old-Age Pensions by C. S. Loch. Wages in the United States and in Great Britain 1860—1891 by A. L. Bowley; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos 2717—2720: The Money Market. The Post Office Savings Bank. The Mineral Produce of the United Kingdom. The Effects of Increased Gold Supplies. The Over-Capitalisation of the Rand. The Prices of Commodities. The Possibility of a Change in the Condition of the Money Market. The American Cotton Crop.; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVIII. Part. III. September 1895: Some Statistics bearing upon Bimetallism by J. Barr Robertson. Comparative Statistics of the Principal British Possessions and Foreign Countries by Edw. C. Nowell; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Departement of the Board of Trade. Vol. III. Nr. 10. October 1895: State of Employment in September. Arbitration and Conciliation in 1894. Wages of the Manual Labour Classes. Standard Piece Rates; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. X. No. 1. October, 1895: The Concluding Volume of Marx's Capital by W. Lexis. Tenancy in the United States by G. K. Holmes. A Standard of Values by J. W. Bascom. The Employer's Place in Distribution by F. W. Taussig; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A magyar korona országainak állami zárszámadása az 1894-ik évre. Budapest, 1895.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 267. sz. 1895. augusztus hó: A budapesti biztosítási, közlekedési és egyéb részvénytársulatok üzleteredményei az 1894. évben. A főváros összes részvénytársulatainak 1894. évi üzleteredményei. Tüzesetek statisztikája az 1894. évről. 268. sz. szeptember hó: Gimnasionok és reáliskolák statisztikája 1894/5. tanévben. Laküresedések az 1895. év I. negyedében; stb.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VI. évfolyam. 41—44. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszterium. XX. évfolyam. 86—97. sz.

Mariska Vilmos. A magyar pénzügyi jog kézikönyve. 6-ik kiadás. Budapest, 1896.

Perczel Dezső belügyminiszter jelentése az ország közegészségügyi viszonyairól az 1894. évben. Budapest, 1895.

Statisztikai közlemények az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1891. üzleti évre. Szerkeszti és kiadja a cs. kir. kereskedelmi miniszterium statisztikai osztálya Bécsben és az országos m. kir. statisztikai hivatal Budapesten. Bécs, 1895.

Társadalom- és gazdaságpolitikai könyvtár. Szerkeszti Földes Béla egyetemi tanár. II.: A kiegészítő vagyonadó és szerepe a magyar egyenes adórendszerben Fellner Frigyesről.

Arendt, Otto: Herr Reichsbankpräsident Dr. Koch und die Währungsfrage. Berlin, 1895.

Boissevain, G. M.: Zur Währungsfrage. Denkschrift. Autorisirte Uebersetzung aus dem Holländischen. Berlin, 1895.

v. Canstein, R.: Lehrbuch des österreichischen Handelsrechtes. Unter steter Berücksichtigung der Rechtsprechung des obersten Gerichtshofes. Band I.: Allgemeiner Theil und Gesellschaftsrecht. Berlin, 1895.

Engel, Ernst: Die Lebenskosten belgischer Arbeiterfamilien früher und jetzt. Ermittelt aus Familienhaushaltungen und vergleichend zusammengestellt. Dresden, 1895.

Feistmantel, H.: Das Einlösungsrecht des Staates und die österreichischen Eisenbahnconcessionen. Wien, 1895.

Heyn, O.: Die Erfolglosigkeit einer Hebung des Silberpreises als Mittel zur Heilung der Schäden des deutschen Erwerbslebens. Berlin, 1895.

Ichenhaeuser, Justus: Finanzielle Zeit- und Streitfragen. Zittau, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsats-Behörden. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. 1895. VI.

Kalkmann, Phil.: Englands Übergang zur Goldwährung im 18. Jahrhundert. Strassburg. 1895. (Abhandlungen aus dem staatswissenschaftlichen Seminar Strassburg. Heft XV.)

Kidd, Benjamin, Soziale Evolution. Aus dem Englischen übersetzt. Jena, 1895.

Lexis, W., Der gegenwärtige Stand der Währungsfrage. Dresden, 1895.

Meyer, Ed., Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums. Jena, 1895.

Mittheilungen des bernischen statistischen Bureau's. Jahrgang 1895. Lieferung 1: Landwirtschaftliche Statistik für die Jahre 1893 und 1894. Bern, 1895.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XL. Band. 2. Heft: Statistik des Sanitätswesens der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1892. Wien, 1895.

XLIV. Band. 1. Heft: Die landwirtschaftlichen Löhne in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande des Jahres 1893. Auf Grund einer vom k. k. Ackerbau-Ministerium eingeleiteten Specialerhebung. Wien, 1895.

Oesterreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesammten österreichischen öffentlichen Rechtes. Herausgegeben von E. Mischler und I. Ulbrich. I. Band A—G. Wien, 1895.

Protokoll über die im Juni 1895 zu Wien abgehaltenen Beratungen der Sekretäre der Handels- und Gewerbekammern der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, betreffend die Gewerbekataster und den nächsten statistischen Quinquennialbericht dieser Kammern. Wien, 1895.

Schweizerische Statistik. Herausgegeben vom Statistischen Bureau des eidgenössischen Departements des Innern.

93. Lieferung. Pädagogische Prüfung bei der Rekrutierung im Herbst 1893. Bern, 1894.

99. Lieferung. Statistische Angaben über die in den staatl. und wichtigsten privaten Irren-, Heil- u. Pflegeanstalten der Schweiz im Jahre 1892. Bern, 1894.

101. Lieferung. Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1893. Bern, 1895.

102. Pädagogische Prüfung bei der Rekrutierung im Herbste 1894. Bern, 1895.

Singer, R., Das Recht auf Arbeit in geschichtlicher Darstellung. Jena, 1895.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Verfasst und herausgeg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. I. Band. Wien, 1895. Statistik etc. im Jahre 1894. II. Band. Wien, 1895.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. X. Heft: Ein- und Ausfuhr im September 1895. Wien 1895.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien für das Jahr 1893. Wien, 1895.

Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland mit besonderer Rücksicht auf seine Konkurrenzfähigkeit gegenüber der Grossindustrie. 3. Bände. Leipzig, 1895. (Schriften des Vereins für Socialpolitik Bd. XLII—XLIV.)

Verhandlungen des V. Oesterreichischen Agrartages. 1895. Wien, 1895.

Album de statistique graphique de 1894. Ministère des travaux publics. Paris, 1895.

Annuaire général des finances, publié d'après les documents officiels sous les auspices du Ministère de finances. 6-e année: 1895—96. Paris, 1895.

Annuaire de législation étrangère, publié par la Société de législation comparée. XXII-e année: 1894. Paris 1895. (Contenant le texte des principales lois votées dans les pays étrangers en 1893.)

Boilley, Paul, Les trois socialismes: Anarchisme — collectivisme — réformisme. Paris, 1895.

Finance, I., Les syndicats ouvriers aux Etats-Unis. Paris, 1895.

Lafargue P. et Yves Guyot, La propriété: Origine et évolution. Paris, 1895.

Mélot, A., Les impôts sur les valeurs mobilières en France. Gand, 1895.

Morisseaux, Ch., La législation du travail. Tome I. Bruxelles, 1895.

Statistique de la production de la soie en France et à l'étranger. 24-e année. Récolte de 1894. Lyon, 1895.

Statistique du Royaume de Serbie. Tome IV. Mouvement de la population en 1883, 1889 et 1890. Belgrade, 1895.

Stourm, René, Bibliographie historique des finances de la France au XVIII-e siècle. Paris, 1895.

Thury, M. Le chômage moderne. Causes et remèdes. Genève, 1895.

Zolla, D., Les questions agricoles d'hier et aujourd'hui. Paris, 1895.

Leibbrand, Ch. H., This age of ours. Containing the book of problems and the book on socialism. With letters from Herbert Spencer. London, 1895.

Schlich, Manual of forestry. Vol. IV.: Forest protection by W. R. Fischer. London, 1895.

Stock exchange values: a decade of finance 1885—1895. The introduction, with statistics and diagrams by F. Von Oss; the charts and tables compiled by F., E., Mathieson and Son. London, 1895.

Longoni, A., Il socialismo nella dottrina e nelle applicazioni: studio critico, con prefazione di R. Bonfadini. Milano, 1895.

Popolazione. Movimento dello stato civile. Anno 1894. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1895.

Anuario estadístico de la República Mexicana 1893. Num. 1. Formado por la direccion general de estadística á cargo del Dr. Antonio Penafiel. Ministerio de fomento. Mexico, 1894.

Estadística general del comercio exterior del Peru durante el anno de 1892. Tomo I. Lima, 1895.

Estatística de Portugal. Commercio do continente do reino e ilhas adjacentes com paizes estrangeiros e com as provincias portuguezas do ultramar no anno de 1893. Ministerio da fazenda. Lisboa, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. november hava.

TARTALOM: I. Igazgató választmányi ülés. II. Szakosztályi ülések. 1. Az állami pénzügyi szakosztály ülése. 2. A valuta- és hitelügyi szakosztály ülése.

I. Igazgató választmányi ülés.

A Társaság igazgató választmányának f. évi november 7-én d. u. 5 órakor tartott ülése. Jelen vannak az elnökség részéről: Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok, lovag Falk Zsigmond ellenőr, Bamberger Béla könyvtárnok; az igazgató választmány tagjai közül: Bernát István, Hevesi Ödön, Horváth János, Körösi József, Krejcsi Rezső, Liphay Sándor, Matlekovits Sándor, Mudrony Soma, Nagy Ferencz, Neumann Károly, Szilassy Zoltán.

1. Láng Lajos elnök akadályozva lévén a megjelenésben, az elnöklésre Matlekovits Sándor kéri föl, ki az ülést megnyitván, az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Hevesi Ödön és Nagy Ferencz urakat kéri föl.

2. Igazgató bemutatja a tagokul ujonnan ajánlottak névsorát.

Az ajánlottak, névszerint:

1. Braun Arthur, gyáros,

2. Eber Antal, az országos központi takarékpénztár hivatalnok,

3. Picker Frigyes, gazda,

4. Ráth Károly, a kereskedelmi muzeum igazgatója, mindnyájan budapesti lakosok, továbbá:

5. Szabadi József dr., ügyvéd és tanár, székesfehérvári lakos, rendes tagokul megválasztottak és erről egyenkint értesítendőek lesznek.

3. Igazgató bejelenti az újabb könyvadományokat.

Tudomásul szolgál és a választmány az adományozóknak, névszerint: Matlekovits Sándor, Bamberger Béla és Mandelló Gyula uraknak jegyzőkönyvileg köszönetét fejezi ki.

4. Mandelló Gyula főtitkár jelentést tesz a társaság által a millennium alkalmából kiadandó Emlékkönyv előmunkálatairól, mely szerint a mű tervrajza elkészült s erről, valamint a közreműködők névsorát illetőleg a legközelebbi választmányi ülés elé tüzetes jelentést fog előterjeszteni.

A választmány az előadottakat tudomásul veszi, annak kijelentésével, hogy az Emlékkönyvben közreműködő s egyes

gazdaságpolitikai értekezéseket szolgáltató szerzőket egyéni s egymás közt netán eltérő irányuk képviselésében és kifejtésében korlátozni nem fogja.

5. *Mandelló Gyula* főtitkár a mult választmányi ülés határozata értelmében jelentést tesz röviden ama fontosabb eseményekről, a melyek a mult hóban a közgazdaságtan és társadalmi tudomány terén történtek.

A legfontosabb, igazán eseményszámba menő dolog kétségen kívül ama két rektori megnyitó beszéd volt, melyet Berlinben *Wagner Adolf* és Bécsben *Menger Antal* tartott.

Wagner az egyetemi nemzetgazdaságtan viszonyáról a socialismushoz¹⁾ értekezik; *Menger* a jogtudománynak socialis feladatait tárgyalja.²⁾ Már e két beszéd címe is elárulja, hogy a két rektor egymástól függetlenül ugyanazt a themát pendítette meg, mely korunkat legjobban érdekli. De bár közös pontból is indulnak ki mindketten és bár egy felette fontos közös következtetésre jutnak mindketten — a mint azt lejjebb bizonyítani fogjuk — mégis ugy a tartalom, mint a forma szempontjából e két beszéd lényegesen eltér egymástól.

Wagner a német egyetemi nemzetgazdaságtant összekötő kapcsoltnak, az ellentéteket kiegyenlítő és így haladást jelentő közvetítő iránynak tünteti fel szemben egyrészt a régi tisztán individualisticus felfogással, másrészt a socialismussal. E középúton való haladás tényéből magyarázza meg *Wagner* azt, hogy a német egyetemi nemzetgazdaságtant jobbról is, balról is támadják; a liberalisok úgy, mint a socialisták. Az egyetemi nemzetgazdaságtannak — *Wagner* szerint — feladata, hogy antikritikát gyakoroljon a socialismuson, mint a hogy ez kritikát gyakorolt a régi classicus iskolán. *Marx*, *Rodbertus*, *Engels*, *Lassalle* azok az írók, a kiknek nevéhez fűződik a tudományos socialismus fogalma. De így egyszersmind azt, a mi jó a socialismusban és azt, a mi a socialpolitikai követelményekben igazságosnak és erkölcsösnek látszik, azt az egyetemi nemzetgazdaságtannak el kell fogadni és érvényre juttatni. Az a jelző, hogy valami socialisticus, egyáltalában ne legyen ok arra, hogy azt visszavessük.

Menger felfogására alapvető amaz úttörő nézet, melyet két régebbi munkájában megállapított volt.³⁾ E szerint minden jogrend hatalmi viszonyok nagy rendszere, a melyek az illető nép történeti fejlődésében létrejöttek. Az uralkodó osztályok érdekei, tartós megővás folytán jogokká és jogszabályokká alakulnak, ezek elismerését a többi osztály részéről kikényszerítik. De ha a hatalmi viszonyok változnak, a jogok és jogszabályok is természetesen alapjukat veszítik és az érdekek és érdekharczok állapotába visszasüllyednek. A socialis jogtudomány feladata, hogy a hatalmi viszonyok hullámzását pontosan megfigyelje; a jövőbeni jogfejlesztés számára innét meritendő a következtetések egész sora.

¹⁾ *Adolf Wagner*: Die akademische National-Ökonomie und der Socialismus. Berlin, 1895.

²⁾ *Anton Menger*: Über die socialen Aufgaben der Rechtswissenschaft. Wien u. Leipzig, 1895.

³⁾ *Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag*. Stuttgart, 1886.

Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksclassen. Tübingen, 1889., 1890.

E felfogás hangsúlyozásának természetes következménye, hogy Menger a dogmaticus és historicus jogtudománnyal szemben a legislativ politikai jogtudomány fejlesztésére és művelésére fekteti a főszűrt. Egyszersmind heves támadást intéz a historicus iránynak túlhajtása ellen. Elismeri, hogy a historicus irány a jogtudományban sok becses tudományos tanulmányt idézett elő, de egyszersmind szemére veti ez iránynak azt, hogy a jogtudományt az élettől elidegenítette.

Egyedül a nemzetgazdaságtannak és a társadalmi tudománynak köszönhetjük, hogy egészen el nem korcsosodott a jogtudomány. De ismét a gazdasági momentumoknak túlságos hangsúlyozása, a tisztán materialisticus történeti felfogás azzal a veszéllyel jár, hogy a gazdasági momentumoktól különböző, igen fontos okok figyelmen kívül maradnak. Épen ezért kívánja Menger a socialis jogtudománynak fejlesztését és széles keretben való felvirágoztatását, mert e tudomány az összes társadalom-alakító tényezőket veszi figyelembe.

Mindkét rektori beszéd jellemzetes megnyilatkozása amaz egyéniségeknek, a kiktől erednek. De különösen a forma az, a mely a különbözést szabatosan elárulja. Wagner ki-kitéréseivel a kérdés mellékes szempontjaira, továbbá nehézkes előadásával szemben áll Mengernek egységes, egyöntetű tárgycsoportosítása, fényes, tiszta előadása.

A mely végkövetkeztetésben azonban mindkét rektor meg-egyezik — és e végkövetkeztetés, mint az egyetemi hallgatókhoz intézett felszólítás hangzott el — az ez: a társadalmi tudományokkal való foglalkozás, akár közgazdaságtannak, akár társadalmi jogtudománynak nevezzük el, a jövőben ama közös kapcsolatot kell, hogy képezze, a mely az egyetem összes karainak hallgatóságát egyesítse. A régi általános egyetemi tudománynak, a philosophiának helyébe a társadalmi tudománynak kell lépnie; a társadalmi kérdések azok, melyek korunkban minden embert — tekintet nélkül foglalkozására — legjobban érdekelnek.

Sajátságos, hogy ugyancsak e gondolat az, a mely egy újonnan megindított, fényesen szerkesztett amerikai folyóirat programjából kiválglik. A chicagói egyetem alapította folyóirat¹⁾ — melynek szerkesztésében Amerika és Európa legkitűnőbb sociologusai vesznek részt és a mely egyszersmind a chicagói egyetem sociologiai facultásának hivatalos közlönye — immár megindult és ugyancsak a sociológiának, mint legáltalánosabb társadalmi tudománynak kiépítését tűzte ki célul. A két első füzet gazdag tartalma nagy reményeket enged e vállalkozáshoz fűzni.

Örömmel teszünk jelentést arról, hogy a múlt hóban egy új magyar vállalat indult meg »Társadalmi és gazdaság-politikai könyvtár« címén, melyet Földes Béla egyetemi tanár szerkeszt.²⁾

Földes tanulmánya descriptiv jellegű. A delfti gyártelep be-rendezéséről szól. Felette helyes Földes ama kiinduló pontja, hogy mindaddig, míg az uralkodó termelési és bérrendszer, és a socialis-ták által követelt társadalmi termelési rendszer között a döntés meg

¹⁾ The American Journal of Sociology July, Sept., 1895. Chicago.

²⁾ 1. füzet: Földes Béla: A munkásviszony egy modern gyárban. Somogyi Manó: A socialista szövetkezetek Belgiumban.

2. füzet: Fellner Frigyes: A kiegészítő vagyonadóról. A 2. füzet sajnálatunkra e jelentés elkészítésekor még nem jutott kezeinkhez.

nem történt: örömmel kell venni — bármilyen is legyen elvi nézetünk — a gyáripar terén minden olyan berendezést, vagy intézkedést, a mely a munkások sorsának javítására szolgál. Epen ezért fontos az u. n. patriarchalismus intézményének vizsgálata, melynek egyik példajaként a delfti gyár szolgál. Természetes, hogy a delfti kísérletről csak az esetre nyerhetni teljes képet és csak akkor lehetne döntő ítéletet mondani, ha részletes, több évre kiterjeszkedő social-statisztikai felvétel állana rendelkezésünkre.

Somogyi igen behatóan ismerteti a *belga munkás szövetkezeteket*, különösen a brüsseli maison du peuple-t és a genti Vooruit-ot. Tanulmánya világos képet nyújt; a nagy anyag csoportosítása felette ügyes. E szövetkezeteket csak azért ítéli el, mert azokat a tiszta cooperatio szempontjából mérlegeli. De hiszen e szövetkezetekben nem kell mást látnunk, mint a belga munkásoknak társadalmi küzdő eszközét. Hiszen természetes, hogy jobb lett volna, a mint azt Somogyi utolsó kérdése megpendíti, ha a kormány és a társadalom elhárították volna azokat az okokat, a melyek a belga munkásokat e küzdelemre vitték. De mert ez okokat el nem hárították, szinte természetes a belga munkás szövetkezetek socialistikus természete.

A *Cobden Club* ¹⁾ 1895 augusztus utolsóján tartott közgyűléséről szóló jelentés a mult hóban látott napvilágot. E régi szabadkereskedelmi egyesület előkelő volta még mindig kitűnik abból, hogy Anglia hány kiváló államférfia és egyéb tekintélyes egyénisége mentette ki magát a közgyűlésen való megjelenése alól. A gyűlés különben főleg arról tárgyalt, hogy az új politikai kormányalakulás, a conservatív pártok uralomra jutása, mennyiben fenyegeti a szabadkereskedelmet Angliában. Szóba kerültek egyuttal a külföldi börtön készítette cikkek bevitelének és az idegen munkások bevándorlásának kérdése is.

Ugyancsak a mult hóban jelent meg amaz előadói tervezet, a melyet az alsó-ausztriai iparegyesület ²⁾ a *Magyarországgal való kiegyezés tárgyában* készítettett. Messzire vinne e jelentés részletes ismertetése, elemzése, a mely nekünk magyaroknak kétségtől mézes madzagot akar szánkba huzni, feldicsérve rémitő módon a magyar közgazdaság fejlődését — világosan abból a célból, hogy a kvóta felemelése megindokoltassék. Jellemző különben, hogy miután e jelentést a magyar sajtóban megtámadták, az alsó-ausztriai iparegyesület elnöke, Czedik br., kijelentette, hogy az iparegyesület tárgyalás alá fogja venni ugyan e tervezetet, de annak következtetéseivel nem vállal solidaritást.

Szintén a mult hónapban kezdte meg működését a londoni új nagy közgazdaság és társadalmi tudományi iskola. ³⁾ Ez iskola — mely a létesítendő Gresham-University — a világ legnagyobb egyeteme — egyik intézetét fogja képezni, — Oxford és Cambridge támogatásával kezdte meg működését. A tantervben a társadalmi tudomány és közgazdaságtan legfőbb tárgyai nyertek helyet.

¹⁾ The annual general meeting of the Cobden Club 1895. London, 1895.

²⁾ Niederösterreichischer Gewerbeverein. Referenten Entwurf zu einer Denkschrift über den bevorstehenden Ausgleich mit Ungarn. Wien, 1895.

³⁾ The London School of Economics and Political Science.

A főtitkár előadásához az elnök különös tekintettel arra, hogy nálunk is nagyobb figyelmet tanusítanak a kisipar helyzetének javítása iránt, főlegli azon kiadványt, mely éppen most jelent meg Lipsében Dunker & Humblot kiadásában és »Verein für Socialpolitik« kiadványában »Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland, mit besonderer Rücksicht auf seine Konkurrenzfähigkeit gegenüber der Grossindustrie« cím alatt 3 kötetben (31 márka árral). Az elnök főlegli, hogy az említett egyesület a porosz kormány 5.000 márka és az osztrák kormány 600 frt. segélyezésével részletes és tüzetes nyomozásokat rendelt el Németország különböző városaiban és helységeiben az egyes mesterségek állapotáról. Most megjelent három kötet. Az I. Poroszország, a II. Szászország és a III. kötet Dél-Németország viszonyaival foglalkozik. Az egyes tanulmányok fölötté érdekeseek, minthogy nemcsak a helyi viszonyokat tüntetik föl, hanem következtetést engednek vonni általánosságban is a kisipar jelen helyzetére és versenyképességére szemben a nagyparral.

II. Szakosztályi ülések.

1. Az állami pénzügyi szakosztály október 17-én délután 6 órakor ülést tartott:

Elnök: *Gaál Jenő.*

Titkár: *Teleszki János.*

Az ülés tárgyát *Pólya Jakab* dr. előadása az egyenes adók reformjáról képezte, melyet a »Közgazdasági Szemle« októberi füzeté teljes kiterjedésében közölt.

Az előadás után elnök a felolvasónak a szakosztály nevében köszönetet mondott.

Ugyanazon szakosztály október 24-én vitatkozó ülést tartott.

Elnök: *Matlekovits Sándor.*

Titkár: *Mandelló Gyula.*

A vitatkozás tárgyát az egy héttel előbb tartott üléssel kapcsolatban, az egyenes adók reformja alkotta.

Teleszki János: Általánosságban — s e nézetben van *Pólya Jakab* dr. tisztelt előadó úr is — az adórendszer főkövetelményének s feladatának és ehhez képest minden adóreform céljának és létjogosultságának a teherviselési képesség arányában való megadóztatást tekintik, ámbár ez meg nem valósítottatott eddig sehol, meg nem valósítható, de nem is ez az a szempont, a melyből az adórendszer, az adóreform elbírálandó. Az adóviselési képesség arányában való megadóztatás megvalósítása ép oly utopia, mint az egyenlőség megteremtése az államban és társadalomban s amaz elv felállítása ép oly veszedelmes és tarthatatlan következtetésekre vezet, mint emezé. Valamely adórendszer megbírálásánál döntő az, vajjon szolgáltatja-e az állam szükségleteinek fedezésére megkívánt anyagi (pénzbeli) eszközöket s teszi-e ezt oly módon, a mely megfelel az állam sorsát intőző tényezőknek e tevékenységük tekintetében maguk elé tűzött céloknak. A mely adórendszer e szempontból meg nem felel, azaz a melyik nem szolgáltatja a szükségelt anyagi eszközöket, avagy ezt oly módon cselekszi, mely az állam sorsát intőzők által egyéb (politikai) tekintetekben követett iránynak meg nem felel, azzal összhangban nincs: az reformra szorul.

Ebből a szempontból szükséges a magyar egyenes adók reformja, mivel az adók alapjai visszanyulnak az abszolút időszakba s bár az alkotmány helyreállítása óta részben módosítottak, részben kiegészítettek s az adórendszernek a vagyon és jövedelem megoszlására irányzott hatása egyéb közgazdasági intézkedésekkel az állam sorsát jelenleg intéző tényezők célzatának megfelelően befolyásoltatott: mégis annyira eltér a ma uralkodó politikai irányzat az akkoritól, hogy ez utóbbinak adórendszere a mai állami életünk keretéből szükségképen kieri. Az adórendszer és adóreform illetén felfogása mellett természetes, hogy egészséges s céltudatos reform, a mely a közszolgáltatásoknak csak egy ágára, az egyenes adókra elszigetelten szorítkozik, nem képzelhető s az egyenes adók reformjával kapcsolatosan revisio alá vonandók a pénzbeli közszolgáltatásoknak összes nemei.

Az adóreform kérdése maga két részre oszlik. Az egyik politikai, a másik adótechnikai. A politikai kérdést, mely az adóteher mikénti megosztására s az adórendszernek, még inkább magának a reformnak a nemzeti vagyon és jövedelem mikénti megoszlására gyakorolt hatására vonatkozik — mint eminenter politikai s így nem e társaság ügykörébe tartozó kérdést mellőzve, az adótechnikai részről óhajt egyetmást megjegyezni, kétségtelen lévén, hogy egy s ugyanaz a politikai cél többféle jó és rossz eszközökkel is elérhető. Ez eszközök kijelölése képezi az adóztatás körében a pénzügyi tudomány feladatát.

Mai egyenesadó-rendszerünk nem lévén elég ruganyos, be kell hozni egy személyes jövedelmi adót progressiv adókulccsal és egy minimum adómentességével, a minek megfelelően, ha a kisebb jövedelmeket is meg akarjuk adóztatni, emelhető a szeszadó. A föld- és házadó, mint hozadékadók, mai alakjukban fentartandók, mert részben mint reálterhek amortisálvák, részben az adóátárlás folytán már csaknem az egész nemzet s nem az illető adófizető által viseltetnek. A jövedelmi adó kiegészítéseként behozandó egy vagyonadó, mely érintene minden vagyonelemet, progressiv adókulccsal a föld- és házadó által sújtott vagyon kivételével. Az, hogy e mellett az adórendszer mellett, mint külön adó, fentartassék-e a bányaadó (mely esetben az ezen adó által érintett vagyonelemek is kivonatanának a vagyonadó alól) s hogy a nyilvános számadásra kötelezett egyletek s vállalatok adója fentartassék-e s mennyiben az politikai kérdés, úgyszintén politikai kérdés az, hogy minő legyen e fent vázolt egyenesadó-rendszer egyenes adóinak adókulcsa, progressivitása és adómentes minimuma, valamint, hogy mily adótételekben s mennyiben tartassanak fenn mai rendszerünk egyéb adói, a melyek adótechnikai szempontból lényegesebb reformra nem szorulnak. Önként értetik, hogy a fent contemplant jövedelmi és vagyonadó behozatalával a mai keresetadó, a tőkeamat s járadékadó és az általános jövedelmi pótagó megszüntetendő.

Az előadó dr. Pólya Jakab úr által javasolt módot, mely szerint előbb ideiglenes, mintegy előkészítő reform létesíttessék s csak azután mintegy fokozatosan valósíttassék meg egy gyökeres reform az egyenes adók terén, nem javasolja az a körülmény, hogy az adórendszer a vagyon s jövedelem megoszlására irányzott hatását leginkább a változások behozatalakor érezteti, így nem szabad több változást létesíteni, mint a mi szükséges és csakis olyan változásokat,

a melyek épen a vagyon s jövedelem mikénti megoszlására irányzott hatásukkal a kitűzött czélt érik el. De abban kétségtelen igaza van az előadónak, hogy mai közviszonyaink egy gyökeres adóreformot aligha engednek meg, a nélkül, hogy az állam háztartásának ellen súlya a megzavarás veszélyének ki ne tétessék. Ezért előbb egyes szükséges előfeltételek valósitandók meg. Ezek a községi és pénzügyi administratio megfelelő szervezése, életerős és az adóztatás tekintetében hathatósan közreműködő önkormányzat létesítése, a jövedéki büntető jognak úgy az anyagainak, mint az alakinak reformálása és modern alapokra való fektetése, végre egy megfelelő vagyoni s jövedelmi statisztika egybeállítása, mert e nélkül öntudatos adóreform nem létesíthető és az összes tervezgetések kellő alapokon nem nyugvó combinatiók. Ily megfelelő statisztikát csak úgy nyerhetünk, ha a vallomási kényszert behozzuk teljesen, úgy, a mint azt a behozandó jövedelmi és vagyonadó tekintetében tervezzük, még ez adók behozatala előtt. Ezzel nemcsak megfelelő adatokat nyerhetünk, a melyek az adóreform alapjául szolgálhatnak, de egyuttal iskolázzuk az adózó közönséget és a tisztviselői kart a vagyoni s jövedelmi vallomások megtétele és ellenőrzés tekintetében, a mi a személyes adók behozatala esetén a gyakorlati kivitel legnagyobb nehézségét képezi.

Matlekovits: Pólya előadása nem általánosságban tárgyalta jelenlegi adórendszerünket és épen ezért nem is foglalkozott elméleti problémákkal, hanem a Wekerle Sándor pénzügyministerségéből való emlékirat kapcsán de lege ferenda tárgyalta a kérdést. Épen ezért Teleszky felszólalásának ama része, mely az arányos adóztatás lehetőségének elvi kérdésével foglalkozik, nem tartozik szorosan a tárgyhoz és jobb lenne a vita medrét nem ásni oly szélesre.

Helyesli azt, hogy egy új jövedelmi adó eredményét be kell várni és ehhez képest csak fokozatosan kell a hozadéki adókat csökkenteni, illetőleg eltüntetni. A jövedelmi adóra nézve mindenestire kisebb progressio mellett van, mint a melyet a Wekerle-féle emlékirat kilátásba helyezett.

Láng Lajos: Matlekovitssal hasonló értelemben azt kívánja, hogy a vitatkozás szűkebb keretben mozogjon, de mindenesetre megjegyzi Teleszkyvel szemben, hogy a politikai pártok küzdelmére bizni az adókulcs megállapítását, illetőleg az adóteher megosztását, lehetetlen.

Dr. Bamberger Béla: Nem helyeselheti Teleszky álláspontját, mert bár az adók története csakugyan mutatja, hogy az általánosság és arányosság elvei csak csekély mértékben valósultak meg, javulást ez irányban mégis észrevehetünk. Nem oszthatja azon nézetet sem, hogy az egyenes adók reformja az indirect adók együttes reformja nélkül nem volna megvalósítható, mert bár igaz, hogy a köztelherviselés nagyságát és arányosságát csupán az egész, tehát egyenes és indirect adókat egyeránt felölelő adórendszerből bírálhatjuk el, a gyakorlati reform mégis mindig csak részmunka lehet. Különben nálunk az utolsó években épen csak a közvetett adókat emeltük, a reformmunka tehát csakugyan helyesen az egyenes adókra irányul és míg előbb a kevésbé vagyonos osztályokat terheltük, most a vagyonosabb osztályok ellen kell fordulnunk. A mi most már az egyenes adók reformját illeti, nagyjában és egészében helyesnek tartja azon irányt, melyet az előadó jelölt ki. Mostani általános jövedelmi pótdadónk

mellőzésével az egyéni adózás elve egy általános személyi jövedelmi adóban kerüljön érvényre, mely az egyénnek összes bármily forrásból származó jövedelmét veszi alapul. Ezen jövedelmi adó lesz a jövőben hivatva arra, hogy az állami egyenes adók között a főadót képezze. A cél, melyre törekednünk kell, és a mód, melylyel ezt elérni akarjuk, igen sokban hasonlítana azon mintához, melyet a porosz adó-reform mutatott és mely az osztrák javaslatokban is a körülményekhez módosított formában jelentkezett. Bármily nagyok legyenek nálunk ezen jövedelmi adó behozatalának és meghonosításának nehézségei, nem kételkedik, hogy ezen adó folyton emelkedő bevételeket fog szolgáltatni és hogy ezen bevételek folytán a mostani hozadéki természetű egyenes adóinkat, melyek az adózó adósságaira és egyéb személyi viszonyaira tekintettel nincsenek, fokunkint mérsékelni lehet. Az arányosság, különösen ha a jövedelmi adónál a progressiót alkalmazzuk, sokkal jobban valósulna meg ily módon, mint akkor, ha ezen hozadéki adókat már most akár elengedések, akár mérséklések útján gyökeresen változtatnánk, mert ezen utóbbi módnak választásával a különféle osztályérdekeket egymással szemben harczra buzdítanók. A gyökeres reformnak mellőzése ezen hozadéki adóknál azonban nem zárna ki, hogy egyes javítások, milyeneket pl. a házadónál vagy a tőkeamatadónál a Wekerle-féle emlékirat is javasol, ne eszközöltessenek. Kivánatos volna azonkívül az első osztályú kereseti adónál azon alosztály teljes eltörlése, melynél a munkaadó az adóért nem szavatol. Az emlékirat ezen adónál csakugyan szomorú eredményt constatált. Az előirt adónak nem folyik be tizedrésze sem és az állam kénytelen pár év után félmilliót kitevő összegekben egyszerre leírni az adót, habár ezen adók eredménytelen behajtási eljárása nagy költséggel járt. Sokkal helyesebb volna tehát ezen adónak teljes eltörlése, mert ez által csupán csak oly categoriákat mentünk fel, melyeknek helyzete semmivel sem jobb a napszámosok helyzeténél. Ha a napszámosokat már 12 év előtt felmentettük, tegyük ezt ezen személyekkel is, alkalmazzuk itt is az adógépezetnél a már ismert socialisticus olaj-cseppet.

Helyes előadó azon javaslata is, hogy a harmadik osztályú kereseti adónál a hozadéki adó természetét jobban emeljük ki. Ezen adó a mostani gyakorlat szerint is már a lakbér, üzleti helyiség és egyéb objectiv ismérvek szerint megállapított tárgyi adóvá vált. Szaporítsuk ezen ismérvek számát és mellőzzük ezen adónál a kereset bevallását, mert ezen utóbbi bevallás fentartásával csak complicáljuk a jövedelmi adónál a bevallási eljárást. Ugyanazon egyén kétszeres bevallásra volna utalva és eltekintve attól, hogy ez adótechnikai abszurdum, nem lenne czélszerű és helyes a jövedelmi adónál még emlékét is fenhagyni azon szomorú gyakorlati tapasztalatoknak, melyeket a mostani harmadosztályú kereseti adóknál szerzettünk. A jövedelmi adónál ellenben az egyéni adózás elvét tisztán tartunk fenn és épen ezért nem tartaná helyesnek, hogy bár egyrészt valóságokkal és egyéb adatokkal a valóságos jövedelmet kutassuk, másrészt a földadó vagy házadó bizonyos százalékát vegyük ezen jövedelmi adó minimumainak, mint ezt a Wekerle féle terv contemplálja. Ez csak az egész terv alapelvét compromittálná és ezért csak rendkívüli esetekben, pl. külföldieknél volna megengedhető. Felszólalásának keretét messze túlhaladná, ha azon sokféle nehézség-

gekre utalna, melyek még nálunk a jövedelmi adó tekintetében fennállanak és ezért csak egy pár gyakorlati értékű megjegyzésre szorítkozik. Az előadó azon nézetét, hogy a jövedelmi adónál semmiféle mentességek ne engedélyeztessenek, nem tartja helyesnek. A létminimum adómentessége okvetlenül megadandó; ezt az általános adóélvek ép úgy megkövetelik, mint maga a gyakorlati keresztülvitel érdeke. Lehetetlen millió meg millió embert jövedelmi adó alá fogni és bevallási eljárásra kényszeríteni. A létminimum, mely nálunk 300—400 frtra terjedhetne, tehát okvetlenül felszabadítandó. Ez sokkal egyszerűbb eljárás is, mint az előadó által javasolt adóbeszámítási operatum, mely nagy munkával járna, ellenben semmiféle gyakorlati eredményre sem vezetne. Ezen operatumot pedig pusztán azért végeztetni, hogy az államhoz való tartozás eszméje a legszegényebb alattvalóban gyökeret verjen, túldrága oktatás volna. Sőt a gyakorlati kivitel érdeke még inkább azt kívánná, hogy a kisebb jövedelmű adótételeknél, pl. 1.500 frt. jövedelem határig a jövedelmi adó kivetése előre megállapított jövedelmi fokokba való beosztás útján történjék. Ily csekély jövedelmeknél a szoros kivetés nem fizetné ki magát, míg a javasolt eljárás mellett sokkal több gondnal lehetne azok jövedelmi adójával foglalkozni, kik nagyobb jövedelemmel rendelkeznek.

Kőrösi József: Csak egy pontot ragadva ki a Pólya-féle előadásból, erős aggályának ad kifejezést, a mikor a jövedelmi adó kapcsán a vallomási rendszert eskü, tanuztatás és egyéb mindenféle szigorú eljárás kíséretében nálunk is be akarják hozni. Figyelmeztet arra, hogy Angliában a közerkölcs, daczára annak, hogy ott ily erőszakos övintézkedések nem léteznek, arra bírja az embereket, hogy az esetben, ha jövedelmi adójukat kellőleg be nem vallották, a különbözetet névtelenül beküldik. De ilyen közerkölcs csak olyan országban fejlődhetik ki, a hol csekély az adózási kulcs. Exorbitans megterhelhetést jelentő jövedelmi adó kapcsán a vallomási rendszer szinte természetszerűen nevel a törvénysértésre; különben is az állami hatalom tiltóerjesztésével szemben a polgárokat épen Magyarországon kell megvédeni.

Mandelló Gyula: Miután senki sem akar már a vita részletéhez szólni, bátorságot vesz magának arra, hogy ellentétben a szakosztályi és társulati elnök által kifejezett óhajtással, ismét csak visszatér a Teleszky által felvetett problémára és álláspontjának megvédésében támogatni kívánja.

Az adókra vonatkozó elméleti kérdések felvetése azért volt szükséges, mert a gyakorlati adóértekezések, mint a milyen a Pólyaé is volt, indokolásukban folyton folyvást olyan érdeket tartalmaznak, a melyek az arányos megadóztatást és hasonló elveket hangoztatnak.

Élesen meg kell különböztetni attól, a mi ma pénzügytánként szerepel, egy olyan *objectiv vizsgáló pénzügyi tudományt*, a mely még ma talán nem is létezik — legfeljebb *Seeligman* és *Loria* az előhírnökei — és a mely feladatul tűzi maga elé azt vizsgálni, hogy vajjon a történetileg keletkezett, előttünk egészként álló adórendszerek micsoda szövevényes, gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés folytán keletkeztek. Hogy e fejlődési processusban mindenütt csak a társadalmi és gazdasági osztályok érdekharca jelentkezik, mint igazi mozgó rugó, az kétséget nem szenvedhet, hogy micsoda társadalmi és gazdasági osztályokról és csoportokról van szó, azt

általánosságban nem is lehet kifejtteni, arra csak az egyes nemzetek történetéből lehet feleletet adni. Épen ezért Láng félreértette Teleszkyt, midőn politikai pártok alatt — mely szót Teleszky tévesen használt — jelenkori politikai pártjainkat értette.

Szinte természetes, hogy minden adóreformálásra irányuló törekvés, általános igazságok és elvek hangoztatása mellett védi állásportját. Épen ezért az arányos megadóztatás, az adóteher igazságos megosztása, stb. nem hiányzik semmiféle adóteher megindokolásából. De a megadóztatás tényleges alakulása aztán sem nem arányos, sem nem igazságos. A mi tényleg létrejön, az egy az egyes társadalmi és gazdasági csoportok és osztályok érvényesüléséből és egymásra hatásából eredő compromissum.

Természetes azonban, hogy egy ily, még nem létező pénzügy-tudományi szemponton kívül az egyenes adók reformját még gyakorlatibb szempontból is lehet tárgyalni. És helyes, ha Teleszky arra utalt, hogy első sorban az *adótechnikát* és az azzal járó lehetőségeket bizonyos czélok elérésére, kell szemügyre venni, mert mindenképen attól kell tartani, hogy ha oly irányban megy végbe a reform, mint a hogy azt az eddig megjelent tudományos és féltudományos nyilatkozásokból következtethetjük, ismét csak egy *vuk* állami actus bekövetkezése előtt állunk.

Áttérve már most a kérdés tisztán gyakorlati és politikai oldalára, röviden összefoglalva oly adórendszert tart egyénileg helyesnek, a mely az alsóbb néposztályt, nevezetesen a mezőgazdasági és ipari munkásságot és az egész apró földbirtokos osztályt szintén adómentesen hagyná; ez osztályok teljesen és eléggé megadóztathatók a közvetett adók útján. A földbirtokos középosztályt épp úgy, mint az ipari, kereskedelmi és hivatalnokok osztályából álló városi középosztályt a jövedelme után nagy osztályokban arányosan csekély kulcs szerint kellene megadóztatni. A nagy földbirtokot épp úgy, mint a nagytőkét, akár ipari vállalkozásban, akár a kereskedelemben, akár tisztán tőkegyümölcsöztetési formájában erős progressiv jövedelmi adóval kellene terhelni. És a mennyiben ily adórendszer mellett a jelenlegi adójövedelem nem volna elérhető, a nagy vagyonosoknak progressiv örökösödési adóval való terhelése, továbbá a nem jövedelemszerű, rendkívüli nyereség természetű vagyonszaporodásnak forgalmi adóval való megadóztatása képezné az adórendszer kiegészítését.

De abban is egyet kell érteni Teleszkyvel, hogy ha egyáltalában reformot akarunk, üdvösebb volna a magyar adórendszer egész reformálása, semmint egy részének ujjaalkotása. Az egyenes adók sikeresen csak úgy reformálhatók, ha az összes többi adónemet is ujjaalakítjuk.

Mallekovits Mandellóval szemben megjegyzi, hogy noha kétséget nem szenved, hogy csakis a társadalmi osztályok harcának eredményeként kell a létező adórendszert felfogni, mégis a mikor megadóztatás, új adók szervezése vagy adóreformról van szó, mindig az arányosság és igazságosság elveiből kell kiindulni, azokból az elvekből, a melyeket már Smith Ádám hangoztatott és a melyek érvényesek ma épp úgy, mint akkor.

Teleszky: Néhány pontban félreértett szavait igazítja helyre és igazolja, miért tartja, daczára a hallottaknak, szükségesnek az elvi

problemák tisztázását, melyeken kívül ő az adótechnikát és egy létesítendő adóreform feltételeit is tárgyalta.

Hosszabb eszmecsere fejlődött ki ezután a felett, hogy hogyan kellene a vitát folytatni és határozatilag kimondta a szakosztály, hogy az egyenes adók reformjának kérdését folyton napirenden tartja, a kérdésről úgy újabb előadások megtartását, mint a vitatkozás céljából kérdőpontok kidolgozását kilátásba helyezi s ennek fogantatásával a társulati főtítkárt bizza meg.

2. A valuta- és hitelügyi szakosztály f. évi november hó 7-én d. u. 6 órakor ülést tartott.

Elnök *Matlekovits Sándor* az ülést megnyitván, felkéri *Krejcsi Rezső* előadót, hogy »**A szövetkezetekre vonatkozó törvényjavaslatról**« felolvasását tartsa meg.

A felolvasás egész terjedelmében megjelent a »Közgazdasági Szemle« jelen számában.

Felolvasás után elnök a vitát megnyitja.

Dr. Nagy Ferencz az elnök szavaihoz a maga köszönetét is csatolja, különösen miután látja, hogy az előadó az ő javaslatával egyetért. Javaslatra készítésénél el volt készülve arra, hogy azt bírálat tárgyává teszik és felszólalása különösen azokra az általános intézkedésekre vonatkozik, a melyek főleg a *szövetkezetek alapításánál* felmerülnek. Örömmel észleli, hogy azt az időszaki ellenőrzést, a melyet ő gyakoroltat a szövetkezetek fennállása alatt, az előadó nemcsak helyesli, de sőt többet is akar. Ő megelégszik egy évvel, a németek két évet állapítottak meg az ellenőrzésre, tehát az előadó ur még tovább megy a szigorúságban. A visszaélések megakadályozására elégségesnek találja az évente egyszeri revisiót. Előadó azonban más oldalról meg azt az ellenőrzést, a mi az alapításra vonatkozik, túlzottnak találja. Ebben ellenmondás van. Ha egyszer elfogadjuk az ellenőrzést a társaság fennállása alatt és erre szükség van, akkor az alapításnál kétszeres ellenőrzés szükséges. Rendes körülmények közt a baj az alapításnál kezdődik. Kivonatokat közölnek, a melyekről az egész világ tudja, hogy nem igazak; olyan emberek vesznek részt az alapításnál, a kikről tudjuk, hogy egyéni érdekeiket akarják ki-elégíteni. A legfőbb figyelmet oda kell fordítani, hogy az alapítás correct uton történjék, a mi biztosítja a tagokat, hogy a társaság szolidan jött létre. Védjük a társadalomnak azt a részét, a mely éppen leginkább szorul védelemre.

Az a kérdés, hogy ezt a hatályos ellenőrzést hogyan csináljuk meg. Felesleges mondani, hogy a legnagyobb probléma: hatályosan biztosítani a vállalat alapításának szoliditását. Kezdték az engedélyezési rendszerrel és produkáltak olyan visszaéléseket, a melyeket nem is lehetett képzelni. Próbálták azután azzal a rendszerrel, hogy maga a törvény állapít meg bizonyos rendszabályokat, a melyeket a bíróság hajt végre és vigyáz arra, a mi biztosítja a vállalat megállapításának szoliditását. Ez a rendszer szintén odajutott, a hová jutott volt az engedélyezési rendszer. A mai rendszernek meg van az az előnye, hogy a kormány ment a beavatkozás vádjától, de a bírói ellenőrzés magában véve sokkal többet nem ér. Ha a bíróság bizonyos formai felügyeletet gyakorol, ez az ellenőrzés a szövetkezet alapításánál nem használ semmit. A szövetkezetnél nem kell alapítókat kimutatni, az igaz, de azok az emberek, a kik az alapításban részt vesznek, igenis szorulnak ellenőrzésre.

Kérdi az előadót, hogy mit értett a materiális vizsgálat alatt?

Kell, hogy legyen olyan közeg, a melynek bizonyos joga van ahhoz, hogy a mikor az alapítók iránt tájékozódik, akkor mondhasa meg véleményét. Elkerülhetetlen, hogy paragrafus mondja meg, hogy ezek és ezek a feltételek mellett okvetetlen alapítható szövetkezet. Javaslatra ilyen kellékeket állít fel: például a honpolgárságot. Tudjuk nagyon jól, hogy nálunk azok, a kik a socialismust terjesztik, külföldi emberek; ezek alapíthatatlan szövetkezeteket nálunk? Nekünk kell egy bizonyos ellenőrzést gyakorolnunk, a mely ne formai, hanem materiális legyen. A kormány egy tervezete szerint, a melyet egy e célra összehívott anquétte tárgyalt, az ellenőrzést a bíróság, majd a törvényszék gyakorolta volna. Igen ám, csak hogy kevés a törvényszék, nagy a terület; szóba került azután a járásbíróság. A járásbíró elég mozgékony ember, úgy hogy összeköttetésbe kerülhet a vidékével és módjában van nemcsak formászerű ellenőrzést gyakorolni, hanem az elemek megbízhatóságáról is meggyőződést szerezni.

Ilyen szempontból ítélve, azt hiszi, hogy a javaslatba felvett ellenőrzési mód, hogy tudniillik a járásbírói közeg az alapítóközgyűlésen is résztvegyen, nemcsak jó, de szükséges is. Ha pedig egy olyan központi szövetkezetről, mint a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetéről van szó, akkor ennek kiküldöttje egyenrangú kell, hogy legyen a járásbíróval, úgy, hogy ennek az utóbbinak ne kelljen az alapításhoz elmennie.

Érthető, hogy országos mozgalom indult meg a javaslat ellen azok részéről, a kik féltik a maguk érdekeit. Azok a szövetkezetek azonban, a melyek valóban szövetkezetek és a melyek a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetének kötelékébe tartoznak, nem agítálnak a javaslat ellen, sőt a javaslat ott tárgyalatott és egészen véve jónak találtatott. Milyen szövetkezetek agítálnak tehát? Azok, a melyek voltaképp részvénytársaságok, a melyeknek feladata, hogy az illető részes tagok minél nagyobb osztalékot kapjanak. A mi kereskedelmi törvényünk főbaja, hogy olyan keret adatott a szövetkezeteknek, a melyet nyereszkesedés célra lehetett felhasználni. A szövetkezetek célja hitelnyújtás, fogyasztási cikkek beszerzése által segíteni azokon a gyengébb társadalmi osztályokon, a melyeknek arra szükségük van: nem pedig az, hogy legyen osztalék. Ez mind nem a szövetkezethez való. Angliában, a szövetkezetek igazi hazájában, ezt nem ismerik.

Ha mi azt akarjuk, hogy igazi szövetkezeteink legyenek, hogy kellő szolid alapon nyugodjanak kezdetben és később is, akkor a hatályosabb ellenőrzés feltétlenül szükséges.

Bernáth István: Hozzájárul ahhoz, a mit Nagy Ferencz dr. mondott. Az ellenőrzés megszorítása szükséges, sőt elengedhetlen. De a Közgazdasági Társaságra az a köteleesség hárul, hogy saját szavával nyilatkozzék az iránt, elfogadható-e a szóban forgó törvényjavaslat és vajjon van-e abban a helyzetben a törvényhozás, hogy a javaslatot törvényerőre emelje. Ama kétes értékű mozgalom, a mely az ugynevezett önálló szövetkezetek részéről a javaslat ellen megindult, már céljában sem helyeselhető. Állást is kell ezért ezzel szemben foglalnia.

Matlekovits elnök a vitát bezárja. A maga részéről helyesli azt az eszmét, a mit *Krejsi* kifejtett a kölcsönös biztosításra vonatkozólag, a mely ép úgy nem való a szövetkezet keretébe, mint nem

való a biztosítási törvénybe és ezekkel semmiféle kapcsolatba sem hozható. A kölcsönösség és szövetkezeti eszme egymással homlok-egyenest ellenkezik és nem lehet őket egy kalap alá vonni, mert a kölcsönös biztosítás sokkal nagyobb térre terjed ki, semhogy szövetkezeti alapon létesülhetne valami. Előtte szóló felhozta, hogy az engedélyezési rendszer lejárt magát; lehet, hogy közel van hozzá, de akkor nem marad más hátra, minthogy visszatérjünk egy másik alakhoz. Mert utóvégre, a hol az egyének megvizsgáltatnak, mielőtt alapítanak valamit, az megint csak engedélyezési rendszer. Azt látjuk, hogy a szövetkezetek keletkezéskor találtak egy bizonyos gócpontot, a hol ügyeiket vezették. Így Angliában és Németországban. Az volt Magyarországnak a hátránya, hogy nem létesült egy központ, a mely ezeket a szövetkezeteket egyesítette volna. Ha ez minálunk is létesül, teljes meggyőződése, hogy a szövetkezeti törvény módosítására szükség nem volna. Az uzsora ellen törvényt hozni nem lehet. Nálunk az uzsora ép úgy létezik most, mint az uzsoratórvény meghozása előtt. Ohajtja, hogy a javaslat minél hamarább törvénynyé váljék.

AZ ARANYAGIO ÉS ÁRALAKULÁS.¹⁾

A mióta Ricardo e század elején az aranyagioról irt és ugyanekkor a currency-vita e kérdést bővebben megvilágította, azóta, úgy hiszem, nincs nézeteltérés az iránt, miben áll a papirvaluta sajátos jellege és mi idézi elő az agiot. Ily valutát a jegyek kényszerforgalma és beválthatlansága jellemzi; az agiónak oka pedig a túlságos jegykibocsátás, mely a névleges összegre szóló jegyek értékét csökkenti. A papirvaluta így módon elválík a törvényes standard-tól, melyet a forgalomból kiszorít és önálló, független értékmérőt képez, melynek értéke függ egyrészt a jegyek mennyiségétől, másrészt a forgalom pénzszükségletétől.

Ily jellegű valutával bírnak ma Orosz-, Görög- és Spanyolország, Portugál és Argentínia. Másutt, a hol a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok a papirvaluta bevonását meg nem engedték, de az agio káros hatását enyhíteni akarták, az által segítettek a bajon, hogy a kibocsátandó pénzmennyiség összegét bizonyos határok közé szorították. Ez történt nálunk a kiegyezés alkalmával. Azóta államjegyeink összege 312 és 380 millió frt. között váltakozott. Az osztrák-magyar bank 1887 előtt 200 millió frt. fedezetlen bankjegyet bocsátott ki; emez összeget meghaladó többlet mindenkor teljes értékben nemes fém által volt fedezendő. 1887 óta köteles a bank jegyeit legalább is $\frac{2}{5}$ részben nemes fémmel fedezni; a mennyiben pedig a forgalomban levő jegyek e fedezetet 200 millióval meghaladják, minden további jegykibocsátás 5 százalékos adó alá esik. 1867-ben 247 millió frt. bankjegy volt forgalomban; napjainkban a bankjegyforgalom rendes viszonyok mellett is még egyszer ily magas szokott lenni. Minthogy e szaporulat nem egyszerre, hanem 27 éven át lassan keletkezett és a kibocsátó hitelintézet azt a szokásos bankfedezettel biztosítani köteles, ebből azt kell következtetnünk, hogy a jegyforgalom ezen növekedése tényleges szükségletből keletkezett. Valutánk természetét tehát röviden

¹⁾ Felolvasatott a »Magyar Közgazdasági Társaság« pénz- és hitelügyi szakosztályának 1895. évi december hó 5-én tartott ülésében.

akként jellemezhetjük, hogy a jegyforgalom törvényes határok közt mozog, de ruganyos voltánál fogva ezen határokon belül lehetőleg a tényleges szükséglethez alkalmazkodik.

Első pillanatra azt hihetnők, hogy ily viszonyok mellett valutánk agiója lényeges fluctuatiót nem fog felmutatni. Sajnos, a tapasztalat e feltevésünket megcáfolja. Ha végigtekintünk 1867-től kezdve a Londonra szóló váltóárfolyamok évi átlagán, azt találjuk, hogy agiónk 1874-ig csökken, 1874-től kezdve pedig megint növekszik; sőt azt is látjuk, hogy ezen általános irányzaton belül az agió évről-évre, hónapról-hónapra erősen váltakozik. A fenti theoria tehát sem az általános, sem a különleges jelenséget meg nem magyarázza, minthogy törvényes intézkedésünk következtében alig elképzelhető, hogy akár inflatio, akár váltakozó pénzszükséglet minálunk agiót előidézzon. Természetesen e különleges jelenségek s valutánk sajátos természete részletes magyarázatra szorulnak. S tényleg a folyamatban levő valutarendezés óta sokan, sokféle módon foglalkoztak az agió okainak felderítésével. Többek közt közkedveltségű azon feltevés, hogy agiónk és külkereskedelmünk szoros összefüggésben állanak. E szerint, ha kivitelünk növekszik — agiónk csökken; ha behozatalunk emelkedik — váltóink árfolyama rosszabbra fordul. Sőt még oly pénzügyi tekintély is, mint Lexis¹⁾, valutarendezésünk lehetőségét egyenesen attól teszi függővé, miként fog külkereskedelmünk fizetési mérlege a készpénzfizetések idejében alakulni! E feltevással másutt már behatóan foglalkoztam. »Külkereskedelem és váltóárfolyam« című cikkemben²⁾ részletesen s tényekkel iparkodtam bebizonyítani, hogy külkereskedelem és agió között a jelzett összefüggés ki nem mutatható. Bebizonyítottam ezt Oroszországra vonatkozólag 1882—1892-ig és Ausztria-Magyarországot illetőleg 1861-től 1893-ig. Ma sem tehetek egyebet s ujlag ezen tényekre hivatkozom; vegyük akár egy évi, akár az öt évi átlagokat, mindig azt találjuk, hogy az agionövekedés előfordul nemcsak akkor, midőn az export csökken, de akkor, is midőn növekszik és megfordítva: az agió csökken akkor, midőn az import növekszik. E kettő között tehát okozati összefüggés ki nem mutatható.

Ugyanott elméleti fejtegetésekkel iparkodtam bebizonyítani, hogy ily összefüggés fel sem tételezhető és jeleztem, miként magyarázható a tőke nemzetközi mozgalmából az export csökkenése és növekedése és minő azon kölcsönös hatás, melyet agió és külkereskedelem egymásra gyakorolnak. Mivel pedig valamely magyarázatnak helyességét vagy hely-

¹⁾ Handwörterbuch für Staatswissenschaften. Bd. V. S. 114.

²⁾ L. Közgazdasági és Közigazgatási Szemle 1894. évfolyam 747—783. lap.

telenségét csak akkor vitathatjuk, ha már előzőleg a tényekkel tisztában vagyunk, ennek folytán további fejtegetésekre nem is bocsátkozom, hanem egyszerűen ujjolag a jelzett adatokra utalok.

Mások megint agiónkat a hitelviszonyokkal hozzák kapcsolatba, azt gondolván, hogy a tőzsdén váltóárfolyamunk ép úgy változik, mint kamatozó állampapírjaink árfolyama. Ezzel szemben szintén tényekre hivatkozom. Tudvalevőleg agiónk 1874 óta növekedett; már pedig hitelünk 1867 óta oly feltűnő módon javult és állampapírjaink kamatja oly árnyokban szállt le, hogy ennél fényesebb bizonyítékot hitelünk örvendetes fejlődését illetőleg nem is találhatunk. E jelenség tehát az agionövekedéssel aligha hozható kapcsolatba; sőt ily magyarázat merő ellentétben áll a papirvaluta általánosan elfogadott elméletével. Mert ha a papirvaluta értéke a jegyek mennyiségétől és forgalmuk gyorsaságától függ, miként hozható ez érték a hitelviszonyokkal kapcsolatba? Legfeljebb az esetben, ha az állami pénzügyek rosszabbodása folytán újabb jegykibocsátás várható. A tőzsde ekkor az esetleges inflációt már előre escomptálni fogja és lehet, hogy már jegykibocsátás előtt is némi agionövekedés lesz észlelhető. De ekkor is nem a hitel határozza meg a papirvaluta értékét, hanem a kibocsátandó jegyek várható mennyisége; ha ez elmarad, az agio is mihamarább eltűnik.

Tény ugyan, hogy az orosz kormány kényszerforgalommal bíró jegyeit »Creditbillet« névvel illeti; a név azonban mit sem változtat azok természetén és ez elnevezés daczára a rubel már régóta kisebb értékű mint azon névérték, melyben azt az orosz kormány hitelére hivatkozva eredetileg kibocsátotta; pedig az orosz hitel is tetemesen javult az utolsó 20 év alatt. Ha tehát ezen az úton az agio magyarázatával nem boldogulunk, terjesszük ki figyelmünket nemcsak a papirvaluta általános természetére, de egyszersmind azon tényezőkre is, melyek annak értékét a világpiaczen befolyásolják.

Már említettem volt, mikép keletkezik agio inflatio következtében. Ennek egyik oka túlságos jegykibocsátás, mely a szükségletet meghaladja; de újabb kibocsátás nélkül is keletkezik agio akkor, midőn a forgalom hirtelen csökken s ezzel együtt a pénzszükséglet lesz kisebb. Akár maga a pénz szaporodik fel, akár az adás-vételek összege lesz kisebb, melyeket pénz segítségével eszközlünk — a hatás ugyanaz marad. Így is, amúgy is több a csereeszköz, mint a mennyit a forgalom megkíván. Ennek folytán a valuta veszít értékéből, a mi általános áremelkedésben nyilvánul; tehát az összes bel-
földi árúczikkek átlagára magasabb lesz, mint volt annakelőtte. Minthogy papirvalutás országban az arany ép oly árú mint a többi, az aranynek ára is emelkedik, azaz a külföldi aranypénz ára papirpénzben kifejezve növekszik, a mi egyér-

telmü agionövekedéssel. A tényező tehát nem más, mint a belföldi inflatio; a hatás pedig abban nyilvánul, hogy az *arany agioja és a belföldi árak egyszerre és együttesen emelkednek.*

Van azonban az agionak még egy másik oka: ez pedig maga az arany. Ha ugyanis feltételezzük, hogy az arany bármely oknál fogva külföldön megdrágul, ez esetben külföldön papirvalutánk szintén kevesebbet fog érni; tehát ugyanazon arany mennyiségért nagyobb összegű papirpénzt kell fizetnünk. Ez agio a belföldi árakra nem fog befolyást gyakorolni, minthogy itt a papirvaluta s nem az arany a standard, a papirvaluta mennyisége pedig változatlan marad. Külföldön azonban az arany értékelkedése következtében az árak csökkennek; de ezen külföldi árcsökkenés sem fogja belföldi árainkat érinteni. Az, a ki exportál, kevesebb aranyat kap cserébe ugyan mint azelőtt, de ha ez aranyat itthon értékesíti, megint ugyanazon papirpénzösszeg birtokába jut, mert agionövekedés veszteségét kiegyenlíti. Hasonlólag az importeur sem fog nagyobb hasznot húzni, mert noha olcsó aranyárak mellett vásárol, egyidejűleg az aranyat papirpénzre átszámítva drágán megfizeti. Ez tehát az agionak második keletkezési módja. Jellege abban áll, hogy az *agiot nem belföldi áremelkedés, hanem külföldi árcsökkenés kísér.*

Ha már most adott esetben azt akarjuk megtudni, melyik tényező az, mely az agiot előidézi, egyszerűen az áralakulást kell megfigyelnünk és pedig úgy belföldön, mint külföldön. Ha az agioval együtt a belföldi árak emelkednek, míg a külföldiek nem változnak, az agiot kizárólag inflatioval kell magyaráznunk; ellenben ha a belföldi árak változatlanok és az agio a külföldi árakkal együtt növekszik, az agiót az arany értékingadozásával kell indokolnunk, kérdéses csak az, miként állapítsuk meg ez áratlagot?

Newmarch óta, ki kezdeményező volt e téren, az általános elterjedt módszer az áratlag megállapítására a következő: kiszámítjuk először a legfontosabb és nagyobb mennyiségben piacra kerülő árucikkék évi átlagárát. Minthogy az árucikkék árai különböző súly, tér és ürmértékre vonatkoznak, ezen árakat lehetetlen ily alakban egybevetni. Alapul vesszük tehát az egyes árucikkeknél az első évet, vagy annak több évi átlagát és azt minden egyes esetben 100-zal egyenlőnek vesszük; a további árváltozást évről-évre ez átlag százalékszámjaiban fejezzük ki. Ha az összes árucikkék ugyanazon évi százalékszámait összeadjuk és a nyert összeget az áruk számával elosztjuk, megkapjuk az évi átlagárváltozást. Ily átlag természetesen sokféle tényező hatását fogja felölelni. Eltekintve a standard befolyásától, az árak változhatnak nagyobb kereslet, kisebb kínálat, változó előállítási költségek következtében, a melyek mind az árucikkék sajátos értékváltozásaiban fognak mutatkozni. A mennyiben azonban feltételezzük azt, hogy az árucikkék eme sajátos értékváltozása

sokszor ellentétes irányú és különösen nagyobb számú árúk átlagánál az egyik árváltozás a másikat körülbelől kiegyenliti, annyiban mondhatjuk azt, hogy ezen átlagokban a különleges árváltozás eltűnik és visszamarad azon tényező hatása, a mely egyes-egyedül képes az árak összességét befolyásolni, t. i. a standard befolyása az árakra. Ezen számok tehát megközelítőleg a standard értékének változásait jelzik, a miért azokat »jelzőszámok«-nak nevezzük.

Jelenleg a német és angol piacokra vonatkozólag többféle jelzőszámok állanak rendelkezésünkre. Tekintve e számok különböző eredetét és összeállításuk különböző módját, azok egymással igen jól megegyeznek. De nem feladatunk ezeket egyenként bírálni.

Röviden csak annyit jegyzek meg, hogy azon számok, melyeket Sauerbeck, az angol statisztikus, a londoni piacz átlag árjegyzései alapján kiszámított, célunknak teljesen megfelelnek. Minthogy Angliában az évek hosszú során át kizárólag az aranyfém szerepel mint standard, világos, hogy e számok körülbelül az aranyérték ingadozását tüntetik fel. Utóbb Falkner, az Egyesült-Államok statisztikusa, közölt ugyanily adatokat, melyek az amerikai piaczra vonatkoznak és visszamenőleg 1860-ig terjednek. Ez utóbbiak azért érdekesekek, mert tudvalevőleg az Egyesült-Államok is kényszerforgalmú papírválutával bírtak. Figyeljük meg tehát első sorban ez időszak jelenségeit.

Az északi és déli államok közti háboru nagy költségeket igényelvén, ezek fedezésére 1862 óta nagymennyiségű »legal tender notes« nevezetű jegyeket bocsátottak ki.¹⁾ Az 1860-iki jegyforgalmat vévén alapul, az 1863. évi jegyforgalom 36 százalékkal, az 1865. évi 64 százalékkal emelkedett. A következők a volt, hogy az agio 1862-től kezdve nőttön nőtt, — 1865-ben 103 százalékra emelkedett — a következő években megint lassan csökkent, mindaddig, míg 1879-ben a készpénzfizetést el nem kezdték, a midőn az agio is rögtön eltűnt. Ha az agio e hullámzását összehasonlítjuk egyrészt az amerikai, másrészt az angol piaczi árátlaggal, azt találjuk, hogy az amerikai árak az agióval együtt hirtelen emelkednek, míg az angol árak keveset változnak. 1865-ben az amerikai jelzőszám 116 százalékkal magasabb mint az angol; a következő években a különbség mindinkább kisebb lesz, míg 1879-ben már nem több mint 13 százalék. Ettől fogva napjainkig az amerikai árak híven követik az angol piacz árhullámzását. Az amerikai átlag ugyan mindig magasabb marad, mint az angol, de ezt az Egyesült-Államok vámpolitikájával teljesen indokolhatjuk. A tarifa magas tételei közvetve az összes árakra

¹⁾ A részletes táblázatokat lásd: Mc Lean Hardy Quantity of money & prices 1861—1892,» czimű dolgozatában; Journal of Political Economy March 1895, Chicago, University Press.

kihatnak és az átlagot magasabb színvonalon tartják, mint az a szabad kereskedelem mellett lehetséges. E példa világosan bizonyítja azt, hogy inflatio esetében a belföldi árak emelkednek és pedig annál jobban, minél nagyobb az agio és megfordítva: az árak esnek akkor, midőn az agio csökken; ugyanekkor a külföldi áralakulásnál ily változás nem észlelhető.

Ha már most saját papirvalutánk agioját akarnók ki-magyarázni, ugyanigy kellene eljárunk. Sajnos azonban oly adatok, melyek nálunk a belföldi áralakulást tüzetesen feltűntetnék, egyelőre nem állanak rendelkezésemre; tapasztalatból tudom, minő nehéz azok összeállítása hézagos árstatisztikánk mellett. Így tehát akarva, nem akarva el kell tekintenünk a belföldi áralakulástól; figyelmünket kizárólag azon körülményre fogjuk fordítani, vajjon agionk nincs-e a külföldi áralakulással összefüggésben? Ha ez tényleg úgy van, agionkat nem fogjuk belföldi inflatióval, hanem az említett külföldi tényezővel kimagyarázni.

Jegyforgalom és váltó-árfolyam Ausztria-Magyarország és Oroszországban 1867—1895.

Évek	Osztárk-magyar jegy forgalom év végén	£ 10 bécsi váltó árfolyam Londonra évi átlag	£ 10 pétervári váltó árfolyam Londonra évi átlag	Orosz jegy forgalom év végén	Sauerbeck-féle jelzőszámok 1867—77=100	Ezüst viszonya aranyhoz évi átlag
	millió frt	frt	rubel	millió rubel		
1867	548·2	125·98	73·85	—	100	15·57
1868	574·5	116·50	72·94	724	99	15·61
1869	598·8	123·75	78·48	732	98	15·60
1870	649·0	124·04	84·09	757	96	15·60
1867—70	592·6	122·56	77·34	737	98	—
1871	690·9	121·42	75·00	773	100	15·58
1872	694·3	110·53	73·32	771	109	15·64
1873	703·0	111·05	73·96	797	114	15·93
1874	639·0	111·01	72·18	797	102	16·16
1875	632·7	111·82	73·35	797	96	16·63
1871—75	675·0	113·16	73·56	787	103·5	—
1876	651·4	121·35	77·67	790	95	17·80
1877	628·2	122·25	93·02	1040	94	17·19
1878	652·8	117·89	98·76	1188	87	17·96
1879	629·8	116·63	99·58	1162·5	83	18·39
1880	656·4	117·84	96·12	1133·5	88	18·06
1876—80	643·7	119·19	93·03	1062·8	89·4	—

Évek	Osztárk- magyar jegy forgalom év végén	£ 10 bécsi váltó árfolyam Londonra évi átlag	£ 10 pétervári váltó árfolyam Londonra évi átlag	Orosz jegy forgalom év végén	Sauerbeck- féle jelzőszámok 1867—77= 100	Ezüst viszonya aranyhoz évi átlag
	millió frt	frt	rubel	millió rubel		
1881	674.6	117.90	95.24	1133.5	85	18.24
1882	720.1	119.63	99.70	1133.5	84	18.27
1883	731.4	120.07	101.40	1103.5	82	18.65
1884	730.0	121.98	99.42	1073.5	76	18.63
1885	701.9	125.01	99.58	1046.5	72	19.39
1881—85	711.6	120.92	99.07	1098.1	80.0	—
1886	715.9	126.04	103.58	1049.4	69	20.78
1887	728.5	126.60	112.62	1046.4	68	21.13
1888	762.5	124.31	108.84	1046.3	70	21.99
1889	791.9	119.85	97.96	1046.3	72	22.10
1890	816.3	116.31	88.20	1046.3	72	19.76
1886—90	763.0	122.66	100.21	1046.3	70.2	—
1891	834.1	116.91	91.18	1121.3	72	20.92
1892	822.5	119.38	99.45	1121.7	68	23.72
1893	887.3	123.80	95.18	1071.8	68	26.49
1894	811.1	124.65	93.00	1099.7	63	32.56
1895(3.4)	—	122.28	92.94	—	—	—

Az adatok, 1885-ig terjedőleg, Soetbeer Materialien cz. munkájából vannak átvéve; 1886-tól kezdve az angol »Economist« hetilap jegyzései szolgálnak alapul, az ezüsthöz a washingtoni pénzverde igazgató jelentései.

Hasonlitsuk össze a mellékelt táblázatban a Sauerbeckféle angol jelzőszámokat a Londonra szóló 10 font sterling értékű váltó évi átlagárfolyamával; ugyanott megtaláljuk az év végén forgalomban lévő állam- és bankjegyeink összegét; nemkülönben az arany és ezüst közti értékviszony évi átlagát, mely némi jelentőséggel bír azért, mert valutánk törvényes alapja 1892-ig az ezüsthöz volt. S hogy a véletlen szerepet ne játszhasson, vegyük ugyanígy figyelembe az orosz valuta árfolyamát és jegyeinek forgalmát. Ez utóbbi mennyisége törvényileg ugyan ma sincs korlátozva, de ép ezen tulajdonságánál fogva érdekes összehasonlításokra adhat alkalmat.

A váltóárfolyamok és jelzőszámok e táblázatban következő módon fluctuálnak. 1867. és 1870. évek között a forint és rubel agiója tetemesen növekszik; minálunk az első év kivételesen magas agiója valutánk rendezetlen állapotával indokolható, minthogy azt végleg csak az 1867. XV. t.-cz. szabályozza. Ugyanekkor a jelzőszámok 4 százalékkal esnek, tehát aranyértéknövekedést tüntetnek fel.

1871—75-ig mindkét valuta agiója kisebb lesz, s különösen saját valutánk értékben tetemesen növekszik. Ugyan-

ekkor a jelzőszámok emelkednek, mindaddig, míg az emelkedési maximum 15 százalékot el nem ér.

1876. és 1877-ben saját valutánk agiója hirtelen felszökik; 1878-tól kezdve megint visszamegy, de az átlag ekkor is jóval magasabb a megelőző öt év átlagánál. A rubel agiója fokozatosan emelkedik 1879-ig. Az árak ugyanígy 1878-ig fokról-fokra esnek, a midőn ez évben a minimumot elérik.

1880-tól kezdve 1887-ig a forint és rubel agiója folyton növekszik s ugyanekkor az árak folyton esnek. Az agio maximumát 1887-ben éri el; ugyanez év az árminimum idejét is jelzi.

1887-től 1890-ig mindkét valuta agiója csökken ugyanakkor az árak emelkednek.

Az 1890-iki év újabb fordulatot jelez. Ettől fogva agiónk ujra növekszik, az oroszé 1892. és 1893-ban kivételesen magas; ugyanígy az árak 1890-től kezdve csökkenő irányzatot tüntetnek fel.

Általánosságban mondhatjuk tehát azt: akkor, midőn az árak külföldön magasak, az agio csekély, tehát a papirvaluták értéke növekszik; és megfordítva: akkor, midőn a külföldi árak alacsonyak, a papirvaluták értéke csökken, azaz agiójuk fokozódik. Ugyanezt látjuk ha az évi átlagok helyett az öt évi átlagokat vesszük. Ebből tehát azt kell következtetnünk, hogy ezen 27 év lefolyása alatt a papirvalutáknál észlelhető árfolyamingadozás, első sorban az aranyérték ingadozására vezethető vissza.

Igaz ugyan, hogy a változás ugyanazon általános irányzata mellett, annak mérve úgy az egyes valutáknál, mint az áralakulásnál igen különbözik. Így például 1876. és 1880. közt az orosz agio hirtelen felszökik; egyidejűleg a külföldi árak kisebb arányokban csökkennek, sőt ezzel ellentétben 1878-tól kezdve saját valutánk értékben növekszik. Köztudomású dolog, hogy az orosz kormány a török-orosz háború alatt nagymennyiségű papirpénzt bocsátott ki, a mint azt a táblázatban a jegyforgalomra vonatkozó adatokból is láthatjuk. Ezek az ottani piacon inflatiót idéztek elő, a mi *teljesen indokolja az orosz agio kivételes magasságát*. Ugyanaz időtájt saját valutánk természete is, habár rövid időre, megváltozott. Az 1857-iki konventio ugyanis az ezüstöt ufolag fogadta el pénzrendszerünk alapjául, 45 drb. 1 forintos veretvén $\frac{1}{2}$ kilogramm finom ezüsből. Akkoriban az ezüst értékviszonya az aranyhoz még $15\frac{1}{2}$ körül váltakozott. Ha ezen az alapon valutánk értékét londoni aranyváltóra átszámítjuk, 10 font sterling körülbelől 102 frt 15 krt ért volna ezüstben.

Tényleg azonban a papirpénz kiüzte az ezüstöt a forgalomból, minthogy váltóárfolyamunk e paritást mindig meghaladta. 1873-ban kezdődik azon jelenség, melyet ezüst depreciationnak nevezünk s mely a mai napig évről-évre nagyobb

Előfizetési felhívás

a

»KÖZGAZDASÁGI SZEMLE«

1896-ki huszadik évfolyamára.

A magyar tudományos Akadémia megbízásából szerkesztett »Közgazdasági Szemle« a jövő 1896-dik évvel fennállásának 20-ik évét tölti be. Oly mult ez, minővel csak kevés folyóirat dicsekedhetik; hazánk közgazdaságának egy egész nagy korszaka, melyben e szakfolyóirat az eszmék termékenyítő magvának elhíntője, a tényleges állapotok elfogulatlan ismertetője, hírlója, a magyar gazdasági érdekek bátor szószólója volt.

A közélet jeleseinek egész nagy gárdája csoportosult körülötte. Államférfiak, kik döntő befolyást gyakoroltak a haza sorsára; tudósok, oszlopai első tudományos társulatunknak, az Akadémiának s a szakirodalom más kiváló munkásai. A kidőltek helyét mindig új és új erők foglalták el, nem engedve a folyóirat magas tudományos színvonalát alászállani.

A jeles munkatársak buzgó támogatásának köszönöm, hogy a lefolyt hat év alatt, mióta a Szemle szerkesztését a magyar tudományos Akadémia bizalma az én kezeimbe tette le, fáradozásom nem volt meddő, a szakkörök méltányló elismerése kísérte mindig a vállalatot. Ez szolgál buzdításul, hogy a kitűzött irányban tántorithatlanul haladjak tovább.

A folyóirat mult évi utolsó számában, az olvasó közönséghez intézett rövid cikkben, előadtam azt a nevezetes változást, mely a Szemle életében az által történt, hogy az akkor alakult Közgazdasági Társaság hivatalos közlönyévé vált, a nélkül, hogy a magyar tudományos Akadémiával különösen annak nemzetgazdasági és statisztikai bizottságával korábbi szoros kapcsolatát meglazította volna.

A Közgazdasági Társaság a munkatársaknak és az olvasó közönségnek ismét egész új körét szerezte meg a folyóirat számára s lehetővé tette még jobban megközelíteni azt a célt, melyet mindjárt, mihielyt a folyóirat szerkesztését átvettem, egész határozottsággal kitűztem: hogy t. i. közelebb hozzam a folyóiratot a gyakorlati élet igényeihez, elvont elméleti fejtegetések helyett, a fősulyt a közgazdasági élet gyakorlati kérdéseinek könnyed, világos, de azért lehetőleg magas tudományos és irodalmi színvonalon álló megvitatására fektetvén. A Közgazdasági Társaság nyilvános felolvasásai bő anyagot szolgáltatnak ez irányban. A folyó évben tárgyaltatott: a tőzsdeadó, tőzsde-reform, a szesz-monopolium, chequek törvényhozási szabályozása, az egyenes adók reformja, az alföldi agrár socialismus, agrár-statisztikánk reformja, a magán biztosítási vállalatok kérdése, a szövetkezetekről szóló törvényjavaslat, stb., mind oly tárgyak, melyek actualitásuknál fogva közvetlenül érdeklik közgazdasági életünket. E felolvasások természetesen mind a Közgazdasági Szemlében jelentek meg; mely azonkívül magvas elméleti tanulmányokat hozott az agrár-politikáról, a kartellek és ringekről, a tőzsde adójáról általában, az igazságügyi statisztikáról, stb. A magyar tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága által megindított sorozatban folytatta vármegyéink monographikus

ismertetését, Sopron és Nyitra vármegyék közgazdasági és közművelődési állapotainak leírásával gazdagítva a becses sorozatot.

Az irodalmi szemle a hazai és külföldi szakmunkákról beható bírálatokat és ismertetéseket hozott; a statisztikai értesítő pedig dióhéjba foglalva a legújabb és legfontosabb statisztikai adatokat úgy hazánkról, mint a külföldi államokról mindig bemutatta az olvasó közönségnek. Végre a szakirodalomról egy teljes könyvzeti szemle tájékoztatta folyvást az érdeklődőket.

A folyóirat, mint eddig, úgy ezentul is havi füzetekben, minden hónap 15-én fog megjelenni. Súlyt fektetek ezután is a pontos megjelenésre; a mit azonban, bár egy folyóiratnál nagyon lényeges, talán fölösleges is külön kiemelnem. A Szemle olvasói úgy is tudják, hogy hat év alatt, a legutóbbi nyomdász-strike folytán bekövetkezett kisebb késedelem az egyetlen eset, midőn a folyóirat nem jelent meg pontosan a hónap közepén.

A Közgazdasági Szemle előfizetési ára bérmentes küldéssel egész évre 8 frt. Az előfizetési pénzek a szerkesztőséghez (Budapest, VI., Teréz-körút 54. sz. a.) küldendők.

Dr. Jekelfalussy József,

a »Közgazdasági Szemle« szerkesztője.

The following information was obtained from the records of the
 Department of the Interior, Bureau of Land Management, at
 Washington, D. C., on the subject of the land owned by the
 United States in the State of California, and the same is
 being furnished to you for your information.

mérveket öltött. Ha ezen újabb s váltakozó értékviszony alapján évről-évre számítjuk a londoni aranyparitást ezüstforintokban, azt találjuk, hogy 1878-ig a papirforint még mindig kevesebbet ért mint az ezüst. 1878-ban azonban 17⁹⁶-os értékviszony alapján a londoni árfolyam 118³⁶ ezüstforint lett volna. Ez év tényleges átlaga 117⁸⁹ papirforint volt. Ekkor tehát az ezüstforint már magasabb agioval bír, mint a papirforint. Sőt már megelőzőleg az 1876-ik év második felében az ezüst néhány hónapig ennél még kedvezőtlenebb árfolyamon kelt el: 1876. július hóban 19⁵⁹ volt az értékviszony, a mely 129¹⁰ frt árfolyamnak felelne meg; ugyanez év átlaga tényleg csak 121³⁵ papirforint volt. Tapasztalatból tudjuk, hogy ezen depreciatio következtében 1876. és 1879. között az ezüstforint nagy mennyiségben került forgalomba, kiszorítva onnét a bankjegyek egy részét. Ennek tulajdonítandó azon körülmény, hogy valutánk akkori árfolyama némileg eltér az áralakulás általános irányától és szorosabb összefüggést mutat az ezüst értékviszonyával. 1876. és 1877-ben ugyan is a deprecialódó ezüst hirtelen beözönlése fokozta agionkat; 1878-ban azt körülbelül az ezüst értékével egy szintvonalon tartotta; csak midőn 1879-ben az ezüst szabad veretését beszüntették, vált el végleg papirvalutánk a törvényes standardtól; ettől fogva megszűnt azon lehetőség, hogy az értékét vesztő ezüst pénzforgalmunkat tetemesen növelje és valutánk értékét csökkentse. Ha ezt nem tesszük, úgy 1894-ben az ezüst relatio alapján londoni árfolyamunk nem 124⁶⁵ papirforint lett volna, hanem 280⁵⁰ ezüstforintnak felelt volna meg. Valutánk kivételes árfolyama tehát kivételes körülményekkel indokolható.

Ugyanigy az orosz agio is hirtelen növekszik 1891. és 92-ben, a midőn nálunk csak kisebb fokú agioemelkedés észlelhető. E kivételes emelkedés magyarázatát megtaláljuk abban, hogy a jegyforgalom ez években 75 millió rubellel növekszik; 1893. év vége felé megint 50 millió rubellel apad, ugyanekkor az agio is csökken. Ennek daczára az orosz agio 1894-ben magasabb, mint 1890-ben; ugyanezt saját valutánknál is észleljük. A kivétel tehát itt is csak látszólagos.

De terjeszszük ki figyelmünket még a többi papirvalutákra. Vegyük például a Londonra szóló váltók havi átlagárfolyamát az olasz, bécsi, pétervári, madridi és lissaboni piaczkon. Mind az öt papirvaluta agioja 1893-ban emelkedik és pedig egyidejűleg mindannyian november hóban érik el a maximumot, az orosz valuta kivételével, melynek agioja augusztusban magas. 1894. folyamában mind az öt valuta agioja csökken az év elejétől kezdve az év végéig. 1895. folyamában az orosz és portugál valuta keveset változik; a spanyol agio csökken márcziusig, azután megint növekszik; az olasz júliusban éri el a fordulópontot; saját valutánk agioja október hóig csökken, novemberben megint növekedni kezd.

Ha tehát azt látjuk, hogy mind az öt papirvaluta érték-ingadozása egymáshoz hasonló, ebből azt kell következtetnünk, hogy csak egy és ugyanazon tényező idézheti azt elő. Az fel nem tételezhető, hogy akár a hitel, akár a külkereskedelmi viszonyok mindenütt ugyanazon módon és egy időben megváltoznának. A változás oka tehát csak az arany értékingadozásában keresendő, kivéve azon esetben, ha annak hatását belföldi tényezők megzavarják.

Ha ezen tények és következtetéseknel valami egyáltalában meglep, az csak azon körülmény lehet, hogy az arany, melyet a közéletben határozott értékűnek szoktunk tekinteni, évről-évre, hónapról-hónapra ennyire változtatja értékét. De e változásnak is megvan a maga tárgyi oka.

Az arany tudvalevőleg mint általános csereeszköz kettős functionálalással bír: egyrészt közvetíti az árucserét termelő és fogyasztó között; másrészt megkönnyíti a forgó tőke átruházását. E két functionálalás között következik a különbség. Az első esetben a csere egyszer s mindenkorra megtörténik; a termelő megkapja az aranyat, a fogyasztó az árucikket; se az egyik, se a másik többé azt vissza nem követelheti, mert mindkettő teljes tulajdonjogot szerez. Ily körülmények mellett természetesen az arany és árucikkek közötti *menntiségi* viszony határozza meg az arany csereértékét.

A második esetben a tulajdonos átadja ugyan az aranyat a termelőnek, hogy azzal a termeléshez szükséges forgó tőkét beszerezze; a tőkepenzes azonban árucikket nem kap cserébe, hanem fentartja magának azon jogot, hogy bizonyos idő eltelté után az aranyat visszavegye. Rendes körülmények között itt is a *menntiségi* viszony határozza meg az arany értékét, minthogy a forgó tőkének nagyobb része oly árucikkekből áll, melyek aranyért könnyen becserélhetők. Ez azonban nem lehetséges, mihielyt a tőkepenzesek többsége egy és ugyanazon időben követeli vissza tőkéjét. Ily módon az aranykereslet hirtelen fokozódik, míg az árucikkek értéke csökken; ez által a rendes értékviszony megváltozik és az arany értékben növekszik mindaddig, míg e rendkívüli körülmény által előidézett aranykereslet meg nem szűnik. A forgó tőkénel tehát a *menntiségi* viszonyon kívül különleges tényezők is hatnak az arany értékére.

Hogy ilyesmi tényleg előfordul, azt a hitelintézetek tapasztalatai bizonyítják, minthogy azok közvetítik főképp a forgó tőke kikölcsönzését. Ott helyezi el a tőkepenzes tőkéjét, ha arra szüksége nincs; onnét veszi kölcsön a termelő a tőkét, ha a termelési folyamatból saját forgó tőkéje mint kész árú még ki nem került s újabb megrendelés érkezett. A hitelintézetek a forgó tőke medenczéi, honnét az gyorsan oda terelődik, a hol a szükség nagy és az elhelyezés jövedelmező. Ily intézeteknél azon kérdés, mint viszonylik az arany meny-

nyisége a forgó tőke nagyságához, még nagyobb szerepet játszik, mint akárhol másutt. A forgó tőke ugyanis rendszeren csak arany alakjában vagy legalább aranyért bármikor felcserélhető alakban jön az intézet birtokába, legyen az akár giro- vagy deposit-ügylet, akár bankjegy vagy más értékjegy; de viszont a tőke ugyanily alakban folyik ki a bankból, az activ-üzlet minden neménél. De az intézet a befolyó aranyra csak bizonyos részét tartja vissza tartozásainak esetleges fedezésére; a többbit a piacznak engedi át. Ha már most a forgó tőke hirtelen megfogy — akár kedvezőtlen mezőgazdasági viszonyok következtében, akár álló tőkébe történt túlságos befektetés által, akár idegen országokban elhelyezett tőkék elvesztése által — ez esetben a visszahatást a hitelintézetek érzik meg első sorban. A hitelező felmondja tőkáját, melyre szüksége van; az adós nehezen fizet, mert árút nem tudja eladni. E gazdasági sűrűlőds következtében a hitel egymás irányában megglazul. Ott, a hol eddig átírással elégedtek meg, most készpénzfizetést fognak követelni. A tökehiány mellett mindenki aranytartalékot von magához, hogy kívánatra kötelezettségeinek eleget tegyen s hitelét lehetőleg megóvja. Ilyenkor az arany lassabban jár kézről-kézre, mint máskor és a forgalomnak nagyobb mennyiségre van szüksége. A szükséges többlet pedig a nagy bankok aranytartalékából fog kikerülni, a kik kényszerülve lesznek azt megvédeni az által, hogy a kamatlábot felemelik s a hiteligényeket szűkebb határok közé szorítják. Az ilykép jelentkező gazdasági változásoknál az aranykereslet annyira fokozódik, hogy az arany és az árucikkek nem maradhatnak meg a régi értékviszonyban. A jelzőszámok tehát nagymérvű árcsökkenést fognak jelezni, a mely jórészt az arany értéknövekedésére lesz visszavezethető.

Mindebből az következik, hogy eltekintve a váltakozó előállítási költségektől, az arany és árucikkek csereértékére nemcsak azon mennyiségi viszony bír befolyással, melyben azok egymáshoz állanak, hanem egyszersmind e különleges körülmények következtében mutatkozó aranykereslet és kínálat is mérvadó, a mely utóbbi évről-évre, hónapról-hónapra megváltozhat. Igaz, hogy e befolyás nem lehet más, mint időleges, mert árcsökkenés után kereskedelmi pangás, könnyelmű hitelnyújtás után hitelmegszorítás következik, a melyek az aranykeresletet fokozatosan csökkentik; de ép ezért, mert a befolyás időleges, válik az arany sajátos értékingadozása érezhetővé, a mely a jelzőszámok egy évi átlagában megközelítőleg felismerhető.

A mondottak után nem csodálkozhatunk azon, ha az arany értékingadozása, mint láttuk, a papírvaluta agiójában is visszatükröződik és pedig annál kevésbbé tehetjük ezt, mert ugyanazon tényezők, melyek az arany megdrágulását

előidézik, a papírvalutát ép ellenkező irányban befolyásolják. Hiszen ily gazdasági válságok többé-kevésbbé az összes piacokat egyidejűleg érintik. Ha külföldön sok a tőke és a vállalkozási kedv nagy, e tőkének egy része nálunk is elhelyezésre talál; ellenben, ha a külföldi kereskedelem sinlődik, úgy valószínűleg saját gazdasági állapotunk sem lesz kedvező.

Ha külföldön a pénz megdrágul és a kamatláb emelkedik, ugyanez nálunk is fog jelentkezni. Csakhogy ha külföldön a hitel csökken és e miatt mindenki aranykészletét gyarapítja, ennek szüksége nálunk nem látszik fenforogni. Arany lehet kevés, de papírpénz mindig lesz annyi, a mennyit kibocsátani hajlandónk vagyunk. Ha tehát kevés a pénz, könnyen hozhatunk nagymennyiségű papírpénzt forgalomba; sajnos azonban, ezzel a bajt nem orvosoljuk. Láttuk már előbb, hogy azért hiányzik a pénz, mert a hitel megingott; a hitelcsökkenés oka pedig abban rejlik, hogy nincs elegendő forgó tőke. Ha már most új papírpénzt bocsátunk ki, ezzel szaporítjuk ugyan a csereeszközt, de nem a forgó tőkét; ily jegykibocsátás eredménye egyszerűen az, hogy a valuta értéke csökken; a jegykibocsátás előtt ugyanazon összeggel több forgó tőkét lehet beszerezni, mint jegykibocsátás után. Ily módon egyes személyek az új papírpénz segítségével forgó tőke birtokába jutnak ugyan, de csakis azok rovására, kik előzőleg a régi jegyeket készletben tartották és most azokért csak kisebb értéket vehetnek. Nyilvánvaló tehát, hogy e jegykibocsátás által a közönség egy része a másik rovására károsodik, a mi aranystandard mellett elő nem fordulhat. Az új jegykibocsátás azonban papírvalutás országban nehezen kikerülhető. Ha a bank a kamatlábat felemeli, hogy a papírpénz további elszaporodását megakadályozza, rögtön azzal vádolják, hogy nem a piacz igényeit, hanem saját hasznát tartja szem előtt; ugyanezt azonban a külföldi banknak nem veszik rossz néven, ha az a kamatlábemeléssel a standard értékét növeli. Ezen körülmény is közrejátszik, hogy ily válságos időben, midőn az arany hirtelen appreciálódik, papírvalutánk e növekedéssel lépést ne tartson.

A rendezett papírvalutának tehát tulajdonkép nem az a hibája, hogy nem állandó értékmérő, hanem igenis az, hogy nem elég ruganyos természetű és hogy nem követi az általánosan elfogadott értékmérő ingadozását. Agiónk tehát, mint láttuk, többnyire csak reflexjelenség, a mely a belföldi ár-alakulással aligha van összefüggésben.

De mellőzve az agio e fluctuatióját, nézzük most már, miként változik az százalékokban; tehát öt évi átlagot véve figyeljük meg, mint változott a papírvaluta mennyisége és átlagértéke viszonyítva az arany értékéhez. Ez által nem akarjuk azt megtudni, mennyire csökkent valutánk értéke, a

mióta az inflatio az agiot először előidézte, hanem azt, mennyire változott a papirvaluta értéke egyrészt és az aranyé másrészt; ebből majd azt is kivehetjük, vajjon kielégítőek voltak-e az 1867. évi valutatörvény és az ezzel összefüggő újabb banktörvények vagy sem.

Sauerbeck londoni jelzőszámainál 1867-től 1877-ig terjedő áratlagot vette a százalékszámítás alapjául. Vegyük tehát mi is a Londonra szóló váltóárfolyamaink ugyanezen éveit alapul és egyenlitsük azok átlagát 100-zal (1867—77 = 118¹⁸ frt.). A további árfolyamváltozást pedig fejezzük ki ez átlag százalékokban és pedig fordított arányban azért, hogy a papirforintnál is annak aranyárát kapjuk e százalékokban. Ugyanígy számítsuk ki e 11 év átlag-jegyforgalmát és fejezzük ki annak további gyarapodását. Végre számítsuk ki ily módon az orosz valuta jegyforgalmát és Londonra szóló váltóinak árfolyamát.

Az osztrák-magyar és orosz jegyforgalom és váltóárfolyam, százalékokra átszámítva.

Átlag = 1867—1877.

É v e k	Osztrák-magyar		Sauerbeck-féle jelzőszám 1867—77 = 100	Orosz	
	jegyforgalom 637 ³ m. frt = 100	Londonra szóló váltóár- folyam 118 ¹⁸ frt = 100		Londonra szóló váltóár- folyam 77 ⁰⁸ rub. = 100	jegyforgalom 797 ⁸ mil. rub. = 100
1867—70	93 ⁰	96 ⁴	98 ²	99 ⁷	92 ⁴
1871—75	105 ⁹	104 ⁴	103 ⁶	104 ⁸	98 ⁷
1876—80	101 ⁰	99 ¹	89 ⁴	82 ⁹	133 ²
1881—85	111 ⁷	97 ⁷	80 ⁰	77 ³	137 ⁶
1886—90	119 ⁷	96 ⁴	70 ²	76 ⁹	131 ¹
1891—94	131 ⁶	97 ⁵	67 ⁸	81 ⁴	138 ⁴

(E százalékoknál a fenti részletes kimutatás adatai szolgálnak alapul).

E táblázat százalékszámait más színben tüntetik fel a papirvaluták agióját, mint azt az előbbi táblázaton láttuk. A míg ugyanis ott az agio nagyjában követi a jelzőszám ingadozását, most azt látjuk, hogy az ingadozás százalékokban kifejezve igen különbözik. Az 1867—75-iki éveknél az eltérés nem lényeges és pedig azért nem, mert ugyanazon évek adatai lettek 100-zal egyenlítve. A végeredmény annyiban megegyező, hogy mindkét valuta százalékszámára és a jelzőszám is kisebb az 1891—94-iki években, mint az átlag. De a míg ez utóbbi években a jelzőszám 32³ százalékkal kisebb a 11 évi átlagnál, addig az orosz valuta arányára csak 18⁶ százalékkal, saját valutánké csak 2⁵ százalékkal csökken. Ha feltételezzük azt, hogy a jelzőszám igazi képét adja az arany viszonylagos értékének, ez eltérésből azt kell következtet-

nünk, hogy az aranyérték növekedése nagyobb, mint akár az orosz, akár saját valutánk értékcsökkenése. Tehát annak dacára, hogy az arany értéke növekszik, a papirvaluták az arannyal szemben nem vesztenek értékükből annyit, mint a mennyit vesztek volna az esetben, ha csakis az arany érték-növekedése lett volna mérvadó. Ez annyit jelent, hogy a papirvaluták viszonylag növekedtek értékben. Tényleg azt látjuk, hogy saját valutánk értéke az egész 27 év lefolyása alatt keveset változik. Ugyanezt az orosz valutáról nem állíthatjuk; de a jegyforgalom adatai ez eltérést megmagyarázzák.

Az 1876—80-iki években az orosz valuta az átlaggal szemben 17,1 százalékkal csökken, míg ugyanekkor a jelzőszámok csak 11,6 százalékkal mennek vissza. (A megelőző öt év átlagával szemben a csökkenés 21,9, illetőleg 12,2). Ez esetben az arany értéknövekedése kisebb a valuta értékcsökkenésénél, tehát az orosz valuta az arannyal szemben veszít értékéből. A jegyforgalom ugyanez időben 33,2 százalékos szaporodást tüntet fel. Ez világos bizonyítéka az akkori inflationnak; továbbá annak, hogy újabb jegykibocsátás által a papirvaluta abszolút értékét is csökkentjük.

Az 1881—85-iki években az orosz valuta 22,2, a jelzőszám 20 százalékkal csökken. Ez években tehát az arany értéknövekedése már csak keveset különbözik az orosz valuta értékcsökkenésétől. Ugyanakkor a jegyforgalom 37,6 százalékkal magasabb az átlagnál, de csak 4,4 százalékkal nagyobb a megelőző öt év átlagánál. Az inflatio hatása tehát még mindig érezhető; azonban a gazdasági fejlődés már kezdi emelni a papirvaluta értékét és pedig az által, hogy a forgalom fejlődésével beáll a nagyobb mennyiségű papírpénz szüksége. Ez utóbbi körülményt az 1886—90-iki átlag még jobban igazolja, mert az arany értéke már 29,8 százalékkal emelkedett, míg az orosz valuta értéke csak 23,1 százalékkal csökkent. A következő négy évben az orosz valuta értéke emelkedik és a jelzőszám esik; a különbözet tehát még nagyobb és pedig az orosz valuta javára. Ugyanez években a jegyforgalom először kisebb, később megint nagyobb lesz, de akkor is alig haladja meg az 1881—85-iki évek jegyforgalmát.

Az orosz valutánál tehát nemcsak azt látjuk, az inflatio miként idézi elő a papirvaluta deprecialását az arannyal szemben, de azt is, miként lehetséges az, hogy állandó jegyforgalom mellett a papirvaluta értéke növekedjék a gazdasági fejlődés következtében.

Saját valutánk oly csekélyet változik, hogy alig érdemes e változást figyelemre méltatni. Feltűnik azonban a jegyforgalom növekedése, a mely az 1876—80-iki átlagot kivéve, évről-évre emelkedő irányzatot mutat. Közelebbről nézve azt látjuk, hogy a növekedés periodikus.

1870-től kezdve az öt évi szaporulat a következő:

1870—75	1876—80	1881—86	1886—90	1891—94
+ 13,	— 4%,	+ 10%,	+ 8%,	+ 11%.

Ha összevetjük ez adatokat a gazdasági fellendülés és pangás éveivel, azt találjuk, hogy a szaporodás ép azon években nagy, midőn magas árak mellett gazdasági fellendülés volt észlelhető; és megfordítva a szaporulat kicsiny akkor, mikor kereskedelmi pangás uralkodik. Már e körülmény is bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy a jegyforgalomnak növekedése a gazdasági fejlődés gyorsaságával tart lépést; azaz, hogy a növekedés akkor áll be, midőn a forgalom azt megkívánja.

Ha továbbá tekintetbe vesszük azon tényt, hogy a jegyforgalom e folytonos növekedése daczára, a mely az utolsó négy évben 31% százalékra emelkedett, valutánk értéke alig változik, még inkább meggyőződünk arról, hogy a növekedés szükséges volt.

Ez pedig igen öröndetes bizonyítéka közgazdaságunk rohamos fejlődésének. Ha tehát az orosz valuta értéke a miénkhez viszonyítva mégis csökken, noha az utolsó évek jegyforgalma ott sem mutat 38% százaléknál magasabb szaporodást, ebből csak azon következtetésre jutunk, hogy Oroszország közgazdasági viszonyai nem fejlődtek a miénkkel egy arányban; az orosz valuta abszolút csökkenése pedig az előbbi évek inflációjával hozandó kapcsolatba. Ellenben hazánkban az 1867-ik év valutatörvénye és az azóta hozott banktörvények teljesen jónak bizonyultak be, mert állandó értékmérőt biztosítottak és pedig olyant, a mely a forgalomhoz mennyiségileg is lehetőleg alkalmazkodik.

Ha tehát előzőleg láttuk azt, mint követi az agio az aranyértékingadozását, úgy most megint arról győződünk meg, hogy az agioingadozás csak viszonylagos lehet, mert valutánk értéke *nagyobb átlagokban* alig változik. Természetesen, az aranyagio és áralakulás közti összefüggés másképp el sem képzelhető. Az arany mennyisége megadja alapját a külföldi áralakulásnak; a papirvaluta mennyisége a belföldi araknál szerepel mint főtényező. A mennyiben azonban külföldön a papírpénz is adás-vétel tárgyát képezi és a mennyiben belföldön az árucikkek sorában az arany is feltalálható, annyiban fog az aranyérték ingadozása a valuta külföldi árában visszatükröződni és viszont az arany belföldi ára mindig jelzi azt, mily fokú a papirvaluta agiója; de abszolút értékükben az arany- és papírpénz-standard teljesen eltérhetnek egymástól. Mert noha az ingadozás iránya azonos, ama pont, a mely körül egyik is, másik is ingadozik, lehet magas és alacsony a szerint, mint a fluctuatio, egyiknél állandóan kisebb mérvet ölt, mint a másiknál.

Azt hihetnők, hogy ily magyarázat kizárólag elvi jelentőséggel bír. Tényleg a köznap életben is nagy hordereje lehet. A szerint, a mint e kérdésben emez vagy ezzel ellenkező álláspontot elfoglalunk, különböző módon vélekedünk az iránt, mikor czélszerű a készpénzfizetést nálunk elkezdni. Ha a kereskedelmi mérleg befolyását tételezzük fel, úgy ki nem adhatjuk az aranyat addig, míg az meg nem javul. Ha a hitelviszonyokra hivatkozunk, be kell várnunk a legkedvezőbb időpontot. Hogy mikor áll be akár az egyik, akár a másik, azt előre nem tudhatjuk s így valutareformunkat elhalaszthatjuk bizonytalan időre. Ha azonban a fent kifejtett álláspontra helyezkedünk, valutareformunknál egyáltalában semmire sem kell várnunk. Megkezdhetjük azt bármikor, ha a kibocsátott 312 millió forint államjegy aranyfedezete megvan; illetőleg, az osztrák-magyar bank elegendő készpénztartalékkal rendelkezik. Hogy aranybevéltás esetében az agio rögtön eltűnik, azt senki nem tagadja; de attól félünk, hogy a kibocsátott arany ki fog menni az országból. Nézetem szerint ez eshetőség fel nem tételezhető. Kérdem: miként rendezhetnők valutánkat az esetben, ha az egész 750 és 850 millió forint közt váltakozó papírforgalom tisztán államjegyekből állana? Igen egyszerűen oly módon, hogy az egész összeget aranyban bevéltanók, a papírpénzt pedig megsemmisítenők. Elképzelhető akkor oly kedvezőtlen kereskedelmi mérleg vagy hitelviszony, a mely kizszorítaná az aranyat az új piacról? Semmi esetre sem, mert ez esetben piacunk teljesen elveszti forgalmi eszközeit, a mit absurd dolog feltételezni. Igenis lehetséges, hogy a kibocsátott arany egy kis része kívándorol akkor, midőn az aranyérték külföldön magas; de ép ez aranyexport által fog az arany értéke nálunk is növekedni mindaddig, míg a többi országok értékével nem nivellálódik. Másrészt az is megeshetik, hogy az arany minálunk növekszik értékben; ez esetben nemcsak ki nem megy az arany, de ellenkezőleg külföldről jön be hozzánk.

Tényleges viszonyaink e feltételes esettől annyiban különböznek, hogy nemcsak az állam-, de a bankjegyek biztosságáról is kell gondoskodnunk. Ez utóbbi azonban az osztrák-magyar bank dolga. Hogy ez intézet erre képes, azt annak története bizonyítja legjobban, minthogy a multban sokkal kedvezőtlenebb viszonyok mellett fentartotta jegyeinek értékét. Ha még szükséges, az új bankszabadalom erre kötelezni fogja az intézetet; kérdéses csak az lehet, mennyiben kívánja a bank a 76 millió frt. tartozás visszafizetését és miként intézzük el az ott heverő ezüstforintosok ügyét, melyek értéke biztosítva lett akkor, midőn az ezüst szabad veretését beszüntettük? Ha ezen kérdések megoldatnak, a bank újabb fedezetet kap. De ettől teljesen eltekintve, a bank mai mérlegéből is kivethetjük azt, hogy az intézet jegyeinek teljes értéket

már ma is képes biztosítani. Erre rendes körülmények mellett $\frac{1}{3}$ értékű aranyfedezet elegendő. Az intézet e pillanatban, midőn jegyforgalma kivételesen magas, több mint $\frac{1}{3}$ értékben aranyfedezettel rendelkezik s azonkívül rendelkezésére áll $\frac{1}{5}$ érték erejéig a kourans ezüst pénz.¹⁾ A bankjegyek sorsa tehát könnyen biztosítható.

Megmarad tehát a 312 millió frt. függő államadósság. Ennek egy része ma már be van vonva (1895. október 31.: 142⁷⁸ millió frt.), másik része a birtokunkban levő aranykészletek és a szükséges váltópénz-hányad által mondhatni teljes értékben fedezve van, úgy hogy a hátralék beváltását is bármikor eszközölhetjük. Ha ezek után feltételezzük azt, hogy az összes államjegyeket megsemmisítjük és a mennyire szükséges, kellő fedezet mellett azokat bankjegyekkel helyettesítjük, a melyek aranyért bármikor becserélhetők, ez esetben egyáltalában nem tudom elképzelni, miként lehet valutánk sorsa a jövőben veszélyeztetve.

Sőt azt hiszem, még a 312 millió államjegy teljes bevonása sem szükséges, mert az 5 frtos államjegyeket bátran forgalomban hagyhatjuk. Ugyanigy járt el Németország 120 millió márkát érő birodalmi jeggyel. Előre tudjuk azt, hogy forgalmunk a jelenlegi 750 millió frtról távolról sem fog 120 millió frtra visszamenni; a nélkül pedig agio nem keletkezik. Ha az ilykép megtakarított arannyal a banknál heverő régi egyforintosainkat kiváltjuk — kettős czélt érünk el.

Az ezüstdfedezet egyrészt a forgalomban lévő 5 frtos államjegyek némi biztosítására szolgálhat; bevárhatjuk talán azon jobb időket, midőn az ezüst értéke újra növekszik és a készletet kisebb veszteség árán értékesíthetjük, mint azt most tehetnők. Annak egy részét időközben újabb váltópénz alakjában is felhasználhatjuk, ha gazdasági viszonyaink azt megkívánják.

Másrészt e csere által a bank is minden további gond alól felszabadul s talán nem követeli vissza 76 milliós kölcsönét. Kárpótlásul az utóbbiért a monarchia két állama csak magasabb nyereségben fog vele osztozkodni, mint tennők az esetben, ha e kölcsönt visszafizetnők.

Nem is hiszem, hogy ma már, midőn az aranytermelés oly mérveket kezd ölteni, mint soha eddigelé, midőn az arany beszerzése oly könnyen sikerült, midőn agiónk is minden hozzájárulásunk nélkül el-eltűnedezik, nem hiszem mondom, hogy ily körülmények mellett még valaki kételkednék abban, hogy a készpénzfizetést bármikor megkezdhetjük.

A mi tehát valutareformunkat késlelteti, az nem lehet más, mint a bankszabadalom megújításának kérdése és a »Salinenschein« nevű osztrák államadósság végleges sorsa,

¹⁾ 1895. okt. 31-én: arany 228⁴, ezüst 128⁸, bankjegy 620⁴.

mely utóbbi teljesen indokolatlanul közös valutánk forgalmával hozatott kapcsolatba. Az új osztrák pénzügyminiszter a Reichsratban folyó évi október 24-ikén következőkép nyilatkozott: »Ich glaube nicht, dass das Haus es als einen Nutzen betrachten wird, dass noch weiterhin und auf längere Zeit hinaus riesige Goldvorräte aufgespeichert werden, welche der Staat geborgt hat und wofür die Zinsen weiter gezahlt werden müssen, während das Publikum, der Kaufmann und Producentenstand keinen Nutzen davon haben.« Ily őszinte nyilatkozat után nem kételkedhetünk abban, hogy az új pénzügyminiszter maga részéről is komolyan akar a valutareformhoz látni; tehát nemcsak hajlandó lesz a sóbánya-jegyek teherkocsiját közös vonatunkról lekapcsolni, hanem egyszersmind egyetértésben a magyar kormánnyal, az osztrák-magyar bankot is mielőbb új egyezségekre fogja bírni. Ugyanez alkalommal hangoztatta a paritas elvét, melynek az új bankszabadalomban biztosítva kell lenni; ennél többet pedig, úgy hiszem, mi sem kívánunk.

Hogy e reform minő fontos és mennyire sürgős, azt mindannyian tudjuk. Valutareformunk alig volt elhatározva, a külföld bizva annak megvalósulásában, már új hitelt nyújtott számunkra. Konvertáltuk papíráradékunkat s ezzel az állam magának már előre leszámítoltatta a valutareform hasznát. 1892-től kezdve a kamatláb hirtelen csökkenése után ítélve, nagymennyiségű külföldi tőke jött be az országba; ez évek kereskedelmi mérlegéből ugyanezt bizonyíthatjuk. Az 1893-iki magas agio valószínűleg hátráltatta e folyamatot. Ha már most az agio végleg eltűnik, a külföldi tőke még nagyobb mérvben fog hozzánk beözönlenni, a hol a vállalkozási kedv még mindig magas kamatot hoz s a hol a befektetés mindenestre könnyebb és biztosabb a külföldi tőkére nézve, mint a délamerikai államok rendezetlen politikai és pénzügyi viszonyai mellett. Előre látható, hogy e reform után mezőgazdaságunk és iparunk fokozott mérvben fog fejlődni, mert kamatláb-csökkenés és tökebőség többet lendít tényleges és képzelt agrár bajainkon s jobban fejleszti fiatal iparunkat, mint bármely védvámhatár, vagy mint a külföldi concurrentia kiszorítása.

DR. JANKOVICH BÉLA.

NYITRA VÁRMEGYE KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

— Második és befejező közlemény. —

FELOLVÁSTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA II-İK OSZTÁLYÁNAK 1895. ÉVI DECEMBER 11-Ő
9-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

V. Hitel.

A pénzgazdálkodás terén megyénk közönsége a társulás eszméjének fontosságát csakis a 60-as évek elején fogta fel teljes valójában; az egy Érsekújvár kivételével, a hol már az 1848-ik évben alapított egy takarékpénztár. S a mint 1863-ban a nyitrai takarékpénztár létesítettett, a többi városok és vidékek a jó példa üdvös voltát kellően méltányolva, sűrű egymásutánban alapították meg takarékpénztáraikat s egyébnemű pénzintézeteiket.

Ezzel a megye lakossága gazdálkodási viszonyaiban egyuttal egy korszakotalkotó javulás is létesítettett.

Mert habár e pénzintézetek kölcsönügyletei, a hitelt-kereső közönségre nézve jutányosaknak nevezhetők nem voltak, az által, ha megelőző idők uzorauzleteinek a nagy-közönségre nézve jótékony versenytársakat létesítetttek, megóvták azt az uzorások vészes üzelveitől s pénzügyeinek rendezésénél hatékony segílyt nyújtottak.

Gazdaközönségünk a pénzintézetek létesítését megelőző korszakban, nehézkes és hosszadalmas műveletek útján birt csak aránylag olcsó jelzálogkölcsönöket kieszközölni; gyors elintézészt igénylő pénzügyeinél, melyek megoldása személyi hitelének latbavetését igényelte, ha csak baráti szivességeket nem akart felhasználni, az azon időben még jutányosnak nevezett 20—30%-os uzorakölcsönökre volt utalva. Ezen állapotokhoz képest a pénzintézetek kölcsönei ajándékszamba menőknek tekintettek s mint ilyenek nagy arányokban vétettek igénybe.

A vármegye területén alakított összes pénzintézetek mai napig fennállanak s a körülményekhez képest elég jól virágzanak.

A következő adatok az egyes intézeteknek nemcsak forgalmát, hanem forgalmának az utolsó 10 év alatti változását is feltüntetik.

Intézet neve	Alapítási évi	Tenyleg bevételek	Forgalom		Bevételek		Tartalékalap		Válto-kölesön		Teljesítéskölesön	
			1884	1893	1884	1893	1884	1893	1884	1893	1884	1893
Érseksévi takarékpénztár	1848	150,000	11,604,905	22,238,352	1,752,451	2,360,000	55,597	120,365	837,424	1,132,663	1,054,752	1,138,232
Nyitrai takarékpénztár	1863	110,000	6,061,876	8,545,596	1,521,786	18,383,178	—	46,284	650,907	910,319	649,521	373,364
Szabolczi „	1867	20,000	467,206	657,586	137,179	358,642	14,894	34,365	41,910	40,965	125,459	296,226
Nyitrai népbank „	1869	100,000	6,310,901	7,648,995	598,499	770,153	21,511	9,076	612,249	500,904	114,048	369,894
N-Tapolcsányi takarékpénztár	1869	100,000	3,691,894	5,088,191	489,180	801,250	—	10,000	500,079	747,463	71,590	97,931
Vágújhegyi tkpénztár	1869	45,000	2,125,802	4,677,800	344,617	462,762	19,842	30,750	227,318	440,454	69,569	79,269
Érseksévi népbank „	1872	100,000	3,446,926	8,388,091	857,946	1,162,384	27,607	60,000	108,839	796,992	95,383	436,897
Nyitrai hitelbank „	1872	200,000	9,931,399	13,300,328	337,936	1,141,523	17,220	42,500	539,602	1,165,636	14,850	239,429
Nyitrai kereskedelmi és hitelintézet	1872	100,000	5,983,877	8,315,339	516,638	1,027,444	11,743	29,200	624,116	927,316	86,839	358,754
Galgóczyi tkpénztár	1872	36,000	2,913,601	3,781,554	310,230	497,425	30,775	45,902	333,574	493,952	49,553	43,876
Privigyel „	1872	30,000	1,693,196	2,527,652	270,262	473,651	18,562	40,954	218,131	344,251	93,479	123,638
Szenizi „	1872	60,000	1,233,279	2,512,377	364,489	697,948	15,387	13,969	143,225	472,478	276,304	279,353
Galgóczyi hitelintézet „	1873	30,000	2,143,731	3,364,047	144,084	183,090	3,540	17,630	246,195	312,224	31,205	28,435
Nyitra-Zsambokréti takarékpénztár	1873	50,000	2,103,357	3,910,822	235,425	657,517	872	1,000	199,756	409,168	137,323	213,990
Vágújhegyi tkpénztár	1873	38,000	1,721,026	2,020,035	132,497	224,078	8,500	15,900	126,089	179,427	116,425	124,493
Verődi „	1873	30,000	1,900,045	2,402,992	220,616	366,822	14,360	29,174	254,779	270,552	9,043	78,124
Nyitrai iparbank „	1883	80,000	11,267,736	11,797,466	78,198	684,666	381	20,954	293,670	756,366	3,412	115,425
N-Surányi tkpénztár „	1884	30,000	41,000	626,604	5,336	69,925	—	21,000	18,595	156,651	—	—
Pöstyényi „	1884	30,000	624,110	1,194,173	78,107	204,056	—	11,245	76,011	154,657	10,550	49,025
Ilavai „	1885	30,000	334,755	1,585,077	25,882	154,541	91	2,323	46,520	197,024	1,930	26,350
Tarassódi „	1889	24,000	98,356	1,180,385	17,546	23,862	4	8,358	51,569	136,311	294	4,915
Vágújhegyi hitelbank „	1890	40,000	1,189,244	1,877,565	33,611	137,862	319	7,395	67,654	238,663	3,530	22,151
N-Tapolcsányi „	1891	50,000	473,850	1,480,063	33,513	102,460	—	5,600	91,530	193,173	2,540	4,432
Összesen	—	—	—	—	3,505,868	30,949,439	261,105	628,814	6,311,742	1098,4089	3,017,554	4,399,208

A felsorolt adatokból látjuk, hogy a pénzüintézetek alap-tőkéjüket az utolsó 10 év folyamán 261.105 forintról 628.844 forintra emelték s hogy a közönségnek bizalma, a betétek 8,505.888 frtról 30,949,439 frtra való emelkedésének tanúsága szerint jelentékenyen növekedett.

A váltókölcsonök hat millióról tizre, a jelzálog-kölcsonök összege pedig három millióról négyre emelkedett.

Ha a vármegye lakosságának gazdálkodási viszonyait a fent közölt adatokból akarnók megítélni, akkor nem is kapnánk e viszonyokról kedvezőtlen képet, a mennyiben az igénybe vett hitel összege a betétek összegével majdnem egyenlő nagyságú, sőt tekintve azon körülményt, hogy a tiz év előtti teherlap a betétek összegét egymillióval felülmúló összeget mutat, míg az 1893. évi teher a betétek összegének felét teszi ki, a gazdasági viszonyok javulására is következtethetnénk. Csakhogy ezen adatok a vármegye közönsége pénzügyeinek hű tükrét nem nyújtják azon okból, mivel a mindinkább elterjedt mérvben igénybe vett törlesztési kölcsonök csupán elenyésző kis összegben szerepelnek a vármegye 23 pénzüintézetének mérlegeiben, hanem leginkább a budapesti és bécsi nagyobb pénzüintézeteknél lettek folyósítva.

A törlesztéses kölcsonök előnyös voltát gazdaközönségünk mindinkább belátja s ezen belátás, valamint a szomszéd megyék pénzüintézetei utazó ügynökeinek biztatása folytán jelzálogos kölcsonöit törlesztési kölcsonökké átváltoztatni iparkodik.

A jelzálogkölcsonök folytonos apadása a megyei pénzüintézeteknek érdekeit veszélyezteti s a veszély elkerülése czéljából az érsekújvári takarékpénztár már évek előtt, a nyitrai pénzüintézetek legtöbbje pedig újabban a törlesztési kölcsonök folyósítására is vállalkoztak.

Különben a megyei pénzüintézetek vezetésének körülmekintő gondosságáról tanuskodik azon ténykörülmény is, hogy a váltókölcsonök és a jelzálogos kölcsonök összegei között az arány az utóbbi tiz év alatt ez utóbbi s mindenesetre nagyobb biztosítékot nyújtó kölcsonmód előnyére változott. Hogy a vezetés ezen gondossága a megye közönségének bizalmát fokozza, erről nemcsak a betéteknek fentjelzett folytonosan növekedő számadatai, hanem azon arányok is tesznek tanúságot, melyek a fenti táblázatból láthatólag, az egyes intézetekben elhelyezett betétek és az illető intézetek tartalékalapjai között fennállanak s melyek szerint a betétek összege 20—30-szor mulja felül a tartalékalapok összegét; egyes intézetekben pedig az arány a harminczszoroson felül is emelkedik.

A feltüntetett kimutatás szerint a vármegye területén 15 takarékpénztár, két népbank, négy hitelbank, egy kereskedelmi és hitelbank és egy iparbank van.

Mindezen pénzüintézeteknek azonban inkább csak a neve

különböző, céljuk elérésére irányított eljárásuk nagyobbára egyenlő. Így mindeme intézeteknek főczélja lehetőleg magas osztalékok nyújtása, a hitelműveletek a takarékpénztáraknál és a bankoknál csekély eltérésekkel egyformák s az általuk nyújtott kölcsönök, daczára az utóbbi évek kedvezőbb pénzpiaczi viszonyainak, még mindig aránytalanul drágák.

Ez okból igen kívánatos lenne, hogy az egyes községek vagy községcsoportok hitelszövetkezetek alakítása által, különösen a szegényebb földbirtokos osztály kölcsönügyleteinek jutányos lebonyolítását lehetővé tegyék. Az ez irányban különösen az utóbbi két évben megindult erőleyesebb mozgalom eredménye még vajmi csekély s a már egy-két évtized óta fennálló brezovai, holicai, szakolczai, szeniczi, szobotisti s verbói önszegélyző egyleteken kívül a megyének alig néhány községében alakultak ily hitelszövetkezetek.

A posta- és iskolai takarékpénztárak intézménye a felnőtt lakosság és az ifjuság takarékpénztári érzékének fejlesztésére feltétlenül kedvező befolyást gyakorol. Az e pénztárakban elhelyezett összegek nagysága s ez összegek növekedésének arányát feltűntető adatok nincsenek ugyan birtokomban, de hisz ez intézmények természetes rendeltetésüknél fogva nagy összegek egybegyűjtésére nincsenek is hivatva s kétségtelen, hogy különösen az iskolai takarékpénztár mindenütt ott, ahol az ennek kezelésére hivatott tanítók ez ügy fejlesztésére kellő gondot és figyelmet fordítanak, a tanulói ifjuság takarékpénztári előmozdítására és általában erkölcsi életének javítására hathatósan működik közre.

VI. Igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás Nyitra megye területén egy törvényszék és tíz járásbíróság ügykörébe van beosztva.

Az igazságszolgáltatás államosításakor a vármegye területén két törvényszék lett szervezve, az egyik a vármegye székhelyén Nyitrán, a második pedig a pozsonyi határszélen Szeniczen.

Ez utóbbi törvényszék azonban az 1875. évben beszüntetettvén, az egész nagy vármegye területén csupán a nyitrai törvényszék hagyatott meg.

Ezen törvényszéknél az 1892. évben 14 bíró és hat jegyző volt alkalmazva s az ezek által elintézendő befolyt ügydarabok száma 38.790 volt.

A járásbíróságok székhelyei pedig következők:

Nyitra, Érsekújvár, Vágsellye, Szakolcza, Szenicz, Vágújhely, Galgóc, Privigye, Miava és Nagy-Tapolcsány, melyek mindegyike, a nyitrai kivételével, telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva.

A járásbíróságok közül legnagyobb ügyforgalommal bír a nyitrai, melynél noha telekkönyvi beadványokkal nem foglalkozott, mégis 16.377 ügydarab folyt be.

A járásbíróságok területeinek alakításánál a közigazgatási terület-beosztások nagyon is tekintetbe vétettek, miből kifolyólag ezen bíróságok területei a közigazgatásiakhoz hasonlóan beosztásukban aránytalanokká váltak.

Igaz ugyan, hogy az igazságot kereső nagyközönség kényelmét előmozdítja s sok esetben idejét megtakarítja az, ha a járásbírószágot, szolgabírószágot s sokszor az adóhivatalt is egy helyben találja s többféle, ezen hatóságok ügykörébe tartozó teendőit egy helyben végezheti el.

Ezen kényelmi és időmegtakarítási szempontok azonban eszményiekké válnak akkor, ha a területbeosztás czélszerűtlensége folytán egyes vidékek lakóinak nagy távolságokat kell megtenniök, hogy a járásbírószágot székhelyét elérhessék, melyhez mások kis fáradsággal juthatnak el.

Mindamellet a területek kifogástalan beosztása csakis azon, még bizonynyal távol jövőben rejlő időben lesz kivihető, a midőn a vármegyék mai határai, a vármegyék fiai által a traditiókhoz ragaszkodó szellemtől áthatott hévvel többé nem védve, eltöröltetnek s arányosabb és czélszerűbb kijelölésnek adnak helyet.

Megyeneknek szabatos és kifogástalan igazságszolgáltatását közvetítő bírószági köre által végzett teendők halmazáról nyujtson az alábbi táblázat, mely a bírószágok 1892. évi ügyforgalmát feltünteti, hű képet.

A nyitrai kir. törvényszék már felsorolt ügyforgalmán kívül:

Az 1 jbiró és 3 albiróval szervezett nyitrai kir. jbirószágnál befolyt 16,377 ügydarab.

Az 1 jbiró, 2 albiróval és 1 jegyzővel szervezett érsekújvári kir. jbirószágnál befolyt 14.863 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett vágsellyei kir. jbirószágnál befolyt 7751 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett szakolczai kir. jbirószágnál befolyt 10.652 ügydarab.

Az 1 jbiró és 2 albiróval szervezett szeniczi kir. jbirószágnál befolyt 10.890 ügydarab.

Az 1 jbiró, 2 albiró és 1 jegyzővel szervezett vágújhelyi kir. jbirószágnál befolyt 15.000 ügydarab.

Az 1 jbiró, 3 albiró és 1 jegyzővel szervezett galgóczi kir. jbirószágnál befolyt 16.240 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett privigyei kir. jbirószágnál befolyt 10.230 ügydarab.

Az 1 jbiró és 2 albiróval szervezett miavai kir. jbirószágnál befolyt 11.245 ügydarab.

Az 1 jbiró, 3 albiró és 1 jegyzővel szervezett nagy-tapolcsányi kir. jbirószágnál befolyt 13.603 ügydarab.

A telekkönyvek, mint már említettem, a telekkönyvi bíróság székhelyén levő nyitrai járásbíróság kivételével, az összes járásbíróságok ügykörének megfelelő területekre vonatkozólag az illető járásbíróságoknak osztattak be.

Ezen telekkönyvek adatai szerint a telekkönyvileg biztosított terhek összegei az egyes években következőleg váltakoztak:

Év	Új teher- bekebelezés	Régi teher- törlesztés	Passiv különbség	Activ különbség
1883.	3.599	2.999	599	—
1884.	3.054	2.483	570	—
1885.	3.243	2.310	933	—
1886.	4.175	2.811	1.364	—
1887.	4.165	2.189	1.976	—
1888.	4.069	2.222	1.847	—
1889.	2.461	1.931	530	—
1890.	3.476	1.732	1.744	—
1891.	3.131	2.514	617	—
1892.	3.559	2.831	728	—
összesen . . 10.908				

Vagyis ezen elszomorító adatok szerint a vármegye lakosságának ingatlan birtokaira az utolsó 10 év alatt 10.908.000 forintnyi új adósság terhe nehezedett.

Ha ezen 10 évi teherszaporulatot összehasonlítjuk Magyarország ilyennemű átlagos viszonyaival, látni fogjuk, hogy míg Magyarországon 10 év alatt átlag és fejenként a teherszaporulat 46 frtot, addig ez Nyitra megyében 27 frtot tesz.

Területarányban pedig egy □ kilométerre esik Nyitra-megyében 1904 frt 24 kr., Magyarországon pedig 2487 frt teherszaporulat.

Mínthogy pedig az országos átlagot feltüntető ezen szám-adatban a főváros tehernövekedése is fel van tüntetve, az ennek levonása után fennmaradó átlag-nagyságát megyénk lakossága igen megközelíti.

Az ingatlanok forgalma évről-évre növekedik, melynek okát a földbirtokos osztály országsszerte ismeretes rossz gazdálkodásán kívül, a folyton növekedő pénzkészlet, az alacsony kamatláb és a tőkeelhelyezés biztonságára nézve előnyös föld-birtokvásárlási kedv képezi.

Az ingatlanok forgalma az utolsó 10 évben következő volt:

1883. évben	12.455	birtokváltozási eset
1884. »	13.733	» »
1885. »	14.158	» »
1886. »	14.457	» »
1887. »	15.621	» »
1888. »	14.261	» »

1889. évben	15.491	birtokváltozási eset	
1890. »	15.165	»	»
1891. »	14.483	»	»
1892. »	15.061	»	»

A birtokváltozási esetek számának növekvési arányát jelentékenyen túlhaladja a földbirtok értékének növekvése, mely minden agrár panasz daczára ez utóbbi években jelentékenyen emelkedett s a földbérleti viszonyok javulását is előidézte, mely körülmény különben az ingatlanok forgalmának növekvésére jelentékenyen közrehatott.

A vármegye lakosságának erkölcsi életét az igazságszolgáltatás bünyefenyítő statisztikája is megvilágítván, nem tartom érdektelennnek felsorolni a nyitrai kir. törvényszéki fogházban tartóztatott egyének számát:

1889. évben e fogházban le volt tartóztatva	484	egyén
1890. » » » »	549	»
1891. » » » »	663	»
1892. » » » »	619	»
1893. » » » »	423	»

Ha ily rövid időtartam e nembeli számadataiból következtetni lehetne, akkor a vármegye lakosságának erkölcsi javulását állapíthatnók meg.

Ezen következtetés biztos alap hiányában, nem tartható fenn ugyan, de a tartóztatás okát képező bűncselekmények minősége után ítélve, a megye lakossága erkölcsi mérvét a legrosszabbak közé nem sorolhatjuk.

A felsorolt öt év alatt ugyanis az összes tartóztatottak között volt:

gyilkossággal vádolva	18=	0.6%
rablással »	18=	0.6%
gyújtogatással »	35=	1.2%
emberöléssel »	57=	2.1%
resti sértéssel »	450=	16.3%
lopással »	1292=	47.2%
egyéb büntettekkel vádolva	888=	32.0%

Látható tehát, hogy a bűnesetek túlnyomó száma a tulajdon biztosságát veszélyezteteti és a leginkább felhevült állapotban elkövetett testi épség elleni bűncselekményekben áll.

Míg az elvetemültségnek mély fokára valló gyilkosság és rablás az összes bűncselekményeknek alig számba vehető részét képezi.

VII. Közigazgatás.

A vármegyei életnek legtöbbet ócsárolt és a leghevesebb támadásoknak kitett szervezete, a közigazgatás, Nyitramegyében nehéz feladatokkal küzdő, kötelmeinek lelkiismeretes teljesítésében kiváló s buzgóságaért a legkevesebb elismerésben részesülő tisztikar által vezetve és végrehajtva, a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok között iparkodik feladatának megfelelni.

A járások czélszerűtlen beosztása, a tisztviselőknek aránytalanul csekély javadalmazása, jövőjüknek biztosítatlan volta, a reájuk háramló teendők óriási halmaza, a községi előljáróságok nagy részének műveletlensége mind oly akadályok, a melyek a közigazgatási gépezet működésének szabatosságát gátolják, annak menetét megakasztják és a lépten-nyomon felmerülő panaszok alapját képezik.

Pedig ép úgy, a mint áll az, a mit egy állásától immár megvált ministerünk mondott: hogy Magyarország közigazgatása a legolcsóbb, akkor azt, ezen méretek alkalmazásával jónak is el kell ismernünk.

Más kérdés az, hogy a rendszer, melylyel közigazgatásunk menetét irányítjuk, helyes-e?

A közeljövő parlamenti harcainak tárgyát fogja képezni e kérdés eldöntése, mely tárgy megvitatásának folyamán ezen rendszer kétségtelenül szükséges átalakításának részletei csakis magának a rendszernek és így a közjónak előnyére szolgáló eszmecserében fognak részesülni.

A jelenleg fennálló viszonyok részletezésére áttérve, első sorban tartom felemlitendőnek a közigazgatás szabatos működésének szabályozására hivatott törvényhatósági bizottságot, melynek 300 virilis és 300 választott tagja a vármegye értelmi és vagyonbeli elemeinek színe-javát foglalja magában.

A legtöbb adót fizető 31.074 fnt adótétellel szerepel, míg a legkevesebb adót fizető virilis tagnak adója 384 frtot tesz.

A legtöbb adót fizető bizottsági tagok között 104 oly egyén foglal helyet, a kinek adója valamely tudományág művelését igazoló okmány alapján kétszeresen számíttatik.

A 300 választott bizottsági tag magasabb állású hivatalnokok s a magasabb műveltségű társadalmi osztályhoz számított egyének közé sorolandó s alig van közöttük néhány, a ki az általános műveltségnek, a művelt osztályok által megkívánt mértékét meg nem ütné. Ezen műveltség és képzettségét tekintve igen előnyösen minősítendő testület működése, sajnos, sok kívánni valót hagy hátra. Egy-egy, az országos politikai eseményekkel szorosan egybefüggő s inkább a törvényhozási testület ügyköréhez tartozó, valamely szomszéd

törvényhatóság, vagy egy szónoki sikerek után áhítozó bizottsági tag által felvetett kérdésnek megvitatása, valamely tisztviselői állásnak választás útján való betöltése, vagy más, személyes érdekű ügy eldöntése a közérdeklődésnek meglepő nyilvánulására ragadja olykor ezen testület tagjait. — Mihelyt azonban az ily, közérdekűnek vélt ügy megvitatása befejeztetett s a tárgyalás a szorosan vett megyei közigazgatási ügyekre tér át, az érdeklődés lelohad, a gyűlésterem kiürül s a ma még zsi bongó tömeggel túlsufolt, fülledt légkörű tárgyalási terem, holnap üde levegővel fogadja az oda betévedő látogatót, ki előtt csak a hivatalból jelen lenni kényszerült előadók, a vidéki tisztviselők, s néhány ügybuzgó, feladatának komolyságát átérző bizottsági tag jelenléte árulja el, hogy ma folytatják a tegnapi oly hévvel megkezdett s sűrűn látogatott bizottsági közgyűlést.

A többi megyei bizottságok működése a szorosan hozzájuk utalt teendők végzésére szorítkozik, kezdeményező ténykedést azonban alig néha elvétele lehet náluk észlelni, kivételt képez ez alól a közigazgatási bizottság, melynek tagjai a rájuk háruló feladatnak kellő pontosság és buzgalommal megfelelnek.

A megyei közigazgatás hálózatának a központba egybefolyó, sokszor gordiusi csomóként összegomolyított számai rendbehozatala, a központi hivatalnoki kar szorgalmát nehéz próbára tevő munkát igényel, melynek jelzéseül felhozom, hogy a központi tiszt kar által évenként mintegy 45—50.000 ügydarab lesz elintézve.

De ezen, leginkább irodai elintézést igénylő ügyek lebonyolítása kitartó szorgalom mellett lehetséges. — Míg a járási hatóságok ügykörének tág volta, a működési terület nagysága, a hivatalos működés ágazatainak sokfélesége, egy ily járási hatóság képviselője irányában oly igényeket támaszt, melyeknek megfelelni egy ember sem képes, mert minden mástól eltekintve, mindeme kötelmek teljesítését a napnak 24 órában megszabott rövidsége nem engedi.

A vármegyének 3 rendezett tanácsú városa, Nyitra, Érsekújvár, Szakolcza, a 19.000, 6000 és illetőleg 5000 számú évi ügyforgalmát nagyszámú tisztikarával annál is inkább lebonyolíthatja, mivel a városok tisztikarának működési területe aránylag csekély s így a személyes megjelenést és közbenjárást igénylő ténykedések is kevés idővesztéssel végezhetők.

De az oly járási főszolgabíró, a kinek működési területe 61—62 községből áll, melyeknek lakosszáma 40.000-et tesz, miként végezze, a különben állami adminisztratív teendők és a községek ismételt látogatásán és vizsgálatán kívül még az irodájában felhalmozódó ügyeket is, melyek száma p. o. a nyitrai járásban a 13.000-et meghaladja.

A vármegye járásainak beosztása a közigazgatás menetét kiválóan befolyásolja, miért is czélszerűnek tartom a járások községeinek és lakosságának s az egyes főszolgabíróságokhoz befolyó ügydaraboknak számait az alábbiakban feltüntetni:

A nyitrai járásban 61 község	41.215 lakos	— 13.000 drb.
A vágselyei » 15 »	32.819 »	— 9.000 »
Az érsekújvári » 21 »	28.220 »	— 8.000 »
A nagy-tapolcsányi » 62 »	31.028 »	— 8.000 »
A zsámbokréti » 39 »	18.274 »	— 5 000 »
A privigyei » 62 »	38.496 »	— 13.000 »
A galgóczi » 45 »	31.719 »	— 5.000 »
A póstyéni » 29 »	21 000 »	— 5.000 »
A vágújhelyi » 34 »	36.619 »	— 7.000 »
A mjavai » 10 »	27.269 »	— 7.000 »
A szeniczi » 28 »	33.067 »	— 7.000 »
A holicsi » 24 »	26.611 »	— 6.500 »

Ezen adatok is mutatják, hogy az egyes járások területi beosztása és ügyköre egymástól jelentékenyen eltér s az egyes járási tisztviselők munkahalmaza a más járásbeli, hasonlóan javadalmazott tisztviselőnek munkájával arányban nem áll. Kevésbé czélszerűtlen, talán mert újabb keletű, a körjegyzőségeknek területi beosztása, míg másrészt azon munkakör, mely a körjegyzőnek megszabott s mely évenként a sűrű egymásutánban megjelenő rendeletek által mindinkább tágíttatik, egy ember munkaképességét fölülmuló igényeket támaszt a minden hatóságtól rendeletekkel elárasztott körjegyző irányában még akkor is, ha ezen jegyzői állások betöltésére magasabb minőségű egyének alkalmaztatnának, mint a milyenek tényleg, kevés kivétellel alkalmaztatnak.

A vármegyének 440 községe közül 37 nagyközség, 403 pedig kisközség. Ez utóbbiak körjegyzői területekké csoportosítvák akként, hogy 2—5 község tartozik egy körjegyzőséghez, csupán 8 körjegyzőség van 6—6 községgel, 7 körjegyzőség 7 községgel, egy 8-czal, kettő 9-czel s három körjegyzőség 10 községgel. Sajnos, hogy ez utóbbi, több községet számláló körjegyzőségek ép a privigyei járásban vannak, melynek lakossága a jóakarató gyámkodásra anyagilag, valamint szellemileg is leginkább rászorul.

A vármegye északi, sűrűn népesített területén ezen beosztási arány látszólagos hátrányai elenyésznek, a mennyiben a közelfekvő falvak beutazása s az odaváló lakossággal való érintkezés ép a távolságok csekély méretei által meg van könnyítve. Sokkal hátrányosabb a közigazgatás üdvös vezetésére azon körülmény, hogy számos, kevés lelket számláló község administratív ügyköre s az ezzel kapcsolatos kiadási tételek, a nagy, több ezer lelket számláló községek ilyenmő teendői és terheivel egyenlők.

Ettől eltekintve pedig a kisebb községek lakói között vajmi nehéz s legtöbbször lehetetlen oly műveltségű egyénnek feltalálása, a ki a községi elöljáró tisztségnek, melynek feladata a községi autonóm jogkör folytonos tágitása folytán mindinkább növekedik, megfelelni képes lenne.

A vármegye 440 községe között 100 lakosnál kevesebbet számlál 5; 200-nál kevesebbet 52; 300-nál kevesebbet 67; 500-nál kevesebbet pedig 80 község s így azon községek száma, melyek népesedési viszonyaik miatt az autonóm községi közigazgatás követelményeinek értelmiségi és pénzügyi szempontból megfelelni képtelenek, a megye összes községei számának 46·3 $\frac{1}{10}$ -át teszi.

Azt, hogy a kisebb lakosszámú községek lakói között a községi közigazgatás követelményeinek kielégítésére mindenképen alkalmas műveltségű egyének nehezebben találhatók, mint a népesebb községekben, úgy hiszem, bizonyítgatni is felesleges, míg hogy a kisebb községek autonóm közigazgatása pénzügyi szempontból mennyivel terhesebb, mint a nagyobbaké, azt bizonyítja azon körülmény, hogy az egész vármegye községei pótdójának átlagánál, vagyis 34·7 $\frac{0}{10}$ -nál több pótdótot fizető 178 község között 118 oly község van, melyeknek lakosszáma 500-on alul van.

A községek háztartása általában nagy terheket ró a lakosságra, a mennyiben ezek a 4 $\frac{0}{10}$ betegápolási, 10 $\frac{0}{10}$ uti és 1 $\frac{1}{4}$ $\frac{0}{10}$ tiszti nyugdíj című megyei pótdóton és az ujabban behozott ebadón kívül a fizetett állami adónak átlag 34·7 $\frac{0}{10}$ -át fizetik községi pótdóto címén. Növeli e teher súlyát még azon körülmény is, hogy a községek törzsvagyona általában igen jelentéktelen, úgy, hogy daczára annak, miszerint a vármegye összes községei közül csupán 81-nek nincs törzsvagyona, mégis a községi háztartás terheit csupán 19 község képes törzsvagyona jövedelméből viselni, míg a többi 340 törzsvagyonnal bíró község a törzsvagyon jövedelmére még ráfizetni kénytelen.

A pótdók arányát a következő táblázat kellőképen feltünteti:

A legtöbb pótadót fizeti a privigyei járás Temes községe, vagyis az állami adónak 119.2⁰/₀-át, a legkevesebbet pedig, vagyis 1.5⁰/₀-ot a nyitrai járás Nagy-Czétény községe.

Végül még meg kell emlékezni a megyei közigazgatás egy lényeges tényezője, az árvaszékről, mely 13¹/₂ milliót meghaladó értékű ingatlant s 1¹/₂ milliót megközelítő pénzkészletet, mint a vármegye kiskorú árváinak vagyonát kezel, mely vagyonból mintegy 300.000 frt értékű ingatlan és 350.000 forintnyi pénztérk a 3 rendezett tanácsú város árvaszékai, illetve gyámpénztárai által kezeltetik, míg a többi, a fentjelölt értéket képviselő vagyon kezelése a megyei árvaszék gondjait képezi, mely testület áll: 1 elnök és 6 ülnökből s ez évenként 25.000-et meghaladó számú ügydarab elintézésének munkáját végzi. Hogy ily viszonyok mellett az ügymenet lassú s az árvák sokszor bonyolult vagyoni kérdéseinek megoldása hosszabb időt igényel, semmint ez magukra a vagyoni viszonyokra nézve kedvező lenne, ez a fennidézett számadatok kellő méltatása mellett érthetővé válik. Különben a megelőző évtizedekben a vagyonkezelés tisztasága ellen felmerült panaszok immár teljesen szünetelnek s az árvák vagyonának kezelése minden irányban megnyugtató szabatosággal megy végbe.

VIII. Közegészségügy.

A mint már felemlítettem volt, a vármegye lakosságának népszaporulati viszonyai fölötté kedvezők, a mennyiben az utolsó 1890. évi népszámlálás adatai szerint az 1880—1890-ig terjedő évtizedben a lakosság szaporulata 7.51⁰/₀-t tett.

Ezen fölötté kedvező arány létrejöttét a születések számának nagysága okozta, mely 47.9⁰/₀₀-t adván, lehetővé tette, hogy a túl magas 37.70⁰/₀₀ halálozási arány dacára, melynél rosszabb az országnak csak 3 vármegyéjében észlelhető, a lakosság száma ily kedvező módon növekedjék.

A születések aránya tehát megnyugtató az iránt, hogy a lakosság család- és fajfentartó kötelezségeinek tudatában a gyermekáldás özöne ellenében, a más vidékek lakosságánál vajmi gyakran tapasztalt üzemekkel nem védekezik s családtagjainak felszaporodását nem akadályozza. De ezen szaporaság gyakoriságának tudandó be azon egykedvűség is, hogy a gyermekeket különben szerető népünk azoknak pusztulását, elhaltát mily egykedvűen veszi s ennek megakadályozására vajmi keveset tesz.

A gyermekhalandóság megyénkben az összes halálesetnek 45.8⁰/₀-át teszi s a vármegye kedvezőtlen általános halálozási viszonyainak okát adja.

A gyermekhalandóság ezen kedvezőtlen — az egész országban a legrosszabb — arányának létrejöttét a gyermekek

czélszerűtlen táplálásán és gondozásán kívül még a szülésznők kellő számának hiánya, az orvosi segély igénybevételének elmulasztása, a gyermekek megbetegüléseinél leginkább tapasztalható tévhit, babona és kuruzsolási hajlamból kiinduló, helytelen, sőt sokszor határozottan káros, gyógykezelési czélzattal bíró beavatkozások s a mindinkább terjedő pálinkaivásnak az emberi szervezetre gyakorolt vészes befolyása okozzák.

A munkája után néző anya csecsemőjét az időjárásra való tekintet nélkül magával vinni kénytelen s a nap legnagyobb részét a szabad ég alatt tölti, sokszor a nyirkos, nedves földön elhelyezett csecsemő a légkör váltakozó hőmérséki és nedvességi viszonyai befolyásának kitéve, ezek ártalmaiban is részesül. Vagy a mi még annál is rosszabb, a kisdédét otthon emlőjével tápláló s reggel munkába menő anya gyermekét egy, sokszor 5—6 éves gyermek gondozására bizza s ez az éhségtől siránkozó csecsemőt sokszor nem a legtisztább vászonba csavart tejes vagy vizes péppel iparkodik megnyugtítani s ekként a tápcsatorna megbetegedésének útját egyengeti.

A megbetegült gyermek mindenekelőtt a falu vénasszonyainak tanácskozása tárgyát képezi s rendszeren a megszólás, megigézés vagy megbabonázás fennálttáról szóló bölcs ítélet alapján a legészszerűtlenebb, sokszor undorító és határozottan káros műveleteknek lesz alávetve.

A már serdültebb gyermekek lehetőleg czélszerűtlenül és hiányosan ruházva, minden felügyelet és ellenőrzés nélkül vannak az események minden lehetséges veszélyének gondtalanul és védtelenül kitéve; s ha a gyermekek gyógykezelésének elmulasztása miatt elrendelt büntetéstől való félelemből némely szülő igénybe is veszi beteg gyermekénél az orvos tanácsát, azt rendszeren nem követi, a gyógyszerert legfeljebb egyszer használja s az orvosi segély igénybe vételét inkább szokás- és kötelességszerű, semmint czélirányos eljárásnak tekinti.

Igy a gyermekek gyógykezelése elmulasztásának országos átlaga 13.2^o/o, míg a megyében e százalék 14.9-t tesz s egyes járásokban 38.6^o/o-ig is emelkedik.

A szülésznők számának elégtelensége a gyermekhalandóság túlnyomó arányának szintén egyik okát képezi. Míg az országban átlag 2000 lakosra jut egy okleveles szülésznő, addig a vármegye egyes járásában ez arány sokkal kedvezőtlenebb; úgy hogy pl. a nyitrai járásban 6800 lakosra jut csak egy okleveles szülésznő. Ehhez járul még, hogy a szülésznők a járások legnépesebb helyein telepednek le s a távolabb fekvő községek lakói a parasztbabák segédkezésére vannak utalva s így rendellenes szülések, vagy az újszülöttek egyes, gyors segélyt igénylő bajainál az anya és a magzat elpusztulnak.

A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi törvénynek azon czélirányos intézkedése, hogy minden 1500 lakost

számláló község, vagy ily lakosságok erejéig csoportosított községek egy-egy okleveles szülésznőt alkalmazni tartoznak, ez ideig igen hiányosan volt kivihető. Egyrészt a szülésznői pályára jelentkező, kisebb igényű nők csekély száma, másrészt pedig a megélhetésüket éppen nem biztosító, de a községek anyagi erejét már is erősen megfeszítő fizetések elenyésző csekély volta miatt. Így a vármegye 166 szülésznői állomása közül 79 betöltetlen s egyes járások ilyenmű állomásai, mint a nyitrai, galgóczi, privigyei, nagytapolcsányi járásokban, pályázók hiányában betölthetők egyáltalán nem voltak.

Az iszákosság, melynek terjedéséről fogalmat nyújt a fogyasztási adók alapján kiszámított azon adat, mely szerint a 25^o/o szeszt tartalmazó pálinka fogyasztásának mennyisége az utolsó öt év alatt fejenkénti 13¹/₂ literről 26¹/₂ literre növekedett s így a Magyar- és Horvátországra kiszámított átlagot fejenként 17¹/₂ literrel felülmulja; s melynek az emberi szervezetre hátrányos következményei nemcsak az iszákos egyén, hanem annak gyermekeinél is nyilvánulnak, a halálozási s különösen a gyermekhalálozási viszonyoknak kedvezőtlen alakulását lényegesen befolyásolja.

Az általános halálozás kedvezőtlen arányának okát az orvosok letelepedési viszonyai is képezik. Mert a míg a vármegyében levő orvosok száma az országos átlagnak megfelelőleg 5000 lakosra juttat egy orvost, az orvosok letelepedése a legnagyobb aránytalanságokat mutatja. Így a városokban 1000—2000 lakosra, egyes járásokban azonban, mint pl. a nyitrai járásban 14.000, a galgócziban 8.000, a miaviaiban 8.000, a zsámbokréti járásban 6.000 lakosra jut egy-egy orvos s ezek is inkább a járási székhelyeken tömörülnek össze.

Ezen viasz állapotokon iparkodott változtatni az 1876. évi XIV. t. cz. a körorvosi intézmény létesítése által, csak hogy azt a községi autonóm közigazgatás ügykörébe utalván, ezzel az intézmény áldást hozó felvirágzásának útját szegte. Ország-szerre ismeretesek a panaszok, melyek a körorvosok ajkairól elhangzanak s melyeknek orvoslását minden módon iparkodnak kieszközölni, mely törekvésük azonban mindeztideig sikertelen maradt.

Ezen panaszok létrejöttének oka e vármegyében is fennáll s ennek köszönhető, hogy azon 43 közegészségi körorvosi állomás közül, melyek a vármegyében rendszeresítették s melyeknek száma okvetlenül legalább 60-ra lenne emelendő, csupán 34 állomás van betöltve s ha a privigyei járásban uralkodó trachoma-járvány leküzdése céljából a járás területén alkalmazott orvosok lényegesen javított javadalmazásban nem részesítették, akkor e szám legalább 30-ra apadna le.

Így is két nagy kiterjedésű járásnak, a nyitrainak és galgóczinak nagy számú lakossága körorvosok híján van.

Pedig e vármegyének népe, mely egészséges gyökből gya-

rapodik s úgy a helyenkint valóban nyomorult megélhetési viszonyok között is beigazolt életrevalósága, valamint a statisztikai adatok által is bizonyított szaporodási képessége mellett kellő felvilágosítás és tanácsadás részesévé tétetvén s különben közegészségi szempontból véve nem kedvezőtlen viszonyok között élven, halálozási arányát még az ország átlagánál is kedvezőbbé alakíthatná.

Igy az egészségügy kedvező fejlődését első sorban befolyásoló ivóvíz a vármegye községeiben általában véve jó és egészséges; kivételt képez ez alól a Vág völgynek déli része, melynek lakossága, már talán ősidőktől fennálló szokás szerint, ivóvizül a Vág folyó vizét használja.

E rohamos folyású s a különböző gyáripárok ártalmas hulladékai által még nem, vagy alig fertőzött, kristálytiszta hegyi patakok egybeolvadásából keletkezett folyó vize, annak feltűnő lágyságától eltekintve, rossznak és egészségellenesnek nem mondható; minthogy azonban a folyók vizének esetleg bekövetkezett szennyezése mindenkor kellő szabatossággal nem ellenőrizhető, e víz élvezetének ártalmait is beláthatatlanok. Bizonyítékát képezi ennek az 1893. évben fenyegetett cholera-járvány alkalmával szerzett azon tapasztalat is, hogy midőn Liptó vármegyében egyes choleraesetek merültek fel, az e kórtól teljesen mentve volt alsó Vág völgy mentén három egymástól távol fekvő oly községben léptek fel choleraesetek, mely községekben a lakosság a kibocsátott tilalom daczára a Vág vizét ivóvizül használta.

Máskülönben különösen a hegydúsabb vidékek kitűnő ivóvizben bővelkednek, mely viznek a trágya és egyéb hulladékok által való szennyezését, a különösen az utóbbi években nagyobb gonddal végrehajtott köztisztasági intézkedések meggátolják.

A lakóházak építési modora egyes vidékek s az abban lakó nép nemzetiségi s vagyoni viszonyai szerint különböző.

Túlryomó ennél a vert falú, vagy vályogtéglából épült szalmafedelű ház, mely csak a hegyi vidék kőgazdagsága és szalmazegénysége miatt enged a kőfal és cserép- vagy fatetőzetnek.

Sőt a vármegye éjszakkeleti részeiben az egészen fából épült házak sem kivételesek. A házaknak, vagy azok környékének csinja, egyes vidékek lakóinak tisztaságszeretete és fejlettebb izlésének megfelelően különböző.

Igy a magyarajkú lakosság házai s udvarainak tisztasága a vágvölgyi tótajkú lakosság házainak jellegzetes festése s ugyancsak e völgybeli, valamint a Morva-menti községek lakóházai környékén előszeretettel alkalmazott növénydisz, egyes vidékek külön elísének ad kifejezést.

Míg a privigyei járás németajkú lakosságának kőből épült, nagyobbbrészt emeletes házai, az e népnél még mai napig

is fennálló patriarchalis családfő-uralom igényeinek megfelelően berendezve, egész családtörzseknek adnak hajlékot s egy egészen önálló, a megszokottól eltérő izlést képviselnek.

A privigyei járás egyes községeitől eltekintve, melyeknek ebbeli viszonyai is folyton, habár lassan javulnak, kémény nélküli házak a vármegyében már alig léteznek. Az ablakok nyitható állapotban vannak. Az udvarok és a házak környékének tisztasága, oly vidékek kivételével, melyeknek lejtmereti viszonyai a szennyvizek kellő levezetését megnehezítik, évről-évre javulnak; sőt a vármegye székvárosának főbb utcáiban a szennyvizek immár földalatti csatornákon folynak le s csak vízszegény vidékek községeiben észlelhetők még a házsorok között éktelenkedő, nyáron bűzös kigőzölgésű pocsolyák, melyek beszüntetését a lakosságnak azon érvelése nehezíti meg, hogy tűzvész esetében e pocsolyák vize képezi egyedüli mentességüket; míg tényleg leginkább az apró házi szárnyasok vízszükségletének kielégítése képezi e pocsolyák makacs fenntartásának valódi okát. Különben a viszonyok e tekintetben is javulnak, csupán azon rossz szokás uralma nem irtható ki még a módosabb községek lakóinál sem, hogy egy, néha két családnak is apraja-nagyja, különösen téli időben egy szobában huzódik meg, annak ablakait párnákkal tömi be s oly légkörben tölti el a téli évszak egy nagy részét, melynek élvezhetőségét minden jobbhöz szokott tudóval bíró ember kizártnak tekintené.

Hogy ily viszonyok között különösen a ragályos betegségek terjedésének meggátlására irányult küzdelem mennyire meddő és eredménytelen, az bővebb fölvilágosításra nem szorul. De hogy ezen tényező befolyása a közegészségi viszonyokra mily mérvű, annak megvilágosításául felhozom, hogy a míg a ragályos betegségek következtében beállott halálozások számának viszonya az összhaltalozáshoz az egész országban 10·8⁰/o, addig ez megyénkben átlag 19·7⁰/o s e számarány egyes járásokban 36·3⁰/o-ig emelkedik.

A járványos betegségek közül különösen a roncsoló toroklob félszkel be magát leginkább, s az e kórban elhalt gyermekek száma az utolsó 5 év alatt 627-ről 919-re emelkedett.

Általában véve a közegészségügy fontosságának helyes felismerésétől népünk még igen távol áll, s így mindaddig, a míg arra várunk, hogy a nép értelmi fejlődése s műveltségének előrehaladása azon fokot érje el, mely a közegészségügy nemzetgazdasági fontosságának kellő méltatásához szükséges, s addig a műveltség alantas fokán álló falusi képviselőtestületek belátására bizzuk, hogy a közegészségügy fejlesztéséhez szükséges közvetlen és kézzelfogható előnyt nem nyújtó, ellenben készkiadásokat igénylő intézmények életbeléptettesse, vagy az ilyenek életbeléptetésével különösen a kevés

lakost számláló kis községekre elviselhetlen terheket hárítunk s már ezzel is, az intézményeket gyűlöletesekké tesszük, közegészségügyünknek felvirágzása a satnya bimbók állapotát túlhaladni nem fogja.

Ha nem is a halálozási arány létrejöttét, de a lakosság munka- és keresetképességét lényegesen befolyásolja a privigyei és zsámbokréti járásokban tájkóros jelleggel uralkodó trachoma, mely a privigyei járás lakossága között bizonyynyal már évtizedek óta fennáll.

A kór első eseteinek fellépte s a baj terjedése a hatóságok figyelmét elkerülte s csak midőn az ujonczállítások folyamán az e bajban szenvedő védkötelesek száma mindinkább növekedett, tétettek meg az intézkedések úgy a baj mérvének megállapítása, valamint az annak elfojtására irányított eljárások megindítására.

Az 1887. év nyarán lett a privigyei járás lakossága tüzetesen megvizsgálva s akkor 5474 trachoma-beteg találtatott.

Csak később, ugyanaz év vége felé irányult a figyelem zsámbokréti járás felé is, melynek különösen a privigyei járással határos részei vizsgáltattak meg alaposabban s ott 101 ily beteg találtatott.

Kellő számú orvosi személyzet s a baj terjedésének meggátlására alkalmasnak vélt eljárások alkalmaztattak ennek folytán a megtámadott járásokban s ez intézkedések sikerének bizonyosságát képezi azon körülmény, hogy ma a privigyei járásban csupán 1890 trachoma beteg van, míg azonban a zsámbokréti járásban a betegek száma 246-ra felszaporodott. Úgy e szaporulat, valamint a fentjelzett kis mérvű csökkenés oka azon körülményben keresendő, hogy a lakosság otthonában megélni képtelen lévén, már a tavasz beálltával tömegesen vonul ki szűkebb hazájából, hogy a természettől dúsabban megáldott vidékek terményeiből, munkája árán szerezze meg azt, a mire a megélhetés céljából szüksége van. Az ily tömeges kivándorlások csak késő ősszel érnek véget, úgy hogy bizton állithatom, miszerint a trachoma betegek legnagyobb része alig 4 hónapon át részesül gyógykezelésben, míg az évnek 8 hónapját a szembajára hátrányosan beható pornak és napfénynek kitéve tölti el s ott nemcsak szembajának ujabbi súlyosbodását vonja magára, hanem az ily nyári munkaidény folyamán elkerülhetetlen együttlakás és érintkezés által munkatársainak szemeit is megfertőzi, sőt a ragályos szembaj csiráját távolvidékeknek addig egészséges lakosságára is átoztatja.

Meggyőződéseim az, hogy ha sikerülne e járások lakosságának megélhetését otthonukban csak 5—6 éven át akként biztosítani, hogy a lakoságnak tömeges kivándorlása ez alapon jogosan megakadályozható lenne, ezen fölülte veszélyes

baj kiirtására irányult eddigi eljárások folytatása teljes sikerre vezetne.

A lakosság ruházata egyes vidékek és nemzetiségek szerint különböző. Az alsó járások magyar és tótajkú lakossága, valamint az éjszaki és éjszakkéleti részek lakói is posztó-, illetőleg darócruhával védekeznek az időjárás viszontagságai ellen, míg különösen a Nyitravölgyének közepe felé s annak keleti táján a szegényebb lakosok még tél idején is puszta vászonlábravalókkal ellátva, az érzékeny téli hideg behatása ellen védetteknek nem tekinthetők.

Maga a népviselet minden vidéken másféle, túlsúlyban van a sötétek posztó, melynek díszítésére szolgáló zsinórzat színe fekete, sötét vagy világos-kék. A vág- és morvavölgyi tót ruházata világosabb kék posztó, míg az éjszakkéleti járások lakói fehér vagy világos sárga ruhába öltöznek.

Általában pedig a lábszárhoz simuló szűk nadrág és rövid, testhez álló kabát az uralgó szabásminta s csupán a téli felöltőknél észlelhető a kurta ködmöntől a bokáig érő bélelt bőrbunda és a rövid vagy hosszú, sötét vagy világos színű egyszerű vagy kivarrott szűrők változatossága.

Míg a nők ruházatánál a sötét színek uralkodók, csupán egyes, leginkább tót vidékek asszonyainak viganói készülnek színes szöveteiből.

Sokkal nagyobb a fényűzés a fehérműnél, melynek himzése egyes vidékeken műremek számba megy, melynek anyagát a fehér selyem vagy a mindennemű és színű pamut szolgáltatja.

Noha a ruházat hiányossága különösen a szegényebb sorsúaknál a közegészségi viszonyok alakulását károsan befolyásolja, ezen befolyás mérve még sem közelíti meg a táplálkozás és az élvezeti cikkek czélszerűtlenségéből eredő hátrányok minőségét.

A vármegye lakossága túlnyomó részének táplálékát ugyanis a keményítő tartalmúak képezik, hús ritka élvezeti cikk s csak módosabb gazdák engedik meg maguknak azon fényűzést, hogy hetenkint 1—2-szer húst egyenek. A vármegye lakossága táplálkozási viszonyainak átlagos megítélését megnehezíti az egyes vidékek lakóinál divó táplálkozási mód különböző volta.

Míg ugyanis a vármegye déli és nyugati részeinek lakói aránylag jól táplálkoznak, húst és egyéb fehérnyetartalmúakat bőségesen fogyasztanak, addig a megye éjszaki és éjszakkéleti vidékein lakók tápláléka majdnem kizárólag a liszt, burgonya és gyümölcsneműekből áll.

Azonban ha e viszonyokat átlag ítéljük is meg, a megye lakosságának táplálkozási viszonyai kedvezőtlen szintben tűnnek fel.

A fehérnye fogyasztását tekintve ugyanis a vármegye az ország összes megyéi között a 44-ik helyet foglalja el s ebből következőleg a táplálék súlymennyisége szempontjából a 8-ik helyen áll.

A húsfogyasztás átlaga az országban 34⁴⁷ kgmot, e megyében pedig csupán 25⁴⁸ kgmot tesz, a szalonna- és zsirfogyasztás átlaga az országban 27⁹⁰, e megyében 17²² kgram; a tej-, turó- és vajfogyasztás átlaga e megyében 33⁷⁰ kilogrammot tesz s így vármegyénk húsfogyasztás dolgában a 46-ik, a szalonna és zsir fogyasztásánál az 55-ik, a tej, turó és vaj fogyasztásánál a 44-ik helyet foglalja el.

Míg a rosszabb minőségű kenyérfajok és a burgonyafogyasztásnál a hatodik helyen állunk.

Nyitra megye lakossága e szerint kevés húst és zsiradékot, míg annál több kenyeret és burgonyát fogyaszt; s ha tekintetbe vesszük, hogy a hús- és zsirfélék elfogyasztott, ügyis csekély mennyiségének javarésze a gazdagabb déli és nyugoti vidékek lakói által lesz felemészelve, belátjuk, hogy a szegény számbokrėti és privigyei járás lakóinak tápláléka majdnem kizárólag liszt- és burgonyaneműekből áll.

A mily helytelen és czélszerűtlen a vármegye lakosságának táplálkozása, ép oly aránytalan az élvezeti cikkeknek a fogyasztása is; mert a míg az egészségre kevésbbé ártalmas borból, az ország összes lakossága által átlag és fejenként elfogyasztott 26⁵⁵ liter mennyiségnél kevesebbet, vagyis 21³ litert fogyaszt el, addig a szervezetre határozottan káros pálinkafogyasztás, a mint ezt már jeleztem volt, az országra nézve kiszámított átlagot 17¹ literrel felülmulja.

Mindeme felsorolt közegészségügyi ártalmak káros behatása a lakosság közegészségi viszonyaira, az ujonczozási adatokból is kiviláglik, melyek kétségtelenül mutatják, hogy a vármegye lakóinak testi fejlettsége hanyatlik.

Mert noha az 1895. évben besorozottak száma, mely az előállított hadkötelesek számának 20⁵⁰/o-át tette ki, a 17⁴⁰/o-ból álló országos átlagot jóval felülmulja, sőt ezen átlaggal megyénk az e tekintetben legjobb arányokat, vagyis 24⁹⁰/o-ot felmutató Duna-Tisza közötti vármegyék százalékát megközelelti s a Duna balparti vármegyéknek 18¹⁰/o-os átlagát is felülmulja, magában a vármegyében bekövetkezett testi elsatnyulás bizonyítékát képezi, a mennyiben a fentidézett 20⁵⁰/o számarány az 1890-ik évi ujonczozásnak 25⁴⁰/o-ot feltüntető átlagánál jelentékenyen kisebb.

Nyitra városban besoroztatott	1890-ben	24 ⁷⁰ /o	1895-ben	19 ⁸
Érsekújvár városban besoroztatott	»	20 ⁵⁰ /o	»	16 ⁴
Szakolcza	»	14 ⁸⁰ /o	»	22 ⁸
Nyitrai járásban	»	25 ³⁰ /o	»	24 ³
Galgóczi	»	27 ⁴⁰ /o	»	28 ²
Pöstyéni	»	29 ⁶⁰ /o	»	30 ⁷

Vágújhelyi járásban besoroztatott 1890-ben	23·90/o	1895-ben	15·3
Miavai » » »	21·20/o	»	14·1
Szeniczi » » »	27·30/o	»	18·6
Holicsi » » »	32·70/o	»	22·0
Vágsellyei » » »	18·50/o	»	19·8
Ersekujvári » » »	22·00/o	»	14·7
N.-tapolcsányi járásban » » »	30·90/o	»	23·8
Zsámbokréti » » »	37·20/o	»	22·2
Privigye » » »	25·90/o	»	12·9

Ezen számadatok mutatják, hogy a míg a vármegyének csupán négy közigazgatási területén némi javulás észlelhető, addig a többi 11 kerületben a hanyatlásnak határozott jelei láthatók. Mely körülmény annyival inkább elszomorító, mivel a számítás alapjául vett időközben, ép a testi fejlettség elmaradott volta miatt, a katonai korosztályok egy életévvel hátrább helyeztettek.

Hazánk népének életereje, a hátrányos tulajdonok kétségbe vonhatlan átszármazásának elve szerint, előreláthatólag a jövőben is mindinkább hanyatló testi fejlettsége, munka- és keresetképesége csökkenni fog, ha csak a beláthatatlan horderejű hanyatlás indító okának kellő méltatása mellett közegészségi intézményeink fejlesztését nem fogjuk oly célirányosan és erőlyesen előmozdítani, mint a mily komolysággal, cél tudatossággal és áldozatkézséggel fejlesztjük állami, társadalmi és művelődési életünk egyéb hasonló fontosságú tényezőit.

A közegészségügyet lényegesen befolyásoló tényezők egyike a gyógyszer-tár, melynek úgy felszerelése, mint kezelése s a szenvedő emberiség által való könnyű hozzáférhetősége kell, hogy a kívánalmaknak megfelelő legyen.

E tekintetben Nyitra megye 23 nyilvános, 4 házi és 13 kézi gyógyszer-tára sok kívánni valót nem hagy fenn.

Az országban ugyanis átlag 11.828 lakosra és 217 négyyszögkilométerre, Nyitra megyében pedig 17.241 lakosra és 248 négyyszögkilométerre jön egy nyilvános gyógyszer-tár.

A kilométer szerinti arány az országos átlaggal majdnem megegyez s csupán a lakosság szerinti arány mutat lényegesebb eltérést, mely a vármegye népességének sűrű voltában leli magyarázatát és ez egyúttal az ezen aránytalanság szülte hátrányok mérvét is csökkenti.

Kedvezőbbé alakul az arány, ha az összes, u. m.: nyilvános, házi és kézi jellegű gyógyszer-táraknak számát, mely 41-et tesz ki, vesszük a számítás alapjául; a midőn 9.672 lakosra és 139 négyyszögkilométerre jut egy gyógyszer-tár, míg az országban átlag 9.156 lakosra és 168 négyyszögkilométerre jut egy ily intézmény.

Közelség és így hozzáférhetőség szempontjából tehát az arány Nyitra megyében az ország átlagánál jóval kedvezőbb.

Még kedvezőbb az arány a városokban, a mennyiben e vármegyének három rendezett tanácsú s összesen 31.000 lakost számláló városában öt gyógyszer-tár lévén, 6.200 lakosra, míg az egész ország városaiban csupán 6.769 lakosra jut egy gyógyszer-tár. Így tehát a közegészségügy előmozdítására szolgáló gyógyszer-tári intézmény további fejlesztése, illetőleg a gyógyszer-táraknak további szaporítása Nyitra megyében ez idő szerint szükségtelen.

A vármegye területén két közkórház, öt magánkórház és egy trachoma-betegek számára létesített járványkórház áll fenn.

A közkórházak közül a nyitrai, mely 1824-ben a vármegye nemesi karának adakozása útján létesült, 1894. évben költözött át, a régi, célja s hivatásának semmikép sem megfelelő épületből új, a vármegye közönségének áldozatkészségéből a modern kórházi építkezés szabályai szerint épült, pavillonrendszerű, 140 ágyra felszerelt s a kórházi kezelés mai kívánalmainak minden tekintetben megfelelő otthonába.

Mely otthon nemcsak díszére válik a vármegye székvárosának, hanem egyúttal hirdetője a vármegye közönsége humanus érzelmeinek is.

Egy nemes és nagylelkű emberbarát jótékonyságának köszöni létét a nagytapolcsányi közkórház, melyet báró Stummer Ágoston jelentékeny költséggel 74 ágyra építtetett s azt teljesen felszerelve a vármegye közönségének adományozta.

A magánkórházak közül a nagyapponyi 11 ágygyal: gróf Apponyi Lajos; a nyitrai szt. Vincze-rendű szerzet női kórház 12 ágygyal: néhai Palugyai Imre nyitrai püspök; a tótmegyeri 15 ágygyal: gróf Károlyi Alajosné; a nagybodaki pedig 12 ágygyal: báró Stummer Sándor bőkezűségének köszöni létét; mely kórházak a fentnevezett létesítők által fentartatnak s az abban ápolt betegek a kórház alapítói által díjazott orvosok segélyében részesülnek. Míg a püstyéni fürdőkórház a vármegye tulajdonát képezi, fentartása a gyógydíjak némi részletéből történik s benne 24 beteg nyerhet a fürdőévad tartama alatt, a megfelelő fürdőhasználaton kívül teljes ellátást és gyógykezelést.

Végül a trachoma-kórház Privigyén bérelt, egy tágas kertben fekvő épületben 26 ágyra rendeztetett be s abban az elkülönítést igénylő vagy a gyógykezelési eljárásnak ellenszegülő betegek nyernek elhelyezést.

Épülőfélben van s a befejezéshez közel áll az érsekújvári közkórház, melynek építési költségeit ugyancsak vármegyénknek egy nemesszívú fia, Kapisztróy Ferencz kir. tanácsos évtizedeken át nemes buzgalommal, kitartóan folytatott gyűjtés útján létrehozta s az összeg növeléséhez saját vagyonából is jelentékeny adományokkal járult.

Ezen kórház a városon kívül tágas kertben fekszik,

40 ágyra van berendezve s valószínűleg még ez év folyamán fog rendeltetésének átadatni.

Örömmel és megnyugvással közlöm ez adatokat, mint a megyeközönség nemesszivűsége és emberszeretetének fényes bizonyítékait.

A művelődés szellemének jellegzetes tulajdonsága a közjótékonyság, mely nemcsak a felekelt gondolkodás és az erkölcsi érzék fejlettségéből ered, hanem az önérdék és az emberi egészség mint tőke értékének helyes felfogása, folyamánát képezi.

Az emberbaráti intézmények létesítésére valló hajlamnak kétségtelen fennállta megyénkben közművelődési törekvéseinknek s ezek némi sikereinek is megdönthetlen bizonyítékát szolgáltatja.

Fürdőink közül világhírré vergődött az Erdődy grófok hitbizományi tulajdonát képező pöstyéni kénes hévvez, mely különösen iszaptartalmával, a csontok és izületek különböző bántalmainál felülmulhatlan gyógyeredményeket mutat fel.

A fürdő maga a kies Vág völgyében fekszik s berendezése fokozottabb igények kielégítésére alkalmas. Négy intézeti és 170 magánházban 1200-nál több lakás áll rendelkezésére a fürdővendégeknek, a kiknek gyógycéljait 62 kád, 5 tükör és 3 iszapfürdő szolgálja.

Az állandó fürdővendégek száma 3000 és 4000 között váltakozik, mely szám kétharmada külföldiekből áll.

Jobb sorsra érdemes és földes hévvezének gyógyhatása miatt hatékony felkarolást érdemelne a gróf Pálffy János tulajdonát képező Bajmócz, mely Privigyétől alig fél órányi távolban egy kies, széltől ment völgyben a Rákóczy hársfájáról is nevezetes, tulajdonosa által most óriási költséggel helyreállított bajmóczi vár tövében fekszik.

A fürdőtükrök márványfoglalata és egyes berendezési tárgyak előkelő fényűzése jobb és fényesebb idők elmúltát jelzik, míg a legegyszerűbb igényeket is alig kielégítő berendezés a fürdő elhagyatottságának hirdetője. — Vendégforgalma e fürdőnek alig van, leginkább a közeli vidék közönségéből létesül s állandó fürdővendégeinek száma alig tesz ki 60-at.

Többet ígér a szeniczi járásban levő Búdöskő (Szmrdák) fürdő jövője. A forrás vize hideg, kénes sósvíz s mestersegesen melegítve lesz a fürdőkhoz használva. A fürdő jelenlegi tulajdonosa Kovács István nyug. ezredes nagy anyagi áldozatokkal iparkodik e fürdő fejlődését előmozdítani. — A fürdővendégek száma évenként 5—600 között váltakozik.

Végül felemlitendő még a kisbélíci földes hévvez, melynek hőfoka 30° C. s mely vizet a környékbeli lakosság szokta fürdőként használni. E fürdő berendezése igen kezdetleges s állandó fürdővendége alig van.

IX. Közoktatás.

A kulturállamok művelődésének főtényezője az iskola, mely művelődésnél nemcsak a magasabb műveltségi kiképeztetést közvetítő felsőbb iskolák, hanem a nép felvilágosítását előmozdító elemi és középiskoláknak szerepe bir döntő befolyással.

Felsőbb iskoláink közül első helyen említendő a nyitrai főgymnasium, melynek ifjúsága a hazafiságáról előnyösen ismert kegyesrendű szerzet tanártestületétől nyeri leginkább oktatását.

Mert ezen nyolczosztályú gymnasium tanítókarának egy része néhai Roskoványi Ágoston nyitrai püspök gondos jótékonyaságából eredő alapítványból javadalmazott világi egyházrendű tanárok által lesz kiegészítve, sőt egyes tantárgyak a nem papi rendhez tartozó tanárok által is adatnak elő.

Ezen főgymnasium látogatottsága évről-évre növekedik, mert hisz a felvidék egy nagy részének ez az egyedüli nyolczosztályú gymnasiuma.

A tanulók számának folytonos növekvése arra indította Nyitra város közönségét, hogy az első két osztályt látogató túlnyomó nagy számú tanuló számára parallel osztályok létesítéséről gondoskodjék. Hogy ezen gondoskodás mennyire szükséges volt, kitetszik abból is, hogy a gymnasiumot látogató tanulók közül az első két osztályra 161 tanuló jutott s így ez osztályok mindegyikét 80 tanuló látogatta.

A nyitrai gymnasium tanfelszerelése megfelelő, muzeuma rendezett s annak, valamint könyvtárának felszerelése évről-évre gyarapodik.

Sajnos azonban, hogy a tantermek butorzata, világítása, fűtése s szellőztetése a kívánalmaknak semmikép sem felel meg s igen kívánatos, sőt szükséges lenne ezen, a tanulók egészségét veszélyeztető hiányok orvoslásáról mielőbb gondoskodni.

Ugyancsak a kegyesrendű szerzet társháza látja el a privigei négy osztályú gymnasiumot, míg az ugyancsak négyosztályú szakolczai gymnasium az állam, az érsekújvári pedig e város által tartatnak fenn.

Érsekújvár város közművelődési feladatának tudatában jelentékeny áldozatok árán iparkodik gymnasiuma osztályainak számát, mely az 1895/6. tanévre már is hatra emeltetett, teljessé tenni. A város közönsége által tett ajánlatok előnyös volta az óhajtott cél elérését biztos kilátásba helyezi.

A szorosabb értelemben vett népoktatás terén az 1879. évi XVIII. t.-cz. életbeléptének ideje óta a vármegye területén jelentékeny haladás észlelhető. Hogy e haladás minőségéről tájékoztató képet adhassak, némi összehasonlító adatokat sorolok

fel, a közoktatási törvény életbeléptének ideje előtti és az 1893. évi népoktatási állapotokról.

Az 1877-ik évben a vármegye területén volt 414 népiskola összesen 575 tanteremmel és egy polgári iskola, míg 1893. évben már 479 népoktatási intézet volt 768 tanteremmel; még pedig: 457 elemi, 1 felső népiskola, 9 polgári, 10 iparos, 1 alsó és 1 középkereskedelmi iskola, úgy hogy míg 1877-ben a vármegyének területnagyságát tekintve 13^s □kilométerre, 850 lakosra és 1^o községre jött 1 iskola, addig 1893-ban már minden 11^s □kilométer, 827 lakos és 0.9 község birt egy iskolával.

A tankötelezettség kiterjesztése által az 1877-ben volt 54.679 tankötelesek száma 76.821-re növekedett, úgy hogy a míg a jelzett évben a vármegye minden hat lakosára, addig 1893-ban már öt lakosára jutott 1 tanköteles gyermek.

S míg 1877-ben a tankötelesek 84^o/_o-a, most azoknak 89^o/_o-a látogatta az iskolát. Ezen növekvés óriási mérve szembeötlő lesz akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy az iskolát tényleg látogató tanulók száma az 1869. évben a tanköteleseknek csupán 52^o/_o-át tette ki.

Ezen tanköteles s illetőleg az iskolát tényleg látogató gyermekek nagy számának oktatása 1877-ben 567 tanító gondjaira volt bízva, kik közül csupán 400 képesített, 167 pedig képesítés nélkül való volt és 132 a magyar nyelvet egyáltalán nem bírta.

Ezen minősítés és nyelvismeret szempontjából kifogásolandó, különben átlag csupán 281 frt. 49 krral javadalmazott tanítótestület minden egyes tagja átlag 77 gyermek tanításával foglalkozott, még pedig akként, hogy minden tanterem 76 tanulót foglalt magában. E tanítás eredménye volt, hogy a 42.669 iskolába járó gyermek közül 6.718, vagyis az iskolát látogatók 15^o/_o-a bírta az iskolalátogatás befejeztével az írás és olvasás tudományát.

1893. évben összesen 764 tanító működött, a kik közül csupán 44 nem birt törvényes képesítéssel és 41 nem tudott magyarul, átlagos fizetésük pedig 476 forintot tett.

Egy-egy tanítóra és tanteremre 86 tanuló jutott s az oktatás eredménye szerint az iskolát látogatóknak 16^s/_o-a tudott írni és olvasni.

Ez adatokból is látható, hogy daczára azon nemes törekvésnek, melyet az iskolák számának szaporítása s azok czél tudatos fejlesztése körül úgy az állam, valamint az egyházak és egyesek kifejtének, az oktatás által elért eredmények kevésbé kielégítők. Ennek okát egyrészt azon aránytalanságban vélem fellelhetni, mely a tantermek és tanítók száma és az iskolalátogató gyermekek tömege között fennáll s mely a törvényes maximumot jelentékenyen felülmulja. Ha nagyobb gond fordíthatnák arra, hogy a tanuló gyermekek az iskolapadokban testi épségüket nem veszélyeztető módon és kellő

kényelemmel helyezkedhessenek el s hogy a tantermek légköre kellőleg felfrissítetvén, ne hathasson bódítólag a gyermekek agyára s így ennek működésére is, akkor nem kétkem, hogy a népoktatás sikereit feltüntető számadatok kedvezőbb alakulást nyernének. A főokot azonban, úgy hiszem, a tanrendszer helytelen voltában kell keresni. Mert ha a népiskolai tanítás főtörekvését az írás, olvasás és a számítás négy elemeinek kellő oktatására fordítaná s a tanulás nehézségeivel amúgy is nagy erőmegfeszítéssel küzdő népünk gyermekeinek felfogási képességét nem terhelnék meg államtani, földrajzi, természettudományi ismeretek oly rendszertelen halmazával, melynek feldolgozására köznépünk gyermekeinek az átöröklés folytán is kevésbé fogékony agya nem képes s mely érthetetlen chaosként kóvályogván a gyermekek fejében, még a legszükségesebb e nembeli tudnivalók kellő felfogását és megértését is megnehezíti, akkor az iskolát látogató gyermekek számának nem 15 vagy 16, hanem bizonyynyal legalább 70^o/o-a hagyná el az iskolát, úgy, hogy írni, olvasni és számolni tudna; s a felsorolt, de a tanulók által fel nem fogott és meg nem értett tudományok helyett előadott népszerű egészségtan és hasznos gazdasági tudnivalók, a nép testi és vagyoni gyarapodásának útját egyengetnék. Ezen nézet helyességének elismerése kifejezést nyer különben azon tényben is, hogy az egészségtan tanítása már 327, a háziipar tanítása pedig 431 iskolában foglal tért, holott 10 év előtt az előbbi csupán 36, az utóbbi pedig 219 iskolában adatott elő.

Remélhető, hogy ezen most mellékesen és hiányosan kezelt tantárgyak fontosságuknak megfelelő tért hódítva, uralkodó szerepüket a tanrendszerben mihamar el fogják foglalni. Öröndetes haladás észlelhető a tanítási nyelvénél, mely 1877-ben csupán 47 iskolában volt magyar, 32 iskolában német, 276-ban tót, 18-ban magyar-német, 34-ben magyar-tót és 4 iskolában tót, magyar, német.

Az 1893. évben pedig a tanítási nyelv 210 iskolában volt magyar, 7-ben német, 167-ben tót, egyben német-magyar, 94-ben magyar-tót.

E szerint a tisztán tót tanítási nyelvű iskolák száma 109-el apadt, míg a magyar nyelvűeké 163-mal növekedett.

Az iskolák fentartásának gondjaiból kiváló részt vett ki magának az állam, mely 1877-ben még egy iskolát sem tartván fen, 1893-ban már 29 iskola állami jellegének önállóságot biztosított.

A községi iskolák száma 16-ról 30-ra, a felekezeti jellegűeké pedig 399-ről 409-re szaporodott.

1877-ben, mint már említettem, állami iskola nem volt, míg a felekezeti jellegűek közül r. kath. volt 289, ágost. evang. 66, ev. reform. 6, izraelita 38.

Míg a most fennálló 409 felekezeti jellegű iskola közül: róm. kath. 299, ágost. evang. 48, ev. reform. 5, izrael. 55.

Ezenkívül engedélyezett magánjellegű iskola van 11.

E szerint csupán az evang. felekezetű iskolák száma apadt 19-czel, mely apadás azon körülménynek tudandó be, hogy ezen iskolák nagyobbrészt az irtványokon lévén felállítva, azokban az illető felekezetek sem törvényes minősítéssel, sem magyar nyelvismerettel nem bíró tanítókat alkalmaztak. Miért is az iskolák hatóságilag bezárattak s helyettük állami iskolák létesítettek.

Maga a tanítási nyelv, melynek viszonyairól imént megemlékeztem, az összes állami, községi és engedélyezett magánjellegű iskolákban kizárólag magyar, míg a felekezeti jellegű iskolák közül a tanítási nyelv tót: 121 r. kath. és 46 ágost. evang. iskolában; német 7 r. kath, tót-magyar 92 r. kath. és 2 ágost. evang.; német-magyar pedig egy izraelita felekezeti iskolában.

A még alkalmazásban levő 44 nem képesített tanító kizárólag felekezeti jellegű iskolákban működik, még pedig 36 ily tanító van a r. kath. és 8 az ágost. evang. felekezeti iskolákban.

A népoktatás ügye iránt fennálló, az ügy fontosságának megfelelő érdeklődés és áldozatkészséget, valamint ezeknek rohamos növekedését kellő világitásba helyezik azon számadatok, melyek a népoktatással kapcsolatos kiadások összegét tüntetik fel.

1877-ben a népoktatásra fordított kiadások összege 256.164 frtot tett ki, ebből államsegély útján fedeztetett 2537 forint, községi segélyből 52.505 frt, és egyházi segélyből 36.023 frt.

Míg 1893-ban a népoktatási kiadások 521.910 frtot tettek ki, mely összegből az állam 96.355, a községek 133.838, az egyházak pedig 78.181 frtot fedeztek.

Nyilvánvaló tehát, hogy az iskolák szaporításán és a tanítók fizetésének javításán kívül még jelentékenyebb összegek fordítottak a régi, meg nem felelő iskolák czélszerű átalakítására is s az ezekből eredő költségtöbbletek fedezésére úgy az állam, községek, valamint a hitfelekezetek is elismerésre méltó áldozatkészséggel közreműködtek.

A népoktatás kihatását a lakosság magyarosodása és műveltségére átlagos számokban fejezhetem ki azzal, hogy a vármegye lakosságánál az utolsó 10 év folyamán a magyarosodás 23²⁶/₀-al haladt előre, az irni és olvasni tudók száma pedig az országos átlagot 7³⁰/₀-al felülmúlja, míg a vármegye lakosságának azon 41⁴⁰/₀-a, mely sem irni, sem olvasni nem tud, az országos átlagnál 13¹⁰/₀-al jobb arányt tüntet fel s az ily átlagos műveltség szempontjából Nyitra megyét az országnak 40 törvényhatósága elé helyezi.

Nem kevésbé örvendetes a haladás az óvodák és gyermek menhelyek létesítésénél is, mely intézmények nemcsak a munkába menő szülők megélhetési viszonyai által parancsolt hiányos felügyelet szülte balesetek ellen hivatottak a kisdedeket megóvni, hanem céltudatos, helyes vezetés mellett a családi nevelés fogyatékosságát pótolják s főkép a magyarosodás terjesztésének hathatós tényezőivé válnak.

Az 1869. évben a vármegye területén csupán két óvoda állott fenn, míg 1893-ban már 41 óvoda és 3 menhely 3617 gyermek gondozását és nevelését mozdította elő és az érintkezési nyelv 41 ily intézetben kizárólag magyar, 3-ban pedig magyar és tót volt.

A nevelési irány 37 óvodában a Fröbel-féle rendszernek hódolt, 40 óvodában a közönséges óvodai rendszer tartatott be, míg a három menhely csupán a gyermekek ápolása és felügyeletére szorítkozott.

Ezen óvodák összesen 26.360 frtnyi fentartási költséget emésztettek fel, mely költségek nagyobbrészt állami, községi, egyházi és a felvidéki közművelődési egylet anyagi hozzájárulásával fedeztettek.

Kiemelendőnek tartom különösen e helyen az utóbb nevezett egylet közhasznú működését nemcsak azért, mivel közművelődési és magyarosítási törekvéseinek fűsúlyát a kisded-óvási intézmények fejlesztésére helyezi és e célra jelentékeny áldozatokat hoz, hanem azért is, mivel ezen egylet, melynek működése az ország egész felvidékére kiterjed, Nyitra megye hazafias közönsége által alkotva, e vármegyét tekintni szülőjévé; alapító és rendes tagjainak túlnyomó többsége a vármegye fiaiból kerül ki s így fennállása, valamint működésének helyes irányítása, tevékenységének serkentése e vármegye területén nyer legnagyobb támogatást.

A kisded-óvási törvény életbeléptetése, minthogy a városok és községek közönségére ismét újabb közvetlen terheket ró, csak lassan és e közhasznú intézmény kívánatos elterjedésének nem megfelelő arányban halad előre.

Mindamellet, a mint az már a most felsorolt adatokból is látható, a szűkkeblűség, közöny és helyenként a valóban parancsoló szükség szülte akadályok mindinkább leküzdetnek s e törvény valóban célirányos intézkedései a lakosság saját legszentebb érdekeinek megfelelő módon fognak érvényre jutni.

Nyitra vármegye hazánknak ezen sűrűn népesített s úgy nyelvezete, mint szokásai, életmódja s egyéb viszonyai szempontjából is egymástól lényegesen különböző lakosságú, határszéli területe a honfoglalás történelmi eseményének fölötté fontos színterét képezte.

Az akkor idegen és ellenséges indulatú lakosság hazánk

többi népével egybevegyülve, új hazája sorsa minden alakulásának hű osztályosává lett.

A honfoglalás óta lefolyt 1000 év viszontagságainak ellentállva, szívós kitartással iparkodott fennálltának feltételeit minden körülmények között biztosítani.

A nyugati államok közművelődési viszonyainak fejlődése e vármegye lakóit sem hagyta érintetlenül s habár a hazánk e nembeli fejlődését évszázadokon át gátló török- és tatáruralom hátrányos kihatása Nyitra megye lakóinál is érzékenyen érvényesült, a civilisatio munkájának az egész országban átlag észlelhető előrehaladott volta e megyében is tapasztalható.

A földmívelési módozatok javulása, a gyáriparnak habár szerény fejlődése, az iskolai intézmények és ezzel a felvilágosodottság terjesztése, mindannyi jelzői azon törekvésnek, mely e vármegye lakóinál a mindinkább súlyosbodó megélhetési viszonyok szülte nehézségekkel való megküzdéshez, a létért való harczhoz, az erősebbekkel szemben érvényesítendő versenyképességhez szükséges erő megszerzésére irányul.

Mint ezen vármegyének szülötte s viszonyainak ismerője, szülő vármegyém irányában tartozó kötelmemet teljesítem akkor, midőn e megye közgazdasági s közművelődési viszonyainak ismertetéséhez járulhatok; s hálás köszönetet mondok a M. Tud. Akadémiának azon megtisztelő megbízásáért, melyvel az e sorokban lerótt köteleességem teljesítését lehetővé tette.

E törekvésben az állam támogatása nélkülözhetlen, mert habár hazánk szabad intézményeinek megbecsülésére e vármegye lakossága teljes mérvben képes s azokkal visszaélni még a rosszakarató bujtogatások daczára sem hajlandó, a szabad intézmények kellő és előnyös felhasználása útbaigazító támogatás, jóakarató vezetés és sokszor szükséges anyagi segélyezés nélkül lehetetlenné válik.

Az előadott sokszor, talán nagyon is száraz számadoatok szolgáljanak biztosítékkal arra, hogy Nyitra vármegyének lakossága különösen az utolsó évtizedek folyamán művelődési és anyagi fejlődési törekvéseinek érvényt szerzett.

Ezen tapasztalat jogos kilátást enged arra, hogy hazánk fennállásának második évezredében is e vármegye lakossága anyagi és értelmi tehetségeinek fokozatos fejlesztésével államfentartó hazafiui köteleességeinek mindenkor hiven fog megfelelni.

DR. THURÓCZY KÁROLY.

IRODALMI SZEMLE.

Principes Généraux de Comptabilité, par MM. Eugène Léantey et Ad. Guilbault. Paris 1895. Berger-Levrault & Cie.

A francziák régtől fogva művelik előszeretettel a könyvelés tudományát, sőt nem egyszer megkerülve azokat a törvényes rendelkezéseket, a melyek a kereskedelmi könyveket szabályozzák, ujtásoktól sem riadtak vissza. *De la Porte* 1748-ban írta meg könyvét a kereskedőkről és a könyvviteltanról és a művében ajánlott naplókat Angliában még ma is sokfelé használják. Franciaországban azonban osztatlan naplót követel a jogszokás és *De la Porte* műve csak erekléképpen szerepel ma már a maga hazájában. Nyomai azonban megmaradtak. *H. Lefèvre* (*La Comptabilité*) és ezt jóval megelőzőleg 1825-ben *B. Desarnaud* (*Essay sur la Comptabilité commerciale*), az ő utain indultak, mikoron a főnaplóban készített összegezett átvitelt kezdték tanítani.

Idővel a francziák is belátták, hogy a könyvvitel terén szerzett feltalálások és ujtások kevés babérrel kecsegtetnek és okulva a jeles elődök szerény sikerein, a kész anyag feldolgozásának ügyességében, az alkalmazásban levő igazságok kimagyarázásában és a tanítás módszerének tökéletesítésében keresték kiválóságukat. Fáraidozásuk nem volt sikertelen. A könyvviteltannak alig van szélesebb körű irodalma az európai nemzetek bármelyikének irodalmában, mint a francziákéban. A könyvviteltannak alkalmazásáról, a különféle és gyakran nagy igényekkel fellépő iparvállalatokban egyetlen irodalomnak sincsenek olyan számottevő munkái, mint a francziának. A könyvviteltannak mechanikai tudása mögött felhalmozódott matematikai és közgazdasági igazságok megvilágításában, a franczia irodalomhoz viszonyítottan, minden más irodalom elhagyatott és szegény. Elég lesz talán ez utóbbi állításom megvilágítására hivatkozni azokra a jeles és egy kicsinyke könyvtárt megtöltő művekre, a melyeket az előállítási költségekről (*Prix de revient*) írtak össze és a melyek között ott van *H. Edomé* is, az a jeles mű, a mely a lyoni könyvelők syndicatusának protectorátusa alatt került közre. És az ipar mellett nagy buzgalommal karolták fel a mezőgazdaságot, a melynek különleges igényeit a könyvelésben szintén ők tanulmányozták legalaposabban. A mi *Peuchberg*, *Cerboni* és *Hügli* az államszámvitelben, az a franczia *Degranges* a mezőgazdasági könyvvitelben; az ő műveinél csak szélesebb alapon készült a német *Pohl* munkája, de messze marad el azok mögött világosság és módszer dolgában.

A módszer és a tudományos készültség azok a jelességek, a melyek szárnyukra vették a címben megjelölt munkát is, a melyről megjelenése alkalmából azt írta egy francia szaklap, hogy sensatiót fog az támasztani a könyvelők világában és a kereskedelmi szakoktatás terén.

Léantey és Guilbault idéztem műve abban a gyűjteményben került közre, a melyet a francia kereskedelmi minister megbízásából szerkeszt Georges Paulet, a ki a kereskedelmi szakoktatás ügyosztályának főnöke a kereskedelmi ministeriumban. E gyűjteményben nem ez a mű az első, a mely a világirodalomban kért helyet magának, de aligha jutott egynek is olyan jelentős szerep, mint Léantey és Guilbault munkájának. Savigny, a legősebb eszű francia könyvelők egyike ezzel kezdi a műről irt bírálatát: könyvvitelant sokat irnak »... mais rares sont les oeuvres. En voici une«.

Léantey és Guilbault nem most szövetkeztek legelőször arra, hogy könyvet irjanak a számvitelről. Évekkel ezelőtt került közre egy munkájuk *La Science des comptes mise à la portée de tous*. De azóta sokat haladt a tudomány. A könyvvitel törvényeinek, elveinek és szabályainak igazságát el kellett választani a könyvelési munkák külsőségeitől és meg kellett figyelni a törvények mivoltát, deducálni kellett az elveket és ezek igazságaiból kellett felépíteni a gyakorlati és elméleti szabályokat. Ezek voltak azok a törekvések is, a melyek a *Sciences des Comptes* szerzőit az új munka megírására birták. Ők azt mondják előszavukban, hogy a régi munka a könyvelés prolegomenáit foglalja csak magában, a míg az új műben a könyvvitel tudományos elveit óhajtották megállapítani.

Hogy mennyire sikerült ez utóbbi a két jeles francziának, alább kívánom kimutatni. Annyi kétségtelen, hogy Léantey és Guilbault és velük majdnem egyidejűleg a német Schär Frigyes az első, a kik a könyvvitel tárgyalását annak elemein, a számlákon kezdik. A számlák analysisét majd synthésisét tanítják legelőbb. Szakitva avval a százados szokással, a mely még ma is legtöbb felé divik és a mely a könyvelés tanítását az egyes könyvek használatának tanításában végezi, az ő módszerük jelessége abban van, hogy a tanítást az elemeken, a számlákon kezdik. Mint a ki házat akar építeni, megtanulja a falrakást, a mielőtt a szobák rendeltetése szerint kiszabott szükségletekkel vetne számot, azonképp van a Principes Généraux de Comptabilité tanítványa; az építés elemeit tanulja meg előbb és csak azután az egyes szobák rendeltetése szerint való berendezésének módját. Léantey és Guilbault az alpnál kezdik az építést és nem, mint eddig volt szokásban, a földszinten.

Röviden végeznek a bevezető fogalmak magyarázatával, de sokban eltérően az eddig közkeletű meghatározásoktól. A könyvvitel mivoltának meghatározásában legközelebb járnak Schär és az olasz Gittihez. Szerintök a könyvvitel a matematikai igazságoknak alkalmazása a gazdaság alapelveire, a számlák tudománya, a mely vizsgálja a munka eredményét és a tőke alakulatait, folytatólag tanítják a számlák különféle fajtáit és a számlák kettősségét izoláltan a többi számláktól, majd viszonyban velök. Ez utóbbit ad oculus is demonstrálják, megrajzolván azt a hatalmas fát, a melynek gyökere a gazdasági talajba (terrain économique) mélyed bele. A felfelé törő hatalmas törzs első hajtása az egyéni tőke, a melyből fakadt a társasági. Ezek kérték számon első soron a vagyon részeinek forgalmát,

a míg az egyéni tőke számot vetve a kereskedelem fejlődésével, utat tört magának abból a satnya hajtásból, a melyben a számlázás nem volt egyéb, mint egyetlen számla segítségével való feltüntetése a hitelezőkkel és adósokkal fennálló viszonyoknak. Ezután jöttek csak az egyéni karakterrel felruházott vagyონrészek számláinak hajtásai. Érdekes ez a rajz és azon kívül, hogy eredeti, még szembeszökő ellenmondást is tartalmaz azzal a tétellel, a melyet a könyvviteltan históriájának szorgalmas kutatója, Jäger Ernő, stuttgarti tanár portált, hogy az egyszerű könyvvitel későbbi keletű, mint a kettős.

Az ilyen négy csoportba sorozott számlák analisisét adva, a mű második részében a könyvvitel technikai részének elemeit tanítják a szerzők. (*Analyse et Synthèse des organes comptables.*) Mintha kivesztek volna a mű ezen részéből is azok a régi, agyonra taposott és a dolgok mivoltát csak érintő, de ki nem fejező meghatározások, a melyek szerint csoportba szedték, az osztrák írók nyomdokát követve, a különféle könyveket. Az analitikai feljegyzések könyveiben jutnak kifejezésre az első benyomások, az arithmetikai és statisztikai adatok. A synthetikai feljegyzések könyveiben, a digraphikus (kettős könyvvitel) elvek szerint az analitikai feljegyzéseket tartalmazó könyvek tartalma olvasható; ezekből a feljegyzésekből készülnek a mérlegek, a melyek időközönként mutatják a számlák helyzetét és a melyek útjelzői az évi mérlegnek. Mind a két könyvosztályban ötféle könyvcsoportot különböztetnek meg a szerzők, a kik kimerítően, de mindig érdekesen és tanulságosan tárgyalják az egyes könyvcsoportokat.

Összegezve mindazt, a mit Léantey és Guilbault könyvéről az eddig elmondottakon kívül feljegyezhetnék, bátran mondhatom, hogy világosabban szerkesztett tudományos munkát a könyvvitelről nem irtak. Már a mű szerkezete is hatalmasan emeli társai fölé. A tiszta és világos nyelv mellé méltón sorakoznak a rövid és pontos definitiók.

A két francia eredetben a felső kereskedelmi és ipariskoláknak írta művét, a mely nem iskolakönyv, mint a hogy a francia *écoles supérieures de commerce et d'industrie* egészen más, mint a mi hasonló nevet viselő iskoláink. Abban érettebb ifjúságnak tanítják a gazdaság mozgalmas életének feljegyzési módozatát. De ha más is az iskola, más is a szellem, más a cél is: nem lehetett volna-e a modern tudomány színvonalán haladó mű jelességei nyomán célszerűbben és methodikusabban kiszabni a magyar felső kereskedelmi iskolák tananyagát a könyvviteltanból, holott csak a nyáron szabták ki újból?!...

Dr. Berényi Pál.

Az angol arany valutát védő egyesület iratai.

Az ezüst érdekében folytatott izgatás oly mérveket öltött, hogy az angol monometallisták szükségesnek látták oly egyesületet alkotni, mely összegyűjti politikai pártállásra való tekintet nélkül, az aranyvaluta híveit, hogy egyesült erővel küzdhessenek a bimetallisták ellen, hogy ellensúlyozzák a kettős valutások ligájának mozgalmát. Az egylet czíme: »Gold Standard Defence Association«, elnöke *Bertram Currie*, titkára *George Peel*.

A fiatal egyesület nagyon tevékeny és mozgékony, különösen titkára lankadhatatlan szorgalommal küzd a valuta módosítása ellen.

Megszólaltatja Gladstone-t, informálja a kamarákat, czáfolja az ellenvéleményeket, adatokat gyűjt, védekezik és támad. A választó közönséget iparkodnak a maguk részére megnyerni. E célból röpiratokat adnak ki, melyek népszerű modorban tárgyalják a komplikált és nehéz kérdést. E lapok valóban kedves olvasmányt nyújtanak, így írni az angolon kívül, talán egy nemzet gyermeke sem tud. A stílus egyszerűsége megkapó, a logika szigorúsága meggyőző és a hang melegsége felelevenítő.

Tíz ilyen irat fekszik előttem, melyek címei sorban: 1. General Statement. — 2. The Weakness of Bimetallism, and The Folly of a Conference, by Lord Farrer. — 3. To the Electors of the United Kingdom. — 4. Bimetallism Briefly Refuted. — 5. An Answer to the Bimetallic League. — 6. The Old Bimetallism and the New. — 7. The Measure of Value and the Metallic Currency, by Lord Farrer. — 8. England's Adoption of the Gold Standard, by Lord Farrer. — 9. Gresham's Law, by Henry Dunning Macleod. — 10. Bimetallism and Legal Tender, by Lord Farrer.

Az egyes iratok rövidék és olcsók, 12 oldalnál egyik sem hosszabb s mind a tizből 100 darab ára 34 shilling. Az iratok tartalmazzák a pénzügyministerhez intézett beadványokat is, valamint a minister választát.

Az angol mozgalom annál inkább érdekel bennünket, mert a német bimetalisták szövői kimondották, hogy kettős valuta Anglia nélkül honarulás volna.

E lapok statisztikai adatok alapján kimutatják, hogy az egyesült királyság mily hatalmasan fejlődött a törvény és a szokás által szentesített arany valuta mellett és hogy azok a bajok, melyeket a bimetalisták orvosolni akarnak, meg voltak 1815. és 1845. között is, a mikor pedig az ezüstnek még nagy szerep jutott a pénzrendszerben. Különösen hangsúlyozzák, hogy az élelmi szerek megdrágítására irányuló törekvés egyszerűen merénylet a munkásosztály ellen.

A nemzetközi konferenciát pedig úgy tünteti fel, mint *csapdát* az angolok részére. Nagybritannia nem mehet olyan értekezletre, hol többségben vannak az ő adósai, a hitelező nem vetheti alá magát az adósok határozatának.

Tagadják az iratok, hogy az ezüst valutás országoknak oly nagy hasznuk volna a jelenlegi helyzetből, de ha úgy van, akkor Japán és a többi érdekelt országok is tudják ezt s nem mennek bele érdekük ellen irányuló szövetkezetbe.

E helyen legyen szabad behatóbban foglalkoznom a 9-ik számú irattal, melyben több érdekes adatot találunk.

Nagy Károly vezette be az ezüst standart-et s utódai sok századon át csakis ezüst pénzt hoztak forgalomba. A XII. század elején hivatalból csökkentették az érnék finomságát és súlyát és a fejedelmek elidegeníthetetlen isteni jogaiknál fogva megkövetelték, hogy a nép úgy fogadja el a csonka pénzt, mint a korábbi hibátlant. Később aranypénzt is adtak ki és megint az isteni jogokra való hivatkozással megállapították a két fém közötti viszonyt. A kísérelkezés tönkre is tette a külfölddel folytatott kereskedelmet.

V. Károly, Franciaország bölcs uralkodója segíteni akart a »morbus numericus« név alatt ismert bajon és tanácsot kért *Oresme* Miklós-tól, ki később Lisieux püspöke lett. *Oresme* a fejedelem kér-

déseire 1336-ban »Traictie de la première invention des Monnoies« munkájával felelt, melyben a következő eredményekre jut:

1. A fejedelemnek nincsen joga kisebbíteni a pénz súlyát vagy finomságát, nincsen joga megváltoztatni az érme elnevezését. Így cselekedni rablás.

2. Sem az uralkodó, sem a törvény sohasem állapithatja meg az érme értékét, az érme vásárló erejét. Ha ez lehetséges volna, akkor meg lehetne szabni valamennyi áru értékét.

3. Az érmék közötti törvényes viszonynak pontosan egyeznie kell a fémek piaci árában mutatkozó viszonyokkal.

4. Ha a megállapított viszony eltér a természetes viszonytól, vagyis a fémek piaci értékétől, akkor az alacsonyan taksált érme teljesen eltűnik a forgalomból és csakis a túlbecsült marad meg a forgalom részére.

5. Ha csonkitott érme forog hibátlan érmekkel egyidejűleg, a jó érme eltűnik és csakis a rossz marad meg a forgalomban a kereskedelem romlására.

E nagybecsű tanulmányt a könyvnyomtatás előtt irták s hosszú ideig eltemetve feküdt az irattárban, mig nem Wolowsky 1864-ben azt közzétette és közkinccsé vált.

Nagyon meglepő és érdekes, hogy Oresme-től függetlenül a világ legnagyobb gondolkodóinak egyike hasonló eredményekre jutott. E férfiú nem más, mint *Copernicus*, ki 1526-ban Lengyelország királyához, I. Zsigmondhoz intézte mesterművét. A munka címe: »Ratio monetæ cudendæ«, melyet csakis a jelen században fedeztek fel és 1854-ben Varsóban kiadtak. *Copernicus* művében a következő eredményekre jut:

1. Négy dolog okozza az ország romlását: a) polgári egyenetlenség, b) pestis, c) a föld terméketlensége, d) az érmék hamisítása.

2. Lehetetlenség, hogy akár a fejedelem, akár a törvény szabja meg az érmék vagy valamely más áru értékét.

3. A fejedelem és a törvény nem tehet mást, mint azt, hogy fentartsa az érme megnevezését, súlyát és finomságát.

4. Az érme elnevezésének változtatása, súlyának csonkitása, finomságának kisebbitése egyszerűen rablás.

5. Lehetetlenség, hogy teljes súlyú és teljes finomságú érme együtt forogjon csonkitottal vagy kisebb finomságúval. A jó érmeket vagy elrejtik vagy beolvasztják vagy exportálják és csakis a hibás érme marad a forgalomban.

6. Az arany és az ezüst érmék értékviszonyának egyeznie kell a fémrudak piaci árának viszonyával.

7. Ha a pénzverő jó érmeket bocsát ki, akkor a hiányos darabokat vissza kell vonni a forgalomból, különben a jó pénz mind eltűnik és tönkremegy a kereskedelem.

8. A mint lehetetlen egy és ugyanazon országban kétféle hossz-, súly- és ürmértéket használni, éppen úgy lehetetlen kétféle érték-mérőt alkalmazni.

Az olvasó rögtön észreveszi, hogy Oresme és Copernicus által fejtegetett tanok a közgazdaságtanban »*Gresham törvénye*« czim alatt ismeretesek. Magyarázza e tévedést azon körülmény, hogy Angliának fia: Gresham (1519–1579) az előbbi kettőtől függetlenül hasonló eredményekre jutott. Erzsébet királynőhöz intézett levelében *Gresham* nagyon meggyőzően fejtette ki, hogy jó és rossz pénz együttesen

nem maradhat forgalomban, mert a rossz pénz elüzi a jót és hogy VIII. Henrik alatt történt pénzcsonkítások okozták a jó pénz eltűnését.

A tételt helyesen *Oresme, Copernicus és Gresham* törvényének kell nevezni. Gresham-nek megvan az a külön érdeme, hogy az ő munkái által vált az *alap-igazság* ismeretessé. E tételt *Macleod* a következőkép formulázta: »A forgalomban levő pénzek rosszabbik faja szabályozza az egész pénzrendszer értékét és a pénzek többi faját kiüzi a forgalomból.«

Szerzőnk még hozzáteszi, hogy e törvény nincsen egy bizonyos országhoz, egy bizonyos időhöz kötve, ez feltétlenül egyetemleges és általános, mint akár a gravitáció törvénye. Ennélfogva épp oly lehetlenség az egész világra, mint egyes országokra nézve, hogy forgalomban tartsanak különböző fémekből készült érmeiket oly értékviszony mellett, a mely ellentmond a természetes viszonyoknak, a fémek piaci árából következőnek.

E tételek alapját századok tapasztalatai képezik, igaznak és helyesnek találtattak azok minden országban, minden időben, nem is fogják azokat a bimetallisták erőfeszítése megdönteni.

Havas Miksa.

Jean Grave: La société future. 414. l. Paris 1895.

Grave talán az első anarchista könyvíró Proudhon óta, ki magatanulással lépett egyszerű munkás sorból az írók közé. Első munkájáért, mely *La société mourante et l'Anarchie* cím alatt indított kegyetlen támadást mostani társadalom ellen, két esztendeig ült börtönben. Mostani, második műve előbb *La société au lendemain de la Révolution* cím alatt szerepelt s most kibővített alakban jelenve meg, azt akarja elmondani, hogy milyen lesz az új társadalom, mely a mostaninak bukása után fog megalakulni.

Grave kitünő agitátor, a ki szenvedélyléllyel ír, szinte égő mondatokat tud elénk dobni, különösen a fejezetek végén, mert arra igen ügyel, hogy csak mindig csattanó »kihangzás«-sal végződjének. Megtépett frazeológiájában sok az érdekes, de sajnos, néha oly brutális kifejezésekre és élczekre vetemedik, a minőket más izlésű ember egész életében nem ír le papírra. Természetesen annyira tele is van a munka agitációval, lázítással és szónoklással, hogy okoskodásra nem sok hely marad.

Grave eszménye a szabad »anarchista-kommunista szövetekezés«. A mostani társadalom el van rothadva (pourrie) azért, mert tekintély és törvény uralkodnak benne. Hogy minő törvény uralkodik — mondja G. — az tökéletesen mindegy; isteni törvény, a kard joga, vagy a többség parancsa (399. lap) — mind bűnösök, azon egyszerű okból, mert kötelező szabályt jelentenek, más szóval: mert egyik ember akarát megkötik a másik ember akarata által. A hol tekintély és parancs létezik, bármiféle alakban is, ott egy csomó ember nem szabad, mert parancsolnak neki és mert ugyanakkor kiszípolozzák. A tekintély és törvény mindig egyik embernek a másik által való kizsákmányolását jelentik. Ezért minden tekintélyt el kell vetni, az egyházét, államét csakugy, mint a munkaadót és — a népét, mert ez is csak olyan zsarnokság, mint a többi. Addig nincs boldogság, míg oly társadalomban élünk, a hol egyik ember a

a másiknak parancsolhat. Addig nincs szabadság, míg mindenki nem teheti azt, a mit akar. Ezért minden tekintélyt és minden hatóságot el kell törölni a földszínéről: *Ni dieu, ni maître*.

Ime a tiszta anarchista káté. A tabula rasa oly tökéletes, hogy csak két kérdés marad. Az egyik az, hogy micsoda módon lehet elérni a tekintélyeknek eme nagy pusztulását? A másik: mi lesz azután, ha ez a »autoritese« társadalom meghalt? *Grave* feleletet akar adni mind a két kérdésre.

Az első kérdéssel sok baja van. Nem meri leszidni a bombavetőket, s mégis nem veheti őket pártfogásába. Folyton lapdázik e két szóval: *evolucio* és *revolutio*, s úgy látszik, azt a megoldási módot ajánlja, hogy először az anarchista tanok iránt lelkes propagandát kell támasztani addig, míg »a társadalom összes kitagadottjai« megértik és elfogadják azt, s mikor ez meg van, akkor az erőszakos forradalommal halomra dönteni a *bourgeoisie* uralmát. Erre következik azután a »kommunista-anarchismus« dicsőséges életbelépése.

Mikor ez elkövetkezik, — s itt kapjuk meg a feleletet a második kérdésre, — akkor mindenki azt teszi, a mit éppen kedve tartja. Ha tetszik, nem is érintkezik a többi emberekkel, ha tetszik, beáll valamely csoportba, azokkal együtt dolgozik, s mihelyst azok elkezdenek parancsolni neki, ott hagyja őket. E szabad csoportok más csoportakkal kölcsön-viszonyba léphetnek, de mindig csak úgy, hogy pénzről, értékről szó se legyen cseréjükben, mert ezek a fogalmak már a tekintély és a kizsákmányolás teremtményei, eszközei. Így még nemzetközi szövetezések is támadhatnak, miután a »haza« fogalma már úgy sem létezik.

Nagyszerű naivitással van ezután elmondva, hogy így még nagy építkezéseket is keresztül lehet vinni (azt mindenesetre elfelejtette *Grave*, hogy milyen vasuti közlekedés lesz akkor, midőn minden ember minden perczen odahagyhatja az állását, azaz foglalkozását), hogy a bűn tetemesen lepad, az erőszak meg éppen megszűnik, mert ez csak ott tenyészik, a hol tekintély van és hogy végezetül az emberekből csak úgy dől ezután az emberszeretet és a munka vágya, mivel a munka úgy sem lesz egyéb, mint egészségfentartó tornázás.

Miután *Grave* a jövőendő társadalmát ilyen ködpárákra felépítette, polemiát is folytat a socialisták és sociologusok ellen s néhanéha, mikor éppen eszébe jut, biológiai könyvekből és utazók naplói-ból is idéz, fölületesen. A fő nála mindig az agitator marad, a kinek logikai elmélkedését nem is lehet komolyan venni, de a kinek elkeseredett kifakadása és képtelen álmái megfigyelésre méltó tünetei ennek a társadalomnak.

Dr. Hegedüs Loránt.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

1. Mezőgazdaság.

Az árverésen eladott mezőgazdasági területek Poroszországban.¹⁾ Az ingatlanok forgalmának kétségtelenül legkedvezőtlenebb alakja az, a mikor az elidegenítés kényszer uton, árverésen történik, különösen azon esetben, ha az elidegenítés oka a tulajdonos eladósodásában rejlik, míg azok az esetek, a mikor az árverés oka az örökösödési eljárásból folyik stb., kevésbé kedvezőtleneknek mondhatók, sőt javarészből gazdaságilag előnyösöknek is látszanak.

Poroszországban az árverésekről 1886 óta gyűjtenek meg-
lehető részletes adatokat, az adatgyűjtés folyamán azonban többféle változtatások eszközöltettek a felvétel módján, úgy, hogy az egész időszakról csak azon árverések részleteit ismerjük, a melyekben az árverést szenvedőnek főfoglalkozása a mezőgazdaság volt; ezek szerint árverésen eladatott:

Év	Árverések száma	Eladatott összesen hektár	Az összes eladott terület kat. tiszta jövedelme márká	Kat. tiszta jövedelem terület, hektár	Esette egy árverésre márká
1886/7-ben	2.979	110.063	938.458	36'93	330'02
1887/8-ban	2.355	81.681	690.835	34'68	293'35
1888/9-ben	2.446	81.280	697.523	33'23	285'16
1889/90-ben	2.014	61.801	503.623	30'69	250'06
1890/1-ben	2.220	55.310	494.899	24'91	222'93
1891/2-ben	1.536	62.351	561.032	40'59	365'25
1892/3-ban	2.299	83.266	742.317	38'81	322'75
1893/4-ben	1.998	69.327	599.365	34'66	289'68
átlag 1886/94-ben	2.231	76.385	659.129	34'25	295'57

Az irány inkább a csökkenés felé hajlik, különösen az árverések számát illetőleg, bár néha jelentékenyek a visszaesések, így pl.: 1890/1-ben és 1892/3-ban; az egyes árverésekre eső viszonylagos hullámokat illetőleg csak hullámváz észlelhető, határozott irány nélkül.

Ha a fenti számokat az összes önálló földmivelők számával és az összes mezőgazdasági művelés alatt álló területtel összehasonlítjuk, látjuk, hogy a 8 év átlagában 10.000 önálló földmivelőre 18'2 árverés, 10.000 hektár mezőgazdaságilag művelt területre 31'7 hektár elárverezett terület esik.

¹⁾ Zeitschrift des kön. preuss. stat. Bureau. 1895. XXXVI. Jahrgang.

Ha már most az elárverezett területet a birtokok nagysága szerint csoportosítjuk, következő képet nyerjük:

Elárverezett birtokok száma:

Év	2 hekt. alul	2-5 hektár között	5-20 hektár között	20-50 hektár között	50-100 hektár között	100-200 hektár között	200 hektáron felül
1886/7-ben	670		1.943			361	
1887/8-ban	457		1.415			276	
1888/9-ben	429		1.538			286	
1889/90-ben	352		1.296			208	
1890/1-ben	338		1.179			180	
1891/2-ben	306	356	450	190	69	54	73
1892/3-ban	434	549	759	287	107	57	106
1893/4-ben	375	513	669	219	91	49	82

Elárverezett birtokok területe:

1886/7-ben	873	23.212			85.978		
1887/8-ban	658	16.762			64.261		
1888/9-ben	623	17.550			63.107		
1889/90-ben	633	15.381			45.887		
1890/1-ben	662	12.935			41.713		
1891/2-ben	425	1.164	4.804	6.005	4.807	7.276	37.870
1892/3-ban	566	1.790	7.912	9.850	7.509	8.140	53.505
1893/4-ben	483	1.693	6.736	6.636	6.212	6.676	40.891

az árverési esetek 0/0-a:

1886/7-ben	22'48	65'41			12'11		
1887/8-ban	19'40	68'88			11'72		
1888/9-ben	17'54	70'77			11'69		
1889/90-ben	17'48	72'19			10'33		
1890/1-ben	17'93	74'05			8'02		
1891/2-ben	19'90	23'18	31'46	12'38	4'49	3'51	5'08
		67'02			13'08		
1892/3-ban	18'87	23'88	32'99	12'48	4'65	2'48	4'65
		69'35			11'78		
1893/4-ben	18'75	25'70	33'50	10'95	4'55	2'45	4'10
		70'15			11'10		

az elárverezett területek 0/0-a:

1886/7-ben	0·79	21·09		73·12			
1887/8-ban	0·81	20·52		78·67			
1888/9-ben	0·77	21·59		77·64			
1889/90-ben	0·86	24·89		74·25			
1890/1-ben	1·20	23 38		75·42			
1891/2-ben	0·68	<u>1·86</u>	<u>7·70</u>	<u>9·64</u>	<u>7·71</u>	<u>11·67</u>	<u>60·74</u>
			19·20			80·12	
1892/3-ban	0·63	<u>2·01</u>	<u>8·86</u>	<u>11·03</u>	<u>8·41</u>	<u>9·12</u>	<u>59·94</u>
			21·90			77·47	
1893/4-ben	0·70	<u>2·44</u>	<u>9·72</u>	<u>9·57</u>	<u>8·96</u>	<u>9·63</u>	<u>58·98</u>
			21·73			77·57	

Egész Poroszországban volt 1892-ben:
a birtokok száma

2 hekt. alul	2—5 hektár között	5—20 hektár között	20—50 hektár között	50—100 hektár között	100—200 hektár között	200 hektáron felül
270.965	338.300	422.606	149.672	30.574	8.246	21.805

százalékokban

21'99	27'46	34'30	12'14	2'48	0'67	0'96
	73'90			4'11		

A birtokok összes kiterjedése, hektár

365.768	1,402.115	5,482.439	5,799.343	2,439.892	1,431.183	7,202.983
---------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

százalékokban

1'52	5'81	22'73	24'04	10'11	5'93	29'86
	52'58			45'90		

Az egész országban a két hektáron aluli birtoktestek száma 21'99⁰/o-ot, azoknak összes kiterjedése, viszonyítva az összes mezőgazdasági területhez 1'52⁰/o-ot tett; ezzel szemben ezen birtokkategóriákra az összes árveréseknek 17'43—22'48⁰/o-a esett, továbbá az összes elárverezett területek 0'63—1'20⁰/o-a; ezen birtokkategóriára nézve tehát az arány minden tekintetben kedvező, bár újabb időben — a mi az árverési esetek arányát illeti — némi visszaesés tapasztalható.

A 2—50 hektáros birtokokra az összes birtoktesteknek 73'90⁰/o-a és az összes területnek 52'58⁰/o-a esik, míg az árverések arányszámában ezek 67'02—74'05⁰/o-kal, az összes elárverezett területben 19'20—25'10⁰/o-al részesednek, az árverések aránya tehát itt is elég kedvező, újabb időben azonban ezeknél is némi emelkedés jelentkezik.

Végül az 50 hektáron felüli földbirtokra esik az összes birtoktestek 4'11 és az összes területek 45'90⁰/o-a, ezzel szemben az árverési hányad 11'14, az elárverezett terület hányada 77'57⁰/o, az arány tehát igen kedvezőtlen, különösen a 200 hektáron felüli birtokoknál; tagadhatlan azonban az utolsó három évben jelentkező tetemes javulás.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a kényszereladások tekintetében Poroszország gazdasági viszonyai kedvezők és folyton javulnak; kedvezők különösen annyiból, mivel épen a kis- és középbirtokosoknál látjuk azt, hogy azok aránytalanul ritkán jutnak abba a helyzetbe, hogy birtokuk, tehát főkereseti forrásuk eladassék.

A mi az oly mezőgazdasági területek árvereztetését illeti, a melyek nem földmivesek tulajdonát képezik, itt az árverési esetek száma körülbelül oly nagy, mint a földmiveseknél. Így volt 1892/3-ban 2.358, 1893/4-ben 1.854 ilyen árverés; a rájuk eső területi hányad azonban igen csekély, így 1892/3-ban egy árverésre 4'10, 1893/4-ben pedig 4'41 hektár terület esett.

A birtokostársak közötti meg nem egyezésből kifolyólag származó árverések száma aránytalanul csekély; 1892/3-ban 119, 1893/4-ben 105; esett egy árverésre, 1892/3-ban 11'16, 1893/4-ben 8'00 hektár; hasonlóan csekély az örökostársak meg nem egyezéséből származó árveréseknek száma: 1892/3-ban 153, esetenként 10'02 hektár területi átlaggal, 1893/4-ben 145 eset 5'15 hektár területi átlaggal.

II. Bányászat és kohászat.

Németország bányászati és kohászati termése.¹⁾ A forgalmi eszközöknek és a gyáriparnak szinte mesés fejlődése a bányászati tevékenységet is, különösen a vas- és szénbányászatot illetőleg, nagy felvirágzásra juttatta; legújabbban azonban épen úgy, mint a gazdasági élet legtöbb ágában, a bányászatnál is jelentékeny visszahatás, sőt a túltermelés némely jelenségei is észlelhetők, a mely jelenségek első sorban a termelés mennyiségének már csak lassú emelkedésében és az átlagos értékeknek hanyatlásában jutnak kifejezésre.

Az európai kontinensen Németország foglalja bányászat és kohászat tekintetében az első helyet; az ő bányászati kohóiparának viszonyai hiven tükrözik vissza azt az állapotot, a melyben a jelzett gazdasági ág Európa többi államaiban is létezik. Németországban kibányásztatott az utolsó tíz évben, ezer tonna:

	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
kőszén	53.320	58.057	60.334	65.386	67.342
barnaszén	15.355	15.626	15.899	16.574	17.631
kőszó	377	444	405	415	545
kálsók ²⁾	921	945	1.030	1.235	1.186
vasérczek	9.158	8.486	9.351	10.664	11.002
őnérczek	681	705	901	668	709
ólomérczek	158	158	158	162	170
rézérczek	621	496	508	531	573
arany és ezüstérczek	25	21	26	20	22
kénkovand, gálicz stb.	123	116	102	110	118
egyéb bányász. term.	78	99	110	101	116
összesen . .	85.817	85.153	88.974	95.866	99.414

	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben ³⁾
kőszén	70.238	78.716	71.372	73.852	76.773
barnaszén	19.053	20.537	21.172	21.574	22.103
kőszó	557	667	663	669	735
kálsók ³⁾	1.275	1.371	1.351	1.526	1.644
vasérczek	11.406	10.658	11.589	11.458	12.392
őnérczek	759	794	800	788	729
ólomérczek	163	159	163	168	163
rézérczek	596	538	568	585	588
arany és ezüstérczek	21	23	18	19	19
kénkovand, gálicz stb.	124	131	118	122	135
egyéb bányász. term.	125	121	121	122	—
összesen . .	104.322	108.765	107.885	110.883	—

¹⁾ Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich, 1895. — Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. II. Heft. 1895.

²⁾ Kainit és egyéb nyers kálsók.

³⁾ Az előleges kimutatás.

a kibányászott mennyiségnek értéke volt, ezer márká :

	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
köszén	302.942	300.728	311.077	341.063	385.080
barnaszén	40.878	40.222	40.201	40.896	44.349
kősó	1.955	2.151	1.862	1.816	2.255
kálisók	11.130	11.275	12.846	14.914	15.133
vasérczek	33.914	29.643	34.005	39.961	46.468
őnérczek	7.647	7.722	10.022	13.747	17.690
ólomérczek	15.093	15.919	15.923	16.684	17.730
rézérczek	19.255	14.415	14.552	17.519	18.199
arany és ezüstérczek	4.290	4.478	4.178	4.069	4.042
kénkovand, gálicz stb.	978	907	776	853	897
egyéb bányász. term.	2.294	3.087	3.364	3.185	3.257
összesen . .	489.876	430.547	448.806	494.707	555.100

	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben
köszén	538.044	539.518	526.979	498.395	509.176
barnaszén	49.769	54.166	58.506	55.023	53.151
kősó	2.473	2.979	2.832	2.944	3.157
kálisók	16.505	17.893	17.952	20.672	22.273
vasérczek	47.829	39.408	41.280	39.801	42.178
őnérczek	23.416	24.954	21.221	14.291	10.278
ólomérczek	18.098	16.656	14.687	14.144	12.104
rézérczek	20.167	20.865	20.514	18.123	16.240
arany és ezüstérczek	4.584	4.607	3.642	3.099	2.519
kénkovand, gálicz stb.	1.015	964	872	880	979
egyéb bányász. term.	3.746	3.691	3.210	2.942	—
összesen .	725.646	775.701	711.695	670.314	—

1894-re a végleges adatokkal, továbbá az egyéb bányászati termékek mennyiségének ismeretével még nem rendelkezünk.

1885—1893. között az összes kibányászott ásvány és ércmennyiség 25.066 ezer tonnával, 29.21%-kal emelkedett, az érték pedig 230.438 ezer márkával, 52.33%-al; mindkét rendbeli emelkedés igen jelentékeny, de ha a részleteket vizsgáljuk, több irányban a megállapodás, sőt a hanyatlás tüneteit észlelhetjük. Ilyen első sorban az, hogy 1891—1893. között, daczára a kibányászott mennyiség növekedésének, az összes érték jelentékenyen, több mint száz millió márkával, 13.59%-kal csökkent; sőt csökkent az egyes bányatermékek értéke a kiindulási év és 1894. között is s így az ólom-, réz- és az arany- és ezüstércznél is.

Ezen értékcsökkenések oka nagyrészt az, hogy a nyerstermékek ára kivétel nélkül csaknem valamennyi bányaterméknél csökken; így az arany és ezüstércz tonnájának átlagos értéke volt 1890-ben 214.74 márká; 1894-ben már csak 132.01 márká, az őnérczé 1890-ben 30.79, 1894-ben 14.11, az ólomérczé 107.61 és 74.40, a rézérczé 1892-ben 36.14, 1894-ben 27.61 márká stb.

Némely terméknel a kibányászott mennyiség is csökken, így az arany, ezüst, réz, ólom és őnérczeknél; meg kell azonban jegyeznünk, hogy a termelés mennyiségének csökkenését teljesen kiegyenlíti a jobb kohászati feldolgozás.

Hogy a bányászat, ha nem is hanyatlásban, de mindenesetre stagnálásban van, azt tanúsítja az a körülmény is, hogy a bányüzemek száma állandó csökkenésben van és hogy a szünetelő bányák száma emelkedik; 1885-ben ugyanis volt összesen 2.372 bányauzem, a melyből 272-nek 11.47%-nak üzeme szünetelt; 1893-ban összesen

már csak 2117 bányauzem létezett, a melyekből azonban 316, tehát 14,93% szünetelt.

Az üzemek csökkenése különösen a vasbányászatnál nagymérvű. Az 1885. évben 785 bányauzem létezett, 1893-ban már csak 619, a csökkenés tehát 166 üzem, 21,14%; ezeken kívül csökkent még a kő- és barnaszén- és az arany- és ezüstbányák száma is.

A bányauzemek csökkenése dacára az alkalmazott munkások száma növekedett: ugyanis 1885-ben valamennyi bányában 342.394 egyén dolgozott, 1893-ban ellenben 420.550 egyén, a növekedés 78.156 fő, — 22,91% és míg 1885-ben egy üzemre csak 144 munkás esett, addig 1893-ban 199 munkás; jele ez annak, hogy a nagy versenyben csak a nagyobb, technikailag jobban felszerelt és gazdagabb bányatelepek tudják magukat fentartani; a munkások számának növekedése egyébként jóformán teljesen a szén- és sóbányászatra szorítkozik, míg az ércz- és fémbányák valamennyienél csökkent a munkás létszám.

Általánosságban ugyanezek a jelenségek tapasztalhatók a kohászatnál is; ugyanis volt a kohászati termelés ezer tonnában:

	1885.	1886.	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.
nyersvas . . .	3.617	3.529	4.024	4.337	4.525	4.658	4.641	4.937	4.986	5.380
őn	329	131	130	133	136	139	139	140	143	144
ólom	97	96	99	102	104	106	99	101	98	101
réz	20	20	21	22	24	25	25	25	25	26
t o n n a										
ezüst	309	320	368	407	403	403	445	439	449	444
k i l o g r a m m										
arany	1.378	1.065	2.251	1.793	1.953	1.855	3.077	3.859	3.074	4.138
e z e r t o n n a										
kénsav	343	353	383	399	430	464	468	488	523	504
egyéb kohászati termékek . . .	21	20	20	21	24	24	26	26	27	—
összesen . . .	4.298	4.149	4.679	5.017	5.244	5.419	5.398	5.719	5.803	—

érték ezer márkában

	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben
nyersvas	160.947	142.266	166.443	191.320	217.371
őn	33.860	34.521	36.597	43.624	49.335
ólom	20.271	22.997	23.539	26.011	26.512
réz	20.263	16.802	17.768	31.069	27.655
ezüst	44.138	42.708	48.158	51.476	50.813
arany	3.855	2.974	6.281	5.004	5.465
kénsav	13.468	12.666	12.726	13.473	14.125
egyéb kohász. term.	6.999	6.906	7.214	7.017	8.821
összesen . . .	303.801	281.840	318.726	363.994	400.097
	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1894-ben
nyersvas	267.530	232.428	229.296	216.326	231.570
őn	62.393	62.557	55.062	47.286	41.813
ólom	26.686	24.056	21.354	19.210	19.050
réz	29.147	27.996	24.857	23.705	21.870
ezüst	56.151	58.998	57.229	47.065	38.615
arany	5.162	8.563	10.736	8.553	11.523
kénsav	15.316	16.075	14.864	15.763	14.370
egyéb bányász. term.	9.888	10.023	10.966	11.463	—
összesen . . .	472.323	440.711	424.364	339.371	—

A kohászati termelésnél is jelentékeny a mennyiségbeli és az érték szerinti növekedés; az előbbinél 1885—1893. között 35·02, az utóbbinál 28·17%; míg tehát a bányászatnál az érték növekedett nagyobb mértékben, addig a kohászatnál a mennyiség; itt még inkább lépett előtérbe az átlagértékek csökkenése; így csökkent egy kilogramm ezüst átlagos értéke 1890—1894. között 139·36 márkáról 86·93 márkára, egy tonna ón értéke 1891—1894. között 448·91 márkáról 291·22-re, egy tonna nyersvas értéke 1890—1894. között 57·36 márkáról 43·04-re, egy tonna ólomé 251·81 márkáról 187·07 márkára, egy tonna rézé 1.184.13 márkáról 850·25-re; az átlagértékek ezen árcsökkenéséből származik azután az, hogy 1890—1893. között a kohászati termelés összes értéke mintegy 90 millió márkával, csaknem 20%-kal csökkent.

A kohászati üzemek száma 1885—1893. között számbavehető eltérést alig tüntet fel: ugyanis volt 1885-ben összesen 408 üzem, 1893-ban pedig 390, a csökkenés csak 18 üzem, ellenben a munkások számának növekedése kisebb, mint a bányászatnál, a mennyiben az 44.041 főről csak 47.154-re emelkedett, így tehát alig 7%-ot tesz a növekedés.

Az előadottakból mindenesetre az tűnik ki, hogy a bányászat és kohászat fejlődésében szünet állott be, szünet egyrészt olyanformán, hogy a kisebb, tökeszegény üzemek működésüket beszüntetik és az így támadt termelési kevesebbet a nagyobb üzemek pótolják, másrészt pedig, hogy a termékek árának csökkenése az üzem jövedelmezőségét oly mértékben csökkenti, hogy a fokozottabb termelés mellett is az értékbeli különbözet és kevesebbet a fenforgó viszonyok között nem egyenlíthető ki.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán fűtőkár. 71. füzet. 1895. november hó.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1895. december hó.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIV. évfolyam. 11. füzet, 1895. november hó.

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerk. Paikert Alajos. II. évfolyam. 5 füzet: Német telepítések Beregmegyében Lehoczky Tivadartól. A magyar főpapok s a magyar király jövedelme 1186-ban közli, Küffer B.; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány Tamás. XIII. évfolyam. 12. füzet, 1895. december hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági folyóirat. Szerk. Bernát István. VI. évfolyam. 10. szám. 1895. november hó: A községi hitel-szövetkezetekről. Az alsóausztriai Raiffeisen-szövetkezetekről; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. 1895. Nr. 11: Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1894. Entwurf eines Börsengesetzes (Juni 1895.) Nr. 12.: Geschäftsbericht des Reichs-Versicherungsamtes für das Jahr 1894. Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten für das Jahr 1893; etc.

Das Handels-Museum. Herausgeg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 11. Nr. 45—49: Die gewerblichen Genossenschaften in Oesterreich von L. Verkauf. Erntestatistik der Welt. Die Arbeiterversicherung in den europäischen Staaten von R. van der Borgh. Die französische Textilindustrie. Gemeinnützige und communale Arbeitsnachweis-anstalten von Freih. v. Reitzenstein. Zur Reform der Concursordnung von R. Pollak; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. X. Band. 4. Heft: Der Boykott von M. v. Heckel. Studien zur Geschichte und Natur des ältesten Cambium (Forts.) von Ad. Schaub. Das Gesetz über die Unveräußerlichkeit des bäuerlichen Grundbesitzes in Russland von M. Soboleff. Die Regulierung des »Eisernen Thores« und der Katarakte an der unteren Donau von K. Balogh; etc.

Mittheilungen des k. k. Finanz-Ministeriums. I. Jahrgang. 3. Heft: Erfolg des Punzirungsgefälles 1867—1894. Übersicht der Entwicklung des Giro- und Chekwesens in Oesterreich. Zur Statistik der Umlagen der Selbstverwaltungskörper; etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom kaiserl. statist. Amt. Jahrgang 1895. Viertes Heft: Bergwerke Salinen und Hütten während des Jahres 1894. Vorläufige Ergebnisse der Berufs- und Gewerbe-Zählung vom 14. Juni 1895. Zur deutschen Justizstatistik für das Jahr 1894; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. LII. Jahrgang. 1 Heft: Über das Problem des Kapitalzinses von B. Thorsch. Die Ausschliessung der verheirateten Frauen aus der Fabrik. Eine Studie aus der Textil-Industrie (I. Art.) von R. Martin. Zur württembergischen Steuerreform von Zeller; etc.

Zeitschrift des k. sächsischen statistischen Bureau's. Redigirt von dessen Direktor A. Geissler. 41. Jahrgang 1895. Heft 1 és 2: Die Sparkassen im Königreiche Sachsen von 1886 bis 1893 von G. Wächter. Die Berufs- und Gewerbebezahlung vom 14. Juni 1895 von A. Geissler; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 2-e année. No. 11. Novembre 1895: Revue du travail. Les grèves en octobre. Les accidents industriels en 1894: Causes matérielles, conséquences; etc.

L'économiste français. 23-e année. 2-e vol. Nos 44—47: Le coût de la vie d'aujourd'hui et il y a trente ans. Les opérations des compagnies d'assurances contre les accidents en 1894. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: les chiffres de douanes et la valeur du commerce extérieur. La coopération d'après le dernier Congrès international. Les opérations de la Banque de France.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 11-e année. Nos 567—571.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 54-e année. Novembre 1895: Le renouvellement du privilège des banques coloniales par Bouchié de Belle. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Les relations commerciales de la France et de l'Espagne (1891—1894) par M. Zablet. Les grèves aux États-Unis; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXVI-e année. No. 11. Novembre 1895: Le problème monétaire (suite) par Fournier de Flaix. Cronique des banques, changes et métaux précieux par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 9-e année. No. 10—11. Octobre—Novembre 1895: Les commencements du crédit public en France: Les rentes sur l'hôtel de ville au XVI-e siècle (2-e art.) par P. Cauwès. De la mesure de la valeur (fin) par Bourguin; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XIX. No. 112. November 1895: State of the Skilled Labour Market. The International Statistical Institute. Plum Cultivation in Bosnia. Tariff Changes in Italy; etc.

The Economist. Vol. LIII. Nos 2721—2725: The Money Market. Currency Reform in the United States. Home Banking Statistics. Gold Mining in Western Australia. Consolidated Gold Fields of South Africa.

The Wheat Crop of 1895. The Production of Gold and Silver. Home Industrial Securities. The Crisis in the Mining Market; etc.

The Labour Gazette. The Journal of the Labour Department of the Board of Trade Vol. III. No. 11. November 1895. State of the Employment in October. Labour Statistics—Annual Report of the Labour Bureau. Arbitration and Conciliation Cases; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Bdint Imre. Megjegyzések a biztosítási törvénytervezethez. Budapest, 1895.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXIII. évfolyam. 269. sz. 1895. október hó: Üzletnyitások és üzletbeszüntetések az 1893. évben. Laküresedések az 1895. év II. negyedében; stb.

Budapest székes főváros statisztikai hivatalának közleményei. Budapest főváros az 1891. évben. Irta Kőrösi József és Thirring Gusztáv. XXV. 2-ik kötet. Budapest, 1895.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszterium. VI. évfolyam. 45—48. sz.

Az 1894. évi *fogyasztási adóeredmények* statisztikai egybeállítása a magyar korona országaira vonatkozólag. Összeállította a magy. kir. pénzügyminiszterium fogyasztási adó szakszámvevősege. Budapest, 1895.

A brassói kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1894 évben. Brassó, 1895.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium VI. évfolyam. 95—105. p.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Redigirt und Verausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVII. Jahrgang. X. Heft. Wien, 1895.

Bödiker, T., Die Arbeiterversicherung in den europäischen Staaten. Leipzig, 1895.

Eger, G., Eisenbahnrechtliche Entscheidungen deutscher, österreichischer und ungarischer Gerichte, sowie des Centralamtes für den internationalen Eisenbahntransport. Bd. XI. Heft. 1—3. Breslau, 1894—95.

Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Agrikulturchemie. Neue Folge. XVII. (1894) der ganzen Reihe XXXVII. Jahrgang. Herausgeg. unter Mitwirkung genannter Autoren von A. Hilger und Th. Dietrich. Berlin, 1895.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXIII. Jahrgang. 1895. VII.

v. Landmann, R., Die Gewerbeordnung für das deutsche Reich unter Berücksichtigung der Gesetzgebungsmaterialien der Praxis und der Literatur, erläutert und mit den Vollzugsvorschriften herausgegeben. 2 völlig umgearbeitete Auflage. 2. Bände. München, 1895.

Landwirtschaftliches *Jahrbuch* der Schweiz. Herausgegeben vom schweizerischen Landwirtschaftsdepartement. Band IX. 1895. Zürich, 1895.

Oesterreichische Statistik. XLIV. Band. 1. Heft: Die landwirtschaftlichen Löhne in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande der Jahres 1893. Wien, 1895.

v. Rohrscheidt, K., Die Viehseuchengesetze für das Deutsche Reich und für Preussen zusammengestellt und bearbeitet. Berlin, 1895.

Schanz, G., Zur Frage der Arbeiterversicherung. Untersuchungen. Bamberg, 1895.

Schweizerische Eisenbahnstatistik für das Jahr 1892. XX. Band. Bern, 1894.

Statistik des deutschen Reichs. Band 80. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1892. 2. Theil. Darstellung nach Waaren-Gattungen. Berlin, 1895.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1895. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XI. Heft. Ein und Ausfuhr im October 1895. Wien, 1895.

Courcelle-Seneuil, Traité théorique et pratique des opérations de banque. VII-e éd. Paris, 1895.

Delaunoy, L., Voirie vicinale et voirie urbaine. Lois, règlements, décisions judiciaires et administratives coordonnés et annotés. Frameries, 1895.

Gougé, J., Annuaire des mins, de la métallurgie, de la construction mécanique et de l'électricité. XX-e année: 1895. Paris, 1895.

Hygiène et sécurité des travailleurs dans les ateliers industriels. Législation française et étrangère. Paris, 1895.

de Vimal, H., La caisse générale d'épargne et le développement du crédit agricole en Belgique. Charleroi, 1895.

de Roussiers, P., La question ouvrière en Angleterre, avec une préface de M. de Tourville. Paris, 1895.

Tresca, A., Le matériel agricole moderne. Tome II. Paris, 1895.

Bastable, C. F., Public Finance. 2-nd. edition, revised and enlarged. London, 1895.

Cummings, J. Poor laws in Massachusetts and New-York; with appendices containing the United States immigration and contract-labor laws. New-York, published for the American Economic Association, 1895.

Hatch, F. H. and Chalmers, J. A., The gold mines of the Rand. London, 1895.

Joint stock companies. Return of companies formed since the 1-st day of January 1894, to the 31-st day of December 1894 inclus., etc. London, 1895.

O'Reilly, T. E., The imperial tariff, 1895—96. Containing the laws and regulations governing the importation and warehousing as well as the exportation or transshipment of all Kinds of merchandise. London, 1895.

The Statistical Yearbook of Canada for 1894. Tenth year of issue. Ottawa, 1895.

Walker, Francis, Double taxation in the United States New-York, 1895.

Banche popolari. Anno 1893. Direzione generale della statistica. Roma, 1895.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA ÉS RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1895. december hava.

TARTALOM: I. Közlemények. II. Igazgató választmányi ülés. III. Szakosztályi ülés.

I. Közlemények.

Társaságunk **igazgató-választmánya** legközelebbi ülését 1896. évi január hó 16-án d. u. 6 órakor fogja megtartani.

A választmányi ülést *teljes ülés* követi, melyre társaságunk t. tagjait ezennel meghívjuk.

A társaság f. é. december hó 28-án esti 7 órakor a Pesti Lloyd-társaság termében fölolvasó estélyt tart, melynek tárgya: dr. Matlekovits Sándor előadása »Kereskedelmi szerződéseink hatásáról«.

Új tagok. 1895. január 1-től számítva rendes tagjaink sorába léptek:

Éble Gábor, író, Budapest.

Fábry Simon, az agrárbank aligazgatója, Budapest.

Ghyeczy Béla, altábornagy, »

Horn Antal Ede, szerkesztő, »

Kereskedelmi és iparkamara Maros-Vásárhely.

Lukasich Béla, ministeri fogalmazó, Budapest.

Ifj. Niamesnyi Mihály, szigorló »

Schwarz József dr., orvos »

Singer Zsigmond »

Szántó Frigyes, az agrárbank főhivatalnok, Budapest.

Szolosányi Hugó dr., jogakadémiai tanár, Nagyvárad.

Ifj. Vértessy Sándor, ministeri fogalmazó, Budapest.

Társasági könyvtárunk részére vétel útján újabban beszereztek az alábbi művek:

Dr. Alexander Peez: Zur neuesten Handelspolitik. — Bécs, 1895.

Albert Schäffle: Deutsche Kern- und Zeitfragen. — Berlin 1895.

Dr. Alfred von der Leyen: Finanz- und Verkehrspolitik der nordamerikanischen Eisenbahnen. — Berlin, 1895.

Dr. Th. Freiherr von der Goltz. Die agrarischen Aufgaben der Gegenwart. — Jena, 1895.

Dr. Joseph Grunzel: Der internationale Wirtschaftsverkehr und seine Bilanz. — Leipzig, 1895.

II. Igazgató választmányi ülés.

A társaság igazgató választmányának f. évi december hó 12-én tartott ülése. Jelen voltak az elnökségből: Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula, Ráth Zoltán főtitkárok. A választmányból: Acsády Ignác, Gaál Jenő, Horváth János, Pap Dávid, Teleszky János.

Láng Lajos elnök távollétében az elnöki széket Gaál Jenő foglalván el, az ülést megnyitja s a jegyzőkönyv hitelesítésére Acsády Ignác és Teleszky János választmányi tagokat kéri fel.

1. Igazgató felolvassa az új rendes tagul ajánlottak névsorát.

Az ajánlottak nevezetesen: Eble Gábor író, budapesti, Fábry Sámuel, az agrárbank aligazgatója, budapesti, Ghyczy Béla, altábornagy, budapesti, Horn Antal Ede, lapszerkesztő, budapesti, Lukásich Béla, ministeri fogalmazó, budapesti, ifj. Niemesnyi Mihály, szigorló, budapesti, Schwarz József dr. orvos, budapesti, Singer Zsigmond, budapesti, Szántó Frigyes, az agrárbank főhivatalnok, budapesti lakosok, Szolcsányi Hugó dr., jogakadémiai tanár, nagyvárad lakos és ifj. Vértessy Sándor, ministeri fogalmazó, budapesti lakosok rendes tagul felvétettek s arról értesíteni fognak azzal, hogy tagságuk 1896. évi január hó 1-től számítatik.

2. Mandello Gyula főtitkár jelentést tesz a milleniumi Emlékkönyv tárgyában. A hazai közéletünkben megoldásra váró közgazdaság- és társadalompolitikai feladatok köréből az Emlékkönyv tárgysorozatába felvétellett: az állami hitelügy, a valuta- s az adóreform ügye, az agrárpolitika, az ipari (iparfejlesztési és igazgatási) politika, a kül- és belkereskedelmi politika, a munkásügyi politika, a bányászati politika, a törvényhozás és jogalkotás körüli tennivalók, tekintettel a készülőfélben levő magánjogi codificatióra is, a közlekedésügyi politika, a népesedési, egyuttal nevezetesen nemzetiségi és a lakosság agglomeratiojára vonatkozó politika, kulturpolitika és a közegészségügy. A szóbanforgó problémák tárgyalására eleddig határozottan vállalkozott tíz szakember, a tárgyalások azonban folyamatban vannak.

Hosszabb vita után a választmány elhatározta, hogy az Emlékkönyv bevezetéseként a Társaság céljait és az Emlékkönyv létrejöttét előadó előszó nyissa meg az értekezéseket, s hogy igazgató a fedezetre vonatkozólag, jelentésttevő főtitkár pedig a szerkesztés körül befejezésre váró tárgyalások eredményéről a legközelebbi ülés elé jelentést terjesztszenek.

3. Az irodalmi jelentés tárgyában Ráth Zoltán főtitkár indítványozza, hogy a jelentések nagyobb nyilvánosság érdekében ne a választmány üléseinek, hanem külön teljes üléseknek képezzék tárgyát.

Beható eszmecsere után a választmány elhatározta, hogy az irodalmi jelentések a választmányi ülések után teljes ülésben tartassanak s e körülmény a Társaság Értesítőjében köztudomásra hozassék azzal, hogy az ülésre az összes tagok meghivatnak.

4. Mandelló Gyula felolvassa Hegedüs Loránt irodalmi ismeretétését Grave I. »La société future« czimű könyvéről, mely a

Szemle jelen füzetének megfelelő helyén egész terjedelemben olvasható. Említi továbbá, hogy Hegedüs Lóránt és Fellnernek továbbá Bambergernek a tőzsdeadóra vonatkozó művei nyomtatásban megjelentek s azok ismertetését együtt fogja előadni.

A külföldi irodalom legfontosabb eseménye Stammler: »Wirthschaft und Recht« című vaskos kötetének megjelenése, mely a socialista-irodalom által felvetett reformeszméket tárgyalva, azokat, a termelési eszközök államosítására vonatkozó indítvány kivitelével a jelen társadalmi jogrend keretében megvalósíthatónak jelenti ki, bár nem vall határozott nézetet a részben, hogy ez utóbbi reform célra vezetne-e vagy sem.

5. *Mandello Gyula*: Ismerteti Farkas Jenő közegészségügyi felügyelő cikksorozatát, a mely főképp annak vázolásával foglalkozik, hogy milyen rosszak a budapesti lakásviszonyok. Tudvalevő, hogy ugyane themáról értekezett a tavalyi demografiai congressus alkalmával Bertillon, kinek számításait Körösi megtámadta, Bertillon azonban e támadásra való feleletében állításainak helyességét fentartotta.

Ugyancsak a Lancet-nek a demografiai congressus alkalmával itt járt tudósítója autopsia alapján irt a budapesti túlszűfolt lakásokról és pinczelakásokról s erről szólott az azelőtti angol főconsulnak utolsó jelentése is.

Fölösleges azonban arról vitatkozni, hogy mint kell az ebbeli statisztikai számokat helyesen csoportosítani és vajjon a rossz lakásokkal bíró városok sorozatában az utolsó hely, vagy egy attól nem távol eső hely illeti-e meg fővárosunkat. A nagy baj, a mely fennálló és mindenképen változtatást igénylő viszonyoknál megvan, az az, hogy az uralkodó nézetek a változtatást lehetetlennek tartják.

A socialisták már Engels óta bérkérdésnek tekintik a munkás-lakás-kérdést, a mely a jelenlegi társadalmi viszonyok között meg nem változtatható. Viszont az uralkodó gazdasági rendet képviselő elemek azt hiszik, hogy a lakásügyben minden változtatás óriási anyagi áldozatokat kíván meg és csak rövid időre nyújthat módot ezek javulására azért, mert a jobb lakásokba jutott munkásság a nagyobb szaporodás következtében ismét csak növeli a jó lakást nélkülözők számát.

Épen ezért fontos ezekkel szemben ama pozitív eredményekre utalni, a melyeket külföldön az utóbbi negyedszázad alatt elértek és a melyeket sikerült áttekintésben az épen most megjelent jelentése a washingtoni statisztikai hivatalnak magába foglal.

A mi a törvényhozást illeti, Anglia 1890-ben kelt törvénye a munkásosztály lakásügyéről egyrészt az egészségügyi rendelkezéseknek nagyszerű codexe, másrészt úttörő az e kérdésre vonatkozó jogfejlesztés szempontjából. A törvény ugyanis kimondja azt a fontos elvet, hogy a kisajátítás megengedhető, a mikor egyes épületek vagy területek, sőt városrészek közegészségügyi szempontból kifogás alá esnek. A tapasztalat ugyanis bebizonyította, hogy ott, a hol az építkezés, az utcaberendezés, csatornázás eleve teljesen elhibázott, ott csak az erőyes lerombolás és azután új alkotás javíthatja meg a viszonyokat. Oly kisajátítás esetében, a mikor közegészségügyileg kifogás alá eső épületről van szó, az angol törvény értelmében nem az épületnek, hanem csakis a teleknek ára lesz megtérítendő. Természetes, hogy ez eljárásokra vonatkozólag részletes szabályok vannak.

De az angol törvény egyszersmind a social-politikai előrelátásnak is fényes bizonyítékát adja. Okulva pl. Párisnak példáján, a hol

a boulevard-ok áttörésekor az azokat környező mellékutcákban borzasztó zsufoltasági állapotok keletkeztek, az angol törvény kimondja azt, hogy ily kisajátítások és új építkezések csak akkor engedhetők meg, ha az ott lakott munkásosztály kellő elhelyezéséről már előbb gondoskodás történt. A közegészségügyi szempontból kisajátított területeken való építkezések első sorban magánosokat kell felszólítani, csak ha azok arra nem vállalkoznak, veszi a város a maga kezébe a munkáslakások építését. Angliában több alap van arra, hogy a munkáslakások építésére a tőke kölcsönadassék. Az e törvény alkalmazása óta elért eredmények már is felette kielégítőek.

Ha az angol törvény úgy közegészségügyi szempontból, mint a kisajátítás fogalma fejlesztésének szempontjából mintaszerű: a belgiumi 1889-ben kelt törvény, melyet Franciaország 1894-ben mintegy lemásolt, kitűnő abból a szempontból, hogy mint lehet a munkáslakások építésére szükséges anyagi eszközöket megkapni.

A belgiumi törvény 3 főintézkedést tartalmaz:

1. elrendeli a felhivatalos jellegű comité de patronage-ok alakítását, a melynek feladata a munkás-lakásügy vezetésének ellenőrzése a helyi viszonyok figyelemmel kísérésével;

2. felhatalmazta a vagy nemzeti takarékpénztárt (a mely félig állami jellegű intézmény) arra, hogy építő társaságoknak úgy mint szövetkezeteknek, valamint építésre hitelt nyújtó társaságoknak és szövetkezeteknek 2½—3%-ra adja kölcsön a szükséges tőkéket. Kiviláglik ebből az, hogy a munkáslakások tulajdonosai és a tőkét kölcsönadott társaságok között részvénytársaságok, illetőleg szövetkezetek szerepelnek közvetítőként. Ennek fontossága abban rejlik, hogy e társaságok, illetőleg szövetkezetek könnyebben őrzik ellen a helyi viszonyok szerint különböző telepeket, kezelik a bér befolyását, stb.;

3. a házakra való kölcsönadással kapcsolatban hozták be az életbiztosítást olyképen, hogy a házon jelzálogilag bekebelezett összeg erejéig — tehát egy évről-évre csökkenő összeg erejéig — biztosítatik a háztulajdonosnak élete. Ez által elérik azt, hogy a házat törlesztés által megszerezni kívánó munkás halála esetén családja azonnal megszerzi annak tulajdonát.

Az életbiztosításnak ily kapcsolatba hozása a lakásügygyel nem egész 1%-al drágítja meg a kamatoztatási és törlesztési költségeket és kitűnő rendszernek bizonyult.

A törvényhozás működésén kívül nagy szerepet játszik első sorban a társadalom működése. Angliában a közegészségügyi társaság útján érik el azt, hogy az oly nehezen végrehajtható részletes közegészségügyi törvények végrehajtásáról gondoskodnak. De a társadalmi tevékenységnek van egy felette fontos megnyilvánulása és ez az u. n. rent-collecting, a mely a Hill Oktávia nevéhez fűződik.

Hill ugyanis helyesen indul ki abból, hogy minden materialis javítás a lakásügy terén céltalan akkor, ha nem sikerül a munkásosztály alsóbb rétegeit egyszersmind nevelni. E nevelésnek főrésze közegészségügyi, tisztasági momentumokon nyugszik és ezzel egybeköti a bérbeszedést. Az elért eredmények az amerikai Report tanubizonyossága szerint fényesek.

Amaz ismeretes vitakérdésre vonatkozólag, hogy egyes kis házakban kelle-e a munkásosztályt elhelyezni, vagy nagy kaszárnyákban: az egybegyűjtött anyag alapján ki lehet mondani, hogy mind-

két rendszerre szükség van. Ott, a hol azt a munkások foglalkozásának sajátossága kívánja, arról kell gondoskodni, hogy a munkás a gyár közelében lakjék és a mennyiben a gyár népes városrészben van, ezért kaszárnnyákban kell azokat elhelyezni, a jól vezetett munkáskaszárnnyák kitünő eredményeket mutatnak; ott pedig, a hol lehetséges a munkásosztályt a városból kellő távolságra kivinni, ott természetesen az egyéni lakházaknak kell kedvezni.

De e két rendszer mellett gondoskodni kell nem állandó, átmeneti lakásokról is, különösen ott, a hol a munkásosztály egy része, mint pl. kikötővárosokban, csak rövid ideig tartózkodik az illető helyen.

A döntő szempont a munkáslakás kérdés megoldása tárgyában az, hogy tisztába kell jönni azzal, hogy jótékonyági intézkedések e téren kellő eredményre nem vezethetnek. Csak akkor lehet a kérdés megoldását várni, ha a munkáslakás-vállalkozások pénzügyileg kifizetik magukat. Már pedig az amerikai Reportban összegyűjtött teljes anyag bizonyítja azt, hogy az összes ily vállalkozások, a melyek között van olyan is, a melynek évi jövedelme 9 millió forintot felülmul, — legalább is 4—5%-ot jövedelmeznek.

A mi pedig a jövő teendőit illeti, kettőt kell különösen szem előtt tartani. Egyrészt a városrendezéseket évtizedekre, sőt évszázadra való előrelátással kell tervbe venni és e tervbevételnél a munkásosztály igényeiről gondoskodni kell; másrészt arra kell törekedni, hogy a modern, helyi gyors közlekedés minél nagyobb mértékben fejlődjék ki, hogy a városi villamos és hasonló vasutak sugárszerűen haladjanak kifelé a város környékére és hogy e közlekedési vállalatok szigorú felügyelet mellett úgy rendezzék be a forgalmat, hogy a munkásosztályt a kellő időben, gyorsan és olcsón vigyék a lakásukra, illetőleg hozzák be a városba.

Farkas Jenő a választmány engedelmével előadja abbéli nézetét, hogy a budapesti tapasztalatok, melyek közlését a »Gyógyászat« című lapban megkezdette, elégségesek arra, hogy további adatgyűjtés nélkül is a munkáslakások ügyének rendezését halaszthatatlannak tekintsük. A munkásoktól maguktól nem lehet annyit várni, mint pl. Angliában, de közreműködéseket igénybe kell venni s a hatóságokon kívül a jótékonyágnak is közbe kell lépni. Kéri a társaságot, vegye kezébe az ügyet.

Schwarz József a tavaly Budapesten tartott nemzetközi közegészségügyi és demografiai congresszusokon elmondott értekezésére utalva, az eddigi gyakorlati eredményeket csekélységeknek jelzi a szükséghez képest és a fővárosi lakásviszonyokat kedvezőtlenebbeknek tekinti bármely európai nagyvárosénál.

Elnök köszönetet mond úgy Mandello Gyula főtitkárnak, mint Farkas Jenő és Schwarz József uraknak érdekes előadásukért és felkéri Farkas Jenő orvos urat, hogy a tárggyal a Társaság egy felolvasó ülésén behatóbban foglalkozzék.

Elnök az ülést bezárja.

III. Szakosztályi ülés.

A valuta és hitelügyi szakosztály december 5-én (délután) 6 órakor ülést tartott.

Elnök: Matlekovics Sándor.

Titkár: Mandello Gyula.

Ifj. Jankovich Béla olvasta fel az »Aranyagio és áralakulás« című értekezését. Ez értekezést egész terjedelmében a »Közgazdasági Szemle« jelen füzeté közli.

Az előadás után:

Láng Lajos: Mindenekelőtt elismerésének ad kifejezést előadónak érdekes és tanulságos tanulmánya felolvasásáért. Azt hiszi, hogy a kérdés elvont részéhez hozzászólni felette nehéz, mert szükség lesz az értekezést előbb nyomtatásban elolvasni; de a praktikus részéhez hozzászól.

Hogy a 312 millió államjegyünkből akármily csekély rész is forgalomban maradjon, nem helyeselhető, nem azért, mert pszichológiai okok azok, a melyek kívánatossá teszik, hogy Ausztria-Magyarországon a fedezetlen papirpénz végképen megszűnjék. A készpénzfizetések fentartása iránt csak így lehet a bizalmat megerősíteni.

A német Reichskassenscheinok tényleg fedezettettek. Minden kis bankó ellen aversiot kell táplálni, abból a szempontból, hogy csak akkor lehet az aranyat visszatartani, ha az a kis forgalomban nyer elhelyezést.

Ha az előadó eltérően soktól, kik nem igen reménykednek a valutarendezés lehetőségében, optimistikusan ítél, azt örömmel kell fogadni, bár lehet, hogy az ő optimismusa, a mi különösen a készpénzfizetések felvételének időpontját illeti, túlzott.

Mandello Gyula: Jankovich előadása két részt zárt magába: az egyik tisztán elméleti, a másik gyakorlati, politikai.

Ez utóbbiról nem akar szólni, mert januárban tartandó előadásában éppen az a kérdés: »vajon rendezhetjük-e valutánkat s hogyan, mikép és mikor kezdetjük meg a készpénzfizetéseket?« képezendi főtárgyát.

De igenis szólni kíván az elméleti kérdéshez.

Az elméleti kérdés ez: mi okozza az aranyagiot?

Tisztázzuk mindenekelőtt a terminológiát.

Agio 1867. óta háromféle volt minálunk.

1867—1878, illetőleg 1879-ig a papirforint értékének eltérését az ezüstforinttól nevezik agionak.

1879-től, vagyis az ezüstverésnek magánosok részére történt beszüntetése időpontjától az új valutatörvények megalkotásáig agionak nevezik amaz értékbeli eltérést, a melyet a papirforint szemben az u. n. régi aranyforinttal mutat. Meg kell azonban jegyezni, hogy az agiofogalom tulajdonkép egy fictiv fogalom, mert tény, hogy semmiféle törvényes intézkedés nem mondotta ki az államadósságaink teremtetten aranyforintnak *valuta* minőségét és így az a relatio, a mely a forintot a két márkával, illetőleg a két és fél frankkal, illetőleg $\frac{1}{10}$ £-gel tette egyenlővé, sohasem birt törvényes relatio jellegével.

Új valutatörvényeink óta agio alatt értik azt az értékbeli eltérést, a melyet a papirforint szemben azzal az aranyegyenértékkel mutat, melyet a valutatörvények, a régi valutánkról a koronaértékre átmenve törvényes relationak statuáltak. (1 frt. = 2.1003 franc = 1.7012 márka = 1 sh. 8 d.)

Jankovich Béla már most, a mikor aranyagioról beszél, e kor-
szakon mindvégig ugyanazt érti e fogalom alatt. Szól t. i. mindig
arról a tulajdonképi fictiv agioról, a melylyel a papirforint, az u. n.
régí aranyforinttól értékben különbözik.

Jankovich egy új theoriát állít fel. Szerinte az agiováltozást
sem a külkereskedelmi mérleg változása, sem a monarchia két álla-
mának hitelképességébe vetett bizalom ingadozása nem okozza. E két
tényező egyáltalában nincs hatással az agiora.

Hol keresi tehát az agio ingadozásának okát? Egyesegyedül
az arany értékének változásaiban.

Abból a párhuzamosságból, a melyet a ma itt közölt Sauerbeck-
féle index számok sora 1867-től 1895-ig és az agio ingadozásának
ugyanaz időből való sora mutat, jut e következtetésre, mert hiszen
ez index számok átlaga éppen az arany vásárlási erejének, vagyis
értékének mértéke.

Ez elméletet egészében és részleteiben is teljesen tévesnek tar-
tom. Tévesnek tartok egyáltalában minden oly elméletet, mely az
agio ingadozását egy okra akarja visszavezetni. Nézetem szerint több
különböző factor közrehatása okozza az agiot, a mely tehát egy
complex fogalom. Hiszem, hogy az arany értékváltozása épúgy, mint
a hitelképességbe vetett bizalom változása; épúgy, mint a külkeres-
kedelem változása is vannak hatással az agio alakulására. De statisztikailag mindez egyelőre ki nem fejthető, nem azért, mert a régi
elmélet külkereskedelem és fizetési mérleg fogalmainál meg nem lehet
állapodnunk. Régente elképzelhető volt az államok közötti értékfor-
galom oly módon, hogy az árukivitel és bevitel differentiája nemes
fémbe lesz kifizetve, de ma az értékpapírok forgalma — a mely
épen statisztikailag meg nem fogható — szerepel, mint elsőrendű
tényező. Így pl. az 1893 végétől 1895-ig terjedő folytonos agiocsök-
kenést sokkal inkább azzal lehet megmagyarázni, hogy ez idő alatt
(a mint ezt magáninformációk alapján tudom) körülbelül 280 millió
forintnyi értékű jelzáloghitelleveleket, sorsjegyeket és egyéb érték-
papirokat helyeztünk el a külföldön, semmint az aranyértéknek ez
időben bekövetkezett hanyatlásából. Hasonlókép az 1893 vége előtti
agioemelkedést inkább arra kell visszavinnünk, hogy ez időben nagy-
mérvben folytak vissza értékpapírjaink a külföldről.

Téves továbbá azt hinni, hogy a fizetési mérleg, mely mint
olyan, mindenképen egyenértékkel végződik a mérleg mindkét oldalán,
nincs behatással az agio alakulására. Az egyes országok közötti tar-
tozási viszonyok differentiái nem egyenlítettnek ki az év végével,
hanem áttolatlak a legközelebbi évre és a mikor bizonyos nagyságot
elértek, értékpapír, vagy jelzáloghitellevelek átruházása útján ki-
egyenlítettnek. Ez újabb tartozási terhek újabb kamatoztatást igé-
nyelnek és az agiora is folyton folyvást kihatnak.

Ugy vélem, elméletileg Menger fejtegetése óta nem lehet kétel-
kedni abban, hogy papírvalutánk értékváltozását annak ritkasági
értéke okozza. Meghatározott mennyiségű forgalmi eszköz, változó
nagyságú forgalmi szükséglettel, természetsszerűen értékingadozást
okoz, ennek mértékét meghatározni azért nehéz, vagy lehetetlen,
mert felette kisszerű pszichológiai okok azok, a melyek itt közrejá-
tszanak. Épen ezért az agioingadozások okát egyoldalúan abban keresni,
hogy az arany értéke változott, téves; nemcsak az arany értéke
változott, de papírvalutánk értéke magában véve is folyton ingadozott.

És e két ingadozásnak egymáshoz való viszonya okozta minden időszakban az agiot.

De Jankovich bizonyításában még egy felette kétes értékű momentumot látok. Ő kényszerítő okoknál fogva külföldi és nem bel-földi árak indexeiből vonta le a következtetéseit. Már pedig valamely ország olyan valutája, mint a milyen a mi papirvalutánk is, érték-változás szempontjából nem olyan szerepet visz, mint akármily egyes árucikk. E valuta maga vásárlási erő és ennél fogva complex termelési és kínálási viszonyoknak a kifejezője és értékingadozása ennek visszatükröztetője. A mi valutánk értékváltozását mindenekelőtt a belföldi áruindexek átlagainak változásából kellene megvilágítani.

És csak az összes factoroknak szembeállításával az agio-sorokkal adhatja meg a kellő módot arra, hogy az ezekben észlelhető ingadozást az előidéző okokra visszavezessük.

Jankovich Béla röviden válaszol Láng fejtegetésére, majd Mandelloval szemben megjegyzi, hogy ő is elismeri, miszerint az összes jelenségek, a mik a papirvalutát befolyásolják, az agioban jutnak kifejezésre.

Elnök kijelenti, hogy január havában a valutakérdéssel amennyire is foglalkozni fog a társaság, miért is a vitát ezuttal berekeszti.



TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
A cheque és annak törvényhozási szabályozása. — <i>Dr. Neumann Armin</i> től	3
A szeszmonopolium. — <i>Dr. Bamberger Béla</i> től	19
Agrárstatisztikánk reformja. — <i>Hajdu László</i> től	77
A tőzsdeadó. — <i>Lendvay Sándor</i> től	97
Az agrár-socializmus Békés vármegyében. — <i>Zlinszky István</i> től	145
Sopron vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. — <i>Dr. Berényi Pál</i> től	165, 410, 490
A mezőgazdasági válság francia világításban. — <i>Barna Zoltán</i> től	231
A magánbiztosítási vállalatok. — <i>Dr. Pólya Jakab</i> től	242
A tőzsde-reformról. — <i>Dr. Felegyházy Ágost</i> től	256
Bosnyák vasutak és bosnyák vasuti politika. — <i>Szokolay Kornél</i> től	299
A közúti vasutakról, különös tekintettel a budapesti viszonyokra. — <i>Dr. Heltai Ferenc</i> től	318, 389
Igazságügyi statisztikánk reformjáról. — <i>Dr. Ráth Zoltán</i> től	471
A cigányok nyelvismerete és nemzetiségi viszonyai. — <i>Hermann Antal</i> től	551
A német tőzsdetörvény javaslata. — <i>Mattekovics Sándor</i> től	569
Az agrárpolitika és Ruhland. — <i>Mattekovics Sándor</i> től	605
Kartellek és ringek. — <i>Dr. Kohn Dávid</i> től	619
Békésmegye 1715—1720-ban. — <i>Acsády Ignác</i> től	689
Az egyenes adók reformja. — <i>Dr. Pólya Jakab</i> től	700
A tőzsde adója. — <i>Dr. Hegedüs Lőránt</i> től	723
A szövetkezetekre vonatkozó törvényjavaslatról. — <i>Krejesi Rezső</i> től	771
Nyitra vármegye közgazdasági és közművelődési állapota. — <i>Dr. Thuróczy Károly</i> től	780, 873
Az aranyagio és áralakulás. — <i>Dr. Jankovich Béla</i> től	855

II. IRODALMI SZEMLE.

Mattekovics Sándor: Magyarország államháztartásának története, 1867—1893. — <i>r.-től</i>	42
Hensch Árpád: Jóságrendezés és kezeléstan. — <i>a.-a.-tól</i>	46
Szávay Gyula: A győri első takarékpénztár ötvenéves története 1844—1894. — <i>y. x.-től</i>	48
Mattekovics Sándor: A tőzsdeadó. — <i>x. y.-tól</i>	114
Trautmann Henrik: Kereskedelmi könyvvitel. — <i>Dr. Berényi Pál</i> től	116

	Lap
Válasz Sz. B. úrnak. — <i>Felszeghy Ferencztől</i>	191
Az országos m. kir. statisztikai hivatal 1895. évi kiadványai. — x.-tól	271
Dékány Mihály: A mezőgazdasági munkáskérdés. — y.-tól	273
Kidd Benjamin: Social Evolution. — <i>Navratil Ákostól</i>	277
A földművelésügyi m. kir. miniszternek 1893. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — u.-tól	353
Tormay Béla: Általános állattenyésztéstan. — y.-tól	363
Rubinek Gyula: A paraszt-szocializmus. — a.-tól	365
A III. országos gazdakongresszus tárgyalásai. — <i>Hajdu Lászlótól</i> .	432
Az egyenes adó enquete irományai. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	446
Dr. Halász Sándor: A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gyakorlati szolgálatra. — a.-tól	532
Die Bevölkerung Oesterreiches auf Grund der Ergebnisse der Volks- zählung vom 31. Dezember 1890. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	587
Philipp Kalkmann: Englands Uebergang zur Goldwährung im achtzehnten Jahrhunderte. — <i>Havas Miksától</i>	660
A. Giraud-Teulon: Double péril social. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i> .	662
Léon Gregoire: Le pape, les catholiques et la question sociale. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	663
R. van der Borcht: Das Verkehrswesen. — <i>Bokor Gusztávtól</i>	664
Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867—1894. évek- ben. — a.-tól	737
Karl Kautsky, P. Lafargue, Ed. Bernstein, C. Hugó: Die Geschichte des Socialismus in Einzeldarstellung. — cz.-tól	741
Meyer E.: Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	746
Robert Drill: Soll Deutschland seinen ganzen Getreidebedarf selbst producieren? — <i>Navratil Ákostól</i>	749
W. D. P. Bliss: A Handbook of Socialism. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	813
E. V. Zenker: Der Anarchismus. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	814
Stafford Ransome: Modern Labour. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i> . . .	815
MM. Eugène Léantey et Ad. Guibault: Principes Généraux de Comptabilité. — <i>Dr. Berényi Páltól</i>	902
Az angol arany valutát védő egyesület iratai. — <i>Havas Miksától</i> .	904
Jean Grave: La société future. — <i>Dr. Hegedüs Lóránttól</i>	907
Külföldi folyóiratok szemléje: (Az arany és az árak. — Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. — Gold supplies and Trade Revival. (Aranykinálat és a kereskedelem fellendülése.) Revue d'économie politique.) — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől, Havas Miksától és Dr. Ráth Zoltántól</i>	50, 118, 194, 452, 669

III. STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Népesség: Franciaország népesedési mozgalma 1893-ban. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	280
II. Östermelés: A gabonaneműek, a burgonya s a hús ára Németországban. — Az »Egyesült államok« 1890. évi censu- sának főbb eredményei. — A gazdasági egyesületek Bajor- országban. — Magyarország 1894. évi aratása. — <i>Hajdu Lászlótól és Pólya Jakabtól</i> . — Az erdőterület és annak tulajdoni viszonyai Poroszországban. — Horvát-Szlavonországek 1894. évi mezőgazdasági termelése. — Az amerikai Egyesült-Államok gabonatermelése. — Magyarország szőlőszete 1894-ben. — Az árverésen eladott mezőgazdasági területek Poroszországban. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	58, 122, 127, 199, 281, 367, 370, 457, 909

	Lap
III. Bányászat és kohászat: Németország bányászati és kohászati termése. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	912
IV. Kereskedelem és forgalom: Magyarország 1894. évi külforgalma. — Németország áruforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára. — Országos állatvásárjaink. — A közös vámterület külforgalma az utolsó tíz évben, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára. — Az amerikai Egyesült Államok külforgalma. — <i>Hajdu Lászlótól és dr. Hegyeshalmy Lajostól</i>	207, 283, 595, 675, 751
V. Hitelügy: A nyilvános takarékpénztárak Bajorországban. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	535
VI. Közlekedés: A folyamhajózás Oroszországban. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	63
VII. Tűzkár és biztosítás: A tűzkárok Magyarországon az 1892. és 1893. években. — A tűzkárok Magyarországon az 1894-ik évben. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	130, 757
VIII. Oktatás: Népoktatásunk állapota. — <i>Hajdu Lászlótól</i> .	817

IV. KÖNYVSZEMLE.

1895. januártól—decemberig 66, 133, 216, 288, 375, 463, 539, 602, 683, 761, 836, 916

V. A »MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG« ÉRTESÍTŐJE.

1895. januártól—decemberig 70, 140, 220, 291, 379, 467, 542, 766, 842, 920

